

CARL BRUUN

KJØBENHAVN

ANDEN DEL

KJØBENHAVN

EN ILLUSTRERET SKILDNING
AF DETS
HISTORIE, MINDESMÆRKER OG
INSTITUTIONER

AF

CARL BRUUN

Anden del

KJØBENHAVN.
P. G. PHILIPSENS FORLAG.
THIELES BOGTRYKKERI.
1890.

Introduktion til webudgaven

I løbet af de ca. 30 år fra 1870 frem til århundredskiftet udkom en lang række værker om Københavns historie. Blandt andre Københavns Diplomatarium (1872-1887), Oluf Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse (1877-1892) samt Carl Bruun: Kjøbenhavn (1887-1901). De to oversigtsværker er meget forskellige, ikke blot i fortællestilen men også i omfang. Medens Nielsens slutter med den store bybrand i 1728, strækker Bruuns værk sig frem til Slaget på Rheden i 1801.

Carl Bruun nåede ikke at fuldende sit værk inden han døde i marts 1899. Ved hjælp af hans efterladte noter fuldførte dr. phil. P. Munch værket. Hans hustru Henriette Bruun udarbejdede et stikordsregister, hvorefter værkets 3. og sidste bind kunne udgives i 1901. Forfatterens noter og litteraturhenvisninger må værket dog for altid mangle. Det var hans hensigt at udgive et 4. bind med henvisninger og noter.

I denne elektroniske udgave er enkelte oplagte satsfejl rettet, ligesom der kan forekomme sider med lidt anden layout end i den originale trykte udgave. Denne ombrydning forekommer især i forbindelse med illustrationer med omløbende tekst.

Denne eTekst er en nøjagtig kopi af teksten i den originale trykte udgave. Teksten er fremstillet med OCR teknik hos eremit.dk. Teksten er fremstillet til undervisning og forskning, og kan frit bruges til sådanne ikke kommercielle formål.

Indhold

Første Kapitel.

Kjøbenhavn under Frederik den Tredie

indtil Beleiringen	9
<i>Chr. IV's Begravelse. Indre Tilstande. Den Ulfeldtske Sag. Landeveiene og Søerne. Ladegaarden. Vandforsyning. Forstæderne. Havnen. Ny Kjøbenhavn. Gaderne. Slotsolmen. Adelsgaarde. Livet i Kbhvn. Indskrifter paa Husene. Bubonpest af 1654. Carl Gustav i Sjælland. Freden i Roskilde.</i>	

Andet Kapitel.

Kjøbenhavns Beleiring..... 66

<i>Stemningen i Kbhvn. Opraab til Indbyggerne. Byens Stridskræfter. Privilegier af 10de August. Arbeider paa Voldene. Livsbetingelser under Beleiringen. Brandvæsenet. Det store Udfald. Spioner og Overløbere. Vagttjeneste. Kbhvns. Bombardement. Amagers Ødelæggelse. Søslaget i Øresund. Carl Gustav i Brønshøj. Hollænderne i Kbhvn. Vartous Flytning. Provianteringsvanskeligheder. Vinterliv. Juleaften 1658. Isning. Frederik af Hessen Homburg. Angrebet den 9de Februar. Stormen paa Kbhvn. Taksigelsesfesten. Flyveblad fra Beleiringen. Dyrtd. De 32 Mænd. Almindelig Bededag. Fredsunderhandlinger og Fredsslutning.</i>	

Tredie Kapitel.

Souveraineteten og Frederik den Tredies

sidste Aar	160
<i>Stemning efter Krigen. Rigsdagen i Septbr. 1660. Arveregjeringens Overdragelse. Forsøg paa at sprænge Rigsdagen. Arvehyldingen. Borgervæbningens Aftakning. Kollegierne. Kjøbenhavns Privilegier af 24 Juni 1661. Misfornøielse i Kbhvn. Kai Lykke og Korfitz Ulfeldt. Ulfeldts Plads. Det nye Kastel. Henrik Ruses Bebyggelses-</i>	

plan. Magistraten og Borgervæbningen. Kirker. Det kongelige Bibliothek og Kunstkamret. Fattigvæsen. Børnehuset og Vartou. Handelskompagnier. Commercekollegiet. De første Aviser. Auktions- og Postvæsen. Laugene. Gjæstgivergaarde. Carl van Mandern. Vinhandlere, Læger og Apotheker. Sæder og Skikke.

Fjerde Kapitel.

Kjøbenhavn under Christian den Femte..... 247

Rigskansler Grev Griffenfeld. Krigen med Sverig. Slaget i Kjøgebugt. Kjøbenhavns Væxt. Kongens Nytorv. Byggeperiode. Amalienborgs Brand. Vor Frelses og Reformert Kirke. Fremmede Religioner. Gravmæler og Epitaphier. Gaderenovation. Ole Rømer. Nye Gader og Udvidelser. Optøier og Slagsmaal. Gadebelysning. Vægtene. Den første Politimester. Brandvæsen. Vandvæsen. Fattigvæsen. Abel Kathrines Stiftelse. Kvæsthuset. Assistentshuset. Universitetet. Regentsen. Borcks Kollegium. Det ridderlige Akademi. Skoler. Laugsvæsen. Handelskompagnier. Fremragende Kjøbmænd. Skatter. Industri. Havnen. De nye Værker om Christianshavn. Indførelse af ny Maal og Vægt. Tørvehandelen. Raadhuset. Høiesteret. Inkvisitionskommissionen. Fængsler og Straffe. Christianshavns Indlemmelse. Kjøbenhavns Omgivelser. Ny-Hollønderby. Borgervæbningen. Læger og Apothekere. Overtro og Aviser. Postvæsen. Vinhuse. Forlystelser. Begravelser og Brylluper. Klædedragt. Meubler.

Femte Kapitel.

Kjøbenhavn under Frederik den Fjerde indtil

Ildebranden 1728..... 446

Bombardementet paa Kjøbenhavn. Carl den Tolvtes Landgang. Fæstningsværker. Gadernes Renovation. Opfyldning og nye Gadeanlæg. Frederiksberg Slot.

Operahuset. Generalkommissariatet. Arresthuset. Garnisons- og Kastelskirken. Landgang i Skaane. Den store Pest af 1711. Byens. Rensning. General Stenbock som Fange. Czar Peters Besøg i Kbhvn. Det store Kampement. Københavns Handel. Industri. Galanterihandlere. Laugene. Frimestrene. Kongens Nytorv. Amalienborg Lysthave og Mønsterpladsen. Frederik den Fjerdes Slot. Geheimearkivet og Staldmestergaarden. Blaagaard. Hovedstadens Kirker. Kirkegaarde. Ehlers Kollegium. Landkadetakademiet. Søkadetakademiet. Vaisenhuset. Almueskolevæsenet. Fattigvæsenet. Børnehuset og Vartou. Magistraten. Politiet. Høiesteret og Straffe. John Norcross. Brand- og Vandvæsen. Havnen. Postvæsen og Aviser. Portechaiser. Luxus og Moder. Parykker. Rangsyge og Tydskhed. Jøder. Gæstgivergaarde og Vinhuse. Det pavelige Kollegium. Den danske Skueplads. Forlystelser.

Sjette Kapitel.

Ildebranden af 1728 og Fred. IV sidste

Regjeringsaar	641
<i>Carl Friederich Reiser. Tabene ved Branden. Byens Proviantering. Bortsendelse af Fattige. Udskrivning af Brandstyr. Reguleringskommissionen. Expropriation. Ordning af Prioriteterne. Tilførsel af Bygningsmaterialier. Bygningskommissionen. Hjælp til de Brandlidte. Byggevirksomheden under Fred. IV.</i>	

Syvende Kapitel.

Kjøbenhavn under Christian den Sjette..... 698

Den nye Bygningskommission. Kbhvns. Brandforsikring. Byens Gjenopførelse. Universitetsfirkanten. Gjenopførelse af Frue Kirke. Nedbrydning af Kbhvns. Slot. Elias David Häuser. Christiansborg. Haandværkeruroligheder. Slotsbygningsskommissionen.

*Kongefamiliens Indtog. Gemakkernes Udstyrelse.
Høiesteretssalen. Slotskirken. Utilfredshed med
Christiansborg. Havnen. Dokken. Bremerholm og
Nyholm. Borgerskabets Tilstand. Assignations-Vexel og
Laanebanken. Det asiatiske Kompagni. Andre Handels-
kompagnier. Det almindelige Magasin. Industri.
Saltværket paa Chrhvn. Haandværkstandens Klager.
Laugsvæsenet. Fattigvæsen. Den ny Børnehusbygning.
Det Harboeske Enkekloster. Enkekasser.
Christian den Sjettes tidsalder.*

Kjøbenhavn under Frederik den Tredie indtil Belejringen.

Efter Christian den Fjerdes Død oprandt der bevægede Tider for Kjøbenhavns Indbyggede. Da Thronfølgen ikke paa Forhaand var bleven fastsat, faldt Regjeringen i Hænderne paa de fire øverste Rigsembedsmænd, Rigshovmester Korfitz Ulfeldt, Kantsler Christian Thomesen Sehested, Rigsmarsk Anders Bilde og Rigsadmiral Ove Gjedde, men det blev snart aabenbart for Alle, at det Ulfeldtske eller Svigersønnepartiet havde Magten og var bestemt paa at udnytte den til det Yderste. Man erfarede, at den afdøde Konges Efterladenskaber vare blevne forseglede af Rigshovmesteren; man saa Christian IV.s Frille Vibeke Kruse paa haanlig Maade blive udvist af Rosenborg og efter sin Død i Slutningen af April »rakkervis« blive begravet paa Kirkegaarden udenfor Nørreport, hvor de Henrettedes Legemer ellers bleve jordede. Grev Valdemar Christian ankom til Byen, efterfulgt af sin Moder, Kirstine Munk, som nu vilde skaffe sig den Opreisning, Kong Christian havde nægtet hende, og Hannibal Sehested i Forening med Hans Lindenow og Ulfeldt gjorde Mine til at foretage retslige Skridt mod tre Medlemmer af det theologiske Fakultet for deres Erklæring mod Fru Kirsten og hendes Børn, en Sag, de Piaagjældende maatte afgjøre ved en ynkelig Afbigt. Medens Folket daglig valfartede til Slotskapellet, »som ganske under Hvælvingen, saavel som paa

*Frederik den Tredie.
Efter Busten paa Rosenborg.*

Væggene, Stolene, Pulpiturerne, Alteret og Prædikestolen med sort Klæde var overdragen«, for at betragte Christian den Fjerdes Kiste, der stod under en sort Fløils Himmel med brændende Voxlys omkring og Dag og Nat opvartedes af Hofjunkere og Drabanter, holdtes Byen i Aande ved de mest foruroligende Rygter. Snart nævnedes Prinds Frederiks toaarige Søn (den senere Christian den Femte) eller Hertugen af Gottorp som Thronkandidater; snart fortaltes det, at Rigshovmesteren havde isinde at sætte Grev Valdemar Christian eller endog sig selv paa Thronen, medens Andre mente, at han vilde afskaffe Kongedømmet og grundlægge en aristokratisk Republik, i hvilken han selv vilde være Præsident. Da Rigsdagen den 18de April 1648 aabnedes paa Kjøbenhavns Slot, viste der sig imidlertid snart Enighed om at vælge Prinds Frederik. Kjøbenhavn var ved denne Leilighed repræsenteret af de fire Borgmestre samt af 3 Raadmænd og 4 Borgere, men trods alle Anstrængelser lykkedes det hverken Kongen eller de lavere Stænder at opnaa en taalelig Haandfæstning. Adelen og Rigsraadets Magt udvidedes tvertimod betydeligt; Kongens Myndighed indskrænkedes til det mindst Mulige, fornemmelig ved Ulfeldts Initiativ, og paa dette Tidspunkt modnedes vistnok allerede den Beslutning hos Frederik den Tredie at knuse Rigshovmesteren og hans Parti.

Den 6te Juli, da den udvalgte Konge efter mange frugtesløse Indsigelser havde bekvæmet sig til at underskrive Haandfæstningen, hylledes han paa Slotspladsen af Stænderne »med sædvanlig Stads og Pragt efter denne Tids Leilighed« siger Hjøring. En herlig Palads var opreist, og siddende paa en Throne hørte Kongen en zirlig Oration af Rigshovmesteren, som paa Regjeringens, Rigsraadets og egne Vegne overdrog ham Regjeringen og Riget, hvorpaa Hyldingseden blev aflagt. Det var ved den paafølgende Banket paa Slottet, at Kongen sagde de bekjendte ominøse Ord til Ulfeldt: »Korfitz, I haver idag bundet mine Hænder; hvem véd, hvo der kan binde Eders igjen?«

Fra sin Hyldingsreise til Norge og Hertugdømmerne kom Frederik den Tredie først tilbage til Hovedstaden nogle Dage før Christian den Fjerdes Begravelse, som fandt Sted den 18de Novbr.

Der er saa meget mere Grund til at berøre denne Højtidelighed, som Kjøbenhavnerne aldrig forhen havde været Øi-envidner til et kronet Hoveds Ligbegængelse i deres By. Om Morgen tidlig begyndte alle Byens Klokker at ringe, og de hvervede Tropper saavel som Borgervæbningen stillede under Gevær fra Slotsporten over Højbro gennem alle Gaderne helt hen til Frue Kirke. Deres Trommer vare overtrukne med Sort, og Fanerne behængte med Sløifer af Flor. Ikke faa af Byens Huse vare smykkede; saaledes vides det, at den spanske Afsending, Grev Rebolledo, havde ladet sin Bopæl paa Østergade fuldstændig dække med Sort. Det lange Sørgetog aabnedes af Skoledrengene, 132 Par i lange Sørgeklæder, og deres Gjerning synes at have været meget anstrængende, thi, hedder det i en samtidig Beretning, de maatte »i Kirken Liget ene opvar-te med al den Umag og utrolig store Besværing, som derpaa fulgte med Sangen, som ikke blev endt før Kl. 8 om Aftenen«. Deres Rektor belønnedes imidlertid med »en ganske Sørgeklædning og en Kappe af fint Klæde med alt Tilbehør«, og de fik selv 600 Alen Bay (et Slags uldent Stof) og 400 Alen Klæde. Efter Peblingene fulgte Studenterne, Præsterne, Profes-sorerne fra Universitetet og Sorø, Biskopperne og den afdøde Konges hele Hoftjenerskab. To Sølv-Hærpauker og 18 Trom-petere, »alle tilfods ganske stille«, gik i Spidsen for den anden Gruppe, efterfulgte af to Marechaller, Adelen og Hofjunkerne, der bare over hundrede brændende Voxfakler, og nu kom »de mærkelige og høilovlige gamle Symbola«: 14 florumvundne Faner baarne af Adelsmænd og fulgte af ligesaamange Haand-hestene, en for hver Fane, behængte med sort Skaberak til Jorden og et til Fanen svarende Vaaben broderet paa hver Side. Den første af disse Faner: Blodfanen blev Ijaaren af Rigets Inge-nieur Axel Urup; umiddelbart foran Hovedfanen med hele det

danske Vaaben førtes den afdøde Konges Livhest. Den kongelige Staldmester Arnt v. d. Kuhla, iført en rig guldindlagt Rustning, red efter Hovedbanneret paa en smuk abildgraa Hingst, hvis Hale og Manke var prydet med Sløifer og Baand. Hans Visir stod aabent; han bar et rødt guldbroderet Felttegn, Hestetøiet saavel som Sadelen var af rødt Fløil med Guldbroderi, og i Haanden holdt han et forgyldt blottet Sværd med Spidsen nedefter paa det høire Knæ. Efter ham bares den sidste Fane: Sørgefanen, og førtes den sidste Hest: Sørgehesten, dækket af et sort Fløilstæppe med en paasyet Krands af Sølv.

Optogets Hovedafdeling aabnedes af sørgeklædte Drabanter med nedadvendte Hellebarder. Derpaa bares Elephantordenen paa en Pude, endvidere Rigsæblet af Rigsadmiralen, Sværdet med nedadvendt Hæfte af Rigsmarsken, Scepteret af den kongelige Kantsler og endelig Kronen af Rigshovmesteren. Adelsmænd med brændende Fakler gik foran den kongelige Ligkiste, som var dækket af et sort Fløilstæppe med en mægtig Sølvkrands. Kisten bares af 32 Adelsmænd under en sort Himmel; paa Siderne gik et stort Antal Drabanter og Adelsmænd i Sørgeklæder, og umiddelbart efter, men med et Mellemrum, fulgte Kong Frederik den Tredie tilfods i lang Sørgekappe. Biskoppen af Lybæk, Hertug Hans af Holsten, de fremmede churfyrstelige og hannoveranske Gesandter, Dronningens Broder, Hertugen af Brunsvig Lyneborg og mange andre Fyrster og Afsendinge gik efter Kongen; kun den holsten-gottorpske Gesandt »absenterede sig fra denne Aktus« paa Grund af en Rangstrid med Biskoppen af Lybæk. Ogsaa Dronning Sophie Amalie, Enkeprindsesse Magdalene Sibylla, »Frøknerne« fra Sønderborg og Glucksborg saavel som Christian den Fjerdes fem Døttre med Kirstine Munk fulgte tilfods, tæt indhyllede i Sørgeklæder og ledsagede af Adelsmænd, Dronningen af Rigets Kantsler og Statholderen i Norge, Hannibal Sehested. Processionen sluttedes af Kjøbenhavns Magistrat, samt Sekretairer og Betjente i det tyske Kancelli. I Frue Kirke holdt Sjællands Biskop, Dr. Jesper Brochmand,

efter de sædvanlige Sørgesange en statelig latinsk Oration, hvorpaa den afdøde Konges Hofprædikant holdt en Tale paa Dansk. Da Majestæterne efter endt Gudstjeneste begav sig ud af Kirken, bleve 12 Kanoner, som vare opplantede paa Kirkegaarden, løsnede; Borgervæbningen affyrede sine Musketter, og Kanonskud afgaves fra hele Voldens Omkreds saavel som fra Orlogsskibene i Havnen. Da Højtideligheden varede til henimod Aften, og Gaderne vare meget glatte, blev Ordenen ikke opretholdt paa Hjemveien; Majestæterne, Damerne, og mange af de fyrstelige Personer kjørte endog tilbage. Christian den Fjerdes Lig førtes senere til Roskilde Domkirke og bisattes i Gravhvelvingen under det af ham selv opførte Kapel.

Fem Dage efter, den 23de Novbr., kronedes Kongen i Frue Kirke og den følgende Dag Dronningen. Ceremonierne lignede i alt Væsentligt de tidligere beskrevne, selv om de i enkelte Retninger skete med »anden ulige større Zirat og Beprydelse«. Udsmykningen af Gaderne var almindelig; Grev Rebolledo havde denne Gang beklædt sit Hus fra øverst til nederst med rødt Klæde og Sølvgaloner »paa ny og skjøen Maade«, og om Aftenen illuminerede han ved at anbringe Navnene Federico og Sophia i Lys i alle Vinduerne. En ny Invention var det, at ved Æreporten paa Amagertorv stod »tolv unge deilige adelige Børn, klædte udi lange hvide Skjorter med Palmer udi Hænderne og Krandse paa Hovederne«. Medens en prægtig Banket gaves i Slottets Riddersal for de Fornemme, blev Folket ikke glemt, thi paa Slotspladsen ligefor Børsen prisgaves der en stor stegt Oxe, »fyldt med alle Slags Vildt og Fugle, hvilken med stor Furie af mange hundrede Mennesker er bleven udi en Hast bortreven. Derefter blev Brønden, som derhos var tillavet med rød og hvid Vin, ogsaa til Pris given, hvilken udi tre Timer gav rød og hvid Vin noksom fra sig, saa Enhver bekom den at drikke, som dertil søgte, og fandtes derpaa ingen Mangel.« Ved Midnatstid afbrændtes et Fyrværkeri i Slotsgaarden, altsaa til Hoffets egen private Glæde. Den næste Dag, da Dronningen blev kronet, saa Kjøbenhavns Indbyggere med

*Frederik den Tredie.
Efter Maleri af Carl van Mandern,
stukket af Halweg.*

Forbauselse, at Æreporten paa Amagertorv var bleven fjernet i Nattens Løb, efter Sigende paa Korfitz Ulfeldts Befaling, og denne grove Fornærmelse mod Kongehuset blev et Varsel om den forestaaende Kamp paa Liv og Død mellem Kongen og hans overmodige Undersaat. Alverden kjendte det gjensidige Had; allerede før Kroningen skrev den svenske Resident, at »hvorlænge man end holder igjen, - og Rigshovmesteren forstaar temmelig at simulere - vil det dog engang bryde løs.«

Forholdene i Landet vare trods de glimrende Fester overmaade sørgelige, navnlig var den finansielle Tilstand haabløs. Følgerne af Christian den Fjerdes Krige vare bemærkelige paa alle Punkter; den forrige Regjerings Synder tyngede Alle, Statskassen var i dyb Gjæld, Kongen kunde næppe skaffe det Nødvendige til sine personlige Udgifter, de ordinaire Indtægter vare forud optagne til Dækning af ældre Kreditorer, og de overordentlige Udgifter til Kongens Valg, til Hyldingen og Kroningen saavel som til den afdøde Konges Begravelse vare - som Birket Smith oplyser - endog blevene udredede af Ulfeldts private Lomme. Christen Skeel antyder derhos, at der herskede en overdreven Luxus i Klædedragt og i Selskabslivet, som baade havde ruineret Adelen og de andre Stænder. Kongen maatte formindske Hofholdningen; i 1649 maatte man aftakke Soldater og Søfolk uden at kunne betale dem, og Ulfeldts Alliance- og Redemptionstraktat med Holland, hvorved dog nogle rede Penge fandt Vei til Landet, tilfredsstillede ikke de høit spændte Forventninger. Man fandt, at den Af-løsningssum, Generalstaterne skulde udrede for Sundtoldens Ophævelse, var for ringe, i hvert Fald forsløg den kun Lidet til Dækning af den store Underbalance.

Rigshovmesteren blev efter sin Hjemkomst fra Ambassaden til Holland yderst upopulair; man opslog rimede Paskiller paa hans Port, ja det kom til en Tumult paa Slotspladsen, under hvilken Holmens Folk omringede hans Vogn og forlangte deres Tilgodehavende, eftersom de ellers maatte sulte ihjel med Koner og Børn. Ulfeldt søgte at stille dem tilfreds med

*Dronning Sophie Amalie.
Efter Maleriet paa Rosenborg.*

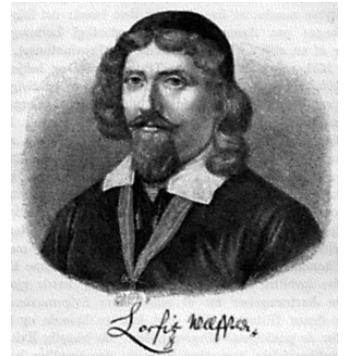
gode Ord; han tilkaldte et Kompagni Soldater, Kongen sendte to Adelsmænd og en Page ned, men først da to Rigsraader lo-vede den oprørte Hob et Fjerdingaars Løn, skiltes den.

Kjøbenhavn delte naturligvis Skjæbne med det øvrige Land, ogsaa her var Armoden stor og Alt i Tilbagegang. Handel og Næring vilde ikke trives, Fattigvæsenets Byrder voxede, og det synes endog, som om Byen gik tilbage i Folketal ved Udvandring. I April 1650 drøftede Rigsraadet paa Kongens Foranledning, »om Kjøbenhavn fremfor nogen anden Kjøbstad kunde med nogen Frihed benaades, at den kunde tiltage, eftersom det hele Land derpaa Magt ligger«, men Udbyttet blev kun en Betænkning fra Magistraten, hvori der foresloges, at Christianshavn forenedes med Staden, at det blev forbudt Hollænderne paa Amager at drive Handel og udskibe Korn ved Sundby Færge og andre lignende beskyttende Forholdsregler. Kjøbmænd, Kræmmere og Vinhandlere ønskede et Laug, »paa det at Handelen udi nogen god og rigtig Skik kunde bringes«; man anbefalede at forbyde Fremmede at holde Oplag af Varer, hvorved der skete hemmeligt Høkeri, »Borgerne i deres Næring til Afbræk«; derimod kunde det vel tillades, at Fremmede frit førte deres Varer til Byen og enten solgte dem en gros eller lod en Borger afhænde dem mod en billig Provision. Haandværkerne burde have Laugsret, for ogsaa at sikkre dem mod Indgreb, og endelig var det af Vigtighed, at Borgerskabet forskaanedes for den trykkende indkvartering »anseendes - hedder det - Kongelig Majestæts Hofsinders Indkvartering samt Landsknægts Penge, hvilke maanedlig til dem, som ved Slottet vaage, udgives, falder Indvaanerne mere end besværlig nok.«

Men der blev Intet gjort, og Gjæringen voxede. Da en Acciseforhøielse uden videre paalagdes Byen, og Indkvarteringsbyrden forøgedes, dannede der sig et Frihedsparti, som paa Møder med Borgerskabet vedtog to skarpe Klager til Magistraten, hvori der ankedes over, at de høiere Stænder gik fri, og at alle Privilegier og Løfter krænkedes. Magistraten sluttede sig hertil, og i November 1650 indbragte den et Andragende

til Rigsraadet, affattet i temmelig nærgaaende Udtryk, som »at Sagen var mod christelig Billighed«, og »at de, der mest havde, burde mest give«. Raadet fandt denne Udtryksmaade dristig; Ordene vare »haarde og ubekvemme«, men det mente dog, at »man i disse Tider burde temporisere og ikke med Haardhed, men med største Lemfældighed i kongelig Majestæts Præsents føre dem til Gemyt, hvor ondt det gjør Hans Majestæt; de skulde ikke videre graveres, end lideligt var, mens nu strax kunde det ikke retraktes, efterdi det søges paa saa haard en Maner. Borgmestre og Raadmænd skulde formanesh, at de ikke med saadan skarp Stil bestyrkede Almuen i Saadant.« Statholderen Joakim Gersdorf talte med de øverste Borgmestre, Hans Nickelsen og Hans Nansen, og formaaede dem til at indgive et nyt Andragende i en sømmeligere Tone, men iøvrigt med de samme Fordringer. Herpaa gaves et tildels undvigende Svar og tilsidst blev de nævnte Borgmestre kaldte op paa Slottet, hvor Kongen i Kantslerens og Statholderens Nærværelse irettesatte dem for deres sælsomme og utilbørlige Skrivemaade i det første Andragende, hvorimod den nye Supplikats lod sig høre. »Havde de søgt det paa den Vis, kunde de langt mere derved have erlanget«. Imidlertid lovedes der dem dog en Forandring af Accisen, ifald den blev for trykkende, en lempeligere Visitering i Husene og Lettelser i Indkvarteringen. Af Hensyn til Rigsraadet havde Kongen været nødt til at handle som sket var, men han sørgede for at lade Borgmestrene mærke, at han ikke var dem imod; det følgende Aar fik de begge paa Ansøgning et overordentligt Lønningstillæg i Skikkelse af en stor årlig Kornlevering fra Provianthuset.

I 1651 aabnedes den store Tragedie, der er bekjendt som den Ulfeldtske Sag - Kampen mellem Kongen og Svigersønnepartiet, som endte med det sidstes fuldstændige Undergang. Et eiendommeligt Forspil satte strax Sindene i Bevægelse. Fra Spanien indløb der Efterretning om, at en dansk Kongesøn sad arresteret for Gjæld i Valencia, og skjøndt denne frække Eventyrers Forklaringer tilfulde forraadte, at han var en Bedra-

Corfitz Ulfeldt.

ger, kom han til Kjøbenhavn, kaldte sig »Don Jørgen Ulrik«, blev modtaget ved Hoffet som en uægte Søn af Christian den Fjerde og Kirstine Munk, og levede et høist uordentligt Liv i Byens Kipper, indtil han i 1655 blev ihjelslaet paa Knip-pelsbro af en Bryggerknægt, med hvem han var kommen i Klammeri. Selvfølgelig maatte denne Bedragers Modtagelse forbitte Svigersønnerne, der nylig havde gjort overordentlige Anstrængelser for at rense deres Svigermoders Rygte, men hele denne Historie forblev dog kun en Episode og traadte i Skygge for de paafølgende Begivenheder. En løsagtig Kvindes, en Skomagerenkes falske Angivelser dannede den egentlige Indledning til Dramaet, hvis Knude var saa stærkt strammet, at en Katastrophe var uundgaelig. Der var paatænkt Under-søgelse mod de høie Dignitars Embedsførelse, og Ulfeldt holdt sig borte fra Hoffet og Rigsraadet uden at ane det Uve-ir, som samlede sig over hans Hoved. Det vilde føre for vidt her at komme ind paa Dina Vinhofvers dobbelte Rænkespil, ved hvilket hun paa engang indjog Kongen og Ulfeldt Frygt for gjensidige morderiske Anslag. En uhyre Ophidselse greb Staden; Phantasien sættes i Bevægelse, de vildeste Rygter vare i Omløb, og man hørte Kjøbenhavns Præster formane Menig-hederne til »at bede Gud for sin Barmhjertigheds Skyld at ville styrke og oplyse Sandheden i en meget mørk og vanskelig Sag, hvis Lige udi Danmark aldrig forhen var hørt«. Vagterne paa Slottet forstærkedes; der opplantedes Artilleri paa Slotsplad-sen, medens Ulfeldt sørgede for sin personlige Sikkerhed ved at bevæbne sine Husfolk, holde Vagt om Natten i sin Gaard og anmode Borgerne i Nabolaugene om Assistance. Efterhaanden som Processen udviklede sig, og flere Personer bleve truk-ne ind i den, voxede Lidenskaberne; der dannede sig Partier; Nogle udstødte Trusler mod Kongehuset, Adelen frygtede for, at Kongen skulde benytte Leiligheden til »at gjøre sig absolut«, og Indbyggernes store Masse stod afgjort paa Kongens Side.

De udførlige Oplysninger, der foreligge om denne Proces, vise, hvorledes Lidenskaberne steg Kjøbenhavns Indbyggere til

*Leonora Christina.
Efter Maleriet paa Rosenholm.*

Hovedet; man drømte om Sammensværgelser, voldsom Død og Gift, saa Spøgelser ved høilys Dag, ja Astrologerne forudsagde Farer og Ulykker af truende Konstellationer paa Himlen. Dina mødte den 23de April paa Københavns Bything, og Sperling fortæller, hvorledes hun fra sit Fængsel førtes til Raadhuset i en Postvogn, siddende paa en Fløils Pude. Retten, der jo holdtes i et Træskur foran Raadstubygningen, var omgivet af Soldater med Musketter og brændende Lunter, og det hele Skuespil fik end mere dramatisk Liv ved den Omstændighed, at Ulfeldts Brødre mødte paa Thinge ligesom for at sætte deres Personer ind for ham, medens Rentemester Jørgen Rosenkrands og nogle Rigsraader vare tilstede for at vaage over, at der ikke skete Dina Uret. Men hun stod ikke til at frelse; alle hendes Udsagn viste sig at være grebne fuldstændigt ud af Luften, og Byfogden, der ikke kunde fælde Dom i en Livssag, kjendte Korfitz Ulfeldt og Leonora Christina for »i alle Maader fri og forskaanet at være«, hvorhos han henstillede til Ulfeldt at lade den falske Anklagerinde sætte i Rette paa hendes Liv. Dette skete ogsaa; i Juni blev Dina af Borgmestre og Raad dømt til at straffes paa sin Hals, og en paafølgende Herredag stadfæstede Dommen. Rettergangen for dette det høieste Forum havde et overordentlig imponerende Præg, thi Ulfeldt og Leonora Christina optraadte med et talrigt Følge; hans Frænder, baade mandlige og kvindelige, ja hans Tjenestetyende var med, og da han traadte ind i Retssalen, forlod de Rigsraader, som vare beslægtede med ham, deres Pladser og sluttede sig til ham. Dina tilligemed hendes Medskyldige, Oberst Walter, og en Prokurator vare ligeledes tilstede; Sperling siger, at Dinas Ansigt blussede af spansk Vin og Sminke, da hun midt under Oplæsningen af Akterne slog Ulfeldt for Brystet, og sagde: »Du est min Barnefader.« Undersøgelsen varede i to Dage med det anførte Resultat, at Magistratens Dom stadfæstedes.

Tidlig om Morgen den 11te Juli blev Dommen exekveret paa Slotspladsen ligefor Kongens Vinduer, uden Tvivl under stort Tilløb af Nysgjerrige. Sperling, som ved sit Venskab

for den Ulfeldtske Familie ogsaa var bleven indviklet i Sagen, fortæller, at han havde stillet sig tæt foran Skranken med sin lille Datter Anna paa Armen, »for at hun skulde mindes, hvad for en stor Ulykke denne Kvinde havde tænkt at bringe over hendes Fader«, og Rebolledo skriver, at Dina saa en af Ulfeldts Tjenere le, da hun besteg Skafottet, hvorpaa hun med høi Røst stævnedes Rigshovmesteren, Præsten Hennings og Sperling for Guds Domstol. Liget blev paa en Sluffe ført udenfor Vesterport, Hovedet naglet paa en høi Pæl lige overfor Galgen, og Kroppen begravet under Pælen. Korfitz Ulfeldt gav et stort Gjæstebud for sine Venner og Slægtninge i Anledning af Processens heldige Udfald, men da han fik Sikkerhed for, at der vilde blive ham affordret Regnskab for hans Embedsførelse i Christian den Fjerdes Tid, hvilket alt var sket med hans Svooger Hannibal Sehested, forlod han i al Hemmelighed Kjøbenhavn om Aftenen den 14de Juli tilligemed sin Familie. Han kjørte ud af Østerport, hvortil han havde Nøglen, tilbragte et Par Timer paa Hørsholm, som han havde i Forlening, og reiste videre udenom Helsingør til Hammermøllen, hvor en leiet hollandsk Galliot laa seilklar for at føre ham til Holland. Han gjensaa først sit Fædreland som Forræder i Carl Gustavs Følge, da denne rykkede ind over Rigets Sydgrændse. Men i Kjøbenhavn strømmede Folk i store Skarer til Dinas Grav; man forsikkrede, at hun var bleven halshugget uskyldig, thi Mange havde set et overnaturligt natligt Lys paa hendes Grav. Sindene vedblev at være i stærk Bevægelse og kunde ikke komme til Ro.

Grunden hertil var navnlig de vanskelige ydre politiske Forhold. Danmark - skriver Gigas - tumledes som en Nødde-skal paa det oprørte Hav. Man var med god Grund ængstelig for Sverige; man frygtede for et væbnet Sammenstød mellem Holland og England, thi som Generalstaternes Allierede vilde Danmark næsten med Nødvendighed blive trukken ind i et saadant; man vaklede, saa Uveiret nærme sig, og kunde dog paa Grund af de mislige indre Tilstande Intet foretage imod det.

Det er et træffende Udtryk for den i Hovedstaden herskende Følelse, naar Rebolledo skriver: »Her er Alt roligt, thi de ere saa bange, at de ikke tør sige et Muk.« Da Krigen mellem Holland og England udbrød, søgte Danmark af Frygt for en svensk Krigserklæring at bevare Venskabet med begge Parter, en pinlig Stilling, der selvfølgelig maatte vise sig uholdbar i Længden, og Farerne voxede endyderligere ved Svigersønnepartiets Anstrængelser for at ophidse Sverig, Hertugen af Lothringen og senere England til Handling. I Efteraaret 1652 beslaglagdes 23 engelske Koffardifartøier i Kjøbenhavns Havn, og skjøndt 18 engelske Orlogsskibe viste sig ved Indseilingen til Sundet for at kræve dem udleverede og fik et Afslag, kom det dog ikke til Fjendtligheder. I Hovedstaden svævede man mellem Haab og Frygt; enhver hollandsk Seir hilstes med Jubel og ethvert Nederlag med dyb Bekymring, indtil Danmark endelig i 1653 efter langvarige Underhandlinger fornyede Alliance-traktaten med Holland paa gunstigere Betingelser end de af Ulfeldt indgaaede og derved definitivt brød med den engelske Republik. Det var paa dette Tidspunkt, at den landflygtige Rigshovmester fra Sverig førte forræderske Underhandlinger med Englands Protektor og raadede ham til at angribe Danmark og strax gaa løs paa Kjøbenhavn uden at lade sig opholde ved Helsingør. Naar Hovedstaden var falden, vilde nemlig Sjælland og det øvrige Danmark følge efter af sig selv. Han tilbød at indfinde sig personlig og give den engelske Flaade Anvisning paa, hvorledes Byen lettest kunde tages, og hvorledes man bedst kunde holde fast paa Landet, naar det var erobret. Krigen med England fik dog ingen Betydning; den førte kun til Rustninger og Fæstningsarbejder; en dansk Flaade laa i Sundet, men Englænderne foretog intet Fjendtligt, ihvorvel man gjentagne Gange nærede alvorlig Frygt i Hovedstaden for et Anfald. Først da Freden i Westminster blev afsluttet i April 1654, trak man Veiret friere og troede Faren overstaaet.

Kjøbenhavn var i Virkeligheden heller ikke forberedt paa at modtage en Fjende. Christian den Fjerde havde efterladt Sta-

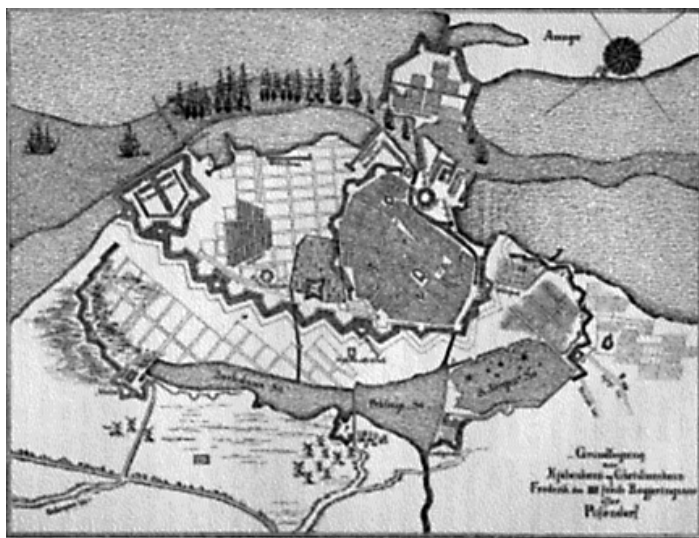
den saagodtsom forsvarsløs; store Strækninger henlaa ubeskyttede, og selv om det er overdrevent, hvad Rebolledo skriver i 1654, at man ikke var naaet videre med Befæstningen end til at sløife de gamle Volde, var Kjøbenhavn foreløbig dog nærmest at betragte som en aaben By. Det var et storartet og bekosteligt Foretagende at omgjærde det udstrakte nyoptagne Terrain fra Nørreport til Stranden med Volde og Grave, og skjøndt der arbeidedes ivrigt i Frederik den Tredies første Regjeringsaar - i Forhold til de knappe Pengemidler endogsaa med mærkelig Energi - var man dog ved Carl Gustavs Landstigning paa Sjælland ingenlunde færdig. Anlægget lededes fremdeles indtil 1656 af Axel Urup, der afløstes af Henning Qvitzow; det fremmedes særlig i Sommermaanederne, da Adelens Tjenere, 1 for hver 200 Tdr. Hartkorn, maatte give Møde, eller man indkaldte hele Kompagnier sjællandske og jyske Soldater til Voldarbejde for en »maadelig« Dagløn. Mange Haver, Grunde og Bygninger maatte exproprieres til Gunst for Befæstningen, og Afstaaelsen af disse, der neppe altid skete uden Modstand, blev ordnet saaledes, at de, der mistede Grunde i Byen, fik Erstatning i Forstæderne, medens Befolkningen her maatte rykke ud paa Bymarken. Erstatningen var meget rundelig; dog forlangtes det, at der efter Omstændighederne skulde opføres »forsvarlig Kjøbsteds Bygning«, eller at Grunden indhegnedes som Have. Krigen med England viser sig i Befæstningens Historie ved Udskrivningen af en Grundskat paa en Procent af alle Eiendomme i Byen, »eftersom den høieste Nød det udfordrer, at vor Kjøbstad Kjøbenhavns Fortifikation med det Første bliver forfærdiget«. Den nye Nørreport, der var rød- og hvidmalet og laa for Enden af Frederiksborggade, blev næppe færdig før i 1656; overhovedet synes dette Aar, der falder sammen med Axel Urups Fratræden at betegne en foreløbig Afslutning. Kongen udstedte ogsaa paa dette Tidspunkt en Anordning om Voldenes Fredning, navnlig for at bevare de af Christian den Fjerde paabegyndte Værker udenfor Søerne, ved hvilke der dog neppe blev foretaget Noget. Den ulykkelige

Krig med Sverig, der saa overraskende hurtigt bragte Fjenden for Hovedstaden, førte til nye Kraftanstrengelser for at sikre den egentlige By, men de vidtløftige Udenværker saavel som Forstæderne bleve da strax opgivne.

Hosstaaende Kort giver et godt Begreb om Kjøbenhavn og dets nærmeste Omgivelser paa dette Tidspunkt. Man ser her først og fremmest de forskjellige Hovedadgange til Staden; yderst tilhøre Kjøgeveien, en Fortsættelse af nuværende Vesterbrogade, derpaa Roskildeveien (den nuværende gamle Kongevei), som begge gik over Valby. Roskildeveien var en af Byens ældste Adgange og førte langs St. Jørgens Søs Vestside direkte ind til Vesterport, saalænge denne laa for Enden af Vestergade; da Forstaden udvidedes i Christian den Fjerdes Tid og nuværende Vesterbrogade anlagdes, blev Roskildeveien imidlertid en Kongevei, det vil sige: udelukkende forbeholdt Kongens private Brug, hvorefter den altsaa den Dag idag bærer Navn. Da Benævnelsen: »Gamle Kongevei« i en senere Tid dukkede op, tyder det paa, at Veien maaske da var overgivet til offentlig Brug. Den tredie Hovedadgang over den saakaldte Peblingedam mellem S. Jørgens Sø og Peblingsø er ligeledes en af Stadens ældgamle Veie, som oprindelig svingede ind til Nørreport; den er paa Kortet, spærret af Ladegaardens Fæstningsværker, af hvilke Rester endnu ses; en Bro, sandsynligvis den i første Del omtalte Bro over »den onde Bæk ved S. Jørgen«, fører Veien over Ladegaardsaaen, og længere fremme støder den sammen med en fra Peblingebroen udgaaende bugtet Landevei. Endelig gaar den femte Vei over Dæmningen mellem Sortedamssøen og Sundet og er den af Frederik den Anden anlagte Kongevei til Frederiksborg. Tværveien, der ses paa Kortet over Serridslev Mark, gik endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede tværs over Fælleden om ad Møllegade til Ladegaardsaaen. De fleste af disse Veie vare uden Tvivl meget maadelige og slet vedligeholdte, smalle og om Vinteren i Tøveir halvt ufremkommelige, skjøndt man holdt Opsynsmænd, der havde at sørge for, at de sumpede Steder bleve

brolagte, saavelsom at alle Overkjørsler over mindre Vandløb og Grøfter udbedredes, naar det var fornødent. Naar der ventedes fornemme Gjæster til Staden, eller Kongen selv agtede at reise, paabødes det i Reglen at istandsætte Veiene, men det kan aabenbart kun have været Hastværksarbeide, sigtende til at skjule de værste Mangler. Kongeveiene vare fordetmeste aflaaede og spærrede med Bomme og Grøfter, men da de formodentlig vare i noget bedre Stand end de offentlige Veie, var Fristelsen for Uvedkommende til at benytte dem stor. I 1656 blev det paa alle Thing og fra alle Prædikestole lyst, at Ingen maatte driste sig til at kjøre paa Kongens Vei (hvorved der menes Frederiksborgveien) uden de, der havde Nøgle, hvis de ikke vilde miste deres Heste; Veien siges nemlig at være »ganske ruineret« ved den stærke Færdsel. Allerede i Frederik den Åndens Tid omtales Mile- og Halvmilepæle paa Veiene.

De tre Søer, som havde en anden Form end nutildags, navnlig Peblingsøen, hvis vestlige Del var langt bredere end nu, strakte sig i en Halvkreds om Staden og havde efter Op-

*Kort over Kjøbenhavn
og nærmeste Omegn.*

dæmnngen i 1606 atter rigeligt Vand, ihvorvel den østlige Ende af Sortedamsø synes at have været stærkt tilgroet. Tillobet kom fra Damhussøen (den daværende Langvaddam) gennem Ladegaardsaaen, som ved den gamle Hyltebro i Nærheden af Lygten desuden optog det overflødige Vand fra Emdrup Sø. Søerne tilhørte Kommunen, men Magistraten havde i 1619 afstaaet sin Fiskerettighed i dem til Kongen, saaledes at Ejendomsretten til dem nu ikke var meget værd. Dog blev det ved en Dom i 1656 fastslaaet, at Græsset i Sortedam tilhørte Byen. Det sumpede Terrain mellem denne Sø og Sundet er antydnet paa Kortet saavelsom de tidligere omtalte Udenværker og selvstændige Skanser: Vartou, Ravnsborg og Ladegaarden, der anlagdes af Christian den Fjerde, men aldrig kom til at spille en Rolle ved Kjøbenhavns Forsvar.

Det sidstnævnte Værk, den til Slottet liggende Avls- eller Ladegaard var uden Tvivl det stærkeste og anseeligste og fortjener nærmere Omtale. Anlagt i 1620, efterat Chr. IV ved et Mageskifte havde erhvervet S. Jørgens Gaard og S. Jørgens Mark af Vartou Hospital, afløste Ladegaarden den ældre i Nyby og fik et meget betydeligt Jordtilliggende, idet Solbjerg By nedlagdes, saaledes at hele det nuværende Frederiksberg Sogn kom til at ligge under Gaarden. Den første Bygning, som opførtes her, var en stor Lade eller Stald, 100 Bindinger lang, 30 Alen bred og 15 Alen høi, som imidlertid under et Uveir i 1628 blæste om, hvorved meget Kvæg blev ihjelslaaet. Den var overmaade praktisk indrettet; Fyrst Christian af Anhalt fortæller, at den rummede 500 Strykker Kvæg, som stod i 6 Rækker, at Vand blev indledt i Krybberne gennem Rør og Hø og Halm ovenfra, eftersom Laden var over Kostalden. Af Chr. IV.s Breve ses det ogsaa, at Ladegaarden havde sit eget Vandværk. I 1630 opførtes den tidligere omtalte herskabelige Hovedbygning i tre Etager, som ses paa Pufendorffs Beleiringsbillede og af J. L. Wolf beskrives som en »mægtig, anseelig, grundmuret, ypperlig Bygning med Gemakker, Kornhus, Lade, Lo, Fæhus og Stalde, som saadant et Sted bekvemme og fornødne er, og

man der med stor Lyst kan see, hvor der nogle hundrede Stude kan staldes og fodres foruden Kør, Faar og Svin, som der mangfoldig tillægges og holdes kan.« Ladegaarden var altsaa en Landeiendom i stor Stil, som stod under Slotsherrens og Slotsfogdens Tilsyn; en Føged bestyrede Gaarden, og Jorderne dyrkedes af Kronens Bønder i Kjøbenhavns Lehn. Her var Mælkeedeier (hvad vi nutildags kalde Meiersker), Malkepiger, Røgttere og Tærskere; Kvæget blev malket tre Gange om Dagen og om Aftenen drevet hjem, naar Klokken ringede. Selvfølgelig udtoges af Mælk, Smør, Ost og andre Landprodukter, hvad der udkrævedes til Hoffets Brug; Resten skulde sælges paa Torvet. Her var Svinehave og nogle smaa Fiskedamme; en Tidlang brændtes der Brændevin her, og herude eksperimenterede Kongen med fire Hønseovne i.e.: kunstige Udrugningsmaskiner. Men skjøndt Chr. IV efter Sædvane selv holdt Øie med Gaardens Drift, ja endog tog sig af saadanne Enkeltheder som at fæste Meiersker og Malkepiger eller give Ordre til, at »Svinene skulde have Grønkaal i Hundedagene«, synes Gaarden ikke at have betalt sig; i hvert Fald har man Breve fra Kongen, hvori han klager over Avlingen og anmoder Rente-mestrene om Raad, hvorledes den skal forbedres. Det er vel dette Forhold, som i 1645 bevægede ham til at bortforpagte Gaarden paa tre Aar til Peder Christensen - eller som han for sin Deltagelse i Kalmarkrigen kaldtes: Peder Svenske - mod en aarlig Afgift af 2200 Rdlr. og Forpligtelse til at købe 100 Læs Brænde fra Kronens Skove og Masken til Køerne fra Kongens Bryghus. Peder Svenske, der var den senere saa berømte Hans Rostgaards Svigerfader, havde Ladegaarden i Forpagtning indtil 1651, da Frederik den Tredie overlod Ladegaardsmarken som Eiendom til 20 Hollændere fra Amager mod en aarlig Afgift af 700 Rdlr. eller Naturalydelse af Kalve, Lam, Smør, Mælk o. lign. til Hofholdningen efter en bestemt Taxt. Amagerne skulde opbygge en By paa 20 Gaarde; de skulde foreløbig have Lov til at benytte de store Huse paa Ladegaarden og nedbryde de smaa til eget Brug, ligesom Kongen lovede dem

Hjælp til en Kirke; de skulde være fri for alt Slags Tiende, Hoveri og Ægt undtagen Kongens Fadebursreiser, mod at de til Gjengjæld om Somren græssede det kongelige Slagtekvæg frit i en fjorten Dags Tid og havde det paa Foder om Vinteren.

»Amagerne paa Ladegaardsmarken« byggede nu den omtalte By, omtrent hvor Solbjerg havde ligget; den blev kaldt Ny Hollænderby eller Ny Amager og blev senere Frederiksbergby. I kort Tid søgte Beboerne Kirken udenfor Nørreport, men allerede i 1652 fik de deres egen Kirke, der laa overfor den nuværende Frederiksberg Kirke i Haveselskabets Have og sikkert var meget uanseelig. Der prædikedes Plattydsk her ligesom i Hollænderbyen paa Amager.

Beboerne havde dog Vanskelighed ved at komme ud af det; de kunde ikke betale deres Landgilde, og skjøndt Kongen havde lovet at lempe sig efter dem og ogsaa holdt dette Løfte, saa han sig dog under sin stigende Pengeforlegenhed nødt til at pantsætte Landgilden, først til sin Tøimester Peder Kalthof, der havde en Krudtmølle paa Ladegaardsmarken ved Grøndals Bro, kaldet Kalthuset, senere til 4 kjøbenhavnske Vinhandlere. Hovedbygningen paa Ladegaarden var kun et Aarstid i Hollændernes Besiddelse, thi i Januar 1653 indrettedes den til Bolig for 50 fordrevne bøhmiske Klædemagere med Koner, Børn og Svende, som ventedes hertil, men aldrig kom. Under Beleiringen gik den op i Luer, men stod endnu i mange Aar som Ruin; dens Grund bortskjødtedes i 1661 til Christoffer Gabel.

Det følger af sig selv, at de tre Søer i Stadens umiddelbare Nærhed spillede en stor Rolle ved Vandforsyningen, eller rettere de to, thi S. Jørgens Sø, der i vore Dage netop er bleven Vandbeholder, laa meget lavere end de andre Søer og var kun til Nytte for Befæstningen. Voldgravene fyldtes fra Søerne; paa Kortet ses saa-ledes Ledningerne fra Peblingsø og Sortedam, af hvilke den sidste gik videre til Rosenborg, hvor der var en Vandkunst. I 1609 førtes Vand fra Vestergraven i.e.: den vestlige Del af Stadsgraven i Trærender gennem Vesterport og

Vestergade til Gammeltorv og herfra videre til Amagertorv; ni Aar efter blev der lagt nye Render direkte ud til Peblingesøen. De to Ledninger bestod en Tid ved Siden af hinanden og kaldtes henholdsvis det lille og det store Pumpevand. Borderne ved Bremerholm og Garverne udenfor gamle Østerport fik Tilladelse til at faa Vand fra Rosenborgs Vandkunst; Christianshavn forsynedes dels direkte fra Peblingesøen gennem Blyrør nedlagte paa Havets Bund, dels fra Vestergraven. Men Vandforsyningen fra Søerne, det saakaldte Pumpevand, kunde dog, hvor nødig man end i hine Tider drak Vand ukogt, umuligt være godt; det var sikkert heller ikke tilstede i tilstrækkelig Mængde, eftersom det jo først og fremmest kom an paa at holde Vandstanden i Bygravene tilstrækkelig høi for Forsvaret. Man havde derfor allerede i 1580 ført »Springvand« ind i Byen, det vil sige: Vand fra længere bortliggende høiere Steder, som ved det naturlige Tryk kunde »springe«. Byens første Vandledning af denne Art fra Lundeussøen eller Emdrup Sø er tidligere berørt, og det varede ikke længe, før dette Vand lagdes ind i endel private Eiendomme. I Christian den Fjerdes Tid kom Ledningen imidlertid i Uorden, og man havde nu store Planer for. Forstanderen ved Vartou, Mogens Bertelsen, kaldet Dalin, der havde studeret i Padua og Wittenberg og paa Grund af sine Kundskaber i Physik og Mathematik af Almuen ansaas for en Trolldmand, foreslog at lede Vandet fra Lyngby Sø til Sortedam; senere undersøgte han Muligheden af at lede Furesøens Vand gennem Bagsværd Sø, Lyngby Sø, Ibstrup (Jægersborg) Sø, Gjentofte Sø, Emdrup Sø og endelig gennem Kjøbenhavn i en lukket Rende, der skulde udmunde i Havnen ved en Mølle, hvorhos han foreslog de tre Ferskvandssøer: S. Jørgenssø, Peblingesø og Sortedam udgravede til Sundet og omdannede til et storartet Havnebassin. Der blev dog Intet af disse Ideer, men i 1626 fik Byen igjen »rindendes og springendes Vand Aaret continuerlig igjennem, Vinter og Sommer«, idet 50 Professorer og Borgere i Vor Frue Sogn med Kantsleren Christian Friis i Spidsen traadte sammen i et

Interessentskab og fik Tilladelse til at lede Vand fra Emdrup Sø langs Kongeveien igjennem Volden og nedlægge Render i Gaderne under Brolægningen. Dette Vandkompagni fik Navn af Universitetets eller Nørre Springvands Kompagni, fordi det forsynede Nørrekvarteret. Fire Aar efter dannedes et nyt Vandkompagni, bestaaende af 60 Interessenter i Helligaands og S. Nikolai Sogne og med tre Borgmestre i Spidsen, som ligeledes lagde Render fra Emdrup Sø, men til Gammeltorv og Amagertorv, hvorfra Vandet førtes videre til Interessenternes Gaarde. Da Ledningen var ført gennem Østerport, kaldtes Kompagniet: Østerkompagni, og ved dettes Hjælp kom »det kostelige Kobbervækket og historiske Billede«, som i nogle Aar havde staaet paa Gammeltorv foran Raadhuset »den ganske By til Skimf og Eftertale« atter til Ære og Værdighed, idet Brønden blev ombygget og gjort til en »springende Post«, Et tredie Vandkompagni: Bryggernes eller Rosengaardskompagni, bestaaende af 30 Borgere med Byskriveren i Spidsen dannedes endelig i 1642. Ogsaa dette fik Vandet fra Emdrup Sø, der saaledes blev Stadens vigtigste Vandbassin; men Ledningen var her ført gennem Nørreport, hen i Egnen om Rosengaarden, hvor der boede mange Bryggere. At Springvandet i Qualitet langt overgik Pumpevandet, fremgaar af den Hurtighed, hvormed disse Kompagnier fulgte efter hinanden, ligesom af den Omstændighed, at Kongen ogsaa lod anlægge private Render til Rosenborg fra Emdrup Sø. Frederik den Tredie førte Renderne til Slottet, og det blev forskjellige Gange som en overordentlig Gunstbevisning tilstaaet en og anden Privatmand at forsyne sin Eiendom fra den kongelige Vandledning.

Byen havde saaledes fornemmelig sin Vandforsyning fra Emdrup Sø og Peblingesøen, men den havde tillige fra Arilds Tid et stort Antal offentlige og private Brønde, der kom den tilgode under vanskelige Forhold, saaledes i de to Beleiringer 1535-36 og 1658-59. I 1667 var der 24 offentlige Brønde, men de fleste vare maadelige. Et Trætag var i Regelen anbragt over dem, Vandet blev trukket op i Spande ved Hjælp af en

Vinde, men der klages over, at skarnagtige Mennesker kastede Aadsler og Urenlighed i dem, ligesom det ikke hørte til Sjældenhederne, at der fandtes Lig af nyfødte Børn i dem. I 1668 lukkede man derfor Brøndene med Brædder og satte Pumper i dem, men da Pumpestængerne, der vare af Jern, bleve stjaalne om Natten, navnlig i afsides Gader, blev man nødt til at kaste flere til. Heller ikke vare de dybe nok; det viste sig nemlig, at hver Gang Stadsgravene uddybedes, bleve Brøndene i Byens Udkanter tørre. Paa alle Kirkegaardene var der Brønde, og ved Veierhuset laa en af de bedste, om hvilken det udtrykkelig siges som en Undtagelse, at den var stensat i Bunden. Af private Brønde var der i 1682 ikke mindre end 725, hvoraf mange gode. Da Svenskerne i 1658 overskar samtlige Vandledninger, havde man kun Brøndene at holde sig til.

Mellem Søerne og Voldene, hvor stærkt bebyggede Kvarterer i vore Dage have reist sig, laa udstrakte Enge og Haver saavelsom Forstæderne, der anlagdes i 1567. Herfra maa dog undtages Forstaden udenfor Østerport, som ved den store Udvidelse nu var indlemmet i Byen; den laa nemlig udenfor gamle Østerport i Egnen om Kongens Nytorv, Strandstræderne og Store Kongensgade. Yderst ude mellem Kastellet og Ny Vartou for Enden af Sortedamssø udlagdes der en ny Forstad med regelmæssige Gader i Aarene fra 1650 til 1653; de ere antydede paa Kortet og skulde hedde: Helsingørsgade, Jyllandsgade, Sjællandsgade, Pallemaillegade, Skaanesgade, Sundgade o. s.v. Planen blev dog aldrig til Virkelighed, skjøndt Bebyggelsen var i god Gang i 1654, da J. L. Wolf fortæller: »Imellem Ny-Kjøbenhavn og Hospitalet udenfor den nye Østerport bygges nu og opsættes paa begge Sider den alfare Vei mange skønne Huse, 2, 3 Loft høie med anseelige Gavle og store Haver hos.« Disse Bygninger maa være blevne totalt ødelagte under Beleiringen.

Strækningen mellem den her omtalte Forstad og Sortedamssøens Kanal til Stadsgraven ved Rosenborg, den senere saakaldte Peymanns Rende, tilhørte ligeledes i det Væsent-

lige Kongen og var en Del af det store Terrain, Chr. IV havde kjøbt, og paa hvilket Rosenborg, Nyboder, S. Anna Rotunda, Kastellet, de nye Volde, kort sagt hele det saakaldte Ny Kjøbenhavn opførtes. Dog havde Kongen ikke Eiendomsret helt ud til Sortedam, thi langs denne, Nord for en Vei (den senere Farimagsvai) havde Borgerne endel Haver og Vænger med Fæstebreve fra Magistraten alene. Her var uden Tvivl meget landligt; her havde den gamle Dyrehave, som hørte til Rosenborg, ligget og henlaa tildels endnu som Fællede, her dyrkedes Haveprodukter, og her kunde Jagtens Glæder endnu engang imellem nydes. Længere mod Vest mellem den nævnte Kanal og nuværende Gyldenløves Gade, hvor Vandet fra Peblingesøen løb ind i Gravene, laa Forstaden udenfor Nørreport, hvis Kirke, som tidligere er omtalt, er angiven paa Kortet. Denne Kjøbenhavns ældste Nørrebro har vistnok nærmest lignet en Landsby; der nævnes en stor Mængde Stræder mellem Haver og ensomt beliggende Huse, men rigtignok ogsaa hele Rækker af "Boder", der leiedes ud til Smaafolk. Herude boede Dina Vinhofvers Moder i en Gyde mellem nogle Haver. I 1645 talte Forstaden 137 Familier, foruden de Fattige, der ikke nævnes i Skattelisterne, ja Enkelte vare allerede paa dette Tidspunkt dragne ud hinsides Søerne og havde fæstet Grunde ved den »alfare Vei«, nuværende Nørrebrogade. I en gammel Magistratsskrivelse fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede hedder det: »Før Forstaden for Kjøbenhavn i August Anno 1658 blev afbrændt, da stod Stadens Nørreport af Tømmerværk bygget lige for samme Gade, som den siden af Murværk blev bygget og endnu ligger, og var da paa den høire Haand, naar man kom ud af Ravelinen, ved Veien over Peblingebroen først en bred Plads ved Landeveien, som gik uden om Staden. Derhos laa den Kirke, som kaldtes Ny Kirke, med en stor Kirkegaard, hvor da udenfor samme Kirkegaard var alfar Vei til de Eiendomme, som laa udenfor, item Stræder imellem de her liggende Huse og Eiendomme, derefter længer ud mod Sortedam laa en Blegdam eller Plads.«

Hinsides Forstaden udenfor Nørreport mellem Voldene og S. Jørgens Sø helt ud til Stranden med Rosenaaen som Grændse mod Nord laa Kalvehaven, de samme Jorder, som Magistraten i 1580 havde bemægtiget sig uden Borgerskabets Samtykke, og som Chr. IV havde tilbyttet sig i Aaret 1619. Ved St. Jørgens Søes Opdæmning kom en stor Del af Kalvehaven under Vand, og den nuværende Banegaards Terrain blev en sid og lav Eng. Længere mod Vest, men nærmere ved Byen end nuværende Vesterbro, laa Forstaden udenfor Vesterport, som først anlagdes i 1614; tidligere havde her ikke været anden Bebyggelse end Vejrmøllerne, Reberbanerne og Christoffer Valkendorfs Slagterhus. I 1645 boede der 112 Familier her, som udredede Kopskat, og Bebyggelsen samlede sig dengang fornemmelig om den Staden nærmest liggende Deel af nuværende Gamle Kongevei, som førte direkte ind til Vesterport for Enden af nuværende Vestergade. Gamle Kongevei, som var brolagt i Lighed med de fleste andre af Datidens Landeveie, kaldtes »den lange Stenbro«. Christian den Fjerdes storartede Fæstningsanlæg, som berøvede mange Borgere deres Haver og Grunde, drev disse ud i Forstæderne, og herved fik Vesterbro et betydeligt Opsving. Nye Gader anlagdes; Hovedgaden, i hvilken Frihedsstøtten nu staar, kaldtes Beltgade, Gamle Kongevei i.e.: den lange Stenbro, omdøbtes til Roskildegade, og Forbindelsesveien imellem dem, den senere Farimagsvai, fik Navnet: Amagergade. Den største Del af Terrainet optoges naturligvis af spredte Huse og Smaahaver; dog havde forskjellige rige Borgere større Lysthaver for Enden af S. Jørgens Sø, ligesom der allerede i Christian den Fjerdes Tid laa et kongeligt Farverihus her. Lige indenfor Rosenaaen anlagdes senere et Garveri; længere ude, altsaa udenfor Enghaven, men paa Byens Grund (Vesterfælled) laa den tidligere omtalte Mikkell Vibes Kro i Eggen om nuværende Saxogade med Indgang fra Gamle Kongevei. Den var opført af Borgmester Mikkell Vibe og Tolder Jakob Mikkelsen i 1619 og var baade et Gjæstehberg og et Forlystelsessted af finere Art, hvor der paa en særlig

Bane skjødes med Bøsser, Armbørst og Flitsbue. Her solgtes alle Slags fremmede Drikkevarer, og Christian den Fjerde, der personlig yndede Stedet, ja endog selv besøgte det, gav Kromanden, der synes at have været Hollænder, vigtige Privilegier, saasom Toldfrihed paa Vin og Øl, Ret til at indføre sit Bohave frit fra Holland m. m. Lidt efter lidt forfaldt dog Bygningerne, Vesterbrogades Anlæg splittede Grunden i to Dele, og Beleiringen gjorde Ende paa det Hele. I 1661 anlagdes en Skydebane nærmere ved Byen, nemlig i Egnen om nuværende Victoriagade, men i 1667 fik Murmester Jens Madsen en Bevilling paa Krohold »paa det Sted, som Mikkel Vibes Kro stod«.

Af Etatsraad Johan Monrads Selvbiographi faar man et fornøieligt Indtryk af Sommerlivet i Beværtningshaverne tæt udenfor Byen. »Min Barndoms gladeste Tider under min Skolegang - skriver han - var om Sommeren i de deilige Haver udenfor Byen i den Forstad, som siden blev opbrændt ved Beleiringen. Min Moder skikkede mig altid Penge, og jeg med mine andre Skolekammerater, men jeg dog mest alene, lod mig traktere i disse Haver med Faaremælk og anden Mælk, Smør og Brød eller anden Mad og Frugt efter Aarstiderne i de smukke Lysthuse, som der var i den Have, som hed Stokholm, og de andre dernæst hos ved den nye Kirke. Hvor den nye Kirkegaard om Søndagen var fuld af Folk, saa Jorden var som skjult af dem, idet alle Folk, Mænd og Kvinder med deres Børn og Tjenestefolk gik ud af Kjøbenhavn og satte sig over hele Kirkegaarden, som var fuld af store Lindetræer, og fik Mad og lod hente til sig af de omliggende Haver. Fornemme Folk lod sig traktere i Haverne.« Der tales altsaa her om Forstaden udenfor Nørreport; Beværtningsstedet Stokholm laa, hvor nuværende Gammeltoftsgade er. I sine Studenterdage søgte Johan Monrad og hans Venner ogsaa en lille Have ved Nørreport, hvor de sad under de grønne Træer og sang Kjæmpeviser; undertiden kom de ogsaa ud for at nyde Naturen ved Ladegaarden. Saa idyllisk var der dog ikke altid i Forstæderne; de manglede ikke Kipper af laveste Rang, og det er en af Ti-

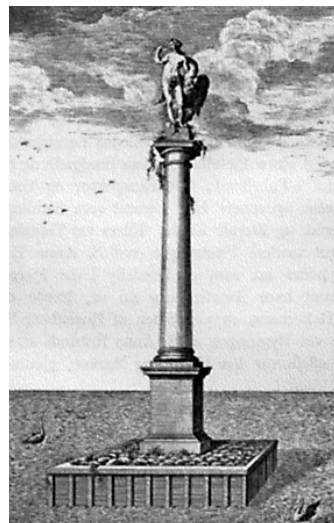
dens evindelige Klager, at Bønderne, naar de bleve udjagne af Byen Kl. 12 om Middagen, standsede i Forstæderne for at svire og drikke. Overhovedet havde Befolkningen ikke noget godt Ry paa sig; der foregik allehaande Uordener og Forbrydelser herude, og den Del af Almuen, der af en eller anden Grund ikke yndede Myndighedernes Opsigt og Kontrol, op-slog gjerne sin Bopæl her.

Tæt inde under Fæstningsværkerne ved Kallebostrand, hvor nu Tivoli, Kolbjørnsensgade og Omgivelser ligge, indrettede Frederik den Tredies Dronning en Lysthave for sig selv, Dronningens Enghave, som efter Tidens Smag var udstyret med Bygninger, Fiskedamme og sjeldne Planter. For at spare Majestæten den lange Omvei gjennem Vesterport, blev der udfor Løngangsstræde brudt en Aabning i Volden, der senere lukkedes med Palissader. Endnu i 1657 anvendtes der 40,000 Mursten til et Hus her, men Beleiringen gjorde rent Bord paa dette Sted som i alle Stadens Omgivelser, efterat "Urterne" dog iforveien vare flyttede ind i Ulrik Christian Gyldenløves Have. 11664 førtes Gødning derud fra Gaderne, men fire Aar efter overlodes Terrainet til Christoffer Gabels Hustru til Græsning og Høslet.

Om Havnen giver Kortet en tydelig Forestilling. Indseilingen ved den ny af Chr. IV anlagte Toldbod er snæver mellem de to Blokhuse, der beherske den, og en Række Pæle indskrænker Løbet endyderligere til en smal Rende. Tæt indenfor mellem Rævshalegrunden og Byen ligger Flaaden, altsaa midt i den nuværende Havn, men Havnen har her intet andet Værn mod Sydost end de lave, naturlige Grunde. Den sikkreste Del af den var derfor Farvandet mellem Børsen og Bremerholm, som var langt bredere end nu, og de gamle Kanaler omkring Slotsholmen. Disse bleve jevnligt rensede under en Havneforstanders og Havnefogeds Opsyn, og Udgifterne hertil afholdtes af særlige Havnepenge, ligesom der betaltes Bropenge til Broernes Vedligeholdelse. I 1654 rensedes og uddybedes Kanalerne ved en Hestemølle i.e.: en Muddermaskine, dreven

ved Hestekraft, den første, der var set her, og som i høie Toner prises af J. L. Wolf, der kalder den »en meget skøn, artig og underlig Kunst og Mølle«. Den store Amagerbro eller Knipelsbro forbinder Christianshavn med Kjøbenhavn; hinsides denne udvider Havnen sig atter og munder ud i Seilløbet gennem Kallebostrand. Vartegnet, der omtrent stod udfor Indløbet til Tøihusbassinet paa en Grund, der kaldtes »Havfrugrunden«, er glemt paa Kortet; derimod faar man et godt Begreb om Christianshavns ringe Udstrækning og ringe Bebyggelse, saavelsom af den dybe Indskjæring mellem denne Kjøbstad og Amager. Mellem Dronningens Enghave og Slotsholmen slaar Kallebostrand en stor Bugt ind til Løngangen; det var over dette islagte Vand, hvor nu Stormgade og hele Frederiksholmsterrainet ligger, at det svenske Hovedangreb iværksattes Natten mellem den 10de og 11te Februar 1659. Bremerholm ses at være landfast med Byen, og Slotsholmen har optaget Skarnholmen i sig; ikke engang Navnet blev bevaret, thi i December 1650 forbød Frederik den Tredie Indbyggerne under streng Straf at bruge den sidstnævnte Betegnelse.

Betragter man Staden indenfor Fæstningsværkerne, ses den at falde i to ulige Dele: den gamle mindre By, hvis Omfang er let kjendelig, eftersom den ældste Østervold endnu ikke er forsvunden, og den nye større By, det saakaldte Ny-Kjøbenhavn, i hvilken Bebyggelsen er meget ringe, og hvor stiplede Linier antyde de paatænkte Gadeanlæg. Naar Kortet, navnlig nede ved Havnen hinsides den store Reberbane paa Bremerholm, antyder fuldkommen ubebygget Land, forholder dette sig ikke rigtigt. Stadens ældste Forstad udenfor Østerport, som laa paa nuværende Kongens Nytorv lige udenfor Vindebroen og bestod af Rækker af et Etages Smaahuse. eller Boder, var vel bleven nedbrudt, men her fandtes længere ude adskillige andre Leiehuse, Avlsgaarde, Landsteder og Lysthaver, som fik Lov at blive staaende, ja enkelte af Stræderne imellem dem kunne gjenkjendes den Dag idag som f. Ex. Strandstræderne. Som Type paa en større landlig Gaard fra hin Tid, der maaske

Vartegnet.

har været den spanske Gesandt Grev Rebolledos Landsted, gives her en Afbildning af den store Eiendom mellem Bredgade og Strandstræde, som i 1744 kom i Fabrikant, Lotteriinspektør og Grosserer Jonas Collins Besiddelse og senere blev berømt som Samlingssted for en større kunstnerisk og literair Kreds. Ellers var Terrainet forstørstedelen ubebygget mellem Fæstningen ved S. Anne Bro og gamle Østervold; Nyboder laa som en Landsby i det Fjerne; nede ved Havnen, omtrent hvor Amalienborg nu er, havde det islandske Kompagni en Reberbane, og ved Siden af Rosenborg Slot med hosliggende Have var Bygningen af S. Anna Rotunda standset - ellers var her Haver og Marker, gennemskaarne af Landeveie.

Den første Plan til Bebyggelsen af det store Terrain skyldes Axel Urup; allerede i Foraaret 1650 fik han Ordre til »Gaderne at udstikke og saavidt ske kan at fremføre«. Kongen havde iforveien i et aabent Brev ladet Indbyggerne vide, at »alle Forstæder udi denne bemeldte ny Bys Anlæg og Uddelelse skulle med deres Haver og Bygning vige for Byens Befæstning, Gader, Stræder, Pladser og Bygninger«, og ligesom for ret at tydeliggjøre, hvad der menes hermed, hedder det: »Hvor nogen Gade, Torv eller Plads rammer paa Nogens Have, Fiskepark eller anden Jord, da skal Gaden, Strædet, Torvet eller Pladsen have sin Gænge, og Planket, eftersom Gade, Stræde, Torv eller Plads kommer at gaa, forflyttes. Rammer det paa Nogens Bygning, som er af nogen Værd, da skal derpaa have og forhverves Vores særdeles Benaadning, om det kan staa, indtil de enten forældes, eller Eiermanden bygger til Gaden og aldrig paa det Sted bygger noget Nyt.« Borgerne maatte altsaa afgive deres Grunde, dog mod Erstatning udenfor Byen, og det blev bestemt, at Enhver skulde brolægge for sin Grund og inden tre Aar forsyne den med lovlig Kjøbstadbygning. Adelen kunde der forundes Plads til Borggaard, Staldgaard og Have, naar der byggedes inden en bestemt Tid; ogsaa Borgerskabet kunde faa større Plads og Have, naar det vilde opføre Staldrum. Samtidig (i Mai 1650) lovede Kongen forskellige Privilegier

*Den senere Collins Gaard,
set fra Bredgade.*

til dem, der vilde bygge i den nye By. De skulde have Friheder og Rettigheder sammen med Kjøbenhavns øvrige Indbyggere, endvidere Frihed for Skat og Indkvartering i 12 Aar, Toldfrihed for Byggematerialer m. m. Det er værd at lægge Mærke til, at det udtrykkelig blev forbudt at bygge ud paa Gaden indtil Rendestenene; med andre Ord: Grundeierens Ret til Fortouget anerkjendtes ikke mere.

Det gik imidlertid kun langsomt frem med Bebyggelsen, hvad der paa Grund af de uheldige politiske Forhold og Pengemanglen er let forstaaeligt, og Urups Plan blev ikke realiseret. Vel udstedtes der i 1650 og de nærmest paafølgende Aar et stort Antal Skjøder paa Grunde i Ny-Kjøbenhavn, men der blev kun opført faa Huse, ja Forpligtelsen til at brolægge Fortougene udenfor Byggepladserne blev ikke engang overholdt. Endnu i 1656 maatte dette Paabud indskjærpes paany. Det var oprindelig Meningen at føre et System af Kanaler fra den nuværende Havn op i Byen; saaledes skulde Prindsens Kanal

udgraves, hvor Fredericiagade nu er, og Dronningens Kanal skulde ligge, hvor Amaliegade nu er, men ingen af dem blev fuldførte. I lige Linie tildels over den gamle Østervold, udmundende paa »det store Torv« (som i 1670, da det blev brolagt, først fik Navnet »det nye Kongetorv«, hvilket atter er blevet til Kongens Nytorv) lagdes Ny-Kongensgade (nuværende Gothersgade), men den henlaa i lange Tider uordentligt, eftersom Nedbrydningen af de gamle Volde og Tilkastningen af Gravene paahvilede de Privatmænd, som byggede her. Volden kunde langtfra udfylde Graven, der maatte skaffes Fyld andetsteds fra, og i den allernyeste Tid har Udgravningen af Grunden under Reformert Kirkes Præstebolig vist, at man endog maatte tage sin Tilflugt til Kogjødning og Dagrenovation som Fyld. Efter Anlægget af nuværende Gothersgade bleve de tilstødende Gader i den gamle By forlængede ud til denne, nemlig Grønnegade, Regnegade, Møntergade og Store Brøndstræde. Aabenraa, der oprindelig var en kort Gade og i sin nordligste Ende havde været Voldgade, blev ligeledes forlænget, hvorimod Lille Brøndstræde ophørte med at være Voldgade, skjøndt det varede længe, inden dens oprindelige Navn: »Bag Volden« faldt bort. Rosenborggade, som nu anlagdes, fik Navn efter Slottet. Tornebuskegade udvistes som en Forlængelse af Aabenraa, Frederiksborggade blev en Forlængelse af Mikkel Vibes Gade, som tidligere havde ført ud til Nørrevold, og endelig blev S. Gertrudstræde forlænget til Rosenborggade. Det maa nemlig erindres, at Kultorvet ikke eksisterede; dettes Østside var det gamle S. Gertrudstræde, medens Forlængelsen netop er, hvad der nu bærer dette Navn.

Ude i den nye By skulde Prindsensgade gaa parallelt med Gothersgade, men kun en Stump af den er bleven bevaret. Adelsgade (nuv. Adelgade), Borgergade, Gothersgade (nuv. Store Kongensgade) og Norgesgade (nuv. Bredgade) anlagdes; hinsides Prindsens Kanal blev der afstukket et stort Antal Gader som f. Ex. Slesvigsgade, Holstensgade, Stormarngade, Ditmarskensgade, samt i Nærheden af Kastellet: Danmarks

Torv, Norges Torv, Venders Torv og Gothers Torv. Ogsaa nævnes Sølvgade, Rigens- eller Rygensgade, Herregade og mange andre. Dronningens Tværgade anlagdes først efter 1660. Som man ser, blev nogle af disse paatænkte Gadeanlæg til Virkelighed, andre forsvandt, da Ingenieur Henrik Ruse efter Beleiringen udarbejdede en ny Plan for Bebyggelsen.

For den gamle Bys Vedkommende giver Kortet kun faa Oplysninger, skjøndt man ved at sammenholde det med Kortet fra Frederik den Andens sidste Regjeringsaar i det Væsentlige vil kunne orientere sig. Mærkeligt nok er Helligaandskirken glemt, og paa Gammeltorv har Raadhuset faaet en mere skjæv Stilling, end det havde i Virkeligheden. I Nærheden af Vesterport ses det tidligere omtalte Vandløb, der var ført gennem en Hvælving i Volden og derpaa videre gennem Philosophgangen og Løngangsstræde, indtil det udmundede i Kanalen tæt indenfor Løngangen, ikke langt fra det høie murede Krudttaarn, som er afbildet paa van Wicks Fugleperspektiv af 1611. Stadsgraven var lidt nedenfor Vesterport opdæmmet ved en muret Kam; det var altsaa Overskudet af fersk Vand, der førtes ind i Byen, og dels benyttedes til den almindelige Vandforsyning, dels drev den saakaldte Vestermølle tæt indenfor Porten, som nu var i Henrik Müllers Besiddelse, hvorhos det i Nærheden af sit Udløb afgav det fornødne Vand til Valkemøllen paa Vandkunsten og det sammesteds beliggende kongelige Vaskerhus. I 1656 stoppede Magistraten Afløbet, fordi Henrik Müller brugte for meget af Byens ferske Vand; Møllen gik istaa, og de gjensidige Klager besvarede Kongen ved at nedsætte en Kommission, der skulde undersøge Forholdene. Ved Synet fandtes Kammen udenfor Vesterport at lække noget, og Vandet stod saa høit, at der kun var en halv Alen til dens øverste Rand. Byens Rendemester og Vandkiger afgav den Erklæring, at Vandet altid burde staa 2 Kvarter over Vandrenderne, for at disse kunde have rigeligt Vand, og det blev som Følge heraf bestemt, at Møllen ikke maatte bruge mere Vand, end at der altid var 3 Kvarter over Renderne, hvorfor der blev sat et Vandmærke.

Den øvrige Del af Vandløbet blev ligeledes synet og befandtes i en meget daarlig Stand; de Omkringboende lod deres Rendestene løbe ud i det og kastede alskens Uhumskheder deri, hvilket just ikke var til Gavn for Kongens Vaskerhus, og om Sommeren, naar Valkemøllen stod stille, gav det »en ganske ond Stank«. Sluseværket ved Vandmøllen var derhos i Uorden, saaledes at Vandet undergravede Krudttaarnets Grundvold, Kommissionen foreslog forskjellige Midler imod disse Onder og udstrakte iøvrigt sin Undersøgelse til hele Vandforsyningen saavel fra de nærmere som de fjernere Søer, hvor der allevegne var Meget at udbedre og afhjælpe.

Den gamle By var siden Reformationen undergaaet betydelige Forandringer; Strækninger, der hidtil laa øde, vare blevene bebyggede og mange nye Gader anlagte. Staden havde nu 10 Rodemaal eller Kvarterer, nemlig Øster-, Strand-, Snares-, Vester-, Nørre-, Klædebo-, Frimands-, Kjødmager-, Rosengaard- (som i 1668 omdøbtes til Rosenborg-) og endelig S. Anna Kvarter. En i 1620 udstedt Forordning om Gadernes Renligholdelse angiver de vigtigste Gader og Torve i den gamle By, nemlig i Øster Kvarter: Lille Kirkestræde, Store Færgestræde, Store Kirkestræde, Østergade, Pilestræde, Pustervig, Landemærket, Springgaden, S. Gertrudstræde, Vognmandsgade, Brøndstræderne, Møntergade, Antonistræde, Grønnegade, Christen Bernikovstræde, Kongens Gade (i.e.: Lille Kongensgade), Østervold, Ulkegade og Vingaardsstræde. I Strand Kvarter nævnes: Læderstræde, Ved Stranden, Høibrostræde, Amagertorv, Kjøbmagergade, Anders Hansens Stræde, Helliggeistes Stræde, Klareboderne, Lille Færgestræde og Sigvart Becks Boder; i Snares Kvarter: Naboløs, fra Veierhuset til Vandkunsten langs Stranden (nuv. Nybrogade), Sna-regade, Hvælvingen, Magstræde, Vandmøllestræde, Raadhustræde, Farvergade, Nytorv, Endeløsstræde, Brolæggerstræde, Kompagnistræde, en Del af Badstustræde og Knagerøgstræde (i.e.: Knabrostræde); i Vester Kvarter: En Del af Gammeltorv, Vestergade, Store og Lille S. Klemensstræde, Kattesundet,

Vombadstustræde, Hestemøllestræde, Mikkalbryggersgade og Vestervold; i Nørre Kvarter: Nørregade, Studiestræde, S. Pedersstræde, Larsbjørnstræde, Teglgaardsstræde, Larsleistræde, Klokkehøien og Fiolstræde; i Klædebo Kvarter: En Del af Gammeltorv, Klædeboderne, Skindergade og Kannikestræde, i Frimands Kvarter: Madtorvet, Amagertorv og Hyskenstræde og endelig i Kjøbmager Kvarter: Skoboderne, en Del af Badstustræde, Klosterstræde, Løvestræde, Rosengaarden, Peder Hvitfeldts Stræde, Skidenstræde og Mikkal Vibes Gade. Omtrent samtidig med denne Fortegnelse nævnes Rosengård-Kvarter for første Gang, indbefattende Pustervig, Landemærket, Aabenraa, Springgade og omliggende Egn, altsaa Dele af det gamle Øster Kvarter; efter Udvidelsen, da det fik Navn af Rosenborg-Kvarter, optog det naturligvis den ny anlagte Rosenborggade og Tornebuskegade i sig. Endelig opkommer S. Anna Kvarter først i 1659 og er det nye Kjøbenhavn udenfor Østervold. Til de her nævnte Gader kan endnu føies Gaderne i Egnen om og paa det gamle Bremerholm, nemlig Fortunstræde og Boldhusgade (den sidste anlagt i 1625 fra Stranden til Skipperboderne), endvidere Admiralgade, der omtrent er samtidig, Dybens- eller Delphingade, Laxegade, Hummerstræde og Skipperstræde. Gammelmønt bebyggedes i Aarene fra 1630 til 1650, Silkegade anlagdes i 1619 (smlgn. I, S. 588), og endelig reguleredes Lille Helliggeiststræde i 1635. Regnegade og Ny Adelgade (oprindelig Lille Grønnegade) opstod først i Frederik den Tredies Tid i 1650-51, den sidste paa den nedbrudte Vold.

En stor Del af disse Gader er omtalt tidligere, men ikke faa vare komne til under Byggeperioden i Christian den Fjerdes Tid, eller havde mistet deres tidligere landlige Charakter, medens dog andre havde bevaret den. Saaledes var vel Skidenstrædes (nuv. Krystalgades) Nordside bleven bebygget med lave Boder for Smaafolk, men Sydsiden henlaa indtil ind i det 18de Aarhundrede som Haver hørende til Gaardene i Store Kannikestræde og vendte kjedelige Plankeværker, Lergaarde

(i.e.: murede Bindingsværkshegn) eller Udhuse ud til Strædet. Langs Universitetets og Præstegaardens Grund laa paa det nuværende zoologiske Museums Plads den af Chr. IV oprettede medicinske eller botaniske Have. Gaden deltes i Store Skidenstræde fra Nørregade til Fiolstræde; den øvrige Del til Kjøbmagergade hed Lille Skidenstræde. Aabenraa, som først var en Del af Vognmandsgade (den senere Vognmagergade) nævnes første Gang i 1604 som »Aabenraad«, og Dr. Nielsen er tilbøielig til at tro, at Navnet skriver sig fra Kjøbstaden Aabenraa, efter hvilken et enkelt Hus kan være opkaldt, hvorpaa hele Gaden har tilegnet sig det. Den var indtil Østervolds Nedlæggelse et kort og slet bebygget Stræde. Slippen, den yderste Ende af Landemærket (et Navn, som nu er ifærd med at forsvinde), maa være opstaaet ved Fæstningsværkernes Sløifning, thi det nærliggende Lille Brøndstræde var oprindelig Voldgade. Denne sidste Gyde hed, som overfor anført, ogsaa »Bag Volden«, og til Overflod kaldtes den »Kjærlingbrønden«. Store Brøndstræde hed først Lille Vognmandsgade, men omdøbtes, da Christoffer Valkendorf anlagde den »skjønne Brønd af hugne Sten«, der er omtalt i Første Del. Sværtegade er et nyt Navn for det tidligere omtalte Gjæthusstræde, og Regnegade kaldes i Skjoderne fra Frederik den Tredies Tid »Renegade« eller »den rene Gade«. Den er dog muligvis opkaldt efter Planten Regnfang, da Benævnelserne »Regnfanggade« undertiden forekommer. Christen Bernekovstræde, der nævnes 1620, skylder den tappe Helt, Christen Barnekow, der faldt paa Skællinge Hede, sit Navn; maaske har han eiet en Gaard her, thi Opkaldelsen kan ikke være sket for at hædre ham, da det er bevist af C. Bricka, at Sagnet om, at han frelst Kongens Liv i Slaget, er opdigtet. Pilestrædes Vestsider var forstørstedelen Haver til de store Gaarde paa Kjøbmagergade; Silkegades Sydsider optoges af Konventhusets »store og smukke« Bygninger, der tidligere havde været Fabrikhuse. Løvstræde, eller som dens egentlige Navn er: Løvestræde, havde tidligere været en lang smal Gyde, men blev i 1620 udvidet af Chr. IV. Den gik fra Kjøbmager-

gade ligesom nu, men tillige langs nuværende Graabrødretorvs Sydside, der indtoges af Børnehusets Bygninger, medens den nuværende Torveplads var dækket af Ulfeldts Gaard. Skoboderne var det Samme som Vimmelskaftet; allerede i et Thingsvidne af 1597 hedder det »Skoboderne, som nu kaldes Vimmelskaftet«.

Slotsholmen viser sig paa Kortet som meget ringe bebygget, thi her som de fleste andre Steder ere kun de vigtigste

*Huset Nr. 14 bag Børsen,
nedrevet i 1867.*

offentlige Bygninger angivne, og af disse mangler endda Tøihusbygningen paa nuværende kongelige Bibliotheks Grund, der først nedreves i 1664. Paa Slotsholmens Nordside laa det islandske Kompagnihus og det kongelige Klædekammer foruden et ikke ringe Antal store grundmurede Borgerhuse, der af J. L. Wolf sammenlignes med Herresæder; og paa Sydsiden foruden Tøihuskomplekset, Børsen og Nybørs en hel Række Bygninger, af hvilke den yderste paa den nuværende Kancelli-bygnings Grund var den prægtigste. Den ses paa Heimbachs Billede af Arvehyldingen, og blev i 1648 eller 49 opført af Henrik Müller til et Boldhus og Værtshus med Værelser for Boldmesteren og Rum, hvor fremmede Folk og »Passagiers« bekvemmelig kunde logere. For at lette Opførelsen fik Eieren Frihed for al borgerlig Tynge, Skat og Indkvartering af Bygningen samt aarlig Toldfrihed for 10 Stykker Rhinskvin, 20 Oxehoveder Franskvin, 6 Piber Spanskvin og 10 Læster Rostockøl eller anden fremmed Drik.

J. L. Wolf taler begejstret om dette Hus: »Henrik Müller - siger han - haver ladet den Plads imellem Børsen og Hs. Maj. Proviandthus bygge, hvor han af Grunden et meget kosteligt muret Hus med skønne Gemakker haver ladet opsætte, og derhos et meget herligt Boldhus, hvis Lige udi Bygning og Overdel med Skabelon og Maling man neppelig ved af dets Lige at berømme og sige, med en skøn hvalt Kjælder under, hvor adskillig Slags Drik der til Kjøbs indlægges kan. Fra Slottet og til dette Boldhus er en Løngang (hvilende paa en stærk Tømmerforbinding) gjort for Hs. Majestæt og Dronningen; naar de vil forlyste sig hen at se, hvo der leger, da er der en Sted, hvor de med Lyst kan staa og sig om se.« I 1674 skriver Holger Jakobsen, som dog havde set sig en Del om i Verden, at Boldhuset er det prægtigste og største i Europa, og han giver en Afbildning af Skiltet udenfor Kjælderen, der forestillede to Mænd, bærende en Dru eklase paa en Stang, et antikt Motiv. Værtshuset var iøvrigt kun i Brug i nogle Aar, thi i 1659 kom det i Kongens Besiddelse og overlodes af ham

til Bopæl for Hofmarskalk Johan Christoffer v. Kørbitz. Derimod blev Boldhuset ved at bestaa, og dets Kjælder anvendtes en Tidlang under Beleiringen til Opholdssted for de svenske Fanger. I Flugt med Boldhuset i nuværende Slotsholmsgade eller "Bag Børsen", hvis Midte indtoges af den i vore Dage tilkastede Kanal, laa et ikke ringe Antal anseelige Gaarde, der senere beboedes af Mænd som Feltherren Hans Schack, Statholder Gabel o. fl.; det ansaas overhovedet dengang for særlig fornemt at bo paa Slotsholmen, skjøndt der endog anlagdes en Bryggergaard her i 1668. De større Gaardes Physiognomi ses ret godt paa Heimbachs Arvehyldingsbillede; som Type paa Gaardfaçaden i et velhavende Borgerhus fra Tiden fremstilles her det karakteristiske »Nr. 14 bag Børsen«, der nedreves i 1867. Ved sin paa Konsoller hvilende Svalegang, hvor Bjælkehovederne utvivlsomt have været udskaarne, sine Træsøiler, sin gjennebrudte Træbalustrade og det rige Spil af Lys og Skygge, som maa have oplivet Façaden, har det et eget malerisk og hyggeligt Præg.

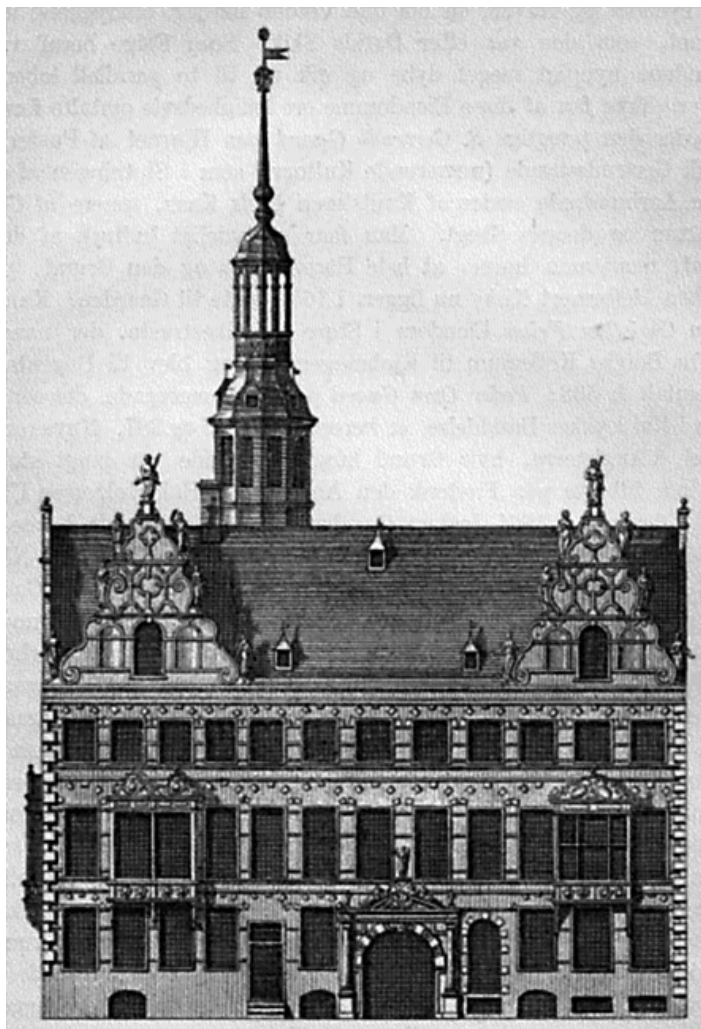

Københavns Slot. Efter Resen.

Ogsaa i Slottets nærmeste Omgivelser udenfor den af et Stakit omgivne Slotsgrav var Bebyggelsen temmelig stærk. Foran Residentsen laa ud til Kanalen den forhen lidt omtalte Kancellibygning, i hvis nederste Etage der havde været Toldbod; paa Sydsiden var der en temmelig stor aaben Plads hen til Børsen og Løngangen over til Boldhuset, saaledes som det ses paa hosstaaende Afbildning, men bagved laa talrige Boliger for Hoftjenerne, Staldbygninger med tilhørende Møddinger og Udhuse. Af saadanne nævnes mange; her var et Slagterhus, der opførtes fra Nyt i 1669, en Hønsegaard, en Vedhave i.e.: Oplagsplads for Brænde, Kongens Ride- og Kuskestald saavel som Dronningens Ridehus, ja her blev efter Souveraineteten indrettet et Menageri i Nærheden af Tøihuset, hvori der var Løver, Losser, Aber, Falke, Ørne og et »Tigerdyr«. Frederik den Tredie interesserede sig levende for sjeldne udenlandske Dyr; han lod Bjørne og Elsdyr komme fra Norge, »Drommedarier« fra Syden, og det var lige paa Nippet til, at Kjø-benhavnerne i 1669 havde faaet en levende Krokodil at se "af samme Slags, som gaa udi Ægyptens Nil". Den befandt sig imidlertid ikke vel i den danske Luft - siger Bording - og døde ved Overfarten over Storebelt »ret under Sprogø Land«.

Foruden de tidligere omtalte Gader var Byen rig paa Gange, i.e.: Smøger eller Gyder, opfyldte med Smaahuse for Fatigfolk. Til disse hørte Peder Madsens Gang, som i vor Tid har maattet vige for Ny Østergade, opkaldt efter Kræmmer og Brygger Peder Madsen; som i 1615 var Kæmner, saavel som deri endnu eksisterende Didrik Badskjærs Gang, saaledes kaldet efter Didrik Johansen Badskjær, Raadmand fra 1631-1642. Ove Gjedde eiede en stor Gaard i Gammelmønt, hvis Bagside vendte ud til denne Gyde; i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede fandtes en saadan Gaard endnu her, og de velhavende Levninger af denne, prydede med Basrelieffer og Medailloner, staa den Dag idag i mærkelig Modsætning til Gydens øvrige Huse. I Vingaardsstræde var der særlig Overflod af Gange, saaledes Karen Iver Povlsens Gang, Hans Ha-

vemans Boder, Anders Sørensens Gang, Jokum Trompeters Gang, Murmestergangen (senere Smedens Gang), Bødker- gangen o. fl. Mellem Mikkalbryggersgade og Kattesundet gik

*Marsvins Gaard.
Efter Hafnia hodierna.*

Fyrens Gang, i Rosengaarden laa Anders Sværdfegers Gang, i Fiolstræde Kandestøberens Gang. Fra Læderstræde til Stranden gik Nissegangen, der er angivet paa Kortet fra Frederik den Andens Tid; den var lukket med en Port for begge Ender, men aabnedes i 1639 paa Statholderens Befaling. I Ny Adelgade opstod noget senere Prammandens Gang, i 1620 nævnes Næbdybet, uvist hvor. Adskillige af disse Smøger kaldes "Gaarde", saaledes Kjærlinggaarden i St. Pederstræde, Skvaldergaarden (i 1645 Skvaldergade), Pølsegaarden i Mikkalbryggersgade, Smækkenborg i Lavendelstræde, Perlegaarden i Farvergade o. fl. Man maa tænke sig disse Gange og Gaarde som et Komplex af tæt sammenpakkede Smaahuse med en mellemliggende Smøge, undertiden med Udgang for begge Ender, undertiden lukket for den ene Ende som en cul de sac, eller med Indgangen gennem en større Eiendoms Port og opførte paa dennes Grund. De fik i Regeln Navn efter Grundens eller Husenes Eiermænd og skiftede derfor ofte Benævnelse; dog synes Navne som Kjærlinggaarden, Skvaldergaarden o. lign. at være Øgenavne, fødte paa Folkets Læber. Mange ansætte Mænd og store Grundeiere havde saadanne Leieboder eller »Vaaninger« rundt om i Byen, som f. Ex. Peder Resen, Hans Zoega og Frederik Thuresen.

En væsentlig Prydelse for Byen vare de store Adelsgaarde, hvoraf der var mange. Det er forhen omtalt, at der i Christian den Tredies sidste Regjeringsaar fandtes 130 adelige Gaarde i Byen, og dette Tal var ikke blot blevet forøget under de paafølgende Konger, men Bygningerne selv vare blevne ombyggede og prægtigt udstyrede i Overensstemmelse med den herskende Smag. Hovedbygningen, ofte smykket med Taarne, Spire og Karnapper, laa enten ud til Gaden eller bag en Mur, gennem hvilken Indkjørselen var; bagved strakte der sig Gaardsrum, Stalde, Boliger for Tyendet og Haver, en hel lille Verden for sig, omhyggelig indhegnet, som den var efter Datids Skik. Som Følge heraf vare Grundene hyppigt meget dybe og gik ud til to parallelt løbende Gader. Ikke faa af disse Eiendomme

ere leilighedsvis omtalte foran; saaledes den prægtige S. Gertruds Gaard paa Hjørnet af Pustervig og S. Gertrudsstræde (nuværende Kultorv), som i Slutningen af det 16de Aarhundrede eiedes af Kantsleren Niels Kaas, senere af Gert Rantzau og dennes Slægt. Man faar et tydeligt Indtryk af dens Areal, naar man hører, at hele Hauserplads og den Grund, paa hvilken Reformert Kirke nu ligger, i 1651 hørte til Gaarden. Kantsleren Christian Frises Eiendom i Store Kannikestræde, der naaede ligefra Borchs Kollegium til Kjøbmagergade og blev til Regentsen, er omtalt I; Peder Oxes Gaard paa Kjøbmagergade, der senere kom i Kai Lykkes Besiddelse, er berørt I. Nuværende Hotel d'Angleterre, hvis Grund langs Østergade var langt større end nu, tilhørte paa Frederik den Andens Tid Hak Holgersen Ulfstand, derimod i 1661 Joakim Gersdorf, »Hotel du Nord« beboedes i 1661 af Henrik Bjelke, det nuværende Thottske Palais af Niels Juel. Peder Reetz boede paa Slotsholmen, Korfitz Ulfeldts Gaard laa paa Graabrødretorv, Hannibal Sehesteds og Hans Lindenows, omtrent hvor Kronprindsensgade i Slutningen af forrige Aarhundrede førtes igjennem til Pilestræde, og den nuværende Postgaard eiedes af Theodorus Lente. I Fiolstræde laa en stor Adelsgaard med Boder til Peder Hvitfeldtstræde, der eiedes af Adelsmanden af samme Navn, Norges Riges Kantsler, og i Gammelmønt havde, som alt omtalt, Ove Gjedde en Gaard. Et betydeligt Antal af de større Grunde, som den Dag idag ere bevarede, var Adelsgaarde, som f. Ex. det gamle Vaisenhus paa Kjøbmagergade, den fhv. kongelige Porcellainsfabrik, Nytorv Nr. 5, Østergade 15, 18 (Svaneapotheket) 24 og 52, Pilestræde 36, Klareboderne 3 og tilstødende Grunde (Gyldendalske Boghandel), Kjøbmagergade 11 og 55, Nørregade 41 (det v. Westenske Institut), Nørregade 28, Vestergade 26, Brolæggerstræde 9 og mange andre. En smuk Type paa en gammel Adelsgaard fra Christian den Fjerdes Tid var nuværende Høibroplads Nr. 19, som i 1661 tilhørte Oluf Parsberg, men tidligere havde været i Familien Marsvins Eie. Efter den svenske General Stenbock, som en

Holmensgades nordligste smalle Del.

Tidlang sad fangen her, blev den senere kaldt Stenbukkens Gaard, indtil den brændte i 1795. Thurah skriver i 1748 om den: »Familien Marsvins Vaaben findes over den store smukke Portal for Indkjørselsporten, Gaarden er stor og af særdeles Anseelse, dog efter gamle Tiders Maade og Smag opbygget, med meget Bildhuggeri, mange Stenbilleder og andre Zirater samt et med Kobber tækket Taarn prydet. Nu bebos den af adskillige private Familier, som derudi have leiet hver sin Del, saavidt Enhver deraf til sin Husholdning har fornøden.«

Det ligger i Sagens Natur, at de fleste af de ovennævnte Gaarde uafslædelig skiftede Eiere, eftersom det gik op eller ned for vedkommende Familie; snart beboedes de af Adelsmænd, snart af velstaaende Borgerfolk, thi der var Intet til Hinder for, at Borgere erhvervede dem; tvertimod saa Magistraten det

gjerne, eftersom de ellers vare fritagne for al kommunal Tynge og Besværing. Overhovedet boede Kjøbenhavns fornemme og rige Borgere godt, og gave ikke Adelen stort efter i Luxus og Bekvemmelighed. Deres Huse vare prægtigt udstyrede, hvorpaa Henrik Müllers Gaard (nuv. Østergade Nr. 54) og Borgmester Mathias Hansens (nuv. Nr. 6 paa Amagertorv) afgive Bevis. De ere begge omtalte foran. Hele Husrækken paa Amagertorvs Sydside havde Haver ud til Læderstræde; mange af disse Bygninger vare grundmurede, og der er ingen Tvivl om, at deres Indre svarede til deres Ydre. Efterhaanden som Staden voxede i Indbyggerantal, og Velstanden fordeltes paa flere Hænder, udparcelleredes de store Gaarde, men endnu i Midten af forrige Aarhundrede er der en Rigdom af Haver indenfor Voldene, skjøndt selvfølgelig mindst i det egentlige Forretningskvarter. Henrik Müllers tidligere afbildede Huse, den saakaldte Nybørs, hørte ogsaa til Datidens bedste Boliger; langt tarveligere vare de lave Smaahuse i Sidegaderne, saaledes som de endnu ses enkeltvis i Nyboder og nuværende Holmensgade mellem Vingaardsstræde og Lille Kongensgade; i Smøgerne og »Gangene« husedes derimod Usselhed og Fatigdom.

Det er interessant at læse, hvad en fornem og bereist Ud-lænding, der havde rig Leilighed til at kjende Kjøbenhavn, mener om Byen paa dette Tidspunkt. Den spanske Gesandt Grev Rebolledo siger, at den er en velbygget Stad, beliggende paa tre Øer, næsten omgiven paa alle Sider af Havet og en Indsø, og han priser dens sikke og rummelige Havn, dens smukke Kirker og offentlige Bygninger, og dens jævne Gader uden store Stigninger eller Skraaninger. Klimaet forekommer ham ikke saa slemt, som Folk i Spanien tro. Der er intet Støv om Sommeren, og intet Smuds paa Gaden om Vinteren; thi i den førstnævnte Aarstid regner det meget ofte, og i den sidstnævnte er Alt frosset til Is, men det gjør Intet, thi Enhver kan trylle Hundedagene frem i Værelset, naar han blot putter mere Brænde i sin Kakkellovn, og Isen er god til kølige Drikke og

til Kanekjørsel, naar man vil slikke Solskin. Det Sidste er dog vanskeligt, da Solen nødig vil frem og meget hurtig smutter bort; man maa derfor kjøre hjem ihast, saa man i kort Tid nyder to saa forskjellige Temperaturer som den i Skythien og den i Syene.

Fluerne ere mest paatrængende om Vinteren, thi om Sommeren er der altid Blæst, som jager dem fra hverandre, men om Vinteren gjemmes de nok saa bekvemt ved Ovnene. Der kan være de Tider af Sommeren, da man kun ugjerne lægger sin Zobelpels, til andre Tider skulde man tro, at Aristoteles' hede Zone var ifærd med at flytte til Norge. Levemaaden lader Intet tilbage at ønske. Landet frembringer rigtignok ikke Vin, men der indføres saa meget fra Spanien og Frankrig, og der drikkes saa tæt, at man skulde tro, at den østes op af Vandpytterne. Ellers kan man faa, hvad man ønsker sig: godt Oxekjød, ret godt Flæsk, Lammekjød, Høns og Fisk, hvoraf de bedste Sorter ere de billigste saasom Tunge og Laxørred. Vildt kom kun sjelden paa Torvet og var nok lettere at faa fat paa levende end dødt, thi den jagtelskende Dronning kunde ofte paa én Dag skyde tredive Harer, skjøndt de ere hvide om Vinteren og derfor vanskelige at se. En anden Delikatesse: Kapuner, var ikke til at opdrive; »man synes ikke engang at tillade Fuglene Coelibat i dette Land«, tilføier han. Klimaet er et Thema, han ligesom alle andre Udlændinge ofte berører; i Sommeren 1652, da der indtraf en overordentlig Varme med paafølgende stor Sygelighed, saaledes at han tilsidst flyttede fra Byen, siger han: »Den nyeste Nyhed her er, at Klimaet har forandret sig, og at den hede Zone nu har slaaet sig ned her i Ro og Mag. Der er Meloner paa hundrede Pund, modne Druer i Mai Maaned, og en stor Mængde Agurker, som Lægerne have saaet og nu høste Frugten af i Form af Dysenteri. Mange Folk dø uden at vide af det, men det ved jeg, at det ikke er nogen billig Historie for dem; Præster, Klokkere, Læger og Apothekere have gjort sig til Herrer over Valpladsen uden Modstand.« Ogsaa paa Religionen har Rebolledo som romersk Katholik en hel

Del at udsætte, men ellers er han i det Hele vel fornøiet med Opholdet i Kjøbenhavn. Der gives andre samtidige Forfattere, som tale i anderledes høit stemte Toner om Byen, men de ere ikke ganske at stole paa. Det er saaledes mærkeligt, at Arent Berntsen netop i 1656 priser Kjøbenhavn for dets »stærke Volde, Bolværker, dybe Grave og andre Butenværker«, thi de vare faktisk i meget daarlig Stand; heller ikke kan han paa dette Tidspunkt med Rette tale om »et stort formuende Borger-skab«, thi man gennemgik netop trange Tider, hvad Magnus Durell f. Ex. oplyser, i sin bekjendte Relation, og hvad der ogsaa fandt et karakteristisk Udtryk i den Omstændighed, at det ældgamle berømte Kjøbmandsgilde »Danske Kompagni« ikke afholdt noget Møde i Aarene fra 1650 til 1664. Mere ærlig er Purrivus, naar han efter at have bevæget sig paa Kothurnen i sin metriske Skildring af Staden tilstaar, at han har løiet endel, men at dette nu engang er Digterens Ret.

Hvad vi nutildags kalde »Strøget« var det allerede dengang; Amagertorv, Vimmelskafte, Klædeboderne (thi Nygade eksisterede ikke) og Gammeltorv var det egentlige Handelskvarter; Østergade i mindre Grad. Her havde de store Kjøbmænd deres Udsalg; her var Handelsboder, Drikkeboder og Krambænke i.e.: Kramboder, og ligesom Færdslen nutildags søger øster- og vesterpaa, søgte den i hin Tid gennem de meget befærdede Stræder, Højbrostræde og Store Færgestræde, ned til Havnen, hvor Livet og Virksomheden samlede sig paa Strækningen mellem Fortunstræde og Snaregade, Pontoppidan siger i sin Memoria Hafniæ, der er skreven før den store Ildebrand i 1728, at Gaderne i det gamle Kjøbenhavn ere meget irregulære, krumme og smalle; dog kan man »til Nød« komme frem i dem med en Vogn. Husene ere i Regelen tre Etager høie; de, der ere lavere eller højere, ere kun faa; de ere ikke alle af Sten i.e.: Grundmur, mange ere af Bindingsværk og blive ofte bemalede med brogede Farver til Pynt. Der er dog god Grund til at antage, at tre Etages Bygninger kun fandtes i de bedre Gader og det ikke engang i Overflod; i Smaagaderne vare Huse

paa en og to Etager utvivlsomt det almindelige. Ved Siden af enkelte forholdsvis anseelige Gader som Østergade, Lille Kongensgade, Christen Bernikovstræde o. fl., som have bevaret deres oprindelige Brede til vore Dage, var Hovedmassen af Gaderne generende smalle (5 til 6 Alen eller mindre), og det skyldes kun de store Ildebrande, at dette Forhold blev forandret. Den snævre Del af Holmensgade, der staar uberørt af alle Ildebrande, viser, hvad man dengang forstod ved Smaagader, og »Gangene« vare naturligvis endnu mindre fremkommelige. Af et Brandkort fra 1728 vil man erfare, i hvilken Udstrækning man benyttede Leiligheden til at rykke Gadelinierne ind. Tilstanden forværredes yderligere ved de talrige Udbygninger paa Fortougene, mod hvilke Autoriteterne førte en hidsig, men frugtesløs Kamp; »ikke alene smaa Stræder - skriver Holberg - men endogsaa de fornemste Gader vare defigurerede ved Skure, Svegbuer, Boder, Bislag, Stakitter, Kjældérhalse og deslige Udbygninger, ved hvilke adskillige Personer holdte fal: Kjød, Fisk og deslige Vare, saa at Staden havde ikke alene en hæslig Anseelse, men det Samme foraarsagede ogsaa, at man med Vogne og Karosser ikke kunde komme frem og tilbage.« Det maa dog bemærkes, at Brugen af »Karosser« ikke var almindelig i hin Tid; man gik i Reglen tilfods, og først efter Souveraineteten, da Kongen havde foræret Hannibal Sehested, Christoffer Gabel, Biskop Svane og Hans Nansen Vogne, begyndte Stenbroen - for at bruge Holbergs Udtryk - at blive haard for alle Fødder.

Det var sikkert ikke let at bevæge sig i Gaderne om Aftenen uden Lygter; enhver velstaaende Mand vovede sig derfor heller ikke ud uden at være ledsaget af en »Lygtedreng«. Man var udsat for at fare vild i Gyderne, faa et Styrtebad af tvivlsom Beskaffenhed fra Vinduerne eller snuble over de fritstaaende Stene, der vare anbragte paa Gadehjørnerne til Værn for Bygningerne. Nutiden vilde dog neppe have fundet Gadernes »Anseelse« hæslig, snarere underholdende og malerisk. De brudte Linier og fremspringende Skure, de mange Karnapper

og saakaldte »Udvindver«, de hyggelige Borgerhuse ved Siden af virkelige Pragtbygninger, de udskaarne Bjælkehoveder, den brogede Bemaling, Dørhamrene, Skiltene, de talrige Bømærker og Indskrifter over Porte og Døre maatte frembyde et afvejlende og livligt Skue. Af saadanne Indskrifter var der mange, baade latinske, tyske og danske; snart indeholdt de et fromt Ønske, snart en kort moralsk Sentents eller blot en Tilkjendegivelse af, hvem den Dannemand var, der havde bygget Huset. Det danske Kompagnihus i Kompagnistræde (nuv. Nr. 16) bar følgende Indskrift:

*»Denne Hus kaldes den danske Kompagni
For Broderskab, som bor derudi.
Hellig Trefoldigheds Laug kaldes det og med Ære,
Derfor bør ingen U-ærlig der at være.
Gud give dennem Alle, som her gaa ind og ud,
At elske hverandre af Sind og Hu.«*

Underneden var tilføjet paa Latin tilligemed Aarstallet 1591: »Smaating blive store ved Enighed, men store Ting falde sammen ved Splid.« I Badstustræde læstes paa et Hus med Aarstallet 1647: »Et godt Rygte er en sikker Arv«, i Admiralgade: »Det er vanskeligst af Alt at behage Alle«, i Farvergade stod paa et Hus med Aarstallet 1614:

*Min Ven, betænk Du det ved Dig,
At ikke Du misunder mig.
Hvad Gud vil Dig tilføie,
Dermed lad Du Dig nøie.*

I Landemærket:

*Sørg Du ei for mig,
Jeg sørger ei for Dig,
Gud sørger for os Alle.
Anno 1647.*

De allerfleste Indskrifter vare dog religiøse som følgende fra Kjøbmagergade: »Altingest er forfængelig, Guds Ord bliver evindelig« eller i Stil med dette:

*Naar Du gaar ud, naar Du gaar ind,
Hav Christum steds i Din Hu og Sind.
Haab Du paa Gud, hans Gunst bestaar,
Naar Verdens Yndest Ende faar.*

De Forsøg, der gjordes paa at ophjælpe Handelen i Frederik den Tredies første Regjeringsaar, havde liden eller ingen Fremgang. Det vigtigste Handelskompagni var det islandske; Magnus Durell oplyser, at det havde 20 Skibe og gav 20 til 25 pCt. Udbytte, men han tilføier, at det ikke var Andet end et Monopol, hvorover Provindsen Island høiligen besværede sig. I 1662 blev det ophævet, »efter den Aarsag og Anledning samme Kompagni selv dertil haver givet«, hvorved der vistnok sigtes til, at det ikke holdt det Antal Defensionsskibe, hvortil det havde forpligtet sig. Det ostindiske Kompagni var gaaet helt tilbage og havde vel ingensinde betalt sig; i 1652 havde man begyndt at udruste Skibe til en ny Expedition, men der indtraf urolige Tider, der opstod Vanskeligheder med Spanien, og i 1655 var man ikke videre, end at der maatte udstedes Opfordring til nye Indskud. Handelen paa Vestindien eller »de karaibiske Øer«, hvorfra man navnlig hentede Tobak, gav heller intet Udbytte, skjøndt der i 1653 gaves et treaarigt Privilegium for et Kompagni, som vilde beseile Øerne, og to dygtige Forretningsmænd, Rentemester Henrik Müller og Renteskriver Jens Lassen, fik lignende Privilegier for to Skibe, hvoraf idetmindste et vides at være kommet hjem til Danmark. Et Saltkompagni for Danmark og Norge med Hovedkontor i Kjøbenhavn oprettedes i 1655; det skulde beseile Spanien og hente Saltet i egne, ogsaa til Orlogsbrug indrettede Skibe, hvilke i Krigstid skulde overlades Kongen for en billig Leie. men heller ikke dette Handelsselskab kunde trives, og i 1662 ophævedes det, fordi det ikke holdt gode og forsvarlige Defensionsskibe. Dog oprettedes et nyt Kompagni tre Aar senere. Henrik Müller, der overhovedet var en af Tidens driftigste og mest geniale Handelsmænd, forsøgte at drive Handel paa Grønland og fortsætte Brødrene Braems Virksomhed i de

arktiske Farvande, hvorfor han i 1652 stiftede et grønlandsk Kompagni, der fik 30 Aars Privilegium. I Mai Maaned s. A. forlod to Skibe under Kapitain David Danells Kommando Kjøbenhavn; i Slutningen af Juni lagde de ind paa en grønlandsk Ankerplads, der blev kaldt »Müllers Havn«, og allerede i Midten af September vare de tilbage i Sundet. Den heldige Reise efterfulgtes det næste Aar af en ny, men Udbyttet var dog ikke tilstrækkeligt til at dække Omkostningerne, hvorfor Farten snart efter hørte op. Endelig fik et afrikansk Kompagni Privilegier i 1652, og et andet, stiftet af Renteskriver Jens Lassen, i 1656. De beseilede begge forskellige Pladser paa Guineakysten og bragte Sukker, Elephanttænder, Palmeolie, Guld m. m. hjem, men Handelen fik dog først nogen Betydning efter 1659, da Frederik den Tredie havde givet det guineiske og vestindiske Kompagni, en Oktroi. For ret at drage Fordel af det vestindiske og afrikanske Raasukker, stiftede Jens Lassen et Sukkerkompagni og anlagde et Sukkerraffinaderi bag Børsen paa samme Sted, hvor Sukkerhuset Phoenix den Dag idag findes efter mange Skjæbnens Omskiftelser. Krigen og Beleiringen hidførte naturligvis en Standsning af denne som af al anden Bedrift, og i 1661 opløstes Kompagniet, fordi »det var i temmelig Gjæld uden ydermere stor Kapital dertil at forlægge«, og fordi »det velmente og gode Forehavende til Fordel ikke havde villet gelinge«. Raffinaderiet leiedes nu af Henrik Müller, men trods de store Friheder, der forundtes ham og hans Medinteressenter, kunde Værket ikke betale sig.

Et overordentligt Forsøg paa at ophjælpe Statens daarlige Finantser og skaffe rede Penge blev gjort i 1653, da den senere Generalpostmester og Admiralitetsraad Povel Klingenberg undfangede Planen til det saakaldte frugtbringende Selskab eller »profiterlig Kompagni«, i Virkeligheden et Slags Livrenteanstalt eller Tontine under Statsgaranti, der mærkeligt nok kom ligesaa tidlig frem her i Landet som i Paris, hvor Neapolitaneren Lorenzo Tonti samme Aar foreslog Cardinal Mazarin at optage et Tontinelaa. Forslaget vakte overordentlig Op-

sigt, fordi man aldrig før havde hørt eller set noget Saadant, og Ophavsmanden gjorde idetmindste selv sin Lykke derved, skjøndt Tanken ikke blev realiseret. Interessenterne i Tontinen skulde deles i 8 Aldersklasser, hver med 2000 Pladser, og for hver Plads skulde der betales 100 Rigsdaler; dog stod det Enhver frit for at købe saamange Pladser, han vilde. Staten forpligtede sig til at betale 5 p. Ct. Rente, men Kapitalen kunde aldrig fordres tilbage. Naar en Interessent døde, blev derimod den Rente, der tilkom ham, fordelt paa de øvrige Medlemmer af hans Klasse, indtil den Længstlevende tilsidst oppebar den hele Rente, altsaa 10,000 Rigsdaler om Aaret. Der blev udstedt Kongebreve til Lensmænd, Borgmestre og Raad i Kjøbstæderne, Geistligheden og de Høilærde, hvori de opfordredes til hver i sin Kreds at virke for Indskrivningen, som skulde foregaa i to Maaneder fra den 1ste Juli til den 1ste September 1653, og for yderligere at paavirke Stemningen blev der lovet dem, der kjøbte 10 Pladser, Frihed for visse kommunale Ombud, og de Fremmede, der kjøbte 20, samme Frihed paa Told som kjøbenhavnske Borgere. Endelig kunde der ikke foretages Arrest eller Exekution i de Renter, som hævedes af Kompagniet. Man tvivlede ikke om, at Laanet hurtigt vilde komme istand, men det skete ikke; Tegningen gik kun langsomt fra Haanden paa Grund af den almindelige Pengemangel, og Krigen gav Befolkningen Andet at tænke paa. Først i Aaret 1800 oprettedes en af Staten garanteret Tontine i Kjøbenhavn; Frankrig havde faaet sin i 1689.

Under de vanskelige indre og ydre Forhold, Pengemanglen og Tilbagegangen paa alle Omraader gjør det et eiendommeligt Indtryk at læse de skarpe Forordninger mod Luxus. I 1649 blev det forbudt Adelen at lade sig vi efter Klokken 12 om Middagen under 1000 Dalers Straf, hvorhos Præsten skulde have sit Embede forbrudt, en Befaling, der vistnok er fremkommen for at hindre utilbørlig Forsinkelse af den ordinære Gudstjeneste paa Søn- og Helligdage. Det ses forresten af samme Forordning, at Klokkerne have været tilbøjelige til at

imødekomme Brudeparret ved at stille Uhrene tilbage, hvilket nu forbødes under Bestillings Fortabelse. Mod Overdaadighed i Klædedragt (Ædelstene paa Huer, Guld-, Sølv-, Silke- og Perlebroderi paa Klæder), mod Gaver af Skjorter, Kraver og Haandduge til Bryllupsgjæster saavelsom mod Traktement ved Begravelser fremkom der ligeledes strenge Forbud. Da der i 1652 opstod en »Blodsot og hidsig Feber« under den usædvanlige Varme, som Rebolledo omtaler, blev der truffet en Række Bestemmelser om Begravelser, navnlig sigtende til at fremme Jordfæstelsen og indskrænke Følget saavelsom Udskjænkningen og Klokkringningen. Denne »Pest«, i hvilken der døde en Snes Mennesker om Dagen i nogle Maaneder, var dog for Intet at regne mod den store Bubonpest af 1654, der hører til de mest ødelæggende Epidemier, Kjøbenhavn og Danmark har kjendt. Ole Borch fortæller, at en Pige, der kom fra Danzig ombord paa et hollandsk Skib førte Smitten med sig i sine Klæder. Hoffet forlod Slottet og drog til Jylland, og da Rigshovmester Jochum Gersdorff var fraværende, overlodes Byen i Axel Urups Værge. Universitetet blev lukket; fra alle Landets Prædikestole søgte man »at afvende Herrens Vrede« ved Bønner, og en Herredag, der skulde have været afholdt i Kjøbenhavn, stævnedes til Kolding. Der indførtes et Slags Afspærringssystem mod Sjælland, idet Ingen maatte begive sig bort fra Øen, uden at have underkastet sig Kvarantaine i Slagelse eller Korsør. Alle Markeder saavelsom Torvedage og andre Forsamlinger afskaffedes; en ny Forordning om Begravelser i Pesttider skjærpede de tidligere Bestemmelser, og man modarbejdede Smitten ved hver Dag at afbrænde Tjæretønder i alle Gader, ryge med Enebær, Malurt, Tjære o. d. Alle Midler viste sig imidlertid frugtesløse; Ole Borch skriver, at det er fuldkommen ubegribeligt, hvorledes Smitten forplanter sig, thi »der kan ikke paavises noget bestemt Tegn paa nogen Fordærvelse, ei heller Stank af Huler, Sumpe eller Aadsler.« Døden gjorde et rigt Bytte; i Juli døde der 300 Mennesker om Ugen, i August, da Sygdommen var paa sit Høieste, endog

600, og Rebolledo, der var flyttet ud til Hørsholm, skriver, at det saa ud til, at Byen vilde blive ganske mennesketom. Latinskolen, som paa Grund af Disciplenes Funktioner ved Ligbegængelser maatte være særlig udsat, mistede 246 Dreng, og Skolens Rektor, Jørgen Eilertsen, meddeler, at Peblingene en enkelt Dag maatte følge 60 Lig til Jorden inden Kl. 5 om Eftermiddagen. Etatsraad Johan Monrad, der i sine Klæder førte Smitten til Nyborg uden selv at blive angreben, skriver, at Skolens Ligpenge bleve kastede i en Kjedel med kogende Vand. Om Morgen Kl. 8 begyndte Kirkeklokkerne at ringe for Lig og vedbleve dermed til Aften. I September traf man Foranstaltninger til at bevare Slottet for »den grasserende Sygdom«; Gemakkerne skulde hver Dag gjøres rene og ryges; Slotsportene skulde lukkes, Ingen maatte under noget Paaskud faa Adgang, og Samkvemmet mellem Byen og Slottet skulde overhovedet indskrænkes til det mindst Mulige. Mønten paa Slottet blev flyttet, Husfogden maatte ikke besøge sin Hustru i Byen, og Vinskjænken ikke komme fra Byen i Vinkjælder, »i hvad Skade Vinen derover end kan tage«. Orlogsflaaden, som tildels laa seilfærdig paa Rheden, mistede næsten alle sine Officerer; i det Hele anslaaes de Dødes Antal i Kjøbenhavn til 8,551. Pesten ophørte først i Februar 1655, da Kulden blev streng, og der afholdtes da en almindelig Takkefest i alle Stadens Kirker. Der er ingen Tvivl om, at Præsterne ved denne Leilighed have ivret mod den overdrevne Luxus i Klædedragt, thi man ansaa i hin Tid de store Sygdomme for et Tegn paa Guds Vrede over Moderne. Hiøring skriver imidlertid, at de idelige Paamindelser fra Prædikestolene, den store Pestilenses Plage og Blodsot Intet kunde udrette mod »de Hoffærdelige, som smykkede sig og pralede sig ud med en Hob nye Noder og Stoltheds Tegn, som vare ret nogle slemme nibbede Huer, hvis Puld bagpaa var ikke 3 Fingre bred, med tre Nibbe, et langt ved hvert Øre og et for ned over Panden, saa og nogle ret vederstyggelige Halsklæder og andet sligt Forfængeligt, hvilket de vel besindede var Gud til Fortørnelse.« Fjenden skulde staa

for Portene, før de nibbede Huer og de slemme Halsklæder fik Reisepas, men Hiøring opfatter det da ogsaa som et tydeligt Bevis paa, at det nu var Alvor med Indbyggernes Guds frygt.

I disse uheldige Aar, under den økonomiske Tilbagegang, de mislykkede Forsøg paa at ophjælpe Finantserne og Handelen og de ødelæggende Epidemier var Landets Stilling udadtil i høi Grad prekair. Ved Carl Gustavs Thronbestigelse i Sverige i 1654 blev Krigsfaren endog et Øieblik overhængende, og man skjælvede i Danmark for et pludseligt Overfald. Den »lutherske Keiser«, som man snart kaldte den svenske Helt-konge, vendte vel sine Vaaben mod Polen, men den danske Regjering følte sig i høi Grad usikker, rustede, forsaavidt det stod i dens Magt, og førte levende Underhandlinger med de andre europæiske Stater, som foruroligedes ved Sverigs stigende Magt. Fra alle Sider gjordes fremmede modstridende Indflydelser gjældende; man vaklede mellem Tvivl og Haab; snart ønskede man Krig med Sverige, snart Alliance med det, Diplomatiets levede fra Haanden i Munden og kunde ikke fatte en afgjørende Beslutning. Endelig i 1656 syntes et Omslag nær - Carl Gustav havde Vanskelighed ved at hævde sine Seire, hans Forbundne begyndte at falde fra, Polakkerne reiste sig mod Fremmedherredømmet, og snart rygtedes det vidt og bredt, gik som en Løbeild over Europa, at Trolldommen var brudt. I Kjøbenhavn, hvor Begivenhederne i Polen fulgtes med den mest levende Interesse, fortæltes det endog, at Carl Gustav var falden og hans Hær opreven; paa alle Gadehjørner falbødes trykte »Aviser« med Ulykkesbudskaber fra Sverige, hvilke fandt almindelig Tiltro, skjøndt de vare i høi Grad overdrevne, og det kritiske Øieblik nærmede sig, da Danmark, stolende paa Allierede, som endnu ikke havde erklæret sig, blindt styrtede sig i Faren. Man var begejstret og tillidsfuld og haabede at vinde Oprejsning for det Tabte, om end nogle gamle Rigsraader vare opfyldte af mørke Anelser; en krigersk Stemning greb Regjering og Folk, og da nogle danske Orlogsskibe i Mai 1657 bemægtigede sig endel svenske Koffardifartøier, var Fre-

den faktisk brudt. Den 26de Mai forlod den svenske Gesandt Magnus Durell Kjøbenhavn, og den 13de Juni begav en Herold sig til Sverig med den officielle Krigserklæring.

Hvad enten denne Krig nu var en blot og bar Angrebskrig eller et »legitimt Forsvar«, dikteret af en naturlig Selvopholdelsesdrift, maa det indrømmes, at den under de forhaandenværende Omstændigheder i hvert Fald var yderst dumdristig. Alle samtidige Beretninger vise, at Riget paa det daværende Tidspunkt var slet forberedt paa en stor Krig, og de paafølgende Begivenheder skulde fuldtud bekræfte Rigtigheden heraf. Magnus Durell, Peter Chambers, Rebolledo o. Fl. udtale sig i deres Indberetninger meget nedsættende om de Danskes militaire Egenskaber, Krigsvanthed og Mandstugt; den første skriver, at »Danmark udenrigs staar i ringe Consideration, med Naboerne i Jalousi, selv med det fyrstelige Hus Gottorp; indenrigs er der hverken Conduite, Courage, Orden, Penge, Credit eller Soldater.« Rebolledo bemærker efter Krigens Udbrud, at »der er en saadan Splid og Uorden i den danske Overkommando, at Intet kan blive til Noget«, og tilføjer: »I hele Jylland er der ikke 5n, som kan skyde et Gevær afl.«, og Holberg fælder følgende haarde Dom: »Al Forstand, Hjerte, Redelighed og Konduite var saa rent forsvunden saavel hos Soldater som hos Anførere, saa man ikke kunde kjende Nationen mere igjen. Hvorudover ogsaa den danske Nation paa samme Tid geraadede udi saadan Foragt, at den blev allevægne til en Fabel.« Da Frederiksdag den 4de November faldt i Fjendens Hænder, gik det først op for Folket, at det ikke alene formaaede at modstaa Sverigs Magt, skjøndt man, efter Sædvane i Modgang, skreg paa Forræderi, og Harmen vendte sig, og det ikke med Urette, mod de høiere Officerer saavel som mod Adelen, der havde vist stor Uduelighed og, hvad værre var, utilgivelig Mangel paa Fædrelandskjærlighed. Der udspreddes allerede da Skandskrifter mod Rigsraadet og Adelen, men Ingen havde Begreb om, hvilket Maal af Ulykker der endnu var i Vente.

Krigsbegivenhederne berørte ikke Hovedstaden strax, uden forsaavidt de gav Anledning til forøget Virksomhed. Under Admiralerne Niels Juels og Nikolai Helts Tilsyn og Ledelse udrustedes Flaaden paa Bremerholm, og nye Skibe byggedes paa det derværende Orlogsværft; fra Tøihuset sendtes Krudt, Kugler, Lunter, Morgenstjerner, Granater og Fyrkugler til Hæren i Jylland, og Kjøbenhavns Smede, der forstærkedes med øvet Mandskab fra andre Kjøbstæder, arbeidede for Artilleriet og leverede Stigbøiler til Rytterne. Skræderlauget syede Dragonkapper og andre Beklædningsgjenstande, Møllerne, Bryggerne og Bagerne havde store Leverancer af Mel, Brød, Øl og Havre til Armeen i Skaane, og den livlige Færgefart til Malmø og andre skaanske Havne med Tropper, Materiel og Proviant maatte sætte mange Penge i Omløb. Velstaaende Borgere udrustede Kapere og havde uden Tvivl god Fortjeneste derved. Men senere, da det Utrolige var sket, da Svenskekonngen havde ført sin Hær over Isen til Fyen, og derfra over Langeland til Lolland og Sjælland, maatte det Værste befrygtes, og Himmel og Jord sættes i Bevægelse for saa godt som muligt at sikkre Hovedstaden og dermed Riget fra fuldstændig Undergang. Henning Qvitzow, som da havde Overopsynet med Befæstningen, arbeidede i Forening med Kommandanten i Kjøbenhavn Joachim v. Breda paa at sætte de meget mangelfulde Fæstningsværker istand til at modstaa et Angreb, men Tiden var for knap til at udrette noget Væsentligt, og snart hindrede Frosten alt Jordarbeide. I November 1657 anbragtes Raveliner, Batterier og frisiske Ryttere udenfor Portene; i Kastellet og paa Voldene holdtes der Vagt for at beskytte Byen mod Overrumpling, Kanalen gennem Christianshavn lukkedes om Natten med en Bom, og der anskaffedes Palissader og Stormpæle i Massevis til Dækning af de svageste Punkter som f. Ex. ved Udkjørselen gennem Volden til Dronningens Lysthavn (nuv. »Tivoli«), men Alt dette var og blev dog kun halve Forholdsregler, saalænge Hovedvoldene ikke vare færdige. Midt i December fandt man Stillingen saa truende, at

man begyndte at overføre Rytteri fra Malmø hertil, og paa dette Tidspunkt optraadte mærkværdigvis nogle Kvækere i Kjøbenhavn, som »adskilligt Forargeligt spargerede«, hvilket sandsynligvis vil sige, at de i Overensstemmelse med deres Tro foreholdt Indbyggerne det Ugudelige i at bære Vaaben mod Fjenden, hvorfor Magistraten ufortøvet tog dem i Forvaring. Da den ene Jobspost efter den anden indløb, og Carl Gustavs Hær i Februar gik over Isen til Lolland, blev Faren overhængende; alle disponible Tropper bleve samlede i Hovedstaden, Nattevagterne forøgedes, Studenterne opfordredes til at deltage i Byens Forsvar og mønstredes den 12te Februar paa Slotspladsen, endel af Skoven ved Skovshoved gaves til Pris til Ildebrændsel, og ti Borgervogne maatte daglig kjøre Tømmer til Befæstningen. Den 9de Februar, altsaa et Par Dage før Carl Gustav havde betraadt Sjællands Grund, udstedte Kongen et aabent Brev til »Borgmestre og Raad samt menige Borgere her udi vores Residentsstad Kjøbenhavn«, hvori man tydeligt læser Stemningen i de høieste Kredse. »Vi bede Eder - hedder det - saa og naadigst formane Eder Alle og Enhver, at I udi disse besværlige, forvirrede og bedrøvelige Tider betænker Eders Ed og Pligt til at gjøre og bevise Eder imod os, Eders Konge og Fædreland, som ærlige og tro Patrioter egner og anstaaer. Vi lover derimod igjen Eder ikke aleneste ved Eders hidindtil havende gamle Privilegier at holde, men endogsaa dennem saaledes forbedre, naar Gud giver bedre Tilstand, saa I skal have Aarsag os at takke, og I selv deraf kan have Ære og Andre Exempel." Her gaves altsaa for første Gang det Løfte, som blev indfriet den 10de August, gjentagne Gange fornyedes under Beleiringen og fandt sit endelige Udtryk i Privilegierne af 24de Juni 1661.

Den 11te og 12te Februar satte den svenske Hær over til Vordingborg, og Efterretningen herom maa hurtigt være naaet Hovedstaden. Det blev strax paabudt, at der skulde stikkes Ild paa Forstæderne, naar Fjenden nærmede sig, dog, at Alt, hvad der kunde bruges, iforveien skulde føres ind i Byen, og

Hærværket blev iværksat, som det synes temmelig overilet, til stor Skade for de Udenbysboende. I det svenske Hovedkvarter, til hvilket Righovmester Jochum Gersdorf og Kristen Skeel afsendtes for at underhandle om Fred, drøftede man Ulfeldts Plan om at gaa løs paa Kjøbenhavn, afsætte Kong Frederik og forene Norge og idetmindste Danmark til Store Belt med Sverig. Andre mente dog, at Sverig skulde lade sig nøie med Skaane, Halland og Bleking eller med Norge, deriblandt Carl Gustav selv, som lededes af den Tanke, at en Inkorporation af Danmark i Tidernes Løb ufeilbarligt vilde føre til, at Kjøbenhavn paa Grund af dets Beliggenhed, Bekvemhed og Ynde (propter situm loci et commoditatem et amoenitatem istius) vilde blive Residentsstaden, og Sverig saaledes alene et Appendix til Danmark. Grev Klas Thott, der kom tilbage fra et Streiftog mod Kjøbenhavn, bad forgjæves om Tilladelse til strax at storme Byen, idet han med sit Hoved vilde indestaa for, at Kongen den følgende Dag skulde foreskrive den fangne danske Kongefamilie Freden paa Kjøbenhavns Slot - Carl Gustav var mere tilbøielig til at underhandle. Dog førte de foreløbige Konferencer med de danske Kommissairer ikke til noget Resultat, efterdi disse ikke havde Fuldmagt til at slutte endelig Fred, og de svenske Fordringer derhos fandtes overdrevne. Derfor fortsatte den svenske Hær Fremrykningen og stod den 14de Februar i Kjøge; Gersdorf og Skeel vendte tilbage til Hovedstaden.

Her herskede der fuldkommen Panik. Mange Landboere fra Omegnen vare flyttede ind med deres Tyende og Eiendele og forøgede Forvirringen; der var Trang paa Proviant og Foder, Almuen var oprørsk og forbittret og kastede Skylden for Ulykkerne paa de Fornemme; man mumlede om Forræderi, kort sagt ethvert Forsøg paa at sætte Magt mod Magt syntes paa Forhaand umuligt. Spørgsmaalet, om man skulde gaa ind paa de svenske Fordringer eller rentud forkaste dem, var Gjenstand for en hel Dags Drøftelse, og Meningerne vare delte. General Trampe tilbød at drage ud med 4000 Mand og slaa

Svenskerne tilbage; man kunde i Mellemtiden væbne Studenter, Haandværkssvende, Borgere og Bønder, hvis Tal var større end hele den svenske Hær. Kong Frederik var tilbøielig til at billige denne Plan, men Rigsraadet modsatte sig den som altfor farlig. Tilsidst fik Betænelighederne afgjort Overhaand, og det besluttedes at gjenoptage Underhandlingerne.

I Høie Taastrup fortsattes de - netop Dagen efter at Brandenburg, Polen og Østerrig endelig havde forenet sig om at komme Danmark til Hjælp, men forsilde. Et Forsøg paa at bestikke Ulfeldt strandede, og de danske Underhandlere maatte nu give efter i Et og Alt. Allerede den 18de Februar undertegnedes Fredspræliminairerne, og den 28de afsluttedes den endelige Fred i Roskilde, ved hvilken Danmark mistede alle Landskaberne Østen for Sundet tilligemed Bornholm og Trondhjems Lehn. Rigshovmesteren hviskede til den engelske Gesandt Meadowe, da han satte sit Navn under Fredstrakten: »Jeg vilde ønske, at jeg ikke kunde skrive«; Kristen Skeel sørgede sig til Døde. Danmark laa dybt ydmyget og slaaet til Jorden mere end nogensinde før; ladt i Stikken af sine Forbundsfæller, havde det ikke blot Skaden, men Skammen at bære.

*Frederik III og Carl Gustav samt
deres Dronninger som Skakfigurer.
Orig. paa Rosenborg.*

Kjøbenhavns Beleiring fra August 1658 til Mai 1660

en navnkundige Beleiring, en af de mærkeligste, en Hovedstad nogensinde har været underkastet, mærkelig ikke blot paa Grund af sin Langvarighed og de ringe Midler, hvormed en Haandfuld opoffrende og modige Borgere seirrigt trodsede et helt Riges

Kraft, men endnu mere ved sine vidtrækkende politiske, nationale og sociale Følger, indtraf faa Maaneder efter Freden i Roskilde. Allerede i Begyndelsen af Marts, medens Carl Gustav var Kong Frederiks Gjest paa Frederiksborg, synes Tanken om at bryde den nys afsluttede Fred at være opstaaet hos ham; i hvert Fald var den modnet i Begyndelsen af April, som Fryxell har paavist. Han fortrød nu sin Medgjørighed; der foresvævede ham store Planer om et mægtigt forenet Skandinavien, i hvilket Malmø skulde være Hovedstaden, medens Kjøbenhavn skulde udslettes af Stædernes Tal. Østersøen skulde forvandles til en svensk Indsø, og fra de alt erhvervede Besiddelser i Nordtyskland som Udgangspunkt skulde Erobringerne føres videre mod Rusland, Polen og Tydskland. Kongens ærgjerrige Sjæl tørstede efter ny Hæder; han vilde, som Rebolledo siger, »være den berømmeligste Fyrste i hele Verden« og drømte om at bemægtige sig Rom eller udjage Tyrkerne af Europa.

Roskildetraktatens Gjennnemførelse stødte trods den danske Regjerings ydmyge Eftergivenhed paa uoverstigelige

*Carl Gustavs Hær gaar over Isen
til Lolland.
Efter Pufendorff.*

Vanskeligheder, thi de svenske Kommissairer Sten Bjelke og Peter Coyet havde faaet hemmelig Ordre til at mage det saa, at »Værket holdtes gangende«. Vel blev Sjælland rømmet, da man ikke ønskede en overilet Afsløring af Planen, men Carl Gustav og hans Fortrolige spillede et underfundigt Dobbelt-spil, der tydelig sigtede til at dysse den slagne Fjende i Søvn og forberede Alt til en ny Krig. Ethvert imødekommende Skridt fra dansk Side fremkaldte kun nye Fordringer og Anmasselser; allehaande Paaskud til at forhale de svenske Troppers Afmarche bleve benyttede, og medens Carl Gustav høit og lydeligt forsikkrede Kong Frederik om sit Venskab, lod han enkelte Indviede skimte, at det var hans Agt at underkaste sig hele Danmark. I Kjøbenhavn formaaede man ikke at gjennemskue denne Troløshed, ihvorvel Fredsbrudet dog tilsidst ikke kom ganske overraskende. Kong Frederik var bleven advaret af Ove Juel, som under et Ophold i Kiel hos den svenske Konge havde fattet Mistanke; nogle danske Studenter i Upsala havde ligeledes anet Uraad og sendt Meddelelser til Hjemmet. Ikkedestomindre viser den Lethed, hvormed de danske Tropper, der laa spredte i Kantonnementer omkring i Landsbyerne, bleve overrumplede og tagne til Fange, at Slaget kom uventet.

Den Angrebsplan, for hvilken Carl Gustav selv var stemt, gik ud paa at seile direkte til Kjøbenhavn, forcere Adgangen til Havnen og kaste Tropperne i Land ved Toldboden, en Plan, som paa ingen Maade var uigjennemførlig og sandsynligvis vilde være bleven kronet med Held. Krigsraadet fraraadede imidlertid bestemt at indlade sig paa et saa voveligt Forehavende; heller ikke blev Forslaget om at foretage Landstigningen i Kjøge godkjendt. Man valgte Korsør, og den 7de August viste en svensk Flaade, 11 store Orlogsskibe og 60 mindre Transportfartøier, sig udenfor denne Bys Havn, medførende 4400 Mand Fodfolk og 1200 Ryttere. Landgangen iværksattes den følgende Dag; den 9de var Carl Gustav i Slagelse, den 10de i Ringsted. En Rytterafdeling under Grev Klas Thott var ufortøvet ilet forud; den 9de om Aftenen var den allerede naaet ud-

over Roskilde, udbredende Skræk og Forfærdelse allevegne og hindrende det spredte danske Mandskab i at naa ind til Hovedstaden. Fra Slagelse meddelte Carl Gustav det danske Folk, at han kom som Kong Frederiks Ven og Allierede; i Ringsted Kloster afviste han haanligt de udsendte danske Rigsraader Kristen Skeel og Mogens Høeg, der tilbød Underhandlinger i deres Konges Navn, men »vare mere Supplikanter end Gesandter«. Den svenske Kommissair, Grev Schlippenbach sagde dem rentud, at Danmarks sidste Time var kommen, og at det jo kunde være de Danske ligegyldigt, om deres Konge hed Carl, Frederik eller Christian. »Det er Gud - vedblev han - som tilintetgjør og forflytter Herredømmer; Danmarks Undergang er for Døren; dog ville vi bede Gud, at saadan herlig Stad som Kjøbenhavn ikke skal ødelægges og saa mange tusind Mennesker svømme og omkomme udi deres eget Blod.« Paa Spørgsmaalet om Grunden til det svenske Overfald svarede han blot: »Aarsagerne til denne Krig ere vigtige; vi ville bemægtige os Landene og siden Sagerne deducere.« Den 11te August kom Rigsraaderne tilbage til Kjøbenhavn med uforrettet Sag; samme Dag opmarcherede den svenske Hær i Slagorden paa Valby Bakke; Byen var to Dage tidligere bleven indesluttet fra Søsiden. Men fra Voldene hilsedes det fjendtlige Fortrav med Kanonskud, og da Carl Gustav standsede sin Hest paa Rødovre Marker, saa han flammende Luer og mægtige Røgskyer indhulle Staden for sit Blik. Det var Forstæderne, der brændte. Han var nu ikke længere i Tvivl om, at der forestod en Kamp paa Liv og Død. Han forblev taus en Stund og udbrød da: »Nu vil jeg dyre sværge, at vi faa Modstand, og at Kjøbenhavn vil værge sig.«

Det er ikke vanskeligt at forestille sig det Indtryk, Efterretningen om Fjendens Ankomst fremkaldte i Kjøbenhavn. Søndagen den 8de August midt under Kirketiden rygtedes det, at den svenske Flaade havde kastet Anker ved Dragør, og skjøndt man endnu ikke vidste, paa hvilket Punkt Carl Gustav havde gjort Landgang (thi de danske Rigsraader søgte ham

først i Kjøge), tvivlede dog Ingen om, at Danmarks Tilværelse som Stat nu for Alvor var truet. Det pludselige og uformodede Indfald vakte Forfærdelse og Skræk i vide Kredse; de forvirrede og modsigende Rygter, Flygtningene, der ilede til Staden, Tummelen og Spændingen avlede Raadvildhed og Forsagthed, men der gaves dog Andre - siger Holberg - som fnyste af Forbittrelse mod den troløse Fjende og besluttede at kjæmpe for deres Fædreland indtil yderste Blodsdraabe. Men i Virkeligheden syntes Haabet om et heldigt Udfald yderst svagt; al Tanke om Modstand maatte næsten tage sig ud som Pral. Udsigterne havde været langt bedre under den overhængende Fare for faa Maaneder siden, da »der laa et Krigsfolk i Byen, som skulde saa gjerne gaaet paa Svensken med uforsagt Mod som til en Dands«; nu var Kjøbenhavn saagodtsom blottet for Tropper, Forraadet af Proviant, Foder og Brændsel var udtømt, Kornet stod paa Markerne, Brændeskuderne vare endnu ikke komne, og den fjendtlige Flaade hindrede al Tilførsel fra Norge, Island, Færøerne og de østersøiske Havne. Hertil kom Fæstningsværkernes usle Tilstand, der skildres med levende Farver i alle samtidige Beretninger. Provianteringsspørgsmaalet gav særlig Anledning til Bekymring, thi man troede, at den bedre stillede Del af Befolkningen kun havde Forraad til 14 Dage, den fattige endog kun til 4. Senere viste det sig imidlertid, at der forefandtes et ikke ringe Kvantum Korn i Byen, saaledes at man i denne Henseende kunde imødesee Fremtiden med nogenlunde Fortrøstning.

Kongen og Regjeringen var strax bestemt paa at gjøre energisk Modstand. Aldrig saasnart havde den svenske Flaade vist sig i Farvandet, før den hollandske Gesandt, Danmarks fuldtro Ven, Konrad v. Beuningen, afseilede til Holland for at fremskynde Afsendelsen af den traktatmæssige Hjælp, og samme Dag affærdigedes der Breve til Kurfyrsten af Brandenburg, Kongen af Polen og Generalstaterne om »ufortøvet og tjenlig Sukkurs«. Frederik den Tredies Charakter, der hidtil havde haft et vist passivt, næsten phlegmatisk Præg, syntes

Carl Gustav.

med Et forandret; mandig og fast saa han Faren i Øinene; uden Nølen eller Raadvildhed traf han de nødvendige foreløbige Sikkerhedsforanstaltninger, og da man raadede ham til at forlade sin Hovedstad, svarede han med de mindeværdige Ord: »Jeg vil dø i min Rede.« Det første offentlige Opraab til Kjøbenhavns Indbyggere kom mærkværdigvis fra en Privatmand, den konkelige Renteskriver Jens Lassen, som skrev det i Vagten for Kjøbenhavns Slot, den 8de August. Det var et i Tidens troskyldige Aand affattet Dokument, hvori Forfatteren opfordrer sine Landsmænd til at vise Mands Mod og Hjerte, være frimodige og foragte de Svenskes List og Magt, "thi deres store Navn, hvorfor Mange frygte, slaar ingen Mand af Hesten". Det er imidlertid ikke nok at gaa Fjenden kjækt under Øine, fægte og al menneskelig Modstand gjøre med et uforsagt Hjerte; thi Penge er Krigens egentlige Sener; til Krig vil der Besolding, og da Skatkamret ikke formaar at udrede de nødvendige Midler, er det enhver god og from Patriots Pligt at »gjøre Assistance«. Forfatteren tegner sig sluttelig selv for 50 Soldater, som han vil underholde for egen Regning, saa længe Krigen varer, og opfordrer Enhver, som »vil have den Titul af en ærlig Patriot, at tegne, hvor meget han godvilligen sig vil til erklære«. Opraabet overrakte Jens Lassen den følgende Morgen til Rigens Hovmester Jochum Gersdorf, som ligeledes tegnede sig for 50 Soldater, og Skriftet - hedder det videre - »kom for alle Beleiredes Øine, og Alle, som hørte det, lagde det saa paa Hjerte, at man efter den Dag ikke saa eller hørte nogen Ubehjærtet. Saadan en Benevolence capterede han ved denne mere end rhetoriske Tale og frivillig Erbydelse, at Enhver var færdig i Modet, som ikke kunde være saa resolveret i Munden.«

Den Opgave, der forelaa, var yderst vanskelig og vilde ikke have kunnet gennemføres, hvis Carl Gustav havde fulgt sine nærmeste Fortroliges Raad: strax at skride til Storm med hele Hæren. Han ansaa imidlertid sin Styrke for utilstrækkelig og var desuden slet forsynet med Artilleri, ialt kun 18 Stykket

*Feltmarechal Hans Schack,
Kjøbenhavns Kommandant under
Beleiringen.*

smaa Feltkanoner. Han havde uden Tvivl ventet, at Byen vilde overgive sig uden Sværds slag; da han saa sig skuffet heri, valgte han en regelmæssig Beleiring, idet han dog foreløbig sendte en Del af sin Styrke imod Kronborg. Men med hver Dag, der forløb, voxede de Beleiredes Mod; med hver Dag blev Forsvaret bedre organiseret, Fæstningsværkerne stærkere og Udsigterne gunstigere. Inde i Staden blev der arbeidet med utrolig Energi baade af Høie og Lave; man kan i den store Mængde Ordre, som hver Dag udstedtes, saa at sige se Fæstningen, baade det levende og døde Forsvar, voxte frem under Fjendens Øine. Den første Dag gaves der Befaling til at hugge Palissader og spanske Ryttere, »ihvor end og Tømmeret dertil skal være at finde« og ufortøvet lægge alle Skibe og Skuder hen paa et sikkert Sted. Den 9de August, der begyndte med Gudstjeneste i alle Stadens Kirker under Indbyggernes uhyre Deltagelse, herskede der en Iver og Travlhed, en Kappelyst og Redebonhed, som varslende godt for Fremtiden. Nogle Medlemmer af Magistraten visiterede Huse og Gaarde og gjorde Indberetning om de Fremmede, som boede der, andre optog en Rulle over alle vaabenføre Kjøbsvende og Haandværkssvende eller »Burser«, der skulde samles i særskilte Kompagnier, henholdsvis under Anførsel af Oberst Kjeld Lange og Oberstlieutenant Mogens Krag. Professorerne formanede efter Kongens Befaling Studenterne til at deltage i Forsvaret, og fra Prædikestolene lød det samme Opraab til Borgerne. Byen erklæredes i Beleirings-tilstand, saaledes at Ingen maatte vise sig paa Gaderne efter Kl. 9 om Aftenen, og disse barrikaderedes med Jernkjæder, Skarnvogne og Brosten; hjemme skulde enhver Borger have en raa Oxehud og et Kar med Vand rede i Tilfælde af Ildebrand og ved sin Post paa Volden 100 Kampesten til at slynge mod de Stormende. Overhovedet ses det, at man nærrede stor Frygt for, at Fjenden strax vilde forsøge at trænge ind i Byen, hvorfor en af de første Ordre gaar ud paa at belægge Voldene med »Stormbjælker«, fastgjorte med et Toug i hver Ende, saaledes at de »efter Fornødenhed kan nedfalde og igjen opdrages«. Et

af de svageste Punkter, et aabent Rum mellem Østervold og Kastellet af 200 Alens Brede, ad hvilket Fjenden kunde være redet ind i Eskadroner, blev dækket af den ovenfor omtalte Patriot Jens Lassen; han lod nogle hundrede Arbeidsvogne samle her og derpaa for egen Regning nedramme tre Rader stærke Egepæle forbundne med tykke Egeplanker, saaledes at Soldaterne kunde staa i Sikkerhed bag dem. For Byens Forsyning med Levnetsmidler sørgedes der, saa godt det lod sig gjøre, idet alt Kvæget, som græssede paa den Kongen tilhørende Islemark saavel som i den nærmeste Omegn, blev inddrevet.

Stadens Kommandant, Hans Schack, havde et stort Værk at fuldføre. I Løbet af 24 Timer skulde han ordne Forsvaret og anviser Enhver sin bestemte Plads paa Voldene, Vaaben skulde udleveres, Officererne fordeles mellem Mandskabet, og de Tropper, som endnu kunde skaffes tilveie fra Sjælland, tilkaldest. En Afdeling Gønger (Soldater fra Gønge Herred i Skaaene), som laa paa Frederiksborg, naaede saaledes i rette Tid ind i Fæstningen. I Tøihuset fandtes henved halvfjerdehundrede større og mindre Kanoner, af hvilke det i de første Dage lykkedes at slæbe 40 af de bedste op paa Volden. Arbeidskolonner sendtes ud i Forstæderne for at nedbryde Kirken udenfor Nørreport, og hvad der kunde overkommes af Privathuse, thi man havde god Brug for alt det Tømmer og Jern, der kunde faas. Indbyggerne udenfor Voldene led meget under denne Befaling; de vare neppe komne til Ro efter den første Panik, som havde paaført dem store Tab, før der nu igjen gaves dem Ordre til at rømme deres Bopæle. De havde ikke Tid til at føre deres Eiendele i Sikkerhed; Alt gik hulter til bulter, Meubler, Husgeraad og andet Bohave blev kastet ud paa Gaderne eller i Haverne, hvor det enten faldt i Hænderne paa »løse Folk«, som benyttede Forvirringen til at gjøre sig ulovlig Fordel, eller maatte lades i Stikken, da Fjenden viste sig. Der kunde nemlig ikke være Tale om at holde Christian den Fjerdes Fæstningsværker udenfor Søerne, som for det Første ikke vare færdige, og for det Andet vilde have udkrævet langt større Mand-

skab, end man havde til Raadighed. Ladegaarden, Ravnsborg Skandse og Vartou bleve derfor strax rømmede; dog forblev de Fattige i deres Hospital for Enden af Sortedamssø indtil den 13de November, da de førtes ind i Byen og fik midlertidigt Ophold i en Gaard i Pilestræde. Beleiringens Historieskriver, Anders Mathisøn Hiøring, der var Præst ved Vartou, tilbragte saaledes et Fjerdingaar blandt Fjenderne paa et meget udsat Sted og havde derved fortrinlig Leilighed til at se Tingene paa nært Hold.

Ved Krigens Udbrud var Kjøbenhavns Indbyggerantal ca. 29,000 Mennesker, men det var vistnok umiddelbart før Beleiringen blevet endel forøget ved Indvandring fra Landet og Omegn. De Stridskræfter, der stode til Raadighed, vare forholdsvis ringe, ihvorvel det nu ikke er muligt at angive Tallet paa de vaabenføre Borgere, der gjorde Tjeneste paa Voldene. Derimod talte Hoffanen ca. 150 Mand, Studenterne 266 Mand, Kræmmersvendene 115 Mand og Haandværkssvendene 296 Mand, nemlig 104 Skrædersvende, 59 Skomagersvende, 41 Snedkersvende, 61 Smedesvende og 31 Væversvende. Der fandtes desuden enkelte mindre Afdelinger som de kongelige »Enspændere« (Ordonnantser) samt Adelsmændene og Hofjunkerne, om hvis Antal Intet vides. Baadsmændenes Korps, der kommanderedes af Niels Juel, var 300 Mand stærkt, men ellers skortede det stærkt paa regulære Tropper. Den eneste Afdeling, som var nogenlunde fuldtallig og derfor ogsaa blev det levende Forsvars egentlige Støtte, var Kongens Livregiment tilfods, som var bleven oprettet i Juni og Juli Maaned, og den Dag idag bestaar som Livgarden tilfods. Det kommanderedes af Oberst Frederik Ahlefeldt og talte med Officerer og Stab ca. 700 Mand. De øvrige Infanteriregimenter (Generallieutenant Schack's, Generalmajor Fuchs's og Oberst Henning Qvitzou's) havde ialt kun halvfjerdehundrede Mand til Raadighed, og de to tilstedeværende Rytterregimenter (Generalmajor Hans Ahlefeldts og Gyldenløves) talte kun 335 Mand, rigtignok med et forholdsvis betydeligt Antal Officerer.

Omstændighederne havde nemlig føiet det saaledes, at der var et temmelig betydeligt Antal Officerer i Byen, hvilket selvfølgelig kom til god Nytte, da Forsvaret maatte sammensættes af uøvede Folk. Artillerister, eller som de dengang kaldtes »Bøsseskytter«, manglede næsten helt, hvorfor de maatte oplæres af de nærværende Officerer, og Ingeniurer kjendtes ikke som et særligt Korps. Samtlige Stridskræfter stod under Kongen som øverste Feltherre, men lededes faktisk af det nys oprettede Krigskollegiums fire Medlemmer: Feltmarechal Axel Urup, der havde de administrative Forretninger, Generallieutenant Ulrik Christian Gyldenløve (Christian den Fjerdes naturlige Søn med Vibeke Kruse), der kommanderede Udfaldstroppe-erne, Generalmajor Joachim v. Breda, der særlig havde den faste Voldbesætning under sig, og endelig Generallieutenant Hans Schack, der var hele Fæstningens Kommandant. Hof-fanen kommanderedes af Oberst Lauritz Povisk, Borgerne af Stadshauptmand Frederik Thuresen, Studenterne og Kræm-mersvendene, af Oberst Kjeld Lange med Oberstlieutenant Mogens Krag som Næstkommanderende, og endelig Haand-værkssvendene af Oberstlieutenant Johan Bessel. Adskillige Rigmænd leiede Soldater for egen Regning og underholdt dem, andre gamle og syge Borgere stillede for sig, og da navnlig de Fattige og Brandlidte fra Forstæderne brugtes som sa-adanne »Hyrlinge«, forøgede man paa engang Forsvarsstyrken og blev en Byrde kvit. For at forebygge indbyrdes Rivninger inddeltes samtlige Indbyggere i fire »Stater«, hver under sin Jurisdiktion, nemlig Hofstaten, den geistlige Stand med Uni-versitetet, den borgerlige »som udi denne Beleiring var den fornemste, der Gud gjorde det Meste og Bedste ved«, og ende-lig Militsen, hvortil ogsaa alle søfarende Folk hørte.

Den 10de August, Dagen før det svenske Fortravs An-komst, er en Mærkedag i Kjøbenhavns Historie, eftersom de tidligere ubestemte Løfter om nye Privilegier paa denne Dag antog en bestemt Form. Allerede den 9de Juni havde Borger-standen indgivet et Andragende om at blive hjulpen, og det

*Stadshauptmand Frederik Thuresen.
Efter Orig. paa Raadhuset i Aalborg.*

ses, at Rentemester Henrik Müller paa Regjeringens Vegne havde forhandlet herom, men det var dog først ved Carl Gustavs anden Landgang paa Sjælland, at der kom Fart i Tingene. Kongen var udelukkende henvist til de københavnske Borgers Understøttelse, Rigets Selvstændighed afgang af deres Manddom og Tapperhed, og Henrik Müller lagde ikke Skjul paa, at Privilegierne »vilde være et Middel til Alt det, som muligt er«. Der var altsaa adskillige Indviede, som vidste Besked med den kongelige Gave, men for den store Mængde maatte den tage sig ud som en glimrende Overraskelse, især da den officielle Kundgjørelse kom i et vel beregnet, gribende Øieblik.

Borgmestre og Raad saavelsom det menige Borgerskab var forsamlet i Riddersalen paa Slottet, tilsagt for at møde Kongen og Rigets Raad. »Den øverste og ældste Borgmester Hans Nansen - skriver Hiøring i »Leires Politi« - holdt først en Tale til Borgerskabet, hvori han opfordrede dem til, at de sig nu skulde betænke, hvad Svar de kunde give Majestæten. Den første, der svarede, var en Garver, barnefødt i København, at det skulde være Spot og Skam, skulde man overgive og forlade Kongen og Staden for svenske Trusel og ikke skulde set en

En københavnsk Borgerfamilie paa Frederik III.s Tid. (Vinhandler F. K. Gamborg og Hustru Apollona Andersdatter med deres Børn). Maleri af Karl v. Mandern. Orig. tilh. Smedemester E. G. C. Gamborg.

Fjende engang under Øine; havde man først forsøgt en haard Pust, og man blev nødt til at give sig og kunde ikke staa, saa var man undskyldt. Derpaa raabte Alle i hverandres Munde, de vilde staa det længste, de kunde; naar de ikke kunde længer, var det tidlig nok at bede om Naade; de vilde først forsøge det saa yderst, som de mest kunde. Derpaa kom Kongen og Rigsraadet, og Rigens Skriver oplæste Kongens Begjæring og Tale. Den ældste Borgmester svarede, at Borgerskabet vilde vove Liv og Blod for kongelige Majestæt, at hver skulde se, hvad Hjerter den borgerlige Stand udi Kjøbenhavn havde til deres Konge. Da raabte Alle i hverandres Munde: Ja, ja. Hans Majestæt takkede dem Alle samtlig og strax derpaa til at bevise dem Taknemmelighed samme Dag gav dem mærkelige nye Friheder, som blev strax publicerede og trykte med Rigens Raads Hænder bekræftet. Strax blev Trommerne rørt, hver Mand i Gevær blev ført paa Volden at tage mod Fjenden.«

Borgerskabet saavel i Kjøbenhavn som Christianshavn havde faaet alle sine Fordringer opfyldte, paa en enkelt nær, nemlig at Døttre skulde gaa i lige Arv med Sønner, hvilket ikke blev tilstaaet. Kongen lovede med sin egen og 12 Rigsraaders Underskrift, at Kjøbenhavn skulde være en af de to Stabelstæder i Sjælland og have »alle de Privilegier, som nogen Stabelstad til Kommerciens Flor og Fremtarv kan behøve«, at Byen skulde være en fri Rigsstad og en fri Rigens Stand og »udi Alt, hvad Riget til Bedste delibereres kan, have deres Stemme og Samtykke«, endvidere at Indbyggerne, dog kun geistlige og borgerlige Standspersoner, skulde have Ret til at erhverve adeligt Jordegods, nyde det med samme Friheder som Adelen og ikke med videre Told, Sise eller anden Tynge besværes end Adelen. Derhos skulde de i Fredstid være fri for al Skat, for Indkvartering af Hoffolk og Soldater, og »Alle udaf den private Stand, Geistlige eller Verdslige nu, og deres Børn efter dem, nyde lige Adgang til Officia og Honores med Adelen, naar de dem med deres Kapacitet og Kvaliteter dertil kan gjøre kapabel og meriteret.« I Virkeligheden proklameredes der her en

vidtgaende Forfatningsforandring, hvis Mulighed kun bliver forstaaelig ved de overordentlige Omstændigheder, hvori Staten befandt sig; hele den kjøbenhavnske Befolkning blev saa at sige adlet med et Pennestrøg, og det er visselig intet Under, at Borgerne grebes af Begeistring og »havde Aarsag sig derover at glæde«, som det hedder i det kongelige Budskab. Vel kunde Løftet ikke indfries, før »de vanskelige Tider« vare overstaaede, men denne Omstændighed formaaede saa lidet at nedslaa Modet, at den tvertimod opildnede det; man havde nu Noget at kjæmpe for; man følte tydeligt, at de drabelige Friheder først skulde vindes ved Manddom og Tapperhed. Paa den ene Side Undergang og Fremmedherredømme, paa den anden en gylden og glimrende Fremtid - Valget kunde ikke falde vanskeligt. Hiøring siger, at Privilegierne vare Svenskerne »som af Gud en Ring i Næsen«, og tror, at det fornemmelig var dem, som holdt Carl Gustav fra strax at skride til Storm.

Men over Jubelen glemte man ikke de alvorlige Pligter, thi Fjenden kom med hver Time Byen nærmere. Man vedblev at slæbe Kanoner op paa Voldene; i Husene anstilledes der en formelig Jagt efter Speidere og Spioner, og enhver mistænkelig Person blev ufortøvet sat fast. Om Aftenen gaves der Befaling til, at der hver Formiddag Kl. 8 og hver Eftermiddag Kl. 3 skulde afholdes Bedetimer i Kirkerne for Syge og Gamle, Kvinder og Børn; for det vaabenføre Mandskab paa Volden blev der prædiket paa Stedet. Man nærede aabenbart kun lidet Haab om, at det vilde lykkes de udsendte Rigsraader at stemme den svenske Konge fredeligt, og da de om Aftenen den 10de August vendte tilbage, kom Udfaldet neppe overraskende for Nogen. Tærningerne vare kastede; de halve Forholdsreglers Tid var forbi. Onsdagen den 11te August om Morgenens tidlig blev der stukket Ild paa Forstæderne, Kirken udenfor Nørreport sprængtes med Krudt, og Byens Porte lukkedes, Vesterport Kl. 5, Nørreport Kl. 6 og Østerport Kl. 7, saaledes at ingen Vogne mere kunde komme ud eller ind. Dog bleve Laagerne staaende aabne, for at der endnu i yderste

Øieblik kunde føres Et og Andet ind fra Forstæderne, men store Brokar fyldte med Sten og anbragte paa Ruller stod rede til at barrikadere Portenes indvendige Side. I Løbet af Dagen viste det fjendtlige Rytteri sig og trængte strax ind i Forstaden udenfor Vesterport, hele Staden blev omringet og de rømmede Fæstningsværker tagne i Besiddelse; Carl Gustav opslog sit Hovedkvarter i Utterslev - Beleiringen var begyndt.

Begge Parter viste strax en overordentlig Iver for at komme hinanden paa Livet. Om Morgenen den 12te August aabnedes Ilden fra Kjøbenhavns Volde baade mod Forstaden udenfor Vesterport og mod Ny Vartou, hvor Fjenden havde sat sig fast, og Beskydningen af det sidste Punkt var navnlig saa heftig, at Fjenden den følgende Dag maatte rømme det. I Nærheden af Kongens Bryghus udlagdes en Fregat til Dækning af Løbet sydfra og længere ude i Kalleboderne en Stykpram, som kunde tage Vesterbro i Flanken. Svenskerne kaldte den »Svinetruget«, medens en anden med Skifer tækket Pram, der lignede et Hus og sex Dage senere udlagdes i Sundet udfor Vartou, fik Navnet »den stumpede Hund«. Begge Fartøier gjorde stor Nytte under Beleiringen, og det lykkedes ikke Fjenden at fordrive dem trods alle Anstrængelser. De første Saarede kom fra Prammen i Kalleboderne og indlagdes den 12te August i Kvæsthuset paa Bremerholm - en Aflægger af Baadsmændenes gamle Sygehus mellem Gammelmønt og Regnegade (smlgn. I. 528) - som paa Foranledning af Kapellanen ved Holmens Kirke, Henrik Madsen Vallensbæk, i Januar 1658 var blevet indrettet i den store grundmurede Bygning paa Bremerholm, det saakaldte Seilhus, der oprindeligt var opført af Frederik II. Kongen skjenkede Bygningen og 2000 Rdlr., Rigens Hovmester Jochum Gersdorff 4000 Rdlr., ialt indsamledes der henved 10,000 Rdlr., foruden hvad der indkom ved Kvæsthustavlens Ombæring i Kirkerne, og heraf anvendtes strax ca. 800 Rdlr. til Inventarium, saasom 80 Senge, Jernkakkellovne o.s.v. Senere hen under Belejringen havde Bygningen Plads til over halvtrediehundrede Saarede.

Natten mellem den 12te og 13de August begyndte Svenskerne allerede at føre Løbegrave frem imod Vesterport, og deres Nærhed blev trods den heftige Ild fra Voldene saa foruroligende, at de Beleirede besluttede at gjøre det første Udfald. Det fandt Sted om Formiddagen under Anførsel af Gyldenløve, som med 600 Mand Ryttere og Fodfolk overrumplede Fjenden under Arbeidet, kastede ham, ødelagde og sløifede hans Værker og lykkelig naaede tilbage, inden det tililende svenske Rytteri kunde komme til Undsætning. Svenskerne havde 60-70 Døde og Saarede og mistede en Snes Fanger, der indsattes i Borgestuen i det gamle Tugthus; paa dansk Side var Tabet 4 Døde, deriblandt en Officer og 15 Saarede. Der herskede naturligvis stor Glæde i Byen, og Vallensbæk priser i sin rimede Dagbog over Beleiringen sine Landsmænds Tapperhed og tilføier: »Det Wunder var at se derpaa.«

Imidlertid fortsattes Befæstningsarbejderne af yderste Kraft. Udenfor Portene saavel som paa andre svage og truede Steder lagdes der Raveliner og Udenværker; paa Hovedvoldene vare Tusinder af Hænder i travl Virksomhed. Ingen skaandedes, og Ingen undslod sig for at bruge Hjulbøren; selv Kvinder saas med Spaden i Hænderne, »Man maa undre sig - hedder det i Theatrum Europæum - over det svære Arbeide, som de Beleirede i meget faa Dage bragte istand saavel med Palissadering af hele Staden som med Udbedring og Fuldførelse af de kun halv fuldførte Værker, hvormed de vedbleve ved Nat og Dag midt under Kanonernes bestandige Torden, og medens Kuglerne fløi over deres Hoveder, indtil de fik det bragt istand. Man saa næsten ingen Mandspersoner mere paa Gaderne, men Alle, som kunde bære Vaaben, vare Nat og Dag tilstede paa Volden. Ingen slæbte mere paa Kappen, om han ogsaa gik nede i Staden, men Enhver bar endog i Kirken et Par Pistoler i Bæltet, en god Klinge eller en Stridskølle i Haanden.« Johan Monrad, der havde sin Post blandt Studenterne udfor Rosenborg, siger: »Volden var her ganske nedfalden, og vi maatte selv gaa og trille med Hjulbørene om Dagen for at befæste

det Sted, vi skulde staa paa og forsvare. Obersten og de andre Officerer gik hver med sin Hjulbør for ved os og trillede, for at den ene ikke skulde være bedre end den anden.« Overhovedet sørgede hver Afdeling for den Del af Volden, som var den anvist; »thi - hedder det i »Leires Politi« - da hver havde faaet sin Post, begyndte de, som havde kloge Hoveder og havde set Noget tilforn, at se og tænke sig om. De saa her laa en mægtig Fjende udenfor; her var øde Volde, ingen Brystværn for dem, Gravene tomme og lidet Vand udi; saa begyndte den ene, saa den anden at tænke: Jeg maa se mig om, at jeg faar Noget for mig, om Fjenden vil utnage sig, han ikke strax faar lige aaben for mig. Saa begynder den ene, saa den anden at kaste Lidet op for sig, at de kunde have noget Brystværn for sig; der de havde det, saa tænkte de, de vilde see, at de kunde faa Stormpæle i deres Brystværn; der de det havde fuldbragt, og de fik Tid og Frist, tænkte de, de vilde se, at de fik Palissader nedenfor sig under Voldene; den ene gik fort dermed, den anden lige-saa, vilde omsider Ingen have sin Post lumpen og slemmest, saa at Øvrigheden ret maatte se deres Lyst i saadan Hast at faa saadant et Stykke Arbeide færdig.« Kongen ledsaget af 16 Drabanter færdedes Dag og Nat paa Volden; i Nærheden af S. Anna Rotunda havde han Telte for sig og Hofembedsmændene; her holdt han Krigsraad, og herfra udstedtes hver Dag talrige Befalinger. Snart opmuntrede og formanede han Borgerne til Udholdenhed, snart uddelte han Gaver til de Fattige, og »mangen Borger bevarer dem endnu og skiller sig aldrig ved dem, uden Nøden bliver hannem des større«.

I de første Dage, da Fjenden var mindre paapasselig, kunde de Beleirede tillade sig Udflugter til Forstæderne for at hente Bjælker, Stolper, Spær, Stakitter og alt Slags Træværk fra de nedbrudte Huse, og Ingen ansaa sig for god til at slæbe det ind i Byen, hvor det anvendtes til Palissader og Stormbjælker. Paa Voldene anbragtes efterhaanden saa mange Kanoner, »som der er Dage i et Aar eller vel endnu flere«, og en stor Mængde Vaaben holdtes rede her saasom Spyd, Morgenstjer-

ner, Partisaner, langskafte Øxer, Høleer paa Stager o. lign., for at Forsvarerne under et forventet Stormangreb kunde have dem ved Haanden, naar Musketterne ikke mere kunde bruges. Til Dækning for Artilleristerne og Skytterne anvendtes Kurve fyldte med Jord og Møg; de, der ikke havde Kurve, maatte nøies med overskaarne Tønder, men disse vare ikke saa gode, da Staverne fløi til alle Sider, naar de ramtes af et Skud. Derimod vare Græstørv fortræffelige. »Det var en Lyst at se - skriver Hiøring - hvorledes Enhver, der havde noget Hoved paa sig, kunde inventere. Thi de vare ikke bundne til noget Vist i saa Maade at gjøre, men hver stod fri for at gjøre det Bedste, han kunde sig til Fordel mod Fjenden.«

Voldene maa have frembudt et ligesaa overordentligt som interessant Skue. De vare blevne hele den vaabenføre mandlige Befolknings Hjemsted; en Stimmel af bevæbnede Mænd færdedes uophørlig paa dem; her sov Borgerne, her holdt de deres Maaltider, idet Kvinder og Børn bragte dem Maden; her stod de Skildvagt med Luntebøssen i Armen og samledes i Grupper for at høre en Prædiken under aaben Himmel eller exercere i Voldgaderne. Herfra hørtes Kanontorden og Gevær-salver, her lød barske Kommandoraab, men sikkert ogsaa ofte Hurraer, Sang og Munterhed. En underlig Stilhed hvilede over Staden selv; dens hele Liv havde koncentreret sig i Omkredsen. Gaderne laa tomme og øde, for Enderne afspærrede med Lænker og barrikaderede med væltede Vogne og Stendynger; der hørtes ingen Klokkeklang; ikke engang Taarnuhrene maatte slaa om Natten, thi Ringning var et Stormsignal, som kaldte Alle uden Undtagelse til Vaaben. Lidt efter lidt, efterhaanden som Aarstiden rykkede frem, antog Volden Charakteren af en lang Gade, idet den ikke blot blev besat med Skilderhuse, men tillige med Kortegaler (corps de gardes), Smaabygninger, hvori man kunde søge Ly for Kulde, Regn og Uveir. Tre eller fire Mænd slog sig sammen og »reddede« Fjælle, Brædder, Stolper og Tømmer til Hytter; Nogle gravede sig ned i Volden og hentede Mursten fra Forstæderne og murede sig Bopæle

med Ildsteder, »at man saa i Siden af Volden Hytte hos Hytte, Hus hos Hus, ikke længer fra Brystværnet paa Volden, end 6 eller 8 Mand kunde staa i Geled imellem deres Hytter eller Brystværn. De mere Velstaaende havde Jernovne i Hytterne; de andre maatte se til at hjælpe sig med liden Varme og megen Kuld. Men Andre lagde sig sammen og lod bygge sig skønne Laugshuse ved Volden med Kamre og Værelser udi, hvor de holdt Kortegaler med deres Tjenere og Folk. Thi det kunde være en ringe Borger og Haandværksmand, som kunde, indtil Hollænderne kom, trække op paa sin Post med tre fire bevæbnede Dreng og Karle, hver med sin Musket og Sideværge og endda dertil hver en Pistol ved Siden eller Puffert og stakket Bøsse, og Husbonden selv med et Par Pistoler eller Pufferter, en ved hver Side, foruden anden Gevær. Hvad tænker man da, hvor bevæbnede og stærke de Formuende kom frem?» Livet paa Volden skildres saaledes i et Digt: »Studenternes meget Ondt og sildig Godt«, der er forfattet i 1665 af en Mand, der synes selv at have været med:

»Men der nu færdig var den Vold,

Herop vi maatte klavre

Til Skildervagt og Nattehold;

Dog Klæderne var mavre.

Den Lunte var vort Seierværk,

Thi man ei hørte Klokke,

Og efter den maatt' goden Klærk

Paa Volden staa og rokke.

Jeg holdt det ud saa mangen Nat

Vel i tre stærke Stunde,

Af Kuld og Hunger saa format,

At jeg »Wer da!« nep kunde.

Vild' jeg og efter Møde slig

Mig lægge lidt at sove,

Saa monne strax opvække mig

En Torden af Kartove.«

Troppernes Underhold frembød selvfølgelig store Vanske-

ligheder, da Skatkamret var tomt og alle Indtægtskilder stoppede, og efterhaanden som Tiden gik, og det tilstedeværende Forraad blev knappere, bleve Byrderne yderst trykkende. Kongen og det kongelige Hus gav Guld, Sølv, Klenodier, Fetallie og Andet, »hvad til det gemene Bedste kunde anvendes«; Adelen, Professorerne og Geistligheden, de kongelige Hofbetjente og de formuende Borgere maatte bidrage med Penge til Garnisonens Forpleining, og gjentagne Gange udskreves der Krigsskat af alle Indbyggerne, saaledes i December 1658 det betydelige Beløb af 80,980 Rdlr., som imidlertid kom yderst langsomt ind. De store Kjøbmænd og Rigmænd som Henrik Müller og Marselius, Hans Nansen og Jørgen Bjørnsen, Jens Lassen og Christoffer Hansen maatte uophørlig forstrække Kongen endog med meget store Summer, for hvilke de fik Pant i Kronens Godser, hvorved f. Ex. Henrik Müller efter Krigen blev en stor Jorddrot. Jens Lassen roses særligt for sin Beredvillighed og sit opfindsomme Hoved, »thi - hedder det - naar ingen Penge hos Nogen i Kjøbenhavn (som for Kongen og alle dets Indbyggere da maatte tjene for Alverden) var at bekomme, slog Lassen aldrig feil enten med Penge, Raad eller andre hans Gjerninger.« Indkvarteringen tyngede ogsaa haardt paa Borgerne og gav Anledning til mangehaande Lidelser, og skjøndt det ingensinde kom til egentlig Hungershød, var der til Tider megen Elendighed, Sult og Trang, som kun blev sparsomt afhjulpen, naar det lykkedes at erobre et eller andet fjendtligt Proviantskib, eller naar en eller anden Skude fra Øerne slap ind i Havnen eller kunde losse sin Ladning af Korn, Fisk og andre Levnetsmidler paa Amagers aabne Strand. Hvergang dette skete, var der Glæde i Staden, og det optegnes med stor Omhu i Dagbøgerne fra Beleiringen. Saa daarligt var man forsynet, at allerede faa Dage efter Afspærringen (den 17de August) blev fersk Kjød efter Vallensbæks Udsagn »en dyr og lækker Kost«, og i Begyndelsen af September skriver han: »Og er det mærkeligt, at i disse Dage gik Byens og Borgerskabets Rodemestre Dør fra Dør at spørge, hvad Forraad og Proviant da forbehol-

den var; se! da fandtes hos Kjøbmændene Lidet fal, og den, som var ved høieste Middel, havde ikkun til sig og sit Hus 4 eller 6 Ugers Proviant, Nogle 14 Dages og den meste Del Borgerskab købte sit dagligen ved Stranden og i Slagterboder; dog opholdt Gud os Alle saa vel og vældeligen, at ei Nogen derfor var mistrøstig, endog det saa surt og sulten ud.« Den drøieste Tid var i Marts 1659, men endnu i Juni s. A. kaster følgende Brev fra Generallieutenant Axel Urup til Erik Krag et grelt Lys over Forholdene: »Jeg beder venligt at ihukomme Generalmajor Breda hos Hs. kgl. Maj., ligger ved Sengen og lider Nød for dagligt Ophold. Jeg haver gjerne af min Formue forstrakt hannem, mens nu gaar det mig selv nær og kan Intet bekomme til Laans.« Naar det var saaledes fat i de høieste Kredse - og ikke engang Kongehusets daglige Liv forblev uberrørt af Tiden - er det let at forestille sig Ondets Omfang i de lavere. Visse Samfundsklasser led naturligvis mere end andre, navnlig vare Studenter og Peblinge, Haandværkere, Fattige og Svage ilde farne, og der maatte træffes overordentlige Foranstaltninger for at lindre deres værste Nød, hvad enten der nu blev appelleret til den private Godgjørenhed, eller Kongen lod uddele Naturalforpleining fra Provianthuset. Men endnu var Stemningen oppe; man imødesaa Fremtiden med uforfærdet Mod, idet man - som det pleier at gaa i kritiske Tider - følte sig inderligere sammenknyttet som Sønner af samme Fædreland, Fæller i Lidelse og Lyst og solidarisk ansvarlige for samme store Sag. Vilde Rygter om at Korfitz Ulfeldt og andre Forrædere holdt sig skjulte i Byen, foranledigede skarpe Husundersøgelser, men formaaede ikke at nedslaa Tilliden; man blev kun desto mere paapasselig og lod udarbeide Fortegnelser over alle de Fremmede. Den svenske Gesandt Sten Bjelke, for hvem Fredsbrudet var kommet ligesaa overraskende som for Kong Frederik, blev fra sit Logis bag Børsen ført til Rosenborg, og hans Folk fra Raadhuset, hvor de først havde siddet, til Ulfeldts Gaard paa Graabrødretorv, for at man kunde have dem sikkrere og bedre isoleret. Alle, der ikke vare paa Voldene, søg-

te til Kirkerne og fandt Trøst i Bønnen, og det blev fremhævet som »Guds synderlige Beskjærmelse«, at aldrig blev Nogen truffen paa Veien til eller fra Guds Hus af de gloende Kugler, der indskjødtes i saa rigeligt Maal. De tidligere omtalte slemme nibbede Huer og vederstyggelige Halsklæder forsvandt; man havde nu Andet at tænke paa, al Iver og alle Anstrængelser vare rettede mod et eneste Maal; Aanden var kort sagt fortræffelig.

En i flere Retninger alvorlig Fare truede Byen den 17de August, da Fjenden overskar samtlige Vandledninger, som ikke blot tilførte Indbyggerne Drikkevand, men fra hvilke Gravene om Fæstningsværkerne forsynedes. Den første Vanskelighed blev dog let overvunden, da der var en Overflod af offentlige og navnlig private Brønde; derimod saa det værre ud med Vandstanden i Gravene, indtil den ovenfor tidt omtalte Jens Lassen ogsaa her fandt paa Raad. Ved et System af Pumper og Render, »en sær og subtil Invention«, blev Vandet fra Stranden pumpet op i Render og gennem Byen ført ud i Gravene, saaledes at det endog generede Svenskerne i deres Løbegrave og hindrede dem i at anlægge Miner.

I det Hele lagdes der megen Opfindsomhed for Dagen under Forsvaret, og da Svenskerne, efter at have faaet deres Artilleri forstærket, begyndte at skyde med "flyende gloende Kugler", indrettede man et mønsterværdigt Brandvæsen, som stod sin Prøve under hele Beleiringen. Først nedtoges nogle af Veirmøllerne paa Volden saavel som Spiret paa Vesterport, fordi de afgav en særlig god Skive for Fjendens Skyts (dog lod man den tidligere afbildede Buste af Christian den Fjerde blive paa dens Plads), dernæst blev der truffet forskellige Foranstaltninger for at beskytte de store Forraad af Hø, Foder, Hør, Hamp, Tjære, Brænde og andre let fængelige Stoffer, der vare ophobede paa Lofter og lignende udsatte Steder, og endelig sattes der permanent Vagt paa de farligste Punkter som f. Ex. ved de kongelige Stalde bag Slottet. Naar der udbrød Ild i Byen, maatte Borgerne ikke forlade deres Poster paa Volde-
ne, thi man kunde da allersnarest vente et Angreb; »de bleve

derfor - siger Hiøring - roligt i deres Kortegaler og kiggede ud over Volden, om Svensken Noget vilde anfange.« Det var udelukkende Brandkorpsets Sag at slukke enhver Ildløs, og det løste sin Opgave fortræffeligt. Brandmestrene og Folkene vare alle Murmestre og Tømmermænd med deres Svende og Dreng; deres Udrustning bestod af Hakker, Jernstænger, Baadshager, Øxer, Stiger og Læderspande. Hver Brandmester havde desuden to Sprøiter (eller som de dengang kaldtes: Spøiter) af Kobber, saa store, at de kunde rumme en Tønde Vand og maatte slæbes af to Karle. Der fandtes dog ogsaa fire store Sprøiter, som hver kunde rumme 3-4 Tønder Vand og blev trukne af Heste. Disse Slukningsredskaber havde nærmest Form af kolossale Havesprøiter, thi Læderslanger kjendtes ikke. Den ene af de store Sprøiter havde Station ved Frue Kirke, som var indrettet til Centralvagt, og fra hvis Taarn der holdtes Udkig med de gloende Kugler, og hvorfra enhver Antændelse ufortøvet signaliseredes, den anden stod ved Nikolai Kirke, den tredie ved Helligaands og den fjerde, som var Kongens, i Tøihuset. Bryggerlauget havde den Pligt at føre Vand til Brandstedet i Sluffer. Brandmestrene havde ladet sig gjøre lange Tænger »hartad med Fingre som krumme Hænder, at de dermed strax kunde gribe den gloende Kugle og kaste den ud af Huset«, og endnu længe efter opbevarede nogle af disse Redskaber paa Raadhuset med en passende Indskrift, indtil de formodentlig gik til Grunde ved Ildebranden i 1728. Svenskerne anrettede ikke stor Skade ved deres Skydning, selv ikke da Bombardementet efter Kronborgs Overgivelse i Slutningen af September antog en voldsom Karakter; kun de Bygninger, som laa Vestervold nærmest, fik deres Tage og Træværk ødelagt, ellers vare de eneste varige Minder, som Beskydningen efterlod, et stort Antal Kugler, der blev forgyldte og indmurede paa de Steder, de havde truffet.

Den 23de August iværksatte de Beleirede det saakaldte »store Udfald« eller »Generaludfaldet«, som atter var rettet mod Svenskernes Værker og Løbegrave udenfor Vestervold,

Generallieutenant
Ulrik Christian Gyldenløve;
Christian den Fjerdes Son med
Vibeke Kruse.

hvor de fjendtlige Batterier igjen vare komne foruroligende nær. I Udfaldet deltog saagodtsom alle disponible Kræfter, ca. 2800 Mand Fodfolk og Rytteri, deriblandt Baadsmændenes, Studenternes og Haandværkssvendenes Korpser. Fodfolket kommanderedes af Oberst Frederik v. Ahlefeldt, Rytteriet af Ulrik Christian Gyldenløve; ogsaa Kommandanten Hans Schack deltog i Kampen, og Kong Frederik var personlig tilstede ved Udrykningen og opmuntrede Tropperne, medens de passerede forbi ham.

Gjennem Løngangen ved Vesterport, der førte ud til Dronningens Have, rykkede den kamplystne lille Hær frem, og Avantgarden, der førtes af Oberstlieutenant Niels Bosenkrands, kastede sig ufortøvet over Fjenden, der stod i Ler og Dynd og arbeidede i Løbegravene. Rosenkrands nedlagde med egen Haand to svenske Officerer og kjæmpede saaret med en tredie, indtil han sank afmægtig om, men hans Folk kom ham til Undsætning, frelste hans Liv og bar ham blødende ind i Byen paa deres Piker. Kampen blev efterhaanden almindelig og haardnakket; Svenskerne, der talte 1000 Mand, satte sig fortvivlet til Modværge, men forgjæves; fra den ene Side huggede Gyldenløves Dragoner ind paa dem, medens Gøngerne, Studenterne og Matroserne angreb dem med Morgenstjerner og Øxer paa nært Hold. Der opstod et vildt Haandgemæng. Den Øverstkommanderende i den svenske Stilling, Oberst Svante Banér, blev hugget ned, da han ikke vilde tage mod Pardon, Major Otto faldt, henimod en Snes Officerer og Underofficerer samt 450 Menige toges tilfange, og Resten blev liggende paa Valpladsen, paa 50 Mand nær, der frelste sig ved Flugt. Paa dansk Side var Tabet 3 Oberstlieutenanter og 114 Menige, hvoraf 35 Døde. De Danske vare nu Herre over Stillingen i et Par Timer og benyttede Tiden af yderste Evne; samtlige Værker og Løbegrave bleve ihast sløifede og tilkastede, Palissaderne og Stormpælene oprevne og omhuggede og de fjendtlige Kanoner dels fornaglede dels kastede i Vandet. Kun 6 Stykker smukke 12-pundige Metalkanoner, af hvilke

en enkelt, forsynet med den tydske Keiser Ferdinands Vaaben og Navnechiffer, var Krigsbytte fra de tydske Valpladse, førtes i Triumph ind i Kjøbenhavn. »Da blev mangel statelig Køllert og Kjortel af Fløil og foret med Los solgt »af vore Soldater fra Svenskens Krop afdragen«, siger Hiøring. Da svenske Forstærkninger indtraf fra Valby, gik de Danske tilbage i god Orden, men saa kamplystne vare Indbyggerne, at man under Fægtningen havde maattet lukke Byens Porte for at hindre Borgerne i at rykke ud og deltage i den.

Gharakteristisk for den Energi, hvormed Forsvaret leledes, er det, at man allerede den følgende Nat besluttede at rette et Angreb mod den fjendtlige høire Fløi, der støttede sig til Kallebostrand, og angribe den fra Søen. Man havde bragt i Erfaring, at Svensken havde samlet et stort Antal Baade og Smaafartøier, hvormed der skulde foretages en Overrumpling af Amager, et Foretagende, som for enhver Pris maatte forhindres, da Øen gav det største Bidrag til Kjøbenhavns Forsyning med Levnetsmidler. Om at hæve Blokaden fra Søsiden kunde der ikke være Tale, thi Fredsbrudet var kommet saa overraskende, at Flaaden laa ubemandet, utiltaklet og afmægtig indenfor Revshalen og Bremerholm; kun vare nogle af de sværeste og bedste Orlogsskibe blevne udlagte ved Toldboden som Vagt, medens andre vare blevne sænkede ved Indløbet til Havnen. Ethvert større Foretagende paa Søen maatte derfor opgives; derimod kunde en mindre Expedition med Kanonbaade og Pramme forsøges med Udsigt til Held. Den lille Flotille samledes ved Mørkets Frembrud i nuværende Holmens Kanal og stod ved Midnat under Anførsel af Viceadmiral Niels Helt og Ekvipagemester paa Bremerholm, Peter Bredal, ud i Kallebostrand i to Afdelinger. En svensk Fregat blev ufortøvet entret og overmandet efter en heftig Kamp, som førtes helt ned i Skibets underste Rum, og tilsidst stukken i Brand, efterat den var bleven tømt for sit værdifuldeste Indhold; samme Skjæbne havde en fjendtlig Jagt og en bestykket Pram, hvorimod det lykkedes et Orlogsskib paa 30 Kanoner at kappe

sine Ankertouge og slippe ud i Kjøgebugt. Ved Daggry førte Seirherrerne 5 store Pramme og endel mindre Fartøier, ladede med et velkomment Bytte af alskens Fornødenheder, ind til Bremerholm, hvor de modtoges med Begeistring af Kongen og en talrig Menneskemængde, der havde været Øienvidne til Kampen. »I det herlige Skin af den opgaaende Sol og af en lykkelig Bedrift vendte Helt og Bredal tilbage til Stranden, hvor de under Hædersbevisninger og jublende Glæde modtoges af Kongen selv og af talrige Skarer Medborgere og Venner.« For Kjøbenhavns Proviantering havde denne Søfægtning den ikke uvigtige Følge, at det nu blev muligt for Smaafartøier at slippe ind i Byen gennem Kallebostrand og bringe Indbyggerne Fisk, Fjerkræ og anden Proviant, hvortil der var stor Trang.

Disse Udfald, ved hvilke man paa engang holdt Tropperne i Aande, øvede dem og trættede Fjenden, fortsattes uophørligt med vekslede Held i Beleiringens første Periode i.e.: indtil Hollænderne kom, thi da den svenske Hær havde trukket sig tilbage til Leiren ved Brønshøj, bleve de vanskeligere at iværksætte. Allerede den 27de August paatænkte Gyldenløve at rykke ud af Østerport mod Vartou, men da den lille Styrke, ca. 500 Mand, netop var kommen udenfor Voldene, saas en Raket gaa tilveirs inde fra Byen, hvilket blev opfattet som et forræderisk Signal til Fjenden, hvad det formodentlig ogsaa var. I hvert Fald oplystes det senere, at Svenskerne havde lagt et Baghold i Verner Kloumanns Have (i Egnen om det nuv. Blindeinstitut), og at flere tusind Mand holdtes rede for at angribe de Danske fra alle Sider, hvorved en Katastrophe næsten vilde være bleven uundgaaelig. Gyldenløve opgav derfor sin Plan og vendte om, men en Husundersøgelse i Ulfeldts Gaard i Løvestræde (i.e.: paa Graabrødretorv) førte dog ikke til noget Resultat - man fandt intetsomhelst Mistænkeligt. Tre Dage efter foretoges et ligeledes mislykket Udfald til Ravnsborg hinsides Peblingsøen, og et nyt Udfald den 3die September fra Vesterport var heller ikke ubetinget heldigt, eftersom Tropperne paa Tilbagetoget faldt i et Baghold og maatte udstaae en

haard Fægtning, der kostede nogle Døde og 18 Saarede, inden de atter slap ind i Fæstningen. De Beleirede havde dog den Tilfredsstillelse at kunne sløife nogle fjendtlige Værker udenfor Vesterport og føre en stor Mængde Palissader, Tømmer o. lign. med tilbage, men de mistede flere brave Officerer, deriblandt den tappre Major Bremer og Studenterkorpsets Chef, Oberst Kjeld Lange, der som Tilskuer paa Volden blev ramt af en Kugle, netop da han stillede sig paa den Plads, fra hvilken Kong Frederik faa Øjeblikke iforveien havde fulgt Kampens Gang. I hans Sted blev Oberstlieutenant Mogens Krag Studenternes Fører. Intet Uheld var dog istand til at nedslaa Modet eller dæmpe Kamplysten, thi den næste Dag (den 4de September) vare Gøngerne ude og stak Ild paa Verner Kloumanns Have, Hvor Svenskerne havde deres Tilhold, og hvis Trægrupper og Jorddiger hindrede »den stumpede Hund« i at bestryge Vartou.

Krigsførelsen lammedes iøvrigt i ikke ringe Grad paa begge Sider ved det omfattende Spioneri, der dreves, og mod hvilket ingen af Parterne formaaede at værges sig. Svenskerne vare vel underrettede om Alt, hvad der foregik inde bag Voldene, og paa den anden Side fik man inde i Fæstningen strax enhver vigtig Beslutning at vide, der var fattet i det svenske Krigsraad. End ikke den afgjørende Hovedstorm kom overraskende for de Beleirede. Maaske spillede Hannibal Sehested, der opholdt sig hos Carl Gustav, mange vigtige Efterretninger i Hænderne paa Kong Frederik; ogsaa Korfitz Ulfeldt synes i hvert Fald til Tider at have baaret Kappen paa begge Skuldre, og Hans Rostgaard vedligeholdte en permanent Korrespondance med Byen, indtil han efter det mislykkede Anslag paa Kronborg søgte Ly indenfor dens Volde, hvor han hemmeligt boede hos Jens Lassen. Forbindelsen mellem Kjøbenhavn og Omverdenen var nemlig paa ingen Maade hermetisk afspærret; navnlig var det, saalænge Søen var aaben, ikke forbundet med Vanskelighed at liste sig ind i Havnen, dækket af Nattens Mørke, og Mange, der boede ved Strandsiden, søgte ind med

Gaver til Majestæternes Taffel, som Hjorte, Raadyr, Harer o. 1. Den Frygt, Kjøbenhavnerne især i Begyndelsen nærede for Forrædere, var sikkert ikke ugrundet; man vidste jo, at Ulfeldt baade havde Venner og forhenværende Tjenere i Byen. »Den svenske Gesandt Sten Bjelke - siger Hiøring - havde ligget længe i Staden, og hans Staldbroder Goyet havde havt megen Omgjængelse og ladet store Ord falde Danmark til Bedste, og givet gode Løfter til Afsked, men der vi saa os om, havde vi anderledes, end vi troede, nemlig Fjenden istedetfor en Ven udenfor vore Porte.« Man var derfor paapasselig og forsigtig; kom der Vaadeild i et Hus, tog man sig vare for Forræderi og ilede til Voldene; Trommerne bleve strax rørte, og Ingen uden Brandfolkene maatte bekymre sig om Ilden. Naar Svensken spøgede om Natten og gjorde blind Allarm, lød hver Mands Ord: »Det er Tid, vi passer paa og tager os vare, at han ikke kommer engang, naar vi mindst tænker og gjør os et Puds.« Et stort Antal Overløbere vedligeholdte derhos stadig Forbindelsen mellem de to fjendtlige Leire, og skjøndt »meste Parten af deres Beretninger var Løgn«, vel nærmest fordi de ifølge deres Stilling ikke kunde vide ordentlig Besked, sivede dog mangan Hemmelighed ud paa denne Maade. Der gaves ogsaa Danske, som flygtede ud til den svenske Leir, men deres Tal var neppe stort; deres blotte Navn vakte Afsky hos Menigmand, naar det malet paa en Blikplade eller blot skrevet paa et Stykke Papir blev opslaaet paa Galgen paa Amagertorv, og da man det følgende Aar saa en Student Ove Clausen Helmer blive levende parteret paa Nytorv som Forræder, var der neppe Mange, som følte Medlidenhed med ham.

Det kan under disse Forhold neppe vække Forundring, at Mistænksomheden var aarvaagen, og, som det pleier at gaa, vendte sig mod de urette Personer. Med ubetinget Tillid saa man op til mange af Førerne, navnlig til Kongen, Hans Schack og Gyldenløve; den sidste, der var Sjælen i alle Udfaldene, tapper og dumdristig, kjæk og ung, blev snart Folkets Helt, og han beundredes oprigtigt, hvad enten han i Spidsen for

Rytteriet gjorde Indhug paa Fjenden eller efter endt Dagværk søgte Glæden paa Bægrets Bund. Gyldenløve havde Post fra Løngangen til Vandkunsten og paa Runddelen derved indtil sin Død den 11te December, og »den holdt han og redelig, saa længe han havde sin Helbred; der hos laa han ogsaa om Natten, thi det var den svageste Post, lettest at komme til; den havde de ogsaa mest Øie paa; der satte de og heftigst an udi Stormen.« Efter sin Død omtales »den salig Herre« uophørlig med Begeistring; Ole Borch, der selv udviste personlig Tapperhed under Stormen og netop kjæmpede ved Løngangen, priste ham i et latinsk Digt, og det mislykkede Angreb tilskrives for en stor Del hans Forsynlighed ved at anbringe Fodangler, Brædder med Spiger og Søm, spanske Ryttere o. d. paa de mest udsatte Punkter. Derimod var Axel Urup, den samme dygtige og fædrelandskjærlige Adelsmand, der havde ledet Fæstningsarbejderne indtil 1656 og Aaret forud med Gyldenløve havde ført den skaanske Hær, alt Andet end populair; det gik endog saa vidt, at han paa offentlig Gade uden mindste Grund blev udskjældt for Lands- og Rigsforræder, saa at han maatte klage til Kongen. Denne tog ufortøvet ham og nogle andre Uadelige og Adelige, mod hvem Folkehadet havde vendt sig, i Forsvar og udstedte et Reskript mod »de uforskammede Æreskjændere og Løgnere« og truede med Straf paa Ære og Liv i Gjentagelsestilfælde.

Vagttjenesten paa Voldene var yderst ensformig og anstrængende, thi hele Mandskabet skulde møde om Natten og det halve Mandskab om Dagen, saaledes at der ikke blev megen Tid tilovers til Hvile. Denne Omstændighed i Forening med den strenge militaire Orden, som neppe smagte Indbyggerne, fremkaldte snart en vis Lunkenhed i Bevogtningen; navnlig om Morgenens tidlig efter Reveillen faldt det vanskeligt at holde Voldbesætningen sammen. Allerede i August Maaned var der blevet givet Studenterne et Tilhold om at passe deres Tjeneste med større Nøiagtighed, og i Begyndelsen af September formanede en kongelig Skrivelse dem atter til »flittigen baade

Dag og Nat at lade sig finde paa deres Poster« og ikke forlade dem uden Officerernes Tilladelse. Samtidig blev det forbudt Professorerne at huse nogen Student om Natten for ikke at give Leilighed til Forsømmelse. Lignende Befalinger uddeltes til Borgerskabet og Soldaterne, ja endog til Hofbetjentene, skjøndt disse, som det hedder i den kongelige Skrivelse, vare udmærkede ved »en meget fornemme Post nemlig Løngangen og derfra indtil Batteriet ved Bryggerset«, og Majestæten havde Grund til at vente »en omhyggeligere og fyrigere Tjeneste af dem end af de øvrige Frivillige.« Det er betegnende, at »det tro og oprigtige Borgerskab« i Staden ved denne Leilighed opstilles som et Mønster til Efterfølgelse for Hoffolkene, thi »det har iblandt dem selv stadfæst, at de ikke agte den for en ærlig Mand, som sin Post uden høivigtig Aarsag og Officerernes Forlov kvitterer.« Grov Forsømmelse og Efterladenhed blev straffet med Arrest i Blaataarn, hvor Tømmermændenes Oldermænd f. Ex. maatte underkaste sig et ufrivilligt Ophold; Forseelser af endnu værre Art kunde føre den Skyldige paa Bremerholm eller ud paa Prammen i Kalleboderne, hvor Besætningen Nat og Dag var udsat for Fjendens Kugler. Med Smaafeil blev der fordetmeste set gennem Fingre. Det var selvfølgelig ikke let at holde de mange forskjelligartede Elementer, der havde været vante til forholdsvis Frihed, i Tømme under militair Kommando og Disciplin, og der opstod af og til Tumulter og Klammeri paa Volden mellem Befalingsmænd og Menige eller mellem disse indbyrdes, men det hørte dog til Sjældenhederne, at slige Scener udartede. Studenterne synes navnlig at have været nidkjære over deres Ret og at have været besjælede af en Korpsaand, der gav sig Luft i en Opsætsighed, som kunde ligne Mytteri; hele Afdelingen følte sig krænket, naar en enkelt blev straffet, hvilket i hvert Fald tyder paa godt Kammeratskab. Det er bekjendt, at Kongen engang trak sin Pistol mod en opsætsig Student, Claus Kjerulf, og at denne kun undgik Døden ved ihast at forstikke sig blandt Mængden. Ogsaa de regulaire Tropper begik Optøier; især fik den Uskik

Overhaand at »molestere ærlige Danekvinder og Piger paa Gaderne«. Det blev derfor ved Trommeslag udraabt, at Ingen under streng Straf maatte »tilfordriste sig nogen Kvindespersion Molest at gjøre eller sig om hendes Klædedragt at bekymre«, eftersom Kongen »ikke gestændig er udi disse Tider noget Saadant, som til Uenighed eller Misforstand giver Aarsag, at skal paa Banen føres.« I det Store og Hele var dog Ordenen efter Omstændighederne upaaklagelig; Hiøring kalder den endog fortrinlig. Skjøndt der var et stort mangfoldigt Stykke Folk af allehaande Slags i Byen - siger han -, skjøndt Alle bare Vaaben, og mange svenske Overløbere vare indtraadte i dansk Tjeneste, blev der dog holdt en herlig Politi uden Oprør og uden stor Klammer. Hver Mand og Kvinde, Børn og Tyend kunde gaa saa sikker paa Gader og Stræder som mest i Fredstid, ingen blodige Slagsmaal, ingen aabenbare Røveri eller Overvold; hver lod sig nøie med det, han havde, Ingen krævede mere, Ingen begjærte videre. »Man maatte med Hjertens Suk ønske, at saa god en Politi udi Fredstid over al Danmark maatte holdes, som den efter sin Maade og Leilighed er holden udi Kjøbenhavn i Beleiringen.« Dog lægger Hiøring til, at man maatte tage sig vare for »listigt hemmeligt Røveri og Løntyve«, hvoraf man altsaa kan se, at Hustyverier gik i Svang, naar Beboerne vare borte. Tilstanden var overhovedet ikke saa idyllisk, som den samtidige Forfatter gjerne vil give det Skinnet af, thi senere, da Nætterne bleve mørke, og Trangen mellem Fattigfolk blev større, vare Gaderne usikre. For at raade Bod paa dette Onde indrettedes en stærk Borgervagt paa Raadhuset, hvorfra der hver Time udsendtes Patrouiller over hele Byen, og hvorfra Enhver »uden Betaling og uden Drikkepenge eller nogen Udsugelse« i fornødent Fald kunde rekvirere væbnet Assistance. Saalænge Fjenden laa udenfor, forsømte Kongen ingen Nat personlig at ride Ronde nogle Gange.

Efter Gøngernes Expedition til Verner Kloumanns Have paafulgte nogle rolige Dage, thi et svensk Forsøg paa at entre Prammen ved Vartou mislykkedes fuldstændigt, eftersom

de fjendtlige Baade løb imod nogle i Stranden nedrammede Pæle og opgav Foretagendet paa Halvveien. De Beleirede benyttede Tiden til at dække sig mod Søsiden ved at lægge store sammenlængede Bomme over Vandet fra Kongens Bryghus til Amager; de imødesaa Fremtiden med godt Mod, thi de havde erfaret, at den hollandske Flaade snart vilde være rede til at stikke i Søen, - da den Jobspost pludselig indløb, at Kronborg den 6te September var falden i Carl Gustavs Hænder. Man vilde først ikke tro derpaa, men den 12te September drønedes Glædessalver fra den svenske Flaade, »just som Prædiken skulde begynde i den beleirede By«, og den følgende Dag indtraf 10 erobrede Kanoner til Vartovs Volde for at ødelægge den i Svenskernes Øine saa forhadte Pram. Beleiringstropperne fra Kronborg kaldtes til den svenske Leir; hver Dag ankom der nyt Materiel, Krudt og Ammunition, og snart var en Ring af faste Batterier lagt om Hovedstaden, fra hvilke Død og Ødelæggelse udslyngedes over den.

Kronborgs Overgivelse var en skjæbnsvanger Begivenhed, som i første Øieblik maatte fremkalde Modløshed blandt Kjøbenhavns Indbyggere. Fjenden var nu kommen i Besiddelse af det Artilleri, han saa længe havde savnet; han beherskede nu begge Sider af Indløbet til Sundet, saa at det var tvivlsomt, om den forventede hollandske Flaade kunde tiltvinge sig Gennemgangen, og saa stor var Carl Gustavs Glæde, at han for at vise sin Taknemmelighed mod Forsynet faa Dage efter skjænkede de Fattige i Vartou Frihed paa deres Bønder, saaledes at disse bleve forskaanede for al svensk Indkvartering, Paalæg og Kontribution, for at de desto lettere kunde udrede deres Afgifter og Landgilde til de Fattige. For Byen kom der nu særdeles trange Tider; Artillerikampen antog en hidtil ukjendt voldsom Charakter, Granater og gloende Kugler regnede i Gaderne, og Ingen kunde mere føle sig sikker paa sit Liv. Vallensbæk, der var Præst ved Kvæsthuset og »Guds Ords Medtjenere« ved Holmens Kirke, skriver i Fortalen til sit Diarium: »Noget (af Dagbogen) er samlet af de besværlige Visitationibus moxen i

alle Byens Stræder formedelst de Syges og Kvæstedes Besøgelse efter mit Embedes Pligt; da hørte man i Husene de Syge sukkendes, Kvinderne grædendes og de af Vagt hjemløste Borgere den hele Døgns Idrætter fortællendes, da saa man de indkastede Granaters Virkning i Jorden, da hørte man de hvinende Kugler snurrendes høit over Hovedet, da bragede Bjælkerne og Tagstenenes udvendig Nedfart udviste den indvendig Brystfældighed. Da saa man paa Gaderne flere hel og halv døde Mennesker paa Stiger af Voldene nedbæres end Brudgomførere til Præsternes Huse.« Opholdet i Byen var altsaa ikke hyggeligt, og Indbyggerne, der færdedes i Gaderne og saa deres Lemmer og Velfærd true, kunde ovenikjøbet ikke have Begreb om, hvad der passerede paa Voldene, men hørte kun et uophørligt Drøn af Kanonerne baade fra Vestfronten, hvor de Beleirede havde Vanskelighed ved at holde Stand, fra Helters Skanse og Taarn udfor Studiestræde, hvor det danske Skyts tilsidst bragtes til Taushed, og endelig fra Østervold og Kastellet, som i Forening med »Hunden« i Sundet fuldstændig tog Magten fra det svenske Batteri ved Vartou. Hver Gang Høring taler om denne Pram, anslaaer han en egen humoristisk Tone; man føler, at den har været særlig paaskjønnet, og der er ingen Tvivl om, at dens Chef, den norske Adelsmand Søren Orning, har været meget populair. I Midten af September gjorde Carl Gustav et nyt mislykket fire Dages Forsøg paa at skaffe sig den besværlige Fjende fra Halsen ved at overdænge den med Granater fra ti grove Stykker, men den 16de September »løftede Prammen vel tolv udaf Svenskens Konstabler over Ende, at de om Aftenen samme Dag blev aldeles kjed af dette Gilde og vilde ikke længer drikke ud med ham.« I de samme Dage kom to store Fyrmørsere fra Kronborg, af hvilke Svenskerne lovede sig meget, men den ene af dem, »den brunsvigske Buk«, sprang ved det tredie Skud, hvad der naturligvis vakte stor Glæde i Fæstningen. Men der var nok tilbage; Batteri voxede op ved Siden af Batteri; udenfor Vesterport havde Fjenden 27 grove Kanoner og mange mindre, mellem

Vester- og Nørreport var der 35 Stykker Skyts, ved Ladegaarden 8 halve Kartover, mellem Nørre- og Østerport 4 Batterier, paa Vartou 2 Kanoner o.s.v. Fra denne Ring vedligeholdtes en levende Ild mod Byen og Fæstningsværkerne, og de Beleirede havde stor Vanskelighed ved om Natten at udbedre, hvad der i Dagens Løb var skudt ned. For at skaane Borgerne befalede Kongen, at de udsatte Poster, de hidtil havde havt inde, skulde besættes med Soldater, i.e.: Borgerne flyttedes fra Vester- og Nørrevold hen til Studenternes Post udfor Rosenborg, medens disse sidste fik Post i Egnen om Østerport. Det taler mere for Borgernes Mod end for deres Disciplin, at Ordren maatte gjentages fjorten Dage senere; helst vilde de have beholdt de Pladser, som først vare blevne dem tilskikkede og »holde sig der som ærlige Mænd«.

Beskydningen vedvarede i Grunden lige til Hollændernes Ankomst, om end ikke altid med samme Voldsomhed. Svenskerne vilde paa engang skyde Breche og sætte Staden i Brand. Borgmester Hans Nansens Hus og Raadhusets Trappe bleve truffene, dog uden at videre Skade anrettedes; den 21de September drøbtes to ansete Borgere, Kræmmeren Henrik Rosenmeyer paa Vestervold og Universitetsbogtrykker Peder Morsing paa Slotspladsen; den 26de begyndte Svenskerne at bombardere om Natten, og Hiøring skriver: »Fra den 18de September i 14 Dage holdt Svensken gruelig ved med Skyden og med Granater«, og han regner, at der daglig førtes 10 Læs Kugler fra den svenske Hovedbeholdning ved Vartou til Batterierne om Byen. Paa Nørregade faldt Kuglerne saa tæt, at en Mand paa en Gang kunde opsamle 84 Stykker af sin Vedhammer (Brændselsplads). Da Hollænderne nærmede sig Øresund i Midten af Oktober, besluttede Carl Gustav at komme dem i Forkjøbet ved at foretage den afgjørende Storm, hvorfor Bombardementet atter blev særdeles voldsomt, men han blev ikke færdig i Tide med de nødvendige Forberedelser. I disse Dage led Indbyggerne meget; mange Huse bleve stærkt beskadigede eller skudte sammen, adskillige Mennesker drøb-

tes og saaredes, og man var ikke i Sikkerhed nogetsteds undtagen i Kjælderne, hvor Kvinder 6g Børn derfor ogsaa søgte Ly. De brandfri Hvælvinger under nuværende Hafnias Gaard bleve saaledes stærkt benyttede. I Studiestræde dræbtes Konrektorens Hustru ved Frue Latinskole; i Husene ved Vesterport, der vare særligt udsatte, omkom ligeledes flere Kvinder, Valkendorfs Kollegium blev truffet, Bispegaarden paa Hjørnet af Studiestræde ramtes den 28de Oktober af en Granat paa 300 Pund, der slog Tag, Bjælker og Lofter i Stykker og sprang i Bispens Studereværelse, hvor alt Bohavet og mange Sjældenheder bleve ødelagte, men da Svane og hans Familie netop Dagen iforveien var flyttet ud, kom Ingen til Skade. Frygten for en Overrumpling gjorde samtidig Tjenesten paa Volden skrappere end sædvanlig, og en kongelig Befaling om at nedrive samtlige Huse mellem Vesterport og Helmer Skandse, ialt 59, blev sikkert følt som et unødvendigt Barbari. Taxationsmændene gjorde derfor Myndighederne opmærksomme paa, at Husene alle vare beboede og beboelige, hvorfor det syntes »betænkeligt og hel Samvittigheds Værk, de fattige Folk, som derudi bor, imod den kolde Vinter at gjøre husvilde, eftersom Forstaden er ganske ruineret, og er faa eller ingen Huse at bekomme for Leie, mens mest dobbelt besatte af fattige Folk.« Denne Indvending frugtede dog ikke; man havde Tømmeret behov til Palissader paa dette Fæstningens svageste Punkt.

Under al denne Jammer og Elendighed manglede der dog ikke Lyspunkter i de Beleiredes Liv. Den svenske Flaade havde den 20de September forladt Rheden for at seile Hollænderne imøde, og allerede den 23de ankom den første Tilførsel af Betydning, 70 Læster flamske Sild, som efter Vallengsbæks Udsagn hjalp »usigelig meget«. To Dage senere lykkedes det atter 12 Proviantbaade og over 100 Soldater fra Lolland at slippe ind i Staden, ligesom enkelte Priser, ladede med Stenkul og Klæde, lykkelig indbragtes af Kaperne. Den 2den Oktober om Aftenen seilede en svensk Fregat »Johannes« ind i Havnen med Danebrog paa Toppen; paa Seiladsen til Stockholm

havde Jakob Dannefer (en dansk Mand i svensk Tjeneste) og nogle sjællandske Bønderkarle overrumplet Besætningen og tvunget Styrmanden til at sætte Kursen til Kjøbenhavn. Naturligvis modtoges Dannefer med aabne Arme og Taknemmelighed; Kongen gjorde ham til Ritmester og skjænkede ham Gods paa Møen; Bønderne, som vare Vornede, fik deres Frihed. Heller ikke laa de Beleirede paa den lade Side under Bombardementet; fra Voldene gaves der »granatisk Gjensvar«, og mangen Kugle udbredte Død og Ødelæggelse i Svenskernes Rækker. Den 7de Oktober blev saaledes den svenske General, Grev Jakob Casimir de la Gardie dræbt af en Kanonkugle fra Prammen i Kallebostrand, og Hiøring fortæller adskillige mærkelige Episoder fra Vartous Volde, der jo havde svensk Besætning. Saaledes hedder det i »Leierskrandsen« under 20de Oktober: »En Kugle fra Byen tog Hovedet af en Polak, som stod Skildvagt i Vartous Kaalhave, og samme Hoved kvæstede en svensk Lieutenant, at han noget derefter døde, og samme Kugle gik igjennem Muren paa Vartous Kirke, og som den trillede ad Gulvet langs ned imellem de Fattiges Senge, kom en svensk Konstabel og satte sin Fod imod den, som imod en anden Klode, og slog den samme Kugle Foden over, at den hængte ved. O! hvor skraalede denne Konstabel!«

Hvad der mest bidrog til at holde Modet og Tilliden oppe, var dog, at man ingensinde trods de ringe Stridskræfter opgav at forurolige Fjenden med større og mindre Udfald. De mærkeligste af dem iværksattes den 30te September fra Nørreport, den 1ste Oktober fra Østerport, samt den 4de og 22de Oktober fra Vesterport. Disse Træfninger, som tildels vare meget blodige i Forhold til den anvendte Styrke, havde for det Meste et heldigt Udfald for de Beleirede, men de kunde ifølge Sagens Natur dog ikke være afgjørende eller forandre Situationen i kjendelig Grad. Det var navnlig Gyldenløve, som fastholdt den offensive Krigsførelse, aabenbart for at styrke den moralske Modstandskraft, medens Axel Urup mente, at Tropperne hellere burde skaanes til den afgjørende Kamp, en Menings-

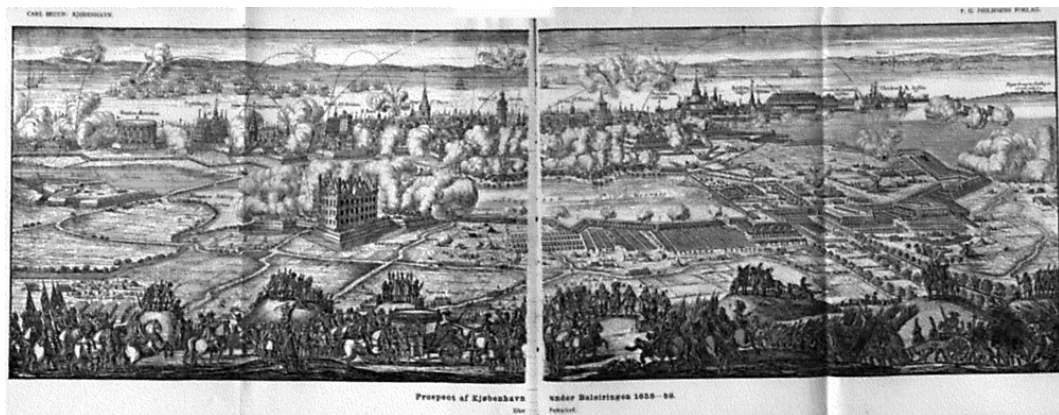
forskjel, som endog truede med at føre til en Duel mellem de to Generaler. Frygten for at udmatte Garnisonen var iøvrigt let forstaaelig, thi en Generalstorm syntes nær, og trods alle Anstrængelser sluttede Jernringen sig tættere og tættere sammen om Byen. Natten til den 8de Oktober bleve de Danske endog kastede ud af Ravelinen udenfor Helmers Skandse; Fjenden laa med andre Ord paa dette Sted lige under Fæstningsværkerne hinsides Graven.

Endnu farligere blev Stillingen, da Amager blev ødelagt. Strax ved Fjendens Ankomst havde det været Hensigten at føre Amagers Indbyggere ind til Christianshavn og lade dem medtage alt deres Gods og Forraad af Viktualier, Korn, Hø, Kvæg o. desl., men de bønfuldt Kongen om at maatte forblive ved deres Huse og selv forsvare Landet, hvilket »af christelig Mildhed, dem selv til liden Fromme blev tilladt.« Amagerbønderne dannede selv et Korps, der kommanderedes af Oberst Ense, og fik derhos endel Rytteri til Hjælp. Imidlertid viste de sig skjodesløse og uvillige; Officererne klagede over, at de ikke vilde møde paa Allarmpladserne eller til Vagt, men paa den anden Side synes deres Klage over, at Officererne »begegnede dem med for megen Trusel, Haardhed og Hug« ikke at have været ugrundet, eftersom Kongen fandt Anledning til at sætte en ny Befalingsmand over dem, og forbyde Officererne at straffe deres Undergivne, at drikke, sværme, gjøre ublu Fordringer med Hensyn til Traktement eller paa anden Maade tilføie deres Kvarterværter Overlast. Amager var indtil Oktober Maaned af uendelig Nytte for Byen, eftersom Øen gav det største Bidrag til Provianteringen, og Bønderne, som iøvrigt ogsaa deltog direkte i Forsvaret ved at stille 200 Karle til Reservetjeneste paa Voldene om Natten, havde utvivlsomt stor Fordel af deres Handel med Kjøbenhavnerne, maaské for stor. Den 25de September blev der nemlig sat en Taxt paa Fødevarer, efterdi Amagerne - siger Bircherod - »vare meget dyre og ubillige med deres Varers Afhandling«, og heri bestemtes ikke blot, hvad Bønderne skulde have, men til hvilken Pris

Varene atter skulde udsælges i Smaapartier. Slagtestude betaltes da i Forhold til deres Alder med 22-45 Slettedaler Parret, en Ko med 16-20 Sltldr., et voxent Fedesvin 7 Sltldr., et Faar 10 Mark, et Lam 6 Mark, en fed Gaas 3 Mark, en mager Gaas 1 Mark 8 Skill., et Par Høns 2 Mk. 8 Sk., en Snes Æg 20 Sk., et Pund Smør 14 Sk. og en voxen kalkunsk Hane 1½ Sltldr.; i Byen kostede Pundet af Oxekjød 6 Skill., af Svinekjød eller Flæsk 7 Sk., en Fjerding af et Faar 3 Mk. o.s.v. Disse Priser, der vare dobbelt saa høie som under normale Forhold, vise, at det begyndte at skorte stærkt paa Levnedsmidler, hvilket iøvrigt ogsaa fremgaar af, at en større Tilførsel af ferske og røgede Sild den 30te September henlagdes i Provianthuset for lidt efter lidt at udleveres til Borgerne for en vis Betaling.

Carl Gustav havde længe havt Opmærksomheden henvendt paa Amager, men først den 8de Oktober om Morgen lykkedes det ham, beskyttet af en stærk Taage, at landsætte 1500 Mand Fodfolk og 500 Ryttere, som efter at have bemægtiget sig de danske Skandser ved Dragør trængte videre frem til Taarnby og Kastrup. »Bønderne kastede deres Vaaben, brugte Benene og løb«, siger Hiøring. Svenskerne opgav dog at blive paa Øen, eftersom de fik Vished for, at den hollandske Flaade nærmede sig Kattegattet; Maalet blev derfor kun at ødelægge

*Prospekt af Kjøbenhavn
under Belejringen 1658-59.
Efter Pufendorff.*

den i Bund og Grund, saaledes at dens Rolle som Spisekammer for de Beleirede med det Samme kunde være forbi. Der blev stukket Ild paa alle Huse, Øens hele Kornforraad gik op i Luer, og »kun en eneste Gaard i Hollænderbyen og hellers ingen anden paa det hele Land blev salveret, hvorover Alle forundrede sig.« Man mener, at den var saaledes indhyllet i Røg og Kvalm, Damp og Taage, at den undgik Svenskernes Opmærksomhed, navnlig da de bleve overrumplede og maatte tage Flugten til deres Skibe.

Hærværket var blevet paabegyndt den 8de Oktober; den 9de fuldendte de Danske det selv ved at stikke begge Sundbyerne i Brand. Dagen efter gjorde de Beleirede, som ved en flygtet dansk Officeers Beretning vare vel underrettede om Fjendens Styrke og Bevægelser, et større Udfald med en i Hast samlet Rytterskare, noget Infanteri og 4 Stykker Feltskyts. Schack og Gyldenløve anførte Tropperne, men Frederik den Tredie var personlig tilstede, ligesom Carl Gustav var det paa svensk Side. Allerede tæt udenfor Christianshavns Porte kom det til en Fægtning, i hvilken 300 smaalandske Ryttere bleve slagne paa Flugt; ved Hollænderbyen fornyedes Kampen med samme Resultat, hvorpaa en Brigade svensk Fodfolk, som forsøgte at standse de Danskes Fremrykning, blev kastet tilbage til Dragør efter at have mistet flere Officerer. Flugten blev nu almindelig; de Svenskes Indskibning maatte iværksættes over Hals og Hoved, og saa voldsomt trængte Gyldenløves Dragoner paa, at Carl Gustav kun ved en svensk Officeers opoffrende Mellemkomst undgik at blive gjort til Fange af den danske Generaladjutant Mikkell Skov. Amager blev saaledes befriet for Fjenden; de Svenske havde mistet 500 Døde og 100 Fanger, men de havde forsaavidt naaet deres Maal, som den forhen saa smilende Ø nu kun fremviste Brandtomter og Ødelæggelse. Tabet blev snart føleligt for Kjøbenhavns Indbyggere; navnlig skortede det strax paa Foder til Hestene.

Fra dette Tidspunkt, umiddelbart efter Amagers Ødelæggelse, da Bombardementet forstærkedes, medens den hol-

landske Flaade stadig lod vente paa sig, skriver hosstaaende Prospekt sig, som giver et i det Hele korrekt og livligt Billede af Situationen. Yderst tilhøre ses det afbrændte Sundby paa Amager; derpaa følger Christianshavn med nogle Møller paa Voldene, Bryghuset, Tøihuset, Børsen, Slottet, Løngangen, Holmens Kirke, S. Nikolaikirke med den lave Hat efter Spirets Fald i Januar 1628, Raadhuset, Helligaandskirken, S. Pederskirken, Helligtrefoldighedskirken med Rundetaarn, Nørreport med det mærkelige Spir fra Frederik II.s Tid, af hvilket der tidligere er leveret en mere paalidelig Afbildning, Rosenborg og endelig den ufuldendte S. Anna Rotunda. I Sundet hindrer den svenske Flaade al Tilførsel; ovre paa Skaaens altfor nærliggende Kyst ved Malmø ligge Vagtskibe for at umuliggjøre alt Samkvem. I Kallebostrand føre de danske Krigsskibe og Pramme (21 paa Billedet) en heftig Artillerikamp med et paa Strandbredden opplantet svensk Batteri, i hvis Nærhed den afbrændte Forstad udenfor Vesterport med sine af de Danske forladte Værker (9 paa Billedet) ses. Tæt udenfor disse saavel som bag de ydre Værker (7 og 8) langs S. Jørgens Sø har det svenske Fodfolk sin Leir. Paa Vesterbro nærmere ved Byen ud til Vandet (10) ligger Dronningens Lysthave; i denne og endnu nærmere de Svenskes Tranchéer, Redouter og Løbegrave, der skyde sig frem i Zigzaglinier eller hæve sig som selvstændige Smaaforter (11) over Jorden. Det svenske Krigsfolk havde givet disse Værker populaire Navne som f. Ex. »Næsevis«, »Pottekiger«, »Lus i Peltsen« o. d. Mellem Byen og S. Jørgenssø paa den nuværende Jernbanes og Vandfiltrernes Grund ligger et saakaldet Tenailleværk, hvorfra det sværeste Beleiringsskyts, syvogtyve »Murbrækkere«, sender en Regn af Granater ind mod Voldene og Staden. Paa dette Sted, den haardest angrebne Del, ere de svenske Tranchéer (4) førte helt ind til Gravene, og tilvenstre (ved 5) er der anbragt tre Mørsere tilligemed en mægtig Ovn til Kuglernes Glødning. Nedenfor Frue Kirke er det murede Taarn med en spids tilbøende Hat i Helmers Skandse, hvoraf Levninger den Dag idag

ere bevarede, saa alvorlig beskadiget, at en gabende Revne har aabnet sig i dets Side; ved 17 er den nye Nørreport antydet, og nedenfor ikke langt fra den afbrudte Peblingebro ses Ruinerne af Kirken udenfor Nørreport. Paa denne Side Søerne ligger yderst tilvenstre den forladte Ravnsborg Skandse ved nuværende Nørrebrogade (2), omgiven af enkelte afbrændte Huse; derpaa følger Ladegaardsaaen og Ladegaardens herskabelige, men stærkt medtagne Bygning, omringet af Grave og Volde, fra hvilke det svenske Artilleri vedligeholder en livlig Skydning. Nærmere i Forgrunden ses nogle Gaarde, der betegnes som Ny-Amager, men dog ikke ligge nøiagtigt paa det rigtige Sted. Hele Forgrunden indtages af Soldater, Ryttere, Troppeafdelinger, Vogne, Trompetere, Arbeidskolonner o. d., og i Midten staaer Kongen af Sverig selv, omgiven af Generaler, Fyrster, Gesandter og andre fornemme Folk, paa en Forhøining i Terrainet, der skal betyde Valby Bakke. Bogstaverne over de Paagjældendes Hoveder angive, hvem disse Personer ere, men da der ikke er Tale om Portraithed, er der ingen Grund til at opholde sig herved. For den danske Historie har det dog Interesse, at Christian den Fjerdes Svigersøn, Hannibal Sehested, findes blandt disse Omgivelser, Ulfeldt derimod ikke; thi han opholdt sig dengang i Malmø, misfornøiet og utilfreds, vaklende mellem sit Fædrelands og dets Dødsfjendes Tjeneste.

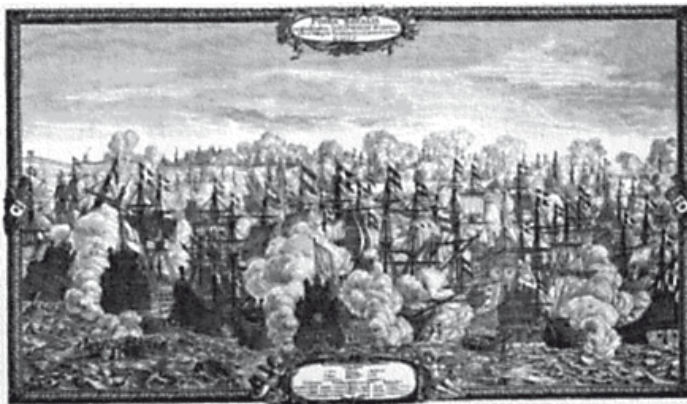
Netop i disse Dage, da Svenskernes Bombardement syntes at antyde en forestaaende Storm, og man ved idelige Udfald søgte at holde Fjenden fra Livet, da Forraadene af Proviant, Foder, ja Krudt begyndte at slippe op, kom Efterretningen om, at den hollandske Flaade under Admiral Jakob van Wassenaer Obdam nærmede sig. Ventetiden havde været lang; til sine Tider havde man vel endog tvivlet om, at Hjælpen overhovedet vilde komme. Næsten en hel Maaned laa Obdam seilfærdig i Vlye for Modvind, uden at kunne slippe ud, og alle Rygter om hans forestaaende Ankomst vare hidtil blevne gjorde til Skamme. Den 20de September hævede den svenske Flaade udenfor Kjøbenhavn, som alt omtalt, Blokaden paa et saadant falskt

*Admiral
Jakob van Wassenaer Obdam.*

Rygte, men den 6te Oktober kom den tilbage, og Byen var atter skarpt indesluttet. Dette varede dog kun faa Dage, thi den 7de Oktober var Vinden slaaet om, saaledes at Hollænderne kunde gaa under Seil, og nu gik det raskt fremad. Den 20de passeredes Skagen, den 22de havde Obdam Sjællands Nordkyst i Sigte. Samme Dag vidste man i Kjøbenhavn, at det var Alvor, og der blev givet Ordre til at skaffe de fremmede Tropper, 2300 Mand med tilhørende Officerer, Kvarter.

Men atter viste Elementerne sig svensksindede; Vinden blev kontrair, og Obdam maatte gaa til Ankers i Hornbæksbugten. Situationen paa denne lille navnkundige Plet var overordentlig, og fra begge Sider af Sundet maa Skuet have været imponerende. Tæt under Sjællands Kyst, hvor Nakkehoveds Fyr nu veileder den Søfarende, laa den hollandske Flaade, klar til at benytte den første Medbør, 41 større og mindre Orlogsskibe tilligemed et stort Antal Koffardiskibe, ladede med alskens Proviant. Mellem Helsingør og Helsingborg, støttet af Kronborgs Kanoner og endel paa Helsingborgs Skibsbro opplantet svært Skyts, red den svenske Flaade for sine Ankere, 43 Orlogsskibe foruden Brandere under Admiral Carl Gustav Wrangel. Dog laa en mindre svensk Eskadre længere sydpaa

*Søslaget i Øresund
den 29de Oktober 1658.*

under Hveen som Reserve. Saa langt Øiet kunde række, strakte de store Krigsskibe deres Master og Takkelage op i Luften, Flag og Vimpler smeldede for Vinden, og overalt blev der truffet Forberedelser til det afgjørende Sammenstød. Thi Ingen tvivlede om, at det vilde komme dertil. Svenskerne havde endog et Øieblik havt isinde at benytte den gunstige Vind og angribe Hollænderne i Hornbæksbugten, men Betænelighederne fik Overhaand, dels fordi man ikke nøiagtigt kjendte Obdams Instruktioner, dels fordi den nuværende Stilling overhovedet lovede det bedst mulige Udfald.

Obdams Ordre lød paa, at Kjøbenhavn skulde undsættes, koste, hvad det koste vilde, og da Vinden den 29de Oktober om Morgen sprang om, stod Hollænderne om Formiddagen mellem Kl. 8 og 9 ind i Sundet for en frisk Medbør. Viceadmiral de Witt førte Avantgarden, Obdam selv Bataillen, og Peter Florissen Arrieregarden. Da de første Skibe passerede Kronborg, hvor Carl Gustav selv opholdt sig, blev der fra Slottet skudt svensk Løsen, hvilket imidlertid ikke blev besvaret; den svenske Konge affyrede da selv det første skarpe Skud og gav herved Signalet til Slagets Aabning. Den hollandske Avantgarde, der gik tæt ind under Skaanes Kyst, bragte ved et velrettet glat Lag Batterierne ved Helsingborg til Taushed, og stod derpaa atter ud i Midten af Sundet for at slutte sig til Obdams Afdeling, og her udviklede Slaget sig i Løbet af kort Tid til en blodig og haardnakket Tvekamp mellem Skib og Skib, i hvilken de jevnbyrdigste Modstandere hurtigt fandt hinanden og hamrede løs paa hinanden, indtil den ene eller anden Part maatte give tabt. Wrangels og de Witts Flagskibe »Victoria« og »Brederode« kjæmpede længe paa Siden af hinanden, indtil Obdam kom sin Eskadrechef til Undsætning og medtog det svenske Admiralskib saa haardt, at det maatte søge Tilflugt under Kronborgs Kanoner. Kort efter fik »Brederode« flere Grundskud efter en overordentlig hidsig Fægtning, saa at det maatte stryge sit Flag. De Witt faldt, paa Dækket laa Døende og Døde og svømmede i deres Blod, men Svenskerne kunde

ikke tage Skibet i Besiddelse, da det kort efter sank med Mand og Mus. Paa hosstaaende samtidige Billede, der i hvert Fald giver et tydeligt Begreb om det navnkundige Søslags Forvirring og Voldsomhed, saavel som om Datidens smukke Skibstyper, ses »Brederode« i synkefærdig Stand yderst tilvenstre. Obdam, som paa Grund af et alvorligt Gigtanfald ledede Slaget siddende i en Lænestol foran Kahytzdøren skriver i sin lakoniske Rapport: »Fægtningen varede fem a sex Timer og syntes mig hel skarp«; Hiørings Skildring er udførligere: "Der Hollænderne vilde gaa igjennem Sundet og sekundere Kjøbenhavn, vilde Svensken dem det formene; derfor havde de af al Magt skjænket udi for dem. Svensken havde paa den ene Side Kronborg med stor Rustning og Skud, paa den anden Side Helsingborgs Bro ogsaa med store Stykker besat, og midt imellem for Hollænderne havde han sin store udrustede Skibsflaade vel besat med Folk og Munition, at end udi Merserne var Alt fuldt af Folk, som havde hos sig Haandgranater og Stene, de kastede ned i Hollændernes Skibe iblandt Soldaterne, som stode in armis, og Folket, som regjerede Skibene og Redskab. Hellers havde og Svensken Fyrvarper paa sine Skibe, som idelig kastede Haandgranater ind paa Hollænderne; at der blev et meget stort Stykke Folk kvæst; dog gik Hollænderne med deres Orlogs- og Koffardiskibe tapper igjennem og kom ind til Kjøbenhavn. Der lærte Hollænderne at bruge Granater til Søfægten og at hytte sig for dem, hvor de kom frem.« Begge Flaaders Arrieregarde udkjæmpede den sidste blodige Strid, under hvilken den anden hollandske Viceadmiral Peter Florissen faldt, men den svenske Reserve, der havde ligget under Hveen, kom ikke op, hvad enten det nu var paa Grund af Modvind eller Anførerens Uduelighed, og henad Kl. 3 om Eftermiddagen maatte Carl Gustav give Signal til at afbryde Kampen. Obdam havde seiret; Passagen til Kjøbenhavn var fri, men han havde mistet 5 Skibe, flere andre vare ukampdygtige, to hollandske Admiraler og 5 Skibschefer vare faldne, og 800 Soldater og Matroser døde eller saarede. De hollandske Transportskibe

havde midt under Slaget set Leilighed til at slippe ud af Ilden langs den svenske Kyst og naaede endnu samme Aften ind til Kjøbenhavn, uden Tvivl modtagne af en jublende Menneskemængde. Her var Christoffer Gabel den første, som gik iland og bragte Kongen Budskab om det heldige Udfald. Til Minde om Obdams Seir sloges en Medaille med en Fremstilling af den beleirede By set fra Havnen, og paa Reversen Slaget i Øresund med Kronborg i Baggrunden.

Fra Kjøbenhavn havde man Intet set af Kampen, men man havde hørt Kanontordenen i det Fjerne, og Spændingen maa have været stor. En dansk Flaadeafdeling under Admiral Henrik Bjelke, bestaaende af Skibene »Trefoldighed«, »Hannibal«, »De tre Løver«, »Den norske Løve«, »Den graa Ulv«, »S. Hans« og »Høienhald«, havde forgjæves søgt at krydse sig op til Kamppladsen; men den maatte kaste Anker under Hveen og forenede sig først senere med Hollænderne. Ganske unyttig var denne Diversion dog ikke, thi Carl Gustav fortæller selv, at det fornemmelig var den danske Flaades Opseiling, som bevægede ham til at afbryde Kampen. I Byen herskede der den største Glæde, navnlig da Kjøbenhavnerne Morgen efter Søslaget opdagede, at Fjenden havde rømmet samtlige Stillinger, Løbegrave og Forskandsninger og trukket sig tilbage til Brønshøj. En stærk Rytterafdeling blev dog efterladt paa Valby Bakke, hvor den i to Dage stod opstillet som for at tilbyde et Slag - »havde vi da havt et Par tusinde Ryttere at gaa ud med - skriver Hiøring - skulde vi have set Guds underlige Ting.« Den 31te Oktober, som var en Søndag, landsattes de hollandske Saarede, og de, der ikke kunde faa Plads i det nye Kvæsthus paa nuv. Kongens Nytorv, fordeltes i Danske Kompagni, saavelsom i Bryggernes, Skomagernes og Skrædernes Laugshuse, hvortil Borgerne paa Kongens Opfordring havde leveret Dyner, Lagner og Sengesteder. At der blev sørget for de Saaredes Underhold og Pleie baade med Spisemestre, Sygepleiersker og Bartskjærer følger af sig selv; hvorledes der saa ud i disse improviserede Lazarether faar man at vide af Vallensbæks

Tale ved Indvielsen af Kvæsthusets Kapel, der kan tjene som Mønster paa Datidens Stil, og hvori det bl. A. hedder: »Paa den Sted, hvor Brudgommens og Brudens Røst tilforn er hørt med stor Bram og braskendes Dragt (altsaa i Danske Kompagnihus), der stønnede den Dødssyge paa sin Helseng henlagt. Paa den Sted, hvor man kunde se de deilige Døttre i Dandsen og de unge i Sind og Legeme let springende Mennesker i Overdaadighed fremfusende, se, der vrimlede de Halte, der raabte den Væfølendes Tunge om Hjælp, der sukkede det vankelmødige Hjerter efter Lægedom; paa den Sted, som saa mange gode Venner indbyrdes med venlige Arme sig tilforn omfavnede, se, der laa det vanføre Legeme med afskaaren Albue, Hænder og Arme, der fandtes for den vellugtende Desmerknap det stinkende Saar, for den puddrede Paryk den skaldede og med Plaster omviklede Hovedpande, for de udklappede Linklæder de besmittede Balbervindel og blodige Klæde, at jeg intet skal tale om de andre Lægmænds Laugshuse og Forsamlingssale, hvor man i de Dage kunde se flere Ligkister end Laugstønder ind og ud at flyttes, føres og henfordres.« I en anden Tale, der blev holdt af samme Præst under selve Beleiringen og derfor lyder mere aktuel, hedder det om Kvæsthuset: »Hvad skal jeg sige, hvor skal jeg begynde min Tale? Her synes mere Sted at tie end at tale. Thi saasom jeg nu nyligen indtræder dette Huses dobbelte Døre, finder jeg Bordet med Liglagen til de Døde beklædt; triner jeg frem bedre, da hører jeg de kvæste Menneskers himmelskrigende Suk; nu møder mig de kunstrige Bartskjærer, her staar de berømmelige Doctores udi Lægekunsten, der ligger de afskaarne Hænder, Lemmer, Laar og Lægge; jeg ser Nogle med Taaresuk, Nogle med Blod, Nogle med den slet forbrændte Hud deres Sengested at forbløde og besmitte; herinde hører jeg Sorrig og Suk, i Byen raaber alle Mand Hævn, i Kirkerne Bønner, paa Voldene Pile og Skud, og ikke langt herfra erfares den blodige Fjendes Synd-følede Leir.«

Disse Krigens Skyggesider formaaede dog ikke længe at kue Borgernes glade Stemning, saameget mindre som det jo

Medaille, slagen over Obdams Seir.

ved første Øiekast saa ud til, at alle Lidelser vare overstaaede. I Kirkerne holdtes der den 31te Oktober Takkebønner og blev afsunget Tedeum, »baade for den hollandske Sukturs og den hollandske Succes tilvands«, og ingen af Dagbogsforfatterne glemmer at notere, at man da for første Gang siden Beleiringens Begyndelse igjen hørte Kirkeklokkerne slaa og Sangværket paa Helligaandskirke spille. Indbyggerne vaagnede op som efter et langvarigt Mareridt, da de saa Svensken trække sig tilbage; de modtog de hollandske Hjælpetropper, ialt 2200 Mand Infanteri under Oberst Püchler, med aabne Arme, og drømte allerede om Seir og Opreisning. I store Skarer strømmede Unge og Gamle, Høie og Lave under Kirkeklokkernes Kimen og Glædessalver fra Voldene ud til Fjendens forladte Værker og Leir, hvor de endnu forefandt Kvæg og alskens Forraad og Mobilier, som vare blevne efterladte i Skyndingen. Obdam laa endnu under Hveen, hvorfor Kongen afsendte Otto Krag og Peder Reetz til ham for at takke ham for hans Iver og Flid og overlægge med ham, hvorledes Fjendens Flaade paa bedste Maade kunde angribes og ved den Høiestes Bistand ruineres. Først den 3die November kom den hollandske Admiral iland og modtoges selvfølgelig med al den Hæder og Ære, han i saa høi Grad fortjente.

Den hollandske Undsætning kom ikke et Øieblik for tidlig, thi ikke blot var de Svenskes Nærhed bleven saa truende, at Byen neppe havde kunnet modstaa et fortsat Bombardement med paafølgende Storm, men Dyrtiden var bleven stor. Obdam medbragte selv et betydeligt Antal Proviantfartøier og søgte desuden, saalænge han var her, at skaffe Byen Tilførsler; hollandske Fartøier afhentede Proviant i Lybæk og i andre neutrale Østersøhavne, Koffardiskibe fra Jylland med Levnetsmidler og Brænde konvoyeredes over Kattegattet og gennem Sundet, medens der samtidig blev gjort forskjellige rigtignok mislykkede Forsøg paa at ødelægge den svenske Flaade eller indespærre den ved at tilsænke Indløbet til Landskronas Havn, hvor den havde søgt Tilflugt. Maaske vistes der ikke tilstræk-

kelig Forsynlighed og Iver ved disse Operationer, maaske laa det ikke i Hollands Interesse at ødelægge Sverigs Sømagt helt; i hvert Fald udrettedes der kun Lidet paa Søen.

For Kjøbenhavns Indbyggere betød Hollændernes Ankomst i det Hele lettere Livsbetingelser. Da de fremmede Soldater havde besat Posterne fra Kongens Have gennem Kastellet ud til Stranden, fik Studenterne og Haandværkssvendene Afsked, "dog de skulle være bered, naar paaæskes, og det er fornøden", ligesom det blev tilladt Borgerskabet i Fremtiden kun at holde en Karl paa Post. Adskillige fattige Borgere, Studenter og Haandværkssvende kom dog herved fra Dynen i Halmen, eftersom de ikke blot mistede ethvert Middel til Livets Ophold, men endog Tag over Hovedet, men »da kan vi ikke Andet end berømme Hollænderne, der en Part af deres Soldater vare døde, toge de an igjen at gjøre deres Regimenter komplet, og toge da unge Karle saavel som Borgere an, og gave deres rigtige Penge strax Maanedes Tid var, og da de skulde hjem til Holland, gav de hver dansk Karl redeelig Pas og Afsked, hvo ikke gjerne vilde følge dem.« Følelsen af Sikkerhed blev endnu større, da man den 4de November begyndte at sløife Svenskernes Batterier og Løbegrave, efterat Ingenieur Godfred Hofman havde faaet Ordre til at tegne dem til Amindelse. Alle Palissader og alt Brugbart førtes ind i Staden, og det var i lange Tider Indbyggernes Yndlingsfornøielse at spadsero udenfor Voldene og iagttage de Spor, Kampene havde efterladt i Terrainet. Her laa endnu mange Lig ubegravede eller dog halvt ovenfor Jorden; »saaledes fandtes strax udenfor Vesterport to store Kuler, »hvilke med døde svenske Kroppe vare ganske opfyldte, at Hovedpander, Ben og Hænder vare slet bare uden Jord«, og endnu i Slutningen af November Maaned, omtaler Vallensbæk, at man paa det nuv. Tivolis Grund kunde finde stivfrosne Lig henliggende. Den 5te November blev Vartou for Enden af Sortedamssøen besat af danske Ryttere og Fodfolk. I dette Hospital havde Lemmerne lige siden Beleiringens Begyndelse stadig været udsatte

for deres Landsmænds Skud og sikkert døiet meget Ondt; det er saaledes ovenfor omtalt, at Kuglerne fra Prammen engang imellem bleve saa nærgaaende, at de trillede ind imellem Sengene i Sygestuerne. Den fjendtlige Besætning optraadte sikkert heller ikke altid synderlig hensynsfuldt overfor de gamle affældige og syge Mennesker. Den 23de Oktober havde Svenskerne nedbrudt den til Anstalten hørende Ladegaard, og efter at Fjenden havde trukket sig tilbage til Brønshøj, blev Vartou Skuepladsen for Smaafægtninger og Kampe, der maatte være høist generende for Beboerne, uden at disse dog derfor tænkte paa at fortrække. Snart huggede svenske Rytterpartier Dørene ind og forjog de Danske; snart vendte disse tilbage med Forstærkninger og toge Opreisning, indtil Kong Frederik, kjed af disse idelige Sammenstød, og navnlig fordi man havde Brug for Materialierne, til Præsten Hiørings store Sorg gav Befaling til at flytte Lemmerne ind til Byen. Dette skete den 13de November, og de fik midlertidigt Ophold i en større Gaard i Pilestræde, nuværende Nr. 32. Man gav sig derpaa til at nedbryde samtlige Bygninger; Tømret blev ført ind i Kastellet til Palissader, og »derpaa fulgte siden den ganske Bygnings Ruin, saa der ikke ses nu deraf Stok eller Stage.« Soldaterne og »den gemene Pøbel« synes at have røvet Murstenene og solgt dem til egen Fordel; i hvert Fald forsvandt Christian den Fjerdes Bygning nu for bestandig, skjøndt Tomten længe vedblev at være et Tvistens Æble mellem de Beleirede og Beleirerne. Her leveredes mangan en hidsig Fægtning; her nedgravede de Svenske i Midten af December en Granat paa det Sted, hvor de Danske pleiede at have deres Vagtild, saaledes at den sprang og dræbte og kvæstede 13 Ryttere, en Streg, de Danske iøvrigt betalte paa lignende Vis. De Fattige vandt Intet ved Flytningen; ikke blot mistede de deres Hus, men indenfor Voldene lærte de først ret, hvad Sult var, »saa at dersom Hospitalets Præst ikke havde ynkedes over de elendigste Sengeliggendes og besøgt godt Folk i Beleiringen for de Fattige og tigget Føde til dem, maatte de blevet i største Jammer.« Godgjørenheden var dog stor, »man

fornam stor Mildhed; der var den Mand gav dem 30 Rdlr., en anden 20 Rdlr., den 15 Daler, den 12 Daler, den 10 Daler, og end udaf en Danemands Hus blev dem given 50 Daler. Hellers maatte de have omkommet af Hunger.«

Imidlertid indrettede Carl Gustav sig det hyggeligt i Brønshøj, »som om han vilde blive der i hundrede Aar«; han havde vel foreløbig ophævet Beleiringen, der nu blev en Blokade, men tænkte iøvrigt ikke paa at opgive sine Planer. Alle Landsbyer og Kirker i Omegnen nedbrødes for at skaffe Bygningsmateriale, og den meget stærke Stilling, der strakte sig fra Brønshøj Bakkegaard over Bellehøj til Bispebjerg Mølle og paa begge Fløie dækkedes af Moser, blev i Fronten styrket ved Volde og Bastioner, bag hvilke en mægtig Barakleir opførtes for Hæren. Brønshøj Kirke blev benyttet som Tøihus; bag Leiren opførtes derhos et betydeligt Antal Vaaningshuse for Kongen saavelsom for de højere Officerer, og her manglede end ikke »skjønne Gemakker, flisebelagte Gulve, Vinduer, Døre og Jernekkelovne, Alt var kort sagt meget vel udstaffet.« Udefra tog Anlægget sig ud som en hel By, og Kongen gav det Navnet Carlstad.

Der indtraadte nu roligere Tider udenfor Kjøbenhavn, en Pause paa nogle Maaneder, i hvilke det ikke kom til Sammenstød af Betydning. Carl Gustav sad vel i Carlstad og forbedrede Alt til et afgjørende Forsøg, men Kampen førtes i nogle Maaneder fornemmelig i Jylland, hvor den svenske Feltherre, Pfaltzgrev Philip af Sulzbach, maatte vige for 25,000 Mand Brandenborgere, Østerrigere og Polakker, som, plyndrende og hærgende endnu værre end Svenskerne, rykkede frem som Danmarks Allierede. Det blev efterhaanden klart for Kongen og hans Raadgivere, at Kjøbenhavns Undsætning paa ingen Maade betød et afgjørende Omslag, thi Hollænderne viste sig at være lunkne Allierede, som ikke vilde optræde aktivt udenfor Øresund eller overhovedet fremme Danmarks Sag længere end til et vist Punkt, og da Englands Protektor Cromwell stod afgjort paa Sverigs Side, kunde Carl Gustav endnu haabe at

naa sit store Maal. I Kjøbenhavn var Faren vel ikke længere overhængende, men det skortede paa Penge; Soldaterne havde ikke faaet deres Sold og truede med Oprør, Adelen var dybt forgjældet og kunde ikke komme Kronen til Hjælp, Borgerskabet var udpint ved de mange Skattepaalæg og den langvarige yderst trykkende Indkvartering, Krongodserne vare pantsatte, og Provianteringen frembød paa Grund af denne finansielle Misere store Vanskeligheder. En Tidlang var der Tale om at formaa Magistraten i Lybæk til at sende Flæsk, Kjød, Korn og andre Varer, mod at den fik Bornholm i Pant, men Planen blev ikke realiseret, vel sagtens fordi Øen paa dette Tidspunkt slet ikke var i de Danskes Besiddelse, men holdtes besat af Svenskerne. Hver Dag samledes Kongen med Hans Schack, Ulrik Christian Gyldenløve og Hans v. Ahlefeldt paa Slottet »i det Gemak med det forgylde Læder« for at raadføre sig med dem, og der afholdtes ogsaa Rigsraadmøder, men gode Raad vare dyre nu, da Hjælpekilderne syntes udtømte. Samtidig besværedes Kongen med Forestillinger fra Borgerskabet, hvis Selvfølelse var voxet, og som nu mindede om de Løfter, der vare det givne. Staden skulde ifølge Privilegierne af 10de August være en fri Rigsstad og Rigens Stand, og »udi Alt, hvad Riget til Bedste delibereres kan, have Stemme og Samtykke«; Borgerne mente nu, at Løftet burde indfries snarest muligt, »helst i denne besværlige Tid, da enhver tro Patriot gjerne saa og ønskede, at Alt maatte gaa vel til«. Man foreslog derfor, at Magistraten i Forening med 32 udvalgte Borgere skulde vælge en god og fornuftig Mand, der havde fri Adgang til Kongen og med Rigsraadet kunde overveie, hvad der var til Rigets Gavn; med andre Ord, man vilde besætte en Plads i Rigsraadet. Karakteristisk nok antyde Borgerne til Slutning, at de ønske endnu flere Privilegier, en Ubeskedenhed, der lagde sig endnu tydeligere for Dagen i et samtidigt Bønskrift fra de militerende Studenter, hvilket imidlertid kun blev lagt til Side og paadrog Ophavsmændene en Irettesættelse. Borgerskabet kunde vel ikke behandles saaledes, men Sagen blev udsat til bedre Tider.

Dog viste Kongen sin gode Villie ved at lade Borgernes Deputerede deltage i et Møde om Ordningen af Indkvarteringen, som i Slutningen af November afholdtes i det islandske Kompagnihus paa Slotspladsen. Men den øieblikkelige sangvinske Opbrusning efter Søslaget i Øresund var bleven afløst af en vis Forsagthed; man imødesaa Fremtiden med Bekymring, følte Krigens Tryk stærkere end nogensinde før og havde ikke fuld Tillid til Hollænderne. Rygtet fortalte, at de havde gjort Carl Gustav Undskyldninger for Obdams Seir og forsikkret ham om, at de ikke ønskede Krig med Sverig; man kunde desuden ikke forsone sig med deres reformerte Tro og vilde hverken tillade dem at holde Gudstjeneste i en Kirke eller i det nederste Auditorium paa Universitetet, som var blevet dem indrømmet af Kongen. Tilsidst maatte de nøies med en Sal paa Raadhuset, og saa bitter blev Stemningen mod de Allierede, at Indbyggerne i Midten af November fra Prædikestolene maatte opfordres til at vise Hollænderne større Venlighed, »at de ei skal have Aarsag sig at beklage«.

Vinteren begyndte nu at komme; Nætterne bleve lange og mørke, Livsbetingelserne haardere; det sneede og frøs, og den 30te November maatte man begynde at vække Isen i Christianshavns Grave. Der blev udleveret gamle Stænger og Ræer fra Bremerholm saavel som Øxer og Baadshager til at holde Vandet aabent med, thi »Svensken begyndte at gaa paa Lureri" i Kallebostrand og kaste Faskiner og Halmknipper paa den tynde Is for at gjøre den sikkrere. Kjøbenhavns Stilling blev ved den tiltagende Frost yderst farlig, thi Stadens bedste naturlige Værn forsvandt, samtidig med at den anstrængende Vagttjeneste og uophørlige Isning maatte udmatte Tropperne. Foran Fæstningen patrouillerede de faa Ryttere, man havde; men de kunde ikke hindre Fjendens natlige Streiftog helt ind under Voldene, hvor de snart nedhuggede eller opsnappede en Forpost, snart allarmede hele Voldbesætningen. De Beleirede følte, at det afgjørende Tidspunkt var nær, og gjorde derfor Alt, hvad der stod i menneskelig Magt for at styrke Forsva-

ret, I Kallebostrand blev Prammen lagt nærmere til Kongens Bryghus og støttet af Skibet »Høienhald«, i Christianshavns Kanal henlagdes to Orlogsskibe, og udfor Tøihuset en Fregat, hvorhos Indseilingen sydfra yderligere sikkredes ved en Række Palissader mellem Kongens Bryghus og Christianshavn. Den hollandske Flaade dækkede Havnens nordlige Indløb, støttet af et Palissadeværk ved Toldboden; det manglende Tømmer skaffedes tilveie ved Nedbrydning af Huse og Skure paa Christianshavn. Voldene bedækkedes med talrige nye Vagthuse til Soldaternes Bekvemmelighed, og Brændsel, hvorpaa der var stor Trang, fik man ved at ophugge gamle Fartøier, medens de mere Begunstigede, hvortil Bagerne og Bryggerne hørte, fik »Skovsedler« (Anvisning paa Brændeved) paa den kongelige Lund ved Dragør, som ogsaa tilsidst inden Beleiringens Ophør var saagodtsom helt forsvunden. Rytteriet forsynedes med Heste af Privatfolk; dog fik Bagerne og Bryggerne Lov til at beholde deres, og de finantsielle Vanskeligheder kom man udover ved en af Stænderne bevilget overordentlig Skat paa 80,980 Rdlr., som dog kom meget langsomt ind.

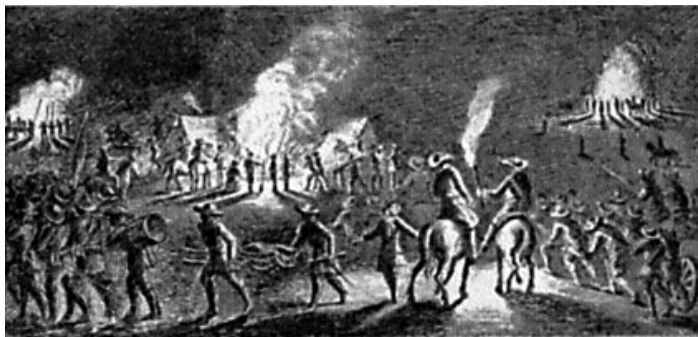
Paa dette Tidspunkt opløste Livet i den beleirede By sig i lutter smaa Episoder, hvoraf Dagbøgerne bære et tydeligt Præg. Man fulgte med største Opmærksomhed ethvert Symptom paa indtrædende Tøveir, thi Kulden havde nu engang vist sig at være Svenskens Ven, og man blev sørgelig skuffet, naar »den milde høi ønskelige hastige Tø« efter et Par Døgn's Forløb atter slog om til sin Modsætning. Fra Voldene, hvor Skildvagterne stod frysende paa deres Poster, og hvor Kvinder ikke maatte komme under Straf af et ufrivilligt Ophold i Blaataarn, havde man en vid Udsigt over det snedækte Terrain mellem Søerne, og her speidede Tusinder af Øine ud i Natten, fordi Fjenden uophørligt »spøgede« i Byens umiddelbare Nærhed. Længere ude kunde man øine hans Vagtblus og de mørke Skikkelser, som bevægede sig om dem. Set udefra tog Byen sig ud som en mørk Masse, behersket af Taarne og Spire, afstænget fra Yderverdenen, taus og alvorlig - betrængt, som den var, dog

rede til at vise Tænder med Tusinder af Ildsvælg. Naar Runden passerede Vagthusene paa Volden, hørtes utydelige Stemmer; livligere blev der ved Morgengry, naar Besætningen afløstes og søgte hjem til Kvartererne, som forresten ikke alle vare af bedste Slags, eftersom Magistraten fik Ordre til at paase, at Garnisonen blev tilbørlig indkvarteret, »saa den ikke som hidtil sket er, skal fordærves af Frost og Kulde og ganske gaa tilgrunde«. Stemningen blandt Indbyggerne var bevæget, vaklende mellem Haab og Frygt, paa samme Tid fortrøstningsfuld og tvivlende. Man talte om Udsigterne til at afvise en Storm, og om hvorledes maa skulde skade Fjenden; man glædede sig med oprigtigt Had, naar sindrigt anbragte passive Miner havde dræbt eller saaret fjendtlige omstreifende Afdelinger, og holdtes bestandigt i Aande ved Svenskernes Forsøg paa at gaa over til Amager over den tilfrosne Kallebostrand. Man belavede sig paa den afgjørende Kamp, om den saa skulde leveres i Gaderne, og besluttede at sælge sit Liv saa dyrt som muligt; man spottede »Svecus« og »svenske Lasse«, sang Smædeviser om hans Harejagt paa Amager og holdtes oppe af et seigt og uopslideligt Had. Det vakte utvivlsomt stor og almindelig Sorg, da den forgudede 28aarige Helt Ulrik Christian Gyldenløve den 11te December afgik ved Døden, han, om hvem det sagdes, at han »var de Danske tro og huld, en god Soldat, sin Herre og sit Fædreland i høieste Maade tro og Fjendens og alle Forræderes Fjende indtil Døden«. Han boede i en stor Gaard paa Hjørnet af Klædeboderne og Skovbogade, som indtil den store Ildebrand 1728 kaldtes »Gyldenløves Gaard«, og døde ogsaa her. Endnu i Mai 1659 stod hans Lig over Jorden, og en Grund, han eiede paa nuv. Kongens Nytorv, saavel som en ham tilhørende Gaard i Hollænderbyen maatte pantsættes for at skaffe de fornødne Midler til Begravelsen. Sit sidste Hvilested fik han i Frue Kirkes Choromgang.

Forsyningen med Proviant og andre Livsfornødenheder saavel som Forstærkningen af det passive Forsvar beskjæftigede uophørligt Myndighederne indtil Aarets Udgang. Efterretnin-

gen om at Svensken havde besøgt Møen, men »ved Bonden var bleven vældeligen afklappet«, vakte selvfølgelig udelte Glæde, men endnu større var Jubelen, da Trondhjem rev sig løs fra det svenske Herredømme, og en Deputation den 21de December indtraf fra Bornholm for at meddele Udfaldet af »den store Svineslagtning« og Øens fornyede Tilslutning til den danske Krone. Den 22de Decbr. frøs det stærkt, saa at Isningen lagde Beslag paa alle Kræfter, og lille Juleaften opsnappede nogle svenske Ryttere et Par Aalestangere i Kallebostrand og skjød den ene ned paa Valby Bakke, fordi han var gammel og »ikke kunde gaa saa fort, som de vilde«. Selve Juleaften var »urolig og usædvanlig«, thi der kunde ikke være Tale om at fejre den paa sædvanlig Vis, eftersom det skortede paa

Brændsel og Belysningsmidler, sikkert ogsaa i mange Huse paa Føde, men ikke engang den tarvelige Julenadvere fik Borgerne Lov til at nyde i Fred. Svecus respekterede ikke den hellige fra Arilds Tid overleverede Lov, at i Julen skal al Ufred og al blodig Kamp ophøre. Pludselig hørtes Stormklokkerne klemte fra Kirketaarnene, Trommerne gik i Gaderne, fra Fæstningsværkerne skjødets Allarm, og Alle ilede til Volds med Geværet i Armen og Issporer paa Hælene for hurtigt og sikkert at komme op af Voldskrænterne. Ingen forsømte sin Pligt; faa Mi-

*Svenske Vagtblus under Beleiringen.
Efter Pufendorff.*

nuter efter befandt Enhver sig paa den ham anviste Post. Det var et overordentligt Skue, som frembød sig herfra. Baunerne brændte som en flammende Ildkrands om Staden fra Voldens Ende ved Kallebostrand til Østerport; fra Christianshavn luede Tjæretønderne i Veiret og belyste det gamle Slot, ude ved Kastellet syntes Flammerne at slikke op mod Skyerne, medens der fra Batterierne ved Løngangen og Bryghuset saavel som fra »Høienhald« og »Svinetruget« fyredes med Granater paa Isen i Kallebostrand. Det Hele var imidlertid blind Allarm; det kom ikke til nogen Kamp den Aften, men Borgerne, som nu engang vare komne paa Benene, nød deres Julenadver paa Voldene. I Vagthusene eller nedenfor i Voldgaderne, hvor der var lunere i den stærke Kulde, samlede de sig om improviserede Baal; Gryderne hængtes over Ilden; Øl, Vin og Proviant slæbtes til af Kvinder og Børn, og snart var Alt idel Glæde og Lystighed. Fortidens Lidelser glemtes ved Øllet og Tobakken, og Fremtiden skrækkede Ingen. Her holdtes aabent Bord, og Ingen gik sulten eller tørstig bort, thi skriver Vallensbæk:

*Paa Volden ædes Aftensmad
paa Juleaften, o, hvor glad!
Med fuld godt Mod, med Øl og Vin,
Enhver der drikker Skaalen sin.*

Aaret sluttede med en stor Skuffelse, idet et længe og omhyggelig forberedt Forsøg paa at gjenerobre Malmø, som iværksattes den 27de December, mislykkedes fuldstændigt, da de fra Kjøbenhavn afsendte Skibe med Tropper i Mørket stødte paa Grund ved Saltholmen og maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Adskillige Folk i Malmø vare indviede i Sammensværgelsen, og efter en langvarig Proces, i hvilken Ulfeldt ogsaa blev indviklet, maatte tre af Hovedmændene i December 1659 bøde med Livet for deres Dumdristighed, skjøndt der fra dansk Side gjordes Alt for at frelse dem. Blandt de Henrettede var en kjøbenhavnsk Borger, Bartholomæus Mikkelsen, hvis Hoved og Legeme efter Fredsslutningen bragtes til Kjøbenhavn og begravedes i Nikolai Kirke. Han var, vistnok gennem

Ulfeldt, kommen i Besiddelse af den svenske Stormplan og havde søgt at bringe den til Kong Frederiks Kundskab, uden at det dog vides, om det lykkedes ham.

Da Aaret 1659 oprandt og hilsedes med Kanon- og Geværssalver saavelsom Trompetfanfarer fra Voldene, blev Situationen truende. Der kunde nu ikke længere være Tvivl om, at Fjenden pønsede paa noget Alvorligt, thi ikke blot meldte Overløbere, at der blev trukket Forstærkninger til Carlstad, og at der ophobedes Stormstiger, Isbroer, Øxer og andet Stormmateriel i Valby, men en planmæssig Allarmering blev iværksat for at holde de Beleirede i Aande, udmatte dem og maaske gjøre dem ligegyldige i den afgjørende Time. Allerede Nytaarsdag midt under Høimesse, netop som Præsterne besteg Prædikestolene, blev der gjort blind Allarm, og Borgerne ilede over Hals og Hoved, nogle ud af Dørene, andre ud af Vinduerne til Volds, »saa det neppe var et halvt Kvarter, førend Voldene vare slet fulde«. Det blev snart Regel, at Svensken allarmede Byen om Natten ved at sende stærke Rekognosceringsafdelinger frem imod den, snart ved Vesterport, snart ved Østerport og udenfor Christianshavn, eller to, tre Steder paa eengang, hvilket var til stor Plage for Indbyggerne. Under saa overordentlige Forhold maatte der ogsaa træffes overordentlige Forholdsregler, især da Kulden tog til, og Nætterne vare mørke. Den 1ste Januar fik Studenterne, Købsvendene, Haandværkssvendene og andre unge Karle Befaling til atter at samles under Fanerne og holde Vagt om Natten, saalænge Frosten varede, og ved en Husundersøgelse søgte man at faa fat i Enhver, der overhovedet kunde bære Vaaben. De uvillige Haandværkssvende beroligedes ved Hjælp af en Slettedaler om Ugen; de uvillige Studenter fik derimod simpelthen at vide, at de uvægerlig skulde »lade sig finde hos deres tilforordnede Officerer udi Beredskab, saafremt at de nogen Beneficiis og Forfremmelse her i Riget agter at nyde«. Geværer udleveredes fra Tøihuset, Morgenstjerner forfærdigedes, Kjæderne paa Gaderne holdtes igjen rede, Stendynger opsamledes, Brandvag-

terne forstærkedes, og Stadens yderste Flankestillinger: Kastellet og Christianshavn fik hver sin Kommandant, henholdsvis Frederik Ahlefeldt og Generalmajor Fuchs. Da man frygtede for Mangel paa Ammunition (Musketkugler), blev Blyet paa Børsens Karnapper købt af Jakob Madsens Enke, men iøvrigt først nedtaget efter Stormen. Isningen lagde i pinlig Grad Beslag paa de Beleiredes Kræfter, saavel i Gravene som i Søerne og Kallebostrand; det sidste Sted arbeidede den 10de Januar ikke mindre end 200 Matroser for om muligt at hugge en Rende, der kunde hindre Fjendens Gjæsteri paa Amager. Dette havde nemlig en Uges Tid iforveien paaført Byen et føleligt Tab, da endel Bagere og Bryggere paa en Expedition til Dragør Lund efter Brænde vare blevne overraskede af en fjendtlig Rytterskare, som havde taget samtlige Kudske, og hvad der vistnok var vanskeligere at erstatte, 60 Heste med sig. Men det viste sig umuligt at holde Kallebo aaben ved Isning, og et Forsøg paa at skyde Isen i Stykker med Artilleri førte ikke til noget Resultat. For at »Beboerne paa Amager ikke skulde komme Fjenden under Hænder«, men vistnok endnu mere for at forstærke Forsvaret, fik de nu Befaling til Alle som En uden Undtagelse at flytte ind paa Christianshavn, saalænge Frosten varede.

Garnisonen led overmaade meget i denne Ventetid, baade af Kulde og Sult. Byen fik vel engang imellem Tilførsler fra Lolland, Danzig og Lybæk af Korn, Øl, Smør, Malt og Kul, men det forsløg kun lidet, og snart standsede Frosten al Seilads. Hvad Bircherod fortæller om Odense, at »Svensken her bragte Indbyggernes Diæt til en meget skikkelig Reduction«, gjælder i endnu højere Grad om Kjøbenhavn; tilsidst var Provianthuset omtrent det eneste Sted, hvor der kunde opdrives Korn, thi Borgerne vilde Intet sælge af deres Forraad. I Midten af Januar blev der indsamlet frivillige Bidrag af Brænde og Kul, »eftersom det er umuligt, at Soldaterne kan udstaa denne meget strenge Kuld og Frost, medmindre at de med noget Ildebrand bliver undsat«, og samtidig blev der givet streng Ordre til idetmindste at sørge for, at Tropperne fik det Under-

hold, der tilkom dem. Adskillige Rytterheste døde af Mangel paa Foder, thi en Husundersøgelse paa Christianshavn om Hø bragte kun et ringe Udbytte, og det kunde til sine Tider se bedrøveligt nok ud, især da Frosten bestandig truede med at overlevere Byen værgeløs i Fjendens Haand. Et overordentlig farligt Punkt var den nuværende Havn, som dengang var et tildels flakt Vand mellem Amager og Fæstningens ubeskyttede Side, thi naar Isen laa fast og sikker her, maatte Fjenden kunne marchere lige ind i den aabne By. Det var netop en Dag i Aarets første Maaned, at den tidt omtalte Jens Lassen fik Brev fra Hans Rostgaard med Melding om, at Svensken den følgende Nat med hele sit Cavaleri vilde forsøge at trænge ind i Fæstningen ad denne Vei. Efterretningen blev strax meddelt Kongen, som befalede Schack og Thuresen at lade ise her, men de erklærede det for umuligt, eftersom det var haardt Snefog, og alt Mandskab var udmattet af Kulde og Nattevaagen. Generallieutenant Hans von Ahlefeldt fik da Ordre til at stille med samtlige tilstedeværende Ryttere (ca. 250 Mand) ved den islandske Reberbane i nuværende Amaliegade for om muligt at hindre et Overgangsforsøg, hvortil der rigtignok kun var yderst ringe Udsigt. Den raadsnare Jens Lassen fattede da strax sin Beslutning; ved »subtile Opmuntringer«, det vil sige ved Hjælp af klingende Mønt, »thi det hollandske Baadsfolk gjør Intet, uden Haanden for dem fyldes«, fik han 600 hollandske Matroser til at hugge en 44 Fod bred Rende fra Toldboden til Christianshavns Kanal. Isen var en Alen tyk, saa der maatte arbeides haardt fra Kl. 4 om Eftermiddagen til Kl. 10 om Aftenen, ovenikjøbet i et grueligt Snefog. Hans v. Ahlefeldt, som vel sagtens havde opgjort sit Regnskab med Vorherre, blev »ikke uden Aarsag mere end gemen glad, da han fik at vide, at han havde en bred Vaage mellem sig og Fjenden«, og han begav sig ufortøvet sammen med Jens Lassen til Slottet for at berolige Kongen med Hensyn til den kommende Nat. Svenskerne kom ganske rigtigt over Isen i Mørket, men vendte om, da de standsedes af Renden. Fra dette Tidspunkt blev Jens Las-

sen et Slags Inspekteur for Isningen, idet det paalagdes ham at holde en Rende aaben fra Toldboden udenom Bremerholm forbi Tøihuset og Bryggerset helt ud til Dronningens Lysthave (nuv. Tivoli). Han indførte da et formeligt System, en Art Vexeldrift, idet han ud for Bryggerset i Kallebostrand anlagde tre Vaager, som skiftevis ophuggedes, saaledes at der hver Nat var en frisk Vaage, en med mindre stærk Is, og en tredie saa stærk, at dens Tour stod for.

Det fortjener ubetinget Anerkjendelse, at Borgernes Mod og Iver ikke sløvedes under den idelige Allarmering og de haarde Strabadser, men strax vare paafærde, naar der hørtes Allarmskud eller Klokkekimen. Et alvorligt Sammenstød fandt Sted den 17de Januar, da den i svensk Tjeneste staaende Landgreve Frederik af Hessen-Homburg, Stamfader til en hel Slægt af berømte Krigere, gjorde et Forsøg paa at bemægtige sig Christianshavn ved Overrumpling. De danske Forposter bleve kastede tilbage; en dansk Afdeling under Oberstlieutenant Powisch, der kom til Undsætning, fik samme Skjæbne, og i halvanden Time sloges Svenskerne tæt under Christianshavns Kanoner, indtil Commandanten, Generalmajor Fuchs, tildængede dem saaledes med Granater, at de maatte trække sig tilbage med uforrettet Sag og stort Tab. Landgreven selv fik sit ene Ben afreven af en Kanonkugle, og maatte transporteres bort i en Slæde, efterat han, som det hedder i en samtidig tysk Beretning, selv havde afskaaret sit lemlæstede Ben, der endnu hang ved, med en Kniv. En halv Snes Aar efter kom denne tappre Kriger til Kjøbenhavn som Gjest og besaa da i Forening med Schack de Steder, hvor han havde kjæmpet og blødt; man viste ham ogsaa den Kanon, som havde ramt ham. Han havde da et kunstigt Ben af Sølv, hvilket dog ikke hindrede ham i senere at slaas med udmærket Tapperhed under »den store Kurfyrste« i Slaget ved Fehrbellin mod det samme Folk, i hvis Tjeneste han nu kjæmpede mod Danmark.

I begge Leire arbejdedes der nu af yderste Evne paa Forbedelserne til den Hovedkamp, som ikke længere kunde være

fern. I Carlstad sammentømredes der Stormstiger og Broer til at kaste over Graven; der lavedes Haandgranater og andet Fyrværk af ny og eiendommelig Konstruktion, og i Kjøbenhavn var man ikke mindre opfindsom. Tønder og Fjerdinger bleve fyldte med Granater, Krudt, Beg og Svovl; overalt, hvor man frygtede for, at Værkerne vare for svage, blev der i yderste Øieblik gjort Alt for at styrke dem; der dannedes et Reservekorp, bestaaende af 200 Haandværkssvende, 100 Amagere og 200 Haandlangere; Kjøbenhavns Borgere formanedes til at blive paa Voldene Dag og Nat, og de kongelige Betjente fik Ordre til under deres Bestillings Fortabelse hver Dag at lade ise ved Kastellet. Man vidste nemlig nu med Bestemthed, at Carl Gustav vilde vove en Storm. Den 11te Januar og mange Gange senere forkyndte Overløbere, hvad der var ivente; ude fra Landet indløb der Advarsler, og fra Malmø sendte den ovenfor omtalte Bartholomæus Mikkelsen den svenske Stormplan. Koncepten til dette Aktstykke, som ved et Tilfælde faldt i Svenskernes Hænder, fremlagdes senere under Processen mod Bartholomæus Mikkelsen og giver i tyve Punkter temmelig nøiagtige, om end ikke ubetinget paalidelige Oplysninger om Fjendens Planer, Styrke, Angrebsmaade og Materiel, ligesom den tilraader forskjellige Forsvarsmethoder. Den karakteristiske Slutningspassus, som bag sit rolige Sprog aander et luende Had, lyder saaledes: »Udi saadanne Tilfælde, som her omtales, naar Anfald sker, pleie Begkrandse at være gode til at kaste tændte ned iblandt dem paa Volden; ja haardt syddendes Beg at kaste ned paa dem, item kaste Krud løst over Volden, og naar de vil bestige den, at tænde Ild derudi med en Begkrands. Man maa nu ikke være karrig med Krud eller Andet, som kunde tjene til at brænde og kaste over paa dem, Stole, Bænke, Borde, Sengesteder og Alt dette vel smurt med Tjære, eller Tjæreballer at tænde an og kaste ned med. Naar man har et to eller tre tusinde Begfakler, da kan derved gjøres bedre Forsvar end med Musketter, naar de gik op af Volden. En Begfakkel i den ene Haand og Degen (Kaarden) i den anden, det giver god Fægt-

ning. Naar Infanteri skulde gaa løs paa Fjendens Kavaleri, da skulde Fodfolket i første Led være saaledes armeret; det vilde ingen Rytterhest staa imod.«

Bartholomæus Mikkelsens Advarsel: "Fra den 1ste Februar og saa fremibedre maa de agte sig vel i Kjøbenhavn, thi efter den Tid vil Fjenden storme«, holdt Stik. Hver Nat gjordes der Allarm, Rekognosceringerne og Skinangrebene bleve talrigere, men »det var Kjøbenhavns Maner saa tidlig de om Natten fornam saa meget fra Fjenden som et Menneske, strax klemte de med Stormklokken og lod Trommen gaa, og hver Mand passede paa, gav Fyr og skjød, at Svensken kunde vel høre, at Kjøbenhavn sov ikke. Det kunde Svecus ikke taale, men vilde gjerne havt os lidet dysset i Søvn. Jeg troer aldrig - tilføier Hiøring - ret hver ene Mand i Kjøbenhavn var enten saa flittig med at vaage og løbe til Vold som ret denne Tid og det ret ligesom sjungende.« Den 8de Februar stod hele den svenske Hær opstillet i Slagorden bag Valby Bakke, hvorom man vidste god Besked inde i Byen, og den 9de om Aftenen Kl. 10, da »en temmelig Taage og Mørke med Mulm« indhyllede Omegnen, iværksatte Fjenden et Slags indledende Angreb i stor Stil eller en Generalprøve, som aabenbart skulde indgyde de Beleirede den Tro, at det Værste nu var overstaaet. Det svenske Infanteri under Feltmarechal Otto Stenbock rykkede over Isen mod Slotsholmens yderste Hjørne ved Bryghuset, medens Carl Gustav selv med hele Rytteriet demonstrerede mod Christianshavn. Prammen i Kallebostrand blev efter en blodig Kamp erobret og Hytterne paa dens Dæk stukne i Brand, men Luerne, der slog høit i Veiret, belyste Stedet og gav de danske Artillerister sikkert Skud, saaledes at den hæftige Ild fra Løngangen og Svinebatteriet (ved Bryghuset) saavelsom fra Christianshavns Volde snart tvang Svenskerne til at gaa tilbage. Grev Stenbock blev saaret, Mange faldt i Vaagerne og druknede, og da de Danske Kl. 2 om Natten rykkede frem mod Prammen og erobrede den tilbage, vendte Bladet sig helt. Flugten blev almindelig, de Svenske forulempedes paa Retraitten af General

Ahlefeldt, og Ulykken truede med at antage store Dimensioner, da en hel Brigade Fodfolk gik igjennem Isen, hvorved »samtlige maatte omkomme, hvilket var letteligen til at slutte af de mange Hatte, Musketter og anden Krigsrustning, som om Morgen derefter fandtes paa Isen og en Del udi Vandet om svømmende«, en Slutning, som dog synes altfor dristig. Saameget er kun sikkert, at Fjenden led forholdsvis betydelige Tab og efterlod endel Bytte. Man fandt saaledes nogle sindrige Isbroer efterladte i Vaagerne, 36 Fod lange og 8 Fod brede, anbragte paa 8 Hjul, endel Morgenstjerner med krumme Hager paa Enden med allehaande Slagværk, fyldte med Salpeter og Krudt, en stor Hob Granater og endelig »nogle Kindbakker med Menneskenes Tænder udi samt Hoveder og Hjærneskal-ler med Faveurbaand udi Haaret flettede.«

Om Aftenen netop under denne Kamp, fik Kongen gennem Ridefoged over Kronborg Lehn, Hans Rostgaard, Underretning om, at den afgjørende Storm vilde finde Sted næste Nat. I en Ansøgning til Christian den Femte en halv Snes Aar senere skriver Rostgaard selv herom: »Der de Svenske fik isinde at ville storme, lod jeg Hans Majestæt vide al deres Forehavende, skikkede og den salig Herre Modellerne af Adskilligt, som de vilde bruge til Stormen, og bad, at Hans Majestæt vilde naadigst behage at lade vække Graven videre om Byen, og der det nu endelig skulde angaa, skrev jeg den salig Herre og Konning til, hvad Nat de vilde storme, og hvilke Poster de vilde gaa an paa, skrev og, hvad Tegn de vilde føre, hvorom at blive vel informeret, jeg gjorde mangan besværlig Reise til Leiren, ja blev udplyndret og afdragen.« Ogsaa Ridefoged Lorenz Tuxen »sendte Brev, Bud og Segl herom«, hvilket allerede i 1660 bevidnes i Attester, udfærdigede af Frederik den Tredies Kammerjunker Corfitz Trolle og hans betroede Kammertjener Jakob Petersen; Overløbere kom til Christianshavn og meddelte Kommandanten det Samme, og endelig skal en ung Jyde ved Navn Peder Rasmussen, senere kongelig Drabant og - som det oplyses af Capt. S. A. Sørensen i »Vort Forsvar« - Stamfa-

der til Familien Halkier, med stor Livsfare være redet ud i den svenske Leir og saaret have bragt paalidelig Rapport tilbage om det overhængende Anfald.

Carl Gustav var saa sikker paa Seiren, at han havde indstiftet en Ridderorden, »Jesu Orden«, til Uddeling efter Kjøbenhavns Erobring, ja han begik endog den Feil at sælge Bjørnens Hud, før Dyret var fældet, idet han nogle Dage før Stormen udstedte et Gavebrev til en svensk Mand paa den kongelige Rentemesters Hus i Kjøbenhavn med dets Meubler og andet Tilhørende. Pufendorff fortæller, at han lod Tropperne gjøre sig tilgode, før det store Slag skulde gaa for sig, og andetsteds siges, at han gav dem Tilladelse til at plyndre Byen i tre Dage. Hvorledes det end forholder sig med disse og andre endnu værre Rygter, er det sikkert nok, at en haard Skjæbne ventede den danske Hovedstad, hvis den bukkede under, og alle dens Forsvarere vare derfor nu rede til at sætte Kronen paa deres langvarige Udholdenhed og Mod. Forvisset om, at den afgjørende Time forestod og ventende Angrebet ved Løngangen, Stalden, Bryggerset, den lange Kurtine og Dronningens Bolværk, altsaa i den dybe Indskjæring mellem nuværende Vartou og Bryggerset paa Slotsholmen lod Kongen Renteskriver Jens Lassen kalde Natten før Stormen for at spørge ham, hvorledes man skulde styrke det svage Punkt og navnlig skaffe spanske Ryttere og Jernkjæder til at hænge dem i, eftersom alt Tømmer, der fandtes i Byen, forlængst var brugt til Palissader. Det siges ikke, hvorledes Jens Lassen bar sig ad, men samme Nat skaffede han 180 Alen Bjælker, saaledes at de »førend Dagen skinnede, laa ved Stalden med fornøden store Stenlægter til Spolerne, og førend Kl. 12 havde dem med Jernkramper og Ringe færdige at hænges om Volden.« Men ikke nok hermed, to Timer efter havde han skaffet 90 lange Jernkjæder med tilhørende Bolte, »saa de spanske Ryttere førend Kl. halvgaaen 4 om Eftermiddagen hængte skrap om Voldene, og foruden at Voldene der rundt ombring med spanske Ryttere bleve behængte, blev den største Del af Brystværket endog med span-

ske Ryttere ovenpaa besat.«

Ved Mørkets Frembrud den 10de Februar vare alle. Byens Forsvarere paa deres Poster, Officerer og Soldater, Adelige og Borgerlige, Hofbetjente, Studenter og Haandværkere, Høie og Lave, alle beredte til Kamp, baarne af samme Tanke og samme Haab. Paa Voldene stod 212 Malmkanoner, 100 Jernstykker, 6 Skraastykker, 8 Morterer og 8 »Kamre« (Datidens Bagladningsskyts), ialt 334 Ildsvælg rede til at udsende Død og Ødelæggelse mod den dumdristige Angriber. Batterierne vare vel forsynede med Konstabler, som derhos assisteredes af Aamagerbønder og hollandske Matroser; desuden henlaa der overalt lange og korte Piker, Morgenstjerner, Halvmaaner og Leer paa lange Stænger til at bruge, hvis det skulde lykkes Fjenden at bestige Volden. Fæstningsværkernes hele Omkreds var delt i Afsnit, hver under sin Chef; paa Slotsholmen (Løngangen iberegnet) kommanderede Oberst Mogens Krag, herfra til Reimers Skandse udfor Studiestræde Generalmajor Claus v. Ahlefeldt, videre til Rosenborg Bolværk Generalmajor Trampe, herfra til Østerport Generalmajor Joachim v. Breda og endelig herfra til Kastellet Generalmajor Hans v. Ahlefeldt. Paa Christianshavn kommanderede Generalmajor Fuchs, i Kastellet Oberst Frederik v. Ahlefeldt. I en samtidig Beretning om Forsvarets Fordeling under Stormen hedder det: »Hans Majestæt, vor allernaadigste Konge og Herre, hos hvem befandt sig de Herrer keiserlige, spanske, polske, churbrandenborgske og andre fremmede Gesandter, som ogsaa tildels de danske Herrer Rigsraader Hr. Jochum Gersdorff, Axel Urup, Otto Krag og Gunde Rosenkrands samt Hs. Excellence, nuværende Generalfeltmarechal Hans Schack, de velædle og velvise Borgmestre og Raadmænd ligesom og Hr. Stadshauptmand Frederik Thuresen have vist sig overalt, hvor Angrebet har været skarpest, for at forøge Soldaternes og Borgerskabets Mod. Hr. Admiral General v. Obdam har staaet personlig henimod Østerport ved Reserven, og foruden Soldaterne havde han en temmelig Mængde hollandske Matroser hos sig, som overalt have vist

sig villige.«

Borgerne, der vare inddelte i ni Kompagnier fra Byens forskellige Kvarterer, kommanderedes af Captainer, i Reglen Kjøbmænd eller Haandværkere; saaledes nævnes Kjøbmand Johan Steinkuhl som Chef for Strandkvarterets Kompagni; Guldsmed Niels Enevoldsen kommanderede Snarens Kompagni, Farver Nikolaus Rens Vester Kompagni, Brygger Hans Jessen Nørre Kompagni, Kjøbmand Herman Mercker Fri-mands Kompagni, Guldsmed Johan Stichmann Kjøbmager Kompagni, Possementmager Poul Førster Øster Kompagni, og Bagermester Mikkel Røbche Klædebo Kompagni. Borgerne fra S. Anna Kvarter stod i en Kurtine ved Østerport; de øvrige vare hovedsagelig fordelte paa Strækningen fra Løngangen til Nørreport; de hollandske Soldater og Matroser stode paa Østervold og paa Toldboden, de danske Matroser under Niels Juel i Kastellet; Slotsholmen og Løngangen forsvaredes af Adelens Soldater, Hoffets Betjente og Studenterne, hvorimod Militairet var spredt over hele Strækningen saavelsom i Udenværkerne. Paa den nuværende Ridebane. (»den store Plads bag Slottet«) saavelsom ved S. Anna Rotunda og paa

*Stormangrebet ved Løngangen og
Tøihuset, Natten mellem den 10de
og 11te Februar 1659.
Efter Pufendorff.*

Gammeltorv var der opstillet Reserver, Alle danske tropper havde som Kjendingsmærke et hvidt Klæde om Hatten; Feltraabet var: »Ærlig«.

Henimod Midnat brød den svenske Hær op fra Brønshøj under Kong Carl Gustavs personlige Kommando. Alle Forbedelser trufne med største Omhu og Dygtighed. Generalmajor Claus Thott gik over Isen til Amager og tog Stilling udenfor Christianshavns Volde, Stormkolonnerne under Generalmajorerne Fabian Fersen og Wilhelm Wawassor saavelsom deres Reserve under Rigstøimester Erik Stenbock nærmede sig Slotsholmen over den tilfrosne Kallebostrand, medens Generallieutenant Gustav Banér, der kommanderede venstre Fløj, marcherede frem mod Kjøbenhavns Nordfront. Ved Valby holdt Artilleriet, dækket af Fodfolk og Rytteri; Hovedreserven førtes af Pfalzgreve Philip af Sulzbach. Alle de svenske Tropper havde en Halmvisk i Hatten som Kjendingstegn, og deres Feltraab var: »Gud hjælpe os.« Fersens og Wawassors Stormkolonner, der havde Befaling til at aabne Hovedangrebet paa Slotsholmen, Løngangen og den tilstødende Runddel helt hen til Vesterport, vare ordnede saaledes, at Isbroer, førte af Søfolk og baarne af sjællandske Bønder, gik i Spidsen for at muliggjøre Overgangen over Vaagerne; derpaa fulgte Matroser med skarpe Øxer til Omhugning af Palissaderne, endvidere Folk med Stormstiger og Sække fyldte med Hakkelse, en Trop med sammenrullede Kapper til at kaste paa Palissadernes Pigge samt med en rigelig Beholdning af Haandgranater, derpaa atter Matroser med Baadshager og endelig selve Brigaden. De forreste Rækker vare iførte hvide Skjorter og Hætter, for at man ikke skulde kjende dem fra Sneen. Kolonnerne medførte en Petarde til Sprængning af Løngangen og to Fyrmørsere. Tyst og stille marcherede Hæren frem for om muligt at overrumple Byen, og Kl. 1½ om Natten kunde Generalkvartermester Erik Dahlberg melde Kong Carl Gustav, som opholdt sig bag et Retranchement ved Bjørnsdal paa Vesterbro, at Alt var rede.

Kjøbenhavn laa taus og mørk, tilsyneladende uden For-

svar, men bevæbnede Mænd med Luntebøsser i Hænderne vrimlede paa Voldene, Artilleristerne stod færdige ved de ladte Kanoner og speidede ud i Natten, alle Officerer vare paa deres Poster, medens Kvinder og Børn nede i Byens Gader belavede sig paa den sidste Kamp fra Kjæde til Kjæde. Stemningen var alvorsfuld og høitidelig, men paa ingen Maade trykket. Der opsendtes i denne Nat mangen inderlig Bøn til Himlen, og mangt et Hjerter følte sig trøstet og stolede tillidsfuldt paa, at det vilde lykkes at frelse Danmarks Rige fra Undergang. Rustmester Jakob Jensen Normand fortæller selv, hvorledes han først læste i en Andagtsbog af Helvaderus med den for en Krigsmand passende Titel: »Kong Davids Tøihus, hvori findes adskillige Vaaben, Kartover og Skud, som han brugte i gamle Dage mod sin u lydige Søn, Absalon, Saul, Goliath og andre ugudelige Voldsmænd, Tyranner og løgnagtige Munde«, derpaa faldt ned paa sit Ansigt til Jorden og bad, at »Gud vilde gaa ud med os og lære vore Fingre at stride, at Fjendens Magt maatte neddæmpes. Da bekom jeg - siger han - strax af Gud det Svar: Giv Dig tilfreds; deres Anslag skal mislinge, og Alting skal blive til Børneleg.« Oldermænden for Prammændene Niels Nielsen tog Afsked med sit spæde Barn og sin Hustru og befalede hende Gud i Vold, men langt fra at blødgjøre hans Hjerter med Kvindegraad, opmuntrede hun ham til at stride og falde for sin Konge og sit Fædreland. Derpaa »tog hun sit eneste spæde Barn, svøbte det ind, satte det ned i Kjælderen i det Hus paa Ulfeldts Plads, det tredie fra Hjørnet af Lille Helliggeiststræde, hvilket da hørte hendes Mand til, tog saa sine Piger til Hjælp, satte de største Lud-Kobberkjedler paa Ilden, fyldte nogle med Lud, andre med Beg og Tjære, og bar saa selv med sine Piger disse gloende Vaaben paa en Stang igjennem Ørerne af Kjedlerne paa sine Skuldre og op paa Volden ved sin Mands Post, og under Stormen væltede disse Kjedler med det Kogende ned paa Fjenden, da de krøb op i de hvide Skjorter, og derved brændte, kvæstede og saarede adskillige, samt formaaede sine Naboersker til at følge hendes Exempel,

hvilket de ligedan gjorde, og da ingen Kjedler mere var, tog hun store Bjælker paa sine Skuldre med sine Naboersker og deres Piger, bar saa disse op paa Volden og lod dem saaledes trille ned paa Fjenden. « I disse Smaatræk fra Beleiringsnatten, som Historien har opbevaret, ser man tydeligt Indbyggernes freidige Fortrøstning og bestemte Forsæt at sætte Livet ind paa det afgjørende Tærningkast.

Det lyste op ude ved Foden af Valby Bakke; Fjenden antændte sine Bauner som Signal til Angreb. I samme Øieblik drønedes en Salve - det danske Allarmsignal - fra de svære Kartover paa Vesterports Bastion, og med bankende Hjerter vidste Kvinderne, de Gamle og Affældige nede i Byen, at det nu gjaldt. Styrkeprøven var begyndt; snart rullede Ilden fra Tusinder af Musketter og Hundreder af Kanoner langs hele Linien ned til Bryghuset og videre rundt om Christianshavn, Krudtrøgen væltede frem og indhyllede Staden i et Slør, Himlen krydsedes af Bomber og Raketter, medens Luften gav Gjenlyd af Fjendernes Kampskrig og Trommehvirvler, da de stimlede sammen om »Høienhald« og den halvt ødelagte Pram »Svine-truget«. Den første blev efter en haard Kamp entret og Mandskabet omtrent nedsablet til sidste Mand, men Skibet kunde ikke holdes, heftigt beskudt, som det blev, fra Svinebatteriet og Christianshavn, og maatte derfor igjen rømmes. Imidlertid ilede Fersens og Wawassors Stormkolonner frem mod Bryggerset og Løngangen som en ustandselig Bølge, men pludselig opstaar der Uorden i Rækkerne, thi de medbragte Isbroer ere alle for korte og formaa ikke at spænde over Vaagerne, Soldaterne trykke sig og gjøre omkring, der er ingen Mulighed for at slippe over, og samtidig gjør en Hagl af Kugler og Skraa lyst iblandt dem. Alt synes et Øieblik tabt; allerede høres jublende Hurraraab fra Slotsholmen og Løngangen, da vender Fersen sig mod Bolværket ved Vandkunsten, Gyldenløves gamle Post, Wawassor følger efter og ved deres forenede Anstrængelser lykkes det dem at tage Ravelinen foran Hovedvolden. Intet formaar at standse de fremrykkende Fjender, skjøndt Kano-

nerne »puste dikt fra sig«; de myldre ind over Brystværnet i Udenværket trods Kardætskernes ødelæggende Virkning, ile ned i Graven, overskride den, omhugge Palissaderne og trænge som ved en overmenneskelig Anstrængelse paa Stormstiger op af Voldens Skraaning. Kjøbenhavn er paa Nippet til at falde; her afgjøres Slagets og Danmarks Skjæbne.

Den Kamp, som udspandt sig paa dette Sted, førtes med Vildskab og Raseri, thi man følte paa begge Sider, hvad der stod paa Spil. Haandgranater og Kugler, Bjælker og Brandtønder, kogende Vand og brændende Tjære faldt som en Regn ned over Angribernes Hoved, og de store Stykker udslyngede Død og Fordærvelse i de fjendtlige Kolonner. Kong Frederik, ledsaget af Generalerne Axel Urup og Hans Schack, ilede til fra Slotsholmen for at opmuntre Forsvarerne, Rigsraaderne Otto Krag og Gunde Rosenkrands kjæmpede med Musketten i Haanden i første Linie som menige Soldater, Borgerne fra Snarens og Strandkvarter kappedes i Dødsforagt og Tapperhed med de regulære Tropper, og da det tilsidst lykkedes fire Svenskere, hvoraf de to vare Officerer, at bestige Brystværnet, greb Generalvagtmeister Claus Ahlefeldt, der kommanderede her, selv en Partisan og gennemborede den forreste. Hans Vaaben opbevares den Dag idag i Oldnordisk Museum. De fire Svenskere bleve strax dræbte; »Ingen af dem - hedder det i en samtidig Beretning - kom tilbage for at fortælle deres Principaler, hvad ovenpaa er sket og passeret.« Faren var saa overhængende, at der blev signaliseret efter Reserven, som ufortøvet kom til i Løb fra Gammeltorv. Ogsaa Svenskerne fik Forstærkninger og fortsatte deres heltemodige, men frugtesløse Forsøg paa at bestige Volden, indtil de, overvældede af Artilleriilden og med et stort Mandefald, maatte rømme Ravelinen. Et nyt voldsomt Angreb paa Bryghuset og Løngangen, men denne Gang in-

*Claus Ahlefeldts
Officers partisan.
Orig. i Oldn. Mus.*

denfor Vaagerne, iværksattes af Erik Stenbock, ligeledes uden Held. Fjenden sloges tilbage, Isen bedækkedes med Døende og Døde, Rigestøimesteren faldt, hans Brigade blev tildels overoven, og da Carl Gustav endelig lod blæse Tilbagetog, skete det hovedkulds og i stor Uorden.

Medens Slaget rasede her, havde Claus Thott angrebet Christianshavn. Den stolte og ridderlige. Adelsmand, Bæreren af et stort Navn og selv en tapper Krigshelt, drog i Kampen som til en Fest; Trompeter og Pauker lød hen over Isen, da han rykkede frem med 200 Musketerer og Matroser i Spidsen, ligesom deres Brødre iførte hvide Skjorter og medførende Stormmateriel. En stor og sindrig Kastebro, paa hvilken tre Ryttere kunde ride jævnsides, blev trukken paa Ruller af sex Graaskimler fra Grevens egen Stald, og Toget sluttedes af fire Eskadroner Rytteri og noget Infanteri. Men pludselig brast Isen under det svære Brotrain, som gik tilbunds med Heste og Folk; der opstod en utrolig Forvirring, Mennesker og Dyr laa kjæmpende mellem Isstykkerne, medens Generalmajor Fuchs tildængede dem med Granater fra Christianshavns Volde. Kun med Nød og Neppe lykkedes det Thott at frelse Størstedelen af sit Rytteri, men kjækt drog han videre, ubekymret om Uheldet og bestemt paa at trænge ind i Staden. Der blev stormet tre Gange af hans Folk, men forgjæves; de naaede paa dette Punkt end ikke op af Voldskrænten, da et sandt Styrtebad af Kugler og Skraa holdt dem i passende Afstand. Efter et ørkesløst Blodbad maatte Thott gaa tilbage; Fuchs skriver lakonisk og triumpherende i sin Rapport: »De fleste Svenske havde medbragt deres Ligskjorter.« Paa Nordfronten omtrent udfor Rosenborg foruroligedes Byens Forsvarere en Tidlang af hele det svenske Rytteri, som demonstrerede ved at rykke frem over Sortedamssø, men det kom paa dette Punkt ikke til egentlig Kamp; Fjendens Mening var kun at bortlede Opmærksomheden fra Vestsiden.

Netop som Forsøget paa at trænge ind i Byen ved Vandkunsten og Løngangen var strandet, og Skydningen som Føl-

ge heraf blev svagere, rykkede General Banér frem fra Vartou mod Østerport til et nyt Stormangreb Kl. 4 om Morgen. Han havde Befaling til for enhver Pris at bemægtige sig det forholdsvis svage Bolværk, der sluttede sig til Kastellet's Vold; Ordren lød paa, at de svenske Tropper ikke maatte holde op, selv om de bleve kasted tilbage flere Gange, »førend de fuldkommelig havde bragt Bolværket i deres Magt«. I Mulmet forfeilede Svenskerne imidlertid Veien og stødte mod det saakaldte Mellem- og Møllebolværk udfor Nyboder. Stedet forsvaredes af danske og hollandske Tropper, de sidste under Oberst Püchler, men uden at løsne et Skud lod de Fjenden uhindret træde ind imellem de to Bastioner. Netop som Svenskerne paa nært Hold vare beskjæftigede med at kaste Broer over Graven, bleve de imidlertid beskudte med saa overvældende Virkning i Front, Flanke og Ryg, at de maatte lade Stormmateriellet i Stikken og over Hals og Hoved gaa tilbage for at søge Dækning. Paany føres de frem, forstærkede med Rytterafdelinger, der kjæmpe tilfods, men nu ile Forsvarerne til fra alle Sider, hidkaldte af den voldsomme Skydning. Generalmajor Breda, Oberst Qvitzow og Stadshauptmand Thuresen vise sig paa Volden, Generalmajor Hans Ahlefeldt møder

*Frederik den Tredie
og Stormen paa Kjøbenhavn.
Orig. i Boghandler Lynges Samling.*

med sit Reserverytter, den syge Rigshovmester Jochum Gersdorff lader sig bringe hen til Valpladsen, og i Løb kommer Admiral Obdam med 300 hollandske Matroser. Forgjæves trænge Svenskerne paa med uforlignelig Dødsforagt; forgjæves kaldes den svenske General Wawassor til Undsætning fra Vestfronten; han falder selv, gjennemboret af en Kugle, under et nyt fortvivlet Forsøg paa at sætte over Gravene, Døende og Døde optaarne sig om ham, men efter en halv Times Forløb er Angrebet afvist, og Svensken paa fuld Flugt tilbage over den tilfrosne Sortedamssø.

Og da nu Vintermorgensolen stod op og belyste den blodplettede, snebedækte Valplads, hvor Døde og Saarede, efterladte Kanoner, bortkastede Vaaben, sønderskudte Vogne, Broer, Stiger og andet Krigsmateriel vidnede høit om Nattens store Bedrift og Fjendens knuste Forhaabninger, forenedes alle Kjøbenhavns Indbyggere i en eneste Følelse af overstrømmende Glæde og Taknemmelighed mod Forsynet, thi »den herlige Viktorie var alene Guds Gjærning, hvorfor hans almægtige Kraft og Magt være evindelig Ære og Pris.« Hvor stemningsfuld lyder ikke den samtidige Beretning, hvori det simpelt og naturligt hedder: »Imod Dagningen, der det lysnede, hørte man, hvorledes det gemene Borgerskab saa og den ganske Reserve med Soldater, Studenter saavel som Haandværksburser, baade de, som holdt bag Slottet, og de af Volden, anfangede adskillige geistlige Psalmer med deres Melodier og Stemmer som udi et Chor i Kirken.« Men snart afbrødes denne tusindstemmige Takkehymne af Glædessalver fra Voldene og Klokkeeringning fra Kirkerne, medens bevæbnede Stridsmænd strømmede ud af Portene for at tage Terrainet i Besiddelse, indbringe Fanger og søge efter Bytte. Thi det var nu engang Tidens Skik at tilegne sig den faldne Fjendes Eiendele, og det følger af sig selv, at disse uhyggelige Plyndringsscener ikke gik af uden megen Vildskab og Raahed. I Løbet af Formiddagen blev der sunget Tedeum i alle Stadens Kirker, og der er ingen Grund til at tvivle om, at Borgerne med andægtigt og oprigtigt

Hjerte deltog i Gudstjenesten. Et Udtryk for Datidens stærke religiøse Følelse er den hyppige billedlige Fremstilling af en fra Skyerne udstrakt hjælpende Haand, hvad enten denne som paa Medaillerne holder et Sværd eller som paa omstaaende Afbildning en Laurbærkrands over Kongens Hoved. Fremstillingen, som med stor Kunst er indslebet paa et Glasbæger i Rosenborgsamlingen, giver naturligvis ikke stort Mere end en Antydning af Stormen; den er her gjengivet efter en Tegning, vistnok Originaltegningen, i Boghandler Lynges Samling.

Mandefaldet paa svensk Side var stort, vistnok hen ved 3000 Mand. Af høiere Officerer faldt Rigstøimester Erik Stenbock og Generalmajor Wawassor; tre andre Generalmajorer bleve saarede. Ellers nævnes af Faldne og Saarede 10 Oberster. 10 Oberstlieutenanter og Oberstvagtmestre, 44 Kaptainer og Ritmestre, 80 Fændrikker og Kornetter, 2500 Korporaler og Menige, foruden 300 Fanger. Allerede den første Dag taltes 800 Døde henliggende langs Voldene, og mange Svenskere vare desuden druknede i Kallebostrand, og deres Lig blev enten af Strømmen ført ind under Isen eller opfiskedes senere af Aalestangerne. Den svenske Dronning, der opholdt sig paa Frederiksborg, skrev faa Dage efter Stormen: »Det var en gruelig Fægtning; Ingen kom med Søndagsklæder tilbage, ikke Mange ustraffede. Gud vilde ei, at Kjøbenhavn nu skulde tages.« Om Krigsbyttet skriver Hiøring: »Der blev fundet ungefær 50 eller 60 Bøndervogne og Slæder, hvorpaa Fjenden havde anført sine Materialier, Broer, Stormstiger og anden Krigsrustning. Item 3 Vogne med døde Korpora, som Bønderne skulde have bortført til Leiren, som de har afkastet efterhaanden udi en dyb Grav og Hule, som var opkastet ikke langt fra Retterstedet, nemlig den murede Galge. Hos de Døde har vore Folk med en Del af Hollænderne fundet temligt Bytte, nemlig skønne og kostelige Klæder, Ringe, møntet Guld, Sølv, Klæder, ja nogle Punge med Gulddukater, fundet hos Oberst Carl Banner en Signetring, saa og hos Oberstlieutenant Grev Ludvig Dromond hans Ring og Signet med andet temligt Bytte;

hvad der er fundet, er Enhver til deres Bedste. I lige Maade bekommet 6 Faner, 12 Trommer, 2 Fyrmørser, en stor Petarde, hvormed de havde villet aabne og sønderslaa Løngangen, utallige mange Pistoler og Degener, allehaande underlige Geværer, nemlig Morgenstjerner, Piker fulde af Slagværk, fyldte med Krudt og Skraa, adskillige underlige Inventioner af Musketsstykker, saaledes forarbejdet: oven paa Enden af en liden Granat af Kobber, hvorudi var Slagværk, gik et spidst Jern med en kronet Hage, at man kunde blessere et Menneske dermed eller lade det hænge udi hans Klæder, saalænge at baade han og Andre, derom stode, ved samme Slagværk blev ihjelskudt og medfaren, og blev denne Stok skudt af en Musket, det tillige med 3 eller 4 Personer dræbe kunde, men udi den Attaque har saadant slet ingen Skade gjort, eftersom Volden var for høi. Desligeste fandtes 230 Stormstiger, 9 eller 10 Isbroer, adskillige Vogne, som samme Broer blev ført paa; udi Vartou fandtes 10 eller 12 Vogne med allehaande Materialier, som siden af Vore blev opbrændt, en stor Mængde af spanske Ryttere, Bjælker, Stormtøi, som af Borgerskabet Altsammen blev indført og forbrugt til deres Ildebrand udi deres Kortegaler.«

Umiddelbart efter Kampen blev der afsluttet en kortvarig Vaabenhvile, nærmest for at begrave de Døde. Frederik den Tredie lod de faldne svenske Officerers Lig, som vare blevne afklædte af de plyndrende Tropper, smykke standsmæssigt, og i høitidelig Procession paa Ligbaarer og Stormstiger udbære til Ladegaarden, hvor de modtoges af deres Landsmænd og førtes til Brønshøi. Ligene af de øvrige faldne Svenskere bleve nedlagte i de forladte Løbegrave udenfor Vesterport og ved Vartou, hvor Voldene bleve skuffede ned over dem. Ved Udgravning af Byggegrunde paa Vesterbro findes derfor den Dag idag ikke saa sjældent svenske Vaaben og Lig, saaledes ved Anlægget af den nuværende Hovedbanegaard paa Farimagsveien i 1864, paa Hjørnet af Golbjørnsensgade og Istedgade i 1884 og endelig i 1886 ved Sløjfningen af Gyldenløves Bastion. Her fandtes vel ingen Skeletter, men da Graven rensedes for Mudder, kom

endel Krigsmateriel for Dagens Lys, saasom sønderbrudte Haandvaaben, Hjullaase af Geværer, Fuldkugler, Granater, Lunter, Rester af Seletøi, Sporer, Trommestikker, Pikkoloffløiter, Soldaterhatte og et Par Bluser af grovt Lærred, maaske Prøver af de hvide Skjorter, de fjendtlige Stormkolonner havde over Munderingen.

Paa dansk Side var Tabet yderst ringe; der siges 17 Mand saarede og ligesaa mange døde, hvori dog »Høienhalds« Besætning, der maatte springe over Klingen, neppe kan være medregnet. Blandt de Faldne vare de to unge Adelsmænd Jakob Rodsten og Holger Bosenkrands, Søn af den bekjendte Rigsraad Gunde Rosenkrands, der senere faldt i Unaade og flygtede til Sverig. Det uhyre Misforhold mellem de Kjæmpendes Tab forklares ved de ulige Vilkaar, hvorunder de sloges, thi medens Svenskerne i et aabent Terrain maatte trænge frem til Grave og Volde, udsatte for en morderisk Ild fra Artilleriet og Musketterne, stod de Danske i, forholdsvis Sikkerhed bag Brystværnet. Stormen paa Kjøbenhavn var ingen Kamp Mand imod Mand; den var en Massenedskydning af Stormkolonner fra Volde, en Dræbning paa Afstand; kun paa et enkelt Punkt og i et kortvarigt Øieblik truede den med at udvikle sig til Haandgemæng.

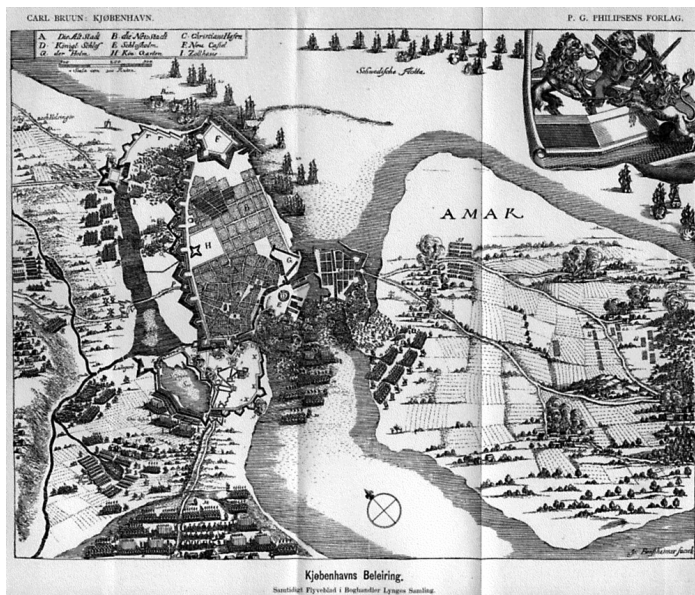
Kongen beviste sin Taknemmelighed mod Hollænderne ved at skjænke Obdam 12,000 Rdlr. og sikkre hans Søn 1200 Rdlr. om Aaret, men da det skortede paa rede Penge, henstod disse Summer i lange Tider ubetalte, lige indtil 1732, da Christian den Sjette indløste Gjælden med en Sum af 60,000 hollandske Gylden. Den 20de Februar afholdtes officiel Takgudstjeneste og det blev ved et Reskript af 9de Januar 1661 paabudt, at der hvert Aar den 11te Februar skulde holdes en Taksigelsesfest til Minde om Seiren. Denne Fest afskaffedes først den 17de Oktober 1766 paa Grund af det Venskab og Slægtskab, som fandt Sted mellem det danske og svenske Dynasti. I Begyndelsen overholdtes denne Helligdag navnlig strengt, thi Hiøring fortæller i sit Diarium fra 1668 under

*Mønt fra Beleiringen
til Minde om Stormen.*

11te Februar, at en Karl i Lyngby paa denne Dag løb Væddeløb med 10 Kvinder og vandt en Tønde Øl, hvorfor de alle maatte staa aabenbar Skrifte. Endelig blev der den 15de Marts 1659 til Minde om Stormen slaaet en Sølvmønt, paa hvis Avers ses Frederik den Tredies kronede Navnechiffer staaende paa en Klippe med Paaskriften »Ebenezer« (»Hjælpe-Sten«), Navnet paa en By i Palæstina, hvor Samuel reiste et Mindesmærke for den Seir over Philisterne, i hvilken han gjenvandt Pagtens Ark. I Randen læses Frederik den Tredies Symbolum: Dominus Providebit. Paa Reversen ses en Haand, der griber efter en Krone med Mærket 11te Februar, men overhugges af en bevæbnet Arm, som kommer frem af en Sky. Omskriften er her: Soli Deo Gloria.

Et samtidigt sjældent Flyveblad i Boghandler Lynges Samling, paa hvilket der efter Tidens Skik er fremstillet samtlige Aktioner fra Beleiringens Begyndelse indtil Stormen inklusive, gengives her. Det er ledsaget af en udførlig tydsk Forklaring saavel som med nogle ha-stemte tydske Vers over »den afslaaede Storm« og »Til de tre Løver«, af hvilke den ene med Nøgle og Pile i Forpoterne forestiller Holland. Svenskernes første Løbegrave og Redouter udenfor Vesterport ses ved a, b og c; de med Bogstaverne L M udenfor Vesterport, med P udenfor Nørreport, R udenfor Østerport samt Q og S (ved Rosenborg og Kastellet) antydende Værker ere de Raveliner og Udenværker, som de Danske anlagde efter Svenskernes Ankomst. Fra Batteriet d var det, at Svenskerne beskød Vesterports Spir, saa at det maatte nedtages. Efter det bekjendte store Udfald af 23de August rømmede Svenskerne deres Approcher, pallisaderede og gennemskar Tranchementerne x ved f, vendte Brystværnene omkring, anlagde en Ravelin ved e og et saakaldet Tenailleværk ved h. Ammunitionen opbevaredes ved i, Infanteriet laa ved k, l, m, n, o, p. I de første Dage af September anlagde Svenskerne de store Redouter ved e og q samt plantede Batterier paa Dæmningen ved S. Jørgens Sø r og s. Det mislykkede danske Udfald, der er omtalt foran, var

*Kjøbenhavns Beleiring.
Samtidig Flyveblad i Boghandler
Lynges Samling*

rettet mod Værkerne v og z hinsides Peblingsøen. Imellem Helmers Skandse og Vesterport ligger den danske Ravelin N og en bedækket Vel L M N.

I Oktober førtes navnlig Kampene om Redouterne s og t; paa samme Tid anlagdes svenske Løbegrave paa Dæmningen mellem Peblingsøen og S. Jørgens Sø ved u, medens Byens Forsvarere lagde et lille Værk O udenfor Helmers Skandse, saavel som en bedækket Vei mellem N og O. Selvfølgelig bleve samtlige svenske Værker og Løbegrave helt sløifede efter Stormen. Kampen paa Amager er antydnet grafisk ved de brændende Byer. De danske Fortropper stod først ved aa, Hovedstyrken ved bb og Reserven ved cc; senere rykkede de frem til dd. Ved gg havde Svenskerne en Tidlang deres Leir. De paa Kortet anbragte Tal, af hvilke dog enkelte ere vanskelige at finde, angive følgende Punkter: 1 den lille Pram "Svinetruget", der blev angrebet, erobret og stukken i Brand af Svenskerne,

2 den anden Pram »Hunden«, som blev ivrigt beskudt, men ingensinde tagen, 3 det danske Skib »Høienhald«, paa hvilket det første Angreb skete i Stormnatten, 4 Pfalsgrevelige, Heisterske og engelske Brigader under Generalmajor Wavassor, 5 Oberst Gorgas Brigade, 6 Rigestøimester Erik Stenbocks og Oberst La Voyettes Brigader, 7 svenske afslaaede Tropper, 8 Generalmajor Wavassors Brigade, som angreb det faste Bolværk, 9 Ravelinen, som den nævnte Brigade erobrede, men efter tre Timers haardnakket Kamp atter maatte rømme, 10 svenske Reserver, dels Kavaleri, dels Infanteri, opstillede i Slagorden paa Isen, 11 det svenske Angreb paa Christianshavn, 12 Rytterangrebet over Sortedamssø og ved Østerport, 13 General Banérs Reserver, 14 Vogne, paa hvilke Krigsbyttet skulde have været ført ud af det erobrede Kjøbenhavn, og ved hvilke nogle Rytterafdelinger holdt i Slagorden, 15 Frederiksborgveien, 16 Roskildevejen, 17 Ny Hollænderby, ved hvilken det svenske Kavaleris høre Fløi havde sin Leir, 18 Valby Bakke, hvor Svenskerne stod opstillede i Slagorden efter Hollændernes Ankomst, 19 Stedet, hvor det svenske Artilleri havde taget Stilling under den første Beleiring, og endelig 20 danske og hollandske Orlogsskibe.

Efter Stormen taber Beleiringen i Interesse og dramatisk Spænding, thi der skete Intet af Betydning, skjøndt Svenskerne blev liggende roligt i Carlstad indtil den 31te Mai 1660, og Tiderne hyppigt vare yderst trange for Hovedstadens Indbyggere. Krigsskuepladsen forlagdes dels til Smaaøerne, hvor de Svenske efterhaanden kuede al Modstand, dels til Jylland, hvor Danmarks Allierede, de Keiserlige, Brandenborgerne og Polakkerne, gik seirrigt frem, saaledes at de endog truede med at gaa over til Fyen. Det var fremfor Alt Provianteringssspørgsmaalet, som beskjæftigede Kjøbenhavnerne, thi Forraadene vare ubetydelige, Blokaden streng, og de Munde, som hver Dag skulde mættes, talrige. Man arbeidede derhos ivrigt paa Fæstningsværkernes Udbedring, thi Byen kunde ikke være sikker mod et nyt Anfald, saameget mindre som Alliancen med

Holland kjølnedes, og det efterhaanden blev klart, at denne Magt i Forening med England og Frankrig ønskede Freden gjenoprettet paa Basis af Roskildetraktaten. Aftalerne i Haag mellem de tre nævnte Magter blev Udgangspunktet for de langvarige og trættende Forhandlinger, som mange Gange truede med helt at afbrydes, og som stødte paa lige kraftig Modstand hos begge de kjæmpende Parter, efterdi ingen af dem havde opgivet Haabet om at føre Striden til en heldig Udgang. Carl Gustav afviste rentud den fremmede Indblanding, og Kong Frederiks Stemning viser sig tydeligt i hans mærkværdige Brev af 24de Juni 1659 til Keiseren, Kongen af Polen og Churfyrsten af Brandenburg, hvori det hedder: »Man har i elleve Maaneder beleiret vor Hovedstad, indtaget Øerne, i Bund og Grund ødelagt Landene, i Hobetal myrdet Underaatterne og behandlet dem paa tyrannisk Vis, samt stukket Huse og Gaarde ibrand, og al den Voldsomhed maa taales, fordi Hollænderne, vore Allierede, indgaa Alt, hvad Englænderne forlange. Bliver det Hollændernes Plan at forlade mig, og skal den til min Bistand udsendte Flaade bruges til at tvinge mig efter deres Villie, da vil jeg som den lille Kong David med samt mit Folk ydmyge mig for Herren, slaa al min Lid til ham, i Guds hellige Navn gaa imod den svenske Goliath, kjæmpe med ham, og er det da Guds Villie vi skal falde ved Sværd, skal vore Koner stikke Byen i Brand paa alle Kanter, derpaa gaa ombord og seile, hvorhen Himlen vil føre dem.« Medens Carl Gustav bogstavelig vendte Fredsmæglerne Ryggen og slog paa Klingen, svarede Kong Frederik den hollandske Af-sending Vogelsang, at han »ligesaa lidt vilde lade sig tvinge af Hollænderne som af den lede Satan«. En engelsk Flaade, som i Begyndelsen af April viste sig i Sundet for at give Mæglingen Eftertryk, fremkaldte en øieblikkelig Panik i Kjøbenhavn, men Englænderne foretog intet Fjendtligt, og Tiden gik nu hen med uendelige Forhandlinger, Diskussioner og Forslag, uden at Fredsværket fremmedes et Hanefjed derved.

Under Alt dette maatte Kjøbenhavns Indbyggere kjæmpe

med Kulde og Sult. Umiddelbart efter Stormen, da Frosten endnu var streng, døde mange Rytterheste af Mangel paa Hø og Havre, og Indbyggerne maatte holde tilraade med de forhaandenværende Levnedsmidler, da der kun var ringe Leilighed til at forny dem. En eller anden tilfældig Tilførsel, hvad enten det nu var Fisk fra Island, Rug fra Pommern eller Citroner fra Spanien, kunde bringe nogen Lettelse, »thi her var tidt Forandring - siger Hiøring - undertiden flux dyre, undertiden slog det af igjen, at her blev god Tilførsel og temmelig Kjøb, ligesom man fik nogen Luft for Fjenden. Saa var her og bedre Kjøb, naar Seiladsen varede, og Skibene gik, end her var om Vinteren, naar Ingen kunde komme ud eller ind til os.« Naturligvis var der Folk, som trods det strenge Forbud mod at opkjøbe Proviant og udprange det i Smaapartier til ublu Priser, forstod at gjøre sig Nøden indbringende. »Her turde vel - siger Hiøring - have været en Part Skindere (Flaaere) og Prangere, som skulde vel været tilfreds, de havde suet den Fattiges Blod; her turde og vel været de fundne, som skade aldeles Intet af denne Krig og denne Beleiring, men mangan fattig Mand og hans Børn forvinder den aldrig, medmindre Øvrigheden vil udi Naade komme dem til Hjælp.«

Marts Maaned var særlig drøi, Dyrtiden blev almindelig, selv rige Folk kunde ikke faa det Nødvendige, mange drak Edike og Vand istedetfor Øl, »og det blev gement at lade male Gryn af Hvede, fordi der ikke var Byg«. De syge Soldater fik ikke engang det Allernødtørftigste til Livets Ophold, hvad der fremgaar af et Syn over Tilstanden paa Christianshavns Sygehus. Her klagede Soldaterne over, at de til 5 Personer en Dag havde maattet nøies med »en to Skillings Potte med Ærter«, den anden Dag med et ligesaa ringe Kvantum Øllebrød og den tredie Dag med Grødvælling, som ikke kunde forslaa til den femte Mand. Snart fik de kun et 2 Skillings Brød og 2 Skilling om Dagen, snart slet Intet; saaledes var der engang i syv Dage ikke blevet givet dem Nogetsomhelst til deres Underhold. En Soldat afgav den Forklaring, »at han udi sin Svaghed saale-

des havde bekommet Underholdning, saa at Gud vilde straffe dem, som vare skyldige derudi, og dersom Kvinden udi Huset ikke havde været des bedre imod ham udi hans Sygdom, da havde han alt været død af Hunger.« I Slutningen af Marts, da det faldt i med Tøveir, og Seiladsen blev fri, kom der ufortøvet Tilførsler: »Raakøller, Kalve, smaa spæde Lam, Høner, Gryn, Ærter og Bønner i fuld Hobetal«, hvorom Vallensbæk synger med oprigtig Fryd i sit Diarium, men Glæden var kortvarig, I Slutningen af April løb nemlig den danske Flaade ud, og sex svenske Skibe lagde sig da strax foran Indløbet og hindrede al Tilførsel lige indtil den 3die Juli, paa hvilken Dag de hollandske og danske Orlogsskibe vendte tilbage. Mai og Juni Maaned 1659 høre derfor ogsaa til Beleiringens trangeste Tider, saameget mere som alle Smaaøerne netop i disse Maaneder faldt i Fjendens Hænder. Det var en bedrøvelig Pindse, man feirede; paa Torvene falbødes der ikke længere Levnedsmidler, man kunde ikke skaffe Byens Kvæg Græsning, Mangelen paa Brændsel blev mere og mere følelig, og i det daglige Liv mærkedes Trangen paa de forskjelligste Omraader. Belysningsmidlerne slap op af Mangel paa Talg, og det er optegnet, at Feiekoste ikke vare til at opdrive, og at Indbyggerne maatte udbløde Fisk uden Bøgeaske, hvilket iøvrigt gik fortræffeligt. Selv høitstillede Personer maatte lide alskens Savn, og den 11te Juni maatte Kongen befale, at de daglige Maaltider paa Slottet skulde indskrænkes og Kostpengene nedsættes, »formedelst denne onde Tids store Besværlighed, idet al Tilførsel her til Staden mest ganske er betagen«, og det »falder umuligt Spisningen paa den Maner, som den hidtildags været haver, at kan forblive«. Der gaves ogsaa paa Grund af Brændemanglen Ordre til at koge Kongens og Prindsens Mad »udi ét Kjøkken og ved én Ild«. Kongehuset var dog forsaavidt heldigt stillet, som de fremmede Gesandter, der forsynedes fra de Svenske, skyndte sig med at sende Øxne, Lam og anden Proviant til Slottet, ja i Begyndelsen af Juli forærede den engelske Admiral Montague Kongen et helt Skib, ladet med Proviant. I Kom-

munitetet eller »Klosteret«, hvor 12 Borde i de gode Dage daglig forsynedes med 3 Retter Mad Middag og Aften til 144 fattige Studenter, var der nu kun to Skiver (Borde) tilbage med et Maaltid om Dagen (senere endog kun et halvt), og det nyttede ikke, at man gav Studenterne Anvisning paa Borgerskabet, thi det er - som Rørdam bemærker - umuligt at plukke Haar af den Skaldede. Rektor Hilarius ved Vor Frue latinske Skole havde sin Nød med at skaffe Føden til Peblingene, som under Krigen havde »mistet alle deres Beneficia«, og han fortæller, at »mangt herligt Ingenium samme Gang af Desperation gik fra Skolen til Militsen, saa at Skolen siden den Tid aldrig kunde komme til sin forrige Velstand.« Det er under disse Forhold en Selvfølge, at Sulten sad til Høibords i de mindre bemidlede eller fattige Borgerhjem, som desuden trykkedes ved den stadige Indkvartering og de overordentlige Paalæg til Garnisonens Underhold.

Fremtiden saa mørk ud; Anslaget paa Kronborg mislykkedes, Lolland, Falster og Møen gik tabt, men med beundringsværdig Udholdenhed holdt Kjøbenhavns Indbyggere Modet oppe. Paa Fæstningsværkerne arbejdedes der med Iver for at kunne møde alle paakommende Eventualiteter; navnlig forstærkedes Kastellet og Værkerne bag Vandkunsten betydeligt, og der blev gjort forskellige »mærkelige Inventioner« saasom »smaa Begtønder fulde af allehaande skadelige Brandtøi og Kugler at sættes hen runden om Voldene« og »Trærender af Volden nedad«, hvori store Granater selv kunde trille ned, naar de bleve antændte, og ramme fjendtlige Stormkolonner. Gaderne, som uden Tvivl havde et høist uordentligt Udseende, bleve rensede for Skarn, døde Bæster og Aadsler; i hvert Fald blev der givet Ordre dertil i Marts 1659, men i Mai henlaa endnu alskens Uhumskheder paa Alfarvei, hvorfor Natmanden truedes med Afsked, hvis de ikke ufortøvet fjernedes, ja i 1661 var Forholdet ikke bedre. Saasnart Søen var aaben, og det haardt hjemsøgte Amager altsaa ikke mere var udsat for Besøg af fjendtlige omstrejfende Afdelinger, flyttede Amagerne

atter ud og begyndte at tilsaa og beplante deres Haver; de fik deres Baade igjen og til Sikkerhed for dem byggedes der i Juni en Skandse ved Dragør, ligesom en Afdeling Artilleri lagdes derud. Skandsen blev dog allerede sløifet igjen et Par Maaneder efter, og Artilleriet førtes i Oktober tilbage til Kjøbenhavn. Amager kunde naturligvis ikke i denne Sommer bidrage noget Synderligt til Byens Underhold; den leverede dog formodentlig endel Grøntsager, men fornemmelig Hø, Træ til Stormpæle, Brændsel og Tørv, efter hvilket sidste man var saa begjærlig, at Kongen forbød Bønderne at føre Tørv ind af Christianshavns Port, »eftersom for os underdanigst andrages, hvorledes Amagerland ganske opgraves og fordærves ved Tørv at skjære.« Lunden ved Dragør blev saa stærkt medtagen, at Hugningen her maatte indskrænkes og kontrolleres omhyggeligt; de fleste større Træer vare vistnok allerede paa dette Tidspunkt fældede, naar undtages de faa, der tjente som Sømærker, og ved Beleiringens Ophør var Skoven helt forsvunden, hvorfor der i 1664 blev givet Befaling til at opelske en ny.

Umiddelbart efter Stormen den 10de Februar begyndte Borgerskabet atter at sætte sig i Bevægelse for at faa Privilegierne af 10de August bedre definerede, og det feiler neppe, at man maa være indkommen med Forestillinger til Kongen herom ligesom i November 1658. Ogsaa denne Gang smittede Exemplet de »militerende Studenter«, som i April solliciterede om adskillige »Puncta«, men kun opnaaede en »Foundation paa hvis til Præsteenker er forordnet« (af 28de Juli 1659), hvilken indeholder Grundbestemmelserne for Sjællands Stifts geistlige Enkekasse. Kjøbenhavn havde allerede den 24de Marts faaet sine Privilegier udvidede og fornyede, ihvorvel de ligesaa lidt nu som før havde nogen egentlig praktisk Betydning, før der kom bedre Tider. De svare i det Hele til Privilegierne af 10de August; dog at det her for første Gang fastslaas, paa hvilken Maade den fri Rigsstad og fri Rigens Stand, Kjøbenhavn, skal have »sin Stemme og Samtykke udi Alt, hvad Riget til Bedste delibereres kan«. I den anden Artikel bestemmes det nemlig,

at »Borgmestre og Raad tilligemed Borgerskabet maa udvælge 32 af de bedste og fornemste Borgere herudi Staden, som tilligemed Borgmestre og Raad Stadens og Menighedens Bedste saavelsom dens Indtægt og Udgift efter Tidens Beskaffenhed kan overveie og derom handle og slutte. Af bemeldte 32 Borgere maa udvælges 2, som tilligemed tvende af Borgmestrene maa have fri Adgang til os (Kongen), Byens og det gemene Anliggende at andrage saa og paa samtlige Borgerskabets Vegne med Rigens Raad og Stænderne, naar fornøden gjøres, at deliberere, samtykke og befordre, hvis (hvad) til vores, Rigets, Byens og det gemene Bedste gavnlig kan eragtes.« Valget af »de 32 Mænd« fandt Sted den 14de April 1659 paa Raadhuset, men dette vigtige Led i den kommunale Selvstyrelse, der blev Grundlov for Hovedstadens Kommunalforvaltning indtil 1ste Januar 1840, kom iøvrigt til at bestaa af 36 Personer, idet der nemlig foruden 31 Kjøbmænd og fornemme Borgere med Stadshauptmand Frederik Thuresen i Spidsen valgtes 5 Repræsentanter for Laugene: en Guldsmed, en Possementmager, en Skræder, en Smed og en Skomager, et Hensyn til Haandværksstanden, som dog ikke varede længe, eftersom der i en senere Tid hyppigt klages over, at »de 32 Mænd« vare lutter »fornemme« Borgere. Et halvt Aar efter Valget gaves der de 32 Mænd Artikler, som underskrevs af Magistraten, 60 Borgere samt Laugenes Oldermænd og Bisiddere, og fornyedes i 1661. Hiøring fortæller om de 32 Mænds Virksomhed under Beleiringen: »Da blev forordnet to og tredive Mænd, gode gamle Borgere, vise og forstandige Mænd og det udaf hver Rode 4 Mænd, thi Byen er delt i 8 Roder. Disse 32 Mænd udi denne Beleiring blev forordnet, at de skulde lige og ligne Indkvartering, skulde se til med Rodemestrene og Polletmestrene, hvorledes de indlagde Ryttere og Soldater, at den Fattige ikke blev for meget undertrykt, men lidelig medhandles, og den, som havde Middel blev og ikke over sine Midler, men efter sine Midler umaget. Disse 32 Mænd skulde ogsaa sætte en vis Text paa Fetallie, som skulde sælges, og paa det, som blev tilført,

og lempede det saa, at ikke Prangere skulde opkjøbe, men at den Fattige kunde faa Noget efter sin Leilighed. De skulde ogsaa anstille sig forsynlige, at de, som os tilførte, skulde ikke kjedes ved at eventyre sig og føre os Tilførsel. Derfor angik de deres Sag paa den Maner, at naar her kom enten Skib eller Skude med de Varer, som Alle behøvede, da vare 2 af disse 32 Mænd strax tilstede og i god Minde og venligen akkorderede med dem, og der de havde gjort saa vidt, de kunde til menige Mands Bedste, gave de det Øvrigheden tilkjende; da blev en Seddel skreven og derudi specificeret, hvad de havde at sælge, og hvor dyrt hver Slags, og saa blev samme Seddel slagen paa Masten af Skiberummet, saa kunde hver gaa til at læse og se, hvad de havde, og hvad Kjøb der var, og ikke havde behov at tinge eller prutte, men strax lægge Penge og tage de Vare, han betalede. Og paa det Prangere eller Høkere ikke skulde derunder søge deres Fordel andre fattige Gemene til Skade, som ikke havde saa lige rede Penge at købe store Mængder eller Hobe, havde de 32 Mænd saaledes med Købmændene handlet, at de nogle Dage skulde ligge og holde fal for gemene Mand udi liden Hobe og Ingen sælge høiere end en Tønde Fisk eller Sild tillige, eller en Favn Ved eller en Tønde Kjød eller halv Tønde eller Fjerding, at de da ved slig Middel kunde være 2 eller 4 fattige Folk om at købe en Tønde, naar de ikke fik den i smaa Træ. Men naar de Dage vare ude, som de havde handlet om, da maatte de sælge i store Partier uden Anseelse, hvo der købe vilde, enten Høkere eller Andre. Og da havde de 32 Mænd Tilsyn, at de, som høkrede det ud igjen, tog ikke for meget til Profit, men skulde nøies med en billig Fortjeneste. Disse 32 Mænd skulde og have Tilsyn med Bagere, Bryggere, Slagtere og Andre, som vare for gemene Mands Bedste, at Alting, efter-som Leiligheden var, kunde gaa noget lideligen til.

Den 1ste Juli besluttede Kongen, at der skulde afholdes en almindelig Bededag, »eftersom Guds retfærdige Vredes Ris sig endnu udi alle Maader i adskillige Hjørner lader se«, og »stor Uskikkelighed her udi vor Købstad København med Horeri,

Drukkenkab saavel som Sværgeren og Banden gaar udi Svang, hvorfor vi aldrig kan vide, hvad Gud i Himlen med os haver isinde.« Det blev paabudt, at alle Indbyggere ædrueligen og skikkeligen skulde møde i deres Sognekirker den 1ste Juli, og med sand Anger og Ruelse bønfalde den mildrige Gud om Barmhertighed, og for at gjøre Dagen desto helligere skulde Alle, hvis Styrke og Alder tillod det, faste til Solens Nedgang, "til hvilken Ende og hermed under tilbørlig Straf som andre Guds Ords Foragtere og vore Mandaters Overtrædere skal være forbudet, at ingen Slags Drik samme Dag, ei heller Mad, være sig salt eller fersk, maa sælges eller falholdes, langt mindre i nogen Værtshus eller Pension spises, saalænge som Solen er over vores Horizont, som forskrevet staaer, ei paatvivlendes, at Enhver jo udi sit Hus sig jo og i lige Maader anstiller, som forsvarligt og Gud kan have Ære deraf, og hans Vrede ikke derover desto mere skal optændes." Dagen gik som paabudt; Folk strømmede til Kirkerne, paa Volden afholdtes der Gudstjeneste for Soldaterne, alt Arbeide hvilede, og alle Boder vare lukkede, Gaderne vare mennesketomme, Ingen spadserede efter Søndagsskik paa Kirkegaardene, og Byen saa ud, som om den var uddød. Uden Tvivl har det vakt overordentlig Bevægelse og er blevet betragtet som et gunstigt Varsel, at netop som Solen gik ned den 1ste Juli, og Fasten var forbi, rygtedes det i Byen, at et norsk Skib ladet med Torsk og Sild var grundstødt paa Amager, Syd for Dragør. Skipperen, der seilede med svensk Pas, havde med Villie sat Fartøiet paa Grund og lod gaa Bud til Kjøbenhavn for at tilbyde Kongen Ladningen. Det blev tilladt Borgerne at kjøbe; Høkere og Prangere og Andre leiede Vogne og kørte ud til Skibet, hvor nogle købte en hel Læst, nogle 4 Tønder, nogle 3 og andre 2, »thi somme vilde prange dem ud igjen, og somme vilde selv have dem i Forraad, saa det gik alt udover den Fattige.« Da Kongen imidlertid frygtede for, at Svensken vilde forsøge at tage Skibet eller ødelægge det, udsendte han et stærkt Parti Soldater, som skulde besætte det og forsvare det mod mulige Angreb af Skærbaade. Hvilket gik

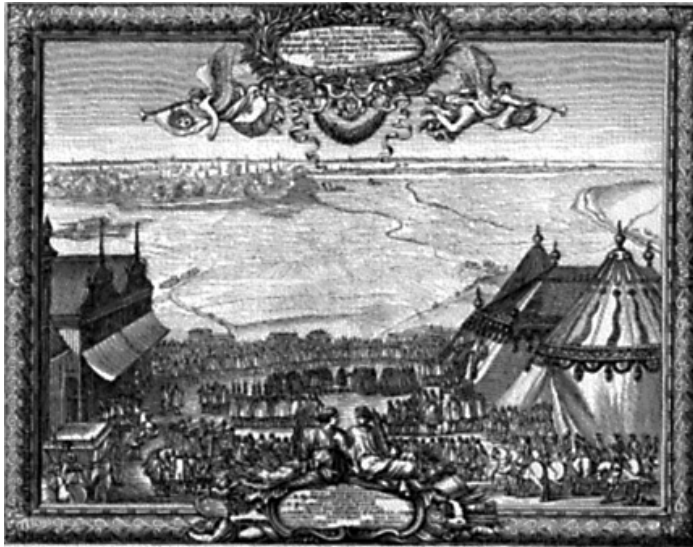
lystigt af. Thi Svensken kom listende om Aftenen, men han fandt jyske Dragoner og Soldater, som tog imod ham, saaledes at han maatte søge sin Flaade igjen og lade Kjøbenhavn faa Fisk og Sild. Samtidig fik Vagten i Christianshavns Port Befaling til at stoppe Enhver, der vilde føre mere end én Tønde ind for egen Regning, dog saaledes at en Familie paa tre Personer og derunder kun maatte faa en halv Tønde. Paa denne Maade lykkedes det at sikkre de Fattige deres Part.

Efter den store Bededag fik Alt overhovedet et lysere Udseende. Den 3die Juli vendte den danske og hollandske Flaade tilbage paa Rheden, Seiladsen blev ufortøvet fri, og der indførtes nu store Masser af Proviant, ikke mindst ved den engelske Admiral Montagues Hjælp, som efter Cromwells Død havde faaet Ordre til at indtage en velvillig Holdning overfor Danmark. Ikke blot holdt han de sex svenske Blokadeskibe indespærrede i Landskronas Havn, men han konvoierede Proviantfartøjerne op gennem Sundet, selv lod han sine Joller hente alskens Fetallie fra Skaane, Sjælland og Smaaøerne og bragte det til Hovedstaden, ja »det som mere var, de Engelske købte Proviant i den svenske Leir og førte det til Kjøbenhavn.« Tøihuset blev atter forsynet med store Forraad af Krudt og Ammunition; der indførtes Geværer fra Lybæk, man indsamlede Brændsel for Vinteren, og Stemningen blev saa kjæk, at man igjen følte Lyst til krigerske Eventyr. Medens man hidtil havde havt nok at skaffe med den besværlige Vagttjeneste paa Voldene, greb man nu til Offensiven; den 6te Juli blev der saaledes gjort et Rytterudfald til Valby Bakke, hvor den svenske Forvagt blev overrumplet og tagen til Fange, og den 14de Juli seilede to danske Skibe til Malmø og tog tre paa den derværende Rhed liggende Skuder, ladede med Flæsk, Smør og Torsk. Fem Dage efter tog Svenskerne Opreisning ved at bemægtige sig endel Heste, der vare sendte ud af Byen paa Græs. Af videre Betydning vare disse Skjærmydsler, som forefaldt af og til, dog ikke.

Ensformigt og trægt hengled Dagene i den beleirede By,

hvor man dog intet Øieblik lod sig dysse i Søvn; Fjenden laa jo bestandig i Carlstad, og Ingen kunde vide, om eller naar han atter vilde iværksætte et Anslag. I de mørke Sommernætter, naar Maanen ikke var paa Himlen, eller naar Staden var blottet for Tropper, maatte Haandværksvendene og Borgerne atter møde paa Voldene, og der blev holdt skarpt Udkig ved Tolbodbommen med Alle, der passerede ud og ind, saavel som paa Amager, som Ingen kunde forlade uden Pas. Denne Forsigtighed var ikke overflødig, thi man havde netop i disse Dage opdaget et skjændigt Forræderi, iværksat af Student Ove Clausen Helmer, en ryggesløs og uordentlig Person, der havde forstaaet at insinuere sig hos Hoffet og var bleven brugt som Spion. Hans Brødes Omfang og Natur er aldrig bleven fuldt oplyst, thi det er ikke sandsynligt, at enkelte Samtidiges Beskyldning mod ham for at have forraadt de danske Anslag paa Kronborg og Malmø, er korrekt; muligvis har han, som det ofte gaar, været Spion for begge Parter og Forræder mod dem begge. Helmer blev arresteret og kastet i Blaataarn i Juni Maaned, underkastet pinligt Forhør, relegeret fra Universitetet og endelig, den 18de August 1659, parteret paa Nytorv, hvorpaa hans Legeme blev sat paa Pæle udenfor Stadens fire Porte. »Da lod Svensken se sin Kjærlighed til ham - siger Hiøring - at som en Part af hans Krop og Hovedet blev sat langt udenfor Vesterport, udkommanderede Svensken et stærkt Parti Ryttere, som om Natten gik til og tog baade Stagen og Hovedet bort og lod det komme i Jorden.« Sagen vakte utvivlsomt den største Ophidselse i Byen; senere slog Stemningen over i sin Modsætning, og det usandfærdige Rygte opstod, at Forræderen var død uskyldig.

Den 3die August saa Kjøbenhavnerne et mærkeligt Optog komme ind gennem Havnen. En stor Pram førte et Antal Pragtkarosser fra S. Anne Bro til Slotspladsen; her bleve de landsatte, hvorpaa endel fornemme Herrer besteg dem og kjørte den lille Strækning hen til Slottet. Det var de fremmede Gesandter, som skulde mægle Fred, men hvis Vogne ikke hav-

Fredshusene i Raadmandsmarken.

de kunnet passere Portene, eftersom disse vare fyldte med Jord og Gjødning. Da Sverig og Holland havde sluttet en foreløbig Vaabenstilstand, var Kong Frederik nødt til at høre paa Magternes Raad, ja han maatte begynde med at sætte den svenske Gesandt Sten Bjelke i Frihed, eftersom Carl Gustav gjorde det til en Betingelse for Underhandlingernes Aabning. Gesandten, der løslodes den 18de August, havde siden Beleiringens Begyndelse siddet fangen, først i nogle Dage i sit Logis bag Børsen, derpaa i lang Tid paa Rosenborg og fra April i Korfitz Ulfeldts Hus, da Kongen vilde »bruge sin Have til anden Fornødenhed«. Han blev behandlet særdeles, godt, nød rigeligt Underhold og havde sin Hustru hos sig, og da denne under Beleiringen nedkom med et Barn, opvartedes hun paa Kongens Befaling af Byens fornemste Borgerfruer, deriblandt Hans Nansens Hustru. Fredsunderhandlingerne førtes i fem Telte, som bleve opslaaede i Raadmandsmarken, saaledes at de Svenske, Danske, Hollænderne, Franskmændene og Englænderne

hver havde sit Telt; senere, i Slutningen af September, da det blev koldere, opsattes Træbarakker, de saakaldte »Fredshuse«. I et Par Maaneder saa nu Kjøbenhavns Indbyggere Diplomatene kjøre frem og tilbage mellem Byen og Raadmandsmarken, men skjøndt der hurtig blev sluttet Vaabenstilstand, nemlig den 25de August, kunde man ikke komme til endelig Fred paa Grund af Carl Gustavs ublu Fordringer, og tilsidst skiltes man med uforrettet Sag. Vaabenstilstanden varede dog sandsynligvis til ind i Oktober.

Det blev klart, at Kjøbenhavn atter vilde komme til at udstaa en haard Vinter. Man arbeidede derfor videre paa Fæstningsværkernes Udbedring, det »nye Værk ved Bryggerset« blev gjort færdigt, man sørgede for den noget slappede Mandstugts Opretholdelse og samlede Tropper. I Slutningen af September var Garnisonen endnu kun lille, saaledes at Borgerskabet maatte holde Nattevagt paa Voldene, ja der laa ikke mere end 300 Ryttere i Byen, som vare indkvarterede hos Bryggerne og Bagerne, »paa det at de bedre kunde holde deres Klæder og Geværer tørre, naar de af Vagten hjemkom«, men snart ankom der Forstærkninger, hvoraf den største Del dog atter afgik til Fyen. Borgerskabet forpligtede sig til at underholde 500 Heste; der blev bestilt Klædninger til 3000 Soldater, Magistraten fik Ordre til at sørge for Indkvarteringen, og det paalagdes Stænderne at skaffe Midler for et Tidsrum af 5 Maaneder, for at Garnisonen ikke skulde lide Nød i den tilstundende Vinter. Paa Voldene opførtes nye »Kortegaler«, eller de gamle reparederes og forsynedes med Ovne; der ophobedes Stenkul og Brænde, skjøndt langt fra tilstrækkeligt, og man havde Besvær med at skaffe Plads til den store Mængde Proviant, saaledes at Vallensbæk synger om de overfyldte Magaziner og om Bagerne og Bryggernes Lofter, der bugnede under Vægten. Mod Høkere, Prangere og andre entreprenante Handlende, som opkjøbte Viktualier, Korn og anden Proviant paa Rheden og ved Toldboden, førend Skibene vare lagte ind i Havnen, udgik der skarpe Bestemmelser, thi det var Regjeringens stadige Be-

stræbelse at hindre den Enkelte i at benytte de trange Tider til at berige sig paa den store Almenheds Bekostning.

I November havde Alt igjen et krigerisk Udseende, men Kampen dreiede sig ikke længere om Hovedstaden, men om Fyen, hvor de polske, keiserlige, brandenborgske og hollandske Hjælpetropper i Forening med den danske Hær under Hans Schack trængte Svenskerne haardt. Den 13de November blev der holdt Taksigelse for den gode Fremgang i Fyen og elleve Dage efter høitidelig Gudstjeneste »med de store Klokker og Musik« for Seiren ved Nyborg (den 14de November), som gjorde Ende paa det svenske Herredømme i Fyen. Jubelen herover var stor, og snart kom Raadmand i Nyborg Jakob Andersen Scheffers Vise: »Kommer I cimbriske Helte, med Ære« paa Alles Læber. Hovedstaden var paa dette Tidspunkt saa stærkt blottet for Tropper, at Studenter, Kræmmersvende og Haandværksburser atter maatte gjøre Reservetjeneste paa Voldene, men det stigende Antal Overløbere fra den svenske Leir var et talende Bevis for, at Fjendens Mod begyndte at svinde. I Begyndelsen af November reiste Svenskerne en Galge i Nærheden af Byen, paa hvilken 70 Overløberes Navne vare opslaaede til Skræk og Advarsel for Ligesindede, men de Danske gjorde et Udfald om Natten og nedrev den. Senere, i Januar 1660, blev Overløbernes Antal ligefrem generende; der var saa mange, at der maatte træffes overordentlige Foranstaltninger for at sikkre sig mod Forræderi, især da de fleste af disse Folk bleve stukne ind under Regimenterne. Til alvorlige Kampe kom det ikke, derimod leveredes der en stor Mængde Smaafægtninger med vexlende Held. Snart bemægtigede Svenskerne sig et Fartøi, saaledes den 13de November Skibet »Phoenix« »med mange godt Folk af vore Borgere«, snart streifede de danske Ryttere langt ud i Landet og kom hjem med fjendtlige Heste, eller overrumplede de svenske Forposter og tog dem tilfange. En saadan lille Affaire ved Hyltebroen (Broen ved Lygten) førte til, at Vagthusene paa de svenske Forposter bleve afskaffede, saaledes at disse for Fremtiden maatte staa under aaben Him-

mel. I December, da Frosten for Alvor tog fat, maatte man atter skride til den besværlige Isning, Paabudet om omhyggelig Vagthold skjærpedes, thi Nætterne vare mørke, og de paany indledede Fredsunderhandlinger syntes fuldkommen haabløse. Begge Parter vare lige haardnakkede; Kong Frederik kunde ikke bekvemme sig til at give Afkald paa Skaane, Carl Gustav vilde ikke rømme Norge, og England og Holland vare uenige med dem begge, idet de vilde bevare Norge uskadt for Danmark, men paa den anden Side ikke ønskede, at den samme Magt skulde beherske Øresundets to Kyster. Den hollandske Admiral Ruyter nægtede at overføre de allierede Tropper fra Fyen til Sjælland, og i Kjøbenhavn forblev derfor Alt ved det Gamle; man var fremdeles indesluttet og formaaede ikke at bryde Jernringen. Juleaften var »urolig« ligesom Aaret iforveien; Svensken gjorde Allarm, og Borgerne maatte ile til Volds i »en luftig Frost«, uden at det dog kom til noget Sammenstød, der er Omtale værd. Skjøndt man kunde glæde sig over en almindelig Sundhed, som ellers var ukjendt i Byen paa denne Aarstid, synes Stemningen at have været noget nervøs og op-hidset; thi da der i Januar 1660 opstod en Ildløs i Skindergade, raabte man strax paa Forræderi, og alle Poster bleve forsynede med Karduser og Skraasække. Den 5te Januar holdtes der stor Mønstring over Tropperne, men den var neppe særdeles omhyggelig, thi - skriver Hiøring - »vilde Øvrigheden spørge de Gemene, maaskee de fik det at vide, som de ikke skulde troet deres tro Mænd og Tjenere til. Da fik de vel at vide, om der var nogle blinde Kompagnier eller blinde Regimenter. Øvrigheden troer at have saa mange tusind Mand, men vilde de ret igjennem mønstre dem, skulde de maaskee finde alt mindre og altfor mange blinde. Men naar saamange deres Sold skal erlægges, vil de intet have Soldaten at være blind. Da vi fik blinde Kompagnier og blinde Ruller, gik Lande og Fæstninger, Guld og Gods fra Danmark.« Hertil kom, at Disciplinen ikke var god; navnlig havde Dragonerne et slet Ry paa sig. Man har Exempler paa, at disse Folk plyndrede Slag-

terboderne og frarøvede Amagerbønderne, hvad de købte i Kjøbenhavn; den 4de Februar gjorde de formeligt Mytteri paa Amagertorv, ja de vare ligesaa frygtede som Fjenden selv, naar de foretog Streiftog i Byens nærmere eller fjernere Omegn. Ikke engang Borgerskabet var paalideligt; thi den 14de Januar tog det Brænde fra Skibene uden Tilladelse, hvorfor det senere maatte betale. Den 10de Januar besluttede man i Kjøbenhavn »at forsøge Leiren«, det vil sige: at angribe Carlstad, men »det importante Anslag«, som det kaldes i samtidige Aktstykker, blev neppe iværksat, skjøndt Borgerne fik Befaling til at stille deres Heste til Raadighed og Tilladelse til at ride ud med og deltage i Kampen. Derimod blev Valby Bakke angreben den 17de Januar om Morgen og Fjenden kastet tilbage, hvorfor man opmuntret ved dette Held kom tilbage til det importante Anslag, som imidlertid mislykkedes fuldstændigt, da der vankede »Pust ved Øre«. I Februar, Marts og April leveredes endnu nogle resultatløse Smaafægtninger, den sidste den 28de April, da de Danske efter Vallensbæks Udsagn atter »fik Hug«.

Carl Gustav døde Natten mellem den 12te og 13de Februar 1660, og hermed var en af Hovedhindringerne for Freden fjernet, skjøndt det endnu havde lange Udsigter hermed. Kong Frederik vedblev at haabe paa en fordelagtig Afslutning af Krigen, men gjorde Regning uden Hollænderne. Den 1ste Marts afsluttedes der Vaabenstilstand, hvilken imidlertid ikke blev overholdt fra nogen af Siderne, og man tog atter fat paa Fredsunderhandlingerne. Det var en besværlig og trang Tid, en Halvhedstilstand, der hverken var Krig eller Fred, men en haardnakket Ordstrid med de fremmede Diplomater for at frelse det mest Mulige ud af Skibbrudet og komme bort fra Roskildetraktatens tunge Bestemmelser. Fredshusene i Raadmandsmarken blev atter udstafferede med Klæde og Tapeter, hver Dag kjørte man derud fra Staden og fra den svenske Leir, og skjøndt Kjøbenhavn endnu i April maatte opleve en Indeslutning fra Søsiden, blev det dog snart tydeligt, at Freden stod for Døren. Fjendtlighederne ophørte af sig selv, og i Mai

fraterniserede Beleirerne og de Beleirede, saaledes at Kongen maatte forbyde Indbyggerne at afkjøbe Svenskerne deres Huse, Palissader, Brædder, Tømmerværk o. d. Den 27de Mai undertegnedes Fredstraktaten og allerede den følgende Dag fik Magistraten Befaling til at holde alle tilstedeværende Fartøier rede til at føre Svenskerne bort. Nu var der »Fred og god Leide paa begge Sider«; Kjøbenhavnerne drog i Skarer ud for at se den svenske Leir, og Svenskerne gjæstede den By, som i henvend to Aar havde trodset deres hele Magt.

Hvor sørgelige Fredsbetingelserne end vare, og hvor skammeligt Danmark end blev ladt i Stikken af sine Allierede, er der ingen Tvivl om, at Hovedstadens haardt prøvede Indbyggere modtog Efterretningen med Glæde. Fra Voldene affyredes der tre Gange Glædessalver; »Studenterne begyndte paa deres Post bag ved Bryggerset ud ad Lønporten, saa efter dem Soldaterne paa Vandkunsten, siden Borgerne hen mod Østerport, derfra de hollandske Soldater hen til Stranden.« Den 31te Mai, Christi Himmelfartsdag, holdtes der høitidelig Takkegudstjeneste i alle Kirkerne, men først da alle de svenske Tropper vare borte,

Hædersmedaillen til de ni Borgerkaptainer.

blev Nørreport aabnet den 11te Juli, og tre Dage efter mødte Bøndernes Vogne første Gang paa Torvet. Krigen var endt, Landet var ødelagt i Bund og Grund, al Handel og Industri standset, Finantserne i haabløs Uorden. Krongodset pantsat og Indbyggerne dybt forarmede, men Selvstændigheden var bevaret, og den Selvfølelse og Kraft, der havde udviklet sig bag Kjøbenhavns Volde, indeholdt Forjættelser om bedre Tider. Borgerkaptain, Farver Nikolai Rens fortæller i sine Optegnelser med Stolthed, at Feltmarechal Hans Schack ved Aftakningen den 30te Oktober kaldte ham og hans Kamerater: »ædle, mandige, tappre og trofaste Borgere«, og sjelden har nogen Belønning været bedre fortjent end den gyldne Kjæde med vedhængende Guldmedaille, som Kongen den 7de Oktober 1661 skjænkede de ni Borgerkaptainer. Kjøbenhavns Borgerstand havde i den navnkundige Beleirings Trængsler lært sig selv at kjende; den følte sig Adelen jevnbyrdig og imødesaa Fremtiden med Tillid og Fortrøstning.

Souveraineteten og Frederik den Tredies sidste Regjeringsaar

et Skue, som Kjøbenhavns Omegn frembød efter Krigen, var vel egnet til at indgyde Forfærdelse. »Endel af Kjøbenhavns Omegn, Nyborg Lehn i Fyen og den sydøstlige Del af Jylland - skriver Holm - lignede mere en Ørken end et dyrket Land.« Hiøring an-

fører en stor Del Exempler paa Svenskernes Grumhed og fortsætter derpaa: »Valby var en temmelig stor By, slet afbrudt, Vigerslev og en god By, Hvidovre en skøn stor By, Rødovre ogsaa, Brønshøj var endda større, Avedøre var og en stor By, Brøndbyvester ogsaa, Eiby og en skøn By, Uterslev i lige Maa- de, Vangede ogsaa, Buddinge dertil med, Hollænderby paa Ladegaardsmarken, alle saa slet afbrudt, at der ikke fandtes en Stage paa. Nu Gjentofte og mange andre som Ballerup, Skovlunde, Pederstrup, Aagerup og utallige andre, som vi vel siden faar Kundskab om, der ikke kunde være igjen af slige store Byer uden Præstegaarden og nogle smaa Huse. Ja, skal neppe i al Sjælland findes nogle faa Byer, der ere jo nogle Gaarde og Huse afbrudte. At det syntes ligesom et Forsæt af Svensken, at efterdi de kunde ikke beholde Landet, vilde de der udi hver Sogn om ikke i hver By skulde være Tegn, at de der haver været. Nu ville vi Intet tale om det meget i Skovene er afhugget og af Svensken bortsolgt, men i nogle hundrede af de bedste og største Ege og Træer i Skovene ere, sat Ild ved Roden og slet

*Kjøbenhavnske Borgerfolk
paa Frederik III.s Tid.
Efter Heimbach.*

brændt igjennem op ud ad Toppen, indtil de ere omfaldne. Jeg vil intet tale om hine mange Mennesker, der ere jagne fra Næring og Bjæring og ere blevne saa arme som tilforn vare rige, at de maa tigge deres Brød, foruden de Utallige de haver skilt ved Livet og Velfærd. Og dog vil Svensken have Navn efter sig, han var god. De, som Svensken haver tugtet, finder (føler) det, saa længe de lever.« Der existerer mange samtidige Beretninger om de utrolige Lidelser, Befolkningen havde maattet udstaa i alle Dele af Landet og det ikke blot af Fjenden, men af de Allieredes Tropper; Sult, Udplyndring, Overlast, Mord, Brandstiftelse og en vild Ødelæggelseslyst hørte til Dagens Orden; Landsbyer og Herregaarde henlaa i Ruiner og vare folketomme, eftersom Beboerne havde søgt Tilflugt i Skovene, og det er betegnende for Tilstanden, at Kongen i August befalede, at de paa Markerne hist og her henliggende »Menneskers døde Legemer« saavelsom de af Svenskerne henrettede Dannemænd skulde begraves christeligt. Gjælden var voxet med flere Millioner, de hvervede Tropper kunde ikke beholdes og heller ikke afskediges, før de havde faaet deres Sold udbetalt; Stillingen var kort sagt fortvivlet og krævede overordentlige Forholdsregler.

I Beleiringsaarene havde den københavnske Borgerstand spillet en Hovedrolle ikke blot ved Forsvaret, men under de talrige Stændermøder, som vare blevne afholdte for at stifte Laan, bevilge Penge, sørge for Garnisonens Indkvartering og Underhold, drøfte Fredsforhandlingerne, Forholdet til Udlandet m. m. Efter Privilegierne af 24de Marts og Valget af de 32 Mænd steg Borgernes Selvfølelse yderligere, og kort efter Fredens Afslutning, endnu før de fjendtlige Tropper vare ude af Landet, ansaa de Øieblikket for kommet til at faa Privilegierne »udi fuldkommen Possession«. Der udspandt sig nu et formeligt Ordskifte mellem Kongen paa den ene og Magistraten med de 32 Mænd paa den anden Side om Privilegiernes Omfang og Fortolkning, og en hel Række Skrivelser udvexledes herom. Borgerne mente, at de ikke alene burde

have Stemme "udi noget Særdeles i Statssager, men endog udi alt Andet, hvis Riget, Byen og Menigheden til Bedste eragtes kan", fornemmelig da hvad »Commerciens« angik. De ønskede derhos, at Magistraten og de Deputerede »maatte annammes hos Kongen med lige Respekt som i andre frie Rigsstæder« og fandt det utilstedeligt, at »Eders kongelig Majestæts Tolder imod Privilegierne sig forgriber« ved at afkræve Borgerne en høiere Told end den, der svaredes af Adelen.

Kongen bemærkede hertil, at Kjøbenhavn sikkert skulde blive hørt, naar Stænderne sammenkaldtes; saavidt han vidste, var der ikke vederfareet Borgerskabet noget »Despekterligt«, og hvad »Commerciens« angik, maatte de andre Stænder ogsaa høres. Han kunde ikke indrømme, at Privilegierne hjemlede Kjøbenhavns Indbyggere Toldfrihed; Tolden var kun bleven suspenderet under Beleiringen, men den kunde selvfølgelig ikke forhøies uden Stadens Samtykke. Den 18de Juli indløb et mærkeligt skarpt, næsten udfordrende Svar til Kongen, vistnok forfattet af Kjøbenhavns øverste Borgmester Hans Nansen, en djærv Frihedsmand, som et Par Maaneder efter skulde blive et af, Hovedredskaberne til Enevældens Indførelse. Heri mindedes Kongen først om, hvad Byen havde lidt og udrettet; den havde frelst Landet, »saa vi ei Alle ere blevne vore Fjenders Slaver og Trælle, den danske Nation til evig Beskjæmmelse«, og Underskriverne skyldte derfor Medborgere og Efterkommere at hævde Privilegierne »til nogen ringe Fornøjelse for den store Skade«. Løftet om Stabelret burde opretholdes og sikkert mod alle Forsøg fra de andre Stænders Side paa at omstyrte det, og Underskriverne haabede underdanigst, at den frie Rigsstadsret »udi alle Maader efter Ordenes Formelding og udi Gjærning efterkommes, saa at vi maa faa Frugterne af Friheden at fornemme istedetfor den Ufrihed, vi indtil denne Dag haver havt.« Borgernes Udvalgte burde have fri Adgang til Kongen og Raadet saavel som Samtykke paa Rigsdagen i alle Anliggender, og hvad Toldsagen angik, forment de underdanigst, at den forrige Toldrulle var tilintetgjort ved Privilegierne, saale-

*Hans Nansen.
Efter Maleriet paa Rosenborg.*

des at Kjøbenhavns Indbyggere vare toldfri ligesom Adelen, indtil de selv samtykte en ny Toldrulle. Naar Underskriverne havde talt om »Respekt«, sigtede de herved til, at Magistraten burde have Alt, hvad der vedkom Staden og dens Jurisdiktion »under fuldkommen Direktion og Autoritet, saa og Gang og Sæde som Magistraten udi Danzig og andre frie Rigsstæder«, saaledes at dens Beslutninger ikke omstødtes »for nogle sær Personers Interesses Skyld«. Skrivelsen slutter med en Bøn til Kongen om at optage det Anførte i bedste Mening og Naade og en fornyet Anmodning, om at Privilegierne, »som ere bekjendte over en stor Del af Europa, snarest maa komme i Gjer-ning og Brug«, for at Fremmede kunne faa Lyst til at nedsætte sig i Hovedstaden, og Handelen kan faa nyt Opsving. Paa denne Skrivelse, der tydeligt nok afslører Borgerskabets Ønsker og dets Bekymring for, at de lovede Begunstigelser skulle gaa tabt, indløb der aldrig Svar, thi andre og større Begivenheder stod for Døren.

Der laa ligesom en Omvæltning i Luften; Alle havde Følelsen af, at der forestod noget Overordentligt, om end kun de Færreste kunde gjøre sig klart, hvad det vilde blive. Den svenske Gesandt forudsaa »det Bulder«, der vilde opstaa, naar den svenske Hær var borte; »kun vor Armee holder dem i Skindet«, skrev han. Stemningen, som allerede efter Brømsebrofreden havde vendt sig mod Adelen, var under den sidste uheldige Krig kun bleven yderligere forbittret, og Borgerstanden var, som vi have set, ingenlunde tilsinds at opgive sine velfortjente Rettigheder. Adelsstanden var ikke mere, hvad den tidligere havde været; Magten var gleden ud af Rigsraadets Hænder, Kongen havde indrettet et Slags Kabinetsregjering med sine tyske Kammerskrivere Kristoffer Gabel og Theodor Lenthe, og »formaaede endda ikke saa lidet«, - i Virkeligheden afgjorde han mange Sager uden at bekymre sig om Rigsraadet i Kraft af den Stilling, han havde vundet under Krigen. Hertil kom, at den almindelige Strømning i Europa gik i Retning af Kongemagtens Forøgelse - man befandt sig i Begyndelsen af Ludvig

Kristoffer Gabel til Rantzausholm.

den Fjortendes Tidsalder. »Riget for Bornholms Vedkomme-
de Arverige - skriver Hammerich - for største Delen Valgrige,
Borgere med Adelsrettigheder uden endnu at have gjort dem
gjældende og faaet Del i Regjeringen, en Rigsdag med stigen-
de Magt, en Konge med stigende Magt, et Raad efter Bog-
staven almægtigt, efter Aanden afmægtigt, en svag Adel, som
efter Loven dog skulde have Herredømmet i Landet - Alt dette
kunde umulig bestaa sammen paa engang.«

De Planer, Kongen og hans nærmeste Omgivelser: Dron-
ning Sophie Amalie, Gabel, Lenthe og andre indflydelsesrige
Tydskere nærede, maatte naturligt gaa i Retning af en udvi-
det stærk Kongemagt og Indførelse af Arvekongedømmet, thi
man havde ikke glemt Begivenhederne efter Christian den
Fjerdes Død eller den haarde Haandfæstning, som endnu stod
ved Magt. Alt syntes at føie sig efter Ønske, alle Tidens Tegn
vare gunstige. Der var syv ledige Pladser i Rigsraadet, af hvilke
den ene kun blev besat med Kongens fuldtro Mand, Feltmare-
chal Hans Schack; Hannibal Sehested blev tagen til Naade og
vunden for Hoffets Sag ved en stor aarlig Pension, Korfitz Ul-
feldt og Leonora Christina gav sig paa Flugten fra Malmø selv
i Kongens Vold ved at reise til Kjøbenhavn, hvor de ufortøvet
bleve arresterede og førte i Fængsel til Bornholm, Tropperne
og Borgervæbningen vare ved Haanden, hvis der skulde blive
forsøgt Modstand, Middelstanden stod urokkelig paa Kon-
gens Side under dygtige Førere, medens Rigsraad og Adel nep-
pe havde en eneste fremragende Mand. Det er vel ikke fuldt
bevist, men dog i høi Grad sandsynligt, at Kongen inden den
afgjørende Rigsdags Sammentræden havde vundet Hannibal
Sehested, Sjællands Biskop Hans Svane, Borgmester Nansen,
Gabel og Lenthe for en Statsomvæltning, om hvis egentlige
Natur man dog neppe var ganske klar. Alle vare enige om, at
Kronen skulde være arvelig, at Haandfæstningen skulde æn-
dres eller kasseres, og at der skulde arbeides for borgerlig Lig-
hed, men det kjøbenhavnske Frihedsparti tænkte ikke paa, at
Haandfæstningens Afskaffelse skulde føre til Enevoldsmagten,

skjøndt det saa længe forberedte autokratiske Princip netop da arbejdede sig seirrigt frem i saagodtsom alle europæiske Stater.

Stænderne bleve indkaldte til at møde i Kjøbenhavn »af høie og vigtige Aarsager for disse vanskelige Tiders Skyld«, og i Løbet af August foretoges Valgene. Kjøbenhavn repræsenteredes af 6 Borgere, hvoriblandt Borgmestrene Hans Nansen og Kristoffer Hansen samt Stadshauptmand Frederik Thuresen, der tillige var den første Formand for de 32 Mænd; ialt talte Rigsdagen hen ved 200 Deputerede. Bondestanden var slet ikke repræsenteret. Allerede den 6te September 1660 vare saagodtsom alle Deltagerne samlede i Hovedstaden, hvor det siges af en Samtidig, at »det hverken ude eller inde kunde kjendes, at der havde været Krig«, hvilket dog sikkert ikke maa forstaas bogstaveligt. Sandsynligvis blev Herredagen indblæst af Herolder med Trompeter og Pauker; Gaderne vrimlede af Soldater, som vare blevne kaldte til Staden, Indbyggerne vare overalt paa Benene for at nyde det usædvanlige Skue eller for at drøfte Fremtiden, thi en eiendommelig Spænding havde grebet Alle. Man anede, at vigtige Begivenheder stod for Døren, uden dog at vide noget Bestemt. To fyenske Deputerede - fortæller Bircherod - spadserede paa Slotspladsen og samtalede høirøstet om, hvad den store Sammenkomst skulde betyde, da Hannibal Sehested netop kom forbi og hviskede til dem: »Den betyder, at vil Du ikke, skal Du.« De Paagældende forstod ikke Meningen, men tilføier Hjemmelsmanden: »De efterfølgende Tiders Forfarenhed lærer nok omsider baade hannem og hans Descendenter at forstaa det.«

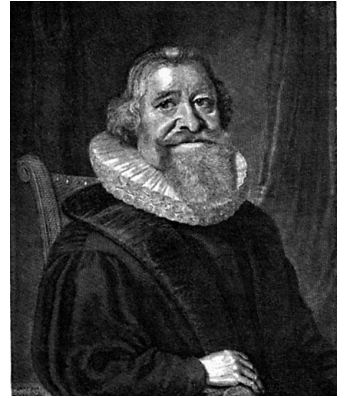
Det er ikke her Stedet at komme ind paa en udførlig Fremstilling af den mindeværdige Rigsdags Begivenheder, der danne Udgangspunktet for den nye Statsordning i henved et Par hundrede Aar: Enevoldsmagtens Indførelse. Stændernes første Møde i Riddersalen paa Slottet, Udvalgmøderne, hvoraf Adelsens afholdtes i Holmens Kirke, Gejstlighedens i Frue Kirkes Konventhus, der stødte op til Kirken, Borgerstandens i Bryggernes Laugshus paa Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde,

Fællesmøderne, der snart afholdtes i den sidstnævnte Bygning, snart i islandske Kompagnihus paa Slotsholmen, overværedes selvfølgelig kun af den snevre Kreds, for hvilken de vare bestemte, men Hovedstadens Indbyggere saa dog hyppigt lange høitidelige Optog af Adelsmænd i spanske Ridderdragter og bredskyggede Hatte med vaiende Fjer, Geistlige i lange sorte Kjoler og Medborgere i tarveligere Klædninger bevæge sig gennem Gaderne fra og til Slottet eller til de nys nævnte Lokaliteter. Men efterhaanden som Striden mellem den forenede Geistlighed og Borgerstand, »de Konjungerede under Kjøbenhavns Frihed«, førte af Biskop Svane paa den ene Side og Adelen paa den anden blev akut, sivede Forhandlingerne ud til Menigmand, indtil de tilsidst blev Alles Fælleseiendom. Kampen indleddedes om de nye Skatteforslag, navnlig om en Konsumptionsskat efter hollandsk Mønster, som Adelen i Henhold til sine i Haandfæstningen hjemlede Privilegier helt vilde unddrage sig; Borgerstanden og Geistligheden svarede herpaa ved at tage Ordet for Lenenes Overgang til Forpagtning. Plenarmøderne bleve mere og mere lidenskabelige, Haansord og skarpe Udfald faldt fra begge Sider, og snart befandt hele Staden sig i en voldsom Ophidselse. Hadet mod Adelsprivilegierne gav sig Luft under de forskjelligste Former og trængte ned i de laveste Samfundslag; det kom til offentlige Tumulter, Opløb og hidsige Fægtninger; Borgere og Studenter sloges med Adelsmænd paa offentlig Gade om Aftenen med blanke Vaaben; ikke mindre end sex Mennesker bleve i de første 14 Dage dræbte, og de Saaredes Antal var ikke ringe. Overalt, i private Huse, paa offentlige Steder, i Kneiper og Kipper drøftedes Rigsdagsforhandlingerne; Staden var som en eneste politisk Klub; man skjændtes om, hvilken Regjeringsform der var den bedste og afgjorde Meningsforskellen med Haandgribeligheder; Byen var fuld af utrolige Rygter, og alle vegne dadledes Otto Krag og lovpristes Biskop Svane og Hans Nansen. Vagterne maatte forstærkes; det blev forbudt Adelsens Tjenere at bære Vaaben paa Gaden og Herremændene at lade

sig ledsage af mere end én Svend. Studenterne maatte heller ikke gaa bevæbnede, og det forbødes dem at vise sig offentlig efter Kl. 6, men da de gjorde Indvendinger og paaberaabte sig deres Tapperhed under Krigen, blev det dem tilladt at beholde Kaarden. Samtidig sørgede Thuresen i al Stilhed for at holde Borgerne paa rede Haand, hvis der skulde hænde Noget, og Feltmarechal Hans Schack befalede de mange Officerer, som vare fulgte med Adelen, at begive sig hjem til deres Garnisoner, da Kongen agtede at holde Mønstring, saasnart Rigsdagen var tilende. Paa denne Maade opnaaede Hoffet forøget Sikkerhed for sine Planer.

Skridt for Skridt dreves de Konjungerede fremad, hemmeligt opmuntrede af Hoffet og dets Ombud; jo større Adelen Modstand blev, desto mere gennemgribende blev Borgerstandens Forslag. Den 26de September saa man Borgere og Præster i høitideligt Optog begive sig til Slottet for med Forbigaaelse af Rigsraadet personlig at overrække Kongen et Forslag om Lenenes Bortforpagtning, og dette usædvanlige Skridt gjorde et saa stærkt Indtryk paa Adelen, at den ufortøvet gav efter i Konsumptionssagen. Men det var forsilde; en længe næret og i hemmelige Møder mellem Gabel, Nansen og Svane omhyggelig forberedt Plan om at overdrage Kongen Arveret til Kronen var bleven aftalt med Kongens og Hofpartiets skjulte Billigelse - Striden blev med andre Ord fra det finansielle Omraade ført over paa det statsretlige, thi de lavere Stænder havde indset, at der Intet kunde udrettes mod Adelen Modstand uden ved en formelig Omvæltning. Medens Adelen fortabte sig i langvarige Raadslagninger om en Stempelpapirsskat og opskræmmedes ved de Konjungeredes Forslag om Lehnene, indviedes Flere og Flere under Tausheds Løfte i Arveregjeringsplanen, og da et af Adelen snildelig udtænkt Forsøg paa at sprænge Rigsdagen (ved at indgyde Geistligheden Frygt for at den skulde miste sin Tiende) var mislykket, vare alle Forberedelser i Begyndelsen af Oktober trufne til det afgjørende Skridt.

Det var Kjøbenhavnerne, som gik i Spidsen. Den 8de Ok-

*Sjællands Biskop,
den senere Erkebiskop Hans Svane.*

tober 1660 om Morgenen var Hans Nansen samlet paa Raadhuset med Magistraten og de 32 Mænd, hvem han forelagde en ny Stempelpapirsforordning, som Kongen nogle Dage iforveien havde udstedt paa Raadets Opfordring, men som stred afgjort mod Stændernes Ønsker. Man var forbittret og harmfuld over den, og Nansen antydede Veien, man burde følge for at blive den kvit: overdrage Kongen Arveregjeringen og afskaffe det adelige Rigsraad. I Bryggernes Laugshus talte Nansen nogle Timer senere i samme Retning for Borgerstanden, idet han ogsaa her benyttede den nævnte Forordning som Ophidselsesmiddel. I Konventhuset ved Frue Kirke meddelte Svane samtidig Geistligheden »for omhyggelig tillaasede Døre«, at en Plan som den nævnte var fattet, og efter at der var vexlet Bud mellem de to Stænder, samledes de til et Fællesmøde i Laugshuset. Her holdt Svane en begeistret Tale, hvori han opregnede Adelens Synderegister og anbefalede Arveregjeringens Vedtagelse, idet han dog udtrykkelig fremhævede, at det skulde tilkjendegives Hs. Majestæt, at han »allernaadigst vilde behage at erholde hver Stand ved dens tilbørlige Privilegier og ved en skriftlig Revers forsikkre Stænderne, at ved en saadan Forandring det alene skal blive forfremmet og befordret, som kan komme Gud i Himlen til Ære og Riget til Gavn og Gode.« Efter en indtrængende Opfordring af Hans Nansen om ikke at være forsagte, undertegnede samtlige Tilstedeværende Overdragelsesbrevet, som endnu samme Aften blev overrakt Kongen og Rigshovmesteren Jochum Gersdorff til Forelæggelse for Adel og Rigsraad. Det første revolutionaire Skridt var gjort; man havde forladt Forfatningens Grund.

Der synes paa dette Tidspunkt at være indtraadt Raadvildhed og Usikkerhed baade i Raadet og paa Slottet. Raaderne, der vare saa slet underrettede, at de bleve fuldstændig overrumplede, raadsloge hele Natten og den paafølgende Dag uden at kunne komme til et Resultat, og i Kongeborgen grebes de Styrende af Tvivl og allehaande Skrupler. Om Aftenen den 8de Oktober blev Slotsvagten forstærket, thi Ingen kunde

vide, hvad Adelen, der havde et stort Antal Tjenere i Byen, kunde finde paa, skjøndt man havde vundet den Øverstkommanderende for Tropperne, Feltmarechal Hans Schack, for Planen. Kongen blev bearbejdet fra de forskjelligste Sider; man forestillede ham, at Ingen, allermindst de ufri Stænder, kunde rokke ved Haandfæstningen, at Rigsdagen overskred sin Competence, eftersom den kun var valgt paa et finantsielt Program, at der maatte befrygtes alvorlige indre Uroligheder efter et saadant vitterligt Forfatningsbrud, og endelig at de fremmede Magter sandsynligvis ikke engang vilde tillade Omvæltningen. Det fortælles, at Kongen, overvældet af Situationens Alvor, skal have sagt til Gabel: »Det var Altsammen kun Kvakleri mod hans Intriguer; de fremmede Magter vilde dog understøtte Adelen; selv den keiserlige Gesandt havde stærkt emploieret sig mod Souveraineteten.« For Kjøbenhavns Indbyggere saavel som for de to Stænders Menige forblev denne Vankelmodighed dog naturligvis en Hemmelighed.

De Konjungerede ventede forgjæves paa Raadets Svar. Tirsdagen den 9de Oktober hengik, uden at et saadant indtraf, men paa denne Dag kom det til et mindeværdigt Opttrin, som mere end noget Andet viser, hvor stærk Spændingen var. Paa Slotsbroen mødtes tilfældigvis Borgerstandens og Adelsstandens Førere, Hans Nansen og Otto Krag. Den Sidste pegede da med en truende Mine op paa Blaataarns Fængsler og sagde: »Kjender I det?«; Borgmesteren pegede da paa Frue Kirketaarn, hvor Stormklokken hang, og svarede ufortøvet: »Og hvad hænger saa der?« Begge Parter følte, at man var inde paa Magtspørgsmaalet. Det feiler iøvrigt ikke, at Borgerstandens og Gejstlighedens vigtige Beslutninger hurtigt kom til Indbyggernes Kundskab, saa at Tusinder af Mennesker den følgende Dag vare forsamlede paa Slotspladsen, da de Konjungerede i høitideligt Optog begav sig fra det islandske Kompagnihus til Renteribygningen foran Slottet, hvor Rigsraadet havde sin Forsamlingssal, for at aftvinge det et Svar. Kongen og Dronningen viste sig i Kongefløiens Vinduer, og Jubelen var uhy-

re, men Rigsraadet kom med Udflugter. Om Eftermiddagen gjentog den samme Scene sig, men Raaderne havde nu samlet sig sammen til et Afslag. De erklærede, at Rigsdagen hverken kunde raadslaa eller beslutte i et saadant Anliggende, eftersom de Deputeredes Fuldmagter ikke bemyndigede dem dertil, at man ei burde "forglemme sine Naboer, som søgte at nytte enhver Leilighed", at Rigsraadet nok selv skulde sørge for Kongehusets Bedste, og endelig at Forslaget var ganske uhørt i Danmark og slet ikke stemte med Kongens Villie. »Paa en Tid saa farlig som denne kunde Rigsraadet umulig give sit Samtykke til saa usædvanlig og unødvendig en Sag.«

Efter et skarpt Ordskifte mellem Otto Krag og Biskop Svane, begav Stændernes Udvalgte sig op paa Slottet, hvor de modtoges af Hannibal Sehested og indlodes i Drabantsalen. Kongen, Dronningen og den unge Prinds Christian mødte personlig, og Majestæten modtog takkende Stændernes Brev om Arveregjeringens Overdragelse, idet han dog bemærkede, at han først maatte tale med Raadet. Han havde aabenbart endnu ikke bestemt sig. Samme Aften overrakte Borgerstanden en Indstilling paa Slottet, om at de ledige Pladser i Rigsraadet maatte blive besatte med Geistlige og Borgerligfødte, og at disse overhovedet maatte faa lige Adgang med Adelen til alle høie Embeder, med andre Ord, at Kjøbenhavns Privilegier maatte blive udvidede til hele Landet. Bestræbelsen var altsaa særlig rettet paa borgerlig Lighed; Ingen tænkte paa, at den vilde føre til Frihedens Undergang; Ordet: Enevoldsmagt var end ikke blevet nævnt. Men saa farlig var Situationen, at Vagterne paa Volden og i Gaderne bleve forstærkede, og at Ingen fik Lov til at komme ud af Staden uden Passerseddel fra Borgmester Nansen. I alle Stadens Qvarterer fik Borgervæbningen et Vink om ufortøvet at gribe til Vaaben, naar Stormklokken hørtes.

Det kritiske Tidspunkt var indtraadt, thi den 11te Oktober besluttede Kongen sig til det afgjørende Skridt, overtalt, som det synes, af Dronning Sophie Amalie, Hannibal Sehested, Gabel og Lenthe. Han lod Raadet vide, at »han vilde lade sig

udraabe til Arvekonge af de borgerlige Stænder og siden handle med de Øvrige om Resten; hvis der kom Noget efter, vilde han være undskyldt.« En rasende Forbittrelse greb nu Adelen; den erklærede, at »den ikke vilde give efter, om det saa skulde koste Liv og Gods«; den erklærede hele Fremgangsmaaden for ulovlig, brugte Skjældsord mod »Kanaillerne, de forbandede borgerlige Hallunker, som ikke fortjente at bære andet Vaaben end en Alen«, og truede med, at det skulde koste Blod. Men Adelsstanden manglede Førere og Kraft til at gjøre Alvor af sine Trusler; i al Hemmelighed besluttede den at forlade Byen og sprænge Rigsdagen. Planen skulde iværksættes den 11te Oktober ved den unge Jørgen Rosenkrands's Begravelse. Men Kongen, som itide blev underrettet herom af den senere Rigsadmiral Henrik Bjelke, en af de faa Adelsmænd, der stod paa Hoffets Side, nølede ikke længere; Staden blev erklæret i Belejringsstilstand, samtlige Porte bleve lukkede, saa at Ingen kunde komme ud eller ind, Skibene i Havnen bleve lagte fra Bolværkerne og Vagterne yderligere forstærkede, medens der blev truffet Forholdsregler til at kue ethvert Opstandsforsøg med Magt. Kjøbenhavn frembød paa denne Dag et overordentligt Physiognomi; den syntes at være tynget og knuget af hin ejendommelige ildevarslende Stilhed, der pleier at gaa forud for blodige Omvæltninger; det daglige Livs Forretninger gik istaa som ved et Trylleslag, Boderne bleve lukkede, og Gaderne stode tomme; kun af og til hørtes alvorsfulde Kommandoraab, naar Militairet og Borgervæbningen marcherede til Allarmpladserne. Adelen raadslog i Holmens Kirke; man lyttede i ængstelig Spænding efter Stormklokken, og saa uhyggelig blev Stemningen, at Kongen ved Trommeslag lod forkynde i Gaderne, at Alle skulde være uden Frygt og blot passe deres daglige Dont. Der hengik nu nogle forventningsfulde bekymrede Dage, i hvilke Adelen og Raadet søgte at slippe for saa billigt Kjøb som muligt, eller idetmindste afpresse Kongen Løfter med Hensyn til den fremtidige Regjeringsform, uden at dette dog lykkedes. Lørdagen den 13de Oktober faldt Ade-

len endelig tilføie, og i et høitideligt Møde i den grønne Sal paa Slottet overdrog Stænderne og Raadet Kong Frederik den Tredies Hus Arveret til Thronen baade paa Sværd- og Spinde-siden. Revolutionen var i det Væsentlige fuldbyrdet, vel ikke uden Tvang, men dog uden Blodsudgydelse, og der herskede almindelig Jubel blandt de lavere Stænder, skjøndt disse - som Hammerich bemærker - ingenlunde vare paa det Rene med, hvad der i Grunden var vedtaget, og hvorledes Sagerne stode.

Allerede Dagen efter det afgjørende Skridt traadte et af Kongen nedsat Udvalg sammen for at raadslaa om Rigets fremtidige Forfatning, thi efter at Haandfæstningens vigtigste Bestemmelse var kuldkastet, kunde den ikke opretholdes uden gennemgribende Forandringer. Udvalget bestod af 4 Rigs-raader, 4 Adelsmænd og 12 af de andre Stænder, deriblandt en Deputeret fra Universitetet, (der hidtil havde vist sig uvilligt mod Hoffets Planer), Professor Villum Lange, Biskop Svane og fra Kjøbenhavn: Borgmestrene Hans Nansen og Christoffer Hansen samt Stadshauptmand Frederik Thuresen. Der blev netop paa denne Dag, som var en Søndag, holdt Takke-gudstjeneste i alle Byens Kirker, fordi »den grundgode Gud havde lyksaliggjort det kongelige Hus«, hvorhos »den samme gode Gud flittig anmodedes om at ville velsigne det velbe-gyndte Værk til en god og lykkelig Udgang udi god Enighed og Hjertens Samdrægtighed«. Umiddelbart efter Gudstjene-sten samledes Udvalget i det grønne Gemak paa Slottet, men kom ikke til Enighed den Dag; det blev imidlertid klart, at Tanken om Haandfæstningens Tilintetgjørelse og et Diktatur var modnet, thi da Professor Villum Lange kom for Skade og paaviste Nødvendigheden af en Forfatning og vel ogsaa af en skriftlig Forsikkring fra Kongen, fik han et Vink om i Frem-tiden at holde sig borte fra Møderne. Stemningen i Udvalget var delt; Alle mente vel, at Kongen skulde løses fra sin Ed paa Haandfæstningen, men Nogle vilde have en ny skriftlig Revers fra ham, Andre med Svane som Fører gjorde gjældende, at »man ikke paa éngang kunde løse og binde Kongen«. Efter

nogle skarpe Sammenstød og en begeistret Tale af Svane for det kongelige Hus og dets naadige, sagtmodige og fornuftige Chef, der altid havde ført en gudfrygtig og mild Regjering, og til hvem man kunde nære ubetinget Tillid, foresloges det at give Majestæten frie Hænder og overlade Afgjørelsen »under hans frie Magt og Enevoldsherredømme.« Henrik Bjelke, Hans Schack, Nansen, Thuresen og Andre sluttede sig ufortøvet hertil; de Øvrige fulgte efter, og den enstemmige Erklæring vedtoges, at »Hans Majestæt sin Ed eftergives og Haandfæstningen overleveres, i al Underdanighed formodendes, at Hans Majestæt derimod lader formere en Reces, som den kan være ham, Riget og enhver Stand til Gavn og det gemene Bedste.« Med andre Ord: der overdroges Kongen et foreløbigt Diktatur i den Forudsætning, at han bagefter skulde oktroiere en Forfatning. Stænderne godkjendte Beslutningen og fraskrev sig herved selv Friheden; Enevoldsmagten var indført, thi den forventede Forudsætning blev ikke til Virkelighed. Sjelden er et større Resultat opnaaet ved saa smaa Midler og med saa liden Anstrengelse - »man kan, skriver Hiøring i »Leires Politici«, ikke noksom fuldendte sig derover, hvor snart det gik til Forandring og blev omkert i en anden Form.«

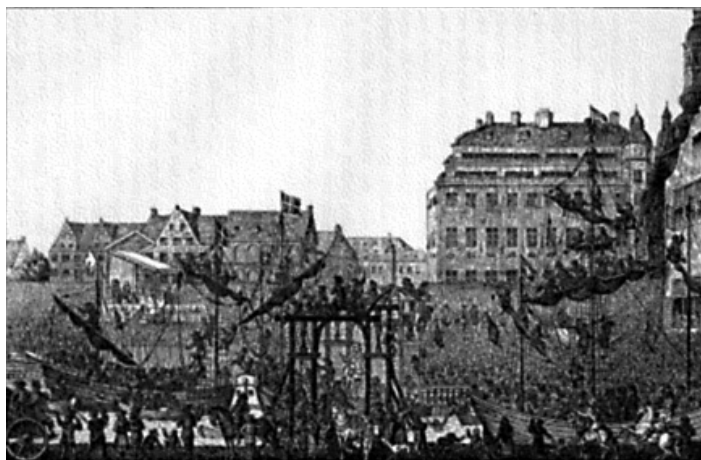
Den 17de Oktober om Morgen Kl. 9 modtog Kongen Stænderne i Audients paa Slottet, hvor Peder Reetz med en sirlig Tale overleverede Kongen den kasserede Haandfæstning. Denne takkede, bar Dokumentet ind i sit Gemak, men kom strax ud igjen og lovede naadigt, at han skulde indrette Alt, saaledes at enhver Stand skulde blive fornøiet, og ingen af dem nogen Tid fortryde, hvad de havde samtykket og indgaaet. Om Eftermiddagen blev paa alle Gadehjørner og Torve udraabt, at den høitidelige Arveylding, hvortil der i flere Dage var blevet truffet omfattende Forberedelser, skulde finde Sted den næste Dag, Torsdagen den 18de Oktober.

Høitideligheden afholdtes under aaben Himmel paa Slotspladsen under uhyre Tilløb. Foran Børsen var opreist et »Theatrum« eller Brædestillads, overtrukket med rødt Klæde, med

Thronstole for Kongen og Dronningen og Siddepladser for Prindserne, Prindsesserne og Rigsraaderne. Endel Rytteri, der havde ligget i Omegnen, blev om Morgenen trukken til Byen for at paradere, og Garnisonen saavel som Kongens Livregiment og Borgervæbningen »i fuld Mundering med Stormhuer paa Hovedet og Bryststykker for Brystet« var opstillet paa Pladsen. Stadshauptmand Frederik Thuresen stod forrest, bag ham alle Stadskaptainerne i Linie paa det Pynteligste udstaffede, hver for sit Kompagni. »Og var det ret en Hjertens Lyst at høre og se. Her holdt ved den ene Side det ganske Rytteri, som var herudi Byen med deres Trompeter og Hærpauker og den hele Formiddag, indtil Majestæten kom neder af Slottet, blæsedes og spillede. Her var saadan en Mængde Folk som Spektatorer, at alle Huse, Døre, Vinduer, Lofte op og neder vare ovenfulde, ja end op i Masterne og Mersene paa Skibe og Skuder, som laa udi Stranden der lige for Palladset. At vi maatte undre, hvor saadant et Stykke Folk var i denne By, og de kunde opholdes saa rundelig.« Hosstaaende Fremstilling efter et Maleri af en ubekendt Kunstner paa Rosenborg er set fra nuværende Gammelstrand; i Forgrunden er Holmens Bro, den daværende Nybro; Baggrunden dannes af nogle adelige Gaarde i nuværende Slotsholmsgade, endvidere ses Henrik Müllers prægtige Boldhus paa Hjørnet, Tøihuset længere tilbage, Slottets Kongefløi med et lille Stykke af Blaataarn, og foran dette, yderst tilhøire, den gamle Renteribygningens Endefacade.

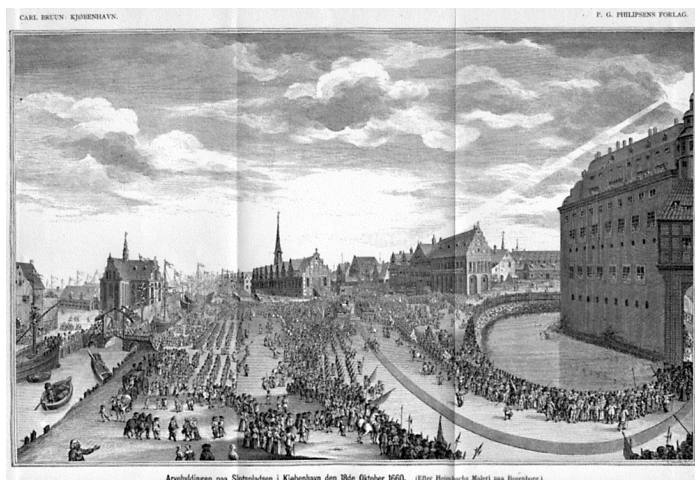
Stænderne, der skulde deltage i Optoget, samledes iforveien, Adelen i Holmens, de geistlige og borgerlige Deputerede i Nikolai Kirke, og begav sig in corpore ind i den indre Slotsgaard og derfra op i Drabantsalen, hvor de ordnede sig. Klokken lidt over Tolv satte Processionen sig i Bevægelse og kom ud af det gamle Porttaarn under Folkets Jubel med Trompeter og Hærpauker i Spidsen. Forrest gik Ridderskabet, derefter Hofmarechallen og Overskjænken med lange Stave, Hof- og Kancellijunkerne samt to kongelige Herolder i Rødt med Rigsvaabnet paa Kjortelen og Spir i Hænderne. Rigsæb-

let, Sværdet, Sceptret og Kronen bares af de høieste Embedsmænd, og umiddelbart efter Regalierne fulgte Kongehuset under en mægtig rød Silkehimmel med Sølvfryndser, der bares af sexten Adelsmænd. Kongen gik alene foran, derefter Dronningen med Kronprinds Christian ved Siden og endelig de øvrige kongelige Børn. Toget sluttedes af Rigsraaderne, »det adelige Hof-Fruentømmer«, Geistligheden og Professorerne ved Universitetet, det kjøbenhavnske Borgerskabs og de øvrige Kjøbstæders Deputerede, og tilsidst en Hob Amagerbønder, som skulde forestille den fjerde Stand i Riget. Da Alle havde indtaget de for dem bestemte Pladser, og Regallerne vare blevne anbragte paa et lille Rord ved Kongens høire Haand, raabte Herolden tre Gange med høi Røst til Lyd, hvorpaa Peder Retz i Rigshovmester Jochum Gersdorfs Forfald (thi denne havde syg og lidende maattet lade sig bære hen til Pladsen) holdt en Tale og paa Kongens Vegne takkede Stænderne »for deres underdanigste Affections Bevisning«. Han lovede, at Hs. kongelige Majestæt »ikke aleneste vilde regjere som en christelig Arvekonge og naadig Herre, men endogsaa med det Allerførste vilde lade oprette og forfærdige saadan en Regjerings Form

*Arvehyldingen paa Slotspladsen.
Efter et Maleri paa Rosenborg.*

og Maade, at alle Hs. kgl. Majestæts Arveundersaatte i disse Kongeriger skulde hos Hs. kgl. Majestæts Arvinger og Efterkommere have en christelig og mild Regjering at forvente og derpaa fuldkommelig være forsikkrede.« Derefter oplæstes den nye Ed, som Intet indeholder om Enevoldsmagten, men kun lover Troskab mod Kongen som »Arvekonge og Herre«, og samtlige Rigsraader, Adelen, Gejstligheden, Professorerne, Borgernes Deputerede og Bønderne aflagde Eden med oprakte Fingre i forskellige Hold, knælende paa en med rødt Klæde overtrukken Skammel. Bagefter »blev det allernaadigst tilladt at kysse begge Deres Majestæters Hænder, hvilket med den allerstørste og underdanigste Ærbødighed af Enhver især skete, hvorefter de for Prindserne og de andre kongelige Børn gjorde hver en dyb Reverents.« Af Amagerbønderne fik kun En Lov til at give Kongen og Dronningen Haanden, nemlig Svend Gyngge fra Dragør, den samme, som blev staaende foran Kongeparret og med høi Røst sagde: »Gud give, han nu faa Skam, som ikke holder Ord, Frederik.« Saasnart Hyldingen var forbi, blev Stykkerne løste tre Gange rundt om Byen og

*Arvehyldningen paa Slotspladsen
i Kjøbenhavn den 18de Oktober
1660.
(Efter Heimbachs Maleri paa
Rosenborg)*

paa Flaaden; samtlige opstillede Tropper afgav Salver, og Folket sloges og reves om Thronstilladset og Klædet, der laa helt hen til Slotsporten og efter Skik og Brug gaves til Pris. Selve Ceremonien er smukt gengiven i hosstaaende Billede efter et Maleri paa Rosenborg af Heimbach. Den syge Rigs-kantsler Jochum Gersdorff ses i en Bærestol, idet han føres bort fra Handlingen; fra Skyerne kommer en smigrende Solstraale ned over det kongelige Hus.

Dagen endte med en prægtig Banket i Riddersalen eller den store Dandsesal paa Slottet, hvor der var dækket til 300 Personer. Alle Stænderne, som havde aflagt Eden, vare indbudte, og Majestæterne tilligemed de kongelige Børn sad øverst i Salen ved et særskilt Bord. Hver Gang der blev drukket en Skaal, gaves der Salut fra tre Kanoner. Da Maaltidet var tilende, og en Page havde læst fraborde, forlod Dronningen, Damerne, Biskopperne og Geistligheden Taffelet, men Kongen og Kronprindsen blev og gik med lange høie Spidsglas i Hænderne ned til Borgmestrenes og Raadmændenes Bord, drak dem til, spøjte med dem og udmærkede dem paa alle Maader. Navnlig havde Kongen »en lang og sagte Diskurs med Borgmester Hans Nansen og Hannibal Sehested, hvilken Diskurs altid var mild og latterlig«, og det varede tre Timer til, inden man brød op. Man drak saa tappert, at Hans Nansen tilsidst blev beskjenket, hvorfor han ansaa det for klogest at absentere sig i Stilhed. En Byfoged og en Borgerofficer lodse ham ned af Trapperne ud paa Slotspladsen, hvor de satte ham i hans Vogn, og i stort Optog, ledsaget af en Afdeling af Borgervæbningen og sin Svigersøn, Borgmester Finn Nielsen, kom han hjem til sit Hus i Snaregade. En Deltager skriver: »Klokken Tolv om Natten kom jeg til mit Logement, og endtes, Gud være lovet, dette Værk saaledes med Glæde og uden al Klammer og Mytteri.« Allerede den følgende Dag hævedes Beleiringstilstanden, Kjøbenhavns Porte aabnedes paany, og Staden fik hurtigt sit gamle Udseende. Det strømmede naturligvis ind med Lykønskninger; endel Fanger paa Bremerholm

løslodes, paa Universitetet holdt Thomas Bartholin en Oratio Panegyrica, og Bording skrev sit »Frydeskrig« til Majestæten.

Det er karakteristisk, at Arvekongen ufortøvet tog Hæren og Flaaden under sin direkte Kommando, og at han allerede den 25de Oktober fandt Anledning til at udstede et nyt Ceremoniel, ved hvilket Adgangen til hans Person vanskeliggjordes for Menigmand. Rigsraadets Archiv blev ført op paa Slottet; Adelsvælden var definitivt knust. Man var aabenbart ikke ganske paa det Rene med, hvad der egentlig var sket, thi da den hollandske Gesandt nogle Dage efter Arvehyldingen spurgte Rigshovmesteren, om han endnu beklædte denne Stilling, og om Rigsraadet endnu var Rigens Raad, havde han intet bedre Svar at give, end at han ikke vidste det. Den 30te Oktober aftakkedes Borgervæbningen, som vel hidtil havde været Kongens bedste Støtte, men maaske i Fremtiden kunde blive besværlig. Ceremonien foregik med stor Højtidelighed. »Alt Borgerskabet, ligesom det var brugt i denne Tid med Trommer og flyvende Faner, med Feltskærere og alt Tilhørende, stillede sig paa Volden, hver paa sin Post, saa og paa Torvet og Raadhuset. Derfra marcherede de, et Kompagni efter det andet, ned over Gammeltorv, om ad Raadhuset, ned ad Vimmelskiftet, over Amagertorv hen paa Slotspladsen, om ad den Løngang fra Kongens Gemak ned ad Provianthuset. Det sidste Kompagni og den sidste Fane var Brandmestrene og deres Svende med alle de Instrumenter, som de havde brugt i denne Beleiring. De kom ordentlig frem med Hakker, Øxer, Læderspande, Baadshager, Hamre og Tænger, de havde til de gloende Kugler at trække ud, saa og med Sprøiter og andre Instrumenter med flyvende Faner og Trommer. Der de vare nu alle stillede udi Geled, hver for sin Fane, kom Majestæten ud fra Stalden ridende paa sin Hest, og Feltmarechallen fulgte ham, og red de rundt om alt Folket; siden red de tilbage igjen hen for Provianthuset; der havde Feltherren Taksigelse til Borgerskabet paa Kongens Vegne for tro Hjælp i denne Tid. Der den Taksigelse var endt, neiede Hs. Majestæt med blottet Ho-

ved for Borgerskabet og dermed red fra dem, men Feltherren red langs frem for hvert Kompagni med aabent Hoved og takkede dem alle og red aabenhovedet for alle Mand hen til Stadspporten. Dermed blev Trommen rørt, og Borgerskabet gav tre Gange Salve. Saa tog Fændrikken for hvert Kompagni Flaget af sin Fane og vandt det om Stangen og gik hver til sin Kaptain, og fulgtes Kaptainen og Fændrikken saa med hverandre efter Trommen hen op for Kaptainens Dør. Siden den Aften gjorde hver Fændrik sine Officerer et Kollats og Gjæstebud.«

Rigsdagen forblev inde, rimeligvis indtil henimod Slutningen af December, og fremkom med en hel Række Indstillinger om Finantserne, Lehenes bedre Benyttelse, Lighed i Byrder og Æresposter for Alle, Forslag til Vornedskabets Ophævelse, til Stædernes Opkomst o. d. En Hovedskat blev bevilget saavel som en Stempelpapirsskat; ogsaa om Fordelingen af Indkvarteringsbyrden førtes en hel Række Forhandlinger. Den 15de November aflagdes der ny Arvehyldingsed paa Slottet af Repræsentanterne for dem, der ikke havde været med forrige Gang, ved hvilken Leilighed Bønderne mødte talrigt. Det var altsaa et Supplement til den første Arvehylding og fandt Sted paa lignende Maade, men Ceremoniellet var noget stivere, thi Ingen blev stædt til Haandkys, der holdtes intet Gilde, og Alt foregik indenfor Slottets Enemærker. Det er blevet optegnet, at Bønderne istedetfor at nedlade sig paa den Skammel, der var opstillet, »fulde paa Knæ paa det bare Gulv« af lutter Ærbødighed, men dette hindrede dem dog ikke i samme Dag at overrække Kongen »et Memorial, som var temmelig hart stilet mod Adelstanden« og dens Overgreb.

Skjøndt der i Løbet af Oktober og November var indkommet Stadfæstelse paa Arvehyldingen fra adskillige Kjøbstæder, og Haandfæstningen éngang var kasseret, blev der dog ved denne Leilighed til yderligere Sikkerhed for Kongens ny erhvervede Magt underskrevet et »eget Instrument« om Haandfæstningens Kassation af samtlige Tilstedeværende med den nye Rigens Drost Jochum Gersdorf, Rigsskatmester Hannibal

Sehested og Kantsleren Peder Reetz i Spidsen. Administrationen ordnedes derpaa i kollegial Form, idet hele Statsstyrelsen henlagdes under saakaldte Kollegier (svarende til Nutidens Ministerier), hvert bestaaende af et Antal Raader og endel underordnede Embedsmænd. Istedetfor det gamle Rigsraad kom to Kollegier: Statskollegiet (svarende til det nuværende Statsraad), der fik Lokale i Renteribygningen foran Slottet, og Høiesteret, den øverste dømmende Myndighed, som altsaa nu skiltes fra Forvaltningen. Den sidste fik Lokale i Herredags-salen paa Slottet, hvorimod Kancellikollegiet, under hvilket alle Justits-, Kirke- og Undervisningssager sorterede, tilligemed Skatkammerkollegiet eller Rentekamret, der bestyrede Finantstvæsenet, ogsaa anbragtes i den gamle Bygning paa Slotspladsen ud til Kanalen. Den blev vistnok udvidet ved denne Leilighed og blev først nedbrudt i 1722, da Kollegierne flyttedes over i den nuværende Kancellibygning (den »røde« Bygning). Krigskollegiet saavelsom Admiralitetet (der allerede var oprettet i 1655) fik Plads i et af Kongen erhvervet Privathus ved Holmens Laage (Indgangen til Holmen). Denne Bygning ses paa Heimbachs Arvehyldingsbillede som et to Etages Hus bag Holmens Kirke. Her havde ogsaa det senere i 1668 oprettede første Kommercekollegium, bestemt til at fremme Handel og Industri, sine Lokaler. Kollegierne havde dog ingen afgjørende Indflydelse paa Regjeringsanliggenderne og kunde ikke udøve nogen selvstændig Myndighed; de vare i Et og Alt afhængige af Kongen og underkastede hans Villie og Skjøn. Dog opnaaede de lavere Stænder en i Øjeblikket væsentlig Del af det Tilstræbte, nemlig borgerlig Lighed, thi saavel i Statskollegiet som i de øvrige Regjeringsraad blev Middelstanden næsten ligesaa talrig repræsenteret som Adel og Rigsraad. Svane, der blev Erkebiskop, Hans Nansen, der blev den første Præsident i Kjøbenhavn, Gabel, Lenthe og mange Andre fik Sæde i flere af Kollegierne; saaledes vare de to førstnævnte baade Medlemmer af Statskollegiet og Høiesteret, Stadshauptmand Thuresen blev Assessor i Krigskollegiet, Henrik Møller blev

Rentemester, og flere af Universitetets Professorer havde Sæde i Kancellikollegiet. Overhovedet blev den borgerlige Stand paa alle Maader trukken frem og smigret, overvældet med Gaver og protegeret, hvilket dog ikke formaaede at dæmpe dens senere Misfornøjelse.

Der var hidtil Intet foregaaet, som i og for sig var uforeneligt med Ständerinstitutionens fortsatte Bestaaen, og Kongen havde ved at høre paa Rigsdagens Indstillinger og modtage dens Bevillinger flere Maaneder efter Arveregjeringens Overdragelse selv anerkjendt dette, i hvert Fald ladet Befolkningen blive i den Tro, at han vilde bruge Diktaturet til at oktroiere en ny Regjeringsform og ordne Forfatningen i Overensstemmelse med Stændernes Ønsker. Men den 10de Januar 1661, efter at Ständerne havde forladt Byen, betraadte Kongemagten definitivt Absolutismens Vei, idet Arveenevoldsakten blev omsendt til Underskrift i hele Landet. Heri erklærede Underskriverne, at de »utvungne, uden Kongens Tilskyndelse, Anmodning eller Begjæring, af egen fri Villie og gode Betænken- de have tilsvoret Kongen og hans ægte Livsarvinger af mandlig og kvindelig Linie Arverettighed til Danmarks og Norges Riger samt alle jura majestatis, absolut Regjering og alle Regalia.« De sværge ham derfor Troskab som »absolut souverain Arveherre og Konge«, og stille »udi Hs. kongelige Majestæts egen naadigste Villie, ikke alene hvorledes Regjeringen herefter skal anstilles, men endogsaa Successionen bekvemmeligst skal forsynes, hvilken sidste Villie skal være dem og deres Posteritet som en fundamental Lov og offentlig Forordning.« Dr. Fridericia bemærker, at dette Instrument vel i Formen var en Stadfæstelseserklæring, men i Realiteten noget Nyt, eftersom Kongen ubetinget stod langt friere end hidtil; A. D. Jørgensen sammenligner det med et moderne Plebiscit som Stadfæstelse af et fuldbyrdet Statscoup. Det fremgaar ogsaa af samtidige Beretninger, at man begyndte at forstaa Sammenhængen og var misfornøjet dermed. Fem Aar efter, den 14de November 1665, underskrev Kong Frederik et af Peder Schumacher

forfattet politisk Testamente, den saakaldte Kongelov, hvori Arvefølgen nøiagtigt fastsattes, og det paalagdes samtlige Efterfølgere paa Thronen til evige Tider ubrødelig at vaage over Enevælden i videste Forstand. Den Magt, Stænderne havde overdraget Kongen ved Arvehyldingen, forklaredes nu saaledes med Kongelovens egne Ord: »Danmarks og Norges Enevolds Arve-Konge skal være herefter og af alle Undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og høieste Hoved her paa Jorden over alle menneskelige Love, og der ingen anden Hoved og Dommere kjender over sig enten i geistlige eller verdslige Sager uden Gud alene«, hvorpaa det senere hedder, at »Alt, hvis om en absolut souverain christen Arve-Konge kan til Bedste siges eller skrives, det skal altsammen ogsaa om Danmarks og Norges Enevolds Arve-Konning udi den yndeligste og bedste Mening forklares og udtydes.«

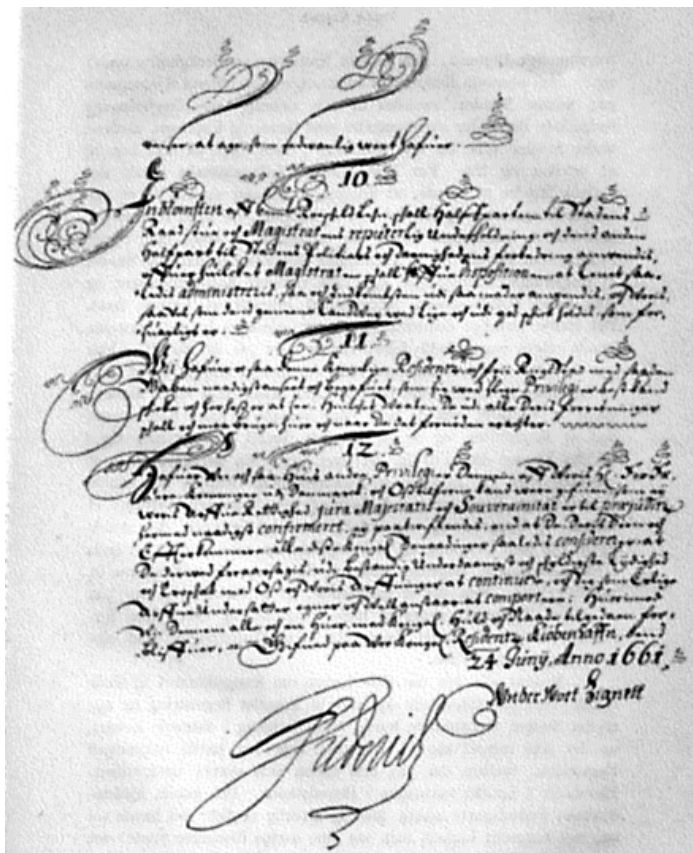
Det gik selvfølgelig ikke an at undertrykke Stændernes Privilegier helt, thi de vilde alle have reist sig derimod, og Kjøbenhavnerne havde ofte nok vist, at de ikke vilde give Afkald paa dem. Hovedstaden blev ogsaa bedst betænkt, da de nye Privilegier udstedtes den 24de Juni 1661, thi vel fik Adelen nogle af sine sociale Rettigheder fornyede, deriblandt den betydningsfulde Hals- og Haandsret over sine Bønder, men der forbeholdtes den ingen Ret til Deltagelse i Statsstyrelsen; Geistligheden og Kjøbstæderne opnaaede nogle Særrettigheder, men langt fra i det forventede Omfang, og Kapitlerne saavelsom Universitetet fik Intet. Kun Kjøbenhavn beholdt sin Kommunalforfatning og sin Stabelret, som det udtrykkelig siges, fordi det »udi sidste besværlige Krigstid og særdeles udi den haarde Beleiring sig imod os og vores kongelige Hus saa tro og lydig og mod vores Fjender saa modig og tapper betjent, som det den nulevendes Verden nok som er bekjendt og vitterligt«, og fordi »saadan deres underdanigste og skyldigste Troskab og tapper Modighed til deres evige Berømmelse Posteriteten, saalænge Verden staar, kan notificeres.«

Kjøbenhavns Privilegier af 24de Juni 1661, hvortil Ori-

ginalen den Dag idag opbevares i Raadstuarchivet paa Pergament med vedhængende Segl i en svær Sølvkapsel, og af hvis sidste Side med Kongens egenhændige Underskrift der her gives et Faksimile, ere ikke absolut identiske med Privilegierne af 24de Marts. I den Paragraph, hvori det fastsættes, at der ikke skal paalægges Byen høiere Told end Adelen, er f. Ex. Bestemmelsen om Borgernes fornødne Samtykke dertil udeladt. Det fik naturligvis ingen Betydning, at Kjøbenhavn vedblev at være en fri Rogens Stand, der skulde give Stemme og deliberere med de andre Stænder, »naar vi godt befinder Stænderne at sammenkalde«, thi dette blev ikke mere fundet godt. Derimod blev det endelig fastslaaet, at Magistraten sammen med 32 af de »bedste og fornemste Borgere« skulde handle og slutte om Stadens og Menighedens Bedste samt dens Indtægt og Udgift, hvorhos den øverste Borgmester, der nu fik Titel af Præsident, tilligemed en af de andre Borgmestre og to af de 32 Mænd altid skulde have fri Adgang til Kongen. Kjøbenhavnerne beholdt ligeledes deres i de tidligere Privilegier hjemlede Ret til at erhverve adeligt Jordegods og »nyde med Adelen lige Tilgang til Officia og Honores, naar de dennem med deres Kapacitet og Kvaliteter dertil kan gjøre kapables og meriterede«, og hvad der var endnu betydningsfuldere, Byen beholdt sin Stabelret, det vil sige: sin Eneret til at indføre Varer fra Udlandet til Sjælland og omvendt, hvilket den dog skulde dele med en anden sjællandsk By. Dette for de andre Kjøbstæder saa overordentlig skadelige Privilegium stod dog ikke længe ved Magt; allerede i 1689 var det hævet. Værdifuldere var den Gave, som Kongen skjænkede Byen til evindelig Eiendom, nemlig Roskilde Lehn (det nuværende Bidstrup Gods), thi skjøndt det for Øjeblikket neppe havde synderlig Værdi, blev det med Tiden et indbringende Aktiv. Det bestemtes, at Halvparten af Godsets Indtægter skulde anvendes til Raadstuen og Magistratens reputerlig Underholdning, den anden Halvdel til »Stadens, Politiers og Menighedens Forbedring«. Endelig fik Kjøbenhavn ved denne Leilighed det Vaaben, som benyttes den Dag idag og er

gjengivet som Titelbillede til nærværende Bogs første Del. Det karakteriseres som et Vaaben, »som sig ved slige Privilegier bedst kan skikke« og blev endog i 1662 besunget af Purrvius i »Ewig grunende Ehrenkrone poetisch erfunden zu verhoffentlichem Gefallen, ja zum unaufhörlichen Ruhme im Tempel der unsterblichen Famæ aufgehencket.«

Privilegierne af 24de Juni 1661 fik ikke den Betydning for Kjøbenhavns frie Udvikling, som Borgerne havde ventet, thi

Den sidste Side af Privilegierne af 24de Juni 1661. (Efter Originalen i Raadstuarchivet).

Enevoldsmagten yndede overhovedet ikke, hvad der havde Skin af Selvstyrelse. Stadens Opkomst og dominerende Stilling, der skaffede den Navn af »en Blodigle paa Statslegemet«, skyldes andre Forhold, og det er derfor ikke korrekt, naar Privilegierne senere kaldes »det navnkundige Diploma, paa hvilket Kjøbenhavns Herlighed grunder sig.« Den absolute Kongemagt begunstigede utvivlsomt Kjøbenhavn paa mange Maader, saaledes at den virkelig blev »Regjeringens forkjælede Barn, der overdængedes med Gaver og Kjærtegn, medens andre Stæder vare sig selv overladte«, men Byen fik ikke Lov til at udvikle sig frit. For Kjøbenhavns Vedkommende havde det vistnok Mindre at betyde, at Kongen forbeholdt sig Ret til at udnævne Borgmestre og Raad i alle Kjøbstæder, thi siden 1536 havde han faktisk besat disse Poster her, men Byens Stilling som Hoved- og Residentsstad medførte paa naturlig Maade, at Regjeringen indblandede sig i alle vigtigere Kommunalsager og ikke tillod nogetsomhelst selvstændigt Initiativ at komme frem. Det eneste virkelige demokratiske Organ, gennem hvilket Borgerne kunde udøve nogen Indflydelse, var og blev »de 32 Mænd«, i hvis nye Artikler af 30te November 1661 der iøvrigt klages stærkt over, at de forsømme deres Pligt og paa ingen Maade tage sig af Stadens Gavn og Nødtørft, som de bør. Man forsøgte at raade Bod herpaa, ved at Magistraten og de 32 udvalgte Mænd konstituerede sig i mindre Klasser eller Udvalg, der hver havde sin særlige Opgave at varetage; der var saaledes en handelskyndig Gruppe, der skulde raadslaa om Kommerciens Befordring, et finantsielt Udvalg, et Havne- og Byggeudvalg, og endelig et Antal Grupper, der skulde holde Øie med Brygning og al Udskjænkning, med Provianteringen, med Vandværket, Bagerne, Møllerne, Slagterne, Haandværkerne og saa fremdeles. Men det er indlysende, at de 32 Mænd, som paa et senere Tidspunkt synes at have suppleret sig selv, ikke formaaede at udrette noget Væsentligt imod Magistratens, end sige mod Regjeringens Villie.

Medens paa den ene Side Læren om Kongedømmet af

Guds Naade med det tilhørende Apparat af kunstlet Begeistring og opstyltet Smiger forbausende hurtig fandt Indgang i dannede Kredse, og det ikke mindst hos de Høilærde, som dog havde bekjæmpet Enevælden, fandtes der paa den anden Side stærke misfornøiede Elementer i Landet saavelsom i Hovedstaden. Det gamle kjøbenhavnske Frihedsparti maatte føle sig alvorlig skuffet; det havde vel opnaaet borgerlig Lighed, men saa sine øvrige Illusioner briste; det økonomiske Tryk vedvarede uforandret, de gyldne Løfter bleve ikke holdte, indvandrede Tydskere fortrængte de Indfødte, nye Skatter udskræves vilkaarligt, Indkvarteringsbyrden formindskedes ikke, Befolkningen var forarmet, og en almindelig Dyrtid forværrede yderligere Tilstanden. I December 1660 plyndrede Soldaterne de kjøbenhavnske Torve og Slagterboderne, hvorom den svenske Resident Duvall skriver fra Kjøbenhavn: »Her er en stor Jammer blandt Soldaterne, som af Hunger bedrive den ene Insolents efter den anden paa Gaderne«, og senere tilføier han: »Borgerskabet er yderst utilfreds, sværger og bander og taler farlige Ord; naar Nogen kun tør tale frit ud, da hedder det: det kan ikke bestaa ret længe, som det nu staar.« Den dybe Misstemning, som herskede mod det nye Regimente, eller, som det hedder i en samtidig Dagbog, over, at »Alt var gaaet saa bagvendt«, forøgedes endyderligere ved den Strenghed, der udvistes mod politiske Modstandere eller mod Folk, som paa en eller anden Maade havde vakt Hoffets Uvillie, thi Enevælden var mistænksom og ængstelig og optraadte ikke sjelden med ufornøden Strenghed. En Borgmester og en Raadmand paa Christianshavn, der havde vovet at hævde Magistratens Kaldsret og havde »pukket mod Kongen«, bleve satte i Blaataarn; Professor Christen Nold blev afsat, fordi han i sin Logik havde anført mellem de sandsynlige Sætninger, som dog ikke vare utvivlsomme, at gode Fyrster hellere bør vælges end fødes, og Hofpræsten Math. Nielsen Foss undgik kun den samme Skjæbne for nogle tvivlende Yttringer om Enevælden ved at tilstille Kongen et ydmygt Undskyldningsbrev. Usømmelig

Tale imod Majestæterne, en Brøde, paa hvilken der er flere Exempler, blev straffet overordentlig haardt; saaledes blev den rige og letsindige Adelsmand Kai Lykke, en formelig Don Juan-Type fra Midten af det 17de Aarhundrede, i Aaret 1661 dømt fra Ære, Liv og Gods for nogle høist fornærmelige Ytringer mod Dronningen i et Privatbrev, der var skrevet fem Aar iforveien. Han unddrog sig Straffen ved Flugt, men den 5te September 1661 blev Dommen fuldbyrdet paa hans Billede. Allerede Dagen iforveien var der »gjort Exekution paa hans Ære"; det vil sige hans adelige Vaabenskjold blev i det grønne Gemak paa Slottet i Høiesterets og en stor Del Tilskuernes Nærværelse sønderbrudt af Bøddelen. En Herold i "Rigens Vaabenrok«, som bar det paa en Trætavle malede Vaaben, forkyndte først høitideligt i Henhold til Dommen, at Kai Lykke »for sin afskyelige Misgjerning fra sin Ære og adelige Stand og Stands Eminents, Prærogativer, Privilegier, Benaadninger, Charge og al Respekt skulde være degraderet.« Derpaa henvendte han sig til Bøddelen og sagde: »Til Kai Lykkes Navns yderste Udslettelse annam dette hans adelige Vaaben, kast det imod Jorden og trød derpaa, bryd det udi Stykker og kast det ud af Vinduet og nedstyrt til Jorden, til evig Vanære, Kai Lykkes adelige og menneskelige Ære for Alles Syn, dog alle Andre, som samme Vaaben kunde føre, uden Præjudice, Eftertale og Skade.« Bøddelen handlede som paabudt, kastede Stykkerne udaf Vinduet paa Pladsen, som ligger henimod Børsen, og spyttede derpaa ud efter dem. Exekutionen den følgende Dag fortjener en nøiere Beskrivelse, fordi den var den første i sit Slags her i Landet og blev iværksat med usædvanlig Pomp. Der var iforveien blevet forfærdiget et Billede af Kai Lykke af Træ og Vox, med blegt Ansigt og sortebrun Paryk og iført fin Kammerdugs Skjorte, sorte nye Raskes Klæder af den Slags, han pleiede at gaa i, nemlig en vid Kjortel à la mode, vide Buxer med Silkebaand rundt om, Knæmanchetter besatte med Kniplinger (»Kanonere«), store Opslag for Hænderne af fint Lærred (»Haandklapper«), et Kammerdugs Klæde bundet om

Halsen med Faveurs (smalle Silkebaand), nye hvide Sko og endelig kridhvide Handsker. Ved Middagstid hentede Bøddelen med sine Knægte Billedet fra Blaataarn, hvor det var hensat, og anbragte det paa en med en hvid Hest forspændt Sluffe. Billedet sad paa Knæ; foran paa Brystet var der hæftet et Papir med Indskriften: »Kai Lykke, dømt for den Høieste-Ret at straffes paa sit Liv saaledes propter Crimen læsæ Majestatis.« Midt paa Slotspladsen holdt 400 Musketerer og Pikenerer samt 200 Ryttere en Plads aaben, paa hvilken et Læs Sand var væltet. Billedet slæbtes herhen, og dets Ansigt vendtes mod det Vindu paa Slottet, hvor Kongen, Dronningen, de kongelige Børn, to unge Prindser af Weimar og Ministrene stod og saa til. Rakkerknægten tog Billedet af Sluffen, satte det paa Knæ i Sandet, løste Halstørklædet, anbragte et Bind for Øinene og stak det lange Haar op under Klædet. Derpaa blev den høire Haand lagt paa en Blok og afhugget; Rakkerknægten tog fat i Hovedhaaret, hvorpaa Bøddelen afhuggede Hovedet i tvende Hug og anbragte det mellem Billedets Ben. Skuespillet var dog ikke forbi hermed; det lemlæstede Billede lagdes paa Ryggen paa Sluffen med det afhuggede Hoved og Haanden mellem Benene, og da det var surret fast, slæbtes det over Holmens Bro langs Stranden hen til Høibrostræde, gennem dette, over Amagertorv og videre ad Vimmelskafte og Klædeboderne til Gammeltorv, hvor Hovedet blev sat paa en Stage, vendt mod Raadhuset og Haanden fastnaglet underneden. Otte Musketerer med brændende Lunter holdt Vagt. Stagen blev staaende i tre Dage, hvorpaa den blev fjernet; i nogle Dage fremvistes Kroppen i Skarpretterens Hus for Penge, indtil den blev begravet under Galgen. Det kan tilføies, at Kai Lykke efter Dronning Sophie Amalies Død i 1685 fik Tilladelse til at vende tilbage til sit Fædreland, hvor han vistnok døde i 1699. Han blev begravet i Bramminge Kirke, men hans Hoved kom i Midten af indeværende Aarhundrede til Kjøbenhavn, hvor det endnu findes i anatomisk Museum.

Denne den første Henrettelse in effigie i Danmark, der

vakte overordentlig Opsigt og Forfærdelse i vide Kredse, og det saameget mere som kun Faa vidste Besked med Kai Lykkes Brøde, blev ikke den sidste. Faa Aar efter havde Korfitz Ulfeldt samme Skjæbne. Efter Fangenskabets paa Bornholm var han ved store Offre bleven udsonet med Kongen, men indlod sig derpaa under en Udenlandsreise i forræderiske Forbindelser med forskjellige Hoffer, navnlig med Churfyrsten af Brandenburg, hvem han tilbød Danmarks Krone. Han fremstillede Forholdene i sit Fædreland i det ugunstigste Lys, idet han falskeligt antydede, at der existerede en organiseret Sammensværgelse mod Kongehuset, som kun ventede paa et gunstigt Øieblik for at bryde løs. Det forstaas let, at Efterretningen herom fremkaldte en formelig Panik, da den naaede Kjøbenhavn gjennem Churfyrsten selv. Frederik den Tredie trak ufortøvet Tropper til Byen, Vagterne paa Slottet og Voldene forstærkedes, man holdt skarpt Øie med alle Fremmede, ja enkelte Gange gik det saavidt, at hele Garnisonen holdtes under Vaaben om Natten, og at Kongen selv blev oppe. I Mai 1663 skriver den svenske Resident Lilliecrona: »I Tirsdags Nat var heri Staden en Al-larm, hvortil Ingen endnu véd den rette Aarsag. Alt Rytteriet stod hele Natten igjennem under Gevær paa Slotspladsen, og alle Poster bleve visiterede af Schack.« Men snart kom det ud mellem Folk, at Ulfeldt pønsede paa nyt Forræderi, og Indbyggernes ophidsede Phantasi overdrev efter Sædvane Faren og foregjøglede dem Syner. Det gik fra Mund til Mund, at en fjendtlig Flaade havde lagt sig for Havnen, skjøndt der ikke var et eneste Skib paa Rheden; man fortalte, at de Sammensvorne vilde stikke Ild paa forskjellige Dele af Byen og under Forvirringen snigmyrde Kongen, opbrænde Flaaden eller sprænge Kjøbenhavns Slot i Luften. Regjeringen, der følte sig alvorlig truet, optraadte med stor Energi; ogsaa i Provindserne blev der lagt stærke Troppeafdelinger, og ved alle Europas Hoffer gjordes der Skridt for at faa Ulfeldt og Leonora Christina udleverede. Det er bekjendt, at den sidste ved et kronet Hoveds, den engelske Kong Carl den Andens ligesaa utaknemmelige som

skamløse Bistand faldt i Hænderne paa den danske Regjering og førtes fangen til Kjøbenhavn. Den 8de August 1663 blev hun - som hun selv fortæller i »Jammersmindet« - under stor Sammenstimlen af Nysgjerrige ført i en Baad gennem Havnen hen til en lille Bro nedenfor Renteriet og derfra gennem en Skare af Soldater over Slotspladsen ind i Blaataarn, hvor hun foreløbig hensattes i et af de frygteligste Fængsler, den saakaldte »mørke Kirke«, og først 22 Aar efter gjenvandt sin Frihed. Ulfeldts Person lykkedes det derimod ikke at paagribe, skjøndt man i stor Hast, allerede den 24de Juli, havde faaet en Højesteretsdom mod ham paa Ære, Liv og Gods, og ved at lade den trykke i flere Sprog havde gjort Alt for at bringe den til Offentlighedens Kundskab i Ind- og Udland. Det blev befaleet Alle under Fortabelse af Ære, Liv og Gods at meddele, hvad de maatte vide om Ulfeldts Forehavende; der udgik Breve til Bisperne om, at der skulde holdes Takkebønner i Kirkerne for Aabenbarelsen af hans onde Anslag, og der blev endelig i Henhold til Højesteretsdommen udsat en Pris af 20,000 Rdlr. for den, der »kunde forskaffe ham levende«, og 10,000 for den, der »kunde ham fra Livet til Døden bringe«. Ulfeldt døde i Februar 1664 i en Baad paa Rhinen, da han dødssyg flygtede fra Basel, men var allerede den 13de November 1663 bleven henrettet in effigie i Kjøbenhavn. Exekutionen gik i det Væsentlige til paa samme Maade som paa Kai Lykkes Billede, kun med endnu mere barbariske Ceremonier. Saaledes havde man fyldt Kroppen med Indvolde af Dyr for at forhøie Illusionen, naar Hjerter og Indvolde bleve udrevne. Efter Haandens og Hovedets Afhugning blev Legemet firdelt og lagt paa Hjul, som anbragtes paa Bolværkerne ved Stadens Porte, medens Hoved og Haand fastnagledes paa Raadhusets østlige Gavl, hvorfra de senere flyttedes over paa Taarnet og sad indtil Ildebranden 1728. I Helligaands og S. Peders Kirke saavelsom andre Steder blev Korfitz Ulfeldts og hans Hustrus Vaaben og Navne udslettede, deres Gods blev konfiskeret og deres Børn under Livsstraf forbudt at komme i Kongens Riger og Lande.

Kjøbenhavn fik ved Høiesteretsdommen mod Ulfeldt et nyt Torv, den saakaldte Ulfeldts Plads, nu Graabrødretorv. Den større nordlige Del af dette Torv saavelsom en Del af det nærmest hosliggende Areal, dog skilt fra Skindergade ved en Husrække, saavelsom hele nuværende Keisergade helt ud til Skindergade indtoges af Ulfeldts Bopæl og Have. Han havde købt Grunden af Kjøbmand Johan Braem og havde her med Façade til Skindergade (altsaa i nuv. Keisergade) ladet opføre en Bygning, hvis Ydre sandsynligvis havde en aldeles borgerlig Charakter, men hvis indre Udstyrelse var overordentlig pragtfuld, svarende til hans Rigdom og høie Stilling som Rigshovmester. »Vi vide nok - skriver Birket Smith - til at turde sige, at Huset formelig har bugnet under Vægten af det Guld og Sølv, de Perler og Juveler, de kostbare Stoffer og Kunstgjenstande af enhver Art, som smykkede det.« Bagved laa en ældre Bygning og Udhuse, ogsaa en Have. Efter Ulfeldts Flugt i 1651 blev Gaarden beslaglagt og forseglet; man har endnu en Registrering af 1653, hvori der opregnes endel Værelser og Indbo, men det ses tydeligt, at de fleste Værdigjenstande og Sjældenheder maa have været bortførte inden Undvigelsen. Eiendommen anvendtes nu paa forskellig Maade; en Tidlang havde en Gjæstgiverske, Mette Rhode, som eiede en stor Gaard i Høibrostræde, to, tre Gemakker i nederste Etage til »Husværelser«, hvorhos hun fik Meubler, Læder og »andet Tapetseri« udleveret fra Gaarden for at kunne udstyre sit eget Hus desbedre; senere boede forskellige Adelsmænd og fremmede Ambassader her. Under Beleiringen sad den svenske Gesandt Sten Bjelke saavelsom andre svenske Fanger her, indtil Gaarden ved det bornholmske Forlig kom i Kongens Besiddelse og blev ham tilskjødet. Da det i Høiesteretsdommen mod Ulfeldt bestemtes, at en af hans Gaarde eller et af hans Huse, hvilket Kongen selv vilde vælge, skulde jævnes med Grunden, valgte Kongen denne Eiendom, og den 13de Juli 1664 gav han Befaling til »uden Ophold at slette den Gaard udi Løvestrædet beliggendes, som haver tilhørt Korfitz, og alle

de Huse, som derpaa nu staar eller til samme Gaards Plads henhører.« Nedrivningen maa være gaaet overordentlig hurtig for sig, thi allerede den 22de Juli taler Kongen om »den nu afbrudte Gaard, som Korfitz tilhørte«. Pladsen blev jevnet, og den bekjendte »Pyramis eller Skandpille« opstillet, en klodset og grim tilspidset Stenstøtte paa et plumpt Fundament med Indskriften: »Til evig Spot, Skam og Skjændsel for Forræderen Korfitz Ulfeldt.« I 1728, under den store Ildebrand, blev Indskriften paa Støtten ulæselig, idet nogle Stykker sprang af ved den stærke Hede, men den blev atter istandsat i 1741. Først hundrede Aar senere, i 1841, borttoges den og opbevares den Dag idag i Kjælderen under Prindsens Palais.

Det er ikke usandsynligt, at Dommen over Ulfeldt, hvor retfærdig den end var, gjorde et pinligt Indtryk paa Grund af det Hastværk, hvormed den blev fældet, men Hovedaarsagen til Kjøbenhavnernes Misfornøielse maa dog fornemmelig søges i den strenge Toldvisitation saavel som i det nye Kastel, Kongen lod opføre, thi den Anskuelse blev efterhaanden almindelig, at dette Værk snarere skulde være en Trusel mod Kjøbenhavn og dets Indbyggere end mod en eventuel Fjende. Der havde som bekjendt allerede fra Christian den Fjerdes Tid existeret et Kastel, som havde gjort god Nytte under Beleiringen, den foran tidtomtalte »Bygning ved S. Anne Bro« eller »S. Anne Kastel«, men det var anlagt efter forældede Principer og synes at have været aabent eller dog svagt befæstet mod Byen. En indkaldt hollandsk Ingenieur, Henrik Ruse til Sawert, der adledes i 1664 og blev Stamfader til Baronerne Juel-Rysensten, udarbejdede Planen til det nye Kastel (Citadellet Frederikshavn), og i 1662 arbejdedes der med stor Iver af mange hundrede Soldater, saaledes at den mod Søen vendende Halvdel af Hovedvolden og Contrescarpen (i.e.: Langelinie) omtrent blev færdig. I 1663 byggedes Resten af Hovedvolden og Contregarden (i.e.: Smedelinien), og i de følgende Aar opførtes en Kommandantbolig, et Provianthus, en Officersbolig for 4 Officerer, et Hus indrettet til Fængsel, Arsenal, Bryggeri og

Bagers, en stor Mængde Barakker, Vagthuse og Skilderhuse, samt endelig i den nordre Ende af den saakaldte Artilleristok, hvor nu Præsteboligen er, en lille Kirke, som benyttedes indtil den nuværende Kirke indviedes i 1706. En stor Del af Materialierne til disse Bygninger saavel som til Kastellet's Porte toges fra den ufuldendte S. Anna Rotunda, som blev nedbrudt, medens Tomten kjøbtes af Henrik Ruse. Den svenske Resident Duvall fortæller, at Borgerstandens og Geistlighedens Deputerede i Marts 1662 flere Gange havde Audients hos Kongen for at formaa ham til at opgive Kastellet's Opførelse; første Gang nøiedes de med Bønner, men anden Gang kom de med indstændige Forestillinger, idet de udlode sig med, at »Hs. Majestæt havde set Prøver nok paa deres Troskab, saa at der nu ikke mere end forhen behøvedes noget Kastel for hans kongelige Persons Sikkerhed.«

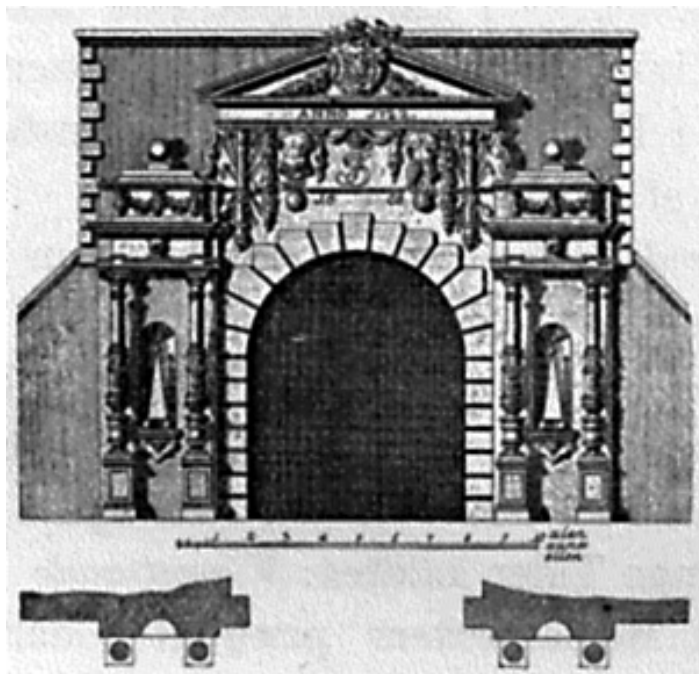
Senere fortæller samme Kilde, at Nedbrydningen af S. Anna Rotunda vakte stor Bedrøvelse hos Almuen, dels fordi den i det Hele fandt det forargeligt at nedrive en Kirke, dels fordi den befrygtede, at der stak Noget under, og »at man ogsaa der uformærkt vilde sætte den en Kapsun paa Næsen«. Saa misfornøiet var Befolkningen, at ansete kjøbenhavnske Borgere talte om at flytte til Malmø og give sig under den svenske Krone, ligesom danske Adelsmænd søgte Ansættelse i den svenske Hær, ja Gemytterne vare saa ophidsede, at Duvall troede paa Muligheden af en Opstand, saasnart Hæren var af-takket. Kastellet blev rimeligvis afleveret fuldfærdigt i 1664, paa hvilket Tidspunkt det selv og dets Omgivelser ogsaa beplantedes med et stort Antal unge Træer fra Kronens Skove.

Medens Kastellet saaledes var, eller i hvert Fald blev op-fattet som et Værn for den souveraine Kongemagt imod Fol-kets Frihedsfølelse, blev der med ydre Fjender for Øie arbeidet ivrigt paa Københavns Fæstningsværker, hvis Mangler havde vist sig under Beleiringen, og som maaske snart igjen kunde blive stillede paa en alvorlig Prøve. Tiderne vare urolige, thi Forholdet til Sverig var fremdeles spændt, Nederlandene vare

*Kastelsporten til Grønningen
i sin nuværende Skikkelse.*

besværlige og overmodige Allierede, og skjøndt Frederik III ved nye Forbund med England og Frankrig søgte at sikre sig mod Overrumplinger, maatte Kampen mellem Storbritannien og Nederlandene om Verdensherredømmet paa Havet tilsidst indvikle Danmark i Krigen. Efter den navnkundige Kamp i Bergens Havn i 1666, da en engelsk Flaade led et alvorligt Nederlag, sluttede Danmark sig nøie til Frankrig og Nederlandene, hvorefter der fra engelsk Side paafulgte en Krigserklæring, hvilken dog ligesaa lidt som de paafølgende undertiden høist pludselige og uventede Omslag i Magternes Gruppering fik andre Følger for Landet end nye Udgifter til Rustninger, Indkvartering og Fæstningsanlæg. Paa Kjøbenhavns Volde arbejdedes der saagodtsom i hele denne Konges Regjeringstid,

Vesterport. Efter Thura.

selvfølgelig nu uden at Adelens eller Magistratens Samtykke udkrævedes dertil, men til ikke mindre Byrde for Borgerne, som alene i 1668 maatte udrede 25,000 Rdlr. til Fortifikationen. Man tog først under Henrik Ruses Ledelse fat paa den Del af Volden, der stødte op til Kastellet; derpaa forbedredes Strækningen fra Vesterport til Nørreport, og endelig blev under den fra Beleiringen bekjendte Niels Rosenkrandses Overledelse Volden fra Vesterport ført ud i Stranden, saaledes at det nuværende Frederiksholmskvarter, eller som det dengang kaldtes »det nye Værk bag Slottet« eller »Kalveboderne« opstod, medens Christianshavns Volde det næste Aar udvidedes i tilsvarende Maalestok. Ikke mindre end 3,500 Soldater vare beskjæftigede ved det ligesaa vanskelige som omfattende Arbejde, thi en utrolig Mængde Faskiner, Risknipper og Sten maatte sænkes, inden man kunde faa Jorden til at ligge i den stride Strøm. Hiøring giver i »Annorum Tredie Tractat« en udførlig Fremstilling af Arbeidets Fordeling mellem Officerer, Soldater, Smede, Tømmermænd, Hjulmænd o.s.v., og er navnlig imponeret over de ni kunstige Vandmøller, som gik Dag og Nat dels ved Haand-, dels ved Hestekraft for at holde Vandet ude, og Michael Henrichsen dvæler i sin Ligtale over Niels Rosenkrands ogsaa ved den Afdødes store Fortjeneste af »denne anseelige og mægtige Byes Fortifikation, hvilken han med saadan Flid, Erfarenhed, Vindskibelighed og underdanig Fyrighed fortsatte, at han aldrig forsømte nogen Dag, For- eller Eftermiddag, han jo selv besaa, hvad der blev gjort og fattedes.«

Ved denne Leilighed anlagdes Amagerport, Løngangen saavelsom det høie murede Krudttaarn ved dens Ende nedreves, og den nye Vesterport opførtes for Enden af S. Klemensstræde (nuv. Frederiksberggade), hvorved Christian den Fjerdes Vandmølle, den saakaldte Vestermølle, ødelagdes. Hidtil havde Vesterport ligget for Enden af Vestergade, men var tildels bleven ødelagt under Beleiringen; den flyttedes nu længere mod Syd, vel sagtens af Hensyn til det nye Frederiks-

holmskvarter. Ovenstaaende Afbildning efter Thuras »Vitruvius« giver en Forestilling om dens Udseende og Profil, ihvorvel den her er undergaaet nogle Forandringer ved en Hovedreparation i 1722. Den tidligere afbildede Buste af Christian IV, som havde udstaaet alle Beleiringens Omskiftelser uden at blive ramt af Kuglerne, blev nemlig »til berømmelig Amindelse« atter opsat over den nye Vesterport, rimeligvis paa det Sted, hvor Afbildningen har Frederik den Tredies Navnechiffer, indtil den senere havnede i Kunstkamret. Indenfor Porten byggedes et Vagthus; igjennem Volden udfor Studiestræde førtes en ny »Vandhvelving«, hvoraf der i Mai 1885 fandtes betydelige Rester, da Jermers Taarn ogsaa kom for Dagen, og endelig blev den gamle Møllegrav i Løngangsstræde tilkastet, idet Vandet nu førtes i lige Linie langs Vestervold gjennem den nuværende Philosophgang ud i Havnen, hvorved Vandkunsten ophørte at være Mølledam og blev et Torv.

Det nye Frederiksholmskvarter, eller som det i daglig Tale kaldtes: »Kalveboderne«, blev næppe synderlig stærkt bebygget i Frederik den Tredies Tid, skjøndt Gaderne bleve afstukne og mærkede med Pæle, nemlig Møllebæksgade eller Løngangsstræde, Slotsgade eller Frederiksholms Kanal, Stormgade og Ny Vestergade eller som den i lange Tider kaldtes: Vigantsgade efter Kjøbmand og Vinhandler Vigant Michelbeckers prægtige Gaard paa Hjørnet af Ny Vestergade, hvor Prindsens Palais nu ligger, samt Ny Kongensgade. Som Type paa Datidens Bindingsværkshuse fra Frederik den Tredies eller Christian den Femtes Tid leveres her en Afbildning af et saadant i Ny Kongensgade.

Det er foran omtalt, hvorledes Axel Urup i 1650 havde udarbejdet en Plan til Bebyggelsen af Ny-Kjøbenhavn i.e.: det store Terrain, som var indvundet ved Rosenborgs og Nyboders Optagelse indenfor Fæstningsværkerne. Krigsaarene havde imidlertid standset al Virksomhed herude, og først i 1663 lagde Henrik Ruse en ny Plan, der blev godkjendt af Kongen og i det Væsentlige gennemførtes. Af samtidige Beretninger ses

*Gammelt Bindingsværkshus i
Ny Kongensgade.
Efter en Haandtegning
i Grosserer Windings Samling.*

det, at den vakte stor Misfornøielse, dels fordi den kolliderede med de alt opførte Bygninger og Plankeværker, som nu igjen maatte nedbrydes og flyttes, dels fordi man havde Mistanke om, at Gaderne skulde forandres og anlægges i lige Linier, for at de desto bedre kunde bestryges fra Voldene og Kastellet med Artilleri, ja saa stor blev Forbittrelsen, at man »mutvillig« op-rykkede Pælene, og at Henrik Ruse en Tidlang ikke vovede at vise sig paa Gaderne, da man offentlig havde undsagt ham paa Livet. De fire Gader, som først bleve regelmæssigt bebyggede, vare Dronningens Tværgade, Borgergade, Store Kongensgade og Norgesgade (Bredgade), men det følger af sig selv, at det, trods de strenge Paabud om god Kjøbstadbygningss Opførelse eller i modsat Fald Skjødets Fortabelse, endnu varede længe,

inden der kom Skik paa disse Gader.

I den gamle By vare Forholdene fremdeles alt Andet end heldige med Hensyn til Byggemaaden. Det blev vel paabudt, at paa alle Torve og langs begge Sider af Kanalerne saavelsom paa »Strøget« og i Høibrostræde, Kjøbmagergade og Nørregade skulde alle Nybygninger være grundmurede og to Lofter høie, medens Bindingsværk delvist eller helt tillodes andetsteds, men efter Sædvane blev Befalingen enten overtraadt, eller Fornylsen gik meget langsomt for sig. En Forordning af 1665 oplyser om Gadernes Physiognomi, at en stor Del af de fornemste ere »deformede med adskillige Skure, Svegbuer, Boder, Bislag, Stakitter, Tralværk, Tømmeroplag, Kjælderhalse, Afviserstene, Støtter, Trapper og deslige Udbygninger; saaledes at Farten og Kjørselen hindres, hvorhos adskillige Personer udi bemeldte Gader og Stræder staa og falholde Kjød, Fisk og deslige Varer.« Med andre Ord: Fortougene vare ufremkommelige, en simpel Følge af, at Grundeierne fra Arilds Tid betragtedes som deres Eier. I mange Gader vare Lemmene for Boderne eller Vinduerne selv indrettede til at slaa op, saaledes at de hvilede paa tvende Støtter, hvilket nu rentud forbødes, ligesom Trapperne for at spare Plads vare anbragte udenpaa Huset istedetfor indeni det. Særlig belemret var Nørregade, Klædeboderne, Vimmelskafte, Skoboderne, Høibrostræde og Vestergade, og Kongen befaler nu, ikke blot at alle disse Udbygninger skulle fjernes, men i mange Tilfælde, at Rendestenene skulle flyttes nærmere ind til Huset, det vil sige: Fortougets Brede formindskes, og Kjørebanen udvides, hvilket atter staar i Forbindelse med det stigende Antal Privatvogne. Af samme Grund forbødes det Bønderne at spærre Høibrostræde og Amagertorv med deres Vogne og »Farendetøi«, idet de henvistes til at tage Stade paa en Del af Amagertorv, »hvor det Kjørselen ei kunde være hinderlig«, dels til Ulfeldts Plads og Kongens Nytorv. Hiøring giver i sin tredie Tractat en ret livlig Skildring af Torvedagene i Kjøbenhavn, naar Bønderne strømmede til Byen med deres Varer. Han fortæller, at Magistraten i 1668 efter

tydsk Mønster bestemte, at »den røde Fane med et hvidt Kors udi« hver Onsdag og Lørdag skulde opsættes fra den tidlige Morgen indtil Kl. 10 om Formiddagen paa alle Torve, ved alle Porte og ved Stranden, i hvilket Tidsrum ingen Høkere eller Høkersker maatte købslaa med Bønderne, men kun Borgere til deres egne Huses Fornødenhed. Naar Fanen var strøgen, kunde de Handlende derimod købe, men Hiøring tvivler om, at der opnaaes Noget herved, eftersom Høkerne foretrække at handle med deres faste Kunder og derfor sætte Priserne op, indtil Tiden er omme. »Saa er her - siger han - og mange godt Folk udi Kjøbenhavn, som heller vil unde en fattig Borger og Borgerske et Par Skilling at købe dem Noget til Bedste, end de selv vil have Umage at oppasse paa Torvet eller sinke deres Folk og Tyende dermed, synderlig at Høns, Kyllinger, Æg, Gjæs og Lam ere ikke saa dyre i Kjøbenhavn som i de store tydske Stæder.« Inventionen med Fanen falder derfor ikke i den brave Præsts Smag; »intet rose Borgerne sig derved at have des bedre Handel og Kjøb«, siger han. Derimod er han vel tilfreds med, at der holdes Vagt paa Torvene for at hindre Tyverier, hvorover der tidligere var stor Klage.

I Krigsaarene var det gaaet med Byens Renligholdelse, som det bedst kunde, men aldrig saasnart indtraadte der rolige-
re Tider, før Frederik den Tredie optog den samme haabløse Kamp mod »Kommunalsvineriet« som sin Forgjænger. Statskollegiet drøftede og godkjendte en Forordning, der udkom den 12te Marts 1661, hvori man vendte tilbage til Christian den Fjerdes Renovationssystem af 1620. Der paalignedes samtlige Huse, adelige, geistlige og borgerlige, intet undtaget, en Renovationsskat, som beregnedes af hvert Fag til Gaden; en Generalrenoveringsdirekteur, Tolderen Johan Esmit eller Smit blev udnævnt, der ansattes 11 Gadefogder eller Kvartermestre og anskaffedes 24 lukkede Vogne eller Karrer, hver med 1 Hest og 1 Mand. Karrerne skulde saavidt muligt møde to Gange om Ugen i hver brolagt Gade og Stræde saavel som paa hvert Torv og Bro (undtagen i Nyboder) og give deres Nærværelse

*Henrik Ruse. Efter en i Brunsvig
slagen Guldmedaille.*

tilkjende ved »et Lyd og Advarsel«, formodentlig en Træskralde, og Ingen maatte under høi Bøde »beegne og tiltale Renoveringsbetjentene med skæmmelig og bespottelig Ord og Navne.« Renovationsskatten viste sig imidlertid hurtig utilstrækkelig og maatte forhøies, og nu begyndte en haardnakket Modstand fra Befolkningens Side, som endog synes at have antaget en truende Karakter. Bryggere, Bagere og Slagtere, som holdt Heste og Kvæg, vilde ikke lade deres »extraordinære Møddinger« udføre af Karrerne, men spildte med Forsæt Urenligheden paa Gaderne, netop som de vare blevne gjort rene; om Natten kastedes al Slags Uhumskhed ud paa Torvene, Fagskatten blev ikke betalt, men maatte inddrives ved Exekution, og tilsidst, i 1664, opgaves Ævret akkurat som under Christian IV. Det blev tilladt Magistraten selv at gjøre saadan Anordning til Gadernes Renligholdelse »med Borgerskabets mindre Besværing eller Omkostning end hidindtil sket er«, og Arbeidet blev nu atter besørget af det store Vognmandslaug og det lille (eller Sandagerne) i Forening, mod en vis Sum Penge for hvert udført Læs. En ny kongelig Forordning fastsatte derpaa meget drakoniske Straffe saavel mod Vognmændene, naar de gjorde sig skyldige i nogen Forsømmelse, som mod Borgerne, naar de henkastede Skarn eller anden Urenlighed paa Gader, publike Steder, ved Voldene eller paa Andres Fortoug. Vognmændene straffedes ikke blot med Bøder, men hvis deres Karrer ikke vare gode, stærke og tætte med de nøiagtigt fastsatte Maal, bleve de sønderhuggede; Borgerne kunde i særlig flagrante Tilfælde straffes med 40 Marks Bøder og Halsjærn, ja i Gjentakelsestilfælde »agtes for det Folk, som falder Natmanden eller Rakkeren udi Bestillingen og længer ei bør at lides i Menigheden«. Alle disse Paabud afsløre en usædvanlig Energi, men have dog ikke frugtet Stort overfor Befolkningens passive Modstand. Endnu i 1666 vare Restancerne fra Renovationsafgiften ikke betalte trods alle Trusler om Udpantning, hvortil Grunden dog ikke blot maa søges i Uvillie, men ogsaa i Indbyggernes Armod. Overhovedet faldt det i hine Tider van-

*Til venstre: Borgervæbningens Faner af 1663 (1ste-6te Kompagni).
Til højre: Borgervæbningens Faner af 1663 (7de-10de Kompagni) samt Christianshavns og Brandcorpsets Faner.*

skeligt at inddrive Skatter og Afgifter, hvorfor Magistraten i 1668 fandt paa en Innovation, som dadles af Hiøring. Pen anskaffede nemlig en »særdeles Pantevogn med Heste og Kusk, som skulde udi Gade og Stræde kjøre og age til at tage Pant udi fra fattige Borgere og Borgersker, som ikke strax have Midde-
del til at udgive paalagt og opkrævet Skat.« Denne Vogn, der stod under Kæmnerens Tilsyn og Forvaltning, skildres som »en Rustvogn med et rødagtigt Overtræk af smittet Lærred og Bur derunder og stod malet paa begge Sider og Ender med store gule Bogstaver: Pantevogn.« Hiøring, der priser den store Mildhed, som de gode gamle Fædre i tidligere Tider udviste mod fattige Borgere, kan ikke forsones sig med denne nymodens Haardhed og finder den saameget mere paa urette Sted, som der medgaar betydelige Summer til Vogn, Heste, Kusk, Stald og Husrum.

Efter Souverainetetens Indførelse blev Kjøbenhavns Bor-

1.
Øster Kompagnis Fane
Werie byder Fred

2.
Strand Kompagnis Fane
For Fred og Frelse

5.
Nørre Kompagnis Fane
Forvar hvad du har

3.
Snarens Kompagnis Fane
Bryder du, stikker du

4.
Vester Kompagnis Fane
Ringte Magt ey foragt

6.
Klædebo Kompagnis Fane
Tro, og mistro

7.
Frimands Kompagnis Fane
Flyv varlig

8.
Rosenborg Kompagnis Fane
Trette ødelegger

11.
Christianshavns Kompagnis Fane
Tilfelles Kragt, bestandig magt

9.
Købmager Kompagnis Fane
Hold Vagt, Tiden agt

10.
St. Annæ Kompagnis Fane
Ære kommer af Værg

12.
Brand Kompagniets Fane
*Næst gud, med Flid Kunst og Vand,
Ildens Kræfter dæmpes kand*

gervæbning omordnet, saaledes at den unddroges Magistratens Overkommando og oprettedes som et særskilt Korps under en Stadsobers eller Stadshauptmand og deltes i 10 Kompagnier, hvert under en Stadskaptain. I August 1663 aflagde samtlige Officerer og Menige Ed til Arvekongen og det kongelige Hus, og Væbningen fik ved denne Leilighed sine smukke nye Faner, som vare malede paa »Skildertaft« og ifølge en gammel Optegnelse kostede Byen 569 Daler og 3 Skilling. Paa hosstaaende Afbildning, der har de 10 kjøbenhavnske Kompagnifaner saavelsom Christianshavns af 1674 og Brandkorpsets Fane fra Frederik den Fjerdes Tid, ville de billedlige Fremstillinger og Indskrifterne let forstaas, men det bør udtrykkelig fremhæves, at Fanestængerne vare korte som her, eftersom Fanen ikke var bestemt til at bæres høit i Luften og smelde for Vinden, men til at fremvise den Kunstfærdighed, der kaldtes Fanesvingning og allerede i 1624 indøvedes paa det ridderlige Akademi i Sorø, ligesom den i 1695 nævnes som Undervisningsgjenstand i Statutterne for det ridderlige Akademi i Kjøbenhavn. Den omtales af Holberg i Peder Paars:

*»Man Stadens Fændrik saa i Spidsen Fanen svinge
Nu over Hovedet og det med megen Art,
En Mølle drives ei med større Fart;
Nu under Benene den gik ei mindre flygtig,
Saa Alle raabte: I sit Fait den Mand er dygtig.
Ret som en Børnetop man saa den dreies om,
Nu stod vor Fændrik ret, nu var han ganske krum.«*

Den første Stadsobers blev den fra Beleiringen saa berømte Frederik Thuresen, tillige den første Formand for de 32 Mænd, og som ved sin Død i 1675 testamenterede mange Tusind Daler til Hospitaler, Fattige og Kirker i Kjøbenhavn. Væbningen var nu som før delt i den store og den lille Vagt, hvoraf den første havde det egentlig militaire Vagthold, gav Møde ved Ildebrande, sørgede for Isning, paraderede ved høitidelige Leiligheder o. d., medens den anden var en Politivagt, der patrouillerede om Natten i Gaderne for at opretholde Or-

denen. I 1668, netop paa Aarsdagen for Stormen, hvad der selvfølgelig er en bevidst Kompliment, fritog Kongen Borgerskabet »indtil videre« for den store Vagt, som nu skulde besørges af Garnisonen, og samtidig omordnedes den lille Vagt til en Skat paa samtlige Indbyggere, for hvilken der skulde holdes 32 dygtige og værgagtige Karle, som under Vagtmesterens Direktion og Opsyn skulde fordeles i de forskellige Kvarterer og »allevegne Gaderne om Natten at igjennemgaa al Ulempe og Skade paa Gaderne saavel som udi Husene at styre og afværge«. Vi have altsaa her for første Gang et Korps, som i høi Grad minder om de senere Gadevægtere og væsentlig skjelner sig fra Politikorpset af 1627. Den samme Lettelse tilstedes et Par Maaneder efter Christianshavn, hvor der leiedes 6 faste Natvægtere. De »dygtige og værgagtige Karle« maa dog have gjort deres Sager meget slet, thi allerede den 10de December 1670 maatte Borgervagten for »mere Sikkerheds Skyld« paany patrouillere om Natten, »eftersom - hedder det i en kongelig Forordning - for os allerunderdanigst andrages, hvorledes her udi denne vor kongelige Residentsstad skal om Nattetider saadanne store Uskikkeligheder begaaes, saa fast Ingen mere kan gaa sikker paa Gaden om Aftenen.« Samme Aar havde Frederik den Tredie iøvrigt vist sin Velvillie mod Borgerskabet ved at fritage Væbningens Officerer og Underofficerer for alle borgerlige og Byens Bestillinger.

For Magistraten, i hvilken Præsident Hans Nansen var Sjælen indtil sin Død i 1667, havde Kongen alt iforveien sørget, dels ved at skjænke den Halvdelen af Roskilde Lehns Indtægter og Herligheder, dels ved at forunde den Tiendedelen af Konsumptionen, som efter Hiørings Udsagn beløb sig til mange hundrede Daler om Aaret. »Det fik ingen af deres Formænd før Beleiringen«, siger han. »Herforuden jo videre Byen udvides, jo flere Huse der bygges, jo mere faar Magistraten, naar Borgerskab vindes. Desforuden have saa mange af dem, som have Handel paa Island, saadan stor Naade, at de have alt det Mel konsumptionsfri, som bruges til Islands Hande-

len.« Andre, der vare Bisiddere i Laugene, betænktes aarlig af disse; Alle vare de fri for borgerlig Tynge, havde Accisefrihed, fik Fjerdedelen af hvad der konfiskeredes for Toldsvig, kort sagt det var en ret indbringende Stilling at have Sæde i Kjøbenhavns Magistrat. Da Hans Nansen døde, afløstes han som Præsident af den kongelige Livmedikus, Assessor i Høiesteret, Dr. Peder Bulche, og det er et karakteristisk Symptom paa den kommunale Embedsstands Selvfølelse, at den nye Præsident ufortøvet »gjorde Undersked og Respekt imellem Raadstusvendene og Byens Svende, som opvarte Byfogden«, saaledes at de første skulde kaldes »Herrernes Tjenere«, medens de sidste beholdt den gamle Titel: »Bysvende«. Derhos fik »de Svende, som Præsident og Borgmestre skulde opvarte, ny Æresklædning af rødt Klæde med Stadens Vaaben paa den ene Arm og med ny graa Hatte og Stadens Liberi.«

Der blev ikke bygget Stort i Frederik den Tredies Tid, og naar Samtidige i høie Toner omtale hans mange herlige Bygninger, er det, som Prof. E. Holm med Rette bemærker, kun et Udtryk for den allerede da stærke royalistiske Tilbøielighed til at udmale Alt, hvad en Konge foretog sig, som noget Stort. Allerede før Krigen med Sverig var Trinitatis- eller Helligtrefoldighedskirken bleven færdig; den indviedes den 31te Mai 1656 med stor Høitidelighed i Kongens, Kronprinds Christians og Hertug Ernst Gynther af Sønderborgs Nærværelse. Biskop Svane holdt en dansk Prædiken og Prof. theol. Dr. Bang en latinsk, hvorpaa samtlige sexten Universitetsprofessorer efter Gudstjenesten spiste paa Slottet, hvad der var en sjelden og overordentlig Udmærkelse. Kirken var iøvrigt ikke helt fuldendt dengang; først den 7de Juli 1657 indmurede Murmester Anders Frich fra Breslau den sidste Sten og skjænkede Kirken en prægtig Lysekron. Trinitatiskirke var bestemt til og var ogsaa indtil 1683 Studenterkirke; derfor fik Professorerne Patronatsret til den, ligesom deres Forbindelse med den f. Ex. viste sig ved, at Stilladserne overlodes dem til deres Residentsers Forbedring. I 1661 gav Kongen den nye Studen-

terkirke nogle Indtægter og syv Aar senere Hovedgaarden Søndergaarde i Rørup Sogn i Fyen, som var bleven ham tilskjødet af Christian den Fjerdes Datter Elisabeth Augusta (gift med Hans Lindenow) for Gjæld. Kirken solgte dog atter Gaarden i 1681 til den første Grev Wedel Wedelsborg. Universitetsbibliotheket, der hidtil havde havt Plads paa Studiigaarden, fik ved denne Leilighed et nyt Lokale og blev, vistnok allerede i 1652, opstillet i et mægtigt Rum paa Kirkens Loft, hvor det forblev indtil 1861. Det skildres saaledes i Encomion: »Over denne Kirkes Hvælving er et Gemak, ligesaa lang og bred som Kirken, med mange Vinduer paa, hvis Loft er farvet gult og Bjælkerne røde anstrøgne, under hvilke Bjælker store Jernstager smukt udarbejdet staar. Naar man der indkommer, da er at se paa begge Sider store Bogskabe og et langt Bord, rødt anstrøgen med Bænke hos og er hvert Bogskab med 4 Døre for afdelet; de tvende øverste Døre er med Staaltraad bedækket; at man kan se Bøgerne, som der inde staar; de underste ere udi Panele gjort, paa hvilke er at se malet adskillige mærkelige og underlige Historier og Latinæ og Danske artige Emblematis.« I den sidste Halvdel af det syttende Aarhundrede modtog Bibliotheket iøvrigt et saa betydeligt Antal Donationer, at Pladsen allerede en Snes Aar efter den nye Sals Indvielse blev for knap, hvorfor enkelte Samlinger maatte flyttes hen i en Udbygning ved den søndre Side af Frue Kirke, thi hver Donation holdtes principielt under Et og opstilledes i Skabe med Donators Navn ovenover. I 1654 fik Universitetet Biskop Jesper Brochmanns Bogsamling (4000 Bd.), faa Aar efter Professor Gelstrups, derpaa de Fuireske Samlinger (ca. 11,500 Bd.), Assessor i Høiesteret Hans Mules Bibliothek (7000 Bd.) og Lic. Jur. Hopners (3,200 Bd.), hvilket sidste tilligemed et Par ældre Samlinger fik Plads i Bygningen ved Frue Kirke. Den betydeligste Gave, om ikke i Tal saa dog i indre Værd, skriver sig fra en noget senere Tid, da Prof. Jur., Præsident i Kjøbenhavn Peder Resen i 1675 skjenkede sit med stor Flid og Bekostning indsamlede Bibliothek paa 4,400 Bd. og 500 Haandskrifter til Universi-

tetet. Fra 1647 havde Universitetsbibliotheket en lønnet fast Bibliothekar, som skulde holde Lokalet aabent hver Onsdag og Lørdag i henved 3 Timer, dog kun for akademiske Borgere, men der klages overordentlig meget over den slette Bestyrelse og de mange Misbrug. Skjøndt der ikke var Tale om Udlaan, idet alle Bøger skulde læses paa Stedet, Manuskripter endog under særlig Kontrol, bortkom der mange Værker, og Katalogerne, Opstillingen og de legerede Pengemidler synes at have befundet sig i haabløs Uorden. I en anonym Klage fra 1707, siges, at af Universitetets tolv enkelte Bibliotheker vare strengt taget kun to tilgængelige, og det bemærkes spydigt om det Fuireske Bibliothek, at dets Skabe i 30 Aar neppe have været 30 Gange aabnede, og om det Resenske, at de herlige Bøger ligge kastede blandt hverandre uden nogensomhelst Orden, saaledes at det er umuligt at benytte dem. Det kom tilsidst saavidt - skriver Panum - at Bibliotheket var helt lukket for Studenterne; dets Benyttelse var udtrykkelig forbeholdt Professorerne alene, og ikke engang disse kunde altid opnaa, hvad de ønskede, idet Bibliothekaren helst vilde beholde det Hele for sin egen Mund. Imidlertid var der lagt en ypperlig Grundvold for et Bibliothek, da dets 30,000 Bind i 1728 gik op i Luer.

Siden Katastrophen i 1628, da S. Nikolai Kirkes Spir under en orkanagtig Storm faldt ned og knuste Hvælvingerne, havde Christoffer Valkendorfs Taarn, som gjennem alle Tidens Omskiftelser er bevaret til vore Dage, henstaaet dækket med »en plat og nedrig Spidse«, saaledes som det f. Ex. ses paa Pufendorfs Beleiringsbillede. I et helt Aar var Kirken under Reparation, og Menigheden maatte holde Gudstjeneste ude paa Kirkegaarden under aaben Himmels indtil den atter flyttede ind i et lysere og smukkere Guds Hus, udvendig rigt smykket med Apostlenes og Propheternes Billeder udhuggede i Sten eller malede paa Kobberplader, og indvendig pragtfuldt udstyret med kostbare Gravmæler, Skulpturarbejder, Malerier af Carl v. Mandern, Lysekroner, Messingarme, Snitværk og

S. Nikolai Kirke. Efter Thurah.

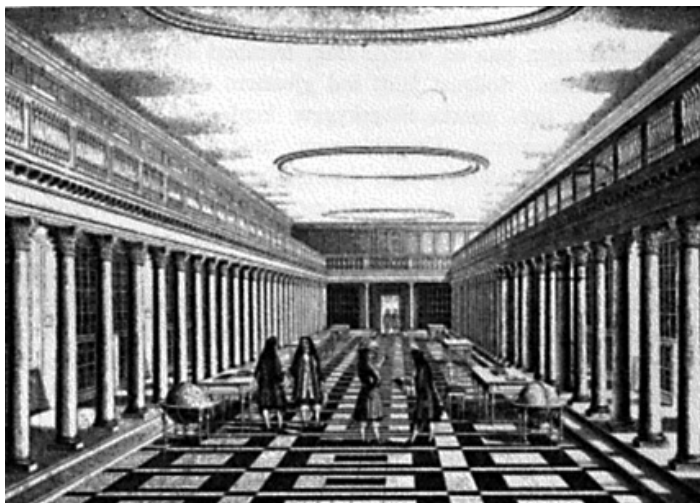
Forgyldning. Orgelet prises af Wolf som det ypperste i Danmark næsteft Frederiksborgs, og paa dette »legtes foruden Søn- og Helligdagene, tillige hver Mandag, Onsdag og Fredag, paa hvilke Tider mange fornemme Folk sig da til Kirke forføier og det med Lyst at høre«. Denne Skik holdt sig indtil Kirkens Brand i 1795, og Organisten, som paa Frederik den Tredies og Christian den Femtes Tid hed Jørgen Lorenz og omkom i 1689 ved Amalienborgs Brand med sin Hustru og to Datterbørn, lønnedes ifølge Holger Jakobæus af Borgerskabet for denne Extratjeneste, medens Hauber i 1783 fortæller, at der var testamenteret en Pengesum dertil. Kirken formaaede dog ikke at gjøre sit fulde Skjønhedsindtryk, før man i 1666 opsatte det her afbildede prægtige Spir, hvortil der ad privat Vei var indsamlet 30,000 Rdlr. De ovenfor omtalte Statuer og malede Billeder maa tænkes anbragte over de høie Vinduer i Choret; yderst ude paa Chorets Gavl staar en lueforgylt Statue af S. Nikolaus, og over den sydlige Indgang ses en af Longomontanus forfærdiget ypperlig Solskive. Fløistangen opsattes i 1669, og det fortælles, at en dødsdømt Trompeter frelste sit Liv ved at klatre op paa Fløiet og staa der »uden mindste

*Bibliothek og
Kunstkammerbygningen.
Efter et Maleri i Oldn. Mus.*

Rygstød«, blæse et Stykke paa sin Trompet og tømme nogle Glas paa Kongens Sundhed. Spiret blev i 1741 underkastet en Hovedreparation, der kostede 20,000 Rdl., og faldt først i den store Ildebrand 1795. Jonge fortæller, at en Franskmand, der ellers fandt Kjøbenhavns Seværdigheder saare ubetydelige, studsede ved Synet af Nikolai Taarn og Spir og spurgte: »Er dette virkelig gjort her?«, hvortil en Indfødt tørt svarede: »Nei, det er forskrevet fra Paris, godt emballeret.«

Den mærkeligste offentlige Bygning, der opførtes her i Kjøbenhavn i Frederik den Tredies Tid, og til hvilken Kongens Navn er uadskillelig knyttet, er dog det store kongelige Bibliothek, beliggende »bag Slottet« mellem Tøihuset og Proviantgaarden. Som ivrig Ven af Videnskaberne og selv Dyrker af dem havde Kongen i de første Aar efter Souveraineteten forøget den gamle vistnok maadelige Bogsamling paa Slottet betydeligt, dels med Rigsdrosten Jochum Gersdorfs Samling (ca. 2,865 Bind), der blev ham testamenteret, dels ved Erhvervelsen af Laurids Ulfeldts og Generalprokureur, Dr. jur. Peder Lauridsen Scavenius' Bibliotheker, tilsammen henved 9000 Bd. Samtidig forskrev Kongen Bøger fra Frankrig og Italien eller lod dem opkjøbe ved Kommissionairer; paa Island opsamledes gamle »Codices, Antikviteter, Rariteter og Kuriositeter«, og ved de Bogauktioner, som netop i hin Tid begyndte i Kjøbenhavn, sikrede han sig de »Bøger og Materier«, hans Bibliothek havde behov. I 1663 blev Peder Schumacher (Griffenfeld) i en Alder af 28 Aar Kongens Bibliothekar, og saasnart Scavenius' Bogsamling var erhvervet, dukkede Planen til en selvstændig Bibliotheksbygning op. Grundstenen lagdes i 1665, efterat Christian den Tredies gamle Bindingsværksthøus var nedrevet, og Bygningen blev under Scavenius' Opsyn og Ledelse opført af den kongelige Bygmester Albert Matthisen i en efter Datidens Smag massiv og alvorlig Stil, og dens Bestemmelse antydedes ved de tre Ord: Ars, Lex, Mars, nemlig oventil Kunstkammer, i Midten Bibliothek og forneden Rum for det grove Skyts, saaledes at Arsenalet altsaa

*Det kongelige Bibliotheks store Sal
paa Frederik III.s Tid.*

havde beholdt Rettigheden over Grunden. Det var vistnok oprindelig Meningen at anbringe de tre nævnte latinske Ord som Indskrift paa Facaden, for kort og fyndigt at antyde, hvad der fandtes indenfor, men det skete ingensinde. Først tre Aar efter Frederik III.s Død, i 1673, stod Bygningen færdig ud- og indvendig, med kobbertakt Tag og et Par rigt forgyldte og bemalede Egetræs-Statuer forestillende Pallas og Mars for Enderne, med Løngange over til Proviantgaarden og Tøihuset og lyse Pragsale indenfor. Foranstaaende Afbildning, der skriver sig fra Midten af forrige Aarhundrede, stemmer ikke ganske med det oprindelige Anlæg, navnlig er Rummet mellem Bibliotheksbygningen og Proviantgaarden her udfyldt med Geheimearchivet, der først opførtes i Aarene fra 1715-20.

Den nederste Etage med sine elleve buede Porte til begge Sider og forholdsvis smaa Vinduer var som sagt forbeholdt Artilleriet; her saa den svenske Resident Lilliecrona i 1672 halvandethundrede store og smaa Metalstykker, et Indhold, om hvilket en anden Svensker Lidén henimod Slutningen af

forrige Aarhundrede vittigt bemærker, at det kan kaldes: jus canonicum. Endnu i 1861, da Bibliotheket ogsaa overtog dette store Rum, benyttedes det til Seletøismagasin for Artilleriet. I begge Ender af Bygningen førte Vindeltrapper af Egetræ op i de øvre Etager. Første Sal dannede en eneste 125 Alen lang Bibliothekssal med et rigt udstyret Kabinet for hver Ende. Denne Sal, som med sit prægtige Galeri, baaret af 66 korinthiske Søiler, i det Væsentlige er uforandret den Dag idag, skildres saaledes af Bibliothekets nuværende Overbibliothekar Chr. Bruun: »Der var ingen Mangfoldighed af Farver anvendt, kun hvid Farve med rig Forgyldning, men Alt samlede sig skjønt om det brede tavlede Gulv med sorte og hvide Marmorfliser. Var det tidlig paa Formiddagen paa en solklar Dag, frembød sig et Skue, prægtigt og imponerende. Sollyset faldt ind gjennem de høie brede Vinduer, Galeriet brød det, stærke Slagskygger lagde sig hen under Loftet og over Marmorgulvet. Forgyldningen med en kraftig mørk Tone oplystes af Solstraalerne, som bestandig skiftede Plads og hver Gang gave Skyggerne en ny Retning. Søilernes store korinthiske Kapitæler straaled af Guld, de mange smaa forgyldte Konsoller paa Galeriets Kant lyste som en Perlerad Salens Længde igjennem. Kun langs Væggene under Galeriet stod de anseelige Bogskabe, gjennem hvis Glasdøre den ene Række Bøger skinnede ved Siden af den anden med stadselig Forgyldning." Omstaaende Afbildning efter Justitsraad Bruuns Skrift: "Det kongelige Bibliotheks Stiftelse" viser Bibliothekssalen i dens ældste Skikkelse. Figurene i Forgrunden forestille Christian den Femte og Bibliothekaren Willum Worm; bagved staar Peder Griffenfeld (den forrige Bibliothekar) i Samtale med Peder Scavenius. Det bør bemærkes, at Kongens Bibliothek selvfølgelig endnu mindre end Universitetsbibliotheket var tilgængeligt for Almenheden; dog fik ikke sjældent Lærde og Videnskabsmænd Adgang til det ved "sær kongelig Naade«.

I øverste Etage, som var lavere end den mellemste, var Arrangementet et andet, thi her traadte man fra Kabinetterne

for Enden ind i et langt og smalt Billedgaleri eller »Skilderigemak« langs Nordsiden, hvorfra Døre førte ind til de bagved liggende fem større Sale. I disse Rum opstilledes først og fremmest Ole Worms tidligere omtalte Museum, som Arvingerne i 1655 havde skjænket Kongen, og dernæst en broget Blanding af Mærkværdigheder, indsamlede af Kongehuset selv, de samme, der senere blev Grundstammen for saagodtsom alle Kjøbenhavns nuværende store Museer. Det ældste Inventarium nævner: Naturalkamret, Artificielkamret (Kunstsager i Metal, Elfenben og Vox), Vaabenkamret, det mathematiske og ostindiske Kammer og endelig Møntkamret, over hvis Dør der læstes den fyndige Indskrift: *Oculis non manibus* (»Nok se, men ikke røre«). Denne Inddeling undergik i Tidens Løb talrige Forandringer; senere nævnes saaledes et Antikvitetskammer, et Heltekammer med Billeder og Voxfigurer af berømte Mænd og Kvinder, et Perspektiv- og et Modelkammer med Fremstillinger af »civil og militair Architektur«, o.s.v. Den første kongelige Kunstkammerforvalter var Bendix Grottschilling, en tysk Kunstdreier, der indkaldtes i 1660, og hvis Søn og Sønnesøn efterhaanden beklædte samme Stilling indtil den sidstes Død i 1737.

En enkelt af de mange fremmede Eventyrere og Tusindkunstnere, som i Frederik den Tredies Tid søgte til Danmark, gav Anledning til Opførelsen af et nyt chemisk Laboratorium istedetfor det gamle i Rosenborghave, nemlig det saakaldte Guldhus, som dog ikke var Andet end et mindre Træhus. Kongen var som saamange af Datidens Fyrster og Adelsmænd (herhjemme især Niels Juel og Ole Borch) bleven tiltrukket af Chemien, navnlig i alchymistisk Retning, og havde ved Enhvervelsen af Kongsberg Sølvværk i Norge faaet yderligere Interesse for denne Videnskab. I 1667 kom den i hele Europa baade berygtede og berømte Læge, Chemiker og Adept Borro til Kjøbenhavn og modtoges med aabne Arme. I sit Fædreland, Italien, var han bleven brændt in effigie som Kjætter, i Tydskland praktiserede han som Læge, og i Holland, hvor

Guldmageren Borro eller Burrhus.

han optraadte som Guldmager og Anatom, havde han stiftet personligt Bekjendtskab med Ole Borch, Hannibal Sehested, Anatomen Niels Steno og Frederik den Tredies naturlige Søn, Ulrik Frederik Gyldenløve, hvem han alle vandt fuldstændigt for sig. Samtidig forstod han paa Afstand at insinuere sig hos den berømte Universitetsprofessor Thomas Bartholin i Kjøbenhavn. Saaledes var Jordbunden godt forberedt, og da han efter at være rømt fra Amsterdam, forfulgt med Stikbreve for Bedrageri, over Hamborg naaede til Danmark, feiredes han næsten som en fyrstelig Person af Høie og Lave. Bording meldte hans Ankomst i »Den danske Mercurius«; Thomas Bartholin hilste ham i et latinsk Æredigt, og Kongen skal have indrømmet ham Bolig paa Slottet, forsynet ham med Heste og Vogn, og givet ham rigelige Pengemidler samt fire Tjenere og en Adelsmand til Opvartning. I Begyndelsen arbejdede Borro vistnok sammen med Ole Borch i det gamle Laboratorium i Rosenborghave, som netop var blevet udvidet, eller i et eget alchymistisk Værksted paa Slottet, men senere opførtes efter hans Tegning et Hus af Tømmer, der maaske laa »bag Børsen«, maaske paa Holmen bag en Mur, hvor Gjæthuset senere blev bygget ud til Kongens Nytorv. Bygningen blev imidlertid i 1669 flyttet ud i Rigersgade uden at blive tagen fra hinanden, hvilket naturligvis vakte Samtidens Forbauselse, og opsat paa den Grund, der nu indtages af Garnisonshospitalet. I Christian den Femtes Tid var der en Tidlang Kvæsthus her, derpaa Manufakturhus, men endnu indtil vore Dage vedblev Benævnelsen: Guldhuset at minde om Grundens kortvarige Bestemmelse.

Borro udrettede naturligvis intet Andet i alchymistisk Henseende end at sætte store Summer overstyr, hvorimod han foretog nogle heldige Kure og bl. A. helbredede Ulrik Frederik Gyldenløve. Kongen yndede ham høit, gav ham rigelige Subsistensmidler og satte ham istand til at føre stort Hus, men aldrig saasnart var den kongelige Velynder død, før Guldmageren ilsomt forlod Landet, frygtende for at blive kastet i

Fængsel af sine Modstandere, en Skjæbne, han netop løb lige i Armene. Den tydske Keiser udleverede ham nemlig til Paven paa den Betingelse, at hans Liv skulde skaanes, og i 1672 dømtes han til evigt Fængsel og hensad paa Engelsborg i Rom indtil sin Død i 1695.

Under Beleiringen var Fattigvæsenet kommet i fuldstændig Uorden; Armoden, Løsgjængeriet og Betleriet var voxet, mange af de Fattiges Sjøleboder og Eiendele vare gaaede til Grunde, og det blev derfor en af de første Opgaver at afhjælpe Tilstande, som næsten maatte gjøre Forholdene i Hovedstaden utaalelige. Christian den Fjerdes storartede Tugt- og Børnehus, beliggende ved Helligaandskirken, var, som vi have set, allerede inden Krigen gaaet fuldstændig istaa og opløst, og det kommunale Børnehus ved Siden af Pesthuset indenfor Peblingesøen var blevet nedbrudt ved det svenske Fortravs Ankomst i 1658. Ved Forordning af 18de Marts 1662 stiftedes der nu et nyt Børnehus, sorterende under Fattigvæsenet, altsaa en Aflægger af det ovenfor nævnte kommunale, men indrettet i stor Stil ligesom det tidligere kongelige. Kongen skjænkede en Bygning paa Christianshavn dertil, som vistnok med Urette siges at have tilhørt Kai Lykke; der blev indsamlet nogle tusind Daler ad privat Vei til Bygningens Istandsættelse og Forbedring, og en stor Del af Fattigvæsenets Midler henlagdes dertil, saaledes de store Donationer fra gamle Dage, der vare skjænkede til Fattigvæsenet i Almindelighed (Frederik den Andens Legat, Peder Oxes Legat) samt endelig efter Erkebiskop Svanes Raad Indløsningssummerne for Præstegaardsbygningerne, hvormed Christian den IV.s Gjæld til Fattigvæsenet dækkedes. Anstalten var ikke blot et Modtagelseshus for forældreløse og fattige, men ogsaa for ulydige og vanartede kjøbenhavnske Børn; derpaa blev den et Tvangsarbeidshus for Arbeidsføre, samt endelig Straffeanstalt for visse Klasser Forbrydere fra hele Landet, navnlig af Kvindekjønnets, hvad enten disse nu havde gjort sig skyldige i Kjønnsforseelser eller Tyveri. Ligesom i det tidligere Tugt- og Børnehus udfoldedes der en omfattende Fa-

briksvirksomhed i Børnehuset paa Christianshavn, og det blev vistnok snarere dennes Udvikling og Blomstring, man havde for Øie, end de Fattiges Velfærd. I de første tre Aar gik det kun daarligt med Fabriken, men da Øvelsen kom, leveredes der fortræffeligt Klæde, Lærred, Bay, Sardug, Seildug, Pekling og Ulmerdug herfra, og det i saa store Kvantiteter, at hele Garnisonen i Kjøbenhavn og Helsingør (ialt 2,500 Mand) i 1669 kunde beklædes fra Børnehuset. To Aar iforveien talte Anstalten 320 Personer, hvorfor Kongen, da Midlerne ikke vilde slaa til, bevilgede den forskjellige nye Indtægter, nemlig nogle opsamlede Penge, oprindelig tiltænkte et Fattighus i Roskilde, Fattigtavlen i Slotskirken, de Fattiges Del af alle Konfiskationer samt hver Uge en Dags Gevinst, naar der gaves Komedier i Byen. Ogsaa med Hensyn til Behandlingen af de Indsatte var Ligheden stor med det gamle Tugt- og Børnehus. De, som bleve dømte derind for »Forargelse og Uære«, bleve straffede paa Kroppen med Ris og holdtes »i en Vinkel for sig«, men de, som gav sig selv ind af Armod eller optoges paa Gaden for Tiggeri eller bleve indsatte af Godtfolk af Medynk og ikke for Forseelse, bleve ikke straffede, men oplærte baade i Læsning og Haandværk, hvorfor der var ansat talrige Spindemestre, Vævermestre, Farvemestre o.s.v. saavel som en Skolemester ved Anstalten. Senere henvistes Skolebørnene til Vor Frue Latinskole, som fik 500 Rdlr. om Aaret for dem, hvilken Sum en Tidlang udrededes i Klæde. Enhver, der skikkede sig vel, blev forfremmet til Læredreng, derpaa til Svend og fik Løn, og naar han senere vilde vandre, fik han »et ærligt Pas og en Æreklædning med alt Tilhørende«. Men heller ikke Børnehuset paa Christianshavn betalte sig, og det led desuden af den Ulempe, at »ærlige« og »uærlige Folk« sammenblandedes. Den 2den November 1668 blev Anstalten ogsaa et Sygehus, da det under Beleiringen stiftede Kvæsthus paa Bremerholm ophævedes og henlagdes under Kjøbenhavns Fattigvæsen, som mente at kunne forsørge »de Kvæste« mod at overtage Kvæsthusets Inventarium og Midler. Det viste sig imidlertid snart, at Fat-

tigdirektionen havde forregnet sig, og i 1674 udleverede den atter den overtagne Kapital til Admiralitetet mod at slippe for »de kvæste Baadsfolks Losemente«. Derimod administreredes Pesthuset sammen med den christianshavnske Anstalt og med Andel i dens Midler, efterat det i 1665 var blevet gjenoprettet og udflyttet i en Bygning ved Kalvebostrand (Belvedere), hvor det i Tidernes Løb udviklede sig til Optagelsessted for Afsindige.

Ogsaa Vartous Lemmer fandt i nogle Aar et Tilflugtssted i Børnehuset paa Christianshavn. Det anseelige Hospital ved Sortedamssø, der omtales med Beundring af alle Samtidige, blev, som ovenfor omtalt, fuldstændig ødelagt i Beleiringen, og Lemmerne bleve efter Hollændernes Ankomst flyttede ind i Pilestræde Nr. 32, hvor de fristede nogle tunge Aar. Hospitalet var blevet haardt ramt; de store Summer, der vare medgaaede til Bygningerne, vare tabte, Afgifterne af Jordegodserne indkom ikke i Krigens Tid, men Hospitalet maatte alligevel udrede Bøndernes Skatter, og den kongelige Kasse skyldte Renter og Afgifter, som først bleve betalte i det næste Aarhundrede. Fra Leiehuset i Pilestræde lagdes Lemmerne i 1662 ud i Børnehuset, hvor de forblev indtil 1666, da de ved en Donation paa 1000 Rdlr. af Dronning Sophie Amalie, for hvilken der oprettedes to Senge, bleve satte istand til at erhverve en Gaard i Farvergade paa det nuværende Hospitals Grund. Vartou kom dog ikke paa Fode igjen i Frederik den Tredies Tid, og dets nidkjære Præst Hiøring, der havde set dets Velmagtsdage, kan ikke finde Ord stærke nok til at skildre dets Elendighed. »Saa vel, saa ypperlig, saa herlig - siger han i et utrykt Skrift, der er dediceret til Christian den Femte - som dette Hospital, den Oldenborgske Stammes første Monument ved høilovlige Kongers høipriselige Stamme til udødelig Amindelse var kommen paa Fode, ophøiet, bygt og velbeskikket i Alting til Guds Ære, mange fattige Menneskers Trøst og Hjælp, ja mange Udlandske til Forundring, saa dybt er det faldet og nedslaget udi høilovlig Kong Frederik III.s Modgangs Tid ved den skadelige

Fjendes Beleiring Anno 1658-59.« Han priser derpaa Dronning Sophie Amalie som »den første virkelige Trøstere for det ruinerede Hospital« og slutter med følgende Henvendelse til den nye Konge: »Nu knæler og bøier sig dette Hospital, som er Eders Majestæts Stammes første Monument og Stiftelse i Danmark for Eders kongelige Majestæt. Det haver mist udi Beleiringen en anseelig Klædning og er svar nøgen. Det haaber endnu ved Eders Majestæt at komme til Anseelighed.« Endnu mere talende er dog maaske den Kjendsgjerning, at Hospitalet i 1669 kun havde ca. 80 Lemmer paa dets 130 Senge, og heraf vare kun 17 Lemmer paa de Staden tilhørende 60 Senge.

Christian den Fjerdes Fattigordinants fra 1630 stod endnu ved Magt; den øverste Ledelse af Fattigvæsenet var umiddelbart efter Souverainetetens Indførelse lagt i Hænderne paa saa fremragende og indflydelsesrige Mænd som Erkebiskop Hans Svane, Præsident Hans Nansen, den øverste theologiske Professor (senere Biskop) Dr. Johan Vandal og Btirmester Kristoffer Hansen. De samledes endnu i Konventhuset paa Hjørnet af Silkegade og Pilestræde for at holde Raad med Fattigforstanderne, men der var ikke længere noget »Spindeværk« i Konventhuset selv, eftersom Sidebygningerne vare bortsolgte. I 1663 fik de 12 Fattigforstandere en ny Instrux, hvori det paabødes dem at gaa rundt med Bøsser ved Bryllupper og Begravelser, hver i sit Sogn, at besøge de Syge og Sengeliggende hver fjortende Dag og vaage over, at Stodderkongerne optog Betlerne. Det er særligt mod disse, at Instruxen er rettet; de fremmede Betlere skulde strax bortføres, de andre fremstilles for Oldermændene for at klage deres Nød og gives Understøttelse og Arbeide, medens de Modvillige skulde indsættes i Børnehuset. Til yderligere Understøttelse for Fattigvæsenet beskikkedes to Aar efter en Politifiskal, som skulde paase, at Forordningerne om Løsgjængere og Betlere samt mod Overdaadighed og Luxus overholdtes. Det behøver neppe at bemærkes, at Alt dette frugtede overmaade lidt.

Ved Siden af Enevoldskongens Iver for at skabe et sundere

Grundlag for Skattevæsenet og Lovgivningen og overhovedet tilveiebringe Enhed i Statsstyrelsen (Matrikelkommissionen, hvis Arbeide for Kjøbenhavns Vedkommende blev Grundtaxten af Juni 1661, og Lovkommissionen, hvis Frugt blev Christian den Femtes danske Lov) gik en levende Bestræbelse for at fremme den materielle og økonomiske Udvikling ved Handel, Skibsfart og Industri. Allerede under Christian den Fjerde havde Staten, man kan for Danmarks Vedkommende gerne sige: Kjøbenhavn, fulgt Hollands og Englands Exempel og kastet sig over den oversøiske Handel, og skjøndt Forsøget var mislykket, tabte man ikke Modet, men fortsatte ufortrødent paa den Bane, der betegnedes ved Monopoler, Tvang og Beskyttelse, og hvis egentlige Kjærne var det saakaldte Merkantilsystem: Læren om, at et Lands Rigdom afhænger af den Guld- og Sølvmengde, der findes i det, hvorfor det ved Om sætningen med andre Lande gjælder om at vinde saameget deraf som muligt. Efter Krigen med Sverig afsluttedes en Handelstraktat med Frankrig, senere ogsaa med England; med Spanien havde man af Hensyn til Salthandelen allerede under den forrige Konge en Traktat; Kommissioner nedsattes for at drøfte Forslag til Handelens og Industriens Opkomst, man var ikke sparsom med Monopoler og Privilegier, men store Resultater opnaaedes ikke. Det islandske Kompagni vedblev uden Tvivl til Islændernes store Skade at være den Handel, der betalte sig bedst; anlagt i stor Stil med et eget Kompagnihus ved »Reveret« paa Slotsholmen, Eier af en stor Reberbane og Smedie, af 18-20 svære Skibe og med en betydelig Kapital var det end ikke gaaet helt istaa under Krigen. Det vedblev at fare uhindret paa Glucksled og solgte Varerne i Hamborg, Holland eller andetsteds med Fordel. I Marts 1662 blev det pludselig opløst, vistnok fordi det ikke holdt det paabudte Antal Defensionskibe, men allerede den 31te Juli s. A. blev der under Ledelse af Hans Nansen og den ansete Kjøbmand Jonas Trelund, en danskfødt Mand, der havde været bosat i Amsterdam og det næste Aar blev Assessor i Admiralitetet, stiftet et nyt

islandsk Kompagni, som fik Privilegier paa 20 Aar. Island deltes i fire Fjerdingdele, saaledes at det overdroges en enkelt Kjøbmand at drive Handel paa hver af Delene, dog at Hovedparticipanterne kunde tage saamange Interessenter med, som de fandt for godt. De fire Hoveddeltagere vare Præsident Hans Nansen, Rentemester Henrik Müller, Borgmester Christoffer Hansen og Jonas Trellund, hvortil kom Borgmester Peder Pedersen (senere Assessor i Høiesteret), der handlede sammen med sin Kollega i Magistraten. De betalte en samlet Sum af 4000 Rdlr. i Forpagtningsafgift om Aaret, og skjøndt Seiladsen paa Grund af Havenes Usikkerhed ikke var farefri, dreves Handelen med Fordel, især da Monopolet overholdtes med yderste Strænghed, hvorpaa der er overleveret nogle mærkelige Exempler. Paa Færøerne havde en enkelt Mand Handelsmonopol, nemlig Rentemester Christoffer Gabel og senere hans Søn Frederik Gabel, og Forholdet var her saameget værre, som disse Mænd tillige havde Øerne i Forlening, og saaledes kontrollerede sig selv, en Tilstand, der trods alle Klager vedvarede indtil 1708, da Regjeringen baade tog Bestyrelsen og Handelen i sin egen Haand. Alle Forsøg paa at fremme den store Verdenshandel, hvad enten det nu var Handelen paa Ost- og Vestindien, eller paa Guineakysten, hvor Danmark i 1659 havde anlagt Smaafæstningerne Frederiksberg og Christiansborg, førte ikke til Noget; i Frederik den Tredies sidste Regjeringsaar hedder det endog, at »Danske og Norske have efterladt al Seilads udi Vestersøen, som ikke giver ringe Aarsag til Negociens daglige Aftagelse«. Salthandelen, der spillede en særdeles vigtig Rolle, navnlig for de norske Fiskerier, havde siden 1655 været i Hænderne paa et Saltkompagni, men det blev hævet i 1662, da det »ikke havde kunnet efterkomme, hvad det var forpligtet og obligeret til«. Salthandelen var nu fri i nogle Aar, men i 1665 oprettedes et nyt Saltkompagni, som fik Privilegium for et Tidsrum af 6 Aar og skulde betale en aarlig Afgift af 100,000 Rdlr. Direkturerne for dette Handelsselskab var Generaladmiral Curt Adelaer, Assessor Jonas

Trellund og en engelsk Baronet William Davidson, men de formaaede ikke at forsyne Rigerne med Salt, og efter endel Gjenvordigheder og private Stridigheder hævedes Kompagniet efter egen Begjæring i 1667. Aaret efter oprettedes igjen et nyt, som henlagdes under Admiralitetet og bestyredes af Rigsadmiral Henrik Bjelke, Curt Adelaer og Admiralitetsraad Povel Klingenberg, men heller ikke dette svarede Regning, og i 1671 gaves atter Salthandelen fri, »saa at denne Handel - siger Holberg - har været et Perpetuum mobile og fremdeles saa vil blive, medmindre særdeles Middel udfindes til dens Konserveration«. Den ostindiske Handel, som var gaaet aldeles istaa efter det mislykkede Forsøg paa at afhænde Fæstningen Dansborg og Trankebar, forsøgtes gjenoplivet ved Afsendelsen af nogle Skibe for kongelig Regning i 1668 og 1669, og det kom virkelig saa vidt, at der den 18de November 1670 blev oktroieret et nyt ostindisk Handelskompagni, hvis første Direktør blev General-Admiral Curt Adelaer, men det varede længe, inden denne Seilads kunde betale sig. Man havde en tydelig Fornemmelse af, at der maatte gjøres Noget for Handelsens Fremme og tvivlede ikke om, at Kjøbenhavn maatte kunne blive en stor Handelsstad. Datidens Forfattere udbrede sig om Byens herlige Beliggenhed midt imellem Vester- og Østersøen og om dens baade med Hensyn til »Storlighed og Stilhed« ypperlige Havn, saaledes at »hver, som agter Leiligheden og Byens beleilige Vilkaar og er forsøgt paa andre fremmede Steder, hvor Kommerciens florerer, kan ikke Andet end bekjende, at denne Stad er af Bekvommelighed noksom beleilig til Handel og Kommercie.« Som man ser, manglede det heller ikke paa Forsøg og Opmuntringer fra Regjeringens Side, thi det regnede med Monopoler og Privilegier, og der var, om ikke en Overflod af, saa dog et respektabelt Antal driftige Mænd, der havde Lyst til at iværksætte større Handelsforetagender. Et helt Korps af Admiraler: Bjelke, Niels Juel, Curt Adelaer og Jens Rodsten optraadte som Rhedere og Grosserere; Byens Borgmestre og Raadmænd og Mænd som Henrik Müller, Jonas Trellund, Ja-

køb Madsen o. fl. gav sig ligeledes af med Handelen, men der blev Intet* opnaaet af Betydning. I 1668 oprettede Frederik III Kommercekollegiet, som to Aar efter fik sin Instrux, hvori det hedder, at det skal »stedse have Idræt og Tanker derhen vendt og dirigeret, hvorledes Manufakturer her udi Landene vel kan indrettes, og Landsens Frugter og den af Gud her udi Landene givne Velsignelse Indbyggerne til Gavn og Bedste vorde negocieret og forhandlet, saa at ikke Fremmede sig med vores Skade skulde berige, mens vore Landes Indbyggere efterhaanden komme ind igjen med Trafiken, som omkring liggende endog ingenlunde saa bekvem situerede Naboer os ganske haver sat ud af Possession med.« Dette Kollegium vides dog ikke at have udrettet Nogetsomhelst; det hørte snart op eller gik i Glemmebogen, indtil det i 1704 gjenoprettedes af Frederik IV, for fire Aar senere at blive forenet med Politiet i Kjøbenhavn. Den egentlige Grund til de Uheld, som fulgte disse Bestræbelser, maa først og fremmest søges i Mangelen paa Kapital og Kredit, der var overmaade følelig, saavel som paa Skibe. I et Skrift, der stammer fra Tiden før 1660, betitlet »Den borgerlige Stands onde Vilkaar«, og hvori der foreslaas en fuldstændig organiseret Laugsordning af Handelsvæsenet i 11 Monopoler, fremhæves allerede stærkt Mangelen paa store Formuer i Borgerstanden, og hvad der var tilbage af Kapital, var selvfølgelig saagodtsom helt forsvundet under Krigen, saaledes at Konkurrencen med Hollænderne og Englænderne blev umulig. Derfor faldt de mange Projekter til Jorden, i samme Øieblik de opstod, eller kunde ikke holde sig. Den 14de Januar 1663 fik Jonas Trellund saaledes et stort Privilegium paa Anlæget af et Skibsbyggeri, en Saugmølle og en Reberbane i Kjøbenhavn, og tillige paa Hvalfiskefangst, Seilads paa Ost og Vestindien m. m., men han kom neppe til at benytte det. Han havde tænkt at indforskrive Tømmermænd og Arbeidsfolk fra Holland, hvem der paa Forhaand sikkedes flere Rettigheder, bl. A., at det »skulde staa dem frit for sig i Klæde dragt, Riden og Kjøren paa den hollandske Maner, eller saa

som det dennem lyster og anstaar at holde«, men faa Aar efter var han dybt forgjældet og maatte overdrage sin Part i den islandske Handel til sine Kreditorer. At Kjøbenhavn ved sin sjællandske Stabelret, som Byen iøvrigt delte med Korsør, stod sig bedre end Landets øvrige Kjøbstæder er indlysende, thi Handelen med Indlandet maatte i hvert Fald give noget Udbytte.

En lignende Iver lagdes for Dagen med Hensyn til Industrien, der søgtes fremmet ved Beskyttelsestold, Fritagelse for Indførselstold og borgerlig Tynge, Eneret til Salg af Varerne o.s.v. Det betydeligste Manufaktur i Staden var selvfølgelig den ovenfor omtalte kommunale Fabrik paa Børnehuset, som dog sikkert ikke betalte sig. I 1660 anlagde Herman Jæger med »stor Omkostning« et Sæbesyderi paa Christianshavn og fik ikke blot store personlige Privilegier, men for hans Skyld forbødes al privat Sæbetilvirkning; det blev tilladt ham at sælge hans med de tre kongelige Løver stemplede Varer told- og afgiftsfrit i hele Riget, og alle Handlende skulde forskrive Sæber fra Kjøbenhavn med Undtagelse af Amsterdamsæbe, som vedblivende maatte indføres mod en Told af 4 Rdlr. Tønden. Paa samme Maade støttedes en Stivelsefabrik, anlagt af Henrik Eggertz, den i Christian IV.s Tid anlagte Fabrik for Høleer og Skjæreknive og det tidligere omtalte Sukkerraffinaderi bag Børsen, som leiedes af Henrik Müller og Medinteressenter. Naar her til føies et af Robert Colnet anlagt Glasværk paa Slotsholmen ved Løngangen, som ikke kom igang mere efter Beleiringen, et Saltsyderi, en Oliemølle paa Christianshavn og endelig en Korduanfabrik er den vigtigste kjøbenhavnske Storindustri i Frederik den Tredies Tid nævnet. Af Bogtrykkerier havde Byen flere; de mest ansete Mænd i dette Fag vare Melchior Martzan, Morsing, Peder Hake, Gøde og Matthias Jørgensen Godicke, der blev Stamfader til en berømt Bogtrykkerfamilie. Martzans Bogtrykkeri var det første, der trykte Aviser eller avislignende periodiske Skrifter her i Landet - de vare mærkværdigvis affattede paa Tydsk, ligesom de fleste Nyheds- og Flyveblade, der

beskjæftigede sig med inden- og udenlandske Begivenheder, og hvoraf der navnlig under Svenskekrigen udkom en overvældende Mængde. Privilegiet paa »at trykke og trykke lade de ugentlige Aviser paa Dansk og Tydsk saavelsom de danske Almanakker«, gik fra Martzan over paa Morsing, uden at det dog vides, om denne nogensinde benyttede det; da han var bleven skudt under Bombardementet i 1658, blev hans Enke derimod den første kvindelige Bladudgiver og Universitetsbogtrykker i Kjøbenhavn, men maatte konkurrere med Peder Hake og dennes Enke, eftersom Næringen nu ansaas for fri. Morsings Enke ægtede i 1660 Henrik Clausen Gøde, og tre Aar efter bevilgedes der denne et nyt Avisprivilegium. Gødes Avis hed først »Europäische Wochentliche Zeitung«, derpaa »Ordinaire Post-Zeitung« og udkom fra 1664 to Gange om Ugen, forsaavidt Posten fra Udlandet ikke var forsinket, thi i saa Fald udgaves den ikke, da den udelukkende levede af at plyndre Hamborgbladene. Det er karakteristisk, hvad Stolpe oplyser, at de eneste afgjort danske i.e.: i Kjøbenhavn forfattede Artikler i fem Aargange ere tre i Tallet, hvortil i samme Tidsrum kommer et eneste Avertissement (det ældste i Danmark af 8de Januar 1665), hvori en hollandsk Bogholder, logerende i »Norske Vaaben hos Niels Bagge i Skipperboderne« paa her-værende Kjøbmænds Opfordring tilbyder Undervisning i sin »löbliche Wissenschaft« i.e.: Bogholderi. I 1666 fik Kjøbenhavn sin første danske Avis, men paa Vers, der skreves af den berømte danske Poet Anders Christensen Bording i samfulde elleve Aar og efter hans Død fortsattes til 1691 af forskjellige talentløse Efterlignere. Bordings Maanedes-Avis, »Den Danske Mercurius« er et fuldstændig politisk Organ, der baade med-deler uden- og indenlandske Nyheder, af hvilke de sidste selvfølgelig ere de interessanteste for vor Tid. Vel gruppere de sig fordetmeste om den souveraine Konges Person og ere hyperloyale, hvad der dels laa i Tiden, dels skyldes Forfatterens Stilling som lønnet kongelig Avisskriver, men der forefindes dog ogsaa talrige Beretninger om mærkelige Dagsbegivenheder, saasom

Fester, Udnævnelser, Handels- og Næringsforhold, Skibsfart, nye Love, Ildsvaader, Veirligt, Høstudsigter o. d., Alt behandlet i et hjerteligt og varmt, hyppigt skjæmtende og elskværdigt Sprog. Den »Danske Mercurius« var sikkert meget populær, saalænge den udgaves af Bording; det Samme kan neppe siges om dens Sidestykke, en latinsk-poetisk Avis, der begyndte at udkomme i Januar 1672 og udgaves under Titelen: Mercurius Latino-Poeticus af en indvandret Tydsker, Katholiken Georg Huber. Aaret 1672 kan iøvrigt betragtes som den danske Journalistikks egentlige Fødselsaar, thi da begyndte Boghandler Daniel Paulli Udgivelsen af sin danske Maanedssavis i Prosa: »Extraordinaires Maanedlige Relationer«, og Bogtrykker Jørgen Gøde sin danske Ugeavis: »Ordinaire Posttidinger«.

Hvad Boghandelen angik, dreves den dels af fremmede Bogførere, særlig fra Holland, der forhandlede deres Varer paa Børsen, som i 1669 atter var kommen i Kongens Besiddelse, dels af Bogtrykkerne og af bosatte Forlæggere. De fornemste af disse vare den bekjendte Forfatter Jens Lauridsen Wolf, Jørgen Bolst, Joachim Moltke og Christian Cassuben, af hvilke Moltke var den driftigste og dygtigste. »Han stod i Handelsforbindelse med Padua, Venedig, London og Amsterdam for ikke at tale om de tyske Bogmarkeder - siger Stolpe - og drev en Boghandlerforretning saa stor og omfattende, som Kjøbenhavn maaske ikke har havt den større i hundrede Aar efter hans Tid.« Han døde ogsaa som en meget formuende Mand, »en berømt og fornem Boghandler«, medens Jørgen Holst, der ogsaa optraadte som Oversætter og Forfatter, døde i Fattigdom og Gjæld. Et mærkeligt Forhold er det, at en stor Del af Boghandelen dreves fra Kirkerne, men allerede i Christian IV.s Tid begyndte man at forarges derover, da Kongen i 1638 under høi Bøde forbød at sælge »unyttige Bøger og Skrifter som Ulspil og deslige, saa og letfærdige Boleviser og andre utjenlige Viser, Digt, Fabel, Eventyr og ublu Kjærlighedseventyr i Kirkerne.« I Nikolai Kirke havde f. Ex. Cassuben et Udsalg; i Frue Kirke havde S. Rochi Kapel i over hundrede Aar været indret-

tet til Boglade; her afløste den ene Universitetsboghandler den anden, her havde de Tilladelse til at afhænde »adskillige fornødne, uforargelige Augsburske theologiske og philosophiske Materier« foruden Skolebøger, ja der fandtes engang imellem flere saadanne faste Udsalg i Kirken, for ikke at tale om, at det hyppigt tillodes Udlændinge at holde et Bogskab der til visse Tider af Aaret. I 1658 afskaffedes dette Uvæsen helt, »paa det Kirken ei ved slig verdslig Handels Drivelse skal profaneres og vanhelliges«, men det varede dog endnu adskillige Aar, før det lykkedes at uddrive al Boghandel af Kirkerne.

En væsentlig Indflydelse paa Boghandelens saavelsom paa al anden Handels Fremme fik Auktionsvæsenet, som vel havde været kjendt i nogle Aar, men først nu blev organiseret. Det indrettedes i 1661 efter hollandsk Mønster, da Kongen gav Casper Rohluff Tilladelse til at begynde en »Kommishandel« i Kjøbenhavn; denne Mand blev altsaa den første Auktionsdirekteur. To Gange om Ugen (Tirsdag og Torsdag) maatte han og ingen Anden i visse bestemte Formiddags- og Eftermiddagstimer opbyde Varer til Salg og tilslaa dem til den Høistbydende; Auktionssalairt fastsattes til 8 Skilling af Daleren. De fleste Auktioner bleve holdte paa Børsen, men dog ogsaa andetsteds i Byen. Da Rohluff maatte rømme til Fredericia for Gjæld, blev det i 1667 forundt »vellærd Studiosus« Oluf Simensen og Boghandler Daniel Paulli at forestaa Kommishandelen; dog skulde de kun have 6 Skilling af Daleren i Salair og endda afgive de 2 til det kongelige Bibliothek. I de første Aar synes det fornemmelig at have været Bøger, der kom under Hammeren; i hvert Fald vides der mest om Bogauktionerne.

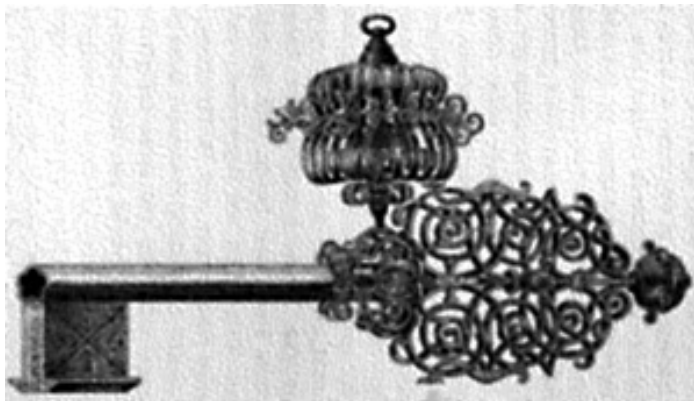
Af Postvæsenets Udvikling og Forbedring havde Frederik III ikke ringe Fortjeneste, eller rettere Hamborgeren Povel Klingenberg, den tidligere omtalte Ophavsmand til »Det frugtbringende Selskab«. I August 1650 indrettedes en fast ugentlig Postforbindelse mellem Kjøbenhavn og Christiania, og ved den almindelige Postforordning af 30te November 1653 bestemtes det, at Posten skulde tilbagelægges af et riden-

de Bud i 6 Dage baade Sommer og Vinter. I Jylland, Sjælland og Skaane blev det paabudt, at der langs Postveiene skulde udlægges Bøndergaarde, hvis Eiere skulde befordre Posten fra det ene Sted til det andet mod at være fritagne for al anden Ægt og Arbeide, og en Galiot overførte Postbudet fra Nyborg til Korsør og omvendt, uden at Færgemændene havde Ret til Indsigelse eller Erstatning. Ogsaa Reisende kunde beforders med dette Fartøi. Posten mellem Kjøbenhavn og Hamborg gik to Gange om Ugen (fra Kjøbenhavn hver Onsdag og Søndag Formiddag) og tilbagelagde Veien paa tre Dage, men istedetfor som tidligere at gaae over Middelfart Kolding, førtes den over Assens Haderslev, til hvilken sidste By altsaa Krydsningspunktet for de jydske Breve henlagdes. Paa alle Router besørgedes Brevene af kjørende eller ridende Bud, og en særlig Agepost indrettedes til Forsendelse af Pakker, Penge og Personer. Afstandene vare dog endnu lange, navnlig i Indlandet; saaledes var et Brev til Aalborg fem Dage underveis, til Ringkjøbing fire Dage og til Lolland to.

Under Krigen og Beleiringen gik hele det »lovlige Postværk« naturligvis istaa, men der gjordes i hvert Fald Forsøg paa at holde en regelmæssig Forbindelse med Norge vedlige, og saasnart Freden var sluttet, bragtes Alt i den gamle Orden igjen. Postforordningen af 1653 var et betydeligt Fremskridt i Retning af Regelmæssighed og Hurtighed, navnlig med Hensyn til Udlandet, ligesom den indførte Personbefordring og for første Gang optog Norge i Postnættet. Bestyrelsen, som i Christian IV.s Tid havde henligget under fire kjøbenhavnske Kjøbmænd, blev nu overdragen til Povel Klingenberg som Generalpostmester, der under Regjeringens Tilsyn og Kontrol bestred alle Udgifter, men ogsaa oppebar alle Indtægter efter bestemte Taxter. Det var en indbringende Forretning, og da Klingenberg senere med Kongens Tilladelse solgte den til Feltmarechallieutenant Christian Gyldenløve, fik han en samlet Sum af 12,000 Specier i Afstaaelse. Gyldenløve, som opnaaede kongelig Bevilling paa, at han og hans mandlige Descendenter

bestandig skulde beholde Generalpostmesterskabet, efterlod sin Enke den store Bedrift, som af denne i 1711 atter afstodes til Frederik den Fjerde. Først fra dette Tidspunkt bestyredes Postvæsenet for kongelig Regning.

Enevoldsmagtens Indførelse hidførte store Forandringer paa mange Omraader og greb ind i de forskjelligste Forhold. Samtlige Laugsartikler bleve gennemsete og forandrede »som denne vores itzige absolute og souveraine Regjering kan bekvemme«, thi Laugenes Selvstyrelse og delvise Uafhængighed af Myndighederne var ikke velset. I Oktober 1664 afgav Statskollegiet en Betænkning, hvori det udtaler sig mod Laugenes Egenraadighed i at optage og udelukke Medlemmer, saavelsom i at begrænde den Enkelte i den frie Udøvelse af hans Næring. Laugenes Ret til efter eget Tykke at holde visse almindelige Sammenkomster betegnes som farlig og bør derfor afskaffes; saadanne Laugsmøder bør kun tillades, naar Kongen, Magistraten eller Stedets Øvrighed paabyder dem, hvorhos den Jurisdiktion, Lauget fra Arilds Tid har udøvet over sine Medlemmer, maa ophøre eller dog indskrænkes. Kollegiet anbefaler endvidere i Modsætning til de bestaaende Forhold, at hver Mester bør kunne holde saamange Svende,

*Kleinsmedenes Laugsmærke.
Originalen i Folkemuseet.*

han har behov, og overhovedet skaffe sig Arbeide ved at drive sit Haandværk vel, at de ubillige ensartede Svendetaxter bør ophæves, eftersom de dygtigere Svende med Rette kunne gjøre Krav paa høiere Løn, og endelig at der bør sættes Grændser for de Chikaner og Bekostninger, hvormed Laugene søge at holde dem ude, der attraa Optagelse. Som man ser, er der ved Siden af Ønsket om at hævde Regjeringens absolute Autoritet en udpræget Bestræbelse for at komme Laugstvangen tillivs. I de faa Laugsskraaer, der bleve udstedte umiddelbart efter Souveraineteten, ere disse Grundsætninger virkelig ogsaa gennemførte, hvad der f. Ex. tydelig fremgaar af Murmestrenes Laugsskraa af 22de Januar 1666 og Bartskjærernes af 1668, men Revisionen blev ikke gennemført; det faldt vanskeligt at udrydde de gamle Sædvaner og Skikke, og en Omordning kom først istand ved nogle i 1681 og 1682 udstedte Forordninger, der bleve Grundlaget for en lang Række nye Laugsartikler. Skjøndt der baade da og senere fandtes Mænd, som vare Modstandere af Laugsordningen, lykkedes det dog først i vore Dage at indføre en gennemgribende Forandring, thi Regjeringen anerkjendte selv Principet som rigtigt, og Misbrugene, der stod i Forbindelse med Laugsvæsenets internationale Charakter, kunde ikke afskaffes, saalænge de »zünftige« tyske Svende gave Tønen an i det danske Haandværk. Peder Morsing, den første indfødte danske Universitetsbogtrykker, havde, for blot at nævne et Exempel, en haard Dyst at bestaa med sine tyske Svende, som nægtede at anerkjende deres danske og hollandske Kolleger som jævnbyrdige, fordi de ikke havde underkastet sig de ved Svendepróven brugelige Ceremonier. Det hjalp ikke, at en kongelig Forordning forbød disse Ceremonier, befaled, at alle Bogtrykkersvende skulde nyde samme Friheder uden »Deposition« og truede de Opsætsige med Straf; Svendene forlod Morsings Værksted og tog Arbeide hos de tyske Mestre i Byen, idet de tillige gjorde de danske Læredrenge bange ved Forsikkringen om, at de, naar de havde udlært, hverken vilde kunne faa Arbeide andetsteds i Riget

eller i Tydskland. Saadanne Stridigheder mellem Laugene og Autoriteterne, mellem Laugene indbyrdes og indenfor hvert enkelt Laugs Ramme hørte til Dagens Orden; der var - som Holm bemærker - ikke Ende paa det Kjævl, hvortil Næringsforholdene gav Anledning.

Livet i Laugshusene førtes altsaa videre i den gamle Aand, og alle de overleverede Ceremonier, Skikke og Vedtægter vedligeholdtes usvækket. I Laugsforsamlingen thronede Oldermænd med Bisidderne foran den aabne Lade med Laugsmærket hængende bag sig, og indskrev Dreng, afsagde Kjendelser, indkasserede Bøder eller mæglede Forlig. Naar de officielle Forretninger var forbi, blev Laden udbaaren; der blev klappet op paa Øltønderne, og nu holdtes alt efter Tidens Leilighed snart Tobakskollegier med Drik, snart større Fester med Dands, Drik og Spil. Udadtil optraadte Laugene som Korporation ved Begravelser, ved hvilke Brødrene vare iførte lange Sørgekapper, ved Skiltflytninger, naar Skiltet, Laden og Velkomsten i høitidelig Procession bares til den nye Oldermands Bopæl, ogsaa undertiden ved andre Leiligheder. Den 14de April 1668 blev saaledes Retterstedet paa Hallandsaas (Kongens Nytorv) og Retterstedet paa Nytorv «flyttede solenniter» af Tømmerlauget. »Der det ikke behagede Hans Majestæt - siger en samtidig Forfatter - at det (nemlig Retterstedet paa Kongens Nytorv) skulde paa den Sted staa, gav han Befaling til Byfogden, at det skulde flyttes. Byfogden underdanigst parerer og gjør sit Embede paa den samme Maade og Maner, som hans Formænd før ham, naar Retterstedet enten skulde flyttes eller bygges. Paa Rettens Vegne tilholder han Tømmermands Lauget paa den 14de Dag Aprilis 1668 at samles, og som det af Arilds Tid altid har været Skik i Danmark, det ganske Laug med Mestre og Svende at flytte Retterstedet. Da komme de alle tilsammen med Pibe og Tromme som i Proces hver med sin Øxe, Sav, Navr, og hvad dertil fornøden blev eragtet. Byfogden kommer for dem som en Oberst, Byens Kæmner og Underfogden gaar med i Troppen som deres Lieu-

tenanter og Anførere, saa kommer Oldermænd og Bisiddere for Lauget, siden Mestre og Svende, gribe saa til og tage fat paa Retterstedet, i en Hast og meget gesvindt faa det ned og lægge det paa Vogne, af Byen dertil forordnede, og føre det did, hvor de igjen i en Hast opreiste det, som var udenfor Kastellet mod Østerport, som det endnu staaer tilsyne. Der dette var forrettet, blev Lauget af Byen tilskikket ½ Læst Rostokker Øl, hvormed de siden holdt sig lystige.«

Det »trafikerende Borgerskab«, der som bekjendt hidtil havde været inddelt i fire Handelslaug, nemlig Vandtsnidernes, Kræmmernes, Bryggernes og Skippernes, var allerede i 1651 undergaaet en væsentlig Forandring, idet de to første paa hin Tid bleve forenede i ét Laug: det store danske Kjøbmandskompagni, et Fællesskab, som dog allerede ophørte igjen i 1688. Forud for Laugsartiklerne gik der et Kongebrev, hvori det som Betingelse fordres, at Enhver skal have Lov til at sælge sine Varer saa billigt, han vil, og at det skal staa Enhver frit for at søge sin Fordel i Kjøb og Salg, som han bedst kan. Paa dette Grundlag udstedtes Laugsartiklerne den 17de December 1651, hvori det bestemmes, at der skal være to Oldermænd og fire Bisiddere, Halvdelen Kjøbmænd og Halvdelen Kræmmere, udvalgte under Magistratens Samtykke af »de bekvemmeste og dygtigste Laugsbrødre«. Intet Medlem maa indtage Nogen til at drive »Mads-kabs-Handel«, det vil sige: indgaa Kompagni med Nogen, der ikke er Medlem af Lauget, og Ingen maa have mere end én aaben Bod med Kram eller andre Varer, uden i det Hus, han bebor, hvor han kan indrette, saa mange han vil, eller paa Børsen, hvor det ogsaa tillades ham at have flere Udsalg, nemlig Kræmmerboder ovenpaa og Boder med grove Varer underneden. Mod Bissekræmmere, fremmede Ligge-re og Handel mellem Gjæst og Gjæst er Lauget selvfølgelig stærkt paa Post, og for at ingen Laugsbroder skal have en særlig Fordel fremfor de Andre, bestemmes det, at fremmede Varer, der skulle sælges mod Provision, først skulle tilbydes Lauget og Brødrene, og siden sælges en gros, men ikke bruges til Høkeri.

Laugsskraaen er særlig interessant, fordi den for første Gang fastsætter en daglig Børstid, for at Fremmede, der komme til Byen med deres Varer, kunne »vide Kjøbmænd og Kræmmere at antræffe og disse sig selv indbyrdes« nemlig hver Formiddag Kl. 10-11 og hver Eftermiddag om Sommeren Kl. 5-6 og om Vinteren Kl. 3-4. Ligeledes omtales for første Gang Mæglere, der foreløbig skulde have et fast Salair, indtil Handelen tog saaledes til, at de kunde leve af deres Kourtage og Mæglerpenge, hvis - tilføies der karakteristisk nok - der da ikke skulde findes Nogen, som dertil er bekvem og vil tjene uden Løn. Man faar af dette Forbehold ikke Indtryk af nogen særdeles omfattende Handelsomsætning.

Kjøbmændene og Kræmmerne havde i 1661 deres eget Kompagnihus ved Stranden mellem Boldhusgade og Fortunstræde, den sydlige Del af »Hotel Royal«. I denne store Gaard var der tolv Kram-Kammerser, Pakrum, Loft og Kjældre, som udleiedes, endvidere en Privatbolig for Kompagniets Skriver og endelig den store Forsamlingsstue, hvor de ugentlige Møder afholdtes, og hvor der var anbragt lange Bænke og Borde for Brødrene, saaledes at hver havde sin bestemte Plads. Lauget havde en Patron, som skulde tale dets Sag paa høiere Steder; den første var Borgmester Hans Nansen, som ved sin Død afløstes af andre Borgmestre, indtil Patronatet gik over til Politimesteren. Patronen synes ikke at have ladet sig nøie med Æren alene; i hvert Fald tales der i Laugets Protokoller om Udgifter til hans »honorable Aflæggelse og Diskretion«.

Kjøbmandskompagniets Forhold til det danske Kompagni af 1447, det vil sige til det gamle »Helligtrefoldigheds Gilde udi det danske Kompagni« (nu det kongelig danske Skydeselskab), var, at de fleste ansete Handlende vare Medlemmer af den nævnte selskabelige Forening, der var et Skyde- eller Papegøie-Selskab. Da Kjøbmændene og Kræmmerne i 1651 forhandlede om deres Sammenslutning i et fælles Laug, samlede de i det danske Kompagnihus i Kompagnistræde. Papegø-

ieselskabet havde iøvrigt været saagodtsom opløst, thi efterat Frederik den Tredie i Lighed med sine Forfædre paa Thronen var bleven optaget tredie Juledag 1650, var Kompagniets Virksomhed standset, skjøndt man stadig vedblev at udnævne Oldermænd. I Broderbogen hedder det, at »der fra 1650 til 1664 ikke blev holden nogen Samling af Brødrene, hvorover Broderskabet næsten er bortdød, hvad Borgerstanden belanger«, men ved det sidstnævnte Aar maa der altsaa paany være blevet optaget Medlemmer og afholdt Øvelser, maaske paa en allerede i 1661 af Gabriel Boemann anlagt Skydebane udenfor Vesterport. Det var dog først under Christian den Femte, at Selskabet atter kom i ret Flor.

Efter Enevoldsmagtens Indførelse var Tilstrømningen af Fremmede stærk, dels officielle Sendebud, som oftest ledsagede af et stort Følge, dels Eventyrere af alle Nationer, som søgte deres Lykke, Lystreisende og endelig Handlende, som undertiden kom langveisfra. I 1663 fik saaledes nogle »persianske« Kjøbmænd Lov til at falholde deres Varer, og trods Kongens almindelige og udtrykkelige Forbud mod »de adskillige Jøder«, som havde indsneget sig i Riget, fik dog i 1657 alle Jøder af den portugisiske Nation Tilladelse til at reise uhindret om i Landet og drive Handel og Næring, fordi en agtet og formuende Trosfælle i Hamborg, Diego Texeira de Matos, havde forstrakt Kongen med nogle hundrede tusinde Rigsdaler. For at holde Kontrol med de fremmede Elementer paabødes det under en betydelig Mulkt, som i Gjentagelsestilfælde fordobledes, at alle Udlændinge 24 Timer efter deres Ankomst skulde anmeldes hos Øvrigheden, men Paabudet maatte selvfølgelig gjentages flere Gange. Umiddelbart efter Beleiringen gjæstede et ikke ringe Antal svenske Undersaatter og Officerer Byen, og det forstaas af sig selv, at der blev holdt et vaagent Øie med dem, hvorimod der ikke gjordes Ophævelser, naar Folk fra Provindserne strømmede til Byen for at overvære de større Hoffester, navnlig ved Prindsesse Anna Sophias Forlovelse og paafølgende Formæling med Churprinds Georg af Sachsen.

I Perioden mellem 1648 og 1670 var der over 50 fremmede Gesandtskaber her, af hvilke mange bleve længe; et af de berømteste er det tartariske Gesandtskab af 1655, som blev malet af Carl van Mandern (Billedet er endnu i det kgl. Billedgaleri). Til disse Tilreisendes og Fremmedes Behov havde Staden et betydeligt Antal Gjæstgivergaarde. Den fornemste var det tidligere omtalte »Store Lækkerbidsken« eller »Stadens Gjæstehus«, beliggende paa Amagertorv mellem Østergade og Kirkestræde og tilhørende Kommunen, hvorfor Kjøbenhavns Vaaben prangede over Indgangen. Allerede i Christian IV.s Tid havde Apotheker Vobner leiet Eiendommen og indrettet Værtshushold i den, men det var igjen blevet nedlagt, indtil Dorothe sal. Jakob Timmermands i 1656 leiede det store Stenhus og igjen gjorde det til et fashionabelt Hotel, maaske fordi der var Trang til et saadant, da Henrik Müllers prægtige Boldhus netop paa dette Tidspunkt mistede sine Privilegier og senere blev indrettet til Bopæl for Hofmarechal v. Korbitz. I »Lækkerbidsken« boede alle Slags Folk, Kjøbmænd og Studenter, Præster og Officerer, men navnlig fornemme Tourister, Adelsmænd fra Holland, Skotland, Reval, Stralsund og Meklenborg, Diplomater, Grever, Kammerherrer, Landsdommere, fyrstelige Personers Følge, ja undertiden fyrstelige Personer selv. Der eksisterer endnu Hotelregninger fra Dorothe sal. Jakob Timmermands, hvoraf man kan se, at Gjæsterne ikke nægtede sig Noget i Retning af Fortæring og Drikkevarer, og at Værtinden heller ikke gjorde det i Retning af Betaling. Et russisk Gesandtskab paa 11 Personer kom hertil den 28de Mai og blev til den 19de Juli; Regningen, der betaltes af Kongen, lød paa den betydelige Sum af 1,860 Rdlr. 1 Mark 8 Skilling. Russerne konsumerede i dette Tidsrum 720 Potter Rhinskvin, 162 Potter forskjellige Akvaviter (som Citron-, Kanel-, Mave- og Matheli-Akvavit) 48 Potter Brændevin, 32 Tønder Øl, foruden adskillige Oxehoveder Franskvin og Bittervin, Kirsebærvin, Mjød og Vinedike. Hertil brugte de betydelige Kvantiteter Sukkerkandis, Topsukker, Puddersukker, Muskat og Citroner,

og da de reiste, medtog de ovenikjøbet en lille Beholdning af Varer, som ogsaa figurerer paa Regningen. Senere, naar russiske Gesandtskaber kom til Byen, var Kongen saa forsigtig at akkordere paa Forhaand med Hotellets Eierinde, hvilket dog ikke altid hindrede hende i at fremkomme med Efterkrav.

Til »Lækkerbidsken« knytter en grov Mystifikation sig, for hvilken Kongehuset og Hoffet var Gjenstand. I September 1669 ankom nemlig en Reisende til Kjøbenhavn, der udgav sig for at være en Fætter til den tyrkiske Keiser, og om hvem det hed, at han havde løskjøbt over 300 christne Slaver. Denne sjeldne Gjæst, Paschaen Johan Michael Cigala, der førte Titelen: »Den hellige Gravs Guardian«, blev afhentet udenfor Byen af en kongelig Ekvipage med 6 Heste og indkvarteret frit i Lækkerbidsken, udenfor hvis Indgang der sattes Skildvagter til hans Ære. Faa Dage efter havde han Audients hos Kongen paa Rosenborg, hvor Alt var i bedste Puds, hvor Garden til Hest paraderede ved Havens Indgang, medens Livregimentet dannede Spalier ved Broen og Slottet. Paschaen holdt en smuk Tale paa Italiensk om sin lykkelige Omvendelse, og Kantsler Peder Reetz lykønskede ham paa Kongens Vegne, hvorpaa den tyrkiske Keisers Fætter, der havde været Pascha over hele Distriktet Jerusalem, bekjendte, at den allerhøieste Gud alene havde aabnet hans Øine. Frederik den Tredie fandt saa stort Behag i sin Gjæst, at han skjænkede ham den endnu paa Rosenborg opbevarede prægtige Sølvfontaine, der har tilhørt Dronning Anna Kathrine, men kort Tid efter fattede Generalmajor Ahlefeldt Mistanke til ham, og det kom nu for Dagen, at den foregivne Pascha, der levede høit hos Madame Timmermann og gjorde Selskaber for Kongens Regning, var en jødisk Bedrager. Man lod Skjælmen løbe, men snart efter blev han arresteret i Tydskland. Et Par Aar iforveien havde man havt en lignende Historie med en Person, der kaldte sig Fyrst Nikolaus v. Stockheim og udgav sig for at være keiserlig Af-sending, hvorfor man nu blev mere forsigtig. Et Gesandtskab fra de krimiske Tartarer, som i Slutningen af 1669 overbragte

Hilsener fra Khanen, befandtes noget tvivlsomt og blev derfor affærdiget i Hast med nogle Reisepenge og Klæder uden videre Cereemonier.

I 1662 nævnes et stort Antal Hoteller og Gjæstgivergaarde, saa mange, at man maa antage, at adskillige ikke have bestaaet ret længe. De fornemste efter »Lækkerbidsken« var Prindsen af Danmark paa Østergade og Den sorte Rytter ved Nybørs; endvidere Den hvide Svane ved Stranden, Fortunen (en Del af nuv. Hotel Royal, der har givet Fortunstræde Navn), Den gamle Prinds i store Færgestræde, Havfruen, der navnlig besøgte af svenske Kavalerer, Tre Kroner paa Østergade, Den forgyldte Hjort, Druen i Færgestræde, hvor mange hollandske Skipper tog ind, Wapen von Hamburg, Wapen van Holland, Krandsen paa Christianshavn, Den forgyldte Falk, Det Stralsundske Herberge og Vognmandsherberget i Springgade. I de følgende Aar forekomme Frankfurt am Main i Høibrostræde, Skibet ved Knippelsbro, Heidelberger Vinfad i Skindergade, Engelen i Pilestræde, Det forgyldte Anker, Den hvide Rytter ved. Børsen, Stadt Lybæk bag Børsen, Odense, Den sorte Morian ved Stranden, Elephanten ligefor Holmens Kirke, Amsterdam, Det forgyldte Kors ved Nikolai Kirke, Flensborgs Vaaben sammesteds, især besøgt af svenske Officerer, Bergen i Norge, Den forgyldte Bjørn i Larsbjørnstræde, Den norske Løve, Sorte Ørn ved Stranden, Den forgyldte Sol sammesteds, Det lybske Herberge, Røde Hest paa Vestergade, Rosen ved Stranden, Prindsen af Oranien i Nyboder, Den gyldne Ørn i Kirkestræde, Paris og endelig Kappadocia ved Runde Kirke.

Trods denne, som det synes, rigelige Forsyning med store og smaa Gjæstgivergaarde, maatte man dog navnlig ved store Gesandtskabers og fyrstelige Personers Nærværelse lægge Beslag paa større Borgerhuse, hvis Eiere havde Plads og Lyst til at herbergere Udlændinge for Betaling. En vis Johan Heide-mann og Hustru Veronica Elisabeth havde saaledes hyppigt fornemme Logerende, navnlig fra Lyneborg, i deres smukke og velindrettede Gaard paa Slotsholmen, som rimeligvis laa

paa dens vestlige Side, hvor der foruden det islandske Kompagnihus var endel Gaarde og en Gade, Trompetergangen, og hvorfra en Gangbro, den røde Bro eller Nybro, førte over Kanalen til Nybrogade, omtrent for Enden af Knabrostræde. Mette Rhodes Gaard i Høibrostræde, som i Frederik den Tredies Regjeringstid husede mange fremmede Ambassadeurer, er omtalt foran, saavel som den Brug, der gjordes af Korfitz Ulfeldts Gaard i Løvestræde, inden den blev nedbrudt. Den »franske Kok« Crequi, der boede ved Stranden, havde baade Logishus og Restauration, og søgtes navnlig af Franskmænd og Italienere, medens Thor Andersen, en Seilmager ved Stranden, og Jens Bomslutter sammesteds modtog Reisende af simple Stand. Karen Haagensen paa Amagertorv havde forskellige Adelsmænd boende hos sig, medens det navnlig var Officerer, som tog ind hos Statius Ludvig i Vingaardsstræde. Landmænd havde fornemmelig deres Tilhold i Kommunens Avlsgaard i Springgade, som i 1656 blev opført fra nyt af med en Stald til 54 Heste, hvorhos der i de nærliggende Eiendomme ligeledes indrettedes Stalde af Privatfolk.

Den berømteste af de Mænd, som ved Siden af deres borgerlige Erhverv drev et Slags Gjæstgiveri, var dog den kongelige Hofmaler Carl van Mandern, der eiede en stor Gaard paa Østergade med takkede Gavle, nuværende Nr. 15. Han var i Christian den Fjerdes Tid kommen hertil fra Delft i Holland tilligemed sin Moder for at indkassere nogle Penge, der skyldtes hans Faders Bo for leverede Tapeter, og blev nu her i Landet, hvor han udviklede sig til en berømt Maler. Christian IV fritog ham i 1647 for al kongelig og borgerlig Tynge, mod at han skulde male to Stykker om Aaret »saa gode, at vi dermed kunne og ville nøies«, og Frederik III stadfæstede dette Privilegium Aaret efter sin Thronbestigelse. Efterhaanden vandt han et stort Navn som Portraitmaler, stiftede Bekjendtskab med alle Tidens fremragende Mænd, og blev formuende, thi foruden den nævnte Gaard paa Østergade eiede han et grundmuret Hus ved Stranden samt en Gaard og fem smaa

Vaaninger i nuværende store Kongensgade. Hos ham logerede i Aarenes Løb mange notable Reisende, saaledes Admiral Obdam i 1656, den svenske Resident Duvall, den hollandske v. Amerongen, den franske Terlon, Curt Adelaer o.s.v., dog ogsaa Folk af ringere Stand, men det synes, som om denne Del af Forretningen er bleven bestyret af hans Hustru Maria, eftersom hun kvitterede paa Regningerne, skjøndt Manden var i Live. Carl van Mandern prises høit af Samtiden for sine Talenter; ved Hoffet optraadte han som Balletmester, Dekorateur og Arrangeur, han gjorde sig bemærket som Digter (bl. A. ved en Lovprisning af Snustobak) og samlede paa Bøger og Sjeldenheder. Den spanske Gesandt, Grev Rebolledo, kalder ham »Danmarks sindrige Apelles«, og siger, at Naturen misunder ham hans Kunstfærdighed, og hans Betydning for Samtiden fremgaar endnu klarere af det Afsnit, Wolf har helliget ham i Encomion: »Her kan jeg ikke forbigaa, at jeg jo og formelder Noget om den kunstrige og velbekjendte Kgl. Majestæts Pictor og Sculpter Carl van Mander, som residerer udi Kjøbenhavn, hos hvilken er med megen stor Lyst og Forundring ikke alene mange livagtige adskillige høilovlige Konger og Potentater saavel som og andre høiædele og velbaarne berømmelige Mænds Contrafeyer og Andet, som efter Anatomix-Kunsten brugeligt er, men end og andet mere af Rariteter og Antiquiteter, som af hans høie Kunstes udspikulerede Skarpsindighed gjort er; dets adskillig mange Slags ikke jeg her beskrive kan, hvilket han frivilligen lader tilsyne for hver Liebhaber, som det begjær, og er det værd at se, hvilket fremmede Folk, som meget Underligt paa andre Steder set haver, dette og ikke noksom, love og berømme kan.« Carl van Mandern, der døde før Mai 1670, var ingenlunde den eneste Hofmaler herhjemme, men Ingen havde et Navn som han, og Ingen formaaede som han at skabe sig Stilling og Formue.

Adskillige af de nævnte Gjæstgiverier have uden Tvivl tillige været almindelige Traktørsteder, men iøvrigt var der rigelig Leilighed for Befolkningen til at slukke Tørsten udenfor Hu-

set. Staden vrimlede af Drikkeboder, det vil sige: Værtshuse, navnlig ved Stranden og i dens nærmeste Omegn, og her udskjænkedes alt Slags Øl, Vin og Brændevin, naar det da ikke som under en Dyrtid i 1661 og 1662 helt forbødes at brænde det sidste. Aaret efter Krigen fik Johan Merhoff »for tro Tjeneste, han i forleden Feidetid gjort haver« Tilladelse til at indrette en Ølbod udenfor Peblingsøen paa nuv. Nørrebrogade for de Veifarende; i 1667 indrettedes der en ny Kro paa Vesterbro, istedetfor Mikkell Vibes, der var bleven totalt ødelagt og to Aar efter fik en Borger Tilladelse til at opføre et Træskur ved Toldboden, hvor han maatte udskjænke Øl og Brændevin og sælge Madvarer. Holger Jacobæus fortæller, at Toldboden faa Aar efter var et »meget besøgt Beværtningsssted, hvor man kunde faa Vin, Øl, Negenøine, Koldskaal et cetera, og hvor med Forlystelse gaves en deilig Udsigt over Havet og Kongens Skibe.« En stor Del af de bedre Ølsorter indførtes ligesom tidligere fra Tydskland, men der blev ogsaa brygget finere Varer her, saaledes Bryhan og Mumme, »Hamborger Rummeldeus og andet blegt Øl«, paa hvilke sidste Sorter en Brygger paa Christianshavn fik Eneret.

Vinudskjænkning fandt Sted fra talrige Kjældere i Byen, som sikkert vare godt besøgte; i mange af dem kunde der ogsaa faas Øl og Brændevin. Vinhandlerne og Vintapperne havde saadanne Udsalg, Apothekerne havde ligeledes Ret til at holde Vinkjældere, hvorfra der dog kun maatte sælges i Potter og Ankere og under ingen Betingelse fransk og rhinsk Vin fra samme Kjælder. Af og til tillodes det ogsaa en Borger at aabne en saadan Forretning, saaledes i 1656 en Guldsmed, mod at han skulde kjøbe Vinen hos de Handlende her i Byen. I 1651 traadte Vinhandlerne sammen i et Laug, i hvilket Ingen maatte optages, som ikke havde tjent 6 Aar og eiede 1000 Rdlr. Kun Laugets Medlemmer maatte udtappe Vin, Akvavit og fremmed Drik (Øl dog undtagen), og fra Skibene maatte Fremmede kun sælge Vin i Stykker, Piber og Oxehoveder, men ikke i Arner, Bimpler eller lignende Smaapartier. Allerede det føl-

gende Aar maatte Kongen imidlertid forbyde Kjøbmænd, Silke- og Klædehandlere, Urtekræmmere, Skippere, Guldsmede, Barberer og andre Haandværkere at gjøre Vintapperne Indpas i deres Næring, og det blev bestemt, at Ingen maatte give sig af med Tapperi, som ikke havde lært Fasbinderhaandværket. Den fornemste Vinkjælder var Stadens under Raadhuset; den var ikke blot bedst forsynet, thi den kunde uden Indskrænkning udtappe al Slags Vin, men Gæsterne havde ogsaa en vis Garanti for at faa rene og uforfalskede Varer. I 1662 leiede Peder Willumsen Deichmann Raadstukjældereren og opsatte et Skur ved Bygningens østre Ende, »hvorudi de, som ville være for sig selv og drikke et Glas Vin, kan have deres Magelighed«. Ogsaa i Boldhuset var der en stærkt besøgt Vinkjælder, selv efter at det derværende Gjæstgiveri var ophørt. Af ansete Vinhandlere kan nævnes Johan Lehn, Albert Dysseldorf, Jakob Fuiren og Peder Motzfeldt (Griffenfeldts Morfader), som i 1659 fik Afgiften af Ladegaardsmarken for leveret Vin til Hoffet; Griffenfeldts Fader Johan Schumacher havde en Vinhandel paa Hjørnet af Løvstræde og Kjøbmagergade, Wigant Michelbecker, efter hvem Wigantsgade blev opkaldt, handlede med Vin, Nikolai Edinger og Abraham Lehn hørte ligeledes til de bekjendte Vinhandlere. Disse Mænd vare i Almindelighed ansete; allerede paa Christian IV.s Tid fortæller Baron de Gourmesvin, at han under sit Ophold her i Landet sluttede Venskab med en Vinhandler Ditlev Hansen ved Frue Kirke, hvem han skildrer saaledes: »Han taler Italiensk, er rød i Ansigtet, pukkelrygget, en god Kamerat, drikker tæt, og holder meget af at prise Drik og mindes Italiens

Dobbeltbæger.

Herligheder.« Livet i de simplere Vinstuer skildres udførligt af Jens Sten Sehested i hans »Kjøbenhavns mistrøstige, dog villige Fangers ynkelige Klagemaal«. Man ser heraf, at der faldedes Østers i Rhinskvin skjælderne af »Rendekjærlinger med Kurve paa Armen«, og at Gjæsterne snart morede sig med at ryge Tobak eller synge Rundsange, snart med at doble om Værerne eller spille Femkort, Lanter, Piquet, Labet, Schervenzel og Pas dix. At der ofte opstod Slagsmaal, under hvilke man trak blank eller »kjørte hinanden Glas og Krus i Panden«, ligger nær. Ligesom paa Øl og Brød dikterede Magistraten ogsaa Prisen paa Vin; Brødpriserne bleve bekendtgjorte ved Opslag paa Raadstudøren, Vintaxten hang i Kjælderne. Da Taxten paa Rhinskvin i December 1668 sattes op fra 26 til 28 Skilling for en Pot, skriver Bording i sin »Mercur«: »Vintapperen af Fryd slaar Krølle paa sin Hale«, men finder det forresten i sin Orden, at »hvo lækker drikke vil, det vel betale maa«. Omstaaende Afbildning af et Brude- eller Dobbeltbæger, hvilket iøvrigt - som det ses af Figurens Dragt - skriver sig fra en ældre Tid, giver et Exempel paa de mærkelige Former, man gav Drikkekarrene for at forhøje Lystigheden. Figuren er indvendig hul og kan vendes om, hvorved der opstaar to Bægre, det ene under det andet, og det gjaldt nu om at tømme det større, uden at spilde en Draabe af det mindre.

Ved Bryllupper, Fadderstads, Barselkost og Begravelser lagde Tidens Trang til Drik og Svir sig stærkt for Dagen, thi de mange Forbud mod overdreven Luxus og Overdaadighed frugtede neppe stort. Ved borgerlige Bryllupper kunde der endnu lovligt indbydes 40 Folk, og traktes med 6 Retter Mad uden Konfekt. I 1661 fik Kjøbenhavn sex Stadskokke, idet sex navngivne Borgere som Belønning for deres Deltagelse i Krigens Besværligheder fik Eneret paa at »bruge deres Kunst og Haandværk med Kogen og Anretning ved alle Bryllupper«; før Krigen havde en Postebager faaet et lignende Privilegium. Man har mange samtidige Optegnelser om det store Forbrug af Drikke- og Madvarer ved slige Leiligheder, hvorved det dog

maa bemærkes, at i de fleste Tilfælde dækkedes Udgifterne rigeligt ved de talrige Gaver, som medbragtes af de Indbudte. Nogle nye vigtige Drikke og Næringsmidler, som i mange Retninger modarbejdede den overdrevne Brug af Spirituosa, kom frem paa denne Tid, nemlig ved 1665 Kaffe og The og noget senere Chokolade, dog foreløbig kun paa Apothekerne. »Nu kunne vore Hustruer og Døttre gjøre ti Visiter en Eftermiddag og komme ganske ædru tilbage«, siger Holberg. Den daværende kgl. Livmedikus Simon Paulli, som paastod, at The ikke var Andet end Pors og endog bekjæmpede det med Pennen, vilde overtale Kongen til at forbyde Brugen af det, men fik det Svar af Majestæten: »Jeg troer, Du er gal.« Overordentlig hurtig slog de nye Næringsmidler an trods al den Tvivl og Modstand, der reistes. Bording skriver i sin »Mereurius« af Februar 1669:

*»Ved dette Pas man først til disse Nordens Lande
Fornemmer noget Sært at føres over Strande,
Man Sukkerlade, The samt Koffi kalder det.
Men om Sligt Dansken tjen, kan jeg ei vide ret.
Man ellers giver for, og Meget derom skriver,
At det en Lægdøm er, som mangen Sygdøm driver.
Dog jeg indbilder mig, det er af større Navn,
End det i Gjærningen blandt os kan gjøre Gavn.
Jeg priser Hummel Øl og andre Landsens Drikke
Fremfor slig anden Kram, hvis Kraft jeg kjender ikke.
Lad Indian og Tyrk med saadant fylde sig,
Har jeg Øl, Vin og Mjød, jeg noksom hjælper mig.«*

Det lægevidenskabelige Studium ved Universitetet stod i dette Tidsrum ualmindelig høit, og Mænd som Thomas Bartholin, Ole Borch og Niels Steno, hvis Navne naaede langt ud over Fædrelandets Grændser, opdrog et anseeligt Antal dygtige praktiserende Læger, hvoraf nogle blev i Hovedstaden konkurrerende med dens 12-13 Bartskjærere og med fremmede Broksnidere, Okulister og Kvaksalvere, der opnaaede en kongelig Bevilling, medens andre søgte ud til de større Provindsbyer, hvor Forholdene selvfølgelig vare endnu værre. Af Apo-

theker havde Kjøbenhavn mindst fire, nemlig Svaneapotheket i Høibrostræde, der eiedes af Samuel Mejer, Løveapotheket i Vimmelskiftet, der eiedes af Esaias Fleischer, Kong Salomons Apothek, der oprettedes af Johan Kirchhoff i 1660, og endelig Hofapotheket paa Slottet (i Raadstufloiens nederste Etage), der bestyredes af Johan Gottfried Becker, Stamfader til en berømt Apothekerfamilie, som i 1669 tillige fik Privilegium som Stadapotheker. Et Apothek ved Stranden blev nedlagt efter Beleiringen. Lægerne og Apothekerne stod paa Krigsfod; de første klagede over, at de sidste gjorde Indgreb i deres Næring; Publikum klagede over de høie Priser, og skjøndt Kongen i 1660 havde søgt at specificere, hvad Apothekerne og hvad Urtekræmmerne maatte sælge, kunde Stridigheder mellem disse ikke undgaas.

Efter Beleiringen blev Kjøbenhavn mærkværdigvis forskaaet for større epidemiske Sygdomme, men den fik ikkedestomindre to nye Kirkegaarde, en udenfor Nørreport, istedetfor den under Beleiringen ødelagte, og en udenfor Østerport, nemlig Holmens Kirkegaard, der indviedes den 10de August 1666 og er den ældste af Byens nuværende Kirkegaarde. Allerede før Krigen, i 1650 havde Helligaandskirken erhvervet den tilstødende gamle Bygning, som i Hospitalets Dage havde været Sygestue og ladet den indrette til et Begravelseskapel. En nyttig Innovation og af stor Værdi til Oplysning om Befolkningsforholdene var, at det paabødes Hovedstadens Sognepræster at føre ugentlige Lister over Fødte og Døde. Lister over Dødeligheden i Kjøbenhavn kjendes allerede fra Pesten 1553, da Chr. III. ønskede sig saadanne Oplysninger tilsendt, men ved Sygdommens Ophør faldt de bort af sig selv. I 1645 befalede Chr. IV. Præsterne, at de under Embeds Fortabelse skulde holde nøiagtig Bog over Fødte, Ægteviede og Døde, men Sagen sattes dog først i System ved en kongelig Ordre af 19de August 1664, hvori det paalagdes Sognepræsterne hver Lørdag Formiddag at indlevere en paalidelig Fortegnelse over de i Ugens Løb fødte og døbte Børn samt over de afdøde

Mænd og Kvinder tilligemed Dødsaarsagerne. Listen skulde ufortøvet tilstilles den kongelige Bogtrykker, der skulde trykke den og samme Dag aflevere endel Exemplarer.

Enevoldshoffets Forlystelser havde allerede i Frederik den Tredies Tid en temmelig forskjellig Charakter fra de tidligere Kongers; de egentlige Ridderspil vare ophørte (man nøiedes nu med at stikke til Ringen), Herskeren søgte ikke længere at underholde sit Folk og vække dets Beundring ved at agere offentligt for det, men viste sig kun udadtil i imponerede Pomp og Majestæt, medens Hoffet for sig selv eller i en lille udsøgt Kreds netop fandt Behag i at iføre sig Menigmands Dragt og efterligne hans Væsen, som om det derved vilde søge Erstatning for den fornemme Tilbageholdenhed og det stive Ceremoniel, som ellers omgav det. Datidens Hoffester, Maskerader, Balletter og allegoriske Forestillinger, hvor Dronning Sophie Amalie snart lod sig beundre som Fama, snart som Krigens Muse, Bondepige, spansk Dandserinde eller Amazone, vedkom ikke Folket, saalidt som Harejagterne paa Amager eller Svane- og Sælhundejagterne fra Baade. Den store Offentlighed fik hverken den franske Skuespillerinde Mdlle de la Barre at se ved Prinds Christians Hylding eller den nürnbergske Mestersanger Christopher Haffner at høre, da han i 1666 opholdt sig en fjorten Dages Tid her i Staden. Derimod strømmede baade Hoffet og Kjøbenhavnerne i store Skarer ud paa Amager for at se Indbyggernes ikke saa lidt brutale Faste-lavnsspil, der bestod i at trække Halsen af en Gaas, hvis Fødder vare bundne til et Reb, og slaa en Kat af Tønden. Den stærke Trang til theatralske Forlystelser viste sig under Beleiringen, da der pludselig dukkede Komedianter op i Byen, men det blev dem ikke tilladt at agere, da man frygtede for at fortørne Gud dermed. I 1662 fik derimod Andreas Wulff Tilladelse til at anrette en Komediaplads eller »Skauborg«, hvor »adskillige Tragedier, Komedier og andre saadanne Aktioner og Leg ved dertil bekvemme Personer og tilhørig Instrumenter kan præ-senteres.« Wulff spillede en Tidlang i Boldhuset, fik derpaa

Skjøde paa en Grund paa Slotspladsen, hvor han virkelig byggede et selvstændigt Theater, men faa Aar efter købte Kongen det, lod Bygningen nedrive og Pladsen udlægge til Have. Festlighederne ved de kongelige Børns Trolovelser og Bryllupper berørte kun i ringe Grad Indbyggerne; derimod hørte det i hin Tid ikke til Sjeldenhederne, at de herværende hollandske Gesandter foranstaltede virkelige Folkefester til Forherligelse af Hollændernes Seire paa Havet. Den 4de Juli 1667 gav Amerongen saaledes en stor Fest i Anledning af Hollændernes navnkundige Tog op ad Themsen; nogle hundrede Begkrandsede brændte paa nuværende Kongens Nytorv, Raketter gik op, Generalstaternes store Flag, omgivet af over hundrede store Lygter vaiede over Ambassadeurens Hus; ud af Vinduerne hang mindre hollandske Flag; der blev skudt med Artilleri, og nogle Fade med Vin gaves til Pris. Hvad Almuens egne overleverede Forlystelser angik, søgte Regjeringen ofte af religiøse Hensyn at komme dem tillivs, dog ikke altid med Held. Juleaften 1668, fortæller Hiøring, lod Magistraten opslaa et Forbud mod at gaa med Rummelpotte, Julebuk eller andet haanligt Spil, hvilket ogsaa blev skikkeligt holdt i Juledagene. Hvad "Rummelpotte" har været for en Leg, er ikke saa ganske let at afgjøre, maaske kun den gamle Skik at slaa Potter paa Dørene; Julebukken kjendes endnu i Holbergs Tid og senere. Ved Nytaars- og Fastelavnstide var det særdeles vanskeligt at holde Befolkningen i Tømme; den løb da »grassat« paa Gaderne, kom i Klammeri med Vagten eller med Veifarende, og ikke saa sjældent blev en Mand paa Pladsen, hvilket atter gav Skarpretteren Arbeide. De nærmeste Aar efter Krigen vare navnlig frugtbare paa større Forbrydelser, ja visse Landsdele vare saa hjemsøgte af Røvere, Stimænd og Tyve, at der maatte udstedes Forbud mod at ledige Karle og Løsgjængere bare Vaaben, og udsendes Rytterkommandoer for at jage Banderne; »dog alligevel bleve de Onde ikke udryddede«.

Tiden fra Souveraineteten til Frederik den Tredies Død er en Overgangens og Forberedelsens Tid; Enevoldsmagten er

endnu ikke fuldbaaren, men den voxer sig stærkere og stærkere og er i fuldt Arbejde med at gjøre sig til den eneste bestemmende Faktor paa alle Omraader. Den skabte borgerlig Lighed, og "frelste efter al Sandsynlighed Riget fra Undergang", men Frelsen blev dyrt betalt. Den danske Nationalaand blev kuert, Tydskheden satte sig i Højsædet, den gamle danske Adel maatte vige for det fremmede Hof- og Militairaristokrati, Borgerstandens Freidighed og Selvfølelse degraderedes hurtigt, og tilsidst dyssede den »landsfaderlige« Despotisme Folket i Søvn. Saa hurtigt indtraadte Forandringen, at Molesworth under Chr. den Femte udtaler som sin Overbevisning, at de Danske elske Trælddommen, og ligesom Kappadocierne i Oldtiden vilde kaste Friheden fra dem, hvis den blev dem givet, og atter paatage sig de gamle Lænker.

*De tre Sølvløver paa Rosenborg,
første Gang benyttede ved Fred. III.s
Ligbegjængelse.
I Baggrunden den kongelige
Thronstol.*

Kjøbenhavn under Christian den Femte

aasnart Frederik den Tredie var død, den 9de Februar 1670 om Middagen, blev Kjøbenhavns Porte lukkede og Vagterne forstærkede. Paa Slottet var den nye Konge forsamlet med Geheimeraadet og modtog af Peder Schumachers Hænder Kongeloven

og Rigsklenodierne; i Salene vrimlede det af høie Embedsmænd og Adelsmænd, medens Kjøbenhavns Magistrat og de 32 Mænd samledes i Helligaandskirken, hvorfra de, iførte lange Sørgekapper, i Procession begav sig op paa Slottet for at aflægge Hyldingsed og kysse Kongens Haand. Henimod Aften blev de i Havnen indefrosne Krigsskibe besatte med Folk, og Rytterpatrouiller færdedes hele Natten i Gaderne. Den følgende Dag ringede alle Stadens Kirkeklokker fra Kl. 12 til 1, hvilket vedvarede til den 4de Mai; al Instrumental- og Vokalmusik i Kirkerne forbødes et helt Aar, i lige saa lang Tid maatte intet Spil bruges ved Barsler, Bryllupper eller andre Forlystelser, og Garnisonen, som paa denne Dag afløstes af Borgerskabet, blev tagen i Ed, og trak op med florumvundne Faner, Geværer, Trompeter og Trommer. Det blev bemærket, at den nye Konge, den første, der besteg Thronen som Enevoldshersker, kaldte sig: »Konge til Danmark og Norge«, og ikke som sin afdøde Fader: »Danmarks og Norges Konge«.

Indtil den 3die Mai henstod den afdøde Konges Lig over Jorden, først udstillet for Alle i et Gemak paa Slottet og derpaa

*Dreierne Lade og Bødkernes
Tudkande.
Orig. i Folkemuseet.*

lagt i Kiste og hensat paa et stateligt Castrum doloris i Slotskirken, omgivet af mangfoldige brændende Voxlys, samtlige Provindsers Vaaben anbragte paa Fanestænger og med de tre Sølvløver foran. Ved Flytningen kom det til en for Tiden karakteristisk Rangstrid mellem den afdøde og den nye Konges Kammerherrer, som skulde bære Kisten. Den 3die Mai, Dagen før Bisættelsen, afholdtes der Sørgegudstjeneste over hele Riget; i Slotskirken prædikede Biskop Johan Vandal paa Latin og Dr. Hans Leth bagefter paa Dansk, hvorpaa det kongelige Lig om Natten Kl. 12 med stor Pomp og under almindelig Klokkeringning og Salver fra Voldene førtes til Roskilde. Borgervæbningen paraderede ved denne Leilighed under Frederik Thuresens Kommando i de illuminerede Gader, iført sorte Klæder og »med indviklede Faner og overdragen Spil og Gævær«; og det lange Tog af Ryttere, sorte Karosser, den af otte Heste trukne Ligvogn, bagefter hvilken Kongen og Prinds Jørgen kørte, bevægede sig langsomt over Hallandsaas (Kongens Nytorv) gennem Østergade, Amagertorv, Vimmelskaftet og ud af Vesterport. I Roskilde Domkirke hensattes Kisten i en pragtfuld forgylt Kobbersarkophag med en Overflod af Sølvprydelser og Sølvemblemer (til en Vægt af 4530 Lod), som iøvrigt en Snes Aar efter ombyttedes med en mindre værdifuld Sarkophag, men af betydelig kunstnerisk Værd. Kroningen og Salvningen i Juni Maaned 1671 med de nye Ceremonier og de nye Regalier var en Fest, som ikke vedkom Kjøbenhavn, thi den foregik i Frederiksborgs Slotskirke.

Det varede ikke længe, før det blev klart for Alle, at der ved den nye Konges Regjeringstiltrædelse var indtraadt en afgjørende Forandring. Enevældens Blomstringstid var begyndt. Adgangen til Kongens Person blev ufortøvet vanskeliggjort ved Gemaksordinantsen af 11te Mai 1670, saaledes at Menigmand i Fremtiden kun kunde faa Kongen i Tale, naar han opholdt sig i Staldene; ved den sædvanlige Stadfæstelse af Kbhvns. Privilegier toges det betegnende Forbehold: »saavidt de ikke imod vores absolute Dominium, Souverainetet og

Arverettighed befindes at stride«, og nye Skranker reistes om Kongehuset dels af politiske Grunde, dels til »Vores kongelige Arvehusets Zir, Os og vort Hof til større Lustre« ved Opretelsen af en Hofadel: Grevernes og Friherrernes Klasse, ved Elefantordenens Fornyelse og Dannebrogssordenens Indstiftelse saavel som ved et kompliceret Rangsystem i 16 Klasser, som fornyedes og forbedredes fem Gange i Christian den Femtes Levetid. Fra denne Tid skriver Nationens Rangsyge sig, som i lange Tider fremkaldte Udlændinges Spot og satte satiriske Penne i Bevægelse, og om hvilken en Forfatter et Aarhundrede senere skriver: »Der er saa mange Raader i Danmark, at man bliver ganske raadvild: Geheimeraader, Conferentsraader, Etatsraader, Krigsraader, Kancelliraader o.s.v.« Christian den Femtes personlige Stilling til det absolutistiske Princip lægger sig klart for Dagen i hans Testamenter, hvori han udtrykkelig forholder sine Efterfølgere at vaage over den kongelige souveraine Arveregjering som et uskatteerligt Klenodie og tillige lader forstaa, at der gives Folk, som nære »en utidig Begjærlighed og Attraa til den forrige Regjeringsart«. Der er heller ingen Tvivl om, at det ikke blot var den danske Adel, som var misfornøiet med det absolute Regimente og »fortalte Adskilligt med store Passioner om deres Familiers Chagrin over Tidernes og Hofvæsenets besynderlige Revolutioner«, men Enevælden stødte ogsaa paa Modstand hos Borgerne og Almuen. I Kjøbenhavn herskede der megen Uvillie, og Almuens Kritik gik endog saa vidt, at Præsterne fik Befaling til fra Prædikestolen at indskjærpe deres Menigheder, at de i Ord og Tale »skulde entholde sig fra at censurere om det, de ikke forstod, men i alle Maader skikke sig, som det ærlige og tro Undersaatter vel sømmer og anstaar, saafremt Kongen ikke imod sin Villie skulde foraarsages til at bruge de Midler imod de Gjenstridige, som Guds og Naturens Lov medfører«. Alvorlig Fare for en Omvæltning var dog ingenlunde tilstede, selv om nogle danske Adelsmænd - hvilket fortælles af den brandenborgske Afsending - holdt oprørske Møder i et vist Hus i Kjøbenhavn

og havde gjort Udkast til en Haandfæstning. Tvertimod skjød Loyaliteten, Smigeren og Kongedyrkelsen i utrolig kort Tid i Veiret.

De første fem Aar af Christian den Femtes Regjering bære tydelig Præg af den store Statsmands Virksomhed, der stod ved Kongens Side, Vinhandler sønnen fra Kjøbmagergade, Rigs-kantsleren Grev Griffenfeld, som i utrolig kort Tid svang sig op til de høieste Værdigheder. Det er ikke her Stedet at komme ind paa hans politiske Fortjenester af sit Fædreland; det er nok at sige, at det i tre Aar lykkedes ham at holde Danmark udenfor den Krig, der hjemsøgte saagodtsom hele Europa, og at der i denne heldige Periode blev truffet omfattende Foranstaltninger til en bedre Ordning af Statsstyrelsen saavelsom til Fremme af Handel, Skibsfart og Industri, Lovgivning og Videnskab. Der sørgedes for Hæren ved Landrytteriets Oprettelse og for Søværnet, Arsenalerne og Skibsbyggerierne paa Holmen, der altid omtales med den største Anerkjendelse af Udlændinge, saaledes at Landet, da det endelig blev Deltager i Krigen, kunde møde vel forberedt med en dygtig Armee og en fortrinlig Flaade. Hertil kom, at Statsledelsen under Griffenfeld havde en afgjort national Charakter. Paa Kjøbenhavns Fæstningsværker blev der i disse Aar ogsaa arbeidet ivrigt, navnlig paa Strækningen mellem Nørre- og Vesterport, hvor en stor Del Privathuse nedreves, dels for at give Plads for Værkerne, dels til Udvidelse af Voldgaden. For disse Huse betaltes der Vederlag efter Taxation, og Jordarbejderne besørgedes efter Sædvane af Soldater, som vare indkvarterede i Hytter udenfor Nørreport. Ved denne Leilighed blev den gamle Nørreports Hvælving indrettet til Krudttaarn, og en ny Nørreport opført efter en zirlig Model af Hans Steenwinkel. Stenene fra Borros gamle Laboratorium i Kongens Have bleve anvendte hertil, og i Novbr. 1672 var man kommen saavidt, at der udleveredes 6 »udygtige« Jernkanoner fra Bremerholm til Hjørnestøtter for Porten. Den blev dog først fuldendt i 1673, hvilket Aar stal den bar, og var utvivlsomt Byens smukkeste og anseelig-

ste Port, prydet med Kongens Buste foroven og to i Nicher anbragte Statuer paa Siderne, forestillende Guds frygt og Retfærdighed med Hentydning til Kongens Valgsprog: Pietate et Justitia. Christian den Femtes Nørreport stod indtil Sommeren 1856, da den fjernedes paa Grund af de stigende Vanskeligheder for Færdselen. En vigtig Forandring, som foretoges med Fæstningsterrainet til Stadens yderligere Sikkerhed, var, at samtlige Huse indenfor Søerne ved en kongelig Befaling af 30te Marts 1672 bleve nedbrudte, og at S. Jørgens Sø atter blev opdæmmet. Trods Christian den Fjerdes Forbud havde Søen nemlig i en Aarrække været benyttet som Eng, men blev nu igjen et vigtigt Led i Befæstningen. Den franske Afsending Cheverny betegner dog i 1685 Kjøbenhavn som »slet befæstet«; Molesworth finder i sin berømte Account of Denmark Fæstningsværkerne kun »taalelig gode«, medens Brinck i sit Modskrift forsikkrer, at de ere »overordentlig gode«.

Der havde allerede i en Aarrække været overhængende Fare for Krig, men det var først i 1675, da Sverig havde fuldt op at bestille med at værges sig mod den brandenburgske Hær i Tydskland, at den danske Regjering besluttede at benytte den gunstige Leilighed. Først og fremmest maatte man sikre sig mod Hertug Christian Albrecht af Holsten-Gottorp, om hvem Christian den Femte i sine Testamenter selv siger, at han »ved sine Intriguer, hemmelige Praktiquer og skadelige Alliancer med fremmede Potentater imod os har været som en Slange udi vores Barm«. Hertugen blev paa underfundig Maade lokket i en Fælde og sat fast i Rendsborg, hvor den danske Konge og Griffenfeld opholdt sig, og efter nogle Dages Nølen maatte han bekvemme sig til at udlevere sine Fæstninger og sin Hær til Danmark, hvorpaa han ved det Rendsborgske Forlig maatte frasige sig den Souverainetet, han havde vundet ved Roskildefreden, og erkjende den danske Konge som Lehnsherre. Bircherod fortæller, at Efterretningen om Begivenhederne i Rendsborg snart naaede Kjøbenhavn, hvor man »udi alle Samlinger begyndte at mumle mere og mere om det holsteinske

*Rigskansler Grev Peder Griffenfeld.
Efter Wuchters Originalmaleri paa
Frederiksborg.*

Væsen og om den Action, som sammesteds mod Fyrsten var anfanget«. Da en hollandsk Hjelpeflaade i Begyndelsen af Juli ankom til Kjøbenhavn, og den danske Flaade i August stak i Søen under General-Admiral Adelaers Kommando, kunde der neppe længere tvivles om, at den danske Regjering vilde gjøre et alvorligt Forsøg paa at gjenerobre de tabte Provindser. Den 2den Septbr. 1675 udstedtes Krigserklæringen til Sverig; den danske Hær rykkede ufortøvet ind i Mecklenborg, hvor Wismar i December blev tagen med Storm. I Norge havde Gyldenløve uden Vanskelighed holdt Svenskerne Stangen, og paa Søen, hvor Sverig en kort Tid var overlegen, saaledes at man endog i Kjøbenhavn frygtede for at blive gjæstet af den fjendtlige Flaade, gjorde en ødelæggende Storm under Gul-land Ende paa Svenskernes Forhaabninger.

I Hovedstaden var Stemningen begejstret; Haabet om at hævne den forrige Krig og gjenvinde Skaane beherskede Alles Sind, og Indbyggerne vare som Følge heraf villige til de største Offre. Ikke blot blev det overordentlige Krigsstyr indbetalt uden Knurren (hver Mand betalte efter sin Formue fra 2 Rdlr. til 2 Skilling daglig), men Borgerstanden i Kbhvn. paatog sig ovenikjøbet frivilligt at udrede 2000 Portioner Indkvartering for borgerlig Næring fremfor de andre Stænder. Da Kongen Lille Juleaften 1675 kom tilbage til Hovedstaden efter det seirrige Felttog med »Hærpukker og Trompeter for sig«, fik baade han og Rigskansleren en glimrende Modtagelse; Kingo skrev: »Hs. Majestæts første og lyksalige Ledingstog til ævig Hukommelse«, samtlige Gader vare illuminerede, Kanonerne paa Voldene, paa Orlogsskibene og i Kastellet affyrede tre Salver, og Alle kappedes om at hylde den enevældige Hersker og hans Minister, den sidste vistnok i høiere Grad end heldigt for ham selv. Vinteren hengik med Rustninger og Forberedelser til det kommende Felttog; paa Holmen herskede der en feberagtig Virksomhed; man var nemlig ikke blot beskjæftiget med at tiltakle Flaaden, som skulde være seilklar i Marts, men ogsaa med at bygge fladbundede Fartøier, som skulde landsætte

Tropper i Skaane, thi Landkrigen skulde nu føres her, medens Flaaden under Niels Juel skulde bemægtige sig Gulland og hævde Herredømmet i Østersøen.

Allerede i Januar Maaned 1676 begyndte man at samle Tropper, saavel Rytteri, som Infanteri, Artilleri og Matroser, og Indkvarteringen blev som Følge heraf byrdefuld for Kjøbenhavns Indbyggere. Den 11te Marts udbredte den overordentlige Efterretning sig i Hovedstaden, at Rigskantsleren var bleven arresteret om Morgen Kl. 8, netop som han fra Drabantsalen paa Slottet vilde begive sig ind til Kongen. General Frederik Arenstorff, der fik det lidet misundelsesværdige Hverv at fængsle Griffenfeld, førte ham gennem Løngangen

over i det kongelige Bibliothek, hvor Greven forblev til om Aftenen i et lille Kabinet for Enden af Bibliothekssalen, som var forbeholdt Kongen til Aftrædelsesværelse. Han førtes derpaa i en Chaloupe gennem Havnen til Kastellet, og hensattes i et Fængsel i Stjernestokken ligeoverfor den daværende Kirke (den nuværende Præstebolig). Griffenfeld havde mange Fjender, der glædedes ved hans Fald, men sikkert ogsaa mange Beundrere, og det overraskende Slag, der ramte ham og styrtede ham fra Lykkens højeste Tinde, maatte i hvert Fald gøre et dybt Indtryk paa den offentlige Mening. De udenlandske Gesandter lægge i deres Indberetninger ikke Skjul paa det Uforstandige i at fælde en saa fremragende Statsmand i et Øieblik, da hans Ledelse af Forretningerne syntes mest nødvendig, ja enkelte af dem erklære rentud, at han umuligt kan have gjort sig skyldig i nogen smudsig Handling imod sin Herres Interesser. Et Udtryk for Stemningen er ogsaa den Bemærkning, som læses i Bircherods Dagbøger under 18de Marts: »Herre Gud, hvad har dog en Uges Tid gjort in publicis megen Forandring! Og kunde man nok af mange Ansigter saavel i Kirken som andensteds kjendeligen mærke hine altererede Gemytters dybsindige Melancholi«. Regjeringen fandt det ogsaa nødvendigt at oplyse Offentligheden om Rigskantslerens Forbrydelser; i et Flyveskrift, der blev udgivet i forskjellige europæiske Sprog, skildredes Fangen som et moralsk Uhyre, der havde solgt sin Konge til Frankrig og Sverig for 40 Tønder Guld, der havde villet udraabe Prinds Jørgen til Konge, forbinde de nordiske Kroner med Frankrig, forsyne Kjøbenhavn med svensk Besætning, lukke Sundet for Hollænderne m. m., hvorhos Enkedronning Sophie Amalie, Prinds Jørgen, Prindsesse Ulrikka og Hertugen af Holsten-Gottorp uden videre sigtedes for Medskyld. Baade i Ud- og Indland fandt disse Ammestuehistorier Tiltro; Griffenfeld blev betragtet som en ny Korfitz Ulfeldt, og først da hans Dom var falden, fralagde Regjeringen sig alt Ansvar for Skriftet og udsatte en Belønning for den, der kunde angive Forfatteren. Han blev imidlertid aldrig opdaget.

Rigskantslerens Proces stod ikke længe paa, da man først var kommen paa det Rene med de Beskyldninger, der skulde rettes mod ham. Sexogfyrrgetyve Dage efter Fængslingen afholdtes det første Forhør; en overordentlig Kommission nedsattes, og den 26de Mai faldt Dommen, som dog to af Dommerne, Rasmus Vinding og Kristen Skeel, bestemt nægtede at underskrive. Griffenfeld dømtes for at have modtaget Gaver, for at have aabenbaret Kongens hemmelige Sager, for at have solgt geistlige Embeder og endelig for at have holdt en utilbørlig og høist farlig Brevvexling med Kongens Fjender, til at degraderes fra sin grevelige Stand, miste sit Gods og al anden Formue og derpaa, naar hans Vaaben, Hjælm og Skjold var sønderbrudt af Bøddelen, da »for sin Person til Skarpretteren overleveres, som ham paa et tilforordnet Sted Hovedet skal afhugge og fra Livet til Døden henrette og saadant ham til vedbørlig Straf, men andre til et afskyeligt og eftertænkeligt Exempel«. I to af de fire Punkter, hvorfor Griffenfeld fældedes

*Griffenfeld paa Retterstedet.
Efter Hofmanns Danske Adelsmænd.*

- skriver Vaupell - var der ikke Spor af Sandhed, i de to andre var Sandheden fordreiet til hans Skade.

Exekutionen skulde foregaa den 6te Juni, og om Morgen Kl. 5 blev Griffenfeld, efter at have modtaget Sakramentet, fra sit Fængsel ført ud paa Kasteslets Paradeplads. Midt paa Pladsen var der spredt noget skinnende hvidt Sand med et sort Klæde over; ved Siden stod den Dødsdømtes Ligkiste, overtrukken med sort Bay, og hans adelige Vaaben, der hidtil havde siddet paa hans Stol i Helligaandskirken. Kredsen var omringet af Soldater, men kun faa uvedkommende Tilskuere vare tilstede. Greven - fortæller Bircherod - havde en lang sort Silke Slobrok paa med hvide Underklæder, graa Silkestrømper og et Par Tøfler. Om Halsen havde han en Klud; Parykken var opbunden paa Hovedet; en Hue havde han, gjort efter romansk eller persisk Maner. Da Griffenfeld traadte ind i Kredsen, tog han Afsked med de Tilstedeværende, bevidnede sin Uskyldighed og forsikkrede, at han altid havde havt Statens og Kongens Vel for Øie. Han opløftede sine Hænder til Gud og erklærede, at han modtog Døden som en retfærdig Straf, fordi han havde søgt Jordens Konge mere end Himlens. Hans frimodige og gudhengivne Holdning gjorde et stærkt Indtryk paa de Tilstedeværende. Da Bøddelen sønderbrød hans Vaaben og traadte paa det med Ordene: »Dette sker ei uden Aarsag, men efter Fortjeneste«, svarede den Dødsdømte: »Kongen har givet mig det; han tager det fra mig igjen«. Griffenfeld aftog derpaa selv sin Paryk og Halsklud, lagde sig paa Knæ og bad en kort Bøn, hvorpaa han med Ordene: »Herre Jesu, jeg befaler min Sjæl i Din Haand«, gav Tegn til Bøddelen, at han skulde hugge til. Denne nølede imidlertid, sandsynligvis efter Ordre, men da han endelig løftede Sværdet med begge Hænder, traadte Generaladjutant Schack frem og raabte: »Pardon i Kongens Navn!« Da Præsterne hørte det - siger den samtidige Beretning - løb de til og løftede Griffenfeld under Armene op igjen. Han var da saa henrykt, at han var ligesom halv forstumlet og spurgte: "Hvad er det? hvad er det?" Derpaa oplæste Schack den kon-

gelige Ordre, ved hvilken han var benaadet til evigt Fængsel, hvorpaa han svarede, at han takkede sin Konge, men havde nu gerne været tilfreds at dø. Han bad om at maatte blive menig Soldat; han vilde da tjene Kongen med urokkelig Iver og Troskab og være hans taknemmeligste Tjener. Griffenfeld blev imidlertid siddende som Livsfange i Kastelet indtil den 10de Marts 1680, da han førtes til Munkholm, og skjøndt Kongen ofte savnede ham og gjentagne Gange skal have sagt: »Hvis Griffenfeld var her, skulde det ikke se ud, som det gjør«, sattes han først i Frihed den 10de Septbr. 1698, nedbrudt paa Sjæl og Legeme efter sit langvarige og haarde Fængsel. Det blev ham tilladt at tage Ophold i Danmark hos Datteren Charlotte Amalie, der var gift med Baron Frederik Krag til Stensballegaard, men han døde den 12te Marts 1699 i Trondhjem, før han kunde tiltræde Reisen.

Kantslerens Skjæbne, der havde vakt stor Deltagelse, blev dog hurtig glemt for Krigsbegivenhederne, thi den skaanske Feide var i fuld Gang. Admiral Niels Juel havde erobret Gulland, den herlige Ø, hvis Tab Jens Lauridsen Wolf beklager saa høilig i sin Encomion, hvorfor der fra alle Prædikestole var bleven holdt Taksigelser, og det Samme gjentog sig - baade her og i Sverig - efter Kampen den 26de Mai mellem Bornholm, Jasmund og Ystad, da den danske Flaade maatte trække sig tilbage for Overmagten indenfor Falsterbo Rev. Samme Dags Aften forlod den nye General-Admiral, Hollænderen Cornelis Tromp, der var traadt i dansk Tjeneste, Københavns Rhed med endel danske og hollandske Skibe; den næste Dag kunde man fra Byens Kirketaarne se ham forene sig med Niels Juels Flaade, og allerede den 1ste Juni leverede han det blodige Søslag under Øland, der endte med Svenskernes fuldstændige Nederlag og Flugt. To af de største svenske Skibe, »Stora Kronen« og »Svärdet«, gik tabt; det førstnævnte »store Seilebæst«, som Kingo kalder det, forliste, medens det andet sprang i Luften:

*»Hjælp Gud! jeg korsør mig! hvor den i Luften smald
Med et forfærdeligt og grusomt Knag og Knald,*

*Som af en Tordensky, hvor Kuld og Hede trykkes
I hendes vaade Bug om Regimentet rykkes;
Omsider Ilden dog vil have Rum og Plads
Og sprænger Skyen med et Skrække-Bulderbas.
Et tusind Mænd og mer ved Krudets Fænge-Fut
Slog Torden slet ihjel udi et kort Minut«.*

I Kjøbenhavn var imidlertid alle Forberedelserne til Landgangen i Skaane trufne; Byen var oversvømmet af Soldater og Matroser, saaledes at der for Ordenens bedre Opretholdelse blev opsat en »halv Galge« ude paa den Plads ved Kastellet, der kaldtes Grønland. En stor Mængde Transportfartøier, Baade og Pramme vare samlede paa Rheden og i Havnen; der udskreves tomme Øltønder til Landgangsflaader; Sengklæder, Lagner og Penge indsamledes ad frivillig Vei til Kvæsthuset, i Bagerierne og Bryggerierne arbeidedes der baade Hellig- og Søgnedage; Møllerne paa Voldene malede Korn, naarsomhelst det lod sig gjøre, og store Leverancer af Fodtøi til Armeens Brug bestilles hos Byens Skomagere. Den 9de og 16de Juni strømmede alle Indbyggerne til Kirkerne, for at bede om Held for Toget, og endelig den 24de Juni 1676 lettede Flaaden for at overføre 13000 Mand til Skaane. Sex Fregatter seilede foran; derpaa fulgte Transportfartøierne og tilsidst fire Linieskibe. Hertug Hans Adolf af Pløen var Overgeneral, og Kongen var selv med Toget. Stemningen var fortrinlig; Tusinder af gode Ønsker ledsagede de Bortdragende, som endnu den 25de laa for Modvind i Sundet, og »aldrig vare vi udi Kjøbenhavn - siger Bircherod - flittigere end nu med at kige hver Time op til Husenes Gavlefløie for at se, om Vinden ikke vilde vende sig omkring og blive føieligere for Hans Majestæts og Folkernes Transport«. I Skaane selv modtoges Tropperne med aabne Arme af Befolkningen, som paa alle Maader søgte at være dem til Nytte.

Krigsbegivenhederne i 1676, som de tog sig ud paa Afstand, og de vekslede Stemninger i Hovedstaden følges ret godt i Bircherods Dagbøger. Man ser, hvorledes Helsingborg

og Landskrone allerede i Begyndelsen af Juli faldt i de Danskes Hænder, hvorledes Landskrone Slot kapitulerede, og der afholdtes Takkefester i Københavns Kirker, og endelig hvorledes de danske Tropper i en Haandevending erobrede Christiansstad ved Storm. Den 18de August var der i Kbhvn. udspreedt et Rygte om, at Halmstad var falden, og der blev i denne Anledning »fast paa alle Vinhuse i Staden drukket mange Potter Vin til denne Fryds Bekræftelse, saa visse vare vi om de danske Seires Fremgang«. Glæden blev imidlertid hurtig afløst af Sorg, da »den hinkende Post kom bagefter med en ganske anden Relation«, nemlig at en dansk Afdeling havde lidt et afgjørende Nederlag. Krigen i Skaane blev dog i det Hele ført heldig, indtil det blodige Slag ved Lund (den 4de Decbr. 1676), i hvilket begge Nordens Konger mødtes, afgjorde Landets Skjæbne. Den danske Hær led et afgjørende Nederlag og blev saagodtsom helt opreven; Levningerne af den blev trukken over paa Sjælland i Vinterkvarter, medens de vigtigste Fæstninger dog forblev i de Danskes Magt.

Da Vinteren kom med usædvanlig Strenghed, begyndte man at frygte for, at Sundet skulde tillægges, hvilket ogsaa skete den 12te Januar, saaledes at man kunde gaa mellem de to Lande. Der kom dog ingen fjendtlige Streifpartier over til Sjælland, hvorimod nogle Kompagnier danske Fodfolk marcherede over Isen fra København til Landskrone for at forstærke den derværende Garnison. I Hovedstaden havde Borgerskabet en besværlig Tid med Vagthold og Isning i Graven; Indkvarteringen af de mange tøjlesløse Soldater var trykkende, hvorhos det faldt vanskeligt at skaffe den fornødne Proviant. Det blev derfor tilladt Indbyggerne i tre Dage at indføre alle Slags Viktualier toldfrit, ligesom Bønderne paa Amager og ellers i tre Miles Omkreds fik Ordre til at føre al deres Kvæg og Fourage til Byen. Forberedelserne til Aarets Felttog dreves med største Iver; der hvervedes Officerer, Soldater og Matroser; paa Holmen udrustedes Flaaden under Niels Juels Kommando, thi Tromp var afreist til Holland for at fremme Hjelpeflaadens

Ankomst, og Byen havde et krigersk Udseende, som ikke var ubetinget behageligt for Indbyggerne. Ikke blot lod Mandstugten blandt Tropperne Adskilligt tilbage at ønske, men aldrig saasart vare de ved Foraarets Frembrud førte over til Sverig, før det kom til en stor Tumult i Kjøbenhavn blandt de tilbageblevne raa Elementer. De nærmere Omstændigheder ved denne kjendes dog ikke.

Fra Søen kom de bedste Efterretninger. Den 1ste Juni 1677 tilføiede Niels Juel den svenske Flaade et partielt Nederlag under Møen og Falster, hvorfor samtlige Stykker løsnedes fra Voldene tre Gange, og Jubelen var stor, da syv erobrede svenske Skibe indbragtes til Holmen, og et stort Antal Fanger landsattes i Dragør. Søndagmorgen den 1ste Juli kom Kjøbenhavns Indbyggere paa Benene, da en voldsom Kanonade hørtes fra Søen, og den ængstede Befolkning strømmede til Kirkerne for at bede Gud om Seir, thi man vidste, at et Nederlag vilde afskjære Kongen og Armeen i Skaane fra al Forbindelse med Sjælland og efter al Sandsynlighed føre til Hovedstadens Indeslutning, idetmindste fra Søsiden. Spændingen var uhyre paa begge Sider af Sundet, hvor det store Skuespil udfoldede sig paa første Haand, men selv ovre ved Svendborg foruroligedes man ved »den gruelige Skyden langt borte«. Om Eftermiddagen havde Niels Juel vundet den navnkundige Seir i Kjøgebugt, ved hvilken Sverigs Overmagt paa Havet knustes for Resten af Krigen; ikke mindre end 13 Skibe (hvoraf 7 Linieskibe) og ca. 3000 Fanger førtes til Kjøbenhavn, hvor der afgaves Salver fra Voldene, holdtes Takkefester i Kirkerne, og hvor Sejrherrerne fik en glimrende Modtagelse af Kongen og Folket. Paa Gaderne solgtes Flyveskrifter om Bataillen, der blev slugte med den største Begjærlighed, flere Skuepenge blev slaaede, Guldmedailler uddeltes som Ærestegn, Juel udnævntes til Generaladmirallieutenant og noget senere til Ridder af Elephanten, og Kingo skrev til hans Kontrafei:

*»Her staar han med en mild adstadig ærbar Mine,
Dog kan han spytte Ild, saasarl som han skal trine*

*Paa Kongens Bud udi hans Skib og Seile-Jagt;
Her staar han derfor i sin Konges Æredragt. «*

Landkrigen førtes med vexlende Held, Gyldenløve erobrede Fæstningen Marstrand og seirede ved Uddevalla, men Feltslaget ved Landskrone »var ei i alle Maader til Fornøjelse og syntes det snart at være saasom af Gud beskikket, at hine glædelige og hine mishagelige Budskab om vor Konges Krigsbedrift skulde os skiftevis bringes«. Befolkningen sukkede under den langvarige Krigs Byrder, der standsede al Handel og Haandværk, og skjøndt Aaret 1678 bragte nye Seirvindinger i svensk Pommern saavel som paa Rygen, opnaaedes der i Virkeligheden Intet derved. Danmark lodes i Stikken af sine Forbundsfejer; Holland, Spanien og Østerrig trak sig ud af Krigen og sluttede Fred med Ludvig den Fjortende, hvorfor Christian den Femte, der nu stod ene overfor Sverig og Frankrig, ikke havde anden Udvei end at nedlægge Vaabnene. Freden blev sluttet i Lund den 26de Septbr. 1679, og Danmark maatte til Folkets store Sorg og Misfornøjelse tilbagelevere alle de erobrede Fæstninger saavel som Gulland, Rygen og de Gottorpske Lande. Den 30te Novbr. afholdtes der Takkefest for Freden i alle Rigets Kirker, men Sognepræsten i Helligaandskirken Esaias Fleischer, der var »en passioneret Patriot, kom ved denne Occasion i temmelig Uleilighed«, fordi han fra Prædikestolen kaldte Freden »en skammelig og skiden Fred med mere deslige«. Kongen lod ham derfor suspendere fra sit Embede, og »sprang der siden gode Penge for hannem til dem, der talte hans Sag i Lave«, siger Bircherod. Skjøndt Krigen saaledes ikke havde ført til positive Resultater, havde den dog styrket Enevælden; den havde vist, hvad der kunde udrettes med nationale Tropper, hvilket førte til Landmilitsens Opretelse under Frederik IV, og den havde bragt Flaaden en mægtig Udvikling og hovedsagelig ved Niels Juels Seire emanciperet den danske Sømagt fra Hollændernes trykkende Aag.

For Kjøbenhavns Udvidelse og Forskjønnelse blev der gjort overmaade meget i Christian den Femtes Tid, navnlig

*Type paa grundmurede Huse
før 1728.
(Efter Fuchs).*

efter Krigen. I Tiden fra 1670 til 1680 synes Staden at have havt over 40,000 Indbyggere, og ti Aar efter 60,000, hvilket selvfølgelig betyder et stærkt Opsving, selv om det paa ingen Maade var saa betydeligt, som man skulde tro af de blotte Tal. Residentsstaden maatte under Enevælden selvfølgelig udøve forøget Tiltrækning, Adelsmænd og Haandværkere strømmede til; den store Hof holdning, de talrige Embedsmænd og endelig den betydelige Garnison maatte skabe nyt Liv og Virksomhed, men dette kunde i og for sig ikke komme Landet

som Helhed tilgode. Hvad Kjøbenhavn vandt i Anseelse og Velstand, var for en stor Del paa de andre Kjøbstæders Bekostning, saaledes at disse gik jevnt tilbage. Udviklingen var ikke sund; det var en enkelt begunstiget By, der tog Luven fra de øvrige og tildels ernærede sig af deres Marv, og Hovedstadens uforholdsmæssige Væxt var derfor ikke et Symptom paa virkeligt Fremskridt over det Hele.

Den stigende Folkemængde medførte imidlertid paa naturlig Maade en Byggeperiode, som iøvrigt ogsaa fremmedes ved alle Slags kunstige Midler. Det nye Frederiksholmskvarter hinsides Løngangsstræde voxede op, og hele den nordostlige Del af Byen fra Gothersgade til Kastellet, det saakaldte Ny-Kjøbenhavn, der hidtil havde ligget hen med øde Pladser omgivne af Plankeværker, enkelte Huse og afstukne Gader, begyndte nu for Alvor at bebygges. I Vesterkvarter blev der saaledes mellem 1668 og 1689 efter Pontoppidans Angivelse opført 135 nye Gaarde og Huse, i Rosenborgkvarter 63, og i S. Annæ Øster- og Vesterkvarter 211 foruden et meget betydeligt Antal Gaarde paa Christianshavn og ikke ganske faa i Nørrekvarter. Det var navnlig i Stormgade, Ny Vestergade, Ny Kongensgade, Løngangsstræde, Adelgade, Sølvgade og paa Kongens Nytorv, at der opførtes nye Privathuse, hvilke man dog paa enkelte Undtagelser nær ikke maa tænke sig som særdeles solide eller prægtige. De fleste vare vistnok to Etages Bindingsværkshuse med en gavllignende Kvist, ihvorvel der ogsaa fandtes grundmurede Huse imellem, »Byen til god og mærkelig Zirat«. Kongen gjorde Alt for at opmuntre Borgerne til at bygge; ethvert nyt Hus, der udmærkede sig i en eller anden Retning, fik hel eller delvis Skattefrihed, og man søgte at fremtvinge Bebyggelse ved at true med Fortabelse af Grunden. I 1683 blev der udstedt en »Forordning paa Tryk om Kbhvns Gader og Bygning«, hvori det befaledes, at der paa begge Sider af Kanalerne, paa Østergade, Amagertorv og videre igjennem Vimmelskafte, Skoboderne, Klædeboderne, Vestergade indtil Vesterport saavel som i Højbrostræde, Kjøbmagergade og

Nørregade herefter skulde bygges helt af Grundmur og mindst to Etager høit; i Store Færgestræde, Frederiksborggade og Raadhusstræde forbi Vandkunsten kunde man derimod bygge af Bindingsværk, dog at Gavlene skulde være grundmurede saavelsom den nederste Del af Huset paa alle fire Sider »i det ringeste indtil Overgangsfoden«. Ved denne Leilighed mistede Gaderne utvivlsomt meget af deres maleriske Physiognomi, eftersom det i Fremtiden blev forbudt at opføre »Karnapper og Udvindver til Gaden, som vanhælder Husenes Zirlighed og er Naboerne ofte til Præjudits«, ligesom den øverste Etage heller ikke mere maatte bygges ud over de nedre. Hvad der alt existerede af denne Art, kunde dog blive staaende. Charakteristisk for Husenes upraktiske Anlæg var, at det fremdeles blev tilladt at have Trapper udenpaa Bygningerne til Gaden, naar de ikke naaede mere end fem Kvarter ud paa Fortouget, thi siges det: »mange Huse befindes saaledes at være bygte, at man ikke uden med stor Umage kan komme i dennem og sligt aldeles at forandre skulde være Husene til største Ruin.«

Af større Betydning, om ikke for Byens Physiognomi i det Hele, saa dog for enkelte Dele af den, vare de offentlige Bygninger og moderne Palaier, som opførtes af Adelsmænd. De vare spredte paa forskellige Steder i Staden, men en Gruppe af dem samlede sig om Kongens Nytorv, som efterhaanden blev Stadens Hovedplads og Centrum. I Sommeren 1670 blev »vort nye Kongetorv« planeret og brolagt under Niels Rosenkrands's Opsyn, ved hvilken Leilighed der forefandtes en stor Mængde Fundamenter og Stene i Grunden fra den gamle Forstad udenfor Østerport, hvilke overlodes Kongens Halvbroder, Grev Ulrik Frederik Gyldenløve. I 1672 udkom der en skarp Forordning om Bebyggelsen af Kongetorvet, og det var aabenbart Mening at gjøre det til en i arkitektonisk Henseende værdig Plads, eftersom det befaledes, at samtlige nye Huse her »saavidt muligt er paa én Manér og efter én Bygningsmodel efter vores Stadsbygmesters Anledning skulle bygges«. Oprindelig synes der at have ligget en Corps de Garde

eller Vagt midt paa Torvet, men den blev i 1680 flyttet hen i et Huk ved Ny Adelgades Udmunding, hvor den, efter at være ombygget af Frederik IV, forblev indtil 1875. Istedet blev der for Grundeierne Penge (ialt 560 Rdlr.) midt paa Torvet anlagt en Græsplaine af meget betydeligt Omfang, uden Tvivl indrettet med Buskadser, Blomster og Spadserestier, og omgivet af et Trægitter, udenfor hvilket der en Tidlang hver anden Onsdag afholdtes et »frit Hestemarked«. For yderligere at drage Trafik, Færdsel og Liv til den store Plads udgravedes Nyhavn, hvortil det første Spadestik gjordes den 6te September 1671. De private Grundeiere maatte opsætte Pæle og Bolværker for deres Pladser, hvilket dog kun gik langsomt fra Haanden, og endnu i Marts 1675 maatte Gyldenløve forskyde 2000 Rdlr. til dette Værks Fremme. Udgravningen besørgeedes som de fleste andre offentlige Arbejder i hin Tid af Soldater, og afsluttedes i Oktober 1673; sex Aar senere vare Bolværkerne allerede saa brøstfældige, at der maatte nedsættes en Kommission for at undersøge deres Tilstand, hvorhos de tilstødende Lodseiere under deres Grundes Fortabelse fik Befaling til ufortøvet at reparere hver sit Stykke. Kongetorvet fik sin Hovedprydelse i November 1688, da der midt i Spadserehaven opsattes en Statue af Christian den Femte, støbt i Bly og modelleret af en indkaldt Franskmand, Abraham Cæsar Amoureux. Under Hestens Fødder ses en allegorisk Figur, forestillende »Misundelsen«; ved Postamentets fire Hjørner sidde Visdom (Minerva), Tapperhed (Herkules), Ædelmodighed (Alexander) og endelig Hæder (en Kvinde med en Pyramide). Samtlige Figurer have gjentagne Gange været lueforgyldte, men Monumentet er og har i lange Tider snarere vanskendtes det prægtige Torv end det modsatte.

Den første større Bygning, som reiste sig paa Kongens Nytorv var formodentlig Gjæthuset, et Kanon- og Klokkestøberi, der kom til at ligge halvt for nuværende Tordenskjoldsgade, halvt for det nuv. kgl. Theater, og som toges i Brug i 1673, efterat det gamle af Christian IV opførte Gjæthus i Pilestræde

var solgt. Frederik den Andens massive gamle Seilhus, som under Beleiringen var blevet benyttet til Kvæsthus (Kvæsthuset paa Bremerholm) skilte Gjæthuset fra det anseelige Palads i Renaissancestil, som Christian den Femtes ovenomtalte Halvbroder, Ulrik Frederik Gyldenløve opførte i 1672 og følgende Aar. Gyldenløves Palads, eller som det nu kaldes: Charlottenborg (efter Dronning Charlotte Amalie, hvis Enkesæde det blev i 1700), paabegyndtes den 3die April 1672, da Kongen lagde Grundstenen, men det blev først færdigt i 1677, et Aarstal, som den Dag idag læses paa Forhusets sirlige Skorstene. Slottets Ydre er bevaret temmelig uforandret, ihvorvel det nu har tabt meget af sin Skjønhed mod Havesiden ved smagløse Tilbygninger og Indsnevring af Pladsen. Omstaaende Billede af Coning fra 1694 viser Gyldenløves Palads, imponerende og festligt, som det maa have taget sig ud i dets første Periode med den tilliggende store Have, smykket med Billedstøtter og klippede Træer. Yderst tilvenstre ses en Pavillon mellem Træerne, som skjule den lange lave Reberbane paa Bremerholm; tilhøre ud til Nyhavn ligger et Orangeri med Indgang paa Midten, en Bygning, som endnu stod i vore Dage før den botaniske Haves Nedlæggelse. I Forgrunden ved en Balustrade foran en gravet Kanal sidder Gyldenløve selv med en Kavalier og betragter en Ridehest, der røres, medens der med Hentydning til hans Navn og Stilling som Statholder i Norge er henlagt et tremastet Skib i Nyhavn, paa hvis Agterspeil den norske Løve med Bilen er afbildet. Skjønndt Gyldenløve, der fordetmeste opholdt sig i Norge, ikke kan have boet længe ad Gangen i sit prægtige Slot, har man dog adskillige Beretninger om de store Fester, han gav her, dels for sin kongelige Halvbroder, dels ved andre Leiligheder, som ved sin Datter Charlotte Amalies Bryllup med den ældste af Kongens naturlige Sønner, Grev Christian Gyldenløve. I Juni 1697 trakteredede Gyldenløve begge Majestæterne i sit Palads paa Kongens Nytorv i Anledning af 30 Aarsdagen for deres Bryllup. Hele Hoffet begav sig paa flagsmykkede Brigantiner og Jagter gennem Havnen og kørte

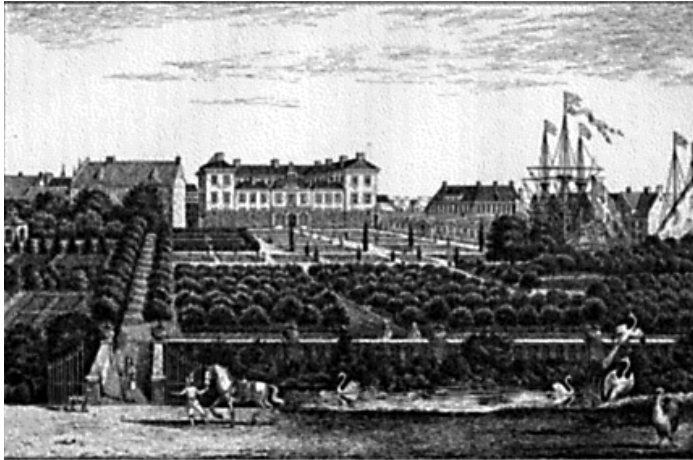

*Christian den Femtes Rytterstatue
paa Kongens Nytorv.
Efter et Photographi.*

derpaa i Karether igjennem Haven, i hvilken forborgne Musikanter spillede hist og her. Ved Taffelet kunde Deres Majestæter se en Fregat i det Fjerne, som afgav Salve efter hver Skaal, der blev drukken; ligeledes »kunde de i et Speil se Alt, hvad der gik for sig paa det store og vidtløftige Kongens Nytorv«. Efter Taffelet præsenterede den unge Greve af Laurvig Guldmedailler, paa hvilke stode deres kongelige Majestæters Portraiter, og paa Reversen: »Til dette tredive Aars Ægteskab ønskes endnu ligesaa mange lykkelige Aar.« Aftenen endte paa Rosenborg ved et under Citron- og Pomerantstrær dækket Taffel.

Mellem Gyldenløves Palads og det gamle Seilhus, af hvilket et Stykke blev nedrevet for at give Plads for Charlottenborg (hvorfor den takkede Gavl ogsaa mangler mod Øst) ses paa Billedet et Glimt af Storkansleren Grev Ahlefeldts Gaard paa Kongens Nytorv (nuv. Hotel d'Angleterre) og tilhøre paa Hjørnet af Norgesgade General-Admiral Niels Juels prægtige Gaard (nuv. Thottske Palais), for hvilken Bygning Niels Juel foruden andre Friheder fik 20 Aars Frihed for Grundskat, Indkvartering og »al anden deslige Paalæg«. Disse herskabelige Boliger ere begge opførte i Christian den Femtes Tid, hvad der ogsaa gjælder om Admiral Christian Bjelkes Gaard (nuv. Hotel du Nord). I Norgesgade byggede Amtmand, Oberst Samuel Christopher v. Plessen et grundmuret Hus. Kammerjunker Adam Levin Knuth opførte et lignende paa Slotsholmen, og endelig byggedes paa Kjøbmagergade paa nuværende Kronprindsensgades Grund det store Reventlowske Hotel med Mur til Gaden, en Have, der vendte ud til Pilestræde, og Hovedbygningen i Midten.

Paa Kongens Nytorv eller dog i dets umiddelbare Nærhed med Udsigt til Havet havde Christian den Femte en Tidlang isinde at bygge et nyt Residentsslot. Senere gik Planen ud paa at nedrive det gamle brøstfældige Kjøbenhavns Slot og gjenopføre det paa samme Sted, ja man kom saavidt, at den svenske Architect Nikodemus Tessin udarbejdede en Model, men Planen forhindredes »formedelst paakommende Krigsuroligheder

*Gyldenløves Palads
(nuv. Charlottenborg).
Orig. i Museet paa Frederiksborg.*

og andre besværlige Conjuncturer«, det vil sige: Pengemangel. Tanken laa Kongen alvorligt paa Sinde; han siger selv i sine Testamenter, at »vi dog gjerne saa, at samme vores Forehaven- de til denne souveraine kongelig Regjerings Ære og Anseende kunde fuldbyrdes«, hvorfor han »i lige Maade vil have samme Værks Fortsættelse og Perfectionering efter den Model, som senest derom er gjort, til vores kjære Søn recommanderet«. I Virkeligheden var Slotsbygningen ogsaa overmaade forfalden, og Molesworth har Ret, naar han skriver, at der »i intet Kongerige i Verden er større Anledning til at opføre en ny Kongebolig, eftersom Kongens Slot med Hensyn til Beliggenhed, Uanseelighed og Ubekvemhed er det værste i Verden og ligesaa enestaaende i Slethed som Havnen i Godhed, saaledes at adskillige af Adelen som Hs. høie Excellence Gyldenløve og Storadmiral Juel bo uendelig meget bedre end hele den kongelige Familie.« Der blev imidlertid i Christian den Femtes Dage kun forandret Lidet paa Slottet, med Undtagelse af, at der opførtes nogle nye Udbygninger, saaledes en Stald og et Skydehus, men i de forholdsvis smaa Sale udfoldede der sig alligevel et overdaadigt og prægtigt Hofliv, thi Kongen »elskede

Fornøielser«, ligesom Værelserne i det Hele ses at have været udstyrede med Smag og Elegance. De bedste af dem i Kongefløiens fornemste Etage vare betrukne med forgyldt Læder paa grøn, hvid eller gul Grund; andre Steder hang kostbare vævede Tapeter paa Væggene, forestillende »Kjøbmandskabs- og Haandværkshistorier« eller »Krigs- og Jagthistorier«; snart saas Skilderier af Ovidii Historier, Landskabsmalerier eller bibelske Billeder, snart var hele Værelset, som f. Ex. det kongelige Audientsgemak, omhængt med rødt Damask, foret med gult Lærred og foroven smykket med lange Sølv- og Guldfryndser. Overhovedet var der en Overflod af slige Fryndser overalt, paa Stole, Borde, Rygstykker, Himle, Sengekapper, Bordtæpper o. s. v. Mange Steder hang smaa Speile paa Væggene i udskaarne forgyldte Rammer, Krystallsekroner under Loftet og forgyldte Lysearme af Træ ved Dørene. I Audientsgemakket var Himlen over Thronstolen af karmoisinrødt Fløil; i Sovekamret var Sengehimlen af rødt Atlask. Meublerne vare hyppigt udskaarne og forgyldte, betrukne med rødt eller grønt Fløil og forfærdigede af Cedert træ, Pæret træ, Valnød eller Eg; dog var der heller ingen Mangel paa simple Fyrretræsborde. Omsta-

Københavns Slot i Christian V.s sidste Tid. Efter et samtidigt Stik.

aende Afbildning af Slottet giver en god Forestilling om dets uformelige og lidt tiltalende Ydre; i Baggrunden ses Børsen, der naturligvis ligger for nær, og hvis Beplantning foran paa Rampen med Flid synes at være formindsket for ikke at skjule Gavlen. Tilvenstre i Forgrunden ligger Rentekammerbygningen, tilhøire Vagten ved Høibro, hvor Træhesten og Pælen staa som en Trusel mod gjenstridige Soldater.

Ulige smukkere og hyggeligere, om end i lille Maalestok, var det Slot, som Enkedronning Sophie Amalie, maaske allerede inden sin Ægtefælles Død, havde paabegyndt ude i Stadens østligste Kvarter, og som efter hende fik Navnet Amalienborg. Det laa umiddelbart foran nuværende Blancogade (Fredericiagade) i den Firkant, der indesluttet af Norgesgade, Blancogade, Amalienborgplads og Frederiksgade, men dets store i fransk Smag anlagte Have strakte sig helt hen til daværende S. Anna Gade (nuværende S. Anna Plads). I »Extraordinaire Relationer« af 1673 læses: »Hds. kgl. Maj. Dronning Sophia Amalie haver den 12te Marts i sin Residents, som er nylig bygt i Haven, ladet en Kirke indvi, hvori prædikes tre Gange om Ugen«, hvoraf man kan slutte, at Slottet paa dette Tidspunkt har været færdigt og er taget i Brug. Slottets Façade domineredes, som det ses af hosstaaende Afbildning, af et fremskudt Midtparti med en mægtig udbuet Dobbelttrappe fornedet og en Pavillon foroven med Kuppel og Krone. Enkedronningen døde her den 20de Februar 1686, men allerede tre Aar efter blev den smukke Bygning et Offer for Luerne. Tæt op til Slottet var der bygget et lille Operahus af Brædder, hvor man opførte italienske og tyske Syngestykker. Den 19de April 1689 gaves »Der vereinigte Götterstreit«, et Stykke, som var opført fire Dage iforveien i Anledning af Kongens Fødselsdag. Theatret var behængt med Enebærris som Dekoration, og netop som Tilskuerne vare paa deres Pladser, og Forestillingen skulde begynde mellem Kl. 4 og 5, sprang en Lampe; der gik Ild i Risene, og kort efter stod Træskuret i Flamme. De sædvanlige skrækelige Scener paafulgte; Alle vilde ud, Dø-

ren til Slottet var ved en Feiltagelse stængt, og ved den eneste tilbageblivende Udgang kom det til en vild Kamp for Livet. Over 200 Menneskeliv gik tabt, og Slottet selv nedbrændte saagodtsom helt, undtagen Kirken. Den blev nedbrudt i 1697, og dens Materialier anvendtes senere til Garnisonskirken. Den svenske Gesandt Lejonkloo skriver faa Dage efter Branden: »I alle Stadens Kirker blev der prædiket, saa at alt Folket brast i Graad. Der er snart intet fornemt Hus i Byen, uden at det jo er ramt af Ulykken, og de, der ikke have mistet deres Egne, have i hvert Fald mistet deres nærmeste Venner eller Slægtninge, saaledes at der paa denne Maade findes enkelte Familier, som savne 16 til 20 Personer. Hele Dagen ser man Døde blive baarne paa Gaden, nogle til Graven, andre fra Brandstedet hjem til deres Hus, men det Allerynkeligste er, at ingen af de Døde findes uskadte; snart mangler Hoved, snart Ben eller Laar, og Ligene ere saa uformelige, at man har største Besvær med at kjende sine Slægtninge. De, som have frelst Livet af Ulykken, ere forstørstedelen saa forbrændte i Ansigtet eller paa Lemmerne, at de aldrig kunne komme sig fuldstændigt igjen.« Offrene

Det ældste Amalienborg.

bleve paa kongelig Befaling begravede frit, og man har endnu Navnelister over de Døde og Forbrændte, hvoraf det ses, at mange af dem vare unge Damer af de bedste Familier. Saaledes mistede Etatsraad Jørgen Elers to Døttre, hvilket gav Anledning til, at han i 1691 testamenterede sin hele Formue til gudeligt Brug, deriblandt 30,000 Rdlr. til det efter ham opkaldte Kollegium i Kannikestræde, som dog først indviedes den 18de November 1705. Det følger af sig selv, at Branden fremkaldte forskjellige Beskrivelser og Digte med Datidens høitklingende og søgte Titler som f. Ex. »Jammers Tanker sankede af Begrædelsens Bog«, »En hastig Forandring, da de, som vare hvidere end Mælk, bleve sortere end Sværte« o.s.v.

Kjøbenhavn fik to nye Kirkebygninger i Christian den Femtes Tid, nemlig Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn og Reformert Kirke i Gothersgade. Den førstes Byggehistorie blev lang og besværlig, fordi det uophørlig skortede paa Penge, og da Kirken endelig toges i Brug efter fjorten Aars Forløb, var dens indre Udstyrelse ikke engang færdig, ligesom den først halvhundrede Aar senere fik sit smukke Spir. Frederik den Tredie havde allerede havt isinde at opføre en ny Kirke istedetfor den tidligere omtalte lille Trækirke, men det blev ikke til Noget. Først da den gamle Kirke truede med at falde sammen, saaledes at den maatte afstives med Bjælker, gjorde Christian V Alvor af Sagen. Det var oprindelig Meningen at lægge Kirken i Torvegade ud til den saakaldte Grønnegaards Havn, men Planen blev opgiven; en ny Plads fandtes i Udkanten af den daværende By ved S. Anna Gade, og efterat et Projekt af Generalbygmester Lambert v. Haven var blevet approberet, toges der fat i den lave og sumpige Grund, hvor Kongen selv lagde den første Sten i Juli 1682. Man var to Aar om at naa op til Jordens Overflade, thi paa sine Steder maatte der graves ni Alen ned, og mægtige Kampestene maatte slæbes til Stedet fra Amager og nedsænkes. De første Pengemidler, 19,000 Rdlr., tilveiebragtes ved frivillige Bidrag af Kongen, Enkedronningen og en stor Mængde Adelsmænd og høiere Embedsmænd,

men allerede i Efteraaret 1683 vare Pengene slupne op. Man maatte nu gribe til overordentlige Forholdsregler; der blev sat Tavler for Kirkedørene, Kongen skjænkede en Pengesum og bevilgede Toldfrihed for fremmede Materialier, og en extraordinair Skat af 2 Rdlr. om Aaret i 10 Aar paalagdes samtlige Kirker i Danmark og Norge. Da disse Penge imidlertid kom yderst langsomt ind, maatte Kjøbenhavns Magistrat først optage 18,000 Rdlr. og fik derpaa Befaling til at skaffe 44,000 Rdlr., som skulde forstrækkes af Børnehusets og Vor Frue Skoles Kapitaler, I August 1689 standsede Byggearbeidet alligevel, og der blev nu henlagt visse Højesterets-, Raadsturets- og Landsthingsbøder, Mulkter for ulovlig Indførsel af fremmede Silkevarer m. m. til Kirkens Fuldendelse. Dette Forhold vedvarede under Frederik den Fjerde; det er derfor, at Holberg i »Ulysses von Ithacia« lader Paris idømme Pallas og Juno 10 Rdlr. til Christianshavns Kirke for deres dristige Tale i Retten. Da Frue Kirke den 19de December 1690 havde faaet et nyt Orgel, hvortil »der neppe fandtes Mage i Europa«, blev det gamle skjænket til Vor Frelsers Kirke og opsat her i Sommeren 1695, men Alteret, hvortil Christian V havde skjænket Marmoret, blev først færdigt i 1732; Døbefonten gaves af Frederik den Fjerdes Frille, Grevinde Viereck, og Prædikestolen var endog indtil 1773 »af jevne Brædder sammenslagen«. Imidlertid hjalp man sig, saa godt man kunde, og den 19de April 1696 blev Kirken høitidelig indviet i Hoffets og de høie »Ministris« Nærværelse af Sjællands Biskop, Dr. Bornemann. Ceremonien varede fra Kl. 9 til Kl. 4½, og Herskaberne fik, hvad der er optegnet i en Dagbog, hverken Vaadt eller Tørt, hvorfor Kongen ogsaa i sine egenhændige Optegnelser har bemærket: Inaugurationen varede i henved syv Timer«. Tolv Aar efter blev den gamle Trækirke solgt til Nedbrydning for 462 Rdlr. I Vor Frelsers Kirke prædikedes der baade paa Dansk og Tydsk, og de to Præster laa i evig Strid, indtil den tyske Menighed fik sin egen Kirke. I Taarnet hang der 5 Klokker, hvoraf den største blev erobret af Ulrik Frederik Gyldenløve i

Venersborg i Sverig i 1676. Kirkens Finantser vedblev iøvrigt at være slette; endnu i 1791 skriver Paludan: »Naar Indtægter lignes med Udgifter, overstige disse aarlig hine, og saaledes har det været fra Arilds Tid.«

Opførelsen af Reformert Kirke staar i Forbindelse med den stærke Indvandring af Fremmede, navnlig af Calvinister. Den tidligere Frygt for fremmede Religioner, hvad enten det nu var Katholiker, Calvinister eller Jøder, begyndte trods Geistlighedens haardnakkede Modstand paa dette Tidspunkt at vige for en vis forsigtig religiøs Tolerance, paa ingen Maade fordi Magthaverne vare indifferente i religiøs Henseende, men fordi det var dem klart, at Staten kunde drage materiel Fordel af en Indvandring af flittige og vindskibelige Undersaatter, som ved Industri og Handel kunde forøge dens Indtægter. For Christian den Femtes Vedkommende kom det personlige Forhold til, at hans Dronning Charlotte Amalie, hun, hvem Henrik Gerner i sin Postil kalder: »Landsens Moder og de Danskes Elskerinde«, hvem Peder Syv tilegnede sine Kjæmpeviser, og om hvis Navn Historien har lagt en lysende Glorie, selv bekjendte sig til den reformerte Tro. Fra Theologernes Side gjordes der navnlig politiske Indvendinger mod Katholikers og Kalvinisters Ophold i Landet; de første beskyldtes for Opsætsighed, Oprør og Rebellion; de sidste gjordes i Biskop Baggers berygtede Indlæg endog ansvarlige for »alle ugudelige og mordiske Tragoedier, saaledes i Skotland mod Dronning Marie, i England mod Carolo« (den Første) saavelsom for alle Ulykker i Nederlandene og Frankrig. Det blev atter og atter fremhævet, at Lutherdommen passede bedst for det enevældige Kongedømme, men skjøndt denne Opfattelse tildels stemte med Kongens egen, betegner hans Lovgivning alligevel et afgjort Fremskridt i religiøs Henseende.

Dronning Charlotte Amalie havde fra Hessen medbragt en reformert Præst, Johannes Muskulus, der besørgede Gudstjenesten i hendes private Kapel paa Slottet. Det var indrettet i Prinds Jørgens forrige Gemakker og ifølge et Inventarium

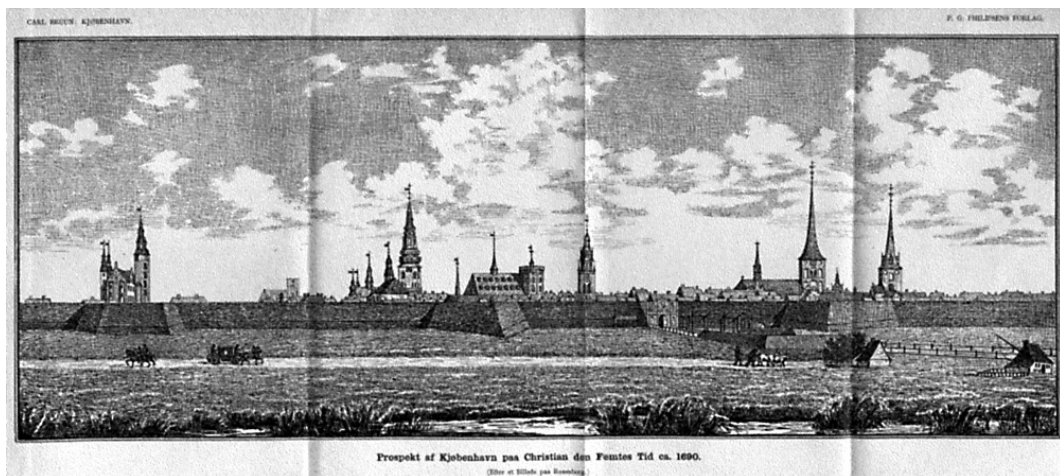
fra 1679 yderst tarvelig udstyret. Rummet var »draget« med stribet uldent Stof, og hele Meublementet bestod af 12 med rødt Læder betrukne Stole og en stor Mængde »gemene Bænke«. Her havde de Reformerte deres Tilhold, indtil der ved et kongeligt Reskript af 3die Januar 1685 bevilgedes Kalvinisterne, baade de tydske, hollandske og franske, som alt vare i Danmark eller vilde bosætte sig der, fri Religionsøvelse med Tilladelse til at bygge en Kirke paa Christianshavn i den sydlige Udkant af Byen. Disse Privilegier, som dels skyldtes Dronningens Forbøn (en Anekdote vil vide, at hun opnaaede dem ved at modtage Kongens Frilles, Grevinde Sophie Amalie Moths Børn), dels den reformerte Portraitmaler Jacques d'Agars Indflydelse, sikkrede endvidere de Reformerte store Friheder saasom Fritagelse for Paalæg i tyve Aar, Frihed for Indkvartering, fri Ind- og Udførsel af deres Effekter og Varer m. m., mod at de erkjendte Kongen som deres Herre og forpligtede sig til at iagttage de i den danske Kirke brugelige Høitider og ikke udbrede deres Lærdom under noget Paaskud. Samme Aar den 11te April udvidedes og defineredes Privilegierne nøiere, og allerede den 1ste November kunde et midlertidigt kalvinsk Kapel indvies i Vigandt Michelbeckers Gaard (nu Prindsens Palais), ved hvilken Høitidelighed Dronningen var tilstede. Menigheden synes paa dette Tidspunkt at have bestaaet af ca. 150 Medlemmer; i 1694 opgaves den derimod til 215 Personer:

Adelsmænd, Krigere, Købmænd, Kunstnere, enkelte Videnskabsmænd, Fabrikanter og Haandværkere, især Parykmagere og Haarskjærere. De tydske og hollandske Reformerte vedblev dog at holde sig til Dronningens Kapel, indtil den fælles fransk-tydske Kirke kunde blive opført, hvilket skete, da de fornødne Pengemidler vare tilveiebragte ved et Gavebrev fra Dronningen paa 10,000 Rdlr., Sammenskud fra Menigheden og endelig ved en Kollekt i Brandenburg og Nederlandene. Kirken blev dog ikke opført paa Christianshavn, men paa en Grund imellem Gothersgade og Aabenraa, der skjæn-

kedes af Kongen, og den 20de April 1688 kunde Dronningen lægge Grundstenen. Kirken var allerede færdig i 1689 og blev indviet den 10de November i Dronningens Nærværelse, efter at hun iforveien havde ordnet Forholdet mellem de franske og tyske Reformerte. I det Hele lignede denne Kirkebygning, som brændte i 1728, den nuværende, ligesom den udvendig var smykket med et lille Klokketaarn, skjøndt Menigheden til sin store Harmе ikke maatte bruge Klokke, Kjendetegnet paa offentlig Gudstjeneste. De Reformertes Stilling vedblev dog i lange Tider at være usikker; der fremkom idelige Klager over, at de misbrugte deres Friheder, og skjøndt den engelske Gesandt Molesworth i Kong Wilhelm den Tredies Navn gjorde Forestillinger til Bedste for dem, blev der i 1690 udstedt et kongeligt Reskript, hvori de tiltaltes strængelig, og deres Friheder indskrænkedes, hvorhos de sattes under Opsigt af kongelige Kommissairer, som »skulde beoagte deres Mesures og Idrætter, at de intet imod deres Privilegiers og kongelige Instruxers Tilhold skulde sig foretage.« Der blev selvfølgelig paa Grund af Menighedens Sammensætning prædiket baade paa Tydsk og Fransk i Kirken, og Mange strømmede til den franske Prædiken, ikke blot for at høre og lære Sproget, men fordi det ansaas for fint. Den lutherske Geistlighed iagttog dette Forhold med stigende Uvillie og vedblev at klage over de fremmede Religionsbekjendere. Snart havde den kalvinske Præst døbt et Barn af lutherske Forældre eller viet et Par lutherske Brudefolk, snart havde man set »Kvæker og andre deslige Fanatici« holde Forsamlinger ude ved Rosenborg Have, snart samledes Jøder i Hobetal for at prædike mod Christum, eller den franske Ambassadeurs katholske Kapel besøgte ivrigere af Kjøbenhavnerne end deres egne Kirker. Den 26de September 1671 havde nemlig den franske Gesandt Terlon faaet Tilladelse til at indrette et romersk-katholsk Kapel i sin Bopæl, og samtidig fandt en, om end ikke særdeles stærk, Indvandring af Jøder Sted, og det ikke blot portugisiske, franske og italienske, men ogsaa tyske og polske, som i Regelen fik

Lov til at bosætte sig her, naar de vilde bygge paa Christianshavn, anlægge og drive Tobaksspinderier eller blot betale en aarlig Pengesum til det kongelige Skatkammer. Jøderne, der i Virkeligheden frygtedes mindre end Katholiker og Reformerte af den orthodoxe lutherske Geistlighed, kunde saaledes ogsaa opnaa en vis Religionsfrihed, thi skjøndt det blev dem forment at bygge en Synagoge, tillodes det dem hyppigt i den kongelige Benaadning »uforment at leve efter deres jødiske Cereemonier«, ja det synes en Tidlang at have været Hensigten at indrette et særskilt Jødekwarter paa Christianshavn. Men trods Alt dette var og blev dog Tiden intolerant, og det er karakteristisk, at Christian den Femte i sine Testamenter udtrykkelig advarer mod nogensinde at tilstede Katholiker og Reformerte offentlig Religionsøvelse og hertil føier; »Og saa vi gerne, at med Tiden de Reformerte deres Kirke kunde transportere paa et bekvemmere Sted uden Byen som paa gammel Amager eller andetsteds.« Paa hosstaaende Prospekt af Kjøbenhavn ses over Voldene yderst tilvenstre Rosenborg, derpaa Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn (uden Spir), Nikolai Kirke, og umiddelbart foran denne Reformert Kirke, derpaa Børsspiret, Trinita-

*Prospekt af Kjøbenhavn paa
Christian den Femtes Tid ca. 1690.
(Efter et billede paa Rosenborg.)*

tis Kirke med Rundetaarn, Helligaandskirken, Frue Kirke, Raadhustaarnet og endelig den tydske S. Peders Kirke, som snart fik Navnet S. Petri, medens den tilstødende Gade beholdt sit gamle danske Navn. Porten i Mellemgrunden er Nørreport.

Saagodtsom alle disse Kirker vare i Aarenes Løb blevne mere eller mindre udsmykte og istandsatte, thi det var endnu Skik, at Adelsmænd og rige Borgere offrede betydelige Gaver til deres Sognekirker, hvad enten de nu bestod i rede Penge eller i Lysekroner, Alterkar, Pulpiturer, malerisk Dekoration o. desl. Ogsaa Menighederne selv satte en Ære i at smykke deres Gudshus paa det Bedste. Frue Kirke fik, som ovenfor berørt, et nyt Orgel i 1690; det følgende Aar skjænkede Laurids Totts Hustru Barbara Muus Kirken et Døbefad af støbt Sølv med ophøiede Figurer og følgende Indskrift:

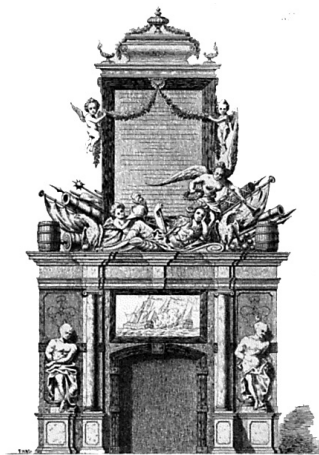
*»I dette Bad er Livsens Flod
Ved Aandens Kraft og Jesu Blod,
Som begge Vandet rører.
Den gamle Adam druknes her,
Den ny opkommer ren og skjær,
Som Herren selv tilhører.
O, Jesu mild, vort Sjæle-Haab,
Som vilde ved Din egen Daab
Vor Daab sin Hæder give,
Lad hver en Sjæl, der skiden var
Og renses skal i dette Kar,
Et Ærens Kar forblive.«*

Hvad Trinitatis Kirke angaar, blev den, som alt tidligere berørt, Sognekirke i 1683 istedetfor som tidligere udelukkende Studenterkirke, efterat Hovedstadens Geistlige i en Snes Aar havde ført en heftig Strid om det nye Sogns Ordning, som blev afgjort ved et Kongebrev i Henhold til et Par Kommissions Indstilling, hvilket - siger Pontoppidan - er »et Bevis paa den Sandhed, at Verden altid har været sig selv lig i Misfor nøjelse, Trætte, partiske Kjendelser, lange Opsættelser og den høieste Øvrigheds Umage med at bringe i mange Aar og ved

mange Kommissioner det til Endelighed, som af Begyndelsen syntes ganske kortelig og lettelig at kunne lade sig afgjøre.« Ved Holmens Kirke, som endnu ikke havde sit Begravelseskapel, men i 1661 havde faaet sin Altertavle og Prædikestol, ansattes i Christian V.s Tid en hollandsk Præst paa Grund af den store Indvandring af Hollændere, men denne Menighed var dog ikke talrig eller velhavende nok til at opbygge en paatænkt selvstændig Kirke, hvortil den havde faaet skjænket en Grund i Adelgade og Dronningens Gade (Dronningens Tvergade). For S. Petri Kirke blev der gjort meget. Allerede Christian IV havde bevilget den til en almindelig Sognekirke for alle Tydskere og ladet det 60 Alen høie Spir opsætte; Frederik III skjænkede den en Præstebolig paa Nørregade, og Christian V stadfæstede og, udvidede yderligere Kirkens Privilegier i November 1678, thi den tydske Menighed, som begunstigedes stærkt af Hoffet, var i stor Fremgang, saaledes at de danske Præster allerede i Frederik den Tredies Tid klagede over, at deres Sogne daglig forringedes, idet mange og fast de bedste Huse beboedes af tydske Folk eller af danske, som indgik Ægteskab med tydske og derved droges til den tydske Kirke. Kirken skildres af Wolf som »meget herligen uden saavelsom inden udi prægtelig beprydet og forbedret med Daab, Orgelværk, Pulpiturer kostelig formalet og stafferet, og skønne store Messing Kroner ophængt og med. Arme beprydet«, ligesom han omtaler Hs. Majestæts og Dronningens prægtige Stol, thi Hoffet betragtedes som hørende til den tydske Menighed. I Christian den Femtes Tid undergik S. Petri Kirke dog betydelige Forandringer; saaledes opførtes i 1682 det saakaldte nye Kapel (det nuv. gamle) og i 1691 iværksattes en storartet Ombygning, hvorved Kirken fik sin nuværende Længde af 76 Alen og en Høide til Tagrygningen af 30 Alen.

Om Nikolai Kirke er der talt foran, derimod ikke om Helligaandskirken, hvis Hvælving - skrives der i 1654 - med mange forgyldte Stjerner stadselig er ziret og beprydet, som den ikke tilforn været haver«. Det fortælles endvidere, at der

over Chordøren var at se »en Havfrues Efterlignelse af Messing støbt meget stor, paa hvis Hoved et stort Voxlys kan staa og et udi hver hendes Haand og to i hendes Svands«; desuden hang der tre store prægtige Messing Kroner i den brede Gang, hvorhos der var anbragt Messing-Arme paa Pillerne. Da denne Kirkes Sognefolk fordetmeste vare velhavende, og Kjøbenhavns Magistrat var dens Patroner, fik den et stort Antal Gaver af Adelsmænd, Kjøbmænd og fornemme Borgere (navnlig af Borgmester Hans Nansen og Familie); Døbefonten og Prædikestolen, flere af Lysekronerne, Sølvkanderne til Altervinen, Messeklæderne, ja den vestre Kirkeportal af hugne Sten vare til forskjellige Tider skjænkede. I Valkendorfs Bog i Raadstuearchivet findes ikke blot Rigskantsler Grev Griffenfelds Velgjerninger mod Kjøbenhavns Raadstue optegnede, men ogsaa de Gaver, han lod tilflyde Helligaandskirken, der »er Hs. højrevelige Excellentses Sognekirke«, og hvor han ikke blot havde sin ominøse prægtigt udskaaarne Stol, men »et vel ordineret Begravelsessted og Kapel haver ladet opbygge og bekoste«. Traditionen om, at det runde Kapel paa Kirkens Nordside, som nu bruges til Skriftestol, er opført af Rigskantsleren, forholder sig derfor vistnok rigtig. Griffenfeld skjænkede Kirken i to Gange 1500 Rdlr. og desuden »en Gyldenstykkets Messehagel med Guldgnipling om og derudi 3 Par Guldhager med amelerede (emailerede) Roser at hægte den sammen med paa Axelen, saa og derpaa et Krucifix af virket Guld og Sølv samt Hs. højrevelige Excellentses og hans salig Frues Vaaben og Navn«, samt »et Alterklæde af Cramoisi-Farve Fløil ovenover forsat med Guld- og Sølvfryndser og rundt om ziret med Guld- og Sølvgnipling«, hvorpaa Greven og Grevindens Vaaben, Navn og Aarstal ogsaa var indvirket. Kirken havde endnu det lette og elegante Spir, som var blevet opsat i 1594, og i November 1671 blev nedtaget og underkastet en Hovedreparation. Dens Stolthed var dog et stort Sangværk, bestaaende at 19 eller efter andre Angivelser af 25 Klokker, støbte i Campen paa Christian den Fjerdes Bekostning, og Kjøbenhavnerne hørte det

*General-Admiral Curt Sivertsen
Adelaers Gravmæle i Frue Kirke.*

med Glæde, naar det spillede et Psalmevers hver halve og fulde Time baade Nat og Dag. Da Christian den Fjerdes Tugthus blev nedlagt i 1650, købte Helligaandskirken det tidligere (I, S. 221) afbildede Begravelseskapel, som blev indviet i August 1651 og sat i Forbindelse med Kirken, ved at Døbefonten foran den tilmurede Dør blev flyttet. En anden Fløi af det gamle Tugthus, som ligeledes erhvervedes af Kirken, blev derimod nedreven og Grunden anvendt til Udvidelse af Urtegaarden.

Det uanseeligste og tarveligste Gudshus i Kjøbenhavn var fremdeles Slotskapellet, i hvilket der baade prædikedes paa Dansk og Tydsk, henholdsvis af Slotspræsten og Hofprædikan-ten. Den røde Farve var gennemgaaende her; Alteret, Prædike-stolen, den kongelige Stol med Vinduer, indrettet, som vi den Dag idag se den i Frederiksborgs Slotskirke, saavelsom den fyr-stelige Stol over Alteret vare beklædte med rødt Fløil, for det me-ste med Guld- og Sølvfryndser, Prinds Jørgens, Prinds Frederiks saavelsom Geheimeraadets Stole vare betrukne med rødt Plyds; kun i et lille Værelse ved Siden var der forgyldt Læder paa lys himmelblaa Grund. Til Gjengjæld bestod Menigheden af Lan-dets fornemste Personer, Alle, der stod Kongehuset nær, de hø-ieste Embedsmænd, Lehnsgrever og Kammerherrer, Riddere af Dannebroke og højere Officerer lige ned til Hofbetjentene, der sad paa »gemene« Bænke paa en Omgang under Kirkens Loft. En paatænkt Garnisonskirke, til hvilken der utvivlsomt var stor Trang, blev ikke opført i Christian den Femtes Tid, skjøndt alle Forberedelser bleve truffne dertil. I August 1697 bestemte Kon-gen nemlig, at den Grund i Adelgade, som tidligere var skjænket til den hollandske lutherske Menighed, men laa ubenyttet hen, skulde bruges til en Garnisonskirke, at alle anvendelige Materi-alier fra det brændte Amalienborg skulde udskilles, og endelig at de Bøder, som ellers tilfaldt Christianshavns Kirke, i tre Aar skulde komme Garnisonskirkens Byggefond tilgode. Kongen havde endog approberet Tegningen, men de politiske Vanske-ligheder med Hertugen af Gottorp lagde Hindringer iveien for Planens Gjennemførelse.

I alle Kjøbenhavns Kirker vandrede man dengang som i et Pantheon; naar man betraadte dem, oprullede et Stykke Danmarkshistorie sig for Tanken, thi under Gulvet og langs Væggene laa Støvet af Landets berømte Mænd, medens deres Bedrifter vare indristede paa Væggene for Alles Øine. Epitaphier, Vaabner og Ligstene med danske, tyske og latinske Indskrifter tiltrak sig allevegne Opmærksomheden, og hist og her, navnlig i Kapellerne, saas prægtige Marmorgravmæler, til hvilke Nutiden ikke har Magen at opvise. De store Pulpiturer, der hindrede det fulde Dagslys i at falde ind, gjorde vistnok Rummet skummelt og mørkt, men der var en høitidelig Alvor i denne Dæmring, i hvilken de store Orgelpiber, Lysekronerne, Messingstagerne paa Alteret og Forgylningen hist og her lynede, og hele den plastiske og maleriske Udsmykning, de kostbare, broderede Altertæpper saavel som de rigt udskaarne Stolestader bidrog kun til at forhøje den eiendommeligt gripende Stemning. Der var intet Koldt, Nøgent eller Frastøden-de i disse Kirker; snarere gjorde de rigest udsmykkede af dem et broget, men tillige hyggeligt Indtryk. Naturligvis vare de mange Begravelser i og omkring Kirkerne skadelige i sanitair Henseende, og man læser ofte Klager over den slette forpestede Luft. Som Exempler paa Datidens Marmorgravmæler er her afbildet Curt Sivertsen Adelaers og Statholder, Feltmarechal Ulrik Frederik Gyldenløves, begge fra Frue Kirke. Det første opsattes af Generaladmiralens Børn og Arvinger i et Kapel, som tidligere havde tilhørt Rentemester Henrik Müller; det andet var anbragt i det Gyldenløvske Kapel under Taarnet paa høire Side af Indgangen til Kirken, hvor ogsaa den unge Helt fra Beleiringen, Ulrik Christian Gyldenløve, hvilede under et prægtigt Marmor-Epitaphium. Feltmarechallen døde først i 1704, men hans Gravmæle var færdigt en halv Snøs Aar iforveien, hvorfor hans Søn, den unge Grev Frederik Danskjold Laurvig, der døde i Köln, kunde bisættes her den 27de September 1696. Lignende pragtfulde Monumenter reiste sig i andre af Hovedstadens Kirker; saaledes maa særlig fremhæ-

*Feltmarechal Ulrik Frederik
Gyldenløves Gravmæle i Frue Kirke.*

ves Marmorepitaphiet i Nikolai Kirke over Generallieutenant Niels Rosenkrands, den tappre Krigshelt, der udmærkede sig under Kjøbenhavns Beleiring, især under det store Udfald den 23de August 1658, der ledede Fæstningsværkernes Udbedring efter 1667 saavelsom Nyhavns Udgravning, og som den 3die Juli 1676 faldt for Helsingborg ramt af en Kugle i Hovedet. Hans Enke, Birgitte Skeel, lod Gravmælet indrette i det søndre Kapel ved Nikolai Kirke tilvenstre for Indgangsdøren, og man har den Dag idag hendes Regnskaber, hvoraf det ses, at Generalbygmester Lambert von Haven gav Tegningen dertil, og at det ialt kostede den efter Datidens Forhold overordentlige Sum: 6,861 Rdlr. Selvfølgelig fandtes der lange latinske Indskrifter paa disse Monumenter, hvori de Afdødes Fødsels- og Dødsaar vare antegnede, saavelsom deres Livshistorie og Familieforhold i kort Begreb. Saagodtsom alle, baade adelige og borgerlige, baade latinske, danske og tyske, Indskrifter slutte med et fromt Ønske om en »ærefuld«, »glædelig« eller »salig Opstandelse«; hyppigt nævnes ogsaa den eller de, der have bekostet Mindesmærket. Undertiden indledes de danske og tyske Gravskrifter med et Vers; saaledes kan anføres et Epitaphium fra Helligaandskirken over et Ægtepar: Godske og Johannes Wendighusen:

*»Her ligge vi under, vi begge To,
Vore Sjæle de vaage i Glæde og Ro.
Naar Gud han vil, saa vaagne vi op,
Og samles igjen baade Sjæl og Krop.
At leve med Gud til evig Tid
I Himmerigs Glæde og evige Fryd.«*

Et andet fra S. Petri Kirke over Jørgen Pettersøn lyder saaledes:

*Aachen, Leyden, Kopenhagen
Wissen von mir viel zu sagen,
Aachen liesz ich Aachen sein,
Half der Lutherschen Gemein
Ein Kirch in Leyden bauen.*

*Generallieutenant
Niels Rosenkrands'
Gravmæle i Nikolai Kirke.*

*Hie vertraut man meinen Glauben
Dieser Kirchen vorzustehen
Unter der Armen bestes sehen;
Habe nun den Lohn erworben,
Dasz ich selig bin gestorben.*

I Trinitatis Kirke læstes følgende kuriøse Indskrift over Øltapper Nikolai Holst, kaldet Niels Destillerer, som døde 1676: »Det, som var taget af Jorden, er her igjen kommet til Jorden; det, Himmels var, er Himmelen og given; hver haver Sit, Fanden Intet«, hvorved dog maa bemærkes, at denne Tanke er ældgammel og allerede findes i Peder Palladius' Visitatsbog som Talemaaden: »Naar hver faar Sit, saa Djævelen Intet.«

Ved Christian den Femtes Thronbestigelse frembød Gaderne et uordentligt og alt Andet end tiltalende Udseende, urenlige og daarligt brolagte, som de vare, derhos krumme og saa snevre, at mange af dem ikke kunde befares af Vogne. Gader, som i og for sig dannede vigtige Forbindelsesled, som f. Ex. Raadhusstræde, vare kun halv saa brede som nu (den udvidedes i 1749); saagodtsom alle Smaagaderne mellem Gammel torv og Vestervold, især Vognbadstræde, Lille St. Klemensstræde og Helligkorsstræde, vare halv ufremkommelige, Badstræde og Hyskenstræde vare langt fra saa brede som nu, Amagertorv var ved Helligaandskirken indsnevret af en Husrække, de saakaldte Stenboder, der skjød sig frem i Gaden; i de gamle Skipperboder vare Forholdene endnu værre, som f. Ex. i Nellikestræde (nuv. Asylgade), hvor man indtil efter Ildebranden i 1795 ikke kunde kjøre med en Hjulbør, og hvor det fortælles, at Beboerne fra Vinduerne kunde række hinanden Haanden over Gaden. Vingaardsstræde og de andre Smaagader om Nikolai Kirke kunde ikke befares af Sluffer end sige af Karosser, og Voldgaderne, hvor Fattigfolk fortrinsvis boede, vare Oplagspladser for alskens Uhumskheder, som havde faaet Lov at ligge i mange Aar. Man faar et Begreb om, hvorledes det kunde se ud paa Gaderne, naar man læser Bircherods Optegnelse under 15de August 1673: »I Kjøbenhavn kunde man

*Den spanske Kappe.
Efter en Afbildning fra 1784.*

(efter en overflødig øsende Regn), hvor Gaderne laa sidt, gaa i Vand til over Knæerne.»

Der skulde vel ødelæggende Ildebrande til for grundig at forbedre disse Tilstande, men Christian den Femte tog alvorlig fat paa Værket. Den 21de Mai 1680 udgaves en Forordning »om Gadernes Renovation, Brolægning og des videre Tilhørende udi Kjøbenhavn«, hvori Grundprinciperne fastsloges. Det bebudedes heri, at alle Gader og Stræder skulde omlægges efter Vaterpas, og at det i Fremtiden ikke vilde blive tilladt Indbyggerne selv at sørge for Brolægningen, eftersom denne

derved blev uensartet. Gaderne skulde indrettes med Rygstene i Midten og Fald paa begge Sider ned til Rendestenene, og Udkjørselen af Renovationen skulde foregaa tidlig om Morgen, før Portene blev aabnede, og besørget af Vognmænd og Sandagere for en vis Taxt, dog at det stod enhver Huseier frit for selv at fjerne den i »dygtige« Vogne og efter Kæmnerens nærmere Anordning. I Frostveir skulde Rister og Rendestene omhyggeligt ophugges; døde Hunde, Katte, Heste og andre Aadsler, ved hvilke ingen ærlig Mand kunde røre, skulde naturligvis udføres af Natmanden. Stadens Porte, Torve og andre offentlige Pladser holdtes rene for de Penge, som opkrævedes af enhver Fragt- og Bondevogn (1 Skilling), der passerede gennem Portene. Signalet til Sammenfeiningen gaves ved Dagry af Gadefogderne med en Træskralde; disse Folk havde i det Hele Opsigt med Forordningens Gjennemførelse og kunde, hvis de vare forsømmelige, blive strengt straffede, som f. Ex. med at staa i »den spanske Kappe« til Aften paa det Sted af Gaden, hvor Urenligheden fandtes. Forordningen truer overhovedet med mange Straffe, snart med Raadhuskjælderens, Borgerskabs og Laugs Fortabelse, snart med Halsjern, »ulovlige« Skarnvogtes Sønderhuggelse, Hestes Konfiskation o. d.; den værste Straf var dog forbeholdt dem, som i Bøtte eller Spand udbar Uhumskheder og henkastede dem paa offentlig Gade eller paa Andres Fortouge, thi de skulde bøde 40 Mark og første Gang staa i Halsjern; anden Gang skulde de »agtes for det Folk, som falder Natmanden udi Bestillingen«, i.e.: betragtedes som uærlige. I 1680 blev en Soldat med et russisk klingende Navn, der synes at have været uvidende om denne Fordom, arresteret og »i sin Ære ilde angreben«, fordi han havde udbaaret et dødt Føl af Byen, hvorfor en Kone, der havde overtalt ham hertil, blev »tilbørligen straffet for sligt grovt Stykke«; en anden Soldat, der tillige havde gjort sig skyldig i Bedrageri, kom endnu værre afsted. Han havde i længere Tid dræbt og flaaet Hunde og solgt Kjødet for Raabukke-Kjød, men blev tilsidst greben og dømt til at staa i Halsjernet paa

Amagertorv med et afhugget Hundehoved paa Brystet. »Men - skriver Bircherod - som den Stymper var af ond Medfart afmægtig, blev han (der Benene segnede under ham) hængende og kvalt til Døde i Halsjernet.« Natmanden, der lønnedes af Byen med 20 Rdlr. om Aaret, klagede forresten i 1695 over, at hans Tjeneste var bleven saaledes forringet, at han ikke kunde bestaa, hvorfor hans Gage forhøiedes til 200 Rdlr.

Samme Aar, Forordningen var udkommen, nedsattes en stor Kommission for Gaderne, Brolægningen og Vandvæsenet, i hvilken den kongelige Mathematikus Ole Rømer blev Sjælen. Ole Rømer kom i 1681 hjem, fra Paris, hvor han havde opholdt sig i ni Åar og vundet europæisk Berømmelse ved Opdagelsen af Lysets Hastighed, og blev strax sat i Virksomhed, ikke blot som astronomisk Professor ved Universitetet, men tillige som Medlem af ovennævnte Kommission samt af den nye Matrikelkommission, hvis Ordning af Skyldsætningen i det Væsentlige blev gjældende i 150 Aar indtil den nye Matrikel af 1844. Han var en ualmindelig praktisk, dygtig og energisk Mand, hvis Navn blev nøie knyttet til en Række store og velgørende Foranstaltninger, hvorved han gjorde sig fortjent saavel af Kjøbenhavns Kommune som af Landet i det Hele. Flere af disse ville blive berørte i det Følgende.

Allerede før den store Kommissions Nedsættelse var der blevet gjort en ringe Begyndelse til en bedre Ordning; navnlig var der i en Aarrække blevet arbeidet i Kalveboderne. Det gamle Vandløb bag Slotsholmen saavelsen Vandkunsten og Mølleaaen gennem nuv. Løngangsstræde blev først opfyldt; derpaa havde man gravet den nuværende Frederiksholmskanal, hvorved Slotsholmen fik en mere regelmæssig Skikkelse, men Alt henlaa endnu i Uorden, tildels benyttet som Losseplads, indtil Løngangsstræde indrettedes i 1679-80. Kommissionen tog strax fat paa sin Opgave med overordentlig Iver og paa mange Punkter af Byen paa éngang. De vigtige Forbindelsesled mellem den gamle By og Slotsholmen, Høibrostræde og Store Færgestræde, som paa hver sin Side af nuv.

*Ole Rømer.
Efter et Stik af J. G. Wolfgang.*

Høibroplads førte fra Amagertorv til »Stranden«, blev gjort mere passable for Vogne, idet der paa begge Sider af disse Gyder i fem Kvarters Afstand fra Husene indrettedes tre Kvarter brede Rendestene forede med Egeplanker eller Tømmer, og for første Gang dækkede med solide Rendestensbrædder, hvilende paa Tverjern. Paa samme Maade anlagdes Kjøbmagergade, Østergade, Stenboderne fra Helliggeiststræde til Vimmelskaftet, Skindergade, Klædeboderne, den nordre Side af Gammeltorv og Vestergade, hvorhos en radikal Udvidelse af Lille Kjøbmagergade iværksattes ved Nedrivning af nogle Privathuse. Frederiksborggade, som hidtil kun havde gaaet til Rosenborggade, blev forlænget tvers over det nuværende Kultorv helt hen til Kjøbmagergade, hvorved et ret betydeligt Antal Huse i Mikkell Vibes Gade gik i Løbet; Veien til Toldboden, der om Vinteren henlaa i et frygteligt Uføre, blev gjort farbar, Halmtovet mellem Vartou og Vesterport indrettedes i 1682, og Nybrogade, der hidtil havde været en øde Plads, til hvilken Magstrædes Bagbygninger og Plankeværker vendte ud, anlagdes i 1684, men blev dog først senere bebygget. Nørre- og Vestervoldgaderne udvidedes ved Expropriationer, Vingaardsstræde ligeledes delvist, Kvæsthusgade anlagdes ude ved Enden af Nyhavn »paa et moradsigt og sumpigt Sted«, S. Annaplads noget senere i 1692, og i Kalveboderne blev Pladsen ved Vandkunsten, »som den store Dynge Jord nyligen er afført«, indrettet til et Fisketorv (i 1683), ligesom der ved Frederiksholmskanals Omdreining til Nybrogade i 1691 indrettedes en Sandkiste for at skaane Kanalerne for Tilfyldning. Vandløbet fra Vesterport til Blaataarn i.e.: det under Christian V nyopførte Fangehus i Nærheden af Langebro, blev derimod først i 1696 ført i lige Linie gennem den senere Philosophgang ud i Havnen. En stor Ildebrand i 1685, ved hvilken ca. 40 Gaarde i Vimmelskaftet, Brolæggerstræde og Badstustræde samt en Del Baghuse til Gammeltorv brændte, gav Anledning til en partiel Udvidelse af Vimmelskaftet og Badstustræde samt til Anlægget af Nygade, idet man i Aaret 1691 expropri-

erede og nedbrød Lars Ibsens Bryggergaard til Gammeltorv. I de nærmest paafølgende Aar blev Gaden brolagt, men endnu i 1695 frembød den et lidet tiltalende Ydre, da Justitsraad Peder Lassens Enke, der eiede en Gaard i Klædeboderne, lod en Plads henligge ubebygget og øde, hvorfor hun blev tvungen til at indhegne den med en forsvarlig Mur. Den samtidige Plan om at forlænge Knabrostræde, som kun naaede til Brolæggestræde, videre til Vimmelskafte, blev derimod ikke realiseret; ogsaa vedblev Endeløsstræde at være en Cul de sac indtil efter Ildebranden 1728. Saa om var man over den nye Brolægning, at det i Juli 1682 forbødes at bruge Jernbeslag om Hjulene paa Arbeidsvogne under Fortabelse af Heste og Vogne, fordi det sled for meget paa Gaderne, en drakonisk Forholdsregel, som dog ikke kan have staaet længe ved Magt, da den ikke nævnes i Forordningen af 10de Januar 1685 om Kjørsel paa Gaderne, som fornemmelig er rettet mod »den umaadelige Kjørsel af Vognsvendene« og mod Bøndernes Lyst til at spænde deres Heste fra Vognene og lade disse henstaa i Gader og Stræder. Man ser af dette Aktstykke, at det har været en yndet Fornøielse at kjøre omkap paa Gaderne, helst i Zigzag, til ikke ringe Gêne for Fodgængere, at Kuskene have moret sig med at holde stille midt i de snevre Gyder for at hindre al Passage, at mange Remmesnidere, Smede og Hjulmænd have benyttet Gaderne som Værksted, og at det under den store Byggeperiode har været særdeles vanskeligt at komme frem for opstabled Tømmer, Mursten og andre Materialier. I Regnveir maa Passagen midt af Gaden have været høist ubehagelig, eftersom Tagrenderne havde lange udstaaende Tude, der udsendte formelige Styrtebade; det blev derfor befalet, at Renderne skulde føres ned af Husenes Sider og afsluttes med et kort Rør. Som Afvisere ved Huse, der vare under Bygning, benyttedes en Stang, der blev stukken ud fra Taget, og hvori der i god Mandshøide over Gaden hang en Snor med en Sten eller anden tung Gjenstand, »ved hvilket Tegn Enhver kan vide at se sig desbedre for og for Ulykke tage vare.« Bestræbelserne for at gjøre Adgangen

til Slottet saa tiltalende som mulig, bevirkede et Paabud om, at Bøndervogne fra Amager og Arbeidsvogne skulde benytte Holmens Bro istedetfor Høibro, hvorhos al Handel med Viktualier forbødes i Høibrostræde, »saasom Saadant er usømmeligt i det Stræde, hvor al Farten gaar igjennem til vort Slot Kjøbenhavn«.

Livet paa Gaderne havde i hin Tid et fra vore Dage høist forskjelligt Præg, thi Sæderne vare raa og Retssikkerheden ikke stor. For Molesworth, som ellers ikke har Meget at rose i den danske Hovedstad, toge Tilstandene sig gunstigt ud, men vi vide nok til at kunne modsige ham, og Sagen er simpelthen, at i hans Fædreland vare Forholdene endnu værre. Opløb hørte til Dagens Orden, hvad enten de nu havde en fredelig Oprindelse som »Lykkepottemænds« Forretninger paa Alfarvei, eller stammede fra Rivninger mellem de forskjellige Samfundsklasser. Soldaterne gjorde uophørlig Optøier; Studenter sloges med Borgere eller med Lakaier, Matroser med Soldater; det var en yndet Sport at antænde Raketter og skyde med Nøglebøsser paa Gaderne, ved Fastelavn løb Laugene grassat, ja selv til andre Tider klages der over, at maskerede, formummede og sværtede Personer »gjøre Insolentier« paa Gaderne. Da næsten alle Borgerne lige ned til Haandværkere og Lakaier paa denne Tid gik med Kaarde - endogsaa de theologiske Studenter trods et udtrykkeligt Forbud, - fik ethvert Sammenstød let et blodigt Udfald; man begyndte med at skjændes, det ene Ord tog det andet, man "slog Knep med Fingrene for Næsen af hinanden" og tilsidst fløi Kaarderne af Skederne, eller man aftalte at træffes ved Fuglestangen i.e.: duellere, en Uskik, som det trods alle skarpe Forbud viste sig umuligt at undertrykke. Gemytterne vare overmaade stridbare, og man havde ikke Begreb om Selvbeherskelse.

Ærerørige Skjældsord som »Hundsfoot«, »Skjælm«, »Æsel«, »Rendestensnager« o. desl., Trusler og grove Eder laa altid rede paa Tungerne; ikke engang i Kirkerne kunde man holde Fred, thi her sloges Kvinderne om hvem der skulde indtage Hæders-

pladsen i Stolestaderne. Visse Laug synes at have været særlig voldsomme; saaledes klages der i 1675 over, at Mursvendene og Drengene ere »de uroligste og modvilligste fremfor alle andre Haandværkere«, og at de have for Skik at overfalde sagesløse Folk med deres Murhamre og lange firkantede Maalestokke, som de altid have hos sig, hvorfor det tilsidst forbødes dem at bære disse Redskaber, uden naar de gik til eller fra Arbeide. I 1688 hedder det, at der »om Søndage og andre Helligdage begaas stor Uskikkelighed under Prædiken, idet en Del gemene Folk, Kvinder og Haandværksburser, Lakaier og andre Tjenestetyende i den Sted de skulde gaa udi Kirken, løber omkring paa Gaderne og paa Kirkegaardene og øver adskillige Udyder med stor Stimen og Skjælmeri, som nu i seneste Helligdage var saa grovt, at de endog har villet stene Stodderfogderne af Kirkegaarden, formedelst de saadan Stimen vilde forhindre.« Vanskeligst var det dog at holde Styr paa Soldaterne, som stod under militair Jurisdiktion og derfor ikke bekymrede sig om de civile Myndigheder. Af og til leverede de formelige Feltslag, Kampe i stor Stil med mange Døde og Saarede paa begge Sider, saaledes i 1686, og navnlig St. Hans Aften 1690 i Nyboder, hvor Befolkningen efter gammel Skik havde reist en Maistang og forlystede sig med Dands. Her kom en Soldat i Klammeri med en Pige, en Matros tog hendes Parti, flere Soldater strømmede til, og snart udspandt der sig et »grueligt Slagsmaal«, i hvilket efterhaanden hele Nyboders Befolkning og en stor Mængde Soldater fra de forskjelligste Regimenter indvikledes. Matroserne greb deres Øxer, Knive og Stænger, Kvinderne steg op paa Lofterne og kastede med Stene, medens Soldaterne brugte deres Sabler og Bajonnetter, ja tilsidst fyrede med Musketterne. Admiral Bjelke og nogle Søofficerer saavelsom forskjellige Landofficerer forsøgte at dæmpe Tumulten, men forgjæves; Forbittrelsen var saa stor, at man Intet vilde høre, og Kampen fortsattes hele Natten og den følgende Dag, saaledes at naar en Matros og Soldat mødtes paa Gaden, for de øieblikkelig løs paa hinanden. En Fændrik af Garden

fik sin Arm afhugget ved Skulderen, en Lieutenant blev dødelig saaret, og Vagten ved Østerport blev angreben saa energisk af Nybodersfolkene, at den maatte fortrække. Den næste Nat patrouillerede en Del af Hestgarden, og ved Kronprinds Frederiks personlige Mellemkomst blev Roligheden gjenoprettet. En anden mere bekjendt Gadekamp leveredes den 8de Marts 1696, men mellem Studenter og Lakaier. Ogsaa her var det et Sammenstød mellem et forholdsvis ringe Antal Personer, som udartede til en almindelig Kamp. I et Værtshus »Kronen«, beliggende i Kannikestræde lige overfor Regentsen, traf nogle Studenter og Lakaier sammen den 1ste Marts og spillede om en Kniplingsklud, der var udsat af en Skomagerdatter. En Studiosus og en Lakai kom op at slaas, de Tilstedeværende tog Parti, men efterat Prygl vare blevne uddelte og modtagne, skilte Vægterne de Stridende. Begge Parter pønsede imidlertid paa Hævn, og i Ølkroer saavel som i Studenterkredse, ja i Vor Frue latinske Skole vidstes det paa Forhaand, at Slaget skulde leveres den 8de Marts. Dette skete ogsaa ganske rigtigt; Kl. 8 om Aftenen kom endel Lakaier nemlig gaaende gjennem Kannikestræde og væltede sig ind paa nogle Studenter, som stod og passiarede udenfor Regentsporten, og man sloges nu med en halv Times Afbrydelse (under hvilken Studenterne holdt Lovsang) indtil Kl. 10. Da Regentsprovsten havde indespærret Studenterne og lukket Porten, antog Kampen Charakter af en Beleiring og førtes fornemmelig fra Lofter og Vinduer. Bircherød skriver i sin Dagbog, at »der var en svær Allarm opreist formedelst den blodige Renkontre«, og tilføier: »Studiosi brød Stenene op af Gulvene i Regentskamrene til Defension og brugte udenfor paa Gaden adskillig Gevær i deres Furie; Lakaierne i lige Maade imod dennem. Alle Regentsvinduerne indslagne og mange brudne Pander paa begge Sider bekomne.« Efter en Undersøgelse blev vistnok en enkelt Student relegeret; fire Lakaier bleve sendte til Kronborg Fæstning for at arbeide der en Maanedstid i Jern ved Skubkarren, medens to andre idømtes 14 Dages Fængsel og »imidlertid hver sidde en

Time om Formiddagen og en Time om Eftermiddagen paa Træhesten«.

Om Natten blev Byen dog først for Alvor usikker. Et stort Proletariat, Tiggere, Landstrygere, Soldater og usædelige Kvinder, færdedes ved Nattetider paa Gaderne, og var man end saa heldig at undgaa dem, kunde man let falde i Hænderne paa drukne Folk, som ikke altid hørte til de lavere Klasser, men hvis Fornøielse det var at forulempe fredelige Veifarende. I Begyndelsen af sin Regjering deltog Christian den Femte selv i saadanne Optøier; han slog saaledes en Nat Ruderne ind i Admiral Niels Juels Hus og begav sig derfra til Oversekretair Schultz paa Graabrødretorv, hvor han udførte samme Bedrift og derpaa tvang Oversekretairen til at følge med i Vognen i Slobrok og Nathue. Det fortælles, at Ægtemanden lukkede sin Hustru inde i et stort Skab for at sikkre hende mod Overlast. Natlige Overfald, Tyveri, Indbrud og Drab forefaldt ikke sjældent; saaledes fandtes der i 1668 en Morgen tre mandlige Lig i Kanalen udenfor Børsen, hvilke rimeligvis først vare blevne udplyndrede og derpaa kastede i Vandet; to Aar efter klages over »mangfoldige Klammerier, Slagsmaal, Mord og Tyveri, som her om Nattetider begaas«, hvorfor der maatte træffes overordentlige Forholdsregler; i 1681 hører man om Soldaternes grove Insolentier paa Gaderne om Natten, hvilket dog ikke udelukkede, at aftakkede Soldater i November 1697 optraadte som natlige Stratenrøvere, hvorfor Hestgardister maatte patrouillere, ja i 1717 er man ikke kommen videre, end at »udædiske Karle med draget Gevær sat paa Brystet udæskede Penge af de Passerende«. Velstaaende Folk lod sig derfor ledsage hjem af Tjenere med Kaarder og Fakler, hvilket imidlertid paa Grund af Brandfarligheden blev forbudt; man brugte da i Stedet store lukkede Lygter, der bares paa lange Stænger, eller smaa Haandlygter, der bares i Haanden.

De her omtalte uhyggelige Forhold gav Anledning til et vigtigt Fremskridt; Kjøbenhavn fik nemlig sin første Gadebelysning, som det udtrykkelig siges: »for at hindre den Røven

og Overlast, som slemme Mennesker tilforn ved Aftenstid og Nattetid pleiede at øve«, og i Forening hermed sine Gadevægttere og sin Politimester. I 1679 foreslog Johan Huusman, at der skulde opsættes 500 Lygter i Byen og indrettes et fast Vægterkorps til deres Pasning. Tanken fandt strax Tilslutning, og der nedsattes efter Sædvane en Kommission, som skulde tage den under Overveielse. Ogsaa Magistratens Betænkning blev indhentet, ja der blev i Oktober 1680 gjort en praktisk Prøve i Høibrostræde, gennem hele Kjøbmagergade og ved Stranden paa Strækningen fra Naboløs til Holmens Bro, et Forsøg, der maa være faldet heldigt ud, thi den 25de Juni 1681, en Mærkedag i Kjøbenhavns Historie, udkom Forordningen om Gadelygter, der senere suppleredes ved Forordningen af 26de Juli 1683.

Lygterne, der vare forfærdigede af Kobber, og i hvilke der indtil 1683 brændtes Olie, men derpaa islandsk Havkalvstran, bleve anbragte paa malede Stolper, og der var sat en Straf af tre Aars Arbeide i Jern paa Bremerholm for at beskadige dem. De bleve tændte Sommer og Vinter ved Solnedgang, naar Maanen ikke var oppe, »uden paa de Tider om Sommeren, naar fast ingen Nat er, nemlig fra 1ste Mai til 30te August«, og slukkedes atter ved Solopgang. I Ildebrandstilfælde skulde de dog ogsaa tændes, naar Maanen var paa Himlen, saasnart Klokkerne begyndte at klemte. Den første Inspektør over Lygterne var den »nationale og edsvorne Borger, ærlig og velforstandig Mand«, Strange Helmer, som i 1686 afløstes af Johan Huusman. Dette Embede besattes som forskjellige andre kommunale Bestillinger af Magistraten. Udgifterne til Lygterne fordeltes paa Indbyggerne, saaledes at Gaardeierne anskaffede dem, medens Leierne betalte Underholdet, men da Lygterne sattes i Forbindelse med Brandvæsenet, og der dannedes en Overdirektion, blev der paalignet en Lygte- og Sprøiteskat paa ca. 5000 Rdlr., som opkrævedes af Rodemestrene og skulde betales som alle andre kommunale Skatter. Afgiften, som naturligvis steg jevnt med Lygternes Antal, blev efter Aaret 1769 saagodtsom helt

udredet af den københavnske Brandforsikringskasse, men ved den store Ildebrand 1795 hørte dette op, og den maatte igien bæres af Grundeierne. I Aaret 1689 var der 523 Lygter i Byen, ved Aarhundredets Slutning ca. 550.

Hvad Vægterne angaar, vare de ikke ukjendte tidligere (smlgn. II, S. 186); i Christian den Fjerdes Tid havde man jo endog havt et fast Vægter- og Politikorps paa 140 Mand, men det var dog først Gadebelysningen, der fremkaldte Natvægterinstitutionen, som den holdt sig indtil vore Dage. Korpset bestod ved sin første Fremkomst af 68 Mand (4 Taarnvægtere i Frue og Nikolai Kirke indbefattede), som hver fik 6 Mark om Ugen, og hvis Opgave det var at passe Lygterne, vaage over Sikkerheden i visse dem tildelte Gader og endelig gjøre Allarm i Ildebrandstilfælde. Deres Løn opkrævede de selv i Husene efter en Taxt fra 1 til 4 Skilling om Ugen; hvad der blev tilovers, anvendtes til Lønning for deres Vagtmester og Lieutenant, samt til Mundering, hvilken vistnok allerede fra Begyndelsen bestod af Kappe, Kabuds, Morgenstjerne, Haandlygte og Vægterpibe. Hver Aften henimod Kl. 9 mødte de paa Raadhuset og trak derfra ud paa deres Poster, hvor de hver Time skulde udraabe Tiden og afsynge et Vers. Af disse Vægtervers, der vistnok ere forfattede af Thomas Kingo, men dog i Tidernes Løb undergik nogle Forandringer, skal her kun anføres de to første og det sidste af Vægtersangen fra 1686:

Naar Klokken slaar Ni.

*Nu skrider Dagen under,
Og Natten vælger ud;
Forlad for Jesu Vunder
Vor Synd, o milde Gud!
Bevare Kongens Hus
Samt alle Mand
I disse Land'
Fra Fjendens Vold og Knus.*

Naar Ti slaar.

*Om Du vilt Tiden vide,
Husbonde, Pig' og Dreng,
Da er det paa de Tide,
Man føier sig til Seng.
Befal Dig Herren fri,
Vær klog og snild,
Vogt Lys og Ild!
Vor Klokk' er slagen Ti.*

Naar Fire slaar.

*Dig, evig Gud, ske Ære
I høie Himmelchor,
Som Vogter vilde være
For os paa Jorden bor!
Det ringer nu af Vagt.
For Natten god
Fald Gud til Fod,
Tag Tiden vel i Agt!*

Enevoldsmagtens Omsorg for »en god Politi«, der havde lagt sig for Dagen ved Indførelsen af Gadebelysning og Vægttere, fandt et endnu stærkere Udtryk ved Organisationen af en ny overordnet Embedsmyndighed, da Kjøbenhavn i 1682 fik sin første Politimester, Claus Rasch. Han havde været Underofficer i Beleiringen, og vandt senere som Sekretær hos Christoffer Gabel Frederik den Tredies Yndest, saaledes at han allerede inden denne Konges Død var avanceret et godt Stykke op af Embedsstigen. Ved Kjøb af Nyborg Slots Jorder dannede han Hovedgaarden Raschenberg (nu Juelsberg) og blev i 1680 optagen i den danske Adelsstand. Han maa have været en brugbar og dygtig Mand, vel ogsaa noget eneraadig, og havde derhos den i hin Tid høit ansete Egenskab at kunne tage en overordentlig Portion Drikkevarer til sig uden at falde under Bordet. Skjøndt man forhen havde haft en Politifiskal, der kan

*Claus Rasch.
Kjøbenhavns første Politimester.*

betragtes som den første svage Begyndelse til Politimesterembedet, vakte dog den nye Myndighed stor Misfornøjelse, ja saa stor, at Kongen fandt Anledning til at udstede en Forordning, hvori det forklaredes, at Hensigten med Politiets Indretning »ikke haver været at betage nogen af vores kjære og tro Undersaatter billig Næring og Indkomst«, men kun »at afskjære de unyttige og kostbare Overdaadigheder, som paa adskillige Tider og Maader ere til de Mestes egen Fordærv indbragte, og siden derved at lægge en Grundvold, hvorpaa Manufacturer og Commercier til vores Rigers og Landes Flor og Velstand des sikkrere kunne indrettes.« Det tillodes derfor Enhver at udbede sig Oplysning om tvivlagtige og mørke Punkter i Politiforordningen og fremkomme med Forslag til dens Forbedring, men paa den anden Side forbødes det strengelig »efter sær Indbildning vore allernaadigste Forordninger vrangeligen at udtolke, for derved at give Anledning til nogen Uenighed eller Misforstand.« Ogsaa til Magistraten var Politimesterens Forhold spændt, thi skjøndt det utrykkelig var ham paalagt at leve i god Enighed og Fortrolighed med Magistraten i Kbhvn og flittig konferere med denne »om Alt, hvis som til en god Politi, Skik og Orden kan tjene«, maatte de to Myndigheder, hvis indbyrdes Competence var alt Andet end klart begrændset, næsten med Nødvendighed komme i Konflikt. Claus Rasch overskred desuden ofte sin Myndighed; saaledes klages der over, at han befattede sig med Justitssager og holdt Rettergang hjemme i sit Hus, at han lod Folk arrestere for Gjæld, Husleie, Slagsmaal og Tyveri eller dikterede Taxter paa Brød, Kjød og Øl, Altsammen Sager, der sorterede under Byfogden og Magistraten. Politibetjentene, der bare et Tinskilt med Københavns Vaaben paa venstre Side af Brystet, vare derfor ikke velsete; der forekom ofte Opsætsighed mod dem, og det saameget mere som de holdt af at gjøre sig ulovlige Fordele, f. Ex. ved at paalægge de Handlende paa Torvene en Skat, eller ved at arrestere Folk og derpaa løslade dem for Penge. Der maatte gjentagne Gange nedsættes Kommissioner for at mæg-

le mellem Magistrat og Politimester, og den sidste fik af og til et alvorligt Tilhold om at holde sig fra Forretninger, der ikke vedkom ham, og overhovedet stille sig paa en venskabelig Fod med de kommunale Autoriteter. I 1691 ordnedes Forholdet saaledes, at der indrettedes en Politikommission, bestaaende af et Medlem af Hofretten, et af Admiralitetsretten, et af Magistraten og endelig en af de 32 Mænd, med hvilke Politimesteren skulde møde hver Tirsdag paa Kjøbenhavns Raadstue for i Fællesskab at raadslaa om »en god Politi«.

Claus Rasch var en plaget Mand, thi den Opgave, der paalagdes ham, var saa omfattende, at den absolut maatte overstige enkelt Mands Kræfter. Først og fremmest skulde han have Opsigt med Alt, hvad der i videste Forstand vedkom Orden, Ærbarhed og gode Sæder; han skulde sørge for, at Helligdagsanordningen overholdtes, at der ingen Forargelse gaves i Værtshuse og Kjældere »med Drik, Dobbelt, forfængelig Lystighed, Spil, Dandsen og andet deslige«, at alle Værtshuse lukkedes Kl. 10, at Ingen dristede sig til »Dag eller Nat med draget Gevær at gaa grassate Gang«, eller viste sig paa Gaderne maskerede, formummede, sværtede og forklædte; han skulde kort sagt holde Øje med al »Vanartighed« paa Gaderne, hvad enten den nu bestod i Opløb, Støien og Stimen, i at kaste Sne, Stene, Vand eller Urenlighed paa de Forbigaaende, eller i at skyde med Nøglebøsser og opsende Raketter og Sværmere. Alt Tjenestetyende, som viste »Modvillighed, Utroskab og Skjødsløshed« mod sine Husbonder, kunde Politimesteren diktere en og anden »vilkaarlig« Straf, og Fremmede, som mistænkte for Speideri eller andet ulovligt Forehavende, skulde han ufortøvet anmelde, hvorimod han mod Jøder, Tatere og andre uchristelige Personer saavel som mod Løsgjængere og Betlere havde at forholde sig efter Loven og Anordningerne. Opsynet med Luxusanordningernes Overholdelse ved Bryllupper, Barsler, Begravelser og Gjæstebud paahvilede Politimesteren; han skulde se til, at Folk ikke bar anden Klædedragt end den, der var dem tilladt i Henhold til deres Rang; han skulde holde Øie

med Torvehandelen, med Gade- og Skorstensfeierne, med alle Nybygninger, med Rendestenene, Brøndene, Veiene omkring Staden, og med Vandvæsenets Søer, Sluser, Grøfter, Dæmninger og Render. Han skulde paase, at der ikke blev begaaet Svig med Mønt, Maal og Vægt, at der ikke solgtes fordærvede Fødemidler, at Magistratens Taxter paa Brød, Kjød og Øl overholdtes, at al Forprang hindredes, og endelig at Kjøbenhavns Indbyggere altid havde el halvt Aars Provision af Rug i deres Huse. Med Laugene skulde han have flittigt Indseende, og Vægterne, Lygterne og Brandvæsenet stod under hans Overopsyn. Ved Siden af denne Politivirksomhed stillede der ham Opgaver af vanskeligere Art, som at holde Øie med fremmede og forbudne Religioner og beskytte den evangelisk-lutherske Kirke, skride ind mod dem, der eiede eller læste forargelige Bøger, og efterspore Forfatterne af Skandskrifter. Hans omfattende Virksomhed indskrænkedes ikke engang til Kjøbenhavn; han blev et Slags Politiminister, der stillede over alle Byfogder, Herreds- og Birkefogder i Danmark; al ulovlig Handel og Haandværk i Kjøbstæderne skulde han hindre; overalt skulde han holde Øie med fremmede Reisende, men tillige paase deres Tarv ved Befordringen tillands og -vands og sørge for, at de bleve billigen betjente i Værtshuse og Kroer. Naar hertil føies, at Claus Rasch desuden en Tidlang var Borgmester, Assessor i Høiesteret og Kommercekollegiet, Directeur for Pesthuset og for Skydebanen, bliver det klart, at han maatte være overvældet af Forretninger.

Med Bestræbelsen for en god Politi eller kommunal Orden staar Omsorgen for Brandvæsenet i nær Sammenhæng. I Christian den Femtes Tid indtraf der gjentagne Gange større Ildebrande, af hvilke den betydeligste var i 1685 i Egnen om Brolæggerstræde. Ilden, som bl. A. lagde Skomagernes Laugshus i Badstustræde i Aske, greb saa stærkt om sig, fordi der var Vandmangel. I 1679 brændte Hans Nansens Gaard paa Slotsholmen, hvorved den faldne Rigskantsler Grev Griffenfeldts Bibliothek gik tilgrunde, i 1682 havde Groskantsler Ahlefeldts

prægtige Gaard bag Børsen samme Skjæbne; det følgende Aar opkom der en ret betydelig Ildebrand i Løvstræde, i 1689 brændte Amalienborg, i 1690 opstod der Ild i en Gaard paa Kjøbmagergade o. s. v. Den senere Branddirekteur Gottfried Fuchs har i sin »Ulykkelige Hændelsers lykkelige Hindrelse« optegnet en stor Mængde andre forstørstedelen ubetydelige Ildsvaader. En Skibsbrand paa Rheden i Oktober 1676 fortjener at nævnes, fordi et historisk berømt Orlogsskib gik tabt ved denne Leilighed. Det var Christian den Fjerdes fra Slaget paa Kolberger Heide bekjendte »Trefoldighed«, som laa ved Toldboden og kom i Brand, da der blev skudt Glædessalver i Anledning af Karlshamns Overgivelse til de Danske. Det synes dog ikke at være blevet helt ødelagt; i hvert Fald saa De Vrigny det endnu i 1702 liggende i Flaadens Leie som Vrag, »helt bedækket af Mos, midt ude i Vandet«.

Datidens velgrundede store Skræk for Ildebrande kommer tydeligt for Dagen i en kongelig Forordning af 1680, hvori det indskjærpes Husfædre og Husmødre saavelsom deres Tyende at omgaas forsigtigt med Ild og Lys og navnlig passe paa ved Brygning, Bagning, Slagtning, Maltgjøren og Vask. Forsætlig Ildspaa sættelse straffes uden Naade paa Livet; Uagtsomhed derimod efter Omstændighederne paa Kroppen, med Arbeide paa Bremerholm eller med Tugthusarbeide paa Livstid. Under en Bøde af et Tusind Rigsdaler til Kvæsthuset forbødes det endvidere at have mere end ti Skaalpund Krudt i Privathuse, og for at Ingen skulde undskylde sig med Uvidenhed, blev Forordningen oplæst saavel paa Raadstuen som fra Prædikestolene. De Ulykker, Ildebrande afstedkom, bleve naturligvis dobbelt følelige, fordi man ikke kjendte et almindeligt Assurancevæsen. Det første danske Brandforsikkringsselskab af 1ste Marts 1681 talte nemlig kun 56 Interessenter af Byens fornemste og rigeste Folk, optog kun grundmurede Huse og tillod ingen højere Forsikkring end 3000 Rdlr. Participanterne forpligtede sig til at staa hverandre bi i Ildebrandstilfælde med Heste og Vogne; Skaden skulde derefter taxeres af 4 uvillige

Mænd, valgte af Magistraten, hvorpaa Beløbet skulde fordeles paa Kompagniets Medlemmer, dog ikke udover den nævnte Sum. Assurancesummen maatte kun anvendes til Gjenopførelse af grundmurede Huse, og enhver Interessent forpligtede sig til at have en af Assessor Henrik Ehms Kobbersprøiter i sit Hus foruden tolv Læderspande og to lange, lette Stiger. To Aar efter stiftedes et nyt privat Assuranceselskab med 46 Medlemmer paa et noget andet Grundlag. Ifølge de af Kongen konfirmerede Statuter skulde nemlig hver af Participanterne otte Dage efter en Ildebrand betale den Skadelidte 50 Rdlr. eller en forholdsvis Part deraf i Henhold til Skadens Størrelse; dog skulde al mindre Skade bæres af Vedkommende selv. Ogsaa i dette Kompagni forpligtede Medlemmerne sig til at staa hverandre bi under Ildsvaade og holde endel Brandredskaber i deres Huse som fast Inventarium, hvorhos begge Selskaber udtrykkelig lovede at opmuntre Brandvæsenets Folk, »de flittigste og dem, der hazarderede sig mest« med Pengegaver. Intet af disse Forsikringsselskaber fik dog eller kunde faa større Betydning, hvorfor de rimeligvis snart ophørte af sig selv. Den eneste virkelige Understøttelse, der ydedes Brandlidte, var nu som før Indsamling ved Kirkedørene, Fritagelse for Skatter og Afgifter ved sær kongelig Benaadning eller anden privat Veldædighed. Man har ogsaa Exempler paa, at Borgere efter en ulykkelig Ildebrand kunde forskaanes for Tiltale af deres Kreditorer i nogle Aar ved en kongelig Befaling.

Den ovenfor omtalte store Ildebrand af 1685 gav Stødet til en Omordning af Brandvæsenet, hvortil der utvivlsomt var stor Trang, thi den midlertidige Brandordning af 1687 viser tydeligt, hvor uordentligt Alt gik til under en Ildløs, navnlig paa Grund af det stærke Tilløb af Nysgjerrige og Ildesindede. Æren for den nye Ordning, om hvilken Molesworth udtaler sig anerkjendende, skyldes Lieutenant Herman Garding, som blev den første Branddirekteur i Kbhvn. Han var i 1686 fremkommen med Forslag til Forbedringer af Slukningsredskaberne; det følgende Aar sattes han i Spidsen for Brandvæsenet,

og det faldt nu i hans Lod at indføre de forhen ukjendte Slangesprøiter, rimeligvis efter hollandsk Mønster. De ere fremstillede paa et Billede fra 1701. En Skat udskreves for at dække Udgifterne, og den 23de Juli 1689 udkom den nye Brandforordning, som blev Grundlaget for mange senere Foranstaltninger mod Ildsvaade. Forordningen indeholder først meget detaillerede Paabud om forsvarlig Opmuring af Skorstene og Bagerovne, endvidere om Forsigtighed i Omgang med Ild for Brændevinsbrændere, Bryggere, Maltgjørere, Farvere, Pottemagere, Sæbesydere, Beg- og Tjærekogere, Hørheglere o.s.v., idet der trues med strenge Straffe for Skjødesløshed, saasom høie Bøder, Vand og Brød eller endog livsvarigt Arbeide paa Bremerholm. Selvfølgelig forbydes alle Esser og Ildsteder i Fjælleskure, saavelsom Oplag af Krudt eller andre brandfarlige Sager i Privathuse, og det befales alle Huseiere at lade deres Skorstene rense fire eller dog to Gange om Aaret, hvorfor Skorstensfejerne dagligen skulle »lade sig høre og finde« paa Gader og Stræder. En enkelt Paragraph henvender sig i Almindelighed til alle Byens Indbyggere, »Husfædre eller Husmødre, være sig af hvad Stand og Kondition de være maa og kan, saavelsom og deres underhavende Tjenere og Tyende, Mands- og Kvindespersoner« og formaner dem alvorligt til at omgaas varligt og agtsomt med Lys og Ild baade ved Dag og Nat, bruge Lygter i Stalde, paa Lofter og andre farlige Steder, undlade at smøge Tobak i Stalde, Staldkamre, Senge eller andetsteds, hvor Foder, Hø og anden letfængelig Materie findes, og endelig lade være med at kline Lys paa Vægge, Borde, Bænke og lignende Steder. Der sættes Bøder for disse Forseelser, hvis de ikke afstedkomme Ulykker; opstaar der derimod Ildløs, skal den Uagtsomme betale Skaden, eller hvis det overstiger hans Evner, straffes paa Kroppen med Fængsel eller Arbeide. Fortsættelig Brandstiftelse straffes som før paa Livet.

Ved Siden af disse Forebyggelsesregler paabyder Forordningen et forøget Slukningsmateriel. Hver Gaard og Eiendom i Staden skal i Forhold til Grundtextens Størrelse være for-

synet med Læderspande, Brandhage og en »lang, behændig Stige«; i ethvert Bageri skal der endog være 6 Læderspande. Man ser, at Kjøbenhavn allerede ved Forordningens Udstedelse havde otte af de nye Slangesprøiter, med Stationer ved Tøihuset, Raadhuset, Bremerholm og i Nyboder, samt ved de fire Hovedkirker: Vor Frue, Helligaands, S. Nikolai og Trinitatis. Flere af disse Sprøiter havde særlige Navne; saaledes kaldtes Stationssprøiten ved Raadhuset: »Vagtsprøiten«; en anden: »Slange-Jagt-Sprøiten«, synes at have gjort de fleste Underværker. Paa dette Tidspunkt opførtes ogsaa fem smaa Sprøitehuse, hvori en Del af Materiellet, særlig de store Vandkar, opbevarede, nemlig ved Nørrevold, ved Vesterport, ved Vagthusene paa Slotspladsen og Graabrødretorv samt ved Hovedvagten paa Kongens Nytorv. Enkelte af disse Smaabygninger stod endnu i vore Dage. Af Haandsprøiter havde Staden 25, og af Læderspande mange Hundrede foruden de private. Opsynet med og Ansaret for alt dette Materiel havde selvfølgelig Branddirektørerne saavelsom Over- og Underbrandmestrene, men disse stod atter under Kontrol af Politimesteren, et Medlem af Magistraten, Stadshauptmanden og to af de 32 Mænd. To Gange om Aaret afholdtes der Sprøiteprøver sikkert til stor Glæde for Befolkningen; mindre behageligt for den var, at Brandmestrene og nogle af Brandsvendene ved Mikkelsdagstider skulde gaa om og visitere i Husene for at overbevise sig om, hvorvidt man havde forsvarlige Oplagssteder for Hø, Halm, Kul, Tørv og Brænde, efterse, at der ikke manglede Horn i Lygterne, undersøge Brandredskaberne og overhovedet paatale, hvad der stred mod Forordningen.

Enhver Ildsvaade blev anmeldt fra Brandstedet ved »et stort Anskrig til Naboerne«, hvorpaa Vægterne eller Kurerne paa Vor Frue og Nikolai Kirketaarne havde at bringe den til almindelig Kundskab ved at klemte med Stormklokkerne og om Natten udhænge en Lygte, om Dagen en Fane paa den Side af Taarnet, der vendte mod Ilden. Kort efter klemtedes der fra alle andre Kirketaarne; i Gaderne gjorde Vægterne Allarm ved

at pibe og raabe: »Brand! Brand!«, vække Folk ved at banke paa Portene og tænde Gadelygterne, selv om det var Maaneskin. Ilbud begav sig ufortøvet til Branddirekteuren, Politimesteren, Stadshauptmanden, Kommandanten og den permanente Brandvagt paa Raadhuset. Denne sidste afgik strax til Brandstedet med »Vagtsprøiten«, efter at den havde sørget for, at Trommen gik i Gaderne for at sammenkalde Mandskabet. Imidlertid besatte den tilstedeværende Borgervagt Adgangen til det brændende Hus for at holde »unyttigt Folk« borte; Vægterne strømmede til fra alle Sider for at være behjælpelige, medens det øvrige Brandmandskab samledes, hver ved sin Sprøite, og saa hurtigt som muligt førte den frem. I kort Tid var saaledes hele Byen paa Benene under uhyre Tummel. Vognmændene skulde føre Kirkernes store Vandkar, Karrerne, alle Slags Brandstiger, Ildhager og Sprøiter til Ilden, Bryggerne mødte med deres Heste og Sluffer, Bagerne og Slagterne, som holdt Heste, vare forpligtede til det Samme, og endelig skulde et Antal Vogne holdes rede i Nærheden af Ilden for at hjælpe til at bjerge Gods. De tre først mødende Vandsluffer fik en Belønning. Ogsaa Vandmestrene skulde ved Stormklokkens første Lyd begive sig til Brandstedet, og »Hannerne paa Vandrenderne saaledes dirigere, at Vandet til det Sted hendrives, hvor Nøden er«; Garnisonen, Søfolkene og Borgervæbningen skulde ufortøvet begive sig til deres Allarmpladser for i fornødent Fald at kunne besætte større eller mindre Strækninger af Gaderne og holde Opsyn med det frelste Gods, medens hver Borger havde den Forpligtelse at hensætte en Tønde eller et Kar med Vand udenfor sin Dør og udhænge en Lygte, ifald han boede nær ved Branden. Politimesteren, Stadshauptmanden, Stadskammeren og andre af Byens Betjente mødte paa Brandstedet for at assistere Branddirekteuren, som naturligvis havde den egentlige Ledelse af Slukningen, og uden hvis Befaling intet Hus maatte nedrives eller nogen anden overordentlig Forholdsregel træffes. Foruden af det faste Mandskab betjentes Sprøiterne af en stor Mængde lavere Næringsdrivende saasom

Øldragere, Favnesættere, Korn- og Kalkdragere, Prammænd o. s. v. Først naar Ilden var helt slukket, maatte Mandskabet begive sig hjem, og Befolkningen kunde af Klemtningsens Styrke fra Kirketaarnene nogenlunde bedømme Ildens Farlighed og dens Aftagen. Det fortjener at fremhæves, at de Folk, der udmærkede sig ved Slukningen, fik en Pengebelønning af Brandkassen; kom de til Skade, bleve de helbredede paa offentlig Bekostning eller fik en livsvarig Pension »efter deres Stands Kondition og Vilkaar«, og omkom de, blev der dem forundt "en ærlig fri Begravelse", hvorhos deres Efterladte fik en »Recompense«. Da Branddirekteur Garding døde i 1693, blev han afløst af Gottfried Fuchs, der prises høit af alle Samtidige og har sat sig et Minde i Literaturen ved sin Bog: »Ulykkelige Hændelsers lykkelige Hindrelse«, en summarisk Fremstilling af alle Ildebrande i Kjøbenhavn fra Januar 1694 til Udgangen af Dcbr. 1700, ledsaget af alle Slags kuriøse Bemærkninger om de Romeres og Grækernes Betragtninger over Ild og Vand, tiligemed Beregninger over hvilke Tab, hvert enkelt Ildebrandstilfælde vilde have paaført (nøiagtigt angivet i Rigsdaler), hvis det ikke itide var blevet slukket. Hosstaaende Afbildning af et Sølv-Brandskilt fra 1704, der opbevares i Folkemuseet, giver et om end ufuldkomment Begreb om Datidens Sprøiter; Indskriften ovenover lyder saaledes:

*»Brandfanen Jeg føre maa til Alles Gavn og Lempe,
For de Vedkommende næst Gud kan Ilden dæmpe«.*

Brandvæsenets Forbedring saavelsom almindelige hygiei-
niske Hensyn maatte med Nødvendighed henlede Opmærk-
somheden paa Byens Vandvæsen, der var alt Andet end til-
fredsstillende. Forsyningen med Vand skete, som foran berørt,
dels gennem Trærender fra Peblingsøen (det saakaldte Pum-
pevand) dels ved Ledninger fra fjernere liggende Søer, navnlig
fra Emdrup Sø, det saakaldte Springvand. Begge Indretninger
vare imidlertid komne i Forfald, hvorfor Christian den Femte
allerede Aaret efter sin Thronbestigelse nedsatte en Kom-
mission for at konferere med Vandkompagniernes Direkteurer

Brandskilt fra 1704.

og tage under Overveielse, hvad der var at gjøre. Det ses, at Springvandet havde for Skik at udeblive helt et Par Gange om Aaret saavel i stærk Frost som i stærk Hede, hvorhos det ikke sjeldent var ilde lugtende og farligt at nyde. For Pumpevandets Vedkommende var Forholdet endnu værre. Da den første Kommission Intet udrettede, nedsattes der i 1677 en ny, som navnlig skulde have Opmærksomheden henvendt paa Poster og Brønde i Gaderne, men heller ikke den rørte sig, før den et Aarstid efter fik et alvorligt Tilhold om at skride til Værket og forstærkedes med fire nye Medlemmer. Endelig blev det til Alvor; en kongelig Forordning af August 1679 indsatte en stor og fornem Vanddirektion, hvoraf Ole Rømer var Medlem, som skulde have Overopsynet med hele Vandvæsenet; det befaledes, at Pumpevandet ligesom Springvandet skulde inddeles i Kompagnier, og alle Hovedstadens Kirker maatte give et klækkeligt Pengebidrag (ialt 2500 Rdlr.) til den nye Ordning. Den 20de Novbr. 1680 udkom den nye Fundats for Pumpevandet, ifølge hvilken saavel Springsvands- som Pumpevandskompanierne bleve forestaaede af Vandinspekturer, der valgtes af Participanterne. Disse Inspekturer, under hvis Tilsyn to Vandmestre og otte Svende besørgede Udboringen af Renderne, Nedlægning af dem, Opsætning af Pumperne o.s.v., skulde sørge for, at Renderne bleve forsvarligt vedligeholdte i deres respektive Kompagnier, have Opsigt med Søerne, Sluserne, Grøfterne og Dæmningerne, sørge for, at Participanterne ikke overtraadte de givne Betingelser, reparere Udgifterne og indkassere Beløbene, der betaltes to Gange om Aaret ved Terminerne. De fire kongelige Pumpevandsrender (Slottets, Bryghusets, Charlottenborgs og Guldhusets) saavelsom Rosenborgs Springvandsrende forestodes af en kongelig Fontainemester, som dog ligesom Vandinspekturerne og samtlige Kompagniet sorterede under Overdirektionen. Da Springvandsrenderne vare betydeligt længere end Pumpevandsledningerne, og Participanterne i de førstnævnte næppe tilsammen udgjorde 200, blev den aarlige Udgift selvfølgelig

betydelig større for Springvandsforbrugerne end for dem, der nøiedes med Pumpevandet.

I Christian den Femtes Tid blev Byens ældste, af Frederik den Anden anlagte Springvandsrende, der forsynede Fontainen paa Gammeltorv og vedligeholdtes af Magistraten, omdannet til et fjerde Springvandskompagni: »Stadens Fontaines Springvandskompagni«, eftersom Billighed talte for, at de private Eiendomme, som drog Fordel af denne Ledning, ogsaa bidrog til Udgifterne. Dæmningerne ved Emdrup Sø og Langvaddam (Damhussøen) bleve istandsatte, og det saakaldte »Aalekistehus« ved Damhussøen opført til Bolig for en Opsynsmand ved den derværende Sluse. Bønderne her saavelsom ved de øvrige Søer: Søborg Sø og Peblingsøen vare imidlertid misfornøiede med, at Vandet opstemmedes og oversvømmede deres Enge, hvorfor de beskadigede Sluserne og i 1691 indkom med en formelig Klage til Kongen, som havde til Følge, at de fik Erstatning. Trods alle disse Forbedringer og Anstrængelser vedblev dog Vandforsyningen at være maadelig; Trærenderne gik i Stykker, fordi de vare lavede af daarligt Tømmer, Grøfterne tilstoppedes af Ildesindede, eller man stjal Vandet ved at lede det andetsteds hen, og Byen led jevnlig under Vandmangel. Hertil kom, at Rensningen af Søerne forsømtes, saaledes at de groede til, ligesom de uophørlig forurenedes. I 1687 foregik der endog saa »store Uskikkeligheder« i Peblingsøen, hvorfra »alt Pumpevandet kom«, at der maatte et skarpt kongeligt Forbud til for at standse dem. Det blev »strengeligen og alvorligen forbudt at toe Klæder eller Andet, som nogen Urenlighed medfølger« i den nævnte Sø, eller »Feldberederi og Vogne, hvormed Urenlighed føres, at udskylle, eller endog døde Bæster deri at kaste, som Vandet ganske skal fordærve og Sygdom foraarsage.« For at skylle en Vogn i Peblingsøen straffedes Eieren, hvis han selv begik Forseelsen, med Tabet af den og Hestene; en Kusk eller Tjener blev sat i Halsjernet første Gang, anden Gang i Jern paa Bremerholm; Feldberederne, som misbrugte Søen, skulde betale 10 Rdlr. i Bøde, og Folk,

som vaskede deres Tøi her, 6 Rdlr. Politimesteren fik Halvparten af disse Bøder, Børnehuset paa Christianshavn den anden Halvdel.

Ogsaa Fattigvæsenet gav Regjeringen en hel Del at tænke paa, thi skjøndt der, som foran bemærket ved Oprettelsen af det nye kommunale Børnehus paa Christianshavn var blevet gjort et alvorligt Forsøg paa at »afskaffe alt Trygleri for Dørene«, blev Hensigten ikke opnaaet. Byen var fremdeles fuld af generende Tiggere, hvorom de kongelige Forordninger og Paabud aflægge tydelige Vidnesbyrd, skjøndt King i sit Modskrift mod Molesworth paastaar det Modsatte. Ogsaa den berømte franske Lystspilforfatter Regnard, sorn i 1681 var i Kjøbenhavn, maa have gjort Erfaringer i denne Retning, thi han bemærker om det danske Sprog, at der ikke gives noget bekvemmere Maal for Tiggere, da det lyder som Graad. Tiggerne havde navnlig deres Tilholdssteder udenfor Kirkedørene, ved Byens Porte og Toldboden og rekruteredes ikke blot fra Staden selv, men ogsaa fra Landet. I 1682 klages der stærkt over, at Soldaters og Baadsfolks Koner tigge paa Gaderne, to Aar efter skrides der ind mod de talrige tjenesteløse Folk af begge Kjøen, men hverken Politiet eller Stodderfogderne formaaede at udrette Noget, saameget mindre som Befolkningen og Militairet tog Parti for Betlerne og mishandlede Fattigvæsenets Tjenere. Det gik tilsidst saa vidt, at der sattes Livsstraf for Soldater og Matroser, som hindrede Stodderfogderne i at føre Betlerne til Børnehuset. Kampen mod Tiggeriet forblev alligevel staaende og maatte gjenoptages under den følgende Konge med endnu skarpere Midler.

Heller ikke havde Fattigvæsenet tilstrækkelige Midler til at møde de Krav, som uophørlig stilledes til det. Børnehuset, i hvilket der ikke blot optoges Børn og Løsgjængere, men ogsaa andre fattige og svage Folk, havde vel forskellige gamle Kapitaler, men de slog ikke til, og i 1692 var man naaet saavidt, at man rentud erklærede ikke at kunne »præstere til den udkrævende Underholdning.« Det synes ogsaa at være

gaaet temmelig broget til i en Aarrække; Indløsningssummerne for Præstegaardene, der skulde tilfalde Anstalten, kom ikke ind, Børnehusets Klædevarer duede ikke, Regnskaberne vare i Uorden; af frivillige Gaver kom der kun Lidet ind, og Forvalteren Etienne de la Fosse, der kaldes »en fremmed Mand, som ikke udi Lands Lov og Manér er kyndig«, var en Projektmager, der ledede Manufakturerne daarligt og desuden selv var saa forgjældet, at der i 1697 tilstodes ham et Moratorium paa tre Aar. De mange Reskripter om Undersøgelse og Anbringelse af Fattigvæsenets Midler, om Børnehusets Bestyrelse m. m. kunde naturligvis ikke forbedre Situationen, saalænge man lagde Hovedvægten paa Fabrikvirksomheden, der netop opslugte Pengemidlerne, og istedetfor at give Overskud paaførte Anstalten Tab. I 1696 fik Præsterne i Hovedstaden Befaling til tre Søndage i Træk baade til Høimesse og Aftensang »med bevægelige Ord« at formane Tilhørerne til af Christen Medlidenhed at tegne sig for et vist aarligt Bidrag til de Fattige i en Bog, i hvilken Kongen og endel af hans Ministre og Betjente havde tegnet sig, men Udbyttet heraf var saa ringe, at Rodemestrene baade det følgende og næstfølgende Aar maatte gaa fra Hus til Hus og Dør til Dør med Kollektbøger for at samle Penge. Da dette heller ikke frugtede, paabødes det, at alle Almisser ved Auktioner skulde gaa til Børnehuset, ja der blev tilsidst Tale om at paaligne Indbyggerne en aarlig Skat af 4000 Rdlr. Alle de nævnte Indsamlinger kom naturligvis ogsaa Pesthuset udenfor Vesterport tilgode, thi dette henlaa under Fattigvæsenet og fik i 1696 endog fælles Direktion med Børnehuset. Her optoges saadanne Fattige, som led af svære og væmmelige Sygdomme og her indrettedes i 1697 »bekvemme Steder, hvor afsindige Mennesker kunde forvares«, det vil sige: en Sinds-sygeafdeling, der i Overensstemmelse med Tidens Anskuelser sikkert har haft en uhyggelig og oprørende Karakter.

Børnehuset spillede paa dette Tidspunkt den vigtigste Rolle i Stadens Fattigvæsen; derefter kom Vartou i Farvergade, som imidlertid var gaaet stærkt tilbage og endnu ikke

var kommen til Kræfter efter Krigen. Til Stadens Husarme indkom der bestandig milde Gaver, skjøndt langt fra tilstrækkeligt, og disse bestyredes og uddeltes af Fattigforstanderne, som havde en byrdefuld Stilling. Magistraten valgte disse Folk blandt »de bedste, bekvemme og vederhæftige Borgere«, og Ingen kunde undslaa sig for at modtage et saadant Valg, der gjaldt for et Tidsrum af fire Aar. Dog kunde Oldermændene for Fattigforstanderne, der navnlig havde et stort Regnskabsvæsen at svare for, købe sig fri for 300 Rdlr., en Sum, der senere nedsattes til 200. Fattigforstanderne maatte personlig gaa om i Kirkerne med de Fattiges Tavle, ikke blot ved Gudstjenesten, men ogsaa ved Begravelser og fine Bryllupper; de skulde besøge Brudefolk med Fattigbøssen i deres Hjem, gaa fra Dør til Dør i Sognet og bevæge Indbyggerne til at tegne sig for Almisser, opkræve Pengene hvert Kvartal, føre Regnskaber, besøge de sengeliggende Fattige i Sjæleboderne, holde Øie med de Fattiges Liv og Levnet, kort sagt »vide de Fattiges Bedste med Raad og Daad, som de for Gud og Øvrigheden med en god Samvittighed ville ansvare«. De havde Opsyn med Sjælebodernes Vedligeholdelse; hver Dag skulde en af dem møde i Børnehuset paa Christianshavn og se efter, hvorledes Alt gik til; de kunde ikke forlade Byen uden Oldermændens og deres Kollegers Samtykke og maatte derhos hyppigt møde paa Konventhuset i Silkegade sammen med Konventhusskriveren for at raadslaa om Fattigsager. Da Velstanden var aftagen efter Krigen, kom de frivillige Bidrag paa ingen Maade rigeligt ind, og en af de vigtigste Indtægter blev derfor den Fattigvæsenet tillagte Del af Accise, Last- og Havnepenge.

Den betydeligste Gave, som i dette Tidsrum tilflød Fattigvæsenet var de af Abel Kathrine skjænkede Boder i Dronningens Tværgade, som i den nyeste Tid ere blevne flyttede ud paa Vesterbro. Stifterinden, der havde staaet i Dronning Sophie Amalies Tjeneste og senere i nært Venskabsforhold til hende, gav ved Testamente af 27de December 1675 et Hus med syv Boliger til »ret elendige, syge, sengeliggende fattige

*Abel Cathrines Stiftelse i
Dronningens Tværgade.*

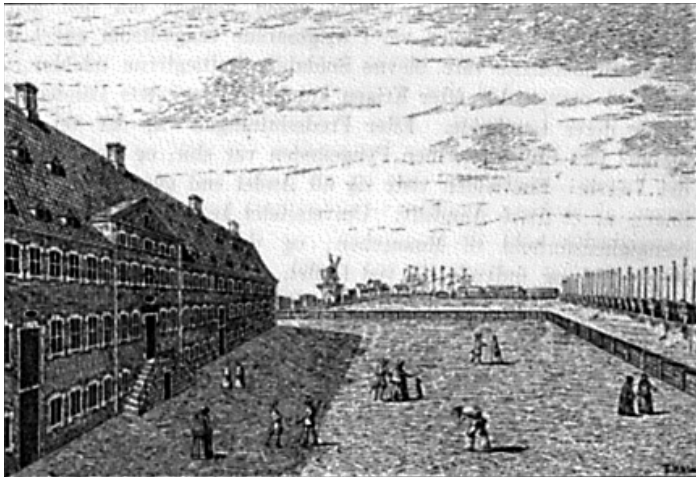
Folk, der ei ellers vide Raad og Hjælp«, og tillagde det derhos et Gods ved Aalborg, som hun havde arvet efter sin Mand, Hans Hansen, Proviantskriver paa Kjøbenhavns Slot. Efter hendes Død den 1ste Januar 1676 traadte Stiftelsen strax i Virksomhed og henlagdes under Fattigdirektionen, dog med særligt Regnskab. Abel Kathrines Stiftelse er gjentagne Gange bleven udvidet; hosstaaende Afbildning viser den ældste Del af den nu nedrevne Bygning i Dronningens Tværgade, set fra Gaarden, tilligemed det nyere hosliggende Kapel.

Det er tidligere berørt, at Kvæsthuset en Tidlang sorterede under Kjøbenhavns Fattigvæsen, men i December 1674 atter gik over til Admiralitetet, hvorfor Magistraten udleverede dets

Kapitaler. Disse bleve yderligere forøgede af Kongen, og i Juli 1682 udstedtes en Fundats for Kvæsthuset, i hvis Indledning det hedder om Statens Forpligtelse overfor de saarede Krigere, at »det nødvendigt udkræves udi en velskikket Regjering udi fredelige Tider at drage Omsorg for deres Bedste, som udi Krigstider skulle stride for Lande og Riger og deres Liv og Helbred i saa Maader tilsætte.« I Begyndelsen kunde kun de i Krigen Kvæstede, baade Soldater og Matroser, optages, men i 1693 befalede Kongen, at syge og i Kongens Tjeneste tilskadekomne Søfolk ogsaa skulde kunne indlægges, hvorved Kvæsthuset altsaa blev et Slags Hospital. Dets Midler bleve bestyrede af to af de 32 Mænd, som ikke fik Løn, men til Gjengjæld efter sex Aars Forløb havde fortrinsvis Adgang til Raadmandspladser. Endel tilfældige Indtægter henlagdes til Anstalten, saaledes, foruden hvad der indkom i Kirkerne ved Kvæsthustavlernes Ombæring, en Part af alle Konfiskationer i Danmark ved Høiesteret, Landstingene, Raadstuerne, Bythingene og Toldstederne. Kvæsthuset havde sin egen Chirurg, der stod under Kontrol af Stadsphysikus, og de Syge og Kvæstede, der pleiedes af Kvinder, skulde altid have »god, varm, fordøielig og dennem tjenlig Mad«, hvorhos en af Skibspræsterne eller i deres Fraværelse Holmens Kapellan hver Morgen og Aften skulde betjene dem med Bønner, Psalmer og Sang. Naar Kuren var tilende, kunde de, som kun nogenlunde havde gjenvundet deres Førlighed, faa Tjeneste paa Holmen ved Reberbanen, Portene eller andetsteds; befandtes de ogsaa udygtige hertil, skulde de forsendes til de Hospitaler i Riget, som nød særlige kongelige Benaadninger. Kvæsthuset blev fra Børnehuset paa Christianshavn først flyttet til det saakaldte Guldhus i Rigensgade, men i Juni 1683 derfra til en Nybygning i Kvæsthusgade, det nuværende forenede Dampskibsselskabs Eiendom. Paa Guldhusets Grund indrettedes der et Par Aar efter et kongeligt Uldmanufaktur. Fra de ældste Tider haves ingen Afbildning af Bygningen i Kvæsthusgade; hosstaaende Tegning med Udsigt til Toldboden og Flaadens Leie er efter et Maleri fra Midten af

forrige Aarhundrede.

For at lette Adgangen til Pengelaan og herved »komme de Fattige til Undsætning« stiftedes i April 1688 Assistentshuset, som i Begyndelsen var et privat Interessentskab. En kjøbenhavnsk Borger, Nikolai Wesling, indkom med et Forslag til Oprettelsen af en saadan Anstalt og fik ikke blot Tilladelse til at indrette den i sit Hus i Nyhavn, men benaadedes desuden med adskillige personlige Friheder som f. Ex. Fritagelse for Byens og al borgerlig Tynge, saavelsom for Indkvartering og Grundskatter, Tilladelse til at brygge Øl m. m. Han blev selv den første Assistentshusforvalter og fik som saadan en Fjerdedel af Overskudet, medens Participanterne fik de tre Fjerdedele. Der udlaantes i Førstningen ikke blot paa haandfaaet Løsøre, men ogsaa paa Huse og Gaarde, og Laanerne fik til Sikkerhed en Assistentshusseddel efter en vis Formular. Renten erlagdes forud og var af Laan under 50 Rdlr. 1 1/6 Skilling om Maaneden for hver Rigsdaler, af høiere Laan derimod 5 Mrk. af hvert hundrede Rigsdaler. Alle stjaalne og tabte Sager skulde ufortøvet af Eieren anmeldes til Assistentshusforvalte-

*Kvæsthuset i Kvæsthusgade.
Orig. i Oldnordisk Museum.*

ren, at han kunde tage sig vare for dem; var der givet Laan paa dem før Anmeldelsen, maatte Eiermanden selv bære Skaden og indløse sin Eiendom. De uindløste Panter bortsolgtes en Gang om Maaneden ved Auktion, og alle Stridigheder mellem Forvalteren paa den ene og Interessenterne eller Laanerne paa den anden Side skulde ufortøvet afgjøres af Byfogden med Appel til Magistraten. Der synes ogsaa hurtigt at være opstaaet Splid; dels har man manglet Kapital, dels have Laanerne følt sig forurettede, thi i 1699 udkom der en ny Forordning, hvori det forbødes at udlaane Penge paa Jordegods og Eiendomme, ligesom den vigtige Bestemmelse indførtes, at Overskudet af de bortsolgte Panter udbetaltes Laanerne. Hvis disse ikke krævede det inden Aar og Dag efter Auktionen, tilfaldt det dog Børnehuset paa Christianshavn.

For Universitetet blev der i Christian den Femtes Tid kun udrettet overmaade Lidt, hvilket ogsaa gjælder om den lavere Undervisning, Høiskolen var i Krigsaarene saagodtsom gaaet helt istaa, Studenterne vare blevne Soldater, Indtægterne udeblev, og endnu i mange Aar efter Krigen kunde Universitetets Bønder ikke betale deres Landgilde. Efter Fredsslutningen var der vel ingen Mangel paa Studenter, men Pengenøden var stor, og hvad der var det Værste: Enevælden viste sig alt Andet end gunstig for Udviklingen af et friere Aandsliv. Universitetet kom i et trykkende Afhængighedsforhold til Monarchen, og det blev dets Opgave at smigre for og indynde sig ved Hoffet. Et afskrækkende Exempel paa Tidens uhyre Svulst, Ordbram og Spytslikkeri er den juridiske Professor Thomas Bartholins Tale til Griffenfeld den 24de August 1674, da Griffenfeld var bleven Universitetets Patron; heri fremstilles Mæcenat, Virgil og Ovid som rene Sinkere mod den »berømte Heros, som ved de største Sjæleevner, ved en forfærdende Lærdom, ved en utrolig Klogskab og de høieste Hædersposter ikke blot beundres af Samtiden, men er et mageløst Mønster for Efterverdenen.« En saadan stødende og usund Servilitet kunde kun skade den frie Forskning, og hertil kom en mangelfuld eller

rentud feilagtig Organisation af Høiskolen. Det theologiske Studium betragtedes som det eneste saliggjørende; Lægevidenskaben dyrkedes vel ved Siden, men uden synderligt Held, og Jura kjendtes kun som Romerret, skjøndt denne Ret hverken gjaldt i Danmark eller Norge. Allerede under Beleiringen havde Studenterne ønsket en Forandring heri og ansøgt om, at idetmindste én af Professorerne maatte holde Foredrag over praktisk dansk Ret eller om dens Forhold til Romerretten, men dette naturlige Forlangende blev afslaaet. De faa Aar, i hvilke Griffenfeld var Universitetets Kantsler, var iøvrigt den bedste Tid for det: han søgte nemlig ikke blot at ophjælpe dets økonomiske Forfatning, men han holdt et vaagent Øie med, at Professorer og Studenter ikke laa paa den lade Side. I 1672 oprettedes et Collegium disputatorium for theologiske Studenter; tre Aar efter indførtes paa Professorernes Indstilling en almindelig Modenhedsprøve, den saakaldte philosophiske Prøve, og det forbødes Studenterne ved Depositsen at løbe forklædte og maskerede om i Gaderne og gjøre Optøier. En fortjenstfuld Handling af Griffenfeld var Hjemkaldelsen af den berømte Læge Niels Stensen, som trods sin katholske Tro ansattes som Professor i Anatomien. Han forblev dog kun faa Aar i sit Fædreland.

Kommunitetet eller »Klostret« havde under Beleiringen saagodtsom helt indstillet sin Virksomhed; i Slutningen af 1659 havde det kun 12 Alumner, i Efteraaret 1661 endog kun 6. Ved Christian den Femtes Thronbestigelse var Antallet vel igjen steget til det normale (100), men Stiftelsen var i stor Gjæld, og Spisereglementet maatte indskrænkes betydeligt. Da dette imidlertid ikke frugtede, blev en Kommission nedsat i 1682, som skulde undersøge Kommunitetets Godsers og Tienders Tilstand, dets Gjæld, Bygninger m. m., og dennes Betænkning giver en sørgelig Skildring af Forholdene. Godset var saaledes, at »der neppe i det ganske Land skal findes noget, som i Almindelighed er saa armeligt og elendigt«, Restancerne paa Landgilde udgjorde 9000 Rdlr., Tienderne bleve

ikke betalte, Gjælden var 14,800 Rdlr., og Bygningerne saa brøstfældige, at »Økonomen ikke uden Fare bebor sine egne Værelser«, og at »Lofterne fast over det ganske Hus ere af Orm saa fordærvet, at neppe nogen Rugsæd kan bevares paa den-nem«. Som Følge heraf udstedtes et nyt Reglement af 23de Juni 1683, ved hvilket Godset fritoges for alle ordentlige og overordentlige Skatter indtil Aarhundredets Slutning, og flere andre overordentlige Forholdsregler bleve trufne. Først under Frederik den Fjerde kom det haardt betrængte Kloster dog ret paa Fode igjen. Endnu i 1691 var Tilstanden ikke bedre, end at Kommunitetets Provst, Mag. Søren Glud, nedlagde sit Embede, fordi Økonomen ikke kunde skaffe Alumnerne det Krus godt Øl, som efter gammel Skik tilkom dem Helligtrekongers Aften. Denne Indskrænkning, som var sket »for at menagere 4 Tdr. godt Øl i Kommunitetets Udgift«, blev betegnende nok allerede ophævet det næste Aar, fordi Studenterne pleiede at »drikke Kongl. Majestæts og det ganske kongelige Huses Velgaaende« i dette Øl efter »en liden Harangue af Decanis«, og Professorerne frygtede for, at »man skulde ilde resenterer det til Hove, om man fik at vide, saadan god Skik at være ophævet«. Under almindelige Forhold fik hver Student to Potter tyndt Øl om Dagen og tre Retter solid Mad Middag (Klokken 10) og Aften (Klokken 5), men Opholdet i Klostret kunde forresten i strenge Vintre være alt Andet end behageligt. Saaledes fortæller Bircherod, at Disputerøvelserne i Julen 1683 helt ophørte paa Grund af den stærke Kulde, og i Januar 1684 kunde han i flere Dage ikke blive mere end en halv Times Tid i Klostret, »thi naar de, som sade nærmest ved Kakkelovnen, maatte snart brænde sig ved Heden, saa kunde de andre, som sade længere derfra, ikke hytte sig for Kuld; nu Tænderne knæbrede paa dem, og Øllet stod og frøs hos dem i Kanderne. Hvorfore det blev saaledes maget, at vi i en hastig Skynding fik Maden ind, og saa strax igjen os hjem igjen forføiede.«

Med dette Hjem menes Regentsen, der stod i nøie Forbindelse med Kommunitetet og derfor ogsaa havde delt Skjæbne

med det. Under Beleiringen havde det lidt saa meget, at det i 1661 omtales som »moxen øde«, og havde desuden solgt en temmelig betydelig Del af sin Grund ud til Kannikestræde. Sognepræsten til Trinitatis Kirke beboede alene over en Trediedel af Regentsens Værelser og Gaardsrum; ogsaa Kapellanen ved samme Kirke var der indrømmet en Del af Bygningen og Grunden. Under disse Omstændigheder maa Pladsen have været stærkt indskrænket, men inden Aarhundredets Slutning forandrede dog dette Forhold, saaledes at Alumnernes Antal omtrentlig kan anslaaes til ca. 80, bortset fra det Antal "Gratister", som trods udtrykkelige Forbud optoges og boede her, og hvoriblandt der fandtes »liderlige Mennesker, ja vel endog Haandværksburscher og forløbne Skoledrenge«. To og to Studenter (Kontubernaler) boede i Reglen sammen i to Værelser (Sovekammer og Studereværelse), der vare yderst tarveligt udstyrede med Stengulve, nøgne Vægge og et plumpt Bohave. Netop paa Christian den Femtes Tid fik Regenten ikke saa faa Gaver og enkelte Legater, hvorved det blev muligt at give Alumnerne Brændsel og Lys; Maden spistes jo i det nærliggende "Kloster" og var, om ikke altid god, dog saa rigelig, at der kunde blive Noget tilovers til Expektanterne, det vil sige: til de fattige Studenter, der vare indskrevne til Kommunitetet, men endnu ikke havde faaet Plads. Regentsianerne, som alle - ligegyldigt hvilket Brødstudium de dyrkede - skulde studere Theologi, vare, som vi foran have set, stridbare Folk og trods den strænge Tugt, de vare undergivne, vanskelige at holde i Tømme. De vare forfaldne til Gjæld, Dueller og Drik, hvorom utallige Advarsler og Straffebestemmelser vidne, og det nyttede kun lidt, at en kongelig Forordning i 1684 forbød Kræmmere, Øl- og Vintappere at betro Studenter og Skoledisciple en højere Sum end 10 Rdlr. I Kommunitetets egen Bygning holdtes der en Tidlang Udskjænkning af Øl og Brændevin, og nogle Kroer og Værtshuse i Kannikestræde ligeoverfor Regenten ses at have udøvet en stærk Tiltrækningskraft paa Alumnerne, som begav sig derover i deres Slobrokke og sad og

svirede her om Søndagen. Slobrokken, der - som Reinhardt bemærker - nu maa kaldes Regentsianernes Nationaldragt, var altsaa allerede i Brug paa Kollegiet i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Bircherod havde kun været Viceprovst i nogle Maaneder, da han klager over den »Uro og Fortræd, det giver at have med Studenternes Inspektion at bestille«, og Listen over deres Forseelser, Overfald, Kaadheder og Løstgængighed vilde blive lang, hvis den skulde nedskrives. Det maa imidlertid erindres, at den allerstørste Del af Studenterstanden var yderst fattig, saaledes at den bekjendte Smædeskriver Jakob Worm endog misunder Holmens Fanger i Bolt og Jern, fordi de have det bedre end en venneløs Student, og den senere Notarius publicus, Rasmus Æreboe, giver i sin Autobiographi en rørende Skildring af den Sult, han lærte at kjende som Skoledreng og Student. »Denne elendige og forskrækkelige Sult - siger han - blev saa stærk, at jeg ønskede engang, da jeg saa, at der blev sat et halvt Fad Byggrød for en Hund, at jeg var i Hundens Sted og den igjen i mit.« Hvad Studenternes Dragt angaar, som i tidligere Tid havde lignet Adelsmændenes, dog med den Forskjel, at »Buxer og Trøie vare bar luvslidte og undertiden revne«, begyndte netop paa dette Tidspunkt den sorte Kappe at komme i Mode, ikke uden Modstand fra Studenternes Side, skjøndt den allerede var paabudt ved en kongelig Forordning af 1667. De gik desuden alle med Kaarde, en ældgammel Skik, der allerede forbydes i Universitetsfundatsen af 1539, men som dog først blev almindelig under og efter Belejringen, og det viste sig trods Kongens og Konsistoriets forenede Anstrængelser umuligt at faa den studerende Ungdom til atter at nedlægge Værget. Frederik den Tredie forbød det rentud, men forgjæves, og i September 1681 maatte man tilsidst udtrykkelig indrømme Studenterne den omtvistede Ret, Theologerne dog undtagne. Disse vilde dog ikke give Slip paa Kaarden, men vare endog i 1694 til stor Forargelse for Konsistorium dristige nok til at møde paa Prædikestolen med Kaarde om Livet, ligesom de ogsaa bar den i »Klosteret« ved Maaltiderne.

I »Fægteboder«, der ledes af Fægtemestre, hvilke efter Holbergs Sigende stod i samme Anseelse som Professorer ved Universitetet, lærte Studenterne at bruge deres Vaaben, og Dueller udenfor Stadsporten ved »Fuglestangen« blev nu almindelige saavelsom tilfældige Sammenstød paa Gaderne. I Løbet af faa Aar trængte Brugen af Kaarden længere og længere ned i Samfundsklasserne, saaledes at den Reisende, de Vrigny, i 1702 udtaler sin Forbauselse over, at Skomagere og Skrædere toge Maal af deres Kunder med Kaarde ved Siden.

Foruden det gamle Valkendorfs Kollegium, eller som det i daglig Tale kaldtes: »Hofmesters Boder«, fik Kjøbenhavn paa dette Tidspunkt en ny Studenterbolig, idet den berømte chemiske og philologiske Professor Oluf Borck i Januar 1688 fik Tilladelse til at gjøre sit Testamente, som han vilde, og »da fornemmelig til Guds Æres Forfremmelse ordinere en bekvem Bygning til 16 fattige, skikkelige og lærde Studiosos«. Efter at have kjøbt en gammel, meget forfalden Professorresidents i Kannikestræde for 2000 Rdlr., lod han den nedrive, og paa Tomten opførtes der nu under hans personlige Tilsyn og for hans Regning en efter Tidens Smag smuk tre Etages Bygning, smykket med Christian den Femtes Buste i Frontespicen og en Tavle med en latinsk Indskrift over Porten. I Stuen og paa første Sal var 8 Dobbeltkamre, hvor 16 dansk- eller norsk-fødte Studenter kunde bo i fem Aar, og øverst oppe tilvenstre en rummelig Sal til Disputations- og Deklamationsøvelser samt til Gudstjeneste, med Bibliothek, Pinakothek og Kunstkammer ved Siden, thi Borck skjenkede Kollegiet alle sine egne rige Samlinger. I Gaarden var et Springvand og en liden tiliggende Vaaning for en Opvarter; Haven »var beplantet med Blomster og Træer, viet til Øinenes Lyst og Sjælens Forfriskning« og desuden prydet med Statuer af Merkur og Apollo i Gibs samt en Herkules i Bly.

Stiftelsen, hvis Fundats er af 29de Juli 1689, doteredes endvidere med en anseelig Kapital, og Borck bestemte selv, at den skulde kaldes Collegium Mediceum, »saasom jeg af sær

Borcks Kollegium i 1691.

Betænkende ei vil, at den efter mit Navn skal kaldes«, vistnok kun for at minde om den medicæiske Slægt i Florents, der havde gjort sig saa fortjent af Videnskaben. Borck døde i Oktober 1690 efter en Stenoperation, der foretoges af Amtsmester i Barberlauget, Johannes de Buchwald, hvem Holberg har skildret som Jens Blok, og som senere blev Professor i Medicinen, fordi han kurerede Dronning Anna Sophie Reventlows Ligtorn. Den store Sten, som voldte den fremragende Lærdes Død, blev indtil Ildebranden 1728 opbevaret paa Kollegiets Kunstkammer i en Sølvvæske med en latinsk Indskrift og følgende danske af Thomas Kingo, der aabenbart engang er bleven anset for rørende:

*Her er den Mordersten, som stak med Dødens Fork
Og jog til Graven vor udødelige Borck,
Den lærde Verden fik derved et Hjertemeen,
Gak, Læser, gak og græd, om ei Du selv est Sten.*

Først efter Borcks Død blev Kollegiet indviet den 29de Mai 1691 med store Festligheder, og trods Testators udtrykkelige

Ønske kom det snart til at bære hans Navn. Nyerup skriver i 1805, at det har havt »en uberegnelig Indflydelse paa Studer-
ringernes Fremme, at det altid har været anset som Kronen
af de Beneficia, hvormed vor alma Mater befrier sine yndede
Sønner fra trykkende Næringsorg, og at det har understøttet
utallige værdige Subjecter«. Et af de mærkeligste af disse »Sub-
jecter« er Holberg, som var Alumnus her fra den 11te August
1709 til den 11te Februar 1714.

Skjøndt Universitetet i videnskabelig Henseende ikke stod
høit og kun havde faa fremragende Mænd blandt sine Profes-
sor, optraadte det dog udadtil med stor Pomp ved de store
Fester paa Kongens Fødselsdag, ved Rektorskifterne og Dok-
torpromotionerne, navnlig de theologiske Doktorers i Frue
Kirke. Kongen og Kantsleren havde hver sin Stol i det øver-
ste Auditorium paa Universitetet, og naar nogen af dem var
tilstede, overøstes de med Smiger og vandle Lovtaler, hvilke
Datiden kaldte: orationes panegyricæ. Molesworth overvære-
de i 1691 Universitetets første Fest paa Kongens Fødselsdag
og betegner den som en Farce; »man skulde tro - siger han - at
Monarchen var Ludvig den Store og Taleren en logrende Je-
suit.« Brinck undskylder dog i sit Modskrift den paagjældende
Tale med at den fremkom af Taknemmelighed (fordi Kongen
havde skjænket Universitetet en ny Rektorkaabe af rødt Fløil
med »et Pektorale af amaleret Guld«). Denne Kaabe er altsaa
Oprindelsen til de endnu eksisterende Universitetsfester paa
den regjerende Konges Fødselsdag. Rektorindvielsen afhold-
tes endnu paa dette Tidspunkt i Frue Kirke, og Oluf Borck
har efterladt os en udførlig Beskrivelse af en storartet theolo-
gisk Doktorpromotion den 10de Juni 1675, ved hvilken ikke
mindre end elleve Kandidater, hvoriblandt fem Biskopper og
to theologiske Professorer, bleve kreerede. Festlighederne be-
gyndte allerede den 2den Juni, da selve Disputatserne hold-
tes. Om Morgen Kl. 8 kaldte Klokken i det lille Taarn over
Auditoriet Studenterne sammen, dog ikke blot Studenter,
men ogsaa Geheimeraadere, Grever, Friherrer og Assessorer i de

kongelige Kollegier, thi Griffenfeld havde ønsket, at Handlingen skulde foregaa saa høitideligt som muligt. Lidt efter kom Rektor »i sin Habit«, med Pedellerne foran, bærende de to Sølvsceptre, og med samtlige Professorer efter sig. Det øverste Auditorium, hvor Disputatserne fandt Sted, var betrukket med flamsk Klæde, og Promotor saavelsom Kandidaterne sad i et med rødt Damask draperet Katheder. Der disputeredes baade denne Dag og den 5te Juni om Eftermiddagen. Dette var dog kun Indledningen til den egentlige Akt, som fuldbyrdedes den 10de Juni. Dagen før kjørte fire Karosser om i Gaderne; i den forreste sad Pedellerne i Embedsdragt »med Sceptrene oprette« tilligemed to Professorer; derpaa fulgte to Magistre, fire Baccalaurer og fire Studenter. Deres Hverv var at bringe Indbydelserne om til alle Vedkommende efter deres Rang og Stilling, saaledes at Begyndelsen skete med Slottet. Endel af Kjøbenhavns »fornemme Kvin der« vare imidlertid beskjæftigede med at »drage« Choret i Frue Kirke, medens Kongens og Dronningens Pladser bleve særlig udmærkede ved en rød Fløils Himmel, besat med Guld- og Sølvfryndser. Om Natten var der Vagt i Kirken, og ved Dag gry blev »Byens Vagt« sat for alle Kirkedørene. Klokken Otte begyndte Stormklokken at ringe; Universitetets lille Klokke stemmede i med, og dette var Signalet til, at Professorer og Kandidater saavelsom de Børn, der skulde bære Fakler, begav sig til Rektors Hus. Her mødte efterhaanden Promotor, Ridderne, mange af Adelen, Kjøbenhavns Præsident og Borgmestre samt endel høiere Embedsmænd. Indbyderne fra den foregaaende Dag modtog de Fremmede; i Døren paraderede Pedellerne med Sceptrene. Nu begav to Professorer sig op paa Slottet »for at ombede Hr. Rigens Kantsler (Griffenfeld), at Hs. højigrevelige Excellence og de hos ham forsamlede Geheimeraader vilde lade sig behage at ære denne Akt med deres Nærværelse«, og kort efter kjørte disse Hædersgjæster frem for Døren i deres Karosser. Rektor modtog dem personlig ved Foden af Trappen og førte dem op i en »med skønne Tapetserier omhængt« Sal, hvor de kom-

Den theologiske Doktorhat.

Den medicinske Doktorhat.

plimenteredes af de Tilstedeværende. Imidlertid erfarede man, at Dronningen, »Fruentimmeret« (Hofdamerne) og det øvrige Følge var ankommen, hvorpaa Processionen ordnede sig og drog over i Kirken. Forrest gik Børn, tre og tre foran hver Kandidat, i smukke Klæder »med Juveler og Guldkjæder udstafere«, hver holdende to brændende korslagte Fakler. Rektor havde den Ære at gaa imellem Rigens Kantsler og Rigens Marskalk, derpaa fulgte Professorerne og de øvrige Gjæster parvis og tilsidst Kommunitetets Provst i Spidsen for Studenterne. I Kirken musiceredes der, indtil Alle havde indtaget deres Pladser, af sex Chor, som stod paa Orgelet og Pulpiturerne. Promotor aabnede Handlingen med en latinsk Tale, hvori han tilsidst opfordrede den nys afdøde Biskop Vandals tiaarige Søn til at forelægge en af Kandidaterne et Problem. »Med smukke Gebærder og en hel zirlig latinsk Sermon« spurgte Drengen derpaa Biskoppen i Christiania, Rosing, om Propheterne selv havde forstaaet, hvad de spaaede, et Spørgsmaal, hvorpaa den lærde Bisp ikke blev Svar skyldig. Selve Promotionen gik saaledes for sig: Kandidaterne knælede paa to Rækker Skamler, der vare anbragte ud for Rektors Stol, medens Pedellerne med Sceptrene stillede sig op foran dem. Rektor tog nu Ordet; han priste Kandidaternes store Lærdom, talte om Handlingens Betydning og opfordrede tilsidst Promotor til at gjøre sin Pligt og kreere dem til Doktorer. Den ene Pedel oplæste Doktorens; Kandidaterne berørte Sceptret med to Fingre og begav sig derpaa efter Promotors Opfordring op i den for ham indrettede Stol, hvorfra han proklamerede dem som Doktorer i Theologien i den treenige Guds Navn og overrakte dem Insignierne paa deres nye Værdighed: Bogen, som først var lukket og derpaa aaben, en Guldring, han stak dem paa Fingeren, og en rød Fløils »Bonnet«, han satte dem paa Hovedet, idet han forklarede, hvad disse Ceremonier betød, og tilsidst gav hver et Kys. En af de kreerede Doktorer takkede paa Latin, hvorpaa Klokkeren ved Kirken bar en Kurv med nye Handsker ind, som uddeltes til de Indbudne, først til »Hs. høigrevelige Excel-

lentie, Hr. Rigens Kantsier« og siden videre efter Rangforordningen. De Handsker, som blev tilovers, kastedes ud til Folket i Kirkens Skib, »som tog imod dem med stor Allarm«. Under Musik forlod Processionen igjen Kirken og begav sig tilbage til Rektors Hus, hvor Kantsleren og de andre høie Herrer lykønskede de nybagte Doktorer. Promotionen endte sikkert med et Gilde. Udgifterne ved at tage de akademiske Grader vare meget betydelige; Bircherod fortæller saaledes, at hans Fader, som netop ved denne Leilighed blev Doktor, maatte udrede 230 Rdlr. 3 Mark og med Reiseomkostninger over 300 Rdlr., en for hin Tid overordentlig Sum. Af en gammel Optegnelse fra 1677 fremgaar det, at Udgifterne til Magistergraden i dette Aar beløb sig til over 764 Rdlr., hvorved dog er at bemærke, at denne Sum fordeltes, paa 31 Kandidater. Af Pengene fik Dekanus for det philosophiske Facultet og hans Frue Løvens Part, der overraktes dem i zirlige Punge; Resten gik med til »hæderlige« Diskretioner, Dusører og Drikkepenge, Traktement m. m. til de forskjelligste og, som det synes, ganske uvedkommende Mennesker. Ikke blot blev enkelte Visemagere betalte for deres Uleilighed, men der opføres en Udgiftspost af 6 Rdlr. til hele »Versekræmmerlauget«, og hvor vidt dette Prelleri kunde gaa, ses "af Bircherods Notits fra 1682: »Foruden de forrige Expenser, jeg allerede paa Magistergraden havde gjort, maatte jeg nu ogsaa punge ud til dennem af Kongens Livgarde, som gik omkring og regalerede mig og andre Promotos med deres Krands, hvilket høflig Trygleri det Slags Folk i deslige Occasioner gjerne pleier at bruge.«

Forsøget paa at skabe en særlig Høiskole i Kjøbenhavn ved Siden af Universitetet til Uddannelse af verdslige, baade civile og militaire, Embedsmænd mislykkedes ganske. Det kongelige ridderlige Akademi, hvortil en schlesisk Adelsmand Wiglas von Schindel gav Ideen, fik sine Privilegier den 26de September 1691, og indrettedes, som det synes paa Schindels egen Bekostning, i en gammel Adelsgaard paa Nytorv, beliggende paa samme Sted som det nuværende Raad- og Domhus. Rei-

ser skildrer Huset som »en Bygning efter gammel Façon og efter den gamle gothiske Art og Smag, kun én Etage i Høiden. Jeg kan - siger han - bedst ligne det ved den gamle Børses Bygning, dette alene undtagen, at den kun havde én Etage.« Akademiet, der kan betragtes som et Slags Fortsættelse af det Sorøiske Ridderakademi, der lukkedes i 1665, skulde staa aabent for »Alle, saavel indlændiske som udlændiske, af hvad Stand de end monne være, naar de ikkun ere komne af ærlige Folk og have ført et ustraffeligt Levnet«, altsaa baade for adelige og uadelige Elever. Her undervistes i Theologi, Lovkyndighed, Mathematik, Sprog, Veltalenhed, Historie, Geographi, Tegning, Krigskunst samt Fægtning og Ridning af Institutets Chef, der kaldtes Overhofmester, fire Professorer, en Fægtemester, en Dandsemester, en Staldmester, en Berider, en Exerceermester med Musket, Pike, Fanesvingning, Voltige og Turneren, en Ridsemester samt Lærere i Ingenieur-, Artilleri- og Navigationskunsten. Akademiet havde derhos forskjellige Privilegier; saaledes havde det i visse Sager sin egen Ret; Overhofmesteren havde to Pedeller med Sølvseptrer; det var fritaget for Indkvarteringsskat, og Heste maatte ikke tilrides andetsteds end her. Kongen gjorde Alt for at støtte denne Anstalt, der ret faldt i Enevældens Smag; han befalede, at Ingen maatte reise til Udlandet »sig udi politiske Studier at øve eller Exercitier at lære«, før han havde studeret i to Aar her, og gav tydelig at forstaa, at man kun paa denne Maade kunde haabe »at vorde anset til Bestillinger« eller opnaa Forfremmelse ved Rang. Betalingen var imidlertid saa høi, fra 350 til 650 Rdlr. om Aaret foruden Indgangspenge fra 50 til 150 Rdlr., at kun faa Borgerfolk havde Raad til at lade deres Sønner uddanne paa denne Maade. Akademiet indviedes med stor Høitidelighed den 15de April 1692 i Kongens og hele Hoffets Nærværelse, ved hvilken Leilighed den unge Greve af Laurvig holdt en zirlig latinsk Harangue. I Februar det følgende Aar afholdtes den første Examen, og det saa en Tidlang ud til, at Akademiet trods de mørke Anelser, hvormed det blev hilst,

vilde opblomstre. Den svenske Gesandt Leijonkloo omtaler det gjentagne Gange i rosende Udtryk; i 1697 skriver han: »Dette Akademi tager ikke lidt til, og de, som begive sig derind, profitere meget paa en kort Tid, eftersom der ikke blot findes gode Exercitiemestre, men ogsaa dygtige Mænd af alle Fakulteter, som undervise Ungdommen efter Enhvers Tilbøielighed og Lyst.« Det følgende Aar fortæller han, at Anstalten tager "meget" til, og at den nu har fire Borde besatte med Akademister. En endnu bevaret Matrikel viser imidlertid, at Akademiet i de atten Aar, det bestod, kun var besøgt af 176 Personer, inklusive de adelige Sønners Hovmestre; med andre Ord: det kom ingensinde ret i Flor, det kunde ikke betale sig, og Frederik den Fjerde valgte da det fornuftige Parti at ophæve det. At Akademiet laa Christian den Femte meget paa Hjerter, ses af hans Testamenter, hvori han indtrængende paalægger sin Søn at opretholde det saavel som Universitetet og sørge for duelige Exercitiemestre og Professorer, men navnlig for en dygtig Overhofmester, som helst ikke maa være af den gamle Adel, »eftersom udi en vel funderet souverain Arveregjering alle Undersaatter fra Ungdommen op bør at anvises til underdanigst Lydighed imod deres souveraine Arveherre og vel at erkjende, at naar det gaar hannem vel, saa gaar det dennem alle vel et vice versa, hvilket vel ikke saa fuldkommen af dennem, som ere af den gamle Adel, maaske considereres.«

For Skolevæsenet blev der heller ikke gjort meget. Man havde vel Opmærksomheden henvendt paa det store Antal unyttige Latinskoler i Riget, ja der blev endog nedsat en Kommission for at tage under Overveielse, hvilke af dem der bedst kunde afskaffes og afløses af »danske Skoler til Christendom, Regning, Skrivning, Bogholderi og Søfart«, men Tanken blev som saa meget Andet til intet; de smaa Latinskoler bleve ved at bestaa, og for Almueundervisningen sørgedes der kun slet. I Kjøbenhavn gik den i det 16de Aarhundrede af Magistraten stiftede Skrive- og Regneskole ind i 1682, og dens Bygning paa Hjørnet af Niels Hemmingsens Gade og Amagertorv

bortsolgtes, og Staden havde da af Skoler kun tilbage: Vor Frue Skole, der jo var en Latinskole, Holmens Skole og Skolen i Nyboder, S. Petri Menighedsskole af 1641 og endelig Skolen i Børnehuset. Vor Frue Skole (Metropolitanskolen), som laa i Dyrkjøb, var uden Tvivl den stærkest besøgte; den synes at have haft mellem 2-300 Disciple, hvoraf et meget betydeligt Antal fra Provindserne, nogle fra Norge, ja enkelte fra de til Sverig afstaaede Landsdele. Tugten var ualmindelig streng, ja rentud barbarisk, thi den Skolemand, der brugte Ferien og Riset flittigst, ansaas for den dygtigste, hvorfor Bircherød ogsaa omtaler Rektor Hans Mikkelsen Ravn i Slagelse som »en af sin ugemene Strengthed sær navnkundig Skolekarl«. Intet Under derfor, at Disciplene, hvoraf de fleste desuden vare udgaaede fra fattige Hjem, blev raa og lastefulde, og at Skolelivet kun rummede liden eller ingen forædlende Magt over dem. Af en Række endnu bevarede Testimonier fra Metropolitanskolen ser man, at de dygtige og sædelige Elever paa ingen Maade vare i Flertal, og Forholdet forværredes endyderligere ved, at skjæggede Karle paa 27 Aar undertiden endnu sad paa Skolebænken. Paa den anden Side har man Exempler paa usædvanlig tidlig Modenhed; saaledes fortæller Bircherød om en Elev, der dimitteredes til Universitetet i en Alder af 9 Aar og 2 Maaneder. De ydre Betingelser i Skolen vare ligeledes alt Andet end heldige; Skolelokalet, der bestod af et eneste Værelse med et Skillerum ind til Mesterlektien, var uhyggeligt og koldt, skjøndt Vor Frue Skole i Kjøbenhavn var særlig begunstiget fremfor Landets andre Skoler med en Jernpande til Kul (Calefactorium), ved hvilken Disciplene kunde varme deres Hænder. Undervisningen var aandløs og maadelig, thi det Eneste, der lærtes tilgavns, var Latin og vel ogsaa Musik og Sang. Nogen Understøttelse blev der vel Disciplene tildelt ved de Legater, der vare knyttede til Skolen; saaledes fik hver af de fattige Peblinge et Skillingsbrød om Dagen (en Skofte), om Lørdagen desuden en lille Sum Penge og ved Juletid Klæder, Sko, Hoser, Trøje, Buxer og Skjorte; ved Sang for Dørene paa

visse Helligaftener tjentes der ogsaa Smaasummer, de saakaldte Diskantpenge, af hvilke Broderparten dog tilfaldt Lærerne, hvilket ogsaa gjælder om de uvisse Indtægter, der indkom ved Sangopvartning i Kirkerne ved Begravelser, Bryllupper og Barselgilder, men i det Store og Hele fristede de latinske Drenge Livet ved Kulde, Sult og Prygl, for hvilke Lidelser de efter Evne holdt sig skadesløse ved alle Slags Udskeielser. Om de øvrige kjøbenhavnske Skolers Virksomhed vides kun overmaade lidt; Holmens Skole, der oprindelig havde ligget ved Bremerholms Laage (Indgangen til Holmen), fik i 1633 en ny to Etages Bygning »paa Størrelængen ud for Holmen paa Hjørnet af Størrestræde« og havde i Aarene fra 1680 til 1763 mellem 14 og 46 Elever; S. Petri Menighedsskole havde sit eget grundmurede Hus paa Nørregade, og hørte, som det synes, til en af Byens mest velstaaende Skoler. En særlig Fagskole var den af Christian IV stiftede Navigationsskole, som ved Navigationsdirektør Bagge Wandels Alderdomssvaghed i 1685 fik en ny Forstander i Valentin Lorentz. Den skildres af Samtidige som særdeles nyttig, ikke blot for Marinens Lærlinge, men ogsaa for alle Andre, der ønskede Uddannelse i Sømandskunsten, men Elefantallet var dog ikke stort. I Tidsrummet fra 1685 til 1699 havde Skolen kun 12 Elever, som iøvrigt alle fik »Lærlinge Traktement«, det vil sige 100 Rigsdaler om Aaret til Underhold, men de fleste af dem vare adelige Folks Sønner, der forfremmedes til Søofficerer. Navigationsskolen er saaledes Forløber for det af Frederik IV i 1701 oprettede Søkadetakemi; den havde Lokale i »Skipperboderne« ligeoverfor Holmens Kirke, vistnok i et Hus i Hummergade.

Det er forhen berørt, at Regjeringen allerede i Frederik den Tredies Tid havde været betænkt paa at omordne Laugsvæsenet, saaledes at den paa den ene Side sikrede sig en virksom Kontrol med Haandværksstanden, paa den anden indskrænkede Laugstvangen, forsaavidt den skadede eller greb forstyrrende ind i den faglige Udvikling. Man havde et klart Blik for de utallige Misbrug, der knyttede sig til Laugenes selvgjorte

Vedtægter, saaledes de store Udgifter til Laugskassen og til Gjæstebud, de barbariske Skikke ved Optagelsen o. lign., men det var neppe nogensinde Meningen at afskaffe Laugsordningen, thi dertil stod den i altfor nøie Sammenhæng med Tidens indgroede Forestillinger om Statens Forpligtelse til at ordne og beskytte Næringen, sikkre den mod uberettiget Konkurrence og sørge for, at den Borger, der nu engang var bleven Mester, ogsaa kunde leve af sin Forretning. Allerede i Januar 1671 fik Kommercekollegiet Ordre til at tage alle Laugsordninger til sig for at undersøge, hvorledes de forhaandenværende »Inkonvenientser og Misbrug kunde forekommes«, og Aaret efter fik Statskollegiet Befaling til endnu engang at gennemse og give Betænkning over en Del af Laugenes Privilegier. Det var en stor og omfattende Opgave, thi netop paa dette Omraade herskede der en Forvirring og Strid, som søger sin Lige. Ikke blot kjæmpede alle Haandværkere i Forening mod Fuskere og Bønhaser og anstillede formelige Jagter efter dem, men indenfor selve Laugene var Stridbarheden stor. Snart klagede en Uhrmager og en Kleinsmed over at være bleven udvist af Smedenes Laugshus som »uærlige Mænd« imod al Ret, eller Lauget fratog konkurrerende Mestre deres Værktøi, hvorover disse da klagede; snart kom Mestrene og deres Svende paa Kant og paakaldte Rettens Hjælp. Mange Gange nægtede Laugene rentud at optage Folk, som havde kongelig Bevilling til at nedsætte sig, eller kom med alle Slags Udflugter, hvorfor de Paagjældende bleve dømt ind i Lauget; Haandværksmestrene ved Holmen og Tøihuset chikaneredes af deres Standsfæller; man bagtalte hinanden, angav hinanden og søgte at komme hinanden tillivs paa alle Maader, Altsammen af det smaaligste Brødnid, som endog ikke sjældent udartede til Haandgribeligheder. De kjøbenhavnske Laugs Afhængighed af tyske Laugsskikke og den intime Forbindelse, der herskede mellem de to Landes Haandværkere, var uden Tvivl ogsaa Regjeringen en Torn i Øinene, men det skulde snart vise sig umuligt at forandre dette Forhold. Det gamle zünf்தige Væsen med

alle dets hemmelighedsfulde Ceremonier blev vel for en kort Tid trængt tilbage, men rigtignok kun for at gjenopstaa med fornyet Kraft. Da man ikke kunde undvære fremmede Haandværkssvende, og det ansaas for nødvendigt, at de indfødte Svende reiste paa Professionen, var man nødt til at give Kjøb, thi fremmede Haandværkere vilde ikke arbeide her, og danske Svende kunde ikke faa Arbeide i Udlandet, medmindre de vare optagne i det store Broderskab efter alle Kunstens Regler.

Grundtanken i Laugsceremonierne var den samme som i Depositsen ved Universitetet: det nye Medlem skulde figurlig renses for de Lyder, der klæbede ved hans Person, »behøvles«, før han kunde blive »züfnftig«, det vil sige: før han kunde optages i det »høilovlige Amt«. Ethvert Laugsmøde begyndte med, at Laden, hvori Korporationens Protokoller og Dokumenter opbevaredes, blev lukket op, thi den aabne Lade gav først Forhandlingerne det officielle Præg. Dette Skrin, der holdtes høit i Ære, var hyppigt særdeles kunstfærdigt udarbejdet; et Exempel herpaa ses foran nærværende Kapitel i Dreiernes Lade af 1658, et andet i hosstaaende Afbildning af Bundtmagernes Lade af 1671. Naar Forsamlingen var sat, bødes den Velkommen (paa Tydsk); Laugsartiklerne oplæstes, og derefter den »sorte Bog«, hvori de Personer vare optegnede, som havde forsyndet sig mod Ære og Troskab, og navnlig de, der havde gjort sig skyldige i »Bønhaseri« eller havde staaet i Forbindelse med Bønhaser. Det var nemlig en af de allerværste Forseelser mod Lauget at drive dets Profession uden at være berettiget dertil. Nu skete der »Omfrag«, om Nogen havde Noget at meddele eller klage over; der indsamledes Tidepenge til Understøttelse for Laugets Trængende og Syge o.s.v. Først naar disse alvorlige Forretninger vare besørgede, og Laden var udbaaren, skredes der til Optagelse af nye Medlemmer eller til Behøvling. Man har en udførlig Skildring fra 1737 af en saadan Ceremoni i Snedkersvendenes Laug, men den kan allerede omtales her, fordi Behøvlingen udtrykkelig siges at være i fuld Overensstemmelse med de gamle Traditioner. Naar en Snedkerdreng

efter endt Læretid skulde gjøres til Svend, mødte han den sidste Søndag hos Oldermænden og blev udskreven. Han kaldtes nu »Konøgle«, et Øgenavn, han beholdt, indtil han var bleven behøvet, hvilket dog i Regelen skete Dagen efter. Ceremonien begyndte med, at der blev trukket en Kreds paa Gulvet med Kridt, som kaldtes »Kohalen«; denne skulde den Udlærte viske af med sit Hovedhaar. Dog kunde han, hvis han vægrede sig, slippe med at betale en Bøde. Nu traadte fire Personer frem, der fungerede som Præst, Faddere og Klokke. Medens de to Faddere holdt et Pætholt over Drengens Hoved, og Klokken med en Vinkelhage satte hans Arme og Hage i Stilling, tog »Præsten« Ordet i en lang versificeret Tale:

*In Namen dass hoch- und weitberühmten Tischler-Kunst,
Tritt ich herfür, also mit Gunst!
Also mit Gunst jede und alle,
Auf dass meine Rede recht erschalle.
Samtliche Meister und Gesellen insgemein
Und alle, die hier versammelt sein.
Ich bitte, sie wollen sich ein wenig niedersetzen
Und mit ein Trunk Bier oder Wein ergetzen.*

*Kjøbenhavns Bundtmageres Lade
af 1671.*

Talen faldt i tre Afdelinger: en Lovtale over Snedkerprofessionen, en Omramning af de fem Søileordener og endelig en Skildring af Vandrelivets Tilløkkelser, ikke just i særdeles sømmelige eller anstændige Udtryk, nei »fuld af onde ugudelige Løier, Gemenheder og Narrestreger, ja fuld af skandaløse Ord«, hedder det i en Supplik af 1737, som navnlig er forbittret over Talens kirkelige Tilsnit. Selve Behøvlingen foregik paa en Bænk, paa hvilken Drengen maatte lægge sig; Klokkeren fremtog det nødvendige Træværktøi, og »Præsten« brugte det med Fynd og Klem under Offrets Jamren, medens en som Harlekin forklædt Person underholdt de Tilstedeværende med alle Slags pudsige Indfald. Derpaa befaledes det Drengen at staa op, og medens Fadderne holdt Retholtet over hans Hoved, maatte han springe i Høiden, først for Mester, derpaa for Mesters Kone, for alle smukke Piger, ja undertiden for alle utugtige Fruentimmer, hvilket sidste Spring dog skete tilvenstre, medens alle de andre vare tilhøre. Tilsidst spurgte »Præsten« høitideligt om den Udlærtes Navn, og naar han havde faaet det at vide, sagde han: »Er Du forhen bleven kaldet N. N. under Bænken, saa skal Du nu kaldes N. N. over Bænken«, og med et Slag paa Kinden og den Bemærkning: "Taal endnu dette af mig, men herefter, af Ingen!" afsluttedes Behøvlingen. Konøglen var bleven Svend. Nu bares »Velkomsten« ind under Trompeters Klang; der holdtes adskillige andre kuriøse Taler; den nye Svend blev drukken til og lykønsket, og endelig overraktes der ham en skreven eller trykt »Handwerks-gewohnheit«, et Slags Lærebog i de zünftige Formularer, som skulde anvendes paa Reiser, i Herbergerne, som Arbeidssøgende o.s.v. Der lagdes den største Vægt paa, at dette Frimurersprog var korrekt; Enhver, der vilde gjælde for en ærlig Svend, maatte ikke begaa

*Hustømrernes Sølv-»Velkomst«
af 1727.*

den ringeste Feil deri, eller, hvis det skete, idetmindste udrede Bøder. Det kunde dog være vanskeligt nok at lære alle disse nøiagtigt foreskrevne Phraser, Spørgsmaal og Svar udenad, ovenikjøbet i et fremmed Sprog. Blot ved Aftagelsen af Velkomstens Laag skulde der holdes følgende Tale: »Also mit Gunst und Erlaubnisz, dass ich meine Hand an den Ehrbaren Willkommen lege und ihn von den Ehrbaren Handwerkstafel aufhebe; also mit Gunst und Erlaubnisz, dass ich dem Ehrbaren Willkommen sein Haupt entblößen lassen mag.« Hvert Laugs Medlemmer havde deres særlige »Grusz«, der undertiden lignede en Examination, og naar en Fremmed viste sig i Laugshuset, var det nøie fastsat, hvad der skulde siges til ham, og hvad han skulde svare. Ved disse Formularer kunde enhver Svend i Danmark og Tydskland bevise, at han var et ærligt Medlem af Lauget.

Foruden paa Laden, der vistnok fandtes i ethvert Laugshus, var der anvendt meget Arbeide paa »Velkomsterne«, som baade vare af Sølv, Tin og malet Træ. Adskillige ere bevarede den Dag idag, fordetmeste prægtigt udstyrede og af smukke Former, skjøndt Formen tildels skjultes af de talrige paahængte Skilte og Medailler, Gaver fra udlærte Dreng. Hyppigt ere Velkomsterne i to Etager, og den øverste bæres da enten af Søiler eller af allegoriske Figurer, der holde Laugets Værktøi i Hænderne. En Topfigur, sædvanligvis med en Fane i Haanden, afslutter da Pokalen. Den først afbildede Velkomst, der tilhører Hustømrerne, er berøvet sine 40 Skilte, for at man desto bedre kan se den; omstaaende Gjengivelse af Tobakspindernes Tin-Velkomst fra Midten af forrige Aarhundrede har derimod sin Skilteudsmykning. Figuren øverst oppe forestiller sandsynligvis kun et

Tobakspindernes Tin-Velkomst af 1750.

Topfigur fra Skomagernes Velkomst.

Laugsmedlem i Høitidsdragt. Derimod ses paa Skomagerens Velkomst en enbenet Topfigur, svingende en Fane med Indskrift, hvori læses, at det er Hans von Sagen, en Skomagersvend fra Königsberg, som haardtsaaret i Benet stred tappert i et Slag under de tyske Riddere, hvorfor han blev adlet af Keiseren. Skomagerne have altsaa kronet deres Laugspokal med Afbildningen af en Kollega, af hvem de kunde være stolt.

Da »Velkomsterne« vare dekorative Pragtstykker, som kun benyttedes ved særlig høitidelige Leiligheder, havde Laugene selvfølgelig en Overflod af andre Drikkekar. I Inventarielisterne nævnes Skjænkekander, Tudkander (se Bødkernes fra 1617, der er afbildet foran nærværende Kapitel), Tinkander med Hane, Tinflasker, Drikkekander af Sølv og Tin, Træskaale og Træbægere af Valbirk o.s.v. Der spistes enten paa Tin- eller Trætallerkener. Ved Kvartalsmøderne, hvor det ikke sjældent gik vildt til, blev der drukket tappert, og Munterheden gav sig tilkjende ved al Slags drøi Skjemt i Ord og Handling. Paa hостаende Afbildning ses ved Siden af Blytækkernes Svendelaugs Velkomst fra Midten af forrige Aarhundrede to Slags Drikkekar, der vistnok begge vare almindelige i Laugsforsamlingerne. Det ene, som skriver sig fra Aarhus, er et Tinbæger med Skive og Viser i Laaget, bestemt til at spille om Betalingen for Drikkevarerne; det andet er de kjøbenhavnske Hjul- og Karethmageres Fixerkande, eller som der læses i Indskriften: »Aller Ehrlichen Rad- und Stel-Macher Gesellen Fecksier Kanne d. 21. April Anno 1748«. Denne Kande var indrettet saaledes, at Ukyndige, som forsøgte at tømme den, spildte Indholdet over sig, en Spøg, som ret faldt i Datidens Smag. De syv Sølvskilte ved Siden ere fra forskellige Velkomster, nemlig to fra Karethmagerens, to fra Tobaksspindernes, en fra Bundtmagerens, en fra Blytækkernes og en fra Bagernes Velkomst.

Laugene havde ikke blot et omstændeligt Ceremoniel, men tillige en Skare af Embedsmænd: Oldermænd, Stolsbrødre, Bisiddere, Oldgesel, Krofader, Ørtengeseller (Krosvende), Ladesvend, Skjænker, Skaffer o.s.v., hver med sin særlige Myn-

dighed og sit særlige Forretningsomraade. De fleste af disse Folk havde et eller andet Tegn paa deres Værdighed frem for Laugets menige Medlemmer; saaledes havde Skafterne, hvis Opgave det var at have Opsigt med Mad og Drikke ved de

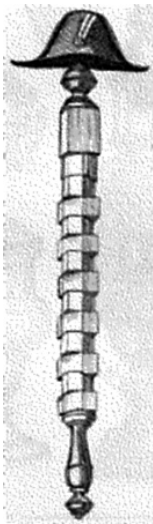

*Forskjellige
Lauvgjenstande.*

store Fester, en Skafferstok. Oldgesellerne haandterede det saakaldte »Regimente«, hvormed der sloges til Lyd i Forsamlingen; denne karakteristiske Laugsgjenstand kunde enten være en Sølvstav med en Mængde vedhængende Mønter, Skilte og Medailler som Glarmestrenes her afbilledede, eller et i Forbindelse med Lauget staaende zirligt forarbejdet Stykke som Kleinsmedenes Regimente. Inventariet i Laugshusene var dog ingenlunde udtømt hermed; store Messing- eller Jærnlysekroner hang ned fra Lofterne, Bænkene vare beklædte med Hynder (Bænke-

*Smedenes
Skafferstok.*

*Smedenes
Skafferstok.*

*Glarmestrenes
»Regimente«.*

*Kleinsmedenes
»Regimente«.*

dyner), paa Bordet stod Messing- eller Malmstager, Timeglas og Klokke, vel ogsaa Laugets Bøsse, og efter Tildrikningen bares der Piber frem tilligemed den saakaldte Tobakstallerken med tilhørende Pibekradser. Den her afbildede fra 1773 har tilhørt Tobaksspindernes Svendelag og bærer følgende Indskrift: »Hvo, der vil røge, Maa Fadet forsøge.«

Alle Laug eiede desuden flere Sæt mere eller mindre rigt udstyrede Ligklæder, ofte sølv- eller guldbroderede med Fryndser til »store Lig«, tarveligere og uden Fryndser til Børne- og Tyndebegravelser. Til Laugenes Insignier hørte Signetet og fremfor Alt Laugsfanen, som ikke blot bares i Processioner, men ogsaa ved festlige Leiligheder plantedes udenfor eller rettere paa Huset i en Faneholder. Herberget var udadtil kjendeligt paa et stort Skilt med Indskrift, af hvilke enkelte endnu ere bevarede.

Enevoldsmagtens Hovedanke mod Laugene var, at de saa at sige dannede en Stat i Staten, som unddrog sig Øvrighedens Kontrol og derhos lagde alle Slags Hindringer iveien for unge Menneskers Optagelse. Det landsfaderlige Regimente saa desuden med Uvillie Sammenkomsterne og de hyppige Fester i Laugshusene, der gav Anledning til Svir og Drik. Det varede dog rum Tid, før der for Alvor blev gjort Forsøg paa at omordne Laugsvæsenet, thi medens Statskollegiet og Kommercekollegiet delibererede og afgav Betænkninger, blev der i Aarene fra 1672 til 1678 udstedt ikke mindre end 15 nye Artikler for ligesaa mange kjøbenhavnske Laug, uden at der opnaaedes nogen Forandring herved. Først ved Forordningen af 23de December 1681 »Om Laugene udi Danmark og Norge« og ved Forordningen af 6te Mai 1682 »Om Haandværks Svende og Dreng i Købstæderne« indtræder et afgjørende Omslag. Den første af disse Love sigter, som det hedder i Indledningen, til »at afskaffe adskillige Anordninger, som tvertimod Loven, Recessen og andre Forordninger i Laugene i Kjøbenhavn i Tidens Længde sig have indsneget, hvorved Gud fortørnes, stor Ødselhed foraaarsages, Haandværksfolkene med

*Tobakstallerken
med Pibekradser.*

unyttig Omkostning besværes, og Tiden, som de til deres Næring skulde bruge, unyttig bortspildes.« Der opregnes dernæst 15 Næringsbrug, som maa beholde deres Laugsartikler, forsaavidt de ikke stride mod denne Forordning, men alle andre skulle indtil videre være ophævede, og imidlertid maa Enhver ernære sig ved sin lærte Profession, naar han blot har erhvervet Borgerskab hos Magistraten og har betalt en mindre Sum til de Fattige, til Laugshuset, til Oldermænden og endelig til Raadstuskriveren. Svende skulle Intetsomhelst betale, og der maa ikke afkræves dem Fødselsbreve. Mesterstykke paabydes, hvorimod Forpligtelsen til at reise paa Haandværket afskaffes. Mestrene maa ikke holde Sammenkomster uden forud at have indhentet Magistratens skriftlige Samtykke, og ethvert saadant Møde skal overværes af et eller flere Magistratsmedlemmer, dog maa intet saadant Medlem være et Laugs særlige Patron. Svendene maa aldeles ingen Kro eller Sammenkomst have, men skulle, naar de søge Arbejde, simpelthen henvende sig hos Oldermænden; heller ikke maa de holde Frimandag eller anden Drikkedag. I Forordningen om »Haandværkssvende og Dreng« fastsættes disses Rettigheder og Pligter nøiere, og Forbudet mod Gjæstebud, selvgjorte Vedtægter m. m. gjentages. Som man ser, ere begge Forordninger særligt rettede mod Laugenes zunftige Charakter, og paa denne almindelige Grundvold blev nu den nye Laugslovgivning udarbejdet.

De nye Laugsartikler - som bl. A. skjelne sig fra de tidligere ved, at de ere almindelige, i.e.: gjælde for Næringsbrugere af et vist Slags i alle Kjøbstæder, medens de ældre vare specielle i.e.: kun gjaldt for Næringsdrivende af et vist Slags i enkelte Kjøbstæder - begyndte at udkomme i 1682. Under 4de Novbr. 1682 udgaves Laugsartikler for Brolæggere, Murmestre, Prammænd, Rebslagere, Smede, Skomagere, Skrædere, Snedkere, Tømmermænd og Vævere; i 1683 fik Vognmænd, Possementmagere, Slagtere og Bagere nye Artikler; i 1684: Møllere, Mæglere, Bundtmagere, Færgemænd, Glarmestre, Malere, Bartskjærere, Peltsnere og Handskemagere samt Remmesni-

dere og Sadelmagere; i 1685: Hattemagere, Sværdfegere, Bogbindere, Kandestøbere, Skippere, Guldsmede, Knapmagere og Trædreiere, i 1686: Feldberedere, Hjulmænd og Lygtemagere, i 1687: Bryggere, i 1688: Kræmmere, i 1690: Silkevævere, i 1693: Urte-, Isenkræmmere og Sukkerbagere, i 1694: Vinhandlere og Vintappere og endelig i 1696: Hønsekræmmere og Fiskehandlere.

Alle disse Artikler indledes med et Forbud mod, at Noget ernærer sig af det paagjældende Haandværk eller holder Svende og Dreng, før han har erhvervet Borgerskab og er indskreven i Lauget, ligesom de slutte med en Henviſning til Forordningerne af 1681 og 1682. Ethvert Laug ſkal have en Olderman paa to Aar (for et Par Laugs Vedkommende dog paa tre), og denne vælges paa den Maade, at Lauget indſtiller tre Personer dertil, af hvilke Magiſtraten da vælger den, »ſom dennem ſynes beſt og dygtigſt dertil at være«, eller ſubſidiairt en helt anden. De to Biſiddere ere bortfaldne, men Oldermanen ſkal i Reglen hvert Kvartal udnævne fire Mestres, ſom i Fælleſſkab med ham og en af Underfogderne ſkulle efterſpore Bønhaſer og føre dem til Stadens Arreſthus, hvis de ikke vilde betale Bøder. Til Oldermanens Pligter hørte det at holde en nøiagtig Fortegnelse over Laugets Medlemmer; det tilkom ham og de fire ældſte Mestres i Stridſtilfælde at afgjøre, om en Dreng kunde blive Svend; i hans Huſ gjordes Meſterſtykkerne, og her hang idetmindſte for mange Laugs Vedkommende det ſorte Bræt, paa hvilket de Svendes Navne bleve optegnede, ſom enten havde været »motvillige« mod deres Mestres, ſom havde forladt deres Tjeneste i Utide eller havde gjort Gjæld, ſom ikke var betalt. Den yngſte Laugsmester ſkulde ligesom før tilſige Lauget, og den Laugsbroder, ſom udeblev, naar han var tilſagt, maatte udrede Bøder til Laugets Fattige. Ingen Haandværkſmester maatte blive Aar og Dag fra Byen uden Magiſtratens og Laugets Samtykke, hvis han ikke vilde tage nyt Borgerskab og igjen tilfredsſtille Lauget. Ved Begravelſer, hvad enten en Meſter, hans Huſtru, Barn, Svend, Dreng eller Pige

var død, maatte hele Lauget ikke tilsiges, men kun saamange "efter ordentlig Omgang", som udkrævedes til at bære Liget. I alle Haandværkslaug, undtagen i Brolæggernes, kunde Enker fortsætte Bedriften uforstyrret, saalænge de hensad ugifte og iøvrigt »forholdt sig ærligen«. Til Laugets Syge og Fattige anvendtes de Bøder, der forbrødes, og desuden indsamledes der »Tidepenge«, det vil sige: et bestemt ugentligt eller maanedligt Bidrag af Svendenes Løn, som opbevarede i Laugets Fattigbøsse i Oldermændens Hus. Til denne Bøsse havde Oldermænd og to af de ældste Svende hver sin Nøgle, men den Understøttede havde den Forpligtelse at tilbagebetale Syge- og Fattighjælpen, naar han kom til Førlighed igjen.

Ved Siden af disse mere almindelige Paabud findes i alle Laugsartikler en Række skarpe Kontrolbestemmelser, der vise, hvorledes Regjeringen indbandede sig i Alt, men paa den anden Side var betænkt paa at sikkre Borgerne mod Laugenes Overgreb. Hertil hører f. Ex. Forbudet mod, at Murmestre, Tømmermænd, Malere og Vævere paatage sig mere Arbeide, end de kunne gjøre færdige i den akkorderede Tid, under Fortabelse af en tredie Del af Betalingen, saavelsom det strenge Tilhold til Mur-, Snedker- og Tømmersvende om, at de ikke maa føre »Ros« i.e.: Brædestumper, Spaaner, gamle Søm o. desl. bort fra Byggepladser, selv om de have indhentet Bygherrens udtrykkelige Tilladelse. Prammænd, Færgemænd, Vognmænd og Bogbindere have faste Taxter ligesom Slagtere og Bagere; ellers gjøres det til Pligt for de øvrige Haandværkere at levere »godt forsvarligt Arbeide« for »en ikke ubillig Arbeidsløn«, et ligesaa vagt Begreb, som naar det befales Malerne at male, »saaledes at det har Bestandighed«. Naar en Skrædder skamferede et Arbeide, skulde han selv beholde det, betale Eieren dets Værdi og desuden udrede en Bøde til Lauget, og samme Skjæbne havde den Bogbinder, der forskar en Bog. At et strængt Tilsyn var nødvendigt, fremgaar iøvrigt af Laugsartiklernes mange Straffebestemmelser. Saaledes straffedes det som Tyveri, naar Vævere tilegne sig godt Folks Garn

saavelsom naar Møllere forbytte eller forfalske Melet; Bundtmagere, der sælge Maar for Zobel, betragtes som Falsknere, medens Feldberedere, der udgive Allunskind for Semske Læder, slippe med at forbyrde Varerne til lige Deling mellem Lauget og Børnehuset. En overordentlig Paapasselighed vistes, sikkert af Hensyn til Skibsfarten, overfor Rebslagerne; hvis de slog »udygtig Hamp«, skulde de nemlig miste deres Ære og Boes Lod, og Lauget gjordes forsaavidt solidarisk ansvarligt, som to af Laugsbrødrene skulde se til, at Arbeidet var fortrinligt og afgive en skriftlig Forsikkring derom. Guldsmedenes Laugsartikler indeholde meget udførlige Bestemmelser om Varernes Gehalt og Stempling, der gjenfindes i Kandestøbernes Artikler, thi for begge disse Haandværks Vedkommende var det af særlig Vigtighed at sikre de Kjøbende mod Bedragerier. Alle Guldsmedearbejder, baade Sølv- og Guldsager, der veiede fem Lod eller derover, skulde, førend de bleve »opkogte, opglattede eller forgyldte«, bringes til »Vardinen« (Møntguardeinen), en Statsembetsmand, som, efter at have forvissat sig om deres Lødhed, skulde forsyne dem med Københavns og sit eget Mærke. Kandestøberne stemplede selv deres Tin med tre forskellige Mærker, eftersom det var engelsk Tin, Krontin eller Manggods, og kunde naturligvis drages til Ansvar, hvis Varen ikke var »oprigtig«. Ogsaa Hattemagere, Knapmagere, Handskemagere og Bagere skulde mærke deres Varer, men væsentlig kun for at sikre dem mod fremmed Konkurrence.

Med Levnetsmidler, navnlig Kjød, Brød og Øl, tilsigtede Laugsartiklerne ligeledes en virksom Kontrol. Taxterne tvang Ølbryggere, Slagtere og Bagere til at sælge uden overdreven Fortjeneste, men der maatte ogsaa sørges for, at Varerne vare gode, og at de vare tilstede i tilstrækkelig Mængde. Der maatte ingensinde mangle fersk og saltet Oxekjød, fersk Kalvekjød, Lamme- og Bedekjød, fersk og saltet Flæsk og Ister i Slagterboden, og hvis Kjødet ikke havde den foreskrevne Vægt, eller Kokjød blev solgt for Oxekjød, konfiskeredes det, og Slagteren idømtes Bøder, ja det kunde i Gjentakelsestilfælde forbydes

ham at slagte i tre Maaneder. Salg af befængt eller selvdødt Kjød straffedes med en Bøde af halvtredsindstyve Rigsdaler. Bagernes Brød skulde være godt og ustraffeligt; Hvede og Rug maatte ikke »formænges« i det, men bages hver for sig, og "befindes de at bage og sælge muffig, besk og udygtigt Brød", da mistede de det og maatte derhos udrede Bøder. I Gjentagelses-tilfælde blev deres Boutik endog lukket i 6 Uger, og for endydeligere at sikkre Kunderne mod »ildesmagende Brød«, skulde Politimesteren og et Par Medlemmer af Magistraten hvert Fjerdingaar visitere Bagernes Loft og ufortøvet konfiskere alt muggent Hvede og Rug. Endvidere skulde Politimesteren mindst hver fjortende Dag gaa om i Bagernes Huse, veie Brødet og granske, om de i det Hele holdt sig Loven efterrettelig; i modsat Fald kunde de forbryde deres Næring i 8 Uger. Den, som paa Forhaand underrettede Bagerne om, at Visitationen var forestaaende, skulde ikke blot betale 10 Rigsdaler til Børnehuset, men »desforuden lide og undgjælde den vilkaarlig Straf, som Magistraten ham vil paalægge«. Som det ses, vare disse Bestemmelser ret drakoniske og vilde have været virksomme, hvis de vare blevne overholdte. Paa Bagersvendenes Sølvelkomst fra Christian den Sjettes Tid findes fire kvindelige Figurer under Baldakinen foroven, som bære de dengang brugelige Brødsorter, nemlig Kringlen, Simlen, Strutten og Stollen (et sammenfoldet takket Fladbrød). En Mærkelighed, som fortjener at anføres, er, at der i Laugsartiklernes Straffebestemmelser undertiden gjøres aabenbar Forskjel efter Synderens Stand. Saaledes idømmes Vognmænd kun Bøder, naar de nægte at kjøre; begaar deres Svend derimod den samme Forseelse, sættes han i Stadens Kjælder; anden Gang traktes han med Vand og Brød i 2 Gange 24 Timer, og tredie Gang maa han spadserere omkring i den spanske Kappe. Som Erstatning for al denne ikke lidet trykkende Ufrihed i Næringen, nød Laugene adskillige Begunstigelser. Foruden den Beskyttelse, der gaves dem mod Indpas af Folk udenfor Lauget, sikkredes de i Regelen mod Indførsel af udenlandske Varer, idet alt Salg

af saadanne paa enkelte Undtagelser nær var forbudt. Enhver Borger havde selvfølgelig Lov til at slagte og bage til eget Behov, men han maatte ikke sælge af disse Varer til Skade for de respektive Laug; ligeledes kunde Enhver bruge sine egne Heste og Vogn, men han maatte ikke udleie dem til Skade for Vognmændene. Skomagerne havde Ret til at kjøbe Bark, Huder, Kork og Beg i store Partier, Slagterne maatte tilforhandle sig fede Øxen og andet Kvæg overalt i Danmark, Færgemændene vare fri for Udskrivning og for Havnepenge af deres ind- og udgaaende Fartøier, naar de vare tomme o.s.v.

Beslægtede Næringsdrivende vare undertiden samlede i ét Laug, saaledes Remmesnidere og Sadelmagere, Vinhandlere og Vintappere; Trædreierlauget indbefattede baade Rokkedrejere og Stolemagere, ja Smedelauget talte ni Slags Haandværkere, nemlig Grovsmede, Kleinsmede, Lesmede, Bøssmagere, Sporemagere, Knivsmede, Nagelsmede, Lille Uhrmager og Grov Uhrmager. Mærkeligere er det dog, at Krudenerere (Urtekræmmere), Isenkræmmere og Sukkerbagere i 1692 ansøgte om at komme i et fælles Laug, hvilket ogsaa tilstodes dem, hvorpaa de et Par Aar efter vare saa uenige, at de maatte kaldes op paa Raadstuen. Af sluttede Laug var der kun faa, nemlig Prammænd, hvoraf der maatte være 16, Færgemænd 9, Bartskjærere 12, og endelig Bryggere 148. Da mange Laug stod hinanden nær og let kunde gribe forstyrrende ind i hinandens Virksomhed, indeholde Artiklerne ofte udførlige Bestemmelser om det indbyrdes Forhold mellem saadanne som f. Ex.

*Baldakinfigurur fra
Bagersvendenes Soluvelkomst.*

mellem Hattemagere og Hatstafferere (hvilke sidste dog ikke dannede et Laug), Guldsmede og Sværdfegere, Bogbindere og Bogtrykkere, Dreiere og Snedkere o.s.v. Det forbydes naturligtvis strengt, at Laugsbrødre, i.e.: Medlemmer af samme Laug, skade hinanden ved at fra vende hinanden Arbeide.

Veien til at blive Haandværksmester var lang og besværlig, skjøndt ingenlunde lige besværlig i alle Laug. Naar en Dreng antoges i Lære, som oftest efter at have været paa Prøve i nogen Tid, opsattes der først en skriftlig Kontrakt mellem Mesteren og Drengens Paarørende. Han indskreves i Oldermændens Bog og maatte i Henhold til Laugsartiklernes Paabud tjene som Dreng i tre, fire, fem eller sex Aar, alt efter det paagjældende Haandværks Beskaffenhed. I Reglen kunde Læretiden dog forkortes med et eller to Aar, naar Drengen betalte for sig; i Bogbinderhaandværket belønnedes den Dreng, der kunde Latin, med en lignende Nedsættelse af Tjenestetiden. Naar denne var forløben, kunde det ikke nægtes Drengen at blive Svend, forsaavidt han var dygtig, hvilket i fornødent Fald afgjordes af Oldermænden og de fire ældste Mestre. Enhver Svend maatte tjene i tre eller fire Aar eller dog foretage en ligesaa lang Reise paa Haandværket, hvorefter han enten blev Mestersvend i ét Aar eller strax Mester, naar han havde præsteret det foreskrevne Mesterstykke. Laugsartiklerne indeholde for mange Haandværks Vedkommende nøiagtige Bestemmelser om Arbeidstidens Varighed; det ses heraf, at de fleste Svende og Drengene skulde møde paa Værkstederne Kl. 5 om Morgen og arbeide til Kl. 9 om Aftenen, Smedesvende og Snedkersvende endog fra Kl. 4 om Morgen. I ikke saa faa Laug maatte Drengene derhos møde en Time tidligere. Det lovbefalede Mesterstykke, et Udtryk for Enevoldsmagtens Forsøg paa at fremme den faglige Udvikling og skabe en dygtig dansk Haandværksstand, var tidt af en eiendommelig Charakter; eksempelvis kan nævnes, at Glarmestrene skulde gjøre »en bibelsk eller anden Historie, ridset og brændt paa Glas og et dygtigt stærkt Vindue« (thi man brugte endnu de smaa blyndfattede Ruder), at Malerne

skulde male »en geistlig eller verdslig Historie og dernæst et smukt Landskab«, og endelig at Guldsmedene skulde forarbejde »først en einfach Sølv-Geschirr i drevet Arbejde, for det andet en ameleret Guldring forsæt med en durchsigtig Sten og for det Tredie et Brystsmykke af Guld med Stene udi.«

Udenfor de egentlige Haandværkslaug vare Betingelserne for Optagelsen selvfølgelig af anden Natur. Saaledes fordredes der kun af de sexten Prammænd, at de i Fællesskab skulde holde to seilende og to lukte Pramme, og desuden hver to mindre Pramme og to Baade; de ni Færgemænd skulde hver holde en større Færge og en Robaad; Vognmændene i Kjøbenhavn skulde have mindst to Par dygtige Heste, en god vid Kurvevogn og en Gadevogn, foruden at Ingen kunde optages i Lauget, som ikke havde tjent i Staden som Kusk i tre Aar; Skipperne skulde for at optages have Dug og Disk i Staden og derhos være examinerede af Navigationsdirekteuren. Kræmmere, Urtekræmmere, Jernkræmmere og Sukkerbagere saavelsom Vinhandlere og Vintappere skulde være mindst 25 Aar gamle og have tjent deres Læreaar som Dreng og Svende; de første skulde desuden underkaste sig en formelig Examen for Magistraten, Oldermænd og endel af de bedste Kræmmere i Regnekunsten, enkelt og dobbelt Bogholderi, Vexelret og Cours, i deres Handels Natur og Egenskaber, i Maal og Vægt baade i Ind- og Udland og derhos bevise, at de som Silke- og Uldkræmmere eiede 2000 Rdr. frie Midler uden Gjæld til at begynde deres Handel med, og som Lærredskræmmere 1000 Rdr. En Særstilling indtog Bryggerlauget, hvis Produktion og Afsætning var ordnet med største Nøiagtighed. I Laugsartiklerne anerkjendes nemlig først 128 Gaarde for »dygtige« Bryggergaarde (medens 12 nedlagdes), hvorpaa det fastsættes, at de ikke alle maa brygge hver Dag, men kun paa Omgang et vist Quantum, der bestemtes paa Bryggerkompagniets Kontor i Henhold til de indløbne Bestillinger. Denne Omgangsbrygning ophævedes iøvrigt i 1690, men kun for at gjenindføres i 1723. For at blive optaget i Lauget maatte den Paagjældende bevise, at han

eiede 2000 Slettedaler frie Midler uden Gjæld, og Artiklerne indeholde meget detaillerede Bestemmelser om Øllets Godhed, om hvormange Slags Øl der maa brygges, om hvert Slags Øls Mærke o. d.

De nye Laugsartikler, ved hvilke hele den gamle Laugsordning søgtes kuldkastet, vare selvfølgelig alt Andet end velsete, og stødte derfor, som Nyrop bemærker, paa en uhyre, seig, passiv Modstand hos Haandværksstanden selv. Man fremkom med Supplikker, nedlagde Protester, omgik de generende Bestemmelser, satte af og til Magistraten og Politiet Stolen for Døren og fandt paa alle Slags sindrige Udveie til at vedligeholde Lauges gamle Ceremonier og de selvgjorte Vedtægter trods de udtrykkelige Forbud. Politimester Claus Rasch havde fuldt op at bestille med at bekjæmpe Haandværkernes »galne Griller«; han beslaglagde saaledes i 1695 Bagersvendenes Velkomst og lod den sælge ved Auktion, fordi den blev misbrugt; ikke bedre gik det Possementmagernes Lade, og mange Laug kom til at føle Øvrighedens Myndighed endnu haardere. Snedkerlauget synes at have været de gamle Sædvaner og Skikke særlig hengivent, thi i 1686 klagede dets Oldermænd Johan Stenbuch til Kongen over Magistratens Indblanding og Overgreb, og forlangte endog, at »de forrige forargelige Misbrug igjen maatte opkomme«. Dette havde imidlertid kun til Følge, at han blev afsat fra sin Oldernands-Værdighed og udvist af Lauget. Han hævnede sig nu ved at offentliggjøre Smædeskrifter mod Magistraten, hvorfor denne lod ham arrestere, men i 1688 sattes han dog paa fri Fod igjen af »sær kongelig Naade og Mildhed« og fik atter Tilladelse til at nyde sin Laugsrettighed frit og uhindret. Han maa imidlertid strax efter have gjort sig skyldig i nye Forseelser, thi han blev indsat i Københavns Arresthus, hvor han forblev i samfulde elleve Aar, indtil han i 1699 løslodes mod at forpligte sig til at blive »i sømmelig Stilhed og Rolighed«. Ogsaa Skomagerlauget satte sig op imod den nye Ordning og blev idømt en Bøde paa 820 Rdlr., som dog efter Ansøgning nedsattes til det Halve. Me-

dens saaledes al direkte Opsætsighed blev straffet haardt, havde Haandværkslaugene bedre Held med sig, naar de lempeligt omgik Lovene. Det lykkedes ikke Regjeringen at afskaffe Drik, Gjæstebud og anden Lystighed; Nyrop anfører saaledes et Exempel paa, at en Tømmermester i 1686 forpligtede sig til at give »Laugssøstrene« et Traktement af tre Retter Mad, en god Steg, en fersk Fisk og en Tærte, hvoraf det fremgaaer, at man ved at traktere »Søstrene« omgik Lovens Paabud. Endnu større Vanskeligheder ved Gjennemførelsen af de nye Artikler frembød dog Forholdet til de tyske Lang, thi ved Ceremoniernes Ophør faldt ogsaa den laugsmæssige Zünftighed bort. Det ses af en kongelig Forordning, at de Dreng, som vare udlærte efter de nye Regler, bleve »forhaanede og foragtede, alene fordi de ikke have ladet sig gjøre til Svende efter de forrige urimelige Vedtægter, hvorfor adskillige Mestre skal være komne i de Tanker at skikke deres Børn og Dreng til fremmede Steder for at lade dem der gjøre til Svende«, og det nyttede kun Lidet, at Regjeringen satte høie Bøder for at nægte de nye Svende Arbeide, eller truede den Svend, der lod sig »behøvl« i Udlandet, med at han efter sin Hjemkomst atter skulde tjene i tre Aar som Dreng. Klagerne bleve mere og mere højrøstede; de danske Svende kunde paa deres »Vandringer« i Udlandet ikke faa Arbeide, og paa den anden Side nægtede fremmede Svende at arbeide her. Saa intim var nemlig Forbindelsen med Tydskland paa dette Omraade, at de tyske Hattemagerlaug f. Ex. i 1692 dikterede en kjøbenhavnsk Haandværksmester Mulkt, fordi han havde forset sig mod de overleverede Vedtægter, og denne tyske Laugshøiheid lægger sig endnu tydeligere for Dagen ved en mellem Kandestøberne i Kjøbenhavn og Lybæk afsluttet Overenskomst, ved hvilken de første satte sig i et afgjort Afhængighedsforhold af de sidste. Den blev dog kasseret af Magistraten i Kjøbenhavn.

Laugene maatte paa mange Maader føle det Trykkende ved den nye Ordning. De formindskede Indtægter bevirkede, at de kom i Armod og hverken kunde sørge for deres Fattige eller

for Vedligeholdelsen af deres Laugshuse, ligesom de af Mangel paa tilstrækkelige Midler ikke kunde drive Forfølgelsen af Bønhaser og Fuskere med videre Kraft. I 1691 henvendte Oldermændene for Murerne, Smedene, Snedkerne og Tømmerne sig til Kongen for at opnaa større Indtægter for Laugskassen, men uden Resultat. Samtidig følte Svendene bittert Savnet af deres Sammenkomster i Kroerne, saavelsom af deres Frimandage og andre Lystigheder, og Regjeringen blev lidt efter lidt nødt til at se igjennem Fingre med Lovovertrædelser i denne Retning for at undgaa værre Følger. Med andre Ord: Forordningerne af 1681 og 1682 lod sig ikke gennemføre. Nyrop oplyser i sit Værk om Kjøbenhavns Tømmerlaug, at Tømmersvendene allerede den 9de Juli 1691 med Magistratens Samtykke kunde afholde deres første officielle Samling, der præsideredes af Politimester Claus Rasch i egen Person. Mødet fandt Sted for, som det karakteristisk nok hedder, at bringe Lauget »udi en god og rolig Stand og Tømmersvendene udi indbyrdes Enighed og Lydighed mod Mestrene«. Det følgende Aar tales der om »Friskjænk og Velkommen« til nyankomne tyske Svende »efter Haandværks Gemäsz«; Svendene indskrives igjen for »aaben Lade«, der drikkes Øl i Massevis ved Sammenkomsterne, og disse antog hurtigt den gamle Laugscharakter. Hvad der gjælder om Tømmerlauget, gjælder selvfølgelig ogsaa om de andre Haandværkslaug, og i Midten af Frederik den Fjerdes Regjering kunne de zünftige Former i det Væsentlige betragtes som gjenindførte, skjøndt Bestemmelserne fra 1681 og 1682 dog ingensinde gik helt i Glemmebogen. Tværtimod er der en stadig Bestræbelse fra Regjeringens Side for at komme Laugstvangen tillivs, og atter og atter reistes det Spørgsmaal, om Laugenes totale Ophævelse ikke vilde være hensigtsmæssig. Det er overhovedet et eiendommeligt Træk, at samtidig med Oprettelsen af nye Laug og det strenge Forbud mod, at Nogen driver et Haandværk, før han er optagen i Lauget, gjøres der overordentlig mange Undtagelser til Gunst for enkelte Personer, ligesom der af og til er en kjendelig Bestræbelse for at ind-

føre et vist Maal af Næringsfrihed. Mangfoldige Mestre bleve af »sær kongelig Mildhed og Naade« eller »allernaadigst for denne Gang« undtagne fra at holde Laugsartiklerne; mange Svende fritoges for Mestersvendsaaret, der optoges Folk i Laugene imod disses udtrykkelige Ønske, skjøndt de aldrig havde staaet i Lære, og en hel Klasse, nemlig de Mænd og Kvinder, som havde været knyttede til Hær og Flaade, tillodes det at nedsætte sig i Kjøbstæderne og drive et Haandværk. Arbejderne ved Holmen og Tøihuset, saavel som Marinerne og andre fattige Mænd og Kvinder af samme Klasse indtog en særlig begunstiget Stilling, thi det tillodes dem frit at ernære sig ved deres Hænders Gjerning, naar de blot ikke holdt Svende eller Dreng. Føier man nu hertil, at der indførtes betydelige Kvantiteter af fremmede Varer, at der ofte gaves Udlændinge kongelig Tilladelse til at falholde deres Arbeide, sandsynligvis fordi det overgik det indenlandske, og endelig at Bønhaseriet stod i fuldt Flor, bliver det forstaaeligt, at det ene Nødraab hørtes efter det andet, at den ene Klage afløste den anden, ja, at det ikke sjældent kom til Optøier, Smaauroligheder eller endog til Arbeidsnedlæggelse.

En af Dr. Nielsen offentliggjort Magistratsbetænkning af 1692 giver et alt Andet end tiltalende Indblik i den daværende Haandværkstands Kaar. Det hedder heri, at Haandværkernes Tilbagegang skyldes den Omstændighed, at mange Fremmede, der have nedsat sig, kunne sælge for billigere Kjøb, fordi de ere fritagne for borgerlig Tynge, hvorhos Soldaternes Ret til at drive Haandværk, i høi Grad skader Laugsmestrene. Smede, Tømmermænd, Snedkere, Bødkere og Vævere lide store Tab ved Tøjhusets, Holmens og andre aftakkede Folk, som misbruge den Frihed, de have til at ernære sig ved eget personligt Arbeide. Desuden drive Soldaternes Koner ofte Høkeri og Ølsalg til Skade for Borgerskabet, thi da de hverken betale Skatter eller Afgifter, maa de nødvendigvis seire i Konkurrencen. Hertil kommer, at Laugsmestrenes Antal er steget betydeligt. »Imedens der - hedder det videre - tilforn var 20-60

Mestre i et Laug, er der nu 80, 100, ja 200 Mestre i et Laug, hvoraf næppe de ti kan holde saa mange Folk eller gjøre Kongen og Staden den Tjeneste som en af de forrige Tiders Mestre, ja neppe tre af det hele Laug ere gode for at købe sig et Hus, men bo tilleie, ja to à tre Slags Haandværkere retirere sig udi ét Hus paa Lofter og Kammerser og sidde der i Armod tilsammen. Det gaar nu saaledes til, at naar en Svend har tjent sine Svendeaar ud, søger han strax at komme ind i Lauget, gifter sig, enten han har Evne til at føde en Kone eller ikke, fortærer i faa Aar, hvis han har faaet Noget ved Giftermaalet, og maa saa arbeide som Svend hos andre Mestre, og Børnene maa ud at tigge, førend de kan læse; naar Manden dør, maa Konen gribe til Tiggerstaven, medens en Mester i forrige Tider kunde efterlade et frit Hus og Evner til at fortsætte Haandværket, til hun ved Giftermaal med en dygtig og erfaren Svend, som længe havde maattet tjene og selv havde erhvervet sig Noget, kunde blive forsynet. Kom Nogen da til agters, hjælp de andre Laugsbrødre ham tilrette.« Magistraten fremhæver derpaa, at Indkvarteringskatten til et Beløb af ca. 24000 Rdlr. aarlig falder haardt paa Enkelte, fordi et stort Antal Borgere som f. Ex. Medlemmerne af de Reformertes Samfund, og de, der opføre nye Huse eller indrette Manufakturer, ere fritagne for den. Skatterne og Konsumtionen tynde ligeledes Haandværkerne ned i Armod, saaledes at mange gaa fallit, andre have mere Gjæld end Gods, og atter andre føre et elendigt Liv uden Bohave og Brød, ja eje end ikke en Dyne, men maa ligge paa Halm med Kone og Børn. Ogsaa Byggelysten har ødelagt adskillige af Indbyggerne, idet de ikke have kunnet svare Renterne af den Kapital, der anvendtes, hvorfor de have maattet rømme fra Byen, inden Bygningen var færdig. Tre Aar efter gjentages de samme Klager i en ny Magistratsbetænkning.

Var Haandværkernes Stilling saaledes i det Hele ugunstig, stod det ikke synderligt bedre til med Handelsstanden, ihvorvel der dog i Aarhundredets sidste Tiaar indtraadte en afgjort Bedring. Frederik den Tredies Bestræbelser for Handelens

Fremme havde kun havt ringe Resultater at opvise; Christian den Femtes vare dog ikke ganske uden Held, skjøndt Udbyttet ingenlunde svarede til de høit spændte Forventninger. Kjøbenhavn gjaldt i Henhold til Privilegierne af 24de Juni 1661 endnu for at være en Stabelstad, men da en stor Mængde andre Kjøbstæder paa Sjælland efterhaanden ogsaa havde faaet Ret til at handle paa Udlandet, var denne Stilling saagodtsom betydningsløs. Derimod søgte Regjeringen ved Afslutning af Handelstraktater med fremmede Magter eller ved at begunstige Bygning af større Handelsfartøier (Defensionsskibe), ved Ophævelse af Havnetolden eller ved at tilstaa dygtige Handelsmænd særlige Friheder at fremme Foretagelsesaanden og hidføre en Forbedring af Borgernes Kaar. I Begyndelsen havde man isinde at lokke udenlandske, navnlig fransk-reformerte Handelshuse hertil i Massevis ved at love dem store Friheder, og Statskollegiet fremkom endog med Forslag i denne Retning i 1672, men Planen strandede, da Biskop Wandal bestemt modsatte sig en udvidet Religionsfrihed. Hvor alvorligt Handelsens Opsving laa Enevoldsmagten paa Sinde, fremgaar af de talrige Forsøg, der gjordes, de mange Forslag der drøftedes, saavel som af de talrige Forordninger, der gaves, men det gik her som med alle øvrige Paabud, de bleve ikke overholdte. Den svenske Gesandt Leijonkloo anstiller en i denne Henseende ualmindelig karakteristisk Betragtning i en af sine Indberetninger, idet han skriver: »Al Uorden her kommer af, at man ikke først overlægges en Ting nøie, før man iværksætter den, og jeg troer neppe, at der er noget Kongerige eller nogen Republik i Verden, hvor der gjøres saa mange Edikter, Love og Forordninger som her, og som mindre overholdes. I de fjorten Aar, jeg har været her, kan jeg med god Samvittighed sige, at ingen kongelig Forordning, som er udgaaet i Trykken, er bleven overholdt og har staaet ved Magt mere end fem eller sex Dage efter Offentliggjørelsen, naar undtages Forordningen om Flæsk- og Kornskatten, som fornyes hvert Aar og oprettholdes paa Grund af dens Nytte. Aldrig er nogen Casus saa

ringe, uden at Kongens Plakat strax udstedes derom, hvorved Hs. Majestæts høieste Værdighed, Navns Underskrift og Segl prostitueres. Jeg skal blot anføre et Exempel. Hs. Majestæt resolverede for at fremme Klædemanufacturet her, at der skulde udstedes Forbud mod Indførsel i Riget af udenlandsk Klæde og Uldstoffer efter førstkommende Mikkelsdag, og at Borgerskabet indtil denne Tid skulde søge at afsætte eller skille sig af med det Klæde, det maatte have i Forraad. Det varede næppe fire Dage, før Ordren atter blev ophævet ved Borgerskabets Remonstrationer, og saaledes gaar det til med alle andre Forordninger, saa at man efter høist otte Dages Forløb ikke véd, om de nogensinde have staaet ved Magt eller ikke.«

Af de ældre Handelsselskaber undergik det islandske en Forandring, idet Høiesteretsassessor og Borgmester Bartholomæus Jensen i 1680 fik Privilegium paa at oprette et nyt islandsk Kompagni, hvori Færøerne vare indbefattede. Kompagniet, der stod under fire Direktørers Ledelse, fik Eneret til i 20 Aar at handle paa Island og Færøerne og fiske i 4 Miles Afstand fra Kysterne, og hvis Nogen handlede herimod, skulde deres Varer og Skibe være forbrudte til Kompagniet. Der fastsattes en vis Taxt, hvorefter der skulde sælges og kjøbes, og Indbyggerne maatte ikke handle med Andre end Kompagniets Fuldmægtige under deres Formues Fortabelse eller endog Straf paa deres Person, efter Sagens Beskaffenhed i Jern paa Bremerholm. Det tidligere omtalte Saltkompagni, der lededes af Henrik Bjelke, Curt Adelaer og Povl Klingenberg ophævedes i 1670, og Salthandelen blev frigiven, hvoraf den københavnske Handelsstand ventede sig store Fordele, fordi der lovedes dem, der byggede Defensionsskibe, det vil sige: større Koffardiskibe, der kunde bruges i Orlog, betydelige Toldnedsættelser, ikke blot paa det Salt, de indførte, men ogsaa paa Brændevin, alt Slags spansk og fransk Vin, Vinedike og Tobak. Det viste sig imidlertid under Krigen med Sverig, at Defensionsskibenes Nytte var høist problematisk, hvorfor Kongen et Øieblik tænkte paa at lade sine egne Krigsskibe hente Sal-

tet, »paa det at hans Baadsfolk derved kunde blive brugte og øvede«, medens det dog ogsaa blev foreslaaet at stifte et nyt Saltkompagni. Ingen af Delene skete imidlertid; Handelen vedblev at være fri, og da der ikke fandtes et tilstrækkeligt Antal danske Defensionsskibe til Landets Forsyning, tillodes det ogsaa fremmede Fartøier at indføre Salt. Den franske Gesandt de Martangis oplyser i 1680 om Salthandelen: »Man betjener sig her af fire Slags Salt, spansk, portugisisk, fransk og lyneborgsk. De to første Slags have en sortagtig Farve og bruges især til Indsaltning af Fisk og Kjød, som man vil gemme længe; det franske bruges til Kjød, som ikke skal gjemmes saa længe; det lyneborgske bruges i Husholdningen og paa Bordet.« Af spansk Salt brugtes et Par Ladninger om Aaret i Danmark, fire til fem i Norge, af fransk neppe én Ladning.

Et vestindisk-guineisk Kompagni, der seilede paa de danske Besiddelser paa Guineakysten og herfra førte Slaver til St. Thomas, blev grundlagt i Christian den Femtes første Regjeringaar, men kunde ikke trives i Krigsaarene. I 1680 gjordes et nyt alvorligt Forsøg paa at bringe denne Handel paa Fode igjen "som et nyttigt og for det almindelige Bedste helt gavnligt Værk", hvorfor Kongen for egen Regning uden Vederlag af Kompagniet udrustede et Skib, som skulde føre Mandskab til Forterne i Guinea og derfra gaa til Vestindien med Slaver. De Foranstaltninger, der ellers bleve trufne til Sagens Fremme, vare høist eiendommelige og vilkaarlige; enhver Participant fik saaledes Befaling til at indbetale 10 pCt. af sit første Indskud, hvis han ikke vilde miste dette, ja man tvang Folk, som aldeles ikke vare Handelsmænd, til at deltage i den tvivlsomme Forretning. Enhver kongelig Betjent, der havde 300 Rdlr. eller derover i Gage skulde indskyde 10 pCt. heraf i Kompagniet, ja Enhver, der holdt Karosse, maatte udrede 60 Slettedaler og være Interessent for denne Sum. Selskabet betalte sig imidlertid ikke og undergik adskillige Skjæbner inden Aarhundredets Udgang. Snart udskiltes den afrikanske Handel og gik over paa enkelte Kjøbmænds Hænder for atter at vende tilbage til

Kompagniet, snart maatte der gjøres nye Greb i Participanternes Lommer for at »holde Negotien vedlige«, eller man bevilgede Borgerne i Kjøbenhavn, Bergen og Christianssand 6 Aars Frihed til Handel paa Vestindien mod en Kjendelse til Kompagniet. Grunden til alle disse Uheld var ifølge den svenske Gesandts Udsagn, dels at Besætningen paa et af Kompagniets Skibe i 1682 gjorde Mytteri, dels at Gouverneurerne i Vestindien vare uærlige og søgte at gjøre sig alle Slags private Fordele. Den første af dem, Adolph Esmi, blev jaget bort af sin Broder, og da han kom til Kjøbenhavn for at klage herover, blev han kastet i Slutteriet, hvor han tilbragte nogle Aar. Broderen forblev imidlertid paa St. Thomas, hvor han indlod sig med Sørøvere og gav dem frit Asyl, saaledes at han erhvervede store Rigdomme; han blev derfor afsat og fængslet af Efterfølgeren, Gabriel Milan, hvis egen Opførsel imidlertid var af den Natur, at han blev ført hjem og dømt til Døden. Nu kom Adolph Esmi atter til Ære og Værdighed og beklædte Gouverneurstillingen i et Par Aar, indtil 1689, da han ogsaa sattes under Tiltale. Vel frifandtes han, men vi vide nu af den svenske Gesandts Indberetninger, at han tilbød Carl den Ellevte af Sverrig at forraade St. Thomas til ham, og at han tilsendte Regjeringen i Stockholm Kort og Planer over Øen og Fæstningen.

Større Held fulgte det i 1670 stiftede ostindiske Handelskompagni, hvis første Directeur General-Admiral Curt Adelaer var. Det talte mange fornemme Deltagere, deriblandt Griffenfeld, som til Tak for havt Umage og Uleilighed ved Oktroyens Udstedelse blev indskreven som Deltager for et Beløb af 1000 Rdlr., hvilket senere blev en af Generalfiskalens Anklager mod ham. Kongen gjorde selv betydelige Indskud og gav Embedsmænd og formuende Borgere at forstaa, at det vilde være velset, om de fulgte hans Exempel. De Skibe, der benyttedes til Seiladsen, vare for det meste ældre Orlogsskibe som »Færø«, »Mageløs«, »Oldenborg«, »Haabet«, »Christianus Qvintus« o. fl.; til Skibsførere hvervedes derimod helst Hollændere, der havde tjent i det hollandsk-ostindiske Selskab

og derfor vare kjendte med Forholdene i Indien. Fra hollandsk Side gjordes der vel alt for at hindre dette, men skjøndt der var sat Dødsstraf og Konfiskation af Formue for Enhver, som fra det hollandske Kompagni gik i fremmed Tjeneste, kom hollandske Skippere dog i Mængde til Kjøbenhavn, hvor de sikrede sig mod alle videre Følger ved at tage Borgherskab. Med overordentlig Spænding og Interesse fulgtes Skibenes Fart herhjemme; Bording noterer den omhyggeligt i sin »Danske Mercurius«, Bircherod optegner Tiden for deres Afgang og Hjemkomst, hvoraf man ser, at Ud- og Hjemreisen under heldige Forhold kunde besørges paa 19 Maaneder, men at den ogsaa undertiden tog tre samfulde Aar. Trods uundgaaelige Uheld, Strandinger og en Skibsbrand, dreves Handelen med Fordel, dog neppe før efter 1688; Bircherod bemærker ikke sjældent om Skibene, at de kom hjem »med en meget rig og beholden Ladning til stor Lykke for Kompagniets Interessenter«, og den svenske Gesandt véd ligeledes en hel Del at fortælle herom. Saaledes skriver han i 1696: »Dette Kompagni er overordentlig heldigt, eftersom det hvert Aar faar saadanne rigtladede Skibe hjem; dog have Participanterne ifjor ikke faaet større Udbytte end 6 pCt., hvortil Grunden er, at de sex Direktører have optaget deres Løn forud, tilligemed hvad de havde tilgode fra forrige Aar, ialt 24000 Rdlr.« To Aar efter lyder hans Beretning ligesaa gunstig; han fremhæver, at Kompagniet under hele Krigen har faaet sine Skibe uantastet hjem, hvilket maa kaldes en stor Lykke.

Hvad Handelen paa Østersøen angaar, var den neppe af videre Betydning, om den end voxede henimod Aarhundredets Slutning, og der i 1694 dannede sig et Selskab, som vilde handle, paa Rusland. Derimod dreves der en livlig Handel paa Frankrig under dette Lands Krig med England, de forenede nederlandske Provindser, Keiseren, det tyske Rige og Spanien, og da England udstedte Forbud mod denne Handel og greb til voldelige Forholdsregler for at sætte sin Villie igjennem, afsluttede Danmark og Sverig i 1691 et væbnet Neutra-

litetsforbund, eller som det kaldtes en »Traktat til Navigationens og Kommerciens Sikkerhed«. Søen vrimlede af Kapere, og Handelsskibene maatte ledsages af Krigsskibe; mange bade danske og svenske Skibe bleve opbragte, hvorfor den danske Regjering tog Repressalier ved at beslaglægge hollandske Skibe i Sundet; det kom undertiden til blodige Sammenstød paa Havet, men det lykkedes i det Hele de to nordiske Magter at sætte deres Fordringer igjennem og drage den Fordel af deres neutrale Stilling, som efter Omstændighederne var mulig. Det var ikke sjældent hele Flaader af Koffardifartøier, som afsendtes; saaledes melder den engelske Gesandtskabssekretair i Kjøbenhavn sin Regjering i Mai 1691, at 70 svenske og danske Kjøbmandsskibe samledes ved Norge for at afgaa til Frankrig og udtaler et Haab om, at den engelske Flaade maa støde paa dem, da en betydelig Del er ladet med Kontrabande eller idetmindste med Varer, der ere ligesaa nyttige i Krigstid som Kontrabande, hvorved der sandsynligvis tænkes paa Korn, Tømmer, Tjære, Jern o. d.

Skibsfarten, som i de første ti Aar efter Beleiringen havde været yderst ringe, fulgte Handelens Udvikling. I 1678 talte Kjøbenhavns Handelsflaade 116 Fartøier med tilsammen 2600 Læsters Drægtighed, hvortil sandsynligvis kom 22 Defensionsskibe og endel Skibe tilhørende Handelskompagnierne. Efter 1690 maa dette Tal være blevet forøget betydeligt, thi skjøndt man ikke har nogen Opgjørelse af Handelsflaaden, viser Skippernes Forøgelse fra 11 i 1689 til 285 i 1695 den overordentlige Fremgang. Halvdelen af disse Folk vare Hollændere og Tydskere, Resten Danske. I samme Tidsrum tog 97 Personer Borgerskab som Grosserere (»Kjøbmænd«, »Negotianter« eller »Handelsmænd«) og mange af disse vare ogsaa Udlændinge, Franskmænd, Hollændere og Tydskere. De største Skibsrhedere og Kjøbmænd vare Nikolai Jansen Arf, Vigant Mickelbecker, Jakob Peltzen, Abraham Lehn, Vilhelm Edinger, Hans Nansen den Yngre, Peter Hansen, Jochum Würger, Lyder Stiefken, P. Wieland, Ditmar Bøfke, Gouge-

on, Valleau og mange Andre, hvortil kom et betydeligt Antal fornemme Folk og Borgere, som anbragte deres Formue i Skibsparter eller paa anden Maade deltog i Handelsforetagender. Nikolai Jansen Arf, der var Assessor i Kommercekollegiet og eiede mange Grunde paa Christianshavn, havde ikke blot gjort sig fortjent af Søfarten, Saltkompagniet og det ostindiske Kompagni, men ogsaa af Silkemanufakturerne. I 1698 afseilede han tilligemed sin Søn med sit store veludrustede Skib »Kjøbenhavns Vaaben«, men led Skibbrud under Stavanger i en heftig Storm og druknede. Vigant Mickelbecker, som tillige var Vinhandler, roses for sine Fortjenester af Kjøbenhavns Bebyggelse og Forskjønnelse, og eiede den prægtige Gaard paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal og nuv. Ny Vestergade, som efter ham i lange Tider bar Navnet Vigantsgade. Ved hans Død i 1692 gik Gaarden over i hans Svigersøn, Grosserer Wilhelm Edingers Besiddelse. Abraham Lehn var ligeledes først Vinhandler og blev senere en af Direktøjerne for det ostindiske Kompagni, Forstander og »Ældste« ved St. Petri Kirke og en af Stadens 32 Mænd. Han efterlod sig en meget betydelig Formue og var Fader til Abraham Lehn den Yngre, hvis Navn er blevet sat i Forbindelse med Tordenskjolds, og som blev Stamfader til tvende adelige Slægter her i Danmark. Endelig var Hans Nansen den Yngre, Præsident i Kjøbenhavn fra 1688 til sin Død i 1713, en høit anset Mand. Hans Datter Cathrine blev i November 1670 gift med Griffenfeld, men døde allerede to Aar efter.

Det almindelige Indtryk, man faar af Kjøbenhavns Handel paa Christian den Femtes Tid, er, at den var høist ubetydelig indtil 1690, men da tog et pludseligt Opsving, som dog ingenlunde var tilstrækkeligt til at neutralisere eller afhjælpe den mangeaarige økonomiske Tilbagegang. I 1680 skriver en fransk Diplomat, at Alting i Kjøbenhavn er dobbelt saa dyrt som i Paris, hvilket kommer af, at de Varer, som bruges, maa føres til Byen ad Søveien, og da Skibene ikke kunne faa Noget til Retourladning, er Fragten overordentlig høi. Et andet Sted

hedder det: »Aarsagen til, at her er saa faa rige Kjøbmænd, er, at Fremmede ikke vove at nedsætte sig her paa Grund af de overdrevne Skatter, som her paalægges Folk, der anses for rige, og de Indfødte berige sig ikke, fordi de ere ligegyldige, elske Magelighed og alligevel føre et stort Hus. Næsten Alle holde Vogn og have et rigtbesat Bord, hvilket koster overordentligt, da Alting er meget dyrere end i Paris.« I 1682 rapporterer en svensk Afsending, at Landets Tilstand er saa ynkelig og fattig, at Præsterne uden Undseelse bede til Gud i Kirkerne om at bevare det fra total Undergang, og endnu i 1692 hedder det i en Magistratsbetænkning: »Handelen bestaar alene i det, som indføres og konsumeres her, thi kun Lidet eller Intet kan udføres undtagen en ringe Del Vin og Salt, som dog ikke er Landsens Frugt, hvorimod Rug og Byg, der i tidligere Tider bragte Penge ind i Landet og gav Handel og Næring, er nu paa Grund af Landmandens slette Tilstand og Uformuenhed til at holde Kvæg og dyrke Jorden, ikke af den Godhed eller den Overflodighed, at de kan søges eller sælges. Vel har den franske Handel i nogle faa Aar havt nogen Anseelse, men paa Grund af den ulovlige Opbringelse og anden Mishandling af Skibene, som idelig sker af engelske og hollandske Kapere, bliver den ogsaa snart til Intet, eftersom Enhver gruer for at vove sine Midler med saa stor Hazard og Perikel, og desuden kun ganske faa af Borgerskabet formaar at drive den Handel. De indførte Varer ere belagte med Told og Konsumption, og der holdes saa skarpt Tilsyn, saa en ringe Forseelse bliver haardt mulkteret, og den Negotierende, som dog er Kongens Under-saat, faar saa liden Fortjeneste, at han næppe kan vinde det, han kan betale Skatter og Paalæg af.« Denne Fremstilling synes ikke overdreven, da det samtidig fremgaar af Kilderne, at Falleternes Antal var overordentlig betydeligt, at det var ganske almindeligt, at Kjøbmænd rømte fra Byen, naar de ikke kunde opfylde deres Forpligtelser, eller at de erhvervede »Moratorier«, det vil sige: kongelige Beskyttelsesbreve, som i nogle Aar sikrede dem for Tiltale af deres Kreditorer.

Af de 32 Mænds Forhandlingsprotokol ses, at Handelsstanden saavel som det øvrige Borgerskab navnlig klagede over Skatternes Høide og Mængde, Konsumtionen og den dermed forbundne trykkende Inquisition, indkvarteringen samt Tolden. Byrderne vare i Virkeligheden ogsaa overvældende. Bestemmelsen i Kjøbenhavns Privilegier af 1661 om fuldkommen Frihed for Statsskatter blev ikke overholdt i Frederik den Tredies Tid, end sige i Christian den Femtes, og de talrige Klager, Suppliker og Andragender, der fremkom, førte ikke til Lettelser af Betydning, fordi Staten, der var dybt forgjældet og ovenikjøbet under de spændte politiske Forhold maatte staa rustet til Tænderne, stadig blev tvungen til nye Paalæg for nogenlunde at blive Herre over de finantsielle Vanskeligheder. Under Krigen i 1675-79 blev der i Kjøbenhavn ligesom i de øvrige Dele af Riget udskrevet alle Slags haarde Skatter, og Byen maatte ikke blot udrede et stort Krigsstyr, men havde samtidig en betydelig Indkvartering af Tropper. Efter Freden blev Indkvarteringen ingenlunde formindsket, thi Kongen gav som Paaskud, at han vilde forskaane det kjære og tro Borgerskab for den hidtil havte Besværing med Vagter og deslige, hvilket kun kunde ske ved at lægge en Styrke i fast Garnison. Garnisonens Størrelse angives i 1689 til 5400 Mand. Samtidig fulgte Skatterne Slag i Slag. I 1671 paalagdes der Skat af hvert Ildsted i Byen, mærkværdigvis ogsaa af Bygninger som Magaziner, Kornhuse og Pakhuse, hvori der intet Ildsted fandtes; i 1678 en Kop-, Kvæg- og Rentepengeskate, som fornyedes i Aarene 1682-87 og atter i 1692. Man fandt efterhaanden flere og flere Skatteobjekter; saaledes indførtes i 1680 en Karosseskate, 40 Rdlr. af hver Karosse i Staden, i 1688 en Defensionsskat, i 1691 en Fortifikationsskat, om hvilken den engelske Gesandtskabssekretair ondskaabsfuldt bemærker, at den formentlig »er beregnet til at betale Kongens Gjæld med«, o.s.v. Særlig byrdefuld var Konsumtionen, der vedtoges paa den mindeværdige Rigsdag i 1660, men iøvrigt var bleven udvidet ved en Forordning af 1ste Februar 1672.

I Portene betaltes denne Skat af Fødevarer og andre Nødvendighedsartikler, der tilførtes; Møllere, Bryggere og Brændevinsbrændere maatte udrede Konsumptionsafgift af deres Forbrug, Slagterne af hvert Kreatur, de slagtede, Skomagerne af hvert Stykke Fodtøi, de forfærdigede, Vognmænd af hver Mil, de kjørte udenfor Byens Porte. Af Heste, Køer, Svin og Faar gaves der Græspenge, enhver Husbond betalte Skat af sit Tyende eller af sine Svende, ja, hvert Par, der holdt Bryllup, maatte betale Kopulationspenge. Taxterne bleve i November 1672 forhøiede, og i 1688 blev Vin, Salt og Tobak, der hidtil havde været fritaget for Konsumption, ogsaa belagt med denne Afgift. En stor Mængde slet lønnede Embedsmænd: Konsumptionsforvaltere, Kontrolleurer, Skrivere og Visitere-re havde Opsigt med Skattens rette Betaling, og disse Folk vare meget tilgængelige for al Slags Bestikkelse og gjorde sig al Slags ulovlig Fordel. Da Konsumptionens Forhøielse forestod, indkom de 32 Mænd med et Andragende paa Borgerskabets Vegne om at maatte blive forskaanede for denne skrækkelige Forandring, der har vakt »slig Bestyrtning, at snart ikke vides, hvor de Middel skal bringes tilveie, ved hvilke slige Udgifter kan svares«, men dette frugtede ligesaa lidt, som naar enkelte Korporationer rentud nægtede at betale. Ved Hjælp af Udpantning og »vedbørlig Straf« kom Regjeringen til Maalet, men den blev ikkedestomindre besveget for store Summer, naar Konsumptionen da ikke var bortforpagtet, i hvilket Tilfælde Besvigelserne gik ud over Forpagteren. Møllerkuskene bleve særlig ofte grebne i at føre Korn til Møllerne, af hvilket Afgiften ikke var betalt, eller i at benytte den samme Seddel til flere Læs, hvorfor man i Gjentagelsestilfælde truede med at udtage dem til Soldater. For at omgaa denne Vanskelighed benyttede Møllerne da Soldater som Kuske, indtil dette blev strengt forbudt i 1689 under en Bøde af 10 Rdlr. og Heste og Vogns Fortabelse til Konsumptionsbetjentene. Et enkelt Laug, nemlig Bryggerne, betalte en rund Sum af 68,000 Rdlr. om Aaret og fik da Lov til at beholde deres Hestemøller, som de

for Konsumptionens Skyld i lange Tider ikke havde maattet benytte. En eiendommelig Beskatningsform var de Tvangs-
 laan, som Kommunen eller velstaaende Borgere maatte yde »fri-
 villigt«. Professor Holm anfører de nærmere Omstændigheder
 ved et saadant Laan af 1694. En Regjeringskommission afgav
 udenvidere et Skjøn over en Mængde formentlig velstaaende
 Mænds Laaneevne, og i Henhold til denne Taxation tilskre-
 ves der dem, at Kongen »ventede«, at de i Løbet af tre Aar
 idetmindste vilde yde den Sum, de vare ansatte for. Der vilde
 blive givet dem 5 pCt. Rente, og Kapitalen vilde »ufeilbarlig«
 blive tilbagebetalt den 11te Juni 1697. At dette ikke skete,
 behøver neppe at anføres. I Kjøbenhavn blev det Magistrats
 Opgave at klemme disse Summer ud af de Paagældende, og
 det tilføies betegnende nok, at »ifald, som dog ei formodes,
 der skulde findes Nogle, som sig derfra skulde emancipere,
 eller udi en eller anden Maade gjøre nogen Diffikultet«, skul-
 de det betydes dem, at de derved vilde »give Hs. Majestæt
 Anledning til at tvivle om deres Velvillighed og ei videre be-
 holde den naadige Opinion, som Hs. Majestæt hidtil havde
 havt om deres Nidkjærhed.« Lignende Opfordringer rettedes
 mange Gange til de kjøbenhavnske Laug, og selv om der er en
 hel Del Overdrivelse i en fransk Gesandts Fremstilling af dis-
 se Forhold, er det dog ikke ganske urigtigt, naar han skriver:
 »Kongen af Danmark paalægger Skatter efter eget Tykke uden
 nogensomhelst Indskrænkning paa alle sine Undersaatters Jor-
 der, Huse og Gods. Adelsmændene ere ikke blot beskattede,
 men maa ogsaa indestaa for deres Bønders Skatter. I overor-
 dentlige Tilfælde overgaar endogsaa Skatten Eiendommens
 Værdi, og naar Eieren da vil opgive sin Eiendom, bliver dette
 ikke modtaget. Slige overordentlige Paalæg gjøres dog kun i
 den yderste Nød, men selv de almindelige Paalæg beløbe sig
 idetmindste til tre Fjerdedele af Indtægternes Beløb. Naar No-
 gen har beriget sig ved Sparsomhed eller ved Handelen, lader
 Kongen ofte laane hos ham Halvdelen af hans Formue eller
 undertiden det Hele, og som Betaling for de laante Summer

gives Krongods, der er udpint og betyngt med Skatter. Naar Kongen hædrer Nogen med Baron- eller Grevetitelen, sender han efter 8 Dages Forløb Bud til ham for at forlange et Laan af 10-12,000 Rdlr. Ingen vover derfor at synes rig, og kun Faa ere det ogsaa i Virkeligheden. Paa Landet er der ingen Rigdom, og Kjøbenhavn har for en Søstad, omgiven af et godt Land, meget ringe Handel.«

De ihærdige Forsøg, der vedblivende gjordes paa at ophjælpe Industrien slog i det Hele feil, og paaførte tillige Landet ikke ubetydelige Tab. Tiden var ikke moden til Fabrikvirksomhed, der manglede tilstrækkelig Kapital, Sagen blev greben galt an, idet man særlig fremmede Fabrikationsgrene, som ikke passede til Forholdene, og Følgen blev, at de fleste Fabriker førte en hensygnende Tilværelse og istedetfor at gavne skadede Handelsstanden, saaledes at denne efter en svensk Gesandts Udsagn i 1688 var yderst tilfreds med, at de med saa store Omkostninger iværksatte Manufakturer ikke kunde bestaa. Regjeringen, der var sig bevidst, at der manglede fornøden Sagkundskab og Dygtighed hos de Indfødte, gjorde Alt for at drage Udlændinge til Landet, men uden synderligt Held. I 1671 blev der tilbudt Fremmede betydelige Friheder, hvis de vilde tage Borgerskab som Handlende eller Fabrikanter, men ni Aar efter siges det rentud i en kongelig Forordning, at »ihvorvel vi siden vores Regjerings Tiltrædelse har allernaadigst havt sær Omsorg for, hvorledes Manufakturer i vore Riger og Lande kunde indføres, tiltage og florere, ikke desmindre fornemme vi, at samme vores velmenende Forsæt formedelst indfaldende Krig ikke saa fuldkommen har kunnet naa sit Maal, som man vel havde ønsket.« Kongen tilbyder derfor atter Enhver, indfødt eller fremmed, af hvad Stand han være kan, særlige Privilegier, hvis han vil oprette et eller andet ikke forhen kjendt Manufaktur. Der manglede sikkert ikke Lysthavende eller Projektmagere, men hvad de udrettede, var overmaade Lidt.

Den største Fabrikvirksomhed i Kjøbenhavn var Klæde-

manufakturet i Børnehuset paa Christianshavn. Det kunde i 1669 forsyne Garnisonen her i Byen og i Helsingør med Uniformer til 2,500 Mand, men skjøndt Kvantiteten saaledes var betydelig, synes Kvaliteten at have været des ringere. I 1676 var man kommen saa vidt, at flere af Direkturerne mente, at det Heldigste for Anstalten vilde være at afskaffe hele Fabriksvirksomheden, men man kom dog igjen paa andre Tanker, da »det ikke vilde være forsvarligt overfor Gud og Kongen saa plat at ophæve saadant christeligt Værk.« Ved at reducere Spisereglementet, nedsætte Lønningerne og i det Hele indføre en fornuftigere Økonomi lykkedes det ogsaa Forstanderne Titus Bülche og Johan Jürgen at forbedre Tilstanden saaledes, at Forretningen endog gav et ringe Overskud. Dette sattes dog atter overstyr af Etienne de la Fosse, som fra 1695 stod i Spidsen for Børnehuset, og henimod Aarhundredets Udgang, da en ny Direktion var bleven beskikket, viste det sig, at Anstalten manglede 4000 Rdlr. om Aaret i sikre Indtægter, hvorfor den fik en Afgift af alle Auktioner bevilget.

Børnehuset havde iøvrigt i 1671 faaet en Konkurrent, fordi det ikke kunde tilfredsstille Forbruget, men dette nye »Vantmageri« havde ingen Fremgang. Derimod fik en lybsk Fabrikant Christian Werner i 1683 Privilegium paa at oprette et Uldmanufaktur i Kvæsthuset i Rigensgade, i det saakaldte Guldhus. Werner blev stærkt protegeret, thi Kongen lod Bygningerne udvide og indrette paa egen Bekostning med »et fuldkomment Farveri, Kalandermølle og andet, som dertil kunde være fornøden«, og da dette var sket, skjænkede han Werner og Medinteressenter Husene, Pladsen og Boligerne uden noget Vederlag til evig Eiendom, saalænge Uldmanufakturet holdtes vedlige. En engelsk Chargé d'Affaires oplyser i en Indberetning til sin Regjering, at Fabriken oprindelig var indrettet paa at fremstille grovt Klæde til Hærens Forsyning, men at den senere gav sig til at fabrikere fint Klæde, hvilket i den Grad vandt Kongens Bifald, at han forbød sine Underaatte, baade civile og militaire, at vise sig ved Hoffet i andet

Klæde end det hjemmefabrikerede, ligesom de Handlende fik Befaling til hurtigst muligt at udsælge, hvad de havde i Behold af fremmede Klæde varer. Fabriken bestod indtil vore Dage som det militaire Klædemanufaktur i Rigensgade.

Et Silkemanufaktur, som indrettedes omtrent paa samme Tid i Guldhuset for kongelig Regning, havde derimod af let forstaaelige Grunde afgjørende Uheld med sig, skjøndt der blev truffet overordentlige Tvangsforholdsregler for at holde det oppe. I 1680 forbødes det saaledes at indføre Fløil, Silke og Gyldenstykke fra Udlandet; det følgende Aar udstedtes Forbud mod at forhandle andre Silkevarer end dem, der vare fabrikerede her; Ingen, hverken Hoffolk, Standspersoner eller Borgere, maatte derhos bære fremmede Silkestoffer under en Bøde af 200 Rdlr. til Angiveren og ligesaa meget til Christianshavns Kirke, ja man gik saa vidt, at en ældre Luxusforordning, ifølge hvilken kun visse Rangspersoner maatte klæde sig i Silke, blev ophævet. Fabriken kunde trods Alt dette dog ikke bestaa; i 1682 blev Kræmmerlauget saagodtsom tvunget til at tilskyde 8000 Rdlr., hvorved nogle Kræmmere fik Sæde i Direktionen, men heller ikke de formaaede at hidføre en Forandring til det Bedre. Det viste sig nemlig umuligt at opretholde Forbudet mod Indførsel af fremmede Silkevarer trods alle Bøder, Straffe og Konfiskationer; Manufakturet gik bestandigt tilbage, indtil det i 1690 standsede helt. Nogle Silkevævere fortsatte vel Industrien for egen Regning, begunstigede med store Privilegier, som Toldfrihed for Indførsel af Raaprodukter, Ret til at sælge deres Varer i Alenvis, altsaa til at gaa Kræmmerne i Næringen, og lignende Fordele, men Silkevæverlauget, der oprettedes den 20de December 1690, efter at Manufakturet var gaaet i Stykker, vedblev at føre en hensygnende Tilværelse, indtil man langt om længe indsaa, at hele denne Fabriksvirksomhed var unaturlig og haabløs.

Af mindre Textilfabriker, som i dette Tidsrum oprettedes i Kjøbenhavn, men hvoraf dog ingen fik større Betydning, kan nævnes et Kniplingsmanufaktur, et Guld- og Sølvmanufaktur

i.e.: en Fabrik for Guld- og Sølvtrækkerarbeide til skrammere-rede og baldyrede Klæder, en Korduanfabrik, et Damaskvæveri, et Luntespinderi, samt en Fabrik for hvad vi nutildags kalde Trikotage: Kamisoler eller Nattrøier, Strømper og deslige.

Det foran omtalte af Herman Jæger i 1660 indrettede Sæbesyderi i Strandgade paa Christianshavn, hvis Produkt af Samtiden karakteriseres som »stinkende og 40 pCt. dyrere end god udenlandsk Sæbe«, synes at være standset efter Eierens Død i 1670, og kom først igang nogle Aar efter, da det erhvervedes af Andreas Pompe. Derefter var det en Tid i Ulrich Frederik Gyldenløves Besiddelse, og gik fra ham over paa forskellige andre Hænder. Kjøbenhavn fik et særligt »Sæbeværk« i 1674, da et Interessentskab, bestaaende af Hans Nielsen, Jakob Nielsen og Lorenz Kreyer anlagde et saadant i Magstræde, hvorfra der havdes Afløb til Kanalen om Slotsholmen. De to Syderiers Privilegier vare enslydende, og begge havde de Vind-Oliemøller paa de nye Bolværker om Christianshavn, henholdsvis i Sophie- og Enhjørnings Bastion, omgivne af nette Smaahaver med Lysthuse. I Februar 1682 udstedtes en trykt Forordning, hvori det fastsattes, at der i de kommende ti Aar kun maatte existere de to nævnte Sæbesyderier i Staden, og at fremmed Sæbe ikke maatte indføres i Danmark og Norge. Syderierne skulde være forpligtede til at indrette deres Bygninger, saaledes at de vare »forvarede« mod Ildebrand; Olie og Tran maatte de ikke indføre fra fremmede Steder, men skulde selv »slaa« den i deres Møller. Det Hør- og Hampefrø, som produceredes her i Landet, skulde de, naar det blev dem tilbudt, købe for en af Kommercekollegiet fastsat Taxt; hvad de ellers havde behov, kunde de indføre toldfrit. De færdige Varer solgtes efter Taxt, og en af Magistraten beskikket Kormester undersøgte Sæbetønderne og Fjerdingserne, før de sloges til, og stemplede dem derefter med »det danske Tegn«, det vil sige: de tre Løver.

Befolkningens stigende Forbrug af Tobak viser sig ved den betydelige Mængde Tobaksspinderier, der oprettedes. Det ældste af disse fra 1665, der havde Eneret paa ti Aar, maa

være ophørt i Frederik den Tredies Tid, thi allerede i 1670 fik en Kornet i Livgarden og to Hollændere Privilegier paa et Tobaksspinderi. I de følgende Aar tilstedes der et stort Antal Personer, hvoriblandt ikke faa tydske Jøder, lignende Friheder som Tobaksspindere og Tobakshandlere, saaledes at Byen maa have været rigelig forsynet. I sit »Itinerarium« opregner Holger Jakobæus »Adskilligt, som enhver By er berømt af«, og nævner for Kjøbenhavns Vedkommende ved Siden af Tøihuset, Havnen og Rundetaarn: Gert Sukkerbagers Snustobak, hvormed der raabes paa Gaderne i Hamborg. Ogsaa Pontoppidan priser i 1724 Kjøbenhavns Snustobak i sin Memoria Hafniæ. De Forsøg, der samtidig gjordes paa at skabe en Kridtpibefabrikation mislykkedes derimod, da Varerne vare saa maadelige, at Tobakspibemagerne ikke kunde tænke paa at konkurrere med de indførte hollandske Piber. Samme Uheld fulgte et Krystalmanufaktur, som i 1688 indrettedes paa Christianshavn af Andreas Lewenstein, og som ikke blot fik 20 Aars Eneret og adskillige andre Begunstigelser, men tillige støttedes med Penge af Stormænd som U. F. Gyldenløve, Reventlow og Andre. Der fabrikeredes baade Krystalglas, Speilglas og Vindusglas her, som det synes med smukke Resultater, men Værket vilde alligevel ikke gaa, fordi Privilegierne ikke bleve opretholdte, og man havde Vanskelighed ved at skaffe Brændsel, da den svenske Regjering forbød al Udførsel heraf fra Skaane, Halland og Bleking. Tilsidst blev Forholdene saa brogede, at Entreprenøren gav enhver af Interessenterne hans Penge tilbage og gik i det brandenborgske Hofs Tjeneste.

Af nye industrielle Anlæg kan endvidere nævnes forskellige Farverier, et Par Limsyderier paa nuv. Nørre- og Østerbro, en Kortfabrik, og et Saltværk, der anlagdes af Organisten ved S. Peders Kirke, Johan Petersen Botzen. Han fik Eneret paa en i Holland »nylig opfundet Invention og Videnskab: sødt eller fersk Vand i Mængde af salt Havvand at gjøre, saavel som og af salt Havvand at gjøre god stærk Lage, bekvem til at gjøre godt hvidt Salt af", men det er neppe sandsynligt, at

han har spundet Silke ved denne Forretning. Mærkværdigvis havde Kjøbenhavn paa dette Tidspunkt intet Teglværk mere, thi det gamle, der laa paa Nørrebro i Egnen om nuværende Blaagaardsgade, blev ødelagt under Beleiringen, og efter Fredsslutningen fik Christoffer Gabel hele Strækningen mellem nuværende Nørrebrogade og Ladegaardsaaen i Fæste af Magistraten. I Ny Hollænderby (den senere Frederiksberg By) fandtes der vel et Par Teglværker, som tilhørte Raadstuskriver Arent Berntsen, Forfatter til "Danmarks og Norges frugtbar Herlighed«, men de Mursten, som leveredes herfra, vare uden Tvivl alt Andet end tilfredsstillende, hvorfor man maatte indføre Sten fra Holland. Mølleindustrien dreves udenfor Portene og paa Volden, hvis Bastioner fordetmeste kronedes af Veirmøller; desuden fandtes der mange private Hestemøller omkring i Byen, særlig i Bryggergaardene. I 1690 nedlagdes disse dog alle for at hindre Underslæb ved Konsumtionen, og som et Slags Erstatning herfor indrettede Konsumptionsforvalter Edvard Kruse senere med kongelig Tilladelse og store Begunstigelser 6 Hestemøller paa nuværende S. Annaplads. Bryggerlauget var meget misfornøiet med denne Ordning, som skadede dets Virksomhed; i en Betænkning af 1680 skriver saaledes de 32 Mænd, at »Befalingen om Hestemøllers Afskaffelse i alle Bryggergaarde gjør de Fleste mistrøstige til at gjøre og give det, som de hidtil i Beleirings-, Krigs- og Feidetider, ja udi Ildsvaade gjort og givet har, da dette Laug i Krigen kom Flaaden til Hjælp, hvilket vilde have været umuligt i saadan Hast at tilveiebringe, hvis de ikke selv havde haft Hestemøller.« Denne Forestilling frugtede dog Intet; først i 1690, da Bryggerlauget gik ind paa at betale sin Maltafgift med en rund Sum af 68,000 Rdlr. om Aaret, fik det som foran anført igjen Lov til at benytte sine Hestemøller.

Børsen, som i en lang Aarrække havde været i privat Eie og sandsynligvis kun var bleven benyttet som Oplagssted for Varer, henlaa ved Christian den Femtes Thronbestigelse i en ynkelig Tilstand. Den prægtige Bygning var tildels omgivet

af lave Fjæleboder, Skure og Hestestalde og vistnok i høi Grad forfalden. I 1669 erhvervede Kongen Bygningen tilbage for »Negotiens Nytte og Gavn«, og Christian den Femte besluttede, at den efter sin oprindelige Bestemmelse skulde indrettes til Varebørs. I 1671 fik Kommercekollegiet sine Kontorer her; de stygge Omgivelser bleve tildels, skjøndt paa ingen Maade helt fjernede, og ved forskellige Paabud søgte man at faa Byens Kræmmere til atter at leie Boder her. I Begyndelsen havde man dog intet Held med sig, thi Kræmmerne foretrak at blive i deres gamle Boder i Byen og betale en aarlig Afgift af 4 Rdlr., saaledes at Kommercekollegiet i 1680 erklærer, at »det ikke uden Fortræd kan anse den herlige Bygning Børsen, som nu med tomme Tønder og Snedkerverer istedetfor Kramvarer er forfyldt«. Kongen lovede derfor de Handlende, som vilde antage Boder paa Børsen inden en given Tid og selv lade dem tilbørligen reparere, et halvt Aars Frihed for Leie; de Kræmmere, der havde Udsalg i leiede Boder i Staden, skulde derimod nu betale 12 Rdlr. om Aaret til Børsens Vedligeholdelse. I 1683 fik samtlige Kræmmere Befaling til at bringe deres fremmede Silkestoffer op paa Børsen, saaledes at man alene her kunde købe udenlandske Silkevarer, og lidt efter lidt forbedredes Tilstanden saaledes, at man i 1695 havde Midler til, at Bygningen kunde underkastes en Hovedreparation. Børsens Taarn, Tag, Render, Lofter, Kviste og Mure bleve istandsatte, Stenhuggerarbeidet om Vinduer og Døre blev udbedret, en ny Trappe opført for den østre Ende, og hele Bygningen udvendig anstrøgen med Oliefarve to Gange. Børsordonnantsen af 1692 viser, at Kjøbmændene havde deres Forsamlingsaal her, at Børstiden begyndte med Klokkringning Kl. 11, hvorpaa Børstjerne oplæste officielle Meddelelser om Handel og Skibsfart, Skibs- og Varelist m. m. Ingen Handel maatte afsluttes her uden en Mægler's Mellemkomst, men naar den var indført i hans Bog, stod den ved Magt. Skjældsord eller Slagsmaal mellem Kjøbmænd paa Børsen straffedes med Bøder, som skulde anvendes til Reparation af Forsamlingspladsen.

Større Betydning for Handelens Fremme end Børsens Erhvervelse havde dog Havnens Udvidelse og Forbedring, hvorpaa der arbejdedes ivrigt. Tilstanden i den gamle Havn, det vil sige: i Kanalerne om Slotsholmen, var alt Andet end tilfredsstillende; i 1674 siges det saaledes, at kun Smaafartøier, Skuder og Pramme kunne naa op til Veierhuset og »det endda besværligt nok undertiden, særdeles ved lavt Vande«, hvorfor Brændeskuderne søgte til Nyhavn til stort Besvær for Indbyggerne, der boede høiere oppe i Byen. Der klages derhos over, at Kanalerne vare saa opfyldte med Skarn og Dynd, at de udsendte en ond Stank, som let kunde afstedkomme Sygdomme. Grunden til disse Ulemper var simpelthen, at talrige Rendestene havde Udløb i Kanalerne, at underjordiske Kloakledninger førte sammesteds hen fra Husene ved Stranden, at Skibene i Smug for Nemheds Skyld udkastede deres Ballast her, og endelig at Sandbaadene hensynsløst lossede deres Indhold overalt i Havnen og ikke tog det saa nøie, om det gik udenbords. Man faar et tydeligt Indtryk af den Skade, der paaførtes Havnen ved Sandtilførslen, naar man ser, at det ved en kongelig Forordning af 1680 rentud forbødes at indføre hvidt Sand, baade Strøsand og Skuresand. I Husholdningerne kunde man imidlertid ikke undvære denne Nødvendighedsartikel, og neppe et Aar efter tillodes det derfor atter at indføre Sand, men kun gjennem Portene. Nu klagede Prammændene saa høirøstet over Indpas i deres Næring, at Kongen tilsidst gav efter for deres Forestillinger og gav Tilladelse til Indførsel af Sand i Pramme og Baade, saaledes at man igjen var lige nær. Ulemperne vare dog saa store, at der i 1691 nedsattes en Kommission for at tage Spørgsmaalet under fornyet Overvejelse, og paa dennes Indstilling indrettedes der en Sandkiste ved Frederiksholmskanal i Bugten ligeoverfor Trompetergangen (en lang smal Gyde paa Slotsholmen), altsaa paa samme Sted, hvor Sandkisten var indtil for faa Aar siden.

Ved Siden af disse og lignende forebyggende Forholdsregler mod Havnens Forurening toges der kraftigt fat paa dens

Rensning. I 1674 arbejdedes der med Muddermaskine i Kanalerne, men først efter 1680, da det bestemtes, at Udgifterne skulde dækkes af Portpengene, havde disse Arbejder kjendelig Fremgang. Samtidig udbedredes og istandsattes Bolværkerne; der opførtes Pæle og Duc d'Alber til Fortøining af Skibe og udvistes en Plads til Udkastning af Ballast. Endelig blev der i 1692 stiftet en Kanaldirektion, bestaaende af Ole Rømer, Politimester Claus Rasch, Raadmand Morten Nielsen og Barthold Stuve, som fortsatte det paabegyndte Værk, medens Pengemidlerne skaffedes tilveie ved en overordentlig Havneskat af 2½ pCt. paa alle Huse og Eiendomme i Kjøbenhavn og Christianshavn efter Grundtaxten.

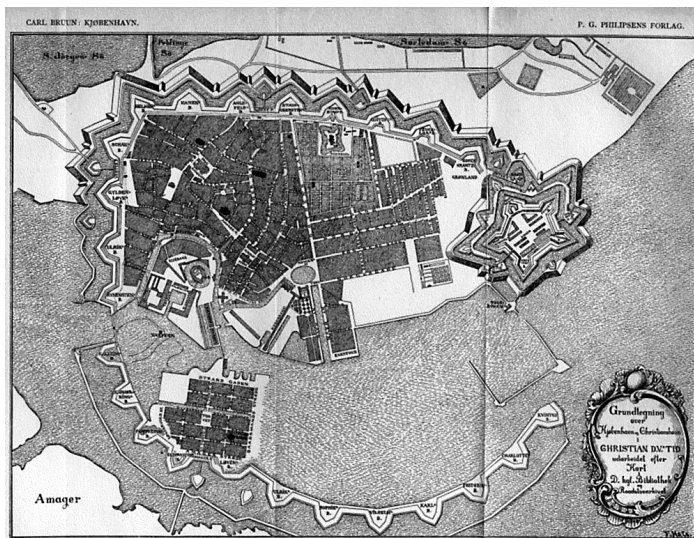
Kanalen om Slotsholmen havde som bekjendt tidligere udmundet i Kalleboderne ved Løngangen, men da Frederiksholmskvarteret indtoges fra Søen af Frederik den Tredie, blev Stranden mellem de nye Bastioner og Slotsholmen efterhaanden saa opfyldt, at der ikke blot ikke var Gjennemfart for Baade, men ikke engang Udløb til Kalleboderne. Da Vandet i Kanalerne som Følge heraf blev stillestaaende og ildelugtende, lod Frederik III allerede i 1669 Forbindelsen med Kallebostrand gjenoprette, men Vandløbet gennem Frederiksholmskvarteret havde en meget uordentlig Charakter, og Slotsholmen fik af denne Grund en temmelig uregelmæssig Form. Først i 1681 toges der fat paa Reguleringen her, hvorved den nuværende Frederiksholms Kanal fremkom. I Bircherods Dagbøger fortælles, at »det store, hel nyttelige Værk« udførtes af Soldater, der laa i Leir udenfor Vesterport. »Den gamle Havn og iligemaade oprenses - hedder det videre - hvilket giver en stor Stank i Byen, som tør i Fremtiden foraarsage Sygdom. Der findes mange Børn i Mudderet og i Jorden, som ere myrdede og henkastede, for hvilke udædiske Gjæringer er gaaet Bøn i alle Kirker, at Gud vilde aabenbare de Skyldige. Og har Gud allerede rørt Hjertet paa Nogle. En Goldamme til Vigants (i nuværende Prindsens Palais) var i Kirken og hørte Formaning, kom hjem hel bedrøvet imod hendes forrige Lystighed,

gik selv til Bekjendelse, at hun havde paa én Sted nedsat to Børn, blev ført i Forvaring og skal nyde sin Ret.« Omstaaende Kort viser ikke blot den nye Frederiksholms Kanal, men antyder tillige ved de stiplede Linier det ældre bugtede Løb.

Nyhavn eller »Kanalen ved Hs. høie Excellences Gyldenløves Palads« er omtalt foran, derimod ikke de nye Værker om Christianshavn, som fra Løvens Bastion førtes i en stor Bue ud til Kvintus og blev Rammen om den store og fortrinlige Havn, der i saa høi Grad har bidraget til Stadens Opkomst og Væxt. Allerede i 1680 var Vægtergangen om Flaadens Leie bleven indrettet ligeoverfor Christian den Fjerdes Toldbod, som det ses paa Kortet. Den 9de Mai 1685 - meddeler Lauerentzen i Christian den Femtes Dagregister - blev Begyndelsen gjort med at føre Christianshavns Vold igjennem Stranden til Toldboden, hvilket er naaet til Fuldkommenhed med Bastioner og Kurtiner, saa at den hele Havn er bleven bragt ind under Stadens Befæstning. »Dette Værk - tilføier han - overgaar vist langt i Sammenligning de berømte Diger af Alexander den Store for Tyrus, af Prindsen af Parma for Antwerpen og af den franske Kong Ludvig den Trettende for Rochelle.« En hel Del mere nøgternt lyder dog en svensk Gesandtskabsberetning af 1689, hvori det hedder, at det for fire Aar siden anlagte Værk fra Christianshavn til Toldboden endnu ikke er i Defension, men kun rager to, tre Alen op over Jorden, saa at det ikke kan overskylls af Vandet. Omtrent samtidig paabegyndtes Anlægget af Nyholm (den ældste af samtlige Holme), antydet paa Kortet ved en fra Flaadens Leie fremskydende Bastion (det senere Sextus). Stedet var allerede i en Aarrække blevet benyttet af Skibe, som vilde udkaste deres Ballast, hvorfor det var mærket med to høie Pæle med Hænder ovenpaa; senere førtes Natterenovationen sammesteds hen, saa at her maa have været grundt. Nu blev der ydermere sænket et Par ubrugelige Fartøier, og Opfyldningen gik saa rask for sig, at Vagten, der tidligere havde havt Udkig og Logis ombord paa Skibene, allerede i 1685 kunde flyttes i Land. En Del af Skibsbyggeriet for-

Medaille over Kjøbenhavns Havn.

*Grundtegnings af Kbhvn.
fra Chr. V's Tid.*

lagdes til Nyholm, og det første Orlogsskib, som byggedes her, »Danebrog«, løb af Stabelen i 1692. Det er dette Skib, med hvilket Iver Hvitfeldt sprang i Luften i Kjøgebugt den 4de October 1710. Da Voldene og Nyholm vare færdige, blev der slaet en smuk Medaille, paa hvis Revers Toldboden, Kastellet, en Del af Havnen, Flaadens Leie og Nyholm ses. Afbildningen i Luften foroven forestiller den Røgsky og Ildsøile, som viste Israeliterne Vei igiennem Ørkenen.

Christian den Fjerdes Plan til Anlægget af en Dok blev gjenoptagen af hans Sønnesøn, dog sikkert snarere i Orlogsflaadens end i Handelsfartøiernes Interesse. Resultatet blev dog ligesaa uheldigt som før. Paa Gammelholm tæt ved Reberbanens Sydside, altsaa omtrent hvor Tordenskjoldsgade nu udmunder i Havnegade (smlgn. Kortet, hvor Dokken findes angiven), paabegyndtes Udgravningen i April 1681, efterat de fornødne Tegninger, Overslag og Forarbejder vare gjorte af Generalkvartermester Hoffmann og approberede af Kongen. Der arbeidedes ufortrødent til Aarets Udgang og hele det føl-

gende Aar; ved Forpælingen af Dokkens Sider assisterede Ole Rømer, og Alt syntes at være i god Gang, da der i de sidste Dage af November 1682 skete et Gjennembrud, saa at Dokken fyldtes med Vand. Grunden hertil var ikke blot Kilder i Dokkens Bund og Sider, men fornemmelig en mangelfuld Konstruktion af Slusen. I fem Aar henlaa Foretagendet nu i denne Tilstand, indtil Planen gjenoptoges i 1687. Tre Aar efter opgaves imidlertid det Hele; Dæmningen foran Indløbet optoges, og Bassinet blev anvendt som et almindeligt Havnebassin. Man nøiedes med en af Admiral Spaen opfunden Flydedok, som ifølge Christian den Femtes Dagbøger blev færdig den 10de Novbr. 1691.

Mellem Kjøbenhavn og Christianshavn dannede Knippelsbro, eller som den endnu bestandig kaldtes: »Langebros«, længe den eneste Forbindelse. For Enden af den, paa Christianshavnsiden, laa det saakaldte Knippenshus, isoleret ved Siden af Dæmningen, indtil den nuværende Brogade blev anlagt i Slutningen af Aarhundredet. Knippelsbro var i 1671 meget brøstfældig og synes at have lidt meget ved, at Skibene trods alle Forbud havde for Skik at fortøie ved den. I Aarene fra 1684 til 1686 underkastedes Broen en Hovedreparation, der kostede ca. 15,200 Rdlr., og Brovægteren, som forresten kunde have nok at bestille, da han tillige havde Opsyn med Christianshavns Port og Slotspladsens Renligholdelse, fik et nyt alvorligt Tilhold om at sørge for, at Broen ikke beskadigedes af Skibe. Vindebroen stod kun aaben visse Timer af Dagen; dog kunde »Hs. Maj. egne Skibsrums og Farkoster« passere igjennem til enhver Tid. Udgifterne til Vedligeholdelse og Reparationer udrededes snart af Rentekamret, snart af Havne- eller Portpengene; dog maatte Amagerbønderne betale en vis aarlig Afgift baade til denne og til den røde Bro, fordi de hovedsagelig drog Fordel af dem. Den røde Bro var nemlig den lille uanseelige Bro, som førte over Christianshavns Kanal ved Torvet, og som i 1688 var saa skrøbelig, at man ifølge en samtidig Beretning kun med Frygt og Fare kunde kjøre over

den. En ny Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Christianshavn kom istand i 1686, da nuværende Langebro («den nye Bro ved Blaataarn» eller »Kallebobro») anlagdes. Den forbandt Rysenstens- og Kallebo-Bastioner og var udelukkende bestemt for Fodgjængere, da den kun var 5 Alen bred. I Midten havde den en Vindebro over Seilløbet.

Kanalerne om Slotsholmen kunde passeres ad fem forskellige Broer. Den første af disse var Holmens Bro, over hvilken hele Færdselen fra Amager gik, fordi Bønderne ikke maatte benytte Høibro. Denne, der dannede Hovedadgangen til Slotet, ombyggedes i 1694 under en Kommissions Tilsyn. Nybro, ogsaa kaldet Rødebro, som for Enden af Knabrostræde førte over til Slotsholmen og gav Nybrogade Navn, var en Gangbro, hvorimod Stormbroen og Prindsensbro over den nye Frederiksholms Kanal vare bestemte for al Slags Færdsel. Den ældste af de to sidstnævnte Broer er Stormbroen, men da den i 1682 var færdig, befandtes den »saa falskelig muret og forarbeidet, at den hel udygtig er og ganske af Grunden vil optages, fordi Kalken ikke har været ret tilberedt«, hvorfor Murmestrene dømtes til at gjøre den om. Prindsensbro, der laa for Enden af Prindsensgade (eller Ny Kongensgade) blev solidere bygget, men dens Overdel blev ligesaa hurtig brøstfældig som Stormbroens, saa at der i 1695 klages over, at ingen af dem kan passeres af Vogne uden Livsfare, hvilket er saameget mærkeligere, som det kongelige Herskabs Passage daglig falder herover.

En for al Handel og Omsætning overordentlig vigtig Forandring, som iværksattes i Christian den Femtes Tid, var Indførelsen af ny Vægt og Maal ved Forordningen af 1ste Mai 1683. Hidtil havde Maal og Vægt været forskjellig i de forskjellige Landsdele, hvilket selvfølgelig afstedkom utrolig Forvirring. Kommercekollegiet ansaa en Reform for paatrængende nødvendig, og denne udarbejdedes da af Ole Rømer. I Begyndelsen gik man lempeligt tilværks, thi skjøndt det paabødes at antage det af Rømer foreslaaede Maal- og Vægt-system, tilføiedes dog den betegnende Indskrænkning, at det

ikke skulde blive regnet saa nøie, om der manglede Noget i de nye Maal. Et saakaldet »Probe-Contoir« indrettedes, hvor »vores Mathematicus Oluf Rømer skal probere og vidimere al Vægt og Maal, førend det stemples og brændes af de dertil Deputerede«, hvilke for Kjøbenhavns Vedkommende var Magistraten. Sagen havde imidlertid kun ringe Fremgang, Forordningen stødte paa en seig passiv, ja undertiden paa aktiv Modstand som f. Ex. hos Kandestøberne i Kjøbenhavn; allevegne brugtes det gamle Maal og Vægt, hvorfor Politimester Claus Rasch i 1687 fik Befaling til at udsende Fuldmægtige, som skulde ituslaa alle gamle Lodder, Alner og Tønder. Denne radikale Forholdsregel gjorde utvivlsomt god Virkning, men først i 1698 kan det nye System betragtes som i det Væsentlige gennemført, efterat Rømer i otte Aar havde været eneste Inspektør over Vægt og Maal. Originalerne til den nye Vægt og Maal opbevaredes i Kommercekollegiet, men Magistraten i de fem Byer: Kjøbenhavn, Aarhus, Aalborg, Christiania og Bergen skulde have nøiagtige Modeller af dem paa Raadhuset, hvorefter der kunde forfærdiges Maal og Vægt til Brug i det daglige Liv. Kun den kjøbenhavnske Magistrat maatte lade brænde og stemple Vægt over 8 Pund og al Sølvvægt. Det kan her tilføies, at en omfattende Opmaaling af Landeveiene samtidig gennemførtes af Ole Rømer; ved sin Tjener, Niels Paulin, lod han opsætte Milepæle rundt omkring i Danmark, og den første Milepæl paa Strandveien fra Kjøbenhavn til Helsingør er endnu fra hans Tid, hvilket Christian den Femtes Navnechiffer ogsaa udviser.

Som ovenfor berørt, stod det trods disse og andre Forholdsregler sigtende til den store Handels Fremme kun daarligt til med denne, og det Samme gjælder om Smaahandelen. Der klages over, at Bønderne og Landmændene vare saa fattige, at de ikke havde Raad til at gjøre Indkjøb i Byen, Kræmmerne havde kun ringe Omsætning, Bryggerne truedes med Undergang paa Grund af Omgangens Afskaffelse og den store Kredit, de maatte give Øltapperne, Bagerlauget var saa talrigt,

at den ene »sad ovenpaa den anden«, og alle vare de ganske næringsløse, ja selv Slagterne mærkede de knappe Tider, fordi der ikke fortæredes saa meget Kjød. Stor Skade tilføiedes der desuden Byens Næringsdrivende ved det Forprang, som gik isvang udenfor Porten, idet Løsgjængere, fornemmelig Kvindfolk, anfaldt Bøndervognene og afkjøbte dem deres Varer, og inde paa Torvene kunde Borgerne neppe faa Noget at købe, fordi de samme Sælgekjærlinger holdt deres Tyende borte med Skjældsord og Hug. Paa Grund heraf befalede Kongen i 1695, at Alle, som herefter vilde ernære sig ved at løbe om og sælge Høns, Kyllinger og andet »Fugleværk«, vildt og tamt, Frugt o. d., skulde angive sig hos Magistraten og Politimesteren, som da skulde beskikke saa mange, som de mente vare fornødne og give dem et Tegn med Byens Vaaben, hvilket de offentlig til alle Tider skulde bære, syet udenpaa den høire Arm. For Ordenens Opretholdelse paa Torvene skulde Vagten sørge, den besørgedes først af Borgervæbningen, men fra 1681 af Garnisonen, hvorfor der paa flere af Torvene opførtes Vagthuse.

De Handlendes saavelsom Haandværkernes Boutiker vare selvfølgelig spredte over hele Byen, fordetmeste udmærkede ved Skilte; dog bleve enkelte Gader særlig foretrukne af visse Laug. Kræmmerne vare saaledes forstørstedelen samlede i Vimmelskafte, i Stenboderne foran Helligaandskirken samt paa Amagertorv, medens Skomagerne, som ifølge Artiklerne kun maatte sælge fra deres Bopæle, navnlig holdt til i Klosterstræde. Slagterne havde deres Udsalg i Slagterboderne, hvoraf der fra gammel Tid fandtes to ved Bryggernes Laugshus i Klosterstræde og 13 paa Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde, tilhørende Byen. Ved Stranden tæt op til Veierhuset og ved den derværende Vragerbro laa de nye Slagterboder, ca. 20 i Tal, hvoraf den største Del opførtes i 1674 og 1678 for Havnens Midler. Paa Slotspladsen, ved Børsen, paa Kongens Nytorv og andetsteds indrettedes enkelte Boder ved sær Begunstigelse, og endelig fik endel Smaaslagtere, som ikke havde Raad til at begive sig ind i Slagterlauget, i 1688 Tilladelse til at

falholde fersk og grønsaltet Flæsk, Medister og andre slige Vare paa Torvene. Udenfor Vesterport, hvor Trommesalen laa i vore Dage, indrettedes i 1671 et almindeligt Kvægtorv af en Privatmand, Hofslagter Niels Olufsen. Denne, som havde forpagtet Konsumptionen og vilde hindre Borgerne i at opkjøbe og slagte Øxne og Lam uden at udrede Accisen, tilbød at anlægge et Kvægtorv med tilhørende Accisebod for egen Regning, hvilket bevilgedes ham. Her kunde nu Alle, baade Slagtere og Borgere, tilforhandle sig de Øxne, Køer, Kvier, Kalve, Svin, Faar og Lam, som de havde behov, mod at betale en vis Afgift i Acciseboden. Stedet kaldtes Trommesalen, fordi Markederne aabnedes med Trommeslag.

Ellers var Torvehandelen fordelt omkring paa alle Torvene, af hvilke Staden havde faaet tre nye. Ved Løngangsstrædes Anlæg og Møllekanalens Udfyldning opstod den Plads, som den Dag idag kaldes Vandkunsten. I lange Tider henlaa den i en høist uordentlig Tilstand, saaledes at Kongen i 1683 maatte befale, at »den store Parti Jord, som ligger paa Vandkunsten, uforbigængelig maa bortføres«, hvorefter Pladsen indrettedes til et Fisketorv for saltet og blødet Fisk, endvidere for al Slags fersk, levende Fisk, der indførtes paa Vogne, og endelig for Høns, Gjæs, Duer og Ænder. Ved den nye Vesterports Anlæg, da Volden flyttedes længere ud, opstod Halmtorvet, og saa kaldet Vestertorv, og for Enden af Nørregade Nørretorv; paa begge disse Pladser forhandlede der Landprodukter. Det egentlige Axeltorv for disse var dog Gammel- og Nytorv, hvor der falholdtes alle Slags Korn, Gryn, Ærter, Fedevare, Kalve, Svin, Fjerkræ, Kul og Brænde, Hø, Halm, Strøelse, Riskoste, Tøndebaand og Egetømmer. Amagere, Urtegaardsfolk og Fiskeblødere maatte sidde ved Siderne, dog kun forsaavidt de ikke generede Færdselen. Paa Graabrødretorv var der som hidtil Pladser for Hue- og Paltekoner, Dukketo, Maatte- og Stolemagere, Potte- og Skaalmagere, Fiskeblødere, samt for Amagere langs Siderne; paa Amagertorv forhandlede der derimod alle Slags Frugter og Havesager og endvidere Smør, Flæsk,

Ost, Ærter, Gryn, Høns, Ænder, Duer, Gjæs og Æg. Paa Kongens Nytorv falbødes Hø, Skaftehavre, Strøelse, Brænde, Kul, Høns, Gjæs og andre Fugle; her var ogsaa hver anden Onsdag et "frit Hestemarked«. Hovedudsalgsstedet for al Slags levende Fisk, baade Saltvands og Ferskvands, var dog ikke noget af de nævnte Torve, men Strækningen langs Kanalen fra Veierhuset helt hen til Holmens Bro, og for Christianshavns Vedkommende Pladsen ved Røde- og Knippelsbro. Paa den førstnævnte Strækning sad der saaledes i 1692 ikke mindre end 64 Fiskekoner, samt endel mandlige Fiskehandlere. Fra Staderne paa Torvene solgtes der forresten alle Slags heterogene Varer; saaledes fandtes der paa Gammeltorv et stort Antal Jernkræmmere, Folk, der handlede med gamle Sko o. d.; paa Amager-torv falbødes der Blikvarer, Baand, Traad og Kniplinger, og paa Graabrødretorv Hør og Blaar. I Tugthusporten, som førte ind til Graabrødretorv, havde Paltekonerne især deres Tilhold.

Det landsfaderlige Regimente, eller som man med større Ret kan kalde det: Statsmagtens Indblanding i alle Forhold, var særlig følelig i Kjøbenhavn, fordi Kongen residerede her. I Virkeligheden ordnedes Alt efter den enevældige Konges Ønsker og Befalinger, og Magistraten havde intetsomhelst Mid-del til at gjøre sin Villie gjældende overfor Regjeringen. Vel kunde Staden i Henhold til sine Privilegier kalde sig en fri Rigsstad, men det var kun et tomt intetsigende Navn, da den ikke kjendte til Selvstyrelse; Præsident, Borgmestre og Raad-mænd vare hverken mere eller mindre end kongelige Embeds-mænd, og det demokratiske Princip, der repræsenteredes af de 32 Mænd, spillede kun en underordnet Rolle. De 32 Mænd havde vel Ret til at fremkomme med Andragender, Forestil-linger og Suppliker, sigtende til Byens Tarv; de vare som et Mellemlid mellem Borgerne og Magistraten, snart indgav de Memorialer om Indkvarteringen eller om de høie Priser paa Brændeved, Kul og Kalk, snart anbefalede de Forbud mod Udførsel eller omvendt mod Indførsel; de beskæftigede sig med Kjød- og Brødtaxter, med Lygte- og Sprøiteskat, ja der

affordredes dem Erklæringer, naar Nogen vilde erhverve Kommunens Grunde, men de havde ingen afgjørende Stemme eller anden kjendelig Indflydelse end den, der nødvendigvis maatte ligge i, at de vare Organ for den oplyste Borgerstand. Enevoldsmagten havde Intet imod at høre dem, thi den lukkede overhovedet ikke Øret for Befolkningens Meninger; et andet Spørgsmaal var imidlertid, om der blev taget Hensyn til dem. De 32 Mænd bevarede dog nogen Selvstændighed, eftersom de supplerede sig selv, og kunde, da Raadmændene toges af deres Kreds, ogsaa erhverve en vis Indflydelse opefter.

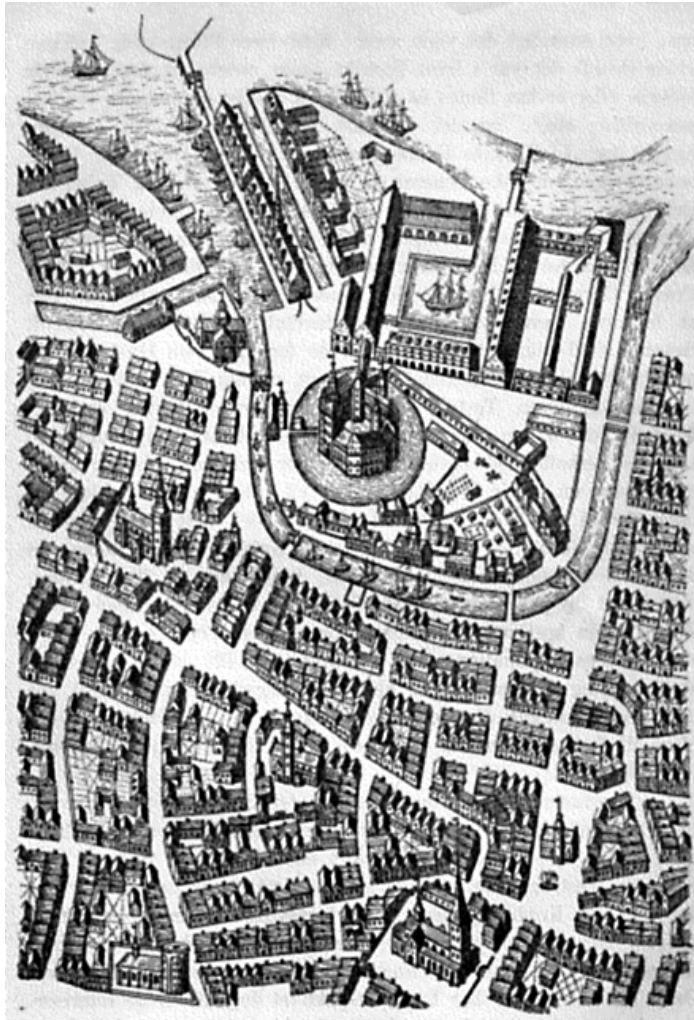
Hvad Kjøbenhavns Magistrat derimod angik, benyttedes den i det Hele til at varetage Regjeringens Interesser, hvad enten det nu gjaldt om Byens Kommunalforvaltning i Almindelighed, Tilsynet med Laugene, Virksomheden ved Paaligningen af Skatterne og Indkvarteringen eller andre administrative Forholdsregler. Det er foran berørt, at Magistraten ved Oprettelsen af Politimesterembedet led et betydeligt Skaar i sin Myndighed, hvilket gav Anledning til adskillige Konflikter, men tilsidst havde den neppe andet selvstændigt Initiativ tilbage end Retten til at besætte Byens saakaldte »Smaabestillinger og Tjenester«, f. Ex. Posten som Kæmner, Fattigforstander, Rodemester, Vragter, Veiermester, Opsynsmand ved Lygterne o. d. I Christian den Femtes Tid beklædte tre forskellige Mænd Præsidentværdigheden, nemlig Peder Bülche, Assessor i Statskollegiet, som afløste den første Præsident, den fra Souverainetets Indførelse saa bekjendte Hans Nansen, endvidere Peder Hansen Resen (Præsident fra 1672 til sin Død i 1688) og endelig Hans Nansen den Yngre (død i 1713). Af disse fortjener Peder Hansen Resen, først Hører ved Kjøbenhavns Skole, derpaa Dr. juris i Padua, Professor i Lovkyndighed ved Universitetet, Borgmester, Assessor i Høiesteret og endelig Præsident i Kjøbenhavn, en nærmere Omtale her, fordi han har gjort sig i høi Grad fortjent af Hovedstadens Historie, ikke blot ved sit i 1668 udkomne Værk: Incriptiones Hafniernes og sine Samlinger til Kjøbenhavns Historie,

*Peder Hansen Resen.
Præsident i Kjøbenhavn.*

men endnu mere ved det berømte og vigtige Kildeskrift: Atlas Danicus, af hvilket kun Brudstykker ere trykte, men hvis haandskrevne Text findes saavel i det store kongelige Bibliothek som i Universitetsbibliotheket.

Om det Resenske Atlases Tilblivelseshistorie foreligger der kun spredte Oplysninger, som ikke engang ere overensstemmende. Kjøbenhavns Præsident, der var en stor Bogsamler og har udgivet flere juridiske og historiske Arbejder, interesserede sig varmt for sit Fædrelands Fortid og lod allerede i 1666 udgaa Opfordringer til Præsterne om at forsyne ham med topografiske, antikvariske og historiske Meddelelser fra deres Sogne. Som det synes, fik han Ideen til sit Atlas, eller som det ogsaa kaldes: *Theatrum Daniæ*, af Danckwerths og Meyers Beskrivelse af Slesvig og Holsten, der udkom i 1652. Resen afkjøbte først Meyer hans »ritsede Tavler«, det vil sige: Kort over alle danske Provindser, som dog ingensinde bleve trykte, og lod for egen Regning alle Kjøbstæderne aftegne og stikke i Kobber. I 1674 eftergav Kongen ham en betydelig Sum Penge, for hvilken han var gaaet i Kaution, som det udtrykkelig hedder "udi Henseende til den store Umag og Bekostning, han haver haft med den Traktat, *Theatrum Daniæ* kaldet, at faa sammenskreven og fremdeles til Trykken expederet", og Aaret efter tilstedes der ham Toldfrihed for Papir til Trykning af Meyers Kort. I disse Aar havde han som Prøver paa Værket udgivet et til Griffenfeld dediceret Fugleperspektiv af Kjøbenhavn (paa hvilket den smigrende og opstyltede Dedikation karakteristisk nok blev udraderet efter Kantslerens Fald), samt Beskrivelsen af Samsø. I 1677 udgav, han en stor Del (over 100) af de til Værket hørende Kobberplader, hvoraf 25 vedkomme Kjøbenhavn, men med Texten havde det endnu gode Veie. I 1681 henvendte han sig til Biskopperne med Anmodning om nye Oplysninger fra Præsterne, og først fire Aar efter var han saa vidt med sit Arbejde, at Kongen efter hans Anmodning beskikkede tvende Kommissairer, Willum Worm og Ole Borch til at gennemse det latinske Haandskrift, for

*Brudstykke af Resens Kort
over Kjøbenhavn.*

at afgive Betænkning om der var Noget til Hinder for dets Trykning. Dette udelukkede dog ikke nye Forandringer og Tilføielser, thi i 1686 henvendte Resen sig atter med en Forestilling til Biskopperne om, hvor ønskeligt det vilde være, ifald

hver Præst vilde optegne »hvis (hvad) der var i hans Distrikt, som enten var forefalden in historia eller endnu findes in naturalibus nemlig animalibus, piscibus mineralibus etc.«, og det følgende Aar bereiste Johan Husman Landet for »til Værkets Fuldkommenhed at tage Afridsning til de behørige geographiske General og Special Landkort og Tabeller«. Det vides dog, at Resen før sin Død i 1688 kunde overrække Kongen et renskrevet Exemplar af sit Atlas, men ligesaa sikkert er det, at den første Inspektør paa Borchs Kollegium, den senere Præst, Christen Nielsen Aarsleb, endnu i 3½ Aar arbejdede paa at forkorte Værket og gjøre det færdigt til Trykken. Skjøndt Resen i sit Testamente af 1676 havde forpligtet sin Hustru til at udrede Omkostningerne ved Trykningen, udkom Værket dog aldrig. Christen Sørensen Testrup angiver som Grund hertil, at man frygtede for, at en eventuel Fjende skulde hente Oplysninger om Landets Beskaffenhed herfra, men tilføier rigtignok selv, at »Sligt synes kuns en utidig Frygt«; Nyerup vil vide, at Enken blev fritagen for at opfylde Testamentet, eftersom det faldt hende umuligt at bestride de store Udgifter. Atlasset, Kobberpladerne tilligemed det dertil hørende kolossale Apparat, bestaaende af 30 Folianter, blev bragt op paa Universitetsbibliotheket, til hvilket Resen havde skjænket sin kostbare Bogsamling, og var en Prydelse her i den store Resenske Donation. Ved Ildebranden 1728 brændte Haandskrifterne, og Kobberpladerne bleve beskadigede, men Atlasset var iforveien gentagne Gange blevet afskrevet. Af Kobberpladerne bleve 91 frelste, men der findes nu kun 4 bevarede paa Universitetsbibliotheket.

Omstaaende Afbildning er et Brudstykke af det ovenfor omtalte til Griffenfeld dedicerede Kort over Kjøbenhavn og fremstiller den vestlige Del af Byen med Slottet som Midtpunkt. Skjøndt Chr. Sørensen Testrup ikke har saa ganske Uret, naar han skriver, at der i Resens Kobberstykker er »slet ingen Akkuratesse«, og at man »derudi har et øiensynligt Bevis for, at disse gode Landmaalings Ingeniører ikke forsto-

de Geometrien, ja ei end vidste rigtig, hvor Øster og Vester var", har Fugleperspektivet dog ikke ringe Interesse. Øverst tilvenstre ses Gammelholm stærkt bebygget, hvad det i Virkeligheden ikke var, saalidt som Grundene mellem Christianshavn og Kvintus, hvilke paa Resens og adskillige andre Kort fra Christian den Femtes Tid fremstilles som en hel By med Torve og Gader i Henhold til et Projekt, som aldrig blev gennemført. En Bro, som for Enden af lange Tøihus fører over Strømmen til Christianshavn, var ligeledes kun til paa Papiret. At alle Gader omtrent ere lige brede, er selvfølgelig ogsaa i høi Grad misvisende paa Resens Kort, ligesom man forgjæves leder efter Vandkunsten, hvor Terrainet ved Kortets Fremkomst endnu ikke var ordnet, hvorfor Resen udenvidere har reguleret det paa egen Haand. Paa Slotsholmen ses Børsen og Nybørs, Boldhuset, Proviantgaarden, det store kongelige Bibliothek, lange Tøihus, Staldmestergaarden (paa samme Plads som den nuværende) og Kongens Bryghus yderst ude paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal. Foran Slottet ligger Rentekammerbygningen med det lille Taarn; bag det de kongelige Stalde, Ridehuset, Judicerhuset og Ridebanen, paa hvilken nogle Figurer bevæge sig. Den ret anseelige Bygning for Enden af Prindsens Bro er Prinds Jørgens Ridehus med tilhørende Ridebane. Lige for Stormbroen fører en Gyde op til Kongens Ridebane, kaldet: Trompetergangen, og langs Kanalen med Udsigt over til Nybrogade ligger en Række anseelige Privatgaarde. Af offentlige Bygninger ses paa det her afbildede Brudstykke desuden Admiralitetet, Holmens Kirke, Nikolai Kirke, Helligaandskirken, Trinitatis Kirke med Rundetaarn, Vor Frue Kirke og endelig mellem Nytorv og Gammeltorv Raadhuset med Christian den Fjerdes Springvand foran. Nygade er endnu ikke gennembrudt til Gammeltorv, hvorfor Hovedveien til Vesterport gaar ad Skovbogade og videre ad Vestergade. Fra Brolæggerstræde fører Endeløsstræde som en Cul de sac op imod Vimmelskaftet, og i Skipperboderne ende baade Hummergade og Dybensgade paa samme Maade. Det følger af sig

selv, at Privathusene ikke ere portraiterede, hvorfor Kortet kun giver vildledende Bidrag til Gadernes Physiognomi, men det forholder sig vel rigtigt, at den overveiende Del af dem endnu vendte Gavlene mod Gaden.

Magistraten saavel som de 32 Mænd, Politikommissionen, Overformynderiet, Politimesteren, Byfogden, Kæmneren o.s.v. havde deres Forsamlingssale og Lokaler paa Raadhuset, som i det Væsentlige var uforandret siden Christian den Fjerdes Tid. I den store Sal, hvor der holdtes Bursprog, var den indre Udstyrelse dog undergaaet visse Forandringer, thi her blev i April 1668 ved Resens Initiativ opsat et Galeri, hvorpaa Præsident, Borgmestre og Raadstode, naar Hs. kgl. Majestæts Mandater bleve oplæste for Borgherskabet, medens Magistraten tidligere havde maattet staa paa nogle gamle og svage Bænke. Under Loftet hang 5 Messing Lysekroner, som havde tilhørt det danske Kompagni, og paa en af Væggene var der med en oplysende Indskrift indmuret en Kugle med to Brandtænger af det Slags, Brandmestrene under Beleiringen brugte for at gribe de indskudte gloende Kugler. Salens fornemste Prydelse var dog de af Griffenfeld til Raadhuset skjænkede Billeder af danske Konger, hvorom der i Valkendorfs Bog findes indført følgende Bemærkning: »Den høi- og velbaarne Herre, Hr. Peder, Greve til Griffenfeld o. s. v. haver Aar 1674 in Augusto og Decembris Maaneder af synderlig høi gunstig Bevaagenhed og Affektion foræret til Kjøbenhavns Raadstue først alle danske Kongers Effigies eller Conterfeier, fra Danmarks første Konning, Konning Dan og til Kong Christian den Fjerde inclusive, tilsammen 100 Stykker, alle med Farve malede og udi Ramme indfattede, hvilke Conterfeier udi Raadhuset ere opsatte, høist bemeldte, høilovlige Konninger til glørværdig Ihukommelse, hans højigrevelige Excellents til Ære og Raadstuen til Zirat og Prydelse.» Dernæst meddeles, at »Hans højigrevelige Excellents af lige højgunstig Affektion har foræret Raadstuen et stort sort Islands Horn med Sølv beslagen og Hans højigrevelige Excellentses Vaaben og Navn paasat«, de forhen

omtalte Gaver til Helligaandskirken opregnes, hvorpaa det til Slutning hedder: »Saadan stor Gunst, Ynde og god Affektion, Hs. højgrevelige Excellence ikke alene udi dette forbemeldte, meden og mange andre Maade med højgunstig Befordring, Velvillend og Forfremmelse haver ladet kjende og virkelig beteet imod Raadstuen, des Gollegis og Betjente saavel som imod forbenævnte Hs. højgrevelige Excellentses Sognekirke, paa det den ei alene hos denne Tids Magistrat, mens og hos Efterkommerne billigen kan blive udi største tjenstskyldig og taknemmelig Erindring, haver Præsident, Borgmestre og Raad dette saaledes ladet indtegne med inderlig Ønske den allermægtigste gode Gud vilde sig Hs. højgrevelige Excellents udi Naade lade være befalet til langvarig Livsfrist med Karskhed og lyksalig ønskelig Velstand, Gud til Ære, Kongelig Majestæt til behagelig Tjeneste og denne gode Stads Menighed og Magistrat til Glæde, Opkomst og Forfremmelse.« En tredie Gave fra Griffenfeld til Raadhuset, nemlig »et skjønt Seierværk, hvorpaa hver Time efter hver Times Slag spilledes en Psalme«, findes ikke optegnet i Valkendorfs Bog, aabenbart fordi Kantsleren et Par Maaneder efter blev styrtet. I »Raadstuen« eller Magistratens Forsamlingsværelse var Hovedprydelsen to Malerier; hvoraf det ene forestillede »Kong Salomons Dom imellem to Koner, som trættede om et Barn, paa hvilket vores allernaadigste Konge Christian V sidder i Kong Salomons Sted paa Thronen«. Paa Raadhuset fandtes efter Tidens Skik adskillige Indskrifter anbragte, fordetmeste paa Latin, et Par i det tyske Sprog og følgende paa Dansk:

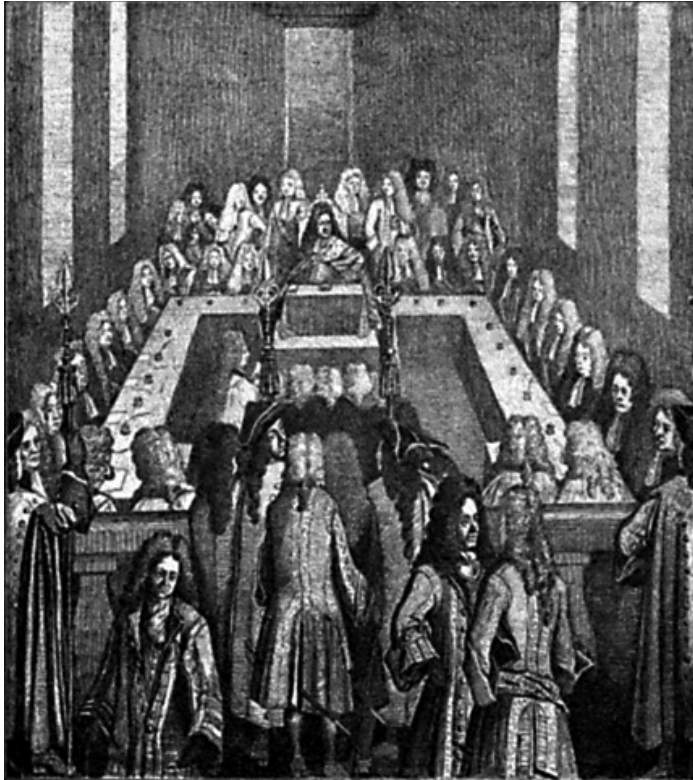
*»Lad Ingen vild fra Retten gaa,
Lad Skjænk Dig ei besvige.
Som Sagen er, døm hver Mand saa
Den Fattig med den Rige.«*

Høiesteret, eller som den kaldtes »Herredagen«, havde derimod fremdeles sit Lokale i Herredagssalen paa Slottet og bestod som ved dens Oprettelse i 1661 af et lige Antal adelige og uadelige Bisiddere. Den samledes ordentligvis en Gang

*Griffenfelds til Raadhuset
skjænkede Drikkehorn.
Efter Orig. paa Rosenborg.*

om Aaret i to, tre Sommermaaneder og blev baade »indblæst« og »udblæst« paa Gadehjørnerne af kongelige Herolder, ledsagede af Trompetere og Paukeslagere. Rettens Mødetid, som under Frederik den Tredie aldrig havde været før Kl. 9 om Morgenen, fastsattes nu til Kl. 6 om Morgenen, (undtagen om Fredagen til Kl. 12 Middag), og Assessorerne fik i Oktober 1688 - efter den svenske Gesandts Anskuelse for at fremme Manufakturerne - en særegen Dragt. De fornemste af dem bare røde Fløils Talarer med violet Underfor, de øvrige Assessorer derimod røde Damaskes Talarer; Sekretairernes Kjortler vare af rødt Satin, og Prokuratorerne vare iførte lange sorte Kapper med violet Underfor. Vagten i Salen bestod paa Aabningsdagen af hele det kongelige Drabantkorps og udenfor en Kommando af Livgarden tilhest; i de almindelige Møder derimod kun af to Drabanter med Hellebarder. Kongen selv præsiderede i sit første og andet Regjeringsaar hyppigt i Retten, men hermed var - som Vedel bemærker - hans Tjenstivrighed paa det Nærmeste udtømt og indskrænkede sig til, at han som en ren Formsag overværede Høiesterets aarlige Aabning. Af et Reglement fra 1683 fremgaar det, at det Publikum, der overværede Retsmøderne, havde for Skik at spadserere op og ned af Gulvet udenfor Tralværket (Skranken) og snakke saa høit, at Retsbetjentene forstyrredes, hvorfor det paalagdes Drabantvagten at advare slige Urostiftere. Assessorerne hengav sig iøvrigt ogsaa til »unyttig Spadseren«, og hvad der var værre, Kongen nødtes til at lade dem vide, at han »ikke uden stor Mishag har fornummet, at, hvad En eller Anden udi vor Høiesteret voterer, ofte vorder aabenbaret saavel til dem, som i Sagerne ere interesserede, som til Andre, saa at Sessionen undertiden fast ikke snarere er til Ende, end man haver Kundskab om Enhvers Mening og Votum udi de Sager, som haver været for Retten.« Man var aabenbart endnu langt fra det Tidspunkt, da man kunde skrive, som Thurah i 1748: »Forresten er denne Ret saa majestætisk, at ingen Fremmed maa forsømme at indfinde sig derved.«

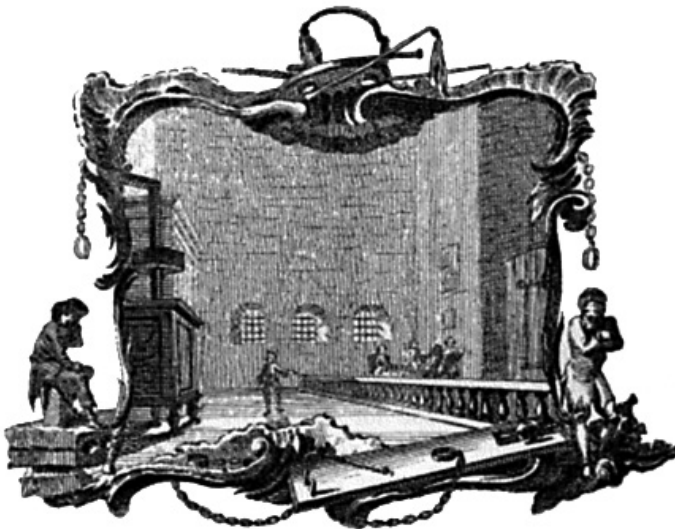
*Christian V præsiderer i Høiesteret.
Efter et Maleri paa Rosenborg.*

En ny Domstol, Hof- og Borgretten, der stiftedes den 23de Januar 1682 for alle karakteriserede Personer og Hofbetjente, fortjener at nævnes her, fordi den i 1771 blev til Hof- og Stadsretten og i 1805 til Lands-Over samt Hof- og Stadsretten. Større Interesse for Kjøbenhavns Historie frembyder dog den saakaldte Inquisitions-kommission (senere kaldet Stokhus-kommissionen), en kombineret Ret, som stiftedes den 13de April 1686, og hvis særlige Opgave skulde være at gjøre Ende paa de talrige Tyverier, der gik i Svang i Hovedstaden. Det havde nemlig hidtil været forbundet med store Vanskeligheder

at komme Tyvshælere tillivs, fordi de henhørte under forskellige Værnething; nu skulde Inquisitionskommissionen, sammensat af Dommere fra hver Jurisdiktion i Staden, behandle alle Tyvssager, senere ogsaa Bedragerier og »Filouteri« i Spil. Af Protokollerne fremgaar det dog, at Retten indtil 1699 uden nogen Bemyndigelse tillige gav sig af med Mordsager, Dueller, Horsager, simpel Utugt, Trolddom, Falskmøntneri, Ulydighed af Militaires Tjenestetyende, Skjældsord og Klammeri, Desertion, voldsom Hvervning, kort sagt med alle Slags Forbrydelser, hvori militaire Personer vare implicerede. I sin første Begyndelse var Domstolen, uvist af hvilken Grund, udelukkende sammensat af Medlemmer af Landmilitairetaten, senere kom en Søofficer og tvende Borgerkaptainer til, men lige indtil 1771 havde ingen Civildommer Sæde i Kommissionen, skjøndt civile Personer ogsaa kunde stævnes for den.

I Stokket, det militaire Arresthus, som i Frederik den Fjerdes Tid indrettedes ved Volden hinsides nuværende Sølvsgades Kaserne paa Hjørnet af Stokkhusgade, hvor Soldaterne løb Spidsrod, hvor de grovere militaire Forbrydere sad fængslede, og hvor de til Fæstningsarbejde dømte Slaver holdtes i Forvaring under en Stokmesters Opsyn, havde Inquisitionskommissionen sit Lokale. Procesmaaden var meget summarisk: Generalgevaldigeren stævnede de Mistænkte, som kortelig bleve forhørte; vilde de ikke bekjende, blev Garnisonens Skarpretter tilkaldt, som fremviste Torturedskaberne og forklarede deres Brug, og frugtede dette heller ikke, skred man til det pinlige Forhør, hvorefter Retten efter Sagens Beskaffenhed enten strax fældede Dommen eller henviste den Paagældende til Bythinget. Den Tortur, der anvendtes, den saakaldte »poliske Buk«, havde tre Grader, af hvilke hver enkelt kunde anvendes for sig, men ogsaa alle tre tilsammen, dog ikke umiddelbart efter hinanden. Ved den første Grad blev Tommeskruen af en Stokkeknægt paasat Delinkventens Tømmelfingre og lidt efter lidt skruet til; der blev forskellige Gange holdt inde og Delinkventen formanet til Bekjendelse. Ved den anden Grad

blev Skjorten trukket helt ned til Buxerne og bunden fast om Livet med Ærmerne. Derpaa blev begge Arme og begge Ben spændt tæt sammen, saa at Armene kom udenfor Lænderne, og begge Hænder under Benene, Hovedet blev ved Hjælp af en Kjæde trukket helt ned til Knæene, for at det ikke skulde tage Skade ved Rulningen, og endelig blev Delinkventen med den nøgne Ryg lagt paa smaa ituslagne Flintesten og formanet til Bekjendelse. Naar dette ikke nyttede, blev to omtrent halvanden Alen lange Stokke anbragte under Armene og Knæene, to Stokkeknægte greb dem og rullede, væltede og dreiede Delinkventen omkring paa Stenene. Af og til holdt man inde, reiste Synderen og opfordrede ham til at bekjende. Ved den tredie Grad lagdes der endelig Delinkventen en Krands, det saakaldte Paternoster eller Rosenkrandsen, som bestod af et tyndt Reb med fem a sex Knuder paa, om Panden, saaledes at Knuderne kom til at ligge tæt ved Øienbrynene og nogle ved Siderne af Hovedet, men ikke i Tindingerne. Stokkeknægten anbragte derpaa en lille tre Kvarter lang Stok i Krandsen og

*Inquisitionskommissionens
Lokale i Stokkhuset.
Efter Rothes Reskripter.*

dreiede rundt, indtil Knuderne trængte godt ind i Hovedet, og Øinene begyndte at træde ud af deres Hulheder; saa holdt han inde og formanede atter til Bekjendelse.

Foruden »den polske Buk« brugtes der andre Torturmidler som f. Ex. Benskruer, hvilke man efter Navnet at dømme skulde anse for et Slags »spanske Støvler«, men som dog snarere have været et Instrument til at anbringe paa Tømmeltæerne, ligesom Tømmeskruen paa Tømmelfingrene. I hvert Fald fortæller Inquisitionsskriver Ussing i 1781, at et saadant Torturedskab forefandtes i Stokhuset, hvorimod ingen »spansk Støvle«. Saavidt vides, anvendtes den polske Buk endnu i 1746, men faa Aar efter maa den være bievæn afløst af Piskning, da en af Assessorerne i 1752 nedlægger Indsigelse imod, at der anvendes Piskning for at fremtvinge Bekjendelse. I 1771 forbødes al Anvendelse af Tvangsmidler, men Aaret efter tillades det dog at anvende nogle Slag af Tamp eller Kat, naar en Inquisit af Vrangvillighed holdt Sandheden tilbage. Howards Skildring af Stokhuset i 1784 giver et høist uhyggeligt Billede af Forholdene i dette militaire Fængsel, hvilke dog sikkert forbedredes en hel Del i indeværende Aarhundredes Begyndelse, men Mange ville endnu mindes de uhyggelige Optog paa Volden af »Slaver« med Lænker om Benene, der bevogtedes af Soldater med skarpladte Geværer, medens de groveste Forbrydere, de saakaldte »uærlige Slaver« kun fik Lov til at trække frisk Luft i en af Palissader omgiven Fold i Stokhusets Gaard. Hosstaaende Billede fra det nedlagte Stokhus, paa hvilket Levningerne af Palissadegaarden endnu ses, har et næsten idyllisk Præg, der staar i mærkelig Kontrast til al den Ulykke, Elendighed og Lidelse, som fordum var knyttet til denne Plet.

Foruden Arresterne i selve Raadhuset, deriblandt Fængsel-skjælderen, »Byens Hægte«, havde Kommunen, som alt tidligere anført et Arresthus eller Slutteri i Svendegade (en Gade mellem Nytorv og Hestemøllestræde). Dette blev nedbrudt i 1678 og en ny to Etages Bygning opført med Christian den Femtes Navnechiffer og Symbolum over Døren. Resen fortæl-

ler, at der baade foroven og forneden var meget gode Værelser for »Honorat-Folk«, som vare arresterede for Gjæld, og i et Reskript af 1684 udtrykkes den samme Tanke ved de Ord, at »der i Stadens Arresthus var adskillige Værelser efter Folks Kondition«. Imidlertid viste Bygningen sig snart for lille, og i Aarene fra 1706-12 maatte der opføres et nyt Arresthus som stod indtil Ildebranden 1795. I Slutteriet sad ikke blot Folk fra Byen, men ogsaa Fanger fra Provindserne, der skulde dømmes af Høiesteret, og Forholdene her vare alt Andet end tilfredsstillende, da Misdædere og »ærlige Fanger«, det vil sige: Gjældsarrestanter, færdedes mellem hverandre og vare lige slet forvarede. Det hørte derfor ogsaa til Dagens Orden, at Fanger brød ud af Arresterne. I Christian den Femtes Tid indrettedes et nyt Fængsel ved Langebro, som fik Navn efter Fangetaarnet paa Kjøbenhavns Slot og blev kaldet: Blaataarn. Det var nærmest bestemt for »Udenbys Misdædere« fra Kjøbenhavns Amt saavelsom for de Hoftjenere og Embedsmænd, der hørte under Hof- og Borgretten. Studenterne havde deres

*Stokhusgaarden
i sin nuværende Skikkelse.*

Carcer i Universitetskjælderens indtil 1712, paa Bremerholm arbejdede Forbrydere i Jern, i Børnehuset paa Christianshavn var der Tvangsarbejdsanstalt for Kvinder, i Kastelet Arrester for fornemme Militaire, og i Slotstaarnet indespærredes »de Advokater, som ikke teede og skikkede sig beskedeligen« for Høiesteret, men hengav sig til »Skjælden, Smælden, Løyten, Sværen, Banden og deslige Uskikkeligheder« i Rettens Nær-værelse. Som man ser, var der i Kjøbenhavn en Overflod af Opholdssteder for Malefikanter.

I Holbergs Tid og vel ogsaa før var det et dagligdags Skuespil at se Folk blive førte til Sluttoriet; men i Christian den Femtes Dage vakte det endnu større Opsigt, da en navnkundig Fange nemlig Leonora Christina blev løsladt af sit 22aarige Fængsel den 19 Mai 1685. I »Jammersmindet« fortæller hun selv, hvorledes hun med sin Søsterdatter, Frøken Lindenow, ved Siden og med et sort Slør for Ansigtet forlod Blaataarn i Aftenstunden, da »det var temmelig mørkt« og neppe kunde trænge sig frem til Karethen, der ventede, for den store Menneskemasse, som havde forsamlet sig paa Slotspladsen »langs ned ad Broen og udenfor«. Leonora tog ind i Søsterdatterens Hus ved Kanalen ligeoverfor Slottet, men da »den hele Stad stormede til for at se hende«, maatte hun fortrække til Landsbyen Husum, en Mils Vei fra Kjøbenhavn, for at undgaa al paastrængende Nysgjerrighed. Den anden endnu mere berømte Fange, Griffenfeld (»nu Schumacher« kaldes han af Samtiden), som havde siddet i 22 Aar paa Munkholmen og i Septbr. 1698 fik Tilladelse til at flytte til Trondhjem, fik Kjøbenhavnernes ikke mere at se, da han døde det følgende Aar.

Baade for Bythinget, i anden Instants for Magistraten saavelsom for Høiesteret bleve Borgerne betjente af Advokater eller Prokuratorer, som først maatte erhverve en kongelig Bevilling til »at betjene Godtfolk udi ærlige Sager imod billig Betaling for alle Under- og Overretter«. Prokuratorerne havde intet særlig godt Ry paa sig; vi have ovenfor set, at de for uærbødig Opførsel i Retten kunde hensættes i Blaataarn, men

værre lyder Anklagen mod dem i Forordningen af 16de April 1686, hvori det hedder: »Som og en Del trættekjære Prokuratorer sig tidt og ofte Tyvenes og Tyvshælernes Sager antager at udføre og med adskillige Rænker og Praktiker søger dennem at befri og at forvirre og fordreie Retten, da, saafremt Nogen herefter befindes sig nogen haandgribelig eller øienskinlig Tyvs eller Tyvshæleres Sag at antage og den for Retten at forsvare, skal han selv agtes og holdes for Tyvs Medvidere og aldrig tillades mere for ærlige Folk at gaa i Rette". Denne Trusel frugtede dog ikke; i Holbergs Tid sank Agtelsen for Prokuratorerne endnu dybere, og det er karakteristisk, hvad Komediedigteren lægger Tobias Prokurator i Munden: "En Prokurator's Dygtighed bestaar ikke derudi, at han kan forstaa en Sag, men at han kan gjøre en til flere; det var det, man fornemlig roste min salig Formand af, at han gik aldrig til Thinge med en Sag, han gik jo med fire tilbage.«

De Straffe, der anvendtes, vare hyppigt skrækkindjagende barbariske. I Skarpretterens Taxt fra 1698 nævnes Hoved-, Haands- og Fingerafhugning, endvidere Steile og Hjul, Knusning af Arme og Ben, Partering, Knibning med gloende Tænger, Brændemærkning, Kagstrygning, Legemets Opbrænding paa Baal og Navneopslag paa Galgen, men man gik i mange Tilfælde langt videre i Raahed. I 1675 blev saaledes Erik Ladefoged, der havde myrdet Forpagteren paa St. Knuds Kloster, »justificeret« paa følgende Maade: først blev hans Hjerte skaaret ud af ham, og Bøddelen slog ham med det paa Munden; derpaa knustes hans Arme og Ben med et Hjul, en Rem blev skaaren af hans Bug og en af hans Ryg (af denne Straf Talemaaden: »at skjære en Rem af anden Mands Ryg«) hans Hoved afhugget med en Øxe og sat paa en Pæl, og endelig blev hans Legeme parteret og lagt paa fire Steiler. Endnu umenneskeligere var en Exekution, som fandt Sted i 1683 uden for Kjøbenhavns Østerport. Ikke mindre end ni Mennesker bleve henrettede, fordi de havde gjort Mytteri paa det ostindiske Skib »Havmanden«, dræbt Gouvernøren, Kaptainen Jan Blom, hans frugt-

sommelige Hustru og mange Andre og derpaa kastet Ligene i Søen. Hovedmanden for Forbrydelsen var en Hamborger ved Navn Hans Biermann. Forbryderne bleve først knebne med gloende Tænger, Hænderne afhuggede, Arme og Ben slagne i Stykker, hvorpaa de lagdes paa Steile. »Da de den ganske Dag havde lagt levende paa Steilerne« - skriver Pontoppidan - nød de om Aftenen den Naade at blive strangulerede efter Dr. Lassenii Forbøn hos Dronning Charlotte Amalie.« I 1697 blev en Tjenestepige, der Havde myrdet sit Herskabs treaarige Barn dømt til at knibes med gloende Tænger udenfor det Hus, hvor Mordet var begaaet og siden paa alle Torvene og Retterstedet; derpaa skulde Haanden, hvormed hun havde fuldbyrdet Forbrydelsen, afhugges, og først da skulde hun halshugges og lægges paa Steile. Denne Straf som paa Byfogdens Forbøn dog ikke blev exekveret i al sin Gruelighed, idet Knibningen udelodes, fastsattes i alle lignende Tilfælde ved Forordn, af 16de Oktober 1697, hvorhos Kongen til Overflod tilføier, at han efter Omstændighederne forbeholder sig at skjærpe Straffen yderligere.

Der kunde anføres talrige lignende Exempler paa haarde Straffe og grove Forbrydelser. Til de mere celebre Sager hører en Forgiftningssag fra 1678, da Jomfru Agnete Sophie Budde forsøgte at tage Livet af Grevinde Parsberg og derfor blev halshugget paa Slotspladsen den 6te Septbr. om Morgenens ganske tidlig, »siddende paa en Stol over et paa Jorden udbredt rødt Klæde.« I 1699 forsøgte Kammerjomfru hos Dronningen, Cathrine Justine Rosenkrands, at forgive en anden Kammerjomfru ved Navn Dalvig, fordi denne sidste havde forstaaet at insinuere sig bedre hos Dronningen. Ogsaa hun dømtes til Døden, men blev ved formaaende Venners Bønner benaadet med livsvarigt Fængsel paa Bornholm. En Begivenhed, der ligeledes vakte stor Opsigt var Mordet paa Dandsemester Lackman. En adelig Herre Holger Gyldenkrone havde en Aften villet trænge sig ind i Dandsemesterens Hus, hvor der var Assemblé, det vil sige: Bal for Eleverne og en sluttet Kreds, men

blev afvist. Da han og en Ven den følgende Dag traf Dandse-
mesteren i Læderstræde, yppede de Klammeri med ham paa
Gaden, og Enden blev, at Gyldenkrone jog sin Kaarde ind i
Lachman, saaledes at han strax faldt om og døde. Morderen
rømte ufortøvet og blev ved Høiesteret dømt fra Ære, Liv og
Gods og, hvis han ikke blev greben, til Fredløshed paa Livstid.
I Bircherods Dagbøger finder man en rig Blomstersamling af
Forbrydelser og Henrettelser optegnede; snart er det Solda-
ter, der halshugges, fordi de have misbrugt Sakramentet, snart
Kvinder, der straffes paa Livet eller under formildende Om-
stændigheder med Kagstrygning og Fængsel paa Livstid for
Bigami, Blodskam, Hor o. d., i hvilke Tilfælde det theologiske
Fakultets Betænkning indhentes, som ikke sjælden er skarpere
affattet end den juridiske Myndigheds Indstilling. Man faar
overhovedet Indtrykket af, at Henrettelser, dog navnlig militai-
re Exekutioner, vare hyppige, og at de iværksattes under stort
Tilløb af Nysgjerrige. Som man vil have set af det Ovenanfør-
te, var der et Skafot udenfor Kastellet ved Stranden, rimeligvis
det samme, som i Henrik Ruses Tid havde staaet paa Kongens
Nytorv; udenfor Vesterport havde Byen en muret Galge paa
samme Sted, hvor Amerika Mølle laa indtil for faa Aar siden;
paa Nytorv stod det murede Kag og Skafot, og Indbyggerne
havde desuden daglig Halsjernene eller Gabestokkene for Øie
ved alle Porte og paa alle Torve. I Christian den Femtes Tid
fik Politimester Claus Rasch netop Befaling til at forsyne Sta-
den noget rigeligere med disse Straffeinstrumenter, eftersom
Sælgekoner, der drev Forprang, skulde hensættes i dem. Hos-
staaende Afbildning rigtignok fra en langt senere Tid (Slutnin-
gen af forrige Aarhundrede), viser, hvilken Opmærksomhed
en saadan Kvinde, med sin Forseelse skreven paa Brystet og
to Vægtere ved Siden, vakte hos et nyfigent Publikum. Føier
man nu hertil den vandrende »spanske Kappe«, der maa have
gjort en eiendommelig Figur i Gaderne, saavelsom Træhestene
med tilhørende Træpæle udenfor Hovedvagten paa Kongens
Nytorv og ved Slotsholmens Vagt, bliver det indlysende, at

*En Kone i Gabestokken.
Efter et Maleri
fra forrige Aarhundrede.*

Kjøbenhavns Indbyggere uophørlig maatte blive mindede om, at der var en streng Justits, til hvilken de ogsaa selv kunde hjemfalde, naar de mindst ventede det.

Tanken om Christianshavns Indlemmelse i Kjøbenhavn, der havde staaet paa Dagsordenen siden 1650, blev gennemført i 1674.

Mange Slags Klager vare i Aarenes Løb fremkomne over det Abnorme i Forholdet mellem de to Byer; Kjøbenhavns Magistrat havde saaledes i et Andragende fremstillet det som umuligt at holde Tilsyn med det Indpas, der blev begaaet i Næringen af Fremmede, saa længe de to Jurisdiktioner bestod ved Siden af hinanden; det eiendommelige Forhold, at Beboerne omkring Børsen vare henlagte under Christianshavn (hvilket dog i verdslig Henseende allerede blev hævet i 1655) formentes at tilføie Kjøbenhavn stor Afbræk og Skade, og det

blev med Styrke gjort gjældende, at da begge Byer havde fælles Næring og Handel, saaledes, at hvad der kom Christianshavn til Gode, gik fra Kjøbenhavn, vilde det være heldigere, at de vare Et. De to Kjøbstæders Handelsmænd og Laug laa ofte i aabenbar Strid, og i 1658 ansøgte Kjøbenhavns Borgherskab om Sammenslutning med den Motivering, at naar den var sket, maatte »der formodes god Enighed og bedre Fortrolighed«. Et Par Aar efter hedder det i et Forslag af en christianshavnsk Kjøbmand, at det »maa synes raadeligst, at Christianshavn maatte blive lagt under Kjøbenhavns Jurisdiktion, paa det i sin Tid imellem begge saa nær hosliggende Fæstninger ikke maatte komme nogen Misforstand og Jalousi, som kunde causere eller foraarsage nogen Skade og Forhindring udi Byens Forbedring og Kommerciens Befordring, thi de, som bo i Kjøbenhavn og ellers udi Riget, som have skjønne Pladser i Christianshavn, gjorde da gjerne Assistens, saavidt dennem muligt, naar de saa, at det var og blev vel ordineret og anlagt, saa de ved deres Bygninger og Forskud kunde prosperere og ellers her udi Staden under fredelig Øvrighed, Lands Lov og Ret tilligemed dem i Kjøbenhavn maatte nyde.«

Den 15de Oktober 1674 foregik da Indlemmelsen, efterat en Udtalelse fra Statskollegiet havde slaaet Hovedet paa Sømmet. "Christianshavn skal herefter være udi vor kongelige Residentsstad Kjøbenhavn indkorporeret og indlivet", fordi, som det hedder i den kongelige Forordning, »hidindtil stor og daglig Forvirring og Konfusion ikke aleneste udi Handelen og Negotien, men endog udi Haandværkslaugene derover er foraarsaget, at vores Residentsstad Kjøbenhavn og Christianshavn efter Situation saa nær kombinerede Stæder ved sær Privilegier, sær Jurisdiktion, og sær Magistrat haver været adskilt og separeret, vi og desforuden eragte ganske ufornöden, tvende under én Volds og Fortifikations Begreb liggende og forenede Stæder at være med sin sær Øvrighed forset« (forsynet). I November samme Aar henlagdes Christianshavns tvende Borgerkompagnier under Kjøbenhavns Stadshauptmands Kommando, og

Byens særlige Vaaben afskaffedes. Magistraten i Kjøbenhavn fik ved denne Leilighed de 300 Rdlr., som Christianshavns Magistrat hidtil havde haft af Konsumptionen, men den lille Kjøbstad beholdt sin egen Byfoged og sit eget Bything, dog med Appel til Kjøbenhavns Magistrat, indtil den 31te Januar 1685. Først fra dette Tidspunkt kan Indlemmelsen betragtes som fuldstændig.

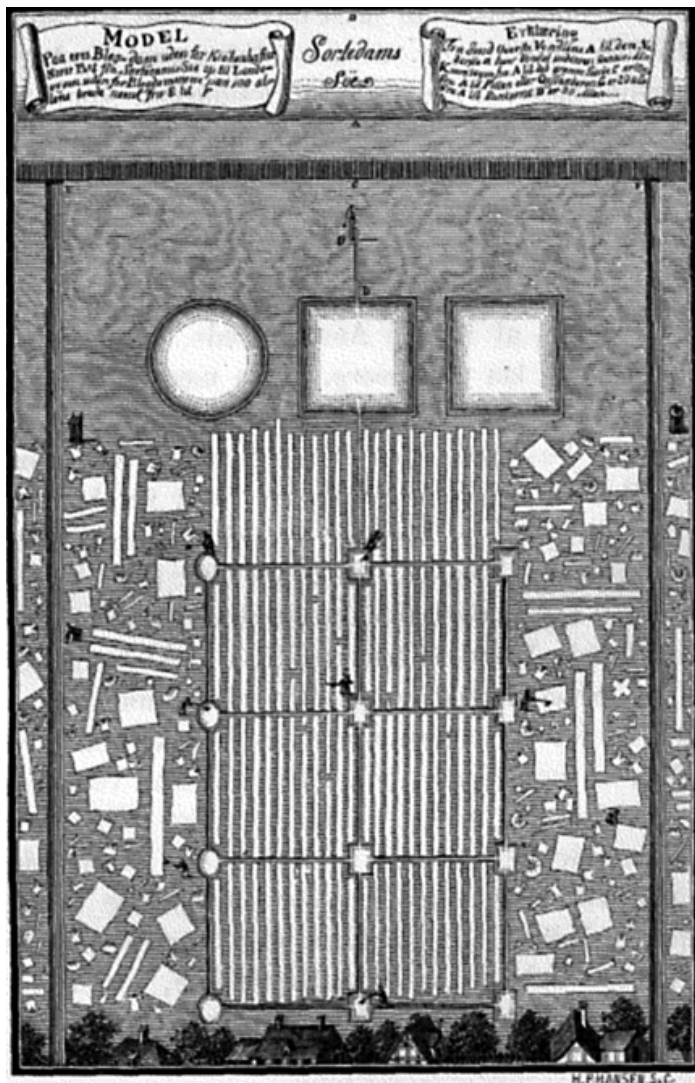
Et Blik paa Kortet viser, at Christianshavn kun havde et ringe Omfang, og selv i de Gader, der her vise sig som anlagte, henlaa et betydeligt Antal Pladser øde og ubebyggede, ja saa forsømte, at de end ikke vare indhegnede. Strandgade, den yderste Gade mod Kjøbenhavn, var kun bebygget paa Amagersiden, men her foregik der en stadig Opfyldning ud i Strømmen, navnlig paa begge Sider af den Dæmning, der førte ud til Knippelsbro, saaledes at nuværende Brogade kunde anlægges i 1691. Strækningen fra Kvintus til Baadsmannsstræde indenfor de nye Værker var aabent Vand, men her begyndte i 1695 Motzmans Plads at komme frem, idet Kaptain Johan Georg Motzman paa dette Tidspunkt fik Tilladelse til at indrette en Kjølhalingsplads her. Han naaede dog neppe vidt med Opfyldningen, da han ikke havde Midler til at gennemføre Planen, og i 1714 kom Motzmans Plads til Krigshospitalet, indtil den under Christian den Sjette fuldførtes og fik Navnet: Christiansholm. Den paa Kortet angivne firkantede Grund nærmest Enhjørningsbastion, som nutildags indtages af Burmeister & Wains Maskinværksteder, blev opfyldt af Feltherren Grev Schack, men i 1676 af ham solgt til Militair- og Søetaten, som her opførte et Krudtværk, det saakaldte »Gamle Laboratorium«, hvilket bestod til vore Dage. Det sprang i Luften den 6te August 1679 »formedelst Guds Veir og Tordenslag« og ødelagdes igjen den 16de Juni 1683 ved Vaadeild, og Resen fortæller, at dette »foraarsagede saadan Tummel og Allarm i Veiret, at Vinduer og Tage i de Huse, som endogsaa laa langt derfra, sprunget udi mange tusende Stykker og bleve ganske og i Grund fordærvede.« Ud for Strandgade, Nord for Knip-

pelsbro fandtes nogle Smaahavne, og Syd for Broen den gamle »Grønnegaards Havn«, hvilke skildres som »saare bekvemme til Skibsrums Ly og Leie«, og af hvilke Byen i Virkeligheden ogsaa synes at have havt sin største Næring.

Forholdene i Christianshavn vare iøvrigt alt Andet end gunstige, skjøndt det anføres, at Husleien her ikke var saa dyr som i Kjøbenhavn. I 1676 hedder det i et Aktstykke, at »Borgerskabet formindskes daglig, flytter fra Byen og nedsætter sig i Kjøbenhavn i Hytter og Vraaer, hvor de hemmelig opholder sig og unddrager sig i disse besværlige Tider fra den algemene Tyng, Byen til Ruin og det eftersiddende Borgerskab til Fordærv.« Kjøbenhavns Magistrat, fra hvem denne Klage stammer, ønskede derfor, at Christianshavns Indbyggere skulde have et Tilhold om at forblive i deres By, men da Næringen var hel slet for dem og Vanskelighederne store, burde der bevilges Alle, som flyttede derover eller købte Eiendomme der, nogle Aars Frihed for Grundskat. Tabet herved vilde desuden ikke være stort, da Grundene kun vare lavt taxerede. Muligvis kunde Christianshavns Velstand ogsaa fremmes, hvis der tilstedes Folk, som vare komne i Armod, ti Aars Sikkerhed for deres Kreditorer her. Den Kjendsgjerning, at Byen fik en ny Kirke paa nærværende Tidspunkt, beviser Intet med Hensyn til dens Opkomst, thi den blev først paabegyndt, da den gamle Trækirke truede med at falde ned, og den blev netop af Mangel paa Pengemidler ikke færdig.

Kjøbenhavns nærmeste Omgivelser, det vil sige: Terrainet mellem Voldene og Søerne henlaa siden 1672 ubebygget, thi Kongen havde som tidligere omtalt befalet, at samtlige Huse indenfor Søerne skulde nedbrydes. Som Følge heraf flyttede Blegmændene ud hinsides Sortedamsø og slog sig ned her sammen med et Antal Urtegaardsmænd, thi Fæstningsterrainet blev fra nu af udelukkende benyttet til Græsning, Kaalhaver o. d. Blegdammenes Indretning med Parker og Vandledning ses ret godt af hosstaaende Afbildning. Naar Voldene tage sig fortræffeligt ud paa Kortet, og der paa den anden Side

af Gravene endog er angivet fremskudte Udenværker, stemmer dette ikke med Virkeligheden, men er kun et Projekt, thi alle

En Blegdam.
Efter en Originaltegning
i Raadstuarkivet.

skriftlige Kilder gaa ud paa, at Fæstningsværkernes Tilstand var alt Andet end tilfredsstillende, og at der slet ikke eksisterede Udenværker. Først i 1714 hedder det i Erik Torms Optegnelser: »I dette Aar blev Kjøbenhavns Stads Udenværker anlagte; forðum var ikke Noget udenfor Stadsgraven.« Prospektet af Byen, set fra Bomhuset ved Nørreport, viser den rette Sammenhæng hermed.

Søerne havde en større Udstrækning end nutildags og bade St. Jørgens og Peblingsø vare kun ved en smal Landtange skilte fra Fæstningsgravene og fra hinanden indbyrdes. St. Jørgenssø, som i nogle Aar havde været Eng, blev opdæmmet i 1674 for Befæstningens Skyld; Peblingsøen var efter Holger Jacobæus' Udsagn befolket med Svaner og Ænder. Udenfor Østerport laa Skibskirkegaarden paa sin nuværende Plads og længere ude mellem Sortedamssø og Stranden: Kongens Fiskerhus. Det bestod af nogle lave Bindingsværkshuse og en Have med Fiskedamme, og blev et yndet Trakteursted, da Kongens Jæger, Johan Dantzer, i 1679 fik Fribolig her og Tilladelse til at benytte Haven til Vin- og Øludskjænkning samt til at indrette en Skydebane og lignende Forlystelser. Udenfor Nørreport laa paa høire Haand i Nærheden af Sortedamssø, bag Acciseboden, en Fattigkirkegaard; Peblingebroen var en gammel og brøstfældig Plankebro, men hinsides Søen laa Blaagaard, som først havde tilhørt Christoffer Gabel, derpaa Statholder Gyldenløve, men i Slutningen af Aarhundredet kom i Kongens Søns, Prinds Carls Besiddelse, som ombyggede Lyststedet og tækkede det med blaa Tagsten, hvoraf det fik Navn. Stedet, hvis Grund strakte sig fra Peblingsø næsten helt op til nuværende Griffenfeldsgade og paa den anden Side nærmede sig Ladegaardsaaen, udmærkede sig navnlig i en noget senere Tid ved sine prægtige Haveanlæg. Dets Hovedbygning gjengives her i en Afbildning fra Midten af forrige Aarhundrede. Paa den modsatte Side af Nørrebrogade laa Ravnsborg, ogsaa med en smuk tilliggende Have, hvor der om Sommeren kunde bekommes al Slags Drik. Mellem Nørre- og Vesterbro

saas endnu Ladegaarden, som, efter at have været i Christoffer Gabels Besiddelse, atter var kommen tilbage til Kongen og sandsynligvis var bleven delvis restaureret; i hvert Fald boede i 1683 en kongelig Musikant her i et forhenværende kongeligt Gemak. Ogsaa General-Konsumptionsforvalter, Justitsraad Edvard Kruse havde Værelser her, og fik i 1690 kongelig Bevilling til at nyde og bruge Ladegaarden med tilliggende Jord, Enghave og Fiskevand, fri for al Paalæg undtagen Kopskatten, i ti Aar paa den Betingelse, at han skulde holde Bygningerne vedlige paa egen Bekostning. Stedet var iøvrigt ogsaa et yndet Trakteursted. Bebyggelsen, som udenfor Portene intetsteds var af Betydning, var dog størst paa Vesterbro; her laa paa nuværende Tivolis Grund Enkedronningens indgrøftede Enghave, der brugtes til Græsning for Livgardens Heste, Gabriel Boemans Skydebane, endel Reberbaner, Pesthuset, Acciseboden og Trommesalen foruden endel simplere Kroer og Beværtningshaver. Om Hovedadgangene til Staden er forhen talt, kun kan det bemærkes, at Ole Rømer og Politimester Claus Rasch i 1692 fik Overopsynet med Veienes Vedligeholdelse om Kjøbenhavn, hvilket dog allerede ophørte Aaret efter, da Magistraten selv ønskede at overtage dette Hverv. Det gamle strenge Forbud mod, at Uvedkommende benyttede Kongeveiene blev i Begyndelsen af Christian den Femtes Regjeringstid forsaavidt lempet, som det tillodes Alle og Enhver at befare dem om Vinteren i streng Frost og ved Somrens Begyndelse, men da Tilladelsen blev misbrugt, indførtes der atter Nøgler, og det blev igjen Lov, at Alle, der benyttede Kongeveiene uden at have ægte Nøgler, skulde uden Persons Anseelse have forbrudt Heste og Vogn. Naturligvis blev Forbudet ikke overholdt, og det ses af Kings Modskrift mod Molesworth, at den hidsige og voldsomme Englænder uden videre trængte ind paa Kongeveiene, en Forseelse, som dog kun var ringe i Sammenligning med hans lovløse Indtrængen paa den kongelige Vildbane paa Amager og hans paafølgende Mishandling af en kongelig Jagtbetjent.

*Blaagaards Hovedbygning.
Efter Roque.*

Ny-Hollænderby (den senere Frederiksbergby) var som Kjøbenhavns øvrige Omgivelser bleven totalt ødelagt under Beleiringen, men blev dog hurtigt opbygget igjen. Indbyggerne, der jo vare udflyttede Amagere, havde ogsaa her bevaret deres hollandske Sæder og Skikke; i Kirken blev der saaledes prædikeret Plattydsk, og Byfogden kaldtes paa sin Hollandsk: Skultus. De vare imidlertid fattige og formaaede ikke at betale deres Afgifter, hvorfor de i 1674 ansøgte, om det maatte blive dem tilladt at udrede dem i Korn istedetfor i Penge. Dette blev dog afslaaet, men der eftergaves dem et Aars Landgilde. Af en Synsforretning af 1682 ses det, at der fandtes 20 Gaarde i Sognet og 14 Gadehuse, deriblandt Falkonergaarden ved Ladegaardsaaen, ogsaa kaldet »Jægerhuset«, - »fuldt af Kongens Hunde«, siger Jacobæus -, Kalthuset (det nuværende Grøndal) der eiedes af Admiral Niels Juel, og et Teglværk, der anlagdes i 1673 af Assessor Abraham Wüst paa det Sted i Smallegade, der endnu kaldes Teglgården. Ny-Hollænderbys mærkeligste Eiendom var dog Prinds Frederiks Gaard, som tidligere havde tilhørt Frederik den Tredies fire Døttre og derfor havde baaret Navnet: Prindsessernes Gaard. Den blev bygget i 1666 og var indrettet som et Slags Lyststed med Haveanlæg, Fuglehus og Kaningaard. Da Prindsesserne bleve gifte og havde forladt

Landet, kom Eiendommen i Kronprinds Frederiks (Frederik den Fjerdes) Besiddelse, og i den omtalte Synsforretning skildres den som en Halvgaard uden Skov eller Tørvemose, men med et Vænge og en Lysthave, hvori der var tvende Fiskeparker med to Vandhuse og en Vandkunst, og desuden en særlig Kaninhave, en Fasanhave, en Urtehave, en Rendebane og endelig et Kaninbjerg, »som er aparte indelukket«. Prindsen vides ikke at have boet her, men han gjorde meget for Bygningernes Forskjønnelse og Udvidelse, ja saa meget, at han kom i Gjæld derved, hvilken Kongen dog paatog sig at betale. Af og til gav han prægtige Fester for Kongehuset og andre Indbudne herude, saaledes i 1695 et Karoussel "til Ære og Plaisir" for Majestæterne, og »siden blev det ganske Hof sammesteds magnifiquet trakteret«. Et endnu pragtfuldere Taffel omtales udførligt i 1697; Bordet var ved denne Leilighed »anordnet i Gestalt af de danske Ridderordener«, og paa dets høire Side saas en illumineret Skov af Figentræer, hvori der var Sangere udklædte som Jægere, paa venstre laa en illumineret Grotte, hvori Søguder musicerede. Majestæterne havde derhos Udsigt gennem en Allé af Figentræer og Statuer til en Kaskade, som nedstyrtede fra et høit Lysthus. Gaarden synes at have ligget lige for den nuværende Indgang til Frederiksberg Have, og det er ikke umuligt, at den nuværende Haveinspektørbolig og det ligeoverfor liggende Laurierhus i sin Tid have hørt til Prindsens Gaard.

Al denne Glands og Pragt kunde dog ikke hjælpe Bønderne ud af deres Elendighed. De betalte fremdeles ikke deres Afgifter, og da en ødelæggende Ildebrand i Sommeren 1697 satte Kronen paa deres Ulykker, blev det betydet dem af Kongen, at deres Jorder vilde blive dem fratagne. Der var vel i deres Privilegier af 1651 lovet dem, at de maatte beholde Jorderne for sig og Efterkommere til evindeligt Eiendom, men da de ikke havde overholdt deres egne Forpligtelser, kunde der ikke tages Hensyn hertil. Man finder endog deres velgrundede Krav betegnede som en »Indbildnings Rettighed til den kongelige

Ladegaardsmark«. Hverken Bønskrifter, Klager eller Forestillinger frugtede; i April 1698 blev det resolveret, at de til Ny Hollænderby liggende Jorder skulde udlægges til Eng, og Indbyggerne fik at vide, at de kunde opsøge sig andre Steder, hvor de kunde henflytte. Hvis Nogen trods den skete Forandring vilde blive ved Stedet og ernære sig ved Havedyrkning, skulde der dog udvises ham en Plads, og samtlige Afgiftsrestancer bleve eftergivne. Det var oprindelig Meningen, at Ny Hollænderby i kirkelig Henseende skulde henlægges under Hvidovre, efterdi Menigheden ikke var istand til at holde Præst og Kirketjenere, og at den lille brøstfældige Trækirke, der var bleven opført efter Beleiringen, skulde nedrives, men det skete ikke; den hollandske Præst ved Holmens Kirke blev tillige Præst i Ny Hollænderby, og afløstes i 1703 af Kapellanen i Brøndshøj. Derimod afskaffedes Skultus, og Landsbyen kom i verdslig Henseende under Taarnby Birkething paa Amager. Hvormange af Beboerne der flyttede bort, og hvormange der blev tilbage, kan ikke angives, men adskillige foretrak den første Udvei, og det fremgaar af en svensk Gesandts Indberetning, at den drakonske Foranstaltning ikke blot gik ud over Hollænderne, men tillige over mange af Kjøbenhavns Borgere. »En stor Del af Borgerskabet her i Byen - skriver han nemlig - kommer til at lide meget ved denne Disposition, thi de have været saa ubetænksomme at købe Jorder af Bønderne, idet de ikke kunde Andet end tro, at Jorden var Bøndernes, og at disse havde Ret til at sælge den. Men nu da Kongen tager Jorden til sig igjen, tør de ikke engang tale derom eller lade sig mærke med, at de have indladt sig paa en saadan Handel, men maa tage den Skade, der følger med, hvilken for Nogles Vedkommende er 3-4000 Rdlr. Da Bønderne ere ganske uformuende, kunne de ikke søge Regres hos dem.«

Det er ovenfor berørt, at Kjøbenhavn efter Krigen 1675-79 fik en fast Garnison trods det i Privilegierne givne Løfte om Frihed for Indkvartering. Herved befriedes Borgervæbningen i hvert Fald for et høist besværligt Vagthold, som navnlig i

Krigens Tid havde antaget betydelige Dimensioner. At Væbningen just ikke bestod af de bedste Elementer, fremgaar af et kongeligt Reskript af 19de Juni 1679, hvori der klages over, at mange meget gamle Mænd og unge Drenge optages i den, hvorfor det indskjærpes, at der skal stilles »en god fuldvoxen Karl, som, hver Gang han gaar paa Vagt, skal forsynes med sin tilbørlige Gevær og Mundering«. Da Kampen endnu førtes hinsides Sundet, og Hovedstaden var blottet for Tropper, gaves der samtidig Befaling til at forstærke Borgerkompagnierne, idet alle Eiere og Leiere af Huse i Kjøbenhavn og Christianshavn, »vores høie og nedrige, civil eller militair Betjenter, Høilærde, geistlige og verdslige Personer, af hvad Stand eller Kondition de være kan, Ingen undtagen i nogen Maader«, skulde forskaffe »en god og dygtig Karl« til den kongelige Residentsstads almindelige Konsevation og Sikkerhed.

Under almindelige Forhold optraadte Borgervæbningen, det vil sige: den store Vagt, kun som et Slags Supplement til Garnisonen; den besatte alle Poster midlertidig, naar der holdtes Mønstring over Tropperne, eller naar de aflagde Ed; den paraderede ved høie Gjæsters Ankomst og Afreise og af-fyrede da undertiden Salver paa Slotspladsen; den opstilledes paa Gaderne ved kongelige Personers Begravelser, mødte ved Ildebrande o.s.v. Da den første Stadsoberst, Frederik. Thuresen, blev begravet den 14de Mai 1675 paa Nikolai Kirkegaard, bares hans Kiste af Lieutenanter, Fændrikker og Sergeanter af Væbningen; samtlige Stadskaptainer gik ved Siden, og to Kompagnier af Borgereskabet afgav tre Salver over Graven. Det følgende Aar fik Stadsobersten (der nu kaldtes Stadthauptmand) Niels Enevoldsen efter Ansøgning en Adjutant, som skulde exercere med Borgerne, og en Mønsterskriver, som skulde holde Rullerne i Orden. Væbningens Betydning var dog ikke stor i Fredstider, men de store Minder fra Beleiringen traadte atter lyslevende frem, da Hovedstaden i Aaret 1700 igjen truedes af Fjender.

Kjøbenhavns Indbyggere havde forskellige Steder, hvor de

kunde øve sig i Papegøie- og Skiveskydning ligesom i forrige Tider. Ude i Egnen om nuværende Victoriagade blev der, som forhen berørt, indrettet en Skydebane, der eiedes af Gabriel Boeman; i 1673 gav Kongen udførlige Artikler for et Skydeselskab, om hvilket der dog ikke foreligger nærmere Oplysninger, og i 1688 fik en Værtshusholder i Sølvgaden ved Navn Johan Statius Baden Tilladelse til at indrette en Skydebane for Alle og Enhver, og tillige falholde Mad, Øl og Vin. Det ældgamle danske Kompagni (det kgl. danske Skydeselskab), hvis Møder iøvrigt allerede før Beleiringen vare ophørte, hvis Gaard i Kompagnistræde var solgt, og hvis Kostbarheder befandt sig paa Raadhuset, synes allerede i Begyndelsen af Christian den Femtes Regjering at være bleven kaldet til Live paany og at have holdt sine Skydeøvelser paa den ovenfor nævnte Gabriel Boemans Skydebane, men det var dog først i 1694, da Kongen gav Selskabet nye Artikler, at det atter blomstrede for en Stund. De forandrede Tider vise sig ikke mindst deri, at medens det hidtil havde været Magistraten, som havde havt Opsyn med Selskabet, og dettes menige Medlemmer hidtil selv havde keiset deres Oldermænd, rigtignok »efter Borgmestres, Raads og de gamle Oldermænds Befaling«, satte Kongen nu en Directeur i Spidsen for Selskabet, nemlig Politimester Claus Rasch og beskikkede fire Dommere, »som skulde sige Parterne imellem, naar Disput om det bedste Skud forefaldt«. Alle ærlige Personer, ligegyldigt af hvilken Stand de vare, kunde ligesom tidligere blive Medlemmer mod at betale 8 Rdlr. i Indgangspenge og ellers 4 Rdlr. om Aaret; dog skulde de være bosiddende i Kjøbenhavn. Hver Onsdag skjødtes der til Skive, om Sommeren fra Kl. 8 til Kl. 1, om Vinteren fra Kl. 10 til 2, hvorimod Papegøieskydning kun skulde finde Sted to Gange om Aaret, nemlig ved Pintsetid og i Midten af August, hvilket dog ikke er blevet overholdt. Artiklerne indeholde meget detaillerede Bestemmelser om Brødrenes Forhold paa Skydebanen, om hvorledes de skulle omgaas med Geværerne, om Markørens Pligter og Virksomhed, Forbud mod at indtage

stærke Drikke under Skydningen, smøge Tobak eller hengive sig til »Klat-Skyden« o.s.v. Kongen selv, Dronning Charlotte Amalie, Kronprinds Frederik, Prinds Carl, Prinds Christian og Kronprindsesse Sophie Hedevig lod sig alle indskrive i Broderbogen, og den 7de September 1694 indviede de kongelige Personer tilligemed deres Hofstat af Kavalerer og Damer, høie Herrer og Ministre den af Claus Rasch ny indrettede Skydebane udenfor Nørreport, »hvor i fordums Dage en Stang har været opreist og standet Falkene derved at afrette«, rimeligvis paa, en Plads hinsides Søerne mellem Nørre- og Østerbro. Her var opsat en ny Papegøiestang og indrettet to Baner til Skiveskydning, henholdsvis af 200 og 400 Alens Længde, og desuden en særlig lille Bane til Pistolskydning. Kongen nedskjød Papegøiens Hoved og vandt en Sølv-Kredentstallerken; Statholder Gyldenløve derimod Kroppen, hvorved han blev Fuglekonge og vandt et stort Sølvbæger af 40 Rdls. Værdi. Imidlertid tabte Interessen for Kompagniet sig hurtigt, den kongelige Direktion ophørte, og i lange Tider hører man atter ikke Tale om det ærværdige Broderskab.

Af større Epidemier indtraf der i Christian den Femtes Tid ingen, naar undtages de alvorlige Sygdomme, som i 1675 og 1676, altsaa under Krigen med Sverig, hjemsøgte Flaaden og Hovedstaden. I 1680 truedes Byen vel af Pest fra Tydskland, og da det, ifølge et Kongebrev til det medicinske Fakultet, »ikke kan vides, om Gud Allermægtigste kunde være tilsinds vore Riger og Lande for des mangfoldig Synders Skyld iligemaade der med at hjemsøge«, udstedtes der Forbud mod al Samkvem og Handelsforbindelse med de angrebne Steder, men man slap iøvrigt med Skrækken. Hvad Lægerne angaar, var deres Tal ikke stort; Holm angiver det samlede Antal i Danmark og Norge til 80, hvoraf 20 vare indvandrede Tydskere. Kjøbenhavn havde en Stadsphysikus, der fik Salair af Kommunen og tillige var Læge ved Kvæsthuset, og endel praktiserende Læger, hvis Antal af Holger Jacobæus angives til 19. Et betydningsfuldt Fremskridt var Forordningen om Læger og Apotheke-

re af 4de December 1674, i hvilken det fastsattes, at Ingen maatte udøve Lægepraxis ved indvendige Sygdomme uden at have taget den medicinske Doktorgrad ved Universitetet her eller ved en fremmed Høiskole. For de udvendige Sygdommes Vedkommende brugtes fremdeles Bartskjæerne, Datidens Chirurger, og disse Folk, hvoraf der kun maatte være 21 i Kjøbenhavn, som havde deres Laugsartikler og Oldermænd som ethvert andet Haandværkslaug, som gik paa Jagt efter Bønhæser og Fuskere, og hvis hele Viden var erhvervet i Barberstuen, vare sikkert alt Andet end dygtige. Ved Bartskjærernes nye Laugsartikler af 1684 fastsattes det dog, at Enhver, der nedsatte sig, skulde examineres og kjendes for duelig af det medicinske Fakultet samt nogle kjøbenhavnske Mestre, før han kunde købe sig et »Amt« af en afdød Mesters Enke. Prisen herfor i Kjøbenhavn var 300 Rdlr. Medens Lægerne saa ned paa Bartskjæerne, nærede disse atter en ophøiet Foragt for Baderne eller Badstumændene (af hvilke der forresten kun fandtes 3 i Byen), som gik dem i Næringen. Denne Professions Tilværelse viser, at Brugen af Badstuer atter maa være kommen op, og man læser da ogsaa i Bartskjær-Artiklerne: »Badstu-Mændene skulle alene blive ved deres Badstue og Kopsætning og ei gjøre Bartskjær-Lauget nogen Indpas i deres Kunst, enten med Barberen, Aareladen, Patienter at forbinde eller kurere, ei heller Bækkener eller Bartskjær-Skilt at udhænge«. Kopsætning var altsaa den eneste Operation, Baderne havde Ret til at udføre. Det fortjener at fremhæves, at Jordemoderexamen for første Gang afholdtes den 30te September 1673 i Domus anatomica, og at 15 kjøbenhavnske Jordemødre ved denne Leilighed bleve examinerede, ligesom Apothekerne sattes paa en bedre Fod end hidtil og fik en ny Taxt for deres 2,925 Slags forskellige Medikamenter. Af Apotheker havde Byen, foruden Hofapotheket (paa Slottet) Svaneapotheket i Højbrostræde, Løveapotheket i Vimmelskaftet, og Kong Salomons Apothek paa Østergade, faaet et nyt i 1670, nemlig Elephantapotheket paa Kjøbmagergade, der indrettedes af Hofapotheker Johan

Gottfried Becker. Mere benyttet af de lavere Samfundsklasser end Læger, Apothekere og Jordemødre, var dog Husraad, kloge Mænd og Koner saavel som omreisende Kvaksalvere, hvoraf nogle endog fik Bevilling til at praktisere. Saaledes erhvervede »Broksnider og Oculist« Laurentius Nicolai i 1671 kongelig Tilladelse til at nedsætte sig i Hovedstaden og bruge »Aareladen, Medicin og Kur, saa meget fornøden gjøres«, naar han ikke greb ind i Bartskjærernes »Haandværk«, og i 1689 lykkedes det Andreas Michel de Lorme at faa en lignende Tilladelse, efterdi han »om en sekret Kunst skal være vidende, hvorved han Tarmløb, ihvor farlig den endog kunde være, kan kurere.« Skarpretteren havde en god Praxis med Benskader, ja Kongen selv købte - som Mejborg oplyser - gjentagne Gange Recepter af omstreifende Linedandsere og Gjøglerer, som tog indtil 2000 Kroner for Opskriften paa en Balsam. I 1698 lod han den "kloge« Rektor i Ribe, Jørgen Seerup, kalde til Kjøbenhavn for at kopsulere ham om sin Hofteskade, netop den samme habile Skolemester, som nogle Aar iforveien var bleven opfordret til at assistere ved den nye Bibeloversættelse.

Signen, Maalen og Manen, visse Dages Udvælgelse, Charakterers Misbrug og lignende mistænkte Kunster - som det hedder i Danske Lov - traadte ogsaa hyppigt i Stedet for lægekyndig Assistance, thi Tiden var i høi Grad overtroisk. Det er i saa Henseende betegnende, at det udtrykkelig paalagdes Jordemødrene at »entholde sig fra alle uchristelige, ulovlige, ja afgudiske og djævelske Midler«. Troen paa en Djævel, til hvilken Menneskene kunde træde i personligt Forhold, var meget udbredt; saaledes hørte Frederik Klyne og hans Broder en Nat i Fyrendals Skov »Satan tale lydeligen i Skoven«, og Resen skriver, at »Aar 1670 udi April Maaned har Satan indstillet sig i et ugudeligt Kro-Selskab paa Christianshavn, hvor han med dennem har spillet Kort, og at det var Satan, er omsider befunden, der han hastelig forsvandt og blev borte«. Der forefaldt endnu af og til Hexeprocesser; Bircherod fortæller saaledes, at et Par Kvinder i 1670 og 1671 bleve brændte i Fyen under

stort Tilløb af Nysgjerrige, og i 1693 afsagde Høiesteret Dom over fire Troldkvinder fra Nykjøbing paa Falster, hvoraf de to dømtes til at »forbrændes«. Selv lærde Folk gav sig af med overtroiske Kunster; saaledes forstod den berømte islandske Professor Arne Magnusson at »vise igjen«, hvilket »han en Dag præsterede hos en Mand i Fiolstræde, der havde mistet sine Sølvknapper«, men et Omslag var dog ifærd med at indtræde; vægtige Stemmer reiste sig imod Djævletroen, og endelig gav den forargelige og skandaleuse Thistedske Besættelsessag Hexeprocesserne Naadestødet. Her havde nemlig Præsten Mag. Oluf Jensen Bjørn forledet nogle Kvinder til at anstille sig som besatte, dels for at hævne sig paa Borgmester Enevold Nielsens Hustru, der havde nægtet at give ham sin Datter til Ægte, dels i vellystig Hensigt for at drive Uterlighed med de paagjældende Kvinder. Ved Henvendelse ikke blot til theologiske, men ogsaa til medicinske Autoriteter, kom Sandheden for Dagen, og Høiesteret dømte Anstifteren Mag. Bjørn fra Kald og Kjortel samt til livsvarigt Fængsel, medens de tre forførte Kvinder skulde hensættes til livsvarig Tugthusstraf. Bjørn, der havde formaaende Venner, blev dog allerede benaadet Aaret efter mod at forlade Landet. Det vilde føre for vidt at komme ind paa det lange og lønnende Kapitel om Overtro, som end ikke i vore Dage er afsluttet; kun skal det fremhæves, at man med ualmindelig Ængstelse iagttog Luftsyn og andre Phænomener paa Himlen. Bircherod fortæller, at der i Mai 1680 faldt Ild fra Himlen, før Sol stod op, det vil sige et Meteorfald, som fik Alle, der saa det, til »at falde udi Afmægtighed til Jorden og daane«, og den »forskrækkelige, store« Komet, som viste sig i December Maaned samme Aar, indjog ualmindelig Skræk i vide Kredse. Den 15de Mai 1692 »saa mange Baadsmænd paa Holmen om Morgenen Kl. 6 tre Krigsflaader paa Himlen, og det saa tydeligt, at de næsten kunde kjende Seil og Flag, ogsaa hvorledes et Skib blev bugseret af en Baad«, en Luftspeiling, der sikkert er bleven fortolket som et Varsel om Krig, ligesom man, da der i 1671 i Sønder Aaby paa Fyen fandtes to Krebse-

øine med det kongelige Navnechiffer og en Fortunaskikkelse heri saa »en høist mærkelig af Gud og Naturen til Ære for Kongen slaaet Medaille.«

Datidens Aviser gjorde, hvad der stod i deres Magt for at befordre Overtroen. Det er foran omtalt, at Aaret 1672 kan betragtes som den danske Journalistiks egentlige Fødselsaar, thi fra dette Aar udkom ved Siden af Bordings rimede »Danske Mercurius«: Bogtrykker Jørgen Gødes danske Ugeavis »Ordinaire Posttider« og Daniel Paullis »Extraordinaire Maanedlige Relationer« saavelsom hans danske og tyske Ugeavis. Ved Siden af adskilligt Godt og Nyttigt som Efterretninger fra Krigsskuepladsen, historiske Oversigter, Handels- og Skibsefterretninger, Lister over Fødte og Døde i Kjøbenhavn, Vejrberetninger, Foretagender af offentlig Interesse og rene Nyheder som Ildsvaader, Ulykkestilfælde o. d., indeholde disse Blade en Overflod af Fortællinger om Tegn og Undere, Varsler og Syn, baade i Ind- og Udland. Af Folkephantasiens Arsenal myldre de frem disse vidunderlige Skabninger - skriver Stolpe - Spøgelser, Havmænd, Orme med Menneskehoveder, Drager og Uhyrer, ikke sjældent afbildede, og der er vel ingen Tvivl om, at denne Del af Bladene er bleven læst med spændt Opmærksomhed af hin Tids Matroner. Selv Øresund befolkedes med slige overnaturlige Væsener; saaledes saas i 1669 en Havfrue ved Saltholmen, »en skøn, sortøiet, høibarmet og hvidhudet Kvinde med Menneskehænder og Fiskehale«; i 1676 bemærkedes en Havmand ved Falsterbo Rev. Undertiden stiller Maanedsavisen sig dog noget tvivlende til dette Slags Nyheder; saaledes skriver den om en Orm med et Hundehoved, der har vist sig i Tyskland: "Kanske Noget er sandt, og Noget Løgn, og af dennem opdigtet, som har godt deraf, at de kan bedrage Folk; derfor maa Enhver tage det for sit eget Værd", og en Forevisning i Kjøbenhavn i September 1674 omtales i følgende Stykke, der tillige kan tjene som Prøve paa Bladets Stil: »Her i Kjøbenhavn haver været en Mand, som lod et underligt Kreatur se for Penge, hvilket han berettede at være kommen

fra Afrika og at være en Basilisk. Mens uanset at den var saa kunstig sammensat, at Ingen lettelig kunde kjende det, saa er der dog ingen Tvivl paa, at den jo var gjort med Kunst og overdragen med Skindet af en Skade- eller Rokkefisk. At den er falsk, er saa meget mere troligt, som der endnu aldrig noget Steds i Verden er fundet nogen Basiliskes Rad (Skelet), da dog den ganske Verden af mange omhyggelige Folk er omreist, hvilke ikke have anvendt liden Tid, Omkostning og Flid paa at forfare og opspore Alt det, som nogetsteds er mærkeligt og sært at finde. De fleste Lærde holde for, at der findes ingen Basilisk i Verden, tilmed da det er befundet usandfærdigt, at en Basilisk kommer af et Haneæg.« Med Hensyn til Overtros Udbredelse indtræder der iøvrigt et kjendeligt Omslag i Aviserne henimod Aarhundredets Slutning; Satan figurerer nu kun sjældent i dem og de overtroiske Historier ligesaa - de ere aabenbart ved at gaa af Mode.

For Aviserne saavel som for Samfærdslen i det Hele skete et vigtigt Fremskridt ved den almindelige Postforordning af 25 Decbr. 1694, ved hvilken Forbindelsen mellem Kjøbenhavn og Hamborg, saavel som mellem Kjøbenhavn og Christiania blev endel hurtigere. Den ridende Post mellem de to førstnævnte Stæder afgik to Gange om Ugen (fra Kjøbenhavn hver Tirsdag og Lørdag Aften, fra Hamborg hver Tirsdag og Fredag Aften) og var halvtredie Døgn underveis; den ridende norske Post afgik kun én Gang om Ugen (hver Lørdag Aften) til Christiania og var 4 1/2 Døgn underveis. De agende Poster vare selvfølgelig adskilligt langsommere. Imellem Kjøbenhavn og Helsingør var der daglig Postforbindelse, dog kun ved gaende Bud, og herfra førtes da Breve og Reisende over til Helsingborg med »Avisbaaden«. Generalpostmester var Feltmarechallieutenant Christian Gyldenløve (smlgn. II. S. 208), en Søn af Christian den Femte med Sophia Amalie Moth, men faktisk bestyredes Postvæsenet af hans Onkel, Geheimeraad Moth. Indtægterne vare saa betydelige, at de ifølge en svensk Gesandts Beretning endog vakte Misundelse i den kongelige Familie. I 1686 op-

dagedes der store Underslæb, idet man havde for Skik at forsende alle Slags Breve under de Kouverter og Signeter, som benyttedes til kongelige Tjenestebreve og saaledes unddrage sig Porto'en, en Trafik, der søgtes standset ved Mulkter; ligeledes forbødes det Ageposterne og Vognmændene at drive Brevbesørgelse for egen Regning.

Af Bogtrykkere fandtes der et anseeligt Antal i Hovedstaden; Nyrop anfører i sin Boghandelens Historie henvend en Snes forskellige Navne; af Boghandlere vare de bekendteste: den foran nævnte Daniel Paulli, Christian Cassuben og Peder Haubolt, foruden nogle hollandske Boghandlere, som havde stadigt Udsalg her, samt et Antal fremmede Bogførere, der søgte til Danmark. Bøgerne falbødes dels fra de Paagjældendes Bopæle, dels fra Børsen, ja Cassuben havde trods det bekendte Forbud endnu Udsalg i Nikolai Kirke. Den største Afsætning var paa gudelige Bøger og Smaaskrifter med kurieuse Titler som »Katechismi Børns aandelige Mælk og Tyggemad«, eller »Den søde og velsmagende Katechismi Bryst-Mælk« o. lign., men flere af Boghandlerne, navnlig Cassuben, ernærede sig for en Del ved Eftertryk, som trods alle kongelige Privilegier og Forbud dreves med stor Ugenerthed. Universitetet havde ligesom nu Eneret paa Almanakker, og Trykningen af dem overdroges i Regelen til den ene Universitetsbogtrykker. Man havde baade danske Almanakker og tyske (af Fuhrmann), og efter Tidens Skik indeholdt de, skjøndt det atter og atter var blevet forbudt, alle Slags »Spaadomme om Krig, Oprør, Sygdom, stor Modgang og Bedrøvelse, Bedrageri og andre Farligheder, over hvilke Spaadomme Hs. Majestæts fattige og enfoldige Undersaatter snart maatte falde i Mishaab og Melancholi, de Onde og af saadanne Spaadomme maatte fatte adskillig onde Tanker.« Der blev anlagt Sag mod Bogtrykkeren Henrik Gøde i denne Anledning i 1672, men, skjøndt han idømtes haard Straf af Konsistoriet, frifandtes han af Høiesteret. Bircherod fortæller, at Frederik den Tredies Død var forudsagt i Almanakken af 1670, thi der læstes foran Februar Maaned:

»Eine heroische Person steht in Lebensgefahr«, hvilket strax blev fortolket som gjældende den danske Konge.

Skjøndt den kjøbenhavnske Borgerstands økonomiske Tilstand ikke var tilfredsstillende i Christian den Femtes Dage, morede man sig dog fortræffeligt, og der var Steder nok, hvor alle Samfundsklasser kunde tilfredsstille deres Ganer og Struber. Byen var i Virkeligheden oversvømmet af Øl- og Brændevinsboder, Vinhuse, Thehuse (thi Kaffehuse kjendtes neppe endnu), Beværtningssteder, Gjæstgivergaarde o. lign. »Øltappere - hedder det i en Magistratsskrivelse af 1695 - er en almindelig Næring, som alle Slags unge Folk, der komme i Ægteskab sammen og intet Andet har lært og intet Andet véd, gjerne antage. Det er Folk, som mest formeres af Tjenestefolk, som Kudske, Lakaier, Bryggersvende, Gaardskarle, Arbeidskarle, Koffardibaadsmænd og adskillige Haandværkssvende, ja Mestere, Maltgjørere, Brændevinsbrændere og andre Handelsfolk, naar deres Næring slaar dem feil. I dette Tal kommer ogsaa desværre Soldater, Tøihusfolk og Kongens Baadsfolk, ikke til ringe Præjudice, og de bo overalt udi alle Gader og Stræder, i Leiehuse og Kjældere. Bestemtes et vist Tal, vilde mange gribe til Bettelstaven eller flytte af Staden eller af Riget, hvorved mange Huse og Kjældere blev ledige.« Af Brændevinsbrændere fandtes der i 1698 ikke mindre end 245 i Kjøbenhavn, og Udsalg af dansk Brændevin var ligeledes i Hænderne paa ubemidlede Folk, der boede i maadelige og smaa Huse saavel som i Kjældere. Magistraten fandt ikke det stigende Brændevinsforbrug skadeligt, thi dels gavnede det Landmændenes Afsætning af Korn, dels fremhjælp det forskjellig Smaanæring i Staden. Afskaffede man Brændevinsbrænding i Kjøbenhavn, vilde det kun komme Provindserne tilgode, en stor Del Huse og Kjældere vilde komme til at staa ledige til Skade for Huseierne, og Kongens Indtægter af Told og Konsumption vilde forringes.

Den finere og mere velstaaende Del af Befolkningen søgte til Vinhusene, hvor der iøvrigt ogsaa solgtes Øl. Mange af disse ere omtalte foran. Næst efter Raadhuskjælderen var uden

Tvivl Boldhuskjælder den mest ansete, i hvilken Frederik den Tredies fhv. Mundskjænk, Frederik Vinterberg i 1669 havde faaet Tilladelse til foruden nogen Leies Betaling at holde en fri og aaben Skjænk af alle Slags Vin- og Ølsorter og derhos være forskaanet for al borgerlig Tynge og Besværing. Christian den Femte fornyede Privilegiet ved sin Thronbestigelse, men da Boldhuset det følgende Aar gik over i Rigmarskalk v. Körbitz's Besiddelse, maatte Vinterberg fraflytte Kjælder den. Han beholdt dog Privilegiet og fik Lov til at indrette sin nye Kjælder »hvor det hannem kan beleiligst falde«. Boldhuskjælder den synes i mere end én Henseende at have været en fugtig Kjælder; i hvert Fald havde Körbitz stort Besvær med at holde Vandet ude af den. En meget besøgt Vinkjælder var endvidere Blasen paa Hjørnet af Nørregade og Gammeltorv, som under Ildebranden i 1728 blev sprængt i Luften, Baccharach (opkaldt efter en By ved Rhinen og navnlig besøgt af Kjøbmænd og Skippere) paa det modsatte Hjørne (Hjørnet af Nørregade og Klædeboderne) og Dyrkjøb ved Frue Kirkegaard paa Hjørnet af Nørregade og den Plads, som har faaet Navn efter Vinhuset. I 1699 blev »til Vor Frue Kirkes Sikkerhed (i Ildsvaadetilfælde) saavelsom til Kirkegaardens zirlige Indretelse« en Del af Dyrkjøb, som sprang frem paa Kirkegaarden, nedbrudt; dets Beliggenhed ses tydeligt paa Kortet. I denne Anledning udkom der et Digt med Titelen: »Det glædelige Dyrkjøbs Ihukommelse, der det Aar 1699, saa nær ved Seculi Ende, nedfaldt i sit annum climactericum og deri expirerede.« Forfatteren udtaler først sin dybe Beklagelse over, at det skal gaa Dyrkjøb, som det gik Karthago og Tyrus; vel har man set, at faldefærdige Huse ere blevne nedrevne:

*»Men at et Glædehus i Fredetid bedrøves,
At mossegroede Sten fra stærke Stolper røves,
Og aldrig samles skal til bedre bygget Hus,
Det haardt fortryde maa den vellogeret Mus.«*

Herpaa udføres videre, hvorledes Gjæster endog i den mørke Nat og ved Daggrø, naar Hanen galede, søgte til Stedet,

hvorledes de kjældervante Drenge sprang for dem, og hvorledes der altid spilledes Skak, Brætspil, Forkering, Lanter, Labet og Suderspil. Naar Froprædiken var tilende i Frue Kirke, strømmede Folk til, ja der gaves de Borgere, som sang Høimessens Kyrie i »Vinens Spidseglass«. Ogsaa naar Aftensangen var forbi, vendte de fleste deres Næser til Dyrkjøbs Hjørne, og de nybagte Studenter saavel som de, der havde taget Baccalauri-Graden og Attestats, gik til Vinhuset for »noget Mer at lære«. Her pantsatte Studenterne deres Kapper ved Depositsen for at traktere Kameraterne, og her var megen pudserlig Skjæmt. Nu vil Alt blive anderledes, thi

*»Hvor Oxehovder Vin tilforne laa paa Lad,
Der skal Ligkister staa. med døde Kroppers Rad,
Dog skal det være Trøst for mangen fugtig Hjerne,
Som sig med Glasset lod i Stuen findes gjerne,
Om han i Kjældrens Grund herefter hvile maa,
Hvor den velsmagte Vin i gamle Dage laa.«*

»Blasen« og »Baccharach« ville imidlertid drage Fordel af denne Forandring:

*»De to har Intet tabt ved Dyrkjøbs Død og Grave,
De arve mangen Gjest og større Næring have,
De providere sig med flere Ahmer Vin
End dem i forrig Tid fra Nantes og fra Rhin.
Men vi, som Dyrkjøbs Flor i gamle Dage kjendte,
Og saa dets Kompagni, lod ogsaa derfra hente,
Saa mangen Lædske-Pæl, vi glemme aldrig det,
At denne lystig Krog forsvandt og blev saa slet.«*

I 1677 nævnes en Vinkjelder ved Navn Godtkjøb, som ogsaa besøgte af Studenter, og der har selvfølgelig været en stor Mængde andre. I dem alle, blev der spillet de ovenfor nævnte Spil, men henimod Aarhundredets Slutning blev det Mode at spille Hasard, »Bassette, Trente et quarante, Pour et contre, saa og med Bank at holde«, hvilket ufortøvet forbødes. Politimester Claus Rasch fik Befaling til at advare alle Vintappere, Herbergerer og Theværter mod at taale slige Spil i deres Huse,

og Politibetjentene fik, naar de overraskede Spillerne paa fersk Gjerning, Lov til at »borttage de Penge, de i saa Maader kunde overkomme« og dele dem mellem sig. Desuden skulde de Skyldige, dog navnlig Værterne, betale »anseelige Penge efter Forseelsens befundne Beskaffenhed« til Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn.

Af de foran nævnte Gjæstgiversteder og Værtshuse bestod de fleste endnu, ogsaa det Kommunen tilhørende »Store Lækkerbidsken« paa Amagertorv. I 1682 besluttede imidlertid Magistraten at afhænde Gaarden, og Kongen gav Tilladelse dertil, dog paa den Betingelse, at der her fremdeles skulde holdes »et forsvarligt Værtshus«, ligesom Kjøbenhavns Vaaben skulde anbringes over Døren tilligemed Indskriften: »Kjøbenhavns Stads-Værtshus 1682«. Peter Jakobsen Timmermand, en Søn af Dorothe salig Jakob Timmermands, som i en Aarrække havde havt Hotellet i Leie, købte Gaarden for 10,531 Slettedaler og fik forskjellige Privilegier, som at være fri for Byens Bestilinger og for Indkvartering. Det tillodes dog Kjøberen at opgive Gjæstgiveriet, naar han fandt for godt, mod at Privilegierne faldt bort. Sandsynligvis er Peter Timmermand død i 1686, hvorved Gjæstgiveriet ophørte, thi i dette Aar fik Jørgen Jørgensen kongelig Bevilling til at indrette et Stads-Værtshus i sin Gaard i Høibrostræde (paa den Side af Gaden, som efter Branden udlagdes til Høibroplads), ifald Magistraten vilde beskikke ham dertil, og Aaret efter lykkedes det ham at erhverve en saadan Beskikkelse, »saasom sligt et Hus eragtes at være høilig fornøden og hel umistelig udi saadan kongelig Residentsstad.« Han udhængte nu Kjøbenhavns Vaaben over sin Dør og fik de samme Privilegier, som Peter Timmermand havde havt. Dennes Enke solgte i 1689 »Lækkerbidsken« til Etatsraad Elias Hübsch, fra hvem den i 1701 gik over i en Kjøbmands Besiddelse og senere atter skiftede Eier flere Gange. Den brændte i den store Ildebrand 1795. I et af de saakaldte »Numere« ligeoverfor Holmens Kirke i Størestræde - saaledes kaldede, fordi de vare de eneste numererede Huse i Byen indtil Struensees

Tid - havde Thomas Christensen Galskjødt et Vin- Logis- og Spisehus i Numer 4, som fortjener at nævnes, fordi det var her, at Jesper Oldfux traf Skipper Adrian fra Vlie og hørte ham berømme Jakob v. Thybos Tapperhed. »Nøglen« paa Kjøbmagergade, »Prinds Jørgen« paa Østergade og »Churprindsen af Sachsen« paa Nikolai Kirkegaard vare formentlig Værtshuse af lavere Rang.

Christian den Femtes Tidsalder var en Forlystelsernes Tid. Om Kongen selv siger en Samtidig: »Han elsker Forlystelser«, og det Exempel, der udgik fra Hoffet, fulgtes efter Eyne eller snarere over Eyne af Borgerne og de lavere Samfundsklasser. Livet ved Hoffet, om hvilket Mejborg har udgivet en særdeles underholdende og instruktiv Bog, var forfinet og elegant; Grever og Friherrer, Riddere af Elephanten og af Dannebrog, Kammerherrer (som dengang bare Guldnøglen i en blaa Baandsløife paa den høire Lommetaske, hvorfra den først trængtes tilbage ved de smallere Kjoleskjøder) høitstaende Embedsmænd og Hofdamer færdedes i de gamle Sale paa Kjøbenhavns Slot, men trods al Forfinelse, Etikette og Ceremoniel viste Forbindelsen med Renaissancetiden sig endnu ved, at man fandt Behag i at holde Dværge og Dværginder (Grev Hans og Frøken Elselil) eller Negere, der indkøbtes i Udlandet og for Modsætningens Skyld vare klædte i alle Slags spraglede Klæder. Det er bekjendt, at Menigmand kunde faa Kongen i Tale, naar denne opholdt sig i Staldene, men for at komme til Hove, og snart for overhovedet at kunne bjerge sig mellem sine Ligemænd i Stilling og Dannelses maatte man have Rang, hvilken derfor blev uhyre efterstræbt. I Rangforordningen af 1671 vare Professorerne ved Kjøbenhavns Universitet blevne forbigaaede, hvorover de følte sig stærkt forurettede, og da Thomas Bartholin og Villum Worm ved et Bryllup paa Bryggernes Laugshus havde maattet vige Fordanden for to unge Sekretairer, som nylig havde besøgt deres Forrelæsnings, indgav samtlige Professorer Ansøgning om Rang. Griffenfeld afslog det imidlertid, idet han bemærkede: »Blive I

mere, end I nu ere, saa ophøre I snart at være det, som I ere og skulle være«, men i 1679 tilstedes der dem samme Rang som Kongens egne Betjente og Andre af den adelige Stand med den Motivering, at »Ære og Værdighed bør saa uadskillelig Dyden at følge, som Skyggen Legemet«. Hvor nøieregnende man var med Hensyn til Rangen, ses af Bircherods Notits fra 1694: »Oberstlieutenant v. Osten kommer i nogen Ulempe formedelst Doctor Masii Kjærestes Begravelse, hvor han tog sin Rang over Bispen og Hofprædikanten, hvilket Kongen tog op i Unaade, og befalte Politimester at tale hannem til for tusind Rigsdaler; begge Bedemændene maatte betale 50 Rdlr., fordi de præsenterede deres sædvanlige Gevær for Fruentimmeret. Doctor Masius selv gaar ikke heller Ram foruden og er opskreven for 500 Rigsdaler.«

Der er neppe Anledning til at dvæle ved Kongehusets Fester i det Enkelte, thi de havde helt skiftet Udseende; medens de fordem vare sande Folkefester, havde de nu et afgjort intimt Præg og vare i det Store og Hele Familiefester. At Kongen holdt Parforcejagter, Fodturnering inden Døre, Ringrenden, Maskerader, Balletter eller overværede franske Skuespil paa et midlertidigt Theater i Slottets Riddersal kom ikke den store Mængde tilgode, saalidt som de Dyrekampe, der engang imellem anstilledes paa Ridebanen, hvor Bjørne, Hunde, Tigere, Grævlinge og Tyre bleve slupne løs paa hverandre. Kun i ganske enkelte Tilfælde kunde Masserne blive Øienvidner til Herskerens Fornøielser saaledes ved den prægtige Karousel og Turnering, der foranstaltedes den 13de April 1685 paa Kongens Nytorv, og af hvilken der er bevaret en udførlig Skildring. De fremmede Ambassadeurs Ankomst til Staden og paafølgende Audientser gav ligeledes Indbyggerne Noget at se; der blev da saluteret fra Voldene eller fra Skibene, de kongelige Karosser bevægede sig i et langt Optog gennem Gaderne, hvor Borgervæbningen stod opmarcheret; Vagterne vare fordoblede, og hist og her var der opstillet større Troppeafdelinger med vaiende Faner og Trompetere. Dette Slags Skuespil

hørte overhovedet ikke til Sjældenhederne, thi de gjentog sig hver Gang fyrstelige Personer kom til Staden, ved hvilke Leiligheder Kongehuset endnu laante Senge hos Borgerne, og de antog en særlig pragtfuld Charaktér ved høitidelige Leiligheder som Kronprindsens Formæling med Prindsesse Louise af Mecklenborg, Prindsesse Ulrikka Eleonoras Forlovelse med Carl den Ellevte af Sverig, Enkedronning Sophie Amalias Begravelse o.s.v. Slottet og Skibene i Havnen vare da undertiden illuminerede; der afbrændtes Fyrværk, som dog stod langt tilbage for, hvad der præsteredes i Christian den Fjerdes Tid, og Springvandet paa Gammeltorv sprang »igjennem alle de dertil paa Fontainen beskikkede Rør og Delineamenter Hans kongelige Majestæt og det høie Herskab til Plaisir og Staden til Zirat.« Til de dagligdags offentlige Fornøielser kan regnes Musiken paa Slotspladsen, naar Kongen sad til Taffels, om hvilken Holberg fortæller følgende snurrige Anekdote: »Det berettes om en Hyrdedreng, som tilforn aldrig havde været i Hovedstaden, at da han paa Slotspladsen saa Paukerne og Trompeterne, da de blæste til Taffels, brast han i Latter og ved sin Hjemkomst fortalte, at han blandt andre underlige Ting havde set nogle sribede Dyr, der saa ud som Kaalorme, hvilke paa den ene Side af Pladsen stod og bede nogle Slinger udi Rumpen, indtil de skrege, og paa den anden Side to Gryder, hvorudi Ærter kogede, af hvilke Gryder Fanden (thi Paukenslageren var en sort Morian) øsede Ærterne, nu af den ene, nu af den anden.«

Ved Begravelser, Bryllupper, Barsler og Gjæstebud lagde den stigende Luxus hos Borgerne sig især for Dagen, og i god Overensstemmelse med den gamle Tradition, skjøndt fordømmet med ligesaa ringe Udbytte som tidligere, aabnede Regjeringen et skarpt Felttog mod Ødselheden. Den 7de Novbr. 1682 udkom den store Forordning om Begravelser, i hvis Motivering det hedder, at »megen stor Overdaadighed og unyttig Omkostning af de Fleste over deres Stand og Vilkaar gjøres af en vrang Indbildning, at derved de Afdøde sker nogen Ære

og Tjeneste«, saaledes at de sætte deres Midler overstyr, »at de det sent eller aldrig forvinde«. Skjøndt dette lyder stærkt, er det dog neppe synderligt overdrevent; det Mærkelige er kun, at det tilladelige Omfang af Overdaadigheden afmaales efter Rang og ikke efter Formue, saaledes at de høiere Rangklasser frit kunne ødelægge sig ved Luxus, medens den formuende, men »gemene« Mand tvinges til Tarvelighed. Ved Forordningen inddeles Indbyggerne i syv Klasser, nemlig 1) Grever, 2) Geheimeraadere, Friherrer og Ober-Charger, 3) Militaire, som have ladet deres Tapperhed se i Kongens Tjeneste tillands og tilvands, 4) Andre af Rangen indtil Landsdommere, 5) de Øvrige af Rangen og Adelige, 6) Geistlig og verdslig Øvrighed, Præster i Kjøbstæderne og graduerede Personer, og endelig 7) alle Andre. Enhver af disse Klasser har nu sin særlige Begravelsesmaade; Greverne kunne holde Begravelser og opsætte Monumenter over de Afdøde efter deres egen Lyst, Geheimeraadere og Andre med dem Ligestillede maa overtrække Ligkisterne med Fløil, lade tre Stuer drage, bruge Himmel over Liget samt Ligvogn med 6 Heste for. De Andre af Rangen indtil Landsdommere maa kun have to Ligstuer dragne og bruge Ligvogn med 4 Heste, de øvrige i Rangen og Adelige maa kun lade én Stue overtrække med Sort, og saaledes bestandig simple efter Stand og Vilkaar. Alt Haab om en fin Begravelse for almindelige Dødelige udelukkes dog ikke, thi Forordningen slutter med følgende mærkværdige Ord: »Skulde ellers Nogle, som ikke dertil særdeles ere privilegerede, kunne erholde vores allernaadigste Tilladelse deres Døde paa selv behagelig Maade og med større Bekostning at begrave, da skal samme allernaadigste Bevilling først skrives paa stemplet Papir til 50 Rdlr. Arket og dog desforuden betales til Hospitalet for hver Post, som er imod Forordningen.«

Forordningen giver et ret godt Indblik i, hvorledes det i tidligere Tid var gaaet til ved en Begravelse, og rimeligvis ogsaa vedblivende gik til, eftersom Paabudene ikke bleve overholdte og maatte fornyes i 1724. Naar en velstaaende Borger var død,

blev Liget klædt af Kvinder og lagt i Kiste, som helst skulde være af Egetræ, ved hvilken Ceremoni et stort Antal Slægtninge, Venner og Naboer vare tilstede, som trakteredes med Mad, Drikke og Konfekt. At alle Familiens Medlemmer iførte sig Sørgedragt, er en Selvfølge, men ogsaa til Tyendet uddeltes der Sørgeklæder, Sørgestrømper, Sørgesko og Handsker. Ligkisten, Som stod aaben, anbragtes i den med Sort beklædte Ligstue, omgiven af Voxlys, ofte ogsaa med Vaaben og Skjolde, selv om den Afdøde ikke havde havt Ret til at føre saadant. Saalænge Liget stod over Jorden, holdtes der Vaagestue, eller om man vil: Ligvagt, og det gik da lystigt til, idet Gamle og Unge tilbragte Tiden i Sørgehuset med allehaande Lege og bleve herligt trakterede. Om Dagen strømmede nærmere og fjernere Bekjendte til for at kondolere Familien, og der overrakte dem da trykte Ligvers, i Reglen forfattede af en eller anden Studiosus, enten paa Bestilling eller af egen Drift for at opnaa en liden Indtægt. Om et Besøg i en saadan "Sørgestue" hos en Enke hedder det i »Menoza«: »Hende fandt vi liggende paa en sort Parade-Seng i Parade-Sorg, og da jeg, som mente, hun var syg, kondolerte ei mindre over hendes Sygdom end over Mandens Død, mærkte jeg, hun stødte sig lidet paa den Kompliment, menende, at jeg skjæmtede med hende, hvilket dog var langt fra mine Tanker, helst i en Sørge-Stue. Siden sagde man mig, det var ikkun en Ceremoniel-Syge, som alle fornemme Enker her til Lands maa for Anstændigheds Skyld synes at have over deres Mands Død." Holberg véd ogsaa, hvor fornøieligt det gik til i Vaage- og Sørgestuer; "jeg erindrer mig i min Barndom - siger han - hvilken Glæde det var for mig og Andre, naar vi fik at vide, at et af vore Naboers Børn var død, thi derpaa fulgte mange gode, fede Dage.«

Liget stod længe over Jorden - ti Uger synes ikke at have været usædvanligt. Naar Begravelsen skulde finde Sted, gik Bedemænd (som iøvrigt ogsaa brugtes ved Bryllupper) rundt og indbød Folk til at følge eller bære. Bedemændene figurerede ogsaa paa selve Begravelsesdagen foruden »Marechaller«. Ved

Udbæringen af Kisten vare Kvinderne forsamlede i Ligstuen, og her serveredes da med Vin, Mad og Konfekt. Ligkisten, som i Regelen bar en Indskrift, men dog var dækket med et prægtigt Klæde, blev nu enten baaren af Studenter eller kjørt paa Ligvogn gennem Byen til Kirken, efterfulgt af Skoledrenge i Sørgekapper og et stort Antal med Sort overtrukne eller kun sortmalede Karosser, thi der var leiet én Vogn til hver enkelt Indbudt. Naar Begravelsen foregik om Aftenen, hvilket den i Regelen gjorde, naar den Afdøde var en "fornemme" Borger, ledsagedes Toget af Personer, der bare leiede Lygter - Hornlygter, Glaslygter, smaa trekantede Lygter eller Papirlygter. Under Processionen ringede enten alle Byens Kirkeklokker eller dog nogle af Klokkerne i den Kirke, hvor Liget skulde begraves; var det en særlig »fin« Begravelse, spillede ovenikjøbet Sangværket i Helligaandskirken. Kirken var fuldt oplyst med Vox- og Tællelys, og et Antal af Vor Frue Skoles Disciple i lange Kapper sang christelige Ligpsalmer. Derpaa holdt Præsten en Ligtale og kastede Jord paa Kisten, naar den var nedsænket i Graven, hvad enten dette nu skete i Kirkebygningen selv eller i Urtegaarden udenfor dens Mure. Aftenen endte i Almindelighed atter med Svir og Traktement.

Begravelsesforordningen af 1682 førte til Oprettelsen af en kommunal Ligbærerinstitution i to Klasser: en Overklasse, bestaaende af 36 »skikkelige Mænd og Borgere«, som skulde bære alle "fornemme Lig«, og en Underklasse for de lavere Samfundslag. Da Ligbæring imidlertid forhen havde været en af Studenternes Hovedindtægter, og de ikke frivilligt vilde give Afkald paa den, klagede Ligbærerne til Kongen, og det blev da bestemt, at »til de Geistliges Lig at bære saavel som til deres, som af Akademiet dependerer og haver studeret, maa alene Studenter bruges, naar Saadant begjæres«, men ellers maatte Ingen befatte sig med Ligbæren uden de kommunale Ligbærere. Under Pesten i 1711 blev man dog igjen nødt til at henvende sig til Studenterne. Det er betegnende for Datidens Opfattelse af de saakaldte »uærlige Folk«, hvortil i den almin-

delige Bevidsthed Skarpretteren, Natmanden, Hestegildere, Svinesnidere, Skorstensfeiere, Renovationsfolk o. lign. hørte, at Ligbærermændenes Underklasse i 1683 nægtede at bære en Skarpretters Lig til Graven. Deres Bestallinger bleve dem derfor fratagne, og der blev endydermere anlagt Sag mod dem, men da de bade om Forladelse, slap de med en Mulkt. En Forordning af 1685 forbød vel at stemple de nævnte Bestillinger som »uærlige« eller lade Nogen, som befattede sig med dem »komme i ringeste Foragt eller Æresforkleining«, men den frugtede neppe synderligt; det varede i Virkeligheden lange Tider, før denne Fordom helt forsvandt.

Bryllupper hørte selvfølgelig ogsaa til de store Privatfester, ved hvilke Borgerne udfoldede en i Forhold til deres Livsvilkaar og Formue overvættets Pragt. Forud gik Trolovelsen, til hvilken Slægt og Venner bleve indbudne, og i deres Nærværelse gav da Brudeparret Løftet og udvexlede Ringe, en Ceremoni, der ansaas for ligesaa bindende som selve Vielsen. Denne foregik enten i Hjemmet, hvortil der dog udkrævedes Bevilgning, eller i Kirken, hvorhen Brudeparret begav sig i et stort Vognoptog. Da Griffenfeld den 2den November 1670 havde Bryllup, kjørtes Bruden til Kirken af ingen ringere end Ulrik Frederik Gyldenløve, der selv sad paa Bukken og styrede de sex isabellafarvede Hingste, et Galanteri, der var indført fra England. Maden til Bryllupsgilderne tillavedes af Kokke, de saakaldte Stadskokke, der havde Privilegium paa at »koge til alle Bryllupper og Værtskaber for Enhver, som deres Tjeneste behøver og begjærer«, og Kandestøbernes Laugsartikler vise, at disse skiftevis udleiede Tin til slige Fester, saaledes at hver Meister havde sin Uge. De fleste Oplysninger om den overhaandtagende Luxus ved Bryllupper, Barsler og Gjæstebud indeholder den store Forordning af 13de Marts 1683, ved hvilken der gjordes et Forsøg paa at holde Overdaadigheden indenfor visse Skranker. Heri bestemtes, at der foruden Familien kun maatte indbydes fire Par til Trolovelser, og at Traktementet kun maatte bestaa af et tarveligt, »ordinairt« Maaltid. Brylluppet selv

maatte ikke vare mere end én Dag, og kun overværes af 12 Par foruden Familien, og disse fremmede Indbudte skulde endog høre hjemme paa Bryllupsstedet eller dog i Provindsen. Kun et Par af Familiens Nærmeste maatte rede Brudesengen og gjøre anden Opvartning. Bruden skulde bære sin egen Pynt og intet Leiet eller Laant; derhos maatte hun kun tage imod Brudegaver af Forældrene efter deres Vilkaar og Stand. Den gamle Skik, at Brudgommen forærede Brudens Slægtninge og Venner Ædelstene, Perler eller andre kostbare Gaver, afskaffedes helt; dog maatte han give Brudens Moder eller den, i hvis Hus hun var, Guld, Sølv eller Penge til 100 Rdlrs, Værdi. Før Vielsen skulde der intet Traktement holdes, og efter den ikke mere end otte Retter Mad, af hvilke ingen maatte være »sær kostbar«, ligesaa lidt som der maatte findes Pyramider af Sukkerbageri paa Bordet. Hos de fornemste Rangspersoner maatte Brudesengen udstyres med Omhæng af Fløil med Guld- og Sølv-Snorer, Adelen maatte bruge Taft, Atlask eller Damask med Silkefryndser, men ikke Kniplinger paa Lagnerne, og de høieste Geistlige saavelsom fornemme Borgere og Negotianter Taft og Atlask. Haandværkere og Tjenestefolk skulde derimod nøies med Rask eller andet uldent Stof uden Fryndser, Duske eller Snorer. Til Brudestolen eller Brudeskamlen maatte kun bruges et vævet Tapet, og det var kun visse høie Rangklasser tilladt at anbringe Himmel over Brudestolen eller over Brudeparrets Plads ved Bordet. Om Musiken ved Bryllupper indeholder Forordningen Intet, saaledes at der altsaa ikke befaledes nogen Indskrænkning heri. Den besørgeades af Stadsmusikanten, eller som han ogsaa kaldtes: Stadsinstrumentisten, og var overmaade nødvendig, da Bryllupsgjæsterne modtoges med Trompetfanfarer, og Gildet altid sluttede med en Svingom.

Det mærkeligste Afsnit af Luxusforordningen er dog maaske det, der vedkommer Klædedragten. Heri fastsættes nemlig nøiagtigt, hvorledes de forskjellige Samfundsklasser maa klæde sig, hvilke Stoffer de maa bære, om de maa gaa med Peltsværk, Smykker, Ringe og Guldknapper (thi Alle og

Enhver maatte bruge Sølvknapper) og da hvilke Slags, hvor lange Damernes Slæb maa være i de forskjellige Rangklasser, hvor kostbare deres Kjæder og Armbaand kunne være, hvilke Snorer Folk maa anvende paa deres Lakaier's Liberi, hvorledes deres Karosser skulle være udstyrede o.s.v. Den Paragraph, der særlig vedkommer Hovedstaden, bestemmer, at de 32 Mænd i Kjøbenhavn, andre fornemme Negotianter og Handelsmænd, de, som selv eie og besidde adelige Sædegaarde, og - betegnende nok - de, som have Aktier i et Manufaktur til et Beløb af 500 Rdlr., maa bære sorte Fløils Kjorteler og anden ærbar Dragt af Silke, Grovgrøn, Tersenel, Ferandin, Taft og andet slet (glat) Silketøi, som her i Landet gjøres, saa og alle Slags ostindiske Silkevarer, som med Kompagniets Skibe hidkomme. De maa desuden gaa med Peltsværk af Los, Maar og Graaværk og bære Ringe til en Værdi af 100 Rdlr., medens alle Andre ikke maa bære Silke eller andre Ringe end glatte Guldringe. Deres Damer tillades det at bære et Smykke af 100 Rdlrs. Værdi, en eller flere Ringe af 60 Rdlrs. Værdi, og desuden Guld Kjæder og Guldarmbaand, men uden Diamanter og Edelstene. Folk, som ikke vare i Rangen, maatte kun have tarvelige Karosser, indvendig betrukne med uldent Tøi eller Læder, og deres Tjeneres Kjortler skulde være kantede i Sømmen med samme Slags Tøi som Underforet, og hverken have Snorer, Sløifer eller Fryndser. Derimod kunde disse Tjenere bære, hvilken Slags farvede Baand de ønskede. Alle disse Bestemmelser stødte imidlertid paa saa stærk Modstand hos Kjøbenhavns Borgere og Borgerinder, at Politimesteren, overvældet og plaget af Klager, Forestillinger og Spørgsmaal, som han blev, og ude af Stand til at gennemføre Sagen, maatte søge om Lempelser hos Regjeringen, og denne gik da allerede en Maaned efter Lovens Udstedelse ind paa at udvide Retten til at bære blommede Silketøier og simplere Kniplinger, ligesom den forlængede Overgangstiden, inden Forbudene skulde træde i Kraft. Man kan tilføie, at de ingensinde traadte i Kraft i deres Helhed.

Kort efter sin Thronbestigelse synes Kongen for Alvor at have havt isinde at give sine Undersaatter et lysende Exempel paa Tarvelighed, idet han vilde indføre, hvad Samtiden med Urette kaldte: en dansk Nationaldragt. Den var nemlig laant fra et Portrait af Christian den Fjerde og bestod fornemmelig af Trøie med korte Skjøder, som altsaa skulde afløse den nymodens Frakke og Vest. Kongen selv bar en saadan Dragt ved sin Kroning, Hertugerne af Gottorp og Pløen efterlignede ham, Hoffolkene ligesaa, men det viste sig dog hurtigt umuligt at holde Tidsaanden ude. De franske Moder trængte seirrigt igjennem, og det er, netop med Kongens Plan for Øie, betegnende, at Bircherod kalder en 77aarig gammel Underfoged i Kjøbenhavn, som døde i 1692, en af »sin besynderlige Adstadighed sær navnkundig Mand« eller med andre Ord: en Original, fordi han havde bibeholdt Moden fra Christian den Fjertes Tid. Kvinderne vare ogsaa vidt fremme i den franske Modes Udskeielser; allerede i 1650 kjendes »Skjønhedspletter«, thi Præsten Mads Hvid kalder dem i sit noget drøie Sprog: »det sorte Tøi, Kvinderne sætte og fæste (Gud og de véd hvormed) paa deres Ansigt, Hals og Bryst, og som ikke er Andet end Satans Spyt og Dræk.«

En Beklædningsgjenstand, som netop paa dette Tidspunkt begyndte at blive almindelig og snart fik uhyre Udbredelse i alle Samfundsklasser, naar de fattigste Arbeidere og Bondestanden undtages, var Parykken. Den kom fra Frankrig, hvor Ludvig den Fjortende optog den i 1665, og fik efter denne kongelige Sanktion hurtig Indpas i hele Europa, saa at der - som Mølbach bemærker - »neppe lader sig opvise nogen anden Mode, der opnaaede en saadan Universalitet i sit Herredømme og en saa stor Udstrækning og Varighed i sin Indflydelse«. Endnu i Christian den Femtes første Regjeringsaar havde man for Skik at gaa med langt over Issen adskilt, naturligt Haar, som det f. Ex. ses paa Portraitet af Griffenfeld, thi skjøndt Parykken havde været kjendt og benyttet af Studenter i Christian den Fjertes sidste Regjeringsaar, vilde den dog ikke slaa an. Der blev

ivret mod den fra Prædikestolene, Studenter, som nægtede at aflægge den, truedes med Carcer, men en eneste anset geistlig Mands Exempel var tilstrækkeligt til at skabe et Omslag. Da nemlig Legationspræst Masius i 1686 blev hjemkaldt fra Paris som Hofpræst og Professor i Theologien, mødte han med Abbé-Paryk, og skjøndt hans Kolleger først sukkede ved at se ham, - siger Pontoppidan - fik han dog snart Efterfølgere. Dog vare de første Parykker meget simple og glatte; først lidt efter lidt fik de "baade Front og Frisure«. Samtidig aflagdes Skjæget, »thi da man ligesom Viben bar det i Nakken, rimede det sig ei længer paa Hagen«. Man synes at have anset Parykken for en sund Hovedbedækning; i hvert Fald skriver Mathies Skaanlund i sin Autobiographi i 1675: »Efter jeg forleden Aar var syg, bar jeg dette Aar Paryk.« Han vedblev dog til en vis Grad at holde fast ved de gamle Skikke, thi i 1689 siger han: »Jeg ser endel lægges i Ligkisten med Paryk, men jeg vil ingenlunde, ja om jeg skulde blive graa, have den Mode, men ligge i Ligkisten med mit eget Haar.« Den nye Mode bragte selvfølgelig Parykmagere til Byen; den første af disse nævnes i 1690, men i de næste fem Aar tog 18 Borgerskab, et Bevis for, hvilken Udbredelse Parykken fik.

Kaarden, som ligeledes blev en for alle Stænder nødvendig Prydelse, er berørt foran; en Reisende skriver, at Skomagere og Skrædere tog Maal af deres Kunder med Kaarde ved Siden, ja, det vides, at jydsk Bønder mødte i Kirken med »Lysespid«. Øvelse i at bruge Værget erhvervedes hos Stadsfægtemesteren eller i andre Fægteboder, thi der fandtes flere af dem i Staden, og skjøndt denne Skik maatte føre til megen Voldsomhed, mange Drab og Dueller, viste det sig umuligt at udrydde den. Dueller udfægtedes i Reglen ved »Fuglestangen« eller paa et noget senere Tidspunkt i en Lergroft ved Ravnsborg paa nuværende Nørrebrogade, hvor Duellanterne vare skjulte for de Veifarende, og de vedvarede til henimod Midten af det attende Aarhundrede, skjøndt de efter Lovens Bogstav skulde straffes paa Liv og Gods, hvorhos de Paagældende fik en uærlig Be-

gravelse.

Indbyggernes Overdaadighed lagde sig ikke mindst for Dagen i det forholdsvis store Antal Heste og Vogne, der holdtes. Enhver velstaaende Borger havde sin Karos, og i Aaret 1680 var dette saa almindeligt, at Regjeringen, der laa paa Lur efter ethvert nyt Skatteobjekt, indførte en Karosseskat. Den franske Adelsmand de Vrigny, som i 1702 var i Kjøbenhavn, skriver: "Ifald de snavsede Gader er Aarsag til, at man har Karether behov, er der ei heller Mangel derpaa. Der er faa Byer af lignende Størrelse, hvor man har saa mange, thi bortset fra de mange Hof- og Statsembedsmænd, der bo i Kjøbenhavn, er der neppe én velhavende Borger, som ikke har sin Kareth eller Kalesche med to Heste. Det kommer dels af disse Børgeres Forfængelighed, dels af, at det er saa billigt at holde Heste; en Kareth, to Heste, en Kudsk og to Lakaier koster kun 250 Rdlr. om Aaret eller 50 Pund Sterling; dette har en Hofmand, som eier en saadan Ekvipage, forsikkret mig. Der er ogsaa flere Leiekarether at faa til en meget taalelig Pris; man betaler kun 1 Rdlr. om Dagen og en Sletdaler for en halv Dag, Morgen eller Eftermiddag. Hvad jeg har sagt om Kjøbenhavns Børgeres Forfængelighed er saa sandt, især for Kvindernes Vedkommende, at det ofte hænder, at Personer af Middelstanden blive hjemme fra Kirke, naar de ikke kunne kjøre i Kareth, enten fordi deres Heste ere syge, eller fordi en er død, og de ikke ere istand til at kjøbe en anden.« Den store Luxusforordning af 1683 giver et Begreb om, hvorledes disse Vogne saa ud og vare udstyrede; man havde dem saaledes helt forgyldte eller forsølvede, undertiden endog prydede med Malerier udvendig, indvendig betrukne med Fløil og Guld- og Sølvfryndser. »Kongens fineste Vogn - siger Mejborg - var en stadselig fransøisk Karosse, som var rigt forsynet med Billed-skjærerarbeide og med drevne Prydelser af forgyldt Metal udvendig; indvendig var den betrukken med rødt Fløil med rig Besætning af gyldne Galoner, Fryndser, Kniplinger og Hængedupper, og de røde Damaskes Gardiner var opkræmpede med gyldne Baand. Den

hængende Karm vuggede let i sine stærke Remme, men den Opfindelse at anbringe Kudskesædet paa selve Karethen tilhører en nyere Tid; i gamle Dage sad Bukken paa Jernstænger, der udgik fra Undervognen og balancerede fire Alen tilveirs; Kudsken var herved udsat for saadanne Stød, at han maatte spændes fast til Sædet og have Fødderne i Foderaler, som vare anbragte bag Forsmækken.« At Kongehuset kjørte i slige Karether, er let at forstaa, men Holberg fortæller i sine Epistler, at man »saa Folk af maadelig Stand age i forgyldte Karosser og lade sig se udi Eqvipager, som en Ambassadeur ikke vilde skamme sig ved udi et Indtog«.

Et fast Theater havde Kjøbenhavn endnu ikke, thi den af Andreas Wulff paa Slotspladsen opbyggede »Skauborg« var nedreven i 1666. Staden besøgte dog ikke sjelden af omreisende Komedianter, sædvanligvis Tydskere, som med Magistratens Tilladelse og for en vis Leieafgift spillede paa Raadhuset. Kongen synes i 1675 at have havt en tydsk Trup i sin Tjeneste; noget senere optræder en anden, som gav Marionetforestillinger i Hamborg, og kalder sig: »königlich dänische privilegirte Hofacteurs mit Figuren in proper und neuer Kleidung«. I 1681 engagerede Christian den Femte et fransk Skuespillerselskab, der blev bestaaende som Hoftrup indtil 1720. Det gav ikke blot Forestillinger ved Hoffet, men ogsaa offentlige Forestillinger i Skrædernes Laugshus i Brolæggerstræde, hvor den saa bekjendte forhenværende Gardist, Oculist, Sten- og Broksnider samt Tandbrækker og Komediant, von Quoten paa Holbergs Tid havde sit Theater. Et tydsk Operaselskab kom nogle Aar efter til Byen og optraadte i det lille Bræddehus ved Siden af Amalienborg; det var ved dettes Forestilling den 19de April 1689, at Theatret og Slottet brændte, og mange Mennesker omkom. Ogsaa Skolekomedien holdt sig; saaledes forestillede »endel Skolespersoner i 1691 en artig Komedie i det danske Maal og bekom den Ære, at de den til Hove for Hs. Majestæt maatte agere«.

Hvad de musikalske Forlystelser angik, som i det næ-

ste Tidsrum spillede saa stor en Rolle, oplyser Overskou, at der ved Hoffet fandtes et lille fransk Kapel af Violinister, de saakaldte »Hof-Violons« og Skalmieblæsere, men den store Almenhed maatte vistnok nøies med, hvad Stadsmusikanten og de militaire Musikkorpser, der bestod af Trompetere og Paukeslagere, kunde præstere. Der nævnes dog ogsaa Skalmieblæsere, som gjorde Indpas i Stadsmusikantens Næring ved Bryllupper. Et Par Orgelbyggere, som i 1683 fik Privilegium, forfærdigede vistnok tillige musikalske Instrumenter, thi i deres Bo forefandtes, som Dr. Nielsen oplyser: et nyrnbergsk Gigenværk, et kuriøst Klokkespil med Fod, et Stavspil, et kuriøst Klavikordium af 16 Fus-Toner, et Elphenbens Klaver med 3 Chor, et Klaverkorpus, et Klavicimbelkorpus, et nyrnbergsk Skrin, et Pedalklaver, en Harpe og en Fiol. I Privatfolks Boer forefindes paa et noget senere Tidspunkt: Stokfiol, Porsol, Klaver, Citrinke, Kukkuk, Luth, dobbelt Klaver og Spinnet.

Det var den franske Indflydelse, som allevegne gjorde sig gjældende; le grand roy i Versailles gav Tonen an i Klædedragt og Etikettespørgsmaal saavelsom i Forlystelser. Det danske Hof havde sine Maskerader, hvilke Folket endnu ikke kjendte, naar man da ikke vil medregne de karnevalsagtige Optøier ved Nytaars- og Fastelavnstider; derimod efterlignede Middelstanden snart de Fornemmes Baller, Assembléer og Aftenselskaber. Ved Hoffet holdtes en Tidlang Assemblé hver Torsdag Aften, hvor der serveredes med Kaffe, The, Chokolade, Vin og Konfekt, og hvor Tiden ellers tilbragtes med Kortspil. De kongelige Personer spillede de samme Spil som Gjæsterne i »Dyrkjøb«, men ogsaa Landsknægt og L'hombre, et Spil, som netop blev indført paa denne Tid, thi Skaanlund fortæller, at den danske Ambassadeur Just Høg lærte det i Nimwegen i 1676 og bemærker, at »det ei forhen var kjendt i Danmark«. Gyldenløve, der »stod for alle Fornøjelserne ved Hoffet«, Grev Reventlow, Niels Juel, Jens Juel, de fremmede Gesandter og mange Andre holdt ligeledes Assembléer og Selskaber, til hvilke Stadens Beaumonde kunde indfinde sig ubuden, og da

Uleiligheden ved at holde disse Selskaber i Hjemmet blev for stor, leiede man Lokaler ude i Byen, enten hos fornemme Borgerfolk eller i de Spisehuse, som vare oprettede af franske og engelske Kokke. I 1695 havde man Betalings-Assembléer hos en engelsk Kok, som havde leiet et stort Hus dertil. Hver Kuvert kostede 1 Rdlr. foruden Vin, og baade Herrer og Damer indfandt sig her; saaledes pleiede Storkantsleren Grev Reventlow at møde med hele sit Hus. Naar Maden var spist, spilledes der Hasard, thi det hedder, at Grev Niels Friis, en Ahlefeldt og Jomfru Gabel holdt Bank. Et samtidigt Privatbrev oplyser, at Begyndelsen ogsaa var gjort med Baller, men ikkun for "Jomfruer af Mellemstørrelse"; det første Bal gaves af Admiral Niels Juel, det andet af Grev Reventlow. Borgerstanden kom dog hurtigt med; der var adskillige Dandselærere i Byen, og snart forsvandt de gammeldags alvorlige Dandse og afløstes af de lettere franske. Den nævnte engelske Kok var forresten en entreprenant Mand, thi nogle Aar iforveien lod han ved Faste-lavn en hel Stud stege paa Amagertorv, og trakterede Alle, som kom derhen med et Stykke af den og et Glas Vin; »dog lod han sig betale for saadant usædvanligt Traktement«.

De kongelige Slædefarter til Trompeters og Hærpaukers Lyd, hvoraf en i Februar 1679 foretoges paa den tilfrosne Peblingesø, lokkede selvfølgelig mange Tilskuere udenfor Portene. Mere for Hoffets egen Mund vare Sælhundejagterne ved Saltholmen og Amager, Vildsvinejagterne i Dyrehaven og Svanejagterne, der vistnok dreves i Kalkbrænderibugten fra Fartøier og Skibe, medens Ryttere paa Stranden hindrede Fuglene i at komme iland. Af egentlige Folkeforlystelser kjendtes overhovedet kun faa; det skulde da kun være, naar Ambassadeurerne i en eller anden glædelig Anledning, en udenlandsk Prindses Fødsel, en Fredsslutning el. desl., illuminerede eller foranstaltede Vinspring og »Frydenfyr« paa Gader og Torve, eller naar man ved Nytaarstid hengav sig til alle Slags Smaaoptøier og »forlystede sig med Nøglebøsser, Sværmere, Raketter, Buddeker og Andet deslige opfyldt med Krudt at antænde og

henkaste mellem Husene«. Haandværkslaugenes Skiltflytning, som pleiede at finde Sted ved Fastelavn og foregik med store Ceremonier, blev forbudt i 1682, fordi det afstedkom »stor Uskikkelighed, Ødselhed, Debauche og stort Sammenløb af den gemene Mand«, men Forbudet stod dog neppe ved Magt længe.

Kjøbenhavn besøgte ogsaa flittigt af Gjøglere, som gav offentlige Forestillinger eller fremviste mærkelige Naturphænomener, i Regelen efter først at have præsenteret sig paa Slottet for Majestæterne og Hoffet. Skaanlund fortæller, at der i 1686 blev spændt et Toug fra Blaataarns Spir over Slottet og Gravene ned paa Ridebanen, hvorpaa en Italiener lagde sig paa Bugen paa Rebet, strakte Hænder og Fødder fra sig og lod sig glide ned paa Jorden. Snart blev en frislandsk Kjæmpe fremvist, snart en Bondedreng med mangefarvet Haar, en Soldat, der kunde dandse paa Stylder, den foran omtalte Basilisk, eller der optraadte Linedandsere og Tasken-spillere, som synes at have været særlig yndede. En skaansk Bondedreng, Lars Bengtsen Granberg, der hverken kunde lære at læse og skrive, skjøndt Kongen betalte for hans Skolegang, optraadte som Regnekunstner og kunde uden at betænke sig løse de allervanskeligste Opgaver, som kostede de dygtigste Regnemestre stort Hovedbrud. Han satte Ole Rømer i den største Forundring, thi da denne paa Kongens Befaling havde udarbejdet nogle af de vidtløftigste og mest intrikate Problemer i Regnekunsten, og et enkelt af dem blev forelagt Bondedrengen, løste han dem alle paa et Øieblik. Det er dog ikke sandsynligt, at denne Dreng nogensinde optraadte offentligt. Særdeles almindelige vare Lotterier eller »Lykkepotter«, det vil sige: Bortlodning af Gjenstande, som udsattes af Brandlidte eller af Folk, der var økonomisk ruinerede og paa denne Maade haabede at ophjælpe deres Affairer. Saadanne Lykkepottemænd synes ikke blot at have tilbudt deres Numre i Husene og paa Beværtningssteder, men ogsaa at have havt faste Stader paa Gaderne, hvorfor det i 1685 forbødes at foranstalte Bortlodninger uden sær Be-

villing. De Vædderidt om Pengesummer, der ere blevne optegnede, synes derimod ikke at være komne istand af Egennytte, men i den patriotiske Hensigt at værne om den danske Hests Ære. I 1694 red Kammerjunker Skeel saaledes omkap med en Englænder fra Kronborg til Kjøbenhavns Nørreport; Prisen var 400 Rdlr. Skeel naaede Maalet i halvanden Time, og »da var den anden ei kommen Gyldenlund (nuværende Charlottenlund) forbi«. Et andet Ridt om Penge i 1689 er blevet mere berømt. Den engelske Gesandt Molesworth indgik nemlig et Væddemaal paa 1000 hollandske Dukater med Overstaldmester, Friherre v. Haxthausen om, at ingen af dennes Heste kunde tage det op med engelske Væddeløbere. Haxthausen lod Englænderen vælge mellem fem af sine Rideheste og erklærede, at enhver af dem kunde tilbagelægge Veilængden mellem Kjøbenhavn og Hillerød, fire stive danske Mil, i tre Kvarter. Hermed erklærede Molesworth sig tilfreds, og understor Deltagelse fra Hoffets og Indbyggernes Side gik Løbet for sig. Strækningen tilbagelagdes i tre Minuter mindre, end den skulde, men da det flinke Dyr netop var kommen indenfor Hillerøds Port og havde vundet, styrtede det om og døde. Det er bekjendt, at Hesten, der var lille og tigret, blev udstoppet og opbevarede paa Kunstkamret (senere paa Frederiksborg Slot indtil dettes Brand), og det er ikke usandsynligt, at det tabte Væddemaal har forøget Molesworths Uvillie mod Danmark.

Det var forbundet med store Vanskeligheder for Kjøbenhavns Borgere at faa sig en Spadseretour udenfor Byen paa Søn- og Helligdage ja endogsaa om Fredagen, thi Portene holdtes da lukkede, og Vindebroerne vare optrukne, indtil Aftensang var forbi. Først i 1680 fik de Folk, som boede i Forstæderne, Tilladelse til at passere ind og ud mellem Prædikenerne, hvorfor der skulde leveres dem et Tegn, og det tillodes nogle Maaneder efter Byens Borgere at slippe ud og ind mellem Kl. 12 og 1 om Middagen uden Tegn, naar de havde lovligt Ærinde. Dette Afspærringssystem vedvarede indtil 1695, da det ved en kongelig Forordning endelig tillodes, at Nørreport

maatte være aaben en Time, efter at Vagtklokken havde ringet, og at man altid kunde passere gennem denne Port paa Søn- og Helligdage mod at betale Portpenge. Herved blev en berettiget Anledning til Klage fjernet, men en anden endnu mere berettiget blev bestaaende, nemlig, at det var Borgerne strengelig forbudt at betræde de selvsamme Volde, som de havde forsvaret saa tappert mod Fjenden. Endog deres Hunde bleve skudte, naar de viste sig paa Fæstningsværkerne. Klagerne herover frugtede imidlertid intet, og naar Indbyggerne derfor vilde nyde Naturen, havde de ingen anden Udvei end at søge ud i Beværtningshaverne udenfor Søerne eller til nuværende Charlottenlund, dengang kaldet: »den lille Dyrehave ved Skovshoved« eller Gyldenlund efter Eieren, Ulrik Frederik Gyldenløve. Her var Trakteursted, Skydebane og andre Forlystelser. St. Hans Aften valfartede Befolkningen til Gammel Vartous Kilde udenfor Østerport, »fordi man - som Bircherod siger - indbildte sig, at den skal have nogen Lægedomskraft hos sig«. Kilden eksisterer - som Stolpe har paavist - den Dag idag i en Have paa den østlige Side af Strandveien, et Par hundrede Skridt før man naar Gammel Vartou, paa en Grund, hvor der i forrige Aarhundrede laa et yndet Trakteursted, Kildendal. Den ser ud som en firkantet Brøndaabning, fra hvilken det aldeles klare Vand uophørlig vælder op gennem Sandbunden, men den har intet synligt Afløb. I Christian den Femtes Tid synes Folkelivet her endnu at have havt et anstændigt Præg, saaledes at det bedre Publikum ogsaa kunde komme; paa Holbergs Tid blev det derimod et Forlystelsessted af den laveste Art, hvor kun Byens Bærme søgte hen, hvor man drak Brændevin istedetfor Kildevand, og hvor Natten lilbragtes med Dands, Usædelighed og Slagsmaal.

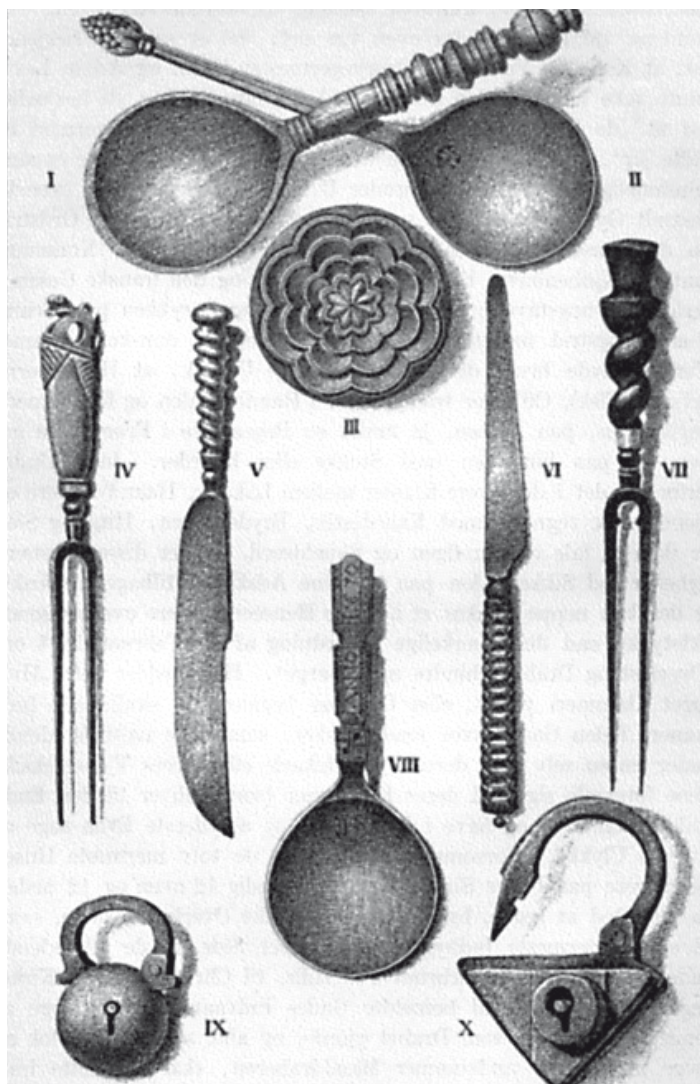
Spørger man om Husenes indre Udstyrelse, synes den endnu paa dette Tidspunkt at have bevaret en stor Del af Renaissance-tidens Soliditet og Jævnhed; Rokokoen havde endnu ikke faaet Overmagten i det daglige Liv. Pontoppidans Udsagn: »Istedetfor de gammeldags Skabe og Skrin, som nu ere

ganske utaalelige i en Stue, maa have enten chinesiske eller andre kostbare lakerede Skatoller med Speilglas i Dørene, derhos saakaldte Kommoder under hvert Speil, forgyldte, indlagte eller lakerede; endvidere adskillige smaa Marmorborde paa forgyldte Løvefødder, Kanapeer, Tabouretter og Stole, som ikke kunde faas subtile nok, paa det de ikke skulde vare for længe, og om end saa var, bestode de dog ei mange Aar for Magten af den herskende Mode, hvilken bør adlydes fremfor nogen Lov«, - passede ikke endnu. De bevarede Inventarielister vise, at Egetræs Borde med Udtræk eller Klapper, de ældgamle Kister, Løibænke, Slagbænke og Kistebænke, Lænestole betrukne med Ruslæder, Kontorer og Tresurer, Egetræs Himmelsenge med Snitværk, eller som det kaldtes: Billedhuggerarbejde, smaa Hjørneskabe (Vraaskabe) og en Overflod af forskellige Fyrretræs Meubler vare det Almindelige, selv i velstaaende Borgerhuse; kun engang imellem dukker Speile i forgyldte Rammer, Speilborde med Geridoner, Nøddetræsmeubler o. d. op. At man netop befandt sig i en Overgangstid, da det Nye var ifærd med at støde det Gammeldags fra Thronen, ses f. Ex. af en Bevilling, Kongens Blikmager Kasper Baumann i 1698 fik paa at oprette en Handel med »allehaande rare Meubler og Galanterier« paa Børsen eller paa Amagertorv, hvor der skulde sælges alle Slags Speile og Speilrammer, Skilderirammer, Geridons, Borde, Stole, Lysekroner, Lysearme og Plader, Sengesteder, Løibænke, Skrivetøi, Kontorer, Tabelletter, Krogstene, Spilleborde, Skjænkekontorer, Bakker at sætte allehaande Galanterier paa, smaa Smykkeskrin og andre større Skrin, samt andet deslige Arbeide, som kan begjæres og paafindes«, og det taler godt for de kjøbenhavnske Haandværkeres Duelighed, at det paalagdes ham, at alt Snedker- og Billedhuggerarbejdet skulde gjøres hos Mestrene i Lauget. I de fleste Huse fandtes Skilderier og Kobberstik paa Væggene, fordetmeste Portraiter og religieuse eller mythologiske Billeder; adskillige af dem vare gjorte her, andre vare indførte fra Holland. Velstaaende Borgerfolk holdt Fuglebure i Hjemmet med Papegøier eller

Sangfugle; de havde ogsaa undertiden smaa Bogsamlinger og en Overflod af Guld- og Sølv-sager, baade Smykker, Kander, Bægere, Skeer, Knapper og Skuepenge.

Ved et Tilfælde er en stor Mængde dagligdags Gjenstande fra Slutningen af det 17de Aarhundrede og det netop saadanne, som pleie at forsvinde sporløst, blevne bevarede til vore Dage. Den Plads, paa hvilken Reformert Kirkes Præstegaard og Skole ligger (Matr. Nr. 139 i Gothersgadens vestre Ende) viste sig nemlig ved de omfattende Udgravninger i Grunden, som maatte iværksættes ved en Nybygnings Opførelse, at ligge i den gamle Stadsgrav, som her var bleven benyttet til Kule for Kogjødning og Feieskarn. Graven maa have henligget uopfyldt i lange Tider og kan neppe være bleven tilkastet helt før Reformert Kirkes Opførelse i 1688-89. Allerede tre, fire Fod under Overfladen begyndte Opfyldningen og gik til en Dybde af 30 Fod, hvor man stødte paa Sandbund, men sammen med Feieskarnet kom ikke mindre end 1000 forskellige Gjenstande for Dagen, nogle fuldkommen ubeskadigede, andre i Brudstykker og Skaar. Efter at være blevene samlede, ordnede og rensede ved Klokker Mortensens Omsorg, optoges de i Folkemuseet og danne her en ejendommelig Illustration til Datidens vie intime. Blandt de fundne Gjenstande kan nævnes over et halvt Hundrede Skeer af Messing, Jern, Horn og Træ, ligesaa mange Knive (Brød-, Folde-, Have-, Penne- og Skomagerknive), henved en Snes Saxe af forskellige Størrelser, deriblandt Skrædersaxe og Lysesaxe, Krøllejern, Hornkamme, Salvekrukker og Glasflasker, en stor Mængde Brudstykker af Kakler, Blyplomber, Dambrikker, Kegler, Kniplepinde, Naalepuder med Naale, raat forarbejdet Legetøi, Patronhylstre, Sporer, Geværlaase, Kugler, Tobakspiber af Kridt, en stor Del Værktøi af alle Slags og endelig forskellige Beklædningsgjenstande, saasom Huer, Hatte, Handsker, Strømper, Sko, Tøfler, Kniplinger og - en Paryk. Hosstaaende Afbildning er fra dette Fund: 1 og 2 ere Skeer henholdsvis af Træ og Messing, den sidste formentlig af det Slags, der kaldtes "Skeer med Vindruer";

3 er en smukt udskaaen Dambrik af Ibenholt, 4, 5, 6 og 7 ere Knive og Gaffler, de tre første med Benskafter, den sidste med Træskaft; 8 er en Hornske med kort fladt Skaft og Aarstallet

Brugsgjenstande fra Slutningen af det 17de Aarhundrede.

1670, og endelig ere 9 og 10 to forskjellige Hængelaase.

Der er foran anført Exempler paa de Gadeoptøier og Slagsmaal, med hvilke hverken Vægterne eller Politiet kunde faa Bugt. Byen var fuld af urolige og tøilesløse Elementer, Tiggere, løse og ledige Personer, Arbeidsløse, usædelige Kvinder og Soldater, og de sidste vare særlig farlige, fordi de fleste af dem vare gifte og ikke havde Midler til at underholde Kone og Børn. Hertil kom, at de under den herskende Pungenød ikke engang fik deres Lønning regelmæssig udbetalt. Den store Drikfældighed i alle Samfundsklasser, indtil de høieste, forværrede selvfølgelig Tilstandene, thi Exemplet fra oven var slet; det er saaledes bekjendt nok, at Kongens Yndlinge, Overjægermester Hahn og Adam Levin Knuth ikke havde anden Adkomst til den høie Stilling, de beklædte, end at »de forstod sig paa de forskjellige Vinsorter, hvormed de fyldte sig«. I de bedste Kredse vare Haandgribeligheder ikke engang ualminnelige; Kongens Halvbroder U. F. Gyldenløve og den svenske Gesandt Gyllenstjerna kom saaledes i Slagsmaal under en Ordstrid om de Danskes og Svenskes Tapperhed i sidste Krig, Kommandanten i Kjøbenhavn, Frederik v. Ahlefeldt, og den franske Gesandt Terlon tog bogstavelig hinanden i Kraven og Parykken paa Grund af en Rangstrid mellem Gesandtsens Frue og de danske Hofdamer (Terlon havde brugt det lidet sømmelige Udtryk, at Hofdamerne fortjente Pisk), Officerer trængte ind i Raadhussalen og fornærmede Magistraten, paa Børsen, ja under en Begravelse i Frue Kirke gik man løs paa hinanden med Stokke eller Kaarder. Intet Under derfor, at det i de lavere Klasser mellem Lakaier, Haandværkere og Tjenestefolk regnedes med Kaardestik, Brydekampe, Hug og Slag for ikke at tale om Ørefigen og Skjældsord. Under disse Omstændigheder lod Sikkerheden paa Gaderne Adskilligt tilbage at ønske, og der kan neppe tænkes et i denne Henseende mere overbevisende Aktstykke end den mærkelige Forordning af 6te Februar 1694 om »Overlast og Drab at hindre og afværge«. Heri hedder det: »Hvis noget Klammeri yppes, eller Overlast begaas, da skulle

alle Indvaanere i den Gade, hvor saadant sker, samt i de næsttilstødende Gader enten selv med deres Tjenestekarle eller deres Tjenestekarle alene forsamle sig med deres Kortgevær (som Enhver til den Ende skal forskaaffe sig og have i Beredskab) og af yderste Evne søge at afværge Ulykke. Forsømmes det, skulle de tolv nærmeste Huses Indbyggere paa begge Sider af Gaden, nemlig 12 oven og 12 neden fra det Sted at regne, hvor Klammeriet eller Overlasten skete, samt 12 af de nærmeste Indbyggere paa hver Side af de tilstødende Gader samtlige have forbrudt 100 Rdlr. til Christianshavns Kirke. Begaas Drab, da skal bemeldte Gades Indvaanere strax søge at bemægtige sig den, som Drabet gjorde, og alle, som vare i Flok og Følge med ham; undkommer Manddraberen, skal bemeldte Indvaanere betale fuld Mandebod og halv Mandebod for hver, som var i Flok og Følge med ham.«

En anden Form for Tidens Raahed var Smædeskrifter, som kom stærkt paa Mode, og ved hvilke det ikke blot gjaldt om at kritisere Regjeringen og Øvrigheden, men ogsaa om at komme personlige Uvenner tillivs. Da Pressen var bunden og underkastet Censur, greb man til anonyme Skandskrifter, som gik mellem Mand og Mand, omdeltes hemmeligt i Husene, oplæstes paa Vinstuer, eller endog bleve »opslaaede paa publice Steder«, og skjøndt mange af disse satiriske Udfald vare sande og træffende og derfor ikke uden videre kunne fordømmes, vare de dog absolut forkastelige, naar de af lav Hævnfølelse eller af endnu værre Motiver vare rettede mod Privatfolk. I 1688 klagede Politimesteren over, at der digtedes ærerørige Skandskrifter og løgnagtige Pasquiller om ærlige og uberygtede Godtfolk, og at det kun var Meningen »at sætte ærlige Hustruer og Møer en Skandplet paa og dem deres ærlige Navn og Rygte at bestjæle«, og det følgende Aar paabød derfor en Forordning, at alle Skandskrifter skulde brændes offentlig af Bøddelen.

Tidens mest berygtede, eller, om man vil, mest berømte Smædeskriver, var Jakob Worm, en Stedsøn af Thomas Kingo

og Præst i Viborg. Hans Satirer ere snart af almindeligere Natur: om Ammer, om Fruentimmer-Sæder o. desl., snart personlige, som mod Kongens Yndling, Overjægermester Hahn, der sammenlignes med en stor kalkunsk Hane, mod Arenstorff (Snarrefrodus eller Narrenstorff), Kingo, Biskop Bagger og navnlig mod Griffenfeld, saalænge han var ved Magten. Han kritiserede deri skaanske Feides tarvelige Resultater, som fremkaldte ved Generalers, Kommissairers, Raaders og Officerers Utroskab, Forræderi, Gjerrighed, Uduelighed, Uforsigtighed, Sikkerhed, Søvnagtighed og Falskhed. Hans skarpeste Angreb er rettet paa Kongen selv i Skriftet »Idola Jeroboami eller Kong Jeroboams Afguder i Dan og Bethel, en theologisk Inaugural-Disputation«, hvori han rentud sigter til Christian den Femtes forargelige Forhold til sin aabenbare Maitresse, Sophie Amalie Moth, og bl. A. skriver: »Jeroboams Husguder ere adskillige, men den fornemste er, at han bryder Ægtepagt og besmitter sig med Horeri og Skjørlevnet.« Worm blev sat under Tiltale, sat i Kastellet og dømt fra Ære, Liv og Gods, men siden benaadet med Landsforvisning til Trankebar.

De Skandskrifter, som faldt i Øvrighedens Hænder, bleve opbrændte paa Nytorv. Den 20de November 1693 - fortæller Bircherod - blev en Pasqvil, som var gjort imod Overhofmesteren paa det nye Akademi (det ridderlige) og mængstedes i Byen udspærngt paa Nytorv i Kjøbenhavn af Bøddelen forbrændt. En vittig Satire omtales af den svenske Gesandt i en Indberetning fra 1688: »Her er udkommen en Bog i disse Dage indbunden i fransk Bind og tre Fingre tyk, som kun kan anses for en Pasqvil. Det første Blad i Bogen lyder saaledes: Les negociations de Monsieur Pless, Conseiller privé et Ambassadeur plenipotentiaire du Roy de Dennemarck au congres de Byswik pour la paix generale, men alt Andet i Bogen er rent Papir og ikke et Ord trykt eller paaskrevet. Samme Pasqvil menes at være lavet og trykt her.« Ogsaa videnskabelige Skrifter bleve undertiden brændte af Bøddelen, saaledes i 1691 en af Professor Thomasius i Halle udgiven Brochure mod Hof-

præsten, Dr. Masius, om Kongemagtens Oprindelse.

Christian den Femte døde paa Kjøbenhavns Slot den 25de August 1699. I samme Øieblik, han havde udaandet, aabnede Storkantsleren, Grev Reventlow, et Vindue og raabte tre Gange efter hverandre: »Længe leve vor Allernaadigste Arve-Konge og Herre, Kong Frederik den Fjerde!«; de nedenfor staaende Herolder gjentog Ordene, hvorpaa Slotspladsen gjenlød af Trompeter og Hærpauker. Paa alle Byens Torve proklamerede derpaa Herolderne den nye Konge, og samtlige Kirkeklokker kimedede. Den afdøde Herskers Lig stod over Jorden, først udstillet i Audientsgemakket paa Slottet og derpaa i den til et prægtigt Ligkapel omdannede Slotskirke, indtil det den 2den November førtes til Roskilde Domkirke. Bussæus skriver i sit »Dagregister«, at »det kongelige Lig blev udført med tilbørlig og sædvanlig Procession«, men i Virkeligheden havde Optøget dog et noget andet Præg end tidligere. Slottet var nemlig glimrende oplyst og behængt med kuleurte Lamper, forestillende kronede Dødningehoveder; i Slotsgaarden var opreist en mægtig Æreport, og her saavelsom paa Slotspladsen stod Søiler med flammende Urner; paa den gamle Rentekammer- eller Kancellibygning var anbragt et stort Transparent, forestillende den Afdøde paa en Triumphvogn over Skyerne, Flaaden laa ved Gammelholm med Tusinder af Lamper paa Rær og Rigning, Rytterstatuen paa Kongens Nytorv var omgivet af brændende Urner, og mange Borgerhuse vare sindrigt og prægtigt udsmykkede. Den lange Procession med Blodfanen, Frydefanen og Sørgefanen, de af sex Heste trukne pragtfulde Karosser, Paradehestene med de sølvbroderede Dækkener, Ligvognen, der efterfulgtes af den regjerende Konge tilfods, og den store Sværm af fremmede Fyrster, Adelsmænd, Riddere, Hestgardere, Drabanter, Soldater og Lakaier med florumvundne flammende Voxkjærter og Fakler, som langsomt bevægede sig gennem de menneskefyldte og illuminerede Gader, afgav et saa imponerende Skue, at »Kongeligets Vei var at ligne med Himlens Mælkevei«. Indbyggerne, som iagttog denne Scene,

glemte den Afdødes Charakterfeil og store Svagheder og mindedes kun hans Mildhed og Venlighed, naar han samtalte med Menigmand, eller naar han red gjennem Gaderne, og Borgerne havde for Skik at staa ved de aabne Vinduer med Glas i Hænderne og drikke paa Majestætens Sundhed for derpaa at kaste Glasset ud paa Stenbroen, saa det gik i Stykker. Christian den Femte var overhovedet afholdt af sine Undersaatter; Mollersworth siger, at de vel ikke satte ham høit som Hersker, men dog vare overbeviste om, at han var besjælet af et oprigtigt Ønske om at regiere i Overensstemmelse med sit Valgsprog: Pietate et Justitia. Syndede han herimod, var det hans Omgivers Skyld, thi disse lod han raade for meget,

Kjøbenhavn havde - som af Rubin paavist - i det første Decennium af Christian den Femtes Regjeringstid ca. 42,000 Indbyggere, i de næste ti Aar 60,000 og ved hans Død ca. 62,000. Den uhyre Tilvæxt i Firserne tyder unægtelig, paa et stærkt Opsving, men dette skyldes, som alt anført, dels den Tiltrækningskraft, Hovedstaden udøvede paa den forarmede Landbefolkning, dels en stærk Indvandring, særlig af Tydskere. Men da de fremmede Elementer for største Delen vare ligesaa fattige som de indfødte, er Kjøbenhavns Forøgelse i Indbyggerantal og Bygninger intet ubedrageligt Kjendetegn paa Blomstring, hvilket jo ogsaa tilstrækkelig tydeligt fremgaar af de talrige Klager over Borgerstandens usle Kaar og Stadens Tilbagegang i det Hele. I Gesandternes Indberetninger findes meget stærke Udtryk om den »ubeskrivelige Armod«, der er tilstede allevegne, som skyldes »Hoffærdighed, umætteligt Vellevnet, Luxus og Pragt«, og selv om dette er overdrevent, er der anført Kjendsgjerninger nok foran, hvoraf man kan slutte, at Beskyldningen ikke er ganske ugrundet. I 1688 var Byens Gjæld bleven saa stor, og dens Indtægter saa formindskede, at Magistraten fandt Anledning til at henvende sig til Kongen; sex Aar efter maatte man ligne Gjælden paa alle Grundeiendomme. I 1692 indtraadte der et almindeligt Fald i alle Eiendommens Værdi, men Magistraten vidste intet andet Raad herimod

end at foreslaa en Nedsættelse af Tolden og Konsumptionen. Der fandtes kun et ringe Antal rige Handelsmænd i Byen og endnu færre velstaaende Industridrivende; Borgernes Flertal bestod af Folk, der levede fra Haanden og i Munden, Fattige og Elendige. Ihvorvel der ved Aarhundredets Slutning indtraadte en afgjort Bedring, kunde den dog under de vanskelige politiske Forhold ikke komme til Gjennembrud. I Aarene fra 1684 til 1689 levede Danmark halvt paa Krigsfod og holdt en uforholdsmæssig stor Hær af hvervede Soldater, og efter 1694 fortsattes Rustningerne med stigende Iver af Hensyn til Sverige og Gottorp. Molesworth skriver, at den danske Konge søger at efterligne Ludvig den Fjortende, men at han har været en altfor villig Lærling, da han stiller et større Mandskab paa Benene, end hans Land formaar at underholde. Herunder lider Agerdyrkning, Handel og Industri, saa at Danmark »kan lignes ved et Misfoster, som alene er Hoved uden Krop, lutter Soldater og ingen Undersaatter«. Men saalænge dette Forhold vedvarede, kunde der ikke være Tale om alvorlige Fremskridt.

Blytækkernes Klokke.

Kjøbenhavn under Frederik den Fjerde indtil Ildebranden 1728

ed Frederik den Fjerdes Thronbestigelse var Forholdet til den unge Hertug Frederik af Gottorp saa spændt, at »Sværdet var mere end halvt uddraget af Skeden«. Planen til et Forbund med Ruslands Czar Peter og Polens Kong August (tillige Churfyrste af Sachsen) var allerede lagt af Christian den Femte og afsluttedes umiddelbart efter hans Død. For Danmarks Vedkommende var Hensigten at indskrænke de Rettigheder, den gottorpske Hertug havde erhvervet i Danmarks Ulykkestid, navnlig til at anlægge Fæstninger og afslutte Forbund, Rettigheder, som paany vare blevne bekræftede ved Forliget i Altona af 1689. Den nye Konge gjorde imidlertid Regning uden England, Holland og Sverig, som vare gaaede i Borgen for Opretholdelsen af Altonaerforliget og hemmeligt havde besluttet at understøtte Hertugen, hvis han blev angreben af Danmark.

Kong Frederik havde allerede i 1699 truffet forskellige Forholdsregler, for at han, som han selv udtrykker sig, »kunde være bastant at tage mod en Fjende, hvis denne efter den alvise og gode Guds besluttede Raad skulde komme ham til Haande«. I Oktober blev det forbudt at brænde Brændevin af Hvede eller Rug overalt i Danmark og Norge, Tropperne samledes i Holsten under den danske General, Hertugen af Württembergs Kommando, og da Foraaret nærmede sig, arbejdedes der med største Iver paa Flaadens Udrustning. I Marts 1700

Frederik den Fjerde bekrandset af en Seirsgudinde. Efter en Sølvstatuette paa Rosenborg. Paa Siderne Basrelieffer og Figurer fra Fodstykket.

rykkede Hæren ind i de hertugelige Besiddelser og lagde sig for Tønningen, og samtidig gaves der Ordre til Flaadens Forsyning med Proviant, hvorhos Just Juel afgik til Amsterdam for at hverve Søfolk. Da Carl den Tolvte samlede en Hær i Skaane og skjød Tropper frem imod den norske Grændse, bleve Tiderne dog først for Alvor »vanskelige og vildtudseende«, og Kongen befalede derfor i April, at den norske Post ikke længere skulde føres over Helsingborg gennem Sverig, men til Fladstrand og videre tilsøs.

Kjøbenhavn syntes vel endnu ikke truet, men da et svensk Angreb ikke var umuligt, og Byen var saagodtsom helt blottet for Tropper, fik Stadshauptmand Niels Enevoldsen Befaling til at lade en Del af Borgervæbningen deltage i Vagterne. Niels Enevoldsen, der af Profession var Guldsmed og var en af de ni Borgerkaptainer, Frederik den Tredie havde benaadet med en Guld kjæde og Medaille, viste sig sin Fortid værdig, og allerede den 10de Mai besatte Borgerskabet Vagterne i Forening med den tilbageblevne Militz. Omtrent samtidig stak Flaaden, bestaaende af 29 Linieskibe og 15 Fregatter i Søen under Kongens Halvbroder, Generaladmirallieutenant Ulrik Christian Gyldenløves Kommando, og da Kongen selv agtede sig til Hæren i Holsten, indsatte han den 21de Mai en midlertidig Regeringskommission eller Slotslov, som skulde holde Møder paa »Raadstuen for Kjøbenhavns Slot«, det vil sige: i den gamle Kancellibygning paa Slotspladsen, og »flittigt deliberere om Alt, som vores Tjeneste og Interesse i nogen Maade kan vedkomme«. Blandt de elleve Medlemmer af denne Kommission fandtes flere Adelsmænd og høitstaaende Militaire som Generaladmiral Jens Juel (der iøvrigt døde to Dage efter), Generalleutenant og Kommandant i Kjøbenhavn Hans Schack, men ogsaa Borgerlige som Præsidenten i Kjøbenhavn Hans Nansen, Etatsraad Ole Hansen, der som Deputeret i Søetatens Kommissariat dog fulgte med Flaaden, Generalprocureur Niels Bentzon og Politimester Claus Rasch. Slotslovens »Forvaltere«, som disse Mænd kaldtes, fik Befaling

til at staa Admiral Gyldenløve bi med Raad og Daad, skaffe sig paalidelige Oplysninger om en engelsk eller hollandsk Flaades mulige Ankomst, opretholde Ordenen i Byen ved paakommende Ildebrand eller i andre ulykkelige Tilfælde, have nøie Indseende med Borger- og Brandvagten og iøvrigt hurtigst muligt underrette Kongen om Alt, hvad der passerede.

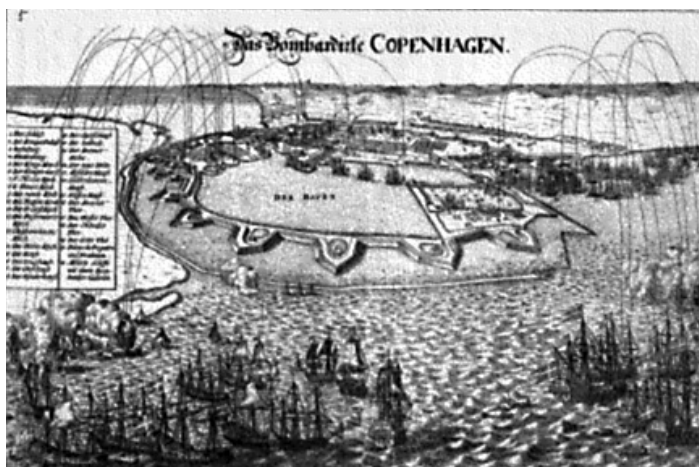
Fra Hovedkvarteret ved Tønningen vedblev Kongen imidlertid at lede Forsvarsforanstaltningerne paa Sjælland og i Hovedstaden, hvilket i hvert Fald paa et senere Tidspunkt viste sig høist generende for Flaadens frie Bevægelser. Medens den danske Hær efter et frugtesløst Bombardement paa Tønningen havde set sig nødsaget til at hæve Beleiringen for at modsætte sig en sydfra kommende svensk, hannoveransk og hollandsk Hær, og heller ikke vovede at indlade sig i Kamp med denne, men trak Tiden i Langdrag ved Mæglingsforsøg og Underhandlinger, antog Situationen et meget betænkeligt Udseende ved Sundet. En forenet engelsk-hollandsk Flaade ankom til Vingø Rhed ved Gøteborg, og den danske Flaade, der hidtil havde krydset i Østersøen for at holde Øie med den svenske, saa sig nu nødsaget til at sætte Koursen til Sundet for om muligt at hindre den engelsk-hollandske Eskadres Forening med den svenske. Den 27de Juni lagde den førstnævnte, der talte 23 Linieskibe og 5 Fregatter sig for Anker bag Lappen ved Helsingør, medens den danske Flaade indtog en Stilling mellem Hveen og Kronborg. Paa Admiral Gyldenløves officielle Henvendelse til den engelske Admiral Rooke om Hensigten med hans Komme, lød Svaret, at han var kommen som Ven for at hindre Fjendtlighedernes Udbrud i Østersøen, hvorfor han ogsaa haabede uhindret Gjennemfart gennem Sundet. Herpaa gaves der imidlertid et ubetinget Afslag, indtil nærmere Ordre var indhentet fra Kongen; ethvert Forsøg paa at passere Kronborg vilde blive bekjæmpet med Magt.

Ombord paa den danske Flaade bleve alle Forberedelser til Kamp trufne, ja Gyldenløve lod de Skibsfolk, som vare blevne tilbage paa Holmen, afhente fra Kjøbenhavn til Forstærkning

for sit Mandskab. Det kom dog ikke til Sammenstød; begge Parter bleve liggende og iagttog hinanden, indtil der kom Efterretning om, at den svenske Flaade under Admiral Wachtmeister var under Opseiling sydfra og vilde passere gennem Drogden ind i Konge- eller Hollænderdybet. Gyldenløve stod da ufortøvet ned mod Kjøbenhavn og lagde sig den 7de Juli Nord for Middelgrunden ved Indløbet til Kongedybet, netop som den svenske Flaade kastede Anker udfor Dragør. Samtidig passerede den kombinerede engelsk-hollandske Flaade Kronborg under Venskabs- og Neutralitetsforsikringer og lagde sig under Hveen. Alle Flaaderne beholdt nu foreløbig deres respektive Stillinger, da ingen af dem viste Lyst til at angribe, indtil den svenske Konge gav sin Admiral Befaling til at gaa igjennem Flinterenden (Øst om Saltholmen), hvilket til almindelig Forbauselse baade for Danske og Svenske iværksattes den 13de Juli uden større Uheld. Nu var der Intet længere til Hinder for en Forening mellem den engelsk-hollandske og den svenske Eskadre, hvorfor den ogsaa fire Dage senere iværksattes under Landskrona.

De forenede Flaader, 61 Linieskibe foruden mindre Fartøier, afgav et imponerende Skue, da de om Morgen den 20de Juli stævnede ind mod Kjøbenhavns Rhed, og der er ingen Tvivl om, at deres Bevægelser fulgtes med største Spænding af Hovedstadens Indbyggere saavel som af de paa Strandbredden opstillede Hestfolk og Militsafdelinger. Admiral Gyldenløve, som i den kritiske Situation ikke turde vove et Slag og heller ikke havde Bemyndigelse hertil, eftersom Fredsunderhandlingerne i Holsten lovede en snarlig Fred, trak en Del af sine Skibe "indenfor Tønden" ved Kastellet, medens en anden lagdes indenfor Bommen, og søgte saavidt muligt at dække sig mod et Angreb ved at udlægge nogle Stykpramme. Men i Virkeligheden var Søværnet indespærret, og dette saavel som Hovedstaden stærkt udsat for Ødelæggelse.

Kjøbenhavn selv var i alt Andet end tilfredsstillende Forsvarsstand. Fæstningsværkerne vare svage, Voldene henlaa for-

*Bombardementet paa Kjøbenhavn
den 26de Juli 1700.*

sømte og fattedes Udenværker, Garnisonen var ubetydelig, thi Tropperne laa i Holsten, Kongehuset havde forladt Byen, naar Enkedronning Charlotte Amalie undtages, som residerede paa Charlottenborg og gjorde Alt for at indgyde Borgerne Mod, og endelig var Kommandanten, Generallieutenant Hans Schack ingenlunde Situationen voxen. Under disse Omstændigheder ansaa Gyldenløve det for klogt at forsøge at opnaa Udsættelse ved at indlede nye Underhandlinger med Admiral Rooke, men de førte ikke til noget Resultat. Imidlertid viste Indbyggerne en fortræffelig Holdning, og den nye Stadshauptmand, Bryggeren Meller, der havde afløst den gamle Niels Enevoldsen, viste en Koldblodighed, Omsigt og Energi, der gjorde Stadens militaire Chef til Skamme. Han anviste Borgerne deres Poster, befalede, at der skulde sættes fyldte Vandkar foran alle Døre og var paa færde Nat og Dag. Havde Danmark havt flere saadanne Mænd som Meller - skriver Riegels - vilde Carl den Tolvte have faaet at føle, hvad det var for en Ubesindighed at vove en Landgang i Sjælland.

Den 21de Juli om Aftenen aabnede Fjenden et Bombardement, hovedsagelig rettet mod Flaaden, som varede til Kl.

3 om Morgen. Ilden besvaredes med Eftertryk, og, som det synes, med god Virkning fra dansk Side, men for silde opdagede man, at Flaaden laa saa uheldigt, at Kastellet's Kanoner ikke kunde bruges mod Angriberne. I Witts »Guds Vognborg om den danske Flode« angives de fjendtlige Bombers Antal til 186, men skjøndt nogle af dem ramte, bleve de ved Mandskabets Uforfærdethed gjorde uskadelige. En »saare resolveret Baadsmænd« slukkede saaledes en Bombe, der faldt i Orlogsskibet »Prinds Christian« med sin Kjortel og sine Køieklæder, hvorfor han blev rigelig belønnet og forfremmet; en anden Bombe blev væltet i Søen, inden den sprang, og Skaden var i det Hele ikke af Betydning. Imidlertid vilde det maaske have set farligt nok ud for Flaaden og Staden, hvis man ikke i Hast havde faaet nogle Stykpramme ud, som afslog det fjendtlige Angreb. Den 22de afvistes et fjendtligt Landgangsforsøg mellem Gyldenlund og Skovshoved, idet der udsendtes Fartøier fra Flaaden, og det bevæbnede Landfolk var paa sin Post, og samme Dags Aften Kl. 11 »saas ei mindre Fyrighed og Færdighed hos Borgerskabet, saa de bevæbnede ginge til Volds, hvor de udviste sig parate til at tage imod, hvad paakomme kunde, om Fjenden samme Tid skulde have naaet sit Forsæt i at gjøre Landgang.« Det var, som om Minderne fra Beleiringen atter bleve lyslevende.

I de paafølgende Dage udvexledes der kun nogle Skud mellem Flaaderne, thi et af Svenskerne tilsigtet Angreb paa Christianshavn blev opgivet, da Batterierne paa Amager bleve forstærkede med Skyts og Mandskab. Kjøbenhavn trak endogsaa Veiret friere i nogle Dage, da alle tre Eskadrer lagde sig op under Hveen, men den 25de vendte de tilbage, tog Stilling under Amager og aabnede den følgende Dag et Bombardement paa Christianshavn, som først varede fra Kl. 10 til Kl. 3 om Natten og siden fra Kl. 4½ til Kl. 9 om Formiddagen den 27de Juli. Fjenden rettede navnlig sine Bomber og »Fyrkugler« paa Krudttaarnet ved Oliemøllen, Vor Frelser's Kirke saavelsom paa Nyholm, men ogsaa denne Gang var Beskyd-

ningen virkningsløs. En Bombe ramte Krudttaarnet og gik igjennem det, en anden et Hømagasin, men begge uden at tænde, og det maa, efter hvad der oplyses, anses for sikkert, at Admiral Rookes Instruktioner kun gik ud paa at han skulde indjage de Danske Skræk for at fremskynde den danske Konges Eftergivenhed og derved Freden i Norden, men at han forresten skulde afstedkomme saa ringe Skade som muligt. Hermed stemmer det, at den engelske Admiral under Bombardementet tilstillede Kommandanten i Kjøbenhavn en Skrivelse, hvori han erklærede, at de hidtil iværksatte Forholdsregler ikke vare foretagne i egentlig fjendtlig Hensigt, men kun for at give Garantien for Altonaer-Forliget den fornødne Vægt og vise den danske Regjering, hvad man kunde gjøre, og hvad man kunde blive tvungen til at gjøre, hvis den ikke gav efter. Hertil kunde Generallieutenant Schack selvfølgelig kun svare, at han »rolig vilde afvente Admirals Trusler med Hensyn til videre Bombardement, og da skulde Hr. Admiralen fornemme, at man med Krudt og Kugler Intet skulde blive ham skyldig«, men denne Erklæring førte ikke til nogen Fornydelse af Bombardementet. Skjøndt der saaledes ikke tilsigtedes noget alvorligt Angreb paa Kjøbenhavn fra Englands og Hollands Side, sikkert meget imod den svenske Konges Ønske, herskede der dog Jubel i Staden over det mislykkede Bombardement, en Stemning, der gav sig Luft i forskjellige satiriske Digte, baade franske og danske, hvori der spottedes over, at de berømte Konger paa Havet vare komne saa langveisfra for at bombardere Himmel og Hav og lade Jorden hvile i Fred. Et af disse Digte slutter med følgende Strophe:

Eh quoy? tant de fracas des bombes et des canons!

Esi-ce pour faire peur à des pauvres poissons?

Stillingen var dog alt Andet end gunstig, og det frugtede ikke, at nogle mindre svenske Fartøier de paafølgende Dage bleve holdte i ærbødig Afstand af Batterierne paa Amager og Nyholm, saavelsom af tre, fire store Pramme, der vare blevene udlagte, og det saa eftertrykkeligt, at en svensk Bombarder-

galliot maatte kappe sine Ankere for at slippe bort. Alt hendstod endnu uafgjort, men den danske Flaade og Hovedstad var indesluttet fra Søsiden, og en svensk Landgang paa Sjælland vilde ikke kunne forhindres. Kongen, der opholdt sig i Glückstadt og var bleven underrettet om Bombardementet og Situationen i det Hele, ansaa det dog bestandig for muligt at fortsætte Modstanden og afvise et eventuelt Landgangsforsøg, thi det gjaldt fornemmelig om at vinde Tid og lære England og Holland at nedstemme deres bydende Sprog. Han tilstillede derfor Kjøbenhavns Magistrat en Tak for dens egen og Borgerenes fortræffelige Holdning, Devotion og Troskab, forsikkrede dem om sin kongelige Hyldest og Naade, og om at han »ved Leilighed skulde ihukomme det imod Alle saavel som ogsaa imod hver især«, hvorhos han udtalte et Haab om, at Borgerne ogsaa fremdeles vilde være villige og redebonne med største Flid og Iver. Dette kongelige Brev blev den 2den August om Morgen Kl. 8 oplæst paa Raadhuset for det forsamlede Borgerskab, og samtidig anordnedes der visse Bedetimer i Kirkerne hver Eftermiddag fra Kl. 3-4 og om Morgen fra Kl. 7-8.

Regeringskommissionen arbejdede nu med Iver paa at styrke Sjællands og Kjøbenhavns Forsvar. Indbyggerne i Helsingør fik Befaling til at forsyne Kronborg med Proviant og Senge til Soldaterne, ifald det skulde blive nødvendigt at trække Garnisonen ind i Fæstningen; et Kavaleriregiment forlagdes til Kjøbenhavn, medens et andet fordeltes langs Kysten og længere ind i Landet ved Frederiksborg. Amtmændene skulde lade Kvæg i Massevis inddrive til Hovedstaden, for at det kunde blive slagtet og nedsaltet til Krigsfolkets Underhold; der uddeltes Geværer til Bønderne, Proprietairerne skulde indføre, hvad Forraad de havde af Hø og gammelt Korn og derhos ufortøvet lade deres Skytter møde, og endelig blev endel af Landets unge Mandskab kastet ind i Hovedstaden for at benyttes til dennes og Amagers Forsvar, thi Kongen lagde den største Vægt paa, at Amager blev holdt, eftersom det var »Kjøbenhavns Spisekammer«. I et mærkværdigt Aktstykke af 3die

August, som var stilet til Stiftsbefalingsmand Otto Krabbe og senere blev oplæst fra alle Prædikestole, lovede Kongen, at »saafremt menige Almue og Bønder i Sjælland foruden den allerunderdanigste Pligt og Skyldighed, hvormed de os ellers forbunden er, nogen særdeles Iver og Mandighed til at gjøre Værn og Modstand lader kjende og Sligt i Gjærningen beviser«, skulde de selv, deres Børn og Afkom »fra deres Fødested og vordnede Pligt at pleie vorde fri og forskaante og nyde samme Frihed som den, der alt var givet de til Jægerspris hørende Bønder og Tjenere.«

Imidlertid iværksatte Carl den Tolvte den længe projekterede Landgang imod sine Allieredes Villie og uden nogen Understøttelse af dem. Den 3die August om Aftenen forlod nogle fjendtlige Linieskibe og Fregatter Kjøbenhavns Rhed med tvende Regimenter tilfods, og den næste Dags Morgen stødte den svenske Konge til dem under Hveen med en Mængde Smaafartøier, som havde Livgarden og den største Del af det Malmøske Regiment ombord. Fra Kjøbenhavns Volde og Tårne kunde man iagttage Transporten, og da Gyldenløve var ude af Stand til at foretage Nogetsomhelst med Flaaden, lod General Schack endel Tropper, som vare blevne rigeligt forsynede med skarpladte Haandgranater, rykke ud af Østerport

De Svenskes Landgang ved Humlebæk i 1700.

til Skovshoved. Da det imidlertid snart viste sig, at Landgangen skulde iværksættes paa et nordligere Punkt, fik Afdelingen Befaling til at rykke videre frem, men gjorde alligevel intet alvorligt Forsøg paa at naa Fjenden. Søndagen den 4de August mellem Kl. 4 og 5 om Eftermiddagen stævnede de svenske Fartøier ind til Stranden ved Tibberups Bakker tæt Nord for Humlebæk, og Carl den Tolvte var selv den første, som med sin Garde sprang i Vandet og vadede i Land. Den ringe danske Styrke bestaaende af Ryttere og Bønder, som forsøgte at sætte sig til Modværge, blev hurtig kastet, og Fjenden gav sig ufortøvet til at anlægge provisoriske Værker til Dækning mod mulige Angreb. Den svenske Konges Stilling var imidlertid yderst farlig, thi han fik den første Aften kun en Smule Infanteri i Land, og hele Mandagen umuliggjorde en heftig Nordveststorm al Forbindelse med Skibene. Den svenske Transportflaade maatte ankre under Hveen, og først den 6te August udskibedes Resten af Hæren, saaledes at Carl den Tolvte endelig kunde mønstre 12000 Mand paa Sjællands Grund.

I Kjøbenhavn herskede der aaben Splid mellem Borger-skabet og Militairet. Borgerne med Stadshauptmand Meller i Spidsen henvendte sig om Mandagen til Kommandanten Schack og opfordrede ham til ufortøvet at rykke Fjenden i Møde og angribe, thi Resultate vilde da blive, at den svenske Konge og den landsatte lille Styrke toges til Fange, men Schack afviste dette Forslag paa uhøflig Vis og erklærede det for umuligt. Tvertimod bleve de mindre Afdelinger, som vare blevne sendte mod Nord, kaldte tilbage, og Spændingen mellem Borgerne og Kommandanten blev nu saa stor, at begge Parter klagede til Kongen. Frederik den Fjerdes Svar til Slotsloven viser, at han gav Borgerne Medhold. »Vi skulde - skriver han - hellere set efter Borgernes Forslag, at man havde søgt, saa meget muligt var, Fjenden igjen af Landet at uddrive,« og tilføier han: »ville Vi ellers allernaadigst, at Borgerskabet i Vores kongelige Residentsstad Kjøbenhavn herefter som hidindtil med al Høflighed begegnes, og om de Forslage, som de kunde

gjøre, skulde findes impracticable, at I dennem da Umuligheden med alle Raisons paa en god Maade remonstrerer«. For at bilægge Uenigheden fik Stiftamtmand Krabbe samtidig Befaling til at indtræde i Regjeringskommissionen, og Storkantsler Reventlov og Generalmajor Cormaillon afsendtes fra Holsten til Kjøbenhavn over Hals og Hoved. Et Øienvidne fortæller, at Cormaillon og Schack kom i saa heftig Strid paa Store Kjøbmagergade, at de trak Kaarderne mod hinanden, og at der vilde være sket en Ulykke, hvis Storkantsleren ikke havde skilt dem og faaet Sagen bilagt i Mindelighed.

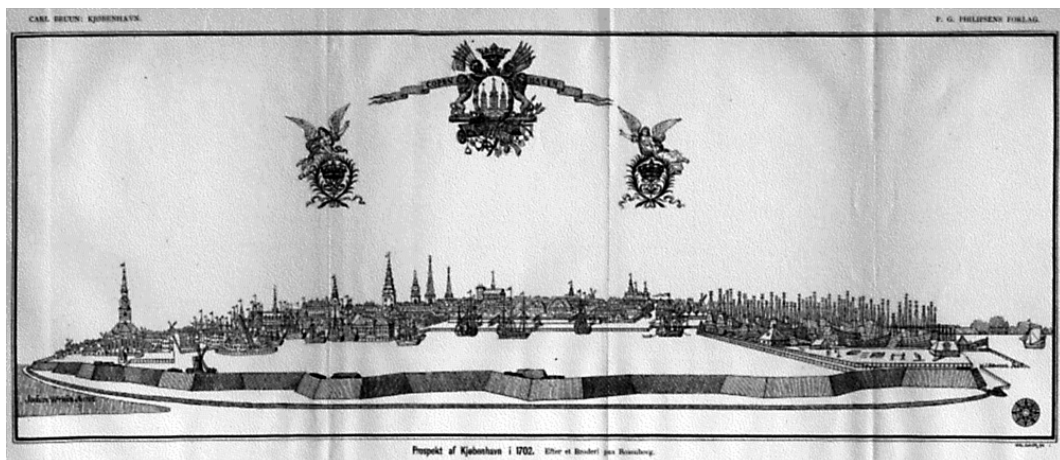
Det gunstige Øieblik var imidlertid uigjenkaldelig tabt, og medens Carl den Tolvte langsomt rykkede frem mod Kjøbenhavn og søgte at vinde Almuen ved Nedladdenhed og streng Haandhævelse af Mandstugten, arbeidede man ivrigt paa Hovedstadens Forsvar, Enkedronning Charlotte Amalie, som intet Øieblik havde tabt Modet, gik i Spidsen for alle disse Forberedelser; hun opmuntrede Indbyggerne til Tapperhed, tvang Kommandanten til at udlevere Kanoner fra Tøihuset til Voldene saavel som til et Batteri ved Dragør og lod Borgerne vide, at hun »ikke vilde fra dem reise, men udi al paakommende Krigstilstand og Vanskelighed leve og dø med dem«, hvorfor de til Gjengjæld forsikkrede hende om deres Devotion og Lydighed. De 32 Mænd indkom med en patriotisk Henstilling til Slotsloven; Borgerne øvede sig i Vaabenbrug og anlagde Skandser udenfor Vesterport, Soldater og Bønder opførte lignende Værker udenfor Nørreport, medens Gyldenløve lod Skibsfolket opkaste en »meget bekvem Skandse« til Byens og Flaadens Beskjærmelse udenfor Østerport. Enkelte Privatmænd optraadte med udmærket Fædrelandskærlighed, deriblandt fornemmelig Renteskriver Johan Neve, som i et udførligt Memorial til Regjeringskommissionen ikke blot udtalte sin frimodige Anskuelse om, hvad der var blevet forsømt, men tilbød at stille sig selv og sine to Sønner til Fædrelandets Forsvar, samt »da det ikke er nok at vove det blotte Liv«, at bringe alt sit Sølvtøj til den kongelige Mønt uden Vederlag,

»eftersom jeg - siger han - kan bringe det Lidet, jeg nyder, saa godt til Munden med en Træske som med en Sølvskæ«. Den 7de August kaldtes Studenterne til Vaaben ved en Proklamation fra Rektor og det akademiske Senat og fordeltes fire Dage efter i fem Kompagnier, hvert paa 200 Mand. Kompagnierne kaldtes: det sjællandske, norske, jydske, fyenske og holstenske, og havde hver sin særskilte Fane, henholdsvis blaa, hvid, gul, grøn og rød, hvorhos hvert Medlem bar en Sløife paa Brystet og ved Kaarden af tilsvarende Farve. Officererne vare kjendelige ved Fjer paa Hattene og Skjærf. Den 16de August mødte hele Corpset, som kommanderedes af Oberst Skov, paa Studigaarden med Spillemænd og Trommeslagere i fuld Mundering; efter at hvert Kompagni havde affyret tre Salver til Ære for Professorerne, fremstillede de sig - hedder, det i en samtidig Beretning - i en hel skikkelig Orden for Universitetets Patron, Hs. Høigrevelige Excellents, Hr. Storkantsler Reventlov, og begav sig derfra hen paa Slotspladsen til underdanigst Opvartning hos Hans kongelige Høihed Prinds Carl (Kongens Broder), og omsider for Hds. Majestæt Enkedronningen, gjørendes der som tilforn sine rette behørige Exercitier, Hendes Majestæt til allernaadigst Behag og den store Mængde Folk af Stadens Indbyggere til stor Fornøielse. Derfra marcherede de siden til Universitetet igjen, besluttendes dette deres Optog mpd tre Salver af alle Kompagnier«. For at holde Øie med Fjendens Bevægelser lagde 200 Studenter og 100 Jægere sig i Leir en halv Mil fra Kjøbenhavn, og en kongelig Proklamation mindede alle danske Undersaatter paa Sjælland om deres Pligter mod Konge og Fædreland.

Skjøndt Aanden i Hovedstaden saaledes var fortræffelig, og Alle kappedes om at lægge Iver og Nidkjerhed for Dagen, var Stillingen dog alt Andet end gunstig. Landbefolkningen fraterniserede aabent med Fjenden og strømmede til den svenske Leir med Brød, Øl og andre Levnedsmidler, Flaaden laa fremdeles indespærret og afmægtig indenfor Revshalen, saaledes at den kun kunde se til, da 44 svenske Koffardiskibe bragte

Forstærkninger til Sjælland, Fæstningsværkerne vare forsømte og svage, og der var kun ringe Udsigt til, at et virksomt og ødelæggende Bombardement af Byen og Flaaden kunde afværges. Under disse Omstændigheder besluttede Frederik den Fjerde at give efter, og Freden blev den 18de August sluttet i Travendal paa Betingelse af Altona-Forligets Fornyelse. Efterretningen om Fredsslutningen naaede Kjøbenhavn den 21de August, netop samme Dag Svenskerne brød op fra Humlebæk og satte sig fast ved Rungstedkro, men skjøndt Kong Carl ufortøvet fik officiel Meddelelse herom, standsede han ikke Fremrykningen. Som Følge heraf arbeidede endnu den følgende Dag 1100 Mand af Borgerskabet paa Volden mellem Nørre- og Vesterport, for at give den svenske Konge en varm Modtagelse, hvis han havde isinde at forsøge Noget for egen Regning. Da Englænderne og Hollænderne imidlertid truede med at lade Sverrig i Stikken, og Admiral Rooke i sin Regjerings Navn erklærede, at ingen videre Fjendtligheder mod Danmark vilde blive taalte, maatte Carl den Tolvte bekvemme sig til at ratificere Traktaten og trække sine Tropper bort fra Sjælland. Indskibningen og Overfarten til Skaane, som

*Prospekt af Kjøbenhavn i 1702.
Efter et Broderi paa Rosenborg.*

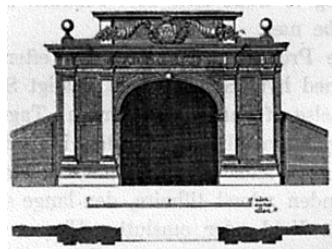

iværksattes med dansk og engelsk Assistance, paabegyndtes den 26de August, og den 4de Septbr. forlod de sidste svenske Tropper Sjælland. Erik Torm fortæller, at de Svenske i deres Leir efterlod en Bjørn i Jernlænke med en død Hest foran, som den ikke kunde naa, hvilket man forklarede saaledes, at Bjørnen skulde betyde Sverrig, Lænken England og Holland, som ikke vilde tillade det at drive Sagen videre. Bjørnen blev ført til Kjøbenhavn, og stod i nogle Aar paa Prinds Jørgens Ridebane, indtil den blev reven ihjel af Byens Slagterhunde. Det varede nu ikke længe, før Kjøbenhavn antog sit sædvanlige Udseende; de fremmede Flaader forlod Rheden og Sundet; Kong Frederik, som allerede den 1ste Septbr. var kommen tilbage til sin Hovedstad, lod holde Taksigelse i Kirkerne for Freden, Borgerskabet blev afløst fra det besværlige Vagthold, og Studenterne viste sig for sidste Gang for Enkedronningen og paa Slotspladsen, hvor »de udi Hs. Majestæts allernaadigste Overværelse med en sær Skikkelighed gjorde deres Krigsøvelser, Hs. kongelige Majestæt til saare naadig Fornøielse«. Den 8de Septbr. blev det sorte Flag paa Toldboden strøget, og det røde atter heist, og to Dage efter blev Flaaden indlagt og aftaklet paa nogle faa Skibe nær.

Hosstaaende Prospekt af Kjøbenhavn efter et Broderi paa Rosenborg, syet med hvid Silke paa et graaligt Silkestof, dog med en diskret Anvendelse af Farver paa Jorden, Tage, Skibe og Flag, giver en anskuelig Fremstilling af Staden i Frederik den Fjerdes første Regjeringsaar. Man ser Nyholm og Flaadens Leie med Kastellet i Baggrunden yderst tilhøire, den lange smalle af Christian den Femte anlagte Vold, der omslutter Havnen, og bag hvilken nogle Magasinbygninger skimtes, yderst tilvenstre Vor Frelsers Kirke med et i Christian den Femtes Tid projekteret Spir, som ingensinde blev bygget, endvidere Christianshavns Kanal, Børsen, Slottet, Nikolai Kirke med Kvæsthuset nedenfor i Kvæsthusgade, Helligaandskirken, Vor Frue- og Petri Kirke, Trinitatis Kirke med Rundetaarn og endelig Rosenborg. Man forstaar de Vrignys Lovprisning af

Byens smukke Ydre og det gode Indtryk, den maatte gjøre paa ham, da han var her i 1702.

Kjøbenhavn havde ikke taget Skade ved Bombardementet; dets Indbyggere havde, som Branddirekteur Fuchs udtrykker sig: »med største Glæde i Frygten og med større Forundring i Glæden kunnet se paa den Boldkasten, hvor Gud saa sær og synderlig selv greb Boldene og hindrede deres Fart, saa at man ei havde nødig at bruge den ringeste Straale Vand«, men det var paa den anden Side blevet indlysende, at Forsvarsforanstaltningerne vare utilstrækkelige og mangelfulde. Aldrig saasart var Fjenden derfor ude. af Landet, før Kongen skred til Landmilitsens Oprettelse, som atter førte til Vornedskabets Ophævelse, ligesom han henvendte særlig Opmærksomhed paa Hovedstadens og Flaadens Betyggelse. Allerede i 1703 toges der fat paa Voldarbejderne, og disse fortsattes i en lang Aarrække. Stadsgraven fra Nørreport til Kastellet blev lagt længere ud og uddybet, thi den havde, siger Erik Torm, været tør og kun forsynet med Palissader, og Østerport, der i Christian den Fjerdes Tid havde ligget mellem Rosenkrantz og Peucklers Bastion for Enden af Rigensgade, men allerede i 1682 var bleven flyttet, opførtes fra Ny og blev færdig i 1708. Omtrent samtidig maa Anlægget af Udenværkerne eller de fremskudte Skanser, som først bleve færdige i 1715, være blevet paabegyndt, thi der udstedtes et Forbud mod at lade Kvæget, der græssede paa Stadens Fællede, gaa løst mellem Voldene og Søerne til Skade for Værkerne, hvorimod det skulde føres eller drives ud over Dæmningerne for Nørre- og Vesterport og først slippes løs, naar det havde passeret de der anbragte Slagbomme. I 1715 forbedredes Ulriks, eller som den da kaldtes: Holcks Bastion udfor Ny Vestergade, Vestervoldgade udvidedes og Grus førtes til Gyldenløves og Helmers Bolværker; det følgende Aar arbejdedes der paa Christianshavns Vold og i 1722 paa Kastellens Forstærkning. Betydningsfuldere vare dog de Fæstningsværker, som anlagdes for at dække Staden mod Søsiden, nemlig allerede i 1702 to murede Udenværker ved

Østerport. Efter Thurah.

*Prøvestenen, anlagt af Fred. IV.
Efter et Maleri i Oldn. Mus.).*

Kalveboderne: de saakaldte Kjøkken- eller Kigkurve, og under Krigen med Sverrig i 1713 de to Søbatterier: Trekroner paa Spidsen af Revshalegrunden, noget udenfor det nuværende Trekroner og Prøvestenen paa Amagergrunden strax Syd for det nuværende Fort Prøvesten. Disse Steder bleve valgte, fordi det netop var paa disse Grunde, at de danske Pramme i 1700 havde ligget og generet de fjendtlige Flaader. Planen til de »to umistelige Søfæstninger«, som de kaldes af en samtidig Forfatter, skyldes daværende Schoutbynacht Judicher; nogle ubrugelige Orlogsskibe og den gamle flydende Dok bleve fyldte med Grus og sænkede; Kjøbenhavns Prammænd og Skibsrhedere maatte føre Jord og Sten ud til Værkerne, og allerede faa Aar efter vare begge Batterier i Brug og havde hver en Besætning af henved halvhundrede Matroser. I Christian den Sjettes Tid forfaldt de, men endnu findes Bundstederne af de gamle Skibsskrog, især tydelige ved Prøvestenen.

De otte eller ni Fredsaar, der fulgte efter Freden i Travendal, vare overhovedet lykkelige og viste stor Virksomhed og Frem-

gang paa alle Omraader. Andreas Højer kalder dette Tidsrum »et gyldent Seculum«, i hvilket Handelen og den udenrigske Seilads tiltog Dag for Dag, og det hverken skortede paa Penge eller Afsætning. Det nye Aarhundrede indviedes ved Indførelsen af den Gregorianske Kalender, hvorom der allerede i Christian den Femtes Tid ved Ole Rømers Initiativ var blevet ført frugtesløse Forhandlinger med den svenske Regjering. Forandringen blev iværksat paa den Maade, at man efter den 18de Februar 1700 skrev den 1ste Marts, og det er værd at lægge Mærke til, at Motivet angives at være »den forefaldende store Urigtighed og Besværlighed udi de Correspondancer, som vore kjære og tro Undersaatter med Fremmede i Handel og Vandel foraarsages at holde, idet at Missivers, Vexlers og andre Dokumenters rette Datum tvivlraadig skal falde«. Saa stor var Fremgangen paa det økonomiske Felt, at medens Frederik den Fjerde havde begyndt sin Regjering med at laane store Pengesummer til Krigsførelsen, var Statsgjælden ved den store nordiske Krigs Udbrud bragt ned til en forholdsvis ringe Sum, hvorhos Aktiverne oversteg Gjælden med det Firdobbelte.

Ved Siden af Regjeringens almindelige Iver for at ophjælpe Kjøbstædernes Handel, Industri og Skibsfart, dens Omsorg for Fattigvæsen, Undervisning, Ordens Opretholdelse, gode Sæder m. m. var det selvfølgelig en af dens Hovedopgaver at gjøre Kjøbenhavn til en Residentsstad, der var den selv og Landet værdig. Opgaven var vanskelig, navnlig hvad det ydre Indtryk angik, thi de ældgamle Klager over Gadernes Urenlighed høre ligesaa vel det attende som det syttende Aarhundrede til. De Vrigny skriver i 1702, at »Byen er slet brolagt og meget snavset, naar det har regnet, thi skjøndt Politiet er beundringsværdigt i andre Henseender, har man endnu ikke fundet et Middel til at holde Gaderne rene«. Det Samme siger Holberg i »Ulysses«, naar han forsikkrer, at Gaderne ere upaaklagelige i Juli Maaned, men ufarbare Resten af Aaret, saaledes at man neppe kan gaa ud uden Fare for at drukne i Skarn, hvorfor han ogsaa et andet Sted lader Jørgen Hattemager foreslaa, at »Fru

Bormesters« burde befales at gaa paa Gaden med Silkestrømper og Tøfler, hvor efter Gaderne nok vilde blive rene. Den gamle Bestemmelse, ifølge hvilken Indbyggerne selv skulde besørge Snavset bortført, havde ikke frugtet, eftersom de undskyldte sig med, at Vognmændene og Sandagerne forlangte for høi Betaling; der blev derfor nu ved en Forordning af 14de Marts 1702 paalagt samtlige Eiendomme en Afgift til »Renoveringsværket«, som bortforpagtedes til Inspekteur og Entrepreneur Morten Willemsen. Denne skulde lade alle Pladser, Broer, Porte og Fortouge ved offentlige Bygninger feie og renligholde og desuden bortføre alt Snavs fra Gader og Stræder i tillukkede Vogne eller Karrer. Fra Hovedgaderne skulde Alt være bortkjørt om Sommeren inden Kl. 8 og om Vinteren inden Kl. 10; paa Torvene derimod først om Eftermiddagen, naar Bønderne havde forladt Byen, nemlig om Sommeren Kl. 5, og om Vinteren Kl. 3. Hver Karre skulde være forsynet med en Klokke, for at Indbyggerne itide kunde bære Feieskarnet ned i Bøtter, Ballier eller Trug, og iforveien, ganske tidlig om Morgenen, brugte Gadefogderne deres Træskralder i Gaderne for at vare Indbyggerne om at feie og sammenskuffe Urenligheden paa deres Fortoug saavel som i Rendestenen og paa deres Andel af Gaden. Al Udbæren og Udkasten af Uhumskheder, Aadslers o. d. straffedes med Bøder og Halsjernet. Den gamle Skik at strø Sand udenfor Husene ved Ligbegjængelser forbødes helt, og det bestemtes, at hvis Tyende og Tjenestefolk ifaldt Bøder ved Forsømmelighed, skulde de kun selv udrede Halvparten, medens Husbonden skulde betale den anden Halvpart, fordi han havde ladet mangle paa pligtskyldig Opsigt. Vilde Husbonden betale den hele Sum, kunde han dog faa sit Tyende straffet, nemlig Karle og Drengene med den spanske Kappe, Træhesten eller anden deslige Straf, Piger med Gabestokken »eller paa andre visse Steder staae med Kosten i Haanden eller og at feie to, tre eller fire Timer paa de offentlige Pladser for Entrepreneur«. Forordningen lægger ikke Skjul paa, at Gaderne ere opkjørte og ujevne, og om Grunden hertil oplyses man i et

Reskript, hvori det hedder, at »Brolæggerlauget bestaar af nogle Personer, som ikke ere saa skikkelige og ædruelige, som det bør, ei heller vederhæftige selv at svare til deres Arbeide«. Der blev gjort mange Forsøg paa at afhjælpe disse Onder; saaledes spekulerede man snart paa en ny Slags Brolægning, eller man beskæftigede sig med at omregulere Vandfaldet og forandre Rendestenene, men Forholdene vedbleve at være uheldige. I Marts 1705 skriver Ole Rømer (som netop da var bleven Politimester) i en Indberetning til Kongen, at Renovationsforpagteren i to Uger har udført 4200 Læs Is og Urenlighed, men ei har kunnet fyldestgjøre sine Forpligtelser; »imidlertid bør man dog lade ham gjøre sit Bedste endnu en fjorten Dages Tid, før man foretager at sætte ham til Rette, i Henseende til Frostens Kontinuation hidindtil og Andet han undskylder sig med, for ikke at dekoragere ham, saasom han synes flittig og ræsonnabel nok«.

Renovationen var i Frederik den Fjerdes Tid bortforpagtet til Adskillige; Morten Willemsen afløstes af Vognmandslauget, dette af Assessor Svend Krag og denne igjen af Feltvognmester Christophersen, hvorefter fulgte forskellige Konsortier af Vognmænd under Gadeinspekturers Tilsyn, men Kjøbenhavn vedblev at være en Augiasstald. I 1716 skriver Kongen saaledes til Politi- og Kommerciekollegiet, at han »ugjerne og med stort Mishag har hørt om den store Uorden, der er i Renovationsværket«; han erklærer, at Byen kun har havt liden Nytte af de 9000 Rigsdaler, den udreder i Renovationsskat, eftersom »Gaderne nu ere opfyldte med Urenlighed«, hvorfor han befaler nogle overordentlige Forholdsregler, som efter hans Mening ville frugte, »helst naar de med Fyrighed paa éngang bliver angrebne«. Imidlertid vedblev Klagerne; Indbyggerne foretrak at henlægge Skarn, Grus og anden Urenlighed i Dynger paa Gaderne fremfor at lade det bortkjøre, eller spredte det ud over Brolægningen under Paaskud af, at den trængte til at jevnes, Tørvebønderne lod alt Affald ligge, hvor de havde aflæsset, Amagerne efterlod Halm, Grønt og deslige, Heste-

og Komøg blev henlagt ved Kanalerne eller kastet ned i dem, Bryggere, Bagere, Slagtere, Møllere og Brændevinsbrændere holdt trods alle Paabud løse Svin i deres Gaarde eller havde dem paa Sti, og hvad der var det Værste, man bar Natterevnovationen hemmeligt ud og kastede den paa afsides Steder. Saaledes var der en Grund ved Garnisonskirkes Vognskur, som »den gemene Mand« til største Vanære for Guds Hus og til Skade for Naboerne benyttede paa denne Maade, hvorfor man i 1716 fandt det tjenligt at brolægge den og lade den bruge til en Allarmplads, hvilken »især paa dette Sted er fornøden, naar høie Officerers Ligbegjængelse kunde forefalde ved Garnisonskirken«.

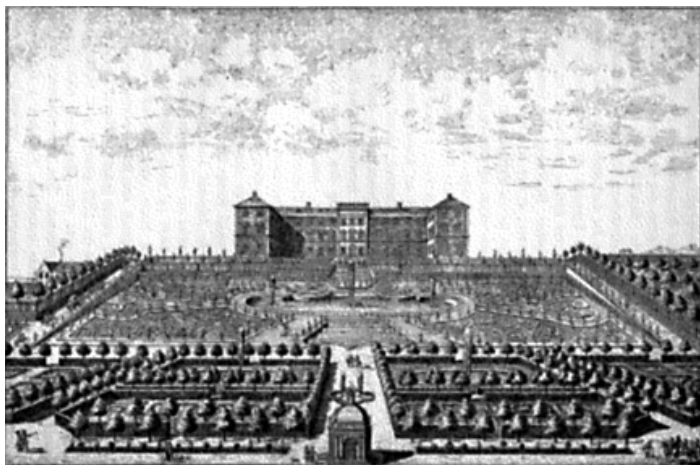
Den Urenlighed, der bortførtes fra Gader, Huse og Gaarde, brugtes selvfølgelig til Gjødning for Marker, Haver og Vænger, men ogsaa i stor Maalestok til Opfyldning. Strækningen mellem nuværende Kvæsthusgade og Toldboden, bagved Amalienborg og Bredgade, som var udlagt til elleve Tømmerpladser, blev i Aarene fra 1715 til 1720 opfyldt med al Slags Renovation; tidligere havde man ogsaa benyttet Terrainet om Toldboden, der skildres som et Uføre, hvori Hestene sank i til Bugen. I Nærheden af Toldbodveien laa en Losseplads, kaldet »Luses Hul«, som iøvrigt var opfyldt i 1710; senere benyttedes St. Annæ Kirkegaard, hvor Sølvgadens Kaserne nu ligger. Da Vognmændene klagede over, at Veien til Toldboden var dem for lang og besværlig, tillodes det dem at føre Urenligheden fra Gaderne nærmest ved Vesterport ud i den store Enghave (nuv. Tivoli), hvor der fandtes mange Moradser; dog at de skulde lade to af de bedste Damme henligge uopfyldte til Vanding for Kongens Materialheste, som græssede her om Sommeren. Ved en kongelig Befaling af 1726 anvistes en stor Del andre Lossepladser f. Ex. Kjøkkenkurven ved Kalleboderne, et stort Sandhul bag Ravnsborg paa Nørrebro, hvorhos der paa Christianshavn skulde opfyldes »under den Veirmølle, som staar paa venstre Haand af Christianshavns Port« langs med Værkerne helt ud til Kvintus. Christian den Femtes Vold havde

nemlig lidt saameget ved Bortskylning af Havet, at der udkrævedes nogle hundrede tusinde Læs for at bringe dem paa Fode igjen. Samtidig førtes Natterenovationen som hidtil ud bag Vor Frelzers Kirke, altsaa paa Baadsmundsstrædes østlige Side, hvor der stadig indvandt mere og mere Terrain fra Havet. Alle de nuværende Holme paa Christianshavnssiden ere i Tidernes Løb blevne dannede paa denne Maade.

Af nye Gadeanlæg fra Frederik den Fjerdes Tid er der kun faa at omtale. Inden han besteg Thronen, havde man allerede begyndt at regulere Voldgaderne, der vare særlig usle, thi fattige faldefærdige Rønner laa ud og ind her, Plankeværker sprang langt frem eller veg tilbage, Terrainet var saa opfyldt af Smuds, Ujenlighed og Uhumskheder, at Fodgjængere neppe kunde bevæge sig paa det, end sige Vogne, og, som det pleier at gaa, havde Befolkningens laveste Lag deres Tilhold her. Den korte Strækning mellem Gothersgade og Nørreport var allerede bragt i god Stand i 1685, noget senere blev Voldgaden fra S. Pedersstræde til Vesterport ordnet, men Strækningen mellem Nørreport og S. Pedersstræde blev først gjort færdig i Aaret 1700 efter mange Vanskeligheder med Grundeierne, der formodentlig stillede for store Fordringer med Hensyn til Godtgjørelse. Naar Ny Toldbodgade undtages, som anlagdes i Frederik den Fjerdes Tid, blev der i det Store og Hele ikke foretaget Forandringer ved Gaderne, før den store Ildebrand i 1728 ryddede fuldstændigt op i det Overleverede, thi det er neppe Umagen værd at omtale, at et fremspringende Hjørne i den yderst snevre Nellikegade blev købt af Magistraten og fjernet for at bidrage til »dens Brede og Egalitet«, eller at Klokker Søren Matthiesen (Forfatteren af den bekjendte Regnebog) mod at opnaa 6 Aars Frihed for Grundskat afstod en Strimmel af sin Grund paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Kannikestræde for at gjøre Passagen ved Rundetaarn en Smule lettere.

Med Hensyn til Gadebelysningen indførtes der i 1714 den Forandring, at Lygterne ogsaa skulde tændes de Aftener og Nætter, da Taage, Sne eller Regn hindrede Maanens Skin

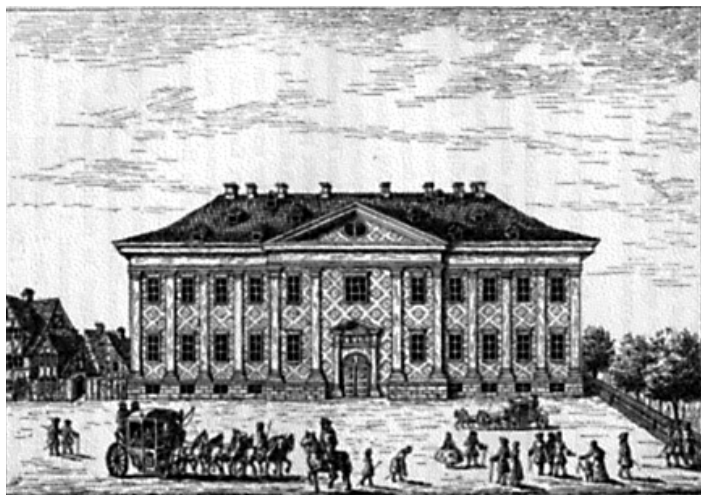
i at trænge igjennem, med andre Ord: det saakaldte Magistrats Maaneskin blev afskaffet. Om Husenes Ydre er der talt foran; de fleste vare stadig af Bindingsværk, men der fandtes dog adskillige grundmurede, navnlig da der tilstodes Enhver, som byggede Grundmur, betydelige Fordele og Friheder. De ældre Bygninger vare som oftest forsynede med Bomærker eller Indskrifter, men hvad der navnlig udmærkede Husene og gjorde dem let kjendelige fra hverandre, vare de store Skilter, der hængte ud over Gaden, hyppigt pralende i alle Farver eller straalende af Forgyltning. Saagodtsom enhver Laugsmester havde sit Skilt ude med Kroner, Løver, Stjerner, Vaaben og Emblemer, og der var Overflod af Afvexling, eftersom »Skilternes Indretning afhang af Folks egen Phantasi«, selv om de naturligvis hentydede til den Forretningsdrivendes Næring eller Virksomhed. Skrædere og Skomagere havde for Skik at anbringe Kongens, Dronningens, Prindsernes og Prinsessernes Billeder paa deres Skilter, Barbererne havde allerede da et eller flere Bækkener udhængte af samme Slags, som benytttes den Dag idag.

*Frederiksberg Slot i 1728
efter Marselius.*

Der blev bygget ikke saa lidt i Frederik den Fjerdes første Regjerings-tid. Den vigtigste eller i hvert Fald den betydeligste Bygning, der opførtes, var Frederiksberg Slot, som allerede paabegyndtes i 1699 og blev færdig i 1703. Man var nu langt borte fra Christian den Fjerdes overlæssede, men phantasirige og livlige hollandske Renaissance; allerede under Christian den Femte var det moderne Palais blevet indført, som nu fik et udpræget italiensk Tilsnit. Frederiksberg Slot, der opførtes efter Kongens egen Plan og under hans Tilsyn, hviler uden Tvivl paa italienske Reminiscentser, uden at det dog, som man har ment, er muligt at paavise et bestemt Forbillede fra Italien, hvor Kongen som Kronprinds havde tilbragt nogle lykkelige Dage. Det var oprindelig Meningen, at Slottet kun skulde bestaa af Hovedbygningens Midtparti, men faa Aar efter udvidedes det med de to fremspringende Sidefløje, hvorimod det store Parti med Buegangene, der omslutter Gaarden, først kom til under Christian den Sjette. Samtidig med Slottet anlagdes Frederiksberg Allé saavel som Frederiksberg Have og Søndermarken, hvilke dog ikke vare tilgjængelige for den store Almenhed. Alleen betragtedes som Kongens private Kjørevei og maatte derfor kun benyttes af Fodgjængere; Haven var derhos fordømmet og Søndermarken altid lukket for Offentligheden. De Vrigny, der besaa Slottet i 1702, før det var fuldendt, skriver, at det ikke var særlig smukt for en Konge, men vilde være det for en Privatmand. »Haven - vedbliver han - er derimod baade skøn og stor og Plantningerne ligeledes, skjøndt de endnu ere ganske unge. Hvad der er behageligst, er dog den friske Luft og den smukke Udsigt, men Stedet vil kun være beboeligt om Sommeren i godt Veir. I en af Udkanterne i Haven er der anlagt en lille Ø med en Kaningaard; paa den anden Side er der et Fasaneri, fuldt af Fasaner, hvoraf de smukkeste ere skjænkede af Hertugen af Zell. Fasaneriet er delt i sex Afdelinger, og i Midten er der en lille Høi, hvorfra man ser 25 Landsbykirker, hele Kjøbenhavn, Øresund og den svenske Kyst«. Til Slottet hørte desuden et stort Menageri,

som laa, hvor Konditor Jostys Pavillon nu findes, og var en af Kjøbenhavns Seværdigheder, som skulde tages i Øiesyn af alle Tilreisende. I 1768 fortæller Lidén, at Menageriet var aldeles ødelagt; efter hvad der siges, skal det være blevet nedlagt, fordi en af de derværende Løver aad en Oppasser. Paa en stor og vaad Slette hinsides Frederiksberg - skriver en Samtidig - »havde Admiral Judicher som et evigt Bevis paa sin Dybsindighed indrettet en overmaade kunstig og rar Mølle til at male Vandet med, først op paa Slottet, siden derfra ind i alle Parker udi den hele Have, men den blev ødelagt i Christian den Sjettes Tider, endskjøndt den ikke kostede mere efter sin Maade at holde vedlige end andre langt unyttigere Paafund«. Den ældste Afbildning af Slottet fra 1728 giver et godt Begreb om Slottet selv, dets Terrasser og dets stive Haveanlæg efter fransk Mønster med Vandspring og Pavilloner. Paa Frederiksbergs Grund laa det af Christian den Femte indrettede Falkoneri i Falkoneralleen, der sorterede under Overjægermesteren, og ved hvilket der var ansat en Falkonermester foruden Knægte og Dreng. Falkonergaarden, der laa paa det Sted, som endnu

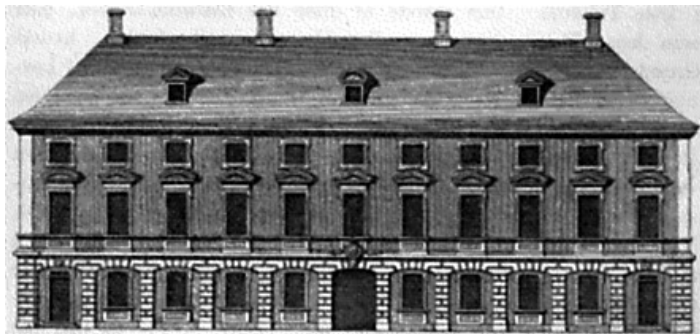
*Operahuset.
Efter et Billede i Kallske Samlinger.*

har bevaret Navnet, var et Komplex af rimeligvis straatækte uanseelige Huse, med Boliger for Embedsmændene, en fælles Borgestue for Falkonererne, Stalde for Falkonermesterens Jagt- og Arbejdsheste og for Hundene, samt endelig Kamre for Falkene (i Reglen en Snes Stykker), Kragerne, Uglerne og Duerne. Falkehuer, Messing-Bjælder, Handsker og deslige hørte med til Inventariet, og Afretningen af Falkene foretoges i Gaardens Omegn, hvilket dog senere foraarsagede adskillige Vanskeligheder, da Frederiksbergs Jorder bleve solgte i 1765, og Kjøberne hegnede med saa dybe og brede Grøfter, at Falkonererne ikke kunde følge efter Fuglene. Falkejagten synes dog ingensinde at være bleven dreven med stor Iver af Kongehuset, og henimod Slutningen af Aarhundredet ophørte den ganske, hvorfor Falkoneriet nedlagdes i 1810. Falkonergaarden bortforpagtedes og kom senere i privat Eie.

Indenfor Kjøbenhavns Volde byggedes der ogsaa ivrigt inden den store nordiske Krig. En af de bedste Bygninger fra denne Tid er Operahuset, som i 1720 blev Landkadetakademi, og i 1728 baade Land- og Søkadetakademi, indtil det efter mange Omskiftelser i vore Dage er blevet Parlamentshus efter Slotsbranden i 1884. Bygningen, der synes at have været færdig i 1701, indrettedes under Tilsyn af den samme Overbygningsinspektør Platen, som forestod Frederiksberg Slots Opførelse, men ifølge Bircherod aabnedes Forestillingerne først den 26de Oktober 1703, rimeligvis med en italiensk Opera: *Il Gige fortunato*. Operahuset laa mærkværdigvis i en meget afsides Egn af Byen paa en aaben Plads mellem Norgesgade og Store Kongensgade og begrændsedes paa Siden af Prindsesse Charlotte Amalies Have, hvor Frederikskirken (Marmorkirken) nu ligger, Paa en Del af Grunden opførtes senere den hollandske Stentøisfabrik, hvorved der opstod to Gader: Kadetgade (den senere Akademigade, nu Fredericiagade) og Prindsessegade paa den anden Side som en Fortsættelse af Hindegade eller Hoppenslænge. Prindsessegade eksisterede dog kun i kort Tid.

I Størestræde ligeoverfor de gamle Skipperboder opførtes i 1704 den anseelige tre Etages Generalkommisariatsbygning paa en Grund, hvor der tidligere havde ligget to mindre Huse for Admiralitetet og Landetatens Generalkommissariat. I den nye Gaard holdt begge Kollegier deres Forsamlinger i hele Frederik den Fjerdes Tid, ogsaa efter at de vare blevne adskilte i 1720. Midt paa Bygningen fandtes en stor Port, gennem hvilken Hovedadgangen til Holmen var, hvorved den ældre »Holmens Laage« altsaa bortfaldt. Da den gamle Rentekammerbygning foran Slottet ikke længere kunde rumme sit Archiv, blev der opført en ny grundmuret Archivbygning imellem den nuværende Slotskirke og Højbro, som toges i Brug i 1710, men iøvrigt allerede fraflyttedes igjen i 1721, efterat den nuværende Kancellibygning var bleven opført, og nedreves i 1736, da Christian den Sjette gjorde ryddeligt paa Slots-holmen for sit nye prægtige Palads, Christiansborg. Generalkommissariatet ved Holmen stod derimod uforandret indtil Ildebranden i 1795.

Som foran berørt, havde det af Christian den Femte opførte Slutteri hurtigt vist sig for lille og uhensigtsmæssigt, hvorfor Magistraten i Aarene fra 1706-12 lod opføre et nyt tidssvarende Arresthus i Svende- eller Sluttergade ligeoverfor det gamle, »en stor og stærk grundmuret Bygning saasom et godt Bur til

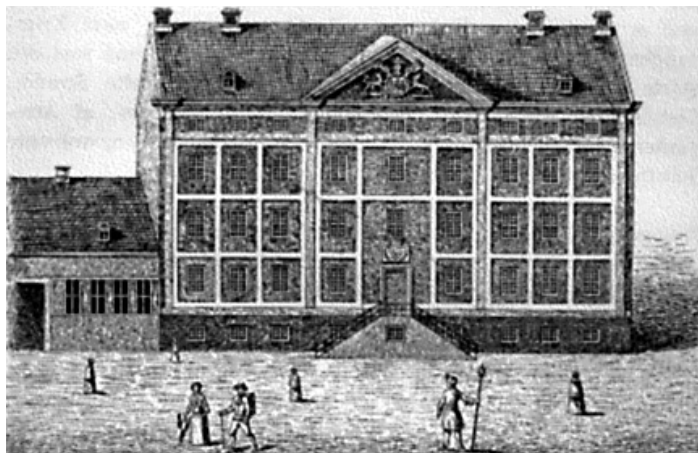

*Generalkommisariatets Bygning.
Efter Thurah.*

at gemme onde Fugle i«, fire Etager høi, foruden Kjælder. Over Døren stod Kongens Navnechiffer udhugget i Sten, foroven i Frontespicen Kjøbenhavns Vaaben. Grunden blev kjøbt i 1705 - som Ole Rømer siger - »til et skikkeligt Arresthus, som Staden hidindtil har manglet, thi i det nærværende maade, som for ærlig Gjerning ere arresterede, sidde iblandt Misdædere, begge Dele meget slet forvarede«. Værelserne bleve derfor nu indrettede paa en Maade, der svarede til Enhvers Stand og Forseelse, saaledes at »skikkelige og brave Borgerfolk«, som for Gjælds eller, andre Forseelsers Skyld vare komne i Fortrød, bleve anbragte i anstændige Rum, medens grovere Misdædere eller Folk, der sad paa Vand eller Brød, ikke kunde naa høiere op end Kjælderen. Arresthuset havde en net lille Kirke og sin egen Præst; fra 1717 desuden et Anatomikammer, eftersom henrettede For bryderes Lig ikke sjældent udleveredes til Lægerne eller Barbererne. Tilstanden i Slutteriet var dog trods de indførte Forandringer ikke særlig tilfredsstillende; bedst havde Gjældsarrestanterne det, eftersom deres Kreditorer skulde bidrage til deres Underhold; de øvrige Fanger maatte derimod ofte døie Sult, naar Byfogden ikke havde tilstrækkelige Midler til dem.

Foruden adskillige Nybygninger og Reparationer i Slottets nærmeste Omegn som f. Ex. en Kaserne for Livgarden til Hest (en Garderstald var allerede opført i 1682 i Nærheden af Høibro, omtrent hvor Thorvaldsens Museum nu ligger), Boliger til Staldbetjentene bag Slottet, en ny grundmuret Løngang fra Slottet til Provianthuset istedetfor den gamle af Tømmer, o.s.v., opførtes der to nye Kirker i dette Tidsrum. Den største af disse var Garnisonskirken, eller som dens officielle Navn var »Den Herre Zebaoths Kirke.«, hvortil Grundstenen lagdes i 1703. Den byggedes forstørstedelen af Levninger fra det afbrændte Amalienborg Slot, og Indvielsen skete den 24de Marts 1706 med »sømmelig Solennitet«; Sjællands Biskop Dr. Bornemann foretog selv Ceremonierne, og Kongen og Hoffet vare tilstede. Kirkens indre Udstyrelse lod dog i mange Aar Adskilligt

tilbage at ønske, thi den fik først sin Altertavle i 1724, hvortil en Pengesum af 4000 Rdlr. allerede i 1715 var testamenteret af Kommerceraad, Renteskriver Hans Benzon, der eiede flere Gaarde i Jylland, og som selv ligger begravet her, Benzons Arvinger udbetalte Summen, men Alteret blev først opsat i 1724, og den daværende høit ansete Billedhugger Didrik Gercken, som havde forfærdiget det, maatte endog i fem Aar vente paa sine Penge, da man fandt, at »Arbeidet ei aldeles var reusseret eller af den Zirlighed, som den derom sluttede Kontrakt udfordrede«. Prædikestol og Døbefont fik Kirken fra Amalienborg Slotskapel, hvilke dog inden Aarhundredets Slutning bleve ombyttede. Orgelet blev opsat i 1725. I den Herre Zebaoths Kirke, der udelukkende var bestemt for Garnisonen, prædikedes der afvexlende paa Dansk og Tydsk, men Ordningen af Forholdet mellem Stadens Sognepræster og Garnisonspræsterne frembød mange Vanskeligheder og gav Anledning til langvarig Strid. Præsterne klagede nemlig gjensidig over, at de gjorde Indpas i hinandens Forretninger; navnlig fik Garnisonspræsterne Skyld for at befatte sig med Trolovelser og Brudevielser, der ikke vedkom dem, og et Reglement,

*Kjøbenhavns Arresthus.
Efter et Maleri i Oldn. Museum.*

der udarbejdedes i 1708, frugtede Intet. Samtidig udbrød der Strid mellem den danske og tyske Præst ved Garnisonskirken, om hvem der en Festdag skulde prædike i Kirken, og den førstnævnte, Mag. Knud Tømmerup tog, skjøndt Bispem gav den tyske Præst Medhold, sig selv til Rette, og vakte megen Forargelse i Menigheden, hvorfor han blev suspenderet en Maaned fra sit Embede og derhos idømt en Bøde af 100 Rigsdaler til fattige Præsteenker og Afbedelse hos Biskoppen i Provsternes Nærværelse. Det var samme Præst, som i 1711 under den store Pest forlod sin Menighed, efter fra Prædikestolen at have udslynget det Anathema, at »Kjøbenhavn var et Sodoma og Gomorrha, hvorfor Enhver, som kunde, burde forlade denne formedelst dens Ugudelighed til Ødelæggelse indviede Stad«. Han blev sat under Tiltale for denne Deserktion og dømt, men af »sær kongelig Naade pardonneret«. Striden mellem Garnisonspræsterne og Sognepræsterne fortsattes imidlertid, hvorfor der i 1717 afsluttedes en paa gjensidige Indrømmelser baseret Overenskomst, men i 1724 var man lige nær, hvorfor et nyt Reglement blev udstedt. Tvisten blev dog ikke bilagt, men fortsattes ind i næste Aarhundrede.

Samtidig med Garnisonskirken, opførtes den lille Kirke i Kastelet, eller som den en Tidlang kaldtes med et pompeust Navn: »Slotskirken i Frederikshavn«, aabenbart fordi Frederik den Tredie ved Kastelets Anlæg havde haft isinde at bygge et Slot med tilhørende Kirke her. Kastelet havde vel tidligere haft et lille Gudshus i Artilleristokken (som angivet paa Kortet fra Christian den Femtes Tid), men det var blevet saa forfaldent, at det ikke kunde benyttes mere uden Livsfare. Den nye Kirke, som eksisterer den Dag idag, blev færdig i 1704 og indviet den 26de Novbr. samme Aar i hele Hoffets Nærværelse af Biskop Bornemann, og det er ret kuriøst, at den ovenfor nævnte Præst, Knud Tømmerup, fejrede Begivenheden med et langt Digt: »Kirken er alle Stænder nødig, mest Krigsstanden« o.s.v., hvori han bl. A. priser Kastelets Brønd som den bedste i Staden, skjøndt den ligger saa nær ved salte Strande.

Kastelskirken var tarvelig udstyret og indrettet saaledes, at Arrestanterne i Fangehuset bagved kunde høre Prædikenerne og overvære Gudstjenesten uden at føres derind.

De lykkelige Tilstande, Byggeperioden og den almindelige Fremgang i Handel, Skibsfart, Industri og Haandværk standsede tildels, skjøndt ikke ganske, da Danmark erklærede Sverig Krig. Den politiske Forbindelse med Czar Peter og Kong August af Polen havde vakt store Forhaabninger, og da Efterretningen om Carl den Tolvtes Nederlag ved Pultava naaede Kjøbenhavn, virkede den som et elektrisk Stød. Gjenerobringen af Skaane beskæftigede pludselig alle Gemytter; Løsenet blev: Nu eller aldrig! Den kongelige Konfessionarius, Dr. Peder Jespersen forfægtede fra Prædikestolen, at det var Kongens Pligt at gjenvinde de tabte Provindser; andre Præster erklærede, at den gunstige Leilighed kom fra Gud, og at man ikke maatte modstaa et saadant Vink fra oven. Der hørtes vel ogsaa advarende Røster om, at »Gud havde fastsat Rigets Grændse, og videre vilde vi dog ikke komme«, men den første Mening gik af med Seiren, og Krigsmanifestet blev udstedt den 28de October 1709. Tidspunktet var forsaavidt ikke gunstigt, som en ualmindelig streng Vinter nylig havde hjemsøgt Landet og fremkaldt Misvæxt. Vinteren 1708-1709 er berygtet i hele Europa; i Danmark varede den fra strax efter Mikelsdag 1708 til ind i April 1709. Vintersæden blev ødelagt, Fiskedamme og Søer bundfrøs, Fuglevildt og Harer døde bort, Rugen gav i mange Egne intet Udbytte, og almindelig Dyrtid og Nød paafulgte. Hertil kom, at Krigsforberedelserne iværksattes langsomt, og at Flaaden først kom seent ud. Imidlertid blev der i Juni Maaned udstedt Forbud mod at brænde Brændevin af Hvede og Rug, men alene af Byg, Havre og Malt; i Septbr. fik Bryggerlauget i Kbhvn. og Helsingør Befaling til at have 14-15,000 Tdr. Malt i Beredskab, ligesom Slagterlauget i Hovedstaden skulde opkjøbe 7-800 Stude, og da Magistraten fik Befaling til at optage en »rigtig Specifikation« over alle de Skibe og Fartøier, der fandtes, tilligemed en udførlig Forkla-

ring over hvert Skibs Drægtighed og Kvalitet, maatte det være klart, at der tilsigtedes en Landgang i Skaane.

Den 11te Novbr. om Morgenen forlod 300 Transportfartøier, der eskorteredes af 24 Orlogsskibe under Admiral Gylденløve, Kjøbenhavns Rhed og ankrede mellem Landskrone og Helsingborg ved Fiskerleiet Raa. Den næste Dag gjorde Hæren - den sidste danske Hær, som betraadte Skaanes Grund - Landgang i Kong Frederiks Paasyn uden at støde paa Modstand. Helsingborg og Lund blev besat, og Alt tegnede i Begyndelsen heldigt, skjøndt Befolkningen ingenlunde gav de Danske en saa overstrømmende begeistret Modtagelse som i Christian den Femtes Tid. Det er ikke her Stedet at følge den langvarige Krig i det Enkelte, thi den berørte kun Kjøbenhavn, forsaavidt den gjorde Livsbetingelserne, haardere, trykkede Indbyggerne med Skatter og Indkvartering og satte Sindene i Bevægelse. Magistraten maatte underholde alle Soldaterkoner med frit Standkvarter, ja Krigen mærkedes i saadanne Smaating, som at det blev forbudt at »misbruge« Hvedemel til Pudder. I Løbet af Vinteren skete der Intet af Betydning; Armeen laa uvirksom i Skaane, medens Bagerierne i Hovedstaden sørgede for Brødleverancer og Skomagere og Sadelmagere for Fodtøi og Sadler. Disse Næringsdrivende synes iøvrigt at have gjort sig alle Slags utilladelige Fordele; ialfald klagedes der over, at de sidstnævnte skruede Priserne i Veiret, hvorfor der sattes Taxt for deres Varer, medens Bagerne leverede Brød, som ikke blot ikke havde den tilbørlige Vægt, men »end ikke var forsvarlig håndteret og baget«. I Januar 1710 synes Kjøbenhavnerne at have set de første svenske Fanger, der bleve indlagte i det nye Arresthus, men Krigens Skyggesider bleve snart aabenbare, da den overvældende Efterretning om Nederlaget ved Helsingborg den 10de Marts 1710 indtraf. Grev Magnus Stenbocks Seir var fuldstændig; Levningerne af den danske Hær maatte rømme Skaane, og et stort Antal Syge og Saarede bragtes til Kjøbenhavn, hvor de fyldte Krigshospitalet paa Ladegaarden og endel leiede Privat-

huse, til hvilke Magistraten maatte skaffe Senge og Sengeklæder. Kort efter udbrød der en heftig Forraadnelsesfeber blandt de Saarede, Smitten udbredte sig til Indbyggerne, og i Aaret 1710 døde 6,000 Mennesker af denne Sygdom. Heller ikke Flaaden, der tidlig paa Aaret var stukken i Søen, forskaanedes for Sygdomme, men den kunde dog holde Søen. I dette Aar havde Byen stor Indkvartering; i Juli laa saaledes 15-16,000 Mand i Leir paa Nørrefællene i en Tid af fire Uger for at indexceres; der ankom stadig nye Troppeafdelinger, og i Mai det følgende Aar var Hovedstaden saa overfyldt, at endel af det nationale Fodfolk maatte ligge syv, otte Nætter under aaben Himmel paa Gaderne. Den 4de Oktober 1710 kom det til Kamp i Københavns umiddelbare Nærhed, da en svensk Flaade under Admiral Wachtmeister angreb den danske Flaade i Kjøgebugt. Det var ved denne Leilighed, at den heltedige Iver Huitfeldt sprang i Luften med 500 Mand ombord paa Skibet »Danebrog«, saa at sige for Hovedstadens Øine. Sorgen over dette Tab mildnedes dog ved, at tvende fjendtlige Orlogsskibe strandede paa Dragør Rev og ligeledes bleve et Bytte for Luerne. Havde København noget Øieblik følt sig foruroliget ved at have en fjendtlig Flaade isigte, maatte denne Frygt hurtigt forsvinde, thi Wachtmeister vilde ikke modtage det tilbudte Slag, men begav sig til Carlskrona, medens Admiral Gyldenløve med den største Del af Skibene søgte ind paa Københavns Rhed.

Men en anden og langt frygteligere Fjende truede Hovedstadens Indbyggere med Død og Fordærvelse. Den store Pest, som allerede længe havde hærget Sydeuropa, derfra var naaet op til Østersølandene og i Novbr. 1710 til Sverig, hang over Hovederne. Man havde længe holdt Øie med Sygdommens Bevægelse og truffet Foranstaltninger for at holde den ude. I August 1709 blev al Handel paa Danzig og de andre befængte Østersøstæder forbudt; der blev indrettet Kvarantaine i alle Søhavne, for Københavns Vedkommende paa Saltholmen, hvor der opførtes tre Pakhuse og et Vaaningshus for de Rei-

sende. Fra alle Prædikestole blev der holdt Bøn om at bevare Riget for Pesten, og Professorerne ved det medicinske Fakultet skulde »to Timer om Dagen læse paa Dansk, hvorledes farlige og pestilentialske Sygdomme skulde prækaveres, kjendes, omgaas og kureres«. Forbudet mod Handelen paa Østersøen kunde dog paa Grund af den herskende Dyrtid ikke opretholdes, og i August 1710 gaves den atter fri paa visse Betingelser.

Efterhaanden som Pesten nærmede sig Landets Grænser, følte Trangen til den største Paapasselighed. En Kommission blev nedsat for at vaage over al Fare fra Søsiden, Postvæsenet fik Befaling til at vise den yderste Forsigtighed med Postsækken, alle Reisende skulde ufortøvet anmeldes for Politiet, Magistraten skulde forsyne Byen med Levnedsmidler og Brændsel for et halvt Aar, hvis Sygdommen trods alle Foranstaltninger skulde indsnige sig, det medicinske Fakultet udarbejdede et Skrift om Sygdommens Forebyggelse og Behandling, og en Barts kjær beskikkedes til at have Indseende med de fattige Syge i Kjøbenhavn og paa Christianshavn. Alt Samkvem med Kvarantaineanstalten paa Saltholmen forbødes under Straf af Ære, Liv og Gods, og Konsumptionsbetjentene ved Stadens fire Porte fik Befaling til ikke at lade nogen Tilreisende slippe ind uden Sundhedspas.

Imidlertid blev Pesten indført til Helsingør efter Andreas Højers Paastand med rigaiske og danzigske Skibe og Varer, som bleve standsede i Sundet af den danske Flaade. En Kommission afsendtes ufortøvet fra Kjøbenhavn til den smittede By for at undersøge Forholdene, men den kunde ikke blive enig om, hvorvidt Sygdommen var Pest eller ikke. Man nølede derfor med at afspærre Helsingør fra Omverdenen, og først i Mai 1711, da Pesten havde taget Overhaand der, blev Byen og Omegn indesluttet baade fra Sø- og Landsiden, idet en militair Kordon blev trukken fra Villingebæk til Espergjerde. Soldaterne havde Ordre til at nedskyde Enhver, der forsøgte at bryde igjennem, men det lykkedes alligevel Adskillige at snige sig ind i Kjøbenhavn, hvorfor Politikollegiet udsendte Poli-

betjente og Barberer for at opsnappe de Mistænkte og overføre dem til Kvarantaineanstalten paa Saltholmen. Det kom allerede da til uhyggelige Scener, idet Indbyggerne modsatte sig disse Husundersøgelser med Magt, saaledes at Militairets Assistance maatte paakaldes.

Paa hvilket Tidspunkt Pesten udbrød i Kjøbenhavn, kan ikke afgjøres med Bestemthed. Bussæus angiver den 10de Januar 1711, Erik Torm siger: April, men Pestens Historieskriver, Mansa kommer uden Tvivl Sandheden nærmest, naar han sætter dens Begyndelse til henimod Midten af Juni, selv om enkelte mistænkelige Sygdomstilfælde havde vist sig paa et tidligere Tidspunkt. Efter nogle Kilder begyndte den i Lille Regnegade, efter andre i Lille Grønnegade (nuv. Ny Adelgade), hvor en Trompeters Kone skal have været den første, som afgik ved Døden. Saameget er sikkert, at man kom ind i Juni Maaned, før der gjordes Mine til at træde alvorligt op mod Sygdommen. Stadsphysikus og Viceborgmester Johan Eichel blev da beskikket til Formand i den gamle Sundhedskommission for at foranstalte, hvad der efter Tidens Leilighed fandtes nødvendigt, og faa Dage efter oprettedes et Sundhedskollegium, der skulde »examinere de Forretninger og edelige Udsagn, som om hidsige Sygdomme maatte indkomme«. Tilstanden var dog endnu ikke saa betænkelig, at man fandt overordentlige Forholdsregler nødvendige, hvortil den Omstændighed uden Tvivl bidrog, at Lægerne vare høist uenige om Sygdommens Charakter. Først da Juli Maaned nærmede sig, forsvandt Tvivlen. De mistænkelige Dødsfald steg i Antal, Sundhedskommissionens Husundersøgelser aabnede Øinene paa Autoriteterne, og i en Plakat af 3die Juli, som blev opslaaet paa Gadehjørnerne og forkyndt ved Trommeslag, blev det under Livsstraf befaleet Indbyggerne at adlyde Sundhedsvæsenets Foranstaltninger, hvorhos alle Ceremonier afskaffedes ved Jordfæstning af Personer, som vare hastig bortdøde. Samme Dag beskikkedes en Præst for de Pestsyge, og de Deputerede for de kongelige Finantser bemyndigedes til at leie Regimentskvar-

termester Wodrofs Gaard og Huse hinsides St. Jørgens Sø til et Pesthospital, hvilket dog mærkeligt nok ikke siges rentud i den kongelige Ordre, hvor det kun hedder, at »vi disse Huse til en sær Brug uomgjængeligen fornøden have«. Den 7de Juli nedsattes en overordentlig Sundhedskommission, der talte 13 Medlemmer, hvoriblandt Politimester Johan Bartram Ernst, som efter Ole Rømers Død havde faaet hans Embede, den fra Bombardementet i 1700 saa bekendte Stadshauptmand Johan Meller, Stadsphysikus Eichel, Biskop Christen Worm, Schoutbynacht Judicher, tre af de 32 Mænd o. fl. Kommissionen, der udfoldede en storartet Energi og Dygtighed under den forfærdelige Ulykke, holdt Møder hver Formiddag og Eftermiddag, saalænge Epidemien varede, først i de 32 Mænds Sal paa Raadhuset, og efter den 27de August i det ophævede ridderlige Akademi paa Nytorv. Dens Forretninger vare mangfoldige og besværlige; den havde Overopsynet med hele Sundhedsvæsenet i Byen, den skulde modtage Anmeldelser om Syge og Døde, sørge for de Syges Pleie og de Dødes Begravelse, anvise Pestpræsterne, Lægerne og Barbererne, hvilke Syge de skulde besøge, sørge for Lazarethernes Indretning o. s. v. Selvfølgelig havde Kommissionen en hel Stab til Raadighed, nemlig foruden Præst, Læge og Barber, en Protokolfører, en Over- og Under-Ligskriver, en Sygeinspektør (Sygefader) der skulde gaa rundt i Husene og forsyne de fattige Syge med Penge og Levnedsmidler og endelig 6 Politibetjente, som mod en forøget Gage skulde gaa Kommissionen tilhaande. Opgaven blev yderligere vanskeliggjort ved den aktive og passive Modstand, Autoriteterne mødte hos Befolkningen; det er saaledes karakteristisk, at Barberlauget, som i sin Helhed blev kaldt under Vaaben, nægtede at fungere som Pestlæger, fordi Laugsartiklerne kun paalagde de yngste Mestre denne Funktion. Det blev derfor i et kongeligt aabent Brev paabudt samtlige Mestre og Svende i Barberlauget under Straf af Amtets Forbrydelse og Mulkt at møde hos Stadsphysikus Eichel og »forrette, hvis han dennem angaaende smitsom Syge tilsiger«.

Byen var allerede den 7de Juli i halv Beleiringstilstand. Østerport blev lukket, for at man desto lettere kunde holde Kontrol med Tilreisende, et »Proberhus« blev indrettet ved Volden for syge Tjenestefolk »og deslige«, alle Huse, hvori Folkene vare uddøde, bleve tilnaglede, medens de Huse, hvori der var Pestsyge, holdtes afspærrede af Vægterne, hvis Antal forøgedes fra 66 til 86. Indbyggerne grebes nu af Panik, og alle Fornemme og Formuende forlod Staden for at søge Frelse ved Flugt. Den 18de Juli afreiste Kongen, som en Tidlang havde opholdt sig paa Frederiksberg Slot, til Kolding; Dronningen, Enkedronningen og Kronprindsen fulgte efter den 28de, Flaaden stak i Søen, de hvervede Regimenter marcherede til Holsten, ja det af Kongen indsatte Regjeringsraad holdt kun ud en Maanedstid, da det begav sig til Jægersborg. En almindelig Udvandring paafulgte; over 5,000 Mennesker reiste ud paa Landet, deriblandt mange Læger; man lod Hus og Hjem, Venner og Frænder i Stikken, glemte Pligt og Ære, ja satte alle menneskelige Følelser tilside. Det er dog klart, at der gaves hæderlige Undtagelser; adskillige Geistlige, fem, sex Læger og mange ansete Privatmænd som f. Ex. den lærde Hans Gram, som dengang var Konrektor ved Vor Frue Skole, og daværende Assessor i Høiesteret, Frederik Rostgaard, forblev saaledes i Byen under hele Pesten. Udvandringen af »gemene Folk« og Personer, som »for smitsom Sygdom kunde være mistænkte«, forblev forresten allerede standset den 3die August ved et kongeligt Magtsprog, skjøndt det fremdeles lykkedes Mange at snige sig bort forbi Portvægterne og de to sjællandske Nationalregimenter, der kamperede paa Nørrefælle og holdt Byen blokeret.

Den 16de Juli om Aftenen blev Lazarethet paa Vodrugsgaard aabnet med en tydsk Barber Kyhl som Overmester, thi det havde været umuligt at bevæge en Læge til at overtage Posten, en »Secondmester« Ulrich fra Bergen, en Præst ved Navn Jørgen Seerup foruden et stort Antal Betjente, saasom Skriver, Spisemester, Portner, Vaagekoner, Vaskekoner, Gravere o.s.v.

Alle Officianter vare iførte sorte Voxdugskitler, der ansaas for uskikkede til at opfange og bevare Smitstoffet, hvorfor denne Dragt efterhaanden ogsaa optoges af Stadens Indbyggere. Der reiste sig imidlertid strax den Vanskelighed, at Kyhl nægtede at opfylde Kontrakten og begive sig ud paa Hospitalet, hvorfor det store Antal Syge, som strax vare blevne indlagte, henhlaa i fem Dage uden Lægehjælp. Først den 21de Juli lykkedes det nemlig ved Trusler om Arrestation at bevæge Kyhl til at modtage Pladsen, og hans Medhjælper mødte endog først den næste Dag. Kyhls Forudelse slog iøvrigt til, thi allerede i Begyndelsen af August døde han og blev afløst af en vis »Monsieur« Lazonde, og denne af Barbermester Frederik Koch, der havde været ansat ved Kvarantineanstalten paa Saltholmen. Lazarethet paa Vodrufgaard var paa Grund af de uhyre Summer, der medgik til Sundhedsvæsenet, meget tarveligt udstyret; Sengene vare kun forsynede med Straa eller Straasække, Lagner og Uldtæpper, og de forskellige Nødvendighedsgjenstande vare af simpleste Beskaffenhed. Teltene og Barakkerne, som vare blevne opslaaede for at skaffe Plads, fik først efterhaanden Bræddegulve, men da Pesten naaede sin Kulmination, maatte mange Syge ligge under aaben Himmel paa Straa. Oprindelig var Hospitalet bestemt til at modtage 300 Patienter, men udvidedes senere til 4-500. Vanskeligheden ved at faa de Syge førte til Hospitalet og de Døde begravede, blev strax overvældende, hvorfor Sundhedskommissionen henvendte sig til Generalkrigskommissariatet om at faa Soldater til Syge- og Ligbærere, men da den fik Afslag, havde den ingen anden Udvei end at tage Fanger og Forbrydere i sin Tjeneste. Ogsaa det kvindelige Personale: Ligkvinder, som skulde lægge Ligene i Kiste og begrave dem paa Hospitalets Kirkegaard, der var anlagt paa en tilstødende Mark, Vaagekoner og Vaskerkoner maatte rekruteret fra Fængslerne og Børnehuset, og da disse upaalidelige Elementer benyttede den første gunstige Leilighed til at flygte, forøgedes Forvirringen og Hjælpeløsheden. Man fandt tilsidst paa at hente de Syge fra Byen i særegne

Vogne, som kunde rumme fra 12 til 24 Personer, og at udføre Ligene paa Trillebøre og Rustvogne, hvilket iøvrigt vakte stor Forargelse og Indignation. I Begyndelsen fik hver Afdød sin særlige Ligkiste og Grav, men da Sygdommen udfoldede sin hele ødelæggende Kraft, nøiedes man med at grave lange og dybe Grøfter, i hvilke Ligene nedlagdes i Rækker ovenpaa hinanden uden Kister. Der reiste sig imidlertid en saadan Storm af Uvillie mod denne Begravelsesmaade, at Kommissionen maatte give efter og skaffe raat sammenslaaede Kister eller Kasser til de Døde.

Dødeligheden paa Hospitalet var overordentlig stor i de første Uger; saagodtsom Alle, der førtes derud, afgik ved Døden efter faa Dages Forløb og gav saaledes Plads for nye Syge, der fik samme Skjæbne. Først efter Midten af August lykkedes det at helbrede Enkelte, som bleve indlogerede i Exercherhuset paa Christianshavn i deres Rekonvalescentstid, og de Helbreddes Antal voxede da langsomt. Lazarethets Funktionairer døde som Fluor, og det hjalp ikke, at Kommissionen for at opmuntre dem i deres møisommelige og farefulde Stilling tilstod dem en Pægl Vin daglig eller traktered dem med The. Overmester Kyhl, Undermesteren og Præsten Seerup døde, Barbersvendene ligeledes i Massevis, og det er betegnende for Pestens dræbende Karakter, at af 36 nye Ligbærere, Sygebærere og Kuske, som antoges den 29de Juli, vare kun 6 ilive fire Dage efter. Under disse Forhold indses det, at Uorden, Tøilesløshed og Raahed fik Indpas i Lazarethet, hvor saa mange tvivlsomme Elementer vare sammenstuede; der indløb uophørlige Klager til Sundhedskommissionen over Utugt, Klammeri, Slagsmaal, Gudsbespottelse og Eder; Vaagekonerne bestjal de Syge og udplyndrede de Døde, de Syge bestjal hinanden indbyrdes, Barbersvendene afpressede Patienterne Penge for Medikamenter, ja Portneren forsømte sin Pligt og lod de Syge foretage Strejftog ind til Byen, hvorved Smitten udbredtes i videre og videre Kredse. For at afhjælpe disse Onder blev der den 4de August ansat en Profos eller Tugtemester ved Lazarethet;

Halsjern og Gabestok kom i Brug, og for at afværge »slemme Menneskers« Besøg og Rekonvalescenters Flugt besluttedes det noget senere at omgive Vodrofs Plads med spanske Ryttere, der skulde anbringes i Gravene, hvorhos en med skarpladte Geværer forsynet Vagt holdt alle Adgange besat. Paa denne Maade, men dog fornemmelig ved at tilveiebringe et paalideligere Opsyn og en bedre Kontrol blev Ordenen i hvert Fald nogenlunde tilfredsstillende.

I Byen selv var Elendigheden dog endnu langt større. Sygdommen havde faaet Tid til at brede sig, og man stod afmægtig overfor den. Mansa oplyser, at Pesten i Almindelighed begyndte pludselig med Kuldegysninger, som snart afløstes af brændende Feber. Kræfterne tog utrolig hurtigt af; Modløshed og Fortvivelse greb de Syge, derpaa fulgte Vildelse og Raseri, Blodflod og en ondartet koldbrandagtig Betændelse, der angreb Svælg og Læberne og ledsagedes af voldsomme Brækninger og Diarrhé. Den Lidende udsendte en ulidelig Stank, Sandserne sløvedes, og paa Huden viste der sig udbredte roseagtige Betændelser, som gik over til Karbunkler, Brandbylder og Buboner, ledsagede af voldsomme Smerter. Døden paafulgte i Almindelighed den fjerde Dag. For silde havde man grebet til et radikalt Afspærringssystem, thi Pesten havde allerede da fast Fod i mange af Stadens Kvarterer; man opnaaede kun at forværre Tilstanden derved baade for Sunde og Syge. Ethvert Hus, i hvilket et Tilfælde af Pest viste sig, blev mærket med et hvidt Kors, og al Forbindelse med Omverdenen afbrudt for et Tidsrum af fire Uger; kun den beskikkede Læge eller Barbér og Præst fik Lov til at komme der. Vaagekoner, som Morgen, Middag og Aften skulde synge og læse for de Syge, blev indespærrede med dem, og de nødvendige Næringsmidler hensattes enten udenfor Døren paa en Bænk, og maatte først hentes, naar Overbringeren var gaaet, eller bleve opheisede i Kurve. Vægterne saavel som Naboerne skulde passe paa, at disse Bestemmelser bleve overholdte. De Friske i saadanne Huse bleve enten afsondrede i egne Værelser, men maatte da

afgive en edelig Revers om, at de ikke vilde besøge de Syge, (hvis Værelser forresten vare forseglede), eller de fik Tilladelse til at flytte mod at udholde 14 Dages Kvarantaine i Exercherhuset paa Christianshavn.

Man vil vanskelig - skriver Mansa - kunne gjøre sig en Forestilling om den Fortvivelse og Elendighed, dette ulyksalige Afspærringssystem maatte medføre. Fødemidlernes stigende Dyrhed, Mangel paa et tilstrækkeligt Antal Hænder til at overbringe dem, Savnet af Læger, Barberernes Uvidenhed og Raahed, og de uundgaaelige Følger af, at Alle skyede enhver Omgang med de Syge, maatte forøge Jammeren i de afspærrede Huse i utrolig Grad. Mangfoldige Syge døde, uden at nogen hjælpende Haand rakte dem den allernødtørftigste Pleie, uden at kunne faa en Drik Vand, et venligt Ord eller Religionens Trøst, og Frygten for disse Indespærringer blev derfor saa stor, at den forledte Indbyggerne til afskyelige og oprørende Handlinger. Det hørte ikke til Sjeldenhederne, at Søsteren forlod sin Broder, Manden sin Hustru, Moderen sit Barn, og endnu hyppigere kastedes syge Tjenestefolk ud paa Gaderne, hvor de laa hele Dage uden Ly og uden Hjælp, ja døde, uden at der blev gjort det Ringeste til deres Frelse eller Lindring. Allerede den 13de Juli blev denne Umenneskelighed forbudt, og i den store Pestforordning af 1ste August hedder det: »Og maa Ingen under høi Exemplar og vilkaarlig Straf understaa sig deres Syge af Huset at udsætte eller paa Gaden at udkaste«.

Datiden troede, at al Pest var en af Gud dikteret Straffedom for Menneskenes Ugudelighed, men den undlod dog ikke derfor at forsvare sig med alle til Raadighed staaende Midler. Da man frygtede for, at Luften selv var bleven fjendtlig og var opfyldt af Smitstoffet, holdtes i Reglen alle Vinduer omhyggeligt tillukkede; kun naar Himlen var ren, og nordlige tørre Vinde blæste, vovede man at aabne dem. Man antændte Baal i Kaminer og Kakkelovne, kastede forskellige Røgelser, Svovl, Vinedike o. lign. paa Gløder, eller indhyllede sig stadig i Skyer af Tobaksrøg, hvilket endog blev Skik og Brug hos

Sygepleiersker. Fra alle Kjøbenhavns Apotheker falbødes en utrolig Mængde Arkana, som udbasunedes med den største Ros: Pest-Morceller, Pest-Edike, Pest-Elixir, Pulvere, Essentser, Tinkturer o.s.v. En hamborgsk Læge ved Navn Diderich kom midt under Pesten til Kjøbenhavn og bekendtgjorde i Aviserne, at han besad et Universalmiddel mod alle smitsomme Sygdomme, hvorhos han lovede, at hvis der af Ti, som brugte denne Medicin? døde En, vilde han betale for hver Død 5 Rdlr. til de Fattige. En Tidlang gik Handelen strygende for denne Charlatan, men da de Friske, som brugte hans Medicin, bleve syge, og de Syge døde, bleve hans Medikamenter konfiskerede og han selv idømt en klækkelig Mulkt og forbudt al Praxis. Nogle tog deres Tilflugt til Husmidler og eiendommelige Præservativer som f. Ex. Æg med Kviksølv i, eller søgte Raad hos kloge Koner og Kvaksalvere, Andre satte Lid til Amuletter og Talismaner, der enten blevne baarne paa den bare Krop eller i en rød Silkepung. At Overtroen fandt en frodig Jordbund, er en Selvfølge; det gjør saaledes et mærkeligt Indtryk, at en af de forstandigste og modigste Læger i Kjøbenhavn, Boetticher, der har beskrevet Pesten i 1711, i fuldt Alvor fortæller, at Sygdommens Udbrud i et vist Hus eller i en vis Familie altid betegnede forud ved et Varsel, idet saa mange Slag ligesom af en Stok lød paa Husdøren, som der senere, Tid efter anden, vilde falde Offre for Pesten. »I mit eget Hus - tilføier han - mærkede jeg tydeligt dette særegne Varsel, da min eneste Datter og otte Dage senere den Pige, der passede hende, angrebes og borttrykkes af Sygdommen«.

Byen havde fuldstændig skiftet Physiognomi, og man kan tilføie, at Indbyggerne havde forandret Levevis. Der herskede Stilhed i Gaderne; kun faa Mennesker færdedes i dem, da man ansaa det for farligt at udsætte sig for den urene Luft saavel som at møde Smittede eller Pestlig, der førtes til Begravelsespladserne. Endog sunde Mennesker frygtede for at komme sammen; man talte helst med hinanden paa Afstand, og alle Meddelelser fra mistænkelige Huse afgaves paa aabne

Sedler, der modtoges med Tænger og ikke bleve læste, før de vare gennemrøgede. Man isolerede sig saa meget som muligt; det fortælles endog, at enkelte Familier forsynede deres Huse med alle Nødvendighedsartikler og derpaa afbrød al Forbindelse med Omverdenen for at undgaa Smitten, uden at dog Hensigten altid opnaaedes. Faldt Nogen om paa Gaden, ramt af den frygtelige Sygdom, flygtede Enhver, der saa det; det var endog udtrykkelig forbudt Andre end de beskikkede Sygebærere at røre ved dem. Ikke engang overfor Husdyrene følte man sig sikker; Ænder, Høns, Duer og firfødde Dyr døde pludselig under lignende Symptomer som hos Menneskene, ja man saa med Forundring og Rædsel, at vilde Fugle faldt døde ned fra Luften paa Gader og Torve. Alle store Forsamlinger i Vin- og Krohuse, Spisekvarterer og Laughuse forbødes, alle Badstuer bleve lukkede, al Skolegang opgivet. Ogsaa Kirketjenesten blev afkortet, Tiggeri for Dørene strengt forbudt, og den største Renlighed paalagt Slagtere, Feldberedere, Garvere, Pergamentmagere, Lysestøbere, Fiskeblødere og Jøder, »som pleie at holde deres Huse meget urene«. Det følger af sig selv, at der ikke maatte udkastes Hø, Halm, Sengeklæder, Pjalter eller Lapper paa Gaderne, men at alt Saadant skulde brændes; Meubler, Husgeraad og Klædningsstykker kunde dog udføres fra befængte til sunde Huse, naar de vare grundigt røgede, vinede eller toede efter deres forskjellige Beskaffenhed.

Det havde oprindelig været Hensigten, at alle Syge, som ikke havde Raad til at lade sig isolere paa den foran angivne bekostelige Maade, skulde indlægges i Pesthospitalet, men Sygdommens stigende Udbredelse gjorde det umuligt. Forholdet blev faktisk, at i Almindelighed kun fattige Personer, Tjenestefolk, Laugssvende o. d. bleve indlagte paa Lazaretherne, medens alle nogenlunde selvstændige og bemidlede Folk forblev i deres Boliger. Som Følge heraf voxede de Krav, som stilledes til Kommissionen i overordentlig Grad; Byen blev saa at sige et eneste uhyre Hospital.

Det gjaldt først og fremmest om at kontrollere Sygdom-

mens Udvikling og Gang og holde Øie med, at Sundhedskommissionens Paabud bleve efterlevede. I dette Øiemed udvalgte et Antal Kvarterkommissairer blandt Byens Bedsteborgere, som daglig skulde undersøge Kvarterernes Tilstand, indberette derom til Kommissionen, forskaffe de Syge baade aandelig og legemlig Hjælp, efter Evne afværge Faren for de Sunde og endelig sørge for de Dødes Begravelse. Alle Læger, hvoraf iøvrigt kun et halvt Dusin vare blevne tilbage i Byen, og samtlige Barberer skulde besørge Tjenesten i Husene for en vis maanedlig Løn; af velstaaende Folk kunde de dog modtage frivillige Gaver. Bestemmelsen i Laugsartiklerne om, at kun de to yngste Barbermestre med deres Svende skulde betjene de Syge i Pesttider, blev ikke længere respekteret; hele Lauget maatte nu uden Undtagelse rykke i Marken, og det frugtede ikke, at det stred imod med Hænder og Fødder. Da saagodtsom alle disse Chirurger i kort Tid bortrykkedes af Sygdommen, rettedes der et frugtesløst Opraab til Provindserne om Assistance; man maatte da nøies med Badere og Apothekersvende, og tilsidst indforskrive 16 Chirurger fra Tydskland, hvilke naturligvis stillede ret store Pengefordringer. Disse Folk fik anvist særlige Boliger og havde som Mærke for deres Døre udhængt et Strykke rødt Dug. Ogsaa for de Pestsyges aandelige Frelse blev der draget Omsorg, idet ni Hjælpepræster (Pestpræster), som aarle og silde skulde betjene de mistænkte Syge og følge de Døde til Jorden, bleve ansatte. De maatte i deres Forretninger kun bære "en liden Krave og deres inderste Klæder", men undgik derfor ikke Sygdommen. Mandefaldet mellem dem var saa stort, at man i Slutningen af August maatte ordinere Studenter, der ikke havde taget theologisk Examen. Til at bortføre og begrave de mange baade i og udenfor Husene forekommende Lig anordnedes der visse Ligbærere, hvem det var strengelig forbudt at tilegne sig de Afdødes Eiendele, ja endog at modtage nogensomhelst Gave, hvortil Sygedragerne ogsaa maatte forpligte sig ved Ed. Til Gjengjæld lovede Kongen disse saavelsom alle andre ved Sundhedsvæsenet ansatte Folk, der

besørgede livsfarlige Forretninger, at saafremt de opførte sig redeligt i de dem betroede Embeder, og de i Fremtiden bleve trængende, skulde de "med skikkelige Almisser blive aflagte", ligesom der eventuelt vilde blive sørget for deres Enker. Alle, der døde af Pesten udenfor Hospitalet, bleve ligeledes lagte i Kiste af særlige Ligkvinder; Ligene beholdt deres Klæder paa, bestrøedes med ulasket Kalk og begravedes senest 24 Timer efter Dødsfaldet, helst om Morgenens tidlig eller om Aftenen silde, tre Alen under Jorden, »hvor det kunde ske«. Det var tilladt de nærmeste Paarørende at følge, men hverken disse, Ligbærerne eller Bedemændene maatte bære lange Kapper.

I den varme Sommertid, i August Maaned, udbredte Pesten sig med saa rivende Voldsomhed, at der snart ikke fandtes en Gade, et Stræde eller et Hus, som var forskaaet for Smitten. I Maanedens første Dage var det daglige Antal af Dødsfald allerede naaet op til 300, og efter Sædvane bleve de lavere, uformuende Borgerklasser ramte haardest. Fattighusene som f. Ex. Sjæleboderne i Brøndstræde, Vartou, og Børnehuset vare saagodtsom uddøde. Man faar et levende Indtryk af Ulykkens Omfang, naar man læser en af Sundhedskommissionen til Kongen indgiven Forestilling, hvori det bl. A. hedder: »Den 3die August vare vi i en saa miserabel Stilling, at der af 36 friske Ligbærere, Sygeførere og Kuske, som vi fire Dage tilforn havde, ikke fandtes 6 friske tilbage, thi de øvrige vare enten døde eller syge; i Staden laa nogle hundrede Lig ubegravede, og Bedrøvelsen var saa stor, at dersom ikke Eders Majestæts Geheime-Konseil havde samtykket i, at Fangerne (paa Bremerholm) vare blevne løsgivne til at kaste Grave og nedsætte Lig udenfor Staden, og at Soldater, som godvillig vilde give sig til Ligdragere, maatte med nye Trommeslag inviteres og antages, var Staden inden faa Dage kommen i en saa elendig Tilstand, at man maatte desperere om de Dødes Begravelse, hvilket kunde ligesom i den preussiske Pest drage en total Ødelæggelse med sig. Ofte er ved én Syg, som er bleven tilbage i et Hus, flere Familier blevne dræbte, som ellers kunde være

reddede; paa Slotspladsen, Torvene og Gaderne kaste sig, foruden pludselig omfaldende Syge, mangfoldige Smittede, som vi af Staden maatte lade udføre, og under aaben Himmel eller under Teltene ved Vodrufs Gaard heller maatte lade krepere end dø i Staden og forøge Infektionen«. I en anden Skrivelse af 3die August hedder det: »Ulykken er allerede saa stor, at den overvælder os hver Time, ja hvert Minut, og Eders Majestæt kan slutte, hvordan Tilstanden er i Staden, at vi blot ved ét Bykvarters Undersøgelse have fundet henved 50 for os uangivne Syge, saa at de Syges Antal i alle Kvartererne og Nyboder snart maa beløbe sig til 1000«.

Pesthospitalet paa Vodrufgaard med dets Barakker og Telte var den 3die August saa overfyldt, at det kun kunde modtage de Syge, der fandtes liggende paa Gaderne i hjælpeløs Tilstand. Der blev vel laant flere Telte fra Tøihuset, men man var snart lige nær, saaledes at Oprettelsen af et nyt Lazareth blev paatrængende nødvendigt. Sundhedskommissionen erhvervede derfor Geheime-Konseilets Samtykke til, at Christian den Fjerdes gamle Ladegaard, der nu var bleven indrettet til Krigshospital, blev den overladt. Dens store grundmurede Bygninger, som maa antages at være blevne istandsatte og gjenopførte efter Belejringen, vilde afgive Plads for et betydeligt Antal Syge, og der blev ufortøvet truffet Forberedelser til at rømme dem og flytte de derværende 100 Soldater til Falkonergaarden. Kjøbenhavns Kommandantskab modsatte sig imidlertid denne Foranstaltning, og først efter langvarige Forhandlinger og Vanskeligheder lykkedes det Sundhedskommissionen at sætte sin Mening igjennem. Soldaterne i Krigshospitalet, hvoraf kun 28 synes at have været særlig lidende, bleve dog ikke flyttede til Falkonergaarden, af Frygt for at Ladegaardsaaen og herigjennem Peblingsøen skulde blive inficeret, men til det gamle Assistentshus i Nyhavn, tæt ved Søkvæsthuset. Den 28de August toges Ladegaardens Pestlazareth endelig i Brug. Finantserne bidrog 4000 Rdlr. til dets Indretning; adskilligt Inventarium laantes desuden af Krigshospitalet. Ledet af tidligere Erfarin-

ger lod Kommissionen før Hospitalets Aabning 200 Soldater grave uhyre Kuler for de endnu ikke Døde. Overmester blev den forhen nævnte Lazonde, som dog snart afløstes af en anset hamborgsk Barber, Emanuel Giger. Præst blev den nidkjære og uforfærdede Thomas Frost, som endog en Tidlang besørgede Tjenesten paa Vodrufgaard, hvor Sjælesørgeren laa syg. Det er karakteristisk for Tilstandene, at Frost efter en Maanedes Ophold paa Lazarethet i Slutningen af September endnu ikke havde faaet Sengklæder, og at Kommissionen paa hans Klager kun kunde skaffe ham en Madras og et Sengedækken. Derimod sendte den ham et halvt Anker fransk Vin, som »en liden Recompense for hans havte Uleilighed«. Patienterne vare dog endnu værre farne, thi de maatte ligge paa Halm, og Kommissionen vidste intet bedre Raad end at anbefale Vaagekonerne at lægge Halmen saaledes, at »de Syge kunde ligge høiest med Hovedet«. Den brave Thomas Frost blev selv et Offer for Sygdommen og afløstes af Hans Meyer.

I de varme Sommerdage, da Pesten bredte sig i videre og videre Kredse, og Stanken af de omkring i Husene henliggende Lig opfyldte Gader og Stræder og bogstavelig indhyllede Byen i en kvælende, uudholdelig Atmosfære, naaede Ulykken sit Høidepunkt. Sundhedskommissionen kunde ikke længere skaffe Ligene bortførte. Det gamle Ligbærerlaug havde vel i Begyndelsen gjort sin Pligt, men henimod Midten af Juli undslog det sig, og da alle Forsøg paa en mindelig Overenskomst strandede, blev Laugets Privilegier kasserede. Man henvendte sig nu til Studenterne, som heller ikke vare uvillige til at stille de 12 Ligbærere, der ønskedes, mod at der gaves dem et ordentligt Logis, 12 Rdlr. om Maaneden, sorte Danziger Lærreds Kjortler, Buxer og Strømper, fri Vask, Lys og Brændsel, Præservativer mod Pesten, en Vaagekone, fri Kur paa et ordentligt Sted i Byen, hvis de bleve syge, og en hæderlig Begravelse efter Døden. For alle Tilfældes Skyld vilde de strax have »fire skikkelige Ligkister« paa rede Haand. Deres Fordringer vare dog ikke udtømte hermed; de vilde nemlig aldeles Intet

have at skaffe med Fattigfolks Lig, men kun bortbære Afdøde af de mere formuende Samfundsklasser, for hvilke »der betales 1 Rdlr. og derover til hver af Bærerne, og de forlangte derhos Privilegium paa i Fremtiden at maatte hensætte alle fornemme Lig til »evig Minde for deres Tjeneste«. Skjøndt Kommissionen ikke var meget villig til at gaa ind paa disse Betingelser, navnlig paa den sidste, var den, da 56 Pestlig netop paa dette Tidspunkt stod ubegravede omkring i Byen, nødt til at give efter, og Kontrakten blev afsluttet, som senere (i 1714) bekræftedes af Kongen. Regentsianerne erhvervede herved den Ligbærerret, som blev bestaaende indtil 1791. De tolv Studenter gjorde forresten ikke synderlig Nytte under Pesten; de bleve vel indkvarterede i et Hus ved Nørrevold, hvor tolv af de forhen omtalte Ligkvinder ogsaa logerede, og gjorde deres Pligt, men netop da Dødeligheden naaede sin største Høide midt i Septbr., havde de saagodtsom ingen Forretninger, eftersom der ikke fandtes formuende Folk og som Følge heraf heller ikke »fornemme Døde« i Staden. For dog at bruges til Noget, bleve de da oplærte i »Fyrværkeri«, det vil sige: benyttede til at lave Patroner til Hæren.

Kommissionen maatte derfor se sig om efter andre Udveie. Ligene opdyngedes daglig i Hundredevis; alle de ældre Ligdragere vare døde, og kun faa Frivillige meldte sig. Man greb da til det yderlige Middel at presse Tiggere og Lediggjængere til den farlige Tjeneste; man forkyndte ved Trommeslag, at Enhver, der var villig, skulde faa høi Lønning, man henvendte sig til Kjøbstæderne om Assistance, men kun en halv Snes Personer meldte sig, og aldrig saasnart vare de komne indenfor Voldene, før de grebes af Skræk og flygtede over Hals og Hoved. Kommissionen tiggede Direkteurerne for Krigshospitalet om at faa kvæstede eller afskedigede Soldater, den rettede Opfordringer til General-Kommissariatet, til Holmens Ekvipagemester, til Tøihuschefen, Kommandantskabet, Magistraten og alle mulige andre Autoriteter, men forgjæves, En indstændig Anmodning til Laugene bar dog nogen Frugt, men Hjælpen

var langt fra tilstrækkelig, og enkelte Laug som Bagerne og Hyrekuskene gav et bestemt Afslag. Først ved direkte Henvendelse til Konseilet blev det tilsidst tilladt Baadsfolk, Soldater og Tøihusfolk at tage Tjeneste som Ligbærere for en Løn af 10 Rdlr. om Maaneden, og da Mange benyttede sig af Tillaelsen, lykkedes det virkelig Kommissionen at organisere et Ligbærerkorps paa over 100 Personer, som gjorde god Fyldest, skjøndt det rummede talrige tvivlsomme Elementer. En Maaned efter saa det atter farligt ud, da det lykkedes Kjøbenhavns Kommandant at udvirke et kongeligt Forbud mod at antage flere Soldater som Ligbærere, men den største Vanskelighed var dog overstaaet.

Den Tanke laa nær at anvende Ligvogne, og det saameget mere som de ikke vare ubekjendte. De første synes at være komne i Brug i 1710 og vare uden Tvivl pragtfuldt udstyrede efter Tidens Smag, men der eksisterede kun faa af dem, og det lod sig ikke gjøre at tilveiebringe flere ihast. Kommissionen var ofte nødt til at benytte Rustvogne fra Tøihuset, ja almindelige Arbeidsvogne for at bortskaffe den overvældende Masse Fattiglig, og denne Transportmaade vakte berettiget Forargelse, naar de Dødes Hoveder - som Boetticher fortæller - »hang og dinglede bag ud af Vognene«. Mærkeligere er det, at den offentlige Mening bestemt modsatte sig Anvendelsen af simple, men tætte og bedækkede Vogne, saaledes at Kongens Befaling om at alle Lig, der udførtes af Byen, skulde transporteres paa Vogne, kun gennemførtes med største Vanskelighed. Studenterne vilde ikke møde ved Ligvognene, men erklærede, at de vilde bære; Folkene i Nyboder, hvor Dødeligheden var overordentlig stor, vilde heller ikke vide af denne Innovation, Laugene modsatte sig den kongelige Anordning, og Kjøbenhavns Magistrat erklærede, at den ikke kunde anbefale den. Under disse Omstændigheder blev der set igjennem Fingre med Lovovertræderne, skjøndt Bremerholms Arbeide var sat som Straf for dem, og først ind i Oktober lykkedes det at afskaffe Ligbæringen til de udenbys Kirkegaarde, da Vagten ved

Østerport fik Befaling til at sørge for Paabudets Overholdelse. Der var nemlig truffet den generende Ordning, at Østerport kun maatte passeres af Ligtog og ellers skulde holdes lukket, Vesterport kun af Syge, og endelig Nørre- og Amager-port kun af Reisende og Friske.

Begravelserne foregik i Pestens første Tid efter gammel Skik saagodtsom udelukkende i Kirkerne selv eller paa de tilstødende Kirkegaarde. Da Hospitalet paa Vodrufgaard indrettedes, anlagdes, som foran berørt, en Begravelsesplads paa en tilstødende Mark, og allerede i Midten af Juli fik Kommissionen Jord udlagt udenfor Østerport til en ny Pestkirkegaard, som ufortøvet indviedes og toges i Brug, dog kun for Fattige og Uformuende. Den laa til Høire ved Kastellet mellem dette og nuværende Garnisonskirkegaard, og her blev der iforveien gravet et Antal lange, 3 Alen dybe Grøfter, som dog hurtigt bleve fyldte. I Begyndelsen af August løslodes 17 Fanger fra Bremerholm, som skulde kaste nye Grave her, men efter faa Dages Forløb var der kun 2 tilbage af dem, idet de andre enten vare syge eller døde. Kommissionen befandt sig nu i den samme Forlegenhed med Jordfæstelsen som med Ligenes Udførelse, og maatte paakalde Militairets Assistance, hvilken ogsaa opnaaedes efter mange Forhandlinger, Indsigelser og Vanskeligheder. Tilstanden herude var forfærdelig; Hundreder af Lig i og uden Kister henlaa ofte 3-4 Dage ubegravede og udsendte en utaalelig Stank, hvorover Soldaterne i Kastellet høilig beklagede sig, og da man fyldte Gruberne ved at stable Ligkisterne ovenpaa hverandre, vare de øverste Ligkistelaag neppe bedækkede af et tyndt Lag Jord. Paa Soldaternes og Matrosernes Kirkegaarde, der laa omtrent paa samme Sted som nu, var Tilstanden ikke bedre; ogsaa disse overfyldtes med Lig, og det frugtede selvfølgelig ikke, at man affyrede Kanon-skud over dem for at sprede den onde Lugt. Især var Uordenen stor paa Skibskirkegaarden, hvorhen alle Lig fra det haardt hjemsøgte Nyboder bleve førte. Mange Lig henlaa ujordede her, fordi Nybodersfolkene vilde have deres Døde begravede

paa dette Sted, hvad enten der var Plads eller ikke, og tilsidst maatte Kirkegaarden besættes af en Ryttervagt, hvorhos der gaves Befaling til, at Ligene fra Nyboder i Fremtiden skulde jordes udenfor Kastellet. Saa overfladisk og letsindigt gik man tilværks, at man i adskillige Maaneder efter Pestens Ophør maatte arbeide for at skaffe de udenbys Begravelsespladser i nogenlunde tilfredsstillende Orden, hvilket først lykkedes i Slutningen af Januar Maaned 1712.

Tilstanden paa Begravelsespladserne i den indre By var dog langt værre. Fra alle Sider lød der høie Klager over den forpestede Luft i og udenfor Kirkerne, men de religieuse Fordomme vare saa stærke, at Autoriteterne ikke vovede det afgjørende Skridt: at forbyde al Jordfæstelse indenfor Voldene. Ingen af de mange Pestanordninger indeholder et Ord herom; kun bestemmes det, at der ved indenbys Begravelser skal anvendes en større Mængde ulæsket Kalk, at Kisterne skulle dækkes med hvidt Sand, og at alle Lufthuller ind til Kirken skulle tilstoppes omhyggeligt. Da det var i Gravernes pekuniære Interesse at skaffe Plads til saa mange Lig som muligt, stablede de Ligkisterne eller Ligene ovenpaa hinanden, saaledes at de øverste neppe havde et Kvarter Jord over sig; for Nemheds Skyld lod de Gravene staa aabne i Forventning om flere Lig, eller de lod de engang nedsatte Lig optage for at grave dybere ned i Grunden og saaledes faa Plads til flere. Paa Nikolai Kirkegaard var der uhyre aabne og dybe Kuler, over hvilke man maatte balancere paa Brædder og Bjælker, naar man vilde ind i Kirken, og Synet af disse med Kister og Lig opfyldte Afgrunde skildres som forfærdeligt. Stanken var saa ulidelig, at man i Kirkerne hensatte Jerngryder med Tjære, hvori der fra Tid til anden kastedes gloende Kugler, ligesom man udenfor antændte Baal af Svovl, Salpeter og Tjære. Man lod sig end ikke standse, da Urtegaardene om Kirkerne vare overfyldte, men anlagde endel Assistentskirkegaarde omkring i Byen. Saaledes indkjøbte Vor Frue Kirke en Plads i Store Fiolstræde Nr. 34 (som forhen kaldtes »Kandestøbergaarden«, nu »Linden«), hvilken indvie-

des til Kirkegaard i August 1711; Trinitatis Kirke fik sin Assistentskirkegaard paa en Plads mellem Aabenraa og Gothersgade, et Stykke forbi Slippen, Nikolai Kirke (hvis Urtegaard først udvidedes med en Grund til Vingaardstræde og Ulkegade, hvor nogle gamle Huse bleve nedrevne) købte en stor Grund i Borgergade, omtrent ligeoverfor Helsingørsgade, som af et hosliggende Sted fik Navnet »Landgreven«, Helligaandskirken anlagde sin Assistentskirkegaard, som kaldtes »Vismar«, paa det gamle S. Klara Klosters Grund ud til Møntergade og Gammel mønt, hvor en Gyde, der kaldes »Vismars Gang«, endnu er bevaret, og endelig fik Holmens Kirke Tilladelse til at benytte S. Annæ Kirkegaard bag Guldhuset, hvor Sølvgadens Kaserne nu ligger. Alle disse Kirkegaarde med Undtagelse af den sidste vedbleve at være i Brug som Fattigkirkegaarde, indtil Assistentskirkegaarden paa Nørrebro indviedes i Novbr. 1760.

Den foran omtalte Befaling, at alle Ligbegjængelser skulde foregaa uden Ceremonier, stødte paa den mest haardnakkede Modstand hos Indbyggerne. Formuende Folk bekymrede sig ikke om Bestemmelserne, men benyttede i hvert Fald en Del af den overleverede Pomp med Ligklæder, Sørgekapper, Flor o. d. ja, en betydelig Mængde Mennesker fulgte i Karosser, der »ikkun vare at anse som lidet bedre end inficerede«. Naar mindre bemidlede Folk båret til Jorden, fulgte Paarørende og Venner tilfods, og det frugtede Intet, at det ene strenge Forbud afløste det andet, thi endnu den 22de Septbr. fik en Vagtmester Befaling til at arrestere Bedemændene og sønderskjære Seletøiet paa Hestene, som trak Karosser efter de af Pesten borttrykkede Lig. Denne Letsindighed bidrog vistnok i høi Grad til at befordre Smittens Udbredelse. Det følger af sig selv, at Fattige og Uformuende begravedes frit; derimod lykkedes det kun at opnaa nogle ubetydelige Nedsættelser i Begravelsesomkostningerne for formuende Folk, skjøndt Udgifterne uden Tvivl forringedes betydeligt ved Indskrænkninger i Traktementet. Mansa anfører et Exempel paa en »skikkelig« Begravelse fra Pestens Tid, som kostede 23 Rdlr. 3 Mk.; lige før Pesten koste-

de Hofapotheker Beckers Begravelse over 1000 Rdlr.

I August begyndte Mangelen af Levnedsmidler og Brændsel at blive følelig i Kjøbenhavn, skjøndt Magistraten endnu før Pestens Udbrud havde faaet Befaling til at sørge for Byens Proviantering, og Kongen havde forstrakt den med 5000 Rdlr. hertil. Man havde et Øieblik isinde at anvise »gemene Folk og Borgerskabet i Kjøbenhavn og Christianshavn, i hvis Huse nogen smitsom Sygdom havde været«, et Sted mellem Byen og Gyldenlund (Charlottenlund) til Bopæl, men denne Plan blev ikke realiseret. Derimod blev endel af Kjøbenhavns Fattige ført ud til det gamle Pesthus paa Vesterfælled i Nærheden af Kallebostrand, der ikke var et Epidemihospital, men en Stiftelse for gamle, fattige, skrøbelige og afsindige Mennesker. Den 12te Septbr. paabødes ved en kongelig Forordning Oprettelsen af tvende Torve udenfor Nørreport, det ene i Prinds Carls Enghave, det vil sige: paa Blaagaards Grund, det andet bag Acciseboden, det vil sige: mellem Volden og Sortedamssø. Her kunde Bønderne fra Omegnen under visse Forsigtighedsregler falbyde deres Korn, Fedevarer, Kreaturer, Hø, Halm, Brændved o. d., og tilkjøbe sig andre Varer som Salt, Humle, Jern, Tjære, tør Fisk o. lgn., men ikke smittebærende Stoffer som Hør, Hamp, uldne og linnede Varer, Gangklæder, Sengklæder ell. lign. Tilførslen fra Søsiden ordnedes samtidig saaledes, at Skibene skulle lægge til ved en »sær dertil anordnet Bro« udenfor Bommen, paa hvis Midte der var anbragt et Stakit for at hindre al personlig Berøring mellem Kjøber og Sælger. Naar Parterne bleve enige om Prisen, skulde Pengene kastes i en Tromle, anbragt i et Kar med Vand, for at Sælgeren uden Fare for Smitte kunde modtage dem. Faa Dage efter opgaves imidlertid denne Plan, rimeligvis fordi man frygtede for Følgerne; alle Skibe skulde nu underkastes Kvarantaine, og da Skipperne ikke havde Lyst hertil, holdt de sig borte fra Hovedstaden. Alligevel blev Maalet naaet, thi Bønderne strømmede til i Hobevis, lokkede af Fordelen, og de kongelige Magaziner hjalp til, naar Nøden blev stor. Derimod skortede det paa

Brændsel, vel nærmest paa Grund af Landeveienes slette Tilstand, og i December maatte man derfor tillade Kjøbenhavns Færgemænd og Skippere at transportere Brændevad til Byen uden at holde Kvarantaine.

Allerede paa et tidligt Tidspunkt havde Pesten berøvet mangfoldige Familier deres Forsørgere, saaledes at umyndige eller endog spæde Børn stod ganske hjælpeløse og forladte. Disse bleve indlagte i en Gaard paa Christianshavn, det saakaldte Lambert Vaniers Hus, der saaledes blev et midlertidigt Vaisenhus. Sundhedskommissionen udstyrede det med Senge og Betjening, ja med Ammer, og forlangte derpaa, at Fattigdirektionen skulde overtage Omsorgen for de fader- og moderløse Børn, men herpaa vilde den ikke indlade sig, før den tilsidst i Slutningen af Novbr. blev tvungen dertil. Naar bemidlede Folk vare afgaaede ved Døden, kom deres Boer foreløbig ikke under Skifterettens Behandling; al Registrering, Arveskifte og Deling blev endog udsat til efter Nytaarsdag, men man søgte at sikkre sig de Afdødes Efterladenskaber ved at forsegle Værelserne og Husene, dog vistnok først efter at have udtaget de rede Penge til Arvingerne. Stort Besvær voldte det overhaandtagende Antal Tiggere, ikke blot fordi de skulde forsørges, men end mere fordi de gav rig Anledning til Smitestens Udbredelse ved at løbe om i Gader og Huse. Efter en fælles Raadslagning mellem Sundheds- og Fattigkommissionen besluttedes det at fjerne disse Folk fra Gaderne, i fornødent Fald med Magt. Den 18de Septbr. om Morgen Kl. 6 foretog en Skare bevæbnede Folk, ledsaget af Ryttere og Politibetjente derfor en Razzia over hele Byen efter Tiggere, ved hvilken Leilighed det endog synes at være kommet til temmelig alvorlige Sammenstød. Men Lovens Haandhævere seirede; nogle af de Optagne indkvarteredes derefter i det ovenfor omtalte Pesthus paa Vesterfælled, de Syge kom paa Lazaretherne, medens de Friske bleve indespærrede i Fattighuset i Brøndstræde, de saakaldte Sjøleboder, hvis Lemmer alle vare bortdøde.

Der er ovenfor anført talrige Exempler paa Indbyggernes

Sorgløshed, der syntes at voxe i samme Forhold som Pesten selv. Regjeringen forsøgte at faa Bugt med denne Sløvhed og stemme Sindene til Guds frygt og Eftertanke ved at paabyde Formaninger fra Prædikestolene saavelsom almindelige Faste- og Bededage (saaledes den 21de August og den 9de Septbr.), men dette frugtede neppe synderligt. De lavere Samfundsklasser tog ikke i Betænkning at benytte Afdødes Gang- og Sengklæder, hvormed der dreves aabenlys Handel; Tjenestekarle og Piger vare saa »ublu, at de løb om til de Syge og derved bragte deres Herskabers Huse i Ulykke«, og naar Ligvognene passerede gennem Gaderne, vare »gemene Folk saa uregjerlige, at de troppevis fulgte dem og kom dem nær«. I et Hus i Kannikestræde ligeoverfor Regentsen var Skjænkestuen daglig fuld af Gjæster, skjøndt Konen og Pigen begge vare døde, og der i Nabohusene kun fandtes et eneste levende Væsen, en Tjenestepige. Autoriteterne arbejdede af bedste Evne mod disse og andre Uordener; saaledes blev Flytte- og Fardagen udsat til ind i December, Universitetsfesten i Anledning af Kongens Fødselsdag blev sprungen over, Spisningen paa Kommunitetet hævet, og alt Vagthold af Borgerskabet afskaffet, »ordi det er andraget, at iblandt de ulykkelige Tilfælde, som den i Kjøbenhavn grasserende Sygdom styrkes ved, skal Borgerskabets Vagthold ikke være det ringeste«, men det lykkedes dog ikke Myndighederne at blive fuldkommen Herre over de slette Elementer, der vare komne op paa Overfladen. Vægterne kunde ikke hindre, at de Tegn, hvormed de smittede Huse mærkedes, idelig bleve afrevne, og de stod aldeles afmægtige overfor de talløse Indbrud og Røverier, der udøvedes i de tomme Huse og tiltog i foruroligende Grad henad Efteraaret i de mørke Nætter. I et Kongebrev af 19de Septbr. fik derfor samtlige Retter i Kjøbenhavn Befaling til strax at foretage saadanne Tyvs- og Indbrudssager og paadømme dem inden to Gange 24 Timer, eftersom man ellers »maa befrygte at paa slige misdædiske Gjerninger Morderi vil følge«, men Forbryderne afskrækkedes ligesaa lidt herved som ved nogle paafølgende Henrettelser.

Tilsidst blev Militairet beordret til at støtte Politiet, og Rytterpatrouiller udsendtes i Gaderne fra Kl. 9 Aften til Kl. 6 Morgen, hvilket i hvert Fald formindskede Indbrudenes Antal, selv om det ikke kunde undertrykke dem helt. At der paa den anden Side maa være forekommet Exempler paa Heroisme, Menneskekjærlighed, ædel Opofrelse og sand Gudsfrygt, er en Selvfølge, skjøndt de efterladte Dokumenter i det Hele tie derom. Det bør dog i denne Sammenhæng nævnes, at der ved Bækkener for Kirkedørene, ved »bevægelige« Opmuntringer fra Prædikestolene til at give Almisser til de Fattige, saavel som ved Ombæring af Kollektbøger til velhavende Borgere indkom ikke ubetydelige Summer, ligesom der netop i 1711 stiftedes et større Antal Legater for Fattige og skjænkedes Mere til Kirkerne end i noget foregaaende eller efterfølgende Aar. Det er naturligvis ikke muligt at undersøge Bevæggrundene hertil; de kunne baade have været rene og blandede og vare det vel ogsaa. Mellem Smaafolk spores ligeledes indbyrdes Hjælpsomhed; saaledes hedder det i en Privilegium for en Skomager, at han under Pesten fremfor andre Mestre i Byen gjorde sig Umage og Bekostning for at bevare sine Svende og desuden hjalp Enker i Lauget.

Den store Pest kulminerede i August og September (for nemlig fra 24de August til 12te Septbr.) og tabte derpaa hurtigt i Udbredelse og Kraft. Allerede i de første Dage af Oktober var Omslaget saa kjendeligt, at Sundhedskommissionen frabad sig en ny Forsyning af Barberer fra Tyskland, og den 17de skrev den til Kongen: »Gud har saaledes forandret vor Tilstand, at Sygdommen Uge for Uge, ja Dag for Dag formindskes«. Vodrufgaards Lazareth havde den 26de Oktober kun 43 Syge, Ladegaardens 227. Den 28de Novbr. gaves det sidstnævnte tilbage til Krigsbestyrelsen og Vodrufs Hospital optog nu samtlige Pestsyge, hvis Antal var sunket ned til 118. Efter Mansas Beregning havde de to Lazarether ialt modtaget mellem 5-6000 Patienter, hvoraf man kan slutte, at den allerstørste Del af de Angrebne blev behandlede i deres Hjem.

Saasnart det blev klart, at Epidemien nærmede sig sit Ophør, lagde Sundhedskommissionen sig efter Sparsommelighed ved at afskedige de Folk, som kunde undværes, hvortil der kunde være god Grund, da Finantserne havde maattet udrede uhyre Summer. Dernæst sørgede den for at lette Tilførslen af Levnedsmidler ved at indrette et nyt Torv udenfor Vesterport og frigive Passagen gennem denne. Men en endnu større Opgave forestod, som var absolut nødvendig, hvis man vilde sikkre sig mod Pestens Gjenopblussen, nemlig at rense Byen, et sandt Herkulesarbeide, naar man betænker det Omfang, Sygdommen havde havt. Pesten havde - hedder det i en Kommissionsberetning - næppe skaanet halvandet hundrede Huse; i alle de befængte Bygninger skulde nu en utrolig Mængde Klædningsstykker, Bohave og Gods desinficeres; Gaardsrum, Gader og Torve skulde renses, Kirkegaardene ordnes, og Alt maatte ske med den største Omhu, hvis det overhovedet skulde frugte. Gader og Gyder vare bestrøede med gammelt Halm, kasserede Klædningsstykker, Sengklæder, Pjalter, Skrammel og alskens Uhumskheder, hvilket Altsammen havde faaet Lov at ligge i Maaneder og derfor udsendte en kvælende Stank, og da Efteraarets regnfulde Dage kom, forværredes Tilstanden saaledes, at man kun med største Vanskelighed kunde bevæge sig tilfods i Byen. En Tidlang herskede der megen Uenighed mellem Myndighederne, om hvorledes man skulde tage fat paa Rensningen. Den oprindelige Bestemmelse, at de Afdødes Gang- og Sengklæder skulde opbrændes, støttedes af Kongen og Konseilet, men dette modsatte Sundhedskommissionen sig af Hensyn til det uhyre Tab, Indbyggerne vilde lide herved, et Tab, som ikke blot vilde gaa ud over alle offentlige Institutioner, men især vilde ramme Fattigfolk, Haandværkere, Dagleiere, Øltappere o. A. haardt. Kommissionen udregnede, at der alene af Sengklæder maatte brændes Værdier af en Tønde Guld, og hvorledes vilde det være muligt at skaffe disse Nødvendighedsartikler igjen med kort Varsel? Der fremkom forskellige Forslag til andre Renselsesmetoder, og man be-

sluttede at prøve en enkelt af dem i Nyboder, men Befolkningen herude modsatte sig Prøven og »regalerede de af Kommissionen udsendte Personer meget utilbørligen med Skjældsord og Stene«, saaledes at Politiet maatte paakalde Militairets Assistance. Først i December bestemte Kongen, at man istedetfor at brænde Sengklæderne maatte nøies med at lægge dem i salt Vand i 24 Timer, hænge dem i Vinden og derefter tørre dem i Ovne eller paa Køller, men da det viste sig, at de bleve ødelagte derved, forandredes det til, at der maatte bruges fersk Vand. For at lette Rensningen indrettedes der flere offentlige "Drøgstuer", det vil sige: Tørringsanstalter, navnlig en paa Kongens Nytorv og en udenfor Vesterport. De Fattige betalte Intet for at benytte dem, hvorimod formuende Folk selv maatte udrede de dermed forbundne Udgifter. Inspektører havde Opsyn med, at Renselsen skete grundigt, og man indskrænkede sig ikke til Bohave og Klædningsstykker, men alle Vareoplæg af Hør, Hamp, uldne og linnede Varer o. d., Urtekram- og Isenkramvarer, ja Korn underkastedes en Rensning, »saasom ei tvivles paa - hedder det i den kongelige Befaling - at Alle og Enhver jo bærer saa megen Kjærlighed for den almindelige Frelse og Sikkerhed, at de gjerne ville bidrage Alt, hvad Mennesket formaar til Stadens Renselse, saa og ei formodes Nogen saa uchristelig at være, som sin Jevnchristen for hans gode Penge andre end rene og sunde Varer vil sælge«. Husene selv rensedes ved, at Værelserne bleve kalkede og hvidtede, Gulve og Paneler vaskede, Rummene gennemrøgede med Enebær, Svovl eller vaadt Krudt og endelig udsatte for Gjennemtræk i længere Tid. For Gadernes Vedkommende varede Renselsesprocessen længe; endnu den 6te Mai 1712 fik Politimesteren et alvorligt Tilhold om at besørge den store Mængde Skarn bortført, som hindrede Færdselen.

Inden disse Bestræbelser for at afvende al fremtidig Fare vare tilendebragte, truedes Hovedstaden imidlertid med et Tilbagefald. En ny og stor Ulykke svævede over Staden, da den danske Flaade under Admiral Gyldenløve, der havde været slet

bemandet og provianteret og som Følge heraf ikke havde kunnet løse de Opgaver, der stilledes den, ved Skibenes Brøstfældighed, Mangel paa Proviant, men navnlig paa Grund af Sygdom blandt Mandskabet, i Slutningen af Novbr. maatte lægge ind paa Kjøbenhavns Rhed. Heldigvis havde Sygdommen paa Skibene en fra Pesten forskjellig, mindre ondartet Charakter, men den stillede ikke desto mindre de største Krav til Sundhedskommissionens Aarvaagenhed og Energi. Andreas Højer angiver de syge Matrosers Antal til 3000, og der var foreløbig ikke Tale om, at man kunde modtage dem i Land, da alle Hospitaler, ogsaa Søkvæsthuset, vare overfyldte. Flaaden maatte derfor foreløbig blive liggende paa Rheden med de Syge, men Sundhedskommissionen forsynede den med Sengklæder, som under alle Forsigtighedsforanstaltninger førtes derud. Derimod provianteredes Skibene ikke fra Byen; der indrettedes et Torv til Flaadens Forsyning udenfor Gyldenlund, hvor Bønderne hver Tirsdag og Fredag kunde møde med deres Varer. Først i December kom de syge Søfolk iland; en Del af dem, 8-900 Mand, anbragtes i Børnehuset paa Christianshavn, Resten i det gamle Assistentshus i Nyhavn og i nogle leiede Huse. Ogsaa det sunde Mandskab landsattes og indkvarteredes, for største Delen i Nyboder, hvis Rensning derfor var bleven paaskyndet fremfor andre Kvarterer. Hvad Garnisonen angaar, havde Pesten selvfølgelig ligesaa lidt skaanet den som de civile Indbyggere. Ved Epidemiens Udbrud var den bleven forlagt til Voldene, men fornemmelig til Fællederne udenfor Byen; dog laa der en særlig Besætning i Kastellet. Denne sidste var paa Grund af den nærliggende Pestkirkegaard særlig udsat og blev ogsaa haardt hjemsøgt, saaledes at neppe et eneste Hus i Kastellet blev skaanet. Endnu i Decbr. laa over 800 syge Soldater paa Krigshospitalet (Ladegaarden). Mindre voldsomt rasede Sygdommen blandt de udenfor Byen kamperende Tropper, men disse maatte udstaa allehaande andre Lidelser som Skjørbug, Brystsygdomme og hidsige Febre, fordi det viste sig umuligt at skaffe dem Kvarterer indenfor Voldene. I de usun-

de, raat sammentømrede Træbarakker paa Fællederne tilbragte de hele Vinteren og den største Del af Sommeren uden at komme af deres Klæder, liggende paa Straa og døgende Kulde og Fugtighed, indtil de endelig i August 1712 kunde drage ind i deres Kvarterer indenfor Voldene.

Den store Sammenstrømning af Soldater og Matroser ved Aarets Slutning saavel som de i Tusindvis tilbagevendende Kjøbenhavnerne (hvilke dog for at komme ind i Byen maatte være forsynede med Sundhedsattest fra Sognepræsterne) gav i Januar 1712 Sygdommen ny Næring og vakte alvorlig Betyrning. Biskop Worm havde allerede foreslaaet en almindelig Taksigelsesfest i Anledning af Pestens Ophør, men Sundhedskommissionen erklærede, at det var for tidlig, og paabød atter den yderste Forsigtighed. Spredte Tilfælde vedblev at vise sig i Foraarsmaanederne, og de landsatte Matroser og Soldater bortreves i ikke ringe Antal, men Epidemien syntes at have udtømt sig og kunde ikke faa Magt mere. I Midten af Marts vare alle Spor af Pesten forsvundne; den 23de Marts flyttedes Torvehandelen atter indenfor Voldene, kort Tid efter aabnedes Østerport igjen for den almindelige Færdsel, Posten fik Tilladelse til at gaa sin sædvanlige Gang, og den 29de April blev der anordnet en almindelig Bededag til Tak for, at den i Kjøbenhavn og Sjælland grasserende Pest var ophørt. Det er nemlig ikke det mindst Mærkelige ved denne Sygdom, at den kun udbredte sig til enkelte Dele af Sjælland, navnlig til Amager, hvor der døde et overordentlig stort Antal Mennesker, endvidere til Roskilde, Kjøge og Hillerød, ligesom den senere forplantedes til Hertugdømmerne, hvor det dog ved meget energiske Forholdsregler lykkedes at kvæle den i Fødslen. Saalænge den ovenfor omtalte Rensning i Hovedstaden stod paa, opretholdtes dog mange generende Indskrænkninger; saaledes maatte ingen Auktioner afholdes, Vielser og Ligbegængelser skulde foregaa uden Ceremonier, Julestuer, Maskerader, Fastelavnsløben o. d. forbødes, Lig maatte foreløbig ikke nedsættes i de Kirkegaarde, der havde været benyttede under Pesten o.s.v.

Først den 22de Juni 1712 gaves Færdselen mellem Kjøbenhavn og Provindserne fri, og samtidig blev Sundhedskommissionen ophævet, hvorefter Alt lidt efter lidt vendte tilbage i de gamle Folder. Kun paa Toldboden opretholdtes nogle særlige Sundhedsforanstaltninger til ind i 1714, fordi der var Pest i Hamborg.

Tabet af Menneskeliv havde været overordentlig stort og kan anslaaes til ca. 23000, eller over Trediedelen af Kjøbenhavns samlede Indbyggerantal, fordetmeste Fattige og Smaakaarsfolk, eller som Erik Torm kalder dem: »ordinaire Folk«. Ikke mindre end 500 Huse vare totalt uddøde og stode lukkede. Blandt Haandværkerne og de Næringsdrivende var Dødeligheden saa betydelig, at der maatte indkaldes Folk fra Provindserne; det anføres ogsaa, at Skorstensfeiere, Vægtere og Brandfolk døde som Fluer. Den jødiske Nation synes ligeledes at være bleven haardt hjemsøgt, hvorfor den i August 1711 ansøgte Kommissionen om at maatte udføre sine Syge til »det Hus, som den havde bygget udenfor Nørreport«, altsaa til et eget Sygehus, ligesom den ønskede Tilladelse til at maatte begrave sine Døde paa sin egen Kirkegaard med jødiske Ceremonier. Denne Kirkegaard laa paa samme Sted som nu, og Cohen fortæller i 1837, at der endnu saas en Bakke her, hvori de Pestdøde laa begravne. I Oktober søgte et Antal Jøder Frelse ved Flugt og begav sig ud til Brønshøj, hvor de holdt deres Løvsalsfest, men da dette var »den enfoldige Almue sammesteds til største Forargelse«, fik de Befaling til ufortøvet at flytte tilbage til Kjøbenhavn. Mansa fortæller, at Familien Mengs hørte til de af Pesten haardest angrebne Jødefamilier, hvorfor dens Hoved, Professor og Emailmaler Ismael Mengs udvandrede til Tyskland. Han blev Fader til den vidtberømte Kunstner Raphael Mengs. Iøvrigt døde kun faa bekjendte eller ansete Mænd, selvfølgelig fordi de fleste af dem vare udvandrede ved Pestens Begyndelse. Nogle Læger, otte Amtsmestre i.e.: Barberer og et stort Antal Barbersvende døde, endvidere 20 Pestpræster, en halv Snes af Stadens 32 Mænd, der fungerede

som Kvarterkommissairer, tre Medlemmer af Sundhedskommissionen, tre Bogtrykkere, Konrektoren ved Vor Frue Skole, en af Stadens rigeste Kjøbmænd Peter v. Hemmert samt ikke faa »fornemme Demoiseller«. I det Hele døde der langt flere Kvinder end Mænd, hvilket skyldes de Førstes Opofrelse og Hjælpsomhed.

Efter den store Katastrophe kom Opgjørelsen i Skikkelse af en stor Mængde Processer. Regjeringen anlagde Sag mod Personer, der havde svigtet deres Pligt, som f. Ex. mod Sundhedskommissionens underordnede Haandlangere, mod Klokkere og Gravere, der ikke havde holdt Kirkegaardene i Orden, eller mod Privatfolk, der havde overtraadt positive Lovbud. Mange af Laugene anlagde Sag mod Sundhedskommissionen eller omvendt, og Arve- og Skiftesager affødte selvfølgelig mange Retssager. Det er karakteristisk, at Pestens Ophør ufortøvet fremkaldte en ny Livslyst, som gav sig Udslag paa ejendommelig Maade, snart ved Opløb og Tumulter, saaledes at 200 Ryttere bleve indkvarterede i Staden til Ordenens Opretholdelse, snart ved al Slags Lystighed og allehaande »syndige og høist strafværdige Modtvilligheder, hvorved Gud i Himlen fortørnes og foranlediges sit Vredes Ris, som han nu saa naadelig har bortlagt, igjen til større Straf at tage i Haanden«. Der blev udstedt strenge Forbud mod alle Udskeielser ligefra Drukkenskab og Løsagtighed til den uskyldige »Ringkjøren« i Gaderne i Kaner, men neppe med videre Resultat. Livsglæden fik atter Overhaand og kunde ikke holdes nede med Magt; værre var det, at den havde en stærk Islæt af Raahed og Egoisme.

Efterdønningerne fra Pesten vare naturligvis kjendelige i lange Tider. Alle Fabriker, al Handel, Haandværk og Skibsfart havde været standset, Pengeforholdene vare blevne forstyrrede, og det store Antal bortdøde Mennesker maatte paa de forskjellige Omraader efterlade et føleligt Savn, som ikke i Hast kunde afhjælpes. I de første Aar efter Pesten fandt der vel en betydelig Indvandring Sted, men det varede dog længe, før Kjøbenhavn kunde gjenvinde sit gamle Indbyggeran-

tal. Allerede paa et tidligt Tidspunkt var Regjeringen betænkt paa, hvad der kunde gjøres for Staden, idet Politi- og Kommercekollegiet i Oktober 1711 fik Befaling til »med hinanden flittigen at overveie, hvorledes Kjøbenhavn efter denne udstandne Hjem søgelse næst Guds Bistand bedst og snarest kan igien ophjælpes og udi Stand sættes«. Det har sikkert ikke skortet paa gode Raad, thi i Frederik den Fjerdes Tid florerede Projektmageriet, for hvilket den senere henrettede Amtmand Povel Juel staar som en Type, ja det gik saa vidt, at en kongelig Forordning af 1717 netop paa Grund af Projektmagernes Talrighed bestemmer, at »Ingen for Fremtiden maa foreslaa Noget, uden han paa sin egen Bekostning vil præstere det Foreslagne; kan han ikke det, da skal han arresteres, til han præsterer, eller efter Loven lide derfor«. Alle Planer maatte desuden ifølge Sagens Natur være uigjennemførlige paa dette Tidspunkt, efterdi Landet var indviklet i den store Krig, som lagde Beslag paa alle dets Hjælpekilder og dets hele Kraft, som gjorde al Skibsfart usikker og derved ødelagde Handelen. Forholdene i Kjøbenhavn under Krigen med Sverrig illustreres klart ved det overordentlig betydelige Antal Moratorier, der bevilgedes Kjøbmænd og Næringsdrivende, »saalænge Krigen varer«, thi det var simpelthen umuligt for dem at tilfredsstille deres Kreditorer.

Krigen var i Pesttiden bleven ført med ringe Eftertryk fra begge Sider, og Kong Frederik havde maattet opgive alle Foretagender mod Skaane. Armeen laa en Tidlang for Stralsund og Wismar uden at udrette Noget, eftersom det paa Grund af den danske Flaades foran omtalte elendige Tilstand lykkedes en svensk Hær under Grev Magnus Stenbock at gjøre Landgang paa Rygen og undsætte de truede Punkter. I Maj 1711 blev en svensk Fregat »Sophia« tagen og indbragt til Kjøbenhavn, men iøvrigt mærkede Indbyggerne kun Lidet til Krigen; først i Sommeren 1712 kom der nyt Liv i Krigsoperationerne. I Septbr. erobrede den danske Hær Hertugdømmet Bremen, og i Kjøbenhavn arbejdedes der ivrigt paa at fremme Flaadens

Forsyning og Udrustning, men Indbyggerne trykkes haardt af Indkvartering og Krigsskatter, hvortil kom, at Efterretningerne fra Krigsskuepladsen vare alt Andet end opmuntrende. I December led de danske Tropper et afgjørende Nederlag ved Gadebusch, Fjenden trængte ind i Holsten, og den 8de Januar 1713 stak General Stenbock Altona i Brand, som blev totalt ødelagt. Sorgen over disse Begivenheder blev dog ikke af lang Varighed, thi i Maj maatte Stenbock overgive sig med hele sin Hær, og i November Maaned saa Kjøbenhavnerne Seirherren fra Helsingborg som Fange i deres By, hvor han indkvarteredes i den foran afbildede Adelsgaard og i Begyndelsen behandlede med stor Hensynsfuldhed. Da han imidlertid førte en hemmelig Korrespondance med sit Fædreland, hvori han ikke blot meddelte Alt, hvad han kunde faa at vide om den danske Regjerings Planer, men ogsaa tillod sig alle Slags Fornærmelser mod de Danske og Kong Frederik, trak der et alvorligt Uveir op over ham. Man opdagede, at hans Breve og Chifferdepecher bleve besørgede til Hamborg af en kjøbenhavnsk Jøde, Aaron Goldzier; Postmester Christian Erlund, der havde usædvanlige Talenter i denne Retning, opsnappede en stor Del af Brevene, og da man i Sommeren 1714 paa denne Maade fik Sikkerhed for, at Stenbock havde truffet alle Forberedelser til Flugt, blev han arresteret i sin Bopæl og nogle Maaneder efter hensat i Kastellet, hvor han døde i Februar 1716. Men allerede tre Aar iforveien var Tønningen falden, og dens Fæstningsværker blevne sløifede, og Alt tegnede til, at Danmark endelig havde faaet Bugt med det fjendske Gottorp, og at den kongelige Kundgjørelse af 18de Februar 1713, hvorved de gottorpske Lande toges i Besiddelse af den danske Krone, vilde blive opretholdt.

Under den langvarige Krigs vexlende Begivenheder var man i Kjøbenhavn optagen af Arbejder paa Voldene, saavelsom af Anlægget af de foran omtalte Søbatterier: Trekroner og Prøvestenen, thi da Hæren anvendtes paa Fastlandet, kunde man med Grund frygte et svensk Overrumplingsforsøg fra Skaane.

De store Flaadeudrustninger gav Anledning til mange Uroligheder, thi det faldt vanskeligt at skaffe det fornødne Mandskab, hvorfor Kjøbenhavns Vægtere og Politibetjente maatte "presse" alle friske og stærke Dagdrivere og Løsgjængere til Flaaden og bagefter med stor Møie indfange dem, naar de deserterede og forstak sig omkring i Byen. Nøden mellem Søfolkene og deres Familier blev større og større, eftersom de ikke fik deres Gager og Kostpenge udbetalt, og man faar et tydeligt Indblik i Forholdene, naar man i en Indberetning fra Admiralitetet læser, at »Matrosernes Familier strippe Gaderne omkring troppevis, raabende om Penge og Brød til at stille deres og deres usle Børns Hunger og Tørst«. Der er al Grund til at frygte for »en eller anden desperat Accidents, thi naar de komme paa Gaden og betle eller kunne finde Nogen paa Torvene, der vil give dem af Medynk en Gulerod eller noget Grønt, saa blive de strax antastede af Stodderfogderne og bringes i Børnehuset, som gjør ikkun deres Desperation større«. En Maanedstid senere hedder det: »Kjærlingernes Opløb om Forstrækning er ikke at beskrive; de supplicere aldeles om Forlov til at stjæle og tigge". Regjeringen søgte at komme ud over denne Vanskelighed ved at tillade Matros- og Soldaterkoner at handle med fede og salte Varer, saalænge Krigen stod paa, ligesom det forbødes Værtshusholdere og Logisværter at nægte Matroserne Kredit til deres nødtørftige Underholdning eller "dennem med Proces overile«.

I det Hele havde Hovedstadens Indbyggere nok af Krigens Skyggesider; Handelen var tildels standset ved de fjendtlige Kaperes Mængde og Dristighed; Krigsskat, Indkvarteringsskat og andre Extraskatter forøgede de iforveiene trykkende Byrder; Borgerskabet maatte deltage i Vagter, yde Vogne til Provi-
 anttransport o. d., og selv om Haandværksstanden havde nogen Fortjeneste ved Arbeide for Armeen, kunde den kun med Vanskelighed faa sine Penge. Paa den anden Side manglede der dog heller ikke Lyspunkter; der kom glade Seirsbudskab fra Søen, som satte Indbyggernes Hjerter og Visedigternes Pen-

ne i Bevægelse; man saa svenske Fanger i Massevis, Trophæer førtes i høitideligt Optog med store Ceremonier gjennem Garderne fra Toldboden til Tøihuset, og da Krigen i 1715 efter Carl den Tolvtes Tilbagekomst til Norden var blusset op med fornyet Kraft, vandt Gabel, Sehested og Tordenskjold snart et Ry, der bragte deres Navne paa Alles Læber. Navnlig blev Tordenskjold hurtigt Kjøbenhavnernes erklærede Yndling, og da han - som dengang endnu hed Peder Wessel - efter Slaget paa Kolbergerheide kom til Hovedstaden med en af de erobrede Fregatter »Hvita Ørnen«, blev han ved Landstigningen modtaget af Tusinder og »lokkede snart det halve Kjøbenhavn ud paa Toldboden«. Skjøndt Svenskerne havde mistet Stralsund, Wismar og Pommern, skjøndt den danske Flaade, forstærket med endel engelske Skibe, var Herre paa Havet, og den dansk-russisk-polske Alliance var bleven tiltraadt af England og Preussen, indtraadte der dog i Begyndelsen af Aaret 1716 nogle bevægede Dage for Kjøbenhavn, idet Alt tydede paa, at Sjælland vilde blive Krigsskueplads.

Fordreven fra Tydskland var den svenske Konge med Nød og Neppe sluppen over til Trelleborg, men aldrig saasnart havde han sat Foden paa svensk Grund, før han bragte alle Fredsønsker til at forstumme og stampede en ny Hær op af Jorden. I kort Tid stod 16,000 Mand under Vaaben i Skaane, og da der indtraadte en stærk Frost, som lagde Sundet til, vendte Carl den Tolvte Blikket mod Sjælland og gik allerede midt i Januar over til Øen Hveen, som de Danske havde taget i Besiddelse. I Kjøbenhavn, der syntes saa meget mere truet, som Hæren endnu stod i Pommern, toges der ivrigt fat paa Forsvarsforanstaltninger under Kong Frederiks og Admiral Sehesteds Ledelse. Udenværkerne, der netop vare blevne færdige Aaret forud, bleve forsynede med Palissader, Flaadens Mandskab indøvedes i Landtjenesten, Isen vækkedes langs Kysterne, Blokhuse indrettedes paa disse, det forhaandenværende Kavaleri holdt Strandvagt, og Kanoner holdtes i Beredskab paa Slæder til at møde Fjenden. For at forøge Byens Besætning bleve de kon-

gelige Skovridere og Skytter samt alle Herregaardsskytter paa Sjælland, Møen, Lolland og Falster kaldte til Kjøbenhavn; Kastellet fik en stærk Besætning, til hvilken Magistraten maatte skaffe Sengklæder; til Borgervæbningen uddeltes der 2,000 Geværer fra Tøihuset, ligesom Studenterne bleve kaldte under Vaaben. Mærkeligt nok synes de at have været uvillige hertil, men Erik Torm oplyser, at de saavelsom Borgerskabet dog bleve indexercerede og fik anvist deres Pladser paa Voldene, om Noget skulde paakomme. Ogsaa Brandfolkene skulde i Tilfælde af et fjendtligt Angreb stille paa Byens Torve med deres Sprøiter. En kongelig Ordre paabød endvidere, at Landbefolkningen skulde lade sine Stude og Øxne drive ind til Hovedstaden, ligesom der fra Sjælland, Møen, Lolland og Falster skulde føres alle Slags Kornvarer og anden Proviant til Byen. Faren drev dog over, thi den 5te Februar indtraadte der et stærkt Tøveir, og en Storm brød Isen op. Carl den Tolvte maatte opgive sit Forehavende og vendte sig ufortøvet mod Norge.

Imidlertid forestod der Kjøbenhavn et sjeldent Besøg, idet Czar Peter den Store i Henhold til en med Kong Frederik afsluttet Konvention skulde komme med 4,000 Ryttere og 20,000 Mand Fodfolk til Sjælland for i Forening med de Danske at iværksætte en Landgang i Skaane. Længe før de russiske Tropper kunde overføres fra Pommern, seilede Czaren, ledsaget af nogle Galleier i Juli Maaned paa en Hukkert til Falster, hvor han om Natten landede ved Gjedesby og holdt sit Indtog paa dansk Grund ved at jage en Kromand og hans Kone op af deres varme Seng og kaste sig selv i den med Støvlerne paa. I Nykjøbing gik Czaren ombord paa sin Galleiflaade og naaede Kjøbenhavn den 17de Juli 1716. Her modtoges han med store Æresbevisninger; fra Voldene, Kastellet og Flaaden saluteredes der, Kongen seilede ham imøde paa Rheden, Militairet og Borgerskabet paraderede i Gaderne, og Tusinder af Tilskuere vare paa Benene, da Czarens Galleier seilede ind i Havnen og lagde til ved Bolværket mellem Toldboden og Kvæsthuset. Da Monarkerne traadte i Land, kjørte de gennem Byen i stort

Optog; foran red Ceremonimesteren, derefter fulgte Ministrene i Vogne trukne af 6 Heste, Overhofmarechallen og endelig den kongelige Vogn med Majestæterne, som escorteredes af Kavallerer til Hest og en Eskadron af Livgarden. Efter Aftensmaaltidet paa Slottet overnattede Czar Peter hos sin Ambassadeur Fyrst Dolgorucky, som boede i nuværende Thottske Palais paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Bredgade.

Sex Dage efter kom Czarens »Gemal« Katharina fra Nykjøbing paa Falster over Land til Kjøbenhavn og »blev en ceremonie indhentet uden Vesterport.« Kong Frederik og Czaren modtog hende ved Kjøge; fra Porten kørte hun sammen med Dronning Louise en lang Omvei gennem Gaderne til Slottet, aabenbart fordi man vilde vise Byen fra den fordelagtigste Side, medens der affyredes Salver fra Voldene. De russiske Majestæter havde udtalt et Ønske om at bo i Prinds Carls Lyststed udenfor Nørreport, som slet og ret kaldtes »Haven«, men da Prindsen ikke vilde give sit Minde hertil, afværgede Kongen det ved at sige, at han ikke kunde raade over Broderens Hus i dennes Fraværelse. De høie Gjæster kom da til at bo i Kjøbmand Vilhelm Edingers Gaard i Kalleboderne, hvor Prindsens Palais nu ligger, og ligeoverfor paa Slotsholmen indrettedes der en Vagt til Ære for dem.

Czar Peter og hans Gemalinde gjorde megen Opsigt i den danske Hovedstad. Stemningen var løftet; Tordenskjold havde netop vundet det navnkundige Slag i Dynekilen, og Udsigten til at gjenerobre de tabte Provindser hinsides Sundet holdt Gemytterne i Aande. Man forbausedes vistnok over Czarens jevne Væsen og hans Lyst til at færdes til Fods omkring i Byen, men til Gjengjæld optraadte Czarinaen med desto større Pomp. Medens man ved Hoffet følte sig stødt over det berømte Pars Tilsidesættelse af Etiketten, saa den store Offentlighed snarere det Mærkværdige og Usædvanlige heri; man fulgte Czarinaen med Nysgjerrighed, naar hun bevægede sig i en kostbar Dragt, behængt med Ordener, Portraiter af Helgener og Relikvier, der »raslede paa en besynderlig Maade, naar hun gik«, og var

Czar Peter den Store af Rusland.

maaske ikke langt fra at beundre Czarens Tarvelighed. »Den prægtigste Habit, man saa ham i - hedder det i en samtidig Relation - var en grøn Klædes Kjortel med lidt Guldgalloner paa, og en rød med Sølvgalloner, og disse Klæder brugte han dog kun om Søndagen og ved festlige Leiligheder. Ved hans Ankomst og Indtog, samt ellers til daglig, var hans Habit saaledes: en gammel og meget plettet rød Kjole af gement og grovt Klæde, gjort som en Skipperkjole med smaa Opslag; den kunde tilknaappes helt op i Halsen. En hvid Lærreds Trøje med hvide Traadknapper og ingen Vest; Buxerne vare af brunt Klæde og gjorde til at binde under Knæene; paa Benene havde han et Par graa Strømper, som ikke vare bedre end de, vore Jyder sælge paa Torvet. Knæbaandene vare af sort Læder med Messingspænder, Skoene vare spidse, som Matroserne pleie at bruge dem, og deri havde han ogsaa Messingspænder. Om Halsen havde han en smal Hørlærreds Klud, som var snoet om og stukket ind i Trøien. Foran Halsen havde han en stor Sølvknap med en Glassten i, men for Hænderne hverken Mansketter eller Halværmer, saa man kunde se den grove Skjorte langt inde paa de brune Arme. Om Livet havde han et Gehæng af en gammel anløben og forslidt Gallon, hvori han bar en Huggert, som var ligere et Bøddelsværd end en Kaarde, skidne Handsker og i Haanden en stor tyk Stok med en Læderrem i; paa Hovedet en Kasket, som var overtrukken med grønt Voxdug og ellers gjort saaledes som Jægerne nu bruge dem; hans Haar vare sorte, krøllede og vel flettede, og dette var den berømmelige Herres ganske Stads.«

Czar Peter interesserede sig her som i alle andre Lande, hvor han havde opholdt sig, overordentlig for Alt, hvad der kunde udvide hans Kundskaber. Han besaa Tøihuset og Flaaden, om hvilken sidste han nu ikke mere kunde sige, hvad han med eiendommelig Ligefremhed havde sagt et Par Aar iforveien, at »de Danske bære sig ad med deres Flaade som en gammel Ægtemand med en ung Kone; han kjæler for hende og kysser hende, men videre kommer det heller ikke.« Han deltog selvføl-

gelig i Jagter, Karousseller og andre Hoffester; han overværede en Præsteordination i Frue Kirke, studerede Kunstkamrets Mærkværdigheder og blev meget fornøiet, da man forærede ham et Stykke forstenet Brød og et Par laplandske Træsko. Han red paa en russisk Hest op paa Toppen af Rundetaarn og besaa Solpletterne i et astronomisk Instrument, medens hans Gemalinde kørte derop i en Karriol. Værre var det, at han undersøgte Voldenes Høide og Tykkelse, Fæstningsgravens Brede, Geværernes Tilvirkning, Kanonernes Kaliber og Skibsværfternes Indretning, thi denne Videbegjærlighed og Nyfgenhed vakte Mistanke. Hoffet begyndte at frygte for, at han nærede hemmelige Anslag mod Byen og Landet; Menigmand fandt, at han opførte sig som Herre og Mester.

Kjøbenhavn kom efterhaanden til at ligne en stor Krigsleir. Ude paa Rheden laa en mægtig Flaade for Anker, fra hvis Toppe det danske, russiske, engelske og hollandske Flag vaiede, - Englænderne vare nemlig denne Gang rede til at støtte Landgangen i Skaane, medens den hollandske Flaade i hvert Fald var neutral. En Mangfoldighed af større og mindre Fartøier var desuden bleven samlet til Overfarten. De russiske Garderegimenter laa udenfor Fæstningen, og Dag for Dag voxede den danske Hær ved tilmarcherende Regimenter. Den 9de, 10de og 15de Septbr. landsattes over 19000 Russere, der vare overførte fra Warnemünde; Udskebningen foregik paa en Bro, der var bygget ud i Vandet »udenfor Fiskehuset«, det vil sige: Nord for Kastellet i det nuværende Rosenvænge. Overalt paa Gaderne saavelsom i Byens Omegn vrimlede det af indfødte og fremmede Soldater, og fra Voldene maa Skuet have været overordentligt. Det russiske Fodfolk i Forening med de tidligere ankomne Garderegimenter havde deres Leir udenfor Øster- og Nørreport. Gardens Telte strakte sig langs Kysten op imod Svanemøllen, en mindre Afdeling Dragoner laa ved den nuværende Jagtvei mellem Lille og Store Vibens Hus, og Nord for det sidste havde en hel russisk Division sin Leir. Nærmere Byen paa Øster- og Nørrefælled saas atter uendelige Rækker

af russiske Telte. Den danske Hær, der talte ca. 23000 Mand, laa hinsides St. Jørgenssø i to lange Linier; hele den allierede Styrke kan anslaaes til 53000 Mand.

Skjøndt det kan betragtes som givet, at Czar Peter ikke nærede fjendtlige Planer mod Sjælland og Kjøbenhavn, thi disse vilde, som Prof. Holm har paavist, have været uigjennemførlige, er der paa den anden Side ingen Tvivl om, at den store Offentlighed og Kongehuset selv frygtede derfor. En Følelse af Ængstelighed og Uhygge havde grebet Gemytterne. Den 7de Septbr., altsaa to Dage før den store russiske Troppetransport ankom fra Mecklenborg, fik Kjøbenhavns Kommandant Ordre til at forstærke Vagterne ved Øster- og Nørreport, altsaa netop ved de to Porte, der laa Czarens Leir nærmest; Artillerister skulde staa med brændende Lunter i de tilstødende Bastioner; der skulde patrouilleres omhyggeligt ved Nattetid, Militairet og Borgerskabet i Staden fik anvist Allarmpladser, hvor Enhver skulde møde med skarpladte Geværer ved første Signal, og endelig lagdes en dansk Fregat mellem Hveen og Sjælland for at hindre de russiske Dragoner, som holdt den lille Ø besat, i at komme over. Det er let forstaaeligt, at disse og lignende Forholdsregler kun kunde ophidse og tirre Czaren; han betragtede den danske Regjerings Politik som et Rænkespil, sigtende til hans Ødelæggelse, og Forholdet mellem Kong Frederik og hans berømte Gjæst blev, skjøndt det bevarede den høflige ydre Form, snart saa spændt, at det nærmede sig et Brud. De vildeste Rygter sattes i Omløb og bleve troede; snart hed det, at Czaren pønsede paa at overrumple Kronborg, eller at han færdedes med sine Galleier omkring mellem Smaaøerne for at udspionere Riget, snart at han havde gjort et aabenbart Forsøg paa at overrumple Byen. Det fortæltes fra Mund til Mund, at 15-1600 russiske Ryttere, ledsagede af et stort Antal Soldater, en skjøn Dag vare rykkede frem mod en af Portene, og at Alt vilde have været tabt, hvis ikke en Lieutenant havde havt den Aandsnærværelse at lade Slagbommen falde, en Bedrift, hvorfor han blev adlet af Kongen. Samtiden er dog

uenig om denne Officers Navn saavel som om de nærmere Omstændigheder ved dette Eventyr, hvilket just ikke taler for dets Troværdighed. Saameget er kun sikkert, at Mistænksomheden var stor paa begge Sider, og da man endelig langt om længe havde truffet alle Forberedelser, og Landgangen i Skaane var bleven definitivt fastsat til den 21de Septbr., faldt pludselig det Hele sammen. Fire Dage iforveien erklærede nemlig Czaren, at det nu var forsilde; Planen kunde ikke gennemføres før næste Foraar. Alle Forsøg paa at ombestemme den russiske Allierede viste sig frugtesløse; han fastholdt sin »kategoriske Resolution«, ja man kunde end ikke blive enig om et Fællesangreb paa Sverig i Foraaret 1717. Det følger af sig selv, at de feilslagne Forhaabninger i høi Grad maatte forøge Misstemningen, og Kjøbenhavns Indbyggere vare uden Tvivl glade, da den russiske Hær blev udskibet ved Gyldenlund og paa en stor Transportflaade ført til Rostock, thi de Fremmede bleve ikke længere betragtede som Venner. Faa Dage efter forlod Czaren og Gemalinde Byen, og Forholdet mellem Danmark og Rusland var undergaaet en afgjørende Forandring. »Lykken var os ikke gunstig - skriver Apotheker Claus Seidelin - Czaren gik den Vei, han var kommen fra uden at udrette nogen Ting; imidlertid kostede disse Præparatorier Danmark store Penge." En anden Samtidig siger: "Denne Visite kostede Hs. kongelige Majestæt mange Tønder Guld og Kjøbenhavn alene til Husleie for Czaren og hans Suite 5699 Rdlr. 14½ Skilling.«

Czar Peters Besøg i Kjøbenhavn betyder et Vendepunkt i den store nordiske Krig, thi fra dette Tidspunkt ophørte Enigheden mellem de allierede Magter. Snart arbejdede hver af dem paa en Særfred med Sverig; snart søgte de nye Alliancer eller førte Underhandlinger om nye energiske Skridt mod den svenske Heltekonge. For Danmark kom der kritiske Tider, »tvivlsomme og epineuse Conjunctioner«, da Svenskerne rykkede ind i Norge, og der kunde være alvorlig Bekymring for, at Kong Frederik vilde komme til at staa alene. Kjøbenhavns Indbyggere saa gjentagne Gange hollandske og engel-

ske Krigsflaader i Sundet, hvis Holdning dog var venskabelig, men Udsigterne til en endelig Fred syntes bestandig fjerne. Da ankom Tordenskjold uventet til Kjøbenhavn Natten mellem den 26de og 27de Decbr. 1718 med den overraskende Efterretning, at Kong Carl var bleven dræbt i Løbegravene foran Frederikssten om Aftenen den 11te Decbr., og da de svenske Hære i Hast rømmede Norge, og der indtraadte en Statsomvæltning i Sverig, tegnede Alt til en hurtig Fred. Det varede dog næsten et helt Aar, før Kong Frederik kunde bekvemme sig til at afslutte en sex Maaneders Vaabenstilstand, der kom istand ved Englands Mægling, fornyedes i Mai 1720 og endelig førte til Freden i Frederiksborg af 3die Juli 1720. Skjøndt Danmark sad inde med betydelige erobrede Landsdele, maatte det opgive dem alle; det beholdt kun den holsten-gottorpske Andel af Slesvig, som garanteredes den danske Krone til evig Tid, hvorhos Sverig mistede Toldfriheden i Sundet og maatte betale en Sum Penge. Det var ikke, hvad man havde ventet og haabet, men Gjenerhvervelsen af Sønderjylland var dog en stor og haandgribelig Fordel, der bragte et gammelt Strids-spøragsmaal ud af Verden for lange Tider.

Den langvarige Krig havde bragt Forstyrrelse i alle Forhold og været særlig følelig paa det økonomiske Omraade. Det Tidspunkt før Krigen, om hvilket Bircherod fortæller, at Overfloden paa Penge var saa stor, at Alle vilde laane ud, men Ingen vilde »laane ind«, kom ikke igjen; Handel og Skibsfart var tildels standset og Pengevæsenet i Uorden. Frederik den Fjerdes Tvangsforholdsregler for at hindre al Handel paa Sverig, skadede vel dette Land, men var et tveægget Sværd, som ogsaa maatte saare den, der førte det; kun i de store Leverancer til Hær og Flaade saavelsom i Kapernæringen fandt Borgerne nogen Erstatning for de trykkende Skattebyrder. Kaperiet synes dog ikke at være blevet drevet i stor Maalestok af Private, og Indtægterne heraf formindskedes endyderligere ved den Omstændighed, at 6 pCt. af Prisepengene skulde afgives til Fattigvæsenet. Under Krigen havde Kongen set sig nødsaget

til at slaa en utrolig Hob Smaamønt, navnlig Tolvskillinger af daarlig Bonitet, og desuden udstede Seddelpenge lydende paa Summer fra nogle Mark til 50 Rdlr., hvilke dog ikke bleve modtagne for deres paalydende Værdi, men endog faldt indtil 20 pCt. af denne. De udstedtes fra Raadstuen og vare underskrevne af Magistraten; efter Krigen bleve de dog inddragne og opbrændte, ved hvilken Leilighed, der synges om dem:

*»I syv samfulde Aar de tjente Land og Rige
Og hjalp ret trolig til vor Fjende at bekrige,
Kort sagt: de stedse stod paa deres Poste d'honneur
Og nu i Kongens Navn igjen med Ære dør.«*

Det er indflysende, at disse Forhold maatte udøve en uheldig Indflydelse paa al Handel og Vandel. De gamle Handelskompagnier gik tilbage, Kjøbmændene gik enten fallit eller fristede Tilværelsen ved Hjælp af Moratorier, Kommercekollegiet, der var blevet gjenoprettet i 1704, men fire Aar efter blev forenet med Politiet i Kjøbenhavn, formaaede ikke at udrette synderligt, - dets Hovedopgave blev at være Sø- og Handelsret - og skjøndt Kongen bestandig havde Opmærksomheden henvendt paa at fremme Handel og Industri, og der fremkom alle Slags mærkelige Forslag til »Commerciens Forbedring«, læser man dog henimod 1730, at »Negotien ganske ligger ned her i Landet.« Da Handelstraktaten med Holland udløb i 1721, kom det til en Konflikt med denne Stat, som ødelagde den danske Studehandel, og Hamborgernes Vægning ved at modtage den danske Kourantmønt, førte i 1726 til et Forbud mod al Handel med denne By, hvilket stod ved Magt indtil 1736. Dette Forbud har dog snarere været til Gavn end til Skade for den danske Handelsstand, som derved opmuntredes til at emancipere sig fra det hamborgske Formynderskab; det er saaledes bekjendt, at det Rygte udbredte sig efter Ildebranden i 1728, at den var bleven paasat af Hamborgerne for at hævne den dem tilføiede Skade.

Kjøbenhavn, hvis Indbyggerantal i Aaret 1728 var naaet op til 75000 (eller 5000 flere end før Pesten) udøvede en af-

gjort dominerende Indflydelse paa hele Landets Omsætning, dels paa Grund af sin Størrelse og heldige Beliggenhed, dels ved Regjeringens Bestræbelser for at ophjælpe Byen, selv om det kun kunde ske paa de øvrige Landsdeles Bekostning. Et af de Skridt, der vakte størst Opsigt og fremkaldte Uvillie i vide Kredse, var Tilladelsen for Kjøbenhavn til at have udelukkende Oplagsret til de saakaldte 4 Species: Vin, Brændevin, Salt og Tobak, hvilke Varer Provindserne altsaa maatte hente i Kjøbenhavn. Tre Kjøbmænd Vilhelm Edinger, Abraham Klocker og Hans Jørgen Solberg havde i 1723 indgivet et Forslag herom, men vare blevne afviste af Politi- og Kommerciekollegiet; ved Plakat af 1ste Juni 1726 blev Tilladelsen imidlertid given, som det siges, fordi Dronning Anna Sophia Reventlow gjerne vilde vinde Kjøbenhavns Indbyggere for sig. Holberg har i »En Samtale mellem tvende Kjøbmænd« taget denne ukloge og upopulaire Foranstaltning i Forsvar, idet han fremstiller den som en Nødvendighed og Ret for Hovedstaden, eftersom "denne forskaffer Provindserne Aftræk og Debit paa den største Del af deres Varer og derfor heller end Fremmede bør forskaffes af Provindserne Aftræk og Debit paa de Varer, som de igjen behøver at forsynes med", men Stemningen i Landet fremgaar tydeligt af et samtidigt "Forslag om Jyllands slette Tilstand", hvori det hedder, at en Tønde Salt, som hidtil kostede 4 Rdlr. og derunder, »nu koster 5 Rdlr. og Pengene strax betalte eller i det Længste 3 Maaneders Kredit paa en Del, siden de 4 Species allernaadigst til Kjøbenhavn ere henlagte«, hvorhos der klages over den store Toldsvig, Forordningen har fremkaldt. Imidlertid profiterede Kjøbenhavns Handelsstand ved denne Ordning, som forresten kun stod ved Magt i 4 Aar, og det endog i den Grad, at Holbergs Provindskjøbmand taltaler sin Kollega fra Hovedstaden med de Ord: »Er Han ikke en af de fire Species?« og tilføjer, at andre Kjøbmænd komme til at nærme sig ved at gjøre Svovlstikker, naar al Handel skal forflyttes til Kjøbenhavn.

Af de gamle Handelskompagnier var det ostindiske gaaet

stærkt tilbage under Krigen. I Begyndelsen af Aarhundredet havde det havt afgjort Held med sig, men efterhaanden kom det i saa stort Forfald, at det maatte overlade Handelen til et privat Interessentskab. I 1725 maatte dette ogsaa standse, og ved en af Kongen paabudt Undersøgelse viste det sig, at Kompagniet ved Krigen, ved Mangel paa Kapital, ved Tabet af Skibe og Faktorier og endelig ved Embedsmænds Uredelighed og Uvidenhed var kommen i en Gjæld af 150,000 Rdlr. Forskjellige Planer fremkom nu til Kompagniets Ophjælpning; man forsøgte at forøge Kapitalen ved at optage nye inden- og udenlandske Interessenter, ja der udstedtes i 1727 en ny Oktroi, men to Aar efter var Tilstanden saa haabløs, at Kompagniet frasagde sig al Handel og videre Udredning, med andre Ord: faktisk opløste sig. Nogle kjøbenhavnske Kjøbmænd fortsatte vel Handelen paa Trankebar og Kanton i China og fik en midlertidig kongelig Bevilling, men først under Christian den Sjette kom den asiatiske Handel paa en fast og bestandig Fod, da det senere saa berømte asiatiske Kompagni, der varede indtil 1843, blev grundlagt.

Det vestindisk-guineiske Handelskompagni fik i 1708 en forbedret Indretning, i hvilken Anledning der i et Slags overdreven anteciperet Glæde endog blev slaaet to pompeuse Medailler. Paa Guineakysten havde Kompagniet Fæstningen Christiansborg og i Vestindien St. Thomas og St. Jan, hvilken sidste Ø kom i de Danskes Besiddelse i 1720. Det gik dog kun smaat med Skibsfarten og Handelen, og det er i saa Henseende betegnende, at skjøndt Kompagniet allerede i 1721 fik kongelig Tilladelse til at anlægge og drive et eget Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn, kom dette først i Gang otte Aar efter i en Eiendom paa Slotsholmen. Den vestindiske Handel fik overhovedet først Betydning efter 1733, da Øen St. Croix var bleven afkjøbt den franske Regjering. Endnu mindre havde det oktroierede grønlandske Kompagni at betyde, hvis Hovedsæde iøvrigt ikke var Kjøbenhavn, men Bergen. Det blev grundlagt i 1721, samme Aar Grønlands navnkundige Apo-

stel, Hans Egede; forlod sit Fædreland for at iværksætte det store Missionsværk, og søgtes fremmet ved et Tvangslotteri, en almindelig Kontribution fra Rigerne og lignende overordentlige Forholdsregler. Den eneste Fordel, Danmark havde af denne Handel - siger Andreas Højer - var, at Kjøbenhavnerne i 1724 fik to unge Grønlændere Keperoek og Poek at se, og samtidige Beretninger vidne i Virkeligheden ogsaa om, at dette Besøg opfattedes som en første Rangs Begivenhed. Aviserne skildrede paa Forhaand de mærkelige Menneskers Udseende og Væsen; de bleve forestillede ved Hoffet, og endelig blev der den 9de Novbr. med kongelig allernaadigst Tilladelse arrangeret et saakaldet grønlandsk Optog i Kanalerne om Kjøbenhavns Slot til Moro for Hovedstadens Indbyggere og vistnok ogsaa for at lokke dem til at spille i det grønlandske Lotteri. Tusinder af Mennesker stod opstillede langs Bolværkerne for at betragte det sjeldne Skuespil; i Slottets Vinduer saas den kongelige Familie og Hoffet, og Glæden var stor, da den lange Række Baade langsomt gled ud fra Holmen, seilede under Holmens Bro, forbi Slottet, videre under Høibro, Rødebro og Stormbroen forbi Kronprindsens Palais (nuv. Prindsens Palais), derfra under Prindsens Bro omkring Kongens Bryghus og gennem Knippelsbro tilbage til Holmen. Optoget, der er afbildet i et samtidigt Træsnit, aabnedes af en Chalup (1), der skulde holde Farvandet ryddeligt. Derpaa fulgte en Baad med Pauker og Trompeter (2), som fra den følgende Chalup fik at vide, naar der skulde blæses og spilles, og naar der skulde ties, naar rykkes frem og naar standses. Den følgende Chalup (3) var Admiral Judichærs, og heri sad ikke blot Admiralen, men den ene af det grønlandske Kompagnis Direktører, Monsieur Jens Refdahl og Bogholder Jentofte, som tillige var Grønlændernes "Dolmetsker". Nu seilede en lang Chalup frem (4) »med et Clave Cymbal og nogle af de kongelige Violinister, som skulde akkompagnere Monsieur Ibsen, naar han musicerede to smaa Arier for Slottet og to andre for Kronprindsens Palais.« Stor Opsigt vakte Grønlænderne i deres Kajakker (5

og 6), som »lod se deres Færdighed i at ro med en enkelt Aare, som havde Blad paa hver Ende, og med deres Kastepile paa temmelig lang Afstand at ramme adskillige Ænder, som vare udsatte i Kanalen.« Som Admiralens Ordonnantser fungerede to smaa norske Joller (7 og 8), hvilke dog i fornødent Fald tillige skulde assistere Grønlænderne. Tilsidst kom sex store Chalupper, af hvilke nogle havde Faner og andre tillige grønlandske Produkter ophængte i Masterne, nemlig først det grønlandske Vaaben: en hvid Bjørn i blaat Felt og et Isbjørneskind (9), derpaa to Rensdyrhuder, et med Haarene paa, et andet tilberedt, samt nogle Knipper sorte Ræveskind (10), en Fane med en stor Hval og to Hvalfiskebarder (11), en Narhval og en Hvalros paa en Fane og et hvidt Enhjørningshorn (12) og endelig en Fane med en Torsk og en Lax samt to store tilberedte Sælhundeskind paa den agterste Mast (13). Den sidste Chaluppe (14) var den største og mest pyntede; den havde sex Kanoner ombord, som skjød dansk Løsen, idet Optøget passerede Slottet, Prindsens Palais og endelig da det opløste sig ved Holmen. Arierne, der bleve afsungne af Monsieur Ibsen til Ære for Konge- og Kronprindseparret, vare forfattede af Rostgaard, og - hedder det i en Avis - »det er ikke at beskrive, hvor fornøieligt og sirligt dette Optog var. Alting gik af uden ringeste Disordre, og det som er mærkværdigt udi et saadant Tilløb, som her var af Mennesker, uden Skade.« Det kan tilføies, at Keperoek paa Hjemveien døde i Bergen; Poek gjensaa derimod sit Fædreland, hvor han havde Adskilligt at fortælle om sine mærkelige Hændelser i den danske Hovedstad. I 1728 kom han atter til Kjøbenhavn og gav sig i Dreierlære, men døde allerede Aaret efter af Kopper. Det grønlandske Kompagni trivedes heller ikke trods alle kunstige Midler; i 1727 opløste det sig, og Staten maatte nu overtage Kolonierne og Missionen. Ved denne Leilighed blev Kjøbenhavn nogle tvivlsomme Elementer kvit, idet 5 Livsfanger fra Kastellet og lige saa mange utugtige Kvinder fra Spindehuset bleve viede sammen efter Lodtrækning og derpaa sendte til Grønland. Andre-

as Højer bemærker, at det Heldigste var, at de fleste af dem hurtigt døde af Kulde, Sult og Skjørbug; dog vendte nogle af dem tilbage til Danmark efter Frederik den Fjerdes Død.

Den islandske Handel, som i lange Tider havde været i det islandske Kompagnis Besiddelse, og om hvilken det i et Forslag fra 1682 hedder, at den »har været det Allerfornemste, som Hs. Kongl. Majestæts Hoved- og Residentsstad har været med beneficeret", blev allerede i Christian den Femtes Tid bortforpagtet stykkevis, det vil sige: hver Havn eller Plads med omliggende Distrikt afstodes mod en aarlig Afgift til forskellige Kjøbmandshuse i Kjøbenhavn. Ved en Forordning af 1702 fastsattes en ny Handelstaxt, der var ulige gunstigere for den indfødte Befolkning end nogen tidligere, men som naturligvis ramte Kjøbmændene haardt, hvorfor der i 1702 og 1705 tilstedes dem en Nedsættelse af 6000 Rdlr. i deres aarlige Forpagtningsafgift, mod at de skulde sælge Islænderne Fødevarer og andre Nødvendighedsartikler billigere. Handelen paa Færøerne, som en Tidlang havde været knyttet til den islandske Handel, blev fra Aaret 1708 drevet for kongelig Regning som

*Det grønlandske Optog den 9de
Novbr. 1724.
(Efter et samtidigt Træsnit i Gross.
Windings Samling.)*

Monopolhandel, vistnok neppe til Fordel for Staten, men til desto større for Færingerne. Den Tid var overhovedet forbi, da Kjøbenhavnerne kunde hente Rigdomme fra de nordlige Bilande, og det følger af sig selv, at Seiladsen paa dem ovenikjøbet blev vanskeliggjort, ja til Tider endog standset under den langvarige Krig.

Kjøbenhavns fornemste og betydeligste Handel dreves med Frankrig, Spanien, England, Holland og Østersølandene, men vistnok for en ikke ringe Del af Fremmede under dansk Flag og for fremmede Penge. Hollændernes store Privilegier, som de erhvervede ved Handelstraktaten af 1701 navnlig med Hensyn til Accise og Vinterleiepenge, virkede derhos uheldigt paa den danske Skibsfart. I Aaret 1704 talte den kjøbenhavnske Handelsflaade 208 Skibe, men da de allerfleste af dem vare Smaafartøier: Krejter, Skuder, Smakker, Gallioter, Hukkerter, Bysser, Pinker, Katte, Perkentiner, Knacher, Jagter og Baade, er det store Tal mindre imponerende. Den samlede Bemanning paa disse Fartøier beløb sig ogsaa kun til 1123 Mand. Under Krigen mistede Byen 55 Fartøier ved svenske Kaperier, og skjøndt de fleste af dem vare smaa, fandtes der dog ogsaa Skibe imellem, som med Ladning vurderedes til ca. 23,000 Rdlr. Garde fortæller, at Søfarten var saa ødelagt efter Fredsslutningen, at talrige Matroser maatte søge Erhverv i Udlandet, og skjøndt der sikkert indtraadte et Opsving i det sidste Tiaar af Frederik den Fjerdes Regjering, har Holberg neppe Ret, naar han i 1728 skriver: »Nu ere da de gamle Anstødsstene afvæltede, de gamle Hindringer, som standsede Negotien i sin Fart, skaffede af Veien. Vores Mønt er sat paa en bedre Fod, vor Kommerce i bedre Stand, og vor Seilads, som ved Tidernes Besværlighed var hemmet, er bragt paany igjen i Fart. Vi beseiler nu med egne Skibe Frankrig og Spanien; vi henter med egne Skibe fra første Haand alle de Varer, vi behøve. En Del af vore Naboer, som fandt deres Regning ved forrige Tilstande, ser vel surt dertil, men den danske og norske Mand er munter og vel tilfreds.« Mere nøgternt udtaler Andreas Højer

sig, naar han priser Frederik den Fjerdes rosværdige Bestræbelser for at fremme Handel og Industri, men tilføier, at Udbyttet ikke svarede til Anstrængelserne, »eftersom de Mænd, der bleve benyttede, ingenlunde forstod Værket, og Kongen selv ikke havde havt Leilighed til at erhverve sig fuldkommen Kjendskab til Handel og Fabrikvæsen.« Et lille Træk fra 1728 er ret oplysende; da Urtekræmmer Henning Thomas Scharff nemlig fik Bevilling til at være Stadsmægler i Kjøbenhavn, tilbodes det ham at fortsætte sin Urtekramhandel i 6 Aar, »paa det han imidlertid kunde erfare, ved hvilken af disse tvende Dele han bedst kunde subsistere og saa efter den Tid ved en af Delene alene at forblive.«

Skipperlauget fik i 1707 nye Artikler, men hvad der havde større Betydning, var, at der beskikkedes en Examinator ved Skipper- og Styrmandsexamen, Lorents Lous, som senere blev Navigationsdirekteur. Han skulde overhøre Kandidaterne i »Solens og Maanens Bevægelser saavelsom i Brugen af Gradestokken og deslige Instrumenter« og fik for denne Uleilighed af hver examineret Skipper to og af hver examineret Styrmand én Rigsdaler. Desuden holdt han Skole for dem og fik endog i 1720 Eneret herpaa, thi den gamle Navigationsskole i Hummergade var i 1701 bleven omdannet til Søkadetakademi, hvorfor Søfolk vare henviste til at søge Undervisning hos Private, hvis de da ikke foretrak at søge til den af Christian den Femte oprettede Navigationsskole paa Møen. Denne blev dog besøgt af saa faa Elever, at den i 1727 flyttedes til Kjøbenhavn, men heller ikke her kunde den trives. Bygningen i Stege saavelsom Skolens Kapitaler bleve derfor 10 Aar senere henlagte til de Fattiges Væsen og anvendte til et Tugt- og Arbeidshus. Endnu kan nævnes, at det første danske Søforsikkringselskab: »Det kongelige oktroierede Sø-Assurancekompagni« stiftedes den 20de April 1726. Det fik forskjellige Privilegier, og der blev derhos indrettet et saakaldet Assurance-Kammer, en Domstol, bestaaende af tre Høiesteretsassessorer, to Medlemmer af Admiralitetskollegiet og ligesaa mange af Politi-

og Kommercekollegiet, som skulde afgjøre alle Stridigheder mellem Assurandører og Havarister. Dette Kompagni bestod indtil 1850 og fik først i 1786 en Konkurrent i »De private Assurandører«, der stiftedes af Handelshusene Wessely og Hvidt. Derimod blev Planen til Oprettelse af en »publique Kredit-, Vexel- og Laanebank« ikke realiseret.

Frederik den Fjerde søgte ligesom sine Forgængere paa Thronen afyderste Evne at fremme Industrien og gjøre Kjøbenhavn til en Fabrikby. I 1706 prøvede man paa at tilveiebringe de fornødne Kapitaler ved et Lotteri, en Udvei, som overhovedet blev almindelig paa denne Tid, men som Bircherod ret betegnende kalder »et Eventyrværk«; der blev tilstaaet fremmede »Manufakturister«, som vilde nedsætte sig i Landet, 20 Aars Skattefrihed, fri Bolig, toldfri Indførsel af Raaprodukter m. m., og endelig troede man ved høi Beskyttelsestold eller endog ved Indførselsforbud at kunne opelske en stor Industri. Man havde dog ligesaa ringe Held med sig som tidligere, og det er i saa Henseende oplysende, at der i 1682 kun fandtes 200 Arbeidere i alle danske Fabriker. Af Hensyn til Armeens Beklædning havde Regjeringen sin særlige Opmærksomhed henvendt paa Klædefabrikationen; i 1704 rettede den en Opfordring til Kræmmerne om at oprette Klædefabriker, og da denne ikke frugtede, blev der i 1705 oprettet et Vandtmagerlaug og en saakaldet »Klæde- og Uldenhalle«, det vil sige: en Anstalt, hvis Embedsmænd: Halmestre og Kjørmestre skulde bedømme alle uldne Varers Bonitet og »Dygtighed«, stemple dem med forskjellige Mærker efter deres Godhed eller rentud kassere dem. Meningen hermed var selvfølgelig at udøve en virksom Kontrol med Fabrikationen, men om den frugtede, er tvivlsomt; i hvert Fald læser man, at Hallen og Klædemanufakturet i 1716 befandt sig i en slet Tilstand.

Byen havde de to tidligere omtalte Klædefabriker i Børnehuset og Guldhuset og derhos endel private Vandtmagere, som for største Delen vare fattige. Børnehuset henhørte under Fattigvæsenet, men Guldhuset blev et kongeligt Manufaktur,

da den foran omtalte Christian Werner og hans Søn Anthon Werner ikke havde kunnet overholde deres Forpligtelser, og Værket var kommet i stort Forfald. Omtrent i Aaret 1716 maa Fabriken være kommen i Kongens Besiddelse, men det var dog først efter Fredsslutningen, at den ved den hollandsk fødte General Scholtens Medvirkning blev sat paa en bedre Fod og kom i Forbindelse med Fabriken i Børnehuset paa Christianshavn. De fornødne fremmede Manufakturister bleve indkaldte, og snart vare 40 Stole igang med tilhørende Spindere, Overskjærere og Farvere, hvorhos det blev befalet, at intet Uld maatte udføres af Landet under Straf af 1 Rdlr. pr. Pund, men at det skulde leveres de to Fabriker. I 1727 var Tilstanden paa Guldhuset ret tilfredsstillende; her fabrikeredes grovt Soldaterklæde, og det ikke blot til Hæren og Flaaden, men ogsaa til Vægterne, Skolebørnene, Fattighusene og den islandske Handel.

Der blev gjort talrige andre Forsøg paa at fremme den private Klædefabrikation, men uden Held. I Aaret 1700 fik Regimentskvartermester Vodroff Bevilling til at indrette et Perlegryns Maleværk paa sin Valkemølle udenfor Byen (nuværende Vodroffgaards Grund), og et Par Aar efter gav han sig tillige af med Snustobaks- og Klædefabrikation, ligesom han indrettede en Slibe- og Polermølle for Kleinsmedene, Sværdfejerne og Bøssemagerne. Skjøndt der tilstodes ham store Friheder, havde han dog ikke Held med sig; hans Bedrift gik istaa, hans Gaard blev, som vi have set, i 1711 indrettet til Pestlazareth, og tre Aar efter var han saa reduceret, at det ved sær kongelig Naade »paa Grund af Alderdom og Svaghed« blev ham tilladt at sætte Bækken for Kirkedørene overalt i Danmark og Norge. Kommercekollegiets forannævnte Opfordring til Kræmmerlauget om at oprette Klædefabriker førte ikke til noget Resultat, da Kræmmerne med Rette undskyldte sig med, at »de ei havde Kjendskab til Sligt, ei heller havde Tid til at forsømme den Næring, de havde lært«; derimod oprettede Lauget i 1727 en Lærredsfabrik og to Aar efter et Uldmanufaktur paa nuværen-

de Vildersgades Kasernes Grund, hvilke begge betalte sig godt. I det Hele forarbejdedes der paa dette Tidspunkt endel uldne og linnede Stoffer i Kjøbenhavn saasom »Chalonger, Rasker, Multum og andet deslige, som af Uld kan forarbejdes«, foruden alle Slags Lærreder, Dvelg, Blanklærred o. l. Der nævnes saaledes et Par Linnedmanufakturer, et Ulden-Strikkeværk og et betydeligt Katuntrykkeri, først paa Blegdamsveien udenfor Østerport, senere ved Renden mellem Sortedamssø og Stadsgraven ved Rosenborg. Fabriken, der tilhørte Bogholder ved det ostindiske Kompagni, Frederik Holmsted, leverede »de sædvanlige og over al Verden brugelige Tryk-Katuner, Pano Comprido eller Guinees og Salempures kaldede«, hvilke blev indførte utrykkede med det ostindiske Kompagnis Skibe, og synes at have ført en heldig Konkurrence med hamborgske Fabrikker.

Foruden det tidligere omtalte Sukkerraffinaderi bag Børsen anlagdes der i 1704 et nyt af Hans Pelt, i 1727 et tredie af Joan Elers og i 1729 et fjerde af det vestindisk-guineiske Kompagni i en Eiendom paa Slotsholmen. Af Sæbesyderier havde Byen de to gamle, et i Magstræde og et paa Christianshavn, og af andre industrielle Foretagender kan nævnes en Segllakfabrik, et Stivelseværk, et Vinedikebryggeri, et Skriftstøberi, en Limfabrik, en Guldlæderfabrik, en Fabrik for Kradserie og Skruber til Klæde, et Kønrogsbrænderi tilligemed et Manufaktur af »allehaande lakerede og med Saftfarver skildrede samt trykte Tapetserier og Voxlærreder, et Kalkværk, en Fabrik af Kort og kulørt Papir (som tilhørte den bekjendte Bogtrykker Jochum Wielandt), en Fabrik af »spansk eller fint samt graneret Snustobak« og endelig en saakaldet »Delfts Porselins eller hollandsk Stentøisfabrik«. Denne sidste, der anlagdes af 5 Interessenter, hvoriblandt den bekjendte kjøbenhavnske Notarius publicus Rasmus Ærøbo, fortjener en noget udførligere Omtale, fordi den var den første i sit Slags i Danmark og nød stor Anseelse hos Samtiden. Kongen skjenkede Interessenterne en Grund paa Hjørnet af Store Kongensgade og nuværende Fredericia-

gade («Kadetgaden») og den 21de Decbr. 1722 store Friheder som Toldfrihed, Eneret, Indførselsforbud m. m. Skjøndt Fabriken i Store Kongensgade kaldtes et »Porselinsværk«, tilvirkede den dog kun blaat dekoreret Fajance i hollandsk Stil, om hvis Udseende hosstaaende Afbildning giver et Begreb, thi Porcellainsfabrikationen var endnu en dyb Hemmelighed i det sachsiske Hofs Hænder. Fabrikens første Mester var en Tydsker ved Navn Johan Wolff, hvem Rasmus Ærøbo i sin Selvbiografi kalder en »Ertzskjelm«, fordi han »forjog og forførte endel Folk fra Værket og fordærvede Materialierne med mere hans Skjælmsstykker og endelig af sig selv forlod baade os og Værket, tagende fast al Resten af vore bedste Materialier med sig som en Tyv.« Trods disse og andre Vanskeligheder gik Fabriken dog godt, saalænge den blev beskyttet, men da Toldforordningen i 1797 tillod Indførsel af fremmed Stentøi, maatte den standse. Til Industrien kan ogsaa henregnes en Farveplantage, som i 1723 anlagdes udenfor Vesterport paa den nuværende Banegaards Grund. Her skulde dyrkes en "saa Stor Kvantitet af til at farve tjenlige Urter og Gevæxter, som til det kongelige Uldmanufaktur og Farverierne udfordredes", og Kongen lovede at udstede Forbud mod Indførsel af slige Farveplanter, saasnart Interessentskabet havde avlet en tilstrækkelig Mængde og kunde sælge Varerne for »saa civil en Pris, som de fra fremmede Steder indforskrives.«

De fornemme Borgere i Staden vare Kjøbmænd, Kræmmere, Bryggere og Vinhandlere, hvilke i social Henseende stod høit over Haandværkerne. Groshandlerne eller Grossererne, hvorfra der i 1722 kun var 35, vare atter de fornemste, men de fleste af dem havde dog ogsaa Boutikshandel. Under Krigen havde Kjøbmændene meget at kæmpe imod, og Statsmagten maatte, som foran berørt, ofte gribe ind med Moratorier og Leidebreve for at hindre større Katastrofer og Falliter, eller Kongen maatte ved et Magtsprog befale, at Mindretallet af Kreditorer skulde bøie sig for den af Flertallet med en Debitor indgaaede Akkord og være »tilforpligtet og tilholden at lade sig

*Et Fad fra Stentøisfabriken
i Store Kongensgade.
(Orig. paa den kunstindustrielle
Udstilling i 1879.)*

nøie med Betaling for deres Fordringer proportionaliter efter det Afslag og den Forening, som de fleste Kreditorer skriftlig have indgaaet og samtykt.« Mod svigagtige Fallenter optraadte Myndighederne derimod skarpt; saaledes blev en kjøbenhavnsk Handelsmand, som i 1719 havde begaaet en »forsætlig Fallit« og var rømt til Fredericia i Haab om at være i Sikkerhed der, arresteret og sat under Tiltale. Egentlige Rigmænd i Handelsstanden fandtes saagodtsom ikke i Byen; »endel jevnt velstaaende Mænd - skriver Holm - det var alt, og en saadan Kjendsgjerning tyder ikke paa en frisk Handel i en stor Stad, hvor Omsætningen netop kunde tænkes at maatte gjøre en Del Kjøbmænd til Kapitalister i større Stil.« Kræmmernes trange Kaar fremgaar af Laugets uophørlige Klager og ihærdige Jagt efter Fuskere; i 1702 skriver saaledes deres Oldermænd, at der er flere Fuskere i Byen end Laugsbrødre, og at de første, der mest bestaa »af gemene fremmede Folk af alle Slags Nationer saasom Jøder, Fransoser, Katholiker, Kvækere og deslige, ikke blive længer udi Landet fodfæstet, end de have fyldt deres Pung med Brødet, de i saa Maade tage af Landets Indvaaneres Munde«, hvorfor der ingen Anledning er til at se igjennem Fingre med dem. Skjøndt Oldermænden havde tre Politibetjente til Raadighed for at attrappere Fuskere, og Lauget betalte Douceurer til Politimesteren for at stemme ham gunstigt, kunde det dog ikke komme Omløberne tillivs, hvad enten det nu var jydskse Hosekræmmere, »Bønderkarle, der hverken har lært Handelen eller andre Haandværker«, eller Soldaters og Baadsmænds Koner, som »løbe hus- og gadelangs med Kramvarer.« Værre var dog den Omstændighed, at et ikke ringe Antal Personer, navnlig Udlændinge, fik kongeligt Privilegium paa at handle udenfor Laugene, en Kjendsgjerning, der staaar i Forbindelse med Regjeringens Uvillie mod Laugsvæsenet i det Hele. Til disse Privilegerede høre især Galanterihandlerne, som iøvrigt ikke blot gik Kræmmerlauget, men ogsaa Urtekræmmerne, Isenkræmmerne, Hatstoffererne og mange Andre i Næringen. Oprindelig synes flere af de udenlandske Gesand-

ter, hvis Sager indførtes toldfrit, og i hvis Huse der ikke kunde inkvireres, at have havt saadanne Galanteriforretninger; det er i hvert Fald bekjendt, at den franske Gesandt Grev de Chamilly, der kom hertil i 1700, havde en formelig Boutik, eller som de Vrigny spottende kalder den: »en Marskandiserforretning«, i sit Hotel. Her solgte han franske Meubler og »smaat Galanteri«; de kjøbenhavnske Damer forsynede sig med Vifter, Handsker, Masker, Koiffurer og Baand hos ham, og skjøndt Kræmmerne klagede herover, og Kongen ophævede Gesandternes Toldfrihed, fortsatte han Forretningen uden Sky. Man kunde endog faa fransk Brød og Vin hos ham, naar det bestiltes 24 Timer iforveien. Man forstaar Kræmmernes Klage: »Fremmede Ministre her indkomme deres Betjente have og med Handling, de her have brugt, gjort os mere Skade, end fast kan tros, og formedelst deres Herres Huse og Logementer er fri for Inkquisition, thi have vi det maattet forsmerte.« Da Chamilly blev hjemkaldt, fik Københavns Bagere Anledning til at klage endnu mere, thi hans franske Bager Jean Endelot forblev her og fik Bevilling til at bage.

Det var høist forskjellige Personer, som fik kongeligt Privilegium paa at nedsætte sig som Galanterihandlere, og det var høist forskjellige Varer, hvormed de fik Tilladelse til at handle. Ved Galanterikram forstodes i Almindelighed: Handsker, Vifter, Hovedsætter, syede Halsklude, Tørklæder, Baand, Pluma-ger, Etuier og lignende Smaatøi, endvidere Lærred og Kniplinger, dog ikke i hele Stykker, men kun forsaavidt de vare benyttede i syede Arbeider eller Klædebon. Dette udelukkede imidlertid ikke, at enkelte Galanterihandlere maatte falbyde: Essentser af Jasmin, Pudder, Pudderdaaser, Sæbebolte, Snustobak, Snustobaksdaaser, Lak, ungarsk Vand, Øregehæng, Glasperler og trykte Kobberstykker. Andre havde særlig Bevilling paa en lille Forretning ved Siden med franske Bøger eller Stukkatur, Sten- og Billedhuggerarbeide, atter Andre havde brabantiske Kniplinger, Konfiturer, Likeurer, italienske Vine, Bourgogne og Champagnevine, eller endog The, Kaffebønner,

Sukker og Silkevarer. Da Galanterihandler Kilian Drubin paa Kjøbmagergade i 1723 gik fallit, viser hans Bo en overordentlig Mængde forskjelligartede Varer af samme Slags, som nutil dags henhører til Galanteri, men desuden alle Slags Baand i alle mulige Farver, Fløils Drengesketter, guld- og sølvbroderede Sko og Tøfler, Fruentimmer Muffer og Smækker, Halstørklæder, Silketørklæder, Skjærf, Lidser, Snorer, Stolebetræk, Taftes Skjorter, Fløils Armbaand, Kaardegehæng af Læder, Silkestrømper og meget Andet, Det forstaas let, at Laugene som Følge heraf ofte besværede sig over Galanterihandlerne, af hvilke adskillige bleve velstaaende Folk. Blandt de mere bekendte kan nævnes Enken efter Dandsemester Choquet (Holbergs »franske Maria«), der boede i Lille Kongensgade og bl. A. ogsaa handlede med Snustobak, Madame Petersen paa Amagertorv, hvis Gaard ombyggedes af Sønnen og blev til »Petersens Kloster«, og endelig Lovise Rosset (Holbergs »franske Lovise«) paa Kjøbmagergade, Moder til den for sin storartede Velgjørenhed mod St. Hans Hospital bekendte Katholik Claudi Rosset. Lovise Rosset kaldes i 1708 en »vederhæftig Kone, der sidder i god Brug og Negoce med franske Varer og Galanterier«; Sønnen Claudi fik i 1723 sit Privilegium udvidet til ogsaa at gjælde Taft, fint og grovt Lærred, Strømper af Silke og Uld samt adskillige Uldenstoffer.

Bryggerlauget, hvis Omgangsbrygning var bleven ophævet i 1690, saaledes at ethvert Medlem kunde brygge, saa tidt han vilde, var ligesom de øvrige Næringsdrivende misfornøiet med Forholdene og overvældede Regjeringen med Suppliker og Klager. Snart klagede de over, at der bryggedes Øl i Nyboder, snart over at Forvalteren paa Kongens Bryghus handlede med Øltappere og Kroersker, skjøndt han udtrykkelig kun maatte sælge til Private. De skildrede i det Hele deres Tilstand som bedrøvelig; det var umuligt for dem at bestaa, naar de skulde give den tiende Tønde Øl frit, og sælge 4 Dalers Øl for 2 Skilling Potten, mange Bryggergaarde stod ledige og deres Pris var gaaet ned til det Halve, det vilde være en Ulykke for Byen, hvis

de bleve ruinerede o.s.v. Disse Forestillinger førte til, at Omgangsbrygningen gjenindførtes ved en kongelig Forordning af 1723 efter Bryggernes eget udtrykkelige Ønske, men da Misfornøielsen var lige stor, og Klagerne vedvarede, afskaffedes Omgangsbrygningen allerede igjen den 28de Juli, fordi den, som det hedder i Motiverne til Forordningen, var "geraadet til Manges Skade og Fordærvelse, ja til største Besværlighed baade for dem, som til deres Huses Fornødenhed, saavelsom for dem som til deres Næring ved at udtappe og skjænke noget Øl behøver." Det var desuden bevist, at Lauget ligesaa lidt nu som tidligere ved Omgangsbrygningen kunde »præstere, hvad det burde, og hvad man til det algemene Bedste havde forventet.« Bryggerne reiste nu nye Indvendinger, men forgjæves; først i 1739 lykkedes det dem atter at faa Omgangsbrygning paabudt. Derimod bekræftede Frederik den Fjerde en allerede i 1716 indgaaet Vedtægt mellem Laugsbrødrene, som var bleven approberet af Magistraten, hvori de forpligtede sig til ikke at give Foræringer ved Høitiderne og istedetfor den tiende Tønde Øl kun at tilstaa den tyvende Tønde frit. Enhver, som handlede herimod, skulde første Gang sættes fra sin Næring i et Fjerdingaar, og hans Kjedler forsegles, anden Gang i et halvt Aar og tredie Gang have forbrudt sin Laugsrettighed.

Bryggerne vare iøvrigt et anseeligt Laug; i 1723 var der 104 Bryggergaarde i Staden, hvoraf 11 paa Christianshavn og desuden 34 Gaarde, som havde Bryggerfrihed, men ikke vare i Brug. Et forholdsvis stort Antal af disse Gaarde, nemlig 23, laa paa Nørregade, og deres dybe og store Grunde ere mange Steder blevne bevarede ubeskaarne til Nutiden. I 1728 havde Bryggerknægtene en egen Dragt: Skindpelts med store støbte Sølvknapper, lodden Hue og blaat Forklæde, og Lauget havde det største og smukkeste Laugshus i Byen paa det østlige Hjørne af Skindergade og Klosterstræde, hvor der gaves Koncerter og Baller, ja i de første Decennier af Aarhundredet endog Komedier af omreisende tyske Bander. En farlig Konkurrent havde Bryggerne i Kongens Bryghus, som i 1687 var

blevet bortforpagtet til Peter Kloumann. Denne skulde sørge for Hoffets, Kassellets og Flaadens Forsyning, men havde dog ogsaa Lov til at handle med Privatfolk; da han var en driftig Mand, som gjerne vilde skaffe sig Kunder, solgte han Øllet billigere end andre Bryggere og handlede tvertimod Kontrakten med Værtshus- og Kroholdere, hvoraf Følgen blev langvarige Kjævlerier. Hans Efterfølger Joris Kloumann fulgte Exemplet, og Striden ophørte ikke, før Bryggerlauget i 1739 selv forpagtede Kongens Bryghus. Det greb ligeledes forstyrrende ind i Bryggernes Næring, at et ikke ringe Antal Borgere fik Bevilgning paa frit Ølbryggeri udenfor Lauget, ligesom Mange fik Tilladelse til at brygge Maltøl, eller som det kaldtes: »Kakkelovnsøl« og udskjænke det til Standspersoner og Syge.

Skjøndt den tyske Indflydelse paa Laugene endnu ikke havde faaet Overhaand i Frederik den Fjerdes Tid, og der under denne Konge udstedtes nye Laugsartikler for Skræderne (1700), Vandtmagerne (1704), Silkevæverne (1705), Skipperne (1707), Stenførerne (1722), Hørkræmmerne (1722) og endelig Bryggerne (1723), nærede Regjeringen dog afgjort Uvillie mod Laugsvæsenet, som den paa mange Maader søgte at komme tillivs og indskrænke. Allerede i 1703 blev der nedsat en Kommission for at drøfte, om der ikke burde indføres gennemgribende Forandringer i Laugsordningen, og i 1707 fik Kommercekollegiet og de Kommitterede i Politiretten Befaling til at undersøge, om »Laugenes Konsevation udi den Stand, de nu findes, Publico kan være til Nytte, og om det ei skulde være gavnligere, at Enhver, naar han havde gjort sit Mesterstykke og vundet sit Borgerskab paa en vis Profession, blev tilladt at arbeide, end som at han formedelst store medgaaende Bekostninger skal tvinges sig herfra til andre Steder at begive.« Disse Undersøgelser førte dog ikke til Noget, hvorfor, der efter Pesten den 23de Oktober 1713 blev udstedt en ny Ordre til Poli- og Kommercekollegiet om i Forening med Kjøbenhavns Magistrat at overveie, om »det skulde være tjenligt, at Laugene bleve ophævede, og Enhver tilladt at nære sig

af det, han har lært, som han bedst kan.« Det anføres som en af Hovedgrundene hertil, at Staden igjen kan blive »peupleret«, thi Pesten havde som foran berørt i høi Grad hjemsøgt Haandværkerstanden, saaledes at enkelte Laug endog vare uddøde. Skjøndt Tanken om at afskaffe Laugsvæsenet blev opgiven, lykkedes det dog at fremme Indvandringen baade fra Provindserne og Udlandet, navnlig var den stærk fra 1723-27.

Klagerne mod Laugene gik først og fremmest ud paa de høie Omkostninger, hvormed de nye Medlemmer besværedes. Naar en Svend skulde gjøre Mesterstykke, maatte han nemlig ikke blot udrede de i Loven paabudte Summer til Oldermænden, til den Mester, der approberede Mesterstykket, til Laugshusets Vedligeholdelse, til de Fattige i Lauget, til Ligklædet saavelsom for Indskrivning i Laugsbogen, men da Mesterstykket i Reglen gjordes paa Kroen, fulgte der adskillige Udgifter med til Traktement for Oldermænden og Mestrene. I Snedkerlauget ses Udgifterne navnlig at have været »excessive«, ogsaa i Skomager- og Vintapperlauget klages der herover; i det sidste forlangtes der f. Ex. foruden de almindelige Afgifter en særlig Kjendelse af 50 Rdlr. Laugenes Forfølgelse mod Enker, der ikke kunde blive gifte igjen, saavelsom mod svagelige Folk, Syersker o. lign., der ernærede sig ved deres egne Hænders Arbeide, havde hyppigt en meget odieus Charakter, ja saa smaalig var man, at en ringe Tjeneste, ydet uden nogensomhelt Godtgjørelse, kunde fremkalde Laugets Indskriden og den Skyldiges Straf. Saaledes blev i 1726 en Skrædersvend, der hjalp en Haarskjærers Kone med at tilskjære et Snøreliv til hendes lille Barn, greben paa fersk Gjerning af Skrædernes Oldermænd og tvungen til at betale en Bøde af 2 Rdlr. Jagten efter Fuskere og Bønhaser dreves med stor Iver og Hensynsløshed; Laugenes Udsendinge, understøttede af Politiet, trængte ind i Husene og bemægtigede sig uden videre de Paagjældendes Værktøi og Varer, hvorved det hyppigt kom til brutale Scener. Saaledes klage i 1709 fem Indbyggere i Frederiksberg By over at være blevne overfaldne af Oldermænden i Slagterlauget, 10-12 af

Laugsbrødrene og Politimesterens Fuldmægtig langt ude paa Marken og fratagne 108 Lispund Kjød, som »de af deres til-lagte og endel paa Markeder indkjøbte Kvæg havde slagtet«, og samtidig besværer Toldvisiterer Vium sig over, at fire Ud-sendinge fra Væverlauget have begaaet Vold og Ran hos ham og brudt Husfreden, idet de trængte ned i hans Kjælder og tog hans Hustrus Væv, paa hvilken hans Tjenestepige vævede Lær-red til Husets Behov. I 1720 blev en Øltapper, der undertiden barberede en eller anden af sine Gjæster, som drak en Pot Øl hos ham, mishandlet af to Barberer og tre Politibetjente i sin egen Stue, og »da stødte og slog de mig blodig og blaa - siger han - saaledes at jeg fik et stort Bruch, saa jeg siden har væ-ret sengeliggende i 6 Uger.« Regjeringen overvældedes derhos med Klager over Indpas fra alle mulige Sider; snart var det, som anført, Folk udenfor Lauget, der gjorde Indgreb i Nærin-gen, snart var det beslægtede Næringsdrivende, der følte sig forurettede af hinanden. Grovsmede og Nagelsmede skjænd-tes om, hvem af dem der maatte sælge Bygningssøm; Sværdfe-gere og Isenkræmmere om Salget af Kaardeklinger og Fæster; Handskemagerne laa i Feide baade med Feldberedere og Ho-sekræmmere; Høkere og Hørkræmmere, Tømrere og Snedke-re, Prammænd og Stenførere og mange Andre gik hverandre i Næringen, og Følgen blev Stridigheder, Kjævl og Konflikter, som aldrig vilde faa Ende. Forvirringen voxede endyderligere ved, at Forholdet mellem Mestre og Svende ikke altid var det bedste; Svendene, der holdt sammen i Tykt og Tyndt, gjorde ofte Modstand mod formentlige eller virkelige Overgreb enten ved at nedlægge Arbeidet og »bønhas« omkring i Byen, eller ved at fremkalde Gadetumulter. Holberg skriver nogle Aar ef-ter Frederik den Fjerdes Død, at Haandværkssvendene altid kunne sætte igjennem, hvad de forlange, thi »naar de true med Desertion, maa deres Mestre give sig paa Discretion, medmin-dre de ville se deres Næring og Arbeide ligge«, hvorfor det »er en Lykke, at Haandværks Karle ei stemme deres Prætensioner end høiere, thi de ere de eneste Lemmer udi et Societet, som

ikke kan tvinges.« Sagen er, at naar de ere misfornøiede hjemme, kunne de altid faa Arbeide i Udlandet.

Haandværkslaugene og Ordningen af Næringsforholdene i det Hele lagde stærkt Beslag paa Regjeringens Tid og Kræfter, og det i saameget høiere Grad, som der uophørligt appelleredes til Autoriteternes Beskyttelse. Opgaven var vanskelig, thi paa den ene Side gjaldt det om at holde Laugene ved Magt, ja endog ophjælpe dem, der vare komne i Forfald, paa den anden Side om at afskaffe de berørte Misbrug. Man har Exempler paa, at Regjeringen selv vanskeliggjorde Adgangen til et enkelt Laug for at hindre dets Ødelæggelse ved en altfor stærk Tilstrømning; som vi have set, støttede Politiet desuden Jagten efter Fuskere og Bønhaser, ja Udgifterne hertil afholdtes ikke af Lauget selv, men af Politiretsbøderne, og mange Gange fik Magistraten eller Politimesteren kongelig Befaling til at skride ind og »maintinere og haandhæve« et eller andet Laug ved dets Rettigheder og Privilegier. Paa den anden Side var Regjeringen sparsom med Oprettelsen af nye Laug og afslog mange Ansøgninger herom, ligesom den ved Oprettelsen af Frimester-Institutionen brød med sine hidtilværende Principer, dog vistnok nærmest for at afhjælpe Trangen paa Haandværkere efter Pesten. Dette skete ved Reskriptet af 23de Oktober 1713, som tillod, at der ved hvert Laug maatte ansættes én eller to Frimestre, hvilke maatte holde én Svend, men dog ikke oplære Dreng. Ved de Reformertes Privilegier af 23de April 1714 gik Regjeringen endnu videre, thi heri fastsattes, at enhver reformert Haandværksmester, som kom hertil, skulde optages i Laugene uden Bekostning eller Tidsspilde, naar han blot aflagde Ed paa, at han før havde brugt Haandværket, Svende skulde have samme Forret, selv om de intet Lærebrev bragte med sig, og endelig maatte de Reformerte, som ikke vilde begive sig i Laugene, arbeide som Frimestre. Disses Tal voxede derfor betydeligt, især da Bestemmelsen om, at hvert Laug kun maatte have en à to Frimestre, ikke blev overholdt; i 1718 fik saaledes 12 Personer paa engang Tilladelse til at slagte udenfor Lauget,

i 1720 klage Skræderne over, at der er 16-18 Frimestre i deres Laug, og i 1725 er der 10 Hørkræmmere udenfor Lauget. Hertil kom, at mange Udlændinge og Indfødte benaadedes med Laugsret uden at opfylde Artiklerne, medens andre slap for Mestersvendsaaret, for at gjøre Mesterstykke eller fik Lov til at drive et Haandværk med visse Indskrænkninger. Særlig Beskyttelse nød forhenværende Soldater og Matroser, der vare afskedigede for Svaghed, ogsaa andre fattige og betrængte Mennesker, Brandlidte med flere. Overhovedet faar man Indtrykket af, at der efter Pesten ikke vogtedes synderligt over Laugsartiklernes Overholdelse; kun naar Klagerne bleve altfor høirøstede, beroligedes Stemningen for en Stund ved et eller andet kongeligt Bud om at undersøge Sagen og tage den under Overveielse.

Laugene gjorde, hvad der stod i deres Magt for at hindre de privilegerede Elementers Indtrængen, ja viste, naar deres Klager og Forestillinger Intet frugtede, aabenbar Trods og Opsætsighed. Med de Folk, som vare blevne paatvungne Lauget, blev der holdt skarp Kontrol, og hvis de i mindste Maade forsaa sig, bleve de ufortøvet udstødte af Laugsbrødrene. Den almindeligste Methode, som anvendtes mod de privilegerede Mestre, var Chikaneri, Skjældsord, Trusler o. lign.; i 1713 nægtede saaledes Bagernes Oldermænd at indskrive en Kollega fra Nyborg, som havde faaet kongelig Bevilling til at nedsætte sig i Kjøbenhavn, hvorfor han fik en alvorlig Irettesættelse og true-des med Afsættelse, og Nyrop fortæller i sit fortræffelige Værk om »Kjøbenhavns Tømmerlaug« en karakteristisk Historie om en Konflikt mellem Tømmermestrenes Oldermænd og en ved et kongeligt Brev udnævnt Tømmermester, mod hvem de andre Mestre vare i høi Grad uvillige. Da han i 1723 vilde indskrive en Dreng, og denne som de andre Drengene vilde give sine Penge, 10 Mk., til Lauget, bleve de skudte til ham igjen undtagen 2 Mk. til Skrивeren, hvorhos de sagde, at de ikke tog Penge af »saadanne Mestre, som havde Kongens Brev« og tilføiede, at »hvis han ikke straf pakkede sig, vilde de handle med ham,

saa han ikke skulde blive et Menneske lig.« I den Anledning maatte Mestrene gjøre en Undskyldning for Magistraten, men neppe vare de komne udenfor Raadstudøren, før de gjorde sig en Latter deraf, og efter den Tid havde de været argere end tilforn, kaldt ham Fusker, Frimester og Brevmester, ja gjort hans Folk afspændige, saa de ikke vilde arbeide hos ham.« I større Stil var den Modstand, som Brændevinsbrænderne arrangerede den 11te Mai 1723, da de trods Politimesterens udtrykkelige Forbud i et Antal af 150-200 Personer drog Kongen imøde til Vibenshus for at overrække ham et Bønsskrift, men kun opnaaede at blive arresterede og - benaadede. Overhovedet var Kongemagten den stærkeste i disse Sammenstød; den af Nyrop anførte Konflikt endte med, at Tømmerlauget »knæfaldt« Kongen med Forestillinger om, »hvorledes en stor Del Mestre med Kone og Børn i største Armod maa geraade, ved at disse Frimestre falskelig foregive for Eders kgl. Majestæt at have tjent ved Militzen og dog aldrig have vaaren i nogen Kampagne.« Der kom Elementer ind i Lauget, »med hvilke en retskaffen Tømmersvend ei vilde arbeide, som og er Haandværksmaner udi hele det romerske Rige, og som vilde medføre, at ingen fremmed Svend kunde komme hertil, og at de kjøbenhavnske Svende ikke paa fremmede Steder kunde passere.« Den zünftige Følelse eller, om man vil, Afhængigheden af de tyske Laug, afspeiler sig stærkt i disse Linier, og imod denne kjæmpede Regjeringen forgjæves. Danske Haandværkssvende kunde nu engang ikke faa Arbeide i Udlandet uden at være lovligt optagne i Lauget med de overleverede Ceremonier, og det ses af en Klage fra Hjulmagersvendene i 1727, at tyske Svende, naar de kom til Kjøbenhavn, nægtede at arbeide sammen med danske, hvorfor Mestrene uden videre gav de sidste Afsked. En Indstilling af 1705 fra Politimester Ole Rømer viser slaaende, hvor stor Vægt der lagdes paa de gamle Ceremonier. »Tre vel aldrende Mænd og Mestre i Snedkerlauget i Aalborg - skriver han - have gjort i disse Dage en Reise herover til Kjøbenhavn for at lade sig behøve, hvilken

Umage og Bekostning de har paataget sig, som de siger, fordi de ingen Svende eller Lærlinge kan faa, efterdi de selv ere blevne til Svende og Mestre siden Anno 1682, da Laugsartiklerne, som saadan Ceremoni forbyder, ere udgangne, og derfor ikke selv ere blevne behøvede. Staar til Eders Majestæts Naade og Behag, om ikke Aalborg og andre Steder, hvor Snedkerlaug ere, maatte faa Behøvlingsstilladelse, som allerede Kjøbenhavn og nogle faa Steder allernaadigst er forundt.«

Kontrollen med Laugene udøvedes af Politimesteren og var som Regel skrap. I Ole Rømers Indberetninger træffer man mange Exempler herpaa; snart meddeler han, at han har afslaaet utallige Begjæringer fra Laugene »om at maatte kontinuere deres Lystighed nogle Timer ud paa Natten«, snart at »Bagerne ikke blive i Ro for mine Betjente, saalænge deres Brød findes oret.« En Slagter attraperes, fordi han har slagtet en Malkeko istedetfor en Oxe, og hos Stadens Bagere, Slagtere og Høkere anstilles jevnligt, enten tidlig om Morgen eller om Aftenen, »en flittig og uadvaret Inkquisition om Vægt og Maal, saavelsom om Varernes Dygtighed og Pris.« Mange Hensyn gjorde sig dog gjældende ved disse Undersøgelser; det er saaledes betegnende, at Politimester Johan Bartrum Ernst i 1720 indstiller til Kongen, om han ikke maa se igjennem Fingre med de fra Fyen kommende Smørfoustager, som hverken ere justerede eller have den lovbefalede Størrelse. Dette tillades allernaadigst, for at Tilførslen af Smør ikke skal udeblive, og Priserne stige. For Byens Forsyning med Levnedsmidler, navnlig med Korn, Fedevarer og Brændevad, sørgede Politio- og Kommercekollegiet i Forening med Magistraten, og denne Opgave var navnlig under Pesten og Krigen forbunden med store Vanskeligheder. Begge Gange forstrakte Kongen Magistraten med 5000 Rdlr., og i 1713 udkom der en Forordning, ifølge hvilken alle overflødige Korn- og Fedevarer fra Sjælland, Møen, Fyen, Lolland og Falster skulde føres til Hovedstaden under Straf af Konfiskation. Brød- og Kjødtaxterne fastsattes ligeledes i Fællesskab af Politi- og Kommercekollegiet og

Magistraten, og varierede naturligvis efter Kvæg- og Kornpriserne. Ikkedestomindre gav Taxterne Anledning til megen Misfornøielse, navnlig hos Slagterne, hvorfor de i 1717 satte Priserne op paa egen Haand og indgik den Overenskomst, at den i Artiklerne fastsatte Bøde af 4 Rdlr. hver Gang skulde fordeles paa hele Lauget og ikke udredes af den enkelte Laugsbroder, der havde forset sig. Regjeringen svarede med at forhøje Bøderne »efter Omstændighederne og enhver Sags Beskaffenhed«, hvorhos den gav 12 Personer Bevilling som Frislagtere. Dette frugtede dog ikke; i 1718 betalte Slagterne saa mange Bøder og saa regelmæssigt, at man bortforpagtede dem til en Mand ved Navn Sprøiter, som forresten synes at have gjort sig Forretningen saa indbringende som muligt. Saaledes stod Sagerne hen i et Par Aar; der førtes en haardnakket Kamp mellem Autoriteterne og Slagterlauget, indtil dette endelig tabte Modet og indgik med en Petition til Kongen om »at maatte blive befriet fra Politiet og dets haarde Medfart« tilligemed en Ansøgning om, at »Alle, der ikke hørte til Slagterlauget maatte blive afskaffede.« Bønsskrivelsen indeholdt meget nærgaaende Beskyldninger mod Forpagteren Sprøiter, saavelsom mod Medlemmerne af Politi- og Kommercekollegiet; den første sigtedes for Underfundighed og falsk Vidneførsel, de sidste for »at konnivere med ham og paa hans løse Angivelse uden videre Bevis tildømme Slagterne at give ham saa godt som en aarlig Skat«, ja det forsikkredes, at Magistraten paa en Henvendelse fra Lauget havde svaret, at den Intet kunde udrette, »saasom Kommerciekollegium vil saa have det, at Borgerskabet skal ødelægges.« Denne sidste Paastand viste sig at være opdigtet, og et alvorligt Uveir trak op over Slagterne, der vare hjemfaldne til haard Straf for deres Beskyldninger mod en af Kongen beskikket Øvrighed. Paa Magistratens Forbøn slap de dog med at gjøre »de gode og høie Herrer« i Kollegiet en offentlig Afbigt, tilstaa, at de ubetænksomt og ubeføiet havde andraget hos Kongen om det, som var usandfærdigt, erkjende, at de havde forset sig grovt, bede om Forladelse og love, at de

i Fremtiden vilde holde sig efter Pligt og Skyldighed. Desuden maatte de betale 100 Rdlr. til de Fattige og underkaste sig den Bestemmelse, at den første, som tre Gange overtraadte Taxten, skulde have sin Laugsrettighed forbrudt. Den privilegerede jødiske Slagter Simon Hartvig laa ogsaa i evig Strid med den jødiske Nation, som klagede over hans høie Priser og paa alle Maader søgte at blive ham kvit. Efter hans Død i 1717 gik Slagterprivilegiet over til hans Datter, som bortforpagtede det, men hun kunde ikke faa nogetsomhelst Udbytte af det, før den jødiske Nation otte Aar efter fik et Tilhold om at erstatte hende den Skade, hun havde lidt og betale hende 100 Rdlr. om Aaret for Afstaaelse af Slagteriet.

Antallet af Laugsmestre i Hovedstaden var i 1723 ialt 1662 med 1752 Svende og 1227 Dreng. Det største Laug var Skrædernes, der havde 249 Mestre og omtrent ligesaa mange Svende, derefter Skippernes (212), Skomagernes (138) og Bryggernes (102 med 301 Svende). De mindste Laug vare Feldberedernes og Sukkerbagernes, der talte henholdsvis 5 og 3 Mestre. Blandt Haandværkerne rangerede Guldsmedene Øverst, ikke blot paa Grund af deres kunstfærdige Arbeide, men ogsaa - som Nyrop oplyser - fordi de ofte handlede med Perler, ædle Stene og Vexler, altsaa i Grunden vare et Slags Bankierer; lavest i Rangen stod Brolæggere og Gjortlere (Rothgieterere). Det kan her tilføies, at Skorstensfeiernæringen var ilde anset og foragtet, selv om den ikke længere betragtedes som »uærlig«. Christian den Femte havde nemlig i 1685 forbudt, at »Hestegildere, Svinesnidere, Skorstensfeiere, Natmænd og Andre, der udførte uundgaelige Gjerninger til Nytte og Tjeneste, maatte gives nogen uærlig Titel eller tilføies nogen Vanære«, men det varede overmaade længe, inden denne Fordom blev udryddet. Ikke engang Autoriteterne formaaede at hæve sig over den, thi da Skorstensfeieren i Kjøbenhavn, Bertel Seiller, som hidtil havde boet i St. Klemensstræde, havde kjøbt en Gaard paa Nytorv i 1727, fik han efter Magistratens Indstilling kongelig Befaling til at sælge den igjen og nøies med et afsides liggende Hus ligesom sine

Formænd, »eftersom det stred imod en god Orden og Politi, at Skorstensfejerne og deslige Betjente boede paa de publike Steder«, ligesom »de omkring liggende Huse og Gaarde muligt derover kunde komme i ringere Estime og Pris.«

Haandværkernes Liv og Fester i Laugshusene er berørt foran; udadtil optraadte de undertiden i store Processioner og med alle Slags Ceremonier, som f. Ex. ved Skafottets Opstilling og Nedtagning eller ved Laugsskiltens Flytning fra et Sted i Byen til et andet. Den 25de Septbr. 1724 flyttede Snedkerlauget sit Skilt fra Graabrødretorv til Grønnegade, hvor det havde kjøbt et Hus, og holdt ved denne Leilighed »et smukt og ordentligt Optog«, hvorom det hedder i en samtidig Beretning: »For den første Division gik sex Musikanter, derpaa fulgte ni Amtsmestre, tre i hvert Led med deres Maalestokke i Hænderne, anførte af en Amtsmester. Bag efter dem kom en Officer, derpaa fulgte to tyrkiske Officerer, og efter dem blev Skiltet baaret af tolv tyrkiske Drabanter. Siden kom de fem Bygningsordninger nemlig 1) den toskanske i italiensk Dragt som en Bonde til Erindring om, at den af en Bonde er opfundet, 2) den doriske i romansk fyrstelig Dragt, 3) den joniske udi Fruentimmerhabit, 4) den korinthiske i samme Dragt og 5) Komposita i romersk Habit; nok saas tvende Fægtere med dragne Kaarder paa begge Sider af Valgtavlen, dernæst tven- de Vildmænd med grønne Trær og Pyramider. Derefter blev Svendenes overmaade kunstigt forarbejdede Lade baaren af

*Snedkersvendenes Optog
den 7de Mai 1770.
(Brudstykke.)*

fire Svende, som bleve sekunderede af tvende Fægtere. Næst efter Laden kom to Svende med Regimentsstavene, nok tvende Svende med blanke Kaarder og en midt imellem, som bar Sølvpokalen eller deres Velkomst-Bæger. Siden fulgte en med den store Skjænkekande og derefter de fire Aarets Tider, nemlig Foraaret med Blomster, Sommeren med sin Segl og sine Ax, Høsten med sit Bæger og Druer og Vinteren i forede Klæder med et Fyrfad. For den anden Division gik sex Musikanter, derpaa saas fire Fægtere med blotte Kaarder som Sekundanter for Fanen, der blev baaren af en Fændrik. Dernæst fremkom en Officer og efter ham 42 Snedkersvende, hver med sit Stykke siret forgyldt Værktøi og Plumager paa Hatten, og blev Suiten sluttet med tvende lystige Personer og en Bonde samt en Bondekone. Udenfor det gamle Laugshus blev holdt en Afskedstale paa Vers ved omtalte Fændrik og for det nye Laugshus en Indvielsestale. « Man har ingen Afbildning af denne Procession, men derimod et Kobberstik fra 1770, der viser Svendenes Optog »ved et nyt Skilts Ophængelse«, hvilket har meget tilfælles med det her skildrede. I Spidsen gaar en »flyvende Mercurius«, Skiltet bæres ligeledes af 12 Svende med

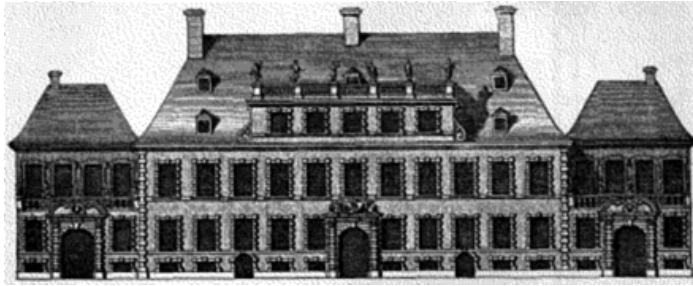

*Kongens Nytorv med »Krindsen«.
(Efter Thurah.)*

Følge, derefter en Hyrde og Hyrdinde, en Kupido, som udskyder Pile i Luften, og derpaa ligesom i 1724 de fire Aarstider, Søileordenerne, Fægtere, Langets Lade og tilsidst to lystige Personer i Harlekinsdragt. Disse offentlige Optog afskaffedes i Novbr. 1780, fordi de satte Svendene i Gjæld og foranledigede Gadeuordener.

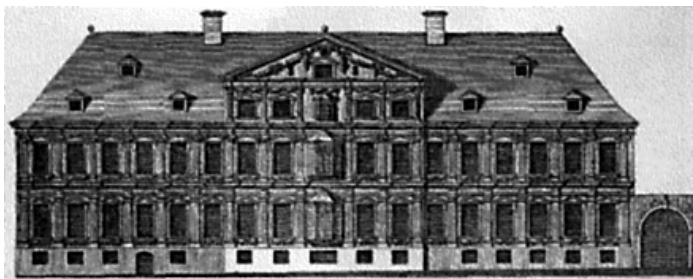
Paa Frederik den Fjerdes Tid var det, som Holbergs Kommedier vise, Skik at titulere Haandværksfolk og deres Hustruer efter deres Profession som f. Ex. Frants Knivsmed, Gert Bundtmager, Anne Kandestøbers, Arianke Bogtrykkers o.s.v. I Haandværksfamilier tiltalte Husbonde og Madmoder i Regelen med »Fatter« og »Mutter«, men Titelen: »Monsør« og »Madame« kom dog op paa denne Tid. »Fruer« vare kun Adelsdamer, Rangspersoners Hustruer og - Kjøbenhavns Borgmesterinder, de eneste borgerlige Fruentimmer, der kunde gjøre Fordring paa en saadan Titulatur.

Med Torvehandelen var der ikke foregaaet store Forandringer siden 1684. Paa Kongens Nytorv, der var Stadens fornemste Plads, synes Handelen dog at være bleven stærkt indskrænket, skjøndt Militairetatens Kvinder endnu i 1722 havde Lov til at have Stader her. Omkring Christian den Femtes Statue laa den i Datidens Stil anlagte Have, kaldet »Krindsen«, og Torvets ene Side beherskedes, som det ses paa foranstaaende Afbildning, af Charlottenborg, som efter Enkedronning Charlotte Amalies Død var kommen i Kongens Broders, Prinds Carls Besiddelse, og Gjethuset, bag hvilke Vor Frelser Kirke paa Christianshavn og (yderst tilhøjre) Pavillonon paa Holmens Magasinbygning ses. Paa Hjørnet af Bredgade laa det nuværende Thottske Palais, opført af Admiral Niels Juel, som eiedes af Grev Danneskjold. Admiral Christian Bjelkes tidligere omtalte Gaard (det nuværende Hotel du Nord) blev i 1722 ombygget af den daværende Eier, Storkantsler Grev Ulrik Adolf Holstein og indrettet til greveligt Sæde og Hotel, »hvilket kostede ham fast ligesaa meget, som den af ny kunde være opbyggt.« Billedet viser, hvorledes Gaarden saa ud

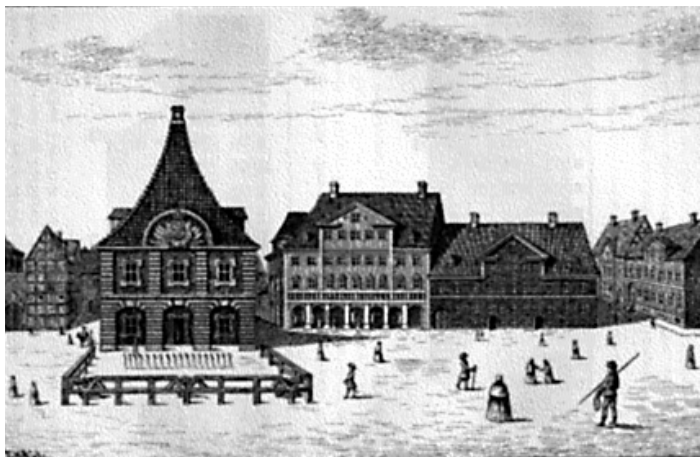

*Storkantsler Holsteins Gaard
(nuv. Hotel du Nord).
Efter Thurah.*

indtil 1748, da den efter en Ildebrand atter blev forandret. Paa nuværende Hotel d'Angleterres Grund laa den tidligere omtalte Ahlefeldtske Gaard, som endnu var i Familiens Besiddelse og var en anseelig to Etages Bygning med »Front« og Karnapper. Til alle disse Adelsgaarde hørte Haver, efter Tidens Skik smykkede med Statuer, Lysthuse og Pavilloner. Paa Vest-siden af Kongens Nytorv laa Hovedvagten i en Huk for Enden af Ny Adelgade, opført af Frederik IV. i 1724. Den havde et karakteristisk spidst tilløbende Tag og kun to Etager; i 1830 paabyggedes der imidlertid en tredie, hvorhos Taget fik en anden Form. Foran Bygningen var der opplantet tre Kanoner i et Indelukke af forsvarligt Tømmer, og ved Siden over imod Ahlefeldts Palais stod »Træmæren«, af hvilke Strafferedskaber der idetmindste fandtes tre i Byen, nemlig foruden den nævnte, en ved Slotsvagten og en paa Ulfeldtsplads (Graabrødre-

*Grev Ahlefeldts Gaard
(nuv. Hotel d'Angleterre).
Efter Thurah.*

*Hovedvagten paa Kongens Nytorv.
(Efter et Maleri i Oldn. Museum.)*

torv), den sidste rimeligvis bestemt for Bønder og den lavere Almue. Hovedvagten, hvis Territorium senere blev omgivet af et Jerngitter, laa paa dette Sted indtil 1875, da den blev flyttet til Kastelet.

Amagertorv var derimod stærkt belemret i Torvetiden, ja Amagerne havde haft for Skik at holde med deres Vogne her fra den tidlige Morgen til den sene Aften, hvorved baade gaaende Folk og den almindelige Færdsel var bleven stærkt hindret. I Mai 1727 fik derfor alle de Bønder og Landmænd, som solgte Fedevare, Ærter og Gryn fra Vogne anvist Plads paa Nytorv, og Amagerkonerne, som tvertimod en Forordning af 1701 havde slaaet sig ned i Højbrostræde med deres Urter og »Have-Gevæxter«, maatte rømme denne Gade og tage Stade omkring Posten paa Amagertorv. Der var desuden tre Rækker Stader her, fra hvilke der handledes med Kager, Duer, Fedevare, Smør, Ost, Frø og Frugter. Fortougene vare optagne af Hosekræmmere, som leiede Pladsen af Huseierne, thi disse havde fra gammel Tid haft Raadighed over deres egne Fortouge, og Kongen fandt det betænkeligt at fratage dem denne Ret. Kun blev det forbudt Hosekræmmerne at opslaa

deres Boder ud over Rendestenene. Iøvrigt var Amagertorv, som det ses af omstaaende Afbildning, en lille malerisk Plads, domineret, som den blev, af Nikolai Kirkes imponerende Spir. Midt for Torvet mellem Østergade og Lille Kirkestræde laa den foran tidt omtalte Gaard »Store Lækkerbidsken«, der tidligere havde været Stadens Værtshus og tilhøre paa Hjørnet af Høibrostræde den gamle Eiendom, der havde tilhørt Hans Metzenheim Bogbinder, hos hvem Christiern den Anden blev opdragen. Gaarden ses dog ikke paa Billedet, thi dette blev netop tegnet nogle faa Aar efter at den var nedreven og afløst af en Nybygning. Derimod ses paa Hjørnet af Østergade og St. Jørgensgade en gammel Bygning fra 1629, der havde Lighed med Efterslægtens og nuværende Hafnias Gaard, og som først blev ombygget i 1826. Den laa paa det Sted, hvor Erkebiskopperne af Lund i den katholske Tid havde deres Residents, naar de opholdt sig i Byen. Billedets høire Side giver en tydelig Forestilling om Datidens bedre Borgerhuse med de mange Gavle, Forsiringer, Halvtage forneden, fremspringende Karnapvinduer og gabende Kjælderhalse; tilvenstre lægger man særlig Mærke til en Hosekræmmers Skilt og øverst Tagrendernes Dragehoveder, hvorfra et Styrtebad i Regnveir maa være faldet paa Fortouget.

Gammeltorv var fremdeles Byens egentlige Axeltorv, hvorimod Nytorv blev indrømmet Torvesiddere, som handlede med gamle Klæder, Reb, gammelt Jern og andre Slags Varer, som baade Indbyggerne og Bønderne havde fornøden, samt de Amagervogne, der vare blevne forviste fra Amagertorv. Paa Vandkunsten og i Løngangsstræde fik Amagervogne og Bøndervogne med Tørv, Kul og Brændeved Plads, og hvis denne ikke var tilstrækkelig, da paa det saakaldte »Lidet Torv« ved Nørreport. Fiskebløderne, som hidtil havde havt deres Tilhold i Tugthusporten og Helliggeiststræde, fik, da de Omboende klagede over den utaalelige Stank, som deres Boder udsendte, Ordre til at flytte hen paa Graabrødretorv, hvor der ogsaa falbødes Flæsk og Smør, Mel og Gryn, Spaanmaatter og

gammel Jern, og hvor Lærredskoner, Svineslagtere og Huekoner havde Stade. Fiskehandelen, som i 1696 var kommen i Hænderne paa et Fiskekræmmerlaug, dreves som foran omtalt langs Slotsholmskanalen og paa Christianshavn ved Røde- og Knippelsbro, men blev for Ferskvandsfisks Vedkommende givet fri i 1702, fordi Lauget drev Priserne i Veiret, hvorhos Soldaterkoner i 1727 fik Tilladelse til at gaa omkring og sælge tørre og ferske Fisk. Høsekræmmerlauget, der ligeledes var blevet oprettet i 1696, havde derimod intet bestemt Stade; det solgte alle Slags Fugle og »Fjerværk« fra sine Bopæle, der vare betegnede med et Skilt, eller bar Varerne om i Husene, men Borgerne vare dog ikke udelukkende henviste til dem, eftersom det stod Enhver frit for at købe Fjerkræ paa Landet eller paa Axeltorv til eget Brug. Høsekræmmerne kunde iøvrigt ikke i Længden konkurrere med Landhandlerne; efterhaanden havde de kun Vildthandelen tilbage, hvormed de forenede Handelen med Citroner og Frugt, hvorfor de kaldtes: Citronmænd eller Citronkoner. Andre blev alene Duekræmmere. Omkring paa Torvene fandtes desuden enkelte særlig Privilegerede, som Brandlidte, der fik Tilladelse til at sælge

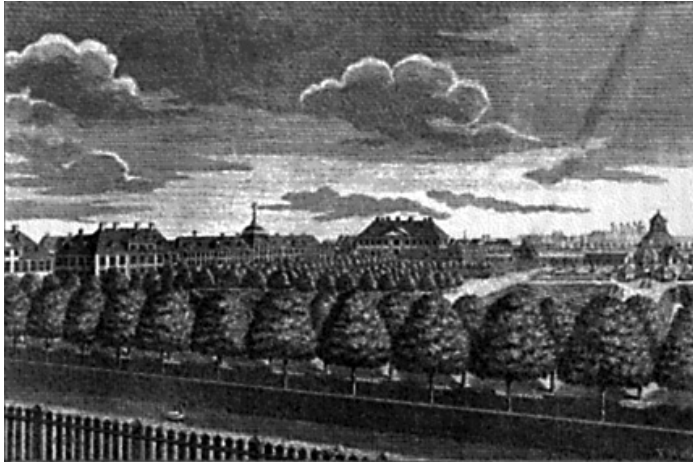

*Amagertorv.
(Efter Thurah.)*

Smaakram fra et Bord, Matroser, der falbød islandske Strømper, Messingspænder, Tinknapper o. lign.

Politimesteren havde Opsyn med Torvehandelen, og en Militairvagt paa 10 Mand, kommanderet af en Sergeant hjalp med til Ordenens Opretholdelse. En Politibetjent, der kaldtes Torvemester, sørgede for, at ulovlige Varer ikke kom paa Torvet, og at Alt gik til i Overensstemmelse med Forordningerne. Hans Stilling var ikke ganske farefri, thi det kom ofte til blodige Sammenstød og Slagsmaal paa Torvene. Saaledes blev Torvemester Nagel i 1713 overfalden paa Amagertorv af tre Artillerister og to Baadsmænd, og i en Indberetning af 1713 fortæller Politimesteren om ham, at han »udi mange Aar udi Irland og Brabant har tjent under Hs. kongelige Majestæts Garde tilfods og imidlertid bekommet mangfoldige Saar foruden sine Torveblessurer«. Det er denne Nagel, som vistnok har været Holbergs Forbillede til Jakob von Thybo, og hvem Samtiden skildrer som en brutal Person, hvis blotte Røst var tilstrækkelig til at imponere Tumultuanter, men som forresten til egen Skade ikke kjendte til Persons Anseelse. I 1712 fremkaldte han stor Konfusion og Allarm i Ravelinen ved Nørreport med en Bonde, og da Toldinspektøren foreholdt ham det Urigtige heri, »begegnede han denne meget ilde med sin Stoks Opløftelse og med mange uforskammede Ord«. Værre bar han sig dog ad i 1718, da han tiltalte Politimester Johan Bartrum Ernst »med adskillige ærerørige Ord« og pryglede en af de 32 Mænd, Barthold Stuve i dennes eget Hus. Formodentlig mistede han sin Bestilling ved denne Leilighed. Han omtales i Fortalen til Peder Paars, og Dr. Nielsen belyser, at han eiede en Del af nuv. Nr. 39 paa Kjøbmagergade og havde et Slags Spisekvarter.

Efter Fredsslutningen i 1720 reiste Byggelysten sig igjen, men skjøndt det allerede ved Forordningen af 27de Februar 1682 var blevet paabudt, at der kun maatte bygges af Grundmur i Hovedgaderne, langs Kanalerne og paa Torvene, vare de allerfleste Huse endnu af Bindingsværk. Det tillodes ogsaa

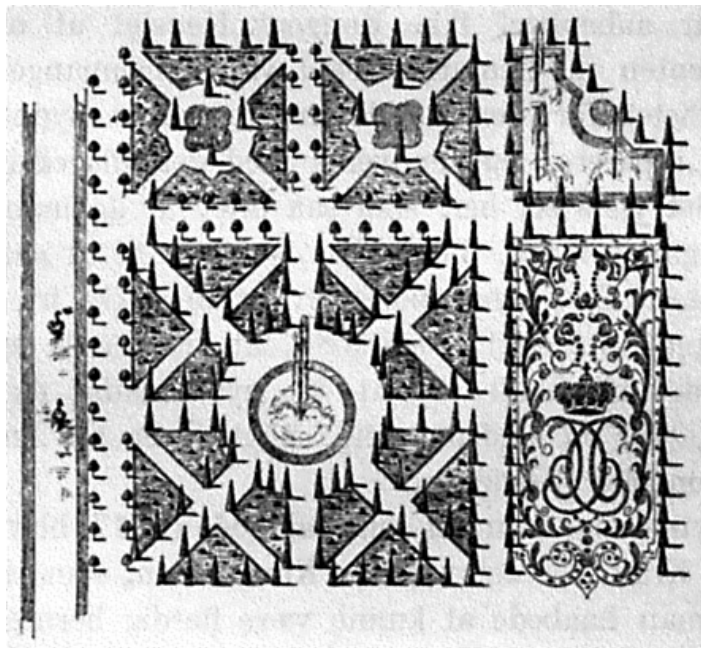
*Amalienborg Have.
I Baggrunden 'det Danneskjold-
Laurvigske Palais og Landkadet-
akademiet.*

engang imellem exceptionelt at opføre en Bindingsværksbygning i en eller anden anseelig Gade, endog i Vimmelskaft og Bredgade, men Nybygningerne vare dog for det meste af Grundmur og begunstigedes ved Skattenedsættelser eller endog ved fuld Skattefrihed i en Aarrække. Hver Borger havde i Regelen sit eget Hus; dog blev det netop paa dette Tidspunkt Mode at omdanne den anden Etage, hvori »Salen« var, til Beboelse og udleie den, hvorfor de øvre Etager den Dag idag kaldes »Sale«. Til disse, hvoraf der i Regelen kun var én eller høist to, ofte dog med Kvist eller »Front« over, var Adgangen ad en Vindeltrappe fra Gaarden; i de nyere Bygninger vare Trapperne dog lagte ind i Huset selv, eller hvor dette ikke lod sig gjøre, anbragte i et særskilt »Trappehus«. Foruden de ovenfor nævnte herskabelige Gaarde maa fremhæves det nuv. Moltkeske Palais paa Hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade, der er bygget i Begyndelsen af Frederik den Fjerdes Regjering af Grev Frederik Anton Danneskjold Laurvig, en Søn af den Ulrik Frederik Gyldenløve, der byggede Charlottenborg. Efter Freden udvidede Greven Palaiet med et stort Hus langs Bredgade, noget lavere end det første og med et kuppellignende

Parti i Midten, som det ses paa foranstaaende Afbildning. Den ældste Bygning, som i den seneste Tid har faaet en Tilbygning til Dronningens Tværgade, ses den Dag idag; af den anden ere endnu Partier bevarede. Prospektet, der er set fra nuv. St. Annaplads, viser længere ude Kadetakademiet (det tidligere Operahus), Kastellet, Toldboden og Maltmøllen, og endelig i hele For- og Mellemgrunden Amalienborghave, saaledes som den blev indrettet af Fred. IV i 1730.

Den Tomt, paa hvilken det i 1689 nedbrændte Amalienborg Slot havde ligget, frembød i mange Aar et formeligt Uføre. Pladsen var allerede i 1690 bleven omgivet med en Mur, men bag denne laa forkullede Ruiner og hældende Mure. Kirken, som var gaaet uskadt ud af Katastrophen, blev nedbrudt i 1697, og dens Materialier anvendte til Garnisonskirken, og længere ude mellem nuværende Blankogade og Toldboden var Grunden sumpet, paa sine Steder endog klar Sø. Efter Ildebranden 1728 førtes uhyre Kvantiteter Grus herud, og Fred. IV besluttede da at benytte Terrainet til en Lysthave og en Mønsterplads for Garnisonen. Alle Ruiner bleve bortførte, Pladsen, som ud til nuv. S. Annaplads og Bredgade var omgivet af en Kanal, indhegnedes paa de andre Sider med Stakitter og Plankeværker og tværs over den i hele dens Brede paa Grændseskjellet mellem Haven og Mønsterpladsen opførtes en lang Række Staldbygninger, Køkkener, Orangerier o. d. med en ejendommelig mangekantet Pavillon i Midten, dækket af en Kuppel med Lanterne. Haven laa nærmest Byen, Mønsterpladsen nærmest Toldboden. I Pavillonen, hvorfra der var Udgang til begge Sider, fandtes en høi ottekantet Sal og i fire lavere tilstødende Bygninger ligesaa mange Smaakabinetter, hvortil der var Adgang fra Salen. Haven skildres af Thurah som temmelig stor, sirlig og vel indrettet, smykket med »endel kunstige og fortræffelige Billeder, hvoriblandt billigen regnes tvende Stykker af hvidt Marmor, nemlig Orpheus og Eurydice af den berømte Florentiner Johan Baratta, en Mercurius af forgyldt Kobber, de fire Aarstider af hvidt Marmor, de fire

Elementer af Bly o.s.v., som alle fortjene af en Kjender nøie at betragtes«. I Christian den Sjettes Tid blev Haven efter Datidens Smag anlagt med Springvand, de kongelige Navnetræk i Buxbom og med stive klippede Træer, men allerede i 1749 bleve Kanalerne fyldte og Terrainet udlagt til Byggegrunde, da Frederik den Femte skred til Bebyggelsen af den store Grund. Det kan her bemærkes, at bag Amalienborghave ud til Havnen, hvor den gamle islandske Reberbane havde ligget, mellem nuværende S. Anna Plads og Toldboden indrettedes, der i 1707 en stor Mængde, Tømmerpladser, altsaa paa den samme Grund der nu er bebygget af Pakhuse. Tømmerhandlerne, som hidtil havde havt deres Oplagspladser paa begge Sider af Frederiksholms Kanal bag Slottet, fik nemlig i 1703 Befaling til at finde et andet Sted, efterdi deres Stabler af Tømmer og

*Anlæg i Amalienborg Have
paa Chr. VI's Tid.
Efter en Tegning i
det st. kgl. Bibliothek.*

Dæler ikke blot medførte Brandfare, men vare til »Kjørselens og Fartens mærkelig Hindring«. Tre Aar efter var dog Alt endnu ved det Gamle, thi Tømmerhandlerne vægrede sig ved at bruge Pladserne mellem Kvæsthuset og Toldboden, som vare blevne dem anviste. De bleve dog tilsidst nødt til at give efter, og i en Aarrække blev nu hele Terrainet reguleret. I 1714 blev nuv. Ny Toldbodgade, hvis Anlæg allerede var paabegyndt i Christian den Femtes Tid, gjort færdig, og i dette og følgende Aar indtil 1718 iværksattes temmelig betydelige Opfyldninger ud i Havnen. Tømmerpladserne forblev her indtil 1755, da de flyttedes til Grønland, i.e.: til den store aabne Plads mellem Nyboder og Kastellet; ti Aar efter flyttedes de atter til en Plads bag nuværende Tivoli ved Kalleboderne.

I Aarene fra 1721 til 1727 blev Kjøbenhavns gamle Slot saagodtsom helt ombygget, hvortil det i høi Grad trængte. Skummelt, trangt og brøstfældigt som det var, havde det den 15de Novbr. 1719 svævet i stor Fare under en Ildsvaade paa Proviantgaarden, men det var aabenbart ikke Kongens Hensigt at omdanne det helt, hvad enten nu Grunden hertil var Pengemangel eller, som det siges, Pietet for den mindeværdige gamle Bygning. Slottet skulde kun »repareres og renoveres med den Indretning, det var udi«, men det viste sig her, som saa ofte, at da man først havde rørt ved de gamle Mure, blev man tvungen til at gaa videre end først paatænkt. Den Omstændighed, at der ikke fra Begyndelsen blev arbeidet planmæssigt, bevirkede, at den gamle uregelmæssige Grundplan blev bibeholdt, og at det nye Palads, da det endelig stod færdigt, var en kjedsommelig, nøgtern og alt Andet end imponerende kongelig Residents.

I Begyndelsen, som det synes allerede i 1717, bleve Arbejderne drevne uden Kraft, thi det var kun Kongefløien, som skulde istandsættes, og man haabede at kunne være færdig hermed i Løbet af nogle Maaneder. Kongens, Dronningens og Kronprindsens Værelser bleve nedbrudte og udvidede, men man opdagede snart, at der maatte gøres Mere. Som Følge

*Designed by
of the ROYAL RESIDENCE, SLOTT, KØBENHAVN
By J. P. Mønst. 1811*

A. Carlsens, J. Kistner, Copenhagen

555

af Slotsgraven, i hvilken der fandtes fra 2 til 5 Fod Vand og fra 1½ til 3 Fod Mudder. Arbeidet blev tildels besørget af Slaver fra Bremerholm, og ved Oprensningen fandtes nogle Medaljer og forskellige gamle Mønter i Mudderet. Slotsgraven stod iøvrigt fra ældre Tid i Forbindelse med Slotsholmskanalen og Kanalen bag Børsen ved smalle underjordiske Render; nogle nye vare indlagte i 1698.

Der stod dog endnu Meget tilbage, thi de fire andre Fløie, Kirkefløien, Drabantfløien, Kjøkkenfløien og Bygningen ved den gamle Port skulde ombygges, hvilket skete fra 1724 til 1727 under Ledelse af den italienske Bygmester Marcantonio Pelli. Først blev der taget fat paa Kirken med Prindsessernes Bolig og Kjøkkenbygningen, og Nedbrydningen af disse Huse skildres som overordentlig besværlig, da Kalken var bleven haard som Sten. I Kjælderen under den gamle Kirke fandtes i August 1724 en Hvælving, som ikke forhen var bleven bemærket, med to Ligkister, en stor og en ganske lille, som begge bleve nedsatte i Holmens Kirke. I en anden Hvælving fandtes bl. A. to Kufferter med meget gamle, men temmelig vel bevarede Skrifter, om hvis senere Skjæbne dog Intet er bekjendt. Erik Torm fortæller i sine Optegnelser, at Slottet var færdig til at residere paa i Oktober 1727 og tilføier: »der blev aarlig i ti Aar et Stykke foretagen nedreven og paa en anden Maade opbyggt fra Grunden af«, med andre Ord: Kjøbenhavns gamle Slot var forsvundet, naar Blaataarn undtages.

Frederik den Fjerdes nye Slot stod, som det ses paa Afbildningen, i Forbindelse med Proviantgaarden og det store kongelige Bibliothek ved en pyntelig Løngang og havde en stor Marmorhovedportal foran det gamle Blaataarn og en mindre Portal i Kirkefløien. Dr. F. J. Meier oplyser, at disse saavel som alle Ornamenter, alt Stenhuggerarbejde o. desl. udførtes af den ansete Billedhugger Diderik Gercken, hvem Alteret i den nyopførte Kirke (nu i Helligaandskirken) ogsaa skyldes. I Kirkens Loft malede Kancelliraad Heinrich Krock - "en af de flittigste Haandværkere, der nogensinde har ført en Pensel",

siger Ramdohr - en »Dommedag«. Billedet, der var nogle og tredive Alen langt og 14-16 Alen bredt, beundredes stærkt af Samtiden og blev senere anvendt i Christian den Sjettes Slotskirke, hvor det var saa gruopvækkende, at man ikke turde lade Barselkoner se det, og hvor det gik til Grunde ved Branden i 1794, besunget af Frankenau: »Der hvor svøbt i Glands af Guldets Luer, Krocks forvovne Pensel Skræk indgjød.« Ogsaa i Høiesteretssalen, hvor den kongelige Throne stod betrukket med karmosinrødt Fløil, havde Krock dekoreret Loftet med »et skarpt seende stort Øie, der kaster sit Blik til alle fire Hjørner i Salen for at formane de i Retten siddende Herrer til Retfærdighed af Hensyn til den Alvidende i Himlen.« Om den store Riddersal fortæller Pontoppidan, at den havde et øvre og nedre Galeri og bares af 100 fritstaaende runde Søiler. De kongelige Gemakker vare beklædte med Tapeter, Silkestoffer, Gyldenlæder o. desl., vel sagtens ogsaa med Træpaneler forneden; i Hoffolkenes og Tjenerskabets tarveligere Rum brugtes der ligesom i Borgerhusene Spanmaatter og malet Lærred. Et enkelt Rum synes at have været særdeles kostbart udstyret med Træpaneler i chinesisisk Smag, Arabesker, Menneske- og Dragefigurer mellem hverandre, kunstigt indlagte med farvet Ben, Elfenben og Perlemoder, hvoraf nogle Brudstykker opbevares paa Oldnordisk Museum. Der blev ogsaa indrettet et Theater ved Slottet, paa hvilket omreisende Bander optraadte, og hvor de danske Skuespillere den 15de Januar 1723 for

*Panel i chinesisisk Stil
fra Frederik IV.s Slot.
Orig. i Oldn. Museum.*

første Gang fremstillede sig for Kongehuset i to Stykker af Molière: »Den borgerlige Adelsmand« og »Det tvungne Giftermaal«.

Slottets nærmeste Omgivelser undergik ligeledes adskillige betydningsfulde Forandringer, navnlig fik Slotspladsens sydligste Parti tildels sit nuværende Physiognomi, da Frederik den Fjerde opførte en ny efter Datidens Krav imponerende Regjeringsbygning, Kancelliet eller den »røde Bygning«, hvorved det gamle Renteri foran Slottet blev overflødigt og derfor nedrevet. I 1714, altsaa før Slottets Ombygning var paabegyndt, købte Kongen fire Gaarde med Facade til nuværende Slotsholmegade saavel som til Slotspladsen, deriblandt det foran tidt omtalte af Rentemester Henrik Møller opførte Boldhus, som efter 1658 havde været paa mange forskellige Hænder. Alle disse Bygninger nedreves, Grunden blev reguleret, saaledes at Fagaden til Slotspladsen rykkedes tilbage i Linie med Provianthusets Gavl, Bibliotheket og Tøihuset, og nu opførtes under Generalbygmester Ernsts Ledelse i Aarene fra 1715 til 1721 den store tre Etages Bygning, som den Dag idag staar aldeles uforandret i det Ydre og i alt Væsentligt ogsaa i det Indre. I den hvælvede Kjælder, som ifølge Rigsarchivar A. D. Jørgensens Anskuelse rimeligvis er bevaret fra Boldhuset, var der Oplag af Brænde; i Stuen havde Archiverne Plads, paa første Sal Kollegierne og endelig paa anden Sal Renteskriverkontorerne. Geheimekonseillet, som altsaa ikke længere samledes i »Raadstuen« paa Slottet eller i Geheimeraadsværelset i Bibliotheket, havde sine Lokaler i Fløien mod Slotspladsen; dets »Konferensværelse« var prægtigt udstyret med Gyldenlæders Tapeter, et Loftsmaleri af Heinrich Krock, Thronhimmel over Kongens Stol, Marmorkamin med hans Portrait o.s.v. De tre Kancellier: det danske, tyske og Krigskancelliet vare anbragte i »Kancellifløien« overfor Børsen, og endelig Kammerkollegiet i »Rentekammerfløien« mod Syd, hvor der fandtes en stor Forsamlingssal for »de Deputerede ved Finantserne« og »de Kommitterede« (Departementscheferne). Paa anden Sal hav-

de Renteskriverne deres 28 Kontorer i alle tre Fløie, og her færdedes hele det underordnede Personale: Volontairer, Skrivere o.s.v., de saakaldte »Rentekammerdrenge«, der ikke havde noget godt Lov paa sig. I en Kammerskrivelse af 1728 klages over deres slette Optugtelse, thi »de staa enten hele Dagen ved Vinduerne istedetfor at skrive og lære noget Nytteligt, eller de spolere og fordærve Vinduerne og Væggene paa liderlig og strafværdig Maade«. Archivlokalerne i Stueetagen roses for deres gode Orden og sirlige Indretning; de vare høie, stærke Hvælvinger med store Vinduer og Ovne, Hylderne vare smukt malede med passende Emblemer og Vaabenskjolde, og de mere værdifulde Sager opbevarede i lukkede Skabe. Desværre vare de ikke tilstrækkelig rummelige; der hengik ikke mange Aar, før der maatte foretages omfattende Kassationer af Archivalia til ubodelig Skade for Landets indre Historie, og denne Fremgangsmaade maatte stadig fortsættes. Paa foranstaaende Afbildning ses Kancellibygningen og den nye Løngang, der førte over til Provianthusets Gavl. Herfra kunde Kongen tilhøre gennem en særlig Løngang komme ind i Bibliotheket, til venstre i Geheimkonseillet og lige ud gennem en lang Gang over i Anna Sophia Reventlovs Gaard bag Børsen.

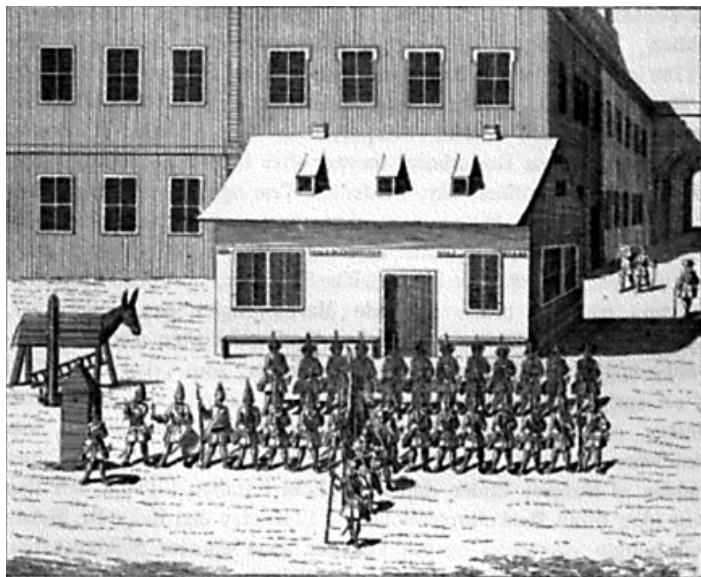
Imellem Proviantgaardens nordlige Ende og Bibliotheket fandtes fra gammel Tid en aaben Plads, over hvilken den ovenfor omtalte Løngang førte ind til Bibliothekets Statsraadsværelse. Her opførte Kongen i Aarene fra 1715 til 1719 paa Geheimearchivar Frederik Rostgaards indtrængende Forestillinger et særligt Hus for det ældre kongelige Archiv eller »Geheimearchivet«, som fra »Hvælvingen« paa Kjøbenhavns Slot i Christian den Femtes Tid var bleven flyttet til Kjælderen under Rosenborg, hvor det led meget af Fugtighed. Den nye Bygning, der er afbildet foran har et uanseligt Ydre, men er i det Indre udstyret med hvælvede Lofter og Gulve med sorte og hvide Marmorfliser. Den toges i Brug i April 1720, og Flytningen fra Rosenborg af de prægtige Egetræsskabe med deres smukke Beslag og værdifulde Indhold blev besørget af 80

Mand af Holmens Folk.

I nuværende Tøihusgade blev den tidligere omtalte Staldmestergaard, der var bygget af Frederik den Tredie, for at »Staldmesteren altid kunde være i Nærheden hos Stalden til Majestætens Opvartning og Tjeneste«, afløst af en ny og prægtig Bygning, der af Ramdohr ikke uden Grund betegnes som en af Hovedstadens skønneste. Bag Slottet bleve nye Vaaninger til Staldbetjentene opførte i 1706; Judicerhuset, Ridehuset og Vognremisserne bleve udbedrede og ombyggede af Grundmur, hvad der ogsaa gjælder om Kasernen for Livgarden til Hest og den hosliggende Garderstald i Nærheden af Høibro, omtrent hvor Thorvaldsens Museum nu staar. De kongelige Stalde, i hvilke Kongen som bekjendt gav Menigmand Audients, vare prægtigt udstyrede; de Vrigny, der saa dem i 1702, skriver, at der i det første Galeri var anbragt 100 smukke vel holdte Heste, medens 50 Staldkarle havde Natteleie i Nicher, anbragte i Muren ligeoverfor Krybberne. Hver Hest havde sit Navn skrevet paa Fransk over Krybben, f. Ex. "Den Modige", »Den Stolte«, »Marquis« o.s.v. I det andet Galeri var der 50 endnu smukkere Heste, blandt Andet 7 isabellafarvede fra Norge med sorte Manker og Haler. Mange af de kongelige Kjøreheste vare iøvrigt anbragte ude i Byen. Tæt ved Stalden laa en overdækket Manege, hvor der holdtes Karousseller à couvert. Lange Rækker af Søiler delte den i Alleer, og naar der om Aftenen var tændt Lys paa begge Sider, tog den sig glimrende ud. Staldbygningerne omsluttede selv en aaben Manege, paa hvilken der afholdtes Turneringer og Ringrenden til Ære for Kongehuset, som saa til fra en Pavillon. Mellem Høibro og Stormbroen laa endnu endel store Privatgaarde og i Nærheden af den førstnævnte Bro: Slotsvagten, en lille en Etages Bygning med Skilderhus samt den uundgaaelige Træhest og Pæl foran. Slottet havde desuden sin egen Materialgaard, som oprindeligt havde ligget paa Hjørnet af Rigers- og Stokhusgade, men i Christian den Femtes Tid var bleven flyttet til Frederiksholm og indtog den store Grund, paa hvilken Kasernen, Civileta-

tens Materialgaard og Hjørnehuset til Bryghusgade nu ligge.

Det andet kongelige Slot, »Lystslottet i Haven«, eller Rosenborg undergik ogsaa adskillige, om end mindre gjennemgribende Forandringer i Frederik den Fjerdes Tid. Ligesom hans Fader havde givet nogle af Værelserne i Stueetagen deres nuværende Udseende, og anskaffet de 12 Tapeter med Fremstillinger af den skaanske Krig til Riddersalen, saaledes omkalfatrede Kong Frederik den mellemste Etage, idet han gjorde »Rosen« til »tre Logementer«, og indrettede en anden stor Sal imod Syd »udi trende Cabinetter«. I Begyndelsen af sin Regjering havde han derhos smykket Riddersalen med det nuværende prægtige Stukkaturloft; han anskaffede de romerske Keiserbuster, der nu ere anbragte paa Vestfaaden, erstattede det oprindelige Skifertag med et Kobbertag, og talrige bevarede Regninger paa Murer-, Maler-, Smede-, Stenhugger-, Gips-, Tapetmager-, Gjørtler- og Skildrerarbeide

*Slotsvagten paa Fred. IV.s Tid.
Efter et samtidigt Kobberstik.*

vise, at Forandringerne maa have været ret omfattende. Det kan tilføies, at Rosenborg skylder Kong Frederik det berømte Glaskammer, der indrettedes i 1714 til Opbevaringssted for den kostbare Glassamling, som fem Aar iforveien var bleven ham skjænket af den venetianske Doge, Aloysio Mocenigo. I Slottets umiddelbare Nærhed laa flere Smaahuse, deriblandt et hollandsk Kjøkken, indrettet i 1673 af Generaladmiral Curt Adelaer. Større Interesse har det dog, at Rosenborg Have i denne Konges Tid vistnok blev tilgængelig for Publikum, i hvert Fald for Standspersoner og »honnette Folk«. Haven var som bekendt langt større end nu, thi den indbefattede ikke blot den nuværende Exerцерplads, der var et saakaldet »Lystkvarter«, men den strakte sig helt hen til Adelgade, hvis nordre Husrække begrænsede den paa denne Kant (Kortet fra Christian den Femtes Tid). Ud til Volden laa det store Laurierhus eller Orangeriet paa den nuværende Garderkaser-
 nes Plads; mod Sølvgade og Gothersgade strakte der sig lange Plankeværker, som i Christian den Sjettes Tid bleve afløste af Mure. Haven havde skyggefulde Alleer, prægtige Blomsterpar-
 tier, en Labyrinth med en Glashal i Midten, talrige Lysthuse, Grotter prydede med Muslingskaller, et Fuglehus, en Fontaine anlagt af Frederik den Fjerde med en »Bathseba« i Midten, som vistnok af Sømmelighedshensyn blev slaaet i Stykker i 1738 og afløst af en Dreng siddende paa en Svane, den tid-
 ligere omtalte Eremitage, og endelig en Overflod af Statuer og Prydelser, saasom Vaser, Urtepotter o. desl. I Dr. P. Brocks »Efterretninger om Rosenborg« nævnes efter Inventarielister-
 ne talrige Billedstøtter af Kobber, Bly, Kridtsten, Træ og Ler, deriblandt fem store mythologiske Figurer paa den nuværende Exerцерplads foruden adskillige andre spredte omkring i Ha-
 ven, 67 »Postyrbørn«, det vil sige: Børnefigurer i forskellige Stillinger, opstillede i Kavalergangen, 20 store brune og røde Marmorkugler paa Fodstykker, mange Kampestenssøiler og Portaler af gullandsk Sten med forgyldte Kobberkugler, to Kobberløver, - en Bathseba, som »skal være Kopi af en oprigtig

Original af Michel Angelo«, Løven, der sønderriver Hesten, og endelig »et fuldkommen stort hvidt Marmorbillede, som skal være Samson«. Denne Figur af Florentineren Baratta, som købtes af Kongen under dennes Ophold i Italien i 1709, ses den Dag idag foran Herkulespavillonen; i 1740 blev den ifølge Dr. Meiers Oplysninger overmalet og om Vinteren iført en stor Seildugscape til Beskyttelse for Regn og Sne. De Vrigny skildrer Haven i 1702 som en meget smuk Spadseregang, men finder den forsømt; mange af Børnestatuerne ere revnede og lemlæstede, men Kongen vil nu sætte Alt i bedre Stand. Slotet selv, der i hele sin Omkreds havde Grave, betegner han som lille og gammelt, Bastionerne i Hjørnerne som aldeles unyttige. Om Charlottenborg og Frederiksberg Slot er der talt foran; leilighedsvis er Blaagaard hinsides Peblingsøen ogsaa bleven berørt. Dette Lyststeds egentlige Glands falder netop paa denne Tid, da Kongens Broder Prinds Carl var kommen i Besiddelse af det og boede her sammen med Søsteren, Prindsesse Sophie Hedevig, en Del af Aaret. Han opførte den nye Hovedbygning, tækket med blaa Skifer, som gav Stedet Navn, og anlagde en Buegang, tækket med Kobber og indvendig smykket med Malerier, ned til Peblingsøen. Haven havde adskillige prægtige Lindealleer ved Siden af de stive tilklippede Pyramider, og var efter Datidens Smag rig paa Billedhuggerarbejder og »Triangelparker«, til hvilke Vandet førtes ind gennem Render fra Peblingsøen, medens Afløbet var til S. Jørgenssø. I Hovedbygningen havde Prinds Carl indrettet en Bedesal, smykket med 35 bibelske Stykker, alle af Krock, hvilke han dog i 1716 lod nedtage af Frygt for Czar Peter og føre til Vemmetofte, hvor de findes den Dag idag. Da Prindsen døde i 1729, arvede hans Søster Sophie Hedevig Gaarden, og paa sit Dødsleie i 1735 testamenterede hun »Prinds Carls Hauge« til Kammerherre Carl Adolf Plessen, som først vægrede sig ved at modtage Gaven, men tilsidst gav efter for et kongeligt »Magtbud og Ønske«. Endnu i Slutningen af Aarhundredet omtaler Rahbek, hvis Morbroder Knud Lyne eiede Blaagaard, »de sex

dejlige gamle Linderader« i Haven som de stolteste Alleer, han nogensinde havde set, og tilføier, at der bestandig svævede en Art af Nimbus om Stedet fra dets forrige kongelige Eiere.

I Frederik den Fjerdes første Regjeringstid opførtes som alt omtalt to nye Kirker: Garnisons- og Kastelskirken, men ellers blev der gjort overmaade lidt for Kirkebygningerne. Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn henstod fremdeles ufuldført, først i 1749 fik den sit nuværende Spir. En Privatmand skjenkede dog i 1720 Kirken en Lysekrone tilligemed en Pengesum til dens Vedligeholdelse; Kongens Frille, Grevinde Viereck, som døde 1704 og ligger begravet her, gav den kostbare Døbefont af Alabast, og Alteret blev paabegyndt, men først fuldendt i 1732. Vor Frelzers Kirke ernærede sig kummerligt af en Række tilfældige Indtægter, som endog vanskeligt lod sig inddrive; saaledes vare visse Bøder ved Højesteret og Landsthingene henlagte til den, hvorfor Paris i »Ulysses von Ithacia« idømmer Juno og Pallas hver 10 Rdlr. til Christianshavns Kirke for deres usømmelige Tale i Retten. Jøder, som vare komne ind i Riget uden Leidebreve og derfor vare dømt til Skubkarren, bleve benaadede, Syndere, der havde begaaet Leiermaal, slap for at staa aabenbar Skrifte, ja man har Exempel paa, at en Borger fritoges for alle borgerlige og Byens Bestillinger, naar de blot alle betalte mindre eller større Summer til Kirken. Vor Frue Kirke fik i 1703 en ny Stormklokke, idet den saakaldte »Kongens Klokke«, som i 1581 var skjenket Kirken af Frederik den Anden, »med mere Metals Tillæg blev omstøbt«. Bircherod fortæller, at Omstøbningen, der foregik paa Gjethuset, skete med saa lumpen Held, at Klokken maatte underkastes den samme Proces to Aar efter, men Ole Rømer giver i sine Indberetninger Smeden Skylden, som havde forfærdiget Axlen eller Bommen, hvori Klokken hang. Hvorom Alting er, blev Klokken den 1ste Oktober 1705 »med stor Møie atter opvunden og indhængt paa sit Sted«; den veiede nemlig 8000 Pund. Under en frygtelig Storm i December 1703, der hjem søgte hele Nordeuropa, ramtes Kirken af et andet Uheld, idet

Spidsen af Spiret blev bøiet og siden nedblæste med Fløi og Knap, men værre var det, da en Pille i Kirkens Indre i 1709 truede med at styrte sammen, hvorfor der blev udleveret Jern fra Bremerholm til dens Istandsættelse. For Helligtrefoldigheds- eller Trinitatis Kirkes Vedkommende skete der ingen Forandringer, som ere Omtale værd; kun bør det fremhæves, at det hosliggende astronomiske Observatorium, Rundetaarn, allerede da hørte til Byens Seværdigheder, ikke blot paa Grund af Udsigten herfra, men ogsaa ved de kostbare Instrumenter og da navnlig Tycho Brahes store Himmelglobus, som brændte i 1728. Der betaltes en Skilling for Adgangen til Taarnet, og Klokkeren, den bekjendte Regnemester Søren Mathiesen, havde denne Indtægt, saalænge han levede; efter hans Død tilfaldt den derimod Observator og de to Studiosi, som arbejdede ved Observatoriet, aabenbart fordi de havde klaget over, at de talrige Besøgende forstyrrede dem i deres Arbejder og bragte Forvirring blandt Instrumenterne. Det var formentlig af samme Grund, at Ole Rømer indrettede sig et eget privat Observatorium i et Par Miles Afstand fra Kjøbenhavn. Holmens Kirke fik derimod en betydelig Forskjønnelse, da det store Gravkapel ud til Kanalen opførtes; Grundstenen lagdes i 1705 af Kirkens Patron, Generaladmiral-Lieutenant Ulrik Christian Gyldenløve, og Kapellet, hvis Fundament er af huggen Granit, blev indrettet til 34 aabne Begravelser. I 1703 blev den hollandske Præst ved Holmens Kirke, som første Gang var bleven beskikket i 1686, afskaffet, og de hollandske Familier i Byen henviste til St. Petri høitydske Menighed, hvilket formentlig antyder en Tilbagegang i den hollandske Indvandring og Indflydelse. Uhret i Gavlen havde for Skik at gaa galt; i et Vers af Holberg hedder det: »Før Holmens Klokke skal med andre Klokker gaa« for at betegne noget Umuligt.

S. Nikolai Kirke var det største og anseeligste Gudshus næst efter Vor Frue og udmærkede sig ved sin prægtige Architektur, sit store Taarn og sine talrige Gravmæler, men undergik saalidt som S. Petri tyske Kirke nogen Forandring af Betydning

i Frederik den Fjerdens Regjeringstid. I 1718 fik S. Nikolai en Gave af 4000 Slettedaler af »et Guds Barn af Menigheden, som begjærer at blive ubekjendt for at undgaa al forfængelig Ros«, og for Renten af denne Sum blev der efter Giverens Ønske indrettet en ugentlig Onsdagsprædiken til Menighedens Gavn og Opbyggelse. Hvad Reformert Kirke angaar, var dens oprindelige Bygning ligesom nu beskeden og takkelig med et lille Klokke-taarn og indvendig smykket med en Prædikestol, et Orgel og en Lysekrone. I August 1713 skjænkede Enkedronning Charlotte Amalie, der ingensinde tabte Interessen for sine Trosfæller, en Gaard til Menigheden til tydsk Præstebolig og en Maaned efter en meget betydelig Pengesum, hvis Renter skulde anvendes til Lønning for Kirkens fire Præster, to franske og to tydske. I Vor Frue- og Trinitatis Kirker, som stod under Universitetets Patronat (hvorfor Sognebeboerne kaldtes »de lærde Menigheder«), samt i S. Nikolai, der stod under Magistratens, opbevarede der endnu Adelsarchiver; saaledes fik en Bonde fra Varberg Lehn i Halland i 1707 Adgang til dem for at undersøge, om de ikke skulde indeholde oplysende Dokumenter vedkommende nogle Eiendomsstridigheder i hans Hjemstavn. Det var Levninger af disse ældgamle Archiver, som efter Ildebranden 1728 fandtes indmurede i en Hvælving i Frue Kirkes Sakristi, nemlig 26 Kufferter fulde af Papirer, Regninger, Kontrakter, Protokoller o. desl., hvoraf enkelte naaede op til Christian den Førstes Tid.

Hovedstadens Præster vare dengang af en stridbar Natur, og hvert Øieblik maatte der nedsættes Kommissioner for at mægle mellem dem og udjevne deres finansielle Stridigheder. Som ovenfor berørt, førtes der en haardnakket og langvarig Strid mellem Byens Sognepræster og Garnisonspræsterne, snart var en Sognepræst uenig med sine Kapellaner om Fordelingen af Indtægterne, snart kjævledes Formand og Eftermand om Naadensaarets Omfang. Men Præstestanden havde tillige bevaret en hel Del af Renaissancetidens Djærvhed og Frimodighed, hvad der ikke mindst lagde sig for Dagen i dens

Prædikener mod Kongens forargelige Samliv med Friller og Medhustruer. Det er saaledes bekjendt, at Præsten ved Helligaandskirken, Mag. Morten Reenberg, og hans Kollega ved S. Petri tyske Menighed, Professor Heinrich Dürkop, drog saa stærkt tilfelts mod Kongens Forhold til Grevinde Viereck, at de fik et alvorligt Tilhold om at holde inde med disse Angreb. Den første svarede da fra Prædikestolen: »Naar der er Ildløs paa Slottet, maa da Hellig Geistes Klokke ikke klemte; naar Landets Vældige drage ved Synd og Laster Herrens Straf over det, maa da en Guds Ords Tjener ikke vække dem af Sikkerhedens Søvn?«, medens Dürkop med en Hentydning til Grevindens Navn udraabte: »Ich darf Dir nicht nennen Du grosze H ..., aber Du bist in allen Vierecken der Welt bekannt«. Paa dette Felt havde Præsterne, hvoraf adskillige rigtignok vare Kongens lydige Tjenere, utvivlsomt Folkestemningen med sig, thi denne var til Tider ikke lidet ophidset over Majestættens Forsyndelser in puncto sexti. I 1703 skriver Bircherod, at »de choses, som fortælles om Kjøbenhavns itzige Hofvæsen, maa man snart cum horrore høre«, og det følgende Aar udstøder han følgende Hjertesuk: »Gud bedre det, at Saameget nu omstunder in publico skal passere, over hvilket hver ærlig Patriot maa sukke og græmme sig«. Kongens senere Forhold til Grevinde Charlotte Schindel og navnlig til Anna Sophie Reventlov, hvem han i Dronning Louises levende Live ægtede (i 1712) og umiddelbart efter dennes Død i 1721 ophøiede til Dronning, vakte endnu større Forargelse i vide Kredse og gav Stof til allehaande Samtaler, ja fremkaldte alvorlige Studenter-Optøier i »Klosteret«. Dybt eller varigt Indtryk gjorde disse Skandaler dog neppe paa Befolkningen; man vænnede sig efterhaanden til dem og anvendte samme Betragtning som den preussiske Gesandt Viereck, at det intetsteds i Bibelen er forbudt en stor Konge at have flere Hustruer.

Med Hensyn til Begravelser havde Pesten vel hidført den Forandring, at der var blevet anlagt et Antal Assistentskirkegaarde paa forskjellige Steder i og udenfor Byen, men hver

Kirke havde dog fremdeles Begravelsesplads i sin umiddelbare Nærhed saavel som indenfor Murene i Kirkebygningen selv. Denne Uskik vedvarede overmaade længe, thi først i 1805 blev det forbudt at nedsænke Lig under Kirkegulvet, eftersom Kongen »ikke fandt det sømmeligt, at Bygninger, indviede til det høieste Væsens Dyrkelse, tillige afbenyttedes som Gjemmesteder for Legemer, der overgaves til Forraadnelse, ligesom den fra mindre oplyste Tider nedarvede Skik at begrave de Døde i Kirkerne ofte havde havt farlige Tilfælde, ja endog Helbreds Tab for de Efterlevende til Følge«. Begravelser paa de indenbys Kirkegaarde vedvarede dog indtil den 13de April 1851 for Kjøbenhavns, indtil den 25de Juli 1853 for Christianshavns Vedkommende. Af udenbys Kirkegaarde havde Byen i Frederik den Fjerdes Tid: Skibskirkegaarden og Garnisonskirkegaarden, begge udenfor Østerport, den sidste indviet under Pesten, men først tagen i regelmæssig Brug i 1720, samt den mosaiske Kirkegaard udenfor Nørreport hinsides Peblingesøen, som i 1704 blev omgivet med et Plankeværk. Indenfor Voldene laa foruden de tidligere nævnte Begravelsespladser Petri Kirkes Assistentskirkegaard i Larsleistræde, Vartous og Vaisenhusets fælles Kirkegaard paa en Del af det nuværende Halmtorv og endelig Børnehusets Kirkegaard paa Christianshavn yderst paa venstre Haand i St. Annagade.

Den foran omtalte strenge Forordning om Begravelser stødte paa stærk Modstand og blev ikke overholdt; det er saaledes karakteristisk, at Politimester Ole Rømer i en Indstilling til Kongen af 1705 skriver: »Ved en Borger af de 32 Mænd, ved Navn Syling, hans Begravelse er udi April Maaned begaaet nogle Forseelser imod Forordningerne, hvis Bøder beløbe sig temmelig høit, nemlig til 230 Rdlr., af hvilke de 180 Rdlr. ere for Ligets Indeholdelse ni Dage over Tiden og de 50 Rdlr. for Kisten med Baj var overtrukket. Enken, som af mig er ansøgt om at fyldestgjøre samme Bøder, beraaber sig paa at have suppliceret derom til Hans Majestæt, hvorfor jeg ei har turdet forfare, men venter allernaadigst Resolution, om

fornævnte Bøder skulle betales, modereres eller ganske eftergives. Holder for min allerunderdanigste Skyldighed at erindre i denne Sag, at alle Begravelsesforordningens Bøder ere temmelig store, og at de neppe nogen Tid ere betalte, men Posterne, endel ved sær Benaadnings Breve enten tilladte eller efterladte, en Del for »visse Vanskeligheders Skyld ganske henhvilet«. I Holbergs »Barselstue« fortæller Troels, at naar en Enke skal give sin Mand »en hæderlig Begravelse« betyder det, at hun skal udstaffere det døde Legeme, betrække alle Vægge, Stole, Stuepiger, Kokkepiger, Ammer, Kuske, Heste (med Tiden skal vel Skjødehunde overtrækkes ogsaa), med et Ord, hun skal gjøre saadan hæderlig Begravelse, at hun har Intet tilbage at føre et hæderligt Levned med«. Dr. O. Nielsen har offentliggjort Omkostningerne ved en Stadshauptmands Begravelse i 1719, hvoriblandt der findes saadanne Poster som 440 Rdlr. til Sørgeklæder foruden 51 Rdlr. i Skrædderløn, 140 Rdlr. til Traktement, og 38 Rdlr. til sort Baj »til Omtrækning og Beklædning«, hvorved der formodentlig sigtes til Beklædning af Værelserne. Det ses dog, at man i fornemme Huse undertiden sørgede, ved at male Paneler og Vinduskarme sorte, ja endog-saa Gulvene. Ligkisterne vare ofte af Egetræ, fordi dette ansaas for særlig fint, og en Skat, som i 1717 lagdes paa Anvendelsen af denne Træsart, kunde naturligvis ikke hindre dens Brug, saalidt som en ny Sørgeforordning af 1724 formaaede at standse den stigende Luxus i Sørgedragter. Et eiendommeligt, skjøndt ingenlunde tarveligere Præg fik Begravelserne, da Ligvogne indførtes, som vistnok skrive sig fra 1710 og i Begyndelsen stødte paa haardnakket Modstand. Saadanne Vogne fandtes ved flere af Kirkerne, men enkelte Privatpersoner og Bedemænd havde dog ogsaa Privilegium paa at holde og udleie Ligvogne i visse Sogne. Som Følge heraf kunde der opstaa Konflikter mellem Ligvognseierne, hvilke kulminerede, da Holmens Menigheds Forstandere i 1710 lod Garnisonskirkens Ligvogn arrestere paa Gaden for Indpas i Holmens Kirkes Ret. At Regjeringens Bestræbelse for at formindske Udgifterne ved

Ligbegjængelser ikke var velset af Haandværkerne, forstaaes let; der fremkom derfor ofte Klager fra dem, saaledes fra Gjørtlerne i 1719, fordi det ved Dom var blevet forbudt at bruge Ligkistebeslag med Forsølvning, Forgylldning eller Fortinning, »hvored deres Næring mærkelig var svækket, saasom deslige Beslag tilforn var en af de fornemste Poster i deres Haandværk til at ernære dennem samt Hustruer og Børn af«. De fik derfor Lov til at forfærdige Ligkistebeslag af Bly uden Billeder, sort- og hvidmalede, dog kun til Rangspersoner, Stadens 32 Mænd og »andre vederhæftige Handelsmænd«, hvorhos Prisen ikke maatte overstige 6 Rdlr. De trykte Ligvers, som det endnu i lange Tider var Skik at omdele ved Ligbegjængelser, vare undertiden affattede baade paa Dansk og Tydsk, og havde fordetmeste kuriøse Titler som f. Ex. »Halv forvisnede Æres Blomster, strøede paa Dydens Grav, som til den Afdøde blev lavet og gravet, der Dyden af Døden blev overvunden udi den ærværdige, nu salige Guds Mand o.s.v.« eller »Jonathans Død beklaged af sin David eller Velædle og Velbyrdige Hr. Capitain Albert Deichman til Heigned hans sørgelige Dødsfald udi hans bedrøvelige Ligbegjængelse den 17de Juni 1717, beklagede af C. L. T.«. Indholdet er ofte ligesaa usmageligt for Nutiden; saaledes hedder det bl. A. i det sidstanførte Digt, forfattet af den bekendte Magister Christen Lassen Tychonius:

*Feltmarechallieutenant
Grev Christian Gyldenløves Ligfærd
over Kongens Nytorv den 6te Septbr.
1703.
(Efter Masius' Ligprædiken.)*

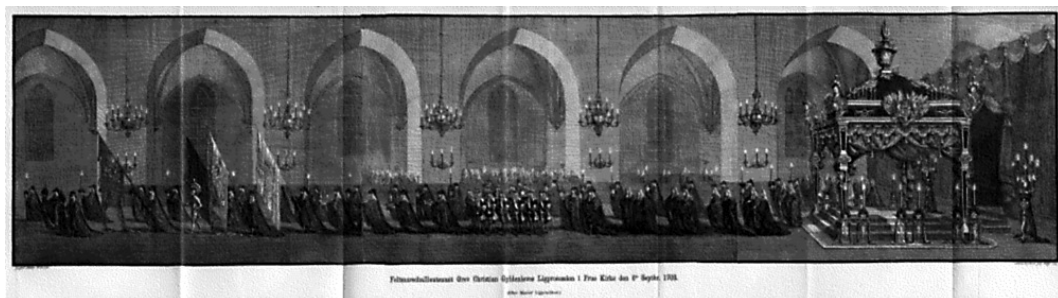

*»Saa er da Sorg og Suk og Saar, ihvor jeg mig henvender,
Saa er da Kummer, Klage, Kors i alle Vraaer og Ender,
Saa er en Sorrigs Knag og Knus da falden ind i Mai,
Saa er da Vaarens grønne Pragt forvendt til sorten Baj«.*

Selvfølgelig maatte der betales rundelig for disse Ligvers, men endnu større Udgifter havde de Efterlevende af Ligprædikenerne, navnlig naar de bleve offentliggjorte bagefter i prægtig typographisk Udstyrelse med Afbildninger og Kobber. Som Exempel paa de Summer, der anvendtes paa slige Værker, kan anføres, at Hofpræst Masius for sin Ligtale over Christian den Femtes uægte Søn med Sophie Amalie Moth, Feltmarechallieutenant Christian Gyldenløve, Greve af Samsø, fik et Honorar af 1000 Rdlr., og at alene Trykningen af de kostbare Kobberplader, der ledsage Prædikenen, kostede 360 Rdlr. Hosstaaende tvende Afbildninger, der fremstille Gyldenløves Ligfærd over Kongens Nytorv den 6te Septbr. 1703 og Processionen ud af Frue Kirke ere netop tagne af denne Ligprædiken. Paa det første af dem ses Charlottenborg, Christian den Femtes Statue, Nyhavn og yderst tilvenstre det nuværende Thottske Palais, hvis Façade bærer et Transparent forestillende Døden med Timeglas og Le. Hestene for Ligvognen føres af Staldknægte i Sørgekapper; ved Siden bære sortklædte Personer hvide Voxfakler med Flor og Vaaben. Den smukt udstyrede Vogn er omgivet af 20 Menige og Underofficerer af Grenaderkorpset; bagefter kører den saakaldte »Premier-Marechal« i Karosse, ogsaa ledsaget af Fakkelbærere i lange Sørgekapper. De frakkeklædte Personer, som ses yderst tilvenstre, ere Lakaier, der gaa i Spidsen for det efterfølgende lange Ligtog, som ikke ses paa Billedet. Ulige interessantere er dog Billedet af Processionen i Frue Kirkes imponerende Skib. Det høitidelige Tog aabnes af to Sekund-Marechaller; derefter følger Sørgefanen, Gyldenløves Kyrads og Sværd, baaret af den Afdødes Staldmester Kruse, to andre Faner, nemlig den store Sørgefane og Glædesfanen og umiddelbart derefter Blodfanen. Den Afdødes Vaaben, Kommandostav, Kammerherrenøgle og

Elephant-Orden, hvilende paa broderede Puder, gaar foran Ligkisten, som bæres af Majorer og Captainer af den kongelige Garde, det vil sige: af Livgarden tilfods. To Premier-Marchaller føre det egentlige Ligfølge af Slægtninge og Venner; de to første Personer blandt disse er Storkantsleren Grev Reventlov og Grev Ahlefeldt. Yderst tilhøire ses den 12 Alen høie Castrum doloris, fra hvilken Kisten nys er bleven fjernet; foroven er den kronet med en Urne bærende den Afdødes Billede. Den er helt betrukket med sort Fløil og Sølvmor; Indskrifter, Sølvskjolde og Beslag ere anbragte paa mange Steder, og paa Hjørnerne foroven ses Dødningshoveder i Harnisk. 12 sirlige Gueridoner med Voxlys omgive endnu Katafalken, hvorimod tre plastiske Figurer, som have været anbragte paa dens Trin, nemlig den unge Mars i en »dybsindig Positur« og med et bevinget Timeglas paa Hovedet, en romersk Grædekone og »Tiden« ere borttagne. Bag Katafalken ses endelig den Plads, hvorfra Hofpræst Masius nylig har holdt Ligtalen.

Med Universitetet, som i Hovedsagen levede videre paa Ordningen fra Christian den Tredies Tid, stod det i Frederik den Fjerdes Dage kun daarligt til. I Grunden var det kun en Præsteskole; den eneste Embedsexamen, som kunde tages, var den theologiske; den juridiske indførtes først i 1736. Talrige Klager fremkom over Høiskolens hele Indretning, den slette Bestyrelse af Bibliotheket, Professorernes Ligeegyldighed, Nepotisme og Egennytte, og selv om ikke alle disse Beskyldninger staa til Troende, er der ingen Tvivl om, at der - for at bruge Rørdams Udtryk - var something rotten i den lærde Republik, som trængte til en gennemgribende Forandring. Da Kongen i 1724 nedsatte den saakaldte Geheime-Inquisitionskommission, blev Universitetets Anliggender ogsaa dragne ind under den, og Kommissionens ledende Mand, Oversekretair Møinichen, afgav da en Betænkning, som kaster et grelt Lys over Forholdene. En eller to "visse" Familier (Wormerne og Bartholinerne) havde lagt Beslag paa alle Stipendier for deres Børn og Paarørende, fattige begavede Studenter kunde Intet

*Feltmarechallieutenant
Grev Christian Gyldenløves Ligfærd
over Kongens Nytorv
den 6te Septbr. 1703.
(Efter Masius' Ligprædiken.)*

faa, Pengene blev ikke uddelte efter Fundatsernes Ord og Mening, ja det var umuligt at gaa i Detail i alle de Enormiteter, der forefandtes. »Vore Herrer Professores befletter dem intet paa at lære Ungdommen det, som disse Tiders fornødne Videnskaber udfordrer, men bliver ved den gamle, dem for over 100 Aar siden foreskrevne Methode. Her læses aldrig paa vort Akademi Noget, som kan opvække Gemytterne til en ærekjær Ambition eller Industri; de hører aldrig et Ord nævne om Tidernes eller Fædrelandets Historier; ingen Politica eller Moralia bliver her nogensinde trakteret, men endel Skolemeistergloser og sandelig det, Børn burde vide, førend de komme ud af Skolerne, er det Eneste, her handles af nogle Faa, som læser. Derfor nødes enhver ærekjær Fader, der vil ikke lade sin Søn blive til en Pedant, at lade ham udsendes til fremmede Akademier og Stæder og hasarderer derved sit Barns stundom timelige, stundom evige Velfærd.« Møinichen havde tænkt sig en Kommission nedsat for at udarbejde Planen til en Universitetsreform, men den kom ikke istand. Der manglede sikkert ikke fremragende Videnskabsmænd, men deres Vilkaar vare slette, og det bør, som Chr. Bruun skriver i sin »Rostgaard«, ikke glemmes, at de Mænd, som faa Aar efter Frederik den Fjerdes Død gennemførte Universitetsreformen, alle havde levet deres Ungdom eller kraftige Manddomsaar under denne Konge.

Foruden »Klostret« (nuv. Kommunitet), Regentsen, Val-kendorfs og Borcks Kollegier fik Universitetet en ny Stiftelse for trængende Studenter, nemlig Ehlers Kollegium, eller som det kaldes: »Eilersens eller Elersens Kollegium«. Den 7de Septbr. 1702 lagdes Grundstenen af Kaspar Bartholin, og tre Aar efter (den 18de Novbr.) stod Bygningen færdig og indvi-edes med stor Høitidelighed. Stiftelsen, der havde Plads til 16 Alumner, hvoraf Halvdelen Theologer, var bestemt for Studio-si, »fødte her i Rigerne af danske eller norske Forældre og be-kjendte for Gudfrygtighed og Skikkelighed i Liv og Levnet«. Hver af Alumnerne havde et lille Pengestipendium, oprinde-lig 24 Rdlr., hvorhos de havde Adgang til et Reisestipendi-um, forsaauidt den Paagjældende »befindes af saadan Profect, hvoraf man vel kan formode, at han i Fremtiden kan vorde dygtig at tjene Gud og sit Færdreland i nogen Bestilling, som af Litteratis tør betjenes«. Bygningen havde en hosliggende Have, et lille Kunstkammer og et Bibliothek, der gik til Grun-de ved Ildebranden i 1728; Rostgaard testamenterede en Del af sin kostbare Bogsamling til Kollegiet, men Bestemmelsen blev heldigvis ikke udført, da disse litteraire Bogskatte ellers ogsaa vilde være gaaede tabte. Det nye Bibliothek, der danne-des efter Ildebranden, blev solgt i 1823. I en Aarrække havde Missionskollegiet sit Bogtrykkeri her, og fra Ehlers Kollegium er saaledes udgaaet de første Udgaver af de saakaldte Missions-bibler foruden mange andre Bøger. Blandt Stiftelsens første Alumner var den senere saa berømte Hans Gram.

Studenternes gamle »ublu« Ceremonier ved Depositsen ophørte allerede i Christian den Femtes Tid; de indskrænkede sig nu til, at de unge Mennesker efter endt Examen samle-des paa det øverste Auditorium, hvor Dekanus gav hver en-kelt Salt i Munden som Symbol paa den Visdom, han frivillig skulde søge, og gjød ham Vin over Hovedet som Tegn paa, at Gud havde kaldet ham til en højere Dannelses. Wille Høy-berg fortæller i sin Autobiographi, at denne Skik faldt bort i 1729, saaledes at han var en af de sidste salvede Studenter; i

Universitetsfundatsen af 1732 ophæves den udtrykkelig. Derimod fortsattes Disputationsøvelserne i »Klosteret«, ja man kan i Grunden sige, at de kulminerede i Holbergs Tid. Her, skriver Pontoppidan i 1724, fik 100 Studenter fri Mad, 3 Retter om Dagen. Der var 10 Borde i Spisesalen, og ved hvert Bord sad 10 »Commensales«, der vare Baccalaurei, medens den, der førte Forsædet som Dekanus, var Magister. Naar den tredje Ret bares frem begyndte Øvelserne; Dørene bleve lukkede, og Ingen kunde gaa ud. Hver Dag blev der opslaaet Theses, om Mandagen af Logica, om Tirsdagen af Physica, om Onsdagen af Methaphysica og de øvrige tre Ugedage af Theologien. To af de Spisende, en »Opponens« og en »Respondens«, disputerede nu paa Latin, og drev Sagen, saa vidt de formaaede; tilsidst løstes Knuden af Dekanus. »Det er en fortræffelig Indretning - tilføier Pontoppidan - og man hører her de unge Fyre tale ret flydende Latin«, det samme Latin, som Nille i »Erasmus Montanus« kalder: »Klosterlatin«. Holberg er derimod skarp i sin Bedømmelse af disse Disputationer, og karakteriserer dem træffende ved de Ord, han lægger Erasmus Montanus i Munden: »Jeg kan disputere paa god Latin, om hvilken Materie det skal være. Vil En sige, at dette Bord er en Lysestage, saa vil jeg forsvare det; vil En sige, at Kjød eller Brød er Straa, vil jeg og forsvare det; det har jeg gjort mangan ærlig Gang«.

Studenternes Kaar vare iøvrigt haarde; selv de, der vare Alumner paa Regentsen og spiste i Klosteret, døde Adskil- ligt.

Den tidligere omtalte Notarius Publicus, Rasmus Ærebo skriver saaledes i sin Autobiographi: »I Aaret 1707 begyndte mine Klæder, Linned og Uldent at falde af mig, saasom jeg i moxen 3 Aar ei havde faaet Nyt; jeg vendte selv mine Buxer om Natten, flikkede mine Sko, ja undertiden gik igjennem Overlæderet af Skoene paa Hosesokker eller bare Fødder og maatte selv rimpe mine Strømper sammen med, hvad jeg kunde faa.« Om Vinteren sad han ofte oppe hele Natten og sammenskrev Kollegier; han havde Intet at lægge i Kakkellovnen,

hvorfor Blækket frøs for ham i Blækhornet, ja han var saa fatig, at han maatte spare paa Papiret i den Grad, at han klemte 100 til 113 Linier sammen paa en Kvart Side. Naar »Tarmene sviiede altfor meget af Sult i ham«, kastede han Bogen tilside og gik udenfor Porten for at forslaa Tankerne. Maden i Klosteret var saa slet, og Øllet saa surt, at han tilsidst fik Koldfeber, men denne maatte han sulte og løbe bort, thi Medikamenter var ei at tænke paa for ham. Regentsianernes Stilling blev dog uden Tvivl noget gunstigere senere, da de under Pesten havde erhvervet den foran omtalte Ligbærerret. Studenterne gik paa dette Tidspunkt alle med den lange og smalle sorte Kappe, som forskaffede dem Øgenavnet: Per Caudi, desuden med Kaarde og Muffe om Vinteren. Med Landkadetterne leverede de ofte Fægtninger, hvoraf den betydeligste fandt Sted i 1719.

Da den foran omtalte fornemme Opdragelsesanstalt: det ridderlige Akademi blev lukket den 1ste Mai 1710, fordi man under Krigen manglede Penge til dets Opretholdelse, indrettedes de gamle Bygninger paa Nytorv i Novbr. 1714 til en Krigsskole for Landkadetter eller et Landkadetakademi. Her var Plads for 100 unge Mennesker, som fik en vis aarlig Gage og af duelige Exercitiemestre undervistes i Christendom, Geographi, Tegnekunst, Fortifikation, Artilleri, Sprog, Fægtekunst og Dands. Da Huset imidlertid var saa forfaldent, at »det ved Reparation ei kunde hjælpes«, flyttedes Landkadetterne i 1720 til Operahuset i Bredgade. Søkadetakademiet eller den »store Navigationsskole«, som blev indviet den 9de August 1701 med stor Høitidelighed, havde ligeledes først et usselt Lokale paa Holmen, hvorefter det i 1728 flyttedes ud i samme Bygning som Landkadetakademiet. De to Anstalter vare i det Hele nøie knyttede til hinanden, neppe til Gavn for nogen af dem, ja havde endog tildels fælles Exereitie-mestre. Antallet af Søkadetter var høist forskjelligt; der var oprindelig Plads til 100, men i 1704 nedsattes Tallet til 80, og i 1723 endog til 40. Det er værd at lægge Mærke til, at der blandt disse unge Mennesker fandtes Repræsentanter for alle Samfundsklasser, ikke

blot Adelsmænds Sønner, men Børn af Gæstgivere, Forvaltere, Bagere, Parykmagere, Stegemestre, Themænd og Ridetjenere. Den eneste Fordring, der stilledes, var, at vedkommende Aspirant forstod at regne og skrive; »ellers ville vi - siger Kongen - at Ingen, som haver baaren Liberi, skal være forment udi Kompagniet at indkomme, naar han ikkun er kommen af godt ærligt Folk,« Paa dette Tidspunkt høres der for første Gang Tale om Uniformer for Søetaten. Søkadetterne fik ved Akademiets Indretning en Mundering af staalgraa Kjole med Guldgaloner, røde Opslag og Krave samt rødt Underfor, Hat med Guldtridser, Netteldugs Halsklud, rød baldyret Patron-taske, Kaarde, røde Strømper og sirlige Sko; men denne Uniform brugtes dog kun ved høitidelige Leiligheder og Parader; til daglig vare Kadetterne paaklædte efter eget Forgodtbefindende. I 1714 indførtes dog ogsaa en daglig Uniform, den saakaldte »slette Mundering«, som ikke var besat med Galoner. Flaadens Underofficerer fik i 1722 graa Munderinger med rødt Underfor, hvorimod de Menige fik Trøier og Benklæder af graat Klæde og Arbeidsklæder af Seildug. Officererne havde fra 1723 røde Uniformer, som i 1749 ombyttedes med graa med rødt Underfor, saaledes at Graat blev Hovedfarven i Marinen. Sex Aar efter blev imidlertid den blaa Farve indført, som har holdt sig til vore Dage. Det kan her tilføies, at Frederik den Fjerde efter Freden omordnede Holmens faste Stok, der var smeltet stærkt sammen i Krigsaarene, saaledes at den kom til at bestaa af 6 Divisioner, hver paa 5 Kompagnier, senere dog af 3 Divisioner, hver paa 10 Kompagnier, ialt 4725 Mand foruden Officerer. Samtidig blev Nyboder delt i »6 Divisioner«; 100 hele Huse uddeltes til Marinens faste Haandværkere, 57 til Holmens Kompagni, og Resten, 428 Huse, til Matroserne. I hvert halve Hus indkvarteredes en Familie af de Gemene, og hos hver Familie skulde der bo 1 eller 2 ugifte Holmens Folk, »dog uden Tvang«. Nyboder, som i det Væsentlige stod uforandret siden Christian den Fjerdes Dage, var som en lille By for sig selv med særlige Institutioner, Nybodersmanden havde

sin egen Domstol (Søetatens kombinerede Ret, stiftet 1727), sin Vagt og sin Inspektør, sine Vægtere og Gadefogder, sine Skoler, sine Udsalg og sine talrige Brændevinskipper. Herude var Brolægningen langt slettere end andetsteds i København, ja den manglede undertiden helt; her bleve Vognene siddende fast i Dynd; her var Gadefeining og Lygter ukjendte saavel som Renovation. Først i 1717 indførtes Dagrenovation, og i 1770 Natrenovation. En Overflod af Børn synes at have tumlet sig paa Gaderne, thi det er naturligvis ikke for ingen Ting, at Barberen i »Den Stundesløse« véd at fortælle om en Matroskvinde »in den neuen Buden«, som paa engang har bragt 32 Børn til Verden, ligesom Dedikationen i »Peder Paars« til Indbyggerne i de »nye Boder« vel kan betragtes som en Satire over disses Forkjærlighed for Gadeviser. Naar Politimesteren i København i 1713 fik Ordre til at kalde Byens Logisværter for sig og forbyde dem at nægte Kongens Matroser Kredit, hænger dette sammen med den Omstændighed, at Folkene ikke fik deres Hyre udbetalt, skjøndt Nøden ofte var saa stor, at den fremkaldte Opløb og Optøier. Ved Fredsslutningen skyldte Kongen 700,000 Rdlr. til Marinens Folk, og først i 1727 var Gjælden fuldt betalt. Det kaster derfor ingen Plet paa Matroserne og Nybodersfolkene, at de i 1724 solgte deres Munderinger for at komme til Penge.

Allerede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede vise de første svage Spor til en Kunstscole sig, stiftet af en lille Kunstnerkreds. Medlemmerne holdt deres ugentlige Møder og Tegneøvelser i det »høigrevelige Ahlefeldtske Hus paa Kongens Torv«, i.e.: i nuværende Hotel d'Angleterre. Skolen, der kaldte sig »Det lovlige Kunstakademi« og som saa mange andre Kunstscoler var helliget St. Lukas, indgik i Oktober 1701 med en Supplik til Kongen om hans Beskyttelse, og opnaaede virkelig en lille Understøttelse. Til Tak herfor foranstaltede den nogle Uger efter en »St. Lukas Festin« i sit Lokale, hvor »iblandt andre rosværdige Inventioner Pallas blev forestillet at præsentere Hs. kgl. Majestæts Portrait og Kunstvidenskaberne, nemlig

Architekturen, Musiken og Arithmetiken, staaende paa høire Haand, samt ved den venstre Haand Maler- og Billedhuggerkunsten, imellem hvilke sidste var Astronomien, med de til enhver Kunst henhørende Instrumenter«. Ud til Torvet vare Vinduerne illuminerede, og her saas med passende Indskrifter: »til høire Billedhuggerkunsten ifærd med at »façonner« Kongens Billede, til venstre Malerkunsten beskjæftiget med at »skildre« Dronningens Portrait. Det lovlige Kunstakademi udrettede dog Intet af Betydning, thi alle Betingelser for Kunstens Udvikling og Fremskridt manglede herhjemme.

Den Omhu, Frederik den Fjerde viste for Skolevæsenet, særlig for Almueskolevæsenet i hele Landet, og hvis smukkeste Udslag er de 240 Skoler, som i 1721 indrettedes i Rytterdistrikterne, lagde sig ogsaa for Dagen i Kjøbenhavn. Da Missionskollegiet til Evangeliets Udbredelse i Ostindien og Finmarken var blevet stiftet i 1710, paavirket af den pietistiske Bevægelse i Tydskland, opstod paa naturlig Maade Tanken om et Vaisenhus i Kjøbenhavn, som i Lighed med det Franckeske Institut i Halle skulde knyttes til Missionsvirksomheden og ledes af Missionskollegiet. Pesten i 1711 gav Tanken et Stød fremad og skabte det foran omtalte midlertidige Vaisenhus paa Christianshavn, og to Aar efter tilskrev Kongen Politikollegiet om snarest muligt at indrette et Vaisen- eller Hittebørnshus »i Henseende til den bedrøvelige og onde Medfart med spæde Børns Ombringelse og Henkastelse i Kanalen og andetsteds udi vores Residentsstad Kjøbenhavn«. For at saadanne »ugudelige Mødre, som Sligt, endel af Desperation, endel af Armod og Letfærdighed, begaar, kunde uden Frygt for at blive røbet henlægge Børnene til Forpleining«, skulde der paa Vaisenhusets Dør anbringes et Trug, saa stort at et Svøbelsebarn med en Klokke kunde ligge deri, og det Hele skulde indrettes saaledes, at Truget med Barnet kunde dreies ind i Huset, naar Klokken gav Signal. Planen blev imidlertid opgivet paa Grund af de besværlige Tider, men da Barnemor-dene og Henlæggelsen af Fostre vedblev, kom den atter paa

Tale i 1717, uden at man dog formaaede at gennemføre den. Først i 1750 indrettedes et Hittebørnshospital i Børnehuset. I 1720 overdrog derimod Kongen Missionskollegiet at indrette et Vaisenhus og skjænkede dertil 2000 Rdlr. om Aaret af Postkassen, endvidere det ophævede ridderlige Akademis Bygninger paa Nytorv samt en hel Række Privilegier som f. Ex. Fritagelse for alle Byrder og Skatter, Ret til Anlæg af en Linned- og Uldenfabrik, til at drive al Slags Haandværk, Handel og Kunst, til at holde Apothek, Bogtrykkeri, Bogbinderi o. s. v. Der blev strax udnævnt en Vaisenlius-Forstander og Inspektur; tre kjøbenhavnske Borgere, Abraham Kløcker, Niels Hendriksen og Nikolai Burmester beskikkedes til Kuratorer, og i de følgende Aar opsamledes der betydelige Kapitaler til Stiftelsen. Kongen skjænkede yderligere 60000 Rdlr. af Postindtægterne foruden 18000 Rdlr., som vare ham tilfaldne i Bøder, Prisepenge og ved Konfiskationer; af det kjøbenhavnske Fattigvæsens Kapitaler fik Vaisenhuset 26000 Rdlr. mod efterhaanden at indtage Konventhusets forældreløse Børn (107 i Tallet) til Forsørgelse, og endelig indkom der betydelige Summer ved private Bidrag. De gamle Bygninger paa Nytorv, som vare yderst forfaldne og efter det ridderlige Akademis Ophævelse vare blevne benyttede til Landkadetakademi og derpaa til Lokale for Høiesteret og Hofretten under Slottets Ombygning, bleve derpaa istandsatte, og paa Kongens Fødselsdag den 11te Oktober 1727 kunde endelig Vaisenhuset aabnes med en Besætning af 44 Børn (24 Dreng og 20 Piger), et Tal, som allerede i 1728 forøgedes til 100. Anstalten havde en Inspektur, en Præst, en Læge, en Chirurg, 4 Lærere eller Præceptorer, 1 Læremoder, 1 Økonom eller Spisemester, en Portner, en Gaardskarl og 4 Piger, Den første Præst ved Vaisenhuskirken (som iøvrigt først indviedes i April 1728) var Digteren Johannes Ewalds Fader, Enewald Ewald. Ifølge Opdragelsesplanen skulde Børnene vækkes om Sommeren Kl. 6 og om Vinteren Kl. 6½, dog om Søndagen ½ Time sildigere. Arbeidet begyndte og sluttede med fælles Andagt; om Søndagen var der Kirkegang om Formiddagen og

Katekisation om Eftermiddagen. Økonomen leverede Maden, og sørgede derhos for Børnenes Klæder, Ildebrændsel, Renholdelse, Orden og Inventariets Vedligeholdelse. Kuratorerne besørgede Leverancen af Tøi og traf Aftale med en Skrædder om Prisen; Børnene skulde være ens klædte, men »saaledes at ogsaa gode Folks Børn ikke behøvede at skamme sig ved Klæderne«. I Skolen var der baade Læsetimer og Haandgjerningstimer; Formaalet var, som det hedder i Instruxen, at Drengene skulde gjøres dygtige til at tjene hos Kongens Betjente, Kjøbmænd og andre godt Folk eller til at lære et Haandværk, og at Pigerne »tilholdtes til at lære at to, spinde og sy, saa og anførtes til at koge og lære andre Kvindekjønnen fornødne Videnskaber, hvormed de engang i godt Folks Tjeneste kunde vinde deres Brød«.

Kjøbenhavns fornemste Skole var selvfølgelig Vor Frue Skole (Metropolitanskolen), som dengang laa imellem Skindergade og nuv. Dyrkjøb. De latinske Drengene, som gik her, havde endnu haardere Vilkaar at kjæmpe med end Studenterne; Sult og Prygl hørte til deres daglige Brød, Føden maatte for en Del tigges, og af Skolens Indtægt af Bryllupper og Begravelser naaede kun en Ubetydelighed ned til Disciplene. I 1705, da Rektor Søren Pedersen Glud døde, faar Skolen den Karakter af Bircherod, at den »befinder sig i en slet Tilstand paa Grund af den Afdødes liderlige Levnet og Debauche«; faa Aar efter, da den lærde Hans Gram blev Konrektor ved Skolen, indtraadte der en afgjort Bedring, thi Gram passede sin Skolegjerning omhyggeligt og udmærkede sig ved Overbærenhed og Mildhed. Overhovedet fandtes der mellem den uvidende, drikkældige og fattige Lærerstand ved Latinskolerne enkelte dygtige Skolemænd; et af de fortrinligste Exempler herpaa er den bekjendte satiriske Digter, Rektor i Ribe, Chr. Falster, som gjorde sin Skole til den berømteste i Riget.

Indtil Frederik den Fjerdes Tid var Skolevæsenet i Kjøbenhavn blevet yderst forsømt; Byen havde kun fem Skoler, og den allerstørste Del af de fattige Børn voxede op i fuldkom-

men Uvidenhed, eller som den senere Biskop Christen Worm udtrykker sig: »Staden er opfyldt med en stor Del elendige og fattige Børn, som plat Intet vide af den enfoldige Børnelærdom, men leve hen i en fast utrolig Grovhed«. Skjøndt hverken Regjering eller Kommune fandt Anledning til at gjøre Noget herimod, tog nogle kjøbenhavnske Præster, navnlig Sognepræsten ved Helligaandskirken, Frants Thestrup og den senere Biskop Christen Worm, sig varmt af Opgaven, og det lykkedes dem i kort Tid at vække en saa udbredt Interesse for Sagen, at den første Begyndelse til et ordnet Almueskolevæsen blev gjort. Det var ikke blot Hensigten at give de fattige Børn Undervisning, men ogsaa Mad og Klæder, i hvilke Øiemed der indsamledes en stor Mængde private Bidrag; og Regjeringen, der indsaa, at Tanken fortjente at støttes, tillod at sætte Bækkener ved Kirkedørene og ombære Tavler i Kirkerne; den lovede de af Magistraten beskikkede Lærere Befordring, og paabød endelig i Fattigordinantsen af 1708 alle Forældre at holde deres Børn til Skole. Den første kjøbenhavnske Almueskole, som stiftedes i 1702 af den ovenfor nævnte Frants Thestrup, var Helliggeistes danske Skole, til hvilken Gaverne indkom saa rigeligt, at den kunde bygge sit eget Hus paa Helliggeistes Kirkegaard ved den nordre Kirkeport og dog i 1709 eie en Kapital af 5000 Rdlr. foruden et af Brygger og Kjøbmand Jens Nielsen Hald i 1687 stiftet Legat paa 2000 Slettedaler, hvis Renter skulde anvendes til Brød for 20 fattige Skolebørn. I 1706 oprettede Christen Worm Nikolai Kirkes danske Skole, hvortil der i Løbet af et Aar var indsamlet 2248 Rdlr. hos »nogle ubenævnte Guds Børn«; den fik Lokale først paa Østergade og senere i Admiralgade. Derpaa fulgte Vor Frue danske Skole paa Hjørnet af Skidenstræde og Peder Hvitfeldtsstræde, den danske Skole paa Christianshavn, der ikke synes at have havt sin egen Bygning, Trinitatis Skole i Landemærket, Garnisonsskolen i Bredgade og endelig Kastellet eller Holmens Kirkes Skole i Dybensgade, som ikke maa forvexles med den gamle Chorskole i Størrestræde. I disse Almueskoler, som endnu ikke

havde faaet Navnet: »Kirkeskoler«, men i Reglen kaldtes »De fattige Børns frie Skoler«, var Undervisningen gratis; nogle af dem vare rene Kommuneskoler som f. Ex. Helliggeistes og Nikolai Skoler, thi de optog alle i Byen hjemmehørende Børn, andre derimod Sogneskoler, idet de strengt vaagede over, at kun Sognets egne Børn bleve optagne. Det er værd at fremhæve, at Lærpersonalet baade bestod af Mænd og Kvinder, og at Undervisningen omfattede »Børnelærdom samt Regne- og Skrivekunsten«. Pigerne lærte tillige at sy og spinde. Naar Sognepræsten fandt Børnene modne til at udskrives, skulde de »sættes til Haandværk eller rekommanderes til Direkturerne for Kompagnierne at fare til Søs eller sættes til Manufakturer, Kunster, Haandværker og Handel, som de have Lyst til. De, som bekvem Nemme og Lyst dertil have, kunne og sættes i Vor Frue Skole« (Latinskolen). Til de fattigste Disciple uddeltes i alle Skolerne Brød, nemlig »et grovt Skillingsbrød, en saakaldet Skofte, som man ellers giver Heste«, og Klæder, enten fuld Klædning eller Hoser og Sko. Antallet af offentlige Skoler var dog langtfra tilstrækkeligt, og der høres bestandig Klager herover. Af private Skoler havde Byen i 1721 ikke mindre end 36, men de fleste af dem vare sagtens smaa og utilfredsstillende. »De private Skolemestre - skriver Christen Worm - vide mindre end Intet, skjøndt de lade sig betale af Forældrene, hvis Børn de skulle oplære«. For at raade Bod herpaa og udøve et Slags Kontrol udstedtes der i Juni 1716 en almindelig Forordning om danske Skoler og Skoleholdere i Kjøbenhavn.

Kampen mod Leddiggjængere og Tiggere, som de tidligere Konger havde ført med saa ringe Held, blev gjenoptagen med Energi og Kraft af Frederik den Fjerde, hvis Omsorg for Fattigvæsenets Ordning overhovedet fortjener Paaskjønnelse. Ved Aarhundredets Begyndelse var Tilstanden i Hovedstaden yderst pinlig; Gaderne vare bogstavelig oversvømmede af Tiggere, Krøblinge og Lemlæstede, ja man faar det Indtryk, at de sidstnævnte, ligesom nutildags i Syden, havde for Skik at fremvise væmmelige Kræftskaar og gyselige Læsioner for at vække

de Forbipasserendes Medlidenhed. Ole Rømer iværksatte som Politimester en ivrig Jagt efter Tiggere, men uden Held; han klager over, at de forstaa at gjøre sig usynlige og smutte bort, ligesom man tror at have dem fat, og bemærker, at det gaar med Betlerne paa Kjøbenhavns Gader som med Rørene i Søerne; naar man mener at have udryddet dem, komme de frem igjen. Juleaften 1705 havde Ole Rømer en ubehagelig Overraskelse i denne Retning, da Kjøbmagergade pludselig var ganske fuld af Tiggere, fordetmeste unge Mennesker paa 10 til 16 Aar, Dreng og Piger eller midaldrende stærke Kvindfolk. Det frugtede ikke, at man afleverede de arbejdsføre Tiggere til Kommandanten, at fremmede Løsgjængere bleve anholdte og udviste, at de Lemlæstede og Læderede førtes til Pesthuset, medens Kvinder, Børn og svage Betlere transporteredes til Børnehuset; mange af dem flygtede, nye Rekruter kom til fra Landet i saadanne Skarer, at man ikke vidste, hvor man skulde anbringe dem, og det hændte endog, at Stodderfogderne og Politiet bukkede under i de Fægtninger, som leveredes med »modvillige« Tiggere.

Disse Forhold førte til Udstedelsen af to store Fattiglove af 24de Septbr. 1708, hvoraf den ene udelukkende vedkommer Kjøbenhavn. Dens Formaal var tredobbelt: at gjøre Ende paa alt Tiggeri, at fastslaa, hvem der var rette »Almisselemmer«, eller med andre Ord: hvem der havde Krav paa Fattigforsørgelse, og endelig at anvise Fattigvæsenets Bestyrelse de nødvendige Indtægter, I denne Forordning forbødes enhver Form af Tiggeri rentud under Straf af Rasphuset, Spindehuset og Tugthuset, ja ingen maatte give Almisse paa Gaden eller ved Dørene, men kun i de Fattiges Bøsse, som ombares i Huse-
ne (den saakaldte Kvartalsalmisse). De rette Almisselemmer - hvortil hørte: Hittebørn og andre fattige forældreløse spæde Børn, alle gamle Folk, som paa Grund af Alderdom ikke kunde fortjene deres Brød, Syge og Sengeliggende, som Intet kunde fortjene, Syge og Lemlæstede, som dog kunde fortjene Noget, Syge, hvorom var Haab til Forbedring, Fattige, som

kunde bevise, at de ei ved Arbeide kunne fortjene Brødet til sig og Familie uden Almissee samt umyndige faderløse Borgerbørn under 14 Aar - skulde melde sig paa Silkehuset (Konventhuset, nuværende Nr. 17 i Pilestræde), hvor Fattigkommissionen havde Lokale og lade sig indskrive til Almissee. For at holde Mandtal over de Fattige, skulde der hver Maaned anstilles Eftersøgning over hele Byen af to »ærlige og smukke Borgere« i Forening med Fattigvæsenets Kvartermestre, der bare en liden Krykke stok som Tegn paa deres Værdighed. Disse Folk havde desuden den Opgave at vaage over, at de Syge og Sengeliggende, som ikke selv kunde hente deres Almissee paa Silkehuset, fik, hvad der tilkom dem. Folk, som vare ilde tilredte i Ansigtet eller paa Kroppen med Flod, Kræft eller anden udvortes Skade maatte ikke vise sig paa offentlige Steder eller paa Gaderne til Rædsel og Vederstyggelighed for Andre, navnlig for svage Kvinder. Ørkesløse Leddiggjængere og utugtige Fruentimmer bleve optagne henholdsvis i Rasp- og Spindehuset, Tiggere fra fremmede Steder bleve udviste, gjenstridige og vanartede Børn indsattes i Rasphuset, hvorimod fattige og forældreløse Børn henvistes til Børnehuset.

For at skaffe Fattigvæsenet nye Indtægter paabødes det alle Indbyggerne at tegne sig "frivilligt" for et bestemt fjerdingaarsligt Bidrag, som skulde afleveres til Fattigforstanderne. Ved Afstaaelse af Hus og Grund skulde de Fattige desuden »ihukkommes« med en Almissee, ifald Vedkommende vilde have Skjøde og Adkomstbrev; ved Løsøreauktioner, ved alle afsluttede Mæglerforretninger og ved alle Handeler skulde der ogsaa gives en passende Sum til Fattigkassen, hvorfor enhver Kjøbmand skulde have en Fattigbøsse i sit Hus. I Værtshuse, Herberger, Ølhuse, Vinkjældere, The- og Kaffehuse skulde Værterne »flitteligen frembyde Fattigbøsserne«, og hvis Nogen vandt i Spil, skulde han give af sin Gevinst, »som han selv er af ræsonnabel Gemytte til«. Ogsaa Banden og slem uterlig Snak skulde komme Fattigkassen tilgode, og hvis det ved Bøssens ugentlige Aabning viste sig, at den var tom, skulde Værten selv

udrede 4 Skilling. Komedianter, Linedandsere og andre Gjøglerere, som havde Magistratens Tilladelse til at optræde, maatte ikke aabne deres Forestillinger, før de vare komne overens med Fattigkommissionen, om den skulde have en Aftens Indtægt eller en Sum engang for alle, og naar Nogen holdt Lykkepotter, skulde en Fattigforstander sidde ved Siden og sørge for, at Alt gik rigtigt til, og at de Fattige fik deres Part af Overskudet. Endelig skulde Jøderne betale Fattigskat enten frivilligt eller efter Taxation af Fattigvæsenets Kommitterede. Forskjellige andre Indtægter tilflød Fattigkassen, som f. Ex. visse Procenter af Prisepengene under Krigen, Tavlepengene i Slotskirken, det Halve af Politi- og Renovationskassens Indtægter o.s.v.; i 1709 indrettedes der et Lotteri til Bedste for de Fattige, og det hørte heller ikke til Sjeldenhederne, at der testamenteredes dem milde Gaver, endogsaa større Kapitaler. Antallet af Fattige, der nød Understøttelse fra Konventhuset (Byforsørgelsen) var iøvrigt paa dette Tidspunkt ikke stort; ifølge Mandtalslisten af 1708 kun 368, hvoraf man dog ikke maa slutte, at Byen manglede Trængende.

Fattigvæsenet i Kjøbenhavn lededes af 5 Direkteurer, som tillige vare Fattigdirektion for hele Danmark. Under dem stod fem Kommitterede, endvidere en Bogholder, to Fattigforstandere for hver af Stadens Sogne, samt en Kvartermester og en Stodderfoged for hvert af Byens Kvarterer. Under disse sorterede hele det store Apparat, ikke blot Byforsørgelsen, der administreredes fra Konventhuset, men ogsaa de Stiftelser, der stod til Raadighed. Den vigtigste af disse var Børnehuset paa Christianshavn, som fra at have været en Opdragelsesanstalt for Fattigvæsenets Børn havde udviklet sig til et Tvangsarbeidshus og en Straffeanstalt for visse Klasser Forbrydere, baade mandlige og kvindelige. Ved Forordningen af 26de Oktober 1708 blev Børnehusindretningen vel separeret fra Tugthuset og fik sin egen Ledelse under en Husfader og en Husmoder, medens Straffeafdelingen lededes af en Tugtemester, men Adskillelsen blev ikke og kunde ikke overholdes strengt. Det

var Meningen, at Børnehuset skulde være et Sted, »hvor gode Børn kunde indsættes til Ære, Tugt og Lære og ikke lide Skam mellem inddømte Misdædere«, men i Virkeligheden blev Forholdet, at de indsatte Børn ved Omgang med forhærdede Forbrydere, utugtige Kvinder, Betlere og Løsgjængere førtes ind paa Forbryderbanen. Saa ringe Sands havde Regjeringen for de skadelige Virkninger af Opholdet i denne Anstalt, at fattige Haandværksdrenge, der vare vanartige og forsømmelige, kunde indsættes i Rasphuset til Korrektion, og at »løse Drengbørn«, der tiggede paa Gaden, fik samme Behandling. Forordningen om Rasphuset bestemmer endog, at Forældre kunne indsatte deres ulydige og ryggesløse Sønner der for Betaling, enten mellem de øvrige Fanger eller (mod høiere Betaling) paa et Kammer for sig selv »hemmeligen uden at komme til de Andre eller være kjendt«. Medens Børnehuset i det Hele ledes i christelig og human Aand, var Behandlingen i Rasphus og Spindehuset skrap; her tilbragte de Indsatte deres Liv i usle Smaakamre med Jernstænger for Vinduerne og et Hul i Døren eller i store Arbeidssale, bestandig udsatte for »Hug af Pisken«, Hudstrygning og Ris ved de mindste Forseelser. Den omtalte Sammenblanding af »ærlige og uærlige« Fanger gjorde Børnehuset til en afskrækkende Anstalt, og netop paa Frederik den Fjerdes Tid, da Rasphuset blev indrettet i den samme Bygning, hedder det i en samtidig Beretning: »Saaledes er Børnehuset omsider blevet et Tugt- og Arbeidshus, hvor grove og andre Malefikanter og Delinkventer fornemmelig af Kvindekjønnen, som ere benaadede paa Livet og have igjennemgaaet den yderste Infami, paa Livstid til Arbeide og Revselse blive indsatte, desligeste Løsgjængere og omløbende Betlere, disse dog ikkun paa nogen Tid til Revselse og Forbedring. Og er altsaa Børnehuset i sit egentlige Væsen et Tugt- og Arbeidshus, hvor saavel Børn som voxne Personer og Gamle af begge Kjøen holdes udi Ave og til Arbeide, dels ved at raspe og fabrikere allehaande Farvetræ til Farveri og andre Manufakturisters Brug, dels og fornemmelig at præparere og spinde Uld for den kongelige

Mondurfabrik, som for en Del derinde er etableret og forfærdiger alt det til den kongelige Armee og Søfolket behøvende Klædevarer«. At man under disse Omstændigheder ikke holdt af at se Slægt og Venner indsatte i Børnehuset, forstaas let, og det blev efterhaanden almindeligt at udløse dem mod Kaution og bortsende dem til andre Provindser i Riget. Kautionen var i Reglen fra 4 til 12 Rdlr.; dog betaltes i 1710 ikke mindre end 500 Rdlr. »for en ublu og uforskammet Kvindes Løsladelse«. I Tidsrummet fra 1709 til 1721 blev henved 1000 Personer af begge Kjøen udløste paa denne Maade, og endnu ved Aarhundredets Slutning skete det Samme efter en vis Taxt.

Den anden af Fattigvæsenets store Stiftelser, Vartou, blev i Frederik den Fjerdes Tid betydelig udvidet. Allerede under hans Forgjænger var der ved private Gaver blevet oprettet 7 nye Senge, og disses Tal forøgedes yderligere indtil 1729 med 32 private Senge.

Vartou havde en fra Fattigvæsenets andre Stiftelser forskjellig Charakter, thi det hedder i en kongelig Skrivelse af 1719, at »det navnlig skal være til Fordel for dem, som i deres Velmagt have baaret Kongens og Byens Tynge«. Vartous Bygninger, der vare kjøbt i 1666 vare i 1725 saa brøstfældige, at de bleve nedrevne og en ny anseelig grundmuret Bygning i to Fløie opført, hvortil Kronprinds Christian (den Sjette) lagde Grundstenen den 1ste Mai 1726. Fløien til Løngangsstræde, der ikke var saa stor som den nuværende, blev først færdig, derefter Fløien til den daværende Voldgade. Midt i Bygningen til Løngangsstræde indrettedes en Kirke eller rettere Kirkesal, hvor der blev holdt Gudstjeneste indtil 1755. Den gik igjennem begge Etager og var aaben til begge Sider, saaledes at man fra den havde et Indblik til Lemmernes Senge, en Ordning, som den Dag idag er bevaret i Hospitalet i Helsingør (det gamle Sortebrødrekloster). Vartous tredie Fløi til Farvergade blev først bygget i 1743.

Pesthuset, der laa ved Kalleboderne (det senere Belvedere), sorterede ligeledes under Fattigvæsenet og optog foruden Af-

sindige og med smitsomme Sygdomme Befængte tillige alle Slags Fattige med ulægelige og væmmelige Sygdomme. Tilstanden herude var forfærdelig; Claudi Rosset, der senere blev Hospitalets Velgjører, fortæller, at han »i mange Aar har kjendt Pesthuset, og at hans Indvolde ofte have rørt sig ved at se dets skrøbelige, aldrende og høinødlidende Lemmer, hvoraf de fleste have manglet baade Klæder og Senge, og som henligge i deres Sygdom og dø bort fast ligesom Fæ og andre umælende Kreaturer«. I Frederik den Fjerdes Tid undergik denne Stiftelse ingen Forandringer; derimod blev Abel Kathrines Boder i Dronningens Tværgade udvidet med sex Pladser, ligesom dets Bygning blev forbedret. De gamle Sjæleboder i Møntergade, eller som de ogsaa kaldtes: Hospitalet i Brøndstræde, vare endnu i Brug, og det Samme gjælder om Poul Fechtels den Dag idag bestaaende Boder, som havde faaet en ny Fundats af 1661, ifølge hvilken Forstanderen altid skulde være en "god og oprigtig" Mand af Stifterens Slægt. Her var Plads til 14 fattige Personer. En ny Stiftelse fik Byen, da Student Morten Nielsen Budolph skjænkede en Kapital af 4000 Rdlr. samt et Hus i Prindsensgade ved Nyboder til Bedste for »fire ærlige, nødtrængende, svage og gamle fattige Mennesker«, et Par gudfrygtige Ægtefolk og en fattig, theologisk Student. Hans Testamente blev konfirmeret af Kongen den 16de Marts 1725, men da Exekutorerne fandt den gamle Bindingsværksbygning i Prindsensgade ubrugelig, blev Budolphs Hospital indrettet i tre grundmurede Smaahuse i Pustervig. Ildebranden i 1728 lagde dem imidlertid i Aske, hvorpaa Stiftelsen i 1743 gjenopførtes i S. Pedersstræde, hvor den endnu befinder sig.

Kjøbenhavns Magistrat bestod af en Præsident (fra 1713 til 1724 den tappe Stadshauptmand Johannes Meller og efter ham Etatsraad Johan Schrader til 1734), 3 Borgmestre og 8 Raadmænd foruden Viceborgmestre og Viceraadmænd, som ved Dødsfald rykkede op i de ledige Poster. Magistratens Indflydelse var ikke stor; den kunde Intet foretage uden Cancelliets Samtykke, dens Beslutninger bleve ofte underkjendte

og omstødte, endogsaa dens Kaldsret til visse Embeder; kun i Sager vedkommende Stadens Økonomi, Tvistigheder mellem Laugene o. desl. bevarede den en vis Selvstændighed. Den var anden Instans for Sager, som vare paadømte ved Bythinget, og blev i 1718 eneste Instans for smaa Gjældssager, der ikke oversteg 10 Rigsdaler, for at Fattigfolk kunde faa deres Ret uden altfor store Procesomkostninger. De 32 Mænds Kollegium, der supplerede sig selv fra de fornemste Borgerklasser, havde naturligvis endnu mindre at sige. Et mærkeligt Exempel paa Regjeringens Egenraadighed er den Kjendsgjerning, at de 32 Mænd i 1723 maatte rømme deres Forsamlingssal paa Raadhuset trods Magistratens Indsigelse, fordi en kongelig Lotterikommission skulde benytte Lokalet. De 32 Mænd forsøgte da paa »hel sælsom og uanstændig Maade« at bemægtige sig Raadhussalen ved at trænge ind i den »med stor Ubeskedenhed og Bruit«, saaledes at Lotterikommissionen maatte fortrække og afvise de Godtfolk, som vare tilstede for at tage Lodder, men dette havde kun til Følge, at det blev forbudt de 32 Mænd at holde Samling paa de Dage, Kommissionen holdt Møde. Man faar iøvrigt ikke noget høit Begreb om Magistratens Forretningsdygtighed; Byens Gjæld var saaledes i 1720 ikke mindre end 28000 Rdlr., og af en kongelig Skrivelse fra samme Tid ses det, at Magistraten uberettiget havde oppebaaret Sjette- og Tiendepenge (en Arveafgift) og anvendt de sidste til egen Fordel istedetfor til Byens Nytte, Bedste og Nødtørft, ligesom den fra 1660 ikke havde aflagt Regnskab over Statens Indtægter og Udgifter. I Overensstemmelse med Tidens Skik var Magistraten saalidt som Byfogden, Raadstuskriveren og andre underordnede Embedsmænd uimodtagelig for Bestikkelse trods det bestemte Forbud mod Skjænk og Gave af 23de Oktober 1700, hvorfor Kongen i 1713 tilkjendegav den sit »store Mishag« og gav den et alvorligt Tilhold om at afskaffe »deslige lovstridige Maader og Paafund« og afholde sig fra at »tage eller fordre noget videre, end hvad Loven, Reglementet og andre allernaadigst udgangne Forordninger tillader«. Man møder i

det Hele under Frederik den Fjerde stor Demoralisation i Embedsstanden, og nogle opdigtede Rygter om Dronning Anna Sophies Meddelagtighed i Pengeafpresninger og Salg af Embeder førte i 1725 til Nedsættelsen af den berygtede Geheimenqvissionskommission, som i Folkemunde kaldtes »Bandedkommissionen« paa Grund af de mange Eder, den afkrævede de Indstævnte. Det er ikke her Stedet at komme nærmere ind paa denne Kommissions voldsomme Optræden, der vakte en Storm af Uvillie, Frygt og Forbittelse i vide Kredse, navnlig i Kjøbenhavn; det er nok at sige, at den kun førte til enkelte høitstaaende, i flere Retninger fortjente Mænds Afskedigelse og nogle underordnede Personers Afstraffelse, men iøvrigt ikke formaaede at hidføre et Systemskifte. Christian den Sjette lod Kommissionens Protokoller brænde i 1731 og forfulgte dens Medlemmer med sin kongelige Vrede.

De saakaldte »Byens Bestillinger«, der bleve paalagte Borgerne, vare i høi Grad trykkende for dem, hvorfor de paa alle Maader søgte at unddrage sig dem. Over 300 Beskikkelser til slige borgerlige Ombud bleve udstedte hvert Aar, nemlig til 20 Overformyndere, 5 Kirkeværger, 24 Fattigforstandere og 1 Oldermænd, 26 Stokkemænd med Oldermænd og Bisidder, 24 Rodemestre (i Krigstider 48) med deres Oldermænd, 36 til at ombære Tavler i Kirkerne, 1 Oldermænd, 1 Bisidder og 4 Kvartalsmestre i hvert Laug (for Laugene alene 180 Personer) og 12-16 Borgere til Brandvagt. Rangspersoner vare fritagne for denne Byrde, hvilket ogsaa gjælder om Kongens Haandværkere; desuden købte mange Privatmænd sig fri ved at betale en klækkelig Sum Penge til en eller anden Kirke eller Skole. Undtagelserne bleve efterhaanden saa mange, at Magistraten gjorde Indvendinger og forestillede Kongen, at »det var høist fornødent, at den til saadanne Embeder beholdt et ubehindret Valg«, hvortil der blev svaret, at slige Benaadninger ikke vilde blive tilstaaede i Fremtiden, før Magistratens Betænkning var indhentet.

Politiet blev omordnet den 22de Oktober 1701. Istedetfor

den tidligere Politikommission blev der indrettet en Politiret, som i 1708 blev omdannet til et Politi- og Kommercekollegium. Politiretten bestod af 7 Medlemmer, nemlig en af Kongens Geheimeraadere som Præsides, en Admiral, en høj Landofficer, et Medlem af Hofretten, en af Admiralitetsretten, en af Magistraten og endelig en af de 32 Mænd. Politimesteren skulde være tilstede under Rettergangen for at afgive Forklaring, men maatte ikke være tilstede, naar der voteredes. Der blev samtidig beskikket en Politifiskal, en Politifuldmægtig, en Protokolfører, en Kopist, en Kontorbetjent og endelig 10 Politibetjente, hvilke i daglig Tale kaldtes »Byens Folk«. Den ældste af dem fik 60 Rdlr. i Løn, den yngste 20; en af dem var Torvemester. Som Tegn paa deres Værdighed bar de hos sig en hvid Stok af 5 Tommers Længde med en Haand af Metal paa Enden og et Øie inden i Haanden. Dette Embedstegn, som undertiden blev brugt til at slaa med, afskaffedes først i 1771.

Den første Politimester i Kjøbenhavn, Claus Rasch, forblev i sit Embede indtil 1705, men fik i 1701 paa Grund af Alderdom og Svaghed Assessor Johan Bartram Ernst til Medhjælper. Efter ham fulgte den berømte Ole Rømer fra 1705 til 1710, der var en dygtig praktisk Politimand trods sine videnskabelige Sysler og lærde Studier. Han afløstes fra 1710 til 1722 af den nysnævnte Johan Bartram Ernst, der havde studeret i Udlandet og efterhaanden var stegen til Borgmester i Kjøbenhavn. Han synes at have været ilde lidt af Befolkningen; i hvert Fald opsloges der i 1716 Skandskrifter imod ham paa Raadhuset og paa Børsen, hvorhos der to Aar efter fremkom et anonymt Klageskrift mod ham. Han havde flere Sammenstød med de militaire Autoriteter saavelsom med Byfogden, og han fik i 1716 en Irettesættelse, fordi han ikke havde aflagt Regnskab for Renovations- og Politibøderne, af hvis ene Halvdelen Politibetjentene blev lønnede. Efter hans Død blev Johan Philip Ratecken, en indvandret Tydsker, Politimester fra 1723 til 1726, men da det blev opdaget, at han som Bestyrer af den afdøde Dronning Louises Gods Hørsholm havde begaaet

Falsk og efterskrevet Dronningens Navn, mistede han sin Ære og Formue og blev udvist af Landet. Hans Efterfølger Hans Himmerich, Politimester fra 1726 til 1731, havde heller intet godt Rygte paa sig, skjøndt han i fremmed Krigstjeneste var avanceret til Oberst. Under den store Ildebrand i 1728 tabte han Hovedet, og onde Tunger fortalte, at han intet bedre Raad vidste end at drikke sig fuld, en Beskyldning, for hvilken han senere maatte rense sig. I 1731 blev han ligeledes fradømt sin Ære og mistede sin Stilling, uvist af hvilken Grund.

Politimesterens Instrux lød i Frederik den Fjerdes Tid i det Væsentlige som tidligere; hans Forretninger vare mangfoldige, og man maa undre sig over, at han kunde udrette Alt dette med de faa Politibetjente, han havde til Raadighed, navnlig da Befolkningen i Regelen tog Parti med Synderne, naar de skulde arresteres. Politibetjentene nød ikke synderlig Anseelse; de vare ikke blot smaalige og paatrængende, men i 1703 betegner Kongen dem som »udygtige og saa insuffisante, at de Intet haver at hæfte ved«; treogtyve Aar senere, da der blev foranstaltet en Undersøgelse af Bryggernes Øltønder og Bagernes Vægt, blev der medgivet dem tvende »skikkelige og tilforladelige« Borgere, fordi man »ei saa ganske og aldeles kan forlade sig paa Politibetjentene alene udi deslige Forretninger«, og der kunde anføres flere end ét Exempel paa deres Bestikkelighed. Ved større Tumulter, der vare overmaade hyppige, maatte Militairet og Vægterne tilkaldes. Disse sidste, af hvilke der var 67, forøgedes i April 1728 til 100, eftersom Byens 726 Lygter ikke kunde passes af et færre Antal. Det vilde føre for vidt at komme ind paa de mange Excesser, der foregik paa Gaderne, og de Sammenstød, i hvilke Retfærdighedens Haandlangere ikke altid gik af med Seiren. Snart dræbte Fattigfogderne en Matros, snart slog en Vægter en Soldat ihjel med sin Morgenstjerne, eller omvendt Vægtere og Fattigfogder bleve dræbte under en Tumult. Opløb paa Gaderne indtraf hyppigt ved de ubetydeligste Anledninger; Grenaderer og Marinere sloges, saa der vare Døde og Saarede paa begge Sider, Kadetter og Stu-

denter leverede formelige Træfninger, og udenfor Byens Porte kom det til lignende Batailler mellem Bønder og Borgere. I 1728 sloges Skomagerdrengene og Rebslagerdrengene, »om hvem der skulde have Præference for Maitræet. Skomagerdrengene beholdt Marken, men Rebslagerdrengene tabte Slaget og gav Skomagerdrengene en Tønde Øl til Bedste, for de maatte blive med Fred for dem, og da Freden var bleven sluttet mellem disse stridige Partier, svungede de deres Fane gennem Klosterstræde paa Skomagerdrengenes Honneur«. I Klosterstræde boede nemlig paa dette Tidspunkt mange Skomagere. Ogsaa Fastelavnsløierne ved Børsen, hvor Ungdommen »brixede« hinanden, kunde antage en temmelig voldsom Charakter, og der anføres mærkelige Exempler paa Selvtægt, selv mellem dannede Folk. Ogsaa grovere Forbrydelser som Overfald, Indbrud og Mord vare almindelige, og Tyveriernes Antal var Legio. Kjøbenhavn havde allerede dengang sine Lommetyve af Profession, som havde deres Tilhold ved Posthuset og ved Høibro, »baade for den beleilige Situation, at endel Gader tage deres Begyndelse der, hvor de kan have Retirade, naar Fornødenhed udkræver det, saa og for den idelige Passage, som der falder«. I 1701 bleve to Kvinder kagstrøgne og landsforviste, fordi den ene af dem under Foregivende af at være »baade dum og stum«, det vil sige: døvstum, begik Leilighedstyverier, medens den anden forklædt som Soldat om Natten overfaldt andre Kvinder paa Gaden.

Om Domstole, Fængsler og Prokuratorer er der talt foran; her skal kun bemærkes, at Høiesteret i 1713 fik midlertidigt Lokale, saalænge Slottets Ombygning stod paa, i det forhenværende ridderlige Akademi paa Nytorv, det senere Vaisenhus. Høiesteretsassessorernes Forhold blev i 1725 undersøgt af den ovenfor omtalte »Bandedkommission«, ved hvilken Lejlighed meget graverende Misbrug kom for Dagens Lys, og to af Rettens Medlemmer bleve afskedigede. For at afhjælpe Onderne blev det dernæst bestemt, at Høiesteretsassessorerne i Fremtiden skulde lønnes. Ogsaa Straffene ere berørte foran;

de bestod som før i Halshugning, Steile og Hjul, Hængning, Partering, Kagstrygning, Brændemærke o.s.v., men enkelte af de mest barbariske Tillæg blev dog afskaffede, skjøndt Straffene efter Nutids Begreber fremdeles vare afskrækkende haardde. Soldaterne maatte løbe flere Gange Spidsrod mellem flere hundrede Mand eller arbeide i Skubkarren i Kastellet; i 1703 bestemtes det, at den, der hjalp Soldater til at desertere, skulde miste Ørene og arbeide for Livstid paa Bremerholm; grove Tyverier blev straffede med Kagstrygning, Spindehuset og Tyvmærke i Panden, Smaatyverier med Gabestokken. I 1708 blev en Soldat, der havde lastet Gud og bespottet hans hellige Navn, dømt til, »at hannem Tungen levendes af Munden skal udrives, dernæst hans Hoved afslaas og tillige med Tungen paa en Stage sættes«; det følgende Aar blev derimod en Mand, som havde talt »formastelige og ublu« Ord mod Kongehuset og desuden tilforn havde gjort sig skyldig i »irregulair Konduite«, simpelthen udvist af Kongens Riger og Lande. En eiendommelig Exekution fandt Sted i 1707, da en af Natmandens Folk havde fornærmet en Grenader i Nørreport og slaet efter ham med sin Pisk. Han blev dømt til at føres paa »Skinderkarren« gennem Vimmelskaftet, Amagertorv, Kjøbmagergade hen til Vagten ved Nørreport og derpaa ud af Byen, medens Natmanden skulde piske ham hele Veien. Samtlige Vægttere fik Ordre til at ledsage Karren gennem Gaderne for at hindre Insolentier, men mange af dem nægtede det rentud, aabenbart fordi det krænkede deres Værdighed at ledsage Natmandens Karre. De blev imidlertid satte under Tiltale for deres Opsætsighed, og Straffen blev fuldbyrdet. De Steder, hvor Straffene exekveredes, ere omtalte foran; kun kan det tilføies, at den murede Galge paa Pesthusfælleden udenfor Vesterport (hvor Amerika Mølle laa i vore Dage) blev ombygget i Juli 1726, »hvorved der ikke blev sparet paa Veiret i de blæsende Instrumenter«, siger en samtidig Beretning. Det var nemlig Skik, at naar et Skafot eller en Galge skulde opføres, gik Haandværkerne til Arbeidet i Procession med Musik, anførte af Byfogden, som selv maatte

gjøre det første Hug, for ligesom at adle den vanærende Forretning. Militaire Dødsstraffe udførtes enten udenfor Østerport eller paa den aabne Plads mellem Nyboder og Kastellet, det saakaldte »Grønland«.

Der kunde anføres talrige interessante Retssager fra Frederik den Fjerdes Tid, men det vilde føre for vidt. Til de mærkeligste hører Sagen mod Landsforræderen og Projektmageren Amtmand Povel Juel, som blev henrettet paa Nytorv den 8de Marts 1723, og mod Præsten ved Frelsers Kirke, Hans Trojel og Assessor Ryssel, der opdigtede en Sammensværgelseshistorie for at opnaa Fordele, naar Kongen saa, hvor trofaste Undersaatter de vare. Sandheden kom imidlertid for Dagen; Præsten blev dømt fra Ære, Liv og Gods, Ryssel til Kagstrygning og til at bære Sten af By, den ældgamle Straf, der er omtalt tidligere. Begge bleve imidlertid benaadede med livsvarigt Fængsel paa Munkholm. Endelig maa den engelske i svensk Tjeneste staaende Kaperkaptajn John Norcross nævnes, som flere Gange iværksatte nogle dristige Forsøg paa at tage Kronprinds Chri-

*John Norcross
i Kastellet.*

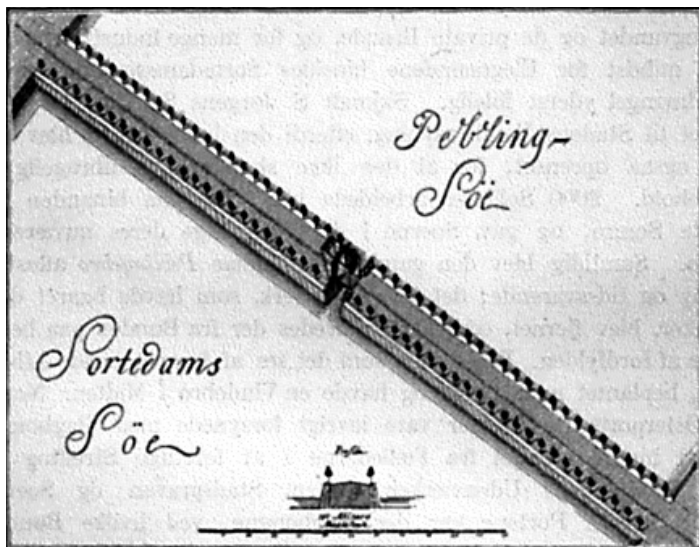
stian til Fange og bortføre ham til Sverig. I 1718 blev Norcross opbragt af Tordenskjold ved Dragør og sat i Forvaring paa Bremerholm, hvorfra han dog kort efter rømte; i 1726 blev han igjen fængslet i Kjøbenhavn og hensat i Kastelet, men ved næsten utrolig Udholdenhed og Snildhed lykkedes det ham at undkomme til Skaane, idet han en mørk Septembernat svømmede over Halvveien til Hveen. Det følgende Aar blev han ved List arresteret i Hamborg og paany ført til Kjøbenhavns Kastel. Trods al Paapasselighed var han lige ved at undløbe paany, hvorfor der blev bygget et Egetræs Bur til ham, i hvilket han tilbragte 16 Aar, lænket til en Jernstang og under stadigt Opsyn af to Underofficerer.

Det hørte i mange Aar til Kjøbenhavnernes Forlystelser at besøge Fangen, tale med ham og se hans Øvelser med et helt Kuld af Mus, han havde tæmmet og havde hos sig. I 1742 kom Norcross paa Dronningens Forbøn ud af »Fugleburet« og fik et ordentligt Kammer; Christian den Sjette skriver selv, at han gjerne havde vist ham større Naade, ifald han ikke havde været et »saa aldeles slet og ugudeligt Menneske«. Han døde i Kastelet i 1758.

Brandvæsenet forestodes indtil 1723 af den foran omtalte Brandmajor Gotfried Fuchs og efter ham af Daniel Preisler. I 1707 fik Brandmajoren en Vicebranddirektør ved Siden, som nogle Aar efter tillige blev Vægterinspektør. Den gamle Brandordning af 1687 stod endnu ved Magt, men der blev gjort Adskilligt for at forøge og forbedre Personalet saavelsom Slukningsredskaberne. Korpset, som talte 800 Mand i 1711, havde af faste Officerer foruden Brand- og Vicebranddirekteuren: en Kaptain, en Premier- og Sekondlieutenant, en Fænrík, en Adjutant, en Premier-Brandmester, en Over- og en Underbrandmester, desuden Sprøitemestre, Straalemestre og Assistenten. En egen Chirurg og Barts kjær betjente Korpset paa Brandstedet med de fornødne Plastre, Forbindinger o. desl.; den første Sluffe, der mødte ved en Ildebrand, fik 6 Rdlr. Ved Mønstringerne klages der over de mange Forsømmelser af Brandsvendene og

Officererne, hvorfor der fastsattes Mulkter for dem, der udeblev; i 1705 klager Ole Rømer over, at »Kjælder- og Brændevinsmænd og andre til saadant Værk ubekvemme Personer have ladet sig indrullere til Brandfolk for at nyde Frihed for Indkvartering, en Abus, som skal blive remederet«. Dette skete ogsaa; Kjælder- og Brændevinsmænd bleve helt udelukkede, og der antoges fornemmelig Tømmer-, Mur- og Blytækker-Mestre og Svende, endvidere Arbeidskarle, Smede og Andre, som nærrede sig af grovt Haandarbeide. Rømer lod ogsaa indrette en Sprøitepram (i Lighed med den, der allerede fandtes paa Holmen og ved Flaaden), som skulde ligge i Byens Kanaler, og hvoraf han ventede sig stor Nytte i Tilfælde af Vandmangel. Udkig med Ildebrande holdtes fremdeles af de fire Kurer i Vor Frue og S. Nikolai Kirketaarne, som tillige ringede med Vagtklokken, der gav Signal til Portenes Aabning og Lukning. Der manglede overhovedet ikke Interesse for Brandvæsenet, og det er et mærkeligt Træf, at netop et halvt Aar før den store Ildebrand lod Politimester Hans Himmerich uddele en Plakat i alle Huse og opslaa paa alle Gadehjørner om »Ildsvaade at forekomme og forhindre«. Af Brandforsikkringsselskaber existerede der i Frederik den Fjerdes Tid idetmindste et, som blev oprettet den 20de April 1726 efter samme Princip som de tidligere, og som navnlig blomstrede efter Ildebranden, da det efter Andreas Højers Forsikkring i Løbet af 7 Aar gav Interessenterne 40 pCt. af deres indtegnede Kapital. Af betydeligere Ildsvaader før 1728 kan nævnes Branden i Frederiksbergby i Aaret 1700, som lagde 30 af de bedste Gaarde med al den indavlede Sæd i Aske, to Ildebrande i 1707, hvoraf den ene paa Christianshavn, en alvorlig og truende Ildsvaade i Novbr. 1719, og endelig en Sprængning i 1727 ved en Isenkræmmers uforsigtige Omgang med Krudt, hvorved Huset paa Hjørnet af Store og Lille Helliggeistesstræde gik i Løbet, og alle Bygningerne ligeoverfor ved Tugshusporten (en Gennemgang gennem en hvælvet Port fra Ulfeldts Plads til nuværende Niels Hemmingsensgade) bleve stærkt beskadigede.

Hvad Vandvæsenet angaar, var Tilstanden ikke tilfredsstill-

*Broen over Pebblingesøen.
Efter Originalen i Raadstuearchivet.*

lende trods de af Christian den Femte indførte store Forbedringer. I 1702 klages der over, at Drikkevandet, i Særdeleshed Pumpevandet ikke blot formindskes og »i Gaardene saavelsom i de publike Pumper fattes, men endog at det mestendel skal være fordærvet, ilde lugtende og af en mudrig og forraadnet Smag«. Grunden hertil var, at Søerne, navnlig Peblinge- og Sortedamssø, »næsten vare tilvoxede med Siv, Rør og anden Grøde«, hvorfor Kongen i 1705 lod befale, at der skulde gøres en Begyndelse med Renselsen af deri sidstnævnte Sø. Dette skete fra begge Ender paa engang, saaledes at Soldater arbejdede ved Nørreports Dæmning og Baadsmænd ved Østre Dæmning, »at de kunde opmuntre hinanden og lade se, hvem der gjorde Arbeidet bedst«. Da Rødderne vare nogenlunde fjernede, søgte man at optage Mudderet, men uden Held, og Alt forblev nu i en Aarrække ved det Gamle. I 1721 tænkte man paa at overlade Rensningen til en Entrepreneur, som vilde bruge Mudderet til Fabrikation af Tørv; tre Aar efter toges

Spørgsmaalet under fornyet Overveielse, og endelig i 1725 blev der lagt en fuldstændig Plan til Søernes Udgravning og Renselse. Der blev denne Gang først taget fat paa Peblingesøen, som skulde være 300 Alen bred og 8 Fod dyb, og derefter paa Sortedamssø. Vandet blev bortledet, saaledes at Byens Indbyggere en Tidlang maatte nøies med Springvandet og de private Brønde, og for mange Industridrivende, ikke mindst for Blegmændene hinsides Sortedamssø, var denne Vandmangel yderst følelig. Skjøndt S. Jørgens Sø ikke blev benyttet til Stadens Vandforsyning, efterdi den laa for lavt, blev den dog ogsaa oprenset, for at den ikke skulde blive ubrugelig til Fiskehold. 2000 Soldater arbeidede her i tre paa hinanden følgende Somre, og gav Søerne i det Væsentlige deres nuværende Form. Samtidig blev den gamle brøstfældige Peblingebro afløst af en ny og tidssvarende; det lange Bolværk, som havde baaret dens Planker, blev fjernet, og istedet muredes der fra Bunden paa begge Sider af Jordfylden. Broen var, som det ses af foranstaaende Afbildning, beplantet med Træer og havde en Vindebro i Midten. Nørre- og Østerports Dæmninger vare iøvrigt forsynede med Slagbomme for at hindre Kvæget fra Fælledeerne i at foretage Streiftog ind paa Fæstningens Udenværker mellem Stadsgraven og Søerne. Ogsaa udenfor Portene var der Slagbomme, ved hvilke Bøndervognene ofte kom i Kollision paa Torvedagene, hvorfor Ole Rømer i 1705 skriver: »Til at facilitere Farten ud ad Porten om Torvedagene har man forsøgt et Experiment: at gjøre Indfarten ved Bommene mindre og trangere, end de vare, hvilket, omendskjøndt noget paradox, gjør dog god Effekt«. Gammeltorvs Brønd, det vil sige: det derværende Springvand blev i disse Aar underkastet en kostbar Reparation, hvorfor der endnu paa dets Fod ved Siden af Christian den Fjerdes Navnechiffer med Aarstallene 1609 og 1634 læses Frederik den Fjerdes med Aarstallet 1724. Figuren i Midten af den store Kumme, forestillende Barmhjertigheden, blev lueforgylt, og der blev tillige opsat et smukt og kunstigt Jerngitter, i hvilket Stadens forgylt Vaaben var indfattet paa

forskjellige Steder.

Da Havnens Tilstand allerede i Frederik den Fjerdes første Regjeringsaar lod Adskilligt tilbage at ønske, blev der nedsat forskjellige Kommissioner for at undersøge Forholdene og Havnekassens slette Tilstand, og det viste sig da i 1707, at Magistraten i tretten Aar af Accise- og Havnepengene havde beregnet sig selv over 20,000 Rdlr. mere, end der tilkom den, hvorfor det blev bestemt, at de Fattige i Fremtiden skulde have en Fjerdedel af de nævnte Indtægter, og at Resten skulde deles mellem Magistraten, Byen og Havnen, saaledes at den første fik Halvdelen, de sidste hver en Fjerdedel. Pesten og Krigen traadte hindrende iveien for en grundig Forbedring af Havnen, og ved Fredsslutningen var den rentud forfalden, thi Bolværkerne vare svage og brøstfældige, ja paa mange Steder skredne ud, Kanalerne opfyldte med Urenlighed og sunkne Baade og Fartøier, hvorhos Muddermøllerne - hedder det i en kongelig Skrivelse - ikke havde været brugte i langsommelige Tider. Det tilkom enhver Grundeier at vedligeholde Bolværket udenfor sin Grund og oprense sin Part af Kanalen, men i de vanskelige Tider havde Indbyggerne ikke Penge dertil, og det nyttede ikke, at man tilbød dem Muddermøllerne og Prammene tillaans; thi de nægtede rentud at betale Arbeidsfolkene. Under disse Omstændigheder blev der i 1722 nedsat en fornem Kommission til Havnens Udbedring og Renselse, som tillige skulde sørge for Brolægning af de ubrolagte Pladser i Byen. Først i 1725 blev der dog taget fat for Alvor, efterat de fornødne Pengemidler vare tilveiebragte ved en Havnescat, som paalagdes alle Grundeiere uden Undtagelse med 1½ pCt. efter Grundtaxten, samt ved en Afgift paa alt hvidt Sand, der brugtes til Strø- eller Gulvsand. Der blev nu anskaffet en ny Muddermølle med tilhørende sex Pramme, og Kongen overtog Opmudringen af betydelige Strækninger af Kanalerne med Holmens Muddermøller. Renselsen gjaldt ikke blot Kanalerne om Slotsholmen, men ogsaa Nyhavn, Kanalen bag Gjæthuset (Holmens Kanal), Kanalen bag Børsen samt to smaa Kanaler,

af hvilke den ene skar sig op mellem Kvæsthusets Have og Tømmerpladserne, altsaa ved nuværende S. Annaplads, medens den anden laa ude ved Toldboden. Samtidig sørgedes der nogenlunde for Bolværkernes Istandsættelse, og foruden den gamle Sandkiste ved Frederiksholms Kanal og en anden privat for Enden af Nyhavn indrettedes der et ret betydeligt Antal Oplagspladser for Brostene og Sand paa forskellige Steder. Ogsaa Broerne bleve ombyggede og forbedrede. Christianshavns Bro eller Knippelsbro for Enden af Brogade var i 1725 saa brøstfældig, at den blev ombygget for kongelig Regning af Overlandbygmester Krieger og fuldendt i 1728. Udgifterne til Holmens Bros Ombygning bleve ligeledes afholdte af Kongens Partikulairkasse, da Havnekommissionen ikke kunde skaffe de nødvendige Midler. Allerede i 1722 var Broen faldefærdig, da den ene Murpille truede med at falde om, og den blev nu omdannet til en Klapbro og smykket med fire Stenfigurer, der stod til langt ind i dette Aarhundrede. Stormbroen blev repareret i 1725 og Prindsens Bro det følgende Aar, medens den røde Bro, det vil sige: Gangbroen mellem Kna-brostræde og Slotsholmen blev nedbrudt som overflødig. Paa Christianshavn blev Børnehusbroen istandsat. Snorrebroen over Kanalen ved S. Annagade var en privat lille Bro med en Snurre paa, hvorefter den fik Navn.

En vigtig Forandring undergik Postvæsenet, da Frederik den Fjerde i 1711 købte Privilegiet af Feltmarechallieutenant Christian Gyldenløves Enke, Dorothea Krag, for en Sum af 4000 Rdlr. om Aaret, hvilken iøvrigt i 1723 blev nedsat til 2000 Rdlr. Der blev nu oprettet en Bestyrelse, et saakaldet General-Postamt, som først leiede Lokale i en Gaard, som tilhørte Kammerherre Bülowes Enke, men i 1727 flyttede hen i Overpostkontrolleur Erlunds Hus paa Kjøbmagergade (skraas overfor den nuværende Postgaard), som købtes af Kongen. Allerede det følgende Aar brændte imidlertid hele Kvarteret, og Postamtet maatte da leie Grev Danneskjolds Gaard paa Kongens Nytorv (nuværende Thotts Palais), hvor det forblev

indtil 1731. Under Pesten tilfaldt Postintraderne »de mest Nødlidende i Kjøbenhavn«, men ved en Forordning af 19de Juli 1712 blev det bestemt, at Nettoindtægten skulde anvendes dels til Hedningemissionen, dels til Pensioner for gamle civile og militaire Betjente, deres Enker og umyndige Børn. Det er første Gang, Pensioner indførtes i Danmark. Ved Postvæsenets Overgang til et Regale, kom den ovenfor omtalte Kontrolleur Chr. Erlund, som endog i 1725 blev Directeur i Generalpostamtet, til at spille en fremragende Rolle. Denne Mand, der havde ført et temmelig eventyrligt Liv i Udlandet og herhjemme var bleven dømt fra Livet for Mord paa en kongelig Lakai, var en dygtig Postmand, men tillige en fræk og snedig Kjæltring med en usædvanlig Evne til at opdage, bryde og afkopiere mistænkelige Breve, hvorved han hurtigt vandt Kongens Naade. Han gjorde Regjeringen bekjendt med alskens politiske Hemmeligheder, med de fremmede Gesandters Indberetninger, med landsforræderiske Planer, der næredes af Undersaatter, fandt Nøglen til de svenske Ministres Chifferskrift, ja skaffede vigtige originale Aktstykker tilveie, som gav Kongen mægtige Vaaben ihænde mod hans Fjender. Erlund blev anklaget for Bedrageri, Svig og mislig Omgang med Statens Midler; han beskyldtes endog for at have aabnet Kongens egne Breve for at komme efter Nyheder til sine skrevne Aviser (thi han var ogsaa Avisudgiver), men da Dommen skulde fældes, fik Undersøgelseskommissionen et kongeligt Tilhold om at hæve Processen »i Henseende til den Nidkjærhed og de tro Tjenester, Erlund i forrige Krigstid imod os haver udvist«, nemlig ved at afsløre det svensk-gottorpske Forbund og General Stenbocks Planer. Allerede tidligere havde Erlund erhvervet et kongeligt Patent, hvorved han sikkedes mod »al Forfølgelse, Efterstræbelse, Tiltale og Ansvar for, hvad han efter Kongens Befaling havde foretaget med Breves Aabning«. Han vedblev at nyde Frederik den Fjerdes Gunst, men blev umiddelbart efter Christian den Sjettes Thronbestigelse afskediget i Unaade.

Postordningen fra 1694 stod endnu ved Magt og undergik

kun faa Forandringer. Istedetfor den hidtilværende gaaende Post mellem Kjøbenhavn og Helsingør indrettedes der i 1707 en agende Post, senere ogsaa til Frederiksborg og Fredensborg, og i 1709 holdtes der visse Rideheste til Raadighed, som kunde leies af Reisende for billig Betaling ligeledes til Befordring mellem Kjøbenhavn og Helsingør. En af Postvæsenets vigtige Forretninger var at forsende Aviser, og det fortjener at fremhæves, at det i 1723 lykkedes den bekjendte Bogtrykker og Avisudgiver Joachim Wielandt at opnaa portofri Forsendelse med Rideposterne for sine periodiske Blade mod en lav aarlig Afgift.

Af Aviser havde Kjøbenhavnerne adskillige, saaledes Johan Laverentzens Maanedssblad »Nye Tidender, som Kjøbenhavns Postrytter frembar«, Sammes Ugeblad: »Den kjøbenhavnske Postrytter«, Joachim Wielandts "Extraordinaire Relationer" (Ugeblad og Maanedssblad) foruden franske Blade som Nouvelles de divers Endroits, Extrait de Nouvelles og tyske som »Kopenhagischer Post-Reuter«. Aviserne vare underkastede Censur indtil 1722, men udkom derpaa i en Aarrække uden at underkastes dagligt Gjennemsyn, selvfølgelig under Udgivernes Ansvar. Hvor vidt Vilkaarligheden kunde gaa, fremgaar af det kuriøse Faktum, at det i 1724 paa en Klage fra Czar Peters Regjering blev forbudt Avisudgiverne »fremtidig i deres Tidender at omtale det Allerringeste fra Petersborg eller Moskou, det maatte have, hvad Navn det vilde, men de skulde ganske abstrahere derfra«. Avisernes Ry var ikke ubetinget godt; Holberg skriver i »Peder Paars«: »Man siger jo især om den, der lyver brav; han Avis-Trykker er«, og Bircherod anser det for »noget betænkeligt en Hob Løgn og uvisse Tidender, hvormed Aviserne tidt ere opfyldte, saa dyre at betale«. Avertissementer i Bladene vare ikke ganske ukjendte, men den almindelige Maade, paa hvilken Bekjendtgjørelser fandt Sted, var Udraaben paa Gaderne, Plakater eller, som det den Dag idag finder Sted i Smaabyer, ved Trommeslag. Fundne Sager oplystes ved skrevne Opslag paa Raadstuen, Handlende hav-

de for Skik at opslaa Priserne paa deres Varer paa Børsen og Raadhuset, og om enkelte Ting kunde man faa Underretning i sit Hjem, saaledes løb Stodderfogderne om Lørdagen rundt til visse Familier og lod dem vide, hvem der skulde prædike den følgende Dag. Om officielle Ting maatte man henvende sig til Autoriteterne eller i Kontorerne. De tidligste sparsomme Avertissementer i danske Blade vedkom Boghandelen, Auktioner, Efterlysning af bortrømte Forbrydere, Mortifikation af borteblevne Værdipapirer o. desl., men det varede dog længe, inden Annoncer bleve almindelige. For at afhjælpe denne Mangel og lette Forbindelsen mellem Mand og Mand fremkom en Projektmager i 1703 med Forslag til et saakaldet »Kommunikationsværk«, som skulde være privilegeret Adresse- og Fæstekontor og tillige et Slags Politianstalt, der holdt Øie med Fremmede, men det blev ikke til Noget.

Den 6te Marts 1706 fik imidlertid Kammerjunker og kongelig Kjøgemester von der Osten Tilladelse til at forfærdige, sælge og udleie Bærestole (Portechaiser) samt Privilegium paa at holde et Adressekontor for »at fremme det gemene Bedste«, hvorhos det tillodes ham at lade udgaa paa Tryk og opslaa de derved fornødne Plakater. Skjøndt Portechaiserne, som allerede havde været kjendte i Frederik den Tredies Tid, men vare gaaede af Brug, utvivlsomt vare Hovedsagen, bleve de dog ikke almindelige før i 1726, thi først paa dette Tidspunkt blev der indrettet Holdepladser for dem paa Kongens Nytorv, Ulfeldts Plads, Vandkunsten og ved S. Nikolai Kirke i »Kongen af Sverig«, hvorhos der sattes en fast Taxt for deres Benyttelse. Omkring 1760 synes de atter at være gaaede helt af Mode. Hvad Adressekontoret angaar, blev det først indrettet i Store Færgestræde (nuværende Nr. 15 og 17 paa Høibroplads); over Døren var anbragt en stor hvid, hul Glasstjerne, »den store Stjerne«, som oplystes om Natten og bar det kongelige Navnetræk, for »at Ingen skulde forgribe sig paa den«. Under Pesten gik Forretningen istaa og gjenoptoges først i 1726, da den driftige Bogtrykker Joachim Wielandt blev Medinteressent. Kon-

En Portechaise.

toret flyttede da hen i Hofapotheker Gottfried Beckers Gaard paa Store Kjøbmagergade lige for Silkegade, og paa Huset blev opslaaet en stor Tavle, hvorover en forgyldt tolvoddet Stjerne prangede med Krone og Kongens Navnetræk. Kontoret var aabent den største Del af Dagen og gav sig fornemmelig af med Anvisning af Tjenestefolk og ledige Værelser, Pengelaan, Salg af faste Eiendomme, Løsøre og Landprodukter m. m.; senere skaffede det ogsaa Skibe Fragter og Passagerer og aabnede endelig en Vexelforretning. I de første fem Aar udgav det kun Plakater, hvorpaa man kunde abonnere, efter 1722 derimod en formelig Adresseavis, »Addres- og Notifikations Relation«. Ildebranden i 1728 gjorde Ende paa hele Virksomheden.

Skjøndt Bogsamlinger ikke hørte til Sjældenhederne, selv i almindelige borgerlige Huse, var Boghandelens Tilstand dog alt Andet end tilfredsstillende. Arianke Bogtrykkers afgiver i »Barselstuen« den Erklæring, at »dersom vi ikke vilde lægge op uden gode danske Bøger, saa maatte vi spille Bankerot, inden tre Aar gik til Ende«. Holberg indførte efter eget Sigende Prænumeration, hvorved der forstodes hel eller delvis Forudbetaling for større Værker, en Methode, der senere vandt stærk Tilslutning. Af mere ansete Boghandlere er Joachim Wielandt gjentagne Gange anført, som i 1720 grundlagde de lærde Tidender; blandt de berygtede kan nævnes Udgiveren af »Den forkerte Mercurius«, Vise Digteren og Bogtrykkeren,

Povel Phønixberg, der er bleven foreviget af Holberg for sine Eftertryks-Bedrifter. Ogsaa hollandske og tydske Bogførere kom hyppigt til Byen, og deres Varer bleve foretrukne af Publikum. Omtrent i 1725 begyndte de første Leiebibliotheker at vise sig i Byen, hvilket naturligvis maatte skade Boghandelen. Størst Afsætning havde de religiøse Bøger med mærkelige Titler, Almanakkerne og Viserne, der falbødes paa Gaderne af omløbende Dreng, og som behandlede virkelige eller opdigtede Dagsbegivenheder, Skandaler, Retssager, Varsler, Jertegn, Mord, Henrettelser o. desl. I »Hexeri eller blind Allarm« tilbyder en Dreng Leander en Relation om Fanden, som En manede til sig i en Kjøbmands Lignelse med Horn i Panden, og Leander udbryder: »Det er forskrækkeligt i denne By med disse Viser; det er spaaet, at Verden skal forgaa af Ild, men vil det saa tage til, tror jeg, at den vil forgaa af Viser«. Visedrengene, der udraabte deres Varer paa Gaderne og blandede deres Stemmer med Østerskjerlingernes og Papirmøllernes Udraabes, solgte forresten ogsaa gudelige Smaapiec'er og Almueskrifter, Spaadomme, Smædeskrifter og »Vitser«, der vare forargelige og stred mod gode Sæder. Forbruget af Vers var stort i hin Tid; Suppliker og Ansøgninger om Embeder indgaves til Kongen paa Vers, Tiggerbreve til fornemme Folk ligeledes, man sendte Venner og Bekjendte »Bindebreve« paa deres Navnedage; ved Dødsfald vare Ligvers, ved Bryllupper Brudevers uundværlige; man skrev Sørgevers over afdøde Hunde, ja netop paa dette Tidspunkt bleve Nytaarslykønskninger i bunden Stil, trykte paa Silke eller Atlask, almindelige. Kjøbenhavn havde derfor et stort Antal Poeter eller Verse-magere, »saamange som der er Fluier i September Maaned«, siger Sganarel i »Melampe«. Ved »Poeten i Aabenraa« og »Rosiflengius« sigter Holberg uden Tvivl til bestemte Personer, men det er nu umuligt at afgjøre til hvem. Povl Phønixberg, der havde sit Bogtrykkeri i Skræddernes Laughus i Brolæggerstræde, var som alt omtalt en frugtbar Visedigter, og det Samme gjælder om Bogtrykker Johan Christoffer Brandt, der ogsaa omtales af Holberg som

en literair Styverfænger af den laveste Art.

Om Holbergs Komedier har Oehlenschläger sagt, »at de fremstille den danske Hovedstads borgerlige Liv saa tro, at om Byen sank i Jorden, og man om nogle Aarhundreder kun udgrov dem, saa vilde man saa godt kjende Digterens Tidsalder deraf, som vi kjende den romerske Tidsalder af Pompeji og Herculæum«. I Virkeligheden har den store komiske Digter ogsaa gjort os mere fortrolig med sin Tids Personer og Skikke, Figurer og Sæder, end vi ere med nogen anden Tidsalder, hvortil kommer, at de skriftlige Kilder, som supplere og oplyse de enkelte Træk i hans Værker, ere blevne fremdragne og behandlede med stor Sagkundskab og Omhu af en hel Række fremragende historiske Forfattere. Der er derfor ingen Anledning til her at komme nærmere ind paa kulturhistoriske Enkeltheder; kun de vigtigste skulle berøres flygtigt.

Christian den Femtes Forbud mod Luxus (smlgn. II. S. 392) stod endnu ved Magt, men blev aldeles ikke overholdt; det synes endog, som om Frederik den Fjerde krympede sig ved at udstede nye Forbud. Vel lagde han den 11te Septbr. 1710 Skat paa Karether, Parykker m. v., men dette skete udelukkende af finansielle Hensyn under Krigen. Pontoppidan fortæller i sin »Menoza«, at en Tydsker, der udgav sig for at være Prophet og udsendt af Gud for at afskaffe den overdaadige Klædedragt, af Kongen blev henvist til Hofpræsten Conradi. Denne indrømmede, at Propheten havde Ret i Et og Alt og lovede at gjøre sit Bedste, men paa én Betingelse. »Efterdi I er Guds Mund til os - sagde han - maa I, førend den forrige Klædedragt forbydes, skaffe os en af Gud kjendelig approberet Model paa den nye. Lad os se en Prøve af den rette Gud-behagelige Façon og Farve, saa skal Sagen have sin Rigtighed«. Dette kunde den gode Mand ikke - slutter Pontoppidan - og altsaa blev der intet af. Særlig graverende Overtrædelser af Luxusforordningen bleve dog paatalte; saaledes hjemfaldt Bergassessor Weichardt, som i høi Grad maa have lidt af »honet Ambition«, i 1716 til en Bøde af 3000 Rdlr., fordi han havde

»ladet sin Vogn forgyldte paa Kanterne, saa og for og bag, samt ladet sætte fire Chiffre med en Krone over hver, snarlig som Greverne pleier at føre, paa begge Dørene og for og bag paa Fadingen, dernæst givet sin Kusk og Tjener Sølvgaloner paa deres Liberi«. Kongen nedsatte dog Mulkten til 600 Rdlr.

Klagerne over Tidens Overdaadighed ere utallige; i Sammenligning med ældre Tidens jævne Levevis synes der ogsaa at være blevet udfoldet megen Luxus trods de høie Skatter, Krigen og Ulykkerne. I velhavende Gaarde vare Værelserne i Reglen beklædte med Træpaneler forneden, og ovenover disse Gyldenlæder, malet Lærred eller Maatter, Lofterne vare enten Bjælkelofter eller gibsede, og Bohavet i Rokokostil med en Overflod af Stole og Kanapeer, betrukne med Kalveskind, Ruslæder og Gyldenlæder, lakerede og forgyldte Borde med Marmorplader og Løvefødder, Gueridoner, Speile i forgyldte Rammer, Skrivekontorer (Sekretairer), Dragkister, Tresurer (aabne Skabe til Udstilling af Nipssager), Tabuletter (til Udstilling af Porcellain), Uhre, Himmelsenge med Omhæng (Sparlagen), Skilderier, Malerier og Gardiner. Disse sidste ses af Inventarielisterne at have været lange og nedhængende af broget eller blommet Kattun, »Tirlomtej«, Taft, Sirts, Rask, Hørlærred o. lign. Til ethvert nogenlunde velstaaende Hjem hørte desuden en Besætning af Guld- og Sølvsmykker, Juveler m. m., endvidere Skeer, Kaffekander, Thepotter, Sukkerbøsser, Olie-, Edike- og Sirupskander, Lysestager og Lysesaxe, ja Præsenteretallerkener, alt af Sølv, desuden Porcellain, japanske Krukker, Bojaner og Kopper, der bragtes hjem af Handelsskibene, samt fine Glasvarer. Rummene opvarmedes i de gammeldags Huse med Kaminer, i de nyere med Ovne: Vind- og Bilæggerovne, ofte smykkede med Messingtromler.

Til Luxusartikler kan ogsaa henregnes Vogne og Lakaier, hvilke, hvis man kan tro samtidige Beretninger, vare tilstede i overvældende Mængde. Paa intet Omraade viser den honette Ambition sig dog maaske stærkere og almindeligere end paa Klædedragtens, thi Modens Herredømme indskrænkede sig

ikke blot til de Fornemme og Rige, men trængte ned til Middelstanden, Haandværkerne, ja til de tjenende Klasser, som ikke vilde staa tilbage. »Jeg mindes - skriver Pontoppidan - at da jeg først kom til Kjøbenhavn (i 1716), syntes jeg aldrig at have set saa mange Standspersoner samlede paa ét Sted, thi som saadanne ansaa jeg ofte Haandværksfolk, særdeles af Kvindekjønnets. Hvem skulde vel mene Andet, end at »et Fruentimmer, som kjører til Kirke, vel koifferet og behængt med Ædelstene, var af adelig Stand?« Noget senere bemærker Holberg: »Udi Klædedragt, Stads og Ekvipage kan man nuomstunder ikke mere distinguer sig, helst udi en Stad, hvor man ser Haandværksfolk udi røde Skarlagens Klæder, Skrædere, Skomagere og Bagere at age udi Vogne og Karosser og at bo i Huse, som man kunde tage for Paladser, hvis Dørene ikke vare tegnede med Saxe, Støvler og forgyldte Kringler«. Al Satire og Moralprædiken imod det franske »Aberi« frugtede Intet; man fulgte slavisk, hvad der blev foreskrevet fra Paris, uden Hensyn til at det ikke passede for vort Klima, eller som Fr. Horn skriver:

*.... Vi klæde os paa Fransk
Og Kulden uanset maa fryse godt paa Dansk.*

Moderne, der nu vare blevne absolut franske, medens de tidligere havde været paavirkede fra Tydskland, Spanien og Nederlandene, varierede uophørligt, og der kan derfor ikke være Tale om at følge dem i Enkeltheder. Omstaaende Afbildning efter et svensk Moralskrift: »Vellystens tvende Blæsbølge, nemlig den høie Fontange og de blottede Bryster« viser Dragten i Begyndelsen af Frederik den Fjerdes Regjeringstid, da Mandskjortelen endnu havde stor Vidde, da Ærmerne vare posede og underforede, da den indenfor værende Trøie naaede til Knæerne, da Halskluden endnu var i Brug (istedetfor de senere Brystkraver og Kalvekryds), og Benklæderne aldeles ikke vare synlige, fordi Silkestrømperne gik høit op over

Knæerne. Hvad Kvindedragten angaar, udmærker den sig fornemmelig ved det snevre Liv med Skjøder, fortil nedringet, det nedfaldende Slør, de lange fra England og Italien indførte vellugtende Handsker, den store Vifte og den eiendommelige Hovedpynt »Fontangen«, der til ydermere Afsky er anbragt paa det foranstaaende Dødninghoved. Djævelen holder desuden de to Figurer i Lænke, Manden formodentlig for Paryk-

*Dragter i Begyndelsen af det
18de Aarhundrede.
Efter et svensk Moralskrift.*

kens Skyld. Fontangen bestod af Striber af kruset Musselin, Baand, Kniplinger, Blomster eller Fjer, anbragte paa et høit Stel af Jerntraad, og var opkaldt efter Ludvig den Fjortendes Maitresse, Hertuginde af Fontanges. Den stødte paa uhyre Modstand; Gejstligheden fordømte den som stridende mod Guds Lov; Folkevittigheden kaldte de Damer, som brugte den: »Tophøner«, men Fontangen fik dog saa stærkt Indpas, at kjøbenhavnske Tjenestepiger endog brugte den. I Septbr. 1710 lagdes der Skat paa Parykker og Fontanger, for at skaffe Staten Indtægter under Krigen, en meget upopulair Forholdsregel, som stødte paa megen Modstand. Særlig var Parykskatten ilde lidt, fordi den ramte alle Samfundsklasser saagodtsom uden Undtagelse, endogsaa Børn. Parykkernes Form var høist forskjellig; paa Billedet ses Allongeparykken med det lange krøllede Haar, som umuliggjorde Brugen af Hat, hvorfor den ogsaa bares i Haanden. Frederik Horn skildrer de forskjellige Haarfrisurer i følgende Vers:

*»De snart Parykker har, som ere ganske korte,
Snart lange, lyse snart, snart er de spraglet, sorte,
Snart en med Knuder i, snart en med tvende Ben,
Snart skal den puddres, snart bør være ganske ren.
Snart de en Krands som et forloret Haar skal bære,
Snart skal der tvende Horn i Fronten satte være,
Snart Haar med Flæsk og Fidt i Panden stryges skal,
At det af Vinden ei skal faa et Nedgangs Fald.
Snart de i Nakkerne har meget store Punge,
Som ei af Penge, men af Bomuld, Haar er tunge.
For ei at trykke ned det kjønt opsatte Haar,
De og i haardest Kuld med Hat i Haanden gaar.«*

Parykkernes egentlige Blomstringstid var dog først under Christian den Sjette, da der ikke sjældent holdtes Auktioner over Hundreder af dem, og da de første Laugsartikler udstedtes for Parykmagerne den 13de Marts 1742. En stor Forretning havde dengang den af Holberg omtalte Parykfabrikant Kilian Drubin, der kunde levere 600 Parykker om Aaret fra 4

til 20 Rdlr., enten af Menneskehaar alene eller iblandet "kostelige Bukkehaar", nemlig engelske, franske, spanske Allonge-, Abbé-, Piske-, Pung-, Præste-, Kokarde-, Roset-, Melange-, Demi Carree-, Mirledon- samt China- og Ostindiefarer Parykker uden Pudder i Bukle-Façon. Farverne vare hvide, graa, griseille, cendré, blonde, brune, sorte i mange Nuancer. I sine talrige Avertissementer i »Postrytteren« tilbød han »Elskere og Kjendere af en retskaffen Allongeparyk« at levere Varer af "proper og veldannet Façon, justi efter hver Mands Physiognomi, kort og lang Hals & Corpus Dannelse & Couleurs Klædende". Det er morsomt, at Drubin optræder mod Indførsel af fremmed Haar fra Frankrig, Tydskland og Braband, eftersom vi selv herhjemme »have extra Haar, godt, kraftigt, strig og rent«; navnlig roser han det jyske Haar som »trofast og uden Skrømt«.

Omstaaende Billede forestiller Moderne, eller rettere en enkelt Side af dem, fra Frederik den Fjerdes senere Regjeringaar. Man ser, at Fontangen er forsvunden, hvilket skete omkring 1720, og at Haaret bæres i Lokker, som puddredes stærkt. Istedet indførtes Fiskebensskjørterne, de franske paniers, et fast kurvliggende Stel af Fiskeben, som omgav Hoftene og Underkroppen, saaledes at Damerne saa ud, som om de befandt sig i en mægtig, ogsaa foroven meget omfangsrig Klokke. Holberg omtaler ofte de »unaturlig brede Skjørte«, og spotter over »de unge Jomfruer, hvilke, naar de staa ved deres Toilette, ere af saa liden Circumference, at de fast kan gaa igjennem Husets Sprækker, men naar de ere ret i Klæder indtage med deres tredobbelte skandsede Skjørte hele Gaden, saa at der er faa Porte, som jo blive dem for snevre«. I et Bryllupsvers af 1730 skriver Wadskjær, at »Skjørtet kan bespænde Klosterstræde«, og i Epigrammerne bemærker Holberg med Hentydning til Fontangens Ophør:

*»Nu Taarnet styrtet er, nu er hun ganske liden,
Fra Ho'det Ondet er i Hoften sunket ned.
Hun svulmer for og bag; hun svulmer ud til Siden,*

*Før var hun altfor høi, nu altfor tyk og bred.
Monstro med Fiskeben hun Amor vil forjage,
Det nytter lidt; han véd nok Breche at opdage.»*

Fiskebensskjørterne gik iøvrigt af Mode henved 1740, men kom faa Aar efter igjen i Brug; man benyttede da endogsaa Stel af Jern, som det ses af et Avertissement i Kjøbenhavns Posttrykker af 1748, hvor Jens Johansen anbefaler sine af ham opfundne Fiskebens Skjørter af Jern af bedste og durableste Slags, forsvarligt og godt Arbeide. Den her afbildede Dame er iført »Adriene« eller »Adriane«, en løs nedhængende Robe, opkaldt efter et fransk Skuespil: L'Andrienne, i hvilket den berømte Skuespillerinde Therèse Dancourt spillede Hovedrollen i et saadant Klædningsstykke. Adrienen var dog snarest et Morgentoilette, i hvilket Damerne modtog Visiter af Folk, med hvem de stod paa en fortrolig Fod; ellers hørte der netop stramt Snørliv til de »harniskede« Skjørter. At Damernes Klædedragter vare smykkede med en Overflod af Kniplinger, Points d'Espagne, Adraskanter (nedhængende Mansketter), Smækker, Sløifer, Skjærf, Knapper, Perlekvaster o. lign. følger af sig selv, og Stoffet var ofte meget kostbart, som f. Ex. brocheret Damask, ostindisk Atlask, Fløil med Guldbroderi og Gyldenstykke. Handsker leveredes af Handskemagerlauget, som i 1728 talte 14 Mestere, men mange indførtes fra Udlandet saavelsom fra Randers, Viborg og Aarhus, hvilke sidste solgtes af nogle privilegerede Hosekræmmere. Af kosmetiske Hemmeligheder kjendtes adskillige; man brugte Sminke, Desmer, Rosenvand og Skjønhedsplaster, ja man førte Balsombøsser med sig i Selskaber, med hvis Indhold man bestrøg Hænderne. Simple Folk brugte derimod Hovedvandsæg, hvori der var en Svamp, fyldt med vellugtende Vande.

Mandsdragten var ogsaa undergaaet en vis Forandring, som det ses af Afbildningen; den er foroven mere snever og tætsluttende, forneden derimod folderig og delt i Forskjøder og Bagskjøder, mellem hvilke der er Plads for Kaardefæstet. Ogsaa ere Opslagene for Hænderne blevne betydeligt mindre,

Dragter fra Frederik den Fjerdes senere Regjeringsaar.

og Parykken er en Pungparyk af mindre Omfang end de vældige Allongeparykker. Med Hensyn til Overdaadighed i Klædedragt gav det stærke Kjøen ikke det svage meget efter, thi velstaaende Handelsmænd gik med guldbroderede Frakker, Kapper med Guldgalloner, Sølvbrokades Veste, Fløilsbuxer og deslige, ja selv i de lavere Samfundsklasser lagdes der megen Vægt paa en Stadsklædning, som kunde tage sig ud: en grøn Kjole med Sølvknapper, en Kalemankes Vest med Silkeknapper, en Silkepung i Nakken og lignende. Et Udtryk for Tidens Overdaadighed er Forordningen af 1717, i hvilken der lagdes en høi Skat paa Klæder, som vare broderede med Guld eller bebrømmede og chamerede med Guld- eller Sølv-Galloner. Et maaske endnu stærkere Symptom paa Tidens Forfængelighed var dog det Væddeløb om Titler og Rang, som trodsede al Satire og Spot og ofte antog kurieuse Former. Bircherod taler i 1706 om det »Hoppeværk, som af opklavrende Spradere praktiseres« og gjør sin Betænkning over disse »Vaniteter« i et latinsk Vers; Holberg behandler den samme Feil i sin »honnette Ambition« og Falster i »Den utidige Rangsyge«. Et morsomt Exempel paa denne Æresyge afgav Rektor ved Frue

latinske Skole, Clemens Schade, da Frederik den Fjerde efter Ildebranden 1728 besøgte ham, beklagede hans lidte Tab og spurgte, om han ikke kunde gjøre Noget for ham. Schade svarede da, at han gjerne vilde være Justitsraad, et Ønske, som dog ikke blev opfyldt. I 1718 søgte Assessor Johan Lauerentsen om Forhøielse af sin Rang og gav sin Hustru Skylden, da han skrev: »For min Skyld søger jeg det ikke saameget som for Andens, saasom jeg befinder mig temmelig alderstegen, der ei nu vel skal have at attraa Andet end at maatte ikkun findes i den sidste Klasse af Rangen i Himmerige«. I Forbindelse hermed staar naturligvis den Kjendsgjerning, at Enhver gjerne vilde have en høiere Titel end den, der tilkom ham. »En Justitsraads Frue - skriver Bircherod - vil nu være Naadige Frue, de Velædle og Velbyrdige ville være Høiædle og Velbaarne, en Borgerkone vil være Madame, en Tjenestepige Mademoiselle, en Jomfru Frøken., Konfessionarius Dr. Peter Jespersens Frue kaldtes Boel Doktors, og saaledes alle Andre, men nu kalder en Kone sin Datter: Madame«. Endnu mere karakteristisk er det, at Odense Bys Skrædere begjærte af Magistraten, at de maatte kaldes Klædemagere. Stolestade Stridigheder i Kirkerne mellem Kvinder vare hyppige; saaledes kom det i 1719 til en forargelig Konflikt i Nikolai Kirke mellem en Kunstdreiers og en Brændevinsbrænders Hustru, om hvem af deres Døttre der skulde sidde øverst, hvorfor de begge bleve udviste og efter kongelig Ordre fik en Reprimande af Sognepræsten i Kirkeværgernes Overværelse.

Som, ovenfor anført vare Moderne franske, og med disse indsneg der sig allehaande franske Ord, Talemaader og Omgangsformer i de dannede Klasser; mange unge Mennesker drog til Paris og kom efter faa Aars Forløb tilbage som demoraliserede Jean de France'r eller, som Holberg udtrykker sig, »med tomme Lommer« den Kunst at smigre, hele Bind Arier og andre parisiske Galanterier foruden en god Portion Ringagt for alt Indenlandsk«. Der indvandrede derhos mangfoldige Tydskere, Laugsvæsenet fremmede ligeledes Tydskeriet, og

saaledes gik det til, at Tydsk og Fransk i en lang Aarrække kjæmpede med hinanden om Overvægten, medens Modersmaalet trængtes tilside og saa godt som kun lød fra Prækestolene, for Domstolene og i Bøndernes Munde. Den nidkjære Præst ved Holmens Kirke, Iver Brink, udtaler allerede i 1703 sin dybe Sorg herover i et Digt til Frederik Rostgaard, hvori det hedder:

*»I sidste Nød og Aandedræt
Vort ædle Sprog jo ligger
Som usæl Mand af Livet træt
Forgjæves Redning tigger.
Foragtes det ei fast af hver,
Som Noget har at sige?
I eget Land landflygtigt er
Og maa for fremmedt vige.
Fandt det ei Sted paa Præke-Stol
Og udi Rettens Sale,
Og Jeppe i sin Vadmels Kjol'
Blev ei ved Dansk at tale,
Da blev jo Sproget snart forgjæt
Og skulde neppe findes,
For Efterkommers næste Æt,
De skulde Dansk ei mindes
Foruden hvad i Skrift og Bog
Var fordum trykt og tegnet,
Saa blev vort smukke danske Sprog
Som dødt vel snarlig regnet,«*

og Holberg, som vel mere end nogen Anden bidrog til at hævde det danske Sprog, kan endnu skrive: »Dette Land er fast det eneste paa Jorden, hvor man finder Folk, som gjøre sig en Ære af ikke at forstaa deres Modersmaal«. I Christian den Sjettes Tid seirede det tydske Sprog saa afgjort, at Grev Waltzdorf, der var her i 1742, siger: »Ved Hoffet og i de fornemste Huse bliver aldeles ikke talt Dansk, men alene Tydsk. Alle Borgere tage tydske Piger i deres Tjeneste, for at Børnene

fra Ungdommen kan lære dette Sprog; saaledes bliver det danske Sprog alene tilbage for Bønderne, som dog ogsaa ret godt forstaa det tydske, om de end ikke kunne tale det«. En halv Snes Aar senere havde fransk Tone og fransk Dannelse dog atter Overvægt.

»Admirationen over Alt det, som kommer fra fremmede Steder«, hvilken Holberg henregner til de Danskes Nationalfeil, udelukkede dog ikke, at der holdtes skarpt Tilsyn med Fremmede og Tilreisende. I Politimesterens Instrux af 1701 paalægges det denne at have skarpt Tilsyn med Fremmede, som for Speideri eller anden ulovlig Forehavende kunde være mistænkte, og det blev derhos befalet Enhver, som gav Reisende Logis, ufortøvet at anmelde deres Nærværelse til Præsidenten, specificere deres Navne, Vilkaar og Kondition, samt Hjemsted og Ærende. Senere skjærpedes Paabudet gjentagne Gange, ja Kongen forlangte, at der hver Morgen skulde overrækkes ham selv personlig en Fortegnelse over ankomne Reisende. For dette Tilsyn talte ikke blot politiske Grunde, men vistnok endnu mere religiøse, thi den orthodoxe lutherske Kirke var nidkjær og vogtede omhyggeligt over, at Undersaatterne ikke bleve forførte. Ikke engang den pietistiske Bevægelse, som dukkede op i 1705 og bredte sig saa stærkt under Chr. VI, kunde komme til Orde; thi en kongelig Forordning forbød uden videre alle Konventer og Forsamlinger, som afholdtes af »adskillige særsindede Personer, der ved en falsk indbildt Oplysning om et Menneskes egne Kræfter til at opnaa nogen fuldkommen Hellighed her i Verden føre en sær Lærdom«. Ogsaa katolske Emissairer arbejdede i al Hemmelighed i Kbhvn., og mod disse blev der gaaet skarpt tilværks. Den af Holberg omtalte »forunderlige Person«, Matthias Bagger, der flakkede rundt om i Verden og her i Kjøbenhavn hvervede Proselyter for den katolske Lære, skjøndt han efterhaanden selv bekjendte sig til alle mulige Religioner, forlod over Hals og Hoved Byen for ikke at komme i Uleilighed for sin Virksomhed. Kvinder, som gik over til Katholicismen, bleve satte i Børnehuset, og Geist-

ligheden passede nøie paa, at Børn af blandede Ægteskaber bleve opdragne i den evangeliske Tro. En Kvæker, som i 1711 løb om i Kirkerne og med sine »kvækkerske Indfald« var gaaet paa Prædikestolene, fik tre Aars Tugthusstraf, og en endnu værre Behandling blev den religiøse Fanatiker, Knapmagersvend Adolph Durkop tildel, som var hengiven til Socianisme og havde den besynderlige Mani at skrive blasphemiske Noter over Treenigheden paa Smaasedler og strø dem omkring i Kirkerne. Manden synes nærmest at have været gal. I 1713 blev han sat fast for »sin forargelig Tale, opiniatre Indbildning og gale Grille om den saliggjørende Tro«, men da Præsterne ikke kunde faa Bugt med ham, indespærredes han i Børnehuset. Efter tre Aars Forløb slap han dog ud af denne Anstalt mod at love Bod og Bedring, men aldrig saasnart befandt han sig paa fri Fod, før han faldt tilbage til sin gamle Lidenskab, og Kirkerne vrimlede atter af »forskrækkelige og ugudelige« Sedler. Politikollegiet udsatte en Pris af fire Rigsdaler for hans Paagribelse, og i Decbr. 1716 blev han anbragt i Daarekisten, efterat man først havde straffet ham alvorligt paa Kroppen »for at tæmme hans uregjerlige Sind«. Faa Aar efter brød han ud af Daarekisten og flyttedes til Arresthuset, kom tilbage til Daarekisten og undveg endelig til Tydskland.

En Særstilling indtog Jøderne, om hvilke man med Rette kan sige, at de kun bleve taalte. Pøbelen forhaanede dem, naar de viste sig i deres lange østerlandske Talarer paa Gaderne; Magistraten fandt deres Nærværelse »præjudicerlig« for Byens andre Indbyggere ved deres Handel og Vandel, Gudstjeneste og Aager, og det er kun Holberg, som er uhildet nok til at skrive: »Hvad sig anbelanger de Jøder, som have faaet Tilladelse til at bo paa visse Steder udi Kongens Riger og Lande, da mærker man hos dem, at de ere skikkeligere end de fleste Jøder paa andre Steder, hvortil Aarsagen synes at være denne, at de ikke blive saa meget bespottede og forfulgte som udi de fleste andre Lande. Ihvorvel de ere her fast alle fattige og af ringe Formue, saa ere de dog ligesaa meget agtede af andre Folk som de rige

og formuende Jøder udi Holland og England«. Dette maa dog ikke forstaas bogstaveligt, thi »den jødiske Nation« var i det Hele ilde set, og intet Medlem af den kunde komme hertil uden Leidebrev og maatte erhverve et kongeligt Privilegium, ifald han vilde bosætte sig her. Der blev dog udstedt mange saadanne Tilladelser, og i 1726 angives Jødernes Antal i Kbhvn. til 65 Familier eller ca. 350 Personer, af hvilke de fleste boede i Læderstræde, Kompagnistræde og tilstødende Gader. Oprindeligt havde det været paabudt, at enhver ankommende Jøde skulde bevise, at han eiede mindst 1000 Rdlr., men ved et Reskript af 2den Septbr. 1726 blev det bestemt, at enhver, som vilde nedsætte sig her, skulde opbygge visse Fag Hus, »Byen til Zirat«, eller indrette og drive et Manufaktur af Sarger, Rask, Chalong, Strømper, Flonel og alle Slags Uldvarer samt til Forsikkring herfor stille en Kaution af 1000 Rdlr. Der er dog kun faa Exempler paa, at Jøder have anlagt Fabriker; de fleste af dem ernærede sig ved Pengeomsætninger mod høie Procenter, Handel med Juveler, Guld, Sølv, gamle Klæder (eller nye, der indførtes toldfrit under Foregivende af at være gamle), Skakkren med Guldtrækkerarbeide, Galloner o. desl., endvidere af »Petskier-Arbeide«, det vil sige: Signetstikkeri, ligesom enkelte af dem drev »Scheidekunsten«, i.e.: borttog Forgyldning af Sølv, inden dette sidste blev omsmeltet. Denne Næringsvei blev dem dog fratagen i 1727, da en vis Biedermann fik Ene-ret paa at indrette et Laboratorium hertil paa den udtrykkelige Betingelse, at han ikke maatte oplære Jøder i Faget. Naar nogen Jøde opholdt sig i Byen uden kongeligt Leidebrev, gik Politiet skarpt frem; han maatte da betale 1000 Rdlr. i Bøde eller blev, hvis dette af gode Grunde ikke lod sig gjøre, hensat til Arbeide paa Bremerholm eller straffet paa Kroppen. I mange Tilfælde blev der dog set gennem Fingre med slige Lovovertrædere, og man nøiedes med at transportere dem ud af Riget med en alvorlig Advarsel om ikke at komme igjen. Et Tegn paa Mildhed var det ligeledes, at Forbudet mod, at Jøder holdt christent Tyende, paa Grund af den jødiske Nations »væmo-

dig Bøn« i 1725 blev lempet saaledes, at christne Tjenestefolk, baade mandlige og kvindelige, maatte være hos dem, naar de vare henholdsvis over 30 og 50 Aar gamle. Selvfølgelig maatte det jødiske Herskab ikke gjøre Forsøg paa at faa dem til at opgive deres Christentro eller til at forsømme deres Kirkegang, saalidt som det maatte tillades dem at faste eller deltage i jødiske Ceremonier.

Jøderne, som vare delte i en særlig privilegeret portugisisk og en tydsk Nation, havde deres Skoler og Kirkegaard, deres Synagoger, som først holdtes i private Huse, men fra den 20de Mai 1729 i en stor Sal, der synes at have været fælles, og endelig deres Forstanderskab eller Ældste, som styrede Menighedens Anliggender. Der herskede stor Uenighed blandt dem; saaledes klagede de tydske Jøders sex Ældste i 1722 over, at nogle af deres Nation vare »meget modvillige og stridige«, og hverken vilde rette sig efter de jødiske Ceremonier og Vedtægter eller betale deres Kontingent til Byens og deres egne Fattige saalidt som til Skolen og Kirkegaarden. Som Følge heraf fik Klagerne Tilladelse til i Synagogen at anvende »den lette eller milde lemfældige Ban, som i det hebraiske Sprog skal være bekjendt under det Navn: Chesem issus« mod de uskikkelige og opsætsige Trosfæller, men ingenlunde de tvende skarpe Ban, den mellemste og den store«. Det ses ogsaa, at Bansættelse blev anvendt mod bortrømte jødiske Bedragere. I 1723 indtraadte der et Slags Skisma blandt de tydske Jøder, idet Joseph Meyer Levin med sin Familie og Domestiker fik kongelig Tilladelse til at holde Gudstjeneste i sit eget Hus, men da flere af Menigheden sluttede sig til ham, anlagde de tydske Ældste Proces mod ham for Høiesteret, hvilken dog blev afgjort ved en kongelig Resolution, som gav begge Parter Medhold. Den langvarige Strid med den jødiske Slagter og hans Arvinger er omtalt foran, og det tyder heller ikke paa Sammenhold, at de herværende Jøder klagede til Kongen, naar tilrejsende Brødre gjorde dem Indpas i Næringen.

Bedst havde de Jøder det, som lod sig døbe, thi de bleve

paa mange Maader protegerede og kunde let opnaa kongeligt Privilegium til at drive en Næring eller et Haandværk. Der var dog ikke mange af dem; de fleste var desuden tvivlsomme Elementer, der skiftede Tro for Fordelens Skyld. En eiendommelig jødisk Mission blev iværksat i Mai 1728 i Kbhvn., da det blev befaleet Jødernes Ældste at lade nogle af deres Nation møde i Vaisenhuset, naar Missionskollegiet lod dem tilsige. Her skulde de tydske Præster ved Petri Kirke, Dyrkop og Schreiber, holde Foredrag for dem om den christelige Religions Sandheder og overtale dem til Omvendelse, dog at de tilstedeværende Jøder havde Ret til at fremkomme med Indvendinger og Modgrunde. Skjøndt Kongen udtrykkelig fremhævede, at det ingenlunde var Meningen, at der skulde anvendes Tvang, bleve disse Møder dog en saadan Plage for Jøderne, at de i Septbr. søgte om Fritagelse herfor; men inden der var falden nogen Resolution herom, gjorde Vaisenhusets Brand i October Ende paa denne Sag. En Jødeforfølgelse var nær kommen istand i Mai 1729, da det efter Prokurator Jens Gedeløches Død var blevet bekjendt, at han var gaaet over til Jødedommen. Kongen befalede, at Jøderne enten selv eller assisterede af Natmanden skulde optage Liget af Graven paa Garnisons Kirkegaard og jorde det paa den jødiske Kirkegaard, hvorhos der skulde anlægges Sag mod Henrik Israel, som havde forført den Afdøde. Politimesteren, Hans Himmerich, der synes at have haft et Horn i Siden paa Jøderne, ansaa Øieblikket for gunstigt til at skride ind imod dem; ikke blot udførte han den kongelige Befaling med stor Hensynsløshed, men udbad sig et Kommissorium »saa ample forfattet«, at han kunde examinere alle Jødernes Sager, baade deres Religion, Mandtal og Forhold til christne Tjenestefolk. Men han fik et ydmygende Afslag, og Kongen lod ham desuden vide, at Henrik Israel skulde løslades af Arresten, og at Jøderne mod en Afgift til Fattigvæsenet atter maatte lade Prokuratorens Lig opgrave og jorde udenfor deres Begravelsesplads.

Pesten i 1711 havde sat den kjøbenhavnske Lægestand paa

en haard Prøve, som den i det hele havde bestaaet hæderligt, selv om flere af Medicinens Dyrkere havde fulgt den gamle Tradition og vare flygtede, saasart Epidemien tog Overhaand. Sundhedskommissionen, den første, i hvilken Læger havde Sæde, arbeidede med stor Iver og Flid, og det halve Dussin Læger, der fandtes i Byen, ligeledes. Hovedarbeidet blev dog, som vi have set, gjort af Barbererne, med hvis medicinske Kure Øvrigheden derfor ogsaa i lange Tider saa gennem Fingre. Men baade under og efter Pesten florerede Kvaksalverne, og Bartholins Udsagn fra 1666 stod endnu ved Magt: »Jeg kjender intet Sted i Europa, hvor sande Læger i den Grad ringeagtes, og Kvaksalvere i den Grad skattes som i Kbhvn.« Den fra Pesten saa høit fortjente Dr. Boetticher, som efter en Samtidigs Forsikkring forresten havde »en skiden Mund og indbildendes Orm af Høihed«, klager ogsaa over, at »enhver Apotheker, enhver Feltskjær, Barber, Skjægskraber og det forunderligste, ja græsseligste af Alt: enhver Skarpretter giver sig Navn af Læge«, og at denne Anke stemmer med Sandheden, fremgaar af endnu bevarede Regninger fra Tiden, som ogsaa opvise Udgifter til Studenter, kloge Koner og Signekjærlinger. I 1713 klages der stærkt over »ulovlige Jordemødre«, som paatog sig Jordemoderforretninger, men »dog udi Kunsten aldeles skal være uerfarne, forsømme den rette Lejlighed og Hjælpetime og give et falsk Haab«, hvorfor en kongelig Forordning af 1714 udvidede og skjærpede den af Chr. V indførte Examen, og bestemte, at der i Fremtiden skulde være 30 Jordemødre i Byen, som alle skulde have »et vist Tegn« hængende over deres Bolig. Barbererne vare fordetmeste Tydskere og snakkesalige, som Holberg har skildret dem; de bare desuden en særegen Dragt: lange blaa Kapper, hvike de dog aflagde, da Glarmestrene adopterede samme Mode. Paa Gammeltorv synes Kvaksalverne at have holdt aabne Boder. Af Apotheker havde Byen de samme fire som i Christian den Femtes Tid, hvortil kom et nyt paa Christianshavn, oprettet i 1707 af Berthel Ferdinand Kyblich.

Brændevins-, Øl- og Vindrikkeriet stod fremdeles i skjønneste Flor, og Byen var som oversaaet med Beværtninger, Kjældere og Kipper, Ølhuse og Vinstuer, The- og Kaffehuse samt fine Spisehuse, hvoraf mange ere berørte i Holbergs Komedier saavel som i hans øvrige Skrifter. Det var gamle skikkelige Folks daglige Vane at gaa drukne til Sengs hver Aften, siger han, og der var Steder nok, hvor Tørsten kunde slukkes. Vinhandlerlauget talte i 1723 ikke mindre end 39 Medlemmer, hvoriblandt adskillige Udlændinge; de mest ansete af dem nævnes i "Den Vægelsindede", nemlig Abestee i Høibrostræde, Sohl paa Amagertorv, Fabritius sammesteds, Claus Biehl i Fortunstræde og Johan Bex i Høibrostræde. Af fremmed Nationalitet vare ogsaa Vinhandlerne Jean Valteau, David Courtout, Pierre Gabot, Frederic Lafort o. fl. Foruden Raadhuskjælderens, Blasen, Bacharach, Dyrkjøb og Godtkjøb, der ere nævnte foran, var Capo de bonne Esperance paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Løvstræde ogsaa en yndet Vinkjælder; simplere Folk søgte til de mange Vintappere, der fandtes omkring i Byen. Til de bedre Gjæstgivergaarde hørte »Fortunen« (nuv. Hotel Royal) og Jørgen Jørgensens i Høibrostræde, som nu dreves af Franskmanden Matthieu Toyon, og hvor der tillige blev udskjænket alle Slags Øl og Drikkevarer samt Vine i store og smaa Partier. Lavere i Rangen stod det endnu bevarrede Gjæstgiversted »Tre Hjorter« paa Vestergade, hvis Vært Peder Sørensen Berg og Hustru Anna bleve udviklede i Bankommissionens Undersøgelser og straffede efter Fortjeneste. »Knapnæring«, »Vinkanden«, »Prindsen«, »Sjælland«, »Garvergaarden«, »Skibet« og »Farvergaarden« alle paa Vestergade, »Hvide Svane«, »Tre Roser« og »Hvide Lam« i Studiestræde, »Forgylde Nøgle«, »Holland« og »Tre Ruller« paa Nørregade, »Knapsteds Gaard« og »Lille norske Løve« paa Halmtorvet, »Hvide Hane« ved Vestervold og mange Andre vare alle billige Logishuse, hvor der tillige udtappedes Øl. Rentud berygtede Værtshuse, hvor utugtige Kvinder havde deres Tilhold, vare de tre Paradiser: Øster-, Vester- og Nørre-Paradis, samt Ema-

nuel Nordels Beværtning, hvor den af Holberg omtalte Anne Hattemagers, hvis rette Navn var Anne Polman, styrede Forretningen. Hun blev i 1723 arresteret som Rufferske og tillige indviklet i en Mordsag og tre Aar efter tilligemed sin Mand udvist af Kongens Riger og Lande efter at være bleven pisket paa Nytorv. Madam Duus og Graamaren, som ogsaa nævnes af Holberg, hørte til samme foragtelige Klasse Kvinder. Den paatænkte Oprettelse af et Hittebørnshospital viser, hvor slappe de moralske Tilstande vare i Kbhvn., og hvilke Forbrydelser de fremkaldte. I 1709 blev der sat Livsstraf for dem, der uchristeligen henlagde deres spæde Børn paa Gaderne, men dette formaaede ikke at hindre den overhaandtagende Ombringelse af uægte Børn. Charakteristisk er det, at Dragoner og Ryttere vare fritagne for Kirkens Disciplin, naar de begik Leiermaal. En ægte philanthrophisk Foranstaltning var det, da Kongen i Juni 1728 befalede, at der skulde udvælges »trende ærlige og skikkelige Mænd«, hos hvem alle ankommende Kvinder skulde melde sig, og som for en billig Penge skulde skaffe dem en god Tjeneste. Magistraten valgte tre Mænd, boende i Laxegade, Skindergade og Studiestræde, og over deres Døre anbragtes der et Skilt med følgende Indskrift: "Her boer en af de Mænd, som er antaget at gaa fremmede skikkelige Kvindemennesker til Haande, naar de enten søge Tjeneste eller have andet lovligt Ærende udi Staden". Samtidig blev det befalede, at ingen Fæstekoner i Fremtiden maatte betjene Nogen, at ingen Soldat eller Matros maatte logere ledige Kvindfolk, og at Værtshusholdere ikke maatte have flere Tjenestepiger end nødvendigt, end sige tillade løse Kvindfolk at logere hos sig.

Der var fine Spisehuse, »fransøske Kokke« i Byen, som f. Ex. den senere Direktør for de danske Skuespil, Etienne Capions i Pilestræde, og Thehuse, hvor der sandsynligvis ogsaa serveredes med Kaffe, Most, gammel Vin, der kaldtes »gammel Gaudium«, Gyldenvand, en Likør, hvori der svømmede Smaastykker af Bladguld, og Kanari Sek, en Rødvin, som indførtes fra de kanariske Øer. I mange af Værtshusene, og det

ikke blot de finere, hørte Lystighed med Musik og Dands til Dagens eller rettere Aftenens Orden, thi Kl. 10 præcis maatte man holde op, hvis Vært og Gjæster ikke vilde betale Mulkt for Nattesæde. Holberg skriver, at netop paa dette Tidspunkt dandsede den hele Stad, og at Indbyggerne vare »saa lystige som Kalve«, medens de senere paa Christian den Sjettes Tid bleve saa »ærbare og alvorlige som gamle Katte«. Af Dandse kjendtes mange som Menuet, Passepied, Rigaudon, Bourré og Folie d'Espagne, der ansaas for Dandsekunstens non plus ultra, endvidere Kotillon, engelsk Dands, Hanedands og Polskdands. Det forstaas af sig selv, at der ogsaa existerede sluttede Selskaber eller Klubber, blandt hvilke det saakaldte »Pavelige Kollegium« særlig fortjener at nævnes. Det holdtes hos Claus Biehl i Fortunstræde og blev stiftet af endel Studenter og andre lystige Hoveder i Begyndelsen af Aarhundredet. Deres Møder kaldtes Konklaver; en Mand ved Navn Niels Viborg var Pave, de øvrige vare Kardinaler, Biskopper eller høie pavelige Embedsmænd, og de morede sig nu med at efterligne det romerske Hof, uddele Embeder og Værdigheder, give Dispensationer, fordømme visse Kjættere, kritisere og forkaste Bøger m. m. Holberg fortæller, at Paven optraadte med saadan Værdighed og Gravitet, at den blev hans anden Natur, thi da han engang havde en Sag for Kommerciekollegiet, optraadte han med saadan Myndighed, at Assessorerne troede, at han var beskjenket. »Men da de finge at høre af Præsidenten, som havde Kundskab om ham, at han nyligen tilforn havde været Pave, blev deres Fortrydelse forvandlet til Latter«. Et Medlem ved Navn Ursin, som senere blev Præst i Nakskov, hed Cardinal Orsini, og da der i hans Dødsbo fandtes en Skrivelse i pavelig Stil, underskrevet: Odeschalchi (O, de Skalke!), troede Provsten, at han havde været hemmelig Katholik og indberettede det til Biskoppen. Denne vidste imidlertid Besked. Selskabet ophørte efter Holbergs Forsikkring ved en Proces mellem to af Kardinalerne, der fremkaldte et Skisma; Digteren havde forresten havt isinde at faa Peder Paars kanoniseret. En Samtidig

fortæller, at der blev »pokuleret gevaltig i Konklavet«.

Der blev selvfølgelig ogsaa drukket tappert paa alle andre Værtshuse, ovenikjøbet paa Kredit, og naar Værten begjærede sine Penge, kunde det hændes, at han fik Prygl i Stedet. Som Følge heraf befalede en kongelig Plakat af 6te Febr. 1722, at alle Gjæster paa Vin- og Værtshuse skulde betale strax, hvis de ikke paa Forhaand havde truffet Aftale om at faa Varerne paa Borg. Ellers fordrev man Tiden med at ryge Tobak og politisere, læse Povel Phønixbergs »Forkerte Mercurius« eller spille Kort som L'hombre »de alamosiske Kavallerers Spil«, Cinquille (L'hombre mellem fem Personer), Imperial, Lanter (et Slags Femkort, i hvilket det vigtigste Kort hed »Pamphilus«, hvoraf Udtrykket: »en Lykkens Pamphilus«), Forkering (et Slags Damspil), Cinque et neuf (et Tærningspil) og endelig Hazard. I adskillige Thehuse spilledes der Billard. Forskjellige Plakater vise, at der fandtes snedige »Bondefangere« i Staden, thi det hedder, at »Bønder, Søfolk og andre reisende enfoldige Folk« ofte bleve lokkede hen i Kjældere og Værtshuse, hvor deres Penge bleve dem franarrede paa »allehaande underfundige og bedragelige Maader«. Mod denne Trafik blev der arbejdet af al Magt, men Regjeringen opmuntrede forresten selv Spillesygen ved at indrette Lotterier i Massevis. De kjendtes allerede i Begyndelsen af Aarhundredet, men kom først ret i Flor omkring 1720. Man fik da et Lotteri til Indløsning af Penge-sedlerne, et andet til Fordel for de Vandlidte i Marskegnene. Skomagerlauget fik Tilladelse til at afbetale sin Gjæld paa denne Maade, ja selv Private kunde opnaa en saadan Bevilling, f. Ex. Kunstammerforvalter Grodtschilling, der i 1725 for at kunne tilfredsstille sine paatrængende Kreditorer erhvervede Tilladelse til at bortlodde sit Kabinet og sine Kuriositeter. Der kunde anføres talrige andre Exempler; et af de mærkeligste er Lotteriet af 1725, da der bortspilledes en Hovedgaard paa Lolland med 295 Tdr. Hartkorn Bøndergods, som blev vunden af en Officer. Ikke alle disse Lotterier havde Fremgang, og i Reglen fik derfor Embedsmænd og Officerer kongelig Befaling til

at tegne sig for et vist Antal Lodder, eller man trak uden videre Summen af deres i Gager.

En for Hovedstaden betydningsfuld Begivenhed var Oprettelsen af den danske Skueplads. Man havde hidtil maattet nøies med omvandrende tyske »Bander«, og disse vedblev at komme hertil i de første Decennier af Aarhundredet. Saaledes opførte "Die königlich polnische und churfürstlich sächsische Hof-Comedianten" i 1707 en »Haupt-Action«, der hed »Statua oder die in ein marmorsteinernes Bild verliebte Princessin Adamira« og et »Nachspiel« kaldet: »Pickelherings doppelte Heyrath«. Disse Skuespillere optraadte i Bryggernes Laugshus, det anseeligste af alle Stadens Laugshuse paa det østre Hjørne af Klosterstræde og Skindergade. Andre tyske Komedianter optraadte i Skrædernes Laugshus paa Hjørnet af Brolæggerstræde og Endeløsstræde og opførte Stykker som »Der unschuldige Brudermord oder das blutige Rom unter der Regierung des römischen Kayzers Antonini Bassiani Caracallæ«. Det er dette Slags tyske Komedier, imod hvilke Holberg skrev sin »Ulysses von Ithacia«. I 1706 fik en dansk Mand, Anders Gamborg, Privilegium paa »at agere Komedier med levendes Personer og døde Figurer, Hs. kgl. Majestæt til Fornøielse og den kongelige Residents til Ornament«, men han synes ikke at have gjort Brug deraf. Paa Slottet optraadte franske Skuespillere, thi Frederik den Fjerde holdt en saadan Trup, for hvilken René Montaigne en Tidlang var Directeur, men i 1721 bleve de afskedigede, og et tydsk Operaselskab under Reinhard Kayser holdt sit Indtog paa Slottet. Det spillede her i nogle Aar, én Gang om Ugen offentligt, men forlod i 1723 Landet, da Kongen ikke længere vilde underholde det.

Det blev den ovenfor omtalte »fransøske Kok« i Pilestræde Etienne Capiion og René Montaigne, som bleve Stiftere af den danske Skueplads, men den kom først istand ad mange Omveie og efter mange Vanskeligheder. Capiion var først ligesom Montaigne knyttet til det franske Hoftheater, ved hvilket han fungerede som Theatermaler og Maskinmester, skjøndt han

allerede i 1703 fik Borgerskab som Vinhandler. I Aaret 1718 gaves der ham Tilladelse til at spille med Marionetter, saaledes at Ingen maatte give dette Slags Forestillinger uden efter Overenskomst med ham, og herved kom han i Forbindelse med den forhenværende Gardist, derpaa »Oculist, Sten- og Broksnider samt Tandbrækker og Komediant«, Salomon Poulsen von Quoten, der havde ført et temmeligt eventyrligt Liv i Provindserne som Kvaksalver og »Dukkegjøgler« og nu havde kongelig Bevilling paa at drive den omtalte Lægepraxis og derhos spille tyske Komedier. Capion og v. Quoten slog sig sammen og opførte Komedier i det lille Gjæthus paa Kongens Nytorv, som var blevet dem overladt af Generalkommissariatet, men Interessentskabet varede kun kort. Den 17de Mai 1720 fik Capion nemlig Privilegium paa at han »alene« maatte indrette Skuespil og dertil »lade forskrive dygtige og uberygtede Personer, saa at ingen fremmede Komedianter, som agere Komedier med levende Personer, maa her indkomme, uden de, han derefter dertil antager«, og Aaret efter udvidedes hans Privilegium endogsaa saaledes, at Ingen, som holdt Komedier, Linedands, Marionetter og deslige maatte bruge deres Exercitier uden først at have truffet Overenskomst med ham. Samtidig fik han Frihed for Grunsdkat og Indkvartering i 15 Aar af det Komediehus, han vilde opføre, hvori der ogsaa skulde holdes Assembler, og han forpligtede sig til at holde saadanne Personer, som med deres Komedie og Spil for en billig Betaling kunde fornøie Alle og Enhver.

Aarsagen til dette udvidede Privilegium var en Konflikt mellem Capion og den navnkundige tyske »Samson«, Johan Carl von Eckenberg, som efter at have fremvist sine Kunster rundt om i Europa ogsaa kom til Danmark. I 1720 optraadte han med en Bande Linedandsere i et Fjæleskur paa Nytorv bag Raadhuset, men da Capion klagede over ham, forbød Politimesteren ham at optræde. I Juli 1721 ansøgte »den stærke Mand«, som han i Almindelighed kaldtes, om Eneret paa at holde Linedandsere, Springere og give burleske Komedier;

Johannes Carolus de Eckenberg
Justitiaricus
Datus SSMSOLC. Aetate Sua 33. A. 1715.

Top Left: Zwei Stalter voll mit Wein urgerben sich be mühen / Der Stier zu hohlen und von dem Mund zu stehn

Top Right: Meinem hohen Leib ichs Verlohen frage / Wenn man der es will nachhant / Ich gebe ihm gleich den Preis / Und werds nicht will dem erhebt im Hofen Kreis

Middle Left: Zwei Pferde am Franz mit Fundern und geladen / Dem hohen rucke ichu hoch zu dem Meleber

Middle Right: Man schenkt die gezeichnet mit dem Vorleben / Doch wann man hoch geistig / Ist dann mit Hoffen Zug

Bottom Left: Ein Stier hat mich nicht geliebt und ist geladen / Daß ihm ganz nichts nicht halber nicht kann er spielen / Capellen auf zu geben / Die Probe hat gelien / Und hats nicht dabei verlieren einen Zehn

Bottom Right: Die Hand gefasst den lang und nicht mehr geliebt / NIGEST an den Stier die hat hat waffen leben / Und ichs fähig auch und beschlagen war / Ich hab sie der von der verruchta Speller Paz

Bottom Center: Nach meiner hohen Drot, las ich den Wein verschlagen / Die zu zuer geben auf meinem hohen Stagen

Bottom Left Panel: Sollst du Wölcher mit / Ich dich und Wölcher an / Durch meine Force auch zu entzogen ren forde

Bottom Right Panel: Man schenkt die gezeichnet mit dem Vorleben / Doch wann man hoch geistig / Ist dann mit Hoffen Zug

630

mede Steder. Han opnaaede imidlertid Intet, hvorimod Capion, som overhovedet blev stærkt begunstiget, fik det anførte udvidede Privilegium. Ved Hjælp af en Pengesum, han laante hos General Arnoldt mod Pant i Privilegiet og den eventuelle Theaterbygning, købte Capion en stor Grund mellem Gøttersgade og Lille Grønnegade (nuv. Ny Adelgade) og opførte inden Udgangen af 1721 Theatret i Lille Grønnegade, hvoraf ethvert Spor nu er forsvundet. Strax i Begyndelsen af 1722 gaves der Forestillinger her, først af den afskedigede franske Hoftrup, derefter af tyske Skuespillere saavelsom af »den stærke Mand«. Samarbejdet mellem denne og Capion varede dog ikke længe; allerede efter tre Ugers Forløb trak Eckenberg ud paa Nørrebro, hvor han havde købt en Have tæt Vest for nuværende St. Hansgade, og indrettet en ny Fjælebod for Linedands, tyske Komedier, Tyrefægtninger o. desl. Han fik dog heller ikke Lov til at være længe i Ro her; han vilde nemlig ikke holde sig Helligdagsanordningen efterrettelig, men søgte endog at tillyve sig et Privilegium til at agere paa Søn- og Helligdage; i hans Have, der navnlig blev stærkt besøgt af Tjenestefolk, foregik der alskens »Vidtløftighed og forargeligt Levned«, og Enden blev, at den stærke Mand maatte forlade Kjøbenhavn, efterladende sig en betydelig Gjæld. Han blev siden kongelig preussisk Hofkomediant, »Unternehmer der Assembleen, die in dem Fürstenhause wöchentlich zweimal stattfinden«, Rigmand og Kongens Yndling, fordi han skaffede ham høie Rekruter. Hans Have paa Nørrebro, som blev solgt efter hans Bortreise, kaldtes i lange Tider: »den stærke Mands Hauge«.

Capion havde ikke Held med sig i Lille Grønnegade; han kom i stedse dybere Gjæld, og hans Forestillinger vare kun daarligt besøgte. Da opstod den Tanke hos den ovenfor omtalte forhv. franske Skuespildirekteur, René Montaigne, som var en dannet og dygtig, men ogsaa stærkt forgjældet Mand, at der maatte kunne udrettes Noget med danske Skuespil. Den 14de August 1722 fik han kongelig Bevilling paa at indrette

og forestille Komedier i det danske Sprog, dog mod at komme til en mindelig Overenskomst med Capion, og henvend en Maaned efter var Alt i Orden. Onsdagen den 23de Septbr. 1722 Kl. 5 om Eftermiddagen aabnedes den danske Skueplads med en Prolog af Oversekretairen i det danske Kancelli, Frederik Rostgaard, som havde interesseret sig levende for Planen, havde anbefalet den varmt og i Virkeligheden kan betragtes som den danske Scenes Stifter. Thalia traadte frem paa Scenen og bragte i eget og Søstres Navn en Hilsen til Kjøbenhavn, priste Kongen, fordi det var blevet hende tilladt at opslaa sin Bopæl i Danmarks Hovedstad og vedblev:

*..... jeg véd at forestille,
I ærbar Lystighed, ja ret som i et Speil,
Hvad Folkets Idræt er, og hvor de tage feil.
Jeg nævner ingen Mand, ei Sted, ei Hus, ei Gade,
Men straffer uden Frygt Alt, hvad man bør at hade,
I hvor jeg det og ser, om hvem det og er sagt,
Til Lærdom for Enhver, som derpaa giver Agt.*

Derefter opførtes Molières »Gnier«, oversat paa Dansk. Kort efter - det nøiagtige Tidspunkt kjendes ikke - spilledes Holbergs »Politiske Kandestøber«, og nu fulgte Slag i Slag inden Aarets Udgang, skriver Chr. Bruun, »Den Vægelsindede«, »Geert Westphaler«, »Jean de France« og »Jeppe paa Bjerget«.

Theatret var sikkert tarveligt indrettet; efter udenlandsk Mønster vare endel Tilskuerpladser (vistnok 20) anbragte paa selve Scenen; Orkestret havde Plads paa samme Sted som nutildags. Forestillingerne, der gaves to Gange om Ugen, begyndte Kl. 5 og skulde være færdige Kl. 7, og Tilskuerne gave deres Bifald tilkjende ved »Klap og Hænders Lyd«, forresten ogsaa ved at trampe i Gulvet. Priserne vare i de mellemste Loger, hvoraf der var 16, en Sletdaler, i de nederste, hvoraf der var 14, 3 Mark; Parterrepladserne, hvoraf der var 200, kostede 2 Mark, og Galleriet, som kunde rumme 100 Personer, 1 Mark. De første Skuespillere vare fordømte Studenter, saaledes Henrik Wegner, den ældste Fremstiller af Holberg-

ske Henrik-Roller, som senere blev Postmester i Aarhus, Johan Nikolai Ulsø, der spillede Gammelmands Roller som Herman v. Bremenfeldt, Corfitz, Jeronimus, og endte som Byfoged i Grenaa, Jens Sørensen Høeberg, der sammen med flere Studerende blev forfulgt af Universitetet, fordi han var optraadt paa Skuepladsen, og maatte opgive sin Plads paa Valkendorfs Kollegium, Pilloy, der blev Vintapper i Kbhvn., Rammel, der blev Byfoged i Nakskov, o. fl. Af Damerne kan nævnes Madamerne Pilloy, Rammel, Coffre, Hjort, Schumacher og Montaigu, Direkteurens Hustru.

I Begyndelsen gjorde den danske Skueplads overordentlig Lykke; det hørte til god Tone at komme der, navnlig efter at Skuespillerne den 15de Januar og den 9de Februar 1723 havde havt den Ære at opføre et Par Stykker af Molière for Majestæterne paa Slottet. Ogsaa ved denne Leilighed skrev Rostgaard en Prolog. Dronning Anna Sophies Søster, der var gift med Storkantsler U. A. Holstein, protegerede de danske Acteurs, og efter Sædvane traadte alle fornemme Folk i de To-neangivendes Spor og fyldte Theatret fra øverst til nederst. Det var de "gyldne Tider, da Galleriet truede med at falde ned". Theatret havde uden Tvivl ogsaa betydelige Indtægter af sit Privilegium til at holde Assembler og Maskerader (hvilke dog forbødes den 10de Februar 1724). Adgangen til disse kostede 24 Skilling pro persona, hvorfor der tillige opvartedes med The, Kaffe, Chokolade og - Bassetspil. Capion, hvis Penge-sager bestandig vare derangerede, kunde imidlertid ikke tilfredsstille sine Kreditorer, og i Sommeren 1723 blev han sat fast for Gjæld. I et Aars Tid vedblev han at indgive Suppliker til Kongen, paa hvilke han systematisk fik Afslag, og hermed forsvinder hans Navn af Theatrets Annaler.

Montaigu fortsatte nu Bedriften alene, men truedes uop-hørligt af samme Skjæbne som Capion. Det lykkedes ham dog at erhverve et kongeligt Beskyttelsesbrev mod sine Kreditorer, og takket være dette førte Theatret en hensygnende Tilværelse i et Par Aar. Den danske Skueplads var gaaet af Mode; ikke

engang Holbergs Muse formaaede at trække Hus, og i Decbr. 1724 maatte Forestillingerne ophøre. De kom vel igang igjen, men kun indtil den 25de Febr. 1727, da »Den danske Komedies Ligbegjængelse« blev opført. Det følgende Aar tegnede atter gunstigt, thi Kongen forlængede ikke blot Skuepladsens Privilegium og Montaigus Beskyttelsesbrev paa tre Aar, men tilstod Skuespillerne et aarligt Tilskud af 1500 Kr. af sin Privatkasse, mod at de skulde agere paa Slottet for de kongelige Herskaber. Nye Vanskeligheder reiste sig dog snart, thi General Arnoldt, der eiede Theatret i Lille Grønnegade, og som for at skaffe sig forøgede Indtægter havde indkaldt en fransk Bande, der skulde optræde vekselsvis med de danske Acteurs, indgav den ene Forestilling til Kongen efter den anden. Montaignu stred imod med Hænder og Fødder, men forgjæves; den 8de Oktober 1728 fik Arnoldt Tilladelse til at spille fransk Komædie en eller flere Gange om Ugen. Tolv Dage efter udbrød imidlertid den store Ildebrand, og Theatret standsede nu aldeles - den lange dramatiske Fastetid, siger Stolpe, der strakte sig over hele Chr. VI's Regjering, begyndte.

Fra Theatrets Oprettelse skrive, som ovenfor berørt, de ofentlige Maskerader sig, paa hvilke Capion havde Privilegium. Ved Hoffet havde man længe kjendt denne Forlystelse, men den kom dog først ret i Mode under Fred. IV, som formodentlig under sine Ophold i Italien havde faaet Smag derfor. Bircherods Dagbøger fortælle Adskilligt om, hvorledes Hoffet optraadte »forklædt i tyrkisk, moskovitisk, persiansk og polsk Dragt«, og fra 1710 holdtes endog hver Onsdag Maskerader paa Slottet, i hvilke enhver anstændig Person kunde deltage. Hvis man kan tro en samtidig Beretning, kunde Antallet af Masker ved slige Leiligheder stige til 4000, og man forstaar da Pontoppidans Bemærkning: »Disse Maskerader kostede store Penge, og bleve Maskerne trakterede med Vin og Sukkerbrød, gjorde store Bander (Optog) og vare hel prægtige«. I Theatret i Lille Grønnegade kom Maskeraderne igang i 1722, men bleve som sagt forbudne to Aar efter, rimeligvis fordi der var

forbundet Hazardspil med dem, og de vel ogsaa førte til anden Forargelse. Hofmaskeraderne fortsattes dog under Fred. IV, men ophørte aldeles under hans Efterfølger. Offentlige Maskerader tillodes først igjen den 2den April 1768, og det danske Komediehus fik atter Eneret paa dem, saa at de ikke maatte holdes andetsteds i Byen eller paa dens Grund. Blandt andre offentlige Forlystelser kan nævnes Dyrekampe, som ikke blot anstilledes paa Ridebanen ved Slottet mellem Tyre og Hunde eller mellem Bjørne og Heste, men ogsaa opførtes for almindelige Dødelige. I 1717 fik saaledes en Tydsker ved Navn Müller Tilladelse til i sin Have at holde »en Hidsebane og derpaa en Oxe med nogle Hunde«, og Stolpe oplyser, hvad der er endnu mærkeligere, at man under den følgende Konge, i 1733, hver Mandag i Bræmers Have i Sophiegade paa Christianshavn kunde se »et Hitzerie af en Tyr, Bjørne og Hunde, saa og en udklædt med Sværmere besat Bjørn, som fremføres paa Bagbenene, iligemaade Hunde, som ved Toug hidses efter Sværmere og foruden Alt dette en Plaisir med nogle Vandsværmere«. Som for at sætte Kronen paa dette Dyrplageri, stod det Enhver frit for selv at medtage en Hund.

Der var ikke sjældent Linedandsere og »Springere« i Byen, men større Glæde havde Borgerne dog uden Tvivl af deres private Lystighed, hvad enten den nu bestod i Barsler, Bryllupper og Begravelser eller i Julefester med Pante- og Børnelege, Fasteavlsløier, Maifester o. lign. Musik dyrkedes i mange Privathuse, hvilket gav Stadsmusikanten Beichstedt Anledning til at klage over den uhyre Mængde Fuskere, der gjorde Indgreb i hans Næring, ligesom man kan slutte sig til de musikalske Øvelsers Almindelighed af den Kjendsgjerning, at det er mere end en poetisk Fiktion af Holberg, at man bragte Damer Serenader udenfor deres Vinduer. Offentlige Koncerter vare dog endnu sjældne. Nytaarsaften havde man for Skik at gaa op paa Slottet og og se Kongen spise, hvorefter der kunde vanke en Slurk Rhinskvin i Slotskjælderen, og det følger af sig selv, at de store Hofoptog som f. Ex. Dronning Louises Ligbegjængelse

den 2den April 1721, Dronning Anna Sophies Indtog i Kjøbenhavn den 15de Juli 1721 og endnu mere Kronprindsesse Sophie Magdalenes den 18de Decbr. s. A. vare sande Festdage for Indbyggerne. I Begyndelsen af 1730 gav den franske Gesandt i Kjøbenhavn, Hippolyte de Bréhan, Greve af Plélo, i Anledning af den franske Dauphins Fødsel en Folkefest i stor Stil i sit Gesandtskabshotel. Hundreder af Personer vare indbudte, betydelige Almisser bleve uddelte til de Fattige, og Plélos Bolig var glimrende illumineret, medens en Mængde Indskrifter og allegoriske Billeder hentydede til den glædelige Begivenhed og den franske Konges Storhed. Festlighederne sluttede først den fjerde Dags Aften med en prægtig Maskerade. Endelig kan Reformationens 200 Aars Fest nævnes, som feiredes fra den 31te Oktbr. 1717 til den 7de Novbr. Søndagen før Festens Begyndelse den 24de Oktbr. blev "det andet Religionsjubilæum intimeret i alle Kirker strax efter Prædiken", og om Eftermiddagen Kl. 3 forkyndte to kongelige Herolder under Paukers og Trompeters Lyd Jubelfesten paa alle Torve saavel som i de vigtigste Gader. Den 30te Oktbr. om Aftenen mellem Kl. 6 og 7 blev der ringet med de største Klokker i alle Rigets Kirker, medens der fra Slotsstaarnet blæstes Choraler, hvilket fortsattes, saa længe Festen varede. Den følgende Dag begav Hoffet, ledsaget af alle Ministre, Grever, Friherrer, Riddere af Elephanten i røde Fløilsklæder med Sølvbroderi, Riddere af Dannebrog o.s.v. under Klokkringning og Artillerisalver sig fra Voldene over i Slotskirken, hvor der blev præket og afsunget et Tedeum. Der var derefter Taffel paa Slottet, og om Eftermiddagen holdt den første theologiske Professor en latinsk Tale paa det øverste Auditorium. Den anden Festdag, den 1ste Novbr., fandt Hovedhøitideligheden Sted i Frue Kirke, hvortil Kongehuset og de høie Herrer kjørte i prægtige forgyldte Karosser, trukne af 6 Heste, og hvor Sjællands Biskop prædikede. Den 2den Novbr. holdtes atter Taler paa Universitetet, Regentsen, i Vor Frue latinske Skole og paa Kollegierne, og den 3die Novbr. bærede Kongefamilien

Kjøbenhavns Universitet med sin Nærværelse, i hvilken Anledning Byens Porte vare lukkede. Biskoppen holdt Festtalen, og »de kongelige Hofmusikanter lod sig høre med en meget skjøn Musik«. Ved det paafølgende Taffel paa Slottet var der paa alle de Indbudtes Tallerkener henlagt to Jubelmedailler, den ene af Guld, den anden af Sølv, og af den sidste Slags blev »en god Del til Pris udkastet blandt det gemene Folk paa Slotspladsen imod Kl. 3 om Eftermiddagen«. Ved denne Leilighed - hedder det i den gamle trykte Beretning, der udkom paa Dansk, Tydsk og Latin - »saa man iblandt den gemene og begjærlige Almue adskillige Tumulter, som dog alle formedelst de derimod i Tide tagne Præcautioner gik af uden Skade og ei forarsagede nogen Ulykke«. Festen, der helt igjennem havde en religiøs Charakter, fortsattes paa samme Vis til den 7de Novbr. og sluttede, som den var begyndt, med Gudstjeneste og Bønner. At Digterne ogsaa slog deres Lyre i Anledning af Jubilæet er en Selvfølge.

Skjøndt Holberg skriver, at »de Danske holdes for et artig og meget civiliseret Folk, besynderlig Kjøbenhavns Indbyggere«, var man dog endnu saare langt fra at have udryddet Overtroen; den fandtes til en vis Grad endnu i alle Stænder, og skjøndt Holberg tidt nok spotter over dens grovere Former, var han dog ingenlunde nogen absolut Fornægter af overnaturlige Væseners Tilværelse; han erklærer tvertimod rentud, at »han er ganske persuaderet om Spøgelsers Existence, kun at han ikke kan bifalde dem, som tilskrive Saadant Fanden«. Chr. Falster, Gram, Pontoppidan og mange andre fremragende Mænd baade i og udenfor Danmark hyldede de samme Anskuelse, og det er derfor intet Under, at man i Samfundets lavere Lag endnu troede paa Hexeri, Muligheden af at forskrive sig til Djævelen o. lign. De hvervede tydske Soldater gjorde sig ofte skyldige i Forskrivninger til Djævelen, efter Stiftsprovst Morten Renbergs Forklaring, fordi de vare ærgjerrige, daarlign optugtede og maaske havde lært »den forargelige Løgn, som solgtes paa Gaderne om Marechal Luxemburgs Kontrakt

med den Onde«. De bleve dog ikke alle straffede lige haardt; nogle bleve henrettede, andre bleve efter Omvendelse af Præsten, Forbøn i Kirkerne og offentligt Skriftemaal gjenoptagne i Menigheden og derpaa straffede med haardt Fængsel. I 1707 oplevede man en Scene, der minder stærkt om nyere Tider, og om hvilken Ole Rømer skriver i en Indberetning: »En fransk Strømpevæver, boende i en Krog paa Ulfeldts Torv, vil, omendskjøndt han er Calvinist, imod al Raison tro, at hans Hus er anfægtet af Spøgelser, og eftersom der af denne Anledning i Fredags Aften var omkring Huset en usædvanlig stor Forsamling af alle Slags gemene Mand, var jeg igaar Morges selv derinde Alting at examinere, men fandt ei andet Tegn til Spøgelse end nogle Ruder udslagne og et Par Tagsten brudte og løsnede, alt af den Beskaffenhed, det kan være gjort meget naturligt, enten af hans egne Drenges indenfra, eller af hans Gjenboer udenfra; Spøgelset er vel pur Narreri, men Stifteren skal blive eftersøgt og anset«. Tiden kjendte endnu Alchymister af Faget som Kancelliraad Joh. Conrad Dippel, der for Æreskjænderi sad fængslet paa Bornholm fra 1707 til 1726, Italieneren Maldini, der var kyndig i »mange Videnskaber« og arbejdede i Laboratoriet paa Rosenborg, og flere, og mange ansatte Mænd søgte i al Hemmelighed de Visers Sten, som f. Ex. den navnkundige Hans Egede, der haabede at kunne lave Guld til Fremme for Missionen i Grønland. Naturligtvis avlede Pesten i 1711 megen Overtro, hvilket store Ulykker plejede at gjøre, og usædvanlige Naturbegivenheder som Nordlys, Solformørkelser og Meteorer bleve efter Sædvane fortolkede som Varsler om kommende Krige eller endog som himmelske Indlæg mod Modens Udskeielser. Et Luftsyn, der gjentagne Gange omtales af Holberg som et Bevis paa Phantasieens Magt, var Fregatskibet i Maanen, af hvilket man endog har en Afbildning og en Rapport fra Capitain-Lieutenant C. Blichfeldt i Marinen. Tilligemed sine Underofficerer og Menige iagttog han fra Nyholms Vagt den 13de Februar 1713 om Aftenen Kl. 7½ »en Formation i Maanen, lignende et Fregatskib« og finder

det endog Umagen værd at indgive en nøiagtig Beskrivelse af Phænomenet. At det maa have gjort stor Opsigt og har været Gjenstand for Alles Samtale, fremgaar tydeligt nok af Alt, hvad der foreligger.

Efter 1720 blev Freden ikke forstyrret. Det spændte Forhold til Rusland og dette Lands Venskab for Hertugen af Holsten nødvendiggjorde dog stadige Rustninger, og i 1723 foruroligedes man for Alvor i Kjøbenhavn, da en russisk Flaade paa nogle og tyve Linieskibe med Hertugen af Holsten ombord viste sig i Farvandene. To Aar efter, da Czar Peters Datter var bleven formælet med Hertugen, fandt Kong Frederik det nødvendigt at sætte Søbatterierne i Forsvarstilstand og gjøre den brugbare Del af Flaaden seilklar, og i 1726, da Keiserinde Catharina den Første havde bestegit Ruslands Throne, tegnede Alt til Krig. I den finske Bugt laa en russisk Flaade paa 40 Linieskibe og Fregatter samt 200 Galeier med 24000 Mand Landtropper seilklar, men det lykkedes den allierede danskengelske Flaade at hindre den i at løbe ud. Kjøbenhavnerne bleve imidlertid Vidner til de store Krigsforberedelser, ja saa øiensynlig blev Faren, at de fik Befaling til "at forsyne sig med Korn og Fedevarer samt anden Proviant og fornødent Brændsel for Aar og Dag paa Grund af disse Tiders Konjunkturer". I 1727 laa 15 engelske Linieskibe under Admiral Norris paa Kjøbenhavns Rhed fra Mai til ind i Oktober, men Krigsfaren forsvandt ved den russiske Keiserindes Død; med hende blev, som Andreas Hojer skriver, Hertugen af Gottorps Haab baaret til Graven.

Disse Besøg af fremmede Flaader vare imidlertid ikke trykkende for Hovedstadens Indbyggere; de forøgede tvertimod Handelen og Omsætningen. Trods den store Mængde Skatter, der trykkede Befolkningen: Grundskat, Indkvartering, Lygte-, Sprøite- og Renovationsskat, Nærings- og Luxusskatter, Konsumption og Krigsstyr, Kopskat og Hesteskat, Folkeskat og Familieskat, Tvangslaan og Tvangslotterier, Brandstyret i 1727 i Anledning af Viborgs Brand m. m., trods de Uheld,

der forfulgte flere industrielle Foretagender og store Handelselskaber, navnlig det ostindiske Kompagni, levede man dog let og lystigt i Kjøbenhavn. »Indbyggerne - skriver Holberg - ville gjerne stadse og leve over deres Stand og Formue, thi der skal ikke findes mange Steder, hvor Folk leve saa prægtige, hvor Vogne, Heste og Liberi ere saa almindelige som udi Kjøbenhavn. Man skulde vel sige, at der er større Pragt udi Paris, og ere de Fremmede, som løsligen beskue samme Stad af den Tanke, men den meste Stads, som der føres, er af Fremmede«. Pontoppidan skriver i 1724 noget Lignende: »Kjøbenhavnernes Levemaade er saa poli og artig, men tillige saa yppig og forfængelig, at man kunde anse Byen for et andet Paris«. Med andre Ord: Livsbetingelserne vare lette, Staden var i Opkomst; den talte 76000 Mennesker, men en uhørt Katastrophe, som skulde standse Udviklingen for en lang Aarrække, stod for Døren.

*Det slesvigske Hyldingsbæger.
Efter Origin. paa Rosenborg.*

Ildebranden af 1728 og Fred. IV's sidste Regjeringsaar

»Frederik den Fjerdes glørværdigste Liv« bemærker Andreas Hojer, at man kan kalde Tiden fra 1725 til 1728: »Brandperioden« paa Grund af de mange store Ildsvaader, hvoraf Landet hjemsøgte. De begyndte i 1725 i Tønder i Slesvig; det følgende

Aar brændte en stor Del af Viborg, derpaa fulgte omfattende Ildsvaader i Slangerup, Vordingborg, Skive, Saxkjøbing og Faaborg, den sidste den 4de Oktober 1728. Sexten Dage efter kom Turen til Kjøbenhavn. Det var den største og skrækkeligste Ulykke, som havde ramt Hovedstaden siden dens Tilblivelse, sikkert ogsaa i sine Følger endnu mere skjæbnesvanger end Pesten af 1711.

Ilden opstod Onsdagen den 20de Oktober om Aftenen mellem Kl. 7 og 8 paa Hjørnet af Lille St. Klemenstræde og Volden i et Sted, der tilhørte en Enke, »Signe Salig Bøye Hansens«. Det var en lang, lav Bindingsværksgaard med fire Leievaaninger, som beboedes af en Hønsekræmmer, en Bødker, en Snedker og en Marketenter, Peder Rasmussen. Hos denne sidste opkom Branden, men om Aarsagen vides intet sikkert, thi den almindelige Version, at et Barn, som oppe paa Loftet søgte efter et Stykke Legetøi, tabte et brændende Lys imellem Hø og Høvlspaaner, er ikke ubetinget troværdig. Enkelte Kilder forsikre, at Ulykken tvertimod skyldtes Forældrenes Uforsigtighed ved en Lysestøbning, men at de angav Barnet for at

Søfolk, Grenaderer, Gardister og Borgersoldaler fra Fred. IV's Tid.

unddrage sig den haarde Straf, hvortil de vare hjemfaldne, og herfor taler ogsaa, at de en Tidlang søgte at holde Ilden hemmelig, indtil Flammerne slog ud af Taget, og den ligeoverfor ved Vesterport posterede Vagt havde gjort Allarm. Det blæste en haard Sydvest-Storm hin Aften; »Tid efter anden - hedder det i en samtidig Beretning - faldt der nogle Regndraaber, men Klokken mellem 8 og 9 regnede det heftigt, thi hele Himlen var bedækket med tætte af Stormen fremdrevne Skymasser, som engang imellem spredtes, om end kun for et Øieblik. Dette Veir holdt ved hele Natten og den følgende Dag, men den ubetydelige Regn havde ingen Indflydelse paa Ilden, som efter at have skaffet sig Luft strax blev ført med stor Voldsomhed mod de nærmeste Huse«. Der var vel imidlertid Ingen, som endnu frygtede for alvorlig Fare, thi man troede et have et velordnet Brandvæsen. »Man skulde synes en saadan Brand umulig - siger Hojer - i en By med en fortræffelig Brandordning, med mange Kanaler, Brønde, Pumpe- og Springvand, med en Garnison af 8000 Mand, 4000 Matroser og et Borger-skab paa 3000 Mennesker, og hvor desuden Kongen selv med sine Ministre, Generaler og Regjeringskollegier var tilstede«.

Hvorledes det gik til ved en Ildebrand have vi foran set; Stormklokkerne lød fra Byens Kirketaarne, Trommerne gik i Gaderne for at samle Brandmandskabet, Lygter bleve udhængte fra Husene, Heste galopperede afsted med Sprøiter, Sluffer, Vandkar, Brandstiger o. desl., kort sagt hele Byen kom i Hast paa Benene. Det varede imidlertid denne Gang en rum Tid, før Brandfolkene mødte, thi de sad omkring paa Værts-husene og pokulerede efter en Sprøiteprøve, og da man endelig havde faaet dem samlede, vare de, »som de paa saadanne Dage pleie at være«, beskjænkede. Hertil kom, at der manglede al overordnet Ledelse. Holmens Matroser, der i hin Tid ligesom nu ydede en virksom Hjælp ved slige Ulykker, kom ikke, fordi Holmens Chef til alt Uheld var beruset, Soldaterne lod man hele Natten og den følgende Dag staa ude paa Grønland for at oppebi nærmere Ordre, den gamle Stadshaupt-

mand Hans Stuve var apoplektisk, og hans Substitut Kaptain Voller af Nørrekompagni manglede al Erfaring, Brandmajoren Daniel Preisler var uduelig, og om Politimester Hans Himmerich fortælles det, at han overvældet af Begivenhederne hen ad Morgenstunden trøstede sig ved Flasken og derefter begav sig ud paa Tømmerpladserne for at sove Rusen ud. Det Allerværste var dog, at der manglede Vand, thi netop Dagen iforveien havde Vandkommissionen besluttet at anlægge nogle Hovedrør udenfor Byen, hvorved 5 af Byens 12 Kvarterer vare uden Vandforsyning. Det faldt Ingen ind, at man ved at hugge Hul i Hovedrenderne, der førte gennem Volden, strax vilde have haft en Tilgang af mange Tusinder Tønder Vand. Hinsides Volden, i Brandstedets umiddelbare Nærhed, laa Stadsgraven, men Kommandanten, General Sponeck, nægtede i Henhold til sine Instruxer haardnakket at aabne Vesterport, af Frygt for at de hvervede Soldater skulde desertere, og paa Kanalerne tænkte Ingen. Man undskyldte sig bagefter med, at »Saltvand ikke læsker Ilden saa godt som fersk«. Kommandantens Holdning bevirkede desuden, at Byen ikke fik den Hjælp udefra, som tilbødes den, thi han vægrede sig bestemt ved at lade den store Mængde Vogne og Mandskab, som ilede til fra Omegnen, slippe ind. Præses i Politi- og Kommerciekollegiet, Geheimeraad Christian Frederik Holstein, som stillede med 60 Mand og 40 Vogne fra sit Gods Gathrinebjerg, og Regimentsskriveren fra Kjøbenhavns Amt, der ligeledes mødte med mange Vogne, maatte holde udenfor Vesterport Torsdag Morgen og Formiddag og derpaa kjøre hjem med uforrettet Sag. Først Torsdag Middag bleve Portene aabnede efter Kongens Befaling, men da stod en stor Del af Staden i Flammer.

I det snevre St. Klemensstræde og de tilstødende Gyder som Vognbadstræde og Helligkorsstræde, paa Gammeltorv og i Vestergade herskede der den største Forvirring og Trængsel. Vogne kunde hverken komme frem eller tilbage, Mandskabet havde ikke Plads til at tumle Sprøiterne, Nysgjerrige stimlede til fra alle Sider, og Folk begyndte at flytte deres

Bohave og øvrige Eiendele. Man hørte Forbandelser, Eder og Trusler, blandet med Jammer og Klager, Alle vilde kommandere og Ingen adlyde, og uophørlig lød Raabet: Vand! Vand! Man tog i denne Forlegenhed sin Tilflugt til Rendestenene, men opnaaede kun at tilstoppe Slangerne. Under disse Omstændigheder gik Slukningsarbeidet kun langsomt fra Haanden, eller standsede endog helt. Charakteristisk nok bestod det efter Reisers Udsagn mest i, at man gik fra Hus til andet og rev Tagstenene ned, hvilket kun gav Luerne friere Adgang til Spær, Lægter og Tømmer, medens man betænkte sig paa en grundig Nedrivning, som kunde reise virkelige Skranker for Ildens Fremtrængen. Flammerne »vare imidlertid ikke tilsinds at rette sig efter sendrægtige Forholdsregler«; Kl. 8 brændte det allerede i begge St. Klemensstræderne, Kl. 9 paa begge Sider af Vestergade, Kl. 10 paa Gammeltorv, hvorfra Ilden med rasende Fart dreves over i Larsbjørnsstræderne, Studiestræde og S. Pedersstræde. Luften var foroven rød, som om den selv stod i Flammer, og Gnister »mere end fingerlange« fløi som i det tætteste Snefog over hele Byen. Overalt fandt Ilden rigelig Næring; Vesterkvarter, hvor Branden begyndte, bestod saagodtsom udelukkende af smaa lave, tæt i hverandre byggede Huse uden Brandmure; de fleste vare derhos opfyldte med Fedevarer, Hør, Hamp, Beg, Tjære, Tørv og store Stabler af Birke-, Elle- og Fyrretræ i de saakaldte Vedhammere, hvor Beboerne havde Brændsel opsamlet til Vinterbrug. Endnu værre var Forholdet ved Baghusene, hvis Gavle og Sider ofte kun vare beklædte med Brædder; Bryggere, Bagere, Brændevinsbrændere, Rotgietere og deslige Professioner havde deres Værksteder i saadanne Skur, og Skorstenene vare selv i de bedste grundmurede Huse fordeltmeste kun af en halv Stens Tykkelse og hvilede paa Træstole, saaledes at de strax faldt, naar Ilden var i Sparreværket. Brandfolkene kunde ikke komme til, selv efter at Vandmangelen var afhjulpen.

Kongen, Dronning Anna Sophie, Kronprindsen og saagodtsom hele Hoffet befandt sig paa Brandstedet eller

holdt til Kl. 1 om Natten paa Volden, hvorfra de iagttog det sørgelige Skuespil. Kommandanten, General Sponeck var - som det fortælles - saa ivrig i Tjenesten, at han huggede løs ei alene paa Uvedkommende og Nysgjerrige, men ogsaa paa selve Brandfolkene og dem, der vare ifærd med at slukke og pumpe, hvorfor de efterhaanden listede hjem for ei at faa flere Prygl. Han vidste tilsidst neppe selv, hvad han gjorde. Politimester Hans Himmerich var som alt anført ikke »særdeles ædru«, og Brandmajor Preisler havde skraalet sig ganske hæs og vidste hverken ud eller ind. Holmens Chef, Viceadmiral Paulsen »red op og ned af Gaderne og gloede paa Ilden«, og da nogle Matroser flere Steder havde faaet den dæmpet, raabte han til dem, at »de Hundsfotte gjorde bedst i at forføie sig ud til Holmen for at passe Kongens Flaade; her havde de Intet at skaffe«. Følgen heraf var, at de fjernede sig, hvorpaa Ilden atter tog Overhaand. Spydigt bemærker et Øienvidne, efter at have fremhævet disse Fakta, at man »ei maa glemme at anføre disse Foranstaltninger af Byens Øvrighed«. Kun to af Raadmændene roses for deres Koldblodighed; deriblandt Fjeldsted, som senere blev Stadshauptmand.

Man havde haabet, at Ilden vilde indskrænke sig til det angrebne Kvarter og standse ved Nørrevold, men mellem Kl. 10 og 11 om Aftenen opstod der en ny og frygtelig Ildløs paa Nørregade i en Bryggergaard. Nogle fortælle, at en Karl, der vilde bringe en Sluffe til Brandstedet, glemte et brændende Lys ved Foderkisten i Stalden, Andre, at en Maltgjører, som efter hin Tids Uskik havde klinet en Stump brændende Lys til en Tværbjælke, forlod sit Arbejde for at høre Nyt om Branden og nu blev presset til Arbejde ved Sprøiterne. Trods hans Forsikringer om den overhængende Fare holdt man ham fast, og Følgen blev, at Bryggergaarden snart stod i Lue og forplantede Ilden til Nabogaardene. Denne Ild var særlig farlig, thi paa Nørregade fandtes der ikke mindre end 12 store Bryggergaarde med vældige Brændeoplag. Samtidig gik den stærke Blæst mere vestlig og bar Ildens fulde Magt ind over Byen.

Den nye Ulykke fremkaldte Panik og Forfærdelse. Menne-
skestimlen raabte paa Mordbrand, og da Brandmajor Preisler
gav Ordre til, at fire Sprøiter ufortøvet skulde begive sig til
Nørregade, kom det til en alvorlig Tumult. Mængden vilde
hindre Sprøiterne i at kjøre bort og raabte: »Væk med den
forsagte og bange gamle Kjælling, er Du en Brandmajor? Du
maa være Fanden og ikke Brandmajor; kom kun, vi vil Djæv-
len gale i os brække Din Hals itu«, hvorpaa de trak Kaarder
og Knive og gik løs paa Brandmajoren. »Havde den højædle
Magistrat - skriver Reiser - ikke staaet ham bi og ladet Vagten
med opplantede Bajonnetter komme ham til Hjælp, saa havde
de ganske vist nok myrdet ham og hans Folk; de fik ham ind
i et af Magistratens Huse og vederkvægede hannem lidet, og
om jeg ellers ret erindrer mig, saa blev der aabnet ham en Aare.
Der kom og ligeledes mange Mennesker til Døde, og endnu
flere bleve farligt af Militairets skarpe Vaaben blesserede«.

Byen var indhyllet i Røg og Damp; Luerne slikkede op mod
Himlen, saa høit at de kunde ses i Roskilde og Kjøge, en tæt
Ildregn faldt uophørligt og dreves for Blæsten langt ud over
det omliggende Land og ud i Sundet; Menneskenes Raab og
Skrig, Fortvivelse og Graad overdøvedes af de faldende Mu-
res Bragen og Flammernes Hvislen, mod hvilke man kjæm-
pede forgjæves, thi mange af Sprøiterne vare beskadigede og
ubrugelige. Der herskede nu idel Raadvildhed og Forvirring,
al Kommando var ophørt, og efterhaanden som Natten skred
frem, døde Modstanden hen. Kongehuset begav sig til Slottet,
Præsidenten Johan Schrader søgte Sikkerhed i Kastellet, de fle-
ste andre ledende Mænd tog hjem til deres Huse for at bjerge
deres egne Eiendele, og da Brandfolkene saa dette, opgav de
ogsaa Ævret og smuttede bort for om muligt at frelse deres
Sager. Kun paa Gammeltorv og bag Vaisenhuset (altsaa i Slut-
tergade og Hestemøllestræde) blev der gjort nogen Modstand
af tilkaldte Matroser, men da der manglede Vand og Orden,
frugtede det Intet. Ilden paa Nørregade blev overladt ganske
til sig selv, og det er betegnende, at man anbefalede Soldaterne

at gaa hjem i deres Kvarterer og bringe deres Mondursager i Sikkerhed.

I disse Morgentimer, da Kjøbenhavn syntes et let Bytte for det vrede Element, søgte Indbyggerne at frelse, hvad frelses kunde. Allerede om Aftenen, da Branden havde antaget store Dimensioner, havde man begyndt at flytte, og efterhaanden som Ilden avancerede frem, forøgedes Antallet af svært belæssede Vogne, som drog gennem Gaderne med Meubler, Sengklæder, Husgeraad og lignende. Man søgte først til de større monumentale Bygninger, navnlig Kirkerne, om hvilke man haabede, at de kunde modstaa Ilden, men da dette Haab blev sørgelig skuffet, drog man til længere bortliggende Kvarterer. S. Petri, Frue og Trinitatis Kirker vare overfyldte med kostbare Meubler, Bibliotheker o. desl., hvilket Altsammen blev et Bytte for Ilden, og man indsaa snart, at man maatte længere bort for at opnaa Sikkerhed. Prammændene fik da travlt med at transportere Gods gennem Kanalerne over til Christianshavn; ude paa den aabne Plads ved Kastellet, der kaldtes Grønland, samledes efterhaanden et helt Oplag af Varer, Mange flyttede ud paa Skibe, Andre paa Amager, Nogle søgte Ly i Kongens Have, Flere paa Voldene, hvor de laa tre fire Døgn under aaben Himmel. Torsdag Morgen vare mange Mennesker stimlede sammen ved Nørreport med deres Eiendele, men Kommandanten og Soldaterne forbød Folk at bringe deres Gods op paa Volden. »Kommandanten - fortæller et Øjenvidne - hug løs paa somme. Kronprindsen red et kort Stykke bag ham og fik dette at se, og huede det ham ikke. Gav han saa Enhver Lov til at bjerge sig, paa hvad Maade han kunde, og derved blev det«. Flytningen vedvarede uophørligt, saalænge Branden stod paa, men det var dog neppe betydelige Værdier, som bleve frelste paa denne Maade. Dels begyndte man i Reglen først, naar Faren var overhængende, hvorved det blev forsilde, dels bleve de Huse, i hvilke man havde søgt Tilflugt hos Venner og Bekjendte selv antændte, saaledes at man maatte flytte flere Gange, eller man vidste slet ikke, hvor man skulde gjøre af sine

Eiendele. Hertil kom, at det tilsidst blev saagodtsom umuligt at opdrive Arbeidskraft og Vogne. »De sjællandske Bønder og Amagerbønderne vare saa lave Karle - hedder det - at de ikke vilde flytte Folks Gods undtagen for ublu Betaling; somme vare endog saa slige Niddinger, at de foretrak at kjøre bort med tomme Vogne. Under Ildebranden gik det i Reglen saaledes, at man ikke kunde faa en Kasse flyttet, medmindre man betalte to Gange saameget som det sædvanlige. Alle anraabte om Hjælp, men Ingen indlod sig paa at yde den uden paa ublu Vilkaar; hyppig fik man endog ubetinget Afslag. Her vil jeg slet ikke omtale, hvilken Nød og Elendighed der dengang var paaferde. Mad var der ingen Steder at faa end ikke for mangedobbelt Betaling, thi selv om Folk havde Mad, saa vilde de ikke ud med den af Frygt for yderligere Mangel og Nød. Præsterne og andre Folk, som havde Raad dertil, tog ud paa Amager og opholdt sig der, til Ilden blev dæmpet. Ingen Steder syntes En, han kunde være tryg«. Det feiler dog ikke, at der paa den anden Side vistes stor Hjælpsomhed og Opoffrelse, og enkelte Exempler herpaa ere da ogsaa blevne optegnede.

De to Ildebrande gik ustandseligt videre, og da Stormen holdt ved, »omspringende til Nordvest og Sydvest med stadige hule og hvirvelagtige Stød, bredte Ilden sig uophørligt tilhøre og venstre, ja den syntes undertiden at gaa mod Vinden«. Torsdag Morgen Kl. 8 kom Petri Kirke i Brand; Ilden fængede her i en Brændestabel, der stod op af Kirkemuren, og fandt rigelig Næring i de mange nærliggende Smaabygninger, nemlig Pastor Schreibers Hus, en Enkebolig, et Sprøitehus, Kantorens Skole og andre Boliger for de underordnede Kirkebetjente. Bispegaarden paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde brændte omtrent samtidig, og »Ilden strøg nu hen ad den vestre Side af Nørregade«. I tre Timer havde de faa Brandfolk, der vare blevne tilbage ved Sprøiterne, hindret Ilden i at overskride Nørregade, men de maatte nu rømme Pladsen. Mod Nord nærmede Flammerne sig Skidentorvet og Nørreport, paa den anden Side var Raadhuset alvorlig truet af de store

grundmurede Huse, der brændte paa Gammeltorv. Sprøiterne vare ubrugbare, for en Del endog brændte, og man besluttede da at gjøre et Forsøg paa at hindre Ildens Fremtrængen ved at anvende Artilleri. Otte Kanoner bleve kjørte op paa Gammeltorv, og der blev affyret et Par Salver med dem, som kostede nogle Menneskeliv, men de solide Grundmure bleve staaende.

Ildebrandens »Historieskriver«, den fra Slutningen af forrige Aarhundrede i Folkemunde meget omtalte kjøbenhavnske »Original«, Stadschirurgus Carl Friederich Reiser, hvis forvirrede og vrøvlagtige »Beskrivelse over den mærkværdige og meget fyrgterlige Ildebrand 1728« dog indeholder adskillige interessante og oplysende Smaatræk fra den store Katastrophe, fortæller Følgende om Kanonaden paa Gammeltorv og den paafølgende Sprængning af Vinhuset »Blasen«. Dette Brudstykke kan tillige staa som en Prøve paa hans ligesaa besynderlige som originale Stil:

»Men oftbenævnte, nu hos Gud, salig Hr. Brandtmayor Preusler, begig en Bock eller en stoer Forseelse med sine Herrer Collegier og sammtlige underhavende Folck i deres Konst og Videnskab, hvorefter følgde og foraarsagde saadanne skrækkelige og i høieste Grad fyrgterligste og bedrøveligste Scener! at Hoved-Haarene paa Hovedet maatte reyse sig og staae stive, ja endogsaa paa den allertapperste og ellers uforsagteste Mand, saa at det saa kaldede heele gamle Kiøbenhavn gig op, og blev paa det lammerligste og Erbarmligste af de mangfoldste, græsseligste og fæleste Luer reent fortæret og caputt, saa det saae her i Staden ud som det allerfæleste jordiske Helvede. At det er en stoer Sandhed at benævnte ellers brave Mænd vare i høieste Grad forvirrede, confuse og forsagde, kann vell ingen fornuftig Menneske imodsige, endelig forandrede deres Forsagdhed og ængstligste Passioner sig i de allerstørste Desparationer, thi da skulde mann see, hvad mann resolveerte - Mærk nu allerkjæreste Læsere! nu jeg skriver og erindrer mig dette, hvad jeg Altsammen med mine egne Øyne har seet, O! O!, saa bliver mig det ganske levende paa nye igjen, og overfalder mig

den skrækkeligste Gysen og Rysten over min heele Legeme, som Een, der bekommer det heftigste Febris malignæ ardentis, og overfalder mig den allerstørste Paroxysmus, saa at om jeg ikke falder i en Slags Graad eller Græden, jeg vist nok vill tabe Pennen af Haanden og falde i allerstørste Besvimelse; Pause, Pause!!!«

Efter tre Liniers Tankestreger fortsætter Reiser igjen: »Nu, jeg kommer da endeligen til mig selver igjen, o kjære Læsere! ryst og bæv nu, thi Du har allerstørste Aarsag dertil! Man skiød med store Kanoner fyldt med Krudt eller Pulver; det knagede og bragede paa Jorden! Det var som den ganske Verdens Lynilder havde sig forsamlede og foreenede, hvortil all Verdens Tordensslage lode sig paa det Allergræsseligste høre, Ildsluerne i Luften, og Helvede græsseligen svarede! NB. Her kunde Brandtmayoren og sit samtlige Selskab ey længere holde ud, mens bleve tvungne af overmaade Angst at retirere sig til een Side, og bleve de alle tilmode som Folck, der i en Hast bekommer Slag og Rørelsser! Mens høystærede Læsere, her blev Latter dyre nok, og hvem der dengang kunde have begaaet Latter, det maatte da gandske alene havde været Beeltzebub med hans hele Cleresie i Helvede. Endelig saa fandt den arme, altererede, mens dog redelig sindede Brandtmayor med sine Underhavende og sammtlige Clerysi paa noget Andet, som løb endnu meget ulyckeligere og fælere af end det Forhergaaende, nemmelig: I det allerede omtalte og beskrevne Huusz paa Hjørnet af Gammel Torv og Nørregade, Blasen kaldet, lagde man Krudt af Magazinerne taget, som var en overmaade og forskrekkelig Andeel af Portioner; alt dette Pulver eller Krudt blev udstrøen og lagt i store Trærenner, og saa blev der commenderet en stærk Borgervagt af de allerfornuftigste og forsigtigste Borgere, som man bedst kjendte; samme blev befalet i Kongens Navn ved største Livsstraff ey at lade nogen Menniskesjæl passere uden Vedkommende, som vare alleniste een Tjenistepige og Gaarskarl af Huuseyerens Folck og Domisticker; disse bleve allene tilladte at passere og repassere. Dennem blev nu lovet, for de

at de hialp at redde deres Herres Meubler og Huusgeraad at udfløtte, at man vilde vist nok advare dem, naar de skulde til sidste Gang gaae ud af Huuset for at redde og conservere deres Liv. Der gig ogsaa endnu 2 eller 3de Matroser ind i Viinkielderen for at vilde tractere og drikke sig fuld af Viin; jeg kann icke vist sige, om de havde Tilladelse dertil af Viinhandleren som Eyere af Vinen, eller og om Brandtfolkene og Brandtvagten havde givet dem Tilladelse dertil, fordi at man tænkte, det var ligesaa godt, at Mennisker nød det, thi det blev jo ellers for-tæret af Luerne og Ilden; nok sagt den rette Tiidpunct, hvorpaa de arme Mennisker saa vist nok forlode sig paa, nemlig at advares paa, blev til Intet, og førend Brandtfolckene blev det selv var, saa sprank dette store Huusz himmelhøyt op i Luften, og den arme Tjenestepige og de 3de drukkene Matroser blev ey et Leed helt paa deres arme Legemer, saa det var ret en Ynck og Jammer at see, ja Brandtmayoren med sine Folck og Brandtvagten selv havde Nød nok at retirere sig, saa at mange af dem bleve forskrekkeligen beskadiget, ja nogle mistede Arme og Been. Herre Jesus! naar jeg ved at skrive dette dog rett betænker, hvor vii vare dengang tilmode, saa ryster min Huud og skælver og bæver min Kropp! Ak, Herre Jesu Christe raabte jeg, forbarme Dig over mig; der var ret for vores Øyne, som den yderste Dommedag var kommen«

Reiser fortæller derpaa, hvorledes Tagstene, Bjælker, Sten og Grus fløi høit op i Luften midt i den faldende Ildregn, hvorledes Mure, Vinduer og Døre bristede ved den voldsomme Explosion, medens flere nærliggende Huse kom i Brand, og berører den ansete Brygger Jakob Fussings Hustrus Død. Hun kom netop kjørende fra sit eget brændende Hjem paa Nørregade, da Hestene, forvildede og løbske af det frygtelige Knald, væltede Vognen ned i en Kjælderhals, saaledes at hun knuste Hjerneskillen og døde om Aftenen. Kilderne bekræfte og supplere den gamle Stadschirurgs Oplysninger; i 1730 ansøgte Brygger Fussing Kongen om et Laan paa 2000 Rdlr. til sin Gaards Gjenopbyggelse og beretter, hvorledes hans Hustru

omkom ved »Blasens« Sprængning og efterlod ham fem smaa umyndige Børn, og i en Supplik fra Eierinderne af »Blasen«, de tre Søstre Kathrine, Marie og Dorothea Poulsen om 3000 Rigsdalers Hjælp til deres Eiendoms Gjenopførelse, hedder det, at en af deres Folk blev dræbt, og at det skyldtes et Tilfælde, at de selv undgik Døden. Ingen af dem havde nemlig faaet at vide, at der var lagt Krudt under Huset, eller at man havde isinde at sprænge det; først da den ene Søster aabnede en Mellemdør til Gaden, fortalte Generalmajor Mushardt dem det og befalede dem, at de strax skulde forføie sig ud af Huset«. Et mere slaaende Bevis paa den Letsindighed, hvormed der blev gaaet tilværks, kan neppe leveres.

I samme Øieblik, »Blasen« blev sprængt, indtraf netop den Ulykke, man havde villet forhindre - Frue Kirke blev angreben af Ilden. Oppe i Taarnet ved Klokkerne havde der allerede længe været saa hedt, at Ingen kunde opholde sig der, men dog kunde man ingen Ild se. Efter Sprængningen slog Røgen med Et ud af de øverste Taarnvinduer og blev suget ind igjen. »Dette - siger et Øienvidne - gjentog sig trende Gange, ligesom naar en Mand trækker Aande«; det var den gamle stolte Kirke, Hvilestedet for saa mange af Danmarks store Hedenfarne, der drog sit sidste Suk. Gnister begyndte at flyve fra Spiret, snart bleve de til Flammer, der slikkede mod Himlen, og med Forfærdelse saa de Tusinder af Tilskuere, der vare forsamlede i de tilstødende Gader, det imponerende Spir vakle og skjælte, derpaa hælde forover og falde ned i Nørregade med øredøvende Larm, udsendende tykke, kvælende Skyer af Røg, Ild og Aske. Ingen kom til Skade herved, thi man havde forudset det Uundgaelige, men Branden forplantede sig fra Taarnet videre nedefter, ind under Taget til Rytterspiret, ind i Kapellerne, ned paa Kirkegulvet, hvor uhyre Masser af indflyttet Gods var opstablet, derfra dybt ned i Gravkamrene, hvor Ligkister og Dødningeben bleve fortærede. Kirken blev ødelagt i Bund og Grund; kun Choret bag Alteret blev staaende, og de gamle kostbare Gravmæler af Marmor og Alabast,

det store Orgelværk, som ansaas for det prægtigste i Europa, alle de mærkelige Epitaphier, Alter og Prædikestol, de hellige Kar med Undtagelse af Messingdøbefonten med det tilhørende Sølvfad blev fortæret af det skaanselsløse Element. Flere af de smukkeste Gravmæler bleve dog istandsatte efter Branden, og et enkelt borgerligt Begravelsessted over Andreas Nygaard blev aldeles uberørt af Ilden som ved et Under. Efter Branden, i 1735, fik det derfor følgende Indskrift:

*»Da hver en Grav blev ødelagt,
Og Manges Ben opbrændte,
Holdt Gud paa mine Bene Vagt,
At intet Ondt dem hændte.
Til Tegn i Tiden det skal staa
Iblandt Guds Vunderværker,
At han derfor kan Ære faa,
Naar Folk min Tavle mærker«.*

Katastrophen, der ramte Frue Kirke, omtrent samtidig med at det paa Grændsen af Gammel- og Nytorv isoleret beliggende Raadhus blev antændt, gjorde Ende paa alle Redningsanstalter. En uhyre Modløshed bemægtigede sig Indbyggerne, al Kommando ophørte, Brandfolkene og Vandførerne forlod Arbeidet, Enhver havde kun Sands for at bjerge Sit. Skjøndt Garnisonen stod opstillet paa sine Allarmpladser, foretog den Intet; kun blev Hestgarden kaldet til Slotspladsen, og Grenaderkorpset opstillet ved Rosenborg for at beskytte dette Slot. Matroserne bleve samlede paa Holmen og paa Krigsskibene i Havnen, men Ingen rørte en Haand for at frelse den ulykkelige By. Branden havde frit Spil; »hvo der kan forestille sig den trojanske Nat - skriver en Samtidig - har tillige en Afbildning, hvorledes i Kjøbenhavn Ilden den ganske Torsdag og den følgende Nat har fløiet om uden at finde den ringeste Modstand«; en anden bruger det slaaende Billede, at det nu var, som om Ilden »blev øst ud«. Medens Petri Kirke, Bispegaarden, Raadhuset, Vaisenhuset og hele det bagved liggende Kvarter sank i Ruiner, sprang Flammerne fra Frue Kirke over

paa Universitetsfirkanten, som i et Nu var omspændt, baade Kommunitetet, det anatomiske Hus, Auditoriebygningen og Præsteboligerne, kun den ældgamle Konsistoriebygning, der eksisterer den Dag idag, forblev mærkværdigvis urørt, skjøndt paa alle Sider omgivet af Luer. Intet formaaede nu at standse Ulykkens Storhed; med stigende Raseri overskred Ilden Fiolstræde og ilede ned af Skidenstræde (nuv. Krystalgade) og Store Kannikestræde, hvor Professor-Residentserne, Borchs og Ehlers Kollegier hurtigt lagdes i Aske. Om Eftermiddagen angrebes Regentsen, hvis Kirke og nogle Kamre ved Porten bleve frelst, fordi Studenterne rev Taget af Bygningen, og omtrent Kl. 4 væltede Ilden som en Flod ind over Kjøbmagergade. Den bekendte Klokke Søren Matthiesens store Gaard, der baade havde Façade til Kannikestræde, Kjøbmagergade og Skindergade, blev først antændt; derpaa fulgte Trinitatis Kirke og Rundetaarn. Taarnet selv kunde naturligvis ikke brænde, men alle de astronomiske Instrumenter bleve ødelagte, Universitetsbibliotheket paa Loftet faldt brændende ned i Kirken og et Ildneg, der steg høit op i Luften og førtes langt bort af Stormen, meldte om de store literaire og historiske Skatte, der vare gaaede tabt. Ved Midnat havde Branden gennem Landemærket og Slippen naaet Gothersgade, som nu brændte i hele sin Længde herfra og op til Volden, thi fra Nørregade var en anden Ildstrøm allerede om Eftermiddagen trængt frem til Rosenborg Have og havde lagt Reformert Kirke og Grev Knuths Gaard i Aske. Man gik da i alvorlig Frygt for Rosenborg Slot. Ogsaa Lille Kjøbmagergade var omspændt af Flamme; her havde Ilden banet sig Vej gennem Kjælderne under to Huse og var først slaaet op i det tredie; overhovedet lagde man Mærke til Brandens Lunefuldhed, og mange Steder viste Flammerne sig uventet og overraskende, som om de søgte at komme bag paa Indbyggerne.

Torsdag Morgen var, som ovenfor omtalt, Raadhuset og Vaisenhuset bleve antændte umiddelbart før »Blasens« Sprængning, og fra Gammeltorv og Frue Kirke bares Ilden

ned ad Klædeboderne, hvor Frue latinske Skole brændte, saavelsom ad Nygade og Vimmelskafte. Fra Nygade havde Kongen været Vidne til Frue Spirs Fald; faa Timer efter maatte han fortrække. Kl. 4 om Eftermiddagen brændte Skindergade og Ulfeldts Plads, hvor Skamstøtten mistede nogle Bogstaver af Indskriften, skjøndt den var lav og stod langt fra alle Bygninger. To Timer efter stod Løvstræde og begge Helliggeiststræderne i Flamme, og Ilden forplantede sig fra Lille Helliggeiststræde til Kirken. Kl. 8 om Aftenen faldt Helligaandskirkens prægtige Taarn, medens Sangværket spillede for sidste Gang: »Vreden Din afvend, Herre Gud, af Naade«. Samtidig avancerede Ilden fra Gammeltorv langsomt ned ad Raadhusstrædets Østside mod Stranden, saa at sige: mod Vinden. Byen var med andre Ord et eneste Ildhav denne Nat fra Vesterport til Gothersgade og fra Nørreport nedad mod Vimmelskafte og Amagertorv. Kun et Stykke af Larsleistræde og Voldgaden fra Skidentorvet til Helmers Bastion og videre til Vestergade stod som en mørk opreist Koullisse over de flammende og sammensunkne Omgivelser.

Indbyggernes Stemning denne Torsdag Eftermiddag og Nat, da fem Kirker, Raadhuset, Vaisenhuset og utallige Privathuse bleve et Offer for Ilden, var i høi Grad fortvivlet og bevæget - en almindelig Ophidselse havde grebet Gemytterne; Nogle troede paa Mordbrand, Andre paa, at Kjøbenhavn som et nyt Sodoma skulde ødelægges ved en Guds Dom. Man mindedes, hvorledes Pastor Dyrkop ved S. Petri Kirke en Søndag i 1720 fra Prædikestolen havde sagt: »Førend ti Aar ere forløbne, skal denne Stad være en Stenhob. Mærker vel, hvad jeg siger, og jeg vil sige det anden Gang, at det maa mærkes desto vissere: Førend ti Aar gaa til Ende, skal Kjøbenhavn blive til en Stenhob«. Dyrkop blev, efter hvad Pontoppidan fortæller i sin »Menoza«, selv saa forfærdet over denne sin Spaadomsgave, at han fik en Helsot, som endte med hans Død i 1731. Man betragtede Alt som tabt; det var overflødigt at stampe mod Braadden. Om Eftermiddagen Kl. 5 havde man vel set

Kronprindsen med sine egne Folk og Vogne kjæmpe mod Ilden i Raadhusstræde for at dække Palais'et i Kalleboderne (Prindsens Palais), hvor han boede, men da den overhængende Fare her var forbi, ophørte ogsaa denne svage Modstand. Om Aftenen forlod de kongelige Herskaber Byen; Kongen og Dronningen tog til Frederiksberg, og Kronprindsen flyttede over paa Christianshavn i Geheimeraad Adlers Hus. Indbyggerne maatte faa Indtrykket af, at Kjøbenhavn blev overladt til sin Skjæbne.

Der mangler i det Hele Oplysninger om saadanne Smaatræk og Episoder fra Branden, som bedre end noget Andet vilde give en Forestilling om Stemninger og Tilstande i Byen. Kun faa af de heroiske eller forsagte, opoffrende eller egenkjærlige Handlinger ere blevne optegnede. Man ser dog, at den Følelse af Solidaritet og Fællesskab, som hører de store Ulykker til, heller ikke svigtede ved denne Leilighed. De husvilde Indbyggere maatte selvfølgelig lægge stærkt Beslag paa Venners og Bekjendtes, ja paa Fremmedes Gjæstfrihed; Syge og Lidende kunde være sikkre paa at blive hjulpe bort fra Ilden; man skaffede Plads, som man bedst kunde, paa Lofter, i Kjældere, i Stalde og lignende Steder, og velstaaende Privatfolk stillede beredvilligt deres Heste, Vogne og Tjenestefolk til de Fattigerees Raadighed. Saaledes fortæller Reiser, at hans Forældres Gods blev ført hen i S. Petri Kirke ved den tyske Pastor Schreibers Velvillie, den samme Præst, hvis Hustru istedetfor at frelse et kostbart Speil med en massiv Sølvramme, der stod paa hendes Natbord, kørte bort med en gammel Syltekrukke og en Alen i Hænderne. Som Branden voxede i Omfang og Styrke, forsvandt Hjælpsomheden naturligvis mere og mere, thi naar Naboens Væg brænder, tænker man helst paa sit Eget. Tilsidst synes der at være indtraadt Panik: vild Trængsel paa Broerne, der førte over til Slotspladsen og Christianshavn, hovedkulds Flugt ud paa Skibene selv fra fjernere Dele af Byen, idel Forvirring, et almindeligt *sauve qui peut*. Enkelte gik fra Forstanden af Skræk eller ramtes af Lamhed, Andre berusede

sig for at glemme, hvad der foregik om dem. En tydsk Soldat kom løbende gennem Larsleistræde, da denne Gade brændte, og raabte: »Djævelen annamme al den Ild, der er, og saa kan jeg ikke engang faa Ild paa min Pibe!«, og om en Skræder ved Navn Büschel, der tillige drev en lille Handel med The, Kaffe og Snustobak, oplyses det, at han Torsdag Aften blev saa fuld og afsindig, at han truede med selv at sætte Ild paa sit Hus, »at Djæveln kunde tage det Altsammen, at aldeles Intet blev tilbage, hverken Stikke eller Stave«, hvorpaa han lagde sig til at sove paa et Straaleie med en tændt Pibe i Munden. Han blev efter Branden arresteret og underkastet skarpt Forhør, men den 8de Novbr. benaadet paa Dronningens og Prindsesse Charlotte Amalies Forbøn, saaledes at »Inquisitionen ikke skal komme ham til Skade paa gode Navn og Rygte, da han har været fuld og desperat«.

Samtidig kom, som det pleier at gaa, de slette Elementer op paa Overfladen. Der blev begaaet en stor Mængde Tyverier navnlig af Militaire og Tjenestefolk, ja det fortælles, at Tyveriernes Antal overskred alle Grændser, og at Folk besmykkede deres Færd ved at sige, at »det ellers var tabt, kun en Føde for Ilden; bedre var det, at Nogen havde Nytte deraf end Ingen«. Efter Branden blev der den 16de Novbr. nedsat en kombineret Kommission for at tiltale de ugudelige Mennesker, der havde tilegnet sig Andres Gods, men det var ikke store Ting, der kom for Lyset. I Slutningen af December hedder det vel, at »en temmelig Mængde« vare arresterede, men det var i det Hele kun Smaatyverier, som vare blevne begaaede, og kun faa bleve straffede haardt. Den største Del af disse Sager blev endog afgjort ved Bøder eller Gabestokken, fordi Kongen »ikke vilde skille Folk af med al Lykke i Verden, naar Kosterne vare af ringe Importance«. Kommissionen blev allerede opløst i Juni 1729. Reisers Fortælling om, at Brandmajor Preisler og nogle af hans Folk bleve overfaldne i et brændende Hus paa Nørregade af en formelig Røverbande, bevæbnet med Øxer og Stænger, som imidlertid blev slaadet af Marken, viser dog, at grove

Forbrydere ogsaa vare paa Spil. At endel Mennesker omkom i Flammerne følger af sig selv; der var Brandmænd, som bleve Offer for deres Iver, og Indbyggere, som bleve omringede af Flammerne i deres Huse og ikke kunde slippe bort, men Tabet af Menneskeliv har neppe været stort. Flere kom til Skade eller bleve forbrændte, deriblandt Brandmajoren selv.

Fredag Morgen oprandt over det ulykkelige Kjøbenhavn og endnu syntes Alt lige haabløst. Det gik imidlertid da - skjøndt silde - op for Myndighederne, at der maatte gjøres overordentlige Anstrængelser, hvis man vilde bevare den Del af Byen, som var uskadet. Om Natten var der blevet arbeidet ivrigt paa Istandsættelsen af Sproiterne, og om Morgenens tidlig tilkjendegav Kongen sin Misfornøielse med de hidtilværende Foranstaltninger og befalede, at Garnisonen under ingen Omstændigheder maatte skaanes, men at Mandskabet skulde anvendes overalt, hvor det blev forlangt og kunde være til Nytte. Samtidig lod Kronprindsen ved sin Overkammerherre Holstein træffe Forberedelser til at dæmpe Ilden paa Hjørnet af Magstræde ligeoverfor Vandkunsten, og ledede selv Slukningsforanstaltningerne. Her brændte nemlig hele den ene Side af Raadhusstræde og Kompagnistræde og benad Eftermiddagen Knabrostræde lige ned til Veierhuset for Enden af Naboløs. Slottet var truet, hvorfor de store Privathuse paa Slotsholmen bleve dækkede med Seildug, som uophørlig oversprøitedes med Vand. Paa Kjøbmagergade nærmede Ilden sig Amagertorv, hvor Luerne slog saaledes ind, at Ingen fra denne Kant turde vove sig ind paa Østergade; Møntergade, en Del af Pilestræde og den ene Side af Silkegade brændte, medens Nikolai Kirke var i saa overhængende Fare, at Kobberet paa Taarnet begyndte at smelte. Gnisterne fløi denne Dag saaledes over Byen, at de formeligt indhyllede Kirkespiret og antændte Folks Hovedbedækninger, og paa sex forskellige Steder, som i Adelgade, Borgergade og Toldbodgade, udbrød der mindre Ildebrande, hvilke dog hurtigt bleve slukkede. Henad Aften lagde Stormen sig; hvorved Slukningsarbeidet lettedes betydeligt.

Det var Garnisonen, som blev Herre over Ilden, men først Lørdag Aften. Ved Stranden og navnlig i Magstræde blev der kjæmpet ihærdigt af 200 Frivillige under Oberstlieutenant Thiel, og Fredag Middag, da Sæbesyderiet i Magstræde med dets store Beholdning af Varer udsendte en ubeskrivelig Hede og Luer, der syntes at trodse al menneskelig Magt, mødte Kronprindsen selv paa Stedet og gik i Spidsen for Soldaterne. »Folk stod ved Stranden saa tæt som en Mur, og Vandet fra Kanalen blev rakt fra Haand til Haand; Alle maatte deltage i Arbeidet uden Persons Anseelse«.

Det lykkedes her at holde Ilden indenfor visse Grændser, men Sæbesyderiet brændte endnu Lørdag Middag. I Vimmelskiftet blev Løveapotheket paa Hjørnet af Hyskenstræde og den tilstødende Gaard fortærede, men Ilden slukkedes Natten mellem Fredag og Lørdag ved Galanterikræmmerske Madame Petersens Eiendom (nuv. Petersens Jomfrukloster) af nogle hundrede Matroser, til hvilke Eierinden havde ladet uddele flere hundrede Rigsdaler i klingende Mønt. De vare forvovne og tappe, »alt efter disse Folks Art og Natur ligesom vilde Løver og Tigerdyr«; de løb op paa Taget »saa fix som Katte« med Brandspande og Ballier, og Resultatet blev, at Huset frelstes. Ligeoverfor paa den anden Side af Gaden bleve Stenboderne foran Helligaandskirken staaende urørte, hvorimod Vinhandler Arffs store Gaard paa Amagertorv med et Oplag af 800 Oxehoveder Vin og Brændevin i Kjældrene brændte. Fra Løveapotheket forplantede Ilden sig om Natten ned ad Hyskenstræde og angreb her en hovedrig Kræmmers Hus. Kongen holdt tilfældigvis i Nærheden tilhest, og Kræmmeren ilede da hen til ham og forestillede ham, at hvis Gaarden brændte, vilde Højbrostræde og Nikolai Kirke ikke kunne frelses, hvilket da atter vilde drage nye forfærdelige Ulykker efter sig. Kongen dreiede da Hesten og red skyndsomst over til Slottet, hvor han befalede den vagthavende Lieutenant tilligemed Slotsvagten at begive sig til Stedet, og disse Folk, understøttede af 200 Matroser, modstod virkelig Ilden her. Paa Kjøbmagerga-

de lykkedes det samme Nat Fodgarden under Generalmajor Ambolt at standse Ilden, og i Gothersgaden dæmpede Stadssadjutant Barfod, i Pilestræde Generalmajor Staffeldt Luerne. Hele Natten holdt Garnisonen ud og havde overalt Held med sig. Da Sprøiternes Antal var ringe, skjøndt man havde taget Holmens Sprøiter til Hjælp, nedreves og sprængtes et ret betydeligt Antal Huse, efter Magistratens Indberetning: 36 Huse og Gaarde, hvoraf enkelte kun bleve lidet beskadigede, medens andre nedreves til Grunden. Man gik frem med stor Hensynsløshed, aabenbart fordi man var bestemt paa at faa Ende paa Sagen; saaledes hedder det om et Hus ved Stranden, at det er »helt spoleret, skjøndt det neppe vilde være brændt, da de omliggende Bygninger ere konserverede«, om et andet i Læderstræde, at det blev »ødelagt efter Kommando, skjøndt ingen Ildebrand i Nærheden«. Størst Vanskelighed frembød Kvarteret ved Stranden mellem Knabrostræde og Naboløs. Her laa i Snaregade en stor grundmuret Eiendom ud til Stranden paa samme Grund som det nuværende Assistentshus, tilhørende Etatsraad Borgmester Berregaard. Hvis denne Bygning kunde blive bevaret, nærede man godt Haab om at frelse Veierhuset og hele Husrækken hen til Høibrostræde, hvorfor det blev besluttet at nedrive de omliggende Smaabygninger (hvorved Slagteboderne og en Del af Veierhuset gik i Løbet) og sprænge et ligeoverfor liggende antændt Hus. Til alt Uheld gjorde imidlertid de i det nævnte Hus indlagte Krudtfade »ingen Effekt«, af den simple Grund, at man havde glemt »at anlægge en brændende Lunte derhos«, og som Følge heraf turde Ingen komme Huset nær, før Ilden var naaet saa dybt, at Explosionen fandt Sted. Men før dette Tidspunkt indtraadte, var Berregaards Hus blevet angrebet, saa at det ikke stod til at redde. Al Opmærksomhed koncentrerede sig nu paa Hjørnet af Stranden og Naboløs, hvor Häuserichs store gule Stenhus dækkede for Bygnings-Firkanten og herved for hele Resten af Byen. Kongen, der selv ledede Slukningsforanstaltningerne her, havde allerede besluttet at sprænge hele Terrainet mellem

Høibrostræde og Store Færgestræde i Luften, ifald Forsøget skulde mislykkes, men det blev heldigvis ikke nødvendigt. Häuserichs Hus forsvaredes indvendigt af 50 Grenaderer, udvendigt af 200 Matroser, som havde Vand i Overflod fra Kanalen, og ved overordentlige Anstrængelser fra disses Side og ikke mindst paa Grund af det stille Veir, blev Maalet naaet. Lørdagen den 23de Oktober, da Sæbesyderiet ved Middagstid var nedbrændt, var Faren i det Væsentlige overstaaet; først silde om Aftenen kunde man dog lade Garnisonen rykke bort og nøies med enkelte Vagtposter og mindre Afdelinger omkring i Gaderne. Den rasende Fjende var beseiret, men i mange Kjældere lurede Ilden endnu til henad Juletid.

Tabet var uhyre og Elendigheden stor. Branden havde lagt 1670 Huse i Aske eller over to Femtedele af Staden, thi kun 2417 Huse og Vaaninger vare i Behold. Den haardest hjem-søgte Del af Byen var Klædebokvarter, hvor 356 Huse vare brændte, og om hvilket det i Magistratens Mandtal af 14de Decbr. 1728 hedder, at det er udeladt, efterdi »samtlige dets Huse og Eiendomme ere opbrændte ganske og aldeles«. Derefter fulgte Nørrekvarter med 250 brændte Huse, Rosenborg med 238, Frimands, Snarens og Vesterkvarter og endelig Kjøbmager- og Strandkvarter, det sidste med kun 17 Huse brændte og 4 ruinerede. Ikke mindre end 69 Gader brændte helt eller delvist, og Antallet af husvilde Familier angives til 3650. Af offentlige Bygninger brændte fem Kirker, nemlig Vor Frue, S. Petri, Trinitatis, Helligaands og Reformert Kirke, Raadhuset og det halve Vaisenhus med dets Kirke, Universitetets og Kommunitetets Bygninger, Regentsen samt Valkendorfs, Borchs og Ehlers Kollegier, Bispegaarden, 11 Professorresidentser, samtlige Præsteboliger ved de afbrændte Kirker, Vor Frue latinske Skole, Paul Fechtels og Budolphi Hospital, Sjøleboderne i Brøndstræde, og endelig Posthuset og Generalpostamtet paa Kjøbmagergade skraas overfor det nuværende Posthus. Flere adelige Gaarde gik op i Luer som f. Ex. Greverne Reventlows og Knuths, endvidere brændte man-

[illegible]

branden, at det ikke kan holde de fornødne Vogne at betjene Enhver med«. De samme Forhold gjorde sig naturligvis gjældende hos en stor Mængde andre Haandværkere.

Samtiden beklagede dybt, og Eftertiden har endnu mere Grund til at beklage de videnskabelige Skatte, der gik tabt. Først og fremmest Universitetsbibliotheket paa Loftet over Trinitatis Kirke, om hvilket Andreas Hojer siger, at det uden Møie havde kunnet frelses af Studenterne, ifald blot en eneste af Professorerne havde havt tilstrækkelig Omtanke til at sætte sig i Spidsen for dem. Bibliothekets daværende Størrelse anslaaes til ca. 35000 Bind foruden en stor Mængde akademiske Programmer, Orationer og Disputatser og især en uskatteleg Samling af sjældne Haandskrifter, vedkommende dansk Historie, samt Tegninger, Skilderier, Prospekter, Kobberstik og Landkort. Birket Smith har dog i sit Skrift om Bibliotheket oplyst, at ikke alle de gamle Haandskrifter gik tabt, idet en Del af dem vare udlaante og derved undgik Branden, medens en anden Del endnu er tilstede i Afskrifter. Paa Universitetet brændte Domus anatomica med dets Samlinger, i Frue Kirke de mindre Annexer til Universitetsbibliotheket og tillige den store Bogsamling, der tilhørte Biskop Christen Worm, en Sønnesøn af den berømte Ole Worm, hvis rige Bogskatte vare gaaede i Arv til Familien og derhos uophørlig vare blevne forøgede. Worm var under Ildebranden fraværende paa Visitats; man flyttede da hans Bibliothek over i Frue Kirke, hvor det gik til Grunde, og det fortælles, at tre Bøger, han havde havt med sig, var Alt, hvad der blev tilbage af den uvurderlige Samling. Alle Kollegiernes Samlinger af Kuriositeter bleve fortærede af Luerne, undtagen Valkendorfs Kollegiums; mange af Professorerne mistede deres Bogsamlinger, saaledes Arne Magnussen, Horrebow og Stenbuch, hvorimod en stor Del af Hans Grams Bibliothek blev frelst, da Studenterne af personlig Hengivenhed for den berømte Lærde strømmede til hans Hus og bragte hans Bøger og Eiendele i Sikkerhed. Naar Arne Magnussen i 1729 skriver til en Ven i Island, at saagodtsom alle Bøger, der

vare i Staden, ere opbrændte, er det naturligvis overdrevent, men det viser i hvert Fald, hvor føleligt og overvældende Tabet var. Paa Raadhuset gik Politi- og Kommerciekollegiets Brevskaber og Papirer tabt saavel som Stadens "smukke Archiv", thi det var kun ganske enkelte Dele af det, paa hvilke man satte særlig Pris, der bleve førte hen i Nikolai Kirke.

At angive Skadens Størrelse i Tal, endog blot tilnærmelsesvist, lader sig ikke gjøre; samtidige Kilder nøies med at sige, at der brændte Værdier for »mange Tønder Guld«, »ti Mill. Rigsdaler« eller »nogle Millioner«. Man havde vistnok et Brandassuranceelskab, men Interessenternes Antal maa have været meget lille, i hvert Fald i den afbrændte Del af Byen, thi i Magistratens »Designation og Tabel« bemærkes kun om to Huse, at de vare forsikrede for 800 Rdlr., og om et tredie, at det »var i Brandassurancekompagniet forsikket for en Aktie« - ellers er der ikke Tale om Brandforsikkring. Enkelte Eiendomme vare uprioriterede, men i de fleste var der anbragt Penge, dels tilhørende Umyndige og Private i Byen og Provindserne, dels offentlige Midler tilhørende Vartou Hospital, Silkehuset i.e.: Fattigvæsenet, Børnehuset, Søkvæsthuset, Krigshospitalet, Universitetet, Kirkerne, Kirkeskolerne, Vor Frue Latinske Skole, den sjællandske Stifts Præste-Enkekasse o. fl. Det giver en Forestilling om Skadens Omfang, at Fattigvæsenet alene mistede 40,538 Rdlr. i Branden, og at S. Petri Kirkes Tab angives til 40,967 Rdlr. Mange rige Privatmænd vare i Løbet af faa Timer blevne Stoddere, saaledes Vinhandler Arff paa Amagertorv, hvis Varelager, Meubler og Effekter til en Værdi af 60-70,000 Rdlr. brændte. Han havde derhos en Prioritetsgjæld paa 5000 Rdlr. en Privatgjæld paa 15-16000 Rdlr. og var saaledes fuldstændig ruineret. Talrige andre Borgere delte Skjæbne med ham. Mange Steder gik endog rede Penge op i Luer, saaledes paa Raadhuset, hvor der efter Hojers Sigende gik 10000 Rdlr. tabt. En Ansøgning fra Magistraten viser, at der i »Depositionskassen af Jern, som var skruet fast i Gulvet«, alene brændte 2137 Rdlr. tilhørende Udlændinge og Frem-

mede saavel som Fallitboer og Dødsboer, thi »Bedrøvelsen forarsagede en saadan Konfusion, at Vedkommende med deres Nøgler ikke kunde faa Kassen aabnet, førend Ilden alt havde taget Overhaand«. Kongen vilde dog ikke dække dette Tab, men resolverede, at det maatte »blive en particulier Sag, som Magistraten med Vedkommende faar at afgjøre«. Store Masser af forbrændte og sammensmeltede Pengesorter og forarbejdet Sølv fandtes i lange Tider i Grushobene, og ved Mønten i Borgergade maatte der træffes overordentlige Foranstaltninger for at indkjøbe dem.

Elendigheden efter Branden var ubeskrivelig. Mange Husvilde, Rige og Fattige mellem hverandre, kamperede under aaben Himmel paa Voldene og i Kongens Have eller søgte Ly bag de hældende Mure, og vare ved at omkomme af Kulde og Sult; Byen havde ikke længere Plads til sin Befolkning, og det skortede paa Levnedsmidler. En egen nervøs Ophidselse havde grebet Sindene; Mordbrænderrygterne fandt atter Tiltro; man beskyldte Hamborgerne og Jøderne for at have stukket Byen i Brand, de første af Hævn, fordi Kongen det foregaaende Aar havde forbudt al Handel med dem, de sidste af Forbittrelse over, at man havde villet omvende dem. Autoriteterne blev smittede af denne Tro, foretog Massearrestationer og underkastede adskillige uskyldige Personer pinligt Forhør, men naturligvis uden Resultat. Folk vare øre i Hovederne og opførte sig som gale - skriver en Samtidig - de saa Ildløs alle vegne; glimtede der Noget paa et Tag, eller saas der Lys indenfor et Vindu, var det nok til at gjøre en Ildebrand deraf. En uhyre Ængstelse beherskede Alle; der blev paabudt overordentlige Sikkerhedsforanstaltninger; i Smaahusene mellem Nikolai Kirke og Holmens Kanal forbød man endog Indbyggerne at fyre saa stærkt, at deres Skorstene røg; Sprøiterne holdtes i Beredskab i de bevarede Dele af Staden, alle Huse blev visiterede, der afholdtes Brandbesigtigelser, Bagere og Bryggere fik særligt Tilhold om at vise Paapasselighed, og strenge Straffe dikteredes dem, der afstedkom Vaadeild. Garden til Hest patruillerede hver Nat

i Gaderne, Borgerne holdt Vagt ved Tomterne i 5-6 Uger, og Politibetjentene - hedder det - bleve saa rappe til at indfinde sig ved Ildløs, at de ikke som før ventede paa at faa Heste hos Vognmændene, men løb afsted tilfods over Hals og Hoved. Forskjellige Steder opstod der nemlig nye Ildebrande, som dog hurtigt bleve slukkede. For at hindre Tyverier blev det befalet, at Ingen maatte sælge noget Slags Boskab, uden først at have bevist sin lovlige Hjemmel dertil, hvis han ikke vilde straffes som aabenbar Tyv og Røver. Der blev dog stjaalet meget, navnlig af Militairet, og Lørdag Morgen (den første Dag, Portene bleve aabnede) kørte mange Fattige og Løsgjængere ud med Vogne, belæssede med Kister, Kakkellovne og Gods. Al herreløs Eiendom blev bragt op i Komediehuset i Lille Grønnegade, hvor Folk havde Adgang til det. Adskillige af de ledende Mænd, som havde vist særlig Udygtighed og Mangel paa Omtanke, frygtede efter Branden for at komme i Uleilighed, men det blev ved Skrækken. Kommandanten slap for videre Tiltale »ved et eller andet Slags Svogerskab«, og Politimesteren gik Ram forbi ved at præstere en Attest for, at han ikke havde været beruset.

Først og fremmest gjaldt det om at afhjælpe den øieblikkelige Nød og dernæst skaffe den overflødige Befolkning, særlig de Fattige, bort. Allerede om Lørdagen lod Kongen uddele Øl og Brød i Kongens Have til de Fattige, og nogle Dage efter red han op paa Voldene til de Brandlidte og uddelte 500 Rdlr. til dem i hele og halve Kroner. Mange velstaaende Folk, som ikke vare sikkrede mod Nød, fik ligeledes Pengesummer, navnlig Præsterne og Professorerne; saaledes skjenkede Kongen Biskop Worm og Sognepræsterne ved de afbrændte Kirker hver 1000 Rdlr., medens Kapellanerne og Professorerne hver fik 200 Rdlr. Aaret efter fik Sognepræsterne ved Vor Frue, Helligaands og Trinitatis Kirker: Morten Reenberg, Knud Tommerup og Matthias Anchersen »efter deres vemodelig Klage over, at der fattedes dem baade Ophold og Husleie« 200 Rdlr, om Aaret af Brandstyrkassen, medens Kapellanerne ved de samme

Kirker fik 150 Rdlr. om Aaret. Studenterne, som vare blevne berøvede deres Spisning i Klostret, og hvoraf de færreste havde Tag over Hovedet, fik 3 Rdlr. af Kommunitetet for at kunne reise bort, men 68 bleve tilbage, som hen i Decbr. fik 4 Mark om Ugen i Kostpenge. Omfattende Forholdsregler bleve truffe for at fremme Byens Proviantering. Dagen efter Brandens Ophør, den 24de Oktbr., udstedtes saaledes et Forbud mod Udførsel fra Sjælland af alle Slags Kornvarer og Levnedsmidler, hvilket dog ophævedes igjen den 10de Novbr., og Bagerne fik Ordre til kun at bage Rugbrød og intet fint Brød eller Bagværk. Da der imidlertid af Hensyn til Kvæsthusets Syge blev gjort en Undtagelse med dette Hospitals Bager, fritog alle de andre sig selv fra at holde sig denne Befaling efterrettelig. Bønderne paa Landet havde indtil Jul Lov til at bage Brød og falbyde det i Kbhvn., Bryggerne maatte kun brygge 2 Rigsdalers eller 7 Marks Øl, og alt Brændevinsbrænderi blev rentud forbudt. Da Brændevinsbrænderne, hvoraf der endnu var 200 i Byen, imidlertid klagede heftigt over den dem tilføiede Skade, hævedes Forbudet allerede den 1ste Decbr.; dog skulde de først med behørig Brandbesigtigelse godtgjøre, at deres Værk var saaledes indrettet, at der ikke var Fare for Ildebrand. En ligesaa midlertidig Charakter havde Accisens og Konsumptionens Afskaffelse for Viktualier og Proviant, thi den varede kun i 14 Dage; derimod lykkedes det Bryggerlauget at opnaa en vigtig Indrømmelse til sin »Lettelse og Soulagement«. Lauget ansøgte nemlig gennem de 32 Mænd og Magistraten om, at Forhøielsesaccisen paa Malt maatte blive afskaffet, og skjøndt Kongen ikke var tilbøielig til at indlade sig derpaa, fordi en saadan Forandring kun vilde komme enkelte Familier til Gode og desuden vilde berøve hans Kasse en aarlig Indtægt af 30,000 Rdlr., skete det dog efter Bryggernes Ønske. I Forordningen hedder det meget betegnende, at Forhøielsesaccisen afskaffes, »skjøndt denne Indtægt ved disse Tider for vores Cassa høiligen kunde have været fornøden«. Ved de anførte Forholdsregler saavelsom ved Trusel om 500 Rdlrs. Mulkt og

Varernes Konfiskation lykkedes det virkelig at hindre Bryggere og Bagere i at skrue Priserne i Veiret og fremkalde Dyrtd. Reiser berømmer i sin Ildebrandshistorie den »engelsindede Monark« i høie Toner for det billige Kjøb paa »al Slags Mundprovision og Ædevare«, hvorimod han er meget forbittret over den dyre Husleie, »som sviede og smertede de Afbrændte lige ind til Marv og Ben«.

De Nødlidendes Antal var imidlertid langt større, end man kunde overkomme, og da det skortede paa Plads, og Vinteren nærmede sig med stærke Skridt, besluttede man at bortsende de fattige Brandlidte eller dog saa mange af dem som muligt. Fra den 26de til den 30te Oktober bevægede uhyre Vogntog, ialt 575 Vogne, sig ud af Portene og førte 436 Familier ud til Landsbyerne i Omegnen, som Utterslev, Husum, Emdrup, Ballerup, Gentofte, Jægersborg, Lyngby og Frederiksberg eller endnu længere bort til Slangerup, Helsingør, Frederiksberg, Roskilde og mange andre Steder. De Flygtende fik ikke blot fri Transport, men ogsaa fri Bopæl indtil videre. Mange Borgere søgte naturligvis for egen Regning bort til Familie og Venner i Provindserne, ja endog til Norge; i det Hele synes der at have fundet en formelig Udvandring Sted, ogsaa i Mellemklasserne. Da Fattigvæsenet, som ovenfor berørt, havde mistet betydelige Kapitaler, efterdi Halvdelen af dets Panter brændte, og mange af Indbyggerne, som hidtil havde givet Kvartalsalmitter, nu selv vare bragte til Bettelstaven, havde man stor Vanskelighed ved at underholde det betydeligt forøgede Antal Fattige, hvorfor der blev givet Ordre til Biskopperne og Stiftbefalingsmændene udenfor Sjælland at træffe Anstalter til at modtage, herbergere og forpleie endel københavnske Almisselemmer, som hørte hjemme i Provindserne, og ligne Udgifterne hertil paa Indbyggerne. Et betydeligt Antal Fartøier var netop i Begyndelsen af Novbr. kommet til Byen med Kornladninger, og det blev derfor besluttet at bortsende de Fattige med Skibsleilighed; de fik 14 Dages Kost med paa Reisen, men skulde iøvrigt transporteres frit til deres Bestemmelsessted. Intet Skib fik

Lov til at passere Toldbodbommen uden at præstere Bevis for, at Skipperen havde meldt sig paa Konventhuset og havde saa mange Fattige ombord, som han kunde rumme. Man blev paa denne Maade 484 Fattige kvit, men der blev endda nok tilbage. De Fattige i Brøndstrædes Sjæleboder, som nu vare husvilde, bleve lagte ud paa Krigshospitalet (den nuv. Ladegaard), og overordentlige Forholdsregler bleve truffet for at skaffe Fattigdirektionen Extraindtægter. Der blev stillet Bækkener for Kirkedørene udenfor Sjælland; mange »Guds Børn« sendte frivillige Gaver, og naar Kongen senere laante Borgerne Penge af Brandstyrkassen til deres Huses Gjenopførelse, skjænkede han ofte den paagældende Prioritet saavelsom Renterne til Fattigvæsenet. Derimod blev der ikke Noget af en Indsamling til de Fattige, for hvilken de 32 Mænd havde stillet sig i Spidsen, thi den blev forpurret, fordi Indbyderne havde handlet paa egen Haand »uden nogen kongelig Anordning at støtte sig til«. Vaisenhuset, der havde lidt et forholdsvis mindre Tab (ca. 6000 Rdlr.), og hvis Bygninger delvist vare beboelige, maatte derhos overtage nogle fattige Børns Forpleining. En stor Lettelse for Indbyggerne var det, da 4 Kompagnier af Garden til Hest i April 1729 bleve forlagte andetsteds hen, men det kneb alligevel stærkt med at skaffe Resten Kvarterer. Baade for at hindre Tilstrømning af Tiggere og tvivlsomme Elementer, der vilde fiske i rørt Vande, blev det allerede den 15de Novbr. 1728 paabudt, at ingen Fremmede fra Provindserne eller fra Skaane maatte indkomme i Byen, medmindre de beviste at have vigtigt Ærinde.

Midt imellem de sørgelige Brandtomter var hist og her som ved et lunefuldt Spil af Skjæbnen enkelte Huse blevne staaende, som f. Ex. Valkendorfs Kollegiums Bibliothek, Frue Kirkes Chor, Regentskirken, S. Petri Kirkes ene Begravelseskapel, den gamle Konsistoriumsbygning, et Lysthus bag Helligaandskirken og i Larsleistræde: »et meget lidet uanseeligt Hus, ikkun halvanden Alen høit fra Gaden til Taget med et skraat Tag af 7-8 Alens Høide, dets Stuer laa ned i Jorden og dets Vinduer

næsten lige med Jorden«. Dette mærkelige Hus blev nedrevet i 1737, men et andet lignende, som først i den allernyeste Tid er forsvundet: Hjørnestedet til Raadhusstræde og Nybrogade skaanedes ogsaa i den store Ildebrand og stod saaledes i over halvandet hundrede Aar som et levende Bevis for Smaaborger-
 nes tarvelige Kaar og Levevis før 1728. Ellers var saagodtsom Alt raseret paa det udstrakte Terrain; allevegne mødte Øiet kun svætede og sønderrevne Mure, gabende Huller og sammenstyrtede Kjældere, Fundamenter og væltede Skorstene, knuste Tagsten, Murbrokker, forkullet Tømmer, ødelagte og henkastede Brugsgjenstande og navnlig Grus i uhyre Masser. I December Maaned klages der over, at Gaderne ere ufremkom-
 melige, men et Forslag om at lade Omegnens Bønder bortkjøre Gruset blev afvist af Kongen for at skaane dem. Først i Mai Maaned det følgende Aar blev der for Alvor taget fat paa Grusets Oprydning og Bortkjørsel, og Tusinder og atter Tusinder af Læs fra Klædebo-, Nørre- og Vesterkvarter bleve førte udenfor Byen til Veienes Forbedring, medens det fra de øvrige Kvarterer blev bragt ud bag Amalienborg Have, hvor Mønsterpladsen anlagdes. Dette vedvarede endnu i 1730, men alligevel syntes man ikke at kunne blive færdig. Al Transport af Bygningsmaterialer blev vanskeliggjort af Grusmasserne; Folk kunde ikke komme til at bygge for dem, Grusets Fjernelse blev et Problem, som i høi Grad beskjæftigede de ledende Mænds Tanker. Tilslidst opdyngede man det langs Kanalernes Bolværker trods Havnekommissionens Indsigelse og gav Skipperne Lov til at indtage det som Ballast, men nu klagede Pramlauget over, at der gjordes Indgreb i dets Næring. Man indskrænke-
 de sig imidlertid til at svare, at det ikke var forudset i Pram-
 laugets Artikler, at Byen vilde blive ramt af en saadan Ulykke. Ved de bedre Bygninger blev Gruset naturligtvis undersøgt, før det bortførtes, fordi der fandtes adskillige Værdigjenstande i det, særlig ved Kirkerne, hvor store Mængder af halvmeltet Kobber, Bly og Klokkemalm paa denne Maade blev opsam-
 let. Der blev stjålet en hel Del af disse Metaller; navnlig drev

Smaadrenge en livlig Handel dermed. Man opdagede, at en Jøde havde kjøbt betydelige Kvantiteter deraf, men det blev afkjøbt ham for Indkjøbsprisen, skjøndt han ikke kunde oplyse, af hvem han havde kjøbt det. Lidt efter lidt bleve mange af de øde Tomter igjen beboede, og det allerede inden Aarets Udgang. Den afbrændte Del af Kjøbenhavn maa da have havt et eiendommeligt Physiognomi, thi det blev tilladt Indvaanerne, navnlig Bagere og Bryggere, at bygge saameget paa deres konserverede Brandmure eller Kjældere, at »de derudi Vinteren kunde forblive«. Ogsaa en Mængde Smedeværksteder reiste sig under Halvtage, som bleve anbragte paa de afstivede Mure. Folk indrettede sig kort sagt mellem Grusdyngerne i improviserede Leiligheder i Hytter og Træskure, fortsatte deres Næring og fristede Livet, som de bedst kunde, haabende paa bedre Tider.

Da fem af Byens Kirker vare lagte i Aske blev en Omfordeling af Sognene nødvendig. Frue Kirkes Menighed blev henvist til Nikolai Kirke, Helligaandskirkens og S. Petri Kirkes Menighed til Holmens, og 'Trinitatis' Menighed til Garnisons Kirke. Præsterne skulde præke skiftevis, og der blev udgivet en Forordning om Fordelingen af Offret mellem dem. Den reformerte Menighed holdt Gudstjeneste i en Gaard paa Hjørnet af Bredgade og Dronningens Tvergade, og Vaisenhusbørnene i et Ridehus, som tidligere havde været brugt af adelige Børn. Kjøbenhavnerne bleve efter Ildebranden ivrige Kirkegjængere eller, som Reiser udtrykker sig, de fik »samme heftige Appetit« til Kirkerne som senere til Komediehuset, saaledes at der maatte sættes Vagter ved Kirkedørene for at hindre Trængsel. Det følger af sig selv, at Præsterne benyttede den skete Ulykke til Udgangspunkt i deres Prædikener; det er saaledes bekjendt, at Sognepræsten til Vor Frue Kirke, Mag. Morten Reenberg den 14de Novbr. 1728 talte i Nikolai Kirke om »Ødelæggelsens Vederstyggelighed« og undersøgte det Spørgsmaal, hvad det ulyksalige Kjøbenhavn havde syndet fremfor alle andre Stæder i begge Rigerne, at det var blevet saa haardt hjemsøgt.

En anden Gang prækede han om det Ønskelige i, at »alle Gjældsbreve ogsaa vare blevne opbrændte og mortificerede i disse bedrøvelige Tider«, en Opfattelse, som sikkert fandt Tilslutning hos de fleste af hans Tilhørere. Nøden var nemlig stor; det skortede paa rede Penge, Krediten var ødelagt, mange Næringsveje laa stille, og Tusinder af Brandlidte vidste ikke, hvorledes de skulde skaffe det daglige Brød, end sige tilfredsstille deres Kreditorer; som bleve mere og mere paatrængende. Hertil kom, at de Indbyggere, som ikke havde mistet Hus og Hjem, fik nye Skattebyrder som f. Ex. dobbelt Lygte- og Sprøiteskat og senere Brandskat.

For at skaffe Midler til Stadens eller rettere til de offentlige Bygningers og Kirkernes Gjenopførelse saavelsom til Expropriation, blev der nemlig den 21de Decbr. 1728 udskrevet et treaarigt Brandstyr i Danmark og Norge, som skulde erlægges i Aarene 1729, 1730 og 1731 af alle Indbyggerne, undtagen de Brandlidte, Militaire og Bønder. Ikke engang de Brandlidte, som i Provindserne havde anselige Midler af Jordegods, bleve forskaaede for Skatten. I Kjøbenhavn blev den paalignet af en Kommission med Geheimeraad Numsen i Spidsen, i hvilken en Borgmester og en Raadmand havde Sæde. Brandstyrindtægten udgjorde ifølge Kassereren Simon Paullis Regnskab ca. 410,000 Rdlr., hvortil kom en Sum af over 125,000 Rdlr. ved frivillige Gaver fra »gavmilde Guds Børn«, Kollektur i Udlandet (i Berlin indsamledes saaledes et Beløb af 19,605 Rdlr. til Kjøbenhavns Kirker), Mulkter for ulovlig Skovhugst m. m., saaledes at Brandkassens samlede Indtægt beløb sig til 537,524 Rdlr. En Del af Frue og Trinitatis Kirkes Kapitaler, som ikke udkrævedes til Kirkebetjentenes Lønninger, blev desuden opsagt og indbetalt i Brandkassen, efterhaanden som den kom ind; derimod befriedes Helligaandskirken og S. Petri Kirke herfor, da Renten af deres Kapitaler ikke var større end til eget Behov.

Samme Dag, Brandstyret blev udskrevet, tilstod en kongelig Forordning Kjøbenhavns Indbyggere adskillige Friheder og

Benaadninger. Enhver, der vilde bygge, fik saaledes Tilladelse til at bryde Kalksten paa Saltholmen og Bygningssten paa Stevns; det blev, for lettere at skaffe Undersaatterne Kredit hos Fremmede, bestemt, at alle Kapitaler, der indførtes i Riget, maatte være fritagne for Sjette og Tiende Penge, naar de atter udførtes, og alle Slags Bygningsmaterialier, saasom Tømmer, Bjælker, Sparrer, Brædder, Lægter, Planker, Mur- og Tagsten, Kalk, ja Søm og Vindusglas maatte gaa frit ind. De Skibe, der bragte dem, skulde desuden være forskaanede for Lastepenge, Accise, Bolværkspenge, Skrivepenge, Maaling og Brænding saavelsom for Stempelpapir til Angivelser og Toldsedler. Enhver af Grundmur opført Nybygning fik i Forhold til Etagerens Antal Frihed for Indkvartering og andre Paalæg i 20, 15 og 10 Aar, og den, der byggede Baghuse af Grundmur, fik senere en Gave af Kalk og Mursten til 20 Rdlrs. Værdi for hvert Fag, naar Bygningen var to Etager høi, ellers kun for et Beløb af 10 Rdlr. pr. Fag.

Disse og lignende Skridt kunde dog ifølge Sagens Natur ikke strax føre til en Bedring af Tilstandene og maatte forblive saa meget mere virkningsløse, som det ikke engang var Borgerne tilladt at tage fat paa Gjenopførelsen af deres Huse, før de nye Gadelinier vare afstukne. Øieblikket var nemlig nu kommet, da man ikke blot kunde give Byen et sirligere Udseende og blive en stor Del af de snevre og krumme Gader kvit, men tillige kunde skabe Betingelserne for, at slige Katastrofer i Fremtiden bleve umulige eller dog usandsynlige. Det var Kongen yderst magtpaaliggende, at en smukkere og værdigere Hovedstad skulde reise sig af Ruinerne; han havde strax Opmærksomheden henvendt derpaa og satte alle Kræfter i Bevægelse for at naa Maalet. Allerede den 5te Novbr. 1728 blev Kommissionen for Gadernes Regulering nedsat, hvis Opgave det skulde være »at foretage sig det gamle Kort over Kbhvn. og overveie, hvorledes Gaderne kunde udvides herefter til Commodité og Regularité og til den Ende optage et nyt Kort over de afbrændte Kvarterer og samme med sin Forklaring og

Betænkende at indsende«. Kommissionen kom til at bestaa af Generalbygmester Johan Conrad Ernst, Overlandbygmester Krieger, Stadsbygmester Hiller og Secretair i Hofretten Jochum Richard Paulli, den bekendte dramatiske Forfatter, Omstøberen af »den politiske Kandestøber«, imod hvem Holberg skrev sit berømte Brev til det nævnte Stykkes »Opliusning«. Da Stadsbygmester Hiller kort efter døde, blev han afløst af Assessor Banner Mathiesen, medens Stadskonduktør Søren Balle fik Ordre til at gaa Kommissionen til Haande. En Maaned efter, den 7de Decbr., fremkom Reguleringskommissionen med et Projekt, som den 18de Decbr. godkjendtes af Kongen. I dette udførlige og interessante Aktstykke foresloges først nuværende Frederiksberggades Anlæg og Indretningen af en Tværgade fra denne til Vestergade (det Stykke af Kattesundet, som længe kaldtes »Bakken« eller »Smedebakken«), hvorved Store- og Lille St. Kleménsstræde, Helligkorsstræde, Vognbadstustræde og Antiquestræde kunde forsvinde. Teglgaardsstræde, der var meget smal og havde et stort Huk i Midten, foresloges udvidet og rykket lige for Larsbjørnstræde; Naboløs, Hyskenstræde og Klosterstræde burde udvides til 20 Alens Brede, saaledes at der kunde skabes en lige Vei fra Stranden op til Skindergade; Endeløsstræde, der var en fra Brolæggerstræde mellem Badstustræde og Klosterstræde udgaaende cul de sac, burde forsvinde, hvorimod Knabrostræde, der hidtil kun havde strakt sig til Brolæggerstræde, burde føres videre ind i Vimmelskafte. Endvidere anbefalede Kommissionen at forlænge Badstustræde tværs over Vimmelskafte til Skindergade, at udvide begge Helliggeistesstræderne (nuværende Valkendorfs og Niels Hemmingsensgade) og føre den sidste ind paa Ulfeldts Plads, saaledes at Tugthusporten forsvandt, og videre til Skindergade (den nuv. Trompetergang). Skidenstræde (nuv. Krystalgade) og Landemærket med Slippen burde omdannes til en Hovedgade paa 24 Alen fra Gothersgade til Nørregade, medens Store Brøndstræde, der synes at have været en cul de sac, burde føres helt ind til Vognmagergade. »At bringe Kjøb-

magergade ligefor Nørreport - hedder det videre - dertil se vi ingen Apparance, men som igjennem denne Port falder en stor Kjørsel især om Torvedagene, saa var en god Plads nær ved samme Port meget fornøden, og dertil skulde vi allerunderdanigst foreslaa nogle Stykker af Lille Kjøbmagergade«. Kommissionen gik altsaa endnu ikke saa vidt, at den turde foreslaa Anlægget af Kultorvet, hvorimod den bestemt tilraadede at udvide Pladserne om Kirkerne, der hidtil havde ligget altfor indknebt. Stenboderne foran Helligaandskirken, som vare blevne skaanede af Ilden, burde nedrives, og Kirkebetjentene burde i Fremtiden ikke have Lov til at bo i Kirkernes umiddelbare Nærhed. Linien ved Stranden lod Kommissionen forblive urørt; dog formente den, at de nye Gaarde, istedetfor som før at have deres Hovedbygninger til Snaregade og Magstræde, skulde have dem ud til Stranden »for Parade Skyld«. Efter at have bemærket, at Hovedgadernes Brede bør være fra 20 til 24 Alen, for at man desto bekvemmere kan indrette Fortouge paa begge Sider, medens »Nebengaderne« kunne nøies med 16 Alen, slutter Kommissionen sin Indstilling med følgende karakteristiske Betragtning: »Disse Udvidelser have vi ikke altid kunnet anvise til begge Sider, men have maattet indrette, som enten Grundenes Bonitet, Gadernes Situation for hverandre eller og de Huse, som Ilden har levnet, dertil har givet Leilighed. Vi have maattet tvinge denne vor Forretning efter Stedernes Leilighed for ei at bedrøve dem for meget, som desuden ere bedrøvede, eller afskrække dem fra at bygge, som dertil kunde inklinere, naar de kunne opføre Bygningen paa de endnu konserverede Fundamenter. Derfor have vi ikkun hensigtet til saadan Indredelse, hvorved Gaderne kunde udvides til fornøden Anstalts Befordring ved ulykkelige Tilfælde, og hvor Situationen har villet tillade Regulariteten, saaledes at ei Indvaanernes kostbare Grunde skulde fornærmes. Thi dersom Eders kongl. Majestæts høie Intention er, at ingen Kostbarhed af Grund, Sted eller Vandværkers Render skal hindre Gadernes Regularitet, saa kunde vi projektere større Desseins end

disse, som f. Ex. at ordonnere Trinitatis Kirke paa en stor rund Plads, hvor alle angrændsende Gader kunde møde hverandre, saa og at den nye Vestergade skulde føres lige til Ulfeldts Plads og igjennem Ulfeldts Plads lige ud til Gothersgade, hvor der da kunde blive Leilighed til at lade en Tværgade fra Stranden af indtil Nørrevold indskyde i bemeldte Hovedgade og begge saa regulaires indrettes, at man paa Centro af deres Kors staaende kunde se til Vesterport og Gothersgade, til Stranden og Nørrevold. Saavel som og at forskaffe Helliggeistes Kirke den herlige Situation, at man fra Kjøbmagergade kunde se ind paa dens Kirkegaard. Med Andet mere, som vi i denne Forretning for ommeldte Aarsags Skyld forbigaar«.

Naar man kaster et Blik paa Kortet, ses det, at Kommissionen saagodtsom overalt har antydnet, hvorledes Gadernes krumme Linier og Bugter kunde fjernes, men en saa gennemgribende Forandring vovede man ikke at gennemføre, navnlig af Hensyn til de store Omkostninger ved Vandrendernes Omlægning. Kommissionen selv udtaler Tvivl om Sagens Gjenfærlighed, og i den kongelige Resolution af 18de Decbr. hedder det udtrykkelig, at »naar Gaderne ikkun blive udvide- de i den anviste Brede, faar det udi det Øvrige ved den forrige Gadernes Krumhed at have sit Forblivende«. Man blev senere nødt til ogsaa at slaa betydeligt af i andre Retninger.

I Kommissionen herskede der Uenighed om, hvorledes man skulde forholde sig med Expropriationen af Grundene. Paulli tilraadede, at Kongen skulde tilforhandle sig samtlige Tomter og afhænde dem igjen for Indkjøbsprisen til de Brandlidte, som vilde bygge, medens han af Fremmede kunde forlange høiere Priser og saaledes »avancere«. Ved en saadan Ordning vilde alle unyttige Hukker og Kroge bedst kunne afskaffes, og mangen Borger vilde herved kunne faa et Stykke til sin Grund, som han længe havde ønsket. Dog burde Salget ikke foregaa, før Grunden var tilbudt den forrige Eiermand. Kommissionens øvrige Medlemmer vilde imidlertid ikke anbefale denne Plan, og Enden blev da, at der af Stadskondukt-

euren udarbejdedes en Fortegnelse over de Grunde, som vare nødvendige til Gadernes Udvidelse, hvorpaa de bleve taxerede og betalte med rede Penge. De mindre Grundstykker, som bleve tilovers ved Gadereguleringen, overlodes gratis til dem, der begjærede dem; dog at de skulde forsynes med grundmuret Bygning, da Kongen ikke vilde vide af Plankeværker til Gaderne.

I Begyndelsen af 1729 var man saavidt, at alle de nye Gadelinier bleve afstukne med Pæle, men da Reguleringsplanen blev bekendt, stødte den paa afgjort Modstand hos Indbyggerne. Hertil bidrog navnlig Plakaten af 18de Marts 1729, i hvilken de nærmere Enkeltheder ved Byggemaaden og Reguleringen fastsattes. Heri hedder det bl. A., at alle Huse til Gaden skulle opføres helt af Grundmur, »eftersom der kun skal være maadelig Forskjel mellem Bekostningen paa Bindingsværk og Grundmur«, at Baghuse skulle anbringes, saaledes at Sprøjterne let kunne komme til, at Porte og Indkjørsler skulle være rummelige, og at Gavle og Bagsider af Bag- og Halvtaghuse under ingen Omstændigheder maa beklædes med Brædder. I alle afbrændte Gader skal der desuden anlægges »skikkelige Fortouge« fra 3 til 1½ Alens Bredde efter Gadens Leilighed; der maa ikke opsættes Skure over Kjældere eller Hustrapper, efterdi det betager Gaderne deres Sirlighed; kun hvor der uomgjængelig behøves Skure over Boutiker og Kramboder, maa det ske efter et nærmere angivet Mønster. Ingen Trappe maa gaa langt ud paa Fortouget, og Kjælderlemme skulle indrettes saaledes, at de ere jevne med Fortouget, naar de ere lukkede. Endelig maa der ikke mere anbringes Tagrender (af Træ) paa Husene, og Skorstene paa Træstole forbydes helt som meget brandfarlige.

Imod disse Forandringer reiste der sig som sagt en Storm af Uvillie. Ikke blot vare Mange misfornøjede og fortvivlede over at skulle miste deres Grunde eller Stykker af dem, »hvorved den øvrige Del til deres Nærings Fortsættelse kunde blive ubrugbar«, men Paabudet om Grundmur til Gaden

blev almindelig opfattet som urimelig og uretfærdig. Myn-
dighederne overvældedes med Klager og Ansøgninger; Bor-
gerne fandt Understøttelse hos Magistraten og de 32 Mænd,
saavelsom hos flere af Kommissionens Medlemmer, og tilsidst
blev Regjeringen nødt til at give efter i visse Retninger for at
berolige Gemytterne. Ved Plakaten af 2den Mai 1729 blev vel
Fordringen om Grundmur til Gaden opretholdt, men adskilli-
ge Gader bleve undtagne fra den paatænkte Udvidelse, og den-
ne desuden i det Hele indskrænket betydeligt. Medens det f.
Ex. oprindelig var bestemt, at de smalleste Gader skulde være
16 Alen brede, forandredes dette nu til 10 à 12 Alen, »saa at to
Karether magelig kunne passere forbi hinanden«, og hvad de
saakaldte store Gader angik, blev det kun paabudt, at de »skul-
le indrettes, saaledes at tre Karether kunne passere hverandre,
uden at de Gaaende forulempes derved«. De Brandlidte, som
kun havde Raad til at opføre Baghuse af Bindingsværk, maatte
faa Lov dertil; dog skulde de forpligte sig til at opføre Byg-
ningerne til Gaden af Grundmur inden visse Aars Forløb.
Endelig blev Planen om at forlænge Badstustræde tværs over
Vimmelskaftet til Skindergade helt opgiven, thi i Vimmel-
skaftet skulde der overhovedet ikke foregaa anden Forandring,
end at Stenboderne foran Helligaandskirken bleve nedrevne,
og mange andre Gader fik, naar enkelte Hjørnegrunde eller
Smaapartier undtages, ligeledes Lov til at forblive, som de vare
før Branden, nemlig Vestergade, S. Pedersstræde, Nørregade,
Klædeboderne, Skindergade, begge Kannikestræder, Nygade,
Nytorg og Gammeltorg, Vor Frue Kirkegaard, Raadhusstræde,
Brolæggerstræde, Kjøbmagergade, Silkegade, Rosenborggade
og Tornebuskegade. Disse Indrømmelser formaaede dog ikke
at tilfredsstille Borgerne, men Kommissionen fortsatte ikkede-
stomindre sin Virksomhed og tilendebragte den i det Væsent-
lige inden Frederik den Fjerdes Død.

De to Kvarterer, der undergik den største Forandring, vare
Vester- og Klædebokvarter. I det første anlagdes Frederiksberg-
gade i 16 Alens Brede mellem Gammeltorg og Volden (ligefor

Vesterport) ved Bidrag af Grundstykker fra Sydsiden af Store St. Klemensstræde, Vestsiden af Kattesundet, Hjørnet af Helligkorsstrædet samt forskellige Grunde i Mikkalbryggersgade, Lille St. Klemensstræde og ved Vestervold. Expropriationen for denne Gades Vedkommende kostede alene 8591 Rdlr. I Klædebokvarter blev Kultorvet anlagt, idet Bygningsfirkanten mellem Frederiksborggade, St. Gjertrudstræde, Rosengaarden og Mikkal Vibesgade blev jevnet med Jorden og udlagt til offentlig Plads. Mange andre Dele af Byen undergik dog ogsaa store Forandringer og Udvidelser, nemlig Kattesundet, som fik 12 Alens Brede og gennem »Smedebakken« førtes ind i Vestergade, begge Larsbjørnstræder (udvidede paa Østsiden), Teglggaardstræde, der blev lagt lige for Larsbjørnstræde og udvidet paa begge Sider, Studiestræde (udvidet paa begge Sider og ved Nørregade med et Stykke af Bispegaardens Grund), Snaregade (kun lidet forandret), Knabrostræde (meget betydeligt udvidet paa Vestsiden og ført ind i Vimmelskaftet, hvortil medgik Grunde fra Nygade og Brolæggerstræde), Endeløsstræde, som imod den oprindelige Plan ikke blev lukket, men ved en Tværgade til Knabrostræde ophørte at være cul de sac, Badstustræde (meget udvidet paa Østsiden), Naboløs, Hyskenstræde (paa begge Sider), Klosterstræde (ligeledes, dog navnlig paa Vestsiden), Skidenstræde (nuv. Krystalgade betydeligt baade paa Nord og Sydsiden), Fiolstræde ligeledes betydeligt paa begge Sider, Rosengaarden og Peder Hvitfeldtstræde (kun i ringe Grad), Lille Helliggeistesstræde (nuv. Niels Hemmingsensgade meget betydeligt paa Østsiden), Store Helliggeistesstræde (nuv. Valkendorfs-gade ligeledes), Kokkegade (en Del af nuv. Valkendorfs-gade udvidet og ført ind i Vimmelskaftet), Tugthusporten fjernet og Gaden udvidet til Ulfeldtsplads og videre gennem Trompetergangen til Skindergade, Løvestrædet (kun i ringe Grad), Lille Kjøbmagergade (udvidet paa Østsiden), Landemærket og Slippen (meget betydeligt paa begge Sider), Aabenraa og Vognmandsgaden (begge paa Østsiden), Store Brøndstræde (oppe ved Vognmandsgaden betydeligt), Lille

Brøndstræde (noget paa begge Sider), Springgade (ligeledes), Klareboderne (flyttet hen for Møntergade og udvidet) og Lille Regnegade (udvidet paa Nordsiden). Endelig blev Størstedelen af en tilstødende Bryggergaards Grund lagt til Trinitatis Kirkegaard; St. Petri Kirkegaard blev forøget med en hosliggende Grund paa Nørregade, og Pladsen om Helligaandskirken helt omreguleret. Til Vimmelskaftet kom Kirkebygningen til at ligge bag en Brandmur, idet Stenboderne bleve fjernede (dog først i Christian VI's Tid), og endel Eiendomme paa Vestsiden af Lille Helliggeistesstræde, hvori forskellige Næringsdrivende som en Slagter, Naalemager og Handskemager boede, bleve nedrevne og Grundene lagte til Kirkegaarden, en Skjæbne, som ogsaa ramte Kapellanens, Klokkerens, Organistens og Graverens Embedsboliger paa Kirkegaarden. I Stadskondukteur Søren Balles Generaldesignation over de til Gadernes Udvidelse erhvervede Grunde angives den samlede Expropriationsudgift til 74,627 Rdlr. 2 Mk. 12 Sk. Der blev i Slutningen af 1729 og det følgende Aar taget ivrigt fat paa at afstikke og ryddeliggjøre de nye Gader, men man blev ikke færdig hermed i Frederik den Fjerdes Levetid. Endnu i August 1731 afsluttedes der Kontrakt med en Entrepreneur, Jens Henrichsen om at planere og udjevne Frederiksberggade, Smedebakken og Kultorvet, et Arbejde, der var temmelig omfangsrigt, ikke blot fordi alt overflødigt Jord og Grus skulde bortføres, men fordi de tilbagestaaende Fundamenter maatte fjernes med Hakke og Spade.

Med Gjenopførelsen af Byen gik det kun smaat, navnlig paa Grund af den store Fattigdom og Pengemangel. Det var saagodtsom umuligt at faa Penge tillaans; Ildebranden havde lært Kapitalisterne, at faste Eiendomme vare et daarligt Pant, og kun Faa havde nu Lyst til at anbringe deres Midler i Bygninger. Tvertimod bleve Prioriteterne baade i de afbrændte og ikke-afbrændte Bygninger opsagte i Massevis trods Kongens udtrykkelige Ønske, og de Brandlidte truedes saaledes med absolut Ruin. Det blev derfor paatrængende nødvendigt at

løse Prioritetsspørgsmaalet, som iøvrigt strax efter Branden var blevet reist. Allerede den 19de Novbr. 1728 havde nemlig Magistraten og de 32 Mænd faaet Befaling til at træde sammen og bl. A. »deliberere om, hvorledes med Panter og Prioriteter skal forholdes«, hvorefter de i Marts 1729 havde indleveret en udførlig Betænkning til Kongen. Efter at have udtalt sin store Frygt for, at Indbyggerne helt skulde tabe Lysten til at bygge og stræbe, ja maaske vilde vige bort fra Staden, naar de truedes med Arrest, foreslog Magistraten, at »de afbrændte Indvaanere i fire Aar skulde beholde de paa deres Eiendomme skyldige Kapitaler, utiltalt og uopsagt af deres Panthavere«. Regjeringen vilde dog ikke ved et Magtsprog kuldkaiste de bestaaende Kreditforhold; ligesom den i Forordningen af 21de Decbr. 1728 udtrykkelig havde erklæret, at ingen Ansøgning om Moratorier eller Protektorier vilde blive bevilget, saaledes svarede den nu, at »Kongen ansaa det for betænkeligt at præcludere nogen panthavende Kreditor fra det Beneficium, som Loven tillægger ham imod sin Debitor«. Hans varmeste Ønske var, at »enhver Kreditor imod sin af Gud saa haardt hjemsøgte Medborger vilde bruge al christelig Medlidenhed, som han det for Gud agter at svare«. Der fremkom vistnok forskellige andre Forslag fra Privatmænd, saaledes et forvirret Projekt til en Brandassurance, til hvilken en overordentlig Masse Indtægter skulde henlægges, ligesom det vides, at Holberg forfattede en »Betænkning over Prioriteterne«, som ifølge hans eget Udsagn vakte Kongens Opmærksomhed, men desværre er gaaet tabt. I god Overensstemmelse med sin hidtilværende forsigtige og retfærdige Optræden bestemte Kongen sig imidlertid til at forsøge en lempelig Løsning ad Frivillighedens Vei.

Magistraten fik derfor i April 1729 Befaling til at iværksætte en Mægling mellem Kreditorer og Debitorer, ved at kalde dem for sig, høre deres personlige Meninger og »tale dem til Raison«, hvorhos der i Juni nedsattes en Prioritetskommission med Dronning Anna Sophies Broder, Overkammerherre Grev C. D. Reventlow i Spidsen. Ordningen stødte imidler-

tid paa store Vanskeligheder, thi mange Prioritetshavere vare uvillige til Indrømmelser og Afslag, og et Par Maaneder efter var man ikke videre, end at Kongen befalede, at de uvillige Prioritetsherrer saavelsom deres Skyldnere atter skulde stævnes for Kommissionen. Ifald Forlig fremdeles var umuligt, skulde Kommissionen fremkomme med Forslag til »at skille Debitor og Kreditor paa billig og christelig Maade«, dog saaledes at »vores allernaadigste Intention med de afbrændte Huses Gjenopførelse tillige naas og befordres«. Hvad de offentlige Penge, Kirkers, Skolers, Fattighuses og Umyndiges Midler angik, som vare anbragte i afbrændte Huse, skulde Kommissionen ligeledes kalde Debitorerne for sig, og hvis det viste sig, at de ikke kunde bygge uden Moderation og Afslag i Rente og Kapital, burde det tilstaaes dem efter nærmere Overveielse. Hele Sommeren og Efteraaret hengik med disse Forhandlinger, der sikkert have været høist besværlige; først den 23de Decbr. 1729 udkom en kongelig Resolution, som afgjorde Sagen. Den viser, at de allerfleste Brandlidte, som havde erklæret sig rede til at bygge paany, vare komne til et mindeligt Forlig med deres Kreditorer, idet disse enten havde eftergivet den halve Kapital eller en Trediedel af den tilligemed 2 à 3 Aars Renter, eller havde lovet at tilskyde et vist Beløb til Bygningens Gjenopførelse, »Alt efter Lighed og Proportion efter enhver saavel Kredi- som Debtors Vilkaar og Tilstand«. Alle offentlige Kapitaler bleve nedsatte med en Trediedel, og to Aars Renter bleve eftergivne, hvilket desuden ved en kongelig Befaling fastsattes som Norm for alle uvillige Kreditorer, der havde afslaaet Indrømmelser. Værst farne vare de Fattige, som ikke havde Raad til at bygge igjen, thi Kreditorerne tog uden videre deres Grunde og behøvede ikke engang at erhverve Eiendoms Dom derpaa. Der var et aneligt Antal af saadanne Fattige, og mange af dem havde før Branden været velstaaende Folk. Kommissionen, som gjerne vilde give dem Leilighed til at komme paa Fode igjen, foreslog, at Kreditorernes videre Krav paa dem skulde bortfalde efter et Aars Forløb, men Kongen fandt en saadan Annullering

af Gjælden ubillig, thi det kunde jo hænde, at Debitor engang i Fremtiden ved Arvefald eller paa anden Maade kom i bedre Stand. Derimod ansaa han det for christeligt og retfærdigt, at det ikke tillodes Kreditorerne at ængste de fattige Skyldnere ved at fratage dem deres Seng- og Gangklæder, Kjøkkentøi og Haandværksredskaber eller foretage Arrest paa deres Person. En anden af Kommissionens Indstillinger, nemlig at Kreditorerne, foruden at give Afslag i Rente og Kapital, skulde tvinges til at lade Resten af Pengene staa uopsagt i fire Aar, blev heller ikke godkjendt af Kongen, fordi det vilde være haardt for Folk, som selv kunde have deres Penge behov, ganske bortset fra, at det vilde svække Krediten og »afskrække de Fleste fra at laane Penge til dem, som vilde bygge paany, hvorudover Staden da tildels vilde blive liggende ubyggt og i Asken«.

Som man ser, var det Kongens første og sidste Tanke at faa Byen gjenopført; hertil sigte alle hans Foranstaltninger, og med dette Maal for Øie samlede han alle Kræfter, der stod til Raadighed. Brandstyrets Udskrivning, Reguleringen af Gaderne og Ordningen af Prioritetsforholdene vare imidlertid kun indledende Skridt, og de Friheder, der vare blevne indrømmede Kjøbenhavns Indbyggere, vare betydningsløse, saalænge man ikke havde Midler til at benytte dem. Det følger af sig selv, at der i de første Maaneder efter Branden, da Nøden, Elendigheden og Forvirringen var paa sit Høieste, intetsomhelst Alvorligt blev foretaget fra Privates Side; »det kjøbenhavnske Borger-skab var halvt eller helt desperat« - hedder det - »det var umuligt at bringe det til Raison«. Selv i Gader, hvor der ikke skulde foretages Forandringer, blev der ikke rørt en Finger; man nøiedes med at istandsætte nogle faa beskadigede Huse og opføre primitive Vinterboliger og Hytter ude imellem Ruinerne. Det gik hurtigt op for Myndighederne, at hvis der skulde komme Fart i Tingene, maatte de selv gaa i Spidsen. I Januar Maaned 1729 afreiste derfor Overlandbygmester Joh. Cornelius Krieger til Hertugdømmerne for at afslutte Leveringskontrakter med Teglværkerne, og besøgte Slesvig, Glücksborg (hvor han

blev støttet af Hertug Philip Ernst), Eckernförde, Sønderborg, Egersund, Flensborg, Haderslev og Aabenraa. Allevegne blev der givet Befaling til, at Teglværkerne ved Søkanten kun maatte udføre deres Fabrikata til Kbhvn. Allerede i Mai begyndte Tilførslen af Mursten, men den var langt fra tilstrækkelig; i Juli klagedes der endog saa stærkt over Mangel paa Byggematerialer, at man frygtede for, at de paabegyndte Huse ikke kunde komme under Tag inden Vinteren, hvorfor Amtmændene i Gottorp, Sønderborg og Aabenraa samt Stiftsbefalingsmændene i Fyens, Aalborg-, Aarhus- og Ribe-Stifter fik Ordre til at sende Skibe til Flensborg for at hente Mursten. Det gik endog saa vidt, at Oversekretair Møinichen en Dag mødte paa Børsen og befalede, at det private Skib »Dronning Anna Sophie« og flere Portugalsfarere ufortøvet skulde afseile til Flensborg i samme Øiemed, og skjøndt Interessenterne kun havde Skade og Forsømmelse deraf, maatte de dog give deres Samtykke. Det følgende Aar blev der itide truffet Foranstaltninger til at have de nødvendige Transportmidler ved Haanden, men man var nu misfornøiet med de høie Priser (16 Mark pr. 1000 Stykker Mursten) saavelsom med Stenenes Beskaffenhed. Ved Ankomsten til Kbhvn. bleve Skipperne betalte af Brandstyrkassen; Stenene bleve førte til Materialgaarden, hvorfra de solgtes til Private for Indkjøbsprisen med Tillæg af Fragt. Af Brandkasserer Simon Paullis Regnskab fremgaar, at der i 1729 kom 7½ Mill. Mursten og henved ½ Mill. Tagsten hertil fra Slesvig; i 1730 8½ Mill. Mursten og 227,000 Tagsten. Af disse blev dog kun en meget ringe Part solgt; over Halvdelen udleveredes uden Betaling til de Byggende, medens Resten brugtes til de offentlige Bygninger. Man forstaar herefter Andreas Højers Bemærkning: »Aldrig har Sten, Træ og Kalk været billigere i Kjøbenhavn«.

Netop som Overlandbygmester Krieger var vendt hjem fra sit Besøg i Hertugdømmerne, blev den store Bygningskommission dannet (den 19de Marts 1729). Den kom til at bestaa af Kjøbenhavns Præsident, Etatsraad Johan Schrader, Gene-

ralbygmester J. C. Ernst, Stadshauptmand Michael Fieldsted, Sekretair J. R. Paulli og Krieger, medens Stadsbygmester Nikolai Banner Matthiesen og Stadskondukteur Søren Balle skulde gaa dem tilhaande. Kommissionen, der fik en udførlig Instrux, samledes hver Onsdag og Torsdag i Præsident Schraders Hus ved Stranden, og dens Hovedopgave skulde være at »afgjøre alle Tvistigheder, som kunde opstaa mellem Københavns Indvaanere indbyrdes som og imellem Indbyggerne og Haandværksmestrene, for at hindre vidtløftige Processer«. Dog kunde Kommissionens Kjendelser appelleres til Høiesteret. De Tilforordnede fik endvidere Ordre til at lade udarbejde lovlige og forsvarlige Bygningskontrakter mellem Bygmestre og Bygherrer, hvilke til Borgernes Lettelse maatte skrives paa ustemplet Papir, endvidere fastsætte en Taxt for hver Kubikfod Murarbeide og hvert Stykke Tømmerarbeide og bestemme, hvormeget der skulde gøres færdigt hver Dag, thi herved kunde det forhindres, at »Haandværkerne dreve Tiden unyttig hen«, hvilket ellers var deres Skik. Kommissionen skulde ogsaa godkjende alle Bygningstegninger, før Arbeidet maatte begynde; den skulde have Opsigt med Materialierne, at de vare af den rette Bonitet, og sørge for, at de bleve indkjøbte her i Landet, selv om de vare en Smule dyrere her end andetsteds. For at gavne Hovedstadens egne Folk, udstedtes der Forbud mod fremmede Haandværkeres Indvandring, dog kun saalænge man havde et tilstrækkeligt Antal, der vilde arbeide efter Taxten. Skulde de herværende Svende imidlertid findes "modvillige og gjenstridige, i Tanke at de vare uomgjængelig fornøden, eller nogle af Mestrene skulde have Mangel paa Folk", maatte det tillades fremmede Haandværkere at komme.

I de første Maaneder gav Bygningskommissionen intet Livstegn fra sig; den kunde, som det siges, ikke faa Borgerskabet i Tale. Indbyggerne vare fattige og modløse, ude af sig selv over Reskriptet om Gadernes Udvidelse og indskrænkede sig til at overvælde Regjeringen med Klager og Nødraab. Kongen besluttede da at sætte sin Svoger, Grev C. D. Reventlow i Spid-

sen for Kommissionen, thi han havde ved et kongeligt Taffel været ubesindig nok til at antyde, at han muligvis kunde føre Sagen ind i et nyt og bedre Spor. Kongen tog ham paa Ordet, og den 14de Mai 1729 blev Reventlow udnævnt til »Oberdirekteur« med udstrakt Myndighed, og samtlige Kollegier og Autoriteter fik Befaling til at støtte ham af al Magt. Kommissionen undergik en Maanedstid efter en ny Forandring, da J. R. Paulli, som var bleven Toldinspektør i Kbhvn., udtraadte og afløstes af Kancelliraad, Professor Jochum Ramus.

Reventlows Udnævnelse blev mødt med Uvillie, og han kom ufortøvet i Konflikt med Bygningskommissionen, som ikke vilde rette sig efter ham. Han klager over, at »dens Medlemmer expedere Sagerne uden engang at gjøre sig Umage med ret at læse og fatte, hvad han dennem anviser og forlanger«; han siger, »at de ere fortrydelige, naar han driver paa, helst ville være ham foruden, og blive inkommoderede af hans Erindringer.« De tillade Folk at bygge, som de ville, og have overhovedet ikke forstaaet, at han er dem foresat som Præsides. Brandstyrkasserer Paulli har endog nægtet at gjøre ham Regnskab for de indkomne Penge, saaledes at han ikke har Begreb om, hvilke Midler der staa til Raadighed. Senere blev Overdirekteurens Stilling endnu vanskeligere, da baade Kongen og Geheimekonseillet fandt hans Forslag for vidtgaaende og afviste dem.

Reventlow tog imidlertid fat paa Opgaven med Energi. Han indhentede Oplysninger om Prioriteterne, om Gadereguleringen og om Grundene; han undersøgte personlig, hvorledes det stod til med de i Gaderne henliggende Grusmasser og traf Foranstaltninger til at fjerne dem; han skaffede Borgerne Understøttelser og opmuntrede dem »ved Persuasion« til at bygge af Grundmur; han gjorde Alt for at hindre Forprang og straffe »de Ildesindede med yderste Rigueur, som tænke af deres fattige Næstes Skade at profitere«, han sørgede efter Evne for at skaffe Mursten til Byen, og ønskede endog et kongeligt Magtbud til Flensborgerne, om at de skulde sælge deres

Mursten billigere, end det var fastsat i de af Krieger afsluttede Kontrakter. Dette hans Ønske blev dog ikke opfyldt, og samme Uheld havde han med adskillige andre af sine Forslag. I Januar 1730 anbefalede han f. Ex. at nedsætte Tolden og ophæve Laugene, tre Maaneder efter, at Halvdelen af Brandstyrkassen skulde skjænktes de Brandlidte, og at man burde se igjennem Fingre med Opførelsen af Bindingsværkshuse. Kongen vilde imidlertid ikke indlade sig paa Noget af dette. Hvad Toldens »Moderation« angik, vilde Majestæten dog »lade sig det være i Erindring paa beleilig Tid«, men Laugenes Ophævelse kunde han ingenlunde bifalde, saalænge det var uafgjort, om det vilde blive til Publici Nytte eller Skade. Brandstyrkassens Midler maatte ikke angribes, thi Udgifterne til de offentlige Bygningers Gjenopførelse skulde afholdes af dem, og det var meget tvivlsomt, om der blev Noget tilovers. Om Bindingsværkshuse »i de store reelle Gader« vilde Kongen slet ikke høre Tale; blev der alligevel opført saadanne, maatte de Haandværkere, som havde bygget dem, vente at maatte nedrive dem paa egen Bekostning og desuden miste deres Laugsrettighed.

Man maa dog ikke heraf slutte, at der Intet blev gjort for at komme Indbyggerne til Hjælp. Mange af dem fik betydelige Summer til Laans af Brandkassen (og Kongen skjænkede da i Regelen Kapital og Rente til Kjøbenhavns Fattigvæsen eller til Vartou), Andre fik rentefri Laan eller Gaver, atter Andre Skattefrihed i et vist Antal Aar, Frihed for Indkvartering eller for personlige borgerlige Bestillinger o. d. foruden den tidligere omtalte lovbestemte Hjælp i Materialier. De Huse, som vare blevne nedrevne eller sprængte i Luften under Branden efter Autoriteternes Befaling, navnlig paa Kjøbmagergade saavel som i Magstræde og Gothersgade, bleve støttede med betydelige Pengegaver, selvfølgelig mod at de byggedes af Grundmur, og et ikke ringe Antal Bryggere fik Tilladelse til at afhænde deres Bryggerrettighed, dog i Regelen med den Tilføielse, at den ikke maatte henlægges fra en afbrændt Gaard til en ikke-afbrændt, men derimod til en anden Tomt, for at

Byen kunde blive gjenopbyggt. Magistraten, hvis Protokoller og Kvitteringer vare brændte paa Raadhuset, fik i Oktober 1729 Tilladelse til at udstede Proklama, hvori den inden Aars og sex Ugers Forløb indkaldte Alle, som forment sig at have noget lovligt og retmæssigt Krav paa den, for at bevise det, og den fik derhos en særlig kongelig Naadestilkjendegivelse, fordj den »af Ømhed over de skadelidte Borgeres slette Vilkaar« ikke havde fulgt de private Prioritethaveres Exempel og opsagt de anseelige offentlige Midler, som vare anbragte i de brændte Huse. Kongen lovede Magistraten, at den skulde være aldeles angerløs herfor, da han ikke tvivlede om, at »den efter Eds og Embeds Pligt ved Tid og Leilighed vilde vigilere, for at de paagjældende Kapitaler, saavidt mest muligt være kan, blive konserverede«. Alle, som havde havt Inspektion eller Direktion over publike Midler som Øvrighed, Overformyndere og Formyndere befriedes ligeledes for alt Ansvar, og offentlige Betjente, som havde mistet indkasserede Penge i Branden, slap for at godtgjøre dem mod at aflægge Ed paa, at de virkelig vare brændte. Talrige Privatfolk fik Skatterestancer eftergivne; Næringsdrivende tilstodes der Nedsættelse i Told og Konsumption, eller de fik Tilladelse til at holde Udskjænkning af Vin, Øl og Brændevin i smaa Partier, til at drive et Haandværk uden at være Laugsbrødre eller til al Slags Smaahandel. Mange Ansøgninger om at blive Frimestre tilstodes, og samtidig blev det paabudt, at Omkostningerne ved at komme i Laug ikke maatte overstige 50 Rdl. Paa den anden Side blev der skredet ind mod Fuskere, navnlig mod Militære, som gik Borgerne i Næringen. Krigskancelliet maatte nu ikke længere udstede Frimester- eller Frihedsbreve til Soldater, og da Barberamtet klagede over, at »Fuskere af den militaire Stand holdt Barberstuer allevegne i Byen, i Kjældere, Brændevinshuse og flere Steder, ja endog paatog sig Kure og derved skilte Folk først ved Penge, saa og ved Helbred og mange ved Livet«, blev det Borgerne strengt forbudt at »betjene sig af Fuskere til chirurgisk Brug.« Hjælpsomheden mod Borgerne antog underti-

den mærkelige Former, saaledes da Sekretair Nikolai Müller, der senere blev Generalpostdirekteur, fik Privilegium paa »at trykke en Nouvelle i det latinske Sprog paa et halvt Ark Papir bestaaende af novis angaaende saavel statum publicum som literarium.« Dette skete - hedder det - fordi der er »ham tilføiet en sensible, fast utaalelig Skade ved Ildebranden«, og han fritoges for Porto et Aar, »for imidlertid at se om derpaa nogen Afgang kan blive.« Hvorvidt denne latinske Avis nogensinde udkom, vides ikke.

Skjøndt de fleste Bygningsmaterialier som anført kom fra Hertugdømmerne, blev der dog ogsaa truffet Foranstaltninger til at tilvirke dem paa Stedet. I Marts 1729 fik saaledes Felix du Sart og Antoine Bonfils (der havde været Galanterihandler) Privilegium paa at indrette et Kalkbrænderi, og allerede en Maaned efter overlodes der dem en Kongen tilhørende Plads ved Blaataarn i Nærheden af Langebro, hvor der fandtes to Kalkovne iforveien. De fik Ret til at bryde Kalk paa Saltholmen, hvilket besørgedes af 60 dertil leiede Matroser, men Værket blev to Aar efter flyttet ud til den saakaldte »Baadsmands Skandse« ved Stranden udenfor Østerport, hvor Kongen overlod de to Interessenter en Plads mod en billig aarlig Afgift. Det er her, at Kalkbrænderierne den Dag idag findes. Du Sart indrettede ogsaa et Teglværk. Omtrent samtidig anlagde Overlandbygmester Krieger et Teglværk »med Stenkul at brænde« paa Frederiksberg Mark, og i Forening med Viceadmiral Ulrich Kaas et Kalkbrænderi og en Saugmølle paa Christianshavn i Nærheden af Renovationspladsen bag Frelsers Kirke. Da dette Værk laa paa et farligt Sted i nogle hundrede Alens Afstand fra et Krudttaarn, blev det nogle Aar efter lagt udenfor Byen.

Trods alle disse ivrige Bestræbelser for at fremme den private Byggevirksomhed havde den dog ikke stor Fremgang i Frederik den Fjerdes Tid. Slaget havde været for overvældende, og Tabene for store, til at man i Hast kunde reise sig efter dem, og de ledende Mænd vidste desuden ikke ret, hvorledes Sagen

skulde gribes an. De Faa, som havde Midler til at bygge, havde endog store Vanskeligheder at kjæmpe med, thi cter var Mangel paa Mursten og Mangel paa Haandærkere; endnu i Juli 1729 stod de gamle »uefterrettelige« Mærkepæle omkring paa Tomterne, saa at Folk hverken vidste ud eller ind, og mere end alt Andet bidrog Fordringen om Grundmur til at standse Byggeriet. Kampen herom var i lange Tider staaende; Kommissionens Flertal stillede sig paa Indbyggernes Side, men Kongen holdt fast ved sin Beslutning og gjorde kun i Mai 1729 den alt omtalte Indrømmelse, at de, der ikke havde Raad til at bygge Baghuse af Grundmur, maatte nøies med Bindingsværk, medens Husene til Gaderne skulde være Grundmur. Fordringen kunde dog ikke opretholdes, og Regjeringen blev umiddelbart efter Christian den Sjettes Thronbestigelse nødt til at kapitulere. Ligesaa vanskelige vare Arbejderforholdene. Det havde oprindeligt været Tanken, at fremmede Haandværksfolk ikke maatte indkaldes, men Omstændighederne vare for bydende. I Juni 1729 fremkom der Klager over, at mange Grundeiere vare blevne tvungne til at opgive deres Byggeplaner ved Mangelen paa Haandværksfolk, og Direkturerne ved Generalpostamtet fik derfor Ordre til at bekjendtgjøre i kjøbenhavnske, altonaske og hamborgske Aviser, at alle Slags Haandværkere maatte komme ind i Landet og antage Arbeide, uden at begive sig i Laug, hvorhos de senere maatte blive i Byen ved blot at vinde Borgerskab. Opfordringen frugtede dog neppe synderligt, thi den blev gjentagen i April 1730, og Overlandbygmester Krieger satte sig i Forbindelse med Agent Knode i Worms og bad ham om at virke for Sagen i Tydskland. Det viste sig ved denne Leilighed, at danske Mur- og Tømmersvende fik dobbelt saa høi Betaling som tyske, og man faar samtidig et alt Andet end gunstigt Indtryk af de indfødte Haandværkeres Duelighed. Det siges saaledes uden Omsvøb i en kongelig Resolution, at »de kjøbenhavnske Haandværksmestre ikke forstaa deres Haandværk til Fornødenhed.«

Der blev naturligvis opført enkelte grundmurede Privat-

huse i 1729 (det første, tilhørende Toldskriver Jakob Olsen, paa tre Etager og Kjælder, beliggende ved »Stranden«, var færdigt i April Maaned og fik 10 Aars Frihed for Indkvartering og Grundskat), men ellers benyttede Indbyggerne sig saagodtsom udelukkende af Tilladelsen til at opføre Bindingsværks-Baghuse og lode Grundene til Gaden henligge som Tomter. Det nyttede ikke, at Myndighederne ivrede herimod eller vilde tvinge Folk til at nøies med to Etages Baghuse; man byggede dem paa 4 til 5 Etager og bekymrede sig ikke om Reventlows Indsigelser, saameget mindre som Bygningskommissionens øvrige Medlemmer tog Parti for Borgerne og saa igjennem Fingre med deres uforsvarlige Byggeri. Overdirektøren indberettede til Kongen, at han ikke formaaede at hindre de høie Bindingsværkshuse af Fyrretræ, som brugtes til al Slags farlig Næring, »disse Svovlstikkehuse, som vilde overspy hele Byen med Ild, naar der kom Brand i dem«, og oplyste, at man byggede med største Uforsigtighed, ja opførte Skorstene paa Bjælker eller lod Bjælker gaae igjennem Skorstene. Som Følge heraf blev der af nogle udvalgte Mænd foretaget en Synsforretning, hvilken dog ikke førte til noget Resultat. Ved Aarets Slutning meddelte Reventlow, at 500 Huseiere havde erklæret at ville bygge igjen, men hertil vilde udkræves 30-40 Mill. Mursten og 4 Mill. Tagsten. Han ønskede derfor, at man skulde indskrænke sig til at gjenopføre de allernødvendigste offentlige Bygninger og afvente gunstigere Tider, thi Borgerskabet blev med hver Dag mere svækket og vilde tilsidst slet ikke kunne bygge. Man vilde da faa en By fuld af Tiggere, som faldt Landet til Besvær; Kongen vilde miste Konsumtion og Indkomster, og Staden vilde forblive øde. »Det vil - skriver han - blive purt og plat rent umuligt at tilveiebringe de fornødne Mur- og Tagsten og endnu mindre dygtige Haandværksfolk til saa stort et Værk. Hvis man ikke i Tide udarbejder og overlægger, hvad der kan og bør bygges, hvad dertil behøves og derefter tager Mesurer, vil det komme i samme Konfusion som i aar, hvorudover Folkene tabe Modet, al deres Velfærd og Livet med af Chagrin,

naar de intet kan komme frem og i Næring igjen, og dog har tilsat indtil den yderste Skjærv.«

Kongen vilde dog ikke inklade sig paa Reventlows Forslag om at standse Arbejdet paa de offentlige Bygninger, men han lagde sin Misfornøielse for Dagen paa utvetydig Maade. I April 1730, da Byggesaisonen stod for Døren, fik Magistraten Ordre til at kalde Stadsbygmesteren og Stadskondukteuren for sig og især foreholde den første, hvor uforsvarligt han havde iagttaget sin Embedspligt det foregaaende Aar, »siden saamange Bygninger tvertimod vores allernaadigste Ordres Staden til største Hazard forefindes opbygte.« Desuden skulde Magistraten formane dem, at »saa kjær som dem begge vores Naade er, maa de se til bedre iaar, at de selv kan undgaa den Straf, dennem ufeilbarligen vil paalægges, om mere saadan deres Efterladenhed maatte befindes.« Værre lød en Betaling til de Haandværkere, som havde bygget efter eget Behag; de skulde nemlig inden fire Maaneder paa egen Bekostning forandre, hvad de havde bygget imod de kongelige Anordninger, og hvis det gjentog sig i Fremtiden, skulde de sættes under Tiltale af Generalfiskalen og straffes paa deres yderste Formue. Det tidligere Paabud om, at alle Tegninger og Kontrakter skulde approberes af Bygningskommissionen, blev paany indskjærpet, og til ydermere Sikkerhed skulde et Medlem af Kommissionen hver Uge gaa omkring og personlig overbevise sig om, at der blev forsvarlig bygget.

Men det blev alligevel ikke bedre; Alt gik som før, og det kan i Almindelighed siges, at Frederik den Fjerdes Bestræbelser for at fremkalde en hurtig Gjenopførelse af Byen mislykkedes. Ikke engang en kongelig Ordre til Greverne om at opføre Gaarde i Kjøbenhavn, som »kunde eragtes at være den grevelige Stand gemæs«, blev efterkommet, skjøndt Kongen erklærede, at det »vilde geraade ham til allernaadigste Velgefall«, og der »destoværre var Grunde nok tilkjøbs i Byen til en civil Pris.« Det kan her bemærkes, at der blev drevet stort Forprang med Grundstykker, dog navnlig med de smaa og ilde situe-

rede, som opkjøbtes i Massevis af Spekulanter, hvilke senere forlangte store Summer for dem af Naboer, der ønskede at afrunde deres Eiendomme. Paa denne Trafik blev der imidlertid gjort Ende ved et Magtsprog. At den indrømmede Toldfrihed paa Bygningsmaterialier blev misbrugt, forstaas afsig selv; navnlig indførte Bødkerne Klapholt, som de brugte i deres Forretning istedetfor til Bygninger, og det oplyses ligeledes, at endel Borgere tilsneg sig en større Understøttelse af Kalk og Mursten, end der tilkom dem, ved at opgive Antallet af Fag, de havde bygget, for stort.

Hvad de offentlige Bygningers Gjenopførelse angik, stod det dog noget bedre til end med de private, thi det var Kongen yderst magtpaaliggende at faa de vigtigste af dem sat i Stand igjen saa hurtigt som muligt. Allerede tidlig i Foraaret 1729 var der blevet gjort et foreløbigt Overslag over, hvad der vilde medgaa til Kirkernes Gjenopførelse, og en særlig Inspektion, bestaaende af Geheimeraad Vincents Leiche og Biskop Christen Worm med Generalbygmester Ernst som Assisterende, fik Opsynet med dem. Lerche og Worm nærede vel store Betænkkeligheder ved at paatage sig Opgaven og erklærede, at de hverken kunde se sig selv eller deres Arvinger bebyrdede med noget Ansvar for Kirkernes Penge, men Kongen svarede dem kort og godt, at han ikke forstod, hvad dette skulde sige, efterdi »han ikke havde opdraget dem nogen af de til Kirkernes Gjenopbyggelse destinerede Penge enten at oppebære eller udsætte, hvilket er Brandstyrkasserens Forretning.« De to »Oberinspektører«, som de kaldtes, maatte derefter give Kjøb og finde sig i det Uundgaelige.

Reformert Kirke, som blev bygget for Menighedens egen Regning, tildels ved Kollektur i Tydskland, Schweiz, Holland og England, var den eneste af de brændte Kirkebygninger, som blev færdig i Frederik den Fjerdes Tid, men den indviedes dog først den 4de Marts 1731. Trinitatis Kirke, hvis Mure efter Branden befandtes mindre beskadigede end nogen af de andre Kirkers, blev forholdsvis hurtig istandsat; Krandsen blev

opsat den 27de Mai 1730, ved hvilken Leilighed der holdtes en poetisk Tale, og der blev strax afsluttet Kontrakt om Stole, Alter, Døbefont, Pulpiturer, Orgelværk og Klokker. Den indre Udstyrelse var dog langt fra færdig ved Kongens Død. Lerche og Worm ønskede, at der skulde opføres en særskilt Bygning for Universitetsbibliotheket paa et andet Sted i Byen, men da Kongen »fandt det betænkeligt at gjøre Forandring i sine Forfædres, høilovlig og salig Ihukommelse, gjorde Foranstaltninger«, blev Bibliotheket ligesom tidligere anbragt paa Kirkens Loft. I Sommeren 1730 var man saavidt, at Bibliotheket kunde modtage en større Gave af udskudte Doubletter fra Hs. Majestæts Bibliothek, bestaaende af 590 Folianter, 450 Bind i andre Formater og over 1000 Bind af de Reitzerske, Gustrowske og Puffendorfske Bøger, som Kongen skjænkede som »Begyndelse til et Bibliothek, der kunde være den studerende Ungdom ved Akademiet til Hjælp og Nytte.« Udgifterne til Trinitatis Kirke afholdtes af Brandstyrkassen, thi Kirken havde, som tidligere anført, indbetalt sine Kapitaler i den.

St. Petri Kirkebygning blev ligeledes opført af Brandkassen, men maatte selv bekoste sit indre Udstyr, da den Intet havde haft at indbetale, og Brandkassen var bebyrdet nok iforveien. Ved Kongens Død havde den længe været under Tag; Hvelvingerne vare færdige og Vinduerne indsatte, ligesom den største Del af det indvendige Snedker- og Tømrerarbejde var gjort. Taarnet var derimod langt fra færdigt, thi i Sommeren 1730 blev det pludselig besluttet, at det skulde gjøres 14 Alen høiere og forsynes med en Omgang. Helligaandskirken, hvis »Mure laa allevegne og maatte gjenopføres fra Grunden« var derimod ikke naaet ret vidt; dens indvendige Murpiller vare vel gjenopførte, men Bygningen laa fuld af Grus og i et formeligt Chaos. Endnu værre saa det ud med Frue Kirke, skjøndt Taarnet og Choret vare blevne staaende efter Branden. I April 1729, efter at der var afsluttet Kontrakter med forskjellige Haandværkere om Murarbeidet ved Kirken, tog man fat paa Nedbrydningen af de beskadigede Mure, hvilket en Tidlang besørgedes af hol-

stenske Soldater og senere af Mursvende, men nu reiste der sig pludselig en alvorlig Hindring for Arbeidets Fortsættelse. Allerede før Branden havde Taarnet nemlig havt en ubetydelig Revne; den var nu bleven 4 Tommer bred, saa at man havde Grund til at befrygte en Ulykke. Det blev da besluttet at opføre en 50 Alen høj i Stræbepille til Støtte for Taarnet og tillige undermure alle Fundamenterne, eftersom det havde vist sig, at der paa de fleste Steder var indhugget i Grunden for at gjøre de omkringliggende Grave videre, hvorhos enkelte af disse endog laa 3 Alen dybere end Kirkens Fundamenter. Ingen af Delene skete imidlertid, thi den 5te August 1730 indtraf den Katastrofe, man havde befrygtet - en betydelig Del af Taarnet faldt ned og dræbte nogle Mennesker i Faldet. Efter Tidens Skik udkom der naturligvis strax: »En meget jammerlig ny Vise over den store Ulykke o.s.v.« Der blev nu ikke rørt mere ved Bygningen før i Oktober, da hele Taarnet blev nedrevet - kastede man Blikket ind paa Kirkegaarden, der laa langt under de omgivende Gaders Niveau, saa man kun uhyre Grusmasser og sørgelige Ruiner.

Af de verdslige Bygninger, der sorterede under den almindelige Bygningskommission, var Fjerdedelen af Vaisenhuset bragt under Tag ved Udgangen af Frederik den Fjerdes Regjering. Raadhuset hvis Mure umiddelbart efter Branden vare blevne afstivede og dækkede, eftersom de »befandtes ret gode«, blev allerede paabegyndt i 1729 og var temmelig vidt fremme. Det Samme gjælder om den latinske Skole (Metropolitan-skolen) i Dyrkjøb saavel som om Kommunitetet (Klosteret), hvorimod Auditorium og Regentsen stod noget tilbage. Endelig var Generalpostamtets nye Bygning sat i Gang paa Slotsholmen paa en Grund i Nærheden af Højbro, yderst i den Husrække, som strakte sig langs Kanalen overfor Gammelstrand. Den kom dog aldrig i Brug efter sin Bestemmelse, men blev under Christiansborg Slots Opførelse benyttet til Oplagssted for Materialier, Snedkerværksteder o. lign., indtil den nedreves.

Der existerer kun faa historiske Beretninger om den store Ildebrand af 1728, men desto flere Prækener, religiøse Betragtninger og Digte, som beskjæftige sig med Ulykken. Den bekjendte Maler og Elfenbens Arbeider, Magnus Berg, forfattede: »Det danske Jerusalems Jeremiæ Begrædelse over Ildebranden i Kbhvn.« som dog ingensinde blev trykt, og mellem Digterne findes Folk som den brandlidte Brygger Thor Andersen Nyegaard, der boede paa Vestergade. De fleste Vers have Titler som »Vemodig Taare«, »Modig Taare«, »Kjøbenhavns Taare« eller »Taaers Vand udøst over Kjøbenhavn«, og gjøre, hvor velmente de end have været, nutildags et komisk Indtryk. Saaledes opfordrer den »danske Poetinde«, Agnete Elisabeth Behmann sin Datter til

med Taarevand

At gjøre Asken vaad, som nu er tør af Ildens Brand,
og Jørgen Friis skriver om Frue Kirke:

*Vor Frue midlertid i denne Kvalm og Varme
Faldt ned paa sine Knæ, Gud maatte sig forbarme.
Hun gav det sidste Suk og saa besvimed hen,
Der bliver længe til, hun kommer sig igjen,*

hvilken sidste prophetiske Yttring viste sig korrekt. At Branden blev foreviget ved en Medaille er en Selvfølge; paa den ene Side forestilles den brændende By og derover en Engel med Flammesværdet i Haanden og »en Seddel, hvorpaa nogen Skrift er at læse«. Omkring i Randen staar et Citat paa Latin af Amos: »Mon der kan være Ulykke i en Stad, og Herren ikke haver gjort den«; forneden et andet af Nehemias: »Kongen leve evindeligt.« Paa Reversen læses en lang latinsk Indskrift, hvori det siges, at Branden er en Tilskikkelse fra den Allerrhøjeste, og at »Byen næsten Intet har tabt, saalænge den Stormægtigste Konge, Frederik IV, regjerer,« en Smiger, som derpaa fortsættes i mange Linier. Medaillens Avers er afbildet ved Slutningen af nærværende Kapitel. Endelig kan det her anføres, at Christian den Sjette den 14de Septbr. 1731 paabød en almindelig Bede- og Takkefest for Ildebrandens Ophør, hvilken først blev

afskaffet i 1770.

Frederik den Fjerde oplevede ikke at se sin Hovedstad gjenopført; den laa endnu i Ruiner ved hans Død, men der var dog gjort et betydeligt Skridt fremad til en Ordning. Kongens praktiske Sands, hans Iver, Flid og Paapasselighed blev ikke svækket ved de Ulykker, som ramte hans Rige, og der er neppe Grund til at fæste Lid til det Sagn, at Sorg over Kjøbenhavns Ildebrand blev en medvirkende Aarsag til hans Død. Tvertimod synes en usædvanlig Energi og Kraft at lægge sig for Dagen i hans mange Befalinger; langtfra at lægge Hænderne i Skjødet, hvad der ogsaa vilde stemme slet med hans Karakter, opfordrer han bestandig sine Omgivelser til Handling; hans Bestræbelser gaa kun ud paa at bringe Alt paa Fode igjen, holde Modet oppe hos Borgerne og opmuntre dem til at bygge. Der blev imidlertid kun forundt ham to Aar til det store Værk. Hans Sygdom var allerede begyndt kort efter Branden og blev maaske forværret ved nogle personlige Uheld, der ramte ham. Den 6te Marts 1729 styrtede han nemlig med Hesten i en Kalkgrube og blev kun med Besvær trukken op, og den 19de Novbr. s. A., da han overværede en Kanonstøbning i Gjæthuset paa Kongens Nytorv, brast Formen, og under den paafølgende Panik, da det glødende Metal flød ud og truede med at antænde Bygningen, undgik han med Nød og Neppe at blive traadt under Fødder. Samtiden mente, at disse Hændelser forværrede hans Tilstand. I Sommeren 1730 søgte Kongen Lægehjælp i Slesvig hos et Par tyske Læger, men naaede paa Tilbagereisen til Kbhvn. kun til Odense, hvor han døde Natten mellem den 11te og 12te Oktober. Han blev bisat i Roskilde den 16de Decbr., og Kjøbenhavnerne slap for at se den kongelige Ligbegjængelses Pomp og Glands mellem deres Brandtomter og Ruiner.

Medaille over Ildebranden 1723.

Kjøbenhavn under Christian den Sjette

edens Kirkeklokkerne i hele Landet ringede to Timer om Formiddagen og to Timer om Eftermiddagen i I Anledning af Frederik den Fjerdes Død, medens Forberedelserne til Ligbegjængelsen i Roskilde bleve truffne, og Ridderskabet og Adelskabet saavel som

"andre vores kjære og tro Undersaatter, som dertil Formue haver og det uden deres altfor store Besværlighed kan afstedkomme", fik Ordre til at bære Sørgeklæder i et Aar, iværksatte den nye Konge ufortøvet vigtige Forandringer i Statsstyrelsen. Ikke blot blev Dronning Anna Sophie forvist til Klausholm i Jylland, men de Mænd, der hørte til hendes Slægt eller havde staaet i Forbindelse med hende, faldt i Unaade og bleve afskedigede. Christian den Sjette omgav sig med helt nye Mænd, bestemt paa at gennemføre vidtgaende Reformer. Ogsaa i Kjøbenhavn mærkede man strax, at nye Tider stod for Døren. Overkammerherre Grev C. D. Reventlow, Dronning Anna Sophies Broder, der havde haft Overdirektionen for Bygningskommissionen, blev afskediget deri 3die Novbr., og i Januar 1731 fik Geheimekonseillet Overledelsen af de publike

*Dragter fra Christian den Sjettes Tid.
Efter Hofmans Portraits historiques.*

Bygninger. Den gamle Bygningskommission blev et Par Maaneder efter ophævet, og en ny nedsat, bestaaende af Biskop Christen Worm, Stadshauptmand Fieldsted, Assessor Enevold Falsen og Kancelliraad Ramus. Den fik »fuldkommen Magt og Myndighed til at betinge, foreskrive og foranstalte Alt, hvad til de publike Bygningers Fuldfærdigelse fornøden eragtes, saa og at slutte Kontrakter med Vedkommende, være sig Kjøbmænd eller Haandværksfolk, baade hvad Materialiernes Indkjøb og Arbejdslønnen angaar.« Konseillet skulde strax anvises de fornødne Summer til Udbetaling af Brandstyrkassen. Saa stor var Kommissionens Myndighed, at Konseillet den 24de Marts erklærede, at den vilde give Kommissionen frie Hænder og »lade det ganske Bygningsværk paa de gode Herrers Troskab og Prudence ankomme.«

Det var naturligtvis Christian den Sjette ligesaa magtpaaliggende, som det havde været hans Fader, at faa Byen gjenopført og det saameget mere som Planen til et nyt stort Byggeforetagende beskæftigede ham stærkt. Der blev derfor taget fat med Kraft paa de vigtigste offentlige Bygninger, men Initiativet til at fremme den private Byggevirksomhed udgik fra Magistraten. Kort efter Thronbestigelsen fremkom den nemlig med et Forslag til en Brandassurance »for at afhjælpe Pengemangelen og styrke Krediten«, og i December 1730 overrakte Magistraten og de 32 Mænd Dronning Sophie Magdalene et udførligt Forslag til Byens Opkomst, vel sagtens fordi de troede snarest at blive bønhørte ad denne Vei. Fordringerne vare ikke smaa; Magistraten ansaa det saaledes for aldeles nødvendigt, at Tolden blev nedsat for Kbhvn., at Frimestrene i det Hele bleve tvungne til at indtræde i Laugene, og at de, der byggede grundmurede Huse til Gaden, fik samme Hjælp som for Side- og Baghuse. Endvidere burde det tillades Fattigfolk at bygge god Bindingsværksbygning i Smaagaderne; Brandassuranceforslaget burde approberes, og endelig vilde det være heldigst, om de 960 Portioner extraordinair Indkvartering (som forøvrigt kun ramte de ikke-brandlidte Borgere) bleve

afskaffede. Dronningen »indlagde ufortøvet sin høimildeste Intercession og Forbøn« hos sin Ægtefælle, og endnu før det officielle Svar blev afgivet den 12te Januar 1731, var den nye Indkvarteringsskat bleven ophævet. Ogsaa i andre Henseender blev der vist Borgerne Imødekommenhed. Der blev nedsat en Kommission, som i Forening med Magistraten skulde undersøge, paa hvilken Maade Laugene kunde befries for Frimestrenes Indpas; Alle, som byggede paa afbrændte Pladser, bleve i 25 Aar, baade i Krigs- og i Fredstid, forskaanede for Indkvartering saavelsom for alle ordinaire og extraordinaire Skatter og Paalæg (med Undtagelse af Told, Konsumption, Lygte- og Sprøiteskat samt Renovationsafgift), og det blev Enhver tiladt at bygge Grundmur eller Bindingsværk, som han bedst kunde afstedkomme, paa hvad Sted i Staden det end maatte være, dog paa den Betingelse, at de engang afstukne Gadelinier bleve fulgte. Ved denne vigtige Bestemmelse blev altsaa den planmæssige Gjennemførelse af Grundmur opgiven, og Kjøbenhavn blev atter en overveiende Bindingsværksby. Der er imidlertid ingen Tvivl om, at denne Eftergivenhed bidrog overordentlig meget til at fremme Byens Gjenopførelse, hvilket dog maaske i endnu højere Grad skyldes Brandassurancens Indretning.

Tanken om en saadan Forsikkring »til Klarering af Prioriteterne« havde allerede været fremme i Decbr. 1728, men var ikke bleven realiseret. Det allerede bestaaende Interessentskab kunde ifølge sin Natur kun gavne enkelte velstaaende Folk, hvorfor det blev nødvendigt for Regjeringen at tage sig af Sagen. Magistratens Projekt gik ogsaa i denne Retning og fandt Kongens og Konseillets Bifald. Allerede den 26de Januar 1731 udkom Anordningen om »Kjøbenhavns Brandforsikkring«, som den kaldes den Dag idag. For at skabe »en god Fond for dette saa gavnlige Værk« skjenkede Kongen det Sjette og Tiende Penge i 10 Aar af alle i Danmark erhvervede Midler samt visse Bøder. Fem Dage efter udkom en Raadstuplakat, indeholdende den nærmere Ordning af Brandkassen, og Indbyg-

gerne begyndte strax at tegne sig, saaledes at der i Sommeren 1733 var 700 Medlemmer, vistnok en Fjerdedel af Byens Huseiere. Den endelige Ordning af Brandforsikkringen skriver sig dog fra den 8de Mai 1733. Ved denne fastsattes Præmien til 1 p. Ct. af den forsikkrede Sum som første Indskud og derefter en aarlig Præmie af $\frac{1}{4}$ p. Ct. Kassens Omraade indskrænkedes til Husene indenfor Stadens Volde. Det stod Enhver frit for at lade være med at benytte Assurancesummen til den afbrændte Bygninges Gjenopførelse, og Magistraten skulde indestaa for Brandkassens Kapitaler, hvorfor den fik Kontrol og Opsigt med deres Anbringelse. Brandforsikkringen bestyredes af 5 ulønnede Direktører, som »uden Undskyldning« skulde lade sig vælge af Interessenterne, og der overlodes dem Kontoir paa Raadhuset. Generalforsamlinger, paa hvilke kun fire Procent af Medlemmerne kunde møde og stemme, afholdtes i de 32 Mænds Sal. I de følgende Aar voxede Interessenternes Antal bestandig, og det tilsigtede Maal blev naaet. Det er karakteristisk, hvad Pontoppidan skriver i »Menoza«: »Jeg spurgte min Vært, hvor alle de arme, afbrændte, altsaa næringsløse Borgere fik saa utrolig mange Penge fra, som denne kostbare Bygning udkrævede. Hvem hjælper saa mange Tusinder tillige at opføre ret kostbare Bygninger? Byen maa have faaet stort Tilløb af Uden- og Indenlandskes Gavnildhed. Han svarede: Det er sandt, men den almindelige Hjælp anvendes næsten alene til Kirkers og andre publike Bygningers Opreisning. Hvad der hjælper private Folk afsted, er Guds underlige Forsyn, som gjør, at alle Bemidlede i Byen og paa Landet har mere Lyst til at laane Penge paa Bygningens Pant end paa noget Andet, særdeles siden den nye Brandforsikkrings Kasse er oprettet og skaffer Kredit nok.« Sammensteds oplyser han, at Kapitalister kunde faa 5 til 6 Procent af deres Penge ved at laane dem til de Byggende, hvorimod de neppe kunde faa 4 Procent ved at anbringe dem i Landeiendomme.

Det gik nu rask med Opførelsen af Privatbygninger. I de Gader, hvor Gruset endnu laa favnehøit og hindrede Færdse-

len, blev det fjernet; uhyre Masser af Mur- og Tagsten førtes til Byen, og det tidligere omtalte Kalkværk, der tilhørte Du Sart og Bonfils, leverede Kalk. Ikke blot Eierne af Tømmerpladserne mellem Kvæsthuset og Toldboden havde rigelig Afsætning af deres Lagre, men fremmede Skippere førte Tømmerlast hertil og opstablede det omkring i Kjøbmandsgaardene, ved Nyhavn og andre Steder ved Bolværkerne, hvorfra det falbødes til Indbyggerne, endog »ved Dørene« siges det i en Klage. Borgerne bleve støttede med Materialier og med forskellige Friheder, naar deres Huse stod færdige, og opstod der Uenighed med Haandværkerne, havde Magistraten Ordre til at afgjøre den. Visse Grunde, som det var Kongen særlig magtpaaliggende at faa bebyggede, bleve bortskjænkede paa den Betingelse at der opførtes en »sirlig Bygning« derpaa, saaledes i Juli 1733 flere Grundstykker paa Hjørnet af Lille Kjøbmagergade og Skidenstræde. Hvad Peder Dass skrev om Bergens Gjenopførelse efter Branden 1702 passede ogsaa paa Kjøbenhavn:

*Kommer I vide-land-buxede Bønder
Hugger det Tømmer og kløver det sønder,
Bygger subtilig og Lette Paladser,
Fælder de Naver alt efter en Passer.
Saa der opreises paa forrige Tofter (Tomter)
Sal over Sale med dobbelte Loftet.*

*Nu gaar Arbeidet med drivendes Hænder,
Snedkeren staar her med Høvel og Tænder,
Tømmermand staar her med Øxer og Biler,
Smeden med alle sin Tænger og Filer;
Her staar Glasmager og skjærer den Rude,
Her staar Murmester og kalker derude.*

En utrolig Mængde Haandværkere strømmede til Byen og fik Arbejde: Murmestre, Tømmere og Stenhuggere, Grovsmede og Kleinsmede, Snedkere, Malere, Gibsmagere, Glar-

mestre, Blytækkere, Kobbersmede, Brolæggere, Vognmænd, Prammænd, der leverede Mursand, Brosand og »Skjælsand«, Vandmestere, der gjorde Vandrenderne istand, og Tusinder af baade mandlige og kvindelige Haandlangere, der kaldtes »Pligtsfolk«. Disse sidste fik i Regelen 1 Mark i Dagløn. Kjøbenhavn blev gjenopført i Løbet af faa Aar, i det Væsentlige inden Udgangen af 1733, og Pontoppidan angiver Antallet af nye Huse til 2000, og Omkostningerne ved deres Opførelse til 8 Mill. Rdlr. Kurant. Medens hver Familie i Regelen tidligere havde haft sit eget Hus, opførtes nu store dobbelte Bygninger med 3 Etager og Kjældere, naturligvis anseeligere, bedre indrettede og solidere byggede end de gamle, »men - hedder det i »Danske Atlas« - om dette ikke er drevet altfor vidt, og Naboens Exempel haver fristet de Byggende til at gjøre over deres Evne, det er et andet Spørgsmaal, som her ikke udgjøres. Saa meget har man set, at visse altfor prægtig anlagte Huse have haft den tredie eller fjerde Eiermand, førend de ere blevne fuldførte.« Det blev imidlertid værre endnu. Af Holbergs 447de Epistel faar man et tydeligt Indtryk af det Omslag, der indtraadte i Christian den Sjettes sidste Regjeringsaar, naar han skriver: »Strax efter den store Ildebrand begikkes den Feil, at Stadens Borgere ikke rettede Husene efter Indbyggernes Proportion; thi endskjøndt Staden nu haver ei flere Huse, end den havde før Branden, saa haver deri dog engang saa mange Kjøkkener og Værelser, og saasom de samme ikke med Beboere kan besættes, saa kan ikke mere svares Renterne for de paa Gaardene laante Kapitaler, hvilket ses af de mange Auktioner, som aarligen ske paa saadanne Huse, hvilke Kreditorerne maa lade sig tilslaa.« Holberg tilføier, at Landeiendommene trods Kvægsygen stige i Pris, »efterdi de, som have Kapitaler af rede Penge, driste sig ikke mere at sætte dem udi Kjøbenhavns Huse formedelst de mærkelige Forliser, de derved have havt«, og oplyser, at Kjøbenhavns Huse og Gaarde, »uanset de ere blevne assurede og derfor kunde holdes for at være langt sikkrere Panter end tilforn, have tabt fast den tredie Del af sit Værdi.«

Naar Thura og Andre skildre det nyopbyggede Kjøbenhavn som »af meget smuk Anseelse«, ja endog som pragtfuldt, maa dette ikke forstaas bogstaveligt. Der blev vel opført adskillige smukke og anselige Huse som f. Ex. den senere Marechalsgaard paa Kjøbmagergade (den nuværende Postgaard), men den almindelige Type var af langt tarveligere Charakter. Som en saadan kan nuværende Nr. 42 paa Kjøbmagergade og Nr. 1 i Klareboderne paa to Etager med Kvist, anføres.

Paa de offentlige Bygninger blev der ligeledes taget fat med Kraft; man faar endog det Indtryk, at der blev bygget med for stort Hastværk og derfor ikke altid tilstrækkelig solidt. I Marts 1731 lod Kongen Bygningskommissionen vide, at det var ham særlig magtpaaliggende at faa Raadhuset istand, vistnok fordi han, naar Slottets Nedrivning var begyndt, vilde stille de 32 Mænds Sal til Disposition for Høiesteret. Det viste sig imidlertid, at det gamle Taarn, som man havde tænkt at bibeholde, var for svagt og maatte nedrives til Grunden, ligesom Bjælkerne over de 32 Mænds Sal vare lagte for langt fra hverandre, saaledes at de ikke kunde bære Loftet. I Løbet af Sommeren slog de ny opførte Mure »adskillige Ritzer«, fordi de øverste

*Raadhuset set fra Gammeltorv.
Efter Thurah.*

*Raadhuset set fra Nytorv.
Efter Thura.*

Hvælvinger, der »faldt altfor flakke i Cirkulen, spændte og trykkede Murene«; man maatte derfor fjerne Hvælvingerne og i anden Etage nøies med fladt Loft. Som Følge heraf blev Bygningen ikke færdig før i 1733, men Høiesteret flyttede vistnok allerede i Novbr. 1731 ind i de 32 Mænds Sal, som Kongen »dertil havde ladet aptere og indrette«. Raadhuset laa paa samme Sted som Christian den Fjerdes mellem Gammeltorv og Nytorv, og havde en smuk Façade med Balkon og Frontespice, smykket med Christian den Sjettes Buste og allegoriske Figurer, samt et Spir med Slaguhr og 2 Klokke ovenpaa det »italienske« Tag. En anseelig Trappe førte op til Hovedindgangen, gennem hvilken man kom ind i en stor Forsal, smykket med Billeder af de danske Konger af den oldenborgske Stamme, en Erstatning for Griffenfelds »Effigies« af Kongerne fra Dan til Christian den Fjerde, der vare blevne tilintetgjorte i Ildebranden. Her fandtes ogsaa nogle store Sværd og Vaaben og i Skabe med Staaltraadsgitter for: Byens Maal og Vægt. Fra et Galeri i denne Sal oplæstes alle kongelige Forordninger, Reskripter m. m. af Magistraten. Indenfor laa Raadets Forsamlingsstue,

hvor Brand- og Vandkommissionen ogsaa holdt Møder og ved Siden Raadstuarchivet. I anden Etage til Gammeltorv var de 32 Mænds Sal, hvor Høiesteret som sagt havde Lokale, med et dertil hørende Forgemak. Ud imod Nytorv, hvor der forinden fandtes fire Arkader, og Façaden foroven var smykket med det danske og paa Siderne med Kjøbenhavns Vaaben, fandtes i Kjælderen Arrester og en Vinkjælder med Skjænkestue, samt ovenover: Bythinget, en Borger- og Brandvagtstue og et Sprøitehus. I anden Etage til Nytorv fandtes Brandassurancekontoi-ret, Politikammeret, Skifterettens Stue, Raadstuskriverstuen, Byskriverstuen o.s.v. Paa Billedet af Raadhuset, set fra Gammeltorv bemærkes tilhøre Spiret paa det nye Vaisenhus, tilvenstre paa Hjørnet af Nygade den Eiendom (nuv. Nr. 10) hvori Holberg boede nogle Aar efter Branden, og hvor han efter eget Sigende plagedes stærkt af Vægternes »Basso continuo«, fordi de havde faaet Befaling til at raabe hvert Kvarter. Denne Bygning saavel som de øvrige afbildede Huse vise tydeligt, hvorledes Privatfolk byggede i Hovedgaderne efter 1728. Den anden Afbildning af Raadhuset set fra Nytorv har i Baggrunden tilhøre Frue Kirkes nye Spir, tilvenstre et Stykke af

Vaisenhuset paa Nytorv.

det nye Vaisenhus og den store Brønd eller Trykværket, som paa Grund af sine fire Haner i Folkemunde kaldtes: »de fire Jomfruer«. Midt paa Nytorv ses det murede ottekantede Skafot med Pælen, hvilket allerede var opført i Frederik den Fjerdes Tid, efter Yonges Sigende for en uforbederlig Rufferskes og hendes Mands Regning. Her fandt ikke blot Kagstrygning, men ogsaa Henrettelser Sted.

Vaisenhusets Gjenopførelse blev ogsaa fremskyndet af al Magt; i en Befaling til Bygningskommissionen nogle Maaneder efter sin Thronbestigelse udtaler Kongen sin Misfornøjelse med, at det var gaaet saa langsomt. I Mai 1731 toges der under Overlandbygmester Kriegers Ledelse ivrigt fat paa den anseelige Bygning, der gik til Grunde i Ildebranden 1795. Den oprindelige Plan blev noget udvidet, da det viste sig, at Kirken var for lille til at optage de fra den forrige Slotskirke indkjøbte Pulpiturer, men den 17de Februar 1734 stod Bygningen færdig og blev indviet i Kongens og Dronningens Nærværelse. Vaisenhuset laa paa det gamle Sted paa Nytorv (hvor Raad- og Domhuset nu er); Midtpartiet optoges af Kirken med et lille Taarn og Spir med Klokker og Seierværk og øverst oppe en forgyldt Hane, medens en dobbelt Stentrappe paa begge Sider førte op til Apotheket og Bogladen. I Frontespicen var det danske Vaaben anbragt; over Kirkedøren et Bibelsprog. I Kjælderen under Bogladen fandtes Bogtrykkeriet, hvorfra der ikke blot udgik Bibler og Psalmebøger (hvorpaa Vaisenhuset fik Eneret i 1740), men ogsaa andre baade gudelige og profane Bøger. Bygningen havde Lokaler for Missionskollegiet og Generalkirkeinspektionskollegiet (stiftet 1737); her var en Skole, i hvilken 60 fattige Børn fra Byen bleve underviste, den saakaldte Charitéskole, et Manufaktur af Uldent og Linned, en Lakfabrik, en Haandgjerningsskole, en Knytteskole for Pigerne m. m. I 1735 bevilgede Kongen Vaisenhusbørnene 4 Par Sko i to Aar, istedetfor som hidtil 3 Par, fordi der var flere Trapper i den nye Bygning end i den gamle, og fordi Børnene overhovedet »anholdtes ivrigere til Arbeide, Pigerne udi Kjøk-

kenet med Tvætten og Spinderiet, Drengene ved Apotheket, Manufakturet og allehaande til Husets Fornødenhed forefaldende Haandgjærning«. Heller ikke Vaisenhuset var saa godt bygget, som det burde være; thi et Par Aar efter dets Indvielse maatte det underkastes en Hovedreparation, som kostede 2000 Rdlr. Naar der blev ringet med Klokkerne, rystede nemlig hele Bygningen i sin Grundvold, og Ydermurene maatte derfor gjøres sværere og forstærkes med Piller.

Universitetets store Tab i Branden ere berørte foran. Det store Auditorium, Anatomikamret og Naturaltheatret saavelsom Kommunitetet med dets Økonomibygninger og de tilstødende Professor- og Præsteresidentser vare lagte i Aske; kun den ældgamle Konsistoriumsbygning, der eksisterer den Dag idag, var bleven frelst ved Dekanus paa Klostret, Andr. Brunchmans Konduite. Alle Samlinger og videnskabelige Apparater vare gaaede tabt, og kunde naturligvis ikke erstattes i Hast; blot at bringe Bygningerne paa Fode igjen, kostede paa Grund af manglende Kapital store Anstrengelser. Under disse Omstændigheder fremkom der et Forslag om at flytte Universitetet til Viborg i Jylland, men det blev heldigvis til Intet.

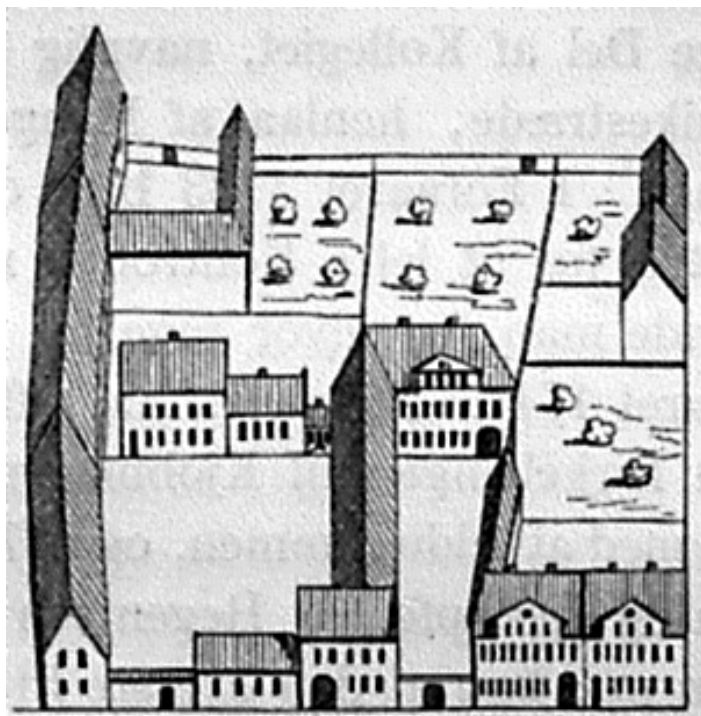
De egentlige Universitetsbygninger, der behandledes som »publike«, og stod under den almindelige Bygningskommissions Omsorg, bleve paabegyndte i Frederik den Fjerdes Tid. Med Overlandbygmester Krieger blev der afsluttet Kontrakt om Opførelsen af det store Auditorium (istedetfor Christian den Fjerdes »nye Kollegium«, og Meningen var først, at de gamle Mure skulde blive staaende, og Huset indrettes »ganske paa samme Maade som tilforn«. Dette skete dog ikke, thi det store Trappetaarn med Spir havde lidt saa meget, at det helt maatte fjernes, hvorpaa Trapperne anbragtes inden i Bygningen »efter italiensk Maner«. Hovedadgangen blev nu gennem en dobbelt Portal af Bremer Sandsten, smykket med Kongens Navn og Krone. Auditorium laa omtrent paa samme Sted som den nuværende Solennitetssal; dets sydlige Ende, der gik helt ud til Kirkegaarden eller rettere til den nye Gade, der

som en Forlængelse af Store Kannikestræde løb over Kirkegaarden til Nørregade, havde en lille Sidefløi paa to Etagers med en Port forneden. Paa Tagrygningen anbragtes et lille Klokkespir, men i det Hele havde Bygningen tabt meget i ydre Anseelse ved Branden. I øverste Etage fandtes en stor Sal med Katheder og Bænke for 7-800 Studenter og for Enden af denne: den kongelige Stol, et Gemak med Vinduer ind til Salen. I den modsatte Ende af Etagen (mod Nord) fandtes nogle Værelser, som i 1740 indrettedes til Anatomikammer og Naturaliekabinet. I nederste Etage var der to mindre Auditorier, Professorernes Forsamlingsværelse m. m. Bygningen blev indviet den 4de Dcbr. 1732 i Kongens og Kronprindsens Nærværelse af Universitetets Rektor, Professor Hans Gram, med en latinsk Tale, hvorefter Vor Frue latinske Skole (Metropolitanskolen) gav en »liflig Musique« til Bedste. Højtideligheden var saameget mere betydningsfuld, som Høiskolen den 31te Marts 1732 havde faaet en ny Fundats, ved hvilken dets indre Virksomhed var bleven omordnet, Universitetslærernes økonomiske Stilling forbedret og mange Misbrug afskaffede.

Allerede Aaret iforveien var Kommunitetet eller »Klostret«, Studiegaardens vestlige Længe mod Nørregade kommen i Stand, og det uden Tilskud fra Brandstyrkassen, da Stiftelsen eiede en Kapital af 21000 Rdlr. foruden de til Studenternes Spisning henlagte Kapitaler og Legater. Værket gik dog kun langsomt fra Haanden i Fred. IVs Tid; først i Efteraaret 1730 og navnlig i 1731 blev der arbeidet med saa stor Iver, at Bygningen allerede i Novbr. stod færdig og blev indviet den 2den Dcbr. med en latinsk Festtale af Provst Nannestad over Texten: »Sætter Eders Hjerter til Zions Mure«. Kommunitetet laa i det Væsentlige paa samme Sted som før, og beholdt, da Nørregade kun delvis blev reguleret, mærkværdigvis den samme uregelmæssige Linie til Gaden, som det har den Dag idag. Derimod blev der mod Nord afgivet et Stykke til Skidenstrædes Udvidelse, ligesom hele Universitetsfirkantens Grund overhovedet blev beklippet paa Nordsiden. Bygningen, som var bedre

og hensigtsmæssigere indrettet end tidligere, havde i nederste Etage Kjøkken og Bryggers, en stor smukt udstyret 7 Fags Spisesal med Gibsloft, Panel og Betræk, samt Bolig for Økonomen, hvilken dog senere blev flyttet over i en Sidebygning ved Konsistorium med Façade til Gaarden. I øverste Etage fandtes foruden en Del Smaaaværelser et stort Rum svarende til Spisesalen, hvis Anvendelse forbeholdtes til senere Afgjørelse. I Klostret kom Spisningen og Disputerøvelserne nu atter i Gang med tre Retter Mad, hver Middag og Aften, men da Alumnerne i 1734 klagede til Universitetspatronen, Geheimeraad Iver Rosenkrands og til Biskop Worm over, at Kjød- og Brøddportionerne vare under den bestemte Vægt, at Øllet var surt, Grøden og Vællingen urenlig behandlet og Bergfiskens fuld af Orme, saa at de »ofte maatte gaa hungrige fra Bordet og lade Maden staa«, førte det efter to Aars Klager og Undersøgelser til en kongelig Resolution af 12te Oktober 1736, ved hvilken Klosterspisningen blev afskaffet og erstattet med 4 Mark om Ugen i Kostpenge til hver af Alumnerne. Herved gik Studenterne for bestandig glip af et Gode, der havde været til uberegnelig Nytte for dem. Da Spisningen ophørte, kom man i stor Forlegenhed med Kommunitetsbygningens Anvendelse, thi skjøndt Øvelserne fortsattes i den tidligere Spisesal, og nogle Professorenker fik Fribolig i øverste Etage, henstod dog de fleste Rum ubenyttede. I Frederik den Femtes Tid fremkom der Forslag om at indrette Bygningen til et Slags Regents for 50-60 Alumner, eller sælge den til Bryggergaard, men ingen af disse Planer fandt Medhold. Først i 1755 fik Prokantsler Erik Pontoppidan Bolig i den nordre Ende, medens Resten blev anvendt til Friboliger, Lokale for Universitetets Naturaliesamlinger m. v.

Hostaaende Fugleperspektiv af Universitetsfirkanten fra 1760 viser Bygningernes indbyrdes Beliggenhed. Tilvenstres den lange bugtede Kommunitetsbygning til Nørregade, med Gavlen ud imod Frue Kirke, derefter en Brandmur med en Dør, et lille uanseligt Hus, der var Bolig for en un-

*Fugleperspektiv af Universitets-
firkanten, af Chr. Gedde.*

derordnet Betjent og det ovenfor omtalte to Etages Hus med en Port forneden. Bagved ligger Auditorium, som her mangler sit Klokkespjæld paa Taget, og desuden er anbragt feilagtigt bag Porthuset, skjøndt dets Gavle i Virkeligheden vendte ud til Kirkegaarden. Mellem Auditorium og Kommunitet ses med Façade til Gaarden: Økonomens Leilighed (senere Professorresidents) og Konsistorium med et Gaardsrum bagved. De to Huse, som i Forening med Kommunitetets Nordende indfatte en lille Gaard til Skidenstræde, høre til Prokantslernes Embedsbolig. Den anseelige Gaard ved Enden af Auditorium, der har sit særlige Gaardsrum og Udgang gennem en Mur til Kirkegaarden, er en Professorresidents, hvorimod de to Huse nærmest Fiolstræde, helt ud til nuv. Frueplads ere Residentser

for Provsten og den øverste Kapellan ved Frue Kirke. I Fiolstræde paa Hjørnet af Skidenstræde ses ligeledes to Frue Kirke tilhørende Huse nemlig en Kapellan- og en Enkebolig. Økonomiboligen, Præsteresidentserne og Professorboligen havde hver sin tilliggende Have, den sidstes (den midterste bag en Brandmur til Skidenstræde) var tillige Universitetets botaniske Have. Denne, der laa paa en uheldig Plads, indeklemmt mellem Husene og derfor uden tilstrækkelig Sol, desuden lille og slet vedligeholdet, svarede kun daarligt til sit Øiemed, hvorfor Frederik V i 1752 skjænkede Universitetet en stor Grund paa begge Sider af Amaliegade ud til Toldbodveien. Men heller ikke her lykkedes det at skabe et virkeligt nyttigt Hjælpemiddel ved det botaniske Studium; først i 1778, da Universitetets botaniske Have blev indrettet i Haven bag Charlottenborg, fik den virkelig Betydning.

Som ovenfor berørt, var en Del af Regentsen bleven staaende efter Branden, nemlig Kirken og "to Inspektioner med deres 16 dobbelte Kamre, som vare forsaavidt bevarede, at de med en maadelig Bekostning kunde repareres". Dette skete naturligvis strax, og Længen til Skidenstræde blev ligeledes istandsat i Frederik den Fjerdes Tid, men den øvrige Del af Kollegiet, navnlig den vestlige Halvdel af Længen til Kannikestræde, henlaa af Mangel paa tilstrækkelige Midler længe i Ruiner. I Foraaret 1733 blev der opsat et Plankeværk om Brandtomten for at lette Kontrollen med Alumnerne, og først ti Aar efter kunde man for Alvor tage fat paa Bygningen, som blev fuldført i Foraaret 1744. Neppe et Aar efter viste det sig ved en Undersøgelse, at Kirkelængen til Kjøbmagergade var saa brøstfældig, at den truede med at falde sammen, og i 1748 maatte den derfor nedrives til Grunden og gjenopføres. Regentsen havde i det Væsentlige samme Ydre som nu; kun at den øverste Etage over den østlige Halvdel af Længen til Kannikestræde først blev paabygget i 1777.

De tre afbrændte Kollegier: Valkendorfs, Borchs og Elers', synes allerede at have været gjenopførte i 1732, hvorimod det

gik langsommere med de 11 Professorresidentser, idet kun fem af dem bleve reiste i Christian den Sjettes Tid. De resterende sex bleve først byggede i 1755. Vor Frue latinske Skole blev liggende paa sin gamle Plads i Dyrkjøb, hvor Soldins Stiftelse nu er, og var færdig i Sommeren 1731. Paa Vestsiden begrændsedes den af et nu forsvundet Stræde, som i Flugt med Skovbogade fra Klædeboderne førte ind paa Frue Kirkegaard. Til Skindergade havde Rektor og Konrektor deres Residentser, men ud til Kirkegaarden bag et lille Gaardsrum med Mur og Laage fandtes den egentlige Skolebygning med Klasserne eller »Lektierne« i første Etage, Boliger for Hørerne i anden og endelig »Sangloftet«, hvor Skolens Kantor informerede Disciplene i Psalmesang, paa Kvisten. Bispegaarden paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde paabegyndtes i 1731 og var færdig i Dcbr. 1732; Sjæleboderne i Brøndstræde eller Brøndstrædes Hospital derimod først i 1734. Denne under Fattigvæsenet sorterende Stiftelse bestod ifølge en Synsforretning af et grundmuret Hus til Møntergade, i hvilket Præsten boede og en bagved liggende Gaardsplads, der naaede helt ud til Brøndstræde og her afsluttedes af en Mur med Port. Sjæleboderne selv laa i Gaarden og bestod af et langt to Etages Hus paa 42 Fag Bindingsværk over en grundmuret Kjælder. I denne sidste var der Plads til 48 Fattige fordelte i 4 Rum, hver med 3 Standsenge, og desuden boede Spisemesteren i den nærmest Brøndstræde liggende Del af Kjælderens. I første Etage fandtes Kirken, et stort simpelt udstyret Rum, to Værelser med Senge til 24 Fattige og en Sygestue. Sengene vare overalt afdelte til 4 Personer i hver; kun i Sygestuen fandtes 12 enkelte Standsenge. I øverste Etage boede 48 Lemmer, og Loftet var ligeledes indrettet til Optagelse af Fattige. Poul Fechtels Boder, der som bekjendt ikke bestyredes af Fattigvæsenet, men af Stifterens Familie, hvilket er Tilfældet den Dag idag, bleve gjenopbyggede i 1732, og Budolphi Hospital i 1743, da det flyttedes fra Pustervig til S. Pedersstræde. Umiddelbart efter Frederik den Fjerdes Død blev den foran omtalte Genneralpostamtsbyg-

ning, paa hvilken der var blevet arbeidet med stor Iver, stillet i Bero, da Kongen anviste Postvæsenet Lokale i Dronning Anna Sophies forhv. Gaard bag Børsen (det nuv. Krigsministeriums Lokale), hvor det forblev fra 1731 til 1780. Generalpostamtet havde i de tre Aar efter Branden boet tilleie i Grev Danne-skjolds Gaard paa Kongens Nytorv (nuv. Thotts Palais).

Af de fem brændte Kirker blev Reformert Kirke først færdig og indviedes som alt anført den 4de Marts 1731. I Septbr. s. A., da Slottets Nedrivning begyndte, købte Forstanderne for den reformerte Menighed Orgelet i Slotskapellet for 800 Rdlr. Courant. S. Petri Kirke var paa det Nærmeste færdig i Mai 1731, men da Kirkens Forstandere havde Vanskelighed ved at skaffe de resterende Penge, blev der udbetalt dem 7000 Rdlr. af Brandstyrkassen, hvoraf dog de 6000 med Rette tilkom Menigheden, da de vare indsamlede til den ved Kollektur, men efter Ordre afleverede til Brandstyrkasserer Simon Paulli. Da Kirken blev tagen i Brug og indviet den 2den Septbr. 1731, var dens Ydre dog kun lidet tiltalende; Taarnet var endnu ikke færdigt, og fik, da Murarbeidet var endt, istedetfor sit gamle slanke Spir, en simpel Hat eller Kuppel, om hvilken det siges, at den »ei var af de skønneste Anordninger«. Indvendig gjorde Kirkebygningen imidlertid et smukt Indtryk og var rigt udstyret; Prædikestolen og Altret vare stærkt forgyldte og smykkede med kunstigt Billedhuggerarbejde, Orgelet roses for »dets liflige Klang«, Altertavlen, der var malet af den bekjendte Hofskildrer Kancelliraad Kroch og skjænket af denne, ansaas for et Mesterværk, og et andet stort Maleri af Kroch forestillende Christi Himmelfart skjænket af Geheimeraad Plessen stod ikke tilbage. I det Hele fik Petri Kirke mange Gaver, endog fra Udlandet; saaledes sendte en Skræder i Dresden, Christian Forster, en Kalk med tilhørende Sølvallerken. Det saakaldte gamle Ligkapel, den lange Bygning, der naar ud til Larsleistræde, henlaa længe i Ruiner efter Branden, indtil Kongen i 1738 forærede Kuratorerne en ret anseelig Pengesum til dets Gjenopførelse. Disse Penge, hvis største Del blev skjænket Ge-

neral-Kirke-Inspektionskollegiet, vare oprindelig indsamlede til de fra Salzburg i 1732 fordrevne evangeliske Christne, men bleve ikke anvendte efter Bestemmelsen, fordi Kongen nærede Betænkeligheder ved at sende dem til Preussen, hvor de Landflygtige havde nedsat sig. Det gamle Ligkapel, som nu blev det nye (medens det tidligere nye, som Intet havde lidt i Ildebranden, blev det gamle) var færdigt i 1739 og fik følgende Indskrift paa en sort Marmortavle i Frontespicen:

*»Mein Leser! Dieses Leichenhaus
Fiel ebenfalls in Asch und Graus,
Da wir vor mehr als zehen Jahren
Des Herren schwere Hand erfahren.
Im eilften Jahr half Gott es bauen
Und liesz es uns vergrössert schauen.
So ruht hier sanfte, Ihr Gebeine,
Bis Gott euch mit dem Geist vereine!
Anno 1739.«*

Trinitatis Kirke var, som alt omtalt, vidt fremskreden inden Frederik den Fjerdes Død og blev indviet den 7de October 1731. Skjøndt de indre Ornamentter, Orgel, Pulpiturer, Monumenter, Epitaphier o.s.v. vare opbrændte, havde Murene og Pillerne holdt Stand, ja enkelte Gravmæler som Feltherren Hans Schacks vare ikke mere beskadigede, end at de kunde istandsættes. Den spidsbuede Kirkes indre Udstyrelse havde oprindelig Egetræets smukke Farve; først i 1756-57 blev Alter, Prædikestol og Orgel malet og forgyldt.

Observatoriet ovenpaa Rundetaarn var ligesom nu en rund Bygning, men større end den nuværende, og Universitetsbibliothekets 48 Alen lange Sal paa Kirkeloftet frembød et ret imponerende Skue med sine 17 Fag Vinduer. Øverst var Salen afdelt med et Tralværk, indenfor hvilket der stod Skabe med Manuskripter; ellers vare Bøgerne opstillede efter de forskjellige Fakulteter. Imellem de to Rækker dobbelte Bogskabe vare

tre brede Spadseregange, og henne ved Siderne i Vindusfordybningerne var der anbragt Borde og Bænke for de Studerende. I det Ydre kunde Kirken ikke gjøre sig gjældende, thi den laa halvt skjult bag høie Brandmure med Porte til Kjøbmagergade, Springgade og Landemærket og et Sprøitehus til den sidstnævnte Gade. Senere blev der dog aabnet en Vei over Kirkegaarden fra Springgade til Kjøbmagergade, hvilken af Yonge skildres som »en for Gaaende meget behagelig Gjennemvei og skyggefuld Allé, besat med Lindetræer paa begge Sider af den med Stakitværker inddelte Kirkegaard.«

Helligaandskirken laa endnu i Decbr. 1730 fuld af Grus, som Kongen lod bortføre af sine Materialheste og Vogne, og Arbeidet gik i det Hele kun langsomt fra Haanden. I Mai 1732 lod Geheimekonseillet Bygningskommissionen vide, at det med Beklagelse havde erfaret, at Haandværksfolkene beteede sig meget efterladne og forsømmelige, hvorfor de skulde trues med Afsked, hvis de ikke arbeidede med yderste Flid, og denne Trusel frugtede, saa at Kirken den 30te Novbr. 1732 atter kunde tages i Brug. Magistraten, der var Kirkens Patron, havde ønsket, at Loftet skulde hvælves, men da Murene viste sig for svage til at bære Stenhvælvinger, maatte man nøies med fladt gibset Loft som i Garnisons og Holmens Kirker. Helligaandskirkens Ydre tabte meget ved Ombygningen; thi ikke blot mistede den sit tidligere smukke Spir og fik en saakaldet »italiensk Hat« i Stedet, men dens to sirlige Portaler, som vare blevne bevarede i Ildebranden, bleve, efterat Stenboderne vare nedrevne, skjulte bag en styg Brandmur til Vimmelskafet og Kokkegade og senere af en lang Række Boder til Lille Helligaandsgaardstræde. Det interessanteste Parti af Kirken var det ældgamle Ligkapel, som ikke havde taget Skade. Indvendig fik Kirken derimod talrige Prydelser saaledes det prægtige Marmoraltet, som havde staaet i Slotskapellet, og Prædikestolen sammestedsfra, som dog blev omdannet med en Fod, hvorhos Magistraten efterhaanden bidrog Meget til Udsmykningen. Paa hosstaaende Afbildning af Vimmelskafet ses Helligaands-

kirkens Taarn i Mellemgrunden, bagved dette Frue Kirkes nye Spir. Husrækken, i hvilken »Hafnias« nuværende Gaard ligger yderst tilhøire, fremviser talrige Typer paa Datidens Huse med de karakteristiske Udbygninger over Kramboder og Kjældershalse.

De største Vanskeligheder frembød Gjenopførelsen af Frue Kirke, og det varede en lang Aarrække, før den stod fix og færdig. Som alt berørt, var en Del af Taarnet falden ned umiddelbart før Frederik den Fjerdes Død og havde standset alle Arbejderne, og i Slutningen af Oktober 1730 blev den tilbagestaaende Mur nedbrudt. Alt henlaa saaledes i Ruiner indtil August 1731, da Christian VI approberede en af Kancelliraad Ramus udarbejdet Tegning og den 11te Septbr. s. A. selv nedlagde Grundstenen. Det gik nu rask fremad med Murværket, som besørgedes af Murmestrene Lars Erichsen og Ole Larsen, Kirkens Mure reiste sig, Hvælvingerne bleve lagte, Taarnet skjød rask i Veiret, og Tømrerne havde allerede travlt med at tilhugge Spiret, da en ny Katastrophe ramte den imponerende Bygning. Den 9de August 1733 begyndte det ny opførte Taarn nemlig at udbugne paa alle fire Sider, og fire Dage efter, Natten mellem den 13de og 14de August, faldt Taarnet paany og tog nogle af Hvælvingerne med sig i Faldet. Følgen heraf blev ny Standsning og nye Vanskeligheder.

En Besigtelseskommision, bestaaende af »tre upartiske og uvillige Tømmere samt tre Murmestre af de bedste og erfarneste«, var otte Maaneder om at opdage Aarsagen til Taarnets Fald, og kom da efter gjentagne Paamindelser til det Resultat, at Ulykken hverken skyldtes de gamle Stene eller Kalken, men den Omstændighed, at de fire store Hovedpiller, som skulde bære Taarnets Last, ikke havde været tilstrækkelig fast murede. De vare nemlig kun to, paa visse Steder endog kun halvanden Sten tykke, »desuden indvendig fyldte med en Hob Stykker og Brokker, hvorpaa den rørte Kalk, som havde været for tynd og frisk, i Tøndetal paa hinanden var bleven nedstyrtet.« For de to uheldige Murmestre, Lars Erichsen og

*Vimmelskiftet med Helligaands-
kirkens og Vor Frue Kirkes Spir.
Efter en Aquarel tilhørende
Livforsikringsselskabet »Hafnia«.*

Ole Larsen, var denne Opdagelse meget ubehagelig, thi de fik Ordre til at sætte Kirken og Taarnet istand igjen paa egen Bekostning uden Skade for Brandstyrkassen, og deres Ansøgning om Lempelser blev rentud afslaaet. Efter Samraad mellem Bygningskommissionen, Generallieutnant Scheel, Brigadier Hauser og Stadsbygmester Banner Mathiesen blev det derpaa besluttet, at Taarnets Gjenopførelse skulde vare i fem Aar, saaledes at der medgik et Aar til Fundamentet i Jorden, som skulde lægges en Alen dybere end de dybeste Begravelser. Nederst i Grunden ovenpaa Kvader- og Kampestenene skulde Muren være 7 Alen tyk, ved Horizonten 5 Alen og allerøverst kun 3 Alen. Naar Fundamentet var lagt, skulde der i de paafølgende fire Aar opmures 15 Alen af Taarnet hvert Aar.

Selve Kirken, som ikke havde lidt synderligt ved Nedstyrtningen, blev fortsat med Kraft, men endnu i Sommeren 1735 arbejdedes der paa Taarnets fire Hovedpiller, og Banner Mathiesen, som havde Opsigt med denne Del af Bygningen havde saa stort Besvær med at faa de to Murmestre til at opfylde deres Forpligtelser, at han endog maatte paakalde Magistratens og Politiets Assistance. Man havde forlængst opgivet at se

Kirken og Taarnet færdige samtidig, og alle Bestræbelser gik derfor kun ud paa at faa Kirken indrettet til Brug ved Jubelfesten den 30te Oktober 1736 til Minde om Reformationens Indførelse. En Tidlang troede man, at det vilde lykkes, men et Par Maaneder iforveien erklærede Haandværkerne det for umuligt. Den store Kirkehøitidelighed maatte derfor afholdes i den gamle Nikolai Kirke.

Der hengik endnu halvandet Aar, før Vor Frue Kirke blev indviet. Den Sendrægtighed, som overalt lagde sig for Dagen, maa fornemmelig tilskrives Mangel paa Arbeidskraft, især da Christiansborg Slot samtidig lagde Beslag paa Tusinder af Hænder, men den skyldes uden Tvivl ogsaa gammel Slendrian og Sløvhed. Man læser uophørlige Advarsler, Trusler og Formaninger; Haandværkerne have gjort uforsvarligt Ophold - hedder det - Hs. Majestæt presserer paa Sagen og vil have den til Endelighed o. Ign., og disse Opmuntringer gjøre i Reglen god Virkning, ialfald for en Tid. Det var sikkert med stor Glæde, at Kommissionen den 19de Februar 1738 kunde meddele Kongen, at »Vor Frue Kirke nu er i den Stand, at der ikke fattes noget Betydeligt deri, saa at Gudstjenesten om to, tre Uger i det Længste deri kan forrettes.« Kongen fastsatte af Hensyn til den nye Biskop Hersleb, som ventedes fra Christiania, at Indvielsen skulde finde Sted den 30te April, og ved Hjælp af gjentagne kraftige og bestemte Ordre, gik det virkelig efter Ønske, skjøndt det navnlig kneb med at faa det nye Orgelværk i brugbar Stand, da man havde begaaet den Feil at opsætte det for tidlig, hvorved Orgelpiberne vare blevne fyldte med Grus og Spaaner. Kapellerne vare dog ikke helt færdige, ei heller Taarnets Vinduer og Stenhuggerarbeidet om den store Portal, hvortil kom, at Bygningen endnu for en Del var omgivet af Stilladser, men over Choret kneisede Rytterspiret med sine to mindre Klokker, og i det Indre var Alt tilsyneladende i Orden. De kunstigt udskaarne Stole og Pulpiturer vare opsatte, Alteret og Prædikestolen, der vare skjænkede af Kongen og derfor bare hans og Dronningens Navnechiffre, straaledes af Maling

og Forgylldning, og den kongelige Stol, der var udstyret med Kakkelovn, saa prægtig ud med sine Tapeter og sit Betræk af Fløil, Taft og Galoner. Indvielsen fandt Sted efter Bestemmelsen, Onsdagen den 30te April 1738; alle Byens Kirkeklokker ringede med den store Klokke Kl. 8½, anden Gang Kl. 9, og tredie Gang, da Kongen kom til Kirken, hvor han modtoges af Biskoppen og Præsterne i Døren. Der blev spillet paa Orgel og sunget Psalmer, opført »Aria, Recitativ og Chor«, forfattet af Th. Clitau, oplæst Stykker af Bibelen m. m. Stiftsprovst Mads Holm holdt Intimationstalen, og tilsidst indviede Biskop Hersleb Kirken. Festen afsluttedes med Afsyngning af »O, store Gud vi love Dig«, medens alle Byens Kirkeklokker kimedede, og der blæstes fra Taarnene. I halvniende Aar, fra den 14de Novbr. 1728, havde Vor Frue Menighed været Gjæst i Nikolai Kirke; nu gjensaa den sin egen Kirke i mange Retninger anseeligere og smukkere end før, og beundrede det høie treskibede Midtparti, hvis gothiske Hvælvinger bares af 14 Piller. Lyset faldt stærkt ind igjennem de høie Vinduer paa Hovedpartiets Ydermur og de mindre paa de lave Sideskibe, og da Kirken var 140 Alen lang, gjorde den et imponerende Indtryk, eller som det hedder i »Danske Atlas«: »det Perspektiv, der falder igjennem den ganske Arkade, er et af de længste og herligste, jeg mindes at have set i nogen Kirke.« Det rummelige Chor var adskilt fra Kirken ved et langt Tralværk af Messingsøiler; paa Alteret saas øverst i en stærkt forgyldt Glorie »Christi Opstandelse«, Altertavlen forestillede »Christi Fødsel« og var malet af Tanke »med en Pensel, som hertillands kan agtes for en af de største«, og endelig var Prædikestolen smykket med alle Slags Rokoko-Ornamenten og hvilede paa et grønt Palmetræ, som syntes at bære den. Døbefonten, i hvilken Sølvfadet blev baaret af fire Figurer, forestillende de fire Evangelister anbragte ovenpaa 4 Løver, en stor Mængde Ligstene samt endeel Marmorepitaphier i Choromgangen var Alt, hvad der blev levnet fra den gamle Kirke; dog blev Curt Adelaers og Gyldenløves prægtige Marmorgravmæler, det første paa Nordsiden ved Choromgan-

gen, det andet strax indenfor Portalen under Taarnhvælvingen restaurerede i Frederik den Femtes Tid, og efterhaanden som Tiderne gik, blev den stolte Kirkebygning atter opfyldt med prægtige Begravelser, Marmortavler med Indskrifter, Portrait-medailloner o. lgn., saaledes at Tabet, da den atter sank i Grus under Bombardementet i 1807, var ligesaa stort eller vel endnu større end i 1728. En væsentlig Feil ved den nye Kirke var, at de akustiske Forhold vare slette. Man greb til den Udvei at forfærdige en midlertidig Prædikestol af tynde Brædder, som blev flyttet fra Sted til Sted, og Stadshauptmand Fieldsted, Assessor Horrebow og Stiftsprovst Henrik Gerner fik Befaling til at møde hver Gang, der blev prædiket, fordele sig i Kirken og skifte Plads for derefter at afgive deres Skjøn. Efter et Par Maaneders Experimentering blev man kjed af det Hele; den allerede indrettede Prædikestol fik Lov til at blive, hvor den var (i Midtskibet tilhøjre, som det ses paa Billedet), og Præsterne i Frue Kirke fik samtidig Ordre til, at »de altid i deres Prædikener skulde sig vende midt til Hs. Majestæts ligeoverfor værende Stol.«

Christian den Sjettes Frue Kirke lignede sikkert i mange Henseender den afbrændte, og det havde oprindelig været Meningen, at den skulde være en ligefrem Kopi af sin Forgjænger, »i Et og Alt have den gamle Façon og de gamle Fundamenter.« I 1729 havde Overlandbygmester Krieger som Sikkerhed mod Ildsvaade dog foreslaaet Frederik den Fjerde, at Spiret burde opføres af Sten, og der var allerede afsluttet Kontrakt herom, men da Krieger blev gaaet paa Klingen, »trøstede han sig ikke til at bygge et Stenspir paa Grund af Taarnets svage Fundamenter«, hvorfor Kongen lod Planen falde og bestemte sig for et kobberklædt Spir af Tømmer. De to Inspekturer for Kirkebygningerne, Geheimeraad Vincens Lerche og Biskop Worm, der vare sparsommelig anlagte, fandt dog ogsaa dette for dyrt, og mente, at Klokkerne meget vel kunde hænge i en Lanterne, men Kongen svarede hertil, at da »Frue Kirke er Hovedkirken, og det vil blive Staden og Kirken til Zirat og Prydelse, skal Spi-

*Det Indre af Frue Kirke.
Efter »Danske Atlas«.*

ret bygges lige dannet, som det forrige været haver, 100 Alen høit.« Den med en Tømmermand og to Blytækkere et Par Maaneder før Kongens Død om Spiret afsluttede Kontrakt fik dog ved Taarnets Sammenstyrtning ingen Anvendelse, og det tilhugne Tømmer blev i 1741 anvendt til Trapper i Taarnet.

Den første Tanke efter Frue Kirkes Indvielse gjaldt Taarnet og Spiret. Den 7de Novbr. 1738 fik Brigadier Generalbygmester Häuser Befaling til at undersøge om Frue Taarn, der allerede var naaet en Alen høiere op end det afbrændte, var saa massivt, at det kunde taale 8 til 10 Alens Forhøielse, med andre Ord: der foresvævede allerede Chr. VI Planer om at udføre det Hele i langt større Maalestok end oprindelig paatænkt og aldeles ikke i Smag med det Gamle. Svaret lød, at Murværket tillige med Spiret vel kunde forhøies, da Taarnets Tyk-

kelse allerøverst var 3½ Alen, dog saaledes, at de 4 Alen faldt paa Murene og de 5 paa Spiret. Kongen erklærede sig tilfreds hermed, og i Begyndelsen af 1739, omtrent samtidig med, at de to uheldige Murmestre Lars Erichsen og Ole Larsen, der havde opmuret en stor Del af Taarnet paa egen Bekostning, vare færdige, »inventerede« Geheimeraad Lerche den Tegning til Taarn og Spir, som blev fulgt (thi Planen til Kirkebygningen selv var i 1731 udarbejdet af Kancelliraad Ramus).

Men en væsentlig Hindring havde imidlertid reist sig - Brandstyrkassens Midler vare slupne op, eller vare paa Nippet dertil. Den 7de Novbr. 1738 udskreves derfor en Hjælpeskat (dog kun i Danmark) til Frue Kirke og nogle andre publike Bygninger, ialt 12000 Rdr., hvoraf Kjøbenhavns Indbyggere alene udredede over 3000 Rdr. Medens disse Penge kom langsomt ind, blev Taarnet midlertidig dækket med et Bræddetag, Stilladserne havde Entrepreneurerne fjernet, og hele Arbeidet hvilede. Man laa dog derfor ikke paa den lade Side; der blev gjort Overslag over Omkostningerne til Lerches Taarn og Spir; fire dygtige Murmestre undersøgte Murene og afgav den Erklæring, at disse »efter menneskelig Forstand ei paatvivles at kunne bære det projekterede og approberede Spir«; Lerche fik selv Direktionen over Værket med Ramus og Stadsbygmester Banner-Mathiesen som Assistenten, og endelig blev det bevilget Joh. Mart. Meyer, som »forhen haver standen som Tømmer-Polerer ved vores kongelige Residentsslots Bygning at forestaa bemeldte Spirs behøvende Tømmerarbejde, og naar han gjør det forsvarligt, skal det betragtes som hans Mesterstykke og fuldkommen tjene ham til at være ubehindret Tømmermester i Tømmermandslauget i Kbhvn.« Samtidig blev Kirkegaardsmuren til Nørregade opført, thi paa de øvrige tre Sider sattes kun et simpelt Stakitværk; Kirkens Fortoug bleve brolagte, og man anstillede Undersøgelser, om ikke de paatænkte 4 Klokker kunde »forfærdiges paa musikalsk Maade enten efter Oktaver eller paa saadan Maade støbes, at de, naar de samtlige og paa engang bleve ringede, da ei skulde

give nogen Disharmoni.» Paa Kirkegaarden, der brugtes som Oplagsplads, opsamledes der Mursten og Tømmer i saa stor Mængde, at det blev nødvendigt at sætte en Nattevagt, en Soldat af Garnisonen, ved det, ligesom der indtil Udgangen af 1747 holdtes Nattevagt i Kirken selv.

Det blev ikke forundt Lerche at opføre det stolte Spir, han havde »inventeret«, thi netop som man troede, at de nødvendige Pengemidler vare tilveiebragte, opdagedes det, at Brandstyrkasserer Simon Paulli havde gjort sig skyldig i Underslæb. Hans Regnskaber vare i Uorden, og ved nærmere Eftersyn viste det sig, at Kassen, der skulde indeholde 13000 Rdr., var tom. Endel af disse Penge, nemlig over halvsjette Tusind Rigsdaler, kom ganske vist ind ved Salget af den utro Kasserers Gaard paa Vandkunsten og hans Effekter, men Følgen blev ny Forsinkelse. Den 27de April 1742 blev Lerche paa Grund af svageligt Helbred befriet for Inspektionen ved Frue Kirkes Spir (han døde faa Maaneder efter) og afløstes af Hofbygmester, Oberstlieutenant Laurids Thura, den senere saa berømte Bygmester og Forfatter af »Den danske Vitruvius« og »Hafnia Hodierna«. I Efteraaret blev der truffet overordentlige Forholdsregler for at skaffe Penge; det blev saaledes befalet, at Alle, der opnaaede Charakterer, Ordener eller andre Benaadninger, skulde udrede en Sum til Kirken, og at alle i Vexel- og Laanebanken deponerede Midler til Skolernes Indretning maatte anvendes til Frue Taarn og Spir, disse sidste dog kun som Laan. Rang-Forordningen af 11te Februar 1744 skaffede yderligere Pengesummer, hvoraf dog en Del blev anvendt til Videnskabernes Selskab og Malerakademiet, og tilsidst fandt man paa at diktere en Pris for Embedsudnævnelser. Som et enkelt Exempel af mange kan anføres, at en Mand, der blev Sorenskriver i Norge 1744, maatte betale 2000 Rdr. til Frue Taarn, og at Bygningen i Januar 1745 fik 3050 Rdlr. ind paa samme Maade.

Da Kongen i April 1742 overdrog Thura Inspektionen ved Spirets Opsættelse, paalagde han ham at gjøre det Hele færdigt

inden Aarets Udgang. Majestæten blev dog hurtigt udreven af denne Illusion, thi et Fjerdingaar efter foreslog Thura, at man i det første Aar skulde nøies med at forhøie Muren til Vægtergangens Overkant, det næste Aar den øvrige Mur med dertil hørende Tømmerforbindinger og endelig i 1744 opsætte Spiret. Bygningskommissionen fandt dette rimeligt, og Kongen maatte bøie sig for Nødvendigheden. Thura indførte nogle mindre Forandringer i Lerches Udkast; saaledes blev den oprindelige Plan om at anbringe de fire Evangelister i Nicher paa Taarnet opgiven; han udarbejdede et Overslag over, hvad der vilde medgaa til Kirkens Fuldførelse, og afsluttede ikke mindre end 27 Kontrakter med forskjellige Haandværkere. Et karakteristisk Exempel paa Laugenes Brødnid og Misundelse viste sig, da der var blevet afsluttet Kontrakt med en Kleinsmed om Smedearbeidet paa Taarnet. Grovsmedene følte sig nemlig forurettede herved og underbød Konkurrenten, ja erklærede tilsidst, at de »før vilde gøre Arbeidet for Intet, før de vilde unde Kleinsmedene det«. Det lykkedes dem alligevel ikke at sætte deres Villie igjennem, thi Kongen resolverede, at det skulde have sit Forblivende ved den første Akkord, da Kleinsmeden havde forsikkret, at den var saa yderlig, som tænkes kunde, samt at han, hans Hustru og syv Børn vilde være udsatte for total Ruin, hvis Arbeidet blev taget fra ham.

I 1743 var Arbeidet i fuld Gang, men en uheldig Skjæbne syntes fremdeles at hvile over Kirken. Den ovenfor omtalte i Lerches Tid antagne Tømrer Martin Meyer, som skulde tilhugge Spiret, viste sig nemlig ikke Opgaven voxen. Han var - siges der - et ungt Menneske og Anfænger i sin Profession, som ikke alene kunde betros et saa konsiderabelt Arbeide; adskillige Feil og Mangler vare forefundne ved Tømmerværkets indvendige Forbinding, hvilke nødvendigvis maatte redresseres, og det Allerværste var, at han ikke havde tilbørlig Opsigt med sine Folk og ofte blev 14 Dage borte fra Arbeidet. Denne »Negligence« havde dog sin gode Grund; han sad nemlig i Gjæld op over Ørene; ikke blot hans Svende og Haandlangere, men

Handlende og Leverandeurer havde Penge til Gode hos ham, og han turde ikke vise sig paa Gaderne af Frygt for at blive sat fast af Kreditorerne. Thura ønskede derfor, at der skulde gives Meyer et Fribrev, saalænge Arbeidet ved Kirken stod paa, men Kongen vilde nødig indlade sig herpaa og mente, at naar han blot var flittig og stadig, vilde hans Kreditorer ikke søge ham paa Taarnet og »lade hannem der med Arrest behæfte.« Men da Byfogdens Folk en skøn Dag i 1744 mødte oppe i Taarnet og anstillede en formelig Jagt efter Tømmermesteren, under hvilken han med Nød og Neppe undgik at blive indfanget, og han derfor ikke turde vise sig mere ved Arbeidet, udkom der en kongelig Befaling til at lade ham være i Fred, indtil Frue Spir var fuldført. Det var overhovedet en utrolig Mængde Bryderier, Meyer paaførte sine Foresatte, men der blev taget blidt paa ham; han blev sat under et Slags Formynderskab i Pengesager; man lod hans Arbeide taxere og udbetalte ham Summen, hvorefter Svendene fik deres Dagløn ugentlig udbetalt af Materialskriveren for at sikkre dem mod Tab. I Frederik den Femtes Tid, nogle Aar efter Kirkens Fuldførelse, ansøgte Meyer »i Henseende til sin store Fattigdom om en Douceur eller Recompense«, og da Kommissionen nu gav ham det Vidnesbyrd, at »han baade havde været flittig og duelig saa og ladet se den Kapacitet, som sjelden findes hos andre Mestre af hans Profession«, tilstedes der ham 200 Rdlr.

Spiret var endnu ikke opsat, da Frue Kirke, som for enhver Pris skulde være den ypperste i Staden, fik det Sangværk, der først ødelagdes ved Branden i 1807. Det var forfærdiget af Organist Breitendich, som i Forening med sin Svoger, Taxadeur ved Toldboden, Schumacher i 1736 havde faaet Privilegium paa at opsætte det i Nikolai Kirke paa egen Bekostning mod at oppebære Indtægterne af det ved Bryllupper og Begravelser. Det bestod af 42 Klokker og var allerede indrettet det følgende Aar. Den 5te April 1743 bleve Sangklokkerne imidlertid afstaaede til Frue Kirke, thi de to Indehavere gav Afkald paa dem mod en Udbetaling af 6000 Rdlr., som forstraktes af den

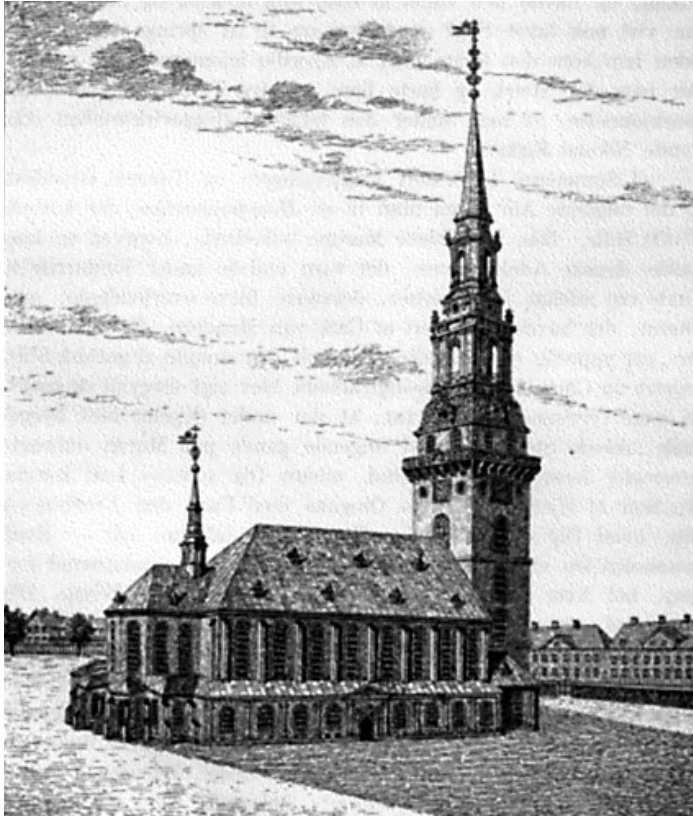
kongelige Partikulairkasse ved et rentefrit Laan, og Flytningen blev iværksat i 1744. Holberg betegner i sine Epistler Sangværket som »et af de fuldkomneste i Europa«, men dets Toner generede ham dog, naar det, hvad der kunde hænde, gik fire Timer i Træk, »thi en saa langvarig Ringen kan nok bringe en studerende Person ud af Humeur«. For Frue Kirke blev Klokkespillet et indbringende Aktiv, thi Lysthavende maatte om Sommeren betale 6 Rdlr. for Timen, om Vinteren endog 7½ Rdlr.

Først 16 Aar efter den store Ildebrand stod Taarnet og Spiret færdigt. Den 5te December 1744 anbragtes de sidste Ornamente paa Stangen, det store Fløi med Kongens og Dronningens Navnechiffre blev opsat »med stor Ceremoni under Paukers og Trompeters Lyd samt Haandværkernes Glædskabs Bevisning«, og staaende i den anden Krone paa Stangen holdt Kobbmedmester Jakob Hövinghoff et Slags zünftig Slutningstale til sine assisterende Svende, naturligvis paa Tydsk. Det var et prægtigt Skue, Kirken nu frembød, ihvorvel Taarnet ved sine mægtige Dimensioner næsten syntes at knuse Omgivelserne. Høikirken selv med sine røde Mure og sit store blaa Stentag var nemlig kun 100 Fod høi til Tagrygningen, Taarnet med sin kobbertækte Dom, sin nederste firkantede og øverste ottekantede Etage, sin »Pyramide« og Stang indtil Korset allerøverst oppe var derimod 384 Fod høit (hvoraf Taarnmuren 148 Fod). De talrige Ornamente, Pilastrener, Kapitælerne og Gesimserne, de dekorative Vaser paa Hjørnerne, de tre Kroner, Kuglerne og Fløiet var Altsammen rigt forgyldt med halvsagen Guld, og med Stolthed kunde Indbyggerne fem, sex Mile ude i Landet i klart Veir se Danmarks Hovedkirke. Elleve Aar efter, i 1755, foretoges der nogle temmelig uheldige, men nødvendige Forandringer med Fløistangen, thi denne, som bar den uhyre Vægt af de tre Kongekroner (hvoraf den største veiede 17 Lpd. og 10 Pd.) samt af de to Kugler og Fløiet (der veiede over 21 Lpd. og var 7½ Fod langt), slingrede saa voldsomt i Stormveir, at man befrygtede en Ulykke. Stangen blev

derfor gjort 12 Fod kortere, de tre Kroner bleve rykkede tættere sammen, og Kuglerne saavel som Fløiet faldt bort, hvorved Spiret mistede en hel Del af sin Anseelse og Skjønhed.

Klokker fik Kirken ikke i Christian den Sjettes Tid (med Undtagelse af de tvende i Rytterspiret), skjøndt de alle bleve skjænkede af denne Konge og bestilte af ham hos Kaptain Holtzmann, Gjætmesteren paa Kongens Nytorv. Man havde først isinde at støbe dem af det gamle fra Branden frelste Malm, men da det befandtes ubrugeligt »formedelst dets adskillige Melange«, blev det solgt ved Auktion. De fire Klokker, der bar Navnene: Kongens-, Søndags-, Vagt- og Bedeklokken, bleve først ophængte i Taarnet den 15de August 1746 (ni Dage efter Kongens Død), og faa Maaneder efter blev Uhrværket forandret og saaledes indrettet, at det ved Kvarterslagene tillige slog fuldt Slag og repeterede ved Timeslagene, en Forandring, Frederik V gjerne gik ind paa, for at »der kunde blive Noget ved denne Kirke fremfor de andre Kirker i Staden«. Det varede dog endnu et Aarstid, førend der kunde gjøres Afregning med alle Haandværkerne. Ved denne Leilighed ansøgte Thura om en Douceur af 1000 Rdlr. af Brandkassens Midler for sin havde Møie ved Frue Kirketaarns Bygning, men han fik kun 500 Rdlr. De samlede Udgifter til Frue Kirkes Gjenopførelse (inklusive Taarn og Spir) vare ca. 218,000 Rdlr.; til Sammenligning kan anføres, at Helligaandskirken kostede 30,500 Rdlr. Ved Taarnets Opførelse begik man den mærkværdige Feil at lade Regnvandet for en Del have sit Løb igjennem det, saaledes at Bjælkeværket efterhaanden blev ødelagt, og i Slutningen af Aarhundredet, kun 12 Aar før det engelske Bombardement, maatte Taarnet derfor underkastes en Hovedreparation, som næsten opslugte hele Kirkens Formue.

I de mange Aar, Frue Kirke havde staaet under Bygning, søgte dens Menighed Nikolai Kirke, der var gammel og i hvert Fald ikke særlig vel vedligeholdt. Da Jubelfesten skulde afholdes i 1736 erklærede Kongen, at han vilde benytte den derværende kongelige Stol uden Forandring, »siden Kirken er gam-

Frue Kirke i Chr. VI's Tid.

mel og formodentlig ikke megen Forandring kan taale«, og da Sangværket skulde opstilles i Taarnet, nærede man Frygt for, at dette ikke kunde bære Vægten. I Grams Breve læses nogle morsomme Linier, der ligeledes vise, at man ikke var sikker paa den ærværdige Bygning. »Vor nye Præst (Niels Dorph, senere Biskop i Christiania) - skriver han - prædikede i Søndags første Gang for Nikolai Menighed; han bar sig ad, som han vilde prøvet Styrke med Kirken, og havde den været af Glas som af Kalk og Sten, havde han vist nok faaet Bugt med den

og til at springe tvært over, inden han kom den første Part af Exordio igjennem. Men nu blev den ham for stærk og lærte ham at give Kjøb«. Det fortjener Paaskjønnelse, at man under den febrilske Byggevirksomhed ikke glemte Nikolai Kirke.

I Sommeren 1740 blev Vægtergangen og Taarnet istandsat, og det følgende Aar skred man til en Hovedreparation, der kostede 20,000 Rdlr. Ikke blot bleve Murene udbedrede, hvorved en lang Række danske Adelsvaabner, der vare malede under Vinduerne til Minde om adelige Brudevielser, desværre bleve overhvidtede, men Alteret, der havde et Maleri af Carl van Mandern, Prædikestolen, der »var ypperlig og fortræffelig, skøndt den smagte af gothisk Stil«, Orgelet og Chorets høie Messingtralværk blev rigt forgyldt og malet. En mere tvivlsom Prydelse var, at der under Orgelet blev bygget nogle lukkede Stole, hvorved følgende gamle paa Muren anbragte Leveregler forsvandt: Tro Gud, mistro Dig selv - Lad komme Din Bøn af Hjertet kydske - Omgaas med Faa, dog Fromme - Sky, hvad Dig er for høit - Hør Meget, tal kun lidt - Hvad Hemmeligt Du vedst, hold hos Dig ubesmit - Din Undermand fordrag, lad hver god for sig være, - Din Ligemand behag, Din Overmand giv Ære -«. Resten var ulæselig. Efter fuldendt Reparation stod Nikolai Kirke imidlertid som et herligt Mindesmærke fra Fortiden, en ærværdig historisk Overlevering, »med Billighed den første og fornemste«, siger Thura. Udadtil gjorde den sig gjældende ved sit massive Taarn og sit elegante Spir saavel som ved sin rige Udsmykning af »Stenbilleder, Malerier, kunstige Zirater og mangfoldig Forgyldning«; indvendig var den vistnok mørk ved sine Pulpiturer i to Etager, men dog harmonisk og farverig. Overalt dvælede Øiet ved kostbare Marmorgravmæler, Epitaphier og Ligstene, ved Billeder af Helgene, Kirkefædre og Reformatorer samt »alle de høilovlige danske Konger«, et formeligt Galeri, om hvilket det siges, at »en Liebhaber af Antikviteter her kan finde fuldkommen Leilighed til at fornøje sin Begjærlighed«.

Som særlige Mærkeligheder omtales et Maleri af »vor første

Moder, Eva«, et andet af Carl v. Mandern, for hvilket Czar Peter under sit Ophold i Kbhvn. forgjæves bød 1500 Rubler, og endelig et stort Trækrucifix med Skammel foran, »en Levning fra Katolicismens Tid, som besøgte flittigt og andægtigt af de ivrigste Katholiker, naar Kirken var oplukt«. I Choret under den høie Hvælving hang gamle Faner og Standarter, erobrede af berømte Krigere, der laa begravede under Stengulvet, og endnu henimod Aarhundredets Slutning skildre Øienvidner det prægtige og overraskende Skue, som Kirken frembød i Julehelligdagene og Nytaarsdag, naar en andægtig Skare havde samlet sig til Aftensang, og alle Lysekroner i Gangene og Choret vare tændte, og Hundreder af Lys desuden straaede fra de svære Messingarme, der vare anbragte overalt paa Murpillerne.

I Holmens Kirke, hvor Helliggeistes og S. Petri Menighed holdt Gudstjeneste efter Branden, den første indtil den 23 Novbr. 1732, den anden til den 1ste Novbr. 1731, foregik der nogle smaa Forandringer, man kan ikke sige: Forbedringer. Orgelet i denne Kirke, som ved privat Godgjørenhed blev helt ombyggt i 1737, var ligesom Alteret og Prædikestolen af Egetræ, og havde dettes naturlige Farve, indtil man i 1739 fandt paa »at anstryge dem lige ens med brandgul Oliefarve af samme Kuleur, som de danske Orlogsskibe have paa Speilet og Gallionen, og uden mindste Forgyltning, hvilken harmonisk Malning - siger en gammel Forfatter - giver Kirken en langt større Lustre, end man fraværende skulde forestille sig«. Fjorten Aar senere var man dog ikke tilfreds hermed, thi Smagen havde forandret sig, og nu blev alt Træværket, Pulpiturerne inklusive, perlemalet. Nyttigere var det nye Seirværk, Chr. VI skjænkede Kirken, hvilket blev anbragt i Gavlen til Slotspladsen ovenover en Vindskive, »et overmaade rart og akkurat Kunststykke, som dirigeredes ved en Fløistang fra Kirketaget, og var forfærdiget af Longomontanus«. Endelig kan anføres, at Alteret i Vor Frelses Kirke, hvortil Chr. V havde givet Marmoret, endelig blev opsat i 1732. Af en Indskrift paa dets Bagside, hvori det bl. A. hedder: »Til Guds og Kongens Ære

staar jeg da saa prægtig siret, Gid Christian den Sjettes Navn engang maa staa paa Spiret«, ses, at man ogsaa var betænkt paa at opsætte et Spir, hvilket dog ikke lykkedes i denne Konges Tid. Kirken var nemlig fattig og havde en betydelig Gjæld til Børnehuset og Vor Frue latinske Skole, thi de Indtægter, som vare henlagte til den af Bøder og Testamenter, kunde langtfradække Udgifterne. Chr. VI anviste vel Kirken nye Indkomster fra Justitskassen, men først under den følgende Konge blev der gjort Udveie til at opføre det eiendommelige Spir, som den Dag idag er Kirkens bedste Prydelse.

Medens alle disse og mange andre Arbejder stod paa, og den allerstørste Del af Byen endnu henlaa i Ruiner, paabegyndte Chr. VI et Byggeforetagende, som blev det største Udslag af hans Byggelyst, og man kan tilføie: af hans Ødselhed. Skjøndt Fred. IV's foran omtalte Slot kun havde staaet færdigt i 4 Aar, besluttede Kongen nemlig at opføre en ny Residents, som skulde være en sand Pragtbygning i Norden - eller det var maaske snarere Dronning Sophie Magdalene, der ligesaa lidt vilde bo i Anna Sophie Reventlows Hus, som hun vilde sidde paa hendes Throne. Fra hvem Tanken oprindelig udgik, vides ikke; nok er det, at Chr. VI ikke delte den Følelse, som i sin Tid havde holdt hans Fader tilbage fra at jevne det gamle Kbhvns Slot med Jorden, nemlig at han »vilde beholde Noget af den gamle Rede, hvori han og hans Forfædre vare opklækkede«. Dronningen ansaa efter eget Sigende »smukke Bygninger for et Lands Ære«, og Kongen havde allerede som Kronprinds vist, at hans Anskuelser gik i samme Retning. Han havde ved sit indledende Byggeri paa Hørsholm paadraget sig en betydelig Byggegjæld; som Konge brugte han saa store Pengesummer i samme Øiemed, at de for at bruge Grev Lynars Udtryk »kunde forurolige en Fyrste, der var rigere end Hans danske Majestæt«.

Nedbrydningen af Frederik den Fjerdes Slot begyndte den 10 Septbr. 1731, efter at det først var blevet tømt for Bohave og Løsøre. Enkelte værdifulde Stykker førtes til de andre kon-

gelige Slotte, de halv ubrugelige Sager blev solgte ved Auktion eller bortskjænkede, men Størstedelen anbragtes i en Kongen tilhørende Eiendom paa Kjøbmagergade («Marechalsgaarden», det nuværende Posthus). I Kirken blev der opsat Stilladser for at nedtage Krocks »Dommedag« uskadt; Billedhuggerne Ebischs og Didrik Gerckens Folk arbeidede med lige Omhu paa at fjerne Alteret, Prædikestolen og Galeriet, medens Skarer af Tømrere, Snedkere og Mursvende, assisterede af flere hundrede Soldater, alle Slottets Etager nedtog Vognlæs af Paneler, Dørkarme, Tapeter, Gyldenlæder, Maatter, Alkover, Marmor-kaminer, Loftsmalerier, Kakkelovne og hollandske Astrag, som strax kjørtes bort. Paa det ældgamle Blaataarn vare Kobbersmede beskæftigede med at afrive Kobberbeklædningen; Marmorportalen, som havde været Slottets fornemste Prydelse, saavelsom Vinduesindfatningerne af Bremersten bleve nedtagne, Skillerum forsvandt, Gibslofter huggedes ned, Laase og Hængsler afbrækkedes paa Dørene, Skorstene faldt, Gulve og Vinduer, Forskalningsbrædder, Tagsten, Spær og Lægter opsamledes i uhyre Dynger, og snart kunde man begynde paa Ydermurenes Nedbrydning. Omgivet af Hængestilladser stod Slottet uden Tag, Spir og Fløi med Udlæggere fra Taarnet til Klokkernes Nedtagelse (hvilket skete den 19de Oktober), med Vinder og Kraner til Stenenes Nedheisning samt en overvældende Mængde saakaldte Løbekister, lange Trærender, i hvilke Stenene rutschede ned ved deres egen Tyngde.

Ogsaa af Bygningsmaterialierne blev Adskilligt bortsolgt ved Auktion, saasom gammelt Jern, Tømmer, Vindusglas, Kobber, Messing, Tin og Bly, hvilket naturligvis kom de brandlidte Indbyggere vel tilpas, men den overveiende Part blev dog opbevaret til fremtidig Anvendelse i det nye Slot. Det kneb imidlertid med at skaffe Plads til disse store Oplag, og man maatte fordele dem paa forskellige Steder. Bremerstenene, der havde været om Vinduerne, bleve førte til Materialgaarden ved Frederiksholms Kanal, Speilglasruderne saavelsom Galeriet og Søilerne fra Riddersalen bleve hensatte paa Kunstkamrets (det

nuv. kongelige Bibliotheks) Loft, Vindusrammerne fik Ly paa Kancellibygningens Loft, Tømmeret blev kjørt ud paa Mønsterpladsen ved Amalienborg, sorteret og dækket for Veirligets Paavirkning, og endelig blev det foran omtalte Posthus, som aldrig blev benyttet efter sin Bestemmelse, indrettet til Oplagshus og Snedkerværksted. Kjældervinduerne dækkedes med Brædder, i Stueetagen anbragtes der Jernstænger for Vinduerne, og der blev sat Vagt ved Huset. Her opbevarede Marmorportalen, Friserne fra Riddersalen, Marmorbillederne fra Alteret, alle Laase og Hængsler fra Slottet m. m.

Med Nedbrydningen gik det neppe saa rask, som man havde ventet, skjøndt flere og flere Soldater kommanderedes til Assistance. Hertil bidrog ikke blot de mange Fest- og Helligdage, paa hvilke Arbeidet hvilede, men Haandværksfolkernes Lyst til at »feire«, som undertiden kunde antage overraskende Dimensioner. Navnlig udmærkede Mursvendene sig i denne Retning; saasnart det tegnede til Regnveir, mødte de ikke paa Arbeide, og havde de sviret en Dag, brugte de to for at blive normale igjen. Et godt Exempel derpaa kan anføres fra April 1732, da det hedder: »Den 9de feirede alle Mursvendene paa Grund af Regnveir, og de næste to Dage arbeidedes der ikke, da det var Skjærtorsdag og Langfredag. Den 12te feirede atter alle Mursvendene, og den 13de, 14de og 15de var det Paaske hellige Dage. Af Murfolkene haver indtil den 19de Ingen arbeidet, eftersom det kommanderede Mandskab mønstrede, hvorfor de ingen Hjælp af dennem kunde have«. Som man ser, havde Mursvendene i denne April Maaned en Ferie af 11 Dage, hvilket dog ikke udelukkede, at de den 26de igjen feirede, »da det denne Morgen ansaas til at blive Regnveir«. Tømmersvendene kunde lettere holdes til Ilden og lod sig ikke skræmme af Regnveir, men de vare paa den anden Side ømfindtlige over deres Ære og maatte behandles med stor Forsigtighed. »Den 5te Novbr. 1731 - hedder det i en Indberetning til Kongen - blev, da Tømmerfolkene om Morgenens vare forsamlede, Hs. kgl. Majestæts allernaadigste Villie dem

forkyndt, at Hs. Maj. meget ugjerne havde erfaret, hvorledes Tømmerfolkene ilde spolerede det til Bygning endnu tjenlige Tømmer og det til Ros i Stykker huggede«. Det blev derfor forbudt Folkene at bortbære noget Ros fra Slottet, hvorimod de i Stedet hver skulde have 4 Sk. Dansk om Dagen i Rospenge, at udbetales hver Lørdag Aften. »Hvorpaa samtlige Tømmermænd strax gik ud af Slottet og denne Dag feirede eller holdt fri Mandag, som og samme Dag var en Mandag«. Senere antog Arbeidervanskelighederne dog en mere ondartet Karakter. Den største Hindring for i Hast at faa de gamle Mure ned, var dog naturligvis deres Soliditet og Styrke; undertiden kunde man ikke vælte dem, men maatte sprænge dem med Krudt. Hertil kom, at Slotsgraven maatte pumpes tør, hvorefter mange hundrede Læs Kampesten, det ældste Slots Grundvold, maatte optages med Kraner. Den 30te April 1732 var Slottet dog i det Væsentlige jevnet med Jorden, naar undtages et lille Stykke med nogle Kamre, der blev staaende i Christiansborgs indre Slotsgaard indtil 1739, fordi det brugtes til Kontorer for Materialforvalteren, Bygningskondukteuren o. fl., samt nogle Staldbygninger, Vognskure og Udhuse. Det varede dog længe, før man for Alvor kunde tage fat paa Gjenopførelsen.

Den Mand, der havde Direktionen for Slotsbygningen, var Oberst, senere Brigadier og Generalbygmester, Elias David Häuser, som dog ikke var Slottets Architekt i egentlig Forstand, thi det forsikkres, at Planen og Tegningerne for største Delen vare forskrevne fra Italien. Han havde en Gage af 1000 Rdlr. om Aaret, som senere forøgedes til 1400, desuden Fourage til en Hest og Fribolig i et af de 14 Huse paa Slotsholmen, som Chr. VI havde kjøbt til Nedbrydning for at skaffe Plads til den nye Kongebolig. Disse Bygninger kostede ialt 132,669 Rdlr. Huset, i hvilket Häuser indtil videre opslog sit Hovedkvarter, laa tæt op til Posthuset, som anvendtes til Materialhus, altsaa med Façade til Kanalen ved Gammelstrand, og her boede ogsaa de to kongelige Lakaier, Mouritz Fischer og Poul Frølund,

der havde Inspektion ved Slotsbygningen, den ene som Materialforvalter, den anden som Bygningsskriver, hvorhos de tilligemed Häuser skulde attestere alle Regninger før Udbetalingen. Fischer blev senere forfremmet til Auktionsdirekteur i Kbhvn., Frølund til Slotsfoged paa Christiansborg. Der var naturligvis ansat adskillige andre Embedsmænd, saaledes en Slotsbygningskasserer, en Overkondukteur, en Chef for »det kommanderede Mandskab«, det vil sige: Soldaterne, og efterhaanden som Arbeidet skred frem, kom der flere og flere til: en Bygningsinspektør, en Opsynshavende ved Stenhuggerne, en Læge for de tilskadekomne Haandværkere, og mange flere. Transporten besørgedes af den kongelige Materialgaards Vogne og Heste, ialt 20 Vogne med 40 Heste, og det er betegnende, at disses Arbeide var saa strengt, at neppe var det første Aar gaaet, før 5 af Hestene vare ubrugelige, saaledes at der maatte anskaffes nye. I Begyndelsen brugte man ikke leiede Vogne af Frygt for, at det private Byggeri skulde lide derunder, men snart blev det nødvendigt at paakalde Vognmandslaugets Assistance ved Transporten af Mursten og Kalk. Uhyre Masser af Bygningsmaterialier kom dog søværts til Byen, og førtes til Materialgaarden eller til Slotsholmen paa Pramme.

Det var Kongens Hensigt, at Slottet skulde opføres for hans egne Midler; det maatte ikke koste Undersaatterne en Hvid. Denne Fiktion opretholdtes ved, at Pengene anvistes til Udbetaling af Partikulairkassen eller rettere af et særligt Fond, som henlagdes eller skulde henlægges af denne med 100,000 Rdlr. om Aaret. I Slotsbygningskasserer Justitsraad Jacobis Bestalling hedder det, at han hvert Aar skal hæve denne Sum af Chatolkassen og føre den til Indtægt tilligemed hvad der ellers kommer ind ved Salg af kasserede Materialier, ved at veksle Kroner i Kurantmønt m. m. Han havde intet Ansvar for de attesterede Regningers Rigtighed, men »skulde dog have Øinene med sig saavidt muligt«. I de første Aar indtil 1734 holdt Beregningen nogenlunde Stik, men saa viste det sig, at Arbeidet vilde medtage langt mere Tid og koste langt flere Penge end

beregnet. Pengevanskelighederne begyndte for Alvor, kunstige Pengetransaktioner bleve gjorte, der maatte stiftes Laan, Afbetalingen af Statsgjælden ophørte, og hele Byggeværket truede gjentagne Gange med at gaa istaa.

Den nordlige og vestlige Del af Slotsholmen, fra en Linie; tænkt som Fortsættelse af Ny Kongensgade over til Holmens Kirke, frembød et høist ejendommeligt Skue. Slottet og talrige af de nærmeste Bygninger, den gamle Corps de Garde ved Høibro, saavel som de private Huse langs Kanalen ved Gammelstrand og Frederiksholms Kanal med den mellemliggende Gyde »Trompetergangen«, vare raserede; kun enkelte Bygninger, som vare tagne i Brug af Kondukteurer, Opsynsmænd og Haandværkere stod endnu, foruden adskillige af de gamle Staldbygninger ved Ridebanen. Der herskede en travl Virksomhed paa den lille Plet, navnlig i dens Centrum, hvor Slottet havde ligget; her var en næsten chaotisk Forvirring; over den gamle Slotsgrav var der kastet Dæmninger, mellem hvilke Vandet udpumpedes i lange Render tværs over Slotspladsen, Arbeidere vadede i Dynd til Livet, Kampestenene optoges med Kraner og læssedes paa Vogne, andre Steder var man ifærd med at fylde Graven med Grus og gjøre den ældgamle Slotsgrund landfast med Omgivelserne; i Haven bag Judicerhuset omhuggedes store Træer og bortkørtes, thi her skulde der indrettes Kalkbænke og Læskebænke, Plankeværker og Bræddeskure opsattes i Massevis til Opbevaring af Kalk og andre Bygningsmaterialier, Tømmerfolk byggede »kunstige Machiner eller Vandsnekke« til Grundvandets Bortjernelse, hvoraf nogle dreves med Hestekraft, Andre fabrikerede »Tumblebomme«, Rambukke (»Rammere«) med Trædehjul og »Jomfruer«, Snedkere lavede Spadeskafter i Tusindvis, Vandmestrene havde travlt med at lægge Render og Pumper til Kalkens Læskning, og Skarer af Soldater og Dagleiere vare beskæftigede med at sauge Tømmer og Sandstensblokke eller nedbryde Bolværket ved Prindsens Bro, hvor Sandprammene skulde losse. Ogsaa udenfor Slotsholmen arbeidedes der ivrigt; saaledes

opførtes der i Materialgaarden hinsides Frederiksholms Kanal et kolossalt Stenhuggerværksted, en Bindingsværksbygning med Kakkelovne, og paa Mønsterpladsen ved Amalienborg indrettedes en ny Bro over Graven for at lette Transporten af det nye Bygningstømmer.

Alle disse og mange andre Forberedelser tog lang Tid. Læskningen af Kalk, der leveredes fra Faxe af Over-Landbygmester Krieger og fra Saltholm af de tidligere omtalte Interessenter Dusart og Bonfils, fortsattes i mange Maaneder, at man kunde have et tilstrækkeligt Forraad at begynde med, og store Leverancer af alle Slags Bygningsmaterialier til Slottet strømmede ind fra alle Sider. Fra Holsten, Jylland, Lolland, Falster og Sjælland tilførtes navnlig i Juli Maaned 1732 Masser af Bøgepæle, som ufortøvet bleve tilspidsede og foroven belagte med Jernringe, og hele Skibsladninger af Tømmer, Bjælker og Brædder fra Gulland og Norge, samt Mursten fra Sønderborg og fra Teglværkerne ved Bækkeskov, Helsingør og Vordingborg lagde ind i Havnen. I det ene Aar 1732 blev der alene i Fragt betalt 3248 Rdlr. Forbruget af Mursten angives i imponerende Tal, saaledes i 1732 med ca. $\frac{1}{2}$ Million, i 1733 med ca. 2 Mill., i 1734 ca. $4\frac{1}{2}$ Mill. o.s.v.

Den ovenfor omtalte Lakai, Poul Frølund førte i over 6 Aar til Oplysning for Kongen en nøiagtig »Journal« over Alt, hvad der foregik ved Slotsbygningen, og dette Manuskript giver, hvor ensformigt det end ifølge Sagens Natur maa være, et tydeligt Indblik i Byggearbeidets langsomme Gang fra dets Begyndelse, indtil Christiansborg Slot stod under Tag. Han oplyser, at man i Oktober (den 3die) 1732 begyndte at nedramme nogle Prøvepæle i Grunden, hvorpaa Vinklerne og Linierne til det nye Slot bleve afsatte i Slutningen af Maaneden. Faa Dage efter bleve de eftermaalte af Generalmajor Scheel og Kancelliraad Ramus; paa Taget af Corps de Garde'n ved Frederiksholms Kanal opsattes en høi Stang, »hvorefter Mittellinien af Slottet blev anlagt«, og først i Novbr. Maaned toges der for Alvor fat paa Nedramningen af Pælene, et Arbeide, som

varede et Aar. Paa Slottets indvendige og udvendige Linier var der anbragt Stilladser for Rambukkene, og endel Matroser fik Ansættelse ved dem for »at indskjære og paaagte Tougværket« og desuden holde Pumperedskaberne istand. Arbeidet var ikke uden Fare, thi da en Rambuk den 22de Novbr. 1732 blev flyttet fra det udvendige til det indvendige Fundament, væltede den og dræbte en Mand, medens 4 bleve kvæstede. Det var det første Menneskeliv, Christiansborg Slot kostede - det blev ikke det sidste.

Der blev ialt nedrammet 9225 Pæle under Slottets fire Hovedfløie, men længe før dette var sket, blev Grundstenen nedlagt den 21de April 1733. Den var en Bremersten, som veiede 448 Pd., med forgyldte Ringe foroven og Aarstallet indhugget; i et rundt Hul i Midten nedlagdes 2 Skuepenge, en af Guld og en af Sølv, paa hvilke der læstes, at Chr. VI »opbyggede dette Slot paa sin egen Bekostning uden at tage en Hvid dertil af sine Undersaatters Kasse«. »Majestæten - hedder det i en samtidig Beretning - løftede Stenen med egen høie Haand ved Hjælp af et dertil indrettet Kunstværk, saaledes at den kom til at ligge paa det rette Sted (paa Slottets yderste søndre Hjørne). Han brugte en sølvforgylt Murske og en Murhammer, prydet med det kongelige Navn og Krone. Da Hullet, hvori Skuepengene bleve nedlagte, var lukket, traadte 8 Mursvende til, som strax formurede Stenen paa alle Sider saavel som foroven«. Nogle Maaneder senere, nemlig den 9de Juli, nedlagde Kronprinds Frederik Grundstenen til Taarnet, omtrent midt i den nuværende Kolonnade, under Kongens Fraværelse i Norge. I hele dette Aar arbeidede Snedkermester Didrik Schäffer, der senere fik Broderparten af Snedkerarbeidet ved Slottets indvendige Dekoration, paa Modellen til Christiansborg, der kostede 3700 Rdlr. og ifølge Kontrakten skulde forarbejdes »af det allerfineste og reneste Linde- og Pæretræ, flittigt, godt, propre og akkurat efter de foreliggende Tegninger, Grundrids og Opstalter, saaledes at den forreste og bageste Façadelængde ikke oversteg 4 Alen og 10 Tommer«. Modellen blev ikke

færdig før i April 1734 og bragtes da fra Häusers Hus, hvor den var bleven lavet, hen i et Forgemak i nuv. Prindsens Palais. Ingen kunde faa den at se uden Häusers skriftlige Tilladelse med Undtagelse af Generallieutenant Scheel, ja Slotsforvalteren truedes med Afskedigelse, hvis han var indiskret. Som Følge heraf havde Kjøbenhavnerne ikke Anelse om, hvorledes den nye Pragtbygning vilde komme til at se ud.

Maaned gik efter Maaned, og bestandig blev der arbeidet i Grunden. Pælenes øverste Ende var tre Alen under Jorden; mellem dem nedstampedes først Grus, hvorpaa de forenedes med det saakaldte Slyngværk, ovenpaa hvilket der først muredes med Kampesten og derefter med Mursten. I Midsommeren begyndte Kjælderpillerne hist og her at stikke deres Hoveder op af Jorden, og et helt System af Løbebroer anbragtes nu over Murene, mellem Snekkerne, der gik for at fjerne Grundvandet, Kranerne, Stenvinderne og de opstablede Bjerger af Mursten. Det mest iøinefaldende Arbejde foregik dog paa Mønsterpladsen ved Amalienborg, hvor uhyre Kvantiteter af Brædder bleve skaarne, hvor Tømmerværket, Stilladserne og Bukkene tilhuggedes, endvidere i Stenhuggerværkstedet paa Materialgaarden, hvor man allerede var ifærd med at tilhugge Stenene og Ornamenterne til Kjældervinduerne, og endelig i Snedkerværkstedet, hvor der lavedes Modeller til Stenhuggerne, Kalkkister »at bære paa Axlen«, Vaterpas, Vinkler, Hjulbøre, Maskiner til Mursten at op vinde, eller Render, hvori »de skulde nedskubbes fra den store Stenhob«. En stor Del af denne Virksomhed fortsattes hele Aaret rundt, men paa Slotspladsen selv blev der i denne som i alle de følgende Vintre stille; Murene bleve dækkede med Brædder, alle Haandværkerne og Soldaterne forsvandt; kun Vagten i den nye Corps de Garde ved Løngangen holdt Øie med Stedet, som med sine Skure, Plankeværker og halv nedrevne Bygninger havde et øde og forladt Udseende.

Da alle Murene skulde beklædes med hugne Sandsten fra Kjælder til Tag, og man desuden havde forskellige andre Sten-

arter behov, blev der i Efteraaret 1733 truffet Anstalter til at skaffe dem. De allerfleste kom fra Tydskland, thi man kjendte endnu ikke den bornholmske Sandsten. Chr. VI skrev til forskjellige tydske Fyrster: Kongerne af Preussen og England, Hertugen af Mecklenburg, Churfyrsten af Sachsen, Fyrsten af Anhalt-Zerbst o. fl. og anmodede dem om, at Stenene maatte passere told- og afgiftsfrit gennem deres Lande, hvilket beredvilligt tilstedes. Leverandeuren i Kbhvn., med hvem Kontrakterne afsluttedes, var Tømmerhandler Tønnes Becker (i 1737 Grosserer Michael Fabritius); hans Kommissionairer vare Brødrene Berend og Abraham Wessely i Dresden. Fra Brudde-
ne i Sachsen bleve Stenene flaadede ned ad Elben til Hamborg og derpaa transporterede ad Søveien til Kbhvn.; en anden Part blev ført ad Elben, Havel og Spree og videre gennem en ny anlagt Kanal til Oder, indtil de i Stettin kunde indlades i Skibe. Alle endte de i Materialgaarden ved Frederiksholms Kanal. Stenhuggersvendene her, blandt hvilke der var mange Tydske-
re, vare de uregjerligste af alle Haandværkerne ved Slotsbygningen; de mødte først Kl. 7 a 8 om Morgenen ved Arbeidet og forlod det, naar de selv lystede, hvorhos de udviste de største Insolentier, »hvilke onde Exempler ogsaa indsnige sig hos Murmestrene, Snedkerne, Tømrerne og andre Bygningshaandværkere, og er en høist skadelig Uorden for Alle, som ere ifærd med at bygge saavelsom for vores Slotsarbeide«. Da Stenhuggernes Entrepreneur, Cornelius Weyse, flygtede for Gjæld, og Svendene havde Penge tilgode hos ham, rottede de sig sammen og gjorde sig skyldige i Optøier, saaledes at nogle af dem maatte sættes i Kastellet, og det nyttede ikke, at Chr. VI af »sær kongelig Naade« betalte dem deres Tilgodehavende og gav dem Lov til at fortsætte Arbeidet for en vis Dagløn under Opsyn af Billedhugger Didrik Gercken. De sendte tvertimod Breve til Tydskland og advarede de fra Udlandet forskrevne Svende mod at komme herind, hvorfor Generalpostamtet fik en kongelig Befaling til at brække deres Breve og uden videre holde dem tilbage, hvis de indeholdt noget Skadeligt. For at

faa Ende paa disse Forhold udkom den 24de April 1734 et skrappt Reglement for Stenhuggere, Murmestre, Tømmermestre og Snedkere (hvorved de første, som hidtil ikke havde været i Laug, bleve optagne i Murmesterlauget). De nævnte fire Slags Svende skulde møde om Morgen Kl. 5 ved Arbeidet; det blev dem forbudt at smøge Tobak i Arbeidstiden, at holde Frimandag m. m. For alle mindre Forseelser som Skjødesløshed ved Arbeidet o. dsl. fastsattes der Bøder, for grovere som Oprør, Sammenrottelser og Arbeidsnedlæggelser lød Straffen paa Fængsel, Rasphus og Arbeide i Fæstningen efter Sagens Beskaffenhed. Straffebøderne ved Slottet bleve opbevarede i en særlig Bøsse af Materialgaardsforvalteren og anvendtes til Hjælp for syge Svende.

Ondet kunde imidlertid ikke udryddes, thi man befandt sig i en stor Byggeperiode, under hvilken Haandværkerne ikke kunde undværes og derfor uden Fare kunde føre det store Ord. Saa stærk var Mangelen paa dem, at den virkede hæmmende paa Byens Gjenopførelse i det Hele, saa meget mere som Häuser ufortøvet bemægtigede sig de dygtigste Fremmede, der kom til Staden, da et kongeligt Reskript befalede, at de ikke maatte henvises til Laugshusene, men skulde fremstille sig for Brigadieren. Mange udenlandske Svende fik Reisepenge hertil: Stenhuggere, Kleinsmede, Stukkateurer o.s.v., og disse fremmede Elementer gav Anledning til Uroligheder og Optøier, enten fordi de saa deres danske Fæller over Hovedet, eller fordi de overhovedet ikke vilde underkaste sig Kontrol og Disciplin. I Sommeren 1739 opstod der Slagsmaal mellem Stenhugger-svendene indbyrdes, hvorved adskillige kom til Skade, og da disse forgjæves gjorde Fordring hos deres Modstandere paa et Bidrag til Lægeomkostningerne, betalte Slotsbygningsskassen Pengene for at hindre videre Voldsomheder. Faa Maaneder efter blev en Lieutenant overfalden af en Stenhugger-svend og grovelig insulteret. Forbryderen idømtes 3 Maaneders Arbeide i Jern i Citadellet, men slap med 14 Dages Vand og Brød og nogle Bøder. Man faar overhovedet det Indtryk, at Myndig-

hederne ikke selv ønskede at gjøre Alvor af deres Trusler og statuere Exempler. Saaledes læses i en Konzept mellem Slotsbygningsskommissionens Papirer, at Stenhuggersvendene vistnok i nogle Aar have været »egensindige og modvillige, men at man har været nødt til at se igjennem Fingre med dem for ikke at standse Arbeidet. Saavidt Noget ikke gaar efter deres Hoved, nedlægge de Arbeidet og true med at reise bort. Nu er der imidlertid truffet Anstalter til at straffe disse urolige Folk for deres irrepektueuse Optræden«. Herved sigtes til Nedsættelsen af en særlig Arbeider-Kommission bestaaende af Præsidenten i Kbhvn., Etatsraad Chr. Braem, Oberstlieutenant Thura, Politimester Erik Torm o. fl., hvis Opgave det var at undersøge og paadømme slige Sager, men - hedder det betegnende nok - »dog saaledes at Retfærdigheden er indlysende, og andre tyske Svende ikke afskrækkes fra at komme herind«.

I Aaret 1734 fortsattes Arbeiderne ved Slotsbygningens Kjælderetage med usvækket Kraft; de over 5 Alen tykke Kjældermure hævede sig overalt op af Jorden, og i Løbet af Sommeren blev det store Tømmerstillads, som var blevet tilhugget paa Amalienborg, opsat af de fire Tømmermestre Johan Boye Junge, Jakob Ivers, Johan Andreas Reuse og Franz Joseph Zuber for 5800 Rdlr.

Anbringelsen af det kolossale Stillads tog flere Maaneder, thi det blev reist baade paa den indvendige og udvendige Side, derpaa afstivet og forsynet med en Uendelighed af Stiger ("Opløb") og Løbebroer. I alle Værkstederne herskede der desuden en travl Virksomhed; man saugede Brædder og »afbandt« Tømmer; den sachsiske Sten til Beklædningen af Murene blev tilhugget, Vinduesrammer og Buer til at mure »Gewölberne« over bleve forfærdigede, og i Smedeværkstederne tilvirkedes uhyre Masser af Dør- og Vindusbeslag, Gittre til at sætte for Kjældervinduerne, Murankre o. Ign. I Mai blev Overhofmarschallens Gaard, der laa ud til Kanalen bag Slottet og var forsynet med et Taarn, solgt til Nedbrydning, for at skaffe Plads til flere Læsebænke (hvorefter den nævnte Embedsmand

flyttede ned i den nuværende Postgaard paa Kjøbmagergade), og Terrainet blev efterhaanden som oversaaet med Mursten, Tømmer, Skure, Sandhobe, Kalk m. m., saa at enhver Plet var tagen i Brug. Flere og flere Huse maatte anvendes til Magasiner; saaledes blev det vestindiske Kompagnis Sukkerhus, som var mellem de 14 af Kongen indkjøbte Gaarde, benyttet til Pakhus, ja der blev henad Vinteren lagt Gulv i dets Stald, for at Tougværket ved Slotsbygningen kunde have i sikker Forvaring. Alt gik nu vel og i bedste Orden som efter en Snor. I Begyndelsen af 1735 blev Kjældereren gjort færdig; de hugne Kvadersten bleve opsatte, Bjælkelaget lagt, og nu gik det rask med Opmuringen af første Etage. I Septbr. var man paa de udvendige Façader naaet op til Pillerne og Brystningen i anden Etage, og samtidig med Dækningen af Murene for Vinteren indsattes der Stivere i Kjældervinduerne og første Etages Vinduer, hvor Vinduesposterne engang skulde anbringes.

Det store Værk var saaledes ført et betydeligt Stykke frem, da det i 1736 truede med at gaa helt istaa. Man var naaet til Bunden af Kassen, og saa ingen Udvei til at skaffe Penge. Allerede Aaret iforveien havde Kongen forudset, hvad der vilde ske, og havde forgjæves søgt at stifte et Laan i Holland; nu maatte han, hvor nødig han end vilde, paakalde sine Undersaatters Hjælp. Den 13de Januar 1736 udstedtes en Indbydelse til at subskribere paa et Slotsbygningslaan, stort 400,000 Rdlr. med 5 pCt. aarlig Rente. Som Sikkerhed stilledes Bergens og Trondhjemstolden samt Pant i alle Partikulairkassens Indtægter, og hele Laanet skulde være tilbagebetalt senest 11te Marts 1741. Ingen kunde tegne sig under 500 Rdlr., og den første Indbetaling skulde allerede foregaa den 11te Marts 1736. Kongen havde imidlertid ikke Held med sig; der kom kun ca. 130,000 Rdlr. ind, og flere af de fornemste og rigeste Mænd viste afgjort Uvillie mod Foretagendet ved at tegne sig for forholdsvis ringe Beløb. Det følgende Aar var der igjen Pengemangel, og det blev foreslaaet Kongen at udskrive en overordentlig Skat, hvorpaa han dog ikke vilde indlade sig,

»førend den høieste Nød udkræver det«. Den 31te Januar 1739 udstedtes imidlertid en Plakat om et nyt Pengelaan med den Motivering, at »nærværende Konjunkturer uforbigængeligen udkræve anseelige Pengesummer«, og som Sikkerhed stilledes denne Gang Stempelpapirsintraderne samt Øxen- og Hestetolden i Jylland. Der kom 343,000 Rdlr. ind, og Kjøbenhavns Indbyggere bidrog sikkert betydelige Summer dertil. Politimester Erik Torm og Bankkommissair Gregorius Klouman havde nemlig faaet Ordre til at agitere for Laanet, og dette udførte de saa godt, at de fik en kongelig Tak for »den berømmelig Flid og Vindskibelighed, hvormed de til Hs. Majestæts allernaadigste Fornøjelse have fuldbyrdet den dem stillede Opgave«. En endnu varmere Henvendelse blev dog rettet til Kbhvns Indbyggere, thi det blev befalet Magistraten at opkalde Alle paa Raadstuen, der havde tegnet sig frivilligt til Forskud til Hs. Majestæts Kasse og takke dem "for den rosværdige Nidkjerhed og Os især høist takkelige Villighed, hvormed vores kjære og tro Undersaatter i vores fri Rigs- og Residentsstad have stræbt at give Os en unægtelig Prøve af deres allerunderdanigste Devotion og den medfødte Kjærlighed til Os og vor kongelige Regjering, som fra Arilds Tid af har været det danske Folks Gloire og Kongerigets fornemste Sikkerhed og Styrke". Tilsidst lovede Kongen, at han »med kongelig Naade vilde være betænkt paa at ihukomme denne kjærlige Prøve paa rosværdig Hengivenhed og allerunderdanigst Devotion«.

Glæden var dog kun af kort Varighed, thi allerede Aaret efter maatte der igjen laanes 176,000 Rdlr., og maaske kommer det ogsaa paa Slottets Konto, at Chr. VI efter at have forlangt en Extrakt af Kbhvns Regnskab for 1740 og derved forvisset sig om, at Kassen havde en Beholdning af over 37,000 Rdlr., gav Magistraten Befaling til at indbetale 20,000 Rdlr. af Stadens Penge i Partikulairkassen imod Kvittering med den Tilføielse, at Byens Kæmner skulde føre dem til Udgift i sit Regnskab. Staden fik ikke sine Penge igjen, før den havde dem haardt behov ved Raadhusstrædes Udvidelse i 1750 (altsaa un-

der Fred. V) og endda kun de 14,000 Rdlr.

Hver Gang Pengevanskelighederne vare beseirede, kom der Fart i Tingene. I Foraaret 1736 blev der Intet foretaget ved selve Slottet; derimod blev Brigadier Häusers interimistiske Hus paa Slotspladsen ved Kanalen nedbrudt, og han saavel som de to Lakaier flyttede nu over i en af Kongen indkjøbt Gaard ved Gammelstrand med Baghus til Læderstræde. Aaret efter gik Frederik den Fjerdes tilstødende Posthusbygning samme Vei. Den 7de Mai begyndte Murfolkene igjen at opsætte hugne Kvaderstene og andre Ornamente, og snart havde man den nederste Mezzanin færdig. Nu gik det Slag i Slag. Etagen ovenover (»Kongens Etage«) blev opmuret og beklædt; i Septbr. paabegyndtes »Kronprindsens Etage«, som dog ikke var færdig, da Slottet blev dækket ved Aarets Slutning. Stilladserne omkring den store Bygning, som vare blevne forhøiede, antog hurtigt Charakter af en Skov af krydsende Bjælker, Brædder og Løbebroer, ofte med Rækværker, som næsten skjulte de massive Mure for Indbyggernes Øine; Hundreder af Vinder og "Machiner" til Opheisning af Mursten, Kalk, Tømmer og Kvadersten vare i Arbeide, Snekkerne malede Vandet bort fra Grunden, og de Tusinder af Svende, Haandlangere og Soldater, der færdedes oppe i Høiden, tog sig ud som Fluer. Københavnerne, for hvis Øine Opførelsen foregik, fulgte den naturligvis med Interesse, forsaavidt de ikke havde travlt med deres egne Bygninger; undertiden rystede de ogsaa paa Hovederne og mente, at det store Foretagende ingensinde vilde blive ført til Ende. Det gjorde derhos et uhyggeligt Indtryk, at Slotsbygningen, efterhaanden som den skred frem, kostede flere og flere Offre. Ved Transporten af Sandstensblokkene fik mange Soldater og Haandværkere Broktilfælde; nogle mistede Synet ved at faa Splinter i Øinene, andre fik saa alvorlige Kvæstelser, at de bleve Invalider for Livstid, eller de faldt ned af Stilladserne og slog sig ihjel paa Stedet. Som Følge heraf blev Hofchirurg Mentziger i 1735 ansat ved Slotsbygningen, og der blev indrettet et Værelse med en Forbindstue ved Siden

for de Tilskadekomne, men da denne Forholdsregel ikke var tilstrækkelig, blev der to Aar efter anlagt et lille Hospital paa 2 Værelser med 6 Senge i Häusers nysomtalte Hus ved Stranden for Haandværkere, der vare komne alvorligt til Skade, medens Soldaterne bleve førte til Kvæsthuset. De gifte Kvæstede fik deres fulde Dagløn; de ugifte den halve, og naar de udskreves uden at have gjenvundet deres Førlighed, tilstedes der dem en Pension af 1 Rdlr. Courant om Ugen. De hvervede tyske Soldater fik i Reglen 10 Rdlr., naar de ønskede at forlade Landet og reise hjem. Slotsbygningsskassen afholdt naturligvis alle disse Udgifter; undertiden betalte den ogsaa af »sær kongelig Clemence« Invalidernes Træben, der forfærdigedes af »Billedhuggere« og kostede 4 Rdlr. Stykket. Enkerne efter de Tilskadekomne vare værst farne; de fik enten slet Intet eller en Douceur af 5 Rdlr. engang for alle.

Christian den Sjette interesserede sig levende for det nye Residentsslot; han fulgte nøie dets daglige Fremskridt, lod sig underrette om Alt indtil de mindste Enkeltheder, undersøgte personlig alle Kontrakter og Tegninger og underskrev i Aarenes Løb en overvældende Mængde Resolutioner, Indstillinger og Forslag vedkommende Slotsbygningen. Da Slottet endnu manglede de to øverste Etager, i Septbr. 1736, havde Majestæten forlængst truffet Bestemmelse om den indre Fordeling af Gemakkerne, og i Oktober s. A. besluttede han, at Thura i Forening med den senere saa berømte Architect, Kaptain Nikolai Eigtved, som for Kongens Regning i nogle Aar havde studeret Bygningskunsten i Italien, skulde lede hele det indvendige »Embellissement«, hvorved forstodes Gulve, Plafonds, Paneller, Architraver over Dørene, Skorstene og Kaminer, hvori mod de Intet skulde have at skaffe med Meublerne. Eigtved og Thura fik hver Halvdelen af de to Hovedetager (»Kongens« og »Kronprindsens«) at udstyre, og skulde desuden sørge for Hovedtrapperne; dog forblev Brigadier Häuser foreløbig den ledende Aand, idet han ikke blot beholdt den udvendige Bygning, men tillige skulde afgive Betænkning om alle Overslag

for den indre Dekorations Vedkommende, ligesom det stod ham frit for at gjøre selvstændige Forslag om denne. Endelig fik den indkaldte franske Billedhugger Le Clerc Direktionen over Billedhugger- og Stukkaturarbeidet, hvorhos det tillodes ham at forskrive saa mange Svende fra Udlandet, som han havde behov. Denne Fordeling af Arbeidet, som var en absolut Nødvendighed, fremkaldte imidlertid Stridigheder mellem de Ledende; navnlig kom Billedhugger Le Clerc, der synes at have været en stridbar Natur, først i Konflikt med Häuser og senere med Eigtved, hvilket truede med at fremkalde nye Forsinkelser. Under disse Omstændigheder besluttede Kongen, hvem Slotsbygningens Fuldendelse var yderst magtpaaliggende, at betroe hele Overledelsen til en særlig Slotsbygningsskommission. Den kom til at bestaa af Generallieutenant Scheel, Oversekretair (den senere Geheimeraad) Schulin, der var Kongens Fortrolige under hele Foretagendet, og Professor ved Universitetet Ramus. Da Scheel døde i 1738, blev General Lövenörn hans Efterfølger. Kommissionen traadte iøvrigt først i Virksomhed i Januar 1738 og afgav den 8de Februar s. A. sin første Indstilling til Majestæten.

Medens Thura og Eigtved i 1737 udarbejdede talrige »Desseins« til de kongelige Værelsers Udsmykning og Le Clerc modellerede Kapitæler i Massevis, medens Tømmerfolkene paa Amalienborg vare beskjæftigede med at tilhugge Tagværket, og Kobberdækkerne havde begyndt at tilskjære og false Kobberet til Taget (hvilket skete i Slottets Kjælderrum) fortsattes Murarbeidet af alle Kræfter. Kronprindsens Etage blev gjort færdig og beklædt med Sandsten, den øverste Mezzanin reiste sig ovenover den, ja paa Nordostfløien blev Architraven med Friesen, Hovedgesimsen og et Stykke af Tagværket opsat og tækket med Kobber inden Jul, men overmaade Meget stod endnu tilbage baade udvendig og indvendig. Vel vare de fleste indvendige Skillevægge opmurede, men der manglede saagodtsom overalt Gulve, og hvad der var endnu værre, det skortede paa Materialier: Mursten, norsk Marmor til den indvendige Be-

klædning, de finere Træsorter, Sandsten og endelig Bremersten til den øverste »Kornice« saavel som til Frontespicer, Figurer, Vaser og Balustre. Kongen havde i Begyndelsen af Aaret troet, at Alt kunde være rede til Indflytning henad Vinteren, men da man lod ham vide, at dette var umuligt, havde han i Marts befaleet Häuser, at Slottet idetmindste skulde være helt under Tag inden Aarets Udgang og staa færdigt og beboeligt inden Nytaar 1739. Hans første Forlangende var nu ikke blevet opfyldt, og det maatte være ham klart, at det andet heller ikke vilde blive det.

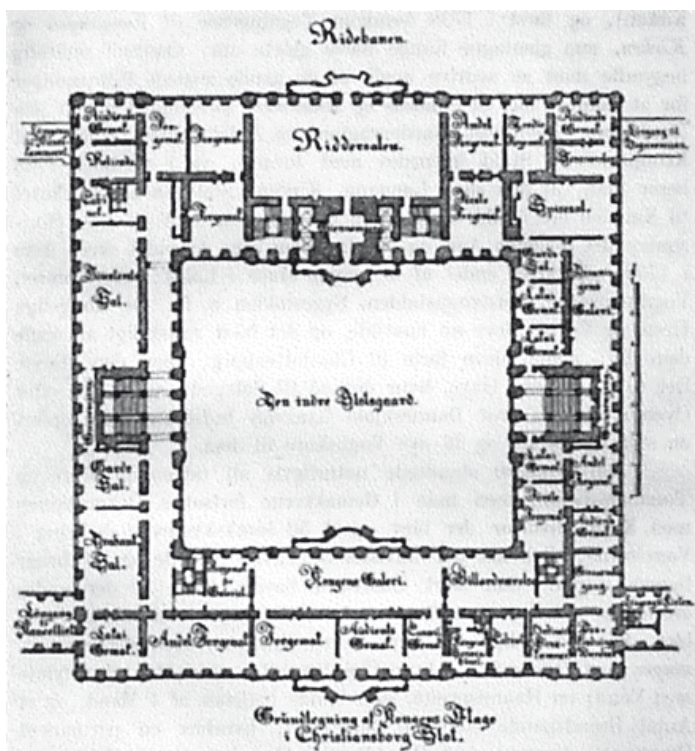
Man havde dog været betænkt paa at afhjælpe Manglerne, og talrige Kontrakter vare i Aarets Løb blevne afsluttede med Leverandeurer. Häuser bestilte hos Borgmester Görisson i Sønderborg hen ved 3 Mill. Mursten, en ringe Del af det Kvantum, man havde behov, thi i Juli 1738 viste et Overslag, at der foruden Beholdningen af $4\frac{1}{2}$ Mill. paa Materialgaarden endnu vilde udkræves $15\frac{1}{2}$ Mill. Mursten til Slottets Fuldførelse. I Norge forpagtede Kongen det Lilienskjoldske Marmorbrud ved Bergen og det Wedel Jarlsbergske paa Kummersø ved Holmestrand, og herfra tilførtes i de følgende Aar mange Tusinder Kubikfod »bunted Marmor«, I 1741 standsedes dog Tilførslen fra det sidstnævnte Brud, da Kongen ikke fandt Behag i Marmorets Farve.

Da Slotsbygningsskommissionen i Januar 1738 begyndte sin Virksomhed, tog den ivrigt fat paa Opgaven. Den samledes ufortøvet med Thura og Eigtved for at undersøge, hvad der kunde gøres for at fremme Værket, hvorledes der skulde tages fat paa den indre Udstyrelse af Værelserne i Kongens Etage, og hvilke Kvantiteter af Marmor, Gibs og Farver der var fornødne. Den gennemsaar alle Tegninger til de enkelte Gemakker, foretog Forandringer ved dem, fremkom med Forslag og indhentede Kongens Resolutioner derpaa, hvilke naturligvis i Reglen lød bekræftende. Engang imellem gjorde Chr. VI dog Indvendinger; saaledes kasserede han en Tegning »wegen der allzu vielen sich darin befindenden Krausigkeiten«, med

andre Ord, fordi den var for udpræget i sin Rokokostil, en anden Gang, fordi den indleverede »Dessein skulde være af en noget legerere Gout«. Kommissionen lod indrette Ovne til Gibbsbrænding paa Materialgaarden og et Snedkerværksted for den indvendige Dekoration i en Gaard ved Siden af Sukkerhuset bag Børsen, som nogle Aar iforveien var bleven afkjøbt Major Falk Fursman, og i hvilken Kommercekollegiet havde haft midlertidigt Lokale. Huset var indvendig smukt udstyret, hvorfor den store Sal forneden, der var betrukken med Gyldenlæder, og et Kabinet ved Siden med et Speil i forgyldt Ramme over Kaminen, blev aflaaet, og Haandværkerne fik deres Værksteder foroven, efterat alt Panelværk var nedtaget. Naturligvis afsluttede Kommissionen en stor Mængde Kontrakier, af hvilke den vigtigste vedkom Farverne, det slagne Guld, Sølv og andre Metaller samt Kønrøg og Linolie. Man ønskede først, at der skulde anlægges Farvefabriker i Kbhvn., for at Næringen kunde forøges og Pengene blive i Landet, men det skete ikke. To Fabrikanter Zeise og Mester, som allerede havde en Guldslagerfabrik her, fik Leverancen til Slottet af »sær kongelig Clemence« (thi deres Varer vare dyrere end de udenlandske) og Ekvipagemester Svendsen, der havde en Kønrøgsfabrik, blev ligeledes foretrukken. De øvrige Farver: Engelsk Blyhvidt, Okker m. m. samt Linolie bleve derimod indforskrevne af de Kjøbmænd, som gjorde det laveste Bud ved Licitation. I Juli Maaned begyndte man at opstille Stillelader i Kongens Etage, og snart vare Stukkateurer, Snedkere, Marmorere, Forgyltere, Billedhuggere og Billedskjærere i fuld Virksomhed.

Imidlertid forsattes den udvendige Byggevirksomhed, som dog gik langsomt fra Haanden. Pengevanskelighederne bleve vel afhjulpne, men Kongen fandt, at Häuser smølede, og ønskede, at Kommissionen skulde drive paa ham; hver Gang Majestæten personlig besaa Arbejderne, forbausedes han over den ringe Fremgang og gav sin Misfornøielse Luft i Privatbreve til Schulin. I Juli lod han endog Frølund give en skriftlig Frem-

stilling af Aarsagerne til Forsinkelsen, hvilken blev tilstillet Kommissionen; dog skulde Forfatterens Navn hemmeligholdes. Paa dette Tidspunkt var Taget og Sparreværket reist, thi den 18de Juni 1738 blev Krandsen opsat med stor Højtidelighed. »Alle Tømmersvendene - siges der - holdt et ordentligt Optog under Anførsel af de tre Tømmermestre, som forestod Arbeidet (Johan Boye Junge, Jakob Ivers og Frantz Joseph Zuber), og gik i god Orden fra den ældste Mesters Hus gennem Gaderne med Musik, flyvende Faner og Trommeslag hen til Slottet, og der i fuld Orden op af Stilladserne, da Krandsen blev opsat paa Slottets vestre Hjørne«. Der blev holdt en tydsk

Oration; de kongelige Herskaber og Tusinder af Mennesker vare tilstede, og flere Digtere slog Lyren i Dagens Anledning.

Tagets Beklædning var allerede i 1732 bleven overdraget til Kobbersmed, eller som han ogsaa kaldes: »Kobberfabrikur« Poul Badstuber, der eiede Nymølle Kobberværk og Brede. Han havde faaet det gamle Slots Kobbertag til en Værdi af 30,000 Rdlr. og forpligtede sig i sin Kontrakt til at tække det nye Slot, saaledes at det i 50 Aar ikke trængte til Reparation; i modsat Fald skulde han eller hans Arvinger reparere det for egen Regning. Som alt omtalt, havde han i Slutningen af 1737 paabegyndt Kobberdækningen, men i August det følgende Aar klages der over, at hans Arbeide gaar langsomt og slet. Han søgte nogle Gange at slippe fri for Kontrakten, thi hans Finantser vare i Uorden (han gik fallit i 1747 og flygtede ud af Landet), men det lykkedes ham ikke; tvertimod fik han et Tilhold om at være helt færdig inden ultimo September, da hans »fremtidige« Regning ellers vilde blive nedsat med 10 pCt., en Trusel, der ikke lyder særlig farlig. Advarslen frugtede dog noget; Häuser meddeler nemlig i Novbr. (altsaa to Maaneder efter at Kobberfabrikuren skulde have været færdig), at han »nu avancerer temmelig med Arbeidet«, og han har formodentlig fuldført det ved Aarets Udgang. Synderlig Ære havde Badstuber dog ikke af sit Arbeide, thi allerede i Septb. 1741 maatte han reparere Slotstaget, dog ikke for egen, men for Kongens Regning.

I de foregaaende Aar havde Byggevirksomheden udelukkende indskrænket sig til Slottets Hovedbygning; der var næppe tænkt paa det store Komplex, som skulde slutte sig dertil. Der blev muret paa den øverste Mezzanin, da man nedrammede Pælene og lagde Fundamenterne til den store Løngang (mellem Slottet og Kirken), og først i 1738 fremkom Tegnningerne til Løngangen og Kirken, som gjentagne Gange bleve gjorte om. Omtrent samtidig begyndte man at nedrive nogle af de gamle levnedes Udbygninger for at skaffe Plads til Staldene og Ridehuset, foreløbig dog kun paa Nordsiden. Boldhuset,

Gardervagtens og Rideknægtens Huse samt Kronprindsens Stald jævnedes med Jorden, og i Oktober 1738. læser man, at den store Løngang, Kirken, Staldene og Ridehuset til Kanalen ere i fuld Gang. Man fik dem dog først op over Horizonten det følgende Aar, og efterhaanden som Arbeidet skred frem i 1739, gik atter endel af de gamle Huse i Løbet: Rustkamret, Vognremiserne, Rustvognstalden, Sygestalden o. fl. De kongelige Heste og Vogne bleve nu husvilde, og det faldt vanskeligt at skaffe dem Ly; nogle bleve førte til Charlottenborg, men den største Del til Rosenborg Have, hvor der ud til Sølvgade og Volden efter Overstaldmester Grev Danneskjold Laurvigs Indstilling blev opført en stor Hestestald og 26 nye Vognskure til dem.

Om Vinteren standsede naturligvis alt udvendigt Mur- og Tømmerarbeide, men inde i Gemakkerne fortsattes Dekorationen med Kraft, hvorfor der blev opsat 50 Jernkakkellovne omkring i Værelserne, til hvilke der udvistes 30 Favne Brænde og i Februar ligesaa meget. Saa stort Hastværk havde man, at der endog arbeidedes ved Lys om Aftenen i de korte Dage. Som Følge heraf blev det nødvendigt at træffe overordentlige Sikkerhedsforanstaltninger mod Ildsvaade. I hver Fløi hensesattes der store Kar fyldte med Vand; en Haandsprøite, som kunde betjenes af 4 Mand, og et Antal Brandspande stod til Raadighed, hvorhos en permanent Brandvagt, forsynet med Haandlygter blev indrettet i Kjælderen. De to Slotsvægtere fik Befaling til at visitere flittigt i alle Gemakker, navnlig hos de arbejdende Snedkere og Gibsere, og disse maatte under intet Paaskud ryge Tobak i Værelserne. Lignende Anstalter bleve truffene i Snedkerværkstedet i Fursmans forrige Hus, som var fuldt af Træ og Høvlspaaner; her havde endog den udenfor posterede Skildvagt Ordre til at »passere ud og ind« for at holde Øie med alt Mistænkeligt. Vagten ved Kancelliets gamle Løngang fik Ordre til at komme Slotsvægterne til Hjælp ved første Anskrig, og alle Haandværkere og Arbeidere skulde ufortøvet møde paa Slottet, ifald der opstod Ild i dets Nærhed.

Det er karakteristisk og viser Chr. VI's Længsel efter at se Ende paa det store Foretagende, at han i Januar 1739 udbad sig Bygningskommissionens Erklæring, om Slottet kunde blive færdigt i dette Aar, naar der ingen Mangel blev paa de fornødne Penge, Materialier og Arbeidsfolk. At Svaret lød benægtende, kan anses for givet, og Kongen begyndte aabenbart at blive træt. Hofprædikant (senere Prokantsler) Erik Pontoppidan, som »for sin Sundheds Konservation« benyttede Slotets Galerier og vildsomme Gange til Spadsereture, fortæller, at han paa en af sine Vandringer her traf Hs. Majestæt, der »udlod sig om Bygningens Vidtløftighed og Uro med saadanne Ord, som gave tydeligt tilkjende, at han var helt kjedsommelig derover og træt deraf i sit Hjærte, man maatte udføre det, som var begyndt«. Klagerne over Langsomhed vare dog ikke ganske berettigede, thi i 1739 blev der tvertimod udrettet Meget baade for det Ydres og Indres Vedkommende. I Mai Maaned blev Slotstaarnet opsat af Egetømmer og Belægningen med Kobber begyndt; paa Slotstaget blev Balustraden anbragt i hele Bygningens Omkreds, Kirken, Ridehuset og Staldbygningerne (paa Nordsiden) førtes videre, saaledes at den første var under Tag ved Aarets Slutning, den store Løngang til Slotspladsen blev gjort færdig, medens den lille Løngang, den ene Forbygning mod nuv. Prindsens Palais saavelsom den nye Bro, der skulde danne Hovedadgangen til Slottet (Marmorbroen), paabegyndtes. Endelig bleve fem murede Vandleddninger, der skulde forsyne Slottet og Staldene, anlagte. I Oktober og paafølgende Maaneder fik Slottet Størstedelen af sine Ruder indsat, hvilket besørgedes af 5 Glarmestre med deres Svende, et Arbeide, om hvis Omfang man faar et Begreb, naar man erfarer, at der i de fire Hovedfløie alene fandtes 17,790 Ruder. I de kongelige Gemakker og Selskabssale vare de af fransk Speilglas, som forskreves fra Paris; de havde alle slebne Rande, fordi disse, »om de end kaste meget falskt og skarpt Lys ind i Værelserne, dog gjøre større Parade«. I den øvrige Del af Kongens Etage saavelsom i Kronprindsens anvendtes

engelsk Kronglas; Dameetagen og begge Mezzaninerne fik Ruder af bøhmisk Glas, Kjælderne og Tagvinduerne maatte derimod nøies med lybsk Glas. Glarmestrene forbeholdt sig et Overskud af 10 Ruder paa hver 100, thi »Glas er en skrøbelig Vare«; gik der flere i Stykker, skulde de selv betale dem. Hvad den indvendige Dekoration angaar, arbeidedes der nu paa engang i Dameetagen, Kongens og Kronprindsens Etager samt begge Mezzaninerne; videst fremme vare naturligvis de kongelige Majestæters egne Gemakker, derefter fulgte de kongelige Børns, hvor endel »skildrede« Paneler fra det gamle Slot fandt Anvendelse. Nogen Standsning eller Forsinkelse led Arbeidet i Sommermaanederne, da Seiladsen gennem Knippelsbro blev spærret ved en Reparation, ligesom det af og til kneb med Penge. Det gik endog saa vidt, at Kongen i Juni Maaned krævede et Beløb af 40,000 Rdlr., som Dronningen skyldte ham, thi han »trængte til alle sine Penge; den store Bygning gjorde, at han ikke kunde undvære dem«.

Det Pres, som fra oven blev lagt paa Bygmestrene, bar endelig Frugt i 1740. Det mærkes paa alle Omraader, at man vilde gjøre en Kraftanstrængelse - Arbeidernes Antal forøges, og Iveren stiger, thi Maalet er nn at gjøre Slotsbygningen, om ikke færdig, saa dog beboelig før Vinterens Komme. De kongelige Materialvogne kunne ikke længere bestride Kjørslerne; man leier derfor Borgervogne; Trapperne sættes i Stand, saa at de kunne præsenteres for de høie Herskaber, der lægges Marmorfliser i Gangene, og for at fremskynde disses Tilvirkning indrettes en Heste-Slibe- og Saugmølle paa Materialgaarden. Gibser-, Stukkateur- og Billedskjærerarbeidet i Værelserne, Kaminernes Opsættelse, den overvættes rige Forgylldning paa Vægge og Lofter sætter nu Tusinder af Hænder i Bevægelse; den indre Udsmykning med Paneler, snirklede Speilrammer, Pilastre, udskaarne Blomsterguirlander og Bordurer voxer efterhaanden frem til harmonisk Enhed og omdanner de store uhyggelige Rum til straalende Pragtsale eller hyggelige Gemakker. Der tilstaas de Mestre, som ville skynde sig, Gratia-

ler; Svendene faa Extrabetaling for Overarbeide. Parketgulve lægges overalt og poleres for strax at bedækkes med Uldtæpper eller Voxdug, og i Aarets første tre, fire Maaneder, da Kulden er "excessiv", fyres der Dag og Nat i Ovnene, ikke blot for Arbeidernes Skyld, men udtrykkelig for at de Værelser, som først skulle tages i Brug, kunne blive tørre. Det gjælder nu kun om at blive færdig; det er et Hastværk, som paa mange Punkter bliver Lastværk.

Det var Kongens bestemte Villie, at han henad Efteraaret vilde holde sit Indtog i det nye Residentsslot, og hvad der var endnu værre, han forlangte, at Slotskirken samtidig skulde staa rede til Indvielse. Her vare gode Raad dyre, men Bygmestrene hjalp sig, saa godt de kunde, med midlertidige Foranstaltninger. Regnskaberne vise, at der allevegne blev gjort »Interims-Indretninger«: i Kirken, i Høiesteretssalen, i Ridehuset o.s.v. Under Portalerne anbragtes der »Interims-Porte«, Brolægningen i Slotsgaarden var ogsaa kun interimistisk, ja man lagde et midlertidigt Tag over Kronprindsens Stald og Garderstalden bag Vognremisen, skjøndt kun den nederste Etage var opført her. Bestræbelserne for at give Slottets Ydre et præsentabelt Udseende, lykkedes imidlertid i det Væsentlige; alt det udvendige Stenhuggerarbeide blev i Sommeren først strøget med hed Olie, og derpaa tre Gange med en Stenfarve, og en af Slottets væsentligste Prydelser: Taarnet og Spiret blev gjort færdig. I Foraaret belagdes det sidste med Kobber, hvilket var et besværligt og kostbart Stykke Arbeide, fordi det var »forsynet med mange Pilastre, Gesimser, Gjennembrud og meget Billedhuggerarbeide«, og faa Maaneder efter blev Kapitælerne, Muslingerne, Vindingerne og Løvværket paa Taarnet saavelsom de tre Kroner paa Stangen og det $3\frac{1}{2}$ Alen lange Fløi forgyldte. Taarnet fik Uhret fra det gamle Slot men med Skiver til alle fire Sider; Romertallene vare »lueforgyldte med ægte Dukatguld«, og Billedhugger Le Clerc forfærdigede de fire sirlige Visere. Klokkerne, hvoraf den var fire (senere fem), bleve ophængte; de vare støbte af Gjætmester Holtzmann og

skulde ifølge Kontrakten have »en net, ren, tydelig og gjen- nemtrængende Tone«, og ikke være »zweideutig, quarrend oder dumpf«. Den største, der veiede 80 Centner, roses, fordi den havde den dybeste Tone af alle Klokker i Staden. Slottets Hovedbygning var overhovedet istand udvendig, da Efteraaret nærmede sig, naar Portalerne og Billedhuggerarbejdet i de ud- vendige Frontespicer undtages; af Udbygningerne manglede derimod Løngangene til Kancelliet og Kunstkamret, Marmor- broen og hele den sydlige Side af Staldene, den senere Hoft- heaterbygning m. m. Da Tiden for Indvielsen nærmede sig, blev der lagt stor Kraft paa Arbeidet, ja man tog Nætterne til Hjælp, og som det pleier at gaa ved slige Leiligheder, frembød Slottets Indre et sandt Chaos. Tusinder af Soldater, Haandvær- kere og Svende slæbte Meubler op i Gemakkerne og anbragte dem paa deres Plads, Tapetserere havde travlt med at ophænge Gardiner, Portierer og Sengeomhæng, en stor Mængde For- sølvning og Forgyltning maatte gøres om igjen, enten fordi det var sat for tidlig paa og skallede af, eller fordi det havde taget Skade af Kalk og Støv. Jernovne bleve opsatte i Massevis foran Kaminerne, Marmoret paa Vægge og Gulve blev blankt

*Christiansborg, set fra Slotspladsen.
Efter en
Tegning i Kobberstiksamlingen.*

poleret, Hundreder af runde Glaslanterner ophængtes i Korridorerne, og udenfor Slottet saavel som i den indre Slotsgaard blev der anbragt rød- og hvidmalede Lygtepæle, som bare grønne Blik-Lanterner med gule Kroner over. For at holde Undersaatterne i ærbødig Afstand blev Slotsfacaden til begge Sider omgivet med Jernkjæder mellem pommerske Bjælker, hvilke dog senere ombyttedes med firkantede Jernstøtter.

Det høitidelige Indtog fandt Sted Lørdagen den 26de Novbr. 1740, to Dage før Dronning Sophie Magdalenes og fire Dage før Kongens Fødselsdag. Allerede en Maaned iforveien vare de kongelige Heste blevne førte ind i de nye Stalde, det vil sige: i de nordlige; hele Hoffet havde overværet denne Begivenhed og, som det hedder, »bæret Ridehuset ved at drikke The og Kaffe i den kongelige Stol, medens Beriderne og Skolarerne med deres Riden diverterede dem«. Dette var dog kun Indledningen til det officielle Indtog. Fra Frederiksberg, hvor de kongelige Herskaber havde holdt Middagstaffel Kl. 3, kjørte de den 26de Novbr. i stort Optog til Kjøbenhavn med Politimester Erik Torm i Spidsen, efterfulgt af den kongelige Hoffurer, en Trompeter, otte Pager paa hvide Heste »med blaa Baand flettede«, Kammerjunkerne og Kammerpagerne, Overhofmarechal Reitzenstein samt Heidukker, Lakaier og Løbere. Kongen og Dronningen sad i en overmaade prægtig forgyldt Karrosse (som den, der ses paa hosstaaende Billede) med sex hvide Heste for, og escorteredes af Garden tilhest; derefter fulgte Kronprinds Frederik, Prindsesserne Charlotte Amalia og Lovise samt Abedissen i Vallø, Prindsessen af Würtemberg. Toget sluttedes af alle Hoffets Karrosser med sex Heste for og begav sig ikke den nærmeste Vei fra Vesterport til Slottet, men over Kongens Nytorv mellem to Rækker paraderende Livgardere og Grenaderer. Ved Ankomsten til Slottet lykønskedes Hoffet af de høieste militaire, geistlige og civile Myndigheder, medens Kanonerne paa Voldene og i Kastellet bleve løsnede. Om Aftenen vare alle Husene ved Kanalen og mange i Hovedgaderne illuminerede, hvilket gjentoges paa Majestæternes

Fødselsdage, den 28de og 30te Novbr. Der var naturligvis stor Tummel og Jubel i Byen; der blev skudt med Nøglebøsser og opsendt Raketter »af den gemene Mand, som gjerne overskrider alle Ordnings Skranker«, og tilsidst blev man nødt til at udsende Patrouiller, som anholdt de værste Urostiftere. Den 27de Novbr. indviedes Slotskirken af Biskop Hersleb, og Kongen fortæller selv i sin Dagbog, at Høitideligheden ledsagedes af Musik, Pauker og Trompeter, at 27 Kanoner, der vare opplantede paa Slotspladsen, bleve løsnede, da Tedeum blev afsungen, og at Kongehuset spiste offentlig til Middag, det vil sige: i Nærværelse af mange Tilskuere. De to kongelige Fødselsdage gave Anledning til nye Festligheder; Sølv- og Guldmedailler med Afbildninger af Slottet bleve prægede, og Digtere som Rostgaard, Brorson, Clitau og Wadskiær besang Dagen i danske, tyske og latinske Oder og Vers. Wadskiærs »Poetisk Skueplads aabnet paa det saa kongelige som kostelige Christiansborgs Slotsplads« er det omfangsrigeste og snurrigste af disse Digte. Ved Siden af den fadeste, mest opstyltede og skruede Smiger til Kongen afhandler det - som N. M. Petersen siger - »i et uhyre Oplag af Rim og historisk Sprænglerdom de danske Slotte«, og ender med det »lufthøie Høieløft«, Christiansborg, der vel er stort, men dog lidet mod den store Christian. Digteren skildrer Slottets Ydre og Indre; han sammenligner det med et Bjerg, en Elephant, med Vatikanet og Kolossen paa Rhodus og siger om den Besøgende:

*»Han finder Dør ved Dør, Gemakker paa Gemakker,
 Og naar han Trappen gaar ad Riddersalen op,
 Han mindes Fabelen om dem, som af de Bakker
 Sig gjorde Trappetrin mod høien Himmeltop.
 Et tusind Trin forbi, to tusind er tilbage,
 Før han til Klokkerne i Taarnet vinde kan,
 Og maa han sig iagt for Hovedsvimmel tage,
 Om han af Taarnet vil beskue Skaane-Land.
 Han Malmø Kirkespir skal med sin Kikkert lange,*

*Om ikke Viseren paa Klokke-Skiven se,
Og ellers se sin Lyst paa hine mange, mange
Her vrimle myrevis i alle Gaderne«.*

Dette Skrift blev i 1741 overrakt Kongen af Erik Pontopidan og indbragte Digteren 100 Rdlr. om Aaret, indtil han blev forfremmet. I Begyndelsen hed Slottet kun »det kongelige Residentsslot i Kjøbenhavn«, men fra Nytaarsdag 1741 fik det Navnet: Christiansborg, af hvilken Grund det lollandske Grevskab, der tilhørte C. D. Reventlow og bar samme Navn, blev omdøbt til »Christianssæde«. Paa foranstaaende Afbildning ses Slottets Façade til Slotspladsen fuldfærdig med Kirken og begge de store Løngange, som vare en Etage høiere end de nuværende. I Baggrunden yderst tilhøre er den næstsidste Bygning, som springer frem hinsides Kanalen, det gamle Veierhus. Majestæterne kjøre netop over Slotspladsen, thi de Kjørende i Forgrunden ere efter Tidens Skik stegne ud af deres Karosse for »efter Skyldighed at gjøre deres allerunderdanigste Reverence«.

I de Vintermaaneder, Kongefamilien opholdt sig paa Slottet (indtil April 1741) standsede Byggearbejderne saagodtsom helt, hvorimod der fandt en uhyre Masse Udbetalinger Sted af indleverede Regninger. Imellem dem vare enkelte fra 1720, vedkommende Frederik den Fjerdes nedrevne Slot, og disse, som vare fundne i afdøde Haandværkeres Boer og efter Sigende aldrig vare blevne betalte, bleve mærkværdigvis ogsaa honorerede. En beklagelig Opdagelse blev gjort i Løbet af Vinteren, nemlig at det røg i alle Værelserne. »Paa Slottet holder det ved at ryge - skriver Gram i et Brev - og kunde vel komme dertil, at man lod proklamere og sætte en Præmie op for den, som kunde skaffe Raad derfor«. Den hollandske Murmester Philip de Lange forandrede nogle Skorstene, Kaptain Longueville lavede om paa nogle Kaminer, og Kobbersmedmester Hövinghoff anbragte Røghætter paa Taget, men Alt forgjæves. Pontoppidan, der ogsaa omtaler Ondet i sin Autobiographi, betragter

det »som en Erindring fra den Høieste om alle jordiske Tings Forfængelighed«. Tilsidst maatte man gribe til den Udvei at mure Trækkanaler i Væggene, en Forholdsregel, som blev skjæbnesvanger i 1794, da den stolte Bygning gik op i Luer.

Saasnart den kongelige Familie var flyttet til Hirschholm, toges der igjen fat paa Slottets »Nebenbygninger«, Løngangen til Kancelliet, de store Marmorhovedtrapper ved Taarnet saavelsom paa den indre Dekoration, men man blev ikke færdig hermed i en Aarrække. Meget maatte gøres om i Gemakkerne; Laase, Dør- og Vinduesbeslag havde lidt ved Træets Fugtighed, Dørene havde slaet sig, Lofterne vare hist og her revnede, Malingen og Forgyldningen havde taget Skade - Reparationsarbeidet var kort sagt meget betydeligt. I 1742 var det navnlig det indvendige Arbeide i Slotskirken, som lagde Beslag paa alle Kræfter; det fortsattes ind i det følgende Aar, og Gudstjenesten blev i dette Tidsrum afholdt i Riddersalen, hvor ca. 40 Stole og en midlertidig Prædikestol var opsat. Samme Aar blev Marmorbroen i det Væsentlige færdig, og Hovedbygningens Portaler, tegnede af Le Clerc, paabegyndte, men de fuldførtes først i 1745. Hosstaaende Afbildning efter en Tegning af Bradt i Boghandler Lynges Samling, forestillende Hovedportalen til Slotspladsen, giver en Forestilling om den fremskudte Rokoko-Portals eiendommelige Charakter og imponerende Storhed. Obeliskerne med Illuminationslamperne og de florbehængte Postamenter ved Siderne, der ere opsatte i Anledning af en kongelig Begravelse i 1782 (Christian den Sjettes Søster, Prindsesse Charlotte Amalias) maa tænkes fjernede.

I Februar 1742 indtraadte der iøvrigt en vigtig Forandring i Slotsbygningens Ledelse, idet Brigadier Häuser fratraadte sin Stilling som Generalbygmester og blev Kommandant i Nyborg. Generalbygmesterembedets mangeartede og omfattende Forretninger gik nu over til en ny permanent Bygningskommission, i hvilken foruden tre andre Personer baade Thura og Eigtved havde Sæde, men den sidste blev fra dette Tidspunkt

den eneste bygningskyndige Leder af Christiansborg og sorterede som saadan fremdeles under Slotsbygningskommissionen, der foreløbig blev ved at fungere. Eigtved var altsaa paa éngang Medlem af en Bygningskommission og stod under en anden, eller med andre Ord: Christiansborg indtog en Særstilling mellem alle andre kongelige Bygninger. Samtidig resolverede Kongen, at alle Reparationsudgifter vedkommende Christiansborg i Fremtiden skulde afholdes af Zahlkassen eller Rentekammeret, medens de større Forandringer ved Slottet af over 1000 Rdlr. skulde betales af Partikulairkassen. Der ligger heri en Antydning af, at Slottet nærmede sig sin Fuldendelse.

Eigtved, der nu ligesom Thura var bleven Oberstlieutenant, opslog sin Bopæl i det tidligere omtalte Fursmanske Hus bag Børsen, og under hans Auspicer reiste nu de sydlige Staldbygninger sig, den »lige« og den »runde« Stald, den til Ridehuset svarende Bygning, der senere blev Hoftheater, og de to Pavilloner ved Marmorbroen, smykkede med Sandstensfigurer,

*Christiansborgs Hovedportal
til Slotspladsen.
Efter en Tegning af Bradt.*

Vaabner og Kroner, forfærdigede af Billedhugger Petzoldt. I det Indre arbejdedes der fornemlig paa Hovedtrappernes Marmorbeklædning, som ikke blev fuldført i Christian den Sjettes Levetid. I Julehelligdagene 1744 opstod der et voldsomt Uveir med en orkanagtig Storm, som rev Kobberplader og Tagstene af de ufuldendte Bygninger og anrettede forskellige andre Ødelæggelser, saa at der maatte tilkaldes militair Assistance. Efter Eigtveds Indstilling blev det da bestemt, at der skulde være en Militairkommando paa Slottet alle Søn- og Festdage, naar Haandværkerne vare borte, for »at afvende al Skade«. Kongen lod dog Bygmesteren vide, at han helst maatte gjøre hele Slottet færdigt, thi man vilde da kunne undvære slige Foranstaltninger. Alt gik nu ogsaa rask fra Haanden; den 22de Februar 1745 blev Slotsbygningskommissionen ophævet, og Eigtved overtog dens Forretninger; i Septbr. opsattes den latinske Indskrift med lueforgyldte Messingbogstaver paa en italiensk Marmortavle ovenover den store Portal til Ridebanen, den 27de Oktober blev Hospitalet for de Tilskadekomne nedlagt, og endelig ophørte Slotsbygningskassen den 31te Decbr., fordi den ansaas for overflødig og »der nu kun skal bygges Lidt om Aaret«. Slottet havde med et rundt Tal kostet 2,700,000 Rdlr., hvoraf Marmorbroen 50,600 Rdlr., og Meubler 88,000 Rdlr.

Hosstaaende Afbildning viser Christiansborgs Hovedfacade til Ridebanen og de omgivende Bygninger, hvoraf de fleste den Dag idag staa i uforandret Skikkelse. Tilvenstre i Mellemgrunden over mod Nybrogade ses Enden af Garderstalden, der nu er forsvunden. I det Fjerne hæver Nikolai Spir sig og til den anden Side Børsspiret. Adgangen til Marmorbroen er spærret af en Bom med Skilderhuse ved Siderne, i god Harmoni med Jernkjæderne til Slotpladsen og det rødmalede »Bolværk« paa Ridebanen, der ogsaa skimtes i Billedet. Bommen blev dog senere afløst af en prægtig Jernport mellem de to Pavilloner, forfærdiget af de to Kleinsmede Joh. Gotlieb Schwarz og Johan Mentzel. Denne Port, der gik paa Messingruller og var et

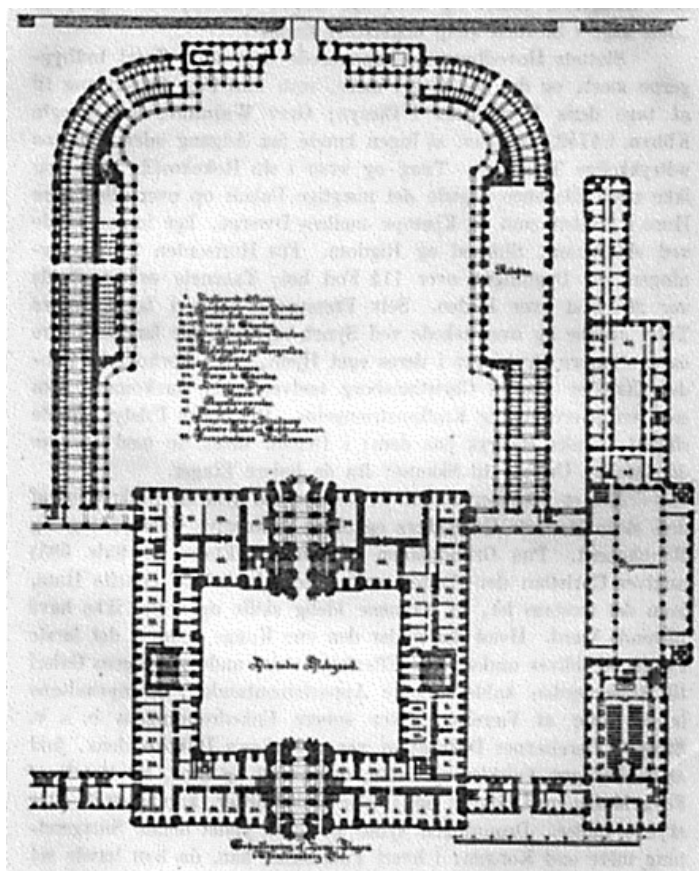

*Christiansborg Slot,
set fra Frederiksholms Kanal.
Efter Thura.*

kunstigt Stykke Smedearbeide, prydet med smedede Blomster, Voluter og andre Zirater, stod indtil Aaret 1840, men befandtes da saa brøstfældig, at den ikke kunde repareres, hvorfor den blev nedtagen og rimeligvis solgt som gammelt Jern. Fortællingen om, at den forsvandt paa gaadefuld Maade, maa betragtes som en Fabel.

De enkelte Bygningers indbyrdes Beliggenhed i det store Komplex, fremgaar tydeligt af Grundplanen, der her er gjen-given efter »Den danske Vitruvius«, medens Signaturerne ere indskrevne efter Christian den Sjettes egne Angivelser paa Eigtveds Grundrids i Rigsarchivet. Se vi bort fra Hovedbygningen med de buede Portaler, smykkede med joniske Søiler, og de storartede Gjennemkjørsler ligeledes med fritstaaende joniske Søiler paa Pillerne og tilsvarende Pilastre paa Væggene, ligger Kirken yderst tilhøre uden nogen Indgang fra Slotspladsen. Den kongelige Familie kunde nemlig gennem den store Løngang og nogle foran liggende Sale komme ind i de kongelige Stole i Kirkens Østende; for Hoffolkene og andre Besøgende var Adgangen i Vestenden fra Gaarden mellem Hovedbygningen og Kirken (den saakaldte Hans Jørgens Gaard)

gjennem en lille Forgaard mellem Kirkebygningen og den bagved liggende Vognremise. I denne, hvis Mure den Dag idag ere bevarede som Thorvaldsens Museum, var der forneden Plads for de kongelige Karosser, Vogne, Seletøi m. m.; ovenpaa Værelser og Skole for Kammerpagerne. Den smallere Bygning bag til var Kronprindsens Stald med Spiltoug for Thronfølgerens, Prindsesse Lovises, Kammerpagernes og Livtjenernes 79 Heste samt en Husarstald for 12 Heste. Den lange smalle

Bygning allerbagest: Garderstalden havde Plads til 60 Heste. Den anden Etage i de to sidstnævnte Bygninger indtoges af en stor Mængde Smaaaværelser for Staldfolk, Livtjenere, Gardere, Husarer og Officerer; dog var der i Kronprindsens Stald foroven to større Rum (44 og 45 paa Planen), der brugtes til Sadel-, Geschir- og Rustkammer. Hvad Bygningerne paa Ridebanen angaar, rummede den nordlige lige Stald (parallel med Kronprindsens Stald) 38 Heste, derefter fulgte Ridehuset og den runde Stald til 52 Heste. Den lige Bygning ud til Kanalen paa samme Side var Vagtlokale og Bolig for Domestiker; den tilsvarende paa den anden Side ved Marmorbroen var Bageri. Derpaa fulgte paa Sydsiden atter en rund Stald for 52 Heste, som gik i et med Staldene under Kongens Rustkammer (det senere Hoftheater) for 32 Heste og endelig en lige Stald for 40 Heste. Naar Kongefamilien boede paa Slottet, var der altsaa opstaldet 365 Heste i dets Udbygninger. Disse Dyr vare ovenikjøbet, som det hedder i »Danske Atlas«, »uforlignelig vel logerte«, navnlig i de sydlige Stalde, hvor der var 76 norske Marmorsøiler mellem Spiltougene, og hvor Krybberne og Væggene ovenover ligeledes vare af norsk Marmor, medens de nordlige Stalde kun havde Træværk, perlemalede Vægge og Sandstenskrybber, indvendig beklædte med fortinnet Kobber. Det havde oprindelig været Meningen at smykke Spiltougene med Brystbilleder af Mars og Apollo, men Planen blev opgivet, og man nøiedes i Stedet med dekorative Vaser, udskaarne i Træ. Staldene oplystes om Aftenen med talrige Jernlysekroner, og Staldkarlene, der først laa i »Sovebænke«, fik i 1745 Sengesteder, da Bænkene vare fulde af Væggetøi. Hvad Ridehuset angaar, prises det høit af Samtiden for dets hængende Galeri og kongelige Loge; Pontoppidan siger, at »dets Lige i Storhed knap nogetsteds findes«.

Slottets Hovedbygning imponerede dog uden Tvivl Indbyggerne mest, og det saa meget mere, som kun Faa fik Adgang til at tage dens Herligheder i Øiesyn; Grev Walzdorf, der besøgte Kbhvn. i 1742, fortæller, at Ingen kunde faa Adgang

uden Kongens udtrykkelige Tilladelse. Tung og svær i sin Rokostil, men dog ikke uden Elegance ragede det mægtige Palads op over alle andre Huse i Staden som en Kjæmpe mellem Dværge, lige imponerende ved sin Masse, Storhed og Righed. Fra Horizonten til Tagrygningen var Bygningen over 114 Fod høj; Taarnets øverste Spids var 266 Fod over Jorden. Selv Fremmede bleve i langt senere Tider grebne og overraskede ved Synet, selv om der fandtes bedre og kostbarere Bygninger i deres eget Hjem, thi i Forhold til Landets Kræfter maatte Christiansborg nødvendigvis forekomme dem som en overordentlig Kraftanstrengelse. Det indre Udstyr gjorde sikkert mindre Indtryk paa dem; i Reglen nøies de med at rose den herlige Udsigt »til Skaane« fra de høiere Etager.

Det er ikke her Stedet at komme ind paa en Beskrivelse af den store Mængde Gemakkers og Sales dekorative Udsmykning og Meublement. Paa Grundplanen af Kongens Etage (se Side 685) angives Christian den Sjettes egen Betegnelse af de enkelte Rum, men det forstaas let, at Navnene idelig skifte og derfor ikke have blivende Værd. Hvad der under den ene Konge hedder: det første Forgemak bliver under hans Efterfølger: det andet; Kongens Galeri til Slotsgaarden kaldes senere Appartementssalen, Kronprindsens lange Suite af Værelser bliver senere Enkedronningens o.s.v. Stilen i Værelsernes Dekoration var naturligvis Rokokotidens, fuld af Sveifninger, Snirkler og Sving, overlæst og tung, struttende af Forgyltning paa Hvidt og i alle Enkeltheder komponeret efter skjæve Linier. Dronningen synes at have yndet denne Smagsretning mere end Kongen; i hvert Fald skrev han, da han havde set Tegningen til et af hendes Værelser: »Vi finde den ret skøn; det skader ikke, at den er noget for meget chargeret«. Lofterne vare næsten alle »efter én Gout«, nemlig i Midten overklædte med glat Gibs, men i Omkredsene ovenover Gesimsen og i Hjørnerne smykkede med rigt forgyldt Løvværk i lavt Relief. Loftsmalerier fandtes kun i faa Gemakker, og de fleste skrev sig fra det nedbrudte Slot. Vægmalerier og Speile (af hvilke

sidste der var en sand Overflod, men altid i to Stykker, da de store Glas vare overordentlig kostbare) vare indrammede i spinkle Gibsrammer med Mat- eller Glandsforgyldning, og Kaminerne forsirede med Billedhuggerarbejde. Gulvene vare Parketgulve, sædvanligvis af Egetræ, men i de bedste Gemakker indlagte med forskelligfarvede sjeldne Træsorter; saaledes var Gulvet i Dronningens Audientsgemak af rødt, gult og oliven-farvet Træ, i Kongens Sovegemak af Egetræ, Nøddetræ, rødt og gult Oliventræ, Ibenholt og hvidt Træ, det Hele pole-ret med Vox, Det sidstnævnte Værelse var overhovedet overor-dentlig tiltalende udstyret. Væggene vare forneden panelklæd-te med en fritstaaende Architektur med Søller, Piedestaler og Gesims, som hist og her var forgyldt; ovenover var Betrækket blaat Damask med Guldgaloner, paasyede i Figurer. I Enden af Værelset var »en Afdeling med en Balustrade af Dukkeværk og Postamenter med meget Billedhuggeri, som var ægte for-gyldt«, samt fire store kanellerede Søiler med Kapitæler ligele-des forgyldte. Bag denne Indhegning stod Kongens Seng, en høi fransk Seng med Himmel over og blaat Damaskes Om-hæng, rigt besat med Guldgaloner. Paa den ene Side af Ge-makket i en Niche var der opsat en stor Porcellains Ovn, i den tilsvarende Niche paa den anden Side stod en Kanapé med et stort Speil over. Da Værelset toges i Brug, var der anbragt to runde Blomstestykker over Dørene, men i Christian den Syvendes Tid afløstes de af to Malerier af Abildgaard forestil-lende »Søvnen« og »Hvilen«. Af andre Pragtrum kan nævnes Dronningens Sovegemak og hendes Kabinet i den store Løn-gang til Kirken, hvor hele Dekorationen var holdt i hvid La-kering »glimrende forgyldt med fint ægte slaget Dukatguld«, endvidere den forgyldte Spisesal, Konseilgemakket, flere af Audientssalene og andre. Riddersalen, senere Slottets væsent-ligste Smykke, stod endnu med sine raa Vægge; den blev, som alt omtalt, en Tidlang brugt til Gudstjeneste, og var i 1743 interimistisk udsmykket i Anledning af Kronprinds Frederiks Formæling, hvilket gjentog sig sex Aar efter ved Jubelfesten for

det oldenborgske Kongehus, da det kongelige Taffel holdtes her.

Kongens Etage var selvfølgelig den fornemste og rigest udstyrede, derefter Kronprindsens; de øvrige vare tarveligere. Dameetagen (Stuen) og begge Mezzaninerne bleve i 1740 malede indvendig med en ensartet Perlefarve, som af Hensyn til det forestaaende Indtog skulde være saaledes, at den tørrede hurtigt og ikke lugtede meget, men adskillige af Værelserne fik dog, naar de toges i Brug, Tapeter, eller som det kaldtes: »Betræksel« paa Væggene. Dette var høist forskjelligartet; i de kongelige Gemakker fandtes der gammeldags »virkede Tape- ter forestillende Alexandri Magni Historier« eller »braband- ske med Telemachs Historie«, Damask i alle Farver besat med Sølv- eller Guldgalonier, rødt Fløil, forsølvet og forgyldt Lær- red o. lgn. Gyldenlæder var tildels gaaet af Brug; der findes vel endnu »Guldælæder med Sølvblade paa« i enkelte Rum, men det benyttes for det Meste nu kun som Stolebetræk i Hofper- sonalets Værelser. I Kronprindsens Etage vare de fornemste Gemakker betrukne med gult vatret Mor, grønt og blommet Fløil paa Guldbund, virkede Tapeter, som »præsentere Alleer, Lysthaver og Vandspring«, rødt Plyds, skildret Taft med »Schä- fere og Schäferinder« eller med »Ranker, Roser og Engle«, Brokade, gult Atlask med ophævede grønne Blomster, Berliner og Parisertapeter, stribede Lærreder i alle Farver, lakeret Vox- dug, »Tirlumtei« o.s.v. Af Malerier var der i de første Aar kun et ringe Antal i Gemakkerne; nogle bleve hidførte fra Frede- riksborg, medens andre maledes paa Stedet af Franskmanden Coffre, Italieneren Miani, Hannoveraneren Stranowitz, Tyd- skeren Leinberger og en vis Frantzen, der kaldes »Fyrværker«, og hvis fleste Billeder forresten bleve kasserede. I Efteraaret 1741 bestiltes en stor Mængde Kamin- og Dørstykker i Pa- ris hos Malere som Lancrede, Dumont le Romain, Collin de Vermont, Boizot, Oudry, Nattoir, Huillot, Jaurat, Carl Vanlo og mange andre, og mellem disse franske Navne træffer man jevnlig en dansk Hofmaler med det borgerlige Navn Lassen,

som ikke blot gav sig af med Dekorationsarbejde, men ogsaa med Blomstermaleri og historiske Billeder. Sin egentlige maleriske Udsmykning fik Christiansborg dog først langt senere, da Pilo, Mandelberg og navnlig Abildgaard forevige deres Navne her.

Meublementet var ikke overmaade rigt, men blev det først efterhaanden. Det bestod for det meste af forgyldte og hvide Konsolborde med norske Marmorplader, malede Fyrretræsborde med Tæpper over, Gueridon'er, høiryggede Stole med Billedskjærerarbejde, en stor Mængde Tabouretter og i de kongelige Værelser nogle faa Lænestole, det eneste Offer til Mageligheden, thi Kanapeer eller Sophaer vare endnu sjældne. Mange Steder hang der Glas eller Messinglampetter paa Væggene og fra Lofterne Glaslysekroner i røde Silkelidser med for sølvede eller forgyldte Messingarme og tilhørende "Bandelotter" og Glaszirater. Over Kaminerne var der i Reglen Speile, og foran dem Jernovne med forgyldt og hvid Dresdner-Opsats eller Sten-Opsats fra Kjøbenhavns Fabrik i.e.: Fabriken i Store Kongensgade. I de fleste Værelser vare disse Kakkellovne, som ved et krumt Rør stod i Forbindelse med Kaminen, dog simple Vindovne af Jern uden nogensomhelst Prydelse. Om Sommeren bleve de fjernede, og Kaminaabningen blev da dækket med et »Skilderi« forestillende en. Blomst, en Urtepotte med et Pomerants-Træ ell. lgn. I de to Hovedetager var der i Reglen Portierer for Dørene og lange Gardiner for Vinduerne af de forskjelligste Stoffer, svarende til Væg- og Meubelbetrækkene, kantede med tre Rækker Guld- eller Sølvgaloner, hvilke paa Kapperne vare syede i Figurer. Anvendelsen af Guldgaloner, og man kan tilføie: Guldfrindser var i det Hele overordentlig rigelig; de fandtes alle vegne: paa Kanterne af Meublerne, paa Sengeomhængene og Audientshimlene; de brugtes til at ophefte Gardinerne med, Sengetæpperne struttede af dem, det er kort sagt den samme Smag, der gjør sig gjældende her, som i Klædedragten. Hoffolkenes Meublement var ikke besat med Guldgaloner, men med Silkesnorer, hvide og gule, eller med

»Florettens Baand« efter Beboernes Rang. For Vinduerne havde man desuden grønne Raskes Rullegardiner. En stor Luxus blev udfoldet med Sengene, der hyppigt vare overordentlig elegante; saaledes var Dronningens Sengeomhæng af karmoisinrødt Fløil foret med hvid Silke, Himlen af samme Stof med broderede Blomster og selvfølgelig overlæsset med Guldgaloner og Fryndser; Omhænget i Prindsesse Charlotte Amalias Sovekammer var af grønt Fløil og Karnissen helt overbroderet med Guld, Sølv og Vaabner, og særlig smuk synes den 14aarige Prindsesse Lovises Seng at have været, paa hvilken det blaa Damaskes Omhæng var besat med en overvældende Mængde gyldne Kniplinger, medens Sengens Indre afslørede en Vrimmel af broderede og vævede Blomster i alle Farver paa Silke mellem guld- og sølvindvirket Tøi. De tarveligere Sengeomhæng vare af Sarge de Soye, Taft, Rask, trykt eller stribet Lærred, »Makay«, »Tirlumtei« o.s.v. Tjenestefolkene havde slet ikke Omhæng; de laa i aabne Standsenge, og der blev ikke gjort meget for dem. Deres Meublement bestod, naar det kom høit, af et umalet Fyrretræsbord og et Par Træstole foruden Sengen, og adskillige af dem laa ovenikjøbet i Krinkelkroge eller mørke Rum, i hvilke Dagslyset aldrig kom. Naturligvis fandtes der omkring i de kongelige Gemakker en stor Del Kostbarheder af Sølv og Guld, Kunstsager, Uhre, Emaille o. d., deriblandt Sølvstole i Dronningens Audientsgemak, hvilke i et Inventarium kaldes hendes Privateiendom, men disse Mobiliers Antal voxede betydeligt under de paafølgende Konger, navnlig efter Christian den Syvendes Udenlandsreise. Dog blev der allerede i Chr. VI's Tid indkjøbt en stor Del Møbler, Haute Lisse Tapeter og lgn. i Paris, hvilke besørgedes af Kammerfrøken v. Beulwitz og Overhofmarechalinde v. Reitzenstein. Kong Ludvig den Femtende af Frankrig havde isinde at forære Dronning Sophie Magdalene et prægtigt Meublement til Christiansborg, men det synes at være blevet ved Hensigten.

Det er ovenfor berørt, at Datiden ikke kjendte videre til magelige Meubler; man var dog derfor ikke ganske blottet for

Bekvemmeligheder. Ved Marmorhovedtrappen, det vil sige: i Fløien til Ridebanen indrettedes en »Machinstol« eller en Elevator, som »kunde gaa commodt op og ned« mellem Dameetagen og Kronprindsens Etage; et Par Aar efter byggedes en ny mellem Kongens og Kronprindsens Etage, der kaldtes »Prindsesse Charlotte Amalias Machinstol«; de kongelige Personer kunde saaledes komme fra den ene Etage til den anden uden at benytte Trapperne. I et Værelse i den nederste Mezzanin konstrueredes endvidere et Heiseværk for Maden, en »Eremitage Taffel Machine« med Blyvægte, Touge, Trædehjul og Klokker, ved Hjælp af hvilken Retterne førtes direkte op i det ovenover liggende Taffelgemak i Kongens Etage, ja maaske selve det dækkede Bord. Til Bekvemmelighederne kan vel ogsaa regnes Klokke- og Ringeapparaterne, som med Messingtraade vare førte gjennem de tykke Mure, de dobbelte Vinduer i de kongelige Værelser, Trykværket, som bragte Vandet op i Dronningens lille Kjøkken i den nederste Mezzanin m. v.

Fordelingen af Gemakkerne i Kongens Etage ses paa Grundplanen foran. Kongen havde sine Værelser til Slotsplad-

Høieretssalen paa Christiansborg.

sen, skjøndt denne Facade i hin Tid regnedes for Bagsiden af Slottet. Dronningens Gemakker laa væsentlig i Fløien til Kirken saavel som i den store Løngang til samme Side. Det store tre Fags Værelse for Enden af Dronningens Galeri er »den forgyldte Spisesal«, det lille Soveværelse ved Siden er »Dronningens Parade-Sovegemak«, thi hendes ordinaire Sovekammer var til Slotspladsen. I Kongens Etage var ogsaa Høiesterets-salen paa 7 Fag, med et stort Loftsmaleri af Miani, forestillende Lasternes og Uretfærdighedens Flugt for den retfærdige Guds Aasyn. Under Loftet saas Portraitmedailloner i Gibbs af 20 danske Konger, men det store Rums egentlige Prydelse var dog den kongelige Throne i den øverste Ende af Salen med sin Himmel (i hvilken Jehova omgivet af Englehoveder var malet), med sine lange røde Fløielsgardiner, sine Vaaben med Kroner og Træ-Vildmænd paa Siderne betrukne med Atlask couleur de chair, sine Knapper med Strudsfer, sine Guldgaloner og Fryndser og sin Bagklædning af »hvidt Sarge de Soye med paabroderede sorte Hermelins Rumper«. Under denne Himmel sad Kongen ved Høiesteretssessionens Aabning i en stor forgyldt Lænestol, tre Trappetrin hævet over Omgivelserne; nedenfor stod et Bord, baaret af en forsølvet Træ-Elephant. Assessorerne sad i deres karmoisinrøde Talarer ved lange Egeborde med Tæpper af rødt blommet Plyds paa højryggede ordinaire Stole betrukne med Gyldenlæder. Nederst i Salen bag en forgyldt Balustrade havde Tilhørerne Plads. Kongens Lakaigemak i Hjørnet til Slotspladsen var overladt Prokuratorerne til Forsamlingsværelse, og her opholdt de sig, naar der voteredes i Retten.

I Kronprindsens Etage (ovenover Kongens) logerede Prindsesserne med deres Hofmesterinder, Prindsessen af Culmbach (dog kun i Chr. VI.s Tid) og Kronprindsen, hvis Gemakker Dronning Sophie Magdalene fik, saasnart hun var bleven Enke. Dameetagen (Stueetagen), hvis Grundplan er afbildet S. 699, havde Frøkenkamre, Værelser for Overhofmarechallen og Hofmarechallen, Slotsfogden, Hofskriveren, Fodermare-

challen og Hoffureren; her havde Borgretten et yderst tarveligt Rum, og her var Zahlkamret og Partikulairkamret, hvis Kontorer vare udstyrede med Skriveborde, Pulte, Pengekister og Brevreoler. I Inventarierne benævnes et Forsamlingsværelse for Damerne i denne Etage: »Fruentimmeriet«. I den nederste Mezzanin (mellem Dameetagen og Kongens Etage) var Dronningens lille Kjøkken, en lang Række Meubelkamre, Kammerjenternes og Kammerpigernes Værelser, Frøken-Pigernes og Pagernes Spisestue m. m.; i den øverste Mezzanin (ovenover Kronprindsens Etage) boede Prindsessernes Frøkener og Kammerpiger, Kammerjunkerne og Kammerlakaierne, en Informator hos Prindsesse Lovise, Kjøkkenskriverne og Fyrbøderne samt Frøken-Pigerne, Kammerpigernes Piger, Kammerjenternes Tjenere, Gemakspigerne og Sypigerne. Kjælderen indtoges af en stor Mængde Rum, der vare helligede Provianteringen, først og fremmest det store Kjøkken, som med sine Mortere af norsk Marmor og sine Kjedler, Kasseroller, Fade, Tærtepander, Bradpander og Posteiforme, Alt af Kobber, maa have gjort et straalende Indtryk, dernæst et særligt Postei- og Bage-Kjøkken, et Konditori med tilh. Laboratorium, Spisekamre, et Vildtkammer, Øl- og Vinkjælder, ja en Kjælder for »Roskildevand«, hvoraf der altid havdes en Beholdning for den kongelige Familie, endvidere Værelser for Hønseplukkerne, Kjøkkenmestrene og Kjøkkenbetjentene og endelig for Kjælder- og Proviantskriveriet. Et særligt Rum var indrettet til »Glas- og Pokalkammer«, i to andre havde Zahlkamret og Partikulairkamret deres Pengekjældere, et fjerde var Sølvkammer. Sølvpoppen og hans Folk, Mundskjænkens Folk, Kjælderskriverne, Slotspiger, Vaskerpiger og Lakaier logerede i Kjælderen i yderst tarveligt udstyrede og meublerede Værelser. .Naturligvis fandtes der ogsaa en Beholdning af Brændsel her, men det egentlige Oplagssted herfor var Vedhaven, som laa nedenfor Proviantgaarden og Proviantbageriet helt ud til Havnen. Denne Plads blev netop udvidet efter Christiansborgs Opførelse, fordi Hoffet »paa Grund af Gemakkernes Høide

vil bruge to, tre Gange saameget Brændeved som før«, men dog ogsaa fordi det blev tilladt Slotsfoged Frølund at købe Brændsel for egen Regning, opstable det i den kongelige Vedhave og udsælge det til Enhver, som havde det behov. Frølund blev med andre Ord: Brændehandler; hvorvidt dette har været fordelagtigt for den kongelige Kasse, er et andet Spørgsmaal.

Naar Slottet af samtidige og senere Forfattere prises i høie Toner for dets uhyre Overdaadighed og Pragt, maa dette ikke forstaas bogstaveligt. Tiden havde Lyst til at bruge store Ord; den sværmede for Overdrivelse, og et karakteristisk Exempel herpaa er det foran anførte Vers, hvori der tales om 3000 Trappetrin op til Taarnet. I Virkeligheden havde den store Marmortrappe fra Kjælder til Loft kun 183 Trin. Regnskaberne vise, at Materialet ikke altid var, hvad det udgav sig for at være; man træffer hyppigt, paa Surrogater og Imitation. Næsten overalt, hvor der tales om Marmor, er det norsk Marmor, som just ikke udmærkede sig ved Skjønhed, eller endog Træ, der var marmoreret, som f. Ex. i et af Dronningens Værelser. Af hvidt italiensk Marmor fandtes der overmaade lidt: en Kamin i Kongens Audientsgemak, nogle Bordplader, spredte omkring i de fornemste Værelser, og 24 Søiler i Kirken, som i 1734 bleve forskrevne fra Italien af Grev Gyldensten. Det var sandsynligvis antike Søiler, sammenplukkede fra forskellige Steder, thi de havde ikke samme Høide og Tykkelse og maatte tilhugges, inden de bleve opstillede, men deres korinthiske Kapitæler vare af Lindetræ, som blev forgyldt. De øvrige 28 Søiler i Kirken vare af norsk Marmor ligeledes med Trækapitæler; Pilastrene vare af marmoreret Træ, Gesimserne ligeledes, og man kunde blive saaledes ved. Ikkestomindre gjorde den lille Slotskirke vistnok et rigt og prægtigt Indtryk med sine mange Søiler i to Etager, med sine Galerier og Pulpiturer, sine kongelige Stole og det af et forgyldt Gitter omgivne Chor, i hvilket Alter, Prædikestol og Orgel var anbragt i en lodret Linie oven over hverandre, Altsammen behersket af Krocks skrækindjagende »Dommedag« fra Frederik den Fjerdes nedbrudte

Slot. Dekorationen var helt igjennem holdt i Guld og Hvidt og var sikkert stærkt overlæst; alle Flader, som ikke kunde ses fra Kirkegulvet, vare dog kun perlemaalede. De eneste Farver, der virkede oplivende ind i Ensemblet, vare de høie brogede Søilepostamenter, Gulvet af norske Marmorfliser, to Malerier ved Alteret (thi Altertavlen selv var et Basrelief i Marmor, forestillende den hellige Nadvere) og de røde Fløils og Damaskes Gardiner i de kongelige og fyrstelige Stole ligefor Alteret i den modsatte Ende af Kirken. Hosstaaende Afbildning fra 1766, som viser Frederik den Femtes Castrum doloris, giver et Begreb om Slotskirkens Indre, skjøndt de florumvundne Søiler og navnlig den pyramideformede Katafalk i Midten forstyrrer Totalindtrykket. Af Rentekammerresolutionerne fremgaar det klart, at Slotkirken var den Del af det nye Residentsslot, som i den paafølgende Tid havde de færreste Reparationer behov, hvorimod alle de øvrige Bygninger saagodtsom hvert Aar udkrævede overordentlig store Pengesummer, bortset fra hvad der medgik til Forbedringer, Forandringer og indre Udstyr. Christiansborg Slot blev en Byrde for Statskassen; det kom til at staa som et Symbol paa Kongemagtens Ødselhed, og det er derfor intet Under - som Prof. Holm bemærker i sit Skrift: »Den offentlige Mening og Kongemagten i Slutningen af det 18de Aarhundrede«, - at »der jevnlig blev set med alt Andet end venlige Øine paa den kolossale pragtfulde Bygning«. Hertil bidrog vel ogsaa den Kjendsgjærning, at Slottet var saagodtsom utilgjængeligt for Borgerne; Jernkjæderne udenfor tvang dem til at holde sig i ærbødig Afstand; alle Adgange vare spærrede af Vagter, ved Porten holdt Livgardere til Hest, og Mandix fortæller, at det var Skik at gaa over Slotspladsen med Hatten i Haanden, naar Kongen var paa Slottet. De kongelige Heidukker og Lakaier, Vagtparaden, som hver Morgen trak op paa Slotspladsen, de prægtige Karosser, al denne Glimmer, Stivhed og udvortes Pragt imponerede vistnok Mængden, men den dannede Middelstand var utilfreds hermed, og var ikke langt fra at betragte Christiansborg som en Skranke mellem Konge

*Slotskirken med Frederik den Femtes
Katafalk.
Efter Bradt.*

og Folk, en Hindring for Majestætens Popularitet. Det stive Hofceremoniel blev vel afskaffet i Frederik den Femtes Tid, hvorover f. Ex. Holberg udtaler sin Glæde, men Slottet stod fremdeles i sin afskrækkende Storhed og udfordrede Kritiken. Det afgav dog neppe tilstrækkelig Plads for Kongehuset og dets Skare af Hoffolk og Tjenere. Inventarielisterne vise, at kun et ringe Antal af Hovedbygningens 319 Værelser stod ledige eller ubenyttede, og trods det store Komplex af Bygninger, der slog

Kreds om Ridebanen, savnede man Udenomsbekvemmeligheder. Allerede i Chr. VI.s Tid maatte adskillige andre Lokaler tages i Brug; saaledes blev den kongelige Skrædersal indrettet paa første Sal i Slotsholmens Vagtbygning for Enden af Børskanalen i nuv. Slotsholmsgade; ved Blaataarn i Nærheden af Langebro opførtes et Hømagasin; Dronningen havde en Kostald for sine østfrislandske Køer ved Siden af Stokhuset i Stokhusgaden, og endelig blev det kongelige Vaskerhus i 1744 indrettet i en Gaard paa Hjørnet af Wigandtsgade (Ny-Vestergade) og Kanalen, hvor Hofprædikant Erik Pontoppidan havde haft Embedsbolig.

Flere af de andre kongelige Slotte i Kbhvn. undergik ogsaa betydelige Forandringer; saaledes blev Prindsens Palais, som dengang endnu hed det kongelige Palais i Kalleboderne, ombygget af Thura i 1743 og 44, og fik sin nuværende Skikkelse, da Hovedbygningen mod Kanalen blev nedbrudt, og »det rette Corps de Logis rykket længere ind ad mod Haven« bag en lav Forbygning. Palaiet blev indrettet til Bolig for Kronprinds Frederik (den Femte) og Prindsesse Lovise, som dog i de første Aar af deres Ægteskab residerede paa Charlottenborg. Under Generalmajor Häusers Ledelse var nemlig det sidstnævnte Slot allerede i 1736-37 blevet underkastet en omfattende Hovedreparation, der kostede 9000 Rdlr. Ved denne Leilighed mistede Haven et Bolværk og et Stykke af sin Grund, men blev holdt skadesløs med et tilsvarende Stykke af Holmens Dele- og Vedhauge. Haven ved Prindsens Palais var, som det siges, »ikke af synderlig stort Begreb«, men desuagtet »lystig og behagelig med sine Springvande, Buegange og Billeder; den taalte dog ikke Sammenligning med Charlottenborgs Have, der var anlagt i stor Stil med Grotte og »Driv- og Gevæxthus« af Glas, med Laurbærtræer, Orange- og Granattræer, Oleander og Jasminer mellem gamle Træer og endelig, en stor Mængde Statuer. Da disse bleve restaurerede af Billedhugger Ebisch, leverede han en Fortegnelse over dem og deres Mængde, hvorefter det ses, at der var 18 hollandske Blyfigurer i Ha-

ven, hvoriblandt en »Lucrezia«, der var stærkt beskadiget paa Lænderne og paa begge Ben, en Mercurius uden Vinger paa Fødderne, en Venus, hvis Gevandt bagtil var sprungen op og med en meget medtagen Cupido ved Siden, en Kvindefigur, som nødvendigvis maatte have en ny Jernstang igjennem sig, en Ceres uden Ax i sit Overflødhedshorn, et beskadiget Fruentimmer med en Slange, et andet med en Skildpadde o.s.v. I Grotten var der en større Statue, 6 groteske Figurer og 4 japanske Brystbilleder af Terrakotta, og spredt omkring i Haven en Del »Sten- og Træbilleder«. De 18 Blyfigurer bleve i 1768 flyttede til Fredensborg; da de vare »meget smukke«, var der en Tid Stemning for at opstille dem i Rosenborg eller Frederiksberg Have, hvor de vilde komme Publikum mere for Øie. Amalienborg og Rosenborg Have er omtalt foran, en femte Have laa ligeoverfor Amalienborg paa den anden Side af Norgesgade, hvor Marmorkirken nu er, »en smuk og yndig Have, tilhørende Prindsesse Charlotte Amalie, som undertiden om Sommeren bærede den paa en kort Tid med sin Nærværelse«. Iøvrigt var der en stor Mængde Privathaver indenfor Voldene af større eller mindre Udstrækning og efter Eiernes Formuesomstændigheder udstyrede med større eller mindre Luxus.

Christian den Sjettes Byggevirksomhed i Kbhvn. (thi hans talrige Bygninger i andre Landsdele vedkomme os ikke her) er ingenlunde udtømt med det Anførte. Han interesserede sig som bekendt levende for Flaadens Udvikling, saaledes at han »med Rette kan kaldes dens Restitutor«, og ved Grev Frederik Danneskjolds Medvirkning fra 1735 til 1746 gjorde han Danmark til en Sømagt af Rang. »Det Allermærkværdigste i Kbhvn. - skriver Grev Walzdorf - er Flaaden og Skibsbyggerierne. Over 1000 Mennesker ere hver Dag beskjæftigede paa Gammel- og Nyholm; Magasinerne ere saa fyldte, og Alt i saa smuk Orden, at man er ude af sig selv af Forbauselse«. Endnu i 1792 siger Ramdohr: »Jeg har tidligere set det venetianske Arsenal, hvoraf der gøres saa meget Væsen, men det er ligefrem ynkeligt ved Siden af det københavnske; vil man have Respekt

for Menneskenes Evner, maa man se Holmene og Dokken i Kbhvn.« Det store Resultat blev naaet i Løbet af faa Aar, thi der blev arbeidet med utrættelig Energi; Hærens og Flaadens Administration blev adskilt (i 1735), der anlagdes Batterier til Havnens Forsvar (»Lynetten« og »Christianus Sextus« paa Nordenden af Nyholm) og opførtes Nybygninger i Mængde. Haand i Haand med Marinens Udvikling gik Bestræbelserne for at fremme Skibsfart og Handel, men rigtignok med langt mindre Held.

Kjøbenhavns Havn led af forskjellige Mangler; ikke blot forurenedes den uophørlig, fordi alle Uhumskheder havde frit Afløb til den, men Indseilingen var besværlig, da Seilløbet ikke kunde passeres af Skibe, der stak over 17½ Fod, saaledes at Orlogsskibene maatte lægges tomme ud ved Kastellet, hvor de først bleve forsynede med Skyts og Levnedsmidler. Udenfor Toldbodbommen laa endog, som det ses af en Ansøgning fra Skipperlauget, et Vrag kaldet: »Den sorte Rytter« med »kun to Fod Vand over sig, farligt for Sejladsen«. Dette Forhold blev forandret; en ny Rende blev uddybet, nye Søtønder udlagte, og Duc d'Alber og Pæle anbragte baade for Orlogs- og Koffardiskibe i Havnens hele Udstrækning paa begge Sider. Disse Pæle stod med passende Mellemrum forbi Flaadens Leie og den ligeoverfor liggende Indskjæring ved Toldboden, som i Folkemunde hed: »Det røde Hav«, forbi Hukket ved Kvæsthuset, udfor Nyhavns Hoved, hvor en Vagtbygning i Nærheden af Mastegraven og Masteværftet hed »Frossenborg« lige til vore Dage, og endelig ved »den ostindiske Havn« i Nærheden af Knippelsbro paa det asiatiske Kompagnis Plads. Store Forandringer eller Forbedringer formaaede Havnekassen dog ikke at udrede, thi dens Udgifter oversteg dens Indtægter betydeligt, hvilke sidste hovedsagelig bestod i en vis Andel af Accise- og Havnepengene samt nogle Smaaindtægter af Udløbsrenderne, som Privatfolk havde i Kanalerne, af Bolværkspenge af Havnekassens Bolværker, Leie af Tømmerpladserne bag Amalienborg og af Sandkisterne og endelig en Afgift af det hvide Gulvsand,

hvad enten det indførtes fra Sø- eller Landsiden. Men det kostede meget at holde »Muddermøllerne« igang og istandsætte dem (hvilket skete paa en lille Plads, kaldet »Wiburgs Plads« ude ved Toldboden, som i 1719 var bleven købt af Havnekommissionen); Bolværkernes Vedligeholdelse var ligeledes kostbar, selv om den allerstørste Del af dem blev repareret af de private Grundeiere eller af Kongen, og naar der kom overordentlige Udgifter til som Broernes Reparation, havde Havnekassen ingen anden Udvei end at gjøre Gjæld. I 1730 var Knippelsbro brøstfældig, og da der optoges en Synsforretning, viste det sig, at en af Jernpanderne, hvori Broklappens Axel hvilede, var i Stykker, at Jernrækværket syv, otte Steder var sammenbundet med Tougværk, og at Broen overhovedet var saa skrøbelig, at den ikke uden største Fare kunde befares af Vogne. Den blev derfor midlertidig repareret og i 1739 helt istandsat, hvorved Seiladsen gennem den og Færdselen over den en Tidlang var standset. Høibro var allerede i 1730 bleven underkastet en Hovedreparation, der kostede 2500 Rdl. Naturligvis gjentoges de gamle Forbud mod at kaste Ballast eller Urenlighed i Havnen og Kanalerne saavelsom mod uforsigtig Omgang med Ild; men af ulige større Interesse var den Havneordning, som udstedtes i 1744. Ved denne blev Nyhavn og Frederiksholms Kanal indtil Marmorbroyen Liggeplads for Fartøier med Brændsel og Byggematerialier; mellem Marmorbroyen og Høibro laa Fiskerbaade og Pramme; mellem Høibro og Holmens Bro, havde de Skippere, som førte Fedevare, tørret og saltet Fisk til Byen, deres Tilhold, og i Kanalen langs Børsen laa Finlapperne, Kornskibene, Fartøjerne med Kjøbmandsgods o. s. v. Stor Betydning for Kbhvns. Handel og Skibsfart vilde det sikkert have faaet, hvis Daneskjold Samsøes storartede Plan til en Kanal mellem Amager og Sjælland var bleven realiseret, den samme Tanke, som har været oppe i nyere Tider, rigtignok i anden Form. Garde oplyser nemlig, at det var Danneskjolds Hensigt at tvinge hele Øresundsfarten igjennem selve Kjøbenhavn, thi naar Kallebostrand var uddybet, skulde

Farvandet mellem Amager og Saltholmen (Drogden) forsænkes, hvorved Danmark efter hans Mening vilde faa Nøglen til Østersøen fuldstændig i sin Magt. Kanalen, som skulde have været ført ud til dybt Vand i Kjøgebugt, i en Brede af 100 Fod i Bunden og en Dybde af 24 Fod, blev i Februar 1740 trods Admiralitetets »Dubia« godkjendt af Kongen, hvorhos det bestemtes, at der i 13 Aar skulde anvendes 100,000 Rdlr. om Aaret dertil. Krigsudsigterne i den følgende Tid opslugte imidlertid saa store Pengesummer, at Planen blev til Intet.

Et af de vigtigste Arbejder, der skyldes Danneskjold var Anlægget af Dokken, som det trods alle Hindringer lykkedes ham at gennemføre i Løbet af fire Aar. Da Terrainet paa Gammelholm havde vist sig ubrugbart blev en Plads paa Christianshavn, tilhørende den ansete Kjøbmand og Raadmand Herman Lengercken Kløcker udset dertil. Den laa ved Siden af det asiatiske Kompagni og bestod af en stor Plads med tilh. Havn, Kjølhalingsplads, Pakhuse, Leievaaninger og en større grundmuret Gaard til Baadsmandsstræde, som dengang endnu gik tværs over Strandgade. I Septbr. 1734 købtes hele Eiendommen for 18000 Rdlr., og det følgende Aar paabegyndtes Arbeidet under Ledelse af den fra Tydskland indkaldte Kommandeurkaptain Dumreicher. Vanskelighederne vare store, thi Grunden var tildels Kvægsand og desuden opfyldt af Kildevæld, hvorfor man maatte gribe til den Udvei at bygge hele Værket af Tømmer. »Hvo der i og ved Arbeidet har havt Leilighed til at se den uendelige Mængde Tømmer, som dertil blev anvendt - skriver Thura - og den kunstige og fornuftige Forbinding af Tømmerværket, han maa billig tilstaa, at dette er i sit Slags det kunstigste og kostbareste Værk, som Danmark nogensinde har set og bragt til Veie«. I lange Tider hørte Modellen til Kbhvns. Seværdigheder; den var forfærdiget af Snedkersvend Thomas Møller, som derfor fik kongelig Tilladelse til at indtræde i Snedkerlauget uden at gjøre Mesterstykke og uden Omkostninger. Man tvivlede vistnok længe om Planens Mulighed, hvilket Ambrosius Stub har udtalt i Linierne: »Min

Lykke gaar det med saa langsomt som med Dokken, Gud véd om Noget al' os begge blive skal«, men desto større var Glæden, da Vandet første Gang blev indladt i den, og den høitidelige Indvielse kunde finde Sted, Dagen efter, den 26de Mai 1739. Under Kanonsalut, i Kongehusets og store Menneskemassers Nærværelse aabnedes Sluserne og Portene; en i Dokken bygget Brigantin »Færø« løb ud, hvorpaa Orlogsskibet »Christianus Sextus« paa 90 Kanoner lagde ind for at repareres. Billedet forestiller netop Orlogsskibet i Dokken; tilhøre ses det Taa-
rn, hvori Pompemaskinen var anbragt, tilvenstre den kongelige Pavillon, i hvilken Kongehuset paa Indvielsesdagen holdt Middagstaffel, og som forresten var opført, for at »Hs. kongelige Majestæt, naar noget Mærkværdigt forefalder i Dokken at udføres, sig der efter Behag kan opholde og være Tilskuer«. At Samtiden var begejstret over det store Værks Fuldførelse, er en Selvfølge; i en Altona-Avis læstes i 1739 følgende Vers:

*»Hingegen zeigte sich was herliches am Belt,
Ein grosses Meister-Stück und Wunder-Werck der Welt,
Womit sich Dännemarcks Monarch verewigt machte,
Da er den Docken-Bau erwünscht beglückt vollbrachte«.*

Dokken blev bygget til Brug for Marinen, og det Samme gjælder om en Række omfattende Nybygninger paa Holmene, det vil sige; paa Bremerholm og Nyholm. Paa det førstnævnte Sted langs Holmens Kanals Bolværk opførtes det saakaldte Hovedmagasin, bestaaende af to lange grundmurede Fløie med en Pavillon i Midten, istedetfor en gammel Bindingsværksbygning, hvori Søetatens Generalkommissariat havde holdt sine Møder. I Magasinet forvaredes Tougværk, Blokke, Jern og andet til Takkelagen Henhørende; Pavillonen i Midten (den nuværende Studenterforeningsbygning), der var smykket med en Frontespice og et lille Spir med en Neptunfigur øverst, havde derimod i sin nederste hvælvede Etage Søetatens Archiv, i anden Etage opbevaredes alle Slags matematiske og nautiske

*Dokkens Indvielse.
Efter Barth. Roques.*

Instrumenter, og endelig var der Modelkammer i øverste Etage. En Klokke i Spiret ringede Holmens Mandskab til og fra Arbejde. Mandskabet bestod i Christian den Sjettes senere Regeringsaar kun af »frie Folk«, thi i 1741 afskaffede Kongen, væsentlig af Hensyn til Flaadens og Magasinernes Sikkerhed, den gamle Ordning, ifølge hvilken visse Forbrydere blev dømt til at arbejde i Jern paa Bremerholm. Da Magasinet blev bygget, flyttede Søkommissariatet hen i den smukke Gaard til Størrestræde, hvor Admiralitetet og Landetatens Generalkommissariat havde havt Sæde, og dette sidste fik Lokale i Posthuset bag Børsen (Krigsministeriets nuværende Gaard). Fra denne Tid var Admiralitet og Søetatens Kommissariat samlede under fælles Tag, og snart fik de tillige fælles Bestyrelse.

Bremerholms udstrakte Terrain var stærkt bebygget. Ved Siden af det nysnævnte Hus, ligeledes med Façade til Størrestræde, men nærmere op imod Holmens Kanal, opførte Chr. VI en anseelig Bygning for Holmens Chef (senere Residents for Præsens i Admiralitets og Kommissariats Kollegiet); inde paa Holmen byggedes et stort grundmuret Hus med Lokaler for Konstruktionskommissionen, Ekvipagemesteren, Magasinforvalteren og en stor Del Kontoirer; den gamle hvælvede

*Det store Magasins Midtpavillon
paa Gammelholm.
Efter Thura.*

Bygning, som havde været Arresthus for Misdæderne, blev indrettet til Tjæremagasin, og Terrainet, der gennemskares i næsten hele sin "Dybde af den gamle 1100 Fod lange Reberbane, var som oversaaet med Værksteder for Smede, Bødkere, Snedkere, Blokkedreiere, Rappertmagere, Billedskjærere, Seil- og Kompassmagere m. v. Ved Indgangene laa Vagtbygninger, længere fremme lange Baadeskure, Kogehuse for Beg og Sværte, Veierbod, Mastemagerværft, Baadebyggerplads, Bankestok, Mastegrav og indhegnede Pladser til Opbevaring af Tømmer og Spaaner: Delehaven og Spaanehaven, ja Bremerholm havde midt inde mellem Værkstederne i Nærheden af den gamle Dok en Drengeskole for 180 Sønner af Tømmermænd og Matroser, stiftet i 1743. Eleverne undervistes af to Lærere, hvoraf den ene, betegnende nok, var »Ridsemester« i.e.: Tegnslærer.

Det egentlige store Skibsbyggeri foregik dog paa Nyholm, hvor der ligeledes skete betydelige Forandringer. Her anlagdes det forhen omtalte »formidable« Batteri, som den Dag idag bærer Christian den Sjettes Navn, og opførtes den endnu eksisterende Hovedvagt, hvis Spir foroven afsluttes af en Kongekrone. Den taarnlignende Kran blev først bygget under Frederik den Femte.

Derimod blev Motzmands Plads, hvis Opfyldning allerede var begyndt i Christian den Femtes Tid nu fuldført under Navn af Christiansholm. Den bestod af to Øer forbundne ved en Bro; paa den yderste (det nuværende Christiansholm) havde Flaaden sine Kanoner og Kugler samt en Krudtmølle, paa den anden bagved liggende opførtes i Aarene 1742-46 det store Sø-Arsenal, som endnu benyttes, og hvis tvende Hovedbygninger ere forbundne ved en paa Buer hvilende Forbindelsesgang. Til Værftet hørte en Saugmølle, som laa paa den anden Side af Havnen for Enden af Tømmerpladserne, kun skilt fra Toldboden ved en lille Indskjæring fra Havnen. Paa Toldbodpladsen (den nuværende søndre) opførte Chr. VI den Toldkammerbygning, som nu kaldes »den gamle«, og hvis Frontespice er smykket med Kongens Brystbillede, omgivet af

al Slags Land- og Sø-Armatur.

Regjeringens Bestræbelser for Handelens, Skibsfartens og Industriens Fremme gik Haand i Haand med Byggevirksomheden, men Maalet kunde naturligvis ikke naaes i en Haandenvendning. Der var Overflod af Iver; »jeg søger kun mine Undersaatters Lyksalighed«, skriver Kongen, »thi gaar det dem vel, gaar det ogsaa mig vel, og det kan ikke gaa dem vel, uden naar Kommerce og Manufaktur blomstre«, men Fattigdommen efter Ildebranden var stor og var ikke bleven forbedret ved, at man havde bygget paa Spekulation i stor Maalestok for fremmede Penge. I 1737 fremkom Magistraten med en lang Jeremiade, som giver et eiendommeligt Indblik i Forholdene. Heri siges, at Borgerskabets Tilstand befindes slettere, end den i Mands Minde har været, hvilket tydeligt fremgaar af de mange Falliter samt Arvs og Gjælds Fragaelse. Ved Skifter efter Afdøde er der neppe 10 af 100 Boer, som kunne dække Gjælden; Ildebranden har fremkaldt megen Fattigdom, men endnu værre er det, at »Leiligheden til Fortjeneste ikke er proportioneret med de Bekostninger, som udfordres til Subsistence paa saa dyrt et Sted som Kbhvn.« Indbyggerantallet er steget efter Branden med 463 Familier, hvilke »moxen alle ere forarmede«, og Byggespekulationen dreven saa vidt, at der er flere Huse end Beboere, hvorved Prisen paa Huse og Gaarde saavelsom paa Husleie daglig forringes, Eierne og Panthaverne til største Skade. Handel og Skibsfart er saa mærkelig forfalden, at de, naar den islandske, finmarkske, ost- og vestindiske Handel undtages, ere for Intet at regne. Magistraten gaar derpaa over til at omtale Kræmmernes og Haandværkernes Stilling, der er særlig uheldig, fordi de konkurrere med hinanden og skade hinanden, ganske bortset fra, at »den almindelige Armod medfører, at forgjældede Folks Gods og Effekter ved Auktioner distraheres, hvor da Enhver for en ringe Pris kan købe, hvis han behøver af alle de Ting, som Kræmmerne skulde leve af at forhandle, og Haandværksmanden af at forfærdige«. Hertil kommer, at Afgifterne ere trykkende; der

findes mindst 500 Personer, som bruge borgerlig Næring uden at have vundet Borgerskab, og Bønhasers og Fuskere's Antal er endnu større. I et Haandskrift giver Grev Thott en i det Hele ligesaa mørk Skildring af Forholdene, ligesom han nærmere paaviser Hindringerne for »Kommerciens Opkomst«. »Vore Kræmmere - siger han - blive sjelden rette Kjøbmænd (hvormed han mener Grosserere), fordi de begynde at handle, inden de ere udlærte, og holde op, naar de have tjent en Snes Tusind Daler eller mindre, for at søge Charakterer og Titler for sig og Bestillinger for deres Børn. Handelen skades endvidere ved den store Pengemangel efter Ildebranden, thi det, der er blevet gjenopført, har letteligen kostet 3 Mill., hvoraf en stor Del er gaaet ud af Landet til Indkjøb af Materialier. Landet er usselt og fattigt, men Yppigheden stor, thi da Byen var afbrændt, fik Folk Lyst til at bo langt magnifikere end tilforn, og til at gaa endnu bedre klædte, hvilket kun bringer Pengene ud af Landet«. Endelig siger Kommercekollegiet i en Forestilling til Kongen, at »den Aftagelse og Svækkelse, som Negotien og Søfarten i Riget led ved de Anno 1701 oprettede Kommercie-traktater, have de paafulgte haarde Konjunkturer hastet med at bringe til en fast total Undergang, som siden har vedvaret og endnu kontinuerer". Navnlig har Kjøbenhavn lidt derunder, og "hvad de forrige Fordærveiser havde levnet, har Ildebranden ødelagt, som kostede terrible Summer, hvilke for de fleste ere en trykkende og trængende Gjældsbyrde«.

Umiddelbart efter Christian den Sjettes Thronbestigelse var der blevet truffet forskjellige Foranstaltninger til Handels Fremme. I 1730 blev Kjøbenhavns Eneret paa at have Oplag af de 4 Species ophævet, naturligvis til Bedste for de andre Kjøbstæder, thi, som Kongen selv bemærker i et Brev til Ludvig Plessen: »Kjøbenhavn har saa meget forud, og de andre Stæder ere ganske satte tilbage«. Hovedstaden led imidlertid meget herved, hvad Kommercekollegiet rentud indrømmer. En ny Toldrulle af 1732 nedsatte Toldsatserne betydeligt og afskaffede alle Indførselsforbud, rigtignok kun for en kort

Stund; Søassurancekompagniet blev af Kongen, Dronningen og Kronprindsen støttet med 45,000 Rdlr., og fik senere en ny Oktroi; Kommercekollegiet, som var blevet ophævet i 1731, blev gjenoprettet den 30te Decbr. 1735 i forandret Skikkelse under Navn af General Landets Økonomi- og Kommercekollegium og indlagde sig især stor Fortjeneste af Manufaktur og Fabriker, og endelig blev den københavnske Bank grundlagt ved Oktroi af 29de Oktober 1736. Denne »Assignations-, Vexel- og Laanebank« blev stiftet af et privat Interessentskab med et Grundfond af ½ Mill. Rdlr., fordelt paa 1000 Aktier, altsaa med en meget ringe Kapital. Den havde Ret til at udstede Sedler, selvfølgelig mod til enhver Tid at indløse dem med Sølv, og fik forskellige andre Privilegier som f. Ex. at mønte Penge, hvilken Ret den frivilligt opgav i 1768. Kongen subskriberede selv paa 100 Aktier, og skjøndt Geheimekonseillet nærede Uvillie mod Planen, gik Tegningen rask fra Haanden. En Bestyrelse valgtes bestaaende af tre Overdirektører, ti Bankkommissairer og nogle Embedsmænd (Kasserer, Bogholder, Kontrolleur og Protokollist), og i Marts 1737 aabnedes Forretningerne i et Lokale paa Charlottenborg, nemlig i to Sale i Stueetagen paa højre Haand i Porten. Aaret efter flyttedes Banken hen i den sydlige Ende af Børsen, hvorved Kramboderne i denne Del af Bygningen faldt bort, og her havde den syv Værelser, nemlig foruden Kontoirer, Pakkamre og Kommissairernes Forsamlingsstue en stor Generalforsamlings Sal til nuv. Slotsholmsgade, som var betrukket med »Tapeter med Figurer, der vedkomme Handel og Skibsfart«. Disse Figurer vare malede af Chr. Peter Getreuer, den senere Legatstifter. Banken havde sine Pengebeholdninger i Kælderen, som ved Hjælp af indlagte Rør fra Kanalen kunde sættes under Vand i Tilfælde af Ildsvaade, og Forretningerne gik saa strygende, at dens Seddelemmission og Udlaan allerede i 1739 oversteg dens Fond mere end 6 Gange, hvorved den vilde være kommen i den største Forlegenhed, hvis et større Antal Sedler var blevet den præsenteret til Indløsning. Af Frygt for at dette skulde

ske, søgte og fik Banken i 1745 Tilladelse til foreløbig i 6 Uger at ophøre med at indløse sine Sedler, hvilken Tilladelse derefter forlængedes til et Aar. Der skete dog ingen Skade herved; Banken gjorde sin store Nytte ved at lette Pengeomsætningen og Handelen, og Chr. VI holdt sit Løfte til den om aldrig at angribe dens Formue. Det var først under hans Efterfølger, at Bankbestyrelsen lod sig overtale til at forstrække Staten med store Pengelaan, hvorved man kom ind paa et skjæbnsvangert Skraaplan. Den store Forordning om Kommercielen af 4de August 1742, som forresten stødte paa afgjort Modstand i de nærmest interesserede Kredse, fastslog Groshandlernes Særstilling overfor Detailhandlerne, og satte en skarp Grænse mellem dem, saaledes at den kjøbenhavnske Grossererstand i Grunden kan regne sin Tilblivelse fra denne Dag. Medens nemlig saagodtsom alle Groshandlere forhen havde handlet en detail fra aabne Boder, blev dette dem nu strengt forbudt, og det blev en ufravigelig Betingelse for en Grosserer at eie Skibe eller Skibsparter og indføre Varene fra første Haand i.e.: »fra det Sted, hvor de avles, voxer og falder, samt virkes, sorteres og beredes«. Naturligvis lod Skibsfart og Handel sig ikke fremdrive ved et Magtsprog, saameget mindre som Skibsbyggeriet stod lavt, og de Skibe, som hørte hjemme i Staden, ikke engang vare byggede her. Nogen Forandring indtraadte dog heri, da den store Tømmerhandler og Kjøbmand, Andreas Bjørn paa en af ham i 1735 og følgende Aar opfyldt Plads paa Chrhn. (nuværende Vilders, Krøyers og grønlandske Handels Plads) anlagde et ret betydeligt Skibsbyggeri, om hvilket Magistraten skriver: »Det er den første partikulaire Skibsbygger-Fabrik, som her har været anlagt, thi der har vel tilforn været visse Fortømringssteder, men ikke noget almindeligt Skibstømrerværft af saadan Bekvemhed eller vigtig Importance og Indretning som dette med stor Møie, Flid og Bekostning indrettede«. Bjørn blev støttet paa alle Maader af Regjeringen; Kongen tilstod ham en Douceur; han fik Toldfrihed paa alt Tømmer og Jern, han havde behov til Pladsens Forsyning med

Bolværker; det tillodes ham at holde Smede uforment af Smedelaug, ja han befriedes ikke blot selv for Byens Bestillinger, men alle paa hans Værft boende Søfolk og Haandværkere fik samme Forrettighed. Fra Bjørns Plads eller »Bjørns Holm«, som den ogsaa kaldtes, løb adskillige Skibe af Stabelen, endog saa store som Orlogsskibet »Kjøbenhavns Slot« paa 44 Kanoner (den 30te Novbr. 1741). I Dagens Anledning udgav Morten Seehus et Digt, ledsaget af hosstaaende Afbildning, paa hvilken en Bjørn, der svømmer i Vandet udenfor, antyder den feirede Kjøbmands og Pladsens Navn. Heri hedder det bl. A.:

*»Se, Kongens Borger-Bjørn, dog uden Bjørne-Nykker,
En Bjørn, som hjælper til og Ingen undertrykker,
En Bjørn, som Landets Vel i Kongens Gjerning ser,
En Bjørn, som slet Gevinst i Hjertet kun beler«.*

Bjørns Plads paa Christianshavn.

Det ostindiske Kompagnis Tilbagegang og Opløsning er foran berørt; Frederik den Fjerdes Forsøg paa dets »Augmentation og Retablering« strandede, siges der, paa de Hindringer, som lagdes i Veien af Misundelige. Endnu før det gamle Kompagni havde likvideret, stiftedes (den 12te April 1732) et nyt: det kongelig oktroyerede danske asiatiske Kompagni, der kom til at spille en stor Rolle i Kjøbenhavns Handelshistorie. Det fik strax store Friheder; Staden Trankebar og Kastellet Dansborg overlodes det; det fik Eneret paa al Handel hinsides det gode Haabs Forbjerg, det fritoges for Øresundstold og blev i det Hele stærkt begunstiget med Toldnedsættelser. Kompagniets Kapital bestod af 400 Aktier, hver paa 250 Rdlr., hvilke forrentedes med 5 pCt.; al den øvrige Gevinst skulde benyttes til Handelens Udvidelse. Desuden kunde der til hver enkelt Expedition tegnes Aktier af Lysthavende, som ellers ikke vare Interessenter. Kompagniet udsendte aarlig 2 à 3 Skibe til Ostindien og China og gjorde strax gode Forretninger; allerede i 1733 siges, »at den asiatiske Handel er fast den eneste, hvoraf Danmark nu kan rose sig af at have nogen Fordel«. De Varer, som hjembragtes, vare The, Porcellain, Kryderier og især ostindiske og chinesiske Tøier som Damask, Atlask, Sirtser, Gingham, Musseliner, Sengetæpper, Bordtæpper og "Lommestørklæder", hvilke sidste dengang vare en stor Artikel. Varerne solgtes dels ved Auktion, dels udførtes de igjen over Lybæk til Tydskland og Østersølandene. Det asiatiske Kompagnis Plads ved Knippelsbro var paa dette Tidspunkt ikke saa stor, som den senere blev; dog udvidedes den med en Grund, som havde tilhørt Borgmester Holmsted, hvorhos en Kanal, som fra Havnen gik op til Strandgade og kaldtes »Sæbesyderigraven« blev opfyldt. Her indrettedes en »Bankestok« til nye Skibes Bygning, ligesom der til Strandgade i 1738 opførtes et Forsamlingshus med Kontoirer og Sale til Forsamlinger, »ikke meget stort, men net og sirligt med en rund Frontespice, paa hvilken Mercurius og Neptunus ses at holde Jordkloden mellem sig«. Senere da Kompagniet voxede i Anseelse og Rigdom,

blev denne Bygning afløst af den endnu eksisterende. Ogsaa Pakhuset var lille og knebent, skjøndt det havde et »Kramkammer« med Reoler, hvor det blev Mode, at Kjøbenhavns Kavalerer, fornemme Damer og Kjøbmænd mødte for at tage Varerne i Øiesyn.

Det vestindisk-guineiske Kompagni var ligeledes i Forfald og blev først bragt nogenlunde paa Fode, da det den 15de Juni 1733 erhvervede St. Croix i Vestindien. Øen tilhørte Frankrig og blev efter Underhandlinger mellem den herværende franske Gesandt de Bréhan, Greve af Plélo og Borgmester Frederik Holmsted afstaaet til Kompagniet for 750,000 Francs. Kongen laante Selskabet 40,000 Rdlr. hertil, skjøndt han fandt, at »det var lovlig meget forlangt«, og den 5te Februar 1734 gav han Kompagniet en ny Oktroi med store Privilegier. Ved en betydelig Forhøielse af Tolden paa fremmed Sukker og Sirup fik Selskabet saagodtsom Eneret paa disse Produkter, og Regjeringen lagde paa mange andre Maader sin Velvillie for Dagen. Da der saaledes i 1734 blev indgivet en Klage over Kompagniets Direkteurer for Negociens slette Tilstand og den Fornærmelse, der tilføiedes Indbyggerne i Vestindien, opnaaede Klagerne kun en skarp Irettesættelse og Advarsel; tre Aar efter blev der til Gunst for Kolonisationen indrettet et Lotteri, ved hvilket der bortspilledes 450 større og mindre Plantager paa St. Croix, og endelig fik Kompagniet i 1740 Bevilling til at slaa Skillemønt til Brug for »de dansk-amerikanske Insuler«. Kompagniet havde sit Kontoir ved Nybørs og sit eget Sukkerraffinaderi paa Chrhvn. mellem Lille Torvegade og Brogade med Façade til Havnen, men dets Handel var neppe synderlig indbringende for Interessenterne. Størst Fordel havde disse vistnok af Slavehandelen paa Guineakysten, thi med Hensyn til Sukkertilførslen formaaede Kompagniet ikke at opfylde sine Forpligtelser. Allerede i 1735 tillodes det Handlende udenfor Kompagniet at beseile Guineakysten og de vestindiske Øer mod en Afgift, en Tilladelse, som i 1746 blev indskrænket til kun at gjælde for kjøbenhavnske Kjøbmænd. Det følgende

Aar ophørte den »particulair Fart« dog helt; Kompagniet, der var blevet udvidet, overtog nemlig igjen sin Eneret.

Handelen paa Island, som i en lang Aarrække havde været bortforpagtet stykkevis, men »til de Mestes Ruin«, kom i 1733 atter i Hænderne paa et sluttet Kompagni: Det Islandske-Finmarkske Kompagni, thi det handlede ogsaa paa Finmarken. Kompagniet betalte i Begyndelse kun 8000 Rdlr. om Aaret til Kongens Kasse, men Afgiften blev efter 10 Aars Forløb forhøiet til det Dobbelte, hvoraf man kan slutte, at Forretningen har været fordelagtig. Den led dog meget ved Hollændernes ulovlige Handel og Fiskeri, og det saameget mere som Islænderne af gode Grunde foretrak at handle med de Fremmede. Tidlig om Foraaret, længe før Kompagniets Skibe naaede op i de nordlige Farvande, mødte over halvhundrede hollandske Hukkerter og Gallioter, som opkjøbte de bedste Stokfisk, medens de kjøbenhavnske Handlende maatte nøies med det, deres Medbeilere havde vraget. Grunden hertil var, at Kompagniet misbrugte sit Monopol; »ved sin alt for nærgaaende Marchandise med Indbyggerne - hedder det - faar det de sletteste Sorter Vare, hvorimod Hollænderne bedre forstaa at gjøre deres Snit«. I Aaret 1740 sendte Regjeringen en Fregat til Island for at beskytte den danske Handel, men Forholdet kunde naturligvis ikke forandres, saalænge Kompagniet ikke tog Hensyn til Indbyggenes Tarv. Tre Aar efter, da saagodtsom alle Interessenter vare kjøbenhavnske Hørkræmmere, og Ingen kunde blive islandske Kjøbmand uden først at være indskreven i Hørkræmmerlauget og have opfyldt dettes Artikler, bleve Misbrugene endnu større. Det islandske Kompagni havde først sin Oplagsplads bag Børsen ud til Havnen, hvor Sukkerhuset Phoenix nu ligger; i 1745 kjøbte det tillige Grund og Hus hinsides den daværende Slotsholmskanal for Enden af Nybørs, altsaa tæt op til Knipelsbro, som dengang laa for Enden af Børsgade.

Paa Færøerne dreves Handelen fremdeles for kongelig Regning, som det synes »med temmelig Profit«; derimod var den grønlandske Handel gaaet saaledes tilbage, at man en Tidlang

havde isinde at opgive den og nedlægge Kolonierne. Det lykkedes dog Missionairen Hans Egede at omstemme Kongen, og den 5te Marts 1734 overlodes Beseilingen af Grønland til Kjøbmand Jakob Severin, som fik et aarligt Tilskud af 2000 Rdlr., hvilket senere forhøiedes til 5000, samt Løfte om »et perpetuerende Lotteri« til Missionens Vedligeholdelse. I Begyndelsen beskyttedes Handelen af et Krigsskib, men fra 1738 udrustede Severin selv med kongelig Tilladelse og Understøttelse Defensionskibe. Disse Fartøier førte dansk Orlogsflag og Vimpel; de vare bestykkede med Kanoner, som laantes fra Tøihuset, og havde Lov til at bemestre sig de hollandske Lurendreiere, som drev ulovlig Handel paa Grønlands Kyst eller blot fandtes i 10-15 Miles Nærhed af Landet, og føre dem til Kbhvn. som Priser. I 1739 opbragte Severin 4 hollandske Skibe, men Hollænderne tog Repressalier, og Følgen blev langvarige diplomatiske Stridigheder og heraf følgende Rustninger. Handelen betalte sig imidlertid ikke, skjøndt den paa alle Maader støttedes af Regjeringen med extraordinaire Tilskud og Gaver, Toldfrihed, Tilladelse for de Folk, som i tre Aar havde tjent, at indtages i Hørkræmmerlauget m. m. Severin fratraadte Handelen i 1750 og døde fire Aar efter som en forgjældet og fattig Mand.

Den frie Handel udenfor Kompagnierne lykkedes det heller ikke at give det forønskede Opsving. Nogle Skibe hentede vel Salt i Spanien, Vin, Brændevin, Salt, Tøier og Galanterivarer i Frankrig, Stenkul, Tin, Bly og Klæde i England, ligesom der ogsaa seiledes paa Holland, Tydskland og Østersøprovincerne, men Udførselsartiklerne vare, naar Tømmer fra Norge og Kvæg fra Jylland undtages, kun faa, og de danske Skibe kunde ikke konkurrere med de fremmede, netop fordi de Intet havde at seile med til Udlandet. Tilstanden blev dog bedre henimod Slutningen af Chr. VI.s Regjering, og der fandtes da idetmindste nogle Rigmænd i Kjøbmandsstanden som Klau-man, Fabritius, Wever, van Hemert, Blach, Klitgaard, Kløcher, Andreas Bjørn o. fl. Det var næsten som et Symbol paa Han-

delens Tilstand, at Christian den Fjerdes prægtige Børs henlaa forsømt og forfalden indtil 1745. Bygningen, som allerede i 1685 var bleven pantsat til Søkvæsthuset for 45,000 Rdlr., frembød i 1728 et sørgeligt Skue; thi det hedder, »at Murene vare forfaldne, og at Spiret stod skjævt, medens Fløiet med de tre Kroner og Knapperne vare i Stykker og saa ilde ud«. Der foretoges vel nogle Smaareparationer, men de havde ingen Art, før endel af Stadens Kjøbmænd samt Leierne af Boderne i 1744 indgav en Ansøgning, hvori de oplyste, at Børsen var »saare brøstfældig baade paa Tag og Vinduer. Luger og Døre«. Paa Lofterne, som vare udleiede til den kongelige Proviantforvalter, bleve Kornvarerne vaade, ja »Regnen faldt endog hastig ned i Bogladerne«, saaledes at Bøger og Papirer bleve fordærvede. Træerne paa Rampen vare gaaede ud, fordi Rustvogne uophørlig færdedes her for at hente Korn, og en Hovedreparation var derfor nødvendig. Den blev foretagen i 1745 og kostede over 9000 Rdlr. Ved denne Leilighed opstilledes de to Sandstensfigurer ved Opgangen til Rampen: »Merkur« og »Neptun« (hvoraf den sidste endnu er bevaret uskadt). De to »Positurer« forfærdigedes af Billedhugger Petzoldt og skjænkedes Børsen af Andreas Bjørn.

Paa Børsen havde, som alt anført, Banken sine Lokaler, og desuden det saakaldte »Almindelige Magasin«, stiftet den 22de Juli 1737 som et Udslag af de meget energiske, men til dels ørkesløse Bestræbelser for at fremme den indenlandske Industri. Magasinet skulde købe Raastofferne i Udlandet og overlade dem til Fabrikanterne for Indkjøbspris, derpaa modtage de færdige Varer, give Forskud paa dem og skaffe dem solgte. Det nødvendige Fond hertil tilveiebragtes ved et tvungent Laan af alle Embedsmænd og karakteriserede Personer (som fik Befaling til at indskyde 10 pCt. af deres Indtægter i et Aar); Kongen selv gav 100,000 Rdlr., og visse Toldindtræder af udenlandske Manufakturvarer henlagdes ligeledes til Fondet. De københavnske Kræmmere maatte derpaa underskrive et Revers, hvori de under Straf af Bøder og Fortabelse af deres

Laugsret forpligtede sig til ikke at indføre de Sorter Silke- og Uldenvare, som fandtes i Magasinet, ja endog maatte love at være »hverandres Angiver og Fiskal«. Da Oplaget havde været aabent i nogen Tid, viste det sig imidlertid, at hverken Forpligtelser eller Løfter bleve holdte; thi Kræmmerne indførte fremdeles deres Varer fra Udlandet og vilde ikke vide af de indenlandske. Det kom nu til en formelig Kamp mellem Regjeringen og Kjøbmændene, som førtes med stigende Forbitrelse og fortsattes under hele Christian den Sjettes Regjering. Da Kræmmerne ikke vilde bøie sig, fik Magasinet Tilladelse til at udsælge en detail, hvilket naturligvis skadede dem meget; Tolden paa fremmed Klæde og Silketøi blev forhøiet, Magistraten fik Befaling til at kalde hele Kræmmerlauget for sig og ikke blot foreholde Medlemmerne deres utilbørlige Adfærd, men tvinge dem til at bøde for deres Uordholdenhed, og skjøndt Lauget nu tilbød at tage Varer fra Magasinet for 42,500 Rdlr., skjøndt det undskyldte sig, bønfuldt og indgav den ene mere "væmodelige" Forestilling end den anden til Kongen, til Dronningen, ja til Hofpræst Bluhme, frugtede det Intet; Kongen forblev ubønhørlig, og Lauget maatte betale. Herved forværredes kun Striden; Kræmmerne vedblev at indføre eller indsmugle fremmede Stoffer, og de skarpe Forholdsregler fulgte Slag i Slag. Det blev paabudt enhver Kræmmer at underholde to Væverstole og købe for en vis Sum Penge i Magasinet hvert Aar; Regjeringen befalede, at alle fremmede Varer skulde sendes ud af Riget eller ombyttes med indenlandske; der blev udstedt et almindeligt Forbud mod at indføre og bruge udenlandske Klædevarer, Politimesteren fik Befaling til nøie at vaage over Forordningernes Overholdelse, Husinkvisitioner og Angivelser hørte til Dagens Orden, Skrædere, der syede Andet end dansk Klæde mistede deres Laugsrettighed, Folk, som bare fremmede Stoffer bleve straffede, ja Embedsmænd bleve afskedigede for denne Forseelse, og en almindelig Misfornøielse greb om sig i vide Kredse, navnlig da de indenlandske Varer stod tilbage for de udenlandske, og der ikke altid

var et tilstrækkeligt Forraad af de første, Alligevel formaaede Kongen ikke at sætte sin Villie igjennem, thi Magasinets Af-sætning var vedblivende ringe, hvoraf man maa slutte, at de fremmede Varer ad hemmelige Veie fandt ind i Riget, I Virkeligheden levere Datidens Akter ogsaa talrige Beviser paa, at Tolddefraudationer foregik i overraskende stor Maalestok.

Den Industri, som Magasinet og de skrappe Forholdsregler især skulde fremme, var, hvad man nutildags kalder: Textil-fabrikationen, Tilvirkningen af Beklædningsstoffer: Klæde, Silke, Uld og Lærred. Der blev gjort Alt herfor; den saakaldte Kommercefond, der sorterede under Kommercekollegiet anvendte betydelige Summer, 300,000 Rdlr, i ti Aar, som Gaver, Laan og Forskud til Fabrikanter og Haandværkere, der tilstod de Industridrivende Skattefrihed, fri Indførsel af Raamaterialier m. m., Udlændinge bleve indkaldte, og ved alle Slags kunstige Midler lykkedes det virkelig at fremkalde en livlig industriel Bevægelse, som dog ikke havde Livskraft og fordertmeste endte med Skuffelser. Industrien blev koncentreret i Kjøbenhavn og dens Omegn; Regjeringen drømte om at gjøre Hovedstaden til en stor Fabrikby; den ene Fabrik voxede op ved Siden af den anden, men kun faa dreves med Fordel. Medens der i 1730 kun var tre Uldmanufakturer i Kbhvn., nemlig Børnehusets, Guldhushets og Kræmmerlaugets paa Chrshvn., var der 8 Aar efter 14 med 99 Væve og 1016 Arbeidere, og da andre Industrigrene fik et lignende Opsving, steg Antallet af kjøbenhavnske Fabrikarbeidere saaledes, at de med Familier i 1740 angives til ca. 4000 Personer.

Blandt de nye Fabrikanlæg, som ere for talrige til alle at opregnes her, kan fremhæves det af Kommerceraad v. Hurch, Borgmester Holmsted og en vis Fæddersen i 1734 oprettede Klædemanufaktur paa Christhvn., hvori Kongen, Dronningen, Prindsesserne, Geheimeraadene og andre fornemme Folk (ialt 28) vare Interessenter. Fabriken, som havde sit Farveri i Lyngby, begyndte smaat, navnlig »med at levere Klæde til Hs. Majestæts Livreer« og var ifølge Bestyrelsens Rapport i

det første Aarstid kun »avanceret 241 Rdlr. 3 Mk. 11 Sk. paa det solgte Klæde«; nogle Aar efter truedes den med Undergang paa Grund af den engelske Leder, William Dycks Uduelighed, indtil Forretningen under hans dygtige Efterfølger, Englænderen Essingtons Ledelse blev ret betydelig, om end ikke indbringende, thi den maatte uophørlig støttes med Laan, Forskud, Præmier og andre Begunstigelser. Manufakturen bestod under mange Vanskeligheder indtil 1771, da den nedlagdes; det skal have kostet Staten over 20,000 Rdlr. Pierre Gandils »Tapet-, Klæde- og Tøifabrik«, som blev anlagt i 1736, maatte allerede ophøre efter tyve Aars Forløb og havde da paaført den kongelige Kasse et Tab af 12,500 Rdlr. Større Varighed havde Courtonnes Klædefabrik, thi den bestod under forskellige Navne indtil 1816, men den var en evig Kilde til Udgifter og Vanskeligheder for Finantserne. Courtonne blev indkaldt fra Leyden i 1737 og taget stærkt under Armene; han fik nemlig en Gave af 5000 Rdlr. en Gang for alle, endvidere 20 Rdlr. for hver Arbejder, han førte med sig ind i Landet (derimod kun 10 Rdlr. for en Arbeiderske og 5 for et Barn); der tilstedes ham 10 Aars Toldfrihed, 200 Rdlr. i 8 Aar til Husleie, et Laan paa 18,000 Rdlr., og endelig skjænkede Kongen ham et Farveri og en Valkemølle. I 1742 fik han endvidere en Diskonto i Magasinet paa 15,000 Rdlr. og en Kredit paa Uld indtil 2000 Rdlr. Trods Alt dette og trods hans Fabrikats Godhed - thi de fandt endog Naade for Kræmmernes Øine - kunde han ikke bestaa, og kort efter Frederik den Femtes Thronbestigelse maatte Magasinet tage Fabriken til sig.

Bestræbelserne for at fremme Silkefabrikationen vare ikke mindre ihærdige, men ligesaa uheldige og kostbare. En Kjøbmand i Amsterdam Rouviere anlagde i 1738 en Silkefabrik her, men den var allerede ødelagt Aaret efter, som det synes ved Bestyrernes Utroskab; en anden Fabrik, der eiedes af tre Brødre Maillot, forskrev Silkevæversvende fra Frankrig, med hvilke de havde alvorlige Stridigheder. En tredie Silkevæver Becquet roses af Kongen for hans fortræffelige Varer, men heller ikke

hans Bedrift kunde svare Regning. Det fortjener at anføres, at man paa dette Tidspunkt begyndte at plante Morbærtræer i Omegnen af Kbhvn., navnlig paa et Stykke Jord ved Garnisons Kirkegaard, som senere blev indlemmet i denne. Roque fortæller, at de lykkedes udmærket, hvorimod Silkeormene vare gjenstridige; de vilde nemlig ikke spinde i fugtige Somre, »hvorfor man maatte anvende List for at faa dem dertil«.

For Linnedspinderiet virkede en den 7de Novbr. 1736 oprettet Linnedspinderi-Direktion, til hvis virksomste Medlemmer den dygtige og entreprenante Borgmester Holmsted hørte. Han havde selv et saadant Spinderi med tilhørende Væveri paa Chrhn., hvis Hovedafsætning var til det vestindisk-guineiske Kompagni. Paa Ladegaarden, der tilhørte Landetaten og baade var Sygehus (Krigshospital) og Straffeanstalt for militaire Betlere, anlagdes i 1730 et Lærredsmanufaktur, som imidlertid dreves med Tab. Af andre Textilfabriker kan nævnes: Kræmmerlaugets Lærredsmanufaktur nogle Strømpevæverier og Baandfabriker, en Haardug- og Vafabrik, Plumps Seildugsfabrik paa Vodrofgaard og Hencks Flagdugfabrik. I Forbindelse med disse Manufakturer stod adskillige Farverier, samt Kattuns-, Ulden-, Silke-, Fløil- og Klædetrykkerier. Naturligvis dreves Væveri ogsaa som Haandværk; Lauget, der i 1739 kun havde talt 11 Mestre, bestod i 1743 af 24.

Et Værk, af hvilket Regjeringen lovede sig meget, men som ogsaa blev en Skuffelse, var et Saltværk, som indrettedes i 1736. Under Dokbygningen havde man nemlig det foregaaende Aar truffet en Vandaare, der gav 6000 Tdr. saltagtigt Vand i Døgnet, og ved at undersøge dets Lødighed, kom man til det Resultat, at det kunde betale sig at indrette et Saltsyderi her. En Saltkoger blev indforskrevet fra Halle; Dokfonden og Partikulairkassen afholdt de nødvendige Udgifter, og Værket kom igang paa Motzmands Plads (Christiansholm), hvor der blev opført et Graderhus og et Kogeri. Det viste sig imidlertid snart, at Saltudbyttet var for ringe, hvorfor Solen blev forstærket med Baysalt fra Spanien og Frankrig samt Stensalt fra Eng-

land. Faa Aar efter udvidedes Anlæget, thi man troede sikkert paa dets Fremtid; det blev flyttet hen til en Plads foran Laboratoriet for Enden af Strandgade (hvor Frederiks tydske Kirke nu er), efter at man havde affundet sig med Major Fursman, som i sin Gaard bag Børsen havde havt Privilegium paa et Saltbrænderi. Værket, der stod under en særlig Direktion, kostede store Summer; under Ledelse af Hollænderen van Dockum opførtes Lagerbygninger, Pakhuse, Smeltehus, Kogeri, Drøghus m. m., Arbeidere indforskrevs fra Tydskland, og der ansattes Betjente og Embedsmænd. Den 29de Marts 1737 blev i Værkets Interesse al Indførsel af fremmed smaat Salt forbudt, men Kjøbmændene vilde ligesaa lidt vide af det danske Salt som af de danske Klædevarer. Fabriken ramtes desuden af flere Uheld, dens Bogholder rømte med Kassen, og i Dcbr. 1741 resolverede Kongen, at Værket skulde være ophævet, naar Beholdningen var afsat. For at naa dette Maal gik man frem paa en for Tiden karakteristisk Maade. I 1743 havde man endnu 9660 Tønder Salt i Pakhusene, og da Kommercekollegiet indsaa, at de ikke kunde blive afsatte, "naar det dependerede af Enhvers frie Villie at tage saa Meget eller saa Lidet, han lystede", blev det bestemt, at Beholdningen simpelthen »skulde repareres paa Kjøbstæderne, Grevskaberne og Friherreskaberne saavelsom paa Proprietairer, Præster, Forpagtere, Hollændere, Kromænd, Møllere, Selveiere og Degne med Andre udenfor Bondestanden«. Alle disse fik udenvidere Befaling til at købe et vist Kvantum af Beholdningen, og Aaret efter var Alt afsat. Indførselsforbudet blev derpaa ophævet, rigtignok kun for at gjenindføres et Par Aar senere under en anden Form til Fordel for det norske Saltværk.

Af Sæbesyderier fandtes der nu tre i Byen med tilhørende Oliemøller. Det gamle i Magstræde, som i Folkemunde kaldtes »Sorte Hane« og laa ved Siden af det nuværende Assistentshus, var blevet gjenopbygget efter Branden, men med Façade til Nybrogade. Sæbeværkerne, hvis Varer fremdeles undersøgtes, stempledes og solgtes til en af Magistraten fastsat Pris, synes

at have leveret gode Varer, thi deres Eneret blev fornyet indtil 1761 med den udtrykkelige Motivering, at nye Sæbefabriker vare overflødige, da Ingen havde klaget over de gamle.

Den store Byggeperiode efter Branden, fremkaldte, som alt omtalt, forskjellige nye Industrigrene og støttede i det Hele Haandværkerstanden. En meget stor Virksomhed udfoldede Kalkbrønderiet udenfor Østerport, som havde Eneret paa at udgrave Kalksten paa Amager. En anden Fabrik, der florerede stærkt i de nærmeste Aar efter Ildebranden, var Grev Danne-skjold Laurvigs Sømfabrik, der laa paa Blegdammen mellem Nørre- og Østerbro og var anlagt i 1731. I Store Kongensgade havde Greven desuden et Magasin eller Pakhus, til hvilket der førtes Jern fra hans Værk i Norge baade i raa og forarbejdet Tilstand.

I en stor Bedrift sad ogsaa Rebslager Peter Appleby, som blev indkaldt i 1737 fra England og strax blev Mester-Rebslager paa Holmen. To Aar efter fik han Tilladelse til uhindret af Rebslagerlauget, hvis Reberbaner laa paa Vesterbro, at maatte forfærdige saadant Tougværk, som ellers forskreves fra England og Holland, og han indrettede nu sin egen Reberbane paa Chrhvn. paa en lang Strimmel Grund langs Langebrogade. Applebys Blomstringsperiode falder dog først i Frederik den Femtes Tid, da han opfyldte den Plads, som endnu bærer Navn efter ham. Han blev, naturligvis under stor Uvillie fra sine kjøbenhavnske Konkurrenters Side, støttet paa alle Maader af Regjeringen, og det Samme gjælder om de to Brødre, Tobaksfabrikanterne Italiender Benjamin. Man havde da længe havt Tobaksplantager i Kbhvns. Omegn, navnlig paa en Staden tilhørende Grund udenfor Kastellet, og for at ophjælpe disse var der allerede i 1730 blevet udstedt Forbud mod »gemene« fremmede Tobaksblades Indførsel. Afskaffelsen af Kjøbenhavns Oplagsret paa »de fire Species« skadede uden Tvivl Tobakshandlerne meget, men de fik dog nogen Erstatning, da der i 1732 bevilgedes dem et Oplag paa virginsk og hollandsk Tobak sigtende til at fremme Udførslen. Oplagsfriheden blev

imidlertid misbrugt til storartede Tolddefraudationer og op-
hævedes derfor igjen i April 1745. Under disse Omstændighe-
der faldt det vanskeligt for Tobaksfabrikanterne at bestaa, og
det største Firma iblandt dem, Brødrene Italiender Benjamin,
havde trange Tider at kæmpe med. De kom hertil i 1743 fra
Amsterdam, hvor de i en Aarrække havde drevet et »import-
tant« Tobakspinderi, og anlagde to Fabriker, en i Aalborg og
en i Kjøbenhavn, den sidste i en Gaard i Strandgade paa Chri-
stianshavn. Her fabrikeredes navnlig »sort Prestobak«, i Hol-
land bekjendt under Navn af Giesenbecks. Brødrene havde
ved deres Ankomst søgt om Told- og Konsumptionsfrihed paa
20,000 Pd. Tobaksblade, aarlig i 10 Aar, men dette opnaaede
de ikke; derimod lovedes der dem en Douceur i rede Penge.
Fabriken gik kun daarligt, og den vilde være standset kort ef-
ter Christian den Sjettes Død, hvis den ikke var bleven taget
under Armene af Regjeringen. Blandt Snustobaksfabrikanter-
ne nævnes hyppigt Brødrene Bugnion. Mølleindustrien dre-
ves ligesom tidligere fornemmelig udenfor Vesterport og fra
Voldene, hvis Bastioner paa enkelte Undtagelser nær kronedes
af Stubmøller. Ved Ravnsborg paa Nørrebro havde Garverne
en Bark- og Træmølle, der skildres som daarlig og forfalden,
hvorhos den "havde den Ubehagelighed, at den ikke kunde
male med alle Vinde". De øvrige Fabrikanlæg som f. Ex. den
tidligere omtalte Delftiske Stentøisfabrik, en Speilfabrik, en
Sølv-Guld og Galonfabrik o. fl. vare, som Datiden udtrykker
sig, »af liden Importance«.

Den Fattigdom og Næringsløshed, som herskede i Byen
efter den store Ildebrand, var naturligvis ligesaa følelig og tryk-
kende for Haandværkerne som for Fabrikanter og Kjøbmænd,
eller vistnok endnu mere. Det laa i Sagens Natur, at Fuske-
re og Bønhaser maatte florere paa et Tidspunkt, da Tusinder
vare bragte til Bettelstaven, og derfor maatte søge at erhverve
Brødet, som de bedst kunde. Da Byggeriet, som var kommet
alle Stænder til Gode, ophørte, blev Nøden stor; Antallet af
Fattige steg i foruroligende Grad, og Laugene vare ikke blot

ude af Stand til at skaffe sig Arbeide og Afsætning, men kunde ikke engang haandhæve deres Privilegier. De vidste ikke bedre Udvei end at overvælde Regjeringen med Klager, en formelig Byge af Ansøgninger, Petitioner, Veraab og Forslag, overfor hvilke Regjeringen og Autoriteterne stod temmelig raadvilde.

De indfødte Landets Børn, hed det, bleve tilsidesatte for Fremmede eller for udenbys Haandværkere, som efter Ildebranden vare strømmede til Kbhvn., Frimestre, Militaire og Fuskere gjorde Indpas i Næringen, Laugsartiklerne bleve ikke overholdte o. s. v. Ønsket om at stramme Laugstvangen var almindeligt og blev i det Hele opfyldt, om end modstræbende, ja man faar det Indtryk, at Magistraten skulde gjøre, hvad der stod i dens Magt for at forulempe det store Antal Frimestre og om muligt drive det saavidt, at deres Privilegier »med Føie« kunde kasseres. En Undtagelse gjordes dog med de 12 Frislagtere fra 1718, hvilke Kongen vilde have opretholdt, fordi de solgte Kjødet 1 Skilling billigere pr. Pund end Laugsslagterne og saaledes vare til Gavn for Publikum. Det samme Hensyn til Indbyggerne bevirkede, at Regjeringen i Almindelighed ikke vilde gaa ind paa at udstede Forbud mod Indførsel af fremmede Varer; Guldsmedenes Ønske om Forbud paa fremmed forarbeidet Guld og Sølv blev saaledes afslaaet, og Garvernes Andragende i samme Retning fik det betegnende Svar: »Vi finde allernaadigst til at hindre saavel fremmed som indenrigsk Læders Indførsel intet bedre Middel at være, end Garverne ikkuns beflitte sig paa at garve godt og forsvarligt Læder og samme for billige Priser at sælge«. Hattemagerlauget, Bødkerne, Kandestøberne og Sværdfejerne fik omtrent samme Besked, medens der tilstodes enkelte andre Laug som Gjørtlerne, Sadelmagerne og Lygtemagerne en høi Toldbeskyttelse. De Militaires Ret til Haandværksbrug blev indskrænket; det blev forbudt udenbys Mestre at opholde sig i Staden, naar det Arbeide, de havde under Hænder, var færdigt, og endelig blev en stor Del nye Laugsartikler udstedte, nemlig for Garverne, Bly-, Spaan- og Skævertækkerne, Silkevæverne, Tøimagerne,

Vantmagerne, Kobbersmedene, Brændevinsbrænderne, Seil-, Flag- og Kompasmagerne, Gjørterne, Stolemagerne, Parykmagerne, Murmestrene og Stenhuggerne samt Billedhuggerne. Andre Laug fik deres Artikler udvidede, »forbedrede« eller forandrede som f. Ex. Vintapperne, Feldberederne, Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerne m. fl. De nye Laugsartikler lignede i det Væsentlige de gamle fra Chr. V.s Tid; kun blev Kontrollen skarpere end før, hvad der i mange Tilfælde var nødvendigt for at holde de urolige Elementer i Ave og hindre Arbejdsnedlæggelser. Adgangen til Laugene blev i høi Grad besværliggjort for at hindre altfor rigelig Tilgang, og Laugstvangen blev saa følelig, at den saa at sige vilde have hindret enhver fri Bevægelse, hvis ikke Regjeringen uophørlig havde gjort Undtagelser. At den overhaandtagende Tydskhed, som i Christian den Sjettes Tid bredte sig i alle Forhold, kom særlig stærkt for Dagen i Laugene, er kun naturligt, thi ikke blot indvandrede der mange Tydskere, men den indfødte Haandværksstand gik bogstavelig i Skole i Tydskland og førte tydsk Sprog og Væsen, tydske Skikke og Ceremonier hjem med sig. Regjeringen søgte vel at afskaffe disse Ceremonier, men uden Held. I 1733 forbød den saaledes de paa nogle Aar hos Bogtrykkerne i Svang gaaende selvopfundne Ceremonier, der kaldtes »Postulering«, fordi de vare unyttige og kun medførte endel Pengeudgift og Depense for de udlærte Drenge til Drik og Fraadseri; men to Aar efter maatte den atter finde sig i dem. Den tidligere omtalte »Behøvling« hos Snedkerne undergik af religiøse Grunde nogle Forandringer, da Præsten ved S. Petri Kirke, Rohn, klagede over det syndige Væsen, men man vovede ikke at afskaffe dem helt. Laugsvæsenet var stærkt og kraftigt, ikke mindst ved sin internationale Charakter, hvortil kom, at Haandværkernes Selvfølelse maatte stige i den store Byggeperiode efter Branden. Der er foran anført nogle Exempler paa Bygningshaandværkernes Egenraadighed og Tøilesløshed; i 1741 maatte man for at holde Laugssvendene i Ave endog give Politimesteren en udvidet Myndighed

over dem.

Kjævl og Stridigheder mellem Laugene indbyrdes hørte nu som før til Dagens Orden og kunde undertiden antage store Dimensioner. Saaledes bleve Dreierne og Stolemagerne, som fra gammel Tid havde fælles Laug, uenige i 1736 og havde saa skarpe Sammenstød, at det kom til Proces. Stolemagerne synes at have været den udfordrende Part; »de begik den ene Insolence større end den anden - hedder det - de bemægtigede sig Dreiernes Mesterlade, »hvorefter Laugets Dokumenter bleve mærkelig formindskede, ja det Allerfornødteste og Essentielle af Laden udpraktiseret og forkommet«, nemlig Protokollen og Mesterbogen. Dette Overgreb foregik i et tumultuarisk Laugsmøde; da en af Dreierne vilde forhindre det, blev han slaaet blodig for aaben Lade, »hvilken i alle Amter holdes i stor Agt og Ære«, og et Forsøg paa at frelse Protokollen eller forsegle den mislykkedes, da Stolemagerne erobrede den og slog Laden til. Senere tog de ogsaa Dreiernes Ligklæde, Amtsseglet og Svendeladen til sig, ja det gik saa vidt, at »de købte en Soldat til at udskrive og udkopiere Laugets Skikke, hvorved en Dreiersvend skal kjendes og distingeres fra alle andre Professioner, hvor han kommer udenlands, hvilke Laugsskikke Ingen uden Dreiere og Dreiersvende maa vide«. Følgen blev en langvarig Retssag, som endte med, at Stolemagerne fik deres eget selvstændige Laug. Det fortjener at anføres, at da Bødkerlauget i 1739 lod Fasbinder Salathe tiltale, fordi han ulovlig havde forfærdiget endel Orangeballier til Frederiksberghave, resolverede Kongen, at Processen skulde ophæves og Bødkerlauget udrede Sagens Omkostninger, fordi »Hs. Majestæt for det Arbeide, han selv behøver, ikke vil binde sig til de Bødkerne allernaadigst forundte Artikler«. Flere af Laugene vare efter Ildebranden i stor Gjæld, saaledes Skræderne og Skomagerne, hvis Laugshuse vare brændte. Skomagerne havde desuden en gammel Gjæld paa 5000 Rdlr., som efter kongelig Befaling blev dækket ved en ugentlig Betaling af Mestrene for hver Svendestol, de saakaldte »Stolepenge«.

En vigtig Forandring foregik med Bryggerne, som "vare komne i slet og forarmet Tilstand ved Tidernes Vanskelighed", idet Omgangsbrygningen gjenindførtes den 28 Dcbr. 1739. Der blev nu atter brygget paa Omgang efter Oldermændens Ligning, saa at Alle bryggede lige meget og lige tidt, og ingen Forbruger maatte bestille Øllet hos Bryggeren selv, men skulde henvende sig paa Kontoret i Laugshuset, hvor der ogsaa fandtes et Prøvekammer, i hvilket Varene bleve undersøgte og vragede. Endnu mere absurd var dog den Befaling, at der ikke maatte udbringes mere end et vist Kvantum Øl ud af et vist Kvantum Korn. Efter Branden var der 138 Bryggerfriheder i Byen, men disses Tal nedsattes nu til 105; i 1743 var der dog kun 101 Bryggergaarde i Kbhvn. En stor Del af dem vare samlede i Byens nordvestlige Del, paa Nørregade saaledes ikke mindre end 27. Paa Christianshavn var der 12. En gammel og besværlig Konkurrent blev Lauget kvit, da det i 1740 forpagtede Kongens Bryghus for en aarlig Afgift af 3000 Rdlr. til den kongelige Kasse. Ogsaa Bagerne bleve paa dette Tidspunkt et sluttet Laug, da det fastsattes, at der kun maatte være 50 Bager i Staden med et tilsvarende Antal forsvarlige og bekvemme Bagergaarde, Dette Laug laa ligesom de fleste andre i stadig Kiv med de Militaire, thi Holmens faste Stok og Tøihusfolkene havde for Skik at bage Rugbrød for egen Regning og udsælge det til Indbyggerne. Slagternes Oldermænd klagede i 1733 over de reducerede og afskedigede Militaires »store og utaalelige Fuskeri, som daglig forøves i Kbhvn., Chrhvn., uden alle Stadens Porte saavel som i de nærmest omliggende Steder paa Landet«, og det lykkedes ham ved Magistratens Hjælp at udvirke et Forbud mod, at Militaire solgte slagtet Kjød. Overhovedet var de afskedigede Soldaters Stilling yderst vanskelig; paa alle Maader forfulgtes de af Laugene, naar de vilde tjene Brødet paa ærlig Vis, og skjøndt Regjeringen gjerne vilde beskytte dem, formaaede den det kun ufuldkomment. Ikke engang deres Kvinder maatte - for ikke at skade Høkerne - handle med Viktualier, men kun med Fisk, Østers, Citro-

ner og Frugt, og i 1742 mistede de Retten til at handle med gamle Klæder og Marskandisvarer paa Grund af de mange Tyvekoster, som paa denne Maade bleve afsatte. Der kunde anføres talrige andre Exempler paa Laugstvangens skadelige Indflydelse; sikkert er det, at den i høi Grad fremmede Tiggeri og Fattigdom.

At indskrænke disse to Onder var et Problem, som beskæftigede Regjeringen stærkt, men som det paa Grund af de daarlige Tider efter Ildebranden og det stigende Tal af Betlere faldt vanskeligt at løse. »Der er - skriver Grev Thott - neppe et Land, som giver mere til de Fattige, og dog findes her snart flere Fattige end andetsteds, muligvis fordi det ei er saa ondt et Metier«. I 1731 opgives Antallet af Betlere til ca. 3000; det næste Aar endog til 4000, og skjøndt den ene Forordning mod Tiggeri udkom efter den anden, synes man ved Slutningen af Kongens Regjering at have været lige nær. Den aldeles overveiende Del af løse Tiggere vare afskedigede Soldater, og da disses Underhold opslugte Fattigvæsenets Midler, blev der den 8de Mai 1733 truffet den Ordning, at hver Etat skulde underholde sine Fattige efter visse Regler. Samtidig greb man til skarpe Midler; Fattigfogderne, (i Begyndelsen 12 i Tallet, senere 24) drog om i Gaderne og anholdt alle Tiggere, de traf paa; en militair Patrouille paa 9 Mand, som betales af Krigshospitalet, gjorde det samme, og alle de opbragte Betlere blev nu under Pøbelens Deltagelse transporterede til Silkehuset i Pilestræde, hvor en Examinationskommission undersøgte deres Forhold og anviste dem Ophold: de militaire Fattige i Krigshospitalet paa Ladegaarden, de civile i Børnehuset eller, hvis de vare »stærke og friske«, i Kastelet. Gjennemførelsen af disse Bestemmelser lykkedes imidlertid kun halvt; Befolkningen satte sig op mod Fogderne, hvis Optræden hyppigt var brutal; det kom til Opløb og Slagsmaal, og det nyttede ikke, at der dikteredes Mulkter, den »spanske Kappe« eller Spidsrod og Tamp for slige Overgreb. Der blev vel anholdt et stort Antal Tiggere, (saaledes fra 1734-38 ikke mindre end 1800, hvoraf

1350 vare afskedigede Soldater) men mange af dem undveg og fortsatte deres Virksomhed, medens nye bestandig strømmede til. »Tiggernes Tal bliver jo længer, jo større«, hedder det i 1739, og tre Aar efter tilkjendegiver Kongen sit Mishag over det overhaandtagende Betleri, uden at Forholdene derfor bleve bedre. Man klagede ogsaa over »fornemme Betlere«, som gik omkring i Husene med »Suppliker og lukte Breve«, men overfor disse stod man ganske magtesløs, da Befolkningen end ikke ved Trusel om Mulkt kunde afholdes fra at give Almisser ved Dørene.

Børnehuset, som var det fælles Optagelsessted for visse Forbrydere, Landløbere, Tiggere og vanartede Børn fra hele Landet, ja for Sindssyge, naar der ikke var Plads i Pesthuset, kostede det overordentligt Besvær at holde paa Fode. Dets Kapitaller forringedes, dets Udgifter voxede i foruroligende Grad, og det blev saa overfyldt, at man allerede i 1739 maatte gjøre Skridt til en Nybygnings Opførelse. Lemmernes Antal var da 387 Personer, skjøndt Huset kun kunde rumme 200, en Tilstand, som blandt andre Ulemper medførte, at Tiggere og Forbrydere ikke kunde holdes separerede, ligesom den affødte Oprør og Slagsmaal paa Soveflojterne. Det nye Børnehus der kostede 17000 Rdlr., blev lagt 20 Alen udenfor det gamle med Facade til Christianshavns Torv og stod færdigt i 1741. Det var en anseelig Bygning med Plads til 500 Personer og havde i Midten en lille Kirke med Spir. Pengene skaffedes tilveie ved nogle Lotterier saavelsom ved Laan; endel af de saakaldte Sjette- og Tiendepenge bleve ligeledes henlagte til Børnehuset, men Tilstanden vedblev at være høist utilfredsstillende. I 1745 indleverede Direktørerne for Fattigvæsenet en udførlig Fremstilling saavel af Børnehusets som af det almindelige Fattigvæsens slette Tilstand. Der fandtes da i Børnehuset 531 Personer, hvoraf 348 vare optagne Tiggere, og Konventhuset havde ikke mindre end 2047 Personer at underholde, mod kun 1157 otte Aar iforveien. Konventhuset havde en aarlig Underbalance af henved halvfjerde Tusind Rigsdaler, Børne-

huset af over fire Tusind, og Fattigvæsenet skyldte Banken 14,000 Rdlr. Samtidig formindskedes Indtægterne; Tavle- og Bøssepengene bleve færre og færre, og de godvillige Gaver, som »skulde være Noget af det Reelleste til de Fattiges Underhold«, aftog uophørligt, da mange velstaaende Folk Intet gav. Som Følge heraf fik Fattigdirektionen Tilladelse til at indrette en extraordinair Kollektbog, som to af Stadens 32 Mænd skulde ombære til Ministrene og alle de Fornemste i de 3 første Rangklasser, medens de almindelige Kollektbøger efter Sædvane skulde ombæres af Fattigforstanderne i hvert Sogn »med en alvorlig Erindring om at give noget Klækkeligt« og Trusel om Taxation til dem, der Intet vilde give. Domestiker, Sekretairer, Hofmestre og Français, Fuldmægtige, Skriverskarle, Præceptorer, Kjøbmands- og Krambodsvende, Tjenere, Kuske, Brygersvende, Gaardskarle og alle andre Tjenestefolk af begge Kjøen bleve ansatte til noget Vist, som deres Husbønder skulde indeholde af deres Lønninger. Ved denne Kollekt indkom der over 8000 Rdlr., og Børnehuset fik desuden en særlig Indtægt, da Kongen resolverede, at alle Kjøbenhavnere, der fik et Em-

bede, foruden den sædvanlige ene Procent skulde afkortes 5 pCt. af det første Aars Gage til Bedste for denne Anstalt. Man kom saaledes ud over den overhængende Pengetrang, især da de ny oprettede Tugthuse paa Møen og i Viborg formindskede Tilførslen af Fanger noget, men i Frederik den Femtes første Regjeringsaar var man atter lige nær. Fattigdirektionens Forventning om at skaffe sig en Indtægt ved et Rasphus, hvortil der i 1734 blev opført en særlig Bygning, blev skuffet, da det dreves med Tab, og man ikke kunde faa det raspede Farvetræ afsat; det blev derfor nedlagt og solgt til et Uldmanufaktur. Derimod blev der i 1742 i det ny opbygte Børnehus gjort »en aparte Indretning til Raspning og antaget en Raspmester«, hvorfor alle føre og stærke Delinkventer, som tidligere vare blevne satte til Arbeide i Kastellet eller paa Bremerholm, nu bleve dømt til Rasphuset. En egen Form for Fattigunderstøttelse blev indrettet den 26de Juni 1744, da Kongen bestemte, at der af de ved Postamtet indkommende Bøder aarligt skulde uddeles 200 Rdlr. i Portioner fra 1 til 50 Rdlr. til skikkelige og nødlidende Mennesker. De skulde anvendes til Hjælp for »Fattige og Elendige, som komme i nogen pressante Trang eller Fornødenhed ved en eller anden ulykkelig Tilfælde, for dem, som blive overvældede af Alderdoms Skrøbelighed, andre Svagheder eller komme til Skade paa deres Lemmer, for de Husarme, som undse sig ved at betle og heller leve kummerligen, og endelig for dem, der have mange umyndige Børn og ikke formaa at underholde dem«.

Kort efter at Børnehuset var opbygget, fik Vartou i 1744 en ny Sidefløj nemlig en grundmuret to Etages Bygning til Farvergaden, i hvilken der indrettedes Værelser til Forstanderen og Præsten samt nogle nye Lemmer. Stiftelsens Indkomster vare voxede stærkt, navnlig ved Salg af Jordegods, men den led et betydeligt Tab ved Forstanderen Ulrik Frederik Müllers slette Administration. Han blev den 15de Januar 1746 suspenderet fra sin Bestilling, fordi han ikke kunde gjøre Rede for 7000 Rdlr., der manglede i Kassen, men fik dog efter Fattigdirekt-

eurernes Indstilling paa Grund af "sine bedrøvelige og kummerfulde Omstændigheder" en aarlig Pension af 200 Rdlr. En ny og betydningsfuld Stiftelse, det Harboeske Enkekloster i Stormgade, indrettedes i 1741 af Geheimeraad Jens Harboes Enke, Baronesse Christina Fiuren, for Enker af adelig Stand, hvis Mænd havde tjent Kongen og Fædrelandet, men ikke efterladt dem det Nødvendige til Livets Ophold. Stiftelsen, til hvilken der var legeret en Kapital af 59149 Rdl., og som efter Bestemmelsen skulde optage 13 Enker, begyndte sin Virksomhed Mikkelsdag 1741 med 8 Enkefruer. Den første Priorinde var Oberstinde v. der Osten. For Trængende af borgerlig Stand sørgedes ved Oprettelsen af Livrente- og Enkekasser, af hvilke de vigtigste vare: det saakaldte »Livrente Societet«, Enkekassen for kongelige Civilbetjente i Danmark og endelig Civil- og Borger Enkekassen for enhver »honnet og skikkelig Mand« i Kbhvn. En saadan Hjælpekasse var 29 Aar iforveien bleven bevilget af Frederik den Fjerde, men var ikke kommen istand. Fundatsen af 19de Decbr. 1738 skyldtes de 32 Mænd, som ogsaa en Tidlang bestyrede Kassen under Magistratens Kontrol, »aldeles gratis uden at nyde eller forlange Noget enten for Hazard eller Besværing, trakterende det Alt efter Honnêtité og Samvittighed som et purt Kjærlighedsværk.« Men allerede Aaret efter opstod der Uenighed mellem Interessenterne og Bestyrelsen, hvorfor de 32 Mænd fratraadte, og en ny Fundats blev udarbejdet og konfirmeret den 16de Februar 1740. Kassen lededes nu af 3 Direktører og 6 "Deliberationsmænd", som to Gange om Aaret skulde samles med Direktionen og bestemme, hvad der kunde gives Enkerne efter Kassens Tilstand, men Forbindelsen med Magistraten vedvarede dog, eftersom alle Indtegninger foregik paa Raadstuen, og Generalforsamlingerne afholdtes i de 32 Mænds Sal. Senere fik Enkekassen sit eget Hus i Pederhvitfeldtsstræde.

Det følger af sig selv, at de Ulykker, der ramte Landet i Christian den Sjettes Tid: Misvæxten i 1739, Hungersnøden i Norge i 1742, Kvægpesten i 1745 og endelig de truende

Krigsudsigter i Anledning af Thronfølgervalget i Sverige ogsaa maatte indvirke forstyrrende paa Udviklingen i Kjøbenhavn og forøge Byrderne, hvad enten disse nu viste sig i Skikkelse af Krigsstyr, Skatter, Indkvartering eller Kollekt. Desto fortjenstfuldere er Alt, hvad der blev gjort for at fremme det materielle saavel som det aandelige Velvære, selv om Udbyttet i mange Tilfælde kun daarligt svarede til Anstrængelserne. Det skyldes Christian den Sjette, at Universitetet kom paa Fode efter Branden; under ham indførtes juridisk Examen, ligesom Retspleien blev forbedret; Videnskabernes Selskab blev stiftet i 1742 og to Aar efter det kongelige danske Selskab; han arbejdede med største Iver for Skolevæsenets Opkomst, grundlagde Malerakademiet, der blomstrede frem under Frederik den Femte, stiftede Anatomikollegiet (i 1736), som fik Lokale paa Kjøbmagergade, og oprettede et Collegium medicum regium, der blev Spiren til Sundhedskollegiet. Han sørgede for Brand- og Vandvæsenets Forbedring og anlagde blandt Andet (i 1737) det kunstige Trykværk ved Nikolai Kirke paa Grund af de mange snevre Gyder i Kirkens Nærhed, som vare særlig farlige under en Ildsvaade. Ved hans Initiativ indrettede Kjøbenhavns Magistrat et Brændemagasin paa en Plads ved Toldboden, hvorfra Indbyggerne i strænge Vintre bleve forsynede med billigt Brændsel, de Fattige og Uformuende endog for en fjerde Del lavere Pris, end de Velstaaende og Bemidlede. Adskillige af de heldbringende Forandringer, hvortil han lagde Spiren, ville senere blive omtalte, hvert paa sit Sted.

De mørke Punkter i Christian den Sjettes Regjering var den pietistiske Retning i Kirken og den overhaandtagende Tydskhed. Den første, med hvilken vi ikke skulle beskæftige os nærmere her, fremkaldte Forvirring og Uro i vide Kredse, Strid og Fanatisme, Hykleri og Fornægtelse af al uskyldig Livsglæde, og gav, navnlig ved Sabbathsanordningen af 12te Marts 1735, Tiden et eget mørkt farveløst Præg. Den religiøse Kamp udfægtedes ikke blot af Præster og Studenter, Lærde og Hoffolk; Bevægelsen trængte ned i de laveste Samfundslag og

gav sig de mærkeligste Udslag. Saaledes fortæller Pontoppidan i sit Levnet, at nogle Separatister kjøbte en Gaard paa Frederiksberg, hvor de levede som Anachoreter i Forventning om, at »den gyldne Kirketid snart skulde frembryde«, og det hørte til Dagens Orden i Kjøbenhavn, at Menigmand nægtede at lade sine Børn døbe. Sværmeriet antog særlig uhyggelige Former i Hovedstaden, da Barnemord, begaaede af Folk, der ønskede at lide Døden, bleve hyppige. Ogsaa var Christian den Sjettes Tidsalder særlig rig paa Sædelighedsforbrydelser, Barnefødsel i Dølgemaal, Leiermaal, Skilsmisssager o. lgn. Hvad Tydskheden angaar, der fremmedes ved Kongens og endnu mere ved Dronningens udprægede Forkjærlighed for tydsk Væsen og Sprog, vakte den berettiget og dyb Misfornøielse hos Landets Børn, som saa Fremmede blive foretrukne overalt, og der er ingen Tvivl om, at dette bidrog Sit til at fjerne Indbyggerne fra Kongehuset. Christian den Sjette var nemlig ikke populair; da han døde den 6te August 1746 paa Hirschholm, var der kun Faa, som sørgede, hvorimod den Jubel, der hilste hans Efterfølger, var høirøstet. Og dog havde den Afdøde i de 16 Aar, han beklædte Thronen, af yderste Evne bestræbt sig for at fremme sit Folks Tarv, og Hovedstaden, der havde reist sig af sine Ruiner, var, som vi have set, ikke bleven forbigaaet.

*Topfigur fra Karethmagernes
Velkomst.*

